B 1,761,301

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

HX
8
S64

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

Univ of Mich.
APR 22 1981
Current Serials

11
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 11

Studije i članci

Ranko Petković
Nesvrstanost i rat 3

Mile Njegovan
Faktori koji otežavaju međusobnu ekonomsku saradnju zemalja u razvoju 25

Dragana Kandić
Odnos politike i svakodnevnog života 35

Tomislav Ž. Nikolić
Ostvarivanje društvene svojine i ekonomske funkcije društvenog kapitala 54

Dragan Veselinov
Zemljišni maksimumi i sitno-parcelno vlasništvo u Jugoslaviji 69

Prilozi

Vojan Rus
Rad i umetnost — strukturna povezanost 95

Miodrag Ivanović
Samoupravno društveno planiranje — uslovljenost i zavisnost od društvenih dogovora 103

Mile Lavrnić
Društveno-ekonomski aspekti akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada 117

Osvrti

Boris Nonevski
Jedno pozorište nije dovoljno ovom svetu 134

Ljubiša Ristović
Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940) 148

Stjepan T. Šimić
Socijalizam i društveni razvoj 156

Maja Levi-Jakšić
O mogućnostima globalnih modela 166

Rajko Đurić
Metamorfoze Leševa Kolakovskog 175

Prikazi 184

83 6 306AA5 2 013 1 SN 3821

Digitized by Google

Содержание

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ И СТАТЬИ

Ранко Петкович
Неприсоединение и война 3

Миле Ньегован
Факторы, обременяющие взаимное экономическое сотрудничество развивающихся стран 25

Драгана Кандич
Соотношение политики и будничной жизни 35

Томислав Ж. Николич
Осуществление общественной собственности и экономические функции капитала 54

Драган Веселинов
Максимумы земельной собственности и мелкоземельная собственность в Югославии 69

ОЧЕРКИ

Воян Рус
Труд и художество — структурная взаимосвязь 95

Миодраг Иванович
Самоуправленческое государственное планирование — обусловленность и зависимость от общественных договоров 103

Миле Лаврнич
Социально-экономические аспекты способности организаций объединенного труда в деле накопления и воспроизводства 117

ОБЗОРЫ

Борис Поневский
Один театр недостаточен нашему миру 134

Любиша Ристович
Пятая конференция КПЮ (19—23 октября 1940) 148

Степан Т. Шимич
Социализм и общественное развитие 156

Мая Леви-Якшич
О возможностях глобальных моделей 166

Райко Джурич
Метаморфозы Лешека Колаковского 175

РЕЦЕНЗИИ 184

Contents

STUDIES AND ARTICLES

Ranko Petković
Nonalignment and War 3

Mile Njegovan
Factors Which Hamper Mutual Economic Cooperation among the Developing Countries 25

Dragana Kandić
The Relationship between Politics and Everyday Life 35

Tomislav Ž. Nikolić
Realization of Social Ownership and the Economic Function of Social Capital 54

Dragan Veselinov
Land Maximum and Small-Plot Ownership in Yugoslavia 69

CONTRIBUTIONS

Vojan Rus
Labour and Art — Structural Interconnection 95

Miodrag Ivanović
Self-Managed Social Planning — Conditioned and Dependent upon Social Compacts 103

Mile Lavrnić
The Socio-Economic Aspects of the Accumulative and Reproductive Capability of Organizations of Associated Labour 117

SURVEYS

Boris Nonevski
One Theatre is not Enough for This World 134

Ljubiša Ristović
The Fifth National Territorial Conference of the CPY (19—23 October 1940) 148

Stjepan T. Šimić
Socialism and Social Development 156

Maja Levi-Jakšić
Concerning the Possibilities of Global Models 166

Rajko Đurić
The Metamorphoses of Lešek Kolakovski 175

REVIEWS 184

Digitized by Google

Ranko Petković

Nesvrstanost i rat

Politika i pokret nesvrstanosti ne prilaze ratu kroz prizmu bilo kakvih aprioristićkih ideoloških šema. U isto vreme, to ne znači da politika i pokret nesvrstanosti nemaju celovit i konsistentan pristup određivanju suštine, karaktera i svojstava rata. Polazne premise stava nesvrstanosti prema ratu su sledeće:

prvo, rat je najveći zločin protiv čovečanstva i čovečnosti;

drugo, uzdržavanje od primene sile i pretnje silom je striktna pravna, politička i moralna obaveza svih, pa i nesvrstanih zemalja.

Nesvrstanost odbacuje dvojaka merila rata na osnovu bilo kakvih i bilo čijih »ideoloških« predilekcija, budući da je iskustvo međunarodne zajednice nedvosmisleno pokazalo da sve ideologije mogu da budu paravan za osvajačke ratove i za ostvarivanje dominacije i hegemonije. U tom smislu je za nesvrstanost neprihvatljiva podela na »pravedne« i »nepravedne« ratove, koja se u praksi preobraća u mirenje sa izvozom revolucije i kontrarevolucije; svi su ratovi zabranjeni, štetni i opasni.

Sasvim je drugo pitanje prava na nužnu individualnu i kolektivnu samoodbranu, koja ne predstavlja rat u klasičnom smislu tog pojma, već odbranu od rata, suprotstavljanje ratu, negaciju rata. Borba naroda za oslobođenje od kolonijalizma i rasizma; borba naroda za oslobođenje od strane okupacije; borba naroda koji je bio

Digitized by Google

žrtva agresije protiv napadača bez obzira na zastave pod kojima je došao — spadaju u domen ostvarivanja fundamentalnog prava naroda na slobodu i nezavisnost, očuvanja suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nacionalnog jedinstva svake zemlje. U skladu s tim, podrška narodima koji se bore za slobodu i nezavisnost je najveći akt međunarodne solidarnosti; najkrupnija politička i moralna obaveza nesvrstanih zemalja; jedno od prioritetnih područja akcije pokreta nesvrstanosti u suzbijanju nasilja i agresije.

Nesvrstanost i mir

U svakoj definiciji nesvrstanosti, užoj ili široj, poenta je na — miru. To ne znači da je nesvrstanost pacifistička doktrina, a pokret nesvrstanosti klub mirotvoraca, ali svakako podrazumeva da je mir imanentan nesvrstanosti i da se ostvarivanje principâ i ciljeva pokreta nesvrstanosti ne može zamisliti mimo i bez očuvanja i učvršćivanja mira.

Pre svega, kada je reč o *poreklu nesvrstanosti*, kao ideje čiji se koreni nalaze u velikim istorijskim i društvenim pomeranjima u toku i nakon Drugog svetskog rata, nesvrstanost se pojavljuje kao antiteza blokovima i hladnome ratu, kao glavnom produktu blokovske konfrontacije i glavnoj opasnosti za svetski mir. Nije potrebno posebno dokazivati da je svrstavanje u blokove, koji su sublimirani izraz politike sa pozicija sile, neizostavno vodilo uključivanju u borbu jednog bloka protiv drugoga i, u krajnjoj liniji, ugrožavanju svetskog mira. Zbog toga se politika i pokret nesvrstanosti javljaju ne samo kao nosilac mira, već i kao nosilac borbe protiv ratne opasnosti koju su sobom nosile blokovske grupacije. U tom smislu se sasvim izvesno može reći da su se politika i pokret nesvrstanosti pojavili u međunarodnim odnosima kao antiteza ratu i kao nosilac borbe za svetski mir.

Antiratni karakter nesvrstanosti je sadržan i u *kriterijima nesvrstanosti*, koji služe za utvrđivanje podobnosti svake zemlje za učešće u akciji pokreta nesvrstanosti. U pitanju je pet principa: opredeljenje za politiku nezavisnosti zasnovanu na principima aktivne i miroljubive koegzistencije; podržavanje pokreta za nacionalno oslobođenje; nepristupanje multilateralnim savezima velikih sila sklopljenim u kontekstu njihovog međusobnog sukoba; nevezivanje vojnim ugovorima za velike sile u sklopu njihove konfrontacije; neprihvatanje vojnih baza stranih sila na nacionalnoj teritoriji. Ovi kriteriji ponaosob i u nerazlučivom spoju nalažu svakoj nesvrstanoj zemlji da se zalaže za aktivnosti koje doprinose jačanju mira i da izbegavaju sve obaveze i postupke koji vode podsticanju konfrontacije i povećavanju opasnosti od rata. Kriteriji nesvrstanosti su, nema sumnje, demarkaciona linija koja odvaja nesvrstanost od vojno-političkih saveza i konfrontacije velikih sila; njihov su *credo* međunarodni odnosi koji počivaju na miru i akciji za iskorenjivanje svevlašća sile.

Digitized by Google

Ako analiziramo *principe nesvrstanosti*, videćemo da su oni precizna konstrukcija međunarodnog sistema iz koga je isključen rat kao »produžavanje politike drugim sredstvima«. U središtu doktrine nesvrstanosti nalaze se načela Povelje UN i aktivne i miroljubive koegzistencije. Među njima fundamentalan značaj ima načelo Povelje UN o zabrani primene sile i pretnje silom, odnosno o stavljanju rata izvan zakona. Adekvatno značenje ima i princip neagresije, kome pripada prioritetno mesto u svim definicijama aktivne i miroljubive koegzistencije, budući da se bez njega ne može zamisliti ni ostvariti poredak mira, kao bitna pretpostavka ostvarivanja nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ i međunarodne saradnje. Ali, doktrina nesvrstanosti, izgrađena u procesu održavanja konferencija na vrhu i u kontinuiranoj akciji pokreta nesvrstanosti, prevazilazi krug principa koji se nalaze u Povelji UN i kodeksu aktivne i miroljubive koegzistencije, time što se zalaže za korenitu transformaciju postojećeg sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Principi nesvrstanosti su, prema tome, sveobuhvatan program izgradnje novog međunarodnog političkog i ekonomskog poretka. Obuhvatajući neotuđiva prava naroda koji se bore za slobodu, neotuđiva prava suverenih država, neotuđiva prava čoveka pojedinca i skup principa koji regulišu međusobne odnose država u međunarodnoj zajednici, doktrina nesvrstanosti polazi od isključenja primene sile, od apsolutne zabrane rata i tretira mir kao nužan okvir za demokratske i progresivne društvene promene bez kojih je nemoguće ostvarivanje ciljeva nesvrstanosti i najšire demokratizacije međunarodnih odnosa.

Ista dijalektička veza između nesvrstanosti i mira može se ustanoviti i posredstvom analize *ciljeva nesvrstanosti*. Ciljeve nesvrstanosti možemo, najsažetije, svesti na tri grupe: na borbu za slobodu, nezavisnost, ravnopravnost narodâ i očuvanje svetskog mira; na stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka; na ostvarivanje najšire demokratizacije međunarodnih odnosa. U svakoj od ovih grupa, bilo izričito bilo prećutno, mir se pojavljuje kao osnovna načelna i operativna kategorija. U prvoj grupi ciljeva to je sasvim izričito naglašeno: nesvrstanost se bori za očuvanje svetskog mira, koji je primaran uslov za ostvarivanje slobode, nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ. U drugoj grupi ciljeva, čije ostvarivanje treba da dovede do uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, mir se pojavljuje i kao uslov i kao posledica. Pojavljujući se kao uslov, mir je pretpostavka za ubrzavanje ekonomskog razvoja zemalja u razvoju i za prevazilaženje disproporcija u svetskoj privredi. U vidu posledice mir se pojavljuje kao rezultat izgradnje novog međunarodnog ekonomskog poretka, čije bi uspostavljanje dovelo do iskorenjivanja najkrupnijih uzročnika oružanih sukoba. U trećoj grupi ciljeva mir je takođe uslov i pretpostavka najšire demokratizacije međunarodnih odnosa. Bez ulaženja u širu elaboraciju, dovoljno je naglasiti da je uzdržavanje od primene sile i pretnje silom uslov za uvažavanje nacionalnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta država, nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ, razvijanja međunarodne saradnje, ukratko — stvaranja siste-

Digitized by Google

ma međunarodnih odnosa iz kojih će biti eliminisani eksploatacija, diskriminacija, dominacija i hegemonija.

Najzad, borba za mir je sadržana u celokupnoj *akciji pokreta nesvrstanosti* od njegove pojave na međunarodnoj sceni do danas. Već na svojim prvim skupovima nesvrstane zemlje su postale nosilac borbe protiv blokovske politike i hladnog rata, zalažući se za detant; nosilac borbe za dekolonizaciju, zalažući se za pravo na samoopredeljenje i slobodan izbor puteva unutrašnjeg razvoja; nosilac akcije za opšte i potpuno razoružanje i, posebno, nuklearno razoružanje, zalažući se za obustavljanje trke u naoružavanju, koja je izvorište najveće ratne opasnosti; nosilac akcije za demokratski preobražaj Organizacije Ujedinjenih nacija i za kodifikaciju načelâ aktivne i miroljubive koegzistencije, zalažući se za uvažavanje i razvijanje poretka mira i sistema kolektivne bezbednosti svetske organizacije; nosilac akcije za uklanjanje disproporcija, eksploatacije i diskriminacije iz svetske privrede i međunarodnh ekonomskih odnosa, zalažući se za uklanjanje antagonizama koji predstavljaju pretnju čitavom čovečanstvu.

Znači: i svojim poreklom, i svojim kriterijima, i svojim principima, i svojim ciljevima i svojom međunarodnom akcijom politika i pokret nesvrstanosti su se potvrdili kao protagonist mira i faktor borbe za mir. Okolnost da u akciji pokreta nesvrstanosti učestvuje stotinak država dala je materijalnu snagu ostvarivanju programskih vizija politike nesvrstanosti. Politika i pokret nesvrstanosti, u odnosu na blokovske grupacije, koje su glavni uzročnik primene sile i opasnosti od svetskog sukoba, pojavljuju se kao jedina alternativa za očuvanje svetskog mira i mira na svim nacionalnim granicama.

Trka u naoružavanju i nesvrstane zemlje

Svoj vizionarski pledoaje za obustavljanje trke u naoružavanju, kao najveće opasnosti za svetski mir, nesvrstane zemlje su formulisale već na Prvoj konferenciji šefova država ili vlada u Beogradu 1961. godine. Od tada do danas nesvrstane zemlje konsekventno zastupaju stanovište da se svetski mir ne može očuvati i konsolidovati bez sprovođenja opšteg i potpunog razoružanja pod punom međunarodnom kontrolom.

U tom kontekstu, pokret nesvrstanosti ukazuje na velike sile i blokovske grupacije kao na glavne nosioce trke u naoružavanju i glavne uzročnike svih poremećaja u međunarodnim odnosima koji ugrožavaju svetski mir. Akcije za obustavljanje trke u naoružavanju i za prevazilaženje blokovske politike uzajamno su povezane, kao ključne karike borbe za svetski mir.

U poslednje vreme, međutim, u trku u naoružavanju, istina na jednom uočljivo nižem nivou, sve više se uključuju i same nesvrstane zemlje. Učešće zemalja u razvoju u »svetskom vojnom budžetu« poraslo je sa 5,7 u 1960. na 15% u 1978. godini. Postavlja se pitanje: u kojoj meri to protivreči principima koje su one prihvatile

Digitized by Google

i ciljevima za koje se zalažu u okviru politike i pokreta nesvrstanosti?

Nije sporno da sve zemlje, pa i nesvrstane, imaju suvereno pravo da proizvode i nabavljaju oružje za potrebe unutrašnje stabilnosti i za odbranu nacionalne nezavisnosti. Različiti vidovi ugrožavanja slobode i nezavisnosti narodâ u sklopu širenja sfera uticaja velikih sila i mešanja u unutrašnje poslove suverenih država potenciraju značaj neprekidnog jačanja njihovih odbrambenih potencijala.

Ali, postoji jasna demarkaciona linija između normalnih odbrambenih priprema svake zemlje i naoružavanja u ofanzivne svrhe. Pojedine nesvrstane zemlje prekomernim naoružavanjem otkrivaju svoju težnju za sticanjem prevlasti u subregionalnim i regionalnim okvirima. Neke od njih čak, uz tehnološku i finansijsku pomoć velikih nuklearnih sila, istražuju mogućnost i za proizvodnju nuklearnih oružja.

Budući da su nesvrstane zemlje na niskom stupnju ekonomskog razvoja, one u većini ne raspolažu tehničkim mogućnostima za proizvodnju modernog naoružanja niti finansijskim sredstvima neophodnim za njegovu kupovinu. To znači da uključivanje u trku u naoružavanju po pravilu upućuje nesvrstane zemlje na velike sile i blokovske grupacije.

a) Nesvrstane zemlje koje nemaju tehnološke mogućnosti za proizvodnju modernog naoružanja niti finansijska sredstva za njegovu kupovinu čine niz političkih ustupaka da bi neka od velikih sila prihvatila, iz sopstvenih pobuda i interesâ, da ih snabdeva oružjem i svim drugim što ide uz oružje (instruktori itd.). Sve to, kao i isporuka rezervnih delova, koji predstavljaju trajnu potrebu, dovodi te zemlje u stanje dugoročnije zavisnosti od velikih sila.

b) Nesvrstane zemlje koje raspolažu finansijskim sredstvima neophodnim za kupovinu oružja, kao neke petrolejske zemlje, postaju zapaženi nosioci trke u naoružavanju u subregionalnim i regionalnim okvirima, svojevrsni demonstratori najmodernijeg naoružanja iz arsenala velikih sila. Iako imaju veću slobodu akcije i političkog opredeljivanja, te se zemlje kao veliki kupci i posednici oružja uključuju u širi kontekst konfrontacije velikih sila i podstiču jačanje međunarodne zategnutosti.

c) Po prirodi stvari, prekomerno naoružavanje nije samo sebi svrha, već sredstvo za ostvarivanje određenih političkih ciljeva primenom sile. Nesvrstane zemlje koje su se uključile u trku u naoružavanju postaju nosioci mešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja i oružanih intervencija, u kojima svoj interes nalaze i velike sile koje ih opremaju i snabdevaju oružjem.

Ekscesivno naoružavanje predstavlja veliko opterećenje i za privredu razvijenih zemalja, što znači da mnogostruko teže pogađa razvojne programe i životni standard u nesvrstanim zemljama, koje su pretežno zemlje u razvoju. Usporavanjem i unazađivanjem njihovog ekonomskog razvoja, preterano naoružavanje dovodi te nesvrstane zemlje, objektivno, u nove oblike zavisnosti od velikih sila, razvijenih zemalja i blokovskih grupacija.

Digitized by Google

Svojim bitnim političkim i ekonomskim reperkusijama, uključivanje nesvrstanih zemalja u trku u naoružavanju protivreči principima i ciljevima nesvrstanosti i moralno i materijalno hendikepira akciju pokreta nesvrstanosti.

Nesvrstanost i vojne baze velikih sila

Poseban značaj stranih vojnih baza na nacionalnom tlu pojedinih zemalja u periodu posle Drugog svetskog rata proističe iz više okolnosti, među kojima su dve najvažnije: globalna strategija velikih sila i blokovskih grupacija i karakter modernog naoružanja.

U nastojanju da podrede svet svojoj dominaciji i hegemoniji velike sile su stvorile sistem vojnih paktova koji im obezbeđuje prisustvo u mnogim delovima sveta. Pošto ipak nisu uspele da sprovedu punu bipolarizaciju međunarodne zajednice, na bazi uključivanja najvećeg broja nezavisnih zemalja u svoje vojno-političke saveze, što im je, inače, bio prvi veliki posleratni strateški cilj, velike sile nastoje da permanentnim širenjem sfera uticaja i uspostavljanjem vojnih baza osiguraju uporišta na najvažnijim vojno-strateškim tačkama u svetu.

Vojne baze velikih sila i blokovskih grupacija imaju višestruku namenu:

a) služe za uticaj na opštu politiku zemlje na čijoj se teritoriji nalaze;

b) služe za dejstva u širem regionalnom prostoru, kao oslonac za ekspanziju, dominaciju i hegemoniju;

c) služe kao karike u globalnoj strategiji i konfrontaciji sa suparničkom supersilom i njenom blokovskom grupacijom.

U pomorskim i kopnenim vojnim bazama velikih sila stacionirane su trupe i smeštena konvencionalna, a u nekim slučajevima i nuklearna oružja sa užim ili širim radijusom dejstva.

Sve ove okolnosti svedoče da su vojne baze velikih sila izraz i sastavni deo njihove konfrontacije i težnje za dominacijom i hegemonijom u svetskim okvirima.

Bilo je otuda sasvim prirodno da nesvrstane zemlje u zbiru kriterija kojima se određuje podobnost za učešće u akciji pokreta nesvrstanosti izričito navedu zabranu dobrovoljnog prihvatanja stranih vojnih baza na svom nacionalnom tlu.

U skladu s tim, politika i pokret nesvrstanosti su protiv svih stranih vojnih baza, ali, sledeći jasnu političku logiku, prave razliku između zatečenih, to jest nametnutih i dobrovoljno prihvaćenih vojnih baza na teritoriji nesvrstanih zemalja.

Zatečene, odnosno nametnute vojne baze su, u prvom redu, zaostavština kolonijalnih sila ili iznuđena koncesija velikih sila i blokovskih grupacija. Među vojnim bazama koje su nekad posedovale ili još poseduju kolonijalne sile na teritoriji novooslobođenih, odnosno nesvrstanih zemalja, karakteristične su bile francuska vojna baza u Bizerti na tlu Tunisa, britanska vojna baza na Malti, koja je, svojedobno, bila pretvorena u uporište Atlantskog pakta, britanske

Digitized by Google

baze na Kipru. SAD su u vreme Baptistinog režima instalirale vojnu bazu u Gvatanamu na Kubi, a upravo je u toku uspostavljanje njihove vojne baze na ostrvu Dijego Garsija u Indijskom okeanu, koje im je ustupila Velika Britanija.

Pokret nesvrstanosti i nesvrstane zemlje na čijoj se teritoriji nalaze ove nametnute vojne baze kolonijalnih i blokovskih sila dosledno se zalažu za njihovo uklanjanje. Francuska baza u Bizerti je odavno ukinuta, zahvaljujući, pored ostalog, i političkoj akciji pokreta nesvrstanosti; Malta je otkazala ugovor o vojnim bazama da bi mogla biti primljena u članstvo pokreta nesvrstanosti; Kipru su, na žalost, vezane ruke, jer je ustavno priznavanje eksteritorijalnosti britanskih vojnih baza predstavljalo uslov za proglašenje njegove nezavisnosti; SAD uporno zadržavaju svoju vojnu bazu u Gvatanamu na Kubi; Dijego Garsija postaje sve uočljiviji poligon blokovske konfrontacije u Indijskom okeanu.

Opasnu pojavu, koja je u suprotnosti sa kriterijima, principima i ciljevima nesvrstanosti, predstavlja dobrovoljno prihvatanje vojnih baza velikih sila i blokovskih grupacija na teritoriji nekih nesvrstanih zemalja. Nisu, međutim, u pitanju samo vojne baze klasičnog tipa, već i pružanje sistema olakšica širokog dijapazona pojedinim velikim silama, u sklopu njihove konfrontacije i ekspanzije (olakšice za sletanje i poletanje aviona, prihvatanje i oprema vojnih i drugih brodova, stacioniranje različitih vrsta naoružanja, boravak stručnjakâ i drugog vojnog osoblja, instaliranje radarskih i drugih osmatračkih uređaja itd.).

Nije tajna da i jedna i druga supersila sistematski šire baze i uporišta takve vrste u nekim nesvrstanim zemljama na obalama Indijskog okeana i Mediterana, u nekim arapskim, afričkim i azijskim zemljama, kao što je upadljivo i stalno povećavanje vojnog prisustva bivše metropole u zemljama takozvanog frankofonskog područja. Teško je, ne sa faktografskog, već sa diplomatsko-političkog gledišta, zbog »osetljivosti« država o kojima je reč, napraviti pregled stranih vojnih baza i sličnih uporišta na teritorijama nesvrstanih zemalja. Nije tajna, međutim, da SAD imaju bazu Mombasa u Keniji, da se koriste somalijskim pristaništem Berbera u Adenskom zalivu, da imaju baze u Omanu, kao što i SSSR ima baze ili »olakšice« u NDR Jemenu, Etiopiji, Madagaskaru itd.

Narušavanje zabrane dobrovoljnog prihvatanja stranih vojnih baza i pružanja olakšica koje ulaze u sklop konfrontacije velikih sila i blokovskih grupacija je jedan od krupnih uzroka zaoštravanja situacije u svetu, pa i u odnosima među samim nesvrstanim zemljama.

Uzroci oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama

Iako nesvrstane zemlje, stupajući u članstvo pokreta nesvrstanosti, prihvataju kriterije, principe i ciljeve koji u svom ukupnom dejstvu znače njihovu podobnost i obavezu da vode miroljubivu politiku i da ne primenjuju silu, ipak bi bila velika iluzija smatrati da će ta

Digitized by Google

okolnost, sama po sebi, biti dovoljna da ukloni uzroke sukobâ interesâ među nesvrstanim zemljama, kao i između njih samih i drugih faktora u međunarodnim odnosima.

Imajući u vidu zaostavštinu ranijih istorijskih epoha, posebno ere kolonijalizma, kao i savremene međunarodne odnose u kojima glavnu reč još uvek vode velike sile i blokovske grupacije, potpuno je prirodno da se u krugu stotinak zemalja koje se nalaze u pokretu nesvrstanosti pojavljuju sukobi interesâ i prelamaju krizna stanja iz svih sfera života čitave međunarodne zajednice. Pogubno bi bilo verovati da bi nesvrstane zemlje mogle, na osnovu bilo kakvih ideoloških ili drugih rezona, predstavljati idiličnu skupinu država u kojoj postoji puna identičnost i harmonija interesâ. Ne manje opasno bi bilo pretpostaviti da bi uopšte moglo biti moguće da se na bilo koji način, bez korenite transformacije celokupnog sistema međunarodnih odnosa, postigne monolitizacija interesâ i jedinstva nesvrstanih zemalja.

Prema tome, raznorodnost interesâ, pa i sukobi interesâ predstavljaju istorijsku neizbežnost, dok, u isto vreme, unapređivanje solidarnosti i jedinstva nesvrstanih zemalja, u sklopu akcije za uspostavljanje novih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, predstavlja političku težnju i viziju politike i pokreta nesvrstanosti. Bilo bi pogrešno zanemariti i jedno i drugo. Ostati isključivo na tome da su interesi nesvrstanih zemalja objektivno i neizbežno raznorodni, zaustaviti se isključivo na neminovnosti sukoba interesâ nesvrstanih zemalja, značilo bi zanemariti kardinalnu istorijsku činjenicu da ih je podudarnost vitalnih nacionalnih interesa dovela u pokret nesvrstanosti, da su vitalni zajednički interesi motorna snaga njihove solidarnosti u stvaranju novog sveta. Isto tako, bilo bi krajnje naivno i neistorično težnje i vizije politike i pokreta nesvrstanosti smatrati postojećom stvarnošću ne samo u svetu, već i u samom pokretu nesvrstanosti. Ostvarivanje principâ i ciljeva nesvrstanosti je proces transformisanja celokupnog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, a u tom sklopu i odnosâ među samim nesvrstanim zemljama.

Kada se to ne bi imalo u vidu, bilo bi nemoguće shvatiti dijalektičko jedinstvo suprotnosti teze da je borba za mir imanentna politici i pokretu nesvrstanosti i pojave umnožavanja oružanih sukoba među samim nesvrstanim zemljama.

Raznorodnost interesâ nesvrstanih zemalja proističe iz njihovog istorijskog nasleđa, geopolitičkog položaja, različitosti društveno-ekonomskih i političkih sistema, ekonomskih interesa, ideoloških orijentacija, stava prema velikim silama i tome slično. U svemu tome su uočljiva dejstva sledećih faktora: onih iz prošlosti — koji su rezultat mešetarenja, nagodbi i diktata kolonijalnih sila i ovih iz sadašnjosti — koji su izraz konfrontacije i ekspanzije velikih sila i blokovskih grupacija.

Uzroci dosadašnjih sukoba među nesvrstanim zemljama mogu se svesti na sledeću šemu:

a) Najčešći uzrok sukobâ nesvrstanih zemalja, koji može da ima dominantna dejstva i u budućnosti, jesu granični i, uopšte,

Digitized by Google

teritorijalni sporovi. Ako se kao osnov za poređenje uzmu ratovi u svim dosadašnjim istorijskim epohama, može se konstatovati da su granična pitanja i teritorijalna osvajanja uvek bila u središtu sukobâ među državama. Prema tome, nije reč o istorijski novom uzroku oružanih sukoba, već upravo o potvrdi povijesnog iskustva da su granična i teritorijalna pitanja uvek prednjačila u zbiru uzroka koji su dovodili do ratova. Međutim, mora se istaći da su se u drugoj polovini dvadesetog veka razlozi za sukobljavanje država oko graničnih i teritorijalnih pitanja, naročito kada je reč o novooslobođenim zemljama, umnogostručili zbog toga što granice među njima nisu uspostavljene prirodnim istorijskim tokom, već su mahom veštački nametnute, u kontekstu nagodbi i razgraničenja bivših kolonijalnih imperija.

To se u potpunosti potvrđuje i u svim dosadašnjim sporovima nesvrstanih zemalja, od kojih neki jesu, a neki nisu prerasli u oružane sukobe. U prvom smislu tipični su oružani sukobi između Somalije i Etiopije, kao i Iraka i Irana.

Kao dve susedne zemlje, opredeljene pri tome i za izgradnju istog ili sličnog društveno-ekonomskog sistema, to jest socijalizma, Somalija i Etiopija su se sukobile zbog spornih teritorijalnih problema. Reč je, u stvari, o tome da je Somalija pokušala da putem oružane sile priključi provinciju Ogaden, koja se nalazi u sastavu Etiopije. Priključenje Ogadena Somaliji trebalo je da predstavlja sastavni deo ostvarivanja plana o uspostavljanju takozvane velike Somalije, u čiji bi sastav trebalo da uđu i delovi nekih drugih susednih zemalja (Kenije itd.). Duga i komplikovana istorija spora oko tih teritorija bi, u krajnjoj liniji, pokazala da su one u različitim istorijskim epohama bile u sastavu različitih država koje su egzistirale u tom prostoru i da su presudnu ulogu u njihovom sadašnjem teritorijalnom konstituisanju imale kolonijalne sile. Pokušaj Somalije, kao što se zna, završio se neuspehom, posle oružanog sukoba koji je — u tom siromašnom delu Afrike, kome, inače, preti avet gladi — naneo velike štete obema zaraćenim stranama, a određene koristi velikim silama.

Neposredan povod oružanom sukobu Iraka i Irana je nezadovoljavajuće teritorijalno razgraničenje u Šat el Arabu. Ovaj teritorijalni spor, inače, ima dugu predistoriju, a pokušaj dveju zemalja da ga reše 1975. godine, u sklopu jedne šire političke nagodbe (obustavljanje isporuka oružja i drugih vidova podrške šahovog režima kurdskim pobunjenicima u Iraku itd.), očigledno, nije bio dugog veka. Veliki gubici u ljudstvu, nevolje i patnje civilnog stanovništva, privredna razaranja, smanjivanje ili obustavljanje proizvodnje i izvoza nafte, zaoštravanje nacionalnih, verskih i drugih antagonizama, umnožavanje opasnosti u regionalnim i širim razmerama, aktiviranje i pregrupisavanje velikih sila, nova razmimoilaženja u arapskom svetu i pokretu nesvrstanosti, kao i druge posledice, već su dovoljno ukazali na nepovoljna dejstva ovog oružanog sukoba u eksplozivnom području koja se proteže od Bliskog istoka preko Persijsko-arapskog zaliva do Indijskog okeana i Jugoistočne Azije.

Digitized by Google

Već godinama u trouglu Magreba traje teritorijalni spor oko Zapadne Sahare, u kome se kao zainteresovane i sukobljene strane pojavljuju Maroko, Mauritanija, Alžir i Front Polisario. Sukob je izbio kada su posle povlačenja kolonizatorske sile — Španije dve granične zemlje, Maroko i Mauritanija, istakle svoje istorijsko i etničko pravo na Zapadnu Saharu, a Alžir istupio sa podrškom legitimnoj pretenziji Fronta Polisario da na bazi principa samoopredeljenja naroda obrazuje suverenu državu Zapadna Sahara. U međuvremenu Mauritanija je odustala od svojih zahteva, tako da su pretenzije Maroka ostale uzrok oštrog sukobljavanja sa Alžirom, koji se prenosi u Organizaciju afričkog jedinstva i pokret nesvrstanosti.

Na drugom kraju sveta postoji teritorijalni spor sličnih dimenzija. U pitanju je ostvarivanje prava na samoopredeljenje Istočnog Timora, koji je bio u sastavu Portugalije. Posle povlačenja kolonizatora Indonezija je protegla svoju vlast na teritoriju Istočnog Timora i time onemogućila ostvarivanje prava naroda ove zemlje na samoopredeljenje, za šta se zalaže oslobodilački pokret Istočnog Timora — FRETILIN.

Teritorijalni problemi u sklopu prava na samoopredeljenje ili u vidu uzurpatorstva i secesije pojavljuju se i u sklopu pojedinih novooslobođenih država. Poznato je da je posle povlačenja belgijskog kolonizatora iz Konga-Leopoldvila došlo do secesionističkog pokreta pod vodstvom Moiza Čombea za otcepljenje rudom bogate Katange i njeno proglašenje za nezavisnu državu. Taj pokušaj nije uspeo. Kasnije, u jednom drugom političkom kontekstu, došlo je do pobune Iboâ u Nigeriji i pokušaja konstituisanja i otcepljenja Bijafre. Građanski rat u toj zemlji, koji spada u najsurovije stranice posleratnih političkih previranja u Africi, završen je očuvanjem jedinstva i unapređivanjem federativnog uređenja Nigerije.

Budući da se sada i Pakistan nalazi u pokretu nesvrstanosti, moglo bi se govoriti i o dugogodišnjem sukobljavanju Indije i Pakistana, kao dveju nesvrstanih zemalja, oko Kašmira. Povlačeći se sa Indijskog potkontinenta, Velika Britanija je na osnovu verskog principa ostvarila podelu Indijskog potkontinenta na dve države — hinduističku Indiju i muslimanski Pakistan i kao tipičnu jabuku razdora ostavila Kašmir, koji je bio povod nekolikim oružanim sukobima i koji je još uvek izvor zategnutosti između Indije i Pakistana.

Imajući u vidu pokušaj nasilnog menjanja granica, za koje se dobro zna da nisu celovit izraz etničkog bića, nacionalnih aspiracija i državnih interesa mnogih novooslobođenih zemalja, državnici Afrike su bili tako mudri i dalekovidi da su u Povelji Organizacije afričkog jedinstva jasno naznačili princip uvažavanja postojećih granica, jer bi njihovo nasilno menjanje ugrozilo osnovne tekovine nezavisnosti i imalo katastrofalne posledice u Africi i u ulozi Afrike u međunarodnim odnosima.

b) Iako i granični i teritorijalni sporovi, posebno u trenutku kada prerastu u oružani sukob, izražavaju šira politička neslaganja određenih susednih država, ipak se u nekim slučajevima kao uzrok

Digitized by Google

oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama mogu navesti politička razmimoilaženja. U pitanju su takvi antagonizmi koji dovode do zaoštrenosti odnosa iz kojih proističe ili može da proistekne oružani sukob. Na prvi pogled izgleda pomalo čudno da može doći do takvih političkih razmimoilaženja između zemalja koje vode istu politiku — politiku nesvrstanosti da oružani sukob između njih postaje moguć i neizbežan, ali se u praksi pokazuje da do toga može doći i da dolazi u mnogim konkretnim političkim situacijama. Reč je poglavito o sukobu političkih interesa i pretenzija u užem regionalnom prostoru. Negde je u pitanju sukob između konzervativno i progresivno orijentisanih režima; sukob zemalja koje su vezane za politiku jedne ili druge supersile; sukob zbog različitog prilaza rešavanju određenih međunarodnih problema koji tangiraju interese tih zemalja; sukob oko ostvarivanja prevlasti jedne od zainteresovanih strana i tome slično.

Za neke od ovih postavki po mnogo čemu je tipičan oružani sukob Tanzanije i Ugande. U vreme britanskog kolonizatora ove zemlje su bile sastavni deo Istočnoafričke Federacije, koja je, uprkos tome što je predstavljala veštačku kolonijalnu tvorevinu, doprinosila komplementarnosti njihovih interesa. Posle sticanja nezavisnosti, pod režimom Džulijusa Njererea u Tanzaniji i Miltona Obotea u Ugandi, koji su orijentisani u progresivnom smeru, postojala je velika podudarnost njihovih težnji i preokupacija, izražena u politici dobrog susedstva i ekonomske integracije. Nasilnim zbacivanjem Miltona Obotea i dolaskom na vlast Idi Amina došlo je do zaoštravanja odnosa između Ugande i Tanzanije. Političke trzavice su, najzad, dovele do odluke Džulijusa Njererea da pošalje trupe u Ugandu i sruši režim Idi Amina. To se i ostvarilo. Akcija Tanzanije nije naišla na šire i oštrije reagovanje ni u Organizaciji afričkog jedinstva niti u pokretu nesvrstanosti, iako je, očigledno, u pitanju upotreba sile u službi određenih političkih interesa. Mogli bi se navesti neki razlozi: prvo, što je režim Idi Amina bio krajnje autoritarne prirode; drugo, što je neprekidno »harangirao« protiv susedne Tanzanije i njenog predsednika Džulijusa Njererea; treće, što Tanzanija kao zemlja opredeljena za socijalizam i Džulijus Njerere kao jedan od najuticajnijih afričkih državnika uživaju veliki ugled u Africi i u pokretu nesvrstanosti i što se ni po kome osnovu ne bi mogli svrstati u red onih koji bi, u principu, igrali na kartu prava jačeg; četvrto, što iza akcije Tanzanije nije stajala ni jedna velika sila i što njene posledice nisu remetile ravnotežu snaga u regionalnom i svetskom okviru. Ipak, ostaje da je to bio oružani sukob u kome je jedna strana primenila silu oružja da bi postigla određene političke ciljeve.

U komplikovanim političkim uslovima u kojima je Angola ostvarila svoju nezavisnost došlo je do političkih trzavica sa Zairom. Razlog je bio taj što je jedan od učesnika u unutrašnjim sukobima u Angoli, koji su nosili obeležja građanskog rata, Robert Holden, šef FNLA, dobijao značajnu materijalnu i drugu podršku iz Zaira. Preovlađivanjem uticaja MPLA sa Agostinom Netom na čelu došlo je do regulisanja odnosa između Angole i Zaira.

Digitized by Google

Političke netrpeljivosti koje mogu da dovedu do oružanih sukoba su karakteristične i za zbivanja u krugu arapskih zemalja. U sklopu različitih demarkacionih linija koje prolaze kroz arapski svet jednu od najvažnijih predstavlja ona koju su povukli Kempdejvidski sporazumi i koja je odvojila Egipat od niza arapskih zemalja, svrstanih u takozvani Front odbijanja. U tim koordinatama, sa različitim neposrednim povodima, dolazilo je do oštrih razmirica koje su pretile prerastanjem u ozbiljniji oružani sukob između Libije i Egipta, Libije i Tunisa itd.

Svojevrstan je slučaj Libana. U suštini je reč o građanskom ratu u čijoj osnovi su verski, klasni i politički sukobi. Međutim, postoji i značajna inostrana komponenta. Na tlu Libana nalaze se trupe susedne Sirije, koje učestvuju na strani određenih libanskih političkih i oružanih grupacija. Interesantno je, takođe, da u tim sukobima značajnu ulogu igraju i jedinice Palestinske oslobodilačke organizacije koje su stacionirane na libanskom tlu. U tom smislu se na građanski rat nadovezuju neke komponente lokalnog rata, naročito kada se dodaju agresivni upadi Izraela i delovanje velikih sila.

Određene sličnosti imaju i događaji u Čadu, u kome se od samog sticanja nezavisnosti 1960. smenjuju državni udari i traje, s manjom ili većom žestinom, građanski rat u koji su umešane i dve spoljne sile: bivša metropola — Francuska i susedna Libija. Libija se javlja i kao pretendent na deo teritorije Čada, i kao intervent na strani muslimanskog stanovništva i kao posrednik u pokušajima mirenja suparničkih strana.

Odnosi dva Jemena — AR Jemen i DNR Jemen — razvijaju se u oštrim amplitudama od političkih razmirica i oružanih sukoba do razgovorâ o eventualnoj uniji. U osnovi sukoba su, svakako, razlike u političkim sistemima i ideološkoj orijentaciji, kao i u različitim tačkama oslonca u međunarodnim odnosima (AR Jemen se u većoj meri oslanja na Saudijsku Arabiju, a DNR Jemen ima dosta bliske odnose sa Sovjetskim Savezom).

c) U novije vreme u sukobima nesvrstanih zemalja sve vidniju ulogu imaju ideološki motivi. Ovu konstataciju ne bi trebalo sasvim bukvalno shvatiti budući da se iza ideoloških razlika najčešće kriju šira politička razmimoilaženja, u krajnjoj liniji, težnja za dominacijom i hegemonijom.

Većinu ovih osobenosti ima intervencija Vijetnama u Kampućiji. Sa predistorijom u kojoj je reč o vekovnoj ekspanziji Vijetnama prema tlu Kampućije, antagonizmi između ovih dveju zemalja, kao i pretenzija Vijetnama da bude hegemon u celokupnom indokineskom prostoru, dolazili su do izražaja još u toku oslobodilačke borbe protiv francuskih kolonizatora i oružane intervencije SAD. Ne mnogo posle trijumfalne pobede oslobodilačke borbe naroda Južnog Vijetnama dolazi do češćih pograničnih sukoba između Vijetnama i Kampućije. Umesto otpočinjanja pregovorâ o spornim pitanjima, što bi se moglo i moralo očekivati kada su u pitanju dve socijalističke i nesvrstane zemlje, usledila je oružana intervencija Vijetnama u Kampućiji. Kao formalni razlog navodi se težnja Vijet-

Digitized by Google

nama da pruži pomoć narodu Kampućije u zbacivanju ozloglašenog režima Pola Pota. Ovim tvrdnjama protivreči okolnost da se nekoliko stotina hiljada vijetnamskih vojnika u Kampućiji, u stvari, ponašaju kao okupatori, koji su nedozvoljenom upotrebom sile instalirali režim koji prihvata hegemoniju Vijetnama u tom prostoru.

U ovom kontekstu bi moglo biti reči i o jednoj do sada prilično usamljenoj pojavi: slanju kubanskih trupa u Angolu i Etiopiju. Preletevši Okean, desetine hiljada kubanskih vojnika došlo je u ime revolucionarne solidarnosti da se na strani MPLA i Agostina Neta bori protiv snaga Roberta Holdena i Džonasa Savimbija kao nosilaca kontrarevolucije. Isto tako, kubanske trupe su u kritičnim trenucima za revolucionarni režim Haila Mengistua učestvovale u borbi protiv somalijske invazije u Ogadenu i u gušenju drugih opozicionih snaga. Ove kubanske akcije, u kombinaciji sa isporukama oružja od strane jedne supersile — Sovjetskog Saveza, naišle su na različito reagovanje u svetu, a i u krugu nesvrstanih zemalja. U nekim sredinama polazi se od toga da su kubanske trupe, *de facto*, spasile angolsku i etiopsku revoluciju u času kada su one bile ugrožene od snaga kontrarevolucije. Na osnovu toga se akcija kubanskih trupa tretira kao akt solidarnosti. S druge strane, slanje kubanskih trupa u druge zemlje smatra se za opasan presedan. U tom kontekstu se postavlja pitanje šta bi se dogodilo ako bi i druge zemlje počele da upućuju svoje trupe da intervenišu u unutrašnje poslove drugih zemalja. Posledice bi bile, očigledno, nesagledive. U svakom slučaju, takvi oblici pružanja vojne pomoći nisu u skladu sa odredbama Povelje UN.

Navedena tipologija uzroka oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama, kao što se vidi, ne predstavlja čvrsto sazdanu šemu sa odvojenim pretincima. Teritorijalni sporovi dobijaju to obeležje u sklopu širih političkih razmimoilaženja, kao što su i ideološke razlike dimna zavesa za ostvarivanje određenih političkih ciljeva. Kada je reč o suštini, mnogo je, dakle, važnije sledeće:

1) Da u međusobnim sporovima i oružanim sukobima nesvrstanih zemalja primordijalnu ulogu igra kolonijalno nasleđe bilo u vidu nametnutih i nerešenih graničnih pitanja bilo u vidu političkih, ekonomskih i drugih antagonizama.

2) Da stvarna ili fiktivna sporna pitanja često postaju paravan za ostvarivanje hegemonije i dominacije u užem regionalnom prostoru.

3) Da i u slučajevima kada postoje takozvani opravdani razlozi za primenu sile, nesvrstana zemlja koja primenjuje silu krši principe Povelje UN i principe i ciljeve nesvrstanosti.

Velike sile i sukobi među nesvrstanim zemljama

Sukobi među nesvrstanim zemljama se ne mogu razmatrati izvan šireg konteksta odnosa i dejstava velikih sila i njihovih blokovskih grupacija. Nije u pitanju prosto prebacivanje odgovornosti na velike sile i blokovske grupacije za ekscese čiji su uzročnici nesvrstane

Digitized by Google

zemlje. U okviru svoje globalne strategije velike sile i blokovske grupacije su prisutne u čitavom svetu i zainteresovane su za sve što se događa ma na kojoj tački Zemljine kugle. To znači da velike sile i blokovske grupacije, čak i kada nisu direktno umešane u oružane sukobe nesvrstanih zemalja, budno prate šta se dešava i nastoje da iz ovakvog ili onakvog toka događaja izvuku određene prednosti. To bi, svakako, bile dve najopštije konstatacije kada je reč o odnosu velikih sila i blokovskih grupacija prema sporovima i oružanim sukobima među nesvrstanim zemljama. Međutim, neophodno je poći korak dalje u konkretnije elaboriranje tog uzročno-posledičnog odnosa.

U posleratnom periodu velike sile i blokovske grupacije su nastojale da nadjačaju jedna drugu, ali u tome nisu uspele zbog opasnosti od upotrebe sveuništavajućeg nuklearnog oružja. Sa tim saznanjem one su izašle iz hladnog rata i ušle u fazu detanta, čiju prvu premisu predstavlja jaltsko-sonefeldovsko uvažavanje uzajamnih interesa, tačnije, uzajamnog blokovskog *statusa quo*. Međutim, striktnim uvažavanjem stečenih pozicija ne završavaju se, nego zapravo počinju u fazi detanta nastojanja supersila i blokovskih grupacija da donekle novim sredstvima obezbede prednost jedna nad drugom. Svoje pravce ekspanzije i međusobnu konfrontaciju velike sile i blokovske grupacije sve više prenose u područja takozvanih neraz graničenih interesa, to jest u regione u kojima se nalaze zemlje koje se nisu svrstale pod blokovske kišobrane, to jest nesvrstane zemlje. To bi bila druga, ne samo podjednako važna, već, možda, i sve važnija, premisa ograničenog blokovskog detanta. U konkretnom istorijskom obliku reč je o politici širenja sfera interesâ u cilju obezbeđivanja svetske dominacije.

Velike sile i blokovske grupacije se u širenju sfera interesâ i u nastojanju da ostvare svetsku dominaciju služe sredstvima koja nisu nepoznata u istoriji međunarodnih odnosa. Jedna od supersila je u najvećem delu posleratnog vremena naglasak stavljala na primenu oružane sile, odnosno na svoju ulogu svetskog žandarma, sve dok krahom oružane intervencije u Vijetnamu nije dala prioritet korišćenju ekonomske snage i političkog uticaja. Druga supersila daje prioritet korišćenju političkih i ideoloških veza za uspostavljanje svoga uticaja i prisustva u nesvrstanim zemljama. U tom sklopu u novije vreme naročit je značaj dat sklapanju ugovorâ o prijateljstvu i saradnji koji obezbeđuju širenje saradnje u raznim domenima, posebno u vojnom. Sovjetski Savez je do sada sklopio takve ugovore sa više nesvrstanih zemalja: Egiptom 1971. (raskinut 1973), Indijom 1971, Irakom 1972, Angolom 1976, Mozambikom 1977, Avganistanom i Etiopijom 1978, Sirijom 1980. Ugovor sa Avganistanom je poslužio i kao okvir za oružanu intervenciju u toj zemlji.

Ako bi se stav velikih sila i blokovskih grupacija prema oružanim sukobima među nesvrstanim zemljama sistematizovao na osnovu stepena i oblika njihovog mešanja, dobili bismo sledeće situacije:

a) Velike sile i blokovske grupacije se pojavljuju kao jedan od faktora izbijanja oružanog sukoba među nesvrstanim zemljama. U

Digitized by Google

određenom vidu to je slučaj sa ulogom velikih sila u oružanim sukobima Vijetnama i Kampučije, Etiopije i Somalije.

b) Velike sile i blokovske grupacije se javljaju kao spoljni faktor koji utiče na usmeravanje i rasplitanje sukobâ. U sukobu Iraka i Irana velike sile i blokovske grupacije, uprkos zauzimanju stava »striktne neutralnosti«, nastoje da utiču na njegov tok i rasplet. Pri tome one deluju i neposredno i preko susednih ili zainteresovanih zemalja i međunarodnih faktora.

c) Velike sile i blokovske grupacije, čak i u prilikama kada ni na koji način nisu direktno umešane u sukob među nesvrstanim zemljama, koriste taj sukob bilo u tom smislu što će nadjačati nesvrstana zemlja koja je bliža jednoj ili drugoj velikoj sili bilo u tom smislu što će taj sukob dovesti do širih razmimoilaženja, pa time i do slabljenja solidarnosti i akcionog jedinstva nesvrstanih zemalja.

Prema tome, potpuno je realan zaključak da se sukobi među nesvrstanim zemljama, i kada su potpuno autohtonog karaktera, uključuju u konfrontaciju velikih sila i blokovskih grupacija i na ovaj ili onaj način koriste njihovim globalnim političkim aspiracijama.

Posledice sukobâ među nesvrstanim zemljama

Bilo bi suviše uprošćeno tvrditi da primena sile ne može da predstavlja nastavak politike drugim sredstvima, odnosno da iz oružanih sukoba ni jedna strana ne može da izađe kao — pobednik. Kada primena sile ne bi predstavljala put i mogućnost da se ostvare određeni ciljevi, onda, verovatno, ni jedna zemlja ne bi pribegavala sili. Međutim, ipak ne bi bilo u nepomirljivoj dijalektičkoj suprotnosti u isti mah tvrditi da u današnje vreme, posebno u odnosima među nesvrstanim zemljama, primena sile ne predstavlja razumno i efikasno sredstvo nacionalne politike. Kratkoročne prednosti, koje mogu biti očigledne, u jednoj dugoročnijoj projekciji svakako će se iskazati kao kontraproduktivne. To bi se moglo ilustrovati mnogim primerima. Vijetnam je uspeo da primenom oružane sile instalira svoj režim u Kampučiji. To bi se moglo okvalifikovati kao »uspešno« nastavljanje politike drugim sredstvima. Ali, već sad se pokazuje da je akcija Vijetnama u Kampučiji bila neuspešna kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu. Nekoliko stotina hiljada vijetnamskih vojnika mora da obezbeđuje uvezeni režim i da suzbija oružani otpor kampučijskog naroda. Došlo je do ozbiljnog usporavanja međunarodne afirmacije Vijetnama, do pogoršavanja odnosâ sa većim brojem azijskih zemalja, posebno sa onima u grupaciji ASEAN, do osude i vidljive izolacije Vijetnama u pokretu nesvrstanosti i u Ujedinjenim nacijama, do smanjivanja ekonomskog angažovanja međunarodne zajednice u obnovi i izgradnji Vijetnama itd.

Oružani sukobi među nesvrstanim zemljama imaju sledeće negativne posledice:

a) Same zaraćene strane trpe nenadoknadive gubitke u ljudstvu, kao što su i izložene razaranjima koja ozbiljno pogađaju životni

Digitized by Google

standard i ekonomski razvoj svake od njih. Budući da su nesvrstane zemlje po pravilu zemlje u razvoju, oružani sukobi ozbiljno narušavaju programe njihovog ekonomskog razvoja i dovode ih u teškoće iz kojih teško mogu da izađu. Međunarodni ugled strane koja se pojavljuje u ulozi nosioca primene sile, agresora, slabi i ona dospeva u stanje ozbiljne političke izolacije.

b) Svaki oružani sukob među nesvrstanim zemljama, bez izuzetka, dovodi do slabljenja uzajamne solidarnosti nesvrstanih zemalja. Po prirodi stvari, dolazi do razmimoilaženja nesvrstanih zemalja bilo u oceni uzroka sukoba, bilo u oceni ko je agresor bilo u oceni kome treba pružiti političku podršku. Slabljenje solidarnosti neminovno dovodi do umanjivanja akcione sposobnosti pokreta nesvrstanosti u ostvarivanju njegovih krupnih međunarodnih zadataka i ciljeva. Pri tome se dovodi u pitanje i moralni prestiž pokreta nesvrstanosti u svojstvu nosioca borbe za demokratizaciju međunarodnih odnosa.

c) Oružani sukobi među nesvrstanim zemljama imaju negativna dejstva i na svekoliki splet međunarodnih odnosa, kao izvor opasnosti od njihovog prerastanja u sukob širih razmera, pa i u svetski rat. Oni mogu da budu posledica ili uzrok novih konfrontacija supersila i novih zaoštravanja u međunarodnim odnosima, od čega najviše štete imaju same nesvrstane zemlje, bilo neposredno kao pojedinačne zemlje bilo sa stanovišta pogoršavanja uslova za ostvarivanje njihovih zajedničkih ciljeva.

Sve to znači da se u svim segmentima međunarodnih odnosa ispoljavaju negativna dejstva oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama, u širokom dijapazonu od neposrednih ratnih strahota do nepovoljnih reperkusija na moralnom, političkom i ekonomskom planu.

Mirno rešavanje sporova

Mirno rešavanje sporova predstavlja suštinsku antitezu ratu. U vremenu kada je rat bio dozvoljeno sredstvo nacionalne politike i izraz suverenosti država, različiti oblici mirnog rešavanja sporova su predstavljali palijativno sredstvo za izbegavanje ratnog sukoba. U naše vreme, kada je rat stavljen izvan zakona, mirno rešavanje sporova bi trebalo da bude sastavni deo procedure regulisanja i unapređivanja dobrosusedskih odnosa. Međutim, iako zabranjen, rat nije isključen iz međunarodnih odnosa, kao izraz pribegavanja upotrebi i zloupotrebi sile. U tom smislu se aktualizira značaj mirnog rešavanja sporova kao puta i načina za izbegavanje oružanih sukoba i kao najbolji izlaz iz oružanog sukoba.

Uporedo sa svešću i saznanjem da se nikakvim veštačkim sredstvima, bez ulaganja stalnih napora za izgradnju novog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, ne može da eliminiše raznorodnost interesa i otkloni mogućnost sporova među zemljama, pa i nesvrstanim, pokret nesvrstanosti mora da insistira na neizostavnom mirnom rešavanju sporova i oružanih sukoba. U tom smi-

Digitized by Google

slu, mirno rešavanje sporova ne samo da je imanentno doktrini nesvrstanosti, već mora da bude i stalno prisutno u akciji pokreta nesvrstanosti.

Mirno rešavanje sporova prisutno je među principima i ciljevima nesvrstanosti, kako u onim segmentima koji se odnose na prihvatanje i podržavanje principâ Povelje UN i miroljubive i aktivne koegzistencije tako i u onim koji predstavljaju celovit pledoaje za najširu demokratizaciju međunarodnih odnosa. Mirno rešavanje sporova se pojavljuje u dvostrukom semantičkom i političkom vidu: kao logičan izraz i sastavni deo prihvatanja principâ neagresije i miroljubive i aktivne koegzistencije i kao izričit princip ravnopravnog pregovaranja o svim spornim pitanjima koja mogu da iskrsnu u odnosima među nesvrstanim zemljama. U oba ova vida princip mirnog rešavanja sporova sadržan je u dokumentima nesvrstanih zemalja od samog početka aktivnosti pokreta nesvrstanosti do danas.

Međutim, iako nesvrstane zemlje prilaze principima i ciljevima nesvrstanosti, a u tom sklopu i mirnom rešavanju sporova, kao pravnoj, moralnoj i političkoj obavezi, ipak se ne može jednostavno poći od pretpostavke da postoji ili da se može očekivati puki automatizam u primenjivanju principa mirnog rešavanja sporova.

Celokupno međunarodno iskustvo upućuje na to da postoje mnogi objektivni i subjektivni razlozi koji, u najmanju ruku, otežavaju primenu principa mirnog rešavanja sporova. Neke od najvažnijih razloga možemo navesti:

a) Oduvek, pa i u današnje vreme, države su beskompromisno čuvale svoje suvereno pravo da same odlučuju šta će činiti u odnosima sa drugim državama.

b) Polazeći od toga da države uvek žele da budu same sebi sudija, one često nisu sklone da prihvate mešanje treće strane, posrednika bilo koje vrste, u njihove međusobne sporove i sukobe.

c) Učešće treće strane u rešavanju sporova i sukobâ među dvema državama, naročito kad su posrednici velike sile, često se završavalo diktatom ili širenjem prostora za mešanje u unutrašnje poslove zainteresovanih strana.

d) S obzirom na složenost sporova i oružanih sukoba veoma je teško doći do rešenja koja bi zadovoljila obe strane, čak i kada posrednici ulažu maksimum dobre volje i kada nisu pristrasni ni prema jednoj ni prema drugoj strani.

To su samo neki razlozi zbog kojih države teško prihvataju različite oblike mirnog rešavanja sporova koji su prihvaćeni u međunarodnopravnoj teoriji i praksi.

Postoje, čini nam se, tri razloga zbog kojih u doktrini i akciji pokreta nesvrstanosti nije došlo do stvaranja mehanizma za mirno rešavanje sporova među nesvrstanim zemljama.

Prvi je razlog što u pokretu nesvrstanosti veoma dugo nije obraćana pažnja na međusobne sporove i sukobe nesvrstanih zemalja. Smatralo se da su to periferne pojave koje ne zaslužuju veću pažnju i da sve političke aktivnosti treba da budu usmerene na ostvarivanje krupnih zajedničkih interesa i ciljeva nesvrstanih zemalja.

Digitized by Google

Drugi je razlog što se smatralo da nesvrstane zemlje koje se nalaze u sporu ili sukobu treba same da rešavaju iskrsle probleme i da time ne opterećuju zajedničku akciju pokreta nesvrstanosti.

Treći je razlog što se smatralo da bi posvećivanje veće pažnje rešavanju sporova i sukobâ među nesvrstanim zemljama dovelo do novih razmimoilaženja u pokretu nesvrstanosti, a možda i do opasnosti od rascepa.

Ma koji od ovih razloga da je bio u pitanju, a ponajpre se može reći da je posredi uzajamno delovanje sva tri razloga, sve do Pete konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Kolombu se o sporovima i sukobima u pokretu nesvrstanosti govorilo na pola usta, zbog ne sasvim opravdane bojazni da se time ne potvrdi blokovska teza o ovakvom ili onakvom stepenu nejedinstva u pokretu nesvrstanosti i da se ne umanji vrednost zajedničkih principa kojima se rukovode nesvrstane zemlje u borbi za novi međunarodni politički i ekonomski poredak. Međutim, umnožavanje sporova i sukobâ među nesvrstanim zemljama jasno je ukazivalo da bi zatvaranje očiju pred tom pojavom moglo da nanese ozbiljnu štetu politici i pokretu nesvrstanosti.

Imajući to u vidu, jugoslovenska delegacija je na Ministarskoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Beogradu 1978. pokrenula inicijativu za donošenje posebne rezolucije o mirnom rešavanju sporova. Na Šestoj konferenciji u Havani 1979. jugoslovenska delegacija je prezentirala tekst o mirnom rešavanju sporova, ali je on, na žalost, prihvaćen samo kao radni dokument koji je pridružen deklaracijama i rezolucijama usvojenim na toj konferenciji. Moglo bi se pomalo paradoksalno zaključiti da je upravo produbljivanje razmimoilaženja u pokretu nesvrstanosti oko većeg broja krupnih političkih pitanja (vanblokovski karakter i nezavisna uloga pokreta nesvrstanosti, kempdejvidski sporazumi, oružana intervencija u Kampućiji itd.) uticalo na većinu nesvrstanih zemalja da pređe ovlašno preko inicijativa za razradu principâ i procedure mirnog rešavanja sporova među nesvrstanim zemljama. Preovladalo je, svakako, kratkovido shvatanje da bi pokušaj usmeravanja postojećih sporova i sukoba u pravcu procedure mirnog rešavanja sporova predstavljao dolivanje ulja na vatru, umesto trezvenog i realističnog zaključka da bi to morao da bude jedini put za prevazilaženje teškoća koje nanose štetu jedinstvu i akcionoj sposobnosti politike i pokreta nesvrstanosti.

U pokretu nesvrstanosti, koji po prirodi svog bića zazire od bilo kakvih krutih oblika institucionalizacije, ne bi moglo biti ni pomena o tome da se na jednom tako delikatnom sektoru međusobnih odnosa nesvrstanih zemalja kao što je mirno rešavanje sporova uspostavljaju bilo kakvi kruti mehanizmi i obavezne procedure koje bi mogle narušavati dva temeljna principa politike i pokreta nesvrstanosti: ravnopravnost i dobrovoljnost. Usled toga, u osnovi jugoslovenske inicijative, pa i nužnih političkih koraka koji će pod pritiskom događajâ morati da budu preduzeti na narednim skupovima nesvrstanih zemalja, biće, svakako, nastojanje da se razradi i usvoji jedna fleksibilna procedura mirnog rešavanja sporova

Digitized by Google

koja bi bila na raspolaganju nesvrstanim zemljama u cilju prevazilaženja teškoća sa kojima se mogu susresti u međusobnim odnosima.

Imajući u vidu iskustva iz oblasti međunarodnog prava i života međunarodne zajednice i polazeći od karaktera pokreta nesvrstanosti, može se pretpostaviti da bi mirno rešavanje sporova među nesvrstanim zemljama trebalo da se oslanja na sledeće uporišne tačke:

Prvo, nesvrstane zemlje bi morale posebno da prihvate princip uzdržavanja od primene sile u svim međunarodnim sporovima i sukobima.

Drugo, u slučaju međusobnog spora ili sukoba nesvrstane zemlje bi apsolutni prioritet trebalo da daju miroljubivim pregovorima zainteresovanih strana.

Treće, nesvrstane zemlje koje su u sporu ili sukobu oko određenih pitanja trebalo bi da prihvate misiju dobrih usluga i različite vidove posredovanja drugih nesvrstanih zemalja, Koordinacionog biroa, Ujedinjenih nacija, Organizacije afričkog jedinstva, Arapske lige, regionalnih i subregionalnih organizacija, čije bi učešće u rešavanju spora ili sukoba u sklopu konkretnih okolnosti moglo da bude najplodotvornije.

Četvrto, svoje međusobne sporove i sukobe nesvrstane zemlje bi morale da rešavaju u skladu sa principima i ciljevima nesvrstanosti.

Trebalo bi očekivati da će većina nesvrstanih zemalja imati dovoljno političkog sluha za ustanovljavanje takvih i sličnih pravila ravnopravnog i dobrovoljnog mirnog rešavanja sporova i sukobâ u interesu zainteresovanih strana, kao i solidarnosti i akcione sposobnosti politike i pokreta nesvrstanosti.

Odbrana slobode i nezavisnosti nesvrstanih zemalja

Nesvrstavanje u osnovi predstavlja i podrazumeva nezavisnu poziciju u međunarodnim odnosima, nevezanost za vojno-političke saveze velikih sila. Nesvrstane zemlje nisu pokrivene »kišobranom« vojnih saveza; o njihovoj bezbednosti se ne brinu i njihovu bezbednost ne garantuju vojni savezi.

To su aksiomi koji se ne iscrpljuju pomenutim konstatacijama. Jer suština jednog od egzistencijalnih problema sa kojima se suočavaju nesvrstane zemlje nije u tome što vojni savezi ne garantuju njihovu bezbednost (bezbednost prema trećima, jer pitanje bezbednosti i nezavisnosti unutar vojnih saveza predstavlja temu za sebe), već u tome što oni direktno ili indirektno deluju upravo suprotno — ugrožavaju njihovu bezbednost i nezavisnost.

S obzirom na to da su predvodnice vojnih saveza velike sile, koje raspolažu moćnim vojnim i ekonomskim potencijalima, postavlja se pitanje kakve su mogućnosti i kakve su realne šanse nesvrstanih zemalja da se odupru nasrtajima velikih sila i da saču-

Digitized by Google

vaju svoju nacionalnu nezavisnost i slobodu akcije u međunarodnim odnosima.

U savremenoj međunarodnoj situaciji nacionalna bezbednost nesvrstanih zemalja može da se ostvaruje na dva uzajamno povezana plana: merama i aktivnostima na međunarodnom planu i merama i aktivnostima na unutrašnjem planu.

Kada je reč o međunarodnom planu, moraju se uzeti u obzir sledeći faktori:

a) Pravna obaveza Ujedinjenih nacija da bdeju nad svetskim mirom i nacionalnom bezbednošću svih članova međunarodne zajednice i postojanje mehanizama za izvršenje te obaveze, bilo u okviru ovlašćenjâ Saveta bezbednosti bilo u okviru kompetencija Generalne skupštine (koje su posebno definisane u poznatoj rezoluciji »Ujedinjeni za mir«).

b) Moralno-politička podrška svetskog javnog mnenja narodima čija je nezavisnost i nacionalna egzistencija izložena nasrtajima agresivnih sila. Ona dolazi do izražaja u raznim vidovima i može da predstavlja značajnu i efikasnu materijalnu snagu u obuzdavanju agresora i u odbrani mira i bezbednosti.

c) Politička i vojna pomoć drugih zemalja, koja ne proističe iz formalnih, ugovornih savezništava, već iz međunarodne solidarnosti, odnosno shvatanja da svaka agresivna akcija koja bi bila krunisana uspehom podstiče agresivne snage uopšte i predstavlja opasnost za sve miroljubive zemlje u svetu.

U istoj meri u kojoj i svaki potencijalni zavojevač mora da računa sa navedenim međunarodnim faktorima u kalkulaciji rizika sa kojim se može suočiti u akciji protiv političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta bilo koje zemlje, sa punim opravdanjem i svaka nesvrstana zemlja računa na dejstvo, odnosno sadejstvo, tih faktora u konceptu svoje nacionalne odbrane.

Međutim, u posleratnoj praksi mogu se lako naći primeri koji pokazuju da ulogu tih takozvanih spoljnih faktora u odbrani ugrožene nacionalne nezavisnosti ne treba ni potcenjivati ni precenjivati: u nekim slučajevima Ujedinjene nacije su delovale dosta efikasno u misiji očuvanja mira i bezbednosti, dok su u nekim drugim prilikama ispoljile totalnu neefikasnost; uprkos tome što je svetsko javno mnenje često primoravalo potencijalne agresore da ustuknu od projektovanih poduhvata ili da se povuku ne ostvarivši svoje ciljeve, ono se u određenim situacijama pokazivalo kao snaga koja nije uspevala da zaustavi agresora; vojna i ekonomska pomoć drugih zemalja žrtvi agresije po prirodi stvari najčešće mora da se tretira kao dopunski faktor u borbi za očuvanje političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta. Drugim rečima, od spleta određenih međunarodnih okolnosti, u kojima odnos snaga i interesâ igra prvorazrednu ulogu, zavisi faktičko dejstvo navedenih međunarodnih faktora na napore koje ugrožene ili napadnute zemlje ulažu u odbranu svoje nezavisnosti i nacionalne egzistencije.

Time smo, u stvari, već nagovestili da se ključ nacionalne bezbednosti nesvrstanih zemalja nalazi u njihovim vlastitim rukama,

Digitized by Google

u njihovoj spremnosti da se sopstvenim snagama suprotstave potencijalnom agresoru.

1) Razvijanjem raznih komponenti sistema opštenarodne odbrane male i srednje zemlje, posebno nesvrstane, preventivno obeshrabruju potencijalnog agresora, koji svoje osvajačke planove u tom slučaju ne može da zasniva na unapred iskalkulisanoj brojčanoj i oružanoj nadmoćnosti svojih invazionih snaga nad operativnom armijom žrtve napada, pošto mora da računa sa neiscrpnim izvorima snage i energije naoružanog naroda.

2) Organizovanjem opštenarodnog odbrambenog rata male i srednje zemlje, posebno nesvrstane, dobijaju realnu šansu da odbrane svoj teritorijalni integritet, svoju slobodu i nezavisnost od nasrtaja nadmoćnijeg neprijatelja.

3) Uspostavljanje sistema opštenarodne odbrane može da predstavlja važnu komponentu unutrašnje stabilnosti društvenog poretka nesvrstanih zemalja, stabilnosti koja je jedan od bitnih preduslova za njihovu aktivnu i efikasnu ulogu u međunarodnim odnosima.

Iz svega što je rečeno nedvosmisleno proističe zaključak o tesnoj međusobnoj povezanosti doktrine nesvrstavanja i koncepcije opštenarodne odbrane. Ako nesvrstavanje predstavlja politiku koja najbolje služi nacionalnim interesima malih i srednjih zemalja, interesima koji se svode na mir, nezavisnost i razvoj, onda se organizovanje sistema opštenarodne odbrane javlja i kao najbolja garancija za efikasno obezbeđenje pozicije nesvrstavanja, u svetu u kome politika sa pozicije sile ugrožava nacionalnu bezbednost mnogih zemalja.

Zaključak

Kao što smo naglasili, doktrina nesvrstanosti predstavlja antiratnu doktrinu, koja se po svojim akcionim svojstvima ni u čemu ne poistovećuje sa različitim pacifističkim doktrinama u prošlosti. Doktrina nesvrstanosti polazi od apsolutne zabrane rata, ali realno sagledava stanje u međunarodnim odnosima, pa i u krugu nesvrstanih zemalja, koje je još uvek opterećeno ideološkim, političkim, ekonomskim, vojnim i drugim uzrocima koji dovode do sporova i oružanih sukoba. Doktrina nesvrstanosti predstavlja najrealističniji i najcelovitiji program iskorenjivanja uzroka koji dovode do sporova i oružanih sukoba među zemljama, pa u tom sklopu i među nesvrstanim zemljama.

Inspirišući se i rukovodeći se doktrinom nesvrstanosti, pokret nesvrstanosti pretače u međunarodnu akciju njene antiratne postulate. U tom smislu je pokret nesvrstanosti najsnažniji i najdinamičniji faktor u dosadašnjoj istoriji koji se zalaže za iskorenjivanje uzroka rata i za uspostavljanje novog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa iz kojih će biti iskorenjeni svi vidovi eksploatacije, diskriminacije i dominacije.

Digitized by Google

Dugoročno istorijski gledano, u samom procesu ostvarivanja principâ i ciljeva nesvrstanosti biće odstranjivani uzroci sporova i oružanih sukoba među svim zemljama, pa i u krugu nesvrstanih zemalja. Privrženost nesvrstanih zemalja principima i ciljevima nesvrstanosti i neophodnost povećavanja moralnog prestiža pokreta nesvrstanosti, kao nosioca najšire demokratizacije međunarodnih odnosa, trebalo bi da utiču na sve šire prihvatanje procedure mirnog rešavanja sporova i sprečavanja oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama.

Digitized by Google

Mile Njegovan

Faktori koji otežavaju međusobnu ekonomsku saradnju zemalja u razvoju

Kada je, sredinom 70-tih godina, na značajnim skupovima nesvrstanih i ostalih zemalja u razvoju zaokružena programska osnova strategije kolektivne samostalnosti, izgledalo je da je time otvoren put za njenu realizaciju. Međutim, dosadašnji rezultati međusobne ekonomske saradnje zemalja u razvoju pokazuju da kolektivno oslanjanje na vlastite snage nije jednostavan i jednoznačan proces.

Već sama činjenica da spoljnoekonomski odnosi zemalja u razvoju imaju visok stepen koncentracije prema razvijenim kapitalističkim zemljama potvrđuje složenost procesa jačanja međusobne saradnje zemalja u razvoju. Ovoj okolnosti se pridružuje i dejstvo nekih protivtežnih faktora koji ometaju razvoj međusobne saradnje zemalja u razvoju. Jedni proizlaze iz objektivnih razlika unutrašnjih uslova njihovog razvoja, drugi su im nametnuti spolja. U ovom radu biće razmotreni osnovni faktori koji otežavaju razvoj međusobne saradnje zemalja u razvoju: razlike među zemljama u razvoju — endogeni faktori sa suprotnim dejstvom — i politika razvijenih kapitalističkih zemalja — egzogeni faktori sa suprotnim dejstvom.

Digitized by Google

Društveno-ekonomske razlike među zemljama u razvoju

Nerazvijeni svetski Jug čini oko 120 zemalja koje su okupljene u okviru Grupe 77, odnosno ukupno oko 130 zemalja i zavisnih teritorija sa oko tri milijarde stanovnika. Na taj način područje zemalja u razvoju obuhvata gotovo tri četvrtine ukupnog stanovništva sveta koje nije prekoračilo prag razvijenosti.

Nerazvijeno područje sveta čine zemlje koje se i same međusobno razlikuju u pogledu dostignutog nivoa društveno-ekonomskog razvoja, socijalno-klasne strukture, kulturno-istorijskihi i drugih obeležja. Najbitniji element ovde su, svakako, razlike u nivou privrednog razvoja, koje prikazuje tabela 1.

Tabela 1

Privredni razvoj zemalja u razvoju 1973.

Zemlje	Stanovništvo (miliona)	*Per capita* GNPa) (US dolara)	Stopa rasta *Per capita*b) GNP (%)	Stanovništvo kao % ukupnog svetskog stanovništva
Najsiromašnije	1.088,2	160,6	1,4	27,5
Druge ZUR	1.417,3	679,9	3,0	35,8
Zemlje OPEC-ac)	292,2	2.103,6	4,6	7,4

a) Prosek 1973.
b) Prosek 1965—73.
c) Katar i UAE nisu uključeni

Izvor: H. Singer, J. Ansari, *Rich and Poor Countries*, George Allen and Unwin, London, 1978, str. 16.

Više od jedne milijarde stanovnika ostvaruje *per capita* dohodak ispod 200 dolara. Nasuprot njima, zemlje izvoznice nafte, prema dohotku *per capita*, mogu se porediti sa industrijski najrazvijenijim zemljama. Između ove dve grupe nalaze se zemlje koje su već započele proces industrijalizacije i čiji se *per capita* dohodak približava iznosu od 1.000 dolara.

Istovremeno je zapažena i pojava jačanja polarizacije razvoja u okviru zemalja u razvoju. Strategijom Ujedinjenih nacija za Drugu dekadu razvoja predviđen je rast *per capita* dohotka zemalja u razvoju od 3,5% godišnje, budući da je projekcija polazila od pretpostavke da stopa rasta stanovništva u ovim zemljama, u proseku, iznosi 2,5% godišnje. Ovaj cilj ostvarile su samo zemlje OPEC-a i neke zemlje u razvoju koje se javljaju kao izvoznici industrijskih

Digitized by Google

proizvoda. Najnerazvijenije zemlje upravo su najviše zaostajale u ostvarivanju ciljeva strategije za Drugu dekadu razvoja.[1]

Sa stanovišta ostvarivanja strategije kolektivne samostalnosti bitno je da se sagledaju i razlike u socijalno-klasnoj strukturi među zemljama u razvoju. Neke od ovih zemalja razvijaju se u uslovima socijalizma, druge su na putu izgradnje socijalističkog društva, dok u trećim preovladavaju kapitalistički odnosi. Razlike u društvenim sistemima među zemljama u razvoju uslovljavaju i različit pristup raspodeli nacionalnog bogatstva, što se reflektuje na tempo i strukturu privrednog razvoja. Snažnu prepreku privrednom razvoju u nekim zemljama u razvoju predstavlja koncentracija dohotka u rukama nacionalne buržoazije, čime se povećava neproduktivna potrošnja. Aktivna ekonomska uloga države je zbog toga bitan preduslov privrednog razvoja ovih zemalja.[2]

Razlike među zemljama u razvoju mogu se posmatrati i sa stanovišta dominirajućeg obeležja privredne strukture. U nekim zemljama u razvoju već postoje jezgra industrijskog razvoja, dok u drugima preovladava naturalna poljoprivreda. Najzad, neke zemlje u razvoju odlikuje izrazito monokulturni karakter privrede. Ovaj aspekt diferencijacije zemalja u razvoju, međutim, više predstavlja problem razvoja nacionalnih privreda nego što je prepreka jačanju njihove međusobne saradnje, budući da se ona zasniva upravo na komplementarnosti nacionalnih privreda.

Posmatrajući kvantitativne dimenzije diferencijacije unutar područja zemalja u razvoju, uočavaju se naročito velike razlike u nivou privrednog razvoja među najmanje razvijenim zemljama i zemljama u razvoju koje izvoze petrolej. U ovom slučaju prostim poređenjem nivoa *per capita* dohotka ne može se sagledati realni nivo privrednog razvoja. I najbogatije među zemljama u razvoju su relativno nerazvijene ako se posmatraju sa stanovišta dostignutog nivoa društveno-ekonomskog razvoja.[3] Zemlje izvoznice nafte, iako najbogatije među zemljama u razvoju, i same predstavljaju pod-

---

[1] Prema: J. Tinbergen, *Reshaping the International Order*, Hutchinson, London, 1977, str. 95.

[2] Aktivna ekonomska uloga države je i preduslov za jačanje međusobne saradnje zemalja u razvoju koje imaju malo unutrašnje tržište i, zbog toga, jedino u okolnostima ekonomskog jedinstva mogu ostvariti privredni razvoj. Ovo je posebno vidljivo u Africi, gde su političke granice zemalja, većinom, odredile imperijalne sile u XIX veku — veštački, bez obzira na geografske, etničke, ekonomske i druge realnosti — prema potrebama imperijalne politike u borbi za kolonijalne posede. Otuda su ovo većinom zemlje sa malim tržištima, te se javlja potreba za njihovim ekonomskim jedinstvom. Za ove zemlje se, zapravo, postavljaju alternative: jedinstvo ili siromaštvo (R. Green, A. Seidman, *Unity or Poverty? The Economics of Pan-Africanism*, Penguin Books, Harmondsworth, 1968, str. 33).

[3] Zemlje OPEC-a, na primer, imaju manje od jedne trećine pismenog stanovništva, dok je potrošnja energije u njima gotovo tri puta manja nego u razvijenim zemljama. (Prema: H. Singer, J. Ansari, *Rich and Poor Countries*, George Allen and Unwin, London, 1978, str. 16.)

Digitized by Google

ručje imperijalističke eksploatacije. Zbog toga su se u njima zadržali nerazvijena privredna struktura i sva ostala obeležja nerazvijenosti.

Iako postojeće razlike među zemljama u razvoju upućuju na zaključak da olake generalizacije u pogledu ocene njihovog društveno-ekonomskog položaja nisu prihvatljive, mnogo je značajnije sagledati elemente koji čine jedinstvenu osnovu za njihovu međusobnu ekonomsku saradnju. Nejednakost u nivou društveno-ekonomskog razvoja implicira jačanje elemenata solidarnosti u međusobnim ekonomskim odnosima zemalja u razvoju, budući da bi jednak tretman među ekonomski nejednakim partnerima vodio polarizaciji razvoja. Toga su već postale svesne najbogatije zemlje u razvoju, koje za pomoć siromašnijim zemljama izdvajaju oko 3% društvenog proizvoda, odnosno četiri puta više nego što na ime »pomoći« zemljama u razvoju daju razvijene zemlje. Time se, dakako, ne iscrpljuje područje primene elemenata solidarnosti u odnosima među zemljama u razvoju, budući da strategija kolektivne samostalnosti implicira razvoj međusobne saradnje na principima stvarne jednakosti i zajedničkih koristi.

Činjenica da zemlje u razvoju, uprkos svim razlikama koje među njima postoje, ispoljavaju strateško jedinstvo u odnosima sa razvijenim zemljama, međutim, potvrđuje da ove razlike imaju sekundaran značaj. Osnovna protivrečnost postojećeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa nalazi se na liniji razvijene zemlje — zemlje u razvoju. Dimenzije ove protivrečnosti mogu se ilustrovati distribucijom nekih osnovnih elemenata društvenog razvoja između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, koja je prikazana u tabeli 2.

Tendencija povećanja jaza u razvoju dominira, takođe, na liniji razvijene zemlje — zemlje u razvoju. Ova konstatacija može se ilustrovati stanjem, odnosno projekcijom koja polazi od pretpostavke nepromenjenih razvojnih trendova u periodu do 2000. godine, a prikazana je na grafikonu (str. 29).

Tabela 2

Relativno učešće razvijenih i zemalja u razvoju u nekim resursima i rashodima 1972 (%)

	Razvijene zemlje	Zemlje u razvoju
Stanovništvo	26	74
GNP	83	17
Izvozni prihodi	82	18
Industrijska proizvodnja	93	7
Potrošnja energije	84	16
Rashodi za obrazovanje	89	11
Naučni i tehnički kadar	90	10
Rashodi za zdravstvo	94	6

Izvor: J. Tinbergen, op. cit., str. 38, 39, 75, 93.

Digitized by Google

Razvojni jaz između razvijenih i zemalja u razvoju 1950—2000
(US dolara 1960)

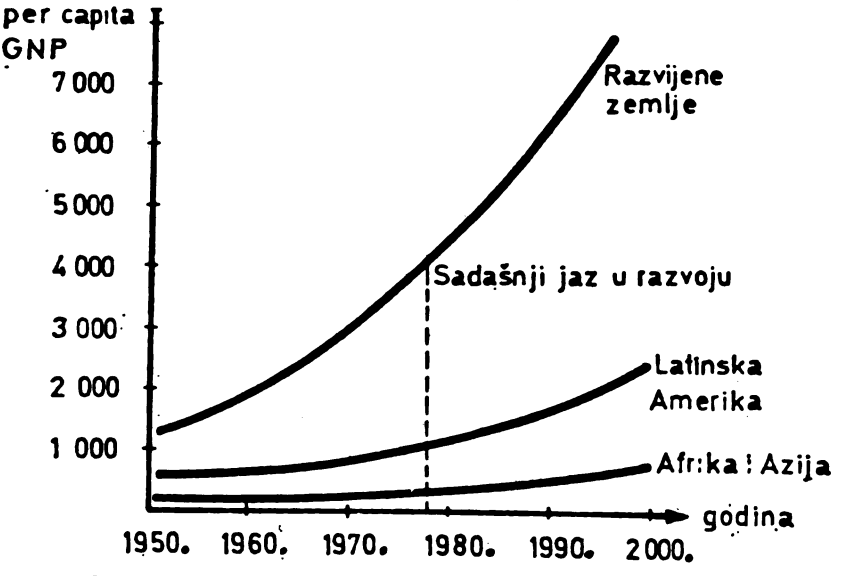

Izvor: S. Sharma, *Teorija i politika privrednog razvoja u zemljama u razvoju*, »Informator«, Zagreb, 1977, str. 35.

Navedeni podaci potvrđuju da svaka diferencijacija unutar područja zemalja u razvoju ima sekundaran značaj kada se uporedi sa razlikama u nivou privrednog razvoja između razvijenih zemalja i drugih zemalja u razvoju. Upravo ove ogromne razlike teže da relativiziraju značaj razvojne diferencijacije među zemljama u razvoju.[4] S druge strane, i same razlike među zemljama u razvoju, u meri u kojoj postoje, predstavljaju, u prvom redu, rezultat imperijalističke politike razvijenih kapitalističkih zemalja, budući da su spoljnoekonomski odnosi zemalja u razvoju u najvećem stepenu koncentrisani na te zemlje.[5]

Zemlje u razvoju su, na ovim osnovama, uspele da izgrade čvrsto jedinstvo u strategiji prema razvijenim zemljama, koje se ispoljava u borbi za novi međunarodni ekonomski poredak i koje predstavlja polaznu tačku strategije kolektivne samostalnosti. Zbog svega toga pokušaji razvijenih kapitalističkih zemalja da podriju jedinstvo zemalja u razvoju predstavljaju osnovnu prepreku unapređenju njihove međusobne ekonomske saradnje.

---

[4] Ako se, na primer, posmatraju razlike u koncentraciji industrijske proizvodnje unutar područja zemalja u razvoju, koje u svetskoj industrijskoj proizvodnji učestvuje sa svega 8%, vidi se da svaka diferencijacija među zemljama u razvoju ima minoran značaj kada se uporedi sa odgovarajućim odnosom među razvijenim zemljama, gde samo jedna zemlja (SAD) ostvaruje više od 20% svetske industrijske proizvodnje.

[5] Gotovo tri četvrtine spoljnotrgovinske razmene zemalja u razvaju usmereno je na razvijene kapitalističke zemlje, sa svim negativnim posledicama delovanja mehanizama nejednake razmene i ekonomskog imperijalizma.

Digitized by Google

Politika razvijenih kapitalističkih zemalja

Sastavni deo imperijalističke strategije očuvanja postojećeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa predstavljaju i elementi politike razbijanja jedinstva zemalja u razvoju, s ciljem da se one integrišu u sistem kapitalističke privrede. Pozadinu ove strategije kapitalističkih zemalja čine sve koristi koje one izvlače iz zemalja u razvoju instrumentima ekonomskog imperijalizma i nejednake razmene, čime se omogućuje proširena reprodukcija kapitala.

Značaj zemalja u razvoju za neometanu akumulaciju u razvijenim kapitalističkim zemljama ima dva osnovna aspekta: pre svega, one se javljaju kao sve važnije područje direktnih investicija transnacionalnih kompanija i, drugo, one predstavljaju važan izvor sirovina za razvijene kapitalističke zemlje. Tabela 3. pokazuje zavisnost razvijenih kapitalističkih zemalja od uvoza nekih sirovina iz zemalja u razvoju.

Iz ove tabele se vidi da razvijene kapitalističke zemlje u veoma velikoj meri zavise od uvoza 13 osnovnih sirovina koje su neophodne za savremenu industrijsku proizvodnju.

Naftna kriza, sredinom sedamdesetih godina, i perspektiva iscrpljivanja sirovinskih izvora u razvijenim kapitalističkim zemljama uslovili su porast interesovanja imperijalističkih zemalja za snabdevanje sirovinama iz zemalja u razvoju.

Tabela 3

Zavisnost SAD, EEZ i Japana od uvoza osnovnih industrijskih sirovina 1973 (%)

	Uvoz kao % potrošnje		
	SAD	EEZ	Japan
Boksit	86	60	100
Hrom	91	100	100
Kobalt	96	100	100
Bakar	6	96	83
Gvozdena ruda	20	59	99
Olovo	26	70	70
Mangan	98	99	86
Prirodni kaučuk	100	100	100
Nikl	72	100	100
Fosfati	a)	100	100
Kalaj	87	99	93
Volfram	68	100	100
Cink	63	60	68

a) Neto izvoznik

Izvor: J. Tinberger, op. cit., str. 106.

U ovom pravcu se ispoljavaju dve osnovne tendencije aktivnosti kapitalističkih zemalja: prvo, nastojanja da se nađu nove forme i metodi za osiguranje pristupa izvorima prirodnih sirovina u zem-

Digitized by Google

ljama u razvoju i, drugo, iznalaženje metoda za usporavanje porasta cena sirovina.[6] Prva tendencija se najočitije ispoljava u specifičnim sporazumima razvijenih kapitalističkih zemalja sa zemljama u razvoju, kojima se regulišu modaliteti snabdevanja sirovinama. Druga tendencija se izražava u pojavi uvoznih kartela razvijenih kapitalističkih zemalja, čiji je cilj da se, na osnovi jačanja pozicija glavnih potrošača sirovina, spreči porast uvoznih cena ovih proizvoda. Ova pojava postaje naročito upadljiva od 1974. godine, kada je intenzivirano formiranje takozvanih »kriznih« kartela.

Sa stanovišta ostvarivanja strategije kolektivne samostalnosti zemalja u razvoju realnu snagu protivtežnog faktora imaju samo sporazumi čiji su neposredni učesnici pojedine zemlje u razvoju, budući da je kartelizacija uvoza kapitalističkih zemalja izrazito konfrontirajuća strategija, te predstavlja sastavni deo grupe faktora koji upućuju zemlje u razvoju na međusobnu saradnju. Zbog toga je potrebno da se detaljnije razmotre modaliteti i posledice ekonomskih sporazuma razvijenih kapitalističkih zemalja o pridruživanju nekih zemalja u razvoju, koji su zasnovani na principima kolonijalnih preferencijala. Ovi sporazumi o pridruživanju potenciraju ulogu društveno-ekonomskih razlika među zemljama u razvoju, što im daje dodatni značaj u pogledu protivtežnog dejstva na strategiju kolektivne samostalnosti.[7]

Sa stanovišta ugrožavanja ekonomskog jedinstva zemalja u razvoju najizraženiju ulogu imaju sporazumi o pridruživanju, koje je Evropska ekonomska zajednica (EEZ) zaključila sa određenim brojem zemalja u razvoju. Da bi proširila tržište za plasman svojih industrijskih proizvoda i obezbedila snabdevanje sirovinama, EEZ je zaključila sporazume o pridruživanju sa 46 zemalja u razvoju s područja Afrike, Kariba i Pacifika, zatim Magreba (Maroko, Tunis i Alžir) i Mašreka (Egipat, Jordan, Sirija i Liban). Istovremeno se priprema sporazum EEZ sa zemljama Udruženja zemalja jugoistočne Azije (ASEAN).

Sporazumi o pridruživanju koje je zaključila EEZ prevazilaze okvire klasičnih ugovora o trgovini. Posredi su ugovori sa novim trgovačko-političkim modalitetima, koji uključuju preferencijale, ekonomsku, tehničku i finansijsku pomoć, industrijsku kooperaciju i druge oblike ekonomske saradnje. Svi ovi sporazumi su motivisani obezbeđenjem izvorâ sirovina i plasmanom finansijskog kapitala, s ciljem da se razbije jedinstvo zemalja u razvoju i očuva postojeći, kapitalistički sistem međunarodnih ekonomskih odnosa.[8]

---

[6] V. Milenković, *Tendencije razvoja savremenog kapitalizma*, „Međunarodni problemi«, br. 3/1974, str. 36.

[7] Sporazumi o pridruživanju su usmereni na najsiromašnije zemlje, s ciljem da se, na osnovi palijativnih ustupaka ovim zemljama, oslabi koheziona snaga zemalja u razvoju, koja je zasnovana na njihovom, objektivno, zajednički nepovoljnom položaju u međunarodnim ekonomskim odnosima. (Lj. Adamović, *Ekonomska strategija kapitalizma u evoluciji međunarodnih ekonomskih odnosa*, »Marksistička misao«, br. 4/1975, str. 150.)

[8] V. Milenković, *Širenje ekonomske sfere*, »Ekonomska politika«, br. 1397/1979.

Digitized by Google

Među njima je, svakako, najznačajniji sporazum EEZ sa zemljama Afrike, Kariba i Pacifika.

Konvencijom iz Lomea, zaključenom 1975. godine, 46 najmanje razvijenih zemalja Afrike, Kariba i Pacifika (AKP) steklo je svojstvo pridruženog člana EEZ, na osnovi kojeg se ovoj grupi zemalja u razvoju pruža niz posebnih ekonomskih pogodnosti. Za razliku od prethodnog sporazuma sa istom grupom zemalja, koji je zaključen u Jaundeu, ovom konvencijom se sankcioniše upotreba principa nereciprociteta u međusobnim trgovinskim odnosima, dakle, pruža se posebna zaštita najmanje razvijenim zemljama.

Sa stanovišta položaja zemalja AKP najznačajniji element konvencije iz Lomea predstavlja takozvani mehanizam STABEX. Ovaj mehanizam čini osnovu sistema finansijskih kompenzacija za uvoz primarnih proizvoda iz zemalja AKP, s ciljem da se ublaže destabilizirajuća dejstva tržišnih snaga na kretanje cena primarnih proizvoda. Međutim, stvarni značaj ovog mehanizma za zemlje AKP je veoma mali, s obzirom na brojna ograničenja i slabosti koji proizlaze iz same prirode izgrađenog sistema.[9]

Mehanizam STABEX predstavlja ograničenu stabilizaciju, budući da njegova finansijska osnova iznosi 375 miliona obračunskih jedinica za period od pet godina, odnosno 75 miliona obračunskih jedinica godišnje, što je sasvim nedovoljno za stabilizaciju u slučaju nastupanja teže krize.[10] Ograničenost STABEX-a proizlazi, pored toga, iz činjenice da sistem obuhvata samo 29 osnovnih proizvoda, pri čemu se izostavljaju sve mineralne sirovine, izuzev gvozdene rude. Osim toga, odredbama konvencije je ograničen i sâm automatizam kompenzacionih transfera. Najzad, stabilizacija se odnosi samo na deo izvoza određene zemlje AKP u EEZ, budući da dati proizvod mora da predstavlja određenu vrednost u izvozu zemlje AKP da bi bio podložan delovanju STABEX-a.[11] Drugim rečima, mehanizam STABEX se ne primenjuje ni na celokupan izvoz 29 primarnih proizvoda na koje se odnosi.

Uz sve ove slabosti, mehanizam STABEX daje snažan podsticaj razvoju trgovine između zemalja AKP i EEZ, dok, istovremeno, kažnjava zemlje AKP koje razvijaju trgovinsku razmenu sa ostalim zemljama u razvoju. Ova diskriminacija naročito teško pogađa zemlje zapadne Afrike, za koje intraregionalna razmena ima velik značaj.[12]

Mehanizam STABEX sadrži i elemente direktnog pritiska na zemlje AKP, što proizlazi iz odredbi konvencije iz Lomea kojima se utiče na ekonomsku politiku pridruženih zemalja. Zemlje AKP se

---

[9] M. Dumas, *Novi međunarodni ekonomski poredak*, »Marksizam u svetu«, br. 6/1977, str. 312.

[10] Samo smanjenje tražnje gvožđa i drveta od 10% u 1975. godini bilo je dovoljno da apsorbuje svih 75 miliona obračunskih jedinica. (Prema: M. Dumas, op. cit., str. 313.)

[11] M. Dumas, op. cit., str. 313-314.

[12] Ibid., str. 314.

Digitized by Google

primoravaju da koriste iste carinske nomenklature kao i EEZ, u skladu sa tehnološko-ekonomskom strukturom industrijalizovanih zemalja. Ovim se onemogućuje prilagođavanje nomenklatura zemalja AKP potrebama njihovih razvojnih ciljeva. Uz to se predviđa obračun vrednosti izvoza u nacionalnoj valuti. Time se sprečava devalvacija nacionalne valute, budući da ona povećava vrednost izvoza izraženog u nacionalnoj valuti, što povlači smanjenje, odnosno ukidanje kompenzacionih transfera iz EEZ. Dodatni element pritiska predstavlja i sprečavanje zemalja AKP da smanje svoj prehrambeni deficit, ako to povlači za sobom smanjenje proizvodnje izvoznih sirovina. I u ovom slučaju se ukidaju kompenzacioni transferi predviđeni sporazumom.[13]

U celini, konvencija iz Lomea predstavlja svojevrstan sistem neokolonijalnih preferencijala koji dvostruko pogađa zemlje u razvoju: s jedne strane, onemogućuje se njihova međusobna trgovina, dok se, istovremeno, ograničavanjem primene preferencijala na primarne proizvode, destimuliše industrijski razvoj pridruženih zemalja. Na taj način, sporazum iz Lomea je ekonomski štetan i za same zemlje AKP.

Ovaj sporazum ima ozbiljne nedostatke koji ga derogiraju, čak i pod pretpostavkom da je STABEX prelazno rešenje ka sistemu stabilizacije koji bi obuhvatio izvoz osnovnih primarnih proizvoda iz svih zemalja u razvoju. Naime, i sam integralni program za sirovine, koji je formulisan u okviru UNCTAD-a, posmatran sa stanovišta kompenzacionog finansiranja zemalja u razvoju, koje bi, u maksimalnoj soluciji, iznosilo oko 1,5 milijardu dolara — nema značaj koji mu se često pripisuje. On, pogotovo, ne predstavlja suštinski element novog međunarodnog ekonomskog poretka.[14]

Sporazum iz Lomea, prema tome, ni u kom slučaju ne može biti element dugoročne ekonomske koristi za zemlje u razvoju koje su njime obuhvaćene. Za ostale zemlje u razvoju, pak, on je samo element diskriminacije, odnosno neravnopravnog ekonomskog tretmana. Ovih slabosti konvencije iz Lomea su postale svesne i same zemlje AKP, koje su u pregovorima za obnavljanje sporazuma sa EEZ nastupile sa zahtevom za smanjivanjem jednosmerne zavisnosti od razvijenih zemalja.

Iako su zemlje u razvoju ugrožene imperijalističkom politikom koja je usmerena na njihovo integrisanje u sistem kapitalističke privrede, bilo bi veoma štetno ako bi se one oslonile na strategiju bojkota razvijenih kapitalističkih zemalja. Drugim rečima, one treba da vode računa o načinu korišćenja svog prirodnog monopola nad pojedinim izvorima sirovina.

---

[13] Ibid., str. 316-317.

[14] Prema: T. Popović, *Polazne osnove koncepcije novog međunarodnog ekonomskog poretka*, u: *Novi međunarodni ekonomski poredak*, IMPP, Beograd, 1977, str. 29.

Digitized by Google

Veoma poučan ostaje primer Čilea, koji je, svojevremeno, nametnuo visoke izvozne takse na šalitru, što je stvorilo ekonomske uslove za razvoj proizvodnje sintetičke šalitre u razvijenim zemljama. Danas postoji slična situacija u pogledu korišćenja nafte kao prirodnog monopola nekih zemalja u razvoju, budući da visoke cene čine rentabilnom eksploataciju i znatno siromašnijih izvora nafte. Zbog toga kratkoročni ekonomski interesi zemalja u razvoju mogu imati samo sekundaran značaj u odnosu na dugoročnu strategiju industrijalizacije, koja se može ostvariti jedino kolektivnim oslanjanjem na vlastite snage.

Digitized by Google

Dragana Kandić

Odnos politike i svakodnevnog života

Lefebvre je svakodnevnô odredio kao totalitet, u smislu artikulisanog nivoa na kojem se mogu diferencirati načini postojanja i slojevi individualne svesti (psihike). Određenije rečeno, ovu artikulaciju autor razvija i u horizontalnom i u vertikalnom smeru. U prvom slučaju reč je o heterogenim aktivnostima koje se ostvaruju u svakodnevnom životu (radu, dokolici i porodici), gde se tek u celini ovih sektora može ustanoviti struktura svakodnevnog života. Naime, svakodnevni život se ne iscrpljuje ni samo radom ni samo mnogobrojnim vezama koje pojedinac ima sa širom ili užom društvenom grupom, ni samo slobodnim vremenom. Tek se u celini ovih odnošenja ostvaruje reprodukcija individua i društva na nivou svakodnevnog. U drugom slučaju reč je o stepenima ili nijansama u kojima se vrši »osmoza između individualnog i društvenog«: od automatizma do intimnog »ja« koje spontano gradi simbole kao neku vrstu simulakra između sebe i sveta.

Ovo je vrlo karakteristično mesto u autorovoj koncepciji strukture svakodnevnog života i stoga bi bilo zanimljivo izdvojiti implicitni problem ovako postavljene problematike svakodnevnog: kakav je odnos politike i svakodnevnog života.

Kad god Lefebvre govori o svakodnevnom životu koji je rezultat otuđene društvene prakse, on to čini u ime političke kritike

Digitized by Google

svakodnevnog. Svakodnevica se programira i njome se manipuliše pod okriljem države, birokratske hijerarhije i ideologijâ produktivizma i tehnokratizma. Ali ovo »teledirigovanje« svakodnevnim životom nema za cilj ostvarenje neke više, istinske racionalnosti, nego veću homogenizaciju društva i centralizovanost u organizaciji svakodnevice.

Kako je, međutim, Lefebvre oduvek smatrao da svakodnevni život ne može da bude prost odraz odnosa proizvodnje, kao što ne može da bude ni odraz »nadgradnje«, ništa više no što bi mogao biti spoljašnji i nevažni modalitet društvenog života[1], ostaje da se vidi koliko je svakodnevni život *sui generis* i kakav je odnos svakodnevnog žvota prema politici.

Otuda nas Lefebvreove postavke vode do pitanja koliko je politika suštinski vezana za svakodnevni život. Pitanje se može formulisati i ovako: ako se politička aktivnost definiše kao aktivnost koja stremi postizanju integracije jedinke i kolektiva, i kao takva zasniva reprodukciju pojedinca u okviru njegovog datog mesta u procesu proizvodnje, kao i reprodukciju odnosa proizvodnje, je li onda legitimno tretirati politiku kao istorijski uslovljenu i otuđenu delatnost?

Dvosmislenost nastaje onda kad Lefebvre pod politikom podrazumeva i integraciju pojedinca s užom ili širom društvenom celinom (sloj, klasa, država, nacija)[2], ali i politički život kad se izdvaja kao specijalizovana delatnost. Problem možemo proširiti na taj način što ćemo uvesti jednu od, prema mišljenju autora, bitnih odlika svakodnevnog života — da on predstavlja i *residuum* ostalih nivoa društvenog bića (državna, pravno-politička sfera, umetnost, moral i tako dalje), i takav on po definiciji obuhvata i politički život. Na osnovu ovog određenja, sfera svakodnevnog i sfera političkog ne stoje u spoljašnjem odnosu, te je neprimereno izdvajati politički život samo s obzirom na momente kad se on pojavljuje kao specijalizovana delatnost. Upravo zato što svakodnevni život posmatra i kao *residuum* i kao proizvod nivoa društvenog bića, u Lefebvrea se u političkoj kritici svakodnevnog života kristališu dva sporna i međusobno nespojiva zaključka. U programatskim tezama oni se formulišu ovako: 1) svakodnevni život mora obuhvatiti politički život, kako bi prestao da bude u vlasti političkih odluka i izbegao upravljanje njime »odozgo«, i 2) ograničeni uticaj političkih promena na svakodnevni život očituje se kao posledica stabilnosti i inertnosti samog svakodnevnog života.

Oba ova zaključka uprošćeno operišu konceptom političke i svakodnevne svesti, tačnije: u prvom se implicira da je svakodnevna svest asimilovala političku, a u drugom da će između ove dve svesti uvek biti dualizma. Zato smatramo da Lefebvre nije posvetio dovoljno pažnje razradi svega ovoga i da, sve dotle dok ne bude

---

[1] *Du rural à l'urbain*, »Anthropos«, Pariz, str. 12.

[2] Predgovor drugom izdanju *Kritike svakodnevnog života*, u: *Dijalektički materijalizam / Kritika savremenog života*, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 215.

Digitized by Google

jasno može li se politička aktivnost vršiti sa svakodnevnom svešću,[8] neće biti moguće da se dâ zadovoljavajući odgovor na pitanje je li potreban, a ako jeste — ko je nosilac političke akcije i revolucionarne teorije koja obezbeđuje neprestano svesno revolucionarno delovanje u današnjem buržoaskom društvu, a samim tim i nosilac političke kritike svakodnevnog života.

Pojam kontestacije (sistema) jedan je od onih središnjih pojmova u Lefebvreovoj kritici svakodnevnog života za koji se bez rezervi može reći da mu nedostaje minimum teorijske upotrebljivosti. On je, pre svega, višesmislen, jer u različitim kontekstima znači protest, osporavanje, odbacivanje, radikalnu kritiku, akciju s periferije sistema i sa slabih tačaka društva. S druge strane, ovako rasplinut, on opterećuje ionako nedovoljno određeno pitanje revolucionarnog subjekta, tako da snage kontestacije ne koincidiraju, u Lefebvrea, sa snagama koje su nosioci korenitog preobražaja svakodnevnog života, ili s nosiocima, pre svega, minimalne verzije revolucije, da ne govorimo o maksimalnoj. Za njega se vezuju različite društvene grupe i društvene snage: omladina, žene, avangardni pokreti, radnička klasa, intelektualci s levice (ako to nije protivrečnost u terminima), marginalne društvene grupe, sve one društvene kategorije koje je zahvatio proces proletarizacije i slično. Čak i da se uslovno zadovoljimo time da ove snage nazovemo »totalizujućom opozicijom«, kako se neretko čini, malo ćemo dobiti u razjašnjenju političke kritike svakodnevnog života, jer je upravo ona nedvosmisleno pokazala kako ne može bez političkog upravljanja i teorije koja bi trajno, i ne samo taktički već i strateški, usmeravala snage kontestacije. U kontekstu ovog našeg razmatranja želimo da naglasimo osnovnu suprotnost koja postoji unutar ovog pojma u Lefebvreovoj obradi. To je suprotnost onog značenja pojma kontestacije koje čuva deobu svakodnevnog i političkog i onog drugog značenja koje političkô rastvara u svakodnevnom. U prvom slučaju, snage opozicije prema sistemu su u njemu, u drugom je reč o »totalnom projektu« koji podrazumeva društvene odnose korenito drugačije od postojećih. Ovo drugo značenje izoštrava se u Lefebvreovom razlikovanju svog smisla resorpcije političkog od strane svakodnevnog, neposredno suprotno Staljinovom; to nije potčinjavanje svakodnevnog živo-

[8] Slažemo se sa A. Heller da se ova aktivnost ne može vršiti sa svakodnevnom svešću. Ona s pravom ističe da pojedinac spontano donosi odluke koje se tiču njegovog partikularnog interesa i njegove integracije. No nivo tih odluka zavisi od znanja pojedinca o »položaju, spremnosti i stepenu svoje integracije, odnosa snaga, snage i slabosti klasa i slojeva, koji stoje jedni nasuprot drugima« (*Svakodnevni život*, »Nolit«, Beograd, 1978, str. 171). Dakle, potreban je odgovarajući stepen političke prosvećenosti i određeni nivo političke svesti koji prevazilazi svakodnevnu svest i informacije što ih pojedinac ima na ovom nivou društvene stvarnosti (svakodnevice). Otuda su, prema A. Heller, za sistematsko i dosledno prevazilaženje strogo partikularnih interesa pojedinca potrebni politički vođi koji će biti u stanju da svoje odluke konstituišu neposredno iz rodnog« (ibid., str. 171), a to znači koji će svakodnevnu svest podvrći klasnoj svesti, posebne interese opštim, svakodnevne revandikacije dovesti u vezu s opštim interesima klase i samog društva.

Digitized by Google

ta političkom, kao što je Staljin činio, već gubljenje političkog u svakodnevnom: »... on je apsorbovao svakodnevicu u politički život, dajući politički karakter svakom aktu i svakom gestu. Ono što ovde predlažemo upravo je suprotnost staljinizmu: to je resorpcija političkog u transformiranoj svakodnevici. To je, na nužan način, vezano uz odumiranje države!«[4]

Da ova divulgacija nije ni približno jasna, svedoči to što zahtev za »jedinstvom shvatanja i delovanja, čina i spoznaje«[5] podrazumeva da između svakodnevne i političke svesti ne postoji nikakva bitna razlika. Ili, rečeno drugačije, u ovom drugom značenju kontestacije — koje više nije samo Marcuseovo »veliko odbijanje«, već i oružje radikalne kritike postojećeg, kojim se, u krajnjoj instanci, dolazi do višeg oblika prakse — do onog oblika života gde politika prestaje da bude specijalizovana aktivnost a svakodnevica puki predmet političkog delovanja — reč je o izjednačavanju političke sa svakodnevnom svešću.

Istina, ostaje pitanje: kako se politička svest, koja je po definiciji nespojiva sa svakodnevnom, na nju asimilovala? Pogledajmo kako ih Lefebvre određuje: »... politička svest situirana je na višem planu (Lefebvre misli na ekonomski plan — primedba D.K.), dovodeći u pitanje totalitet društva i pretpostavljajući poznavanje tog totaliteta (to jest odnosa svih klasa u nacionalnoj, društvenoj, svetskoj celini)«.[6] Svakodnevna svest nije u stanju da svakodnevni život učini svojim predmetom, a kao ne-reflektovana svest ona podleže mistifikacijama: »... svakodnevni život ne povlači za sobom i saznanje o sopstvenim uslovima. Naprotiv, on te uslove skriva«.[7]

Na ovaj način politička i svakodnevna svest ne mogu u načelu koincidirati, a politička svest će ići ispred svakodnevne svesti, usmeravati je i indukovati. Zbog svog fetiškog karaktera, kako to s pravom određuje A. Heller[8], svakodnevna svest nema snagu negativiteta. Ona ne doprinosi revolucionarnoj situaciji, jer, kako ne poznaje globalno funkcionisanje društva i njegove protivrečnosti, na njih ne može uticati i određivati tok istorijskom kretanju.

U Lefebvrea, tako, »jedinstvo delovanja i shvatanja čina i spoznaje« može biti ostvareno u svakodnevnom životu (naravno, reč je o autentičnom svakodnevnom životu), *uprkos tome* što se između političke i svakodnevne svesti nalazi provalija: jedna teži znanju i upravljanju totalitetom, druga je ne-refleksivna i zapravo ne poznaje ni samo jedan nivo društvene stvarnosti na koji je upućena — svakodnevni život.

Postoje, svakako, još neka pitanja koja je Lefebvre pokrenuo svojim razmatranjem odnosa svakodnevnog i političkog, a kojima ćemo se kasnije detaljnije baviti. Ovde smo, pre svega, hteli nagla-

---

[4] Lefebvre, *O nekim kriterijumima društvenog razvoja i socijalizma*, »Praxis«, br. 2/1964, str. 159-160.
[5] Ibid.
[6] *S one strane strukturalizma*, »Marksizam i politika«, »Komunist«, Beograd, 1973, str. 104.
[7] *Antisistem*, »Ideje«, »Radnička štampa«, Beograd, 1973, str. 18.
[8] *Svakodnevni život*, str. 172.

Digitized by Google

siti da Lefebvreova politička kritika svakodnevnog života pokreće vrlo velik i značajan broj pitanja, što je, bez sumnje, vrlina, ali svoje osnovne teze ostavlja neprodubljenim, bez oslonca na osnovne pojmove kojima operiše: svakodnevna svest, politička svest, totalizacija svakodnevnog života i objektivni faktori revolucije.

Stoga ovde možemo kao provizoran zaključak izvući: ako je Lefebvreova kritika svakodnevnog života sebe najavila kao kritičku teoriju društva i teoriju revolucije, ona ne može ignorisati pitanje odnosa teorijskog modela prema neposrednoj, konkretnoj političkoj akciji, kao što, s druge strane, kao revolucionarna teorija, ne može mimoići pitanje odnosa svakodnevne i političke svesti prema revolucionisanju svakodnevice i revolucionisanju svesti. Najzad, da se program revolucionarne izmene svakodnevice ne bi blokirao time što bi ostao na čisto utopijskom planu i čistoti »maksimalizma«, ili na striktno negativnoj kritici postojećeg svakodnevnog života, Lefebvre je morao posvetiti dužnu pažnju odnosu društvenih slojeva i klasa prema političkim revandikacijama. Ovim bi pitanje interesâ koje imaju nosioci revolucije i, uopšte, interesa saglasnih s klasom ili grupom, na osnovu kojih i istupa klasa ili grupa svesna sebe, trebalo da bude jasno istaknuto. U protivnom, plan politike bi ostao u spoljašnjem odnosu prema planu svakodnevnog života, a to Lefebvre nikako ne bi prihvatio.

*

U drugom tomu *Kritike svakodnevnog života* Lefebvre se suočio s primedbom u duhu političkog argumenta[9]: pošto politička revolucija počinje preobražaj društva samim preobražajem svakodnevnog života, Lefebvreova kritika svakodnevnog života, koja traži zajednički imenitelj kapitalističke i socijalističke svakodnevice, nije u stanju da objasni i da sagleda posledice političkog intervenisanja u svakodnevni život.

Lefebvre odbacuje primedbu koja, po njegovom mišljenju, potiče od »zvaničnih marksista«. U ovoj se primedbi, smatra on, meša ideološkô i življeno, što je inače sastavni deo njihove ideološke pozicije. S druge strane, nastavlja Lefebvre, insistiranje na ideološkom ima za posledicu to da se prihvata njegovo neograničeno delovanje na društvenu praksu i svođenje prakse na puki odraz ideološkog. U krajnjoj instanci, ovo stanovište vodi konfuziji u određivanju odnosa saznanja prema ideologiji i teorije prema praksi.[10]

Na onaj deo prigovora koji se odnosi na neosnovanost poređenja svakodnevnog života u sistemima s različitim društveno-političkim i ekonomskim poretkom Lefebvre odgovara manje kategorično, i tu je njegov argument najranjiviji.

On priznaje da su promene u svakodnevnom životu u zemljama u kojima se gradi socijalizam rezultat novih društvenih odnosa. Ove

[9] *Critique de la vie quotidienne*, éd. l'Arche, Pariz, 1962, str. 38-39; u daljem tekstu pozivaćemo se na ovu knjigu kao *Critique II*.

[10] *Aktuelni problemi marksizma*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 161.

Digitized by Google

promene, međutim, donose korist, pre svega, onima koji pripadaju političkom aparatu, administraciji, privrednim funkcionerima i inteligenciji. Iako su duboke promene zahvatile i državu u socijalističkom svetu, i privredni sistem (ubrzana akumulacija, naročito u bazičnoj industriji) i tehnologiju, ove promene nisu bitno uticale na svakodnevni život u socijalističkim zemljama. Političke promene imaju, pre svega, dejstvo na institucionalnu i konstitucionalnu strukturu države, a vrlo malo na svakodnevni život. S druge strane, u svakodnevnom životu se promene ostvaruju sporo i mučno. Preobražaj svakodnevice zaostaje za promenama koje se vrše u bazi i nadgradnji zahvaljujući njenoj inerciji. Najzad, bilo da je u pitanju pojedinac ili grupa, kad politička promena nije sobom donela obećani nov stil života — oni se vraćaju staroj svakodnevici.

Negde je Lefebvre rekao da njegovoj teminologiji ponekad nedostaje preciznost, čemu bi se moglo dodati da ona ide ruku podruku s njegovim poslovičnim manirom da svoje teze ne razvija do kraja. Tipičan primer ovog shematskog i uopštenog načina razmatranja je niz već pomenutih tema koje se ulivaju u teoriju revolucije, njenih pretpostavki i tokova, njenih snaga i ciljeva, a koje su neposredno relevantne za njegovu političku kritiku svakodnevnog.

U ovom su razmatranju mnoga pitanja nedovoljno osvetljena, i mi ćemo navesti nekolika koja nam se čine bitnim: Kakav bi karakter trebalo da imaju političke promene da bi bile revolucionarne? Kakav bi trebalo da bude društveni sadržaj političkih promena, i da li one uključuju masovnu mobilizaciju? Koje su karakteristike predrevolucionarne situacije? Da li političke promene imaju karakter revolucionarnih promena u slučaju ako samo menjaju svakodnevni život?

Pre nego što o ovim pitanjima nešto kažemo, izdvojićemo teme koje zadiru u odnose političkih promena prema svakodnevnom životu.

Inertnost svakodnevnog života i njegov kontinuitet podrazumevaju da nema nekog njegovog distinktnog kvaliteta koji se podudara s distinktnim političkim poretkom. Svakodnevnô se tretira kao nivo stvarnosti koji ima relativnu samostalnost. Kako, onda, razumeti da je svakodnevnô, po definiciji, nivo stvarnosti kojim se posreduje između individualnog i generičkog, pojedinačnog i kolektivnog, javnog i privatnog?

U neposrednoj vezi s ovim je sledeće: ako se promene u političkim strukturama automatski ne odražavaju na svakodnevni život i ne promovišu novi stil života, kada onda prestaje stara svakodnevica i počinje nova?[11]

Zatim, koji su uslovi potrebni da bi se svakodnevni život promenio? Ako revolucionarne promene podrazumevaju istorijske prekide i ako uključuju projekt izmene društva, dakle, i ideologiju i

[11] Vidi: *La Somme et le Reste*, Bélibaste éd., Pariz, 1967, str. 271: »Političke promene koje menjaju režim i ekonomsku strukturu (odnose proizvodnje) imaju human značaj jedino ako menjaju svakodnevni život.«

Digitized by Google

pogled na svet, a svakodnevni život ima neku svoju dinamiku razvoja, znači li to da on predstavlja »sektor kojim se ne vlada«?

Lefebvre polazi od hipoteze koju ne samo da ne potvrđuje, već je u izvođenju dovodi u pitanje. Naime, on smatra da politička revolucija nastaje u ime preobražaja svakodnevnog života i da se snage revolucije mobilišu pre svega zbog nezadovoljstva svakodnevicom.[12] Ne dajući definiciju revolucije[13], on podrazumeva, ipak, da političke revolucije impliciraju kako diskontinuitet tako i kontinuitet svakodnevnog života. Hipoteza da političke revolucije nastaju zato da bi, delujući na društvenu strukturu, promenile svakodnevicu, implicira da svakodnevica nije neki *totum* koji ne podleže istorijskim promenama. Otkuda onda to da se pojedinci i grupe, koje je revolucija razočarala, vraćaju »staroj svakodnevici«?[14]

Lefebvre se, zapravo, ovde oslanja na Lenjinov pojam predrevolucionarne situacije, ali prihvata samo deo njegove konotacije. Za Lenjina predrevolucionarna situacija nastaje onda kad je vladajuća klasa nesposobna da brani poredak, i kad su mase nezadovoljne svojim načinom života. Da bi do ove situacije došlo, potrebno je da oba momenta budu zastupljena.[15] Lenjinova procena predrevolucionarne situacije pokazuje vitalnost i u majskim događajima 1968. godine, kada je, upravo zato što je postojao samo jedan uslov — široko nezadovoljstvo masa — ona bila tek samo potencijalna. De Gaulleov režim, koliko god bio trenutno uzdrman, bio je u stanju da odbrani poredak.

Lefebvreov magloviti jezik, kojim se opisuje opšta mobilizacija masa da promene svoju svakodnevicu, ne otvara mogućnost da se raspravlja konkretno i kritički o kriterijumima i sadržaju revolucionarne situacije i njenih preduslova. On ne daje simptome predrevolucionarne situacije kojima bi se nešto određenije reklo o nezadovoljstvu masa i ovo nezadovoljstvo usmerilo prema revoluciji; u pitanju je žargon revolucije.

---

[12] *Critique II*, str. 38; *Antisistem*, str. 47.

[13] Istina, Lefebvre razlikuje minimalnu i maksimalnu verziju revolucije, ali njima ni izdaleka ne pokriva polje problema koji se tiču karaktera revolucionarnih promena, tokova revolucije, njenih snaga i pretpostavki.

[14] *Critique II*, str. 40: »Ujedinjene mase podižu revoluciju zato što više ne žele da žive kao pre. Ako im revolucija ne donosi novi život kome su se nadali... ako revolucija menja samo predstave, ove mase traže zaklon u svakodnevici koja je produžetak stare; privatan život, neznatni javni i politički život, porodičan život, život neposrednih kontakata, susedstava i prijateljstava. Ne potiče li jedna od unutrašnjih protivrečnosti svetskog socijalističkog i komunističkog pokreta upravo iz ove činjenice?«

[15] Lenjin, *Dečja bolest »levičarstva« u komunizmu*, u: *Izabrana dela*, tom II, knjiga 2, »Kultura«, 1950, str. 313-314, gde Lenjin kaže: »Osnovni zakon revolucije, koji su potvrdile sve revolucije i napose sve tri ruske revolucije u XX veku, sastoji se u ovome: za revoluciju nije dovoljno da eksploatisane i ugnjetene mase budu svesne nemogućnosti da žive na stari način i da zatraže promenu; za revoluciju je potrebno da eksploatatori ne mogu da žive i upravljaju na stari način.«

Digitized by Google

Minimalna i maksimalna verzija revolucije

Maksimalna i minimalna verzija revolucije imaju dugu tradiciju u istoriji radničkog pokreta Evrope. Komunistička struja u radničkom pokretu branila je prvu verziju i stajala iza »vernosti« i »čistote« revolucionarnih ciljeva, a socijaldemokratska, opet, s većim ili manjim uspehom, stajala iza druge verzije, ostvarivala reformističke programe u okviru kapitalističkog sistema. Pocepan između »maksimalizma« i »minimalizma«, radnički pokret Zapadne Evrope je došao u krizu i u situaciju da socijalistički preobražaj društva realizuje drugačijim opcijama i strategijom. Stara dilema: »revolucija ili reforma«? — nije više u stanju da mobiliše revolucionarne mogućnosti radničke klase i da izrazi alternative za socijalistički preobražaj društva.[16] Lefebvre je bio dovoljno vidovit kada je problem osetio, uprkos zvaničnoj doktrini KP Francuske u drugoj plovini pedesetih godina, i pre mnogih teoretičara radničkog pokreta Evrope.

Razdiran i sâm između radikalizma prve i oportunizma druge verzije, Lefebvre nastoji da nađe srednje rešenje — koje, međutim, ostaje i nedorečeno i nedovoljno tematizovano i razvijeno.

Lefebvre se zalaže, pre svega, za drugačiji opseg i sadržaj ovih verzija, tako da za početak možemo reći da se distinkcija između maksimalne i minimalne verzije revolucije ne podudara s distinkcijom između revolucije i reforme. U njegovom određenju minimalna verzija revolucije seže dalje od reforme. Pri tom se dva temeljna razloga mogu, u Lefebvrea, naći da ovu postavku osnuju. Prvo, reformistički programi su se do sada kretali u okviru postojećeg društva i težili neposrednim revandikacijama. Minimalna verzija revolucije, po njegovom mišljenju, usmerena je i ka kvantitativnim i kvalitativnim revandikacijama, te ona stoga teži za oslobođenjem rada i preobražajem odnosa proizvodnje.[17] U svakom slučaju, ona je radikalna onoliko koliko podrazumeva promenu postojećeg poretka, ali kako se pod ovim promenama mogu shvatati brojne revolucionarne situacije — od promene političkog aparata i državnog udara do promene proizvodnih odnosa — nije jasno gde se ona završava.

Maksimalnu verziju revolucije Lefebvre koncipuje u terminima Marxovog *Priloga kritici Hegelove filosofije prava.*[18] Dok je Marx ovde govorio o radikalnoj revoluciji koja može biti samo

---

[16] Situaciju koju je A. Gortz opisao na sledeći način: »Ali evropski radnički pokret (osim ponekad italijanski) još nije umeo konkretno definisati svoja rešenja i za njih stupiti u borbu. Stoga on slabo napreduje prema zauzimanju vlasti i ne uvećava svoju snagu... Je li moguće, unutar kapitalizma — to jest da se kapitalizam prethodno ne sruši — nametnuti antikapitalistička rešenja koja ne bi bila odmah prisajedinjena i podređena sistemu?« (*Radnička strategija i neokapitalizam*, »Komunist«, Beograd, 1970, str. 9—10).

[17] Garaudy u *Velikoj prekretnici socijalizma* (»Komunist«, Beograd, 1970, str. 46) slično raspravlja o radničkoj klasi u neokapitalizmu.

[18] Karl Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, u: *Rani radovi*, Zagreb, 1967, str. 100, 102, 104.

Digitized by Google

potpuni preobražaj čovekovih potreba, i revoluciji kao opštečovečanskoj emancipaciji, ili o revoluciji koja će srušiti »stubove kuće«[19], dotle Lefebvre govori o revoluciji koja stremi promeni celekupnog života, korenitom preobražaju rada, dokolice i odnosa u porodici.[20] U pitanju je, dakle, totalna revolucija koja podrazumeva ukidanje države, političkih aparata i politike kao specijalizovane, profesionalne delatnosti.[21]

Iako je razlika između minimalne i maksimalne verzije revolucije sve samo ne nejasna, njoj se mogu uputiti brojne primedbe. Lefebvre, uostalom, sâm priznaje da linija koju je povukao između ove dve verzije otvara pitanje o karakteru odnosa ove dve verzije, o razlici između njih koja bi eventualno predstavljala razliku u stepenu, o sastavu grupa koje stoje iza jedne ili druge verzije, o minimalnoj verziji kao mogućnom pitanju do maksimalne, ili o tome — šta ako se dogode promene u proizvodnim odnosima, a pri tome se ne izmene svakodnevni život i porodica.[22]

O ovome Lefebvre, na žalost, ne raspravlja, dopustivši da to podriva najvažniji deo njegovog argumenta — da se potencijali radničke klase danas moraju iskoristiti, a to je mogućno ukoliko se teorija više okrene kvalitativnim revandikacijama koje ova klasa postavlja pred sistem.

On u žižu stavlja dva kriterijuma kojima se može praviti razlika između ove dve verzije. Prvo, na osnovu toga koliko su pojedinci radikalni, koliko se bore »na život i smrt« da promene postojeće stvari,[23] oni se uključuju u maksimalnu verziju. Ovim kriterijumom se objektivni činioci revolucije pomeraju u drugi plan.

Drugo, kao bitan kriterijum za razlikovanje ove dve verzije Lefebvre navodi promenu društvenih odnosa, ili proizvodnju odnosa.[24] Znači li to da je minimalna verzija revolucije osuđena na reprodukciju odnosa proizvodnje? Ako bi bilo tako, onda bi Lefebvre osporio svoju tezu da minimalna verzija revolucije obuhvata i kvalitativne revandikacije i teži promeni, to jest uključuje promenu proizvodnih odnosa. Ako ne bi bilo tako, onda bi ona bila srodna reformi.

Ima se utisak da Lefebvre nije iskoristio sve mogućnosti koje je ova distinkcija, u teorijskom smislu, pružala za iniciranje, razvijanje i praćenje političke akcije i revolucionarne taktike i strategije u svakodnevnom životu. Utoliko pre što je i uvođenje ove

---

[19] Ibid., str. 101.

[20] *La survie du capitalisme*, »Anthropos«, Pariz, 1973, str. 138.

[21] U *Le Manifeste différentialiste* (»Idées«, Gallimard, 1970, str. 154) Lefebvre izoštrava i čak suprotstavlja ove dve verzije revolucije. Dok je, u *La Somme et le Reste*, tvrdio da je njegova *Kritika svakodnevnog života* (II tom) odbacivala antinomiju reforme i revolucije upravo zato što je kvalitativni preobražaj procenjivala sa stanovišta izmene svakodnevnog života, dotle u ovom delu Lefebvre govori o revoluciji *in stricto sensu* kao totalnoj revoluciji (str. 178).

[22] *La survie du capitalisme*, str. 138.

[23] Ibid.

[24] Loc. cit.

Digitized by Google

distinkcije značilo odstupanje od krutih partijskih (KPF) koncepata maksimalističke *versus* minimalističke verzije. Maksimalistička verzija, koja je sve doskora negovana u francuskoj KP, praktično je izolovala partiju od svih revolucionarnih mogućnosti ostalih snaga neintegrisanih u sistem. Lefebvreu se ova situacija sigurno morala pregnantno nametnuti i utoliko je fatalnije po njegovo razvijanje marksističke teorije revolucije što je problem samo skicirao.

Što se subjektivnog faktora revolucije tiče, Lefebvre nije odlučan kad razmišlja o revolucionarnoj mogućnosti radničke klase. Koliko se radnička klasa angažuje u minimalnoj verziji revolucije?

Na ovo pitanje ne postoji nedvosmislen odgovor. Lefebvre želi da raskrinka mit o imanentnoj revolucionarnosti radničke klase i mit revolucije.[25] Potom je, u nekoliko svojih skorašnjih dela, kazao da se istorija ne može strukturirati u funkciji jedne klase ili nacije.[26] Govorio je da se »revolucija mora ponovo izmisliti«[27]. U ime čega su svi ovi demarši pravljeni? Sudeći prema ovim delima, Lefebvre to čini u ime oslobađanja potencijala političke svesti i »kultivisane spontanosti« koju poseduje moderna radnička klasa u zemljama zapadne Evrope. Prilično je jasno da je, u postojećim geopolitičkim i društveno-ekonomskim konjunkturama, jedina celovita politička akcija za koju je radnička klasa u stanju da se angažuje upravo ono što Lefebvre naziva minimalnom verzijom revolucije. Jer, prema ovoj verziji, politička akcija teži za tim »da uvede koherenciju u društvene odnose, da ublaži ili da ukine izvesne protivrečnosti kako bi obezbedila bolje funkcionisanje društva«[28]. Za maksimalnu verziju revolucije — koja teži ukidanju postojeće države, porodice, institucija, nacija i samog otuđenog rada — sadašnji istorijski trenutak pripada Marxovoj »predistoriji«.

Program maksimalne verzije revolucije je svojom utemeljenošću u *Manifestu diferencijalizma*[29] konačno ostao na planu utopije. To je revolucija koja bi trebalo da uspostavi novi totalitet i proizvede nove odnose. Najzad, to je revolucija bez koje ne može postojati »ni jedan projekt, ni jedna akcija, ni jedna pobeda, ni jedna reforma. Da bi se postiglo i ono malo, potrebno je misliti i hteti više: hteti sve, odnosno hteti promeniti totalitet stvorivši drugi totalitet«.[30] Bez maksimalne verzije revolucije za Lefebvrea ni minimalna verzija nema utemeljenja i smisla.

---

[25] *Introduction à la Modernite*, éd. de Minuit, Pariz, 1962, str. 88.

[26] Ibid., str. 187. Takođe: *Antisistem*, str. 46—47, 51, *Le temps des méprises*, éd. Stock, Pariz, 1975, str. 150.

[27] *Critique II*, str. 46.

[28] *La survie du capitalisme*, str. 128.

[29] *Manifeste différentialiste*, str. 159, 178.

[30] Ibid., str. 159. — Ovde Lefebvre brani pravo na razlike u revolucionarnim situacijama (op. cit., str. 159), zahteva nove, revolucionarne situacije u ime odbrane od rastuće indiferentnosti i konformizma. On upućuje oštre reči današnjim levičarskim partijama što su se institucionalizovale, što su postale partije poretka. Posebno su komunističke partije napustile Marxovu misao o pokretu, po kojoj bi »negacija, radikalna kritika postojećeg u njegovom totalitetu« (op. cit.,

Digitized by Google

Kakvi se zaključci iz ovoga mogu izvesti?

Ako je Lefebvre želeo da istakne kako maksimalna verzija omogućuje da minimalna verzija sagledava sadašnjost u funkciji budućnosti, te da se njihova »dijalektička veza... između svakidašnje borbe i konačnog cilja«[31] ne prekine, onda je nekoherentno suprotstavljati ih kao proizvodnju novih društvenih odnosa i reprodukciju starih. Jer, u poslednjoj instanci, samo bi nekim apokaliptičkim skokom ili prevratom mogao biti obezbeđen prelazak s minimalne na maksimalnu verziju revolucije.

S druge strane, oštrina s kojom Lefebvre govori o »otvaranju prema mogućnom«, »revoluciji koju bi trebalo izmisliti«, »projektu koji je korenito drugačiji od svih drugačijih«, »mogućno-nemogućno«, svedoči o korenitoj sumnji u revolucionarne mogućnosti moderne radničke klase, kao i o njegovom oklevanju da se prihvati njena politička borba u postojećim uslovima.

Taj brisani prostor koji postoji između minimalne i maksimalne verzije revolucije onemogućuje da one dobiju društveno-istorijsko utemeljenje. Između ideje o postepenom osvajanju vlasti radničke klase (što je sadržano u projektu koji teži kako ekonomskim tako i društveno-političkim revandikacijama, koliko kvantitativnim toliko i kvalitativnim revandikacijama) i ideje o korenitom lomu, iza koje stoji maksimalna verzija revolucije, nema posredovanja. Zato što je izostala, može se samo nagađati u kojim se to društvenim okvirima može ostvariti minimalna verzija. Ove su dileme izrazite onda kad Lefebvre saopštava svoje temeljne rezerve i neverice prema socijalizmu, koji je izneverio očekivanja da je preobražaj svakodnevice mogućan u granicama minimalne verzije revolucije.

Ako socijalizam nije doneo novi stil života, ili ako novi društveni poredak živi u staroj, buržoaskoj svakodnevici, ili, čak, ako »društvo koje se menja ne nalazi više u ponuđenim socijalističkim »uzorima« razloge za promenu, niti jasne ciljeve«, ako je »kriza humanizma vezana za krizu socijalizma«,[32] vezuje li Lefebvre program minimalne verzije za one prosvećene slojeve radničke klase u okviru građanske demokratije?

Minimalna verzija revolucije je, paradoksalno, za Lefebvrea tek samo zadatak za prelazni period. Socijalizam je nije verifikovao. Evo jednog karakterističnog navoda koji ukazuje na smer i aromu Lefebvreovog argumenta:

»Kažu nam: »dajte nam još nekoliko godina. Socijalizam, odnosno gigantski kreativan napor masa kojima upravlja i koje usmerava naučna ideologija, rešiće simultano sve probleme: osvajanje kosmosa, razvoj nedovoljno razvijenih zemalja, zadovoljenje svih potreba, stvarnu jednakost polova u svakodnevnom životu,

str. 153) trebalo da prethodi kvalitativno novoj promeni. Gubi se ideja pokreta, gubi se dimenzija »mogućnog-nemogućnog« i partije se zatvaraju u političku indiferentnost (op. cit., str. 156—157).

[31] Lelio Basso, *Izgledi evropske levice*, »Komunist«, Beograd, 1971, str. 129.

[32] *Antisistem*, str. 44.

Digitized by Google

uslove za sreću i puni procvat jedinki, oslobođenje njihovih stvaralačkih mogućnosti, stil, umetnost i razloge življenja«. U redu, dajmo im vreme koje traže. Mi smo strpljivi. Ali, ako se traži još jedno odlaganje i još strpljenja, ovo pre svega znači da se za »istoriju« traži mogućnost da ovako nastavi sve dok je ne prekine ogromna katastrofa«.[33]

Kad se ima na umu da je, za Lefebvrea, marksizam jednim delom revolucionarna teorija, naučna teorija »prevratničke prakse« *(Teze o Fojerbahu)*, koja bi trebalo da služi samoosvešćenju proleterijata i njegovom samooslobođenju, onda svakako ne bi trebalo dokazivati koliko je za njega isto tako značajna i teorija socijalne revolucije kojom se artikulišu momenti ove »prevratničke prakse«. Veliki je propust Lefebvreove elaboracije odnosa marksizma i politike i njegove teorije revolucije to što se nije više posvetio ovom drugom momentu — preduslovima revolucije, njenim oblicima i agensima. Umesto toga, on je problem preneo na izgradnju svesti o mogućnom, utopijske misli u kojoj svakodnevna borba radničke klase uvek zaostaje za virtuelnim.[34]

Zato nam se čini da je Perry Anderson u pravu što smatra da je zapadnjački marksizam, u svojoj tradiciji, od Lukácsa i Korscha do Althussera i Colletija, u celini napravio zaokret prema filosofiji pre nego prema ekonomiji i politici, i da u njemu preovladavaju profesionalni filosofi. Osnovni razlog ovoj situaciji Anderson nalazi u moćnim unutrašnjim odrednicama koje su delovale u okviru marksističke kulturne tradicije, čiji je glavni događaj bio objavljivanje *Ekonomsko-filosofskih rukopisa*.

Ova okolnost, iako ovde nećemo dublje ulaziti u njenu analizu, uticala je da se akademska izolacija marksista Zapada od 1920. godine pa dalje ispreči kao bedem ispred tla gde se vodila svakodnevna bitka revolucionarnih slojeva radničke klase.[35]

Ono što Anderson govori o celini marksizma Zapada može se odnositi i na Lefebvrea. Profesionalni filosof, kakav je bio, pristupivši marksizmu sa značajnim filosofskim obrazovanjem, Lefebvre je ostao s one strane svakodnevnih revandikacija, pre svega radničke klase Francuske. S druge strane, i tridesetogodišnji partijski staž nije bitno uticao na ovu poziciju, jer je u Partiji Lefebvre zadržao status radikalnog intelektualca, uvek na levom krilu — izdvojen, uz to, od dnevne politike Partije.

Svakodnevni život i socijalizam

Lefebvreu je, videli smo, stalo do toga da njegova kritika svakodnevnog života dobije, pre svega, karakter političke kritike i time mu je strana i neprihvatljiva pretenzija za izgradnjom neke filo-

[33] *Critique II*, str. 45.

[34] Ibid., str. 46; *Antisistem*, str. 46.

[35] Perry Anderson *Considerations on Western Marxism*, London, NLB, 1976, str. 49, 50, 55.

Digitized by Google

sofije svakodnevnog života. U okviru političke kritike svakodnevnog života, pored promišljanja teorije revolucije na marksističkim osnovama i brojnih pitanja koja je naše vreme donelo (izmenjena revolucionarna situacija, istorijski subjekt, moderna radnička klasa, snage kontestacije, uloga inteligencije i tako dalje), važno mesto pripada pitanju izgledâ socijalizma da izgradi korenito nov svakodnevni život.

Da bi se Lefebvreova razmišljanja i ocene o socijalizmu i/ili »realnom socijalizmu« pravilno razumela, potrebno je staviti ih u širi kontekst. Čini nam se da je od posebnog značaja za pravilnu ocenu autorovih stavova o socijalizmu i svakodnevnom životu koje je razvio — da izbegnemo da olako prihvatimo njegova emotivna etiketiranja i indignaciju kojima su prožeta ova njegova razmišljanja. Kako je ovde reč o jednoj od onih autorovih preokupacija na koju se stalno vraćao, s novim saznanjima, novim idejama i poverenjem, čini nam se da ne bi odgovaralo istini ako bismo izgubili iz vida veliki vremenski interval u kojem su posejane brojne kvalifikacije o neuspehu socijalizma u obnovi svakodnevnog života, i, pored svega, o uverenju da on to može učiniti. U tom velikom vremenskom rasponu Lefebvre je pretrpeo brojne uticaje, koje nije najsrećnije pomirio. Pa ipak, mislimo da je celishodnije predstaviti ga u onim optimističkijim vizijama, makar i nekonzistentnog, nego se prikloniti skorašnjim ocenama prema kojima se izgledi socijalizma da oblikuje svoje življenô opasno umanjuju.

Lefebvre je, u svakom slučaju, jedan od onih koji pripadaju, kako bi E. Bloch rekao, »toplim strujama marksizma«. Ne samo po zaletu svoje misli, ne samo ni po svojoj tematici, ni samo po stilu, ni po lakoći kojom je usvajao inspiracije avangardnih pokreta poslednje četiri decenije, već, uza sve to, Lefebvreu to mesto pripada po opredeljenju za utopijsku misao. Mi ovde ne možemo praviti nikakve paralele između njega i Blocha, uprkos tome što bi nas misao o »novumu jedne konkretne utopije« (»koja nije prestala da budu utopijom time što je postala konkretnom«)[36] na to mogla obavezati. Jer nas ovde, pre svega, zanima na koji način Lefebvre povezuje utopijsku misao sa socijalizmom, i je li ova misao određujuća za autorovu viziju perspektive socijalizma kao svetskog procesa.

Pre no što o tome nešto kažemo, treba odmah naglasiti da se, za Lefebvrea, utopija ne vezuje za eshatologiju, već je ona uvek konkretna, aktivna, živa, koja je »mogućnost i program«. Nije reč o nekoj maglovitoj slici budućeg prostor-vremena svakodnevnog života, već o utopiji koja bi trebalo da obezbedi i očuva punu racionalnost ovoga života. A da bi današnji socijalizam bio u stanju da odbrani racionalnost, potrebno je da se obnovi tako što će preuzeti utopiju. Utopija bi stalno delovala u svakodnevnom životu, oslobađala ga stega, otuđenja i banalnosti, davala mu smisao,

[36] E. Bloch, *Marx kao mislilac revolucije*, »Praxis«, br. 1-2/1969, str. 18.

Digitized by Google

borila se za njegovu punoću i mogućnosti koje su u njemu još neiskorišćene.[37]

Kada su svojevremeno, na Korčulanskoj letnjoj školi (avgusta 1968), H. Marcuse i N. Birnbaum — istina, s različitih teorijsko-metodoloških nivoa — naglasili kako se utopijski pojmovi mogu pretvoriti i kako se pretvaraju u stvarnost, oni su ciljali na isti sadržaj utopije kao i Lefebvre. Naravno, njen društveni *Umwelt* bitno je različit od onog koji mu je Lefebvre pripisao, i naročito — Lefebvre se ne bi saglasio s ekstrapolacijama koje su ova dvojica tada napravili. Određenije rečeno, fenomen nove političko-revolucionarne situacije, kakva je bila u leto 1968. godine u Francuskoj i Nemačkoj, i odmah zatim u Americi, dao je za pravo da se o konkretnoj utopiji govori s više oduševljenja i nestrpljivosti. Sasvim je druga stvar što je novi tip zajednice, »slobodnih kolonija« — nastao kao politički oblik potreba za rekonstrukcijom društva — dobio oblik autarkičnih, pasivnih i izolovanih udruženja. Novi svakodnevni život, kakav su tražile radikalne studentske grupe, ostao je na marginama buržoaske svakodnevice — suočen s njom, njome tiranisan, njome izazivan, a u stalnoj opasnosti da joj podlegne baš zbog karaktera svoje društveno-političke izolacije. Poraz nove levice, kako u Americi tako i u Francuskoj, nastaje upravo onda kad kontestacija dobije oblik zatvorene protivkulture, kada se razudi u brojne verske sekte i kooperativna udruženja u okviru »slobodnih kolonija«, ne pominjući njene druge simulakre koji su politički bili neutralizovani.[38] Najzad, dobro je poznato da je studentski pokret zauzimao izrazit stav prema etatističkom, odnosno »realnom« socijalizmu, i da je bio sklon da samoupravljanje s njim izjednači.

Nužan uslov da se prevlada »disocirana, funkcionalizovana i strukturirana svakodnevica«[39], za Lefebvrea je unošenje utopijske misli u socijalizam. Jer, ako socijalizam ne bude gradio »strategiju mogućnog«, »vraćao utopiji njen realizam«[40], »istraživao moguće-nemoguće«[41], on neće biti u stanju da ponudi neko novo »življeno«. Ideologije produktivizma i tehnicizma ne mogu stajati umesto novog projekta novog društva i novog čoveka.[42] Za Lefebvrea, tako, socijalizam ne predstavlja gotov model ili prefabrikovanu shemu koja bi se automatski mogla prevesti u praksu; on se ne može izjednačiti niti s jednostavnom utopijom niti s »novim svetom« koji stoji na istom istorijskom kontinuitetu s građanskim

[37] *Antisistem*, str. 44-45, 57. Stanovište veoma blisko Lefebvreovom razvio je i P. Piccone u tekstu *Utopija i stvarno prevladavanje otuđenja*, »Praxis«, br. 9/1972, br. 1-2, str. 89.

[38] Vidi više o ovome: Theodore Roszak, *Kontrakultura*, »Napried«, Zagreb, 1978.

[39] Lefebvreov tekst *Svakodnevni život i socijalizam*, »Praxis«, br. 2/1964, str. 159.

[40] *Antisistem*, str. 57.

[41] *Fin de l'Histoire*, éd de Minuit, Pariz, 1970, str. 229.

[42] *Hegel, Marx, Nietzsche*, str. 143; Predgovor II izdanju *Kritike svakodnevnog života*, op. cit., str. 169; *La Somme et le Reste*, srt. 272; *Introduction à la Modernité*, str. 126; 198-200.

Digitized by Google

društvom devetnaestog veka, koje je Marx imao u vidu u teoriji *Vorgeschichte* (o ostvarenju socijalizma i kraju predistorije).

Lefebvre smatra da se preobražaj svakodnevnog života ne može ostvariti u uslovima centralizacije i kolonizacije koje sprovodi moćan državno-politički aparat. Tek u klimi odumiranja države, samoupravljanjem, ovaj je preobražaj mogućan.[43]

Nekoliko zanimljivih teza o samoupravljanju Lefebvre je izrekao u tekstu iz 1966. godine,[44] gde samoupravljanje dovodi u vezu s modernim oblikom anarhosindikalizma. On konstatuje da se moderni radnički pokret manifestuje kroz tri struje — revolucionarnu, reformističku i anarhosindikalističku, i simpatije upućuje trećoj, jer je ona najbliže Marxovoj misli o proširenoj i produbljenoj demokratiji.[45] Neko temeljitije razmišljanje o anarhosindikalističkoj doktrini samoupravljanja ne postoji u ovom tekstu, ali, gledajući u celini Lefebvreove stavove povodom ove teme, mogli bismo istaći nekoliko akcenata. Sa ovom doktrinom Lefebvre je saglasan u tri pitanja. Realizacija samoupravljanja neodvojiva je od stvaranja takvih organizacionih struktura koje će delovati od same baze (preduzeća, stambenih jedinica) i koje će biti prilagođene različitim modalitetima baze; samoupravljanje mora da objedini politički i ekonomski momenat; pored samoupravljanja, na nivou mikroekonomije, potrebno je obezbediti i celovitu organizaciju društva na samoupravnim principima.[46] Jedino anarhosindikalistička struja u radničkom pokretu, po autorovom mišljenju, može očuvati spontanost bez koje nema ni kretanja ni napretka. *Mutatis mutandis*, bez spontanosti nema ni samoupravljanja.

Pre nego što kritički razmotrimo ove Lefebvreove postavke, dužni smo izvinjenje što na ovom mestu ne možemo produbljivati suprotnosti između anarhosindikalističke (pre svega prudonovske), sensimonističke i marksističke koncepcije samoupravljanja, jer, ma koliko poštovali njihove razlike, problem koji ispitujemo ograničava nas na konstatovanje te činjenice. S druge strane, iz istog razloga smo prisiljeni da u velikoj meri suzimo prostor polemike sa Lefebvreovim stavovima o »anarhosindikalističkoj injekciji« samoupravljanju u današnjim izdanjima. Zadovoljićemo se kritikom jednog malog dela ove koncepcije što ju je Lefebvre jasno izdvojio i dao joj povlašćeno mesto u svojoj analizi samoupravljanja. Naravno, nije slučajno što su koncepti spontanosti i neposredne demokratije dobili takav status, jer su majski događaji 1968. godine podstakli interesovanje istorijske forme samoupravljanja u Kataloniji 1936—1939. ili za iskustva sovjetâ u periodu 1917—1921. godine.

---

[43] *Antisistem*, str. 51; *La survie du capitalisme*, str. 195.

[44] *Problèmes théoriques de l'autogestion*, »Autogestion«, br. 1/1966, str. 56-70.

[45] *Problèmes actuels du marxisme*, PUF, Pariz, 1958, str. 32-33.

[46] Vidi: R. Berthier, *Conceptions anarcho-syndicalistes de l'autogestion*, »Autogestion et socialisme«, januar-april 1972, str. 57—62; M. Sallon, *L' Autogestion*, PUF, Pariz, 1976, str. 17-22; *Métaphilosophie*, str. 319; *De l'Etat*, IV, str. 255—256, 438.

Digitized by Google

Autorov pledoaje za očuvanje spontanog elementa dovoljno je apstraktno formulisan da mu doista treba pristupiti sa dosta rezerve. Kada to kažemo, imamo na umu, pre svega, da je »spontanost« postala »reč-torba«, prigodna da se u nju smesti svaka vrsta političkog diskursa koji se hoće, ponekad čak smelim i subverzivnim. Ali, zapravo, to što se u ime spontanosti brkaju nivoi društvene i političke organizacije, što se sa političkog prelazi na ekonomski i ideološki plan, proizvoljno i bez redosleda, upravo govori u prilog naivnosti i pseudoradikalnosti tog demarša. Onda kada se sa tog uopštenog plana pređe na teren konkretnih društveno-istorijskih situacija, tada otpada pozlata metafora kojima se služi i dovodi u pitanje radikalnost njegovih teorijskih rešenja. Koja i kakva spontanost bi bila primerena samoupravljanju? Ili partiji? Ne ostajemo li na ovaj način u tesnim okvirima (preuveličane, dramatizovane) tenzije »centralizovane uprave i radničke demokratije« (Yves Sartan)?

Počnimo redom. U ime »neposredne demokratije« kritikuje se sve i svašta, od bilo kog oblika organizacije i strukture vlasti do samoupravljanja koje traži organizaciju i sistem kako se ne bi rastvorilo i raspalo na autarkične proizvodne i teritorijalne jedinice. Kritikuje se samoupravljanje kao »sistem« u ime samoupravljanja kao »procesa« ili čak pokreta, i to u banalnoj suprotnosti terminâ. Kritikuju se sve institucije »demokratije odluka« u ime zajedništva bez odvojenih i distinktnih organa. Kritikuje se sistem delegiranja i predstavljanja u ime providne i neposredne demokratije. Ali istorijsko pamćenje nas sprečava da ovakvo gledište kritike ostavimo bez priziva stvarnih društveno-istorijskih situacija koje su mu pouzdani korektivi i sudije.

Maj 1968. godine u Francuskoj je pokazao koliko su slogani »neposredne demokratije« (barikade i zauzimanje fakulteta) i »neposrednog osvajanja rada« (zahtev za samoupravljanjem na fakultetima), »moći koja je na ulici«, proistekli iz specifične i, dodajmo, ograničene društvene situacije. P. Rosanvallon ispravno naglašava da koncept samoupravljanja koji se rađao u ovim događajima nastaje kao rezultat krizne situacije i do kraja ostaje njome određen. Utoliko je u pravu kada smatra da »neposredna demokratija nije forma organizacije u pravom smislu te reči, već je, pre svega, manifestacija duboke težnje da se uzdrma poredak društvenih odnosa i poredak vlasti«.

Paralelan primer predstavlja i pokušaj samoupravljanja na principima »neposredne demokratije« u Kataloniji (Barcelona, Asko i Fliks) 1936, ili u fabrici satova »Lip« u Bezansonu 1970. godine.

Anarhosindikalistička lozinka »fabrike radnicima«, ili neposredna organizacija proizvodnje« još ništa ne kazuje o generalnoj organizaciji društva na principu samoupravljanja, dakle, ona ostaje, pre svega, na terenu mikroekonomije. Lefebvre bi ove opšte odrednice morao imati na umu, čak mnogo pre i mnogo više, s obzirom na svoju tezu o samoupravljanju u marginalnim ili slabim tačkama sistema, nego onda kada raspravlja o alternativama socijalizma kao prelaznog perioda — etatističkog ili samoupravnog.

Digitized by Google

Lefebvre »najzanimljiviji« oblik samoupravljanja nalazi u slabim tačkama društva, u »slabim zonama« i »šupljinama« sistema. Ove se tačke i ne mogu, zapravo, konačno odrediti, jer bi se time porekla stvarna društvena dinamika, strukture koje se razgrađuju i stvaraju unutar sistema. Nije suvišno naglasiti da se Lefebvre u ovim razmišljanjima predstavio još jednom kao osetljiv i pronicljiv teoretičar koji je uočio vezu anarhosindikalističke tradicije — najzad, vrlo izražene u radničkom pokretu Francuske — i studentskog pokreta koji je potekao upravo iz pukotina sistema, iz njegovih posebno ranjivih područja. S druge strane, po Lefebvreu i Marcuseu, studentski pokret je oživeo ideju socijalizma kao *pokreta*, nametnuo potrebu za revidiranjem klasičnog pojma socijalizma koji više nije odgovarao tehničkom, tehnološkom, ekonomskom, kulturnom i političkom realitetu današnjeg socijalizma.[47] Sve su to, međutim, tek samo usputna autorova razmišljanja koja više pripadaju krugu problema kontestacije i time izlaze iz okvira naše teme.[48] Ovim ne želimo da umanjimo značaj pokrenutih pitanja za socijalističku restituciju svakodnevnog života, značaj koji je jasno uočila i A Heller.[49] No, i pored toga, u opsegu u kome je autor postavio problem, on nam je ostao dužan obuhvatnije tumačenje samoupravljanja u društveno-političkim sistemima s »jakim tačkama« kakva je Francuska, na koju je, uostalom, isključivo i mislio kad je samoupravljanje asocirao s oblikom kontestacije. Mi ćemo se na ovo vratiti kad budemo analizovali autorov pojam kontestacije, ali ovde bismo naglasili da se Lefebvre bavi, pre svega, samoupravljanjem kao procesom koji može biti zanimljiv eksperiment samo za neke strukture društva za koje je karakteristično to što imaju marginalan položaj u sistemu.

Ostaje nam da razmotrimo autorovo gledište da socijalizam mora čuvati tekovine pokreta: tek kao pokret on se može suprotstaviti institucionalizaciji i legitimizaciji *statusa quo*. Samo kao pokret on može odgovoriti svome istorijskom zadatku: da obezbedi drugačije »življeno«, koje će voditi transparentnosti društvenih odnosa. No, ukoliko se zatvori u ono što je osvojeno, on ne samo što neće smanjiti jaz između proizvodnog i kreativnog rada, znanja i prakse, shvatanja i delovanja, uživanja (*jouissance*) i rada, nego nećemo imati razloga da »socijalistički moralizam pretpostavimo kapitalističkom imoralizmu«, ili »ružnu i čestitu prosečnost realnog socijalizma agonizujućoj raskoši kapitalističkog sveta«[50].

---

[47] Marcuse je došao do veoma sličnih zaključaka, iako studentski pokret nije vrednovao prema formi i sadržaju njegove kontestacije, niti u nekoj neposrednoj vezi prema samoupravljanju. Vidi: *Carstvo slobode i carstvo nužnosti, jedno preispitivanje*, »Praxis«, br. 1-2/1969, str. 20.

[48] O ovome smo više govorili na drugom mestu. Vidi: *Lefebvre i nova levica*, »Treći program«, tekst emitovan 17. oktobra 1980.

[49] A. Heller, *Marxova teorija revolucije i revolucija svakodnevnog života*, »Praxis«, br. 1-2/1969, str. 72.

[50] Vidi: *Introduction à la Modernité*, str. 232, 126; *Hegel, Marx, Nietzsche*, str. 139; *Antisistem*, str. 52; *Métaphilosophie*, str. 315.

Digitized by Google

Sada bismo skrenuli pažnju na još jedan, skorašnji Lefebvreov rad posvećen samoupravljanju, koji, u nešto izoštrenijem i određenijem maniru, raspravlja o odnosu svakodnevnog života i samoupravljanja.[51]

I ovog puta njega najviše interesuje mogućnost uvođenja samoupravljanja u visokorazvijenim industrijskim zemljama. Novina je u tome što se ono vezuje za globalni projekt, za korenitu izmenu društvenih odnosa na svim sektorima i nivoima društvene prakse. Dakle, samoupravljanje se više ne izoluje u pukotinama sistema. U tom smislu, samoupravljanje — nastavlja Lefebvre — valja jasno razgraničiti od saupravljanja *(cogestion)* koje se odnosi na ograničeno upravljanje što ga vrši profesionalni kadar u okviru postojećih institucija i postojeće konjunkture.[52] Samoupravljanje, pak, ne sme da bude suženo na ekonomski plan, na isključivu participaciju u preduzećima, već, ako je potrebno, da razbija stare odnose subjekta i objekta, aktivnih i pasivnih, dominiranih i dominatora, predstavnika i predstavljanih, centara i periferije — onda ono mora da počiva na razuđenoj i složenoj organizaciji društvenog života na svim nivoima. U tom smislu, Lefebvre ističe da se »efektivno samoupravljanje i participacija ne mogu odvojiti od »sistema« direktne demokratije, bližeg jednom stalnom pokretu i stalno obnavljanom, koji iza sebe crpe mogućnost za organizaciju, a ne iz formalnog »sistema««.[53]

Mi ovde nećemo ulaziti u akademsku i, reklo bi se, ponekad i neplodnu raspravu o samoupravljanju kao sistemu i/ili procesu. Lefebvre nas, međutim, nagoni na repliku onda kada, pre kvalifikacijom nego argumentom, izriče sud o jugoslovenskom iskustvu samoupravljanja koje se »ne može izuzeti iz građenja prefabrikovanih modela«. Citiramo jedno karakteristično mesto u ovoj oceni: »Neki su Jugosloveni učinili grešku što su u samoupravljanju videli sistem, dakle model koji se pravno može uspostaviti i funkcionisati bez smetnje i kontradikcije, u nekoj vrsti društvene i političke harmonije. No samoupravljanje otkriva protivrečnosti u državi jer ih ona sama uvodi«.[54]

Pošto Lefebvre i u jačoj formulaciji izražava svoje rezerve prema jugoslovenskom iskustvu, smatramo za potrebno da nijansiramo neke bitne konstante ovog spora i/ili nerazumevanja.

Pre svega, Lefebvre operiše nepreciznim pojmom sistema, a u ovom kontekstu moraju se razlikovati makar dva njegova značenja, pa i denominacije. Naime, jedna je stvar kada samoupravljanje u procesu osvajanja, kako bi Lefebvre rekao, »jakih punktova dru-

[51] *O samoupravljanju*, u: *La survie du capitalisme* (1973), str. 193-199. O samoupravljanju Lefebvre raspravlja i u tekstu *A propos d'un nouveau modèle étatiques*, »Dialectiques«, br. 27/1979, str. 54—55.

[52] *A propos d'un nouveau modèle étatique*, str. 54.

[53] *La survie du capitalisme*, str. 195. Što se koncepta »neposredne demokratije« tiče, upućujemo na kritiku P. Rosanvallona, *L'Age de l' autogestion*, éd. du Seuil, 1976, str. 64-67, koja nam izgleda osnovanom.

[54] Vidi Lefebvreov članak u: »Les Dialectiques«, str. 54.

Digitized by Google

štva«, i što je još odlučnije — generalizovanja na svim nivoima društvene prakse, postoji kao sistem. Upravo u ime svoje globalnosti ono se mora objektivirati i kao sistem, na što ukazuje Kardelj kada govori o »najefikasnijem administriranju stvari u društvenom«,[55] ili M. Pečujlić, kada govori o samoupravljanju kao »opštedruštvenoj (globalnoj) organizaciji«.[56] No sasvim je druga stvar kada ovaj sistem biva izjednačen sa modelom ili »čvrsto formiranim kristalom«.

Ako se samoupravljanje pojavljuje kao protivteža etatističkom, u stalnom naporu da njegove kontradikcije i prepreke savlađuje, ono se već i po tome mora postaviti kao proces, a ne kao »prefabrikovana shema«. Isto tako, ako samoupravljanje u svojoj strategiji globalnog ovladavanja društvom ne može preko noći da poništi brojne protivrečnosti nasleđenog i konjunkturnog (tržište, nejednaki razvoj, korporativistički interesi, opšti i partikularni interesi, investiciona politika, društvena podela rada itd.), nije li i to podatak koji govori u prilog tome da se samoupravljanje opire strukturiranju u sistem sa »preetabliranom harmonijom»?

Uostalom, na ovim opštim mestima jedva da vredi insistirati te je utoliko spor o ovom pitanju naprosto lažan. Mnogo više pažnje treba, međutim, posvetiti onim autorovim kritikama koje ciljaju na »deformacije« ili »ograničenja« jugoslovenskog koncepta samoupravljanja u kojima se razaznaje trockistički protivstav našem iskustvu, a koje vizira sasvim konkretna pitanja što ih je ovde svakako nemogućno preispitivati. Podsetimo samo na neka od njih: razvoj proizvodnih snaga, tehno-birokratske tendencije, tejlorizam, uspostavljanje konkurencije, monopol nad informacijama, pasivnost masa, kočenje inovatorske prakse, ideologija produktivizma itd.

Jugoslovenskoj teoriji samoupravljanja ove kritike nisu nepoznate, ni one sa određenog stanovišta, ni one koje hoće da budu imanentne. Presudno je ovde da se nijedna protivrečnost samoupravljanja ne može navesti kao razlog protiv njega, upravo zato što one nemaju antagonistički karakter i što se mogu uspešno rešavati unutar samoupravne demokratije. Lefebvre je sklon da ovaj prostor samoupravljanja ne sužava. Naprotiv, samo je samoupravljanje, po dubokom autorovom uverenju, u stanju da objedini razdvojene sektore društvenog života, »da reorganizuje društvo od baze do vrha«. Podrivajući institucije koje razdvojenost i fragmentarnost celine društvenog (rad, društveni i politički život, slobodno vreme, privatan i porodični život) podržavaju, samoupravljanje je »savremeni oblik nauke o slobodi«, istinski instrument obnovljenog i ostvarenog svakodnevnog života.

---

[55] Kardeljev govor u Oslu 1954; delovi preštampani u: *Groupe Noire et Rouge, Autogestion, Etat, Révolution, Changer le monde,* Ed. du Cercle, 1972.

[56] M. Pečujlić, *Aktuelni trenutak radničkog samoupravljanja,* »Marksističke sveske«, br. 3/1972.

Digitized by Google

Tomislav Ž. Nikolić

Ostvarivanje društvene svojine i ekonomske funkcije društvenog kapitala

Nema sumnje da privredni sistem, sadržan u Ustavu, Zakonu o udruženom radu, kao i u drugim sistemskim zakonima, daje okvir za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja. Organizacioni oblik ostvarivanja samoupravljanja je samoupravni sistem udruženog rada, u kome se na slobodnoj osnovi spajaju faktori proizvodnje, to jest rad i društvena sredstva. Pri tom osnovicu na kojoj se realizuje udruživanje rada i sredstava čini društvena svojina na sredstvima za proizvodnju. Oblik organizovanosti privrede je robna proizvodnja, a tržište i plan su mehanizmi međusobne povezanosti robnih proizvođača, odnosno mehanizmi putem kojih se vrši razmena rada među subjektima privređivanja.

Pojmovi udruženi rad, društvena svojina, proces udruživanja rada i sredstava, kao i samoupravljanje, nisu jednoznačne, već višedimenzionalne društveno-ekonomske kategorije. U našoj ekonomskoj teoriji, pa i u samoj praksi, o njihovoj društveno-ekonomskoj sadržini nema jedinstvenih tumačenja, te se zbog toga nude razna rešenja u cilju praktičnog realizovanja navedenih kategorija. Ovakva situacija stvara, s jedne strane, otežavajuću okolnost u daljoj realizaciji pojedinih sistemskih i drugih opredeljenja, a, s druge, ukazuje na to da su te društveno-ekonomske kategorije pune protivrečnosti, s obzirom na to da se naše socijalističko druš-

Digitized by Google

tvo nalazi u prelaznom periodu od kapitalizma ka stvaranju novog, komunističkog društva.

Primarni značaj ima shvatanje društvene svojine, jer se ona javlja kao društvena paradigma od koje zavisi ostvarivanje svih ranije navedenih društveno-ekonomskih kategorija. S tim u vezi otvorena pitanja i postojeći problemi u ostvarivanju, reprodukciji i uvećanju društvene svojine ukazuju da u realizaciji programskih opredeljenja nastaju teškoće čim se priđe operacionalizaciji usvojenih osnovnih načela. Naime, svi se slažu s tim da društvena svojina stvara uslove za neposredno spajanje ličnih i materijalnih činilaca proizvodnje; da je dohodak društvena kategorija i da je neotuđiv od njegovih stvaralaca; da radnici imaju pravo i dužnost da upravljaju sredstvima društvene reprodukcije; da su dužni ne samo da reprodukuju društvenu svojinu, već da je dalje uvećavaju i slično. Međutim, u tumačenju navedenih društvenih opredeljenja javljaju se različita objašnjenja, pa čak i međusobno suprotna i protivrečna gledišta i mišljenja.

U daljem izlaganju pokušaću da ukažem na neke probleme pri tumačenju društvene svojine, kao i da istaknem nužnost istraživanja ekonomskih funkcija društvenog kapitala.

1. Društvena svojina je društveno-ekonomski odnos među ljudima povodom sredstava za proizvodnju i prisvajanja proizvoda. Sámo prisvajanje proizvoda i usluga čini sadržinu svojine na sredstvima za proizvodnju. Svojina na sredstvima za proizvodnju i svojina proizvoda nalaze se u dijalektičkom jedinstvu. Jer, »pre no što je raspodela (prisvajanje — T. N.) proizvoda, ona je: 1) raspodela oruđa za proizvodnju i 2) — što je samo dalja odredba istog odnosa — raspodela članova društva među različne vrste proizvodnje. (Podređivanje individua pod određene odnose proizvodnje.) Raspodela proizvodâ očevidno je samo rezultat ove raspodele koja je uključena u samom procesu proizvodnje i koja određuje strukturu proizvodnje«. Marks dalje upozorava: »Posmatrati proizvodnju ne uzimajući u obzir ovu raspodelu koja je u njoj uključena predstavlja, očigledno, šuplju apstrakciju, dok je, obrnuto, raspodela proizvodâ sama po sebi data ovom raspodelom koja od samog početka sačinjava jedan momenat proizvodnje.«[1] Uslovljenost raspodele proizvoda raspodelom sredstava za proizvodnju ukazuje na to da struktura raspodele sredstava za proizvodnju u celini odlučuje o strukturi raspodele proizvoda. Pored toga, karakter raspodele sredstava određuje i karakter raspodele proizvoda. Drugim rečima, ako su sredstva za proizvodnju društvena svojina, tada je i dohodak, kao društveno-ekonomska kategorija, u društvenoj svojini.

Mnogi jugoslovenski ekonomisti i pravnici društvenu svojinu u nas tumače kao »nesvojinu«. Po njima, izgradnjom socijalističkih produkcionih odnosa (samoupravljanja) dolazi automatski do

[1] K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije* (Uvod), »Kultura«, Beograd, 1960, str. 206.

Digitized by Google

odumiranja svojine, a značaj svojine izražava se kao njena negacija. Osnov za takav stav autori nalaze u tumačenju društvene svojine formulisane u Ustavu, gde se kaže da »niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju, niko — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac — ne može ni po kom pravnosvojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada, ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, niti samovoljno određivati uslove raspodele«. I dalje, »rad čoveka je jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima«.

Citirane odredbe Ustava različito se tumače, te nastaju različita objašnjenja i shvatanja kako društvene svojine tako i drugih društveno-ekonomskih kategorija, kao što su: robna proizvodnja u socijalizmu, oblik delovanja zakona vrednosti, karakter dohotka i oblici njegove raspodele, a može se slobodno reći — i svih drugih društveno-ekonomskih pitanja vezanih za proces društvene reprodukcije.

Delim mišljenje onih autora koji shvatanje društvene svojine kao »nesvojine« smatraju neodrživim. Jer, ako se zna da je svojina društveni odnos, odnos među ljudima u procesu stvaranja i raspodele materijalnih sredstava za život na pojedince, onda je jasno da čim postoji prisvajanje, mora postojati i svojinski odnos, naime da svojina *de facto* postoji.[2]

Kao društveno-ekonomski odnos, svojina u našem samoupravnom društvu je zajednička svojina svih radnih ljudi. Ovde je bitno istaći odnos između živog i minulog rada, jer bez tog odnosa nije moguće pravilno tumačiti protivrečnosti društvene svojine u nas. Naime, radnik proizvodi i stiče materijalna dobra neophodna za reprodukciju svog života putem rada, to jest radeći na sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. To znači da i u socijalizmu radnik razmenom živog i minulog rada stiče lični dohodak, putem kojeg stiče materijalna sredstva za svoj život. Jer bez rada, odnosno angažovanja radnika u procesu stvaranja materijalnih dobara i proizvodnje vrednosti, prisvajanje, bar u načelu, nije moguće. No i radni ljudi koji se bave neproizvodnim radom, iako ne proizvode društvenu vrednost (dohodak), prisvajaju dohodak na osnovu svoga rada.

Pri tumačenju društvene svojine u samoupravnom socijalizmu Edvard Kardelj ističe da je svojina »ničija i svačija«. Pri tom, kad se kaže da je svojina ničija, onda se misli na to da ona nije »... monopolsko pravo ni jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Ona postaje zajednička svojina svih ljudi koji rade; to jest klasna svojina, a to u krajnjoj liniji znači da postaje svojina i svih članova društva«. Kad se kaže da je svojina »svačija«, onda se misli na to da svako ko je udružio rad ima pravo i dužnost da radi i upravlja društve-

[2] Dr Aleksandar Bajt, *Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu*, »Socijalizam«, br. 3/77.

Digitized by Google

nim sredstvima i da po tom osnovu prisvaja plodove društvenog rada. »Međutim, time se — ističe Kardelj — ne ukida i sam princip svojine, ne ukidaju se oni svojinski odnosi koji proizlaze iz prisvajanja po osnovu rada, već se samo menja njihova društveno-ekonomska sadržina. Pošto je društvena svojina zajednička svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva, bar u perspektivi, niko na bazi te svojine ne može da vrši privatno ili grupno prisvajanje niti da stiče komandni položaj u odnosu na druge radnike.« I dalje: »A pošto je društvena svojina istovremeno i lična svojina, niko ne može otuđivati od radnika ni jedno od onih prava koja mu pripadaju na osnovu prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava za ličnu potrošnju pod uslovima ravnopravnosti sa drugim radnicima u samoupravno udruženom radu.«[3]

2. Pristalice shvatanja društvene svojine kao »nesvojine« tvrde da društvena svojina pretpostavlja odsustvo monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju. Oni, očigledno, gube iz vida prisustvo ekonomskog monopola koji je neizbežan i u socijalizmu sa robnom proizvodnjom, jer na sadašnjem stepenu privrednog i društvenog razvoja još postoji ograničenost i neravnomernost distribucije znanja i informacija među proizvođačima, a ni sredstva za proizvodnju, usled podele rada i raznih specijalnosti proizvođača, nisu podjednako dostupna svim članovima društva. Drugo, izražena je i nemogućnost zapošljavanja, odnosno rada na sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Treće, i samo tržište omogućuje jednom broju proizvođača da monopolski prisvaja deo društvenog viška rada, mnogo veći od uloženog rada.

Isti teoretičari ističu da su sredstva za proizvodnju samo materijalna pretpostavka ljudskog rada radnikâ u materijalnoj proizvodnji, naime da se udruženi radnici odnose prema sredstvima za proizvodnju kao prema »prirodnim pretpostavkama svoje egzistencije«[4]. Međutim, po mom mišljenju, osnovna greška u tumačenju društvene svojine kao »nesvojine« je u tome što se zanemaruje notorna činjenica da se sredstva za proizvodnju, odnosno društveno bogatstvo, i u socijalizmu izražava dvojako: naturalno i vrednosno. Ovaj dvorodni karakter društvene svojine uslovljen je dvojakim karakterom ljudskog rada u robnoj proizvodnji, te je rad i u socijalizmu nužno konkretni i apstraktni. Dakle, i u samoupravnom socijalizmu društveno bogatstvo se pojavljuje kao »ogromna zbirka roba, a pojedinačna roba kao njegovo elementarno postojanje« (Marks).

Zbog toga ekonomsku bazu društva — društvenu svojinu — ne možemo tumačiti samo kao sumu različitih upotrebnih vrednosti, odnosno upotrebnih dobara. Sredstva za proizvodnju, prema

[3] Edvard Kardelj, *Idejna, društveno-ekonomska i politička opredeljenja Nacrta zakona o udruženom radu*, »Socijalizam«, br. 4/76, str. 495/6.

[4] Dr Miladin Korać, *Socijalistički samoupravni način proizvodnje* I, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 59.

Digitized by Google

tome, nisu samo materijalna pretpostavka ljudskog rada, već, zbog delovanja zakona ekonomije društvenog rada kao najopštijeg i najvažnijeg ekonomskog zakona — koji se manifestuje u stalnom povećavanju produktivnosti društvenog rada — proizvodi ljudskog rada i u uslovima samoupravnog socijalizma nužno dobijaju karakter robe. Jer, »na sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga — kada se u društvenom procesu proizvodnje stvara obilje proizvoda, kada proizvod ljudskog rada objektivno, nezavisno od volje i od odnosa u proizvodnji, mora kroz razmenu postati roba, kada je proizvodnja vrednosti objektivno stanje društva i, štaviše, kada minuli rad postaje činilac proizvodnje a cena proizvodnje oblik ispoljavanja vrednosti — proizvodnja materijalnih dobara u tim uslovima, dakle, nužno dobija karakter robne proizvodnje«[5].

Takođe mislim da ni dilema: da li u socijalizmu važi robna proizvodnja ili planiranje, koja se često javlja u diskusiji o odnosu plana i tržišta, ni dan-danas nije otklonjena. Istina, niko eksplicitno ne osporava nužnost robne proizvodnje u socijalizmu. Međutim, mnogi autori pojavu robne proizvodnje u socijalizmu objašnjavaju samo kao ostatak nužnog zla kapitalističke proizvodnje. Robnu proizvodnju u samoupravnom socijalizmu suprotstavljaju kapitalizmu kad god govore o bilo kom ekonomskom pitanju. Ne samo da se ističu razlike u klasnom pogledu, već se ide tako daleko da se, slikajući »crno-belo«, negiraju mnoge ekonomske funkcije u društvenoj reprodukciji.

U težnji da se po svaku cenu istaknu specifičnosti robne proizvodnje u socijalizmu gubi se iz vida činjenica da samim uklanjanjem kapitalista iz procesa društvene reprodukcije nisu ukinute i ekonomske funkcije društvenog minulog rada. Sredstva za proizvodnju i dalje imaju ekonomske funkcije društvenog kapitala, bilo da je reč o sredstvima za proizvodnju u robnom ili u novčanom obliku. Činjenica je da još postoji podela rada na fizički i umni, što uslovljava podelu radnika na proizvodne i neproizvodne; takođe, podela rada na potrebni rad i višak rada, što ukazuje na to da i dalje postoji rad za druge. Naime, i u socijalizmu se samo jedan deo stanovništva bavi proizvodnim, a drugi neproizvodnim radom, i rezultate društvenog rada prisvaja slobodnom razmenom rada, obavljajući pri tom društveno koristan rad.

Po mom mišljenju, robna proizvodnja i ekonomske funkcije društvenog kapitala uslovljene su delovanjem zakona ekonomije društvenog rada. Naime, sve dok društvo nema mogućnosti da direktno raspodeljuje ukupno raspoloživo radno vreme i na taj način reguliše strukturu proizvodnje i potrošnje, nužno je da se to vrši posrednim putem, preko vrednosti, kretanja cena roba.

Postavlja se pitanje: šta sprečava društvo u socijalizmu da direktno raspodeljuje radno vreme, odnosno šta ga prisiljava na posredno regulisanje proizvodnje i potrošnje. Pre svega, dva faktora uslovljavaju proizvodnju vrednosti i u socijalizmu. Prvo, ni-

[5] Milentije Popović, *Neposredna socijalistička demokratija (Govori i članci)*, »Kultura«, Beograd, 1966, str. 139.

Digitized by Google

zak nivo proizvodnih snaga i karakter sredstava za proizvodnju. Naime, i dalje je zastupljena pretežno mašinska, a ne automatizovana proizvodnja. Drugo, podela rada uslovljava razmenu rada i pretvaranje proizvoda rada u robu.

U nastavku želim da sa nekoliko primera ilustrujem tezu da su sva društvena sredstva za proizvodnju društveni kapital i da ukažem na neke njegove ekonomske funkcije.

3. U teoriji i praksi često se glorifikuje kategorija dohotka, naročito kada se ističe princip maksimiranja dohotka, kada se ističe da je on osnovni motiv privređivanja naših radnih kolektiva. Tvrdi se, naime, da je sistem dohotka naša tvorevina, što bi značilo da njega nije bilo u ranijim sistemima robne proizvodnje. Međutim, gubi se iz vida činjenica da je dohodak vezan za svaku robnu proizvodnju; da je on novostvorena vrednost, to jest deo realizovanog ukupnog prihoda; da je on ekonomska kategorija svojstvena svim robno-novčanim sistemima privređivanja. Ispušta se, takođe, iz vida njegova protivrečnost ili, kako je isticao E. Kardelj, njegovo svojstvo »što uvek ima »dva lica«: jedno je njegova ekonomska struktura, to jest ono što on znači kao vrednosni izraz rada, a drugo je njegova društveno-ekonomska, odnosno klasna suština, to jest kakav se proizvodni i ekonomski odnos među ljudima izražava u njemu«[6]. Tako, ako se zanemare protivrečnosti sistema dohotka, koje nužno postoje i u našem socijalističkom samoupravnom sistemu, onda se neminovno greši u tumačenju kako društvene svojine tako i karaktera sva tri faktora robne proizvodnje u našem društvu.

Za ilustraciju ove tvrdnje navešću četiri istorijska oblika dohotka, pri čemu ću pokušati da ukažem kako na njegovu ekonomsku strukturu tako i na njegovu društveno-istorijsku, to jest klasnu suštinu.

Prvi oblik dohotka javlja se u prostoj robnoj proizvodnji, koju karakterišu ručni rad i nerazvijena sredstva za proizvodnju. Dohodak je pripadao privatnom zanatskom proizvođaču, koji je radio sâm na svojim skromnim sredstvima za proizvodnju. U tim uslovima sredstva za proizvodnju nisu bila kapital, a radna snaga nije imala karakter robe. Razmena rada za rad, u obliku proizvoda, obavljala se na tržištu putem novca u funkciji prometnog sredstva (i to samo višak proizvoda iznad sopstvene potrošnje proizvođača) po zakonima vrednosne cene, to jest ekvivalentne razmene. S obzirom na to da je ručni rad bio osnova proizvodnje, novostvorena vrednost je odgovarala uloženom radu proizvođačâ u određenoj grani rada.

Dakle, u uslovima proste robne proizvodnje dohodak je pripadao individualnom zanatliji, jer je sâm radio sopstvenim sredstvima za proizvodnju. Karakter radne snage i proizvoda rada u tim uslovima Engels objašnjava na sledeći način: »U robnoj proizvod-

[6] Edvard Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 70.

Digitized by Google

nji kakva se razvijala u srednjem veku nije moglo ni nastati pitanje kome treba da pripadne proizvod rada. Individualni proizvođač ga je izrađivao, po pravilu, od vlastite sirovine, koju je često sâm proizvodio vlastitim sredstvima za rad i radom svojih ruku ili radom svoje porodice. Nije uopšte bilo potrebno da ga on tek prisvaja, jer mu je sam po sebi pripadao. Dakle, vlasništvo na proizvodima temeljilo se na *vlastitom radu (kurziv* — F. Engles). Čak i tamo gde je upotrebljavana tuđa pomoć, ona je po pravilu ostajala nešto sporedno i često je još osim plate davana i neka druga naknada: cehovski šegrt i kalfa radili su ne toliko zbog hrane i plate koliko radi toga da se i sami izuče za majstore.«[7]

Kao što se iz citata vidi, ovaj način proizvodnje bio je baziran na ručnom radu samog vlasnika sredstava za proizvodnju, dok je tuđa pomoć bila izuzetak, gde su sredstva rada bila individualizirana, »sračunata samo za individualnu upotrebu, pa zato nužno malena, patuljasta, skučena. Ali ona su upravo zato po pravilu pripadala samom proizvođaču«[8].

Drugi oblik dohotka kao novostvorene vrednosti vezan je za kapitalističku robnu proizvodnju. Daljim razvojem proizvodnih snaga razvija se novi način proizvodnje, koji je imao svoju evoluciju kroz tri stupnja proizvodnje: kooperaciju, manufakturu i krupnu industriju. Sredstva za proizvodnju postala su moćne proizvodne snage, te je za njihovo korišćenje bilo nužno primenjivati rad mnogo ljudi, gde je rezultat njihovog rada bio zajednički proizvod, gde, po Engelsovim rečima, ni jedan pojedinac nije mogao reći: »ovo sam ja napravio, to je moj proizvod«[9].

Međutim, tako koncentrisana sredstva za proizvodnju nisu bila vlasništvo radnikâ, kao ni njihovim zajedničkim radom stvoreni proizvod, već kapitaliste koji je, zato što je vlasnik sredstava za proizvodnju, prisvajao ceo proizvod radnikâ. Radna snaga ga lišena sredstava za proizvodnju postaje roba i svoj rad prodaje kapitalisti, a protuvrednost svoje radne snage dobija u obliku najamnine od kapitaliste.

U tim uslovima sredstva za proizvodnju dobijaju karakter kapitala, a neekvivalentnom razmenom između radnikovog živog rada i opredmećenog rada (novca) kapitaliste, odnosno prisvajanjem radnikovog viška rada bez ekvivalenta, kapitalista stalno uvećava svoj kapital. Prisvojeni višak rada ne samo da je izvor za kapitalističku potrošnju, već je izvor za stalno povećanje samog kapitala (zakon akumulacije).

Deo vrednosti društvenog proizvoda namenjen za reprodukciju sredstava za proizvodnju postaje postojani kapital, dok se dohodak jednim delom pretvara u varijabilni kapital (ekvivalent za predujmljenu najamninu), a razlika se javlja kao prosečan profit — preobraženi višak vrednosti.

---

[7] F. Engels, *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, u knjizi: K. Marx i F. Engels, *O historijskom materijalizmu (Izbor tekstova)*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1975, str. 67.

[8] Isto, str. 66.

[9] Isto.

Digitized by Google

Prosečan profit postao je motiv privređivanja, a kapitalista prisvajanjem tuđeg rada finansira svoju potrošnju i uvećava svoj kapital. Iz vrednosti prodate robe on je nadoknađivao kapital-vrednost (utrošeni konstantni i varijabilni kapital), a profit, po odbitku sredstava za ličnu potrošnju, ponovo angažovao za nabavku novih sredstava za proizvodnju i kupovinu nove radne snage. Zakon vrednosti deluje kao cena proizvodnje.

To su stvari svima nama poznate iz političke ekonomije. Međutim, ovde sam želeo istaći da ekonomske funkcije kapitala, koje su izražene u kapitalizmu, nužno nalaze svoje mesto i u socijalističkoj robnoj proizvodnji, s tom razlikom što se menja njihov društveno-ekonomski — klasni karakter. Ovu tezu potvrđuje i sistem privređivanja zasnovan na državnoj socijalističkoj svojini, kao i naš privredni sistem zasnovan na društvenoj svojini i samoupravljanju, želeli mi tu činjenicu privhatiti ili ne. To je zakonitost krupne robne proizvodnje.

Treći oblik dohotka vezan je za državnu svojinu u socijalizmu. Nacionalizacijom kapitalističke svojine od strane socijalističke države država postaje monopolski vlasnik sredstava za proizvodnju, a svojina dobija karakter državnog kapitala. Sredstva za proizvodnju u svom naturalnom obliku spojena su sa živim radom, odnosno sa radnom snagom, ali država na osnovu svoje političke vlasti svojim planom određuje raspodelu dohotka: deo za akumulaciju, koja se formiranjem državnih investicionih fondova otuđuje od radnika, i deo za plate radnicima.

Dakle, u uslovima državne svojine dohodak je pripadao državi, kao ekonomskoj i političkoj vlasti, dok su radnici prodajom radne snage državi ostvarivali materijalna sredstva za svoj život, primajući platu kao ekvivalent za vrednost utrošene radne snage. Veza radnikâ sa državnom svojinom bila je posredovana državom, njenim organima, koji su državnim planom regulisali ne samo strukturu proizvodnje, već, u izvesnom smislu, i potrošnju.

Otuđenost radnikâ od sredstava za proizvodnju bila je očigledna, jer su radnici donosili odluke samo o prostoj reprodukciji, dok je država ubiranjem viška vrednosti donosila odluke o upotrebi tako centralizovane akumulacije. Dakle, i pored činjenice da je dohodak bio vrednosni izraz rada radnikâ u materijalnoj proizvodnji, veliki deo minulog rada radničke klase bio je odvojen od radnikâ i o njemu je odlučivala država.

Treba istaći da je i u uslovima državne svojine radnik bio neposredno spojen sa sredstvima za proizvodnju, posmatrajući državni kapital naturalno. Međutim, vrednosno izražen rezultat rada radnika (njihov dohodak) bio je otuđen od njih, jer su sredstva za proizvodnju pripadala državi.

Četvrti oblik dohotka zastupljen je u samoupravnoj robnoj privredi, gde radnici, radeći sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, ostvaruju dohodak koji je podložan njihovoj sopstvenoj raspodeli. Radnici, po odbitku društvenih obaveza za opštu i zajedničku potrošnju, raspodeljuju dohodak na deo za ličnu potrošnju i deo za akumulaciju. I za ovaj četvrti oblik dohotka bitna je društveno-

Digitized by Google

-ekonomska, to jest klasna suština, koja se bitno razlikuje od kapitalističke robne proizvodnje i proizvodnje u državnom socijalizmu. Međutim, ekonomske funkcije dohotka, njegova ekonomska struktura i oblik rastavljanja dohodak-vrednosti, nisu bitno izmenjeni.

U našem samoupravnom društvu dohodak radnog kolektiva zasniva se na radu radnikâ sredstvima u društvenoj svojini, gde oni, samim tim što rade društvenim kapitalom, imaju pravo i dužnost da, ravnopravno sa svim drugim radnicima u udruženom radu, neposredno raspolažu celokupnim društvenim kapitalom, jer su to objektivni uslovi njihovog rada i od gospodarenja društvenim minulim radom zavisi njihov društveno-ekonomski položaj u društvu.

Ponovo ističem tezu da se u našim uslovima celokupna sredstva društvene reprodukcije javljaju kao društveni kapital i da u našoj privredi postoje sve ekonomske funkcije društvenog kapitala koje su karakteristične za krupnu robnu proizvodnju. Kada društvenu svojinu definišem kao društveni kapital, ne znači da sredstva za proizvodnju tretiram kao od radnikâ otuđenu materijalnu silu, već želim da ukažem na njegove ekonomske funkcije, koje su u teoriji i praksi slabo ističu i uvažavaju. Ekonomske funkcije društvenog kapitala »svojom vrednosnom ulogom u procesu reprodukcije i svojim društveno-svojinskim karakterom nameću (se) različitim akterima društvene reprodukcije« i stvaraju »određene oblike odnosa i veza«[10]. Tu nije reč, naglašava Kardelj, »o kapitalu u smislu svojinske kategorije, odnosno *klasne snage (kurziv* — E. Kardelj) koja reprodukuje kapitalističke svojinske odnose.«[11]

Zanemarivanje ekonomskih funkcija društvenog kapitala ukazuje na to da se sredstva za proizvodnju tumače samo kao »puka oruđa slobodnog i udruženog rada«, to jest kao zajednička materijalna baza svih koji se tim sredstvima služe. Na taj se način, dakle, sredstva za proizvodnju posmatraju samo u svom naturalnom obliku, dok se ekonomske funkcije društvenog kapitala, izražene u mnogim vrednosnim vezama i odnosima, u teorijskim istraživanjima, pa i u praksi, većinom gube iz vida.

Takav pristup istraživanju društvene svojine, kao i drugih ekonomskih odnosa i veza pri ostvarivanju njene suštine (prisvajanja), nije slučajan. Jer autori koji društvenu svojinu tumače kao »nesvojinu« stoje na stanovištu da je pravnom proklamacijom društvene svojine radnik automatski spojen sa sredstvima za proizvodnju neposredno, te da se živi rad, to jest radna snaga u socijalizmu, ne može javiti kao roba. Ističe se, naime, da je u uslovima društvene svojine i samoupravljanja (uslovi koji sada postoje) automatski ukinut svaki ostatak najamnog odnosa. Istina, uklanjanjem kapitalista ukinut je klasni karakter prodaje radne snage kao robe, ali ekonomski elementi najamnog rada nisu time otklonjeni. Poznato je da za konačno društveno-ekonomsko oslobođenje rada (da rad ne bude prisilan) socijalizam još nije stvorio uslove. Te uslove

[10] Edvard Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 10.

[11] Isto.

Digitized by Google

radnička klasa će imati tek u komunizmu, kada više neće biti ni same radničke klase.

Naime, gubi se iz vida ekonomska veza između živog i minulog rada, koja je i u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi posredovana vrednosno, gde je radnik i dalje vezan za ostvarivanje društvene svojine vrednosno, jer razmenom svog živog (konkretnog) rada za minuli rad (novac) stvara sredstva za svoj materijalni život. U izvesnoj meri se najamni odnos prevladava procesom integrisanja živog i minulog rada, stvaranjem uslova da radnik neposredno kontroliše upotrebu svog viška rada. Dakle, najamni odnos u ekonomskom pogledu ne ukida se samom činjenicom da radnik radi društvenim sredstvima, već, pre svega, ako kontroliše raspodelu društvenog proizvoda, koji je u suštini opredmećeni rad radničke klase u materijalnoj proizvodnji.

4. Sve dok postoji proizvodnja vrednosti raspodela ukupne mase viška vrednosti u našem društvu raspodeljuje se na samoupravne robne proizvođače srazmerno angažovanju živog i minulog rada. U ispoljavanju tržišnih zakona (zakona vrednosti) nužno se i kod nas manifestuje protivrečnost između živog i minulog rada. Robni proizvođači koji, na primer, angažuju savremeniju i skuplju tehniku, odnosno veću masu društvenog kapitala, nužno prisvajaju i srazmerno veću masu društvenog viška vrednosti, znatno iznad mase viška vrednosti koji su stvorili sopstvenim radom u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Zbog toga su pogrešna shvatanja koja polaze od toga da se na tržištu preraspodeljuje ukupna novostvorena vrednost, a ne samo akumulacija kao društveni višak vrednosti. Do ovakvih konvulzija dolazi zbog toga što se fond ličnih dohodaka ne posmatra kao angažovani društveni kapital (deo društvenog dohotka namenjen ličnoj potrošnji), i pored činjenice da isti autori tumače da je dohodak društvena svojina. Naime, u pojmu društvenog kapitala i njegove strukture gubi se iz vida ekvivalent za potreban rad, odnosno predujmljeni iznos sredstava namenjen za reprodukciju radnikâ u procesu materijalne proizvodnje. Tako se u dezagregiranju društvenog proizvoda pod društvenim kapitalom shvata samo minuli rad (akumulacija), a ne i ostali delovi društvenog proizvoda. Ili, ako se angažovana sredstva za proizvodnju i deo dohotka za akumulaciju posmatraju kao društveni kapital, onda je nejasno zašto se zanemaruje deo dohotka namenjen za ličnu potrošnju radnikâ. Razlog je, verovatno, težnja da se u socijalizmu fond ličnih dohodaka ne tumači kao promenljiva novostvorena vrednost, jer bi to bio, navodno, varijabilni kapital kao u kapitalizmu. To bi, po ovim autorima, značilo da mi i dalje radnu snagu tretiramo kao robu, sa svim implikacijama najamnog odnosa.

Međutim, pri ovakvom tumačenju društvene svojine zanemaruje se to da su odnosi raspodele uslovljeni odnosima proizvodnje, te je nužno, i u socijalizmu, fond ličnih dohodaka posmatrati kao promenljivu novostvorenu vrednost, a to znači posmatrati je kao tok, a ne kao stanje. Naime, i u socijalističkoj robnoj proizvodnji

Digitized by Google

robni proizvođači proizvode robu, a za njenu proizvodnju se nužno ulaže, pored sredstava za proizvodnju, i radna snaga. Čim je posredi proizvodnja vrednosti, oba faktora proizvodnje (živi i minuli rad) izražavaju se vrednosno.

Međutim, klasni odnos živog i minulog rada mora se posmatrati u kontekstu obrazloženja koje je dao Edvard Kardelj. On je, naime, pisao: »Istorijski smisao društvene svojine je u savlađivanju otuđivanja rada od društvenog kapitala, to jest ona mora da vodi integraciji rada i društvenog kapitala.« »*Takva integracija se može ostvarivati samo putem neposredne kontrole radnika nad objektivnim materijalnim uslovima njegovog rada, to jest u društveno-ekonomskom jedinstvu živog i minulog rada koji je opredmećen u sredstvima za proizvodnju i u društvenom kapitalu uopšte*«[12] (*kurziv* — E. Kardelj). O mogućnosti javljanja najamnog odnosa u samoupravnom socijalizmu Kardelj kaže: »Sve dok položaj radnika u društvu, u udruženom radu bude vezan samo za njegov lični, tekući rad, dotle će i radnik biti u određenoj meri u najamnom odnosu. Taj odnos ne treba, naravno, izjednačavati sa klasičnim najamnim položajem radnika u kapitalizmu. Ali radnik je ipak u takvom odnosu prema ovom delu minulog rada, koji je od njega do te mere faktički otuđen da se postavlja kao samostalna ekonomska snaga u odnosu na njega.«[13]

Isticanjem klasnog odnosa radnika prema društvenom kapitalu ne mogu se negirati njegove (kapitala) ekonomske funkcije, jer »socijalizam odnosno društvena svojina ukidaju klasni karakter ekonomske funkcije kapitala, ali ne ukidaju preko noći samu tu funkciju, već je prenose na udružene radnike«[14]. Dakle, ekonomska funkcija promenljive dohodak-vrednosti postoji i u socijalizmu, samo se ukida njen klasni karakter.

Pri razmatranju robne proizvodnje u socijalizmu mnogi teoretičari gube iz vida ekonomske funkcije društvenog kapitala, a neki autori čak tvrde da proces društvene reprodukcije u uslovima socijalističkog samoupravljanja nema izgled poznate Marksove sheme proširene reprodukcije (N—R— —P— —R'—N'), već oblik koji polazi od proizvodnje (P . . . R—R . . . P').[15] Očigledno je da ovi teoretičari ne shvataju pravu ulogu društvenog kapitala u novčanom obliku, pa robnu proizvodnju u socijalizmu ne posmatraju kao proizvodnju vrednosti, već ističu da je specifičnost socijalističke robne proizvodnje u tome što je njena svrha ne »oplodnja vrednosti«, već stvaranje upotrebnih vrednosti.[16] Ta, inače pogrešna, teza dosta je rasprostranjena.

---

[12] E. Kardelj, *Društveno-ekonomski odnosi u samoupravno udruženom radu (Izbor tekstova)*, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1975, str. 25.

[13] E. Kardelj, *Ostvarivanje ustavnih načela u udruženom radu*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974, str. 23.

[14] E. Kardelj, *Društveno-ekonomski odnosi* . . ., str. 35

[15] Dr Miladin Korać, *Socijalistički način proizvodnje* . . .str. 442.

[16] Prof. Korać u pomenutoj knjizi pri razmatranju robne proizvodnje u samoupravnom socijalizmu polazi od proste robne proizvodnje, pa kaže: „Pošto su u oba ova oblika proizvodnje osnovni privredni

Digitized by Google

Međutim, na promenljivu dohodak-vrednost ukazuje i naša praksa da se isplata ličnih dohodaka vrši kao akontacija, a fond ličnih dohodaka nužno ima karakter ekonomske funkcije promenljive novostvorene vrednosti. Naime, isplatu ličnih dohodaka radnici vrše iz ukupnih sredstava društvenog kapitala (sa svog žiro-računa), a utvrđivanje dohotka i njegova konačna raspodela vrši se na kraju godine, to jest po završnom računu. Po završnom računu iz ostvarenog dohotka nadoknađuju se isplaćeni i obračunati lični dohoci, pa se u zavisnosti od postignutog rezultata (dohotka) vrši nekad i dodatna raspodela ličnih dohodaka, kao razlika u odnosu na ranije isplaćene lične dohotke. Ili je, pak, slučaj da osnovna organizacija nema dovoljno ukupnog prihoda, odnosno dohotka, pa iskazuje gubitak u svom poslovanju.

Dakle, isplata ličnih dohodaka u toku godine ima karakter privremene raspodele (predujma sredstava za ličnu potrošnju) dohotka, gde se, pored ličnih dohodaka, isplaćuju i druge obaveze iz dohotka (doprinosi i porezi, kamate na kredite i drugo), što sve ima karakter ulaganja društvenog kapitala u proces društvene reprodukcije.

5. Za ilustraciju stava da su odnosi raspodele bitno određeni odnosima proizvodnje može nam poslužiti i primer kamata na kredite. Kamata je deo dohotka, odnosno deo društvenog viška vrednosti. Uzmimo kao primer dve osnovne organizacije: jedna neka radi sa »sopstvenim« kapitalom, a druga sa pozajmljenim. Već je u početku procesa rada i procesa stvaranja dohotka jasno da je raspodela dohotka ovom činjenicom predodređena. Uslovi proizvodnje ova dva robna proizvođača su nejednaki, a to će uticati i na nejednaku raspodelu dohotka. Prva osnovna organizacija udruženog rada, uz pomenutu pretpostavku, iz svoje akumulacije finansira nove investicije, pa nema obavezu da pre utvrđivanja akumulacije izdvaja za kamate. Druga organizacija, nasuprot prvoj, ne samo što će biti u obavezi da plati kamatu, već je unapred angažovala i »svoju« buduću akumulaciju, jer iz nje treba da otplaćuje kredite. Zbog toga je položaj radnika u ove dve organizacije bitno različit. Druga organizacija ima obavezu da plati kamatu i u slučaju da ne ostvari dovoljan dohodak, odnosno kad posluje sa gubitkom. Tada kamata predstavlja jednu od komponenti gubitka. Ovde se jasno vidi da različiti uslovi privređivanja imaju različitu implikaciju na raspodelu dohotka. Dakle, isplata obaveza po osnovu kamata na kredite vezana je za uslove privređivanja, a ne samo, kao što se često misli, za odnose raspodele.

---

subjekti sami neposredni proizvođači, to je i osnovna *svrha* ovih istorijskih oblika robne proizvodnje u osnovi identična, tj. obezbeđivanje egzistencije proizvođača, ali je zbog različitosti istorijskih uslova u izvesnom smislu i ona različita" (str. 91-92). Isti autor u pomenutoj knjizi ističe da je „dohodak osnovni motiv proizvodnje radnih kolektiva kao proizvođača roba". Komentar nije potreban.

Digitized by Google

6. U poslednje vreme često se ističe problem gubitaka u našoj privredi. Postavlja se pitanje da li isplaćeni lični dohoci mogu biti komponenta gubitka. Pitanje na prvi pogled izgleda deplasirano. Međutim, nas ovde interesuju, pre svega, ekonomske funkcije društvenog kapitala. O njima je reč, pa postavljeno pitanje treba u tom smislu posmatrati.

Prema našim pozitivnim zakonskim propisima gubitak se javlja kad osnovna organizacija udruženog rada nije ostvarila dohodak u visini potrebnoj da se iz njega nadoknade sredstva za privremeno obračunate i isplaćene lične dohotke ili da se podmire zakonom zajamčeni lični dohoci, za obračunski period poslovanja za koji nisu privremeno obračunati i isplaćeni lični dohoci, odnosno za koji nisu podmireni zakonom zajamčeni lični dohoci. Drugim rečima, na teret gubitka se moraju podmiriti lični dohoci u iznosu koji se odnosi na poslovanje u obračunskom periodu, najmanje u visini isplaćenih sredstava za ovu namenu i zakonom zajamčenih ličnih dohodaka za period za koji nisu obračunati lični dohoci.

Postoje tri oblika gubitka: (1) »gubitak na supstanci«, koji nastaje kada organizacija nije u stanju da iz ukupnog prihoda nadoknadi utrošena sredstva (materijalne troškove i amortizaciju); (2) »gubitak zbog neostvarenog dohotka«, koji nastaje kada organizacija ima nepokrivene obaveze iz dohotka; i (3) »gubitak zbog neostvarenog čistog dohotka«, koji se javlja u slučaju da organizacija ima isplaćene akontacije ličnih dohodaka i druge obaveze nepokrivene čistim dohotkom.

Sve ove komponente gubitka govore da naše osnovne organizacije predujmljuju određena društvena sredstva za određene namene, a tek kasnije — posle obračuna ukupnog prihoda i dohotka — pokrivaju isplaćene lične dohotke, kamate na kredite, doprinose, poreze i slično. Dakle, ekonomske funkcije društvenog kapitala, koje su svojstvene robno-novčanoj privredi, nužno postoje i u našoj praksi. Zbog toga teorije o jedinstvenosti (homogenosti) dohotka smatram neodrživim i ukazujem na potrebu posmatranja ekonomske strukture dohotka. Naime, isticanje dohotka kao motiva privređivanja ne menja, po meni, ekonomske funkcije i ekonomsku strukturu dohotka kao ekonomske kategorije robne proizvodnje, već menja njegov klasni karakter. Uvođenjem dohotka a napuštanjem dobiti menja se klasno-svojinska suština dohotka, a ne njegova ekonomska struktura. To znači da radnici nisu zainteresovani samo za porast ličnih dohodaka, već teže ka povećanju ukupnog dohotka, jer time u budućnosti omogućuju sebi povećanu ličnu potrošnju. Dakle, sistemom dohotka želimo afirmaciju dohotka kao društveno-ekonomske suštine socijalističkih produkcionih odnosa, a ne da menjamo njegove ekonomske funkcije, što u uslovima robne proizvodnje nije ni moguće.

7. Po mom mišljenju, isticanje dohotka kao motiva privređivanja krije i jednu opasnost koja realno postoji u našoj praksi. Naime, postavljanje zahteva za povećanjem dohotka bez naglašavanja na koji se način taj dohodak ostvaruje stimuliše naše proizvođače da

Digitized by Google

dohodak ostvaruju pretežno pritiskom na povećanje prodajnih cena svojih proizvoda, ne ulažući napore da povećaju produktivnost rada i na toj osnovi ostvare veći dohodak. Ovome doprinosi i veliko administriranje u politici cena, što je jedan od najvećih generatora naše inflacije i velika smetnja daljem porastu produktivnosti društvenog rada.

Formiranje cena u poslednjih nekoliko godina više je pod uticajem niskoproduktivnih organizacija, što povećava društveno potrebno radno vreme, te se gubi kriterijum racionalnosti ekonomije društvenog rada. Umesto da se cene formiraju prema prosečnoj produktivnosti rada, odnosno prema prosečnim uslovima privređivanja, mi, veoma često, u želji da stalno poboljšavamo položaj neke grane ili grupacije, utičemo da se cene formiraju prema najneproduktivnijem radu.

Takva situacija na području sistema primarne raspodele dohotka ima veoma nepovoljno dejstvo na raspodelu čistog dohotka u organizacijama udruženog rada. Pod dejstvom inflacije visokoproduktivne organizacije postižu takav nominalni porast dohotka koji je znatno iznad nivoa što bi se ostvario da se društveno potrebno radno vreme (cene) formira prema prosečnoj produktivnosti rada. Na taj način, ne samo da se preraspodeljuje društveni višak vrednosti (akumulacija), već se u izvesnoj meri vrši preraspodela celokupnog nacionalnog dohotka, na šta ukazuje i činjenica da veliki broj organizacija udruženog rada, pa i čitavih grana i grupacija, iskazuje gubitke. Iz godine u godinu primarnom raspodelom mi toliko bitno menjamo uslove privređivanja da se veoma često javljaju organizacije sa negativnim finansijskim rezultatom koje su godinama pozitivno poslovale. Na taj način se gubi svaka realna osnova za ocenu rentabilnosti poslovanja, koja treba da bude jedan od važnih kriterijuma za nova ulaganja i menjanje privredne strukture.

8. U našoj privredi iz godine u godinu opada akumulativna i reproduktivna sposobnost osnovnih organizacija udruženog rada, a raste zaduženost organizacija po osnovu kreditâ, bilo da je reč o kreditima iz bankarskih sredstava ili kreditima iz inostranstva. Ova je činjenica, međutim, mnoge autore podstakla da u raspravama o zaduženosti privrede napadaju kredit kao ekonomsku kategoriju. Slična je situacija i u raspravama o bankarsko-kreditnom sistemu, u kojima se napada depozitno-kreditna funkcija banaka. Ističe se da emisiju novca ne bi ubuduće trebalo da vrše banke, već same organizacije udruženog rada.

Po mom mišljenju, u tim raspravama nedovoljno se uvažavaju ekonomske funkcije novca i kredita, pa se često ekonomske funkcije društvenog kapitala u kreditnom obliku poistovećuju sa kapital-odnosom. Mislim da smo u dosadašnjoj transformaciji banaka dosta postigli time što smo u definisanju funkcije cilja banke rekli da ona ne može imati svoju posebnu funkciju cilja (oplodnju bankarskih sredstava), već je njena funkcija izvedena iz interesâ udruženog rada. Njena osnovna funkcija je da posreduje u procesu ob-

Digitized by Google

jedinjavanja »atomizirane« akumulacije. Također, pri isticanju udruživanja rada i sredstava ne možemo anatemisati novac i kredit, a zadržati robnu proizvodnju.

Nužnost kredita u uslovima robne proizvodnje je, po mom mišljenju, nepobitna činjenica, a postepeno supstituiranje kreditnih odnosa udruživanjem rada i sredstava, u cilju stvaranja zajedničkog dohotka, u direktnoj je zavisnosti od stepena integrisanosti naše privrede. Dokidanje robne proizvodnje i kretanje ka »slobodnoj asocijaciji rada« (komunizmu) dugotrajan je proces, kojem naše društvo teži i osvaja ga »korak po korak«. A u tom razvoju kreditni odnosi će i dalje imati važnu ulogu.

Digitized by Google

Dragan Veselinov

Zemljišni maksimumi i sitno-parcelno vlasništvo u Jugoslaviji

Administrativni sistem uređivanja zemljišno-svojinskih odnosa i posedovne strukture sitno-parcelnog vlasništva završio se donošenjem Zakona o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama 27. maja 1953. godine. Taj zakon je poslednji državni akt radikalne izmene svojinskih odnosa u agrarnoj oblasti, te je time od određenog značaja i za reprodukcione potencije svih subjekata kojih se dotiče.

Ovim zakonom je ukinut maksimum zemljišnih površina od 25—35 ha u privatnom vlasništvu, određen Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji, i sveden na 10 ha (ili do 15 ha u slučaju slabijeg kvaliteta zemljišta). Svim privatnim posednicima zemljišne površine veće od 10, odnosno 15 ha zemlja je nacionalizovana uz naknadu od 100 hiljada dinara za bonitet zemljišta prve klase, odnosno uz 30 hiljada dinara za hektar zemljišta osme klase. Fiktivno pravo na zemljište veće od 10 ha imala su samo ona gazdinstva koja su zatečena sa takvom zemljom unetom u seljačke radne zadruge. Na nju su mogla dobijati i rentu. Ali, ako bi se takva gazdinstva povukla iz zadruga, ona bi mogla dobiti samo dozvoljenih 10 ha zemljišta.

Digitized by Google

Po načinu na koji je zemljište oduzeto može se zaključiti da je reč o administrativnom otkupu poljoprivrednih površina.

Površina oduzetog zemljišnog kompleksa iznosila je 275.900 ha, a Zakonom je pogođeno 66.459 gazdinstava. Pravo na učešće u raspodeli nacionalizovanog fonda imali su isključivo državna poljoprivredna dobra, seljačke i opšte zemljoradničke zadruge.

Praktični efekti povećavanja zemljišnih površina poljoprivrednih dobara i zadruga nisu doneli zapaženiju ekonomsku korist. Otkupljena zemlja se nalazila na malim i međusobno udaljenim parcelama, što je vodilo znatnom povećavanju transportnih troškova, neiskorišćenosti površina i radnog inventara. To je uslovilo nužni pad produktivnosti rada na preuzetom zemljištu, u odnosu na onu koju su postizali bivši vlasnici. Usled toga i interesovanje za učešće u raspodeli nacionalizovanog fonda nije bilo veliko, sem u Vojvodini, gde je, pre svega zbog uspostavljene kompleksnosti površina, podeljeno čak 99% od otkupljenog zemljišta, dok je u Srbiji raspodeljeno 74, u Hrvatskoj 65, a u Bosni i Hercegovini svega 53%.[1] Inače, poljoprivrednim dobrima je dodeljeno 103.500 ha, seljačkim radnim zadrugama 80.000 ha, a opštim zemljoradničkim zadrugama 42.600 ha.[2]

Administrativna decentralizacija zemljišta u parcelnom vlasništvu i njegovo podruštvljavanje nije dokazalo izrazitu ekonomsku potrebu, kao što nije imalo ni karakter stvaranja prvobitnog akumulativnog fonda podruštvljenim gazdinstvima, jer je izvođeno uz znatni plasman državnih novčanih sredstava.

Iz ovog perioda potiče i Zakon o prometu zemljišta i zgrada[3], kojim se, između ostalih mera, omogućava promet zemljišta privatnih vlasnika, ali samo u granicama zemljišnog maksimuma. Do tada su merama agrarne reforme prodaja i kupovina zemljišta bile uskraćene, što se odnosilo kako na stare zemljišne vlasnike tako i na nove, uključujući i kolonizovana gazdinstva.

Političko-ekonomska zasnovanost ograničavanja zemljišnog obima sitnog parcelnog vlasništva

Političko-ekonomska pozicija sitnog parcelnog vlasništva, administrativnim određivanjem obima zemljišta, u osnovi je dvostruka. Prva je vezana za optimalnu veličinu seljačkog gazdinstva i uslove njegove reprodukcije, a druga zahteva odgovor na pitanje: da li se zemljišni odnosi sitnog parcelnog vlasništva mogu pojaviti kao društveno-ekonomska pretnja i opasnost po razvijanje socijalističkih proizvodnih odnosa.

Da od sitnog seljaštva preti društveno-ekonomska opasnost po izgradnju socijalizma — u osnovi je prvi put odlučnije izneseno u

[1] Dr Miloš Tomin, *Društveno-ekonomski metodi i oblici centralizacije poljoprivrednog zemljišta* (doktorska disertacija), Beograd, 1971, str. 165.

[2] »SGJ«, 1955, str. 109.

[3] »Službeni list FRNJ«, br. 26/54.

Digitized by Google

SSSR-u posle Lenjinove smrti. Dotle se u klasičnoj marksističkoj literaturi nisu mogli naći stavovi koji makar upućuju na potrebu takve analize. Ne ponavljajući ovom prilikom poznate programske stavove Marksa i Englesa i, kasnije, Kauckog i Lenjina prema pitanju savezništva radništva i seljaštva, treba ipak navesti neke konstatacije koje bi na izvestan način predstavljale hipotetičku platformu koju bi valjalo dokazati ili osporiti.

Ako se ima na umu izvesna sličnost agrarne strukture Jugoslavije pedesetih godina sa Francuskom krajem prošlog veka, treba se podsetiti na sledeći Engelsov stav: »Prvo, apsolutno je pravilna postavka francuskog programa da mi predviđamo neminovnu propast sitnog seljaka, ali da mi nipošto nismo pozvani da tu propast ubrzavamo svojim zahvatima.«[4] Ovaj strategijski Engelsov stav se, u osnovi, može naći kod svih klasika, s tim što je Marks daleko više raspravljao o reprodukcionim samoograničenjima preko kojih sitno seljaštvo ne može preći a da se ne razori u krupnoj robnoj proizvodnji (kod Kauckog je ovaj pristup izrazito naglašen). Lenjin je do sličnih zaključaka došao još u *Razvitku kapitalizma u Rusiji*, dok su njegova shvatanja o političkom značenju seljaštva u revoluciji i o ekonomskom biću seljaka u socijalizmu našla svoje mesto još u samom početku preobražaja društveno-ekonomskih odnosa u Rusiji.

Političku programsku orijentaciju revolucionarne socijaldemokratije dao je Kaucki u *Agrarnom pitanju*, u kojem, između ostalog, govori o »ograničavanju prava privatne svojine na zemlju«, ali ne i o ograničavanju obima zemljišta[5] u sitnom parcelnom vlasništvu. On izričito tvrdi da sitni seljaci nemaju razloga da se boje pobede proletarijata[6], dok proganjanje seljaka sa zemlje u socijalizmu smatra »bezumljem«[7]. Libkneht je za istu stvar odabrao termin sličnog kvaliteta, a eksproprijaciju seoskog stanovništva nazvao »glupošću«.[8]

Iz celokupne klasične i, kasnije, marksističke analize reprodukcionih potencija sitnog seljaštva u prostoj i kapitalističkoj krupnoj robnoj proizvodnji i njegovoj društveno-ekonomskoj poziciji u socijalizmu proizlaze neki od ovih zaključaka:

Sitno seljaštvo (srednje delimično) postaje najinferiorniji podanik kapitalističke robne proizvodnje, odnosno one produktivnosti rada koja nema za pretpostavku porodično ekonomsko okrilje i koja se definiše društvenom, a ne porodičnom podelom rada (ovde se ne uzima u obzir zanatstvo). Krupna robna proizvodnja je oblik ekonomske negacije i eksproprijacije seljaštva nezavisno od tipa društveno-ekonomskih odnosa u kome se ona ostvaruje. Otuda Marksovo uverenje u *Manifestu*, koje on nikada kasnije

---

[4] Engels, prema: K. Kaucki, *Agrarno pitanje*, »Kultura«, Beograd, 1953, str. 434.
[5] Kaucki, *Agrarno pitanje*, cit. izd., str. 426.
[6] Isto, str. 429.
[7] Libkneht, prema: Kaucki, isto, str. 434.
[8] Marks, *Manifest komunističke partije*, brzotisak Pavlovića i Jovanovića, Pančevo, 1871, str. 16.

Digitized by Google

nije porekao, da se socijalizmu ne može pripisati težnja za ukidanjem sitne parcelne svojine i svakog oblika »radne svojine«. Ona se ruši nedovoljnošću seljakove akumulacije da konkuriše krupnoj industriji ili njegovom nesposobnošću da spreči da raniji tehnološki oblik proizvodnje koji primenjuje izgubi svoju upotrebnu vrednost — Marks za ovo kaže da mu »umešnost gubi vrednost« pred novim načinom proizvodnje.[9] Kod Marksa se ne može pronaći stav da seljaka u socijalizmu treba i vanekonomski ograničiti u akumulativnom ili svojinskom smislu.[10] Naravno, ovde nije reč o njegovim stavovima o tekućoj agrarnoj politici kojom se seljaštvo može privremeno vanekonomski obezvrediti (naročito u korist prvobitne socijalističke akumulacije). Isto tako, simptomatično je da se ni kod jednog klasika ne pojavljuje misao o veštački izazvanom ograničavanju reprodukcionih potencija seljaštva kao trajnog opredeljenja socijalizma. I to kako u pogledu obima zemlje tako i kod sredstava za proizvodnju, kreditno-monetarne i poreske politike, ili kod radne snage u periodu sezonskih radova (drugi poslovi su relativno nebitni).

Dalje, kod sitnog seljaštva celokupna agrarna egzistencija je zasnovana na radno intenzivnom karakteru privređivanja u kojem je povećavanje zemljišnih površina u privatnom vlasništvu prvenstveni način njegovog učešća u robnoj proizvodnji i odbrane od konkurencije. Seljak se pre bori intenzitetom nego produktivnošću rada, i to ne zato što on to hoće, već zato što mu je to objektivno ekonomski jeftinije nego da kupuje tehnologiju za koju ne može imati dovoljno novčanih sredstava niti znanja da je primeni. Tu se pridodaju i drugi faktori koje seljak visoko ceni, kao, na primer, da zemlji sporo opada upotrebna vrednost, to jest trend »moralnog« rabaćenja u parcelnoj poljoprivredi je spor, jer se teško zamenjuje drugim reprodukcionim činiocima. Zatim, zemlja uvek daje objektivnu naturalnu samodovoljnost. Naravno, to što seljak ne može svaki obim zemlje da obradi samo je dokaz njegove tehnološke ograničenosti koja nastupa na različitim nivoima produktivnosti rada, ali se do te granice posed neprekidno teritorijalno proširuje.

Međutim, i pored relativne »moralne« stabilnosti zemlje u parcelnoj poljoprivredi, mora doći do proširenja zemljišnih površina i povećanja njihovog boniteta, budući da se tehnologija, koja omogućava rast ekonomije rada i kvantuma robne proizvodnje, mora, po pravilu, primeniti na onom nivou produktivnosti rada na kojem je i nastala. Kako je moderna tehnologija plod više produktivnosti rada od seljakove pretkapitalističke, to se ona mora plasirati na krupnim površinama (to jest na onima gde vraća i ubira bar prosečnu industrijsku masu dohotka kojom je ona u

[9] Isto.

[10] »Izostajanje« ovakvog stava se nipošto ne može objasniti Marksovim očekivanjem da će socijalizam nastati u već definitivno prezrelim i bezopasnim agrarnim strukturama, naprosto zato što on nije isključivao mogućnost da i u izrazito agrarnim zemljama dođe do revolucionarnog prevrata.

Digitized by Google

stvari i kupljena), a ne na sitnim. I to je *spiritus movens* koji zahteva koncentraciju zemlje i centralizaciju vlasništva, sa svim daljim posledicama po sistem naslednog prava — u kome se sve više traže putevi ograničavanja drobljenja površina. Što masa sitnih gazdinstva to neće moći da uradi, to je nužna posledica robne proizvodnje, ali se zato, na drugoj strani, javljaju gazdinstva koja će moći da primene deo te tehnologije i podignu nivo robnosti i privrednu postojanost. Na osnovu toga se nameće zaključak da agrarna politika u socijalizmu nema društveno-ekonomske potrebe da ovu grupaciju seljaka vanekonomski izvlasti, već bi pre trebalo da im omogući maksimalno akumulativno naprezanje, sve do trenutka iscrpljenja ekonomskih potencija.

Isto tako, kao i kod drugih subjekata robne proizvodnje, seljak mora stalno podizati istorijski nivo proste, odnosno proširene reprodukcije. Treba istaći da za seljake nije nipošto isto proizvoditi na nivou proste reprodukcije u naturalnoj i robnoj proizvodnji. U prvoj je prosta reprodukcija zaista bliska statičnim obeležjima, tako da seljak bitno ne menja ni obim ni strukturu proizvodnje. Međutim, u robnoj proizvodnji, gde seljak postiže nivo potrošnje samo neprekidnim podizanjem produktivnosti rada i obima produkcije, svaki prethodni stepen proširene reprodukcije postaje za njega posle izvesnog perioda nivo proste reprodukcije.

I ne samo to; seljak gubi svoju nekadašnju šaroliku proizvodnu strukturu u korist specijalizacije. Ceo ovaj proces je neminovno praćen koncentracijom zemlje kao segmentom akumulacije sitnog seljaštva i tom prilikom se, osim podizanja nivoa reprodukcije, status sitnog seljaštva i njegove svojine ne menja u neki viši reprodukcioni i vlasnički status. Seljak, dakle, samo diže kvantitet svoje »sitnoće«, ali, ma koliko povećavao akumulativne potencije, on se nikada, sem retkih istorijskih primera, ne može premetnuti u naredni kvalitativni oblik subjekta koji nosi sledeće društveno-ekonomske odnose. On ne može od seljaka postati kapitalist, kao što ne može evoluirati u udruženi socijalistički rad a da ne izgubi seljačka svojstva. Na to ga primorava rast (apsolutne) razlike između društvene i njegove produktivnosti rada. On, dakle, uvek ostaje prethodnica, ili ekonomski saputnik ovih sistema, ali nipošto nije njihova dugoročna noseća snaga ili konkurencija. Na to nedvosmisleno upućuje ekonomska praksa kapitalističkih i socijalističkih zemalja, kao i razvoj socijalizma u Jugoslaviji.

Što se tiče radne snage, kod nje se očituju svi protivrečni aspekti seljačke reprodukcije: od odnosa živi rad — zemlja, živi rad — tehnologija do odnosa živi rad — potrošnja i egzistencijalna budućnost. Kada se izvrši određeno sažimanje rezultata poljoprivredne proizvodnje u svetlu tehno-ekonomskog razvoja i društveno-ekonomskog položaja seoske radne snage u robnoj proizvodnji, dolazi se do generalnog zaključka da parcelno gazdinstvo ne može biti pijemont udruživanja rada, već je obrnuto, radna snaga gazdinstva se pridružuje drugim radnim subjektima, gde karakter tog procesa ima pečat epohe u kojoj on protiče. Dakle, nije gazdinstvo centar ili jedan od centara koncentracije proizvodnje i

Digitized by Google

determinanta proizvodnih odnosa, nego je ono podređeno i definisano vladajućim proizvodnim snagama i odnosima na koje nema jači uticaj.

Što se tiče teorijskog viđenja problema zapošljavanja spoljne radne snage na sitno-parcelnim gazdinstvima, njega treba objašnjavati, pre svega, elementima pomoći i održavanja dotadašnjeg nivoa proizvodnje, koja ni na koji način nema oblik eksploatatorske reprodukcije, a pogotovu stalnosti. Naprotiv, radna snaga gazdinstva je suočena sa svojom sopstvenom preobilnošću u robnoj proizvodnji i napušta poljoprivredu, dok na gazdinstvu preostala radna snaga postepeno stari. Činjenica da staračka gazdinstva izdaju zemlju u zakup (u većini slučajeva je napoličarske prirode) ne definiše njihov kapitalistički, već zakržljali feudalni odnos (formalno i sadržinski je najbliži radnoj renti), koji se uspostavlja povodom egzistencijalnog fonda proizvodnje obe ugovorne strane. U takvim odnosima je predmet ugovora podela potrebnog rada, a ne viška rada.

Na drugoj strani, zapošljavanje radne snage u sezoni poljskih radova kod onih gazdinstava koja je deo domaćinske radne snage već napustio, ne može se oceniti kao nešto drugo do njen sopstveni nadomestak. Ovaj međuseljački radni odnos samo formalno liči na kapitalistički, ali on po svom ekonomskom dometu nije ništa drugo do održavanje sitnog parcelnog gazdinstva na istom ili višem nivou potrošnje koja relativno opada u poređenju sa prosečnom potrošnjom industrijskog radnika. Međutim, ona tu nije plod regularne klasne eksploatacije, već ekonomsko istrajavanje na ispodprosečnom nivou društvene produktivnosti rada i normalnog oblika reprodukcije seljaka, koji samim tim ne omogućava da se razvija moderna eksploatacija, budući da se ona ne može održavati na nivou produktivnosti rada nižem od onog na kome moderno društvo počiva.

Stoga se ceo proces zapošljavanja spoljne radne snage na seljačkom gazdinstvu ne može drugačije okvalifikovati nego kao borba za postizanje iste ili više produktivnosti rada u okviru porodice, a ne modernog ekonomskog društva. U protivnom, ako bi sam taj akt odlaženja dela porodične radne snage sa gazdinstva značio mogućnost prodiranja kapitalizma na selo, na osnovu uvođenja jeftinije radne snage, tada bi se u porodici i na selu razvila najžešća borba za to da u poljoprivredi ostanu najsposobniji članovi gazdinstva, a ne da je definitivno napuste. Jer objektivno se ne može pretpostaviti da bi se milionske mase seljaštva deagrarizovale i prešle u neseljačke radne kategorije zbog višeg stepena ekonomske sigurnosti i potrošnje u industriji ako bi ostajanjem u poljoprivredi mogle produktivnost podići na još viši stepen.

Isti je slučaj i sa vlasnicima onih gazdinstava koja još nije napustio deo porodične radne snage, a koja svoju reprodukciju izvode unajmljivanjem tuđeg »rada«. Ovo su izuzetno malobrojna gazdinstva i kod njih diferencijacija dohodaka između domaće i spoljne radne snage ne omogućava prvima neradnu egzistenciju. To su klasična srednja gazdinstva za koja takođe važi zakon da je raz-

Digitized by Google

lika u dohocima domaće i unajmljene radne snage manja od mase akumulacije koja se iziskuje za proširenu kapitalističku reprodukciju i da, s tim u vezi, domet njihovih ekonomskih potencija ne prelazi bitno nivo proste reprodukcije, odnosno podizanja njenog istorijskog nivoa.[11]

Ukoliko bi se pokušalo da se, usled akumulativnih potreba gazdinstva, još više smanji potreban rad unajmljene radne snage, tada bi se ova, usled pretnji od psiho-fiziološke degeneracije, okrenula vanpoljoprivredi. Stoga se, dakle, ni razlika između dohodaka domaće i nove radne snage ne pojavljuje kao dovoljna za kapitalističku akumulaciju ma koliko ona bila surovo »ceđena«. Kao izvesna potencija pojavila bi se jedino u manufakturnom, odnosno patrijarhalnom kapitalizmu. Kako obim normalne kapitalističke akumulacije perspektivno prevazilazi tu diferencijaciju dohodaka, to znači da se ona može ostvarivati samo na račun potrebnog rada, ali ne samo unajmljene, već i domaće radne snage. Time je gazdinstvo uvučeno u onaj isti uzrok koji je uslovio odlazak domaće radne snage sa drugih gazdinstava i koji se sada obnavlja ranijom upornošću, samo na višem nivou (potrošnja je ispod društvenog proseka). Time se bivše srednje gazdinstvo, uprkos prethodnom razvoju, svodi na pozicije sitnog parcelnog seljaštva.

Prebacivanje sloja srednjeg seljaštva u kapitalističko gazdinstvo i zemljišnu aristokratiju je onoliko teže koliko se više povećava razlika između društvene produktivnosti rada i one koju može da razvije ovaj sloj. To znači: za koliko više odmiče razvoj kapitalističke krupne robne proizvodnje, odnosno socijalističke, za toliko je i sitno i srednje seljaštvo udaljenije od tih epoha i nema šansu da postane njihov perspektivni saputnik ili konkurent.

Pri razmatranju ekonomskih mogućnosti transformacije srednjeg gazdinstva u kapitalističko gazdinstvo treba naglasiti da kapitalistička gazdinstva nisu stvorena u ekonomskoj borbi u okviru sitnog parcelnog vlasništva. Kapitalistički oblik agrarne reprodukcije i svojine u osnovi je stvoren na sledeći način:

a) evolucijom bogatog seljaštva iz feudalizma u kapitalizam, i to tako da mu je privredna moć data vanekonomskim darivanjima (pre svega zemlje) i oslobađanjem od raznih danaka u feudalizmu. Time je bogato seljaštvo dobilo odskočnu dasku za kapitalizam i preobraćanje u krupne zemljovlasnike, što ne proističe iz zakonitog ekonomskog raslojavanja sitnog parcelnog vlasništva u robnoj proizvodnji. Najzad, ta gazdinstva su se utoliko lakše pretvarala u kapitalistička ukoliko je bila manja diferencija produktivnosti rada između mladog kapitalizma i razorenog feudalizma;

---

[11] Treba napomenuti da se akumulativnost radi povećavanja proste reprodukcije kod ovih gazdinstava podiže i na osnovu potrebnog rada, a ne samo navedene diferencije dohodaka. Ali se to podizanje u modernom obliku ne postiže na račun apsolutnog smanjenja potrošnje, već samo na račun relativnog smanjenja. Današnji seljak, kao i radnik, ima veću ličnu potrošnju od nekadašnjeg, s tim da je tu radnik ispred seljaka.

Digitized by Google

b) preduzetničkom evolucijom aristokratije, koja se uspela prebaciti na novi tip proizvodnje, budući da je posedovala dovoljno akumulativnih snaga za takav potez. Upravo to je Lenjin nazivao »pruskim« načinom razvijanja kapitalističke poljoprivrede, i

c) prodorom originalnog gradskog kapitala u poljoprivredu, kojim je izveden odlučujući prevrat u njenoj transformaciji; ona je prevedena na krupnu robnu proizvodnju i razoreno je sitno i srednje seljaštvo. Ono je time proletarizovano.

Prema tome, gazdinstva koja u startu svoje reprodukcije mogu upotrebiti najamnu radnu snagu nisu stekla tu poziciju prethodnim ekonomskim izvlačenjem iz sitnog seljaštva, već ona dolaze kao već izdignuta iznad njega, još u feudalizmu, ili dolaze iz grada nemajući prethodno nikakve veze sa sitnim seljaštvom, samo što im je ono potrebno kao proletarijat. Treba naglasiti da se ni u teoriji, a ni u praksi nisu potvrdili stavovi da se kapitalizam može iščauriti iz sitnog seljaštva, a da se sitno-parcelno vlasništvo može izleći u kapitalistički oblik privatne svojine. Selo ne samo da nije uzrok kapitalizma, već se ne pojavljuje ni kao njegovo glavno reproduktivno polje, što, naravno, ne osporava njegovu faktičku »kapitaliziranost« — ali samo kao radni potencijal kapitalizma — industrijskog društva.

Iz celokupnog dosadašnjeg razmatranja mogućnosti seljačkog gazdinstva da se pojavi kao generator kapitalističkih odnosa dolazi se do zaključka da ono nema objektivnih i »generičkih« ekonomskih kvalifikativa za taj potez i da sitna parcelna svojina ne štiti nikakav privredni prostor seljaštva koji bi mu poslužio za ulazak u neradnu eksploatacionu egzistenciju.

Sitno gazdinstvo (a i srednje, u krajnjoj liniji) samo podiže svoj reproduktivni nivo, ali time ne izbegava potčinjavanje kapitalizmu ili socijalizmu, već samo odlaže taj trenutak. Na kraju, sama ekonomska prinuda da razvija produktivnost rada znak je tog podaništva, dok je direktna reprodukciona i organizaciona veza sa subjektima ovih sistema očigledna baš usled faktičkog gubljenja individualiteta (doduše, u svakom sistemu sa posebnim kvalitetom).

Prema tome, prvenstveni način borbe seljačkog gazdinstva sa krupnom robnom proizvodnjom jeste povećavanje površine zemljišta kao privrednog polja. Stoga je i optimalna veličina seljačkog poseda u neprekidnom kretanju naviše.[12] Ovo pitanje optimalne veličine seljačkog i poljoprivrednog poseda, odnosno gazdinstva, koje je teorijski veoma staro i postavljalo se u najrazličitijim uslovima, po pravilu je rešavano u korist proširenja poseda, a ako se zahtevalo ograničenje, ono je uvek išlo na uštrb krupnih gazdinstava.[13] To je slučaj i sa svim modernim agrarnim reformama ko-

[12] Lenjin je veličinu poljoprivrednog gazdinstva odmeravao prema: (1) veličini zemljišta, (2) prosečnom ulaganju u sredstva za proizvodnju, (3) troškovima radne snage i (4) vrednosti obima proizvodnje.

[13] Pitanjem svrsishodne veličine poljoprivrednog gazdinstva su se u antici bavili naročito Ksenofon, Hesiod, Katon i Kolumena. Ovim problemom su takođe bili zaokupljeni fiziokrati, kao i socijal-utopisti

Digitized by Google

jima nije cilj sitan, već krupni posed (ma u kojoj meri). U klasičnoj marksističkoj literaturi se ne pojavljuje misao o ekonomskim prednostima izgradnje socijalizma na selu ograničavanjem reprodukcije sitnog seljaštva ma i u jednom od njegovih proizvodnih činilaca (zemlja i svojina, sredstva za proizvodnju i radna snaga). Takođe se tamo ne vide ekonomski razlozi za strah od seljaštva, već se pre upozorava na političku opreznost rada sa njim, koja će davati utoliko više pozitivnih rezultata ukoliko se sitnom seljaku priđe više kao privremenom ekonomskom saputniku i izvesnoj političkoj snazi socijalizma. Mada seljaka vide kao izgubljeni kvalitet, klasici ga ne vide kao ekonomsku žrtvu i političku rezervu socijalističke izgradnje.

Kada se govori o ograničavanjima privatne svojine na zemlju (ne o obimu posedovanja zemljišnih površina), onda se kod klasikâ, a zatim i kod Kauckog, razmišlja isključivo o ekonomskim ograničenjima širenja svojine u sitnoseljačkoj reprodukciji koja proizlaze iz konkurencije nacionalizovane poljoprivredne industrije, dok se direktno uticanje na suvereno seljačko raspolaganje zemljištem i inventarom zamišlja kroz forme aktivnog administrativnog pomaganja, kao, na primer: podržavljenjem hipoteka, državnim nadzorom u pitanjima melioracija, higijene ljudi, nege stoke, suzbijanjem zaraza itd. Dakle, nema ničega što upućuje na potrebu administrativnog suzbijanja sitnog parcelnog vlasništva.

Mogućnost kapitalizacije sela u socijalističkoj Jugoslaviji

Ako se opšti teorijski zaključci o ekonomskim potencijama sitnog seljačkog gazdinstva u prostoj i krupnoj robnoj proizvodnji primene na prostor privredne i agrarne reprodukcije Jugoslavije, onda su i ovde osnovna pitanja koja zahtevaju odgovore takođe dvojakog sadržaja: *prvo*, može li se neograničena (pravno) koncentracija zemljišta i centralizacija svojine u sitnom parcelnom vlasništvu pojaviti kao kapitalistička opasnost po socijalističke proizvodne odnose u Jugoslaviji; *drugo*, da li je nesputana (administrativno) koncentracija proizvodnje seljaštva manje ili više društveno-ekonomski korisna u odnosu na trajno vanekonomsko obezvređenje njegove reprodukcije i troškove za njegovo vanekonomsko zapošljavanje u nepoljoprivredi izazvano tim obezvređenjem. Ili, da li relativno samostalni razvoj radno-privatnog sektora ugrožava ciljeve agrarne politike Jugoslavije, socijalistički sektor u poljoprivredi i društveno-ekonomsku sigrnost zemlje kao socijalističke države.

Naša načelna polazišta u vezi s ulogom sitnog seljaštva u poljoprivrednoj proizvodnji imaju oslonac u tezi da: »Socijalističko društvo u tom pogledu ne traži od seljaka nikakve materijalne žrtve; naprotiv, pomaže mu da poboljša svoj materijalni položaj.

Oven i Furije. Prvi značajniji rad u ovoj oblasti je potekao od Tinena (Thünen) u njegovoj *Izolovanoj državi* 1726. godine, gde se procenjuju transportni troškovi konjske zaprege na gazdinstvima različitih veličina.

Digitized by Google

Ono traži od njega samo dve stvari: prvo, da proizvede na svojoj zemlji najviše što može da se proizvede prema lokalnim mogućnostima, i drugo, ako on sam to ne može da postigne, da na odgovarajući način sarađuje sa zadrugom i drugim proizvodnim organizacijama, koje mogu da mu pruže potrebne usluge i tehničku pomoć.«[14]

Ali, na drugoj strani, maksimiziranje ovakve ekonomske uloge seljaštva se shvatalo u administrativno ograničenom reprodukcionom prostoru, to jest u ograničavanju povećavanja obima zemljišta, zabrani individualne nabavke moderne tehnologije i upotrebe dodatne radne snage. Prema tome, nije se imala na umu produktivnost rada koja se može maksimalno razviti i dati maksimalni nivo proizvodnje i standarda seljačkog gazdinstva u robnoj proizvodnji, već ona koja mu veštački i trajno sužava reprodukcione potencije.

Razlozi za reprodukciono ograničavanje seljaštva

Osnovni teorijski razlozi za donošenje administrativnih mera ograničavanja posedovanja reprodukcionih činilaca sitnog seljačkog gazdinstva se vide u njegovoj nesposobnosti da permanentno zadovoljava proširene potrebe zemlje u obimu poljoprivrednih produkata, u socijalnoj diferencijaciji koja bi ga zahvatila i u direktnoj pretnji da se na selu razviju izvesni oblici kapitalističkih proizvodnih odnosa. Pri tome se gotovo obavezno navodi da dugoročna orijentacija zemlje na agrarnu proizvodnju zasnovanu na krupnom robnom poljoprivrednom sektoru sa zemljištem u društvenom vlasništvu isključuje potrebu uporednog razvoja proizvodnih snaga u individualnoj poljoprivredi i da je zbog toga ne treba značajnije pomagati.[15] Ovo isto tako podrazumeva i ignorisanje ekonomskog nivoa sa koga bi individualno gazdinstvo ušlo u udruživanje, kao i težnju za administrativnim merama kojima bi se ta ravnodušnost potvrdila.

Neka objašnjenja ograničenja reprodukcionih činilaca sitnog seljačkog gazdinstva imaju sledeće uporišne tačke:

»Najbitnija izmena koju smo izvršili u zemljišno-svojinskim odnosima posle 1945. godine jeste ograničenje zemljišne svojine na 10 ha poljoprivrednog zemljišta. Razloga za ovu meru bilo je više... ali jedan od njih je bio u težnji da se maksimalno smanje mogućnosti za afirmaciju kapitalističkih tendencija u oblasti privatno-sopstveničke poljoprivrede«[16].

---

[14] Kardelj, *Problemi socijalističke politike na selu*, »Kultura«, Beograd, 1959, str. 307.

[15] U ovom radu se neće posebno analizirati političko-ekonomska svrsishodnost osnivanja krupnih robnih socijalističkih poljoprivrednih preduzeća, ne zato što taj potez ima teorijske zasnovanosti i opravdanja u klasičnoj literaturi, ili što se on u osnovi pokazao kao realan način industrijskog razvitka poljoprivrede, već zato što je on izvan predmetne orijentacije rada.

[16] Kardelj, isto, str. 302.

Digitized by Google

»Druga neophodna administrativna mera jeste zabrana kupovanja osnovnih sredstava za krupnu proizvodnju, kao što su traktori i slični strojevi. Ta sredstva, čak ni na imanju od 8—10 ha, što je naš maksimum, nisu rentabilna. Ona mogu služiti samo za pružanje usluga drugima ili za neke nepoljoprivredne delatnosti. Drugim rečima, ta sredstva — ukoliko bi se u većoj meri pojavila u privatnim rukama — mogla bi da postanu izvor za jačanje kapitalističkih tendencija na selu. U svakom slučaju, tolerisanjem takvog stanja podsticali bismo antisocijalističke tendencije na selu i stvarali prepreke za ostvarivanje naše sopstvene socijalističke politike na selu.«[17]

»Među administrativne mere te vrste spadaju i one koje smanjuju upotrebu tuđe radne snage u obrađivanju zemlje.«[18]

»Mi nemamo razloga da smatramo da koncentracija zemlje u rukama jačih gazdinstava — na primer komasacijom individualnih seljačkih poseda ili drugim merama te vrste, nezavisno od programa socijalističke kooperacije — predstavlja stvaranje nekih povoljnijih uslova za unapređenje proizvodnje. Čim smo se orijentisali na razvitak krupne poljoprivredne proizvodnje, takva nam koncentracija zemlje može više smetati nego koristiti. Za takvu krupnu proizvodnju je, naime, gazdinstvo od 10 ha isto toliko nesposobno koliko ono od 5 ha.«[19]

U analizi političko-ekonomske zasnovanosti zemljišnog maksimuma i ostalih administrativnih ograničenja reprodukcionih činilaca sitnog seljačkog gazdinstva trebalo bi usvojiti polazni stav da je, pored osnovnih ciljeva naše agrarne politike, od jednake važnosti i definisanje osnovnog strategijskog privrednog uslova čijim bi se ispunjenjem procenjivala društvena ekonomičnost njihovih ostvarenja. On bi se mogao definisati tako da je ključna potreba Jugoslavije i »u interesu akumulativnosti privrede u cjelini da se što dulje zadrži agrarna prenapučenost[20]«. U tom svetlu i zemljišni maksimum, između ostalog, dobija drugu boju.

Ograničavanje obima poljoprivredne površine u sitno-parcelnoj poljoprivredi zemljišnim maksimumom jeste apsolutno vanekonomsko ograničenje reprodukcionih sposobnosti dela jugoslovenskog seljaštva.[21] Mogućnost nastanka kapitalizma u poljoprivredi ne zavisi samo od mase zemljišta u privatnom vlasništvu, već i od sposobnosti da se na njoj plasira ona masa kapitala i rada koja podiže proizvodnju na stepen krupne robne proizvodnje. Isto se tako ni socijalizam u poljoprivredi ne meri masom zemljišnih po-

[17] Kardelj, isto, str. 310.
[18] Isto.
[19] Isto, str. 138.
[20] Stipetić, *Poljoprivreda i privredni razvoj*, »Informator«, Zagreb, 1969.
[21] U istočnoevropskim socijalističkim zemljama fiksirani su sledeći maksimumi: u Mađarskoj 400 ha, a zatim svedeno na 100, u novopripojenim krajevima Poljske 100, a u starom delu 50 ha, u Čehoslovačkoj je takođe bio 100, a sveden na 50 ha, u Rumuniji 50 ha, u SSSR, kao i u Bugarskoj, maksimum je na nivou okućnice od 0,5 ha, a ako se ona navodnjava, tada je 0,25 ha (SSSR).

Digitized by Google

vršina u društvenoj svojini, već pre svega sposobnošću da se na tom zemljištu, u sistemu samoupravnog udruženog rada, postigne takav obim poljoprivredne produkcije koji zadovoljava rastuće društvene potrebe i koji na temelju krupne robne proizvodnje obezbeđuje prosečnu akumulaciju i potrošnju.

Već je agrarnom reformom oduzeta mogućnost razvijanja kapitalističkih odnosa u Jugoslaviji. Isto tako, ovom prilikom treba istaći da ubedljiva većina razvlašćenih gazdinstava nije vodila poreklo od sitnoparcelnih imanja i da se nisu iščaurila ekonomskim izdvajanjem iz njih. Ona potiču iz kapitalizacije bivših aristokratskih i drugih gazdinstava koja su sa stanovišta robne proizvodnje neregularno obezbedila mogućnost transformacije u kapitalistička, ili su nastala plasmanom gradskog kapitala u poljoprivredu. Iskorenjeni kapitalizam se razvijao na poljoprivrednim površinama neuporedivo većim od onih na kojima se reprodukovalo sitno seljaštvo. Uopšte uzev, ukoliko je proizvodna snaga rada u poljoprivredi niža, utoliko je i konstitucija kapitalističke poljoprivrede moguća na relativno sve većim površinama (prema minulom radu). Otuda slučaj da je u Jugoslaviji kapitalizam imao najviši stepen razvijenosti upravo na bivšim feudalnim veleposedima — naročito u Vojvodini.

To ne znači da bi zbog tendencije da se kapitalizam reprodukuje i na manjim površinama (zbog supstitucije zemljišta minulim radom) bilo moguće da sitno seljačko imanje povećavanjem svoje površine dostigne budući kapitalistički minimum. Te dve tendencije, iako idu uporedo, ne vode istom nivou agrarne reprodukcije. Čak i kada bi se hipotetički pretpostavilo da se kapitalistička i sitno-parcelna gazdinstva mogu u budućnosti susresti na jednakom obimu zemljišnih površina, ne vidi se mogućnost pretpostavke izjednačenja mase kapitala koja definiše ekonomski subjektivitet kapitalista i seljaka.

Niska produktivnost rada u našoj poljoprivredi 50-tih godina je nesumnjivo opredeljivala pretkapitalistički proizvodni odnos u njoj. Ako bi se na manjem broju gazdinstava sa zemljišnom površinom većom od 10 ha, zaključno do 35 ha, i razvijao proizvodni odnos koji bi mogao ličiti na kapitalistički, revolucionarna vlast bi veoma lako pronašla administrativne mere da se sa time obračuna. Ovim se, razume se, nama ne daje pravo rizika da isprva stvorimo sitnu seosku buržoaziju da bismo je zatim iskorenili, već se iskazuje krajnja neverica da bi do toga uopšte moglo doći, pri čemu bi društveno-ekonomska šteta od takvih izolovanih slučajeva bila apsolutno pokrivena pozitivnim efektima u koncentraciji proizvodnje i nesputanim podizanjem akumulativnih potencija seljaštva.

Ovo uverenje se zasniva na neopozivoj činjenici da katalizator socijalne diferencijacije sitnog seljaštva nije robna konkurencija unutar njega samog, već on (katalizator) dolazi spolja — kao krupna robna proizvodnja čiji je nosilac kapital ili industrijalizovano poljoprivredno preduzeće u socijalizmu. Pri tome, socijalna diferencijacija sitnog seljaštva ne vrši se u pojmu diferencijacije

Digitized by Google

celokupnog seljaštva (na sitno, srednje i krupno gazdinstvo, sa svim međusobnim varijetetima), nego ono, uz moguće izuzetke, biva izvlašćeno od poljoprivrede i postaje balast robne proizvodnje i njen zakržljali subjekt. Realnost da sva sitna seljačka gazdinstva nisu istovremeno izvlašćena i da jedan deo nalazi ekonomsku šansu da daljim akumulativnim naporima obezbeđuje privrednu i društvenu egzistenciju dokazuje narednu činjenicu: zbog budućeg ekonomskog kraha celog seljaštva svi njegovi pojedinačni delovi ne propadaju istovremeno i ne odriču se agrarne reprodukcije.

Ali za podizanje njihovog produktivnog nivoa neophodan je rast poljoprivredne površine i mase oruđa za rad — koje ono može dobaviti. Socijalistička Jugoslavija nema razloga da to sprečava, kao što očigledno ne može, na drugoj strani, imati razloga ni da zasniva i podstiče koncept agrarnog razvoja na seljaku i da ga zatim posebno stimuliše. To je shvaćeno tek prilikom ukidanja odredbi o zabrani kupovanja teške agrotehnike 1967. godine — mada sa velikim zakašnjenjem. Ubrzo zatim se potvrdilo da seljak sa traktorom ne razvija kapitalističke potencije i da ne preti socijalizmu, već da mu koristi, i da takozvana socijalna diferencijacija seljaka nije nimalo »neprijatnija« od one koja se razvijala bez mašinerije u individualnom vlasništvu. Pri tome, tvorci i zagovornici zemljišnog maksimuma i ograničavanja ostalih reprodukcionih činilaca nisu objasnili u čemu je ova druga diferencijacija (kada se seljak sam snabdeva industrijskom tehnologijom) seljaka manje socijalistička od one kada se na nekim seljačkim imanjima primeni zadružna tehnologija ili tehnologija društvenih gazdinstava i tim povodom se, na primer, stvaraju drugačiji uslovi izvlašćivanja poljoprivredne radne snage, nego na onima gde se ta sredstva ne primenjuju, jer na parcelama manjim od potrebnih nisu ekonomična.

U pogledu »opasnosti« od eventualne kapitalističke ili takozvane »socijalne« diferencijacije takođe nije pružen ni jedan dokaz kako do nje uopšte dolazi na osnovu ličnog rada seljaka i zašto bi uopšte jugoslovenski socijalizam sprečavao društveno-ekonomsku diferencijaciju na osnovu ličnog rada kada je on taj princip, izražen u maksimi »raspodela prema radu i rezultatima rada«, ugradio u temelje svoga društvenog bića. Zašto bi u svim drugim oblastima društvene reprodukcije važilo načelo da je čovekovo mesto u socijalizmu definisano njegovim radom, a da to ne važi za seljaka u njegovim individualnim akumulativnim naporima?

Nikako se ne može prihvatiti odgovor: »važi i za seljaka, ali ako je udružen«, jer tada dolaze kontrapitanja koja zahtevaju dokaze o tome — da li društvo može i da li treba da plati troškove udruživanja seljaštva, kada se ono baš zbog administrativnih vanekonomskih ograničenja, pre svega organizaciono, a daleko manje ekonomski podruštvljava, i to na nivou produktivnosti rada nižem od onog koji bi se silom ekonomije nametnuo. Da li se uopšte može posumnjati da će društvo platiti neekonomsku meru takvog čina? Nesumnjivo je da mora, i da su neke od najsnažnijih manifestacija toga procesa ne samo velike teškoće oko udruživanja, već i snažan

Digitized by Google

neproduktivan transfer dela agrarno prenaseljenih stanovnika u industrijska središta (koja i sama postaju prenaseljena), a što nije praćeno (ni sada) rastom proizvodnih snaga rada u organizacijama koje su ih primile.[22]

Pri argumentovanju da je udruživanje lakše ako postoji zemljišni maksimum upravo se, van svake analize objektivnih ekonomskih nivoa na kojima nastaju različiti oblici podruštvljavanja, tvrdi da je to zato što se mehanizacija značajna za postizanje odgovarajuće ekonomije rada ne može racionalno koristiti na 10 ha i da to seljaka nužno vodi ka udruživanju.[23]

Ovakva tvrdnja zapostavlja sledeće:

a) Seljak ne može postići ekonomiju rada u smislu krupne robne proizvodnje nezavisno od postojanja zemljišnog maksimuma, te se stoga primedba o deplasiranosti upotrebe mašinerije na 10 ha podjednako odnosi na svakog seljaka bez obzira na to koliku zemljišnu površinu imao. Otuda je sa ovog stanovišta veštački zemljišni maksimum bezvredan, jer maksimum postoji kao ekonomski maksimum — nezavisno od administrativnih ograničenja. Štaviše, administrativni maksimum je niži od ekonomskog.

b) Ako seljak ne može upotrebiti mašineriju u smislu krupne robne proizvodnje, to još ne znači da mu je strana svaka upotreba i one mašinerije koja mu dozvoljava da se reprodukuje u kvalitetu sitne robne proizvodnje. Seljak će, i kada bude potpuno obuhvaćen robnom proizvodnjom putem tržišne specijalizacije, i dalje ostati sitni robni proizvođač i nije mu strana ni jedna ekonomija rada, nezavisno od njenog tehnološkog oblika, ako je on može primeniti. On to svojstvo gubi tek kada uđe u industrijski udruženi rad, ali je tada i masa minulog rada i zemljišta kojom tamo raspolaže veća od njegove lične i definiše ga kao krupnog robnog proizvođača. Ali do tog momenta on mora podizati svoj prethodni nivo robnosti bez obzira na to što neprekidno relativno siromaši. On se upravo time odužuje istoriji akumulacije i robnoj proizvodnji, dok se administrativno sprečavanje njegove robnosti pojavljuje kao prejudicirano izvlašćenje iz poljoprivrede koja neće udružiti seljaka niti će do kraja ispitati njegovo junaštvo odricanja. Razvitak produktivnosti rada u poljoprivredi, sa polazišta sitnog parcelnog vlasništva, ne dokazuje da seljaku ne treba da ostane i više od 10 ha zemljišta ako mu je to za ekonomsku egzistenciju neophodno.

Umesto da vodi »izgubljeni rat« sa svojom epohom i da u suštini pomaže razvitak socijalizma, on se zbog administrativnih ograničenja odriče muka akumulacije i onda s punim moralnim

[22] Treba naglasiti da glavni momenat koji je na ovo uticao nije vezan samo za bivša i sadašnja reprodukciona ograničenja seljaštva u pogledu reprodukcionih činilaca, već je to plod kako prvobitne socijalističke akumulacije, koja kod nas sa određenim intenzitetom još traje, tako i normalnih konkurentskih odnosa između industrije i parcelne poljoprivrede.

[23] Savo Čukanović, *Klasni karakter zemljišnog maksimuma u poljoprivredi SFRJ*, »Glasnik poljoprivredne proizvodnje, prerade i plasmana«, br. 9/1976.

Digitized by Google

i političkim pravom zahteva i opterećuje akumulativne fondove industrije u poljoprivredi ili van nje, koja nije u stanju da ga zaposli u ekonomskom smislu, jer se pre vremena pojavljuje na vratima njenih pogona. Jugoslaviji ne može biti svejedno da li seljaka obuhvata podruštvljavanjem iz pozicije veštačkih ograničenja akumulacije i zemljišta u poljoprivredi ili ga obuhvata sa onog nivoa akumulacije i mase zemljišta koje je on samostalnim potencijama afirmisao i koje na određenom nivou bez udruživanja više ne može uvećavati. Stoga njegovo podruštvljavanje treba da bude u izvesnom smislu i harmonizacija sa takođe u međuvremenu podignutim nivoom produktivnosti rada industrije i društvenog sektora u poljoprivredi. Kako se ovaj integracioni proces ne ostvaruje odjednom, već postepeno, istovremeno otpada i primedba o nemogućnosti reprodukcione koegzistencije sitne i krupne robne proizvodnje, zbog čega bi trebalo vanekonomski obezvrediti seljaka i takvog ga integrisati sa krupnim robnim proizvođačima.

Ovde je osobito važno pomenuti da će najproduktivnija seljačka gazdinstva najkasnije ulaziti u složenije oblike udruživanja, dok će ostala biti ranije njima obuhvaćena. Međutim, kod ovih poslednjih to će ujedno podrazumevati relativno veće troškove udruživanja, koji potiču otuda što je reč o sitnijim gazdinstvima, koja već po sebi donose veće probleme arondacije zemljišta, organizacije rada, nivoa znanja, kulture itd. nego što će u kasnijem razvoju doneti produktivnija gazdinstva. Stoga je značajno insistirati na tome da svi subjekti udruživanja ulaze u taj proces sa što višim individualnim nivoom ekonomije rada.

c) Ne može se prihvatiti argument da je očigledan dokaz seljakove reprodukcione nemoći u poljoprivredi to što ne može ekonomično upotrebiti traktor ili neku drugu mašinu na 10 ha. To je apsolutno subjektivističko analiziranje, jer se podjednako odnosi i na 5 kao i na 1 ha, ukoliko bi oni kojim slučajem bili proglašeni za maksimume. Nije seljak odredio maksimum[24], i tu ne stoji pitanje zašto on kupuje traktor (uostalom, za to postoje određena objašnjenja) kada je neekonomičan na 10 ha, već zašto mu se ne dozvoli da ga upotrebi na većoj površini. Dakle, ne može se prvo administrativno ograničiti koncentracija zemlje, a zatim apelovati na seljakovu svest da ne akumulira u mašineriju jer mu se to ne isplati, i da to onda posluži kao argument za udruživanje. Ako bi to udruživanje bilo ekonomski racionalno, zašto se taj »recept« ne primeni u industriji, gde bi se onda, prvo, administrativno ograničile individualne akumulativne potencije preduzeća, a zatim se ona uputila na integraciju, sa argumentom da je prethodno ograničenje njihova prirodna ekonomska granica, a da se sada udruživanjem preskače ekonomski jaz između nivoa produktivnosti rada, koji bi se razvio u nelimitiranim uslovima reprodukcije i onog koji je administrativno uokviren? Zar je tu brzina izgradnje socijalizma manje važna od one u poljoprivredi?

[24] Interesantno je protumačiti poklič agrarne reforme: Zemlja seljacima (!), u uslovima zemljišnog maksimuma.

Digitized by Google

Uopšte uzev, ne može se seljaku veštačka granica reprodukcije pripisati kao njemu imanentna ekonomska granica, da bi mu se onda podmetnula ideja o integraciji koja, tobože, ekonomski nužno sledi iz nje. Kada bi se udruživanje moglo tim putem ostvariti, tada ne bi stajale nikakve prepreke — osim subjektivnih htenja — da se granice reprodukcije veštački snize i tako uslovi podruštvljavanje. Stoga je krajnje neprihvatljivo shvatiti podruštvljavanje reprodukcije kao funkciju niske produktivnosti rada ili smatrati da je udruživanje onoliko uspešnije koliko je prethodno ostvarena produktivnost rada subjekata integracije niža.

Pri razmatranju oblikâ udruživanja seljaštva koje vodi poreklo od administrativnih ograničenja treba dalje naglasiti da svi oblici podruštvljavanja koji nastaju izvan ekonomskog okvira, po pravilu, imaju za potporu politički faktor kao stabilizacioni činilac. On se ubacuje u međuprostor između nižeg tehnološkog nivoa agrarne proizvodnje i višeg stepena ekonomskih odnosa koji se veštački nameću, kako bi te odnose učvrstio i dao im dimenziju nacionalnosti. Politički faktor tu ima onoliko više izgleda da opstane koliko je ovaj međuprostor uži, a onoliko manje koliko je međuprostor širi. Kod zemljišnog maksimuma je taj vakuum očigledno uži, i to ne zato što se on godinama održava, već stoga što većinu sitnih gazdinstava administrativni maksimum zemljišta ekonomski ne pogađa, budući da je i inače iznad njihovih reprodukcionih potencija.[25] Za njih je ekonomska barijera obima zemljišta ispod administrativne barijere.

Ovakvih poljoprivrednih gazdinstava, koja u osnovi ne prelaze 5 ha, imali smo 50-tih godina blizu 2/3 od ukupnog broja, a raspolagala su sa oko 25% ukupne obradive površine. Ali, ako se ima na umu da smo neposredno posle rata imali 1/3 gazdinstava sa površinom od 5—20 ha koja su posedovala oko 50% svih površina i koja se nikako nisu mogla smatrati pretnjom socijalizmu, tada se mora naglasiti da je njihovo eksproprisanje (onih sa više od 10 ha — često najplodnije zemlje) bilo eksproprisanje poljoprivrede od njenih sopstvenih potencija. I to tim pre što oduzeta zemlja nije sačinjavala takve komplekse da bi oni predstavljali značajniji podsticaj za krupnu robnu proizvodnju društvenog sektora — sem delimično u Vojvodini. U tom pogledu je agrarna reforma imala daleko više efekata jer je zahvatila već koncentrisano zemljište, koje su obrađivali na kapitalistički način krupni veleposednici. Činjenica da je Uredbu o zemljišnom maksimumu 1953. godine relativno mirno primilo naše srednje seljaštvo svedoči, pre svega, o njegovoj snažnoj privrženosti revoluciji, dok se ne može objasniti realnošću ekonomske, odnosno agrarne politike.

Na drugoj strani, zemljišni maksimum je određen u vremenu kada je jugoslovensko seljaštvo već pretrpelo najsnažniji talas prvobitne socijalističke akumulacije (obavezan otkup, administrativno uređena neekvivalentna razmena na štetu poljoprivrede, oštra

[25] U većini zapadnoevropskih zemalja se posedovni prosek sitnog parcelnog gazdinstva kreće iznad 10 ha.

Digitized by Google

poreska politika) i kada je ono bilo podstaknuto na napuštanje poljoprivrede. Isto tako, maksimum dolazi posle izvršenog ofanzivnog pritiska da se seljaštvo administrativno centralizuje putem seljačkih radnih zadruga i ograniči upotreba mašina na privatnim gazdinstvima. Seljaštvo je ovaj potez doživelo kao napad ne samo na svojunu, već i na njega samog, što je moralo prouzrokovati javljanje određenog ubeđenja u besperspektivnost individualne poljoprivrede koja ne uživa podršku države.

Međutim, ukidanje tih administrativnih mera je znatno poništilo njihove prethodne negativne efekte, tako da naknadno određivanje zemljišnog maksimuma nije moglo izazvati onakvo reagovanje kao u ranijem periodu. U stvari, pozitivni efekti ukidanja prethodnih mera su bili daleko veći od negativnog dejstva zemljišnog maksimuma. Ovome je doprinela i okolnost što zemljišni maksimum selektivno pogađa gazdinstva i ne dira u ekonomske potencije najvećeg dela seljaštva, što kod prethodnih mera nije bio slučaj. One su direktno pogađale celokupno seljaštvo, čime je negativno reagovanje bilo opšte.

U kasnijem toku na relativno saživljavanje sa maksimumom najviše su uticala dva elementa: prvi se odnosi na ubrzanu industrijalizaciju zemlje, što je uslovilo deruralizaciju poljoprivrede na osnovu njene manje ekonomske privlačnosti i stabilnosti od industrije, a i zbog siromašnijeg društvenog života koji ona omogućava. U stvari, poljoprivreda je pretvarana u privremeno utočište i samo se čekala prilika da se iz njega pređe u industriju (latentna prenaseljenost); drugi se odnosi na nastavljeni proces prvobitne socijalističke akumulacije, koji se najintenzivnije izrazio u administrativnom određivanju neekvivalentne razmene između poljoprivrede i industrije.[26] Sinteza svih ovih elemenata (sigurno bi se mogli i drugi navesti) morala je imati presudan uticaj na izvestan stepen ograničene zainteresovanosti seljaka za dalje proširenje poseda i reprodukcije, mada se ona ne može identifikovati sa ravnodušnošću. Na ovo upućuju mnogobrojna probijanja zemljišnog maksimuma (iznad 3 ha za mešovita, a više od 10 ha za poljoprivredna gazdinstva), koja su dokaz već pomenutog jaza između proizvodnih snaga i oblika proizvodnje koji se vanekonomski nameće. Nezainteresovanost za proširenje zemljišnog poseda iznad maksimuma ovde je u stvari vezana za uopšte nesigurni položaj poljoprivrede, tako da ni ulaganja u zemljište ne bi mogla znatnije ublažiti negativne efekte vanekonomskog opterećenja agrarne proizvodnje.

Ali ima slučajeva kada se cela ova situacija obrnuto definiše i objašnjava svešću seljaka (*sic!*). To počiva na ubeđenju da »socijalistički društveno-ekonomski sistem preovladava u shvatanjima radnih ljudi u celini, pa i zemljoradnika Jugoslavije. Oni su u većini shvatili i sve više shvataju društvena kretanja ... Otuda i ne postoji kod seljaka neki interes za pomeranje granice zemljišnog maksi-

[26] Ovde se, iz razumljivih razloga, ne može posebno analizirati faktor slabe sindikalne organizovanosti seljaštva i nivo njegovog političkog angažovanja u utvrđivanju agrarne politike.

Digitized by Google

muma iznad 10 ha obradive površine«[27]. Ili se iznosi tvrdnja »da težnja za većim posedom nije više preovlađujuća u svesti zemljoradnika«[28] zato što je težnja poljoprivrednika i njihove dece da se stručno osposobe za rad van poljoprivrede.

Ovde se mora napomenuti da socijalističko ekonomsko uređenje nije ni u kakvoj koliziji sa nužnošću razvoja individualnih potencijala seljaka do svih onih granica posle kojih on ulazi u različite oblike udruživanja. Za seljaka nema mesta u socijalizmu jedino u čisto teorijsko-apstraktnom modelu socijalizma, u kojem je jedini proizvodni subjekt radnička klasa, odnosno »radni narod«. Kako je seljak objektivni subjekt izgradnje jugoslovenskog socijalizma, to se njegovo učešće u njemu ne može objasniti težnjom da se dobrovoljno odrekne individualne reprodukcije zbog idejnog odobravanja da bude administrativno ograničen i vanekonomski prinuđen na udruživanje (koje se baš zbog toga teško ostvaruje). Nije moguće teorijski dokazati da će se seljak odreći sopstvenog ekonomskog prosperiteta u regularnim uslovima reprodukcije samo radi ideje o čistom socijalizmu. To bi se pre moglo uzeti kao incidentan slučaj, ali sigurno kao pravilo može egzistirati samo onda kada je seljak do te mere ekonomski obezvređen u robnoj proizvodnji da mu je individualna poljoprivreda apsolutno besperspektivna, ili onda kada je do te mere administrativno i vanekonomski obezvređen da mu se misao o napuštanju poljoprivrede zakonito nameće. Razlika između ova dva odricanja od poljoprivrede je kardinalna: u prvom slučaju vezana je za najmanje troškove podruštvljavanja uz stabilnu agrarnu i industrijsku proizvodnju, dok je u drugom vezana za određeno neproduktivno i vanekonomsko udruživanje i prelivanje radne snage uz nestabilnu i skuplju proizvodnju. Prema tome, relativna ravnodušnost seljaštva prema zemljišnom maksimumu ne može se objasniti njegovom visokom ideološkom svešću i saznanjem o svojim perspektivama u socijalizmu i krupnoj robnoj proizvodnji, već samo takvim udarima u reprodukciju koji ga nužno i protiv njegove volje iz nje izbacuju, pri čemu je njegovo lično mišljenje o tome, kao i o svojoj dobrovoljnosti, samo subjektivno viđenje situacije koja nema upotrebnu vrednost rezultata naučne analize, niti se njome dobija političko-ekonomska valorizacija utvrđenih državnih limitacija.[29]

Pri ovim razmatranjima treba pomenuti i mišljenje da zemljišni maksimum proističe iz cilja naše agrarne politike budući da se ona ostvaruje »postepenim podruštvljavanjem proizvodnje i zemljišta koje treba da vodi ka povećavanju dohotka i prevazilaženju svojinskih odnosa«, pri čemu se »ključna pitanja proizvodnje i dohotka ne rešavaju administrativnim promenama veličine maksimu-

[27] Čukanović, *Klasni karakter*...

[28] Isto.

[29] Uopšte je teško pojmiti toliku idejnu izgrađenost seljaštva u odnosu na socijalizam da ono zna svoju dugoročnu reprodukcionu perspektivu u njemu, dok je ta izgrađenost do kraja sumnjiva ako ga uči da se odrekne reprodukcije pre nego što se akumulativno obezvredilo.

Digitized by Google

ma, već promenama u načinu i karakteru proizvodnje«[30]. Mada je ovde nejasno šta je argument kojim se opravdava maksimum, sem ukoliko se misli da udruživanje traži administrativni zemljišni limit, ipak treba naglasiti da se ne može dokazati da je cilj agrarne politike u socijalizmu i, naročito, u Jugoslaviji da gradi udruživanje na »Potemkinovim selima« koja treba da počivaju na razlici između veštački traženog stepena udruženosti prema nivou razvijenosti proizvodnih snaga sa svim daljim negativnim efektima po robnu proizvodnju i odnose u poljoprivredi. Ne postoje ni teorijski ni empirijski dokazi da je socijalizam u jugoslovenskoj poljoprivredi veći, a njegova izgradnja lakša ako se spreči akumulativni rast seljaka i ograniči obim njegove privatne svojine na zemljište. Takvi dokazi ne postoje ni na strani nižih troškova proizvodnje prilikom prevremenog udruživanja (naročito vidljivo kod seljačkih radnih zadruga), stabilnosti proizvodnje i brzine njenog rasta, ni na strani višeg kvaliteta društveno-ekonomskih odnosa koji bi tim povodom trebalo da se konstituišu.

Pri razmatranju načina proizvodnje nesumnjivo je da se ključna pitanja ne rešavaju administrativnim merama, što proizlazi iz odnosa snage dekreta i snage društveno-ekonomske epohe, ali iz toga ne proističe potreba za zemljišnim maksimumom zato što seljak nije perspektivni fundament socijalizma. Čak se ni iz pozicija 1953. godine — ma koliko nedalekovidi bili — ne vidi zašto bi se najproduktivniji deo jugoslovenskog seljaštva reprodukciono obezvredio i sprečio da razvije maksimalnu proizvodnu snagu rada iza koje bi, u stvari, trebalo da stoji opšti društveni interes. Ovo tim pre što ni posle 25 godina društveni sektor nema prevlast u obimu primarne tržne mase, što, naravno, ne osporava njegov značaj u perspektivi, ali ne dokazuje ni egzistencijalnu potrebu Jugoslavije da zaguši akumulativne kanale sitnog i srednjeg seljačkog gazdinstva.

Mi smo i inače u posleratnoj teorijskoj misli o agrarnom pitanju u izvesnoj stalnoj kontradikciji povodom maksimuma. Na jednoj strani se (više mehanički) konstatuje klasična političko-ekonomska istina o reprodukcionim kvalitetima seljaštva u robnoj proizvodnji, dopunjena politikološkim analizama o odnosu socijalizma i seljaka, a na drugoj — kao da prva najedanput gubi kvalifikovanost za Jugoslaviju — konstatujemo da je usled društveno-ekonomske potrebe za krupnim robnim socijalističkim gazdinstvom (čiju dugoročnu opravdanost niko i ne osporava) neophodno najproduktivnije seljaštvo administrativno ograničiti, jer je, navodno, to i ekonomski rentabilnije, a i politički neosporno pozitivno.[31] Ovde se do-

[30] Petar Marković, *Migracije i promene agrarne strukture*, str. 102, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1974.

[31] Ovde treba, kao suprotnost, navesti da je sâm Kardelj smatrao pozitivan efekt maksimuma sa stanovišta ekonomije nedokažljivim, ali da je maksimum s političkog gledišta ipak opravdan. Na drugoj strani, ističući ekonomske potrebe zemlje da maksimizira obim poljoprivredne proizvodnje angažovanjem svih raspoloživih privrednih kapaciteta, on je znatno doprineo da se promeni negativni normativni stav prema opremanju seljačkih gazdinstava teškom mehanizacijom.

Digitized by Google

daje tobožnja zainteresovanost Jugoslavije da spreči ekonomsku i društvenu diferencijaciju na osnovi ličnog rada u poljoprivredi zato što ona vodi kapitalizaciji sela (!). Međutim, to je, objektivno, poziv na uravnilovku.

Pri argumentisanju o mogućnostima pretvaranja sitnoparcelnog i srednjeg jugoslovenskog seljaka u kapitalistu i, s tim u vezi, o njegovoj potencijalnoj pretnji socijalizmu[32], pominje se sve do sad nedokazana tvrdnja da se na više od 10 ha krupna oruđa za rad ne mogu u smislu ekonomije rada primeniti bez angažovanja dodatne radne snage na gazdinstvu.[33] Pri tome se bliže ne određuje na koju se površinu veću od 10 ha misli, jer je svakako tačno da se na bilo kojoj površini seljakova porodica ne može pojaviti kao proizvodna snaga rada bliska industrijski prosečnoj, kao što je tačno da se ne vidi kojom bi to masom kapitala seljak mogao zasnovati proces proizvodnje sa najamnom radnom snagom i pretvoriti se u kapitalistu. Stoga se, kao što je već ranije rečeno, ne može dokazati da je pojava spoljne radne snage na seljačkom gazdinstvu — pogotovu kada ono i sâmo smanjuje svoju sopstvenu radnu snagu — dokaz o kapitalističkoj sadržini ekonomskih odnosa, već je to, pre svega, potvrda o mukotrpnom proširivanju reprodukcije koja iza sebe ne ostavlja čak ni toliki dohodak koji bi bio viši od prosečnog radničkog dohotka. Ako je i viši, to ne svedoči o postojanju kapitalista, kao što ni natprosečna primanja pojedinačnog radnika ne dokazuju da on više ne pripada radničkoj klasi.

Kao kuriozitet se ovde može navesti da su još Turci u našim krajevima smatrali da jedna porodica sa parom volova može da obradi 6—11 ha u komadu, pa su tako i čifluke pravili kao baštine porodica.[34]

Van svake je sumnje da današnja porodica može sa krupnom tehnologijom — koja joj je ekonomski dostupna — da se reprodukuje na površini znatno većoj od 10 ha, bez obzira na to što je u pitanju robna proizvodnja, koja u krajnjem ishodu ne može otići dalje od sitno-robnog karaktera i preći u krupno-robni, što je nužan uslov kapitalizma. U svakom slučaju, danas je masa kapitala koja se zahteva za otvaranje kapitalističke reprodukcije apsolutno veća od one iz perioda prvobitne kapitalističke akumulacije, dok je seljakova akumulativnost, iako takođe apsolutno narasla, drastično relativno smanjena u odnosu na potrebni minimum za krupnu robnu proizvodnju. To je slučaj i sa razlikom u pogledu akumulativnih potencija u socijalizmu, pri kojoj su šanse sitnog i srednjeg seljaka u pravcu kapitalizma obrnute u odnosu na povećavanje te razlike. Stoga je kod administrativnog ograničavanja reprodukcije seljaka jasno da, nezavisno od ostalih mera, zemljišni maksimum direktno

[32] Uz uvažavanje svih specifičnosti tipa ekonomskih odnosa i privredne politike u drugim socijalističkim zemljama Evrope, ni u jednoj od njih nije uočeno da se, i pored znatno većeg zemljišnog maksimuma, seljak postavio kao pandan socijalizmu ili demijurg kapitalizma. Ovim se ne brani svrsishodnost maksimuma većeg od jugoslovenskog.

[33] Čukanović, isto.

[34] Nikola Vučo, *Privredna istorija naroda FNRJ*, str. 166.

Digitized by Google

znači ograničavanje prednosti koncentracije površine »krupnog« parcelnog gazdinstva u korist sitnog, gde ta »korist« ne može biti društveno-ekonomski dokazana. U suštini je maksimum objektivno veštačko podržavanje i konzerviranje sitnog gazdinstva, bez obzira na to što se time htelo postići udruživanje na krupnim robnim osnovama, uz brži razvoj socijalističkih proizvodnih odnosa.

Ako se već htelo dokazati da su seljakove šanse za kapitalizam moguće, onda je sasvim nejasno kako se moglo desiti da se rigorozne mere u sprečavanju toga preduzmu 1953, a ne 1945. godine. Tu je do kraja problematična tvrdnja da su klasne suprotnosti bile izraženije 1953. nego 1945. godine i da je kao doprinos njihovom ublažavanju zemljišni maksimum morao biti umanjen sa 25—35 ha na 10 ha.[35]

Maksimum i špekulacije sa zemljom

U naknadnim razmatranjima o političko-ekonomskoj opravdanosti ograničavanja zemljišnog obima u sitnom parcelnom vlasništvu često se u prilog maksimumu navodi teza da bi se njegovim ukidanjem izazvalo špekulisanje u prometu zemljom i dizanje cene zemlje, što bi, navodno, dovelo do izvesnog procesa kapitalizacije seljaka.

Za špekulisanje zemljom za poljoprivrednu proizvodnju u sitnom parcelnom vlasništvu prvi uslov bi bio da ona bude jedna od vodećih ekspanzivnih grana privrede, što ona u seljačkoj proizvodnji ne može biti, i da pruža bar prosečne uslove oplodnje kapitala, što je sitno-parcelnoj poljoprivredi u okolnostima krupne robne proizvodnje takođe potpuno isključeno. I to tim pre što jugoslovensko seljaštvo poseduje unutrašnju i spoljnu ekonomsku i građansku slobodu kretanja i nije prisiljeno da se »venča« (D. Jovanović) sa zemljom i time tražnjom izvrši pritisak na postojeći zemljišni obim. Uostalom, špekulisanje zemljom se može, uprkos svim teškoćama oko identifikacije postojećih zemljišno-svojinskih odnosa, dosta efikasno suzbijati i administrativnim merama. Tu su, pored političkih, pre svega ekonomske mere, počev od fiskalnih pa do agrominimuma, zaključno sa onim pravnim, koje se odnose na narušavanje društveno-ekonomskih odnosa u socijalističkoj Jugoslaviji.

Na drugoj strani, ukidanje zemljišnog maksimuma nema nikakvog direktnog uticaja na dizanje cene zemlje (sem u prvom periodu zbog efekta odložene tražnje), niti se uopšte teorijski mogu pronaći valjani argumenti za to, pošto bi industrija i dalje brže obezvređivala reprodukcioni položaj mase sitnih seljaka nego što bi doprinosila njihovom ekonomskom učvršćenju. Zbog toga bi ponuda zemlje i dalje bila veća od tražnje — sem za parcele do jednog

[35] Čukanović, isto. — Ova tvrdnja, na žalost, i nehotice asocira na dogmu da klasne suprotnosti u socijalizmu jačaju sa njegovim razvojem.

Digitized by Google

hektara — tako da bi i cena zemlje relativno neprekidno padala, uprkos tome što zbog inflacije može u apsolutnom iznosu rasti.

Cena za parcele do jednog ha bi se povećavala nezavisno od ukidanja zemljišnog maksimuma. Njihova cena bi čak, u uslovima nelimitiranog snabdevanja zemljištem, sporije rasla zato što u uslovima maksimuma seljak biva pre vremena vanekonomski izvlašćen (gde udruživanje to ne može sprečiti), što izaziva nepotrebno prelivanje radne snage u druge delatnosti — makar i zbog psiholoških efekata maksimuma. Time se veštački podižu cene najsitnijih komada zemljišta, budući da oni, u uslovima nedovoljnog industrijskog dohotka i sporijeg rasta agrarne proizvodnje u društvenom sektoru, služe za dopunsku proizvodnju dobara najslabije plaćenih radnih slojeva. Oni se, dakle, u izvesnom smislu zakonito nameću bivšem seljaku (ne svakom), jer on svojim relativno niskim industrijskim dohotkom nije ekonomski sposoban da prihvati gradski stepen potrošnje. U tom smislu bi ukidanje zemljišnog maksimuma možda čak usporilo dizanje ovih cena, mada ih ne bi sprečilo, budući da za parcelama do jednog hektara i posle izvlašćivanja od poljoprivredne proizvodnje postoji relativno velika tražnja (vrtovi, rekreacione površine, građevinska zemljišta itd.).

Ali, bez obzira na to, ne vidi se zašto bi promet zemljišta od jednog ha izazvao donošenje zemljišnog maksimuma od 10 ha. Međutim, u uslovima najširih reprodukcionih ograničenja (prvobitna socijalistička akumulacija), u kojima je maksimum samo jedan od elemenata, cena zemljišta može krenuti nadole i pretrpeti takav apsolutni pad da prodaja zemlje nema više nikakvih dodirnih tačaka ni sa naknadom prvobitno uložene sume, dok se o oplodnji privatnog vlasništva posredstvom prometa zemljom uopšte ne može govoriti. To je slučaj u današnjem prometu zemljom u Vojvodini, gde cena jednog ha najplodnijeg zemljišta pada i na 2 miliona starih dinara. Ako bi se ona pomnožila sa 10, u skladu sa shvatanjem da 10 ha daju »solidan« nivo reprodukcije i relativno visok dohodak, onda suma od 20 miliona starih dinara ne bi bila dovoljna za skromnu ličnu potrošnju prosečne vojvođanske porodice ni tri godine.[30] Ovi slučajevi sigurno ne mogu duže opstati, a brzo bi nestali u uslovima ukinutog maksimuma (uz pretpostavku opšteg reprodukcionog poboljšanja položaja poljoprivrede), jer bi se poljoprivreda ukazala kao dalja reprodukciona šansa najproduktivnijeg seljaštva, što bi nesumnjivo uslovilo povećanu tražnju za zemljištem i dizanje cene zemlje. Ali time se ne bi moglo dokazati špekulisanje zemljom, već samo to da je usled povećanja reprodukcionih šansi došlo do uspostavljanja određenog nivoa cena koji je ranije bio veštački oboren.

[30] Još je Viljem Peti tvrdio da suma prodatog kompleksa zemlje koji dozvoljava prosečnu reprodukciju porodice u svojoj epohi mora biti dovoljna za 20 godina života. Marks je ovu tvrdnju posredno prihvatio kroz račun o ceni zemlje na osnovu kapitalizovane rente, gde se njegova suma u osnovi identifikuje sa sumom koju je iznosio Viljem Peti. Ova se opaska navodi samo radi ilustracije i nema egzaktnu operativnu vrednost u sitnom parcelnom vlasništvu, jer se prethodna shvatanja odnose na rentonosna zemljišta u krupnoj robnoj proizvodnji. Međutim, izvesna analogija postoji.

Digitized by Google

Isto tako, činjenica da usled inflacije cena zemlje može rasti ne znači i mogućnost špekulacije zemljom, jer se inflacioni efekat rasprostire i na sve druge oblasti proizvodnje, tako da je porast cene zemlje praćen rastom drugih cena. A što se tiče samog odnosa cene zemlje i cena industrijskih proizvoda, može se napomenuti da cena zemlje neprekidno relativno pada usled veće ponude zemljišta od tražnje u međuseljačkom prometu, tako da se pojačava dohodovna diferencijacija između prodavaca zemlje i prodavaca industrijskih proizvoda. To pobija tvrdnju da se posednici zemljišta mogu pojaviti kao špekulanti i da ih u tome jedino maksimum ometa.

U stvari, do jedine mogućnosti neekvivalentne razmene zemljišta u sitnom parcelnom vlasništvu dolazi baš u suprotnom smislu od onog koji se seljaku veštački imputira i to se ostvaruje potpuno nezavisno od zemljišnog maksimuma. Tako posednici zemljišta u nerazvijenim područjima prodaju svoju zemlju po ceni višoj od one koju će platiti prilikom njene kupovine u razvijenim agrarnim područjima. Ali tu se ekonomska korisnost operacije odmah i prekida, jer se kupljena zemlja ne može nanovo prodati po višoj ceni, pošto je tražnja u razvijenom području niža od one u nerazvijenom. Dakle, jedino što se može uraditi jeste da se za manje zemlje dobije više zemlje, ali ne i novca. A to upućuje na proizvodnju, a ne na špekulaciju.

Uostalom, ako bi cena zemlje krupnih parcela u međuseljačkom prometu i rasla, to se društva, sa ekonomskog i finansijskog stanovišta, ništa ne tiče niti ga oštećuje, jer ne zahvata društvene, već individualne fondove, i nije neproduktivniji izdatak »socijalističke«, već individualne akumulacije. A to spada u oduživanje seljaštva istoriji akumulacije i ne povređuje socijalizam, budući da ga ne opterećuje prevremenim neproduktivnim izdacima za kupovanje zemlje za društveni sektor, za neproduktivno zapošljavanje radne snage iz poljoprivrede, za uvoz agrarnih produkata koje bismo i sami mogli proizvoditi itd. Naprotiv, to dozvoljava izraženiju akumulativnu tenziju i brži privredni razvoj, koji će doprineti podruštvljavanju seljačkih gazdinstava prema njihovim ekonomskim potrebama, a ne prema subjektivističkom viđenju administracije.

Cena seljakove zemlje i društveni sektor u poljoprivredi

Ako je strah od dizanja cene zemlje u stvari strah za reprodukcioni položaj društvenog sektora, kome je proširenje zemljišnih površina određeni ekonomski imperativ, tada treba imati na umu da je za njega još veći imperativ nezemljišno ulaganje u kapitalne investicije. Njegova potreba za zemljištem je manja od potreba najproduktivnijeg seljaštva, što po sebi nije odgovor za zabrinutost da će ga dizanje cene zemlje usporiti u razvoju, ali se i ovde, kao i prilikom razmatranja o međuseljačkom prometu zemlje, ne vidi:

prvo, zašto bi uopšte došlo do dizanja cene zemlje (sem usled inflacije) kada reproduktivno obezvređenje seljaštva teče brže, a

Digitized by Google

ponuda zemlje je veća od tražnje za njom — sem kod parcela do jednog ha, a osobito do 0,5 ha i u izrazito pasivnim krajevima, dakle slučajevi koji se i ne odnose na društveni sektor;

drugo, ako bi i došlo do sporadičnog dizanja cene zemlje, društvena gazdinstva bi pod normalnim okolnostima agrarne reprodukcije (koje kod nas ne postoje), bez osobitih udara na akumulaciju, mogla kupovati zemlju iz fonda diferencijalnih renti koje ona moraju ubirati sve dok je sitno seljačko gazdinstvo — i uopšte seljačko gazdinstvo — značajniji snabdevač stanovništva i industrije agrarnim proizvodima. Time se, dakle, ne bi okrnjila prosečna akumulativnost industrijalizovane poljoprivrede naspram društvene akumulativnosti, jer bi ona »lažnom socijalnom vrednošću« (diferencijalnim rentama) nadoknađivala lažne troškove reprodukcije, u što kupovina zemlje prvenstveno spada.

Isto tako, neosnovano je očekivati da će društvena gazdinstva otkupljivati seljačku zemlju onom brzinom kojom se ta zemlja napušta. Isti uzrok koji »raseljačuje« poljoprivredu (industrijalizacija, odnosno minuli rad) ne dozvoljava da se poljoprivredno zemljište istom brzinom vraća u industrijalizovanu poljoprivredu, niti uopšte zahteva da se jednaki obim površina neprekidno zadržava u poljoprivredi. Ovde je zakonitost takva da se ukupni obim poljoprivrednih površina smanjuje, pri čemu je povećanje zemljišta u društvenoj svojini sporije od napuštanja zemljišta u privatnom vlasništvu. Taj vakuum u prometu zemlje ni pod kojim uslovima ne mogu popuniti ni najproduktivnija seljačka gazdinstva, pa makar bio i neograničeni obim posedovanja poljoprivrednog zemljišta.

Iz toga, uzgred, proizlaze mnoge posledice po, pre svega, staračka domaćinstva, gde je do kraja nerealno predviđati da se njihov problem može rešiti otkupom zemlje uz isplatu mesečnih obroka na nivou tobožnje rente koju njihova zemlja može izlučiti. Taj problem je daleko više socijalne nego ekonomske prirode, pa se tako mora i postaviti. Bez ikakve sumnje, u društvenom je interesu da napuštena zemlja bude vraćena u seljačku poljoprivrednu proizvodnju, i to bi trebalo da bude pre svega slučaj kod svake one koncentracije zemlje i centralizacije svojine koja bi iza sebe imala povišavanje produktivnosti rada, obima proizvodnje i stabilnu reprodukciju (mada ne samo kod nje). Ako se to može, između ostalog, postići i ukrupnjavanjem poseda iznad 10 ha[37] u privatnom sektoru, onda ne postoje društveno-ekonomski razlozi da se to spreči.

Umesto toga, smanjeni zemljišni maksimum doprineo je još većoj agrarnoj prenaseljenosti i usitnjavanju seljačkog poseda u okviru kojeg je kategorija poseda — ispod maksimuma — od 5—8 ha

[37] Republikama je ostavljena mogućnost da, u skladu sa kvalitetom zemljišta u brdsko-planinskim krajevima, povećaju zemljišni maksimum. Tako je u Sloveniji maksimum podignut na 20 ha obradivog zemljišta (»Uradni list SRS«, br. 26/73), dok se o tome intenzivno razgovara i u drugim republikama. Ovde je uobičajeno da se maksimum kod neplodnog zemljišta kreće do 15 ha. Takođe, ako nekoliko domaćinstava živi na zajedničkom gazdinstvu, tada ukupna masa zemljišta ne može iznositi više od 50 ha zemlje.

Digitized by Google

porasla sa 21% u 1953. na 23% u 1955. godini, a kategorija gazdinstava iznad 8 ha smanjena sa 15% u 1953. na 13% u 1955. godini. Njihov broj nije opao usled ekonomske inferiornosti, već zbog državnog intervencionizma u zemljišno-svojinskim odnosima.

Parcelna svojina kao granica razvoja poljoprivrede

I, najzad, opravdanost zemljišnog maksimuma se izvodi i iz tobožnje apriorne istine da je privatna svojina, odnosno sitnoparcelno vlasništvo, uzrok niskog reprodukcionog stanja poljoprivrede, koje bi se brzo moglo prevazići bez seljaštva i da mu stoga ne treba dati priliku za dalje produžavanje ekonomske egzistencije, jer ona usporava razvitak opštih proizvodnih snaga rada. Ova konstatacija, koja u osnovi polazi od netačnog interpretiranja Marksovih stavova o reprodukcionoj ograničenosti sitnog gazdinstva, u stvari izvodi proizvodne snage rada i celinu proizvodnih odnosa iz svojine.

Nesumnjivo je da se seljak sporije tehno-ekonomski razvija od industrijalizovane poljoprivrede, ali, generalno gledajući, on nikoga ne zadržava u svome razvoju ako se i sam razvija u okviru svog manevarskog prostora — sitne robne proizvodnje, i udružuje u meri u kojoj je ekonomski obezvređen. Do krajnosti je subjektivističko viđenje seljaka prema kojem on usporava ekspanziju socijalizma. I to zato što je on u njoj individua objektivno uslovljena kako svojom sopstvenom tako i društvenom ekonomijom rada. Stoga on i odgovara datom nivou proizvodnih snaga rada, a ne pretpostavljenoj slici razvijenog socijalizma, i zato tek treba da se ekonomski iživi, ako to već nije uradio u kapitalizmu. Šta bi moglo biti bez seljaka u socijalizmu — to je pitanje istog kvaliteta kao i svako drugo koje budućnost zamišlja iz drugih koordinata od onih na kojima se nalazi objektivan odgovor.

Teorijski, a i praktično (u ime socijalizma) može se zamisliti i izvesti brisanje svojinskih granica na poljoprivrednom zemljištu u sitnom parcelnom vlasništvu, ali se ni na koji način ne može ni teorijski osmisliti, niti empirijski izvesti produktivno zapošljavanje »oslobođene« mase seljaštva u smislu prosečne produktivnosti rada u krupnoj robnoj proizvodnji. To se ne može učiniti ni u jednoj privrednoj grani, i to zato što privredni nivo razvijenosti koji je i porodio sitno seljačko gazdinstvo i parcelnu svojinu nije nivo koji dozvoljava njenu reprodukciju drugačiju od one koja joj je imanentna. Taj se nivo ne osporava dekretom, već postupnim razbijanjem sitne robne proizvodnje od strane krupne, putem njene više proizvodne snage rada. U protivnom, samim činom administrativnog uništenja sitne parcelne svojine nestali bi i svi elementi društveno-ekonomske razvijenosti poljoprivrede i privrede koji bi od nje zavisili. Međutim, kauzalitet ne postoji u tom pravcu.

Ovo razmatranje ima smisla utoliko što zemljišni maksimum treba smatrati oblikom dekretskog izvlašćenja seljaštva koji bi se, s jedne strane, približio njegovom iskorenjivanju onoliko koliko

Digitized by Google

bi snižavao dozvoljeni obim zemljišta u privatnom vlasništvu, a, s druge, on čini to isto onoliko više koliko je i pri svojoj stalnoj veličini vanekonomska granica razvoja reprodukcije najakumulativnijeg seljaštva. Ova dva puta se međusobno razlikuju u tome što se kod prvog pogađa celo seljaštvo, a kod drugog njegov reprodukcioni »krem«. Prema tome, može se konstatovati da je u našim uslovima agrarne reprodukcije zemljišni maksimum oblik »neradikalnog napada« na sitnu parcelnu svojinu uopšte, sem za najkrupnija seljačka gazdinstva, dok je »radikalan« samo u sprečavanju višeg nivoa sitne robne proizvodnje u poljoprivredi, ali ne i zasnivanja kapitalističkih odnosa. Tu on nije pogodio, niti danas pogađa zamišljeni cilj.

Digitized by Google

Vojan Rus

Rad i umetnost — strukturna povezanost*

I

Glavna hipoteza ovog napisa je postojanje strukturne veze između rada i umetnosti, u kojoj nalazimo uzročno-istorijsko — a ne mehaničko-determinističko — obrazloženje umetničkog stvaralaštva.

Teorijske praznine u pogledu stvaralaštva prouzrokovale su prilično nemoć znatnog dela filozofije u objašnjavanju suštine umetnosti.

Filozofija je često utemeljeno govorila o spoljnim preprekama za njeno afirmisanje i za afirmisanje umetnosti, kao što su: gruba sila privatnog vlasništva i države, zanemarivanje duhovnih vrednosti.

Ipak, deo filozofije ne vidi svoje sopstvene, neiskorišćene teorijske mogućnosti. Većina filozofa nije se bavila svesno, eksplicitno, jezgrom čoveka, njegovim stvaralaštvom — i zato nije bila svesna suštine svog glavnog predmeta. Iznimci su retki i poznati: na primer, delimično Aristotel, Hegel i Kant, Marks i Djui.

---

* Ovaj napis predstavlja autorovo izlaganje na Devetom međunarodnom kongresu za estetiku, održanom u Dubrovniku 25—31. avgusta 1980. Napis je objavljen sa dopunama, koje su navedene prilikom čitanja referata i sa nekim stilističkim poboljšanjima.

Digitized by Google

Priličan deo filozofije se sve do danas često koleba između dve zastarele (metafizičke, nedijalektičke) jednostranosti: (a) ili tvrdi da je stvaralaštvo *creatio ex nihilo;* (b) ili, pak, tvrdi da je stvaralaštvo nemoćan produžetak drugih principa: prirode, nagona, čistog uma i slično.

Time filozofija često upadne u nelogičku protivrečnost, pošto stvaralaštvo jednom apsolutno odvaja od prirode i univerzuma, a drugi put apsolutno ga uključuje u svetsku zakonitost.

Ovu antinomiju može razrešiti ona koncepcija koja stvaralaštvo shvata kao delovanje koje prevazilazi instinktivnu delatnost životinje sa zamišljajskim, celishodnim radom čoveka. Po toj koncepciji stvaralaštvo nije apsolutni *creator ex nihilo*, koji je apsolutno odvojen od sveta, nego prevazilazi primarne prirodne zakone kao svoj podređeni materijal. Ljudsko stvaralaštvo-rad jeste negacija primarne prirode, koja proizlazi iz same te prirode; zato je njen viši kvalitet; viša priroda.

Opšta struktura rada ili produkcije (po Marksu »opšti zakon produkcije«) pojavljuje se, pre svega, u dve povezane podstrukture: 1. unutrašnja struktura svakog radnog akta, 2. strukturni odnos više raznih akata.

Zadržaćemo se samo na prvoj podstrukturi. Opšti zakon produkcije prisutan je kako u unutrašnjosti materijalne proizvodnje tako i u umetnosti, moralu, u nauci, politici i na drugim područjima. Na svim tim područjima mogućno je stvaralaštvo. Stvaralaštvo je utoliko intenzivnije ukoliko se više afirmiše celovita struktura radnog akta, i odumire ako se raspada ova struktura i ako nestaju njeni sastojci, kao što su potreba, zamišljanje, radna snaga.

Dosadašnji filozofski pravci utoliko su više teorijski zamagljivali i gušili suštinu umetnosti i stvaralaštva ukoliko su više rasecali celovitu strukturu produkcije na njene sastojke, koje su apsolutno apstrahovali: ili samo zamisao i fantazija, ili samo predmet rada ili samo izraz i tehniku itd.

Za strukturu celovitog radnog akta karakteristična je razvijenost i isprepletenost sledećih sastojaka: svesna potreba, zamisao, radna snaga, radna akcija, sredstvo i predmet rada, proizvod i zadovoljenje potrebe. Umetnost i svako drugo stvaralaštvo mogućno je samo u obliku činova koji udružuju sve pomenute sastojke (a imaju u umetnosti vrlo specifičan oblik, pa ih nikako ne možemo jednostavno izjednačavati sa sastojcima materijalne proizvodnje).

Istorijsku povezanost materijalne produkcije, rada i umetnosti možemo utvrditi kao istorijsko-dijalektičku uzročnost ako se udubimo u opštu strukturu rada koju nalazimo u umetnosti i u drugim područjima. Stvaralaštvo se masovno javlja već hiljadu godina i u strukturi materijalne produkcije i u umetnosti zemljoradnika, zanatlija i lovaca.

Digitized by Google

II

Ove teze nije mogućno ovde detaljno dokazivati. Zato ću ih pokazati samo na strukturnom odnosu zamisli sa drugim sastojcima radnog akta. (Ističem da je ovo samo jedan presek stvaralaštva.)

Zamisao nije jedini suštinski, ali je najkarakterističniji oblikujući sastojak stvaralaštva. Jednostrana, nedijalektička tumačenja stvaralaštva suzila su njegovo jezgro ili samo na pojam, ili samo na saznanje i čistu apriornost, ili samo na celishodnost ili samo na običnu inspiraciju, na običnu intuiciju ili samo na uobrazilju. Svi ovi psihički procesi (saznavanje, intuicija, fantazija itd.) zaista aktivno sudeluju u svakom stvaralaštvu, pa i u umetnosti. Međutim, ovi procesi su u stvaralaštvu — i u umetnosti — uvek delimično i najviše oblikovani po zamišljanju.

Zamišljanje ima prvenstvenu (ali ne jedinu) zaslugu: da stvaralaštvo proizvodi nešto što je kosmički suštinski novo; da je zato stvaralaštvo najviši mogući uspon čoveka iznad svega datog, iznad primarne prirode; da stvaralaštvo rađa predmete, koje sve prirodne zakonitosti ne bi mogle nikada proizvesti.

Oblikujuću moć zamišljanja može ilustrovati upoređenje sa fantazijom, koja je, po mišljenju nekih, jedini izvor stvaralaštva. Obična fantazija zaista povezuje čulno-predstavne i pojmovne sastojke u nove duhovne celine koje nemaju analogan predmet u svetskoj datosti. Međutim, ovo golo povezivanje u običnoj uobrazilji još nije utemeljeno u suštinskim osobinama sastojaka fantazije. Zato se gole veze fantazije, a naročito njihovi čulno-predstavni sastojci ne mogu opredmetiti u umetnički proizvod, u umetničko delo, a da ne sazrevaju u zamisao. Samo kada zamišljanje temeljito i na pojmovno-sintetički način preradi čulno-pojmovnu smesu obične fantazije, svakodnevne intuicije i obične inspiracije, mogu se ove povezati sa odgovarajućom akcijom i tehnikom, sa odgovarajućim sredstvima i predmetima tako da nastaje novi proizvod. Tek zamišljanje izgradi između želje, saznanja i fantazije, na jednoj, i ruke, čekića i kamena, na drugoj strani, takve suštinske odnose da može nastajati stub ili statua od kamena.

Fantazija, intuicija i osećajnost su uvek aktivni činioci nastanka umetničkog rada; one su takođe preduslov, hipoteza i podsticaj za zamišljanje; zamišljanje je zato i posledica i nije samo *creatio ex nihilo*. Međutim, u odnosu na oblikovanje umetničkog dela bila bi gola, obična fantazija samo svetao oblak, koji odmah nestaje, ako ovu fantaziju ne bi oblikovala zamisao i ako se ne bi posredstvom zamisli produžila u umetničku produkciju. Samo na taj način obična fantazija postaje stvaralačka fantazija.

To ukazuje na to da zamisao nije jedina moć produkcije i umetnosti. Međutim, ona je glavni oblikujući činilac, dok su drugi duhovni ili prirodni sastojci ili glavne akciono-energetske moći u umetnosti (na primer, osećanje, strast, telesna snaga) ili njeni prvi podsticaji (obična fantazija, svesna potreba, motivi itd.).

Sasvim je pogrešno zamisao na racionalistički način shvatiti kao uniformističko smirivanje, koje ima jedini zadatak da koči ra-

Digitized by Google

zigranu osećajnost, fantaziju i intuiciju. Upravo obrnuto. Tek kada su osećajnost i fantazija kultivisane sa zamišljanjem, postaju potencijalno u pogledu svoje predmetnosti gotovo beskonačno kosmički otvorene i dinamične. Umetnička fantazija (predstava, osećajnost) može da dodirne i doživljava beskonačnost sveta samo ako je prerađena i povezana sa zamišljanjem. Tada postaju glavne granice umetnosti čovekove sopstvene moći, a ni jedno područje čoveka i sveta više nije za umetnost apsolutno nedodirljivo. U organskoj vezi sa zamišljanjem i produkcijom umetnička osećajnost i fantazija ne nestaju, nego se samo obogaćuju.

Kao svi drugi sastojci umetničkog akta, i umetnička zamisao je veoma specifična. Oštro se odvaja nekim osobinama od naučne ili proizvodno-tehničke zamisli. Ove dve mogu da budu dosta precizne i pojmovno čiste, tako da je u njima (u prvobitnim zamislima nauke ili materijalne proizvodnje) konačni proizvod oblikovan već do sitnica. Nasuprot tome, osnovna i početna zamisao romana ili slike, po pravilu, samo je približna, vrlo porozna i elastična. Time specifična umetnička zamisao otvara dosta mesta u dva pravca: 1) delimičnim zamislima, zamislima o delovima jednog te istog umetničkog dela, koje se, po pravilu, oblikuju tek u umetničkom proizvodnom procesu; zato je bolje govoriti u umetnosti o zamišljanju nego o zamisli; umetnička zamisao jeste proces, koji se razvija u celom stvaralačkom aktu; 2) dovoljno prostora i čulno-predstavnim sastojcima umetnosti, koji su nužni za njen specifični izraz, pošto tek putem njih umetničko delo deluje intenzivno na osećajnost.

Zamišljanje ima, prema tome, i u umetnosti oblikujuću-povezujuću ulogu. Ipak je uloga zamisli ovde skromnija nego u nauci, tehnici i materijalnoj proizvodnji, pošto je udeo osećajnih i predstavnih sastojaka u umetnosti veći nego u naučnom otkriću ili u materijalno-tehničkom proizvodu. Umetničko delo je vrlo celovit duhovni proizvod, pošto je uvek komplementarno i uravnoteženo objedinjavanje izabranih misaonih, osećajnih i čulno-predstavnih sastojaka.

U čemu je suština oblikujuće uloge zamisli?

Glavni materijal zamišljanja jesu pojmovi. Zamisao je takvo novo povezivanje pojmova koje prevazilazi sve u prirodi date veze. Kada čovečanstvo sazre — a to se desilo već odavno — do nivoa zamišljanja i pojmovanja, nastaju u čovečanstvu suštinska pomeranja. Kada se, na primer, probijemo do pojma tvrdoće ili do pojma boje — te pojmove ne poseduje ni jedna životinja — počinjemo shvatati da nam kao materijal za vajanje ili za gradnju kuće ili za sliku može poslužiti bilo koja od materija sveta, samo ako ima dovoljnu tvrdoću ili odgovarajuću boju. I još više: kada se pojavi zamišljanje, počinjemo shvatati da teorijski postoji beskonačan broj mogućnih kombinacija takvih tvrdih ili obojenih materija, uključujući i one koje još ne postoje i koje su tek mogući rezultat proizvodnje. Prema tome, tek zamišljanje i produkcija podstiču fantaziju, inspiraciju, predstavljanje i osećanje da se odlučno odvajaju od životinjsko-instinktivne zavisnosti od prirodne datosti i da je sebi podređuju.

Digitized by Google

Pošto je zamišljanje takva moć »apriorne sinteze« koja se oslobodila jednostrano-životinjske zavisnosti od datog, zamišljanje može samo sebe — iz samog sebe — sintetički graditi u sve više i sve kompleksnije zamisli. Zato se zamišljanje, koje se nekada bavilo najintenzivnije materijalnom produkcijom, moglo već odavno u istoriji promeniti sopstvenim snagama u umetničko zamišljanje, koje je suštinski više od materijalno-proizvodnog zamišljanja.

U tome je toliko tražena istorijsko-uzročna veza svih vrsta produkcije — od materijalne do umetničke. Zamišljanje može naći put u umetnost iz koje bilo druge produkcije, ali je to uvek prelazak na viši kvalitet.

Tek otkrivanjem ove uzročne veze, koja, naravno, ima istorijski značaj, a ne značaj svakodnevnog fatalnog determinizma, može se teorijski utemeljiti autonomnost umetnosti i izvornost umetnika; otkrivanje dijalektičko-istorijske veze između rada i umetnosti, prema tome, ne guši umetnost, nego je tek oslobađa. Kada shvatimo da je zamišljanje i struktura rada jezgro svih vrsta produkcije — i umetnosti — nećemo moći više reći da je umetnost ili samo intuitivni, ili samo pojmovno-saznajni ili samo fantazijski odraz nečeg datog (pa bilo da je to dato ekonomski osnov ili prirodna stvarnost, ili platonistička ideja, ili huserlovske suštine ili hajdegerovsko biće). Zamišljanje i struktura rada su uslov da je umetnost izrazito posebno i autonomno stvaralaštvo, koje je u isto vreme aktivni deo celovitog društvenog stvaralaštva.

Umetnost nikako nije sa drugim vrstama rada, stvaralaštva povezana samo zamišljanjem, nego i celovitom strukturom rada. Umetničko delo nastaje tek onda ako se umetničko osećanje, intuicija i zamisao probiju do specifičnog proizvoda posredstvom drugih sastojaka rada, koji su autonomni i zajednički svim vrstama rada (iako su na svakom području vrlo specifični). Umetničko delo, očigledno, ne može nastati iz najveličanstvenijih osećanja, zamisli i fantazije, ako se oni ne opredmećuju sa specifičnom umetničkom delatnošću, koja nužno ide preko nekih čulnih sredstava i pri tom upotrebljava određenu tehniku, sve dok ova celovita delatnost ne oblikuje posebnu umetničku predmetnost (lične doživljaje, društveno-kulturna iskustva) u neponovljiv izraz, u umetničko delo.

U umetnosti se tako uvek, ali na vrlo specifičan način, pojavljuje opšti zakon produkcije, njegov opšti strukturni lanac, koji je karakterističan za svaki celoviti rad: svesna potreba, zamišljanje, radna akcija, predmet i sredstvo rada itd.

Zato nije dovoljan samo psihološki metod da bi objasnio umetnost i stvaralaštvo; zato je estetski psihologizam nedovoljan. Estetika ima objekt koji je samo njoj svojstven i specifičan.

Moja teza o značaju zamišljanja je uperena protiv gnoseologizma, mimetizma i kontemplativizma, koji su još prisutni u brojnim filozofskim i estetskim pravcima. Naglasak na zamišljanju je mali korak ka novoj estetici, koja može shvatiti umetnost kao akciju

Digitized by Google

i kritiku, povezanu sa određenim vrednostima i ciljevima (zamislima).

Čovek se materijalnom proizvodnjom oslobađa podređenosti prirodi i stvara slobodno vreme, koje je značajni prostor za umetnost. Ona se pojavljuje kao komplementarno i više stvaranje čovekove celovitosti. Umetnost najintenzivnije razvija ljudsku duhovnost u pojedincu i u odnosima među ljudima, pošto sa kultivisanim i materijalizovanim figurativno-predstavnim izrazima najintenzivnije prenosi ljudima sintezu osećajnosti, fantazije i misaonosti (ova sinteza je zapravo duh oslobođen mističnosti).

Umetnost nije tako tesno vezana za materijalnu datost i fizičke potrebe čoveka kao materijalna proizvodnja i nije tako tesno vezana za konkretne društvene situacije. kao što su moral, politika i nauka. Usled bogatih mogućnosti kombinacija različitih duhovnih sastojaka i usled velike (ali ne apsolutne) oslobođenosti umetnosti od datosti, u oštroj je protivrečnosti sa suštinom umetnosti tvrditi da prava socijalistička i humanistička umetnost upotrebljava samo jedan, na primer, samo realistički metod. Ni jedno područje čovekovog rada ne sadrži toliko bogate mogućnosti u pogledu različitih metoda (stilova, sredstava, tematike itd,) kao sama umetnost.

Marksisti vide (na primer, Marks u *Kapitalu*, u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima 1844)* istorijski osnov umetnosti u radu kao zamišljajskom stvaralaštvu. Ona ima beskonačne mogućnosti sintetizovanja (u pogledu predmetnosti i produkata). Zato marksisti nikada ne mogu reći da je zadatak umetnosti samo da odražava datost, predmetnost. Zato nikada ne mogu umetnosti propisivati samo jedan meto, samo jedan umetnički pravac i stil. Iz pretpostavke o suštini rada marksisti jedino mogu dosledno tvrditi da umetničkih metoda, stilova i sredstava može biti, u principu, beskonačno mnogo. Ako je umetnost stvaralaštvo, onda je istovremeno njen zadatak i beskonačna mogućnost da je na svom području stvaralački nezavisna, da gradi nešto novo. Njen specifičan doprinos čoveku i društvu je baš u tome da ne ponavlja utilitaristički društvene, ili vaspitne, ili prirodne ili političke datosti. Međutim, umetnost može dati posredne podsticaje svim tim područjima.

III

Pokušajmo još da postavimo umetnost u društvenu situaciju naše epohe!

Stvaralaštvo je savremenom čovečanstvu sve više objektivno potrebno, bez obzira na to što je postojeće društvo, uglavnom, suštinski drugačije sređeno i što ta potreba kod većine pojedinaca i socijalno-političkih snaga nije još dovoljno subjektivno shvaćena.

Kao značajan deo stvaralaštva, i umetnost je — na svim svojim stepenima: stvaralaštvo umetničkih dela, sekundarno stvaralaštvo, amaterizam, potrošnja umetničkih dela itd. — jedan od

Digitized by Google

suštinskih izlaza iz savremene duboke krize rasta čovečanstva, kojom ono još nikada do sad nije bilo toliko zahvaćeno.

Mašinska, naučna, specijalizovana i automatizovana proizvodnja tako je povećala proizvodnost i mogućno slobodno vreme da se takve proizvodnje nije mogućno potpuno odreći, iako bi se ona mogla reformisati. U isto vreme je jasno da bi društvo, koje bi dugo forsiralo takav tip produkcije kao jedini oblik ljudskog života, dovelo čoveka već za nekoliko stoleća u potpunu dekadenciju.

Znači, modernog čoveka sa svestranim interesovanjima ne može obezbediti nekakav nerealistički povratak u predindustrijsku epohu i proizvodnju. Zato preostaje jedina mogućnost da tražimo nova polja za masovno stvaralaštvo.

Savremeni prostor masovnog stvaralaštva nastaje u celini tek revolucionisanjem svih područja savremenog društva (tehnike, materijalne proizvodnje, vaspitanja i obrazovanja, slobodnog vremena, društvenih odnosa u privredi i politici). Na svim tim područjima mogu se naći nove mogućnosti za stvaralaštvo.

Međutim, jedan od nezamenljivih puteva budućeg stvaralaštva masa predstavlja upravo umetnost u svim svojim vidovima i na svim stepenima. Umetnost nije jedini savremeni izvor stvaralaštva. Ipak, u budućem mogućem demokratskom i humanom društvu mora dobiti suštinski veći udeo nego u dosadašnjoj istoriji i, naročito, u kapitalizmu, koji je rad sasvim razbio i oduzeo mu stvaralaštvo. Iako sama umetnost ne rešava neposredno ni jedno drugo društveno pitanje, ipak poseduje posebnu i nezamenljivu mogućnost širokog podsticanja stvaralaštva i posredno, ali snažno utiče na sva ostala područja. Svojim figurativnim izrazom i svojom beskonačnom mogućnošću izražavanja umetnost je masama i svim slojevima dostupnija nego nauka. Umetnost može snažno doprineti duhovnom kultivisanju celokupnog društva, sa visokom koncentracijom svih glavnih duhovnih moći u jednom proizvodu.

Svesni smo toga da je buduće humano društvo samo mogući izlaz iz savremene svetske situacije; očigledno, postoje i druge mogućnosti, kao što je svetski rat ili različiti oblici totalitarizma.

Najšire mogućnosti za savremeno masovno stvaralaštvo otvorilo bi društvo koje bi bilo, u krajnjoj liniji, samoupravna socijalistička asocijacija. Takvo društvo zahteva da se mase pretvore u brojne ličnosti-subjekte čije stvaralaštvo nije zatvoreno ni u jedno područje. Tu je očigledna velika mogućna uloga umetnosti, pošto je ona jedan od najsnažnijih potencijalnih savremenih izvora brzog, intenzivnog i svestranog razvijanja duhovnih moći u masi pojedinaca. Tek je masa svestrano razvijenih pojedinaca stvarno sposobna da sarađuje u sadržajnoj, društvenoj i međunarodnoj demokratiji i time da snažno ograniči mogućnosti za bilo kakve monopole moći (političke, vojničke, ekonomske) svojim učešćem u društvenom odlučivanju. Pouzdan istorijski dokaz da se kod svih normalnih ljudi može razviti stvaralačka snaga, u čijoj gradnji učestvuje sve više umetnost i koja je izvor nove svestranosti čoveka i njegove sposobnosti društvenog odlučivanja, pruža analiza dosadašnje istorijske strukture rada. I onaj rad, koji su mase poljopriv-

Digitized by Google

rednika, zanatlija, nomada i lovaca obavljale u minulim milenijima, dokaz je da su svi ljudi sposobni da stvaraju, a time i da upravljaju.

Stvaralačka snaga čoveka može njega samog — kao što to dokazuje istorija — intenzivno graditi ili uništavati. Pravo čovekovo stvaralaštvo je očigledno samo ono koje još više stvara čoveka. Zato je za pravu stvaralačku moć glavno merilo: da li stvara celovite mogućnosti čoveka ili ih uništava. U pogledu umetnosti odgovor je, bez sumnje, pozitivan i utemeljen na istorijskom iskustvu.

Nužno je naglasiti da čovekovu celovitost i »sreću« nije moguće nikada predvideti kao apsolutnu harmoniju, kao konačno odstranjivanje svih čovekovih suprotnosti. Možemo prevazići klasne suprotnosti i ratove. Ipak će i svestrani čovek budućnosti biti uvek čovek unutrašnjih, individualnih i društvenih suprotnosti i promena, dilema i napora, zadovoljstava i bola. Kada govorimo o budućoj optimalnoj ulozi umetnosti, nikako ne pretpostavljamo da bi ona mogla danas ili ikada ubuduće postati saradnik apsolutne harmonije i nekritičkog optimizma. Umetnost i stvaralaštvo nikada neće moći da se oslobode određenih napora, raskršća i dilema.

Od buduće umetnosti i morala može čovek očekivati samo to da će njegove buduće protivrečnosti, promene i napore više kultivisati, osmišljavati i ubrzati njihov prelazak u novo, uvek novo.

Digitized by Google

Miodrag Ivanović

Samoupravno društveno planiranje — uslovljenost i zavisnost od društvenih dogovora

1. Uvod

Društveno-ekonomski razvoj predstavlja usmerenu društvenu aktivnost u opredeljivanju budućeg razvoja usaglašavanjem ciljeva razvoja raznih delova privrede i društva. Istovremeno to znači da društveno usmerenom politikom neposredni proizvođači ovladaju celinom društvene reprodukcije, uslovima, sredstvima i rezultatima udruženog rada. Ovakve pretpostavke obezbeđuju svim radnim ljudima u udruženom radu da na samoupravni način utvrđuju pojedinačne i društvene interese. Tako se postepeno, susretnim putem (preko samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora), dolazi do konačnih dogovorenih ciljeva svih pojedinih delova i njihovih većih celina, sve do ukupne privrede i društva. Pri tome se opredeljuju mere i akcije za racionalno i efikasno ostvarivanje dogovorenih ciljeva privrednog razvoja.[1]

[1] Društvenim planiranjem radni ljudi, organizovani u samoupravnom udruženom radu, obezbeđuju: »... Ostvarivanje prava rada društvenim sredstvima, slobodu i ravnopravnost u radu tim sredstvima i svoju odlučujuću ulogu u socijalističkom samoupravnom društvu; — usklađivanje odnosa u razvoju privrede i društva i materijalnih proporcija u ukupnoj društvenoj reprodukciji i u njenim pojedinim delo-

Digitized by Google

Razvoj privrednog i društvenog sistema je odredio potrebu stvaranja jednog novog, odgovarajućeg sistema ekonomskog i društvenog planiranja, koji će, sa svoje strane, razvijati i utvrđivati suštinu samoupravnih opredeljenja. Jugoslovenska praksa se nalazi u traganju za takvim sistemom društvenog planiranja koje mora ispuniti određene zahteve usmerene politike razvoja. Prvo, planiranje mora biti svesna, racionalna društvena aktivnost svih subjekata u upravljanju privrednim tokovima i društvenim razvojem u celini. Pri tome, proces planiranja mora polaziti od objektivnog postojanja i dejstva robne privrede i od negiranja politike spontanosti, stihijnog i nekontrolisanog dejstva tržišta. Drugo, sistem planiranja mora uvažavati objektivne ekonomske zakonitosti robne privrede i tržišta racionalnim i efikasnim opredeljivanjem i upotrebom raspoloživih materijalnih i finansijskih resursa. Treće, sistem društvenog planiranja treba da preraste u celovit, sveobuhvatan proces društveno usmerene aktivnosti svih društvenih subjekata. Ovakvo opredeljenje znači i pretvaranje planiranja u najznačajniju društvenu aktivnost, odnosno mehanizam povezivanja, usaglašavanja i prevazilaženja različitih interesa, želja i opredeljenja subjekata planiranja. Četvrto, sistem društvenog planiranja mora obezbediti dugoročnu komponentu planiranja razvoja, radi usklađivanja i obuhvatanja velikih društvenih promena. Peto, društvena aktivnost svih subjekata planiranja je uslovljena i zahtevom razvoja ekonomskih i drugih odnosa sa inostranstvom i saznanjem da naša privreda predstavlja deo svetske ekonomije u kome su izraženi politički, privredni, naučni, kulturni i drugi uticaji. Otuda je svaki napor privrednog sistema i svaka značajnija društvena aktivnost uslovljena i određena tim uticajima.[2]

Osnove društveno-ekonomskog sistema na kojima se temelji sistem samoupravnog društvenog planiranja jesu: prvo, društvena svojina na sredstvima za proizvodnju; drugo, osnovne organizacije udruženog rada, kao osnovni nosilac planske funkcije u sistemu odnosa udruženog rada; treće, robna proizvodnja, kao objektivno stanje naše privrede; četvrto, široko učešće svih subjekata planiranja, pored osnovnih organizacija udruženog rada i svih oblika njihovog udruživanja i povezivanja, društveno-političke zajednice i mesne zajednice, s jedne, i društveno-političke organizacije, s druge strane, kao nosioci idejne i političke platforme društveno-

---

vima, savlađivanje stihijnog delovanja tržišta i neravnomernosti u razvitku, u uslovima rada i sticanja dohotka; — radi stvaranja najpovoljnijih uslova za razvoj proizvodnih snaga društva i produktivnosti rada, za ostvarivanje prava na rad, za stalno poboljšavanje materijalnih i drugih uslova života i rada, za razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu i svestrani razvoj ličnosti radnog čoveka kao slobodnog društvenog proizvođača i stvaraoca; usklađivanje i usmeravanje međusobnih društveno-ekonomskih, socijalnih i drugih samoupravnih odnosa i interesa radnih ljudi, odnosno pojedinih delova udruženog rada« (videti: *Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije*, »Službeni list«, Beograd, 1976, str. 3).

[2] Videti: *Samoupravno planiranje — teorija i praksa*, »Marksistička misao«, br. 4/1979, str. 7—71.

Digitized by Google

-ekonomskog razvoja.[3] Samoupravno planiranje predstavlja efikasan instrument za usklađivanje i usmeravanje međusobnih odnosa i interesa u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada uz pretpostavljanje pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina, razvijanje i obogaćivanje njihove međusobne saradnje, uzajamnosti i solidarnosti.[4]

Uzajamnost samoupravnog društvenog planiranja i društvenog dogovaranja proizlazi iz činjenice da »institucija dogovaranja i sporazumevanja daje ekonomskom biću društvenog planiranja neke nove elemente, prema do sada poznatim modelima društvenih planova u socijalističkim sistemima i našem prethodnom sistemu. S druge strane, vezanost ekonomskog sadržaja društvenog planiranja za celokupnost privredno-sistemskih pretpostavki čini da je sam akt dogovaranja i sporazumevanja determinisan i — više ili manje — uslovljen sadržajem plana«[5]. Otuda predstoji dalja aktivnost na dogradnji samoupravnog planiranja i mehanizma društvenog dogovaranja, pogotovu što nemamo sasvim razrađen koncept planiranja, niti planiranje koje je u potpunosti spremno da odgovori na sva iskušenja svakodnevne prakse.

Dalji razvoj samoupravnog planiranja ostvarivaće se u dva paralelna i međusobno uslovljena procesa. Jedan, koji znači dalju institucionalizaciju i dogradnju sistema planiranja, i drugi, konkretno-istorijska praksa koja će, sa svoje strane, doprineti iznalaženju rešenja. Zbog toga što je u toku stvaranje kvalitativno novog sistema, »sadašnja praksa društvenog planiranja još nije dovoljno zasnovana na Zakonu o osnovama sistema planiranja i o društvenom planu Jugoslavije«.[6] Za nedograđenost sistema društvenog planiranja postoji više razloga: Prvo, tekući srednjoročni planovi pojedinih subjekata su usvojeni neposredno, u vreme i posle donošenja ovog zakona. Ovakav postupak nije omogućio doslednu primenu nekih bitnih načela u planiranju, posebno istovremenosti, kontinuiteta i koordinacije u donošenju planova. Drugo, proces planiranja nije mogao dosledno da sprovede, niti da ostvari

[3] Videti: Dr D. Marsenić, *Privredni sistem Jugoslavije*, »Savremena administracija«, Beograd, 1979, str. 222—227.

[4] Dr D. Marsenić, isto, str. 220. — Plan u samoupravnom socijalizmu. dr Radmila Stojanović definiše preko njegova četiri svojstva, navedena po principu prioritetnosti. Plan je: prvo, društvena koalicija; drugo, oblikovana budućnost; treće, rešenje odnosa resursi — potrebe; četvrto, rešenje odnosa sistem — prirodno i društveno okruženje. (Videti: *Planiranje u samoupravnom društvu*,. »Savremena administracija« i Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1976, str. 47). O sistemu planiranja i različitim stavovima opširnije videti: Ž. Papić, *Samoupravno planiranje — teorijske osnove*, Izdavačko-informativni centar studenata, Beograd, 1974, str. 42.

[5] Grupa autora, *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori*, dr. I. Maksimović, *Društveni dogovori i sporazumi i društveno planiranje*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1975, str. 279.

[6] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1979, str. 379.

Digitized by Google

pripremanje i usaglašavanje planova preko zakonom sukcesivno predviđenih faza. Treće, nedovoljno razvijena materijalna osnova udruženog rada i nestabilnost uslova privređivanja. Četvrto, nedograđenost jedinstvene metodologije samoupravnog planiranja i neizgrađenost adekvatnog sistema informisanja, koji čine pretpostavke i polazne osnove njegovog uspešnog funkcionisanja. Peto, kasno donošenje pretežnog broja novih sistemskih zakona je uticalo da u sistemu paralelno egzistiraju elementi starog i novog.[7] I najzad, šesto, postojanje nekritičkih mišljenja o odnosu plana i tržišta, potcenjivanje plana i davanje prednosti tržištu i često svođenje plana na funkciju države, na nivo radne organizacije ili društveno-političke zajednice.[8]

U prevazilaženju pomenutih teškoća potrebne su brojne mere i akcije u okviru privrednog sistema, kao i njegova dalja dogradnja. S druge strane, sistem samoupravnog društvenog planiranja potrebno je shvatiti ne kao tehniku i rutinu prevođenja razvojnih težnji u parametre i cifarski materijal, već kao »društveni odnos koji definiše društvene subjekte odgovorne i motivisane da ostvaruju funkciju razvoja. Ono, kao društveni odnos, sadrži i celokupan društveni mehanizam uspostavljanja relacije među društvenim subjektima koji ostvaruju funkciju razvoja«.[9] U samoupravnom planiranju mora se voditi računa o daljem učvršćivanju ustavne pozicije radnika, jer od toga zavisi i koliko će se uspešno ostvariti uslovi i odnosi neophodni za brži materijalni razvoj i racionalnije privređivanje. S druge strane, »planom se mora obezbediti pre svega realizacija društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja, odnosno svih materijalnih procesa koji se odvijaju upravo u takvim a ne u nekim drugim odnosima«.[10]

Pored iznetih zahteva i teškoća sa kojima se suočava sistem planiranja, potrebno je odrediti ulogu društvenih dogovora (i samoupravnih sporazuma), i njihovu međusobnu vezu i uslovljenost sa sistemom društvenog planiranja.

---

[7] Do kraja tekućeg planskog perioda treba doneti zakon o osnovama društveno-ekonomskih odnosa u privređivanju sredstvima proširene reprodukcije, zakon o osnovama sistema cena i o društvenoj kontroli cena, zakon o kompenzacijama, zakon o obaveznom udruživanju rada i sredstava organizacija udruženog rada koje se bave prometom robe i usluga s proizvodnim organizacijama, zakon o osnovama sistema društvenog informisanja. Potrebno je doneti i podzakonska akta kojima će se privredni i društveno-ekonomski sistem upotpuniti, što predstavlja pretpostavku daljeg uspešnog razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

[8] Videti: Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 379.

[9] Dr D. Marsenić, *Samoupravno planiranje — teorija i praksa*, cit. izd., str. 26.

[10] E. Kardelj, *O sistemu samoupravnog planiranja* (Brionske diskusije), »Radnička štampa«, Beograd, 1976, str. 18.

Digitized by Google

2. Društveni dogovori i samoupravni sporazumi

Samoupravni sporazumi i društveni dogovori predstavljaju mehanizam demokratskog usklađivanja različitih posebnih, pojedinačnih i zajedničkih interesa u iznalaženju opšteg društvenog interesa, izraženog kao društveni optimum, ili kao prioritet razvoja određene privredne grane. Mehanizam društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma podrazumeva istovremenu i ravnopravnu akciju svih delova društva, tokom koje se ostvaruju brojna usklađivanja međusobnih interesa svih učesnika.

Ovi mehanizmi predstavljaju nov, specifičan put i oblik utvrđivanja zajedničkih interesa samoupravnih subjekata, odnosno opštih društvenih interesa, uz samoupravno regulisanje odgovarajućih odnosa. Zajedničke interese, ciljeve i pravce razvoja svaki od učesnika ostvaruje preko ovih mehanizama u kojima nastupaju kao slobodni ravnopravni partneri. Time društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje postaje način kojim samoupravljanje prerasta u integralan, celovit sistem upravljanja privredom i drugim društvenim poslovima.

Ovi mehanizmi funkcionisanja treba da obuhvate sve oblasti reprodukcije i društvenog rada. Na taj način oni utiču na usklađivanje različitih, u većoj ili manjoj meri oprečnih interesa. »U razvoju našeg društvenog sistema i ne treba postavljati za cilj da se društveni sukobi izbegnu jer je to nemoguće. Treba, međutim, uspostaviti demokratski mehanizam u kome će se društveni konflikti rešavati demokratskim putem«.[11]

Složenost i raznovrsnost dogovaranja i sporazumevanja, brojnost oblika u kojima se ispoljavaju, raznovrsnost subjekata čiji rad i interese mogu da povezuju, čini opravdanim stav da istaknemo neke od oblasti u kojima će oni postati dominantan oblik uređivanja društvene reprodukcije: prvo, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja značajan oblik ostvarivanja zajedničkih interesa naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana u SFRJ; drugo, društveni dogovori i samoupravni sporazumi su jedan od elemenata osnove jedinstvenog tržišta; treće, društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem integriše se društveni rad, čime se ostvaruje konkretan uticaj na celokupan sistem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa; četvrto, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja suštinu promena u društveno-ekonomskim i političkim odnosima izraženim u Ustavu; peto, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja instrument u kome samoupravni subjekti usklađuju međusobne interese u društvenoj podeli rada i na taj način utvrđuju osnove i kriterijume za usaglašavanje posebnih sa društvenim interesima; šesto, polazeći od napred iznetih stavova, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja značajnu pretpostavku prevazilaženja etatističkih institucija.

---

[11] E. Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, BIGZ, Beograd, 1979, str. 107.

Digitized by Google

Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje, pored usklađivanja posebnih i zajedničkih interesa sa društvenim interesima, obezbeđuje i potpuniju integraciju ekonomskih, materijalnih, naučnih resursa u najširem funkcionalnom i teritorijalnom smislu.

Stvaralačka uloga subjekata u društveno-ekonomskom razvoju i ostvarivanje ciljeva razvoja putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma doprineće daljoj dogradnji i afirmaciji ovih mehanizama. Oni označavaju nov, specifičan i demokratski metod usaglašavanja interesa od zajedničkog i šireg društvenog značaja.

Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje društveno-ekonomskih subjekata ostvaruje se u uslovima postojanja robne proizvodnje. Pored tržišta, kao mehanizma uspostavljanja raznih veza robnih proizvođača i uređivanja njihovih međusobnih odnosa, robna privreda u našim uslovima zasniva se i na sistemu dogovaranja i sporazumevanja. Treba reći da se sporazumevanje i dogovaranje radnih ljudi »već u ustavnim načelima u dvostrukom smislu povezuje sa tržištem. Prvo, ono je proces koji se zbiva povodom ostvarivanja rezultata zajedničkog rada kao vrednost na tržištu u uslovima socijalističke robne proizvodnje... Drugo, ono je motivisano integrisanjem društvenog rada, unapređenjem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, ali i savlađivanjem stihijnog delovanja tržišta«[12]. Osnovna funkcija samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u odnosu na tržište jeste prevazilaženje njegovog stihijnog delovanja. Otuda i napor da »tržištem u sve većoj meri ovladavaju radni ljudi na temelju samoupravnog sporazumevanja, društvenog dogovaranja i samoupravnog planiranja«[13]. Proces samoupravljanja preko ovih mehanizama (uvažavanjem svesno spoznatih tržišnih zakonitosti) prevazilazi konfliktne situacije međusobno suprotstavljenih interesa relativno osamostaljenih robnih proizvođača, uvažavanjem interesa svakog od učesnika.

3. Samoupravno društveno planiranje i društveni dogovori

Sa gledišta samoupravnog planiranja i ekonomskog sadržaja »društveno dogovaranje znači, prvo, identifikovanje i određivanje u sadržajima ekonomskih planova opštih ekonomskih interesa društva; drugo, određivanje zajedničkih ekonomskih interesa svih učesnika dogovora; i, treće, usklađivanje ovih interesa sa opštijim interesima globalnog društva«[14]. Ako pođemo od činjenice da uvek postoji određena konfliktnost razvojnih ciljeva i da ona postoji

[12] Dr D. Marsenić, *Privredni sistem Jugoslavije*, str. 101.

[13] *Deseti kongres SKJ — Dokumenti*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974, str. 469.

[14] Grupa autora, *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori*, dr. I. Maksimović, *Društveni dogovori i sporazumi i društveno planiranje*, cit. izd., str. 280.

Digitized by Google

na svim upravljačkim nivoima privrede i društva, dolazimo do saznanja da je traženje optimalnog, prihvatljivog rešenja za sve učesnike dogovora osnovni problem planiranja. Veliki značaj društvenih dogovora proističe upravo iz ovog razrešavanja (relativiziranja) konfliktnosti ciljeva razvoja našeg društveno-ekonomskog sistema. Otuda predstoji šira razrada opšte teorije konflikata u samoupravnom društvu.[15] Odnosno sva pitanja oko približavanja i usaglašavanja, jer oprečni interesi i društveni konflikti otežavaju funkcionisanje samoupravnog planiranja. Kod nas »stepen konfliktnosti nije u celosti egzogeno dat, nego zavisi od društvene organizacije... U našoj sadašnjoj konstelaciji konflikti velikim delom rezultiraju iz, u osnovi, administrativno postavljene raspodele resursa, posebno sredstava za finansiranje investicija, i iz činjenice da se sredstva karakterišu svojevrsnom privatizacijom«[16]. Ovako nastali konflikti se dalje šire, jer »u procesima raspodele investicionih i drugih sredstava nema dovoljno objektivnih, egzogeno fiksiranih i od ponašanja samih subjekata nezavisnih elemenata — znajući da će dobiti utoliko više ukoliko se više bore za svoj interes, subjekti neizbežno prihvataju obrazac ponašanja koji pogoduje produbljavanju konflikata«[17]. Ovi odnosi zahtevaju kompleksan pristup definisanju ciljeva razvoja, širi društveni okvir u njihovom određivanju i zahvatanje cilja u njegovoj celini. Otuda bi svaki društveni dogovor morao da ima »razrađen projekt kao svoju bazu, tj. na koji način neki odgovarajući cilj ili ciljeve za koji želimo da pravimo društveni dogovor hoćemo da realizujemo. Zato možemo reći da ako je nešto za jugoslovenski razvoj planiranja bitno u ovom periodu, onda je to istovremeni i teorijski i praktični rad na proširivanju projektnog pristupa bitnim razvojnim ciljevima, budući da projekt mora biti baza svakog društvenog dogovora«[18].

---

[15] U najznačajnije konfliktne ciljeve razvojne politike koje treba relativizirati dr Radmila Stojanović ubraja: prvo, konflikte između fiksnih i varijabilnih ciljeva; drugo, konflikte koji nastaju pri raspodeli nacionalnog dohotka; treće, konflikte između zainteresovanosti i solidarnosti; četvrto, konflikte na liniji razvijeni — nerazvijeni rejoni; peto, konflikte između elemenata raznih tipova čistih strategija razvoja; šesto, konflikte na relaciji spoljna trgovina — zaposlenost; sedmo, konflikte usled porasta potrebe za investicijama u svetskim vodećim granama i porasta kritične mase sredstava za takve grane; osmo, konflikte između visokog nivoa tehnike i visoke stope zaposlenosti; deveto, konflikte između visokog nivoa racionalizacije pri korišćenju radnog fonda i tempa nove zaposlenosti; i deseto, konflikte između maksimalne proizvodnje i maksimalne zaposlenosti. (Videti: *Planiranje u samoupravnom društvu*, cit. izd., str. 163—171.)

[16] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 386.

[17] Isto, str. 387.

[18] Dr Radmila Stojanović, *Teorijski problemi samoupravnog planiranja* (rasprava je održana povodom knjige dr Ž. Papića, *Samoupravno planiranje — teorijske osnove)*, »Knjige i zbivanja«, Narodna biblioteka SR Srbije i Marksistički centar CK SK Srbije, Beograd, 1977, str. 83.

O problemu projekata i projektnom pristupu u sistemu planiranja videti: D. Vujević, *Mesto društvene ocene projekata u sistemu samoup-*

Digitized by Google

Samoupravna praksa nije u potpunosti rešila sve dileme između samoupravnog planiranja i društvenog dogovaranja. Jedna od dilema jeste: na koji način obezbediti da opšti društveni ciljevi, koji su prethodno bili predmet društvenih dogovora, budu prihvaćeni na svim upravljačkim nivoima, posebno od strane osnovnih organizacija udruženog rada. Istina je da samoupravno planiranje predstavlja optimalan odnos celine i delova, odnosno »celina ima relativan (a ne apsolutni) primat na delovima, čime se izbegava stroga centralizacija i krutost, ali istovremeno delovi imaju neku relativnu samostalnost (opet ne apsolutnu), čime se uvažava decentralizacija, i to samo do one granice koja obezbeđuje koheziju sistema i sprečava njegovo raspadanje«[19]. Međutim, pošto nismo centralistički organizovano društvo, kako ove vrhunske društvene ciljeve učiniti za sve obaveznima? »U samoupravnom društvu ih očito možemo obezbediti na svim nivoima jedino ako ih tretiramo kao ograničavajuće uslove, takve koje svako mora poštovati pri izradi svojih optimalnih strategija razvoja, uzimajući kao kriterije optimizacije ono što su mu zaista njegovi sopstveni ciljevi.«[20] Ostaje i dalje problem kako formulisati ta ograničenja i kako ih operacionalizovati.

U razvoju samoupravnog planiranja problem je u dolaženju do zajedničkih interesa i ciljeva na svim upravljačkim nivoima. Dogovaranje za naredni srednjoročni plan obuhvata: prvo, usklađivanje i usmeravanje tokova društvene reprodukcije; drugo, razvoj ekonomskih i drugih odnosa sa inostranstvom; treće, brži razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina; i četvrto, razvoj opštenarodne odbrane.[21] Dogovori u ovim oblastima treba da se donesu na nivou federacije, dok bi se u daljoj fazi rada ocenjivale i razmatrale eventualne mogućnosti da se oni prošire na druge, posebne dogovore. Povezano sa ovim jeste i pitanje koordinacije društvenih dogovora. Da bi proces samoupravnog društvenog planiranja mogao da se ostvaruje, potrebno je »doći do tri vrhunska dogovora: prvi, dogovor o osnovnim pravcima razvojne politike u nekom datom periodu (izbor strategije razvoja); drugi, dogovor o koordinaciji na izradi plana razvojne politike; i, treći, dogovor o unifikaciji izražavanja društvenih troškova i društvenih rezultata pri realizaciji nekog razvojnog cilja«[22].

Dosledno sprovođenje i usavršavanje mehanizma društvenog dogovaranja nužna je pretpostavka uspešnog ostvarivanja ciljeva samoupravnog planiranja. U tu svrhu potrebno je: prvo, teorijski

---

ravnog planiranja i upravljanja privrednim razvojem, »Gledišta«, br. 7—8/1979, str. 25.

[19] N. Savić, *Teorijski problemi samoupravnog planiranja*, »Knjige i zbivanja«, cit. izd., str. 95.

[20] Dr Radmila Stojanović, *Teorijski problemi samoupravnog planiranja*, cit. izd., str. 85.

[21] Videti: *Četiri područja dogovaranja kao osnova novog društvenog plana*, »Glasnik Privredne komore Jugoslavije«, br. 40/1979, str. 23.

[22] Dr Radmila Stojanović, *Planiranje u samoupravnom društvu*, cit. izd., str. 198.

Digitized by Google

i praktično razraditi međusobne odnose, uzajamnu uslovljenost i liniju poklapanja tržišnog mehanizma i zakonskih odredbi, s jedne, i mehanizma dogovaranja, s druge strane; drugo, dalje dograđivanje i operacionalizovanje »samih mehanizama dogovaranja i sporazumevanja koje uključuje oblike njegovog društvenog usmeravanja i puniju obradu sadržaja pojedinih vrsta dogovora i sporazuma«[23]; treće, prevazilaziti uopštenost i nepreciznost u definisanju društvenih dogovora, tako da oni budu stvarni odraz prakse i zajedničkih interesa; četvrto, da se sistem dogovaranja tako organizuje uspostavljanjem određenih veza po kome će dogovori na višim nivoima poslužiti kao parametri i obaveza uvažavanja na nižim nivoima; peto, obaveznije i odgovornije uvažavanje faktora vremena pri usklađivanju zajedničkih interesa i odnosa pojedinih subjekata planiranja[24]; šesto, pokloniti pažnju pri zaključivanju dogovora o osnovama plana svih subjekata planiranja, »kako bi se na viši stepen podigao organizacioni nivo privrede«[25]; sedmo, dalje jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti kao materijalne osnove dogovaranja i udruženog rada u celini; i osmo, učiniti napor da se dogovaranje podigne na nivo obaveznih normi u izvršavanju preuzetih obaveza[26].

Polazeći od iznetih stavova koji su od subjekata dogovaranja prihvaćeni kao konačna opredeljenja, postavljaju se neke dileme: prvo, gde, kako i zbog čega se ključni dogovori i zaključci ekonom-

---

[23] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 389.

[24] Polazeći od poznate činjenice da se dogovori donose izolovano i vremenski nesinhronizovano, navodimo neke dogovore o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za period 1976—1980. godine i datume njihovog potvrđivanja od strane Skupštine SFRJ: Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj proizvodnje nemetala u periodu 1976—1980. godine (24. 12. 1976); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj mašinogradnje i brodogradnje u periodu 1976—1980. godine (24. 12. 1976); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj pomorskog brodarstva i luka za period 1976—1980. godine (3. 6. 1977); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj agroindustrijskog kompleksa u periodu 1976—1980. godine (26. 6. 1977); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj obojene metalurgije u periodu 1976—1980. godine (28. 10. 1977); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj elektroprivrede, uglja i novih vidova energije u periodu 1976—1980. godine (27. 12. 1977).

[25] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 389.

[26] Ako društvene dogovore shvatamo kao društveno-moralne norme, a ne kao akte političke i ekonomske odgovornosti, onda možemo »i ekonomski sadržaj društvenog planiranja koje počiva na društvenim dogovorima shvatati samo moralno-političkom, a ne i ekonomskom obavezom partnera, ekonomskih subjekata. Jer, ako društveno planiranje,... mora počivati na dogovoru, a društveni dogovor ekonomski ne obavezuje, postavlja se pitanje prirode društvenog plana, je li to uopšte ekonomski-društveni plan, ili nešto drugo«. (Videti: Grupa autora, *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori*, dr I. Maksimović, *Društveni dogovori i sporazumi i društveno planiranje*, cit. izd., str. 282.) Pitanje obaveznosti društvenih dogovora je veoma značajno i mora se u narednom periodu razrešiti, pogotovu što pravo nije ništa bez aparata koji je sposoban da prinudi na poštovanje pravnih normi.

Digitized by Google

ske politike ne sprovode; drugo, gde završavaju predlozi i sugestije upravljačkih nivoa društveno-ekonomskog sistema; treće, kako se u samoupravnom modelu privređivanja toleriše odstupanje i neizvršenje preuzetih zadataka i obaveza; četvrto, kakve sankcije i posledice snose učesnici dogovora koji preuzete obaveze ne izvrše. Dalji razvoj privrednog sistema, s jedne, i razvoj samoupravne prakse, s druge strane, treba da pruže odgovor na ove probleme.

Ostvarivanjem svih ovih pretpostavki i prevazilaženjem ispoljenih slabosti društveno dogovaranje (i samoupravno sporazumevanje) postaće jedan od najznačajnijih oblika realizacije socijalističkog samoupravnog društveno-ekonomskog odnosa u sistemu planiranja. Time usklađivanje objektivno različitih, pojedinačnih i zajedničkih interesa u vezi s pitanjima upravljanja društveno-ekonomskim razvojem i tokovima društvene reprodukcije dobija svoj puni smisao i samoupravni karakter.

4. Uticaj samoupravnog društvenog planiranja preko društvenih dogovora na usmeravanje privrednog razvoja

Privredni razvoj predstavlja ukupnost ciljeva, sredstava i instrumenata kojima se usmerava i ostvaruje proces društvene reprodukcije. Ciljevi društveno-ekonomskog razvoja dati su srednjoročnim i dugoročnim planovima razvoja. Sredstva razvoja su određena institucijama i mehanizmima privrednog sistema. Ukupan razvoj privrede je opredeljen odnosima proizvodnje i proizvodnim snagama, s jedne, i ukupnošću instrumenata i mehanizama privređivanja, s druge strane. Društveno-ekonomski razvoj je određen jedinstvom privrednog razvoja, ekonomske politike i privrednog sistema koji »definišu u dinamičkom smislu jedinstvo proizvodnih snaga i produkcionih odnosa jedne zemlje i pružaju opštu sliku promena koje se zbivaju u njenoj ekonomiji«[27]. Jedinstvo privrednog razvoja, ekonomske politike i privrednog sistema određuje njihove međusobne odnose u kojima svaki element jednog uslovljava, negira i omogućava drugi.

Društveno dogovaranje utiče na ovu međuzavisnost usmeravanjem privrednog razvoja, koji nije jednostavan, spontani društveni proces. Usmerena politika razvoja doprinosi daljem jačanju samoupravne integracije udruženog rada i njegovom povezivanju u nove organizacione oblike. Samoupravno integrisanje rada se ostvaruje kao širok, sveobuhvatan proces kroz mnogobrojne i različite veze između delova i celine. Povezanost delova i celine se realizuje u različitim oblastima, što direktno utiču na privredni razvoj. Te oblasti su: plan i razvoj, bankarstvo i kreditno-mone-

[27] Dr D. Marsenić, *Privredni razvoj, ekonomska politika i privredni sistem*, »Naše teme«, Zagreb, br. 10/1979, str. 1703.

Digitized by Google

tarna politika, ekonomski odnosi sa inostranstvom, tržište i cene, proizvodnja i promet, obrazovanje i zaposlenost itd.

Društvenim dogovaranjem mora se obezbediti u svim delovima udruženog rada jednak intenzitet i obim regulisanja društveno-ekonomskih odnosa u ostvarivanju postavljenih ciljeva privrednog razvoja. Po sadržini i širini, procesom dogovaranja moramo obuhvatiti celokupnost razvojnih aktivnosti. Otuda se mora uspostaviti minimum potrebnih veza za ostvarivanje ciljeva razvoja između svih nosilaca proširene reprodukcije. Nosioci proširene reprodukcije moraju obezbediti jedinstvenu politiku razvoja u kojoj učestvuju svi subjekti udruženog rada. Međutim, ovakva orijentacija predstavlja usklađivanje različitih, često direktno suprotstavljenih interesa. Ova neusaglašenost se mora shvatiti kao *conditio sine qua non* privređivanja i planiranja. Na taj način, usaglašavanjem interesa polazimo od uvažavanja posebnosti i specifičnosti svake osnovne organizacije udruženog rada u definisanju i ostvarivanju društvenih prioriteta.

Društveni dogovori, kao metod usmeravanja privrednog razvoja, utiču na strukturne promene. Ove promene predstavljaju opšti društveni interes i čine bitan sadržaj privrednog razvoja. Promene se ostvaruju izborom prioriteta određenih sektora u srednjoročnim planovima, koji dobijaju ulogu »generatora širih strukturnih promena nakon što su se sami toliko razvili da njihov dalji razvitak ne može uspešno da se ostvaruje ukoliko nije praćen razvojem mnogih drugih sektora koji apsorbuju njihovu naraslu proizvodnju ili ih pak snabdevaju neophodnim materijalnim elementima proizvodnje«[28]. U narednom srednjoročnom planu delatnosti od posebnog značaja obuhvatale bi one segmente privrede čiji razvoj treba da bude stimulisan radi opštih i dugoročnih interesa naše nacionalne ekonomije. U narednom periodu taj status trebalo bi da imaju: prvo, energetika — posebno onaj njen deo koji se zasniva na korišćenju domaćih energetskih izvora; drugo, sirovine — naročito gde postoje ekonomski i tehnološki racionalne mogućnosti njihovog iskorišćavanja; treće, magistralni saobraćaj; četvrto, hrana — sa ciljem efikasnog korišćenja sadašnjih mogućnosti, povećanja izvoza i osiguravanja boljih perspektiva za izvoz u budućnosti; i, peto, sektori privrede orijentisani na izvoz, sa stanovišta dugoročne orijentacije naše privrede.

Društvenim dogovorima (preko dogovora o razvoju nemetala, dogovora o razvoju crne metalurgije, dogovora o razvoju obojene metalurgije, dogovora o razvoju proizvodnje nafte i gasa) ostvaruje se potpunije ekonomsko iskorišćavanje prirodnih izvora i pogodnosti kojima raspolaže naša zemlja. Interes privrede jeste »njeno osposobljavanje da svoje prirodne izvore sama transformiše u finalne proizvodne rezultate«[29].

Osnovni problem naše privrede je i obezbeđenje stabilne stope akumulativnosti i reproduktivne sposobnosti osnovnih organizaci-

[28] Isto, str. 1705.
[29] Isto, str. 1706.

Digitized by Google

ja udruženog rada. Dogovorima se obezbeđuje preraspodela nacionalnog dohotka u korist akumulacije. Pri tom se mora postići kretanje akumulacije ka onim sektorima ekonomske aktivnosti od čijeg razvoja zavisi ostvarivanje dogovorenih prioriteta razvoja.

Usmerenom politikom razvoja, posredstvom društvenih dogovora, mora se prevazilaziti: prvo, finansijska zavisnost privrede od bankarskog sistema; drugo, državna intervencija u alokaciji sredstava; i treće, uticaj drugih otuđenih centara ekonomske moći van udruženog rada.

Društveni dogovori usaglašavanjem niza individualnih interesa sa opštim društvenim interesima ostvaruju brži razvoj nedovoljno razvijenih područja. To je osnova i uslov skladnog razvoja zemlje i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti.

Dogovaranjem se obezbeđuje ravnopravno i organizovano nastupanje organizacija udruženog rada na inostranom tržištu. To dovodi do novih ekonomskih odnosa sa inostranstvom i daljeg uključivanja naše zemlje u međunarodnu podelu rada i do prevazilaženja istorijskog zaostajanja u tehničko-tehnološkom razvoju.

Društveno usmerena politika razvoja ostvaruje se u uslovima objektivnog delovanja i funkcionisanja robne privrede. Spontano funkcionisanje tržišta i robne privrede naspram svesnog usmeravanja bitna je odrednica našeg privrednog sistema. Veoma je bitno utvrditi i razgraničiti odnose između usmerene politike razvoja i robno-novčane privrede. Ti odnosi treba da budu tako određeni da spontani tržišni procesi predstavljaju realizaciju dogovorenog privrednog razvoja. Društveno dogovaranje predstavlja naš originalan oblik svesnog usmeravanja privrednog i društvenog razvoja uz delovanje zakonitosti robne privrede. Neophodno je razvijati sve pozitivne uticaje robne proizvodnje i tržišta na privređivanje, proizvodnu orijentaciju i politiku razvoja, uz odgovarajuće društveno usmeravanje. Društveni dogovori, kao metod usmeravanja privrednog razvoja, treba da odrede okvir, granice i područja delovanja tržišta i robno-novčane privrede.

Izneti stavovi o usmeravanju privrednog razvoja pokazuju da društveni dogovori utiču na kompleks produkcionih odnosa, to jest odnosa koji se uspostavljaju među ljudima povodom ostvarivanja proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje. S druge strane, društveni dogovori, kao deo privrednog sistema, u užem smislu, utiču na tok društvene reprodukcije i ostvarivanje svih ciljeva privrednog i društvenog razvoja. Usaglašavanjem interesa i obezbeđenjem društvenih prioriteta društveni dogovori utiču i na institucionalnu izgradnju i unapređivanje instrumentarija razvojne politike. Dalji razvoj konkretnih institucija, mera i instrumenata je nužan jer i najdosledniji demokratski i samoupravno dogovoreni pravci razvoja u velikoj meri gube svoj društveni smisao ako ne postoje mehanizmi njihove efikasne realizacije.

Digitized by Google

5. Neki problemi u daljoj dogradnji i potvrdi društvenih dogovora kao samoupravnih mehanizama

Dosledna potvrda društvenih dogovora kao efikasnih mehanizama vezana je za dogradnju našeg privrednog sistema. Dalja institucionalna izgradnja u iznalaženju novih i usavršavanju postojećih mehanizama mora postati prioritetan društveni zadatak. Niz teškoća u dogradnji i primeni društvenih dogovora predstavlja prevashodan ekonomsko-politički i privredno-sistemski problem, a nije plod spontane i nekontrolisane inicijative privrednih subjekata.

Da bi društveni dogovori potvrdili svoj društveni smisao, neophodno je da preuzete obaveze dosledno budu sprovedene. Nameće se dilema: kako se može dogoditi da se ne poštuje dogovor ako je rezultat usaglašenih akcija svih subjekata koji izražavaju svoje neposredne interese? Mehanizam dogovaranja na nekim mestima otkazuje, javlja se nedisciplina, odsustvo koordinacije, što sve dovodi do toga da se dogovorene obaveze u celosti ne ispunjavaju.

Gde su slabosti — da li u opsegu i krugu pitanja, da li u broju subjekata; ili je prevelik broj informacija koje nisu plasirane na vreme i kod ključnih subjekata? Iznete dileme utiču na formiranje mišljenja po kojem ove mehanizme treba blagovremeno odbaciti, zameniti ih efikasnijima. Nisu retke ocene da dogovaranje predstavlja trenutak političkog opredeljenja, rezultat dominacije politike nad ekonomijom i nemogućnost uspešnog pronalaženja drugih mehanizama. Otuda proističe potreba za doslednom borbom protiv ovakvih mišljenja, s jedne, i temeljna analiza ovih problema vezanih za doslednu realizaciju dogovora, s druge strane.

Za efikasno funkcionisanje društvenih dogovora potrebno je: prvo, utvrditi određeni sistem kontrole; ovi »kontrolni mehanizmi, specijalno prilagođeni potrebi praćenja dogovora, moraju se ugraditi kao trajni elementi u naš institucionalni sistem«[30]; drugo, ugraditi određene mere odgovornosti i obaveznosti za izvršenje preuzetih obaveza; tu su sasvim sigurno potrebne određene mere, jer šta je pravo bez sankcije; i treće, potrebno je da neko »bude ovlašćen da vrlo operativno, bez pogađanja i dogovaranja, tako reći dnevno, preduzima mere neophodne da bi se dogovori realizovali«[31].

Dogovaranje za naredni srednjoročni plan, iako je u osnovi već završeno[32], pored ovih uslova, treba da ostvari i definiše neke nužne pretpostavke za uspešno funkcionisanje naše privrede. Svi dogovori za naredni srednjoročni period do 1985. su uglavnom završeni, propusti i eventualne manjkavosti se moraju otkloniti efikasnim merama ekonomske politike na nivou privrede kao celine. Otuda je potrebno predvideti mehanizme brzog, operativnog odlu-

[30] Dr Lj. Madžar, »Privrednosistemske dimenzije društvenog dogovaranja o osnovama plana« (referat na Međunarodnom simpozijumu povodom 30 godina samoupravljanja u Jugoslaviji), Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Herceg-Novi, 17—19. septembar 1980, str. 7.

[31] Dr Lj. Madžar, isto, str. 8.

Digitized by Google

čivanja, koji će efikasno odrediti pravce delovanja. U složenim privrednim situacijama nema vremena za dugo usaglašavanje interesa, za dogovaranje — potrebno je hitno reagovati, u takvim okolnostima nužno je »dogovoriti se o opštim principima delovanja, a u isto vreme osposobiti organe ekonomske (poslovne) politike koji će, držeći se okvira definisanih kroz te opšte principe, brzo i efikasno preduzimati potrebne mere«[33].

U ostvarivanju dogovorene politike razvoja potrebna je stalna koordinacija i kontrola preuzetih obaveza. Nužno je tačno utvrditi ko proizvodi određene, dogovorene količine strategijskih proizvoda (električna energija, ugalj, hrana) i ko će snositi odgovornost za odstupanja u proizvodnji i za neizvršene obaveze. Problemi su utoliko veći jer se u dogovorima nije utvrdila konkretna podela obaveza, niti predviđene količine predstavljaju realne potrebe (utvrđene u projektima). Realnost dogovora je dovedena u pitanje i samom činjenicom da u njima ne postoje mere i propisi ekonomske politike o ostvarivanju dogovorenih ciljeva razvoja.

U narednom periodu određenom ekonomskom politikom se mogu prevazići ove slabosti, načelne, kompromisne formulacije i na taj način napraviti nužan zaokret u doslednom, samoupravnom ponašanju samoupravnih subjekata i preuzimanju jasnih stavova i obaveza. Ovim merama se mogu prevladati nerešena, konfliktna mesta iz dogovora koja su ostala predmet sporazumevanja i dogovaranja na nižim nivoima.

Ove teškoće su povezane i sa sistemom informisanja koji nije na odgovarajući način utvrdio sadržaj, metode, oblike i organizaciju evidentiranja, prikupljanja, obrade i iskazivanja podataka i informacija. Ovi propusti u znatnoj meri utiču na efikasnost dogovaranja. Ostaje činjenica da sve dok subjekti u određivanju sopstvenog budućeg razvoja nemaju informaciju o tome kakav budući razvoj predviđaju budući subjekti i dok se potpuno ne institucionalizuje sistem koji će osigurati dovoljne količine relevantnih informacija i njihovo usmeravanje na prave punktove, sve dotle opasnosti od promašaja, nekoordiniranosti u procesu dogovaranja biće sasvim realne.

Društveni dogovori su neophodan mehanizam, ali oni ne mogu ni izbliza da zamene objektivne ekonomske zakonitosti, tržišnu orijentaciju privrede i delovanje tržišnog mehanizma. Dogovori su element i mehanizam društveno usmerene politike razvoja uz uvažavanje objektivnih ekonomskih zakonitosti u meri u kojoj su one svesno spoznate. Otuda dogovaranje nije zamena za svesno usmeravanje društvenog razvitka, nego mehanizam koji takvo usmeravanje u vrlo visokoj meri iziskuje i pretpostavlja.

---

[32] Nije potpisan Dogovor o odnosima razvijeni — nerazvijeni (problem čini neusklađenost i odsustvo redosleda nekih zadataka koji su prethodili samom procesu dogovaranja: na primer, još nisu tačno utvrđeni kriterijumi za određivanje stepena razvijenosti, odnosno nerazvijenosti republika i pokrajina).

[33] *Mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije 1981—1985*, »Ekonomist«, Zagreb, br. 1—2/1980, str. 87.

Digitized by Google

Mile Lavrnić

Društveno-ekonomski aspekti akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada

1. Raspolaganje akumulacijom je klasno pitanje

Akumulativna i reproduktivna sposobnost organizacija udruženog rada, odnosno privrede, tretira se u nas pre svega kao ekonomsko pitanje. Ona to neosporno i jeste, jer ne treba dokazivati kako je višak rada — akumulacija kao materijalna osnova razvoja proizvodnih snaga i napretka društva u celini nužna, nezavisno od načina proizvodnje i oblika organizovanja društvenog rada. »Višak rada uopšte, kao rad preko mere datih potreba, mora uvek ostati. Samo što u kapitalističkom, kao i u robovskom sistemu itd., on ima antagonistički oblik i dopunjenje sa čistim dokoličenjem jednog dela društva. Određenu količinu viška rada zahteva obezbeđenje od nepredviđenih slučajeva, potrebno, progresivno uvećavanje procesa reprodukcije saglasno razvitku potreba i napredovanju stanovništva, što se sa kapitalističkog stanovišta zove akumulacija... Tako on (misli se na kapital — M. L.)... s druge strane, stvara materijalna sredstva i klicu za odnose koji u jednom višem obliku društva dopuštaju da se ovaj višak rada spoji s jednim većim ograničenjem vremena koje je uopšte posvećeno materijalnom radu«.[1]

[1] K. Marks — F. Engels, *Dela, Kapital* III, str. 681.

Digitized by Google

Međutim, ako se u našoj privredi angažuje oko 40 odsto društvenog proizvoda za investicije, a u tome organizacije udruženog rada — investitori »sopstvenim sredstvima« učestvuju sa 34 odsto, onda nije dovoljno da se akumulacija tretira samo kao ekonomsko pitanje nego znatno šire — pre svega kao društveno, odnosno klasno pitanje. Jer je veoma bitno ko i na koji način obezbeđuje glavninu od 66 odsto sredstava i ko i na koji način odlučuje o njihovoj upotrebi.

S obzirom na to da se relativno duži period akumulacija i druga investiciona sredstva većim delom koncentrišu u vanprivrednim institucijama, to su se u nas stekli materijalni uslovi za snažan, često i presudan uticaj subjektivnih merila i faktora van privrede na donošenje odluka o investicijama, odnosno o proširenoj reprodukciji. Istovremeno, akumulativna i reproduktivna sposobnost organizacija udruženog rada je opadala, tako da su u njima formirana sredstva za investicije više bila orijentisana na privlačenje akumulacije koncentrisane u bankama i drugim institucijama nego što su bila stimulativni faktor i zajednička osnova integracije interesa radnikâ, povećavanja produktivnosti rada i samoupravnog povezivanja organizacija na bazi radne, tehnološke i poslovne saradnje i međuzavisnosti. Novije tendencije u razvoju materijalnih i društvenih odnosa nedvosmisleno upućuju na zaključak da je suština problema u otuđivanju dohotka i sredstava od radnikâ, to jest u tome što se odluke o veličini viška rada — akumulacije, oblicima i instrumentima njenog udruživanja i svrsi njene upotrebe donose mimo demokratski izraženih i usaglašenih potreba i interesa samoupravno udruženih radnika. A kako se naše društvo opredelilo za izgradnju socijalizma na osnovama društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i samoupravljanja, čiji je osnovni subjekt radnik koji zajedno s drugim radnicima u udruženom radu odlučuje o celini uslova i rezultata svoga i zajedničkog rada, to je za nas bitno: prvo, da li je akumulacija, kao neophodna materijalna pretpostavka razvoja, delovala i kao faktor povezivanja i ravnopravne saradnje radnikâ u osnovnoj organizaciji i radnih kolektiva u udruženom radu i društvenoj reprodukciji uopšte; i, drugo, da li ekonomski i politički odnosi u društvenom radu, zajedno sa materijalnim ulaganjima, omogućavaju da se proširena reprodukcija ostvaruje kao proces organskog razvoja proizvodnih snaga društva i integrisanja pojedinačnih i zajedničkih interesa u udruženom radu i oslobađanja rada i stvaralačkih sposobnosti svakog pojedinca?

Poslednjih godina u nas jačaju razne nesamoupravne forme i instrumenti utvrđivanja akumulacije, centralizacije i koncentracije sredstava, što je veoma usporilo razvoj materijalne osnove udruženog rada, a time i samoupravljanja. Naime, etatistički, tehnobirokratski ili bilo koji drugi grupnosvojinski metod obezbeđivanja akumulacije i njenog objedinjavanja nužno dovodi do eksproprijacije neotuđivih samoupravnih prava radnika u udruženom radu i do unutrašnjih diferencijacija radničke klase, materijalnih

Digitized by Google

privilegija jednih na račun drugih radnih kolektiva itd. »O životnim pitanjima radnika često se odlučuje u uskim poslovodnim krugovima radnih organizacija. I to ne rijetko u sprezi sa isto tako uskim krugom funkcionera u društveno-političkim zajednicama, dakle, mimo delegatskog sistema. Do ovog dolazi i zbog spore primjene pojedinih sistemskih rješenja, što zadržava moć državnog aparata i snažan uticaj izvršnih organa. A sve to pothranjuje ostatke birokratskih odnosa i jača tehnobirokratske tendencije.«[2]

Pretvarajući ulogu i značaj akumulacije u dogmu, tehnobirokratski sloj već godinama pojačava pritisak na dohodak organizacija udruženog rada, nastojeći da iz njega izvuče što veći deo kako bi obezbedio sredstva za ostvarivanje sopstvenih interesa koji su u nekim programima »utvrđeni kao zajednički«. Istovremeno, sa tog stanovišta govori se kako je akumulativnost organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji niska i da im treba pomoći u postizanju veće produktivnosti rada i efikasnosti poslovanja, odnosno u ostvarivanju većeg dohotka i viška rada.

Raspodela društvenog proizvoda i dohotka, odnosno ukupnog prihoda organizacija udruženog rada, i kretanje elemenata te raspodele pokazuju da su u našoj privredi od 1970. do 1979. godine ostvarivane sledeće tendencije: troškovi poslovanja su rasli brže od ukupnog prihoda (opada ekonomičnost i racionalnost upotrebe sredstava); opšta i zajednička potrošnja rasle su brže od dohotka, a realni lični dohoci od rasta društvene produktivnosti rada; smanjuje se udeo akumulacije u dohotku organizacija udruženog rada i povećava se njihova zavisnost i zaduženost kod banaka i inostranih preduzeća i banaka; povećana je neusklađenost između nominalne i materijalne strukture društvenog proizvoda, to jest povećane su disproporcije između proizvodnje i potrošnje; disproporcije ove vrste prevazilažene su uglavnom na bazi povećanih inostranih zajmova, porasta cena i primene raznih finansijskih »marifetluka«, tako da je raspolaganje najvećim delom viška rada »premešteno« iz organizacija gde se on stvara u institucije novčanog i kreditnog mehanizma, iz sfere proizvodnje u sferu prometa.

2. Efikasnost investicija utiče na nivo akumulacije

Jedan je od osnovnih uzroka smanjivanja efikasnosti proizvodnje i usporenog rasta dohotka, pa s tim u vezi i opadanja akumulativne sposobnosti organizacija udruženog rada — dugoročnija tendencija smanjivanja efikasnosti investicija. To potvrđuju i podaci o dinamici investicija i društvenog proizvoda. Naime, od 1974. do 1977. godine udeo proizvodnih investicija u osnovna sredstva u finalnoj raspodeli društvenog proizvoda povećao se od 19,5 na 26,2 odsto, a društveni proizvod rastao je po prosečnoj stopi od 5,7 odsto, što je manje u odnosu na prethodni petogodišnji period (6,2 odsto). S obzirom na to da u ovako brzom rastu investicija

[2] Iz novogodišnje poruke predsednika Tita.

Digitized by Google

nisu ostvarena ulaganja koja bi omogućila dogovorene i planom utvrđene izmene u privrednoj strukturi, u smislu bržeg razvoja energetskih i sirovinskih kapaciteta, kod kojih je inače period aktivizacije znatno duži, to je očito da se efikasnost investicija smanjila.

Neracionalnost investicija počinje još sa projektovanjem i izborom tehnologija, pa preko građenja i finansiranja, sve do samog vremena njihovog aktiviranja. S obzirom na stvarno postojanje kontinuiteta, povezanosti i međusobne uslovljenosti tekuće proizvodnje i proširene reprodukcije (njih je nemoguće odvajati u svakodnevnoj praksi), nerealno je očekivati efikasnu i racionalnu proizvodnju u uslovima niske efikasnosti investicija. Ovo tim pre što se značaj sredstava za proizvodnju, nauke i znanja svakodnevno povećava u rastu produktivnosti rada, a time i u rastu društvenog proizvoda i dohotka. Radi davanja realnije ocene, treba pomenuti i činjenicu da je u nas na bazi plana, primenom nesamoupravnih mehanizama, izvršena veoma velika centralizacija društvenih sredstava kojima je omogućena gradnja krupnih infrastrukturnih objekata koji ne omogućavaju brzo i značajnije povećanje proizvodnje. S druge strane, njihovom gradnjom omogućeno je značajnije povećavanje zaposlenosti i kupovne moći stanovništva, tako da je nastali veliki nesklad između nominalne i materijalne strukture društvenog proizvoda i dohotka, između ponude i tražnje, bilo moguće usklađivati uvozom roba i porastom cena.

Ovakva situacija u oblasti investicija najvećim delom je posledica sve većeg otuđivanja sredstava i odlučivanja o investicijama od radnika, te prema tome i slabljenja njihove zainteresovanosti i odgovornosti za njih, neizgrađenosti adekvatnog ekonomskog i društvenog mehanizma centralizacije i koncentracije rada i sredstava i suviše velikog oslanjanja na inostrani kapital, odnosno tehnologiju i licence.

Tendencija sve veće orijentacije u investicijama na inostranu tehnologiju i kapital, dugoročnije posmatrano, ima i više kako ekonomski tako i društveno negativnih posledica. U nas se realizacija investicionih programa i projekata velikim delom zasniva na uvezenoj opremi i tehnologiji. Poslednjih godina uvoz opreme povećavao se u proseku za više od 30 odsto, tako da je učešće uvezene i domaće opreme u investicionim radovima izjednačeno. Tendencije koje se na tom planu ispoljavaju suprotne su društvenim opredeljenjima, a ostvarivane su upravo u vreme velikog porasta investicija (učešće investicija u društvenom proizvodu povećano je od 29 odsto u 1973. na oko 40 odsto u 1979. godini), to jest onda kada su se stekli veoma povoljni uslovi za osvajanje novih proizvoda i znatno veće uključivanje domaće proizvodnje, posebno mašinogradnje, metalne i elektroindustrije. Jasno je da ovako velik udeo inostrane tehnologije u investicionoj potrošnji neposredno smanjuje tražnju za domaćom proizvodnjom, što se, uz nedovoljno korišćenje sopstvenih proizvodnih mogućnosti, negativno odražava na veličinu dohotka, a time i na akumulativnu sposobnost organi-

Digitized by Google

zacija udruženog rada. S druge strane, takva praksa nepovoljno utiče na razvoj sopstvene naučno-tehnološke baze. Primera radi, naša zemlja je po broju prijavljenih patenata godišnje među poslednjima u Evropi.

Kada je reč o posledicama preterane zastupljenosti inostrane tehnologije, koja se uglavnom obezbeđuje jednostranim povezivanjem domaćih i inostranih organizacija, onda svakako treba pomenuti i uslove za uspostavljanje racionalnije podele rada, za razvijanje specijalizacije i integracije, odnosno udruživanje rada i sredstava na samoupravnim osnovama. Naime, gotovo sve veće organizacije udruženog rada kupuju i primenjuju inostranu tehnologiju, i to, po pravilu, od različitih u svetu poznatih kompanija. U našoj praksi se, ne tako retko, kupljena licenca nastoji iskoristiti za sticanje povoljnijeg, pa i monopolskog položaja. Otuda delom potiču i težnje ka zatvaranju, što se, pored interesa vlasnika licence i takozvanih objektivnih tehnoloških nemogućnosti, javlja kao veoma snažna brana samoupravnom udruživanju rada i sredstava, a time i našem materijalnom i društvenom razvoju u celini. I uopšte je veoma velik obim i domašaj tehnološke zavisnosti koja se implicitno izražava u kupoprodajnim ili kooperativnim odnosima, i koja je znatno šira od onoga što je sadržano u ugovornim odnosima. Zato bi kompleksnija analiza, verovatno, opovrgla sve one tvrdnje, kojih, uzgred rečeno, u nas ima dosta, da smo veoma jeftino uspeli angažovati inostranu tehnologiju i kapital. Naime, ako se imaju na umu cene licenci, koje često zastarevaju pre nego što se aktiviraju u domaćoj proizvodnji, zatim kamate, velika ograničenja obima proizvodnje i tržišta, zapostavljanje sopstvene nauke i stvaralaštva, velike teškoće u postizanju racionalnije podele rada i bržeg samoupravnog udruživanja rada i sredstava i niz drugih negativnih uticaja, koji se uvoze sa stranom tehnologijom, onda se za mali broj inostranih zajmova i tehnologije može reći da je angažovan pod veoma povoljnim uslovima.

3. Dominantan uticaj države i banaka na formiranje i objedinjavanje akumulacije i sredstava za investicije

Velike investicije (oko 40 odsto društvenog proizvoda), na osnovi veoma niske akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada, ostvarivane su inostranim sredstvima i preraspodelom dohotka putem: cena, emisije, poreza, kredita, carina, spoljnotrgovinskog i deviznog režima itd. Svim ovim instrumentima zajedničko je to da su oni, i posle usvajanja novih sistemskih rešenja, znatno više pod kontrolom državnih organa nego što su u funkciji ostvarivanja interesa i potreba samoupravno udruženih i organizovanih radnika. Razlika između iznosa ukupnih investicija i sredstava organizacija udruženog rada koja u njima učestvuju poslednjih godina se naglo povećavala, tako da se više od

Digitized by Google

polovine investicija finansira sredstvima stanovništva i neprivrednih institucija i zaduživanjem u inostranstvu.

Tako je, na primer, prema podacima Saveznog zavoda za statistiku, 1973. godine 63 odsto sredstava za investicije obezbeđeno osnovnom raspodelom društvenog proizvoda, 25 odsto preusmeravanjem sredstava tekuće potrošnje i 12 odsto inostranim sredstvima, a 1977. godine stanje je bilo sledeće: 46 odsto sredstava za investicije osigurano je osnovnom raspodelom društvenog proizvoda (—17 odsto), 36 odsto su činila usmerena sredstva iz tekuće potrošnje (+11), a 18 odsto — inostrana sredstva (+6 odsto). Ovi podaci ukazuju, s jedne strane, na krupne promene u strukturi sredstava za finansiranje investicija, a, s druge, na velike razlike između osnovne raspodele društvenog proizvoda i njegove finalne upotrebe, nastale, pre svega, na bazi odluka društvenih faktora i snaga van privrede i udruženog rada. Ovakav način obezbeđivanja sredstava za investicije i odlučivanja o njihovoj upotrebi slabi ekonomsku i društvenu motivisanost radnika za ostvarivanje akumulacije, odnosno za proširivanje materijalne osnove društvenog rada.

Naime, velik deo sredstava za finansiranje investicija i dalje se obezbeđuje formama i instrumentima na koje radnici u organizacijama udruženog rada nemaju tako reći nikakvog uticaja. Dominantni udeo države i banaka u tome potvrđuje da na tom području, i pored jasnih društvenih opredeljenja, nismo praktično ništa uradili da promenimo suštinu formiranja akumulacije i sredstava za finansiranje investicija, odnosno nismo obezbedili da radnici u osnovnim organizacijama odlučuju o celini rezultata rada i sredstava društvene reprodukcije. »Ja već godinama ukazujem na to da je u sistem ugrađeno mnoštvo instrumenata stalnog iscrpljivanja akumulacije iz privrede. Sredstva otiču u banke zahvaljujući našem emisionom i kreditnom mehanizmu, pa sve počiva na kreditima, a oni onda iscrpe do kraja svu reproduktivnu snagu privrede i stvaraju zavisnost privrede. I način formiranja sredstava za opću i zajedničku potrošnju isto tako iscrpljuje samostalnu reproduktivnu sposobnost privrede i dovodi do formiranja sredstava SIZ-ova i države. K tome banke imaju i sredstva štednje, a i one mogućnosti autonomne kreacije sredstava. Tako su kod nas stvoreni moćni rezervoari sredstava na koja udruženi rad malo može da utiče.«[3]

Prema tome, osnovni problem je u otuđivanju viška rada — akumulacije i odlučivanja o njegovoj upotrebi. Jer, kao što kaže E. Kardelj, »i za ocenu karaktera proizvodnih odnosa u jednoj socijalističkoj zemlji kao što je naša nije dovoljno samo konstatovati da su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini. Odlučujuće pitanje pri tome jeste: na koji način se vrši istorijski neophodna koncentracija i centralizacija onog dela opredmećenog minulog rada koji čini društvenu akumulaciju i ko i kako raspolaže tom

[3] Intervju dr Ive Perišina »Komunistu«, 30. decembar 1979.

Digitized by Google

akumulacijom«.[4] Primarni zadatak je: kako to rešiti? Sigurno je da problema ima i u gospodarenju sredstvima akumulacije i ukupnim poslovnim sredstvima od strane radnih kolektiva, zatim u raspoređivanju dohotka i čistog dohotka, što takođe treba rešavati. Ali, u ovom kontekstu, oni su ipak drukčijeg karaktera.

Pre svega, nužno je mehanizme i instrumente kojima se sredstva i dohodak otuđuju od radnika u osnovnoj organizaciji, među kojima oni u novčanom i bankarskom sistemu, opštoj i zajedničkoj potrošnji imaju daleko najveći uticaj, zameniti drugima koji će biti u funkciji ostvarivanja ciljeva i osnova našeg socijalističkog samoupravnog sistema, to jest prakse u kojoj su udruženi radnici nosioci celokupne društvene reprodukcije. A to je pitanje temeljnih odnosa proizvodnje, to jest odnosa radnika prema sredstvima za proizvodnju — minulom radu. Jedno je od osnovnih društvenih opredeljenja da ukupni društveno-ekonomski, socijalni, pa i politički položaj radnika u našem samoupravnom društvu treba da bude određen ne samo rezultatima njegovog tekućeg rada već i rezultatima upravljanja i privređivanja minulim radom, to jest njegovim doprinosom proširivanju materijalne osnove tekućeg rada i porastu produktivnosti i ekonomičnosti zajedničkog i ukupnog društvenog rada. »A da bi radnik stvarno bio svestan svojih klasnih, ekonomskih i političkih interesa i da bi ujedno bio materijalno stimulisan da racionalno raspolaže sredstvima proširene reprodukcije, to jest da bi stvarno postupao kao slobodan i racionalan gospodar svoga rada, a ne kao najamni radnik, njegov »višak rada«, odnosno njegov »minuli rad« ne može prosto biti eksproprisan od njega i obavijen velom državnog ili tehnokratsko-monopolističkog ili nekog ideološkog »tabua«. Neophodno je da ova sredstva imaju za radnika — uprošćeno rečeno — oblik proizvoda njegovoga rada koji ima svoju upotrebnu vrednost za njega i svoju »cenu« kakvu ima i drugi deo proizvoda njegovog rada koji u skladu sa merilima raspodele prema radu ulazi u njegov dohodak, odnosno u dohodak osnovne organizacije udruženog rada.«[5]

U stvarnom procesu proizvodnje i u društvenoj reprodukciji uopšte dolazi do izražaja upotrebna vrednost sredstava za proizvodnju, ali i njihova vrednost. Kako ona pripadaju radnicima (društvena svojina), to ekonomičnost i racionalnost u njihovoj primeni treba da budu u interesu svakog radnika i da se ostvaruju kao unutrašnja snaga razvoja osnovne organizacije i udruženog rada u celini. I što je materijalna opremljenost rada veća, to je potreba za racionalnom i ekonomičnom primenom sredstava izraženija. Ta funkcija u nas pripada radniku. U tom smislu neophodno je svakom radniku učiniti jasnim da se u dohotku osnovne organizacije izražavaju ne samo društveno priznati rezultati tekućeg rada već i rezultati upravljanja i privređivanja sredstvima druš-

[4] E. Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, knjiga 9, BIGZ, Beograd, 1974, str. 368.

[5] E. Kardelj, isto, str. 378.

Digitized by Google

tvene reprodukcije. Na taj način, dohodak osnovne organizacije udruženog rada postaje organska veza između društveno-ekonomskog položaja radnika i njegovog odnosa prema tekućem i minulom radu. Neuspostavljanje odnosa zavisnosti ove vrste dovodi, kao što je i naša dosadašnja praksa pokazala, do nedovoljne zainteresovanosti radnika za efikasno raspolaganje i korišćenje sredstava društvene reprodukcije, to jest do ravnodušnosti, odvojenosti i otuđenosti radnika od uslova ostvarivanja sopstvenog rada. Takvo stanje stimuliše jačanje potrošačkog odnosa radnika prema dohotku i društvenim sredstvima i dovodi do javljanja protivrečnosti između stvarnog položaja radnika i razvoja materijalnih proizvodnih snaga, koju u takvim uslovima u ime radnika razrešava neko drugi, i to raznim metodima prinude, a najčešće država preko svojih organa i instrumenata.

S obzirom na to da efikasno upravljanje i privređivanje sredstvima društvene reprodukcije od strane radnika u udruženom radu predstavlja jedan od bitnih uslova daljeg razvoja materijalnih proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih odnosa, takvo upravljanje, na sadašnjem stepenu našeg razvoja, nužno je svestrano stimulisati. Bitno je da radnik kao upravljač društvenim dohotkom i sredstvima, a od čijih odluka zavisi efikasnost i sudbina celokupnog sistema društvene reprodukcije, bude u punoj meri ekonomski zainteresovan za svaku odluku u oblasti proširene reprodukcije, bilo da je donosi neposrednim izjašnjavanjem u osnovnoj organizaciji bilo putem delegata u samoupravnim organima. Naša praksa nas već godinama uverava da normativne odredbe i formalna prava radnika ne mogu sami po sebi sprečiti otuđivanje dohotka i sredstava od radnika. Oni mogu da predstavljaju snažnu branu tim procesima ako se zasnivaju na direktnom radnikovom ekonomskom interesu za efikasno raspolaganje i korišćenje sredstava društvene reprodukcije. To znači da se i način raspolaganja i korišćenja dela dohotka, koji radnici u osnovnoj organizaciji stiču na temelju udruživanja rada i sredstava i uspešnog privređivanja sredstvima društvene reprodukcije, moraju učiniti bitnim faktorom zainteresovanosti radnika za racionalno gospodarenje minulim radom. U tom smislu, neophodno je uspostavljanje odnosa zavisnosti između dohotka osnovne organizacije i radnikovog ličnog dohotka prisvojenog po osnovu minulog rada. Tada se minuli rad neće moći tretirati kao čisto obračunska veličina koja se primenjuje u raspodeli sredstava za lične dohotke, već, pre svega, kao faktor produktivnosti rada i sticanja dohotka, a tek potom kao faktor raspodele i potrošnje.

Tako dohodak i lični dohodak, ostvareni na temelju ekonomski i društveno racionalnog korišćenja sredstava društvene reprodukcije i proširivanja materijalne osnove društvenog rada, predstavljaju za radnika u osnovnoj organizaciji sponu sa kretanjem društvene i zajedničke produktivnosti rada i ukupnim rezultatima društvene reprodukcije.

Digitized by Google

4. Međusobna povezanost i uslovljenost materijalnog položaja organizacija udruženog rada i samoupravnog udruživanja rada i sredstava

Razvojem samoupravljanja i socijalističke robne proizvodnje na osnovama društvene svojine, osamostaljivanjem najpre preduzeća prema državi, zatim bankarskog i kreditnog sistema, društvenih delatnosti itd., pa formiranjem osnovnih organizacija udruženog rada i uvođenjem delegatskog sistema, ostvareni su značajni rezultati u borbi protiv etatizma i birokratskog centralizma. Istovremeno, značajno je proširena materijalna osnova društva i socijalističkih samoupravnih odnosa. Međutim, uporedo sa tim nisu stvoreni potrebni uslovi, adekvatni ekonomski i društveni instrumenti za jačanje materijalnog položaja organizacija udruženog rada i za podsticanje ekonomski i društveno racionalnog samoupravnog udruživanja i ujedinjavanja potreba i interesa radnika u udruženom radu i društva u celini, a za čije zadovoljavanje je inače neophodna veća centralizacija i koncentracija rada i sredstava. Tako su osnovne organizacije udruženog rada u oblasti privrede 1979. godine raspolagale sa 4 odsto investicija u osnovna sredstva; bankarskim kreditima su uglavnom obezbeđivana obrtna sredstva, a veći deo dohotka izdvojen za proširivanje materijalne osnove rada i amortizacije, to jest bruto akumulacije, daje se na otplatu investicionih zajmova, jer na dinar poslovnih sredstava dolazi blizu 0,80 dinara kredita. U takvim uslovima, i pored jasnih društvenih opredeljenja o potrebi razvijanja samoupravnog udruživanja rada i sredstava, novoizgrađene organizacione strukture privrede i ustanovljenih osnovnih pravila ponašanja privrednih subjekata, reafirmišu se preduzetni principi i dominantno mesto kreditnog odnosa u proširenoj reprodukciji, prema kojima se centralizacija i koncentracija viška rada zasnivaju na otuđenim sredstvima i dohotku od radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno na odvajanju ekonomske funkcije dohotka i društvene akumulacije od ekonomske funkcije rada.

Tendencije otuđivanja dohotka od radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada u nas su se toliko osnažile da je samofinansiranje privrednih organizacija palo na nivo koji neposredno ugrožava razvoj ne samo samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa nego i ekonomsku efikasnost investicija i društvene proizvodnje uopšte. U isto vreme, jača uloga kreditnog sistema i povećava se zavisnost privrednih organizacija od banaka bilo da je reč o finansiranju proširene reprodukcije, bilo o finansiranju tekuće proizvodnje i njenom održavanju na dostignutom nivou. Tako su u prvom kvartalu 1979. godine udružena sredstva učestvovala u finansiranju investicija sa 5,6 odsto, a krediti sa više od 60 odsto. To su primarni i osnovni uzroci sporog razvijanja prakse samoupravnog udruživanja rada i sredstava, to jest zajedničkih ulaganja na principima zajedničkog dohotka i rizika. Naime, uslovi u kojima radnici u organizacijama udruženog rada raspolažu sa veoma ograničenim sredstvima i u kojima se monopolistički, to jest bez dovolj-

Digitized by Google

ne kontrole privrednih organizacija, raspolaže koncentrisanim sredstvima u bankama — ne sadrže potrebne materijalne pretpostavke da se na bazi samoupravnog udruživanja rada i sredstava značajnije poboljša ekonomski položaj organizacija, pa se i one sve više okreću bankama i državnim organima. Spor razvoj prakse samoupravnog udruživanja rada i sredstava uslovljen je još nizom drugih faktora, među kojima su: veoma velike razlike u uslovima privređivanja i sticanja dohotka; nepostojanje odgovarajućeg ekonomskog mehanizma i stimulativnijih oblika slobodnije, brže i veće cirkulacije sredstava proširene reprodukcije; suviše uopštena i šablonizovana rešenja međusobnih ekonomskih odnosa osnovnih organizacija u ostvarivanju njihove uloge u proširenoj i društvenoj reprodukciji itd.

Nizak stepen samoupravne integrisanosti radnika i sredstava društvene reprodukcije, posebno dela dohotka koji je namenjen za proširenu reprodukciju i zajedničku potrošnju, kao i radno i tehnološki povezanih organizacija udruženog rada, zatim nedovoljna praktična primena sistema samoupravnog planiranja, jačanje finansijskih i merkantilnih kriterijuma privređivanja u odnosu na proizvodne, uz nastavljanje samostalnog razvoja i delovanja društvenih delatnosti, banaka, novčanog i kreditnog sistema, — objektivno ograničavaju razvoj samoupravljanja do nivoa radne i složene organizacije udruženog rada i nužno reprodukuju državu kao reprezentanta društvenih interesa i kao oblik sinteze društvene svesti i koordinatora ponašanja privrednih subjekata.

Reprodukovanje društveno-ekonomskih odnosa u kojima država preko svojih organa reguliše i kontroliše cene, novčani i kreditni sistem, devizni i spoljnotrgovinski režim, utvrđuje prioritete razvoja i praktično odlučuje o velikim investicionim radovima i stara se o njihovom izvršenju kroz razne oblike obaveznog udruživanja dohotka — akumulacije, ili usled nerazvijene slobodne razmene rada praktično i dalje reguliše odnose među različitim delovima udruženog rada — znači eksproprijaciju samoupravnih prava radnika, otuđivanje dohotka i monopolisanje u raspolaganju viškom rada. Zato se i stalno proširivanje i unapređivanje materijalne osnove udruženog rada ne zasniva na rastućoj akumulativnoj i reproduktivnoj sposobnosti organizacija udruženog rada.

Snižavanje nivoa samofinansiranja jedan je od osnovnih uzroka, ali i posledica sporog razvoja ustavnog koncepta OOUR i raznih deformacija odnosa u upravljanju dohotkom i izboru načina i instrumenata koncentracije i centralizacije viška rada i sredstava društvene reprodukcije. A usled objektivnih potreba centralizacije i koncentracije sredstava, uslovljenih pre svega tehničko-tehnološkim razvojem, dolazi do otuđivanja samoupravnih prava radnika u udruženom radu i do monopolisanja u raspolaganju viškom rada. Pri tom svaka centralizacija viška rada zasnovana na otuđivanju dohotka i sredstava od radnika jeste u stvari određeni oblik uspostavljanja i manifestovanja sopstveničkih odnosa, što, u krajnjoj liniji, dovodi do pojave klasnih otpora i sukoba. Naime, ova-

Digitized by Google

ko otuđeni višak rada predstavlja materijalnu podlogu za narastanje tehnobirokratskog sloja koji pojačanim pritiskom na dohodak osnovnih organizacija nastoji da »izvuče« što veći deo viška rada — vrednosti, ne vodeći računa o tome šta to znači sa stanovišta mogućnosti povećanja ukupne društvene proizvodnje i dohotka i prevazilaženja protivrečnosti našeg društveno-ekonomskog razvoja.

Jedan je od puteva za uspešnije rešavanje aktuelnih problema i protivrečnosti koncentracije i centralizacije akumulacije, odnosno razvoja samoupravnih odnosa u oblasti proširene reprodukcije, i brže razvijanje samoupravne integracije organizacija udruženog rada (kako onih u oblasti materijalne proizvodnje tako i njih sa organizacijama u oblasti prometa i takozvanih društvenih delatnosti). Ostvarivanje Ustavom utvrđene pozicije osnovne organizacije udruženog rada, njeno integrisanje na bazi tehnološke i radne povezanosti i uvođenje delegatskog sistema odlučivanja — bitne su pretpostavke unapređivanja samoupravljanja kao celovitog sistema.

Strukturu organizovanja udruženog rada kao bitan element razrešavanja problema u oblasti proširene reprodukcije izdvajamo zbog toga što su ćelijski oblici udruženog rada, to jest osnovne organizacije, uglavnom integrisani prema ranije uspostavljenoj shemi preduzetne strukture. Nju su u našim uslovima karakterisali: usitnjenost i neusklađenost proizvodnih kapaciteta, široki programi (svaštarstvo) — konglomeratski tim organizacije, monopolske situacije kako krupnih tako i malih organizacija, usled regionalnog zatvaranja, razdvojenosti proizvodnje i prometa (naročito trgovinskih i bankarskih organizacija), nauke, zdravstva itd. Ovim ne negiramo pozitivan uticaj samoupravne organizacije preduzeća, koji je ona imala u nas naročito u borbi sa etatističkom organizacijom privrede, već samo ističemo da ona kao centralistički upravljana organizacija nije dovoljna za dalje suštinske promene društveno-ekonomskog položaja radnika i čoveka u našem društvu i za dalji razvoj privrede i društva koje će počivati na udruživanju rada. Za uspešno samoupravno rešavanje problemâ proširene reprodukcije potrebne su nam krupne integracione celine, kao izraz organskog rasta proizvodnih snaga i društvene produktivnosti rada, koje se zasnivaju na osnovnoj organizaciji udruženog rada, to jest na stvarnim interesima i potrebama radnika u njoj i interesima društva u celini, i u čijim okvirima se stvaraju uslovi za potpuniju afirmaciju radnih i stvaralačkih napora radnika pojedinaca i radnog kolektiva, za višu produktivnost rada i rentabilnost poslovanja. Samim tim brže će rasti dohodak i zajednička sredstva akumulacije i zajednička ulaganja rada i sredstva koja omogućuju brži razvoj svih koji u njima učestvuju. Time bi se znatno pospešio proces samoupravnog udruživanja rada i sredstava unutar same privrede, nezavisno od etatističkih i klasičnih bankarskih metoda.

Digitized by Google

5. Raspodela dohotka neposredno utiče na akumulativnost organizacija udruženog rada

Raspodela dohotka je drugi bitan faktor koji neposredno opredeljuje veličinu akumulacije — sredstava za proširivanje i unapređivanje materijalne osnove rada, odnosno koji bitno utiče na akumulativnu i reproduktivnu sposobnost OUR i privrede. U svakoj raspodeli, pa i u raspodeli ukupnog prihoda i dohotka organizacija udruženog rada, pored realnih društvenih potreba, dolazi do izražaja i odnos snaga u društvu, to jest u organizacijama udruženog rada. U njoj se ispoljavaju i razrešavaju mnoge protivrečnosti socijalističkog društva, pa i ona osnovna: protivrečnost između društvenog karaktera rada i individualnog prisvajanja po osnovu rada.

Osnovni elementi formiranja i raspoređivanja ukupnog prihoda utvrđuju se zakonom. U materijalne troškove poslovanja, kao jednog od osnovnih elemenata raspoređivanja ukupnog prihoda, pored utrošenih predmeta rada i usluga, to jest prenete vrednosti, svrstani su i određeni izdaci (dnevnice, propaganda, reprezentacija, stručno obrazovanje, carine, porez na promet itd.) koji se stvarno i jedino mogu nadoknaditi novostvorenom vrednošću. Razlozi kojima se zakonodavac rukovodio usvajajući ovakvo rešenje nisu teorijske, već praktične prirode. U ovom kontekstu ove izdatke pominjemo iz razloga što su višegodišnjim bržim rastom dostigli nivo koji uveliko umanjuje propisima utvrđeni dohodak[6] i što radnici u OOUR praktično ne ostvaruju kontrolu i efikasno upravljanje nad tim delom novostvorene vrednosti, odnosno materijalnih troškova. Način obezbeđivanja sredstava za njihovo pokriće i dominantan uticaj poslovodnih organa na odlučivanje o njima — bitni su uzroci stanja koje pokušavamo da »sredimo« i kontrolišemo administrativnim merama, pa i zabranama.

Raspodelu dohotka već duže vreme karakterišu: neuvažavanje ekonomske strukture dohotka OOUR; relativno samostalno kretanje sredstava za opštu i zajedničku potrošnju i ličnih dohodaka, velike disproporcije između nominalne i materijalne strukture dohotka i društvenog proizvoda, slabo stimulisanje podizanja produktivnosti rada itd. Kvantitativni efekti takvih odnosa su: opadanje relativnog udela čistog dohotka i akumulacije u dohotku organizacija udruženog rada i u privredi u celini.

Radnici u OOUR povećavaju dohodak na različite načine: podizanjem produktivnosti rada, prilagođavanjem proizvodnje zahtevima domaćeg i stranog tržišta, ekonomski i društveno racionalnijim korišćenjem sredstava društvene reprodukcije, povećavanjem cena, na bazi pozitivnog uticaja sistemskih rešenja i mera ekonomske politike, prirodnih uslova itd. Zakonom o udruženom radu utvrđene su ekonomski i društveno najcelishodnije osnove povećavanja dohotka (prve tri). Njima se, za razliku od drugih

[6] Na ime raznih materijalnih troškova u 1979. utrošeno je oko 85 milijardi, što je znatno više od izdvajanjâ u poslovni fond.

Digitized by Google

kojima se ostvaruje samo drugačija raspodela novostvorene vrednosti, sa povećavanjem dohotka postiže i umnožavanje materijalnih dobara i usluga ili smanjivanje društvenog rada pri jednakom obimu proizvodnje. Utvrđivanje ovakve ekonomske strukture dohotka omogućuje da se u praksi raspodelom obezbedi različit tretman i prava radnikâ u odnosu na različite osnove sticanja i povećavanja dohotka i da se međusobne i društvene obaveze radnikâ bolje izraze i pravilnije rasporede. Bez toga je teško moguće suzbiti razne pojave i vidove kolektivne eksploatacije, odnosno utvrđivati odgovornost radnikâ u OOUR za upravljanje i raspolaganje stečenim dohotkom — prema radnicima u drugim OOUR i prema društvu u celini.

Poznato je da kretanja u oblasti raspoređivanja dohotka, to jest u sekundarnoj raspodeli, već duži niz godina, praktično od privredne i društvene reforme (1966. godine), nisu u skladu sa društvenim opredeljenjima i ciljevima razvoja. Naime, deo dohotka namenjen podmirivanju opštih i zajedničkih potreba, u pomenutom periodu, brže raste od dohotka, a pri tom nije dovoljno usmeren na neposredno stimulisanje rasta opšte produktivnosti rada i na stvaranje boljih i humanijih uslova za rad, kao i uslova za višu produktivnost rada radnikâ u materijalnoj proizvodnji. To je, u stvari, materijalni izraz odnosâ i tendencija, koji su još dominantni u razvoju društvenih delatnosti, radu i poslovanju organizacija udruženog rada u njima. Naime, razvijajući se duži niz godina pod okriljem države i njenih organa, na bazi budžetskog načina finansiranja, rad i delatnost ovih organizacija u velikoj meri su odvojeni od tekućih i dugoročnih potreba i interesa radnih ljudi i udruženog rada u celini. Na toj osnovi formirala se i njoj odgovarajuća društvena svest, koja sada znatno usporava uspostavljanje odnosa na temelju odredbi Ustava iz 1974. godine. Ekstenzivni razvoj društvenih delatnosti, neracionalna mreža institucija, nezadovoljavajući kvalitet rada i usluga, snažna inercija u programskoj i radnoj orijentaciji karakteristike su razvoja koji se zasnivao na otuđenom dohotku.

Sredstva za opštu i zajedničku potrošnju formiraju se posredstvom organâ društveno-političkih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica (ukupno ih je oko 18.000), to jest na osnovi unapred utvrđenih stopa poreza i doprinosa, a ne na temelju zajednički, od strane korisnikâ i davalaca usluga utvrđenih programa delatnosti i efikasnosti njihovog izvršavanja, a to znači reprodukovanje odnosâ u kojima ta izdvajanja iz dohotka za radnike u OOUR predstavljaju spolja utvrđenu i zadatu obavezu, a ne izraz njihovih stvarnih potreba i međusobnih dogovora. Prema tome, i pored mnogih pokušaja i nastojanja, u periodu posle donošenja novog Ustava, nismo uspeli suštinski promeniti ponašanja u praksi koja su išla za tim da se takozvane društvene delatnosti izdvoje iz opšteg stanja društvenog rada i materijalnog položaja privrede, odnosno organizacija udruženog rada u njoj. To se u raspoređivanju dohotka izrazilo u bržem rastu poreza i doprinosa iz dohot-

Digitized by Google

ka, što je neposredno smanjilo mogućnosti radnika u organizacijama udruženog rada da veći deo dohotka izdvajaju u fondove, odnosno za proširivanje i unapređivanje materijalne osnove rada. Podaci SZS o raspodeli društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka veoma jasno izražavaju takve tendencije:

Godina / Elementi	1966.	1969.	1971.	1973.	1975.	1976.	1977.	1978.
Društveni proizvod	100	100	100	100	100	100	100	100
Amortizacija	8,8	10,8	10,2	11,6	10,8	11,9	10,7	10,5
Lični dohoci i primanja (neto)	34,7	36,5	36,5	34,6	34,5	36,1	36,2	34,4
Porezi i doprinosi	25,8	33,8	28,7	28,6	29,0	30,1	30,7	30,8
Fondovi	19,7	10,2	15,5	13,8	15,7	9,9	12,4	13,6
Ostalo	10,0	8,7	9,1	11,5	10,0	11,3	10,0	10,8

Odnosi i tendencije u raspoređivanju društvenog proizvoda i dohotka upućuju na sledeće zaključke: opterećenje privrede, to jest dohotka OOUR, zakonskim i ugovornim obavezama je tako veliko da deluje destimulativno na radnike u osnovnim organizacijama materijalne proizvodnje u njihovim nastojanjima za povećavanjem dohotka na osnovu rasta produktivnosti rada i efikasnosti poslovanja; u razrešavanju protivrečnosti u raspoređivanju dohotka slabije dolazi do izražaja interes radnika u materijalnoj proizvodnji — stvaralaca vrednosti i dohotka nego interes radnika i raznih društvenih grupa u društvenim delatnostima i službama koje su upućene na višak rada, odnosno dohodak OOUR u materijalnoj proizvodnji; takozvana sekundarna raspodela ili raspoređivanje dohotka je još uvek jedan od vidova otuđivanja dohotka i sredstava, i to u takvim razmerama da izaziva poremećaje u društvenoj reprodukciji.

Ovako nepovoljne tendencije u raspoređivanju dohotka sa stanovišta materijalnog i društvenog razvoja zahtevaju preduzimanje odlučnih akcija i mera u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i u društveno-političkim zajednicama. Njima treba obezbeđivati kvantitativne promene u globalnoj raspodeli dohotka (povećavanje relativnog udela organizacija udruženog rada iz privrede u društvenom proizvodu i dohotku, štednja itd.), što je u sadašnjoj situaciji od izuzetnog značaja, ali istovremeno razvijanjem odnosa slobodne razmene rada treba menjati oblike i metode formiranja sredstava za opštu i zajedničku potrošnju, tako da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada stvarno odlučuju i o tom delu dohotka i da u njoj ostvaruju kontrolu nad njegovim tokom (kružnim kretanjem) u procesu društvene reprodukcije. Primenom mera preduzetih od strane or-

Digitized by Google

gana društveno-političkih zajednica i pojačanom političkom akcijom ostvarene su tokom ove godine određene kvantitativne promene u globalnoj raspodeli dohotka (povećan je relativni udeo organizacija privrede u raspodeli dohotka, ekonomičnije i racionalnije se koriste sredstva za proizvodnju itd.) Međutim, te promene će biti privremene, kao što je to bilo i ranije, ako ne budemo brže razvijali odnose slobodne razmene rada.

Za brži razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa od posebnog je značaja izgradnja čvršće društvene osnove za slobodnu razmenu rada i delegatske odnose, doslednije ostvarivanje samoupravnog planiranja u osnovnim i radnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, zatim racionalizacija i razuđivanje samoupravnog interesnog organizovanja, razvijanje informisanja, stručnog i naučnog rada kao bitnih komponenti samoupravnog odlučivanja.

Veoma skromni praktični rezultati postignuti u ostvarivanju slobodne razmene rada i niz nerešenih pitanja u njoj upućuju na to da će doprinosi, kao instrument formiranja sredstava za funkcionisanje organizacija u društvenim delatnostima, imati u dužem periodu veliku važnost i primenu. Stoga je potrebno u društvenoj praksi obezbediti samoupravni postupak njihovog utvrđivanja, odnosno njihovu defiskalizaciju. Jedna od pretpostavki uspešnog ostvarivanja tog procesa jeste da se na osnovi planova organizacija udruženog rada i mesnih zajednica i programa rada organizacija društvenih delatnosti utvrđuju predlozi doprinosa. U raspravama o programima rada i predlozima doprinosa u osnovnim organizacijama i mesnim zajednicama treba sagledati namenu sredstava koja se doprinosima obezbeđuju, to jest potrebe koje se njima zadovoljavaju, kao i efekte njihove upotrebe, odnosno izvršavanja programa rada organizacija i radnih zajednica u društvenim delatnostima i organima društveno-političkih zajednica, koji treba da se ogledaju u porastu produktivnosti rada, poboljšavanju uslova rada i života itd. Svesno usaglašavanje potreba i mogućnosti biće znatno olakšano ako se programi, pored opisnog iskazivanja (sadržaj, vrsta, obim i kvalitet usluge), izraze u novcu kao opštem ekvivalentu. Novčano izražen razmenski odnos između korisnikâ i davalaca usluga jeste i bitna pretpostavka defiskalizacije doprinosa, te, prema tome, i ostvarivanja slobodne razmene rada.

Raspoređivanje čistog dohotka je na prvi pogled samoupravna odluka radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada kojom se neposredno opredeljuje veličina akumulacije. Analizom kvantitativnih odnosa i ponašanja radnih kolektiva u raspoređivanju dohotka u nas često se problem svodi na to da li radnici »jedu« ili »ne jedu« akumulaciju. Na temelju toga se onda nude razna rešenja, počev od zahteva za obnovom tržišta (uvođenje tržišta kapitala i radne snage), za uvođenjem obavezne stope akumulacije, limitiranjem ličnih dohodaka, pa sve do potpune autonomije radnih kolektiva u ostvarivanju ove društvene funkcije. Ima i rešenja kojima se pravilnost i »automatizam« u ponašanju radnika pri raspo-

Digitized by Google

ređivanju čistog dohotka nastoje obezbediti primenom određenih proporcija zavisno od veličine nekog parcijalnog pokazatelja uspešnosti poslovanja (dohodak po radniku, stopa dobiti itd.).

Ne ulazeći u analizu društvenih i ekonomskih posledica primene ovakvih rešenja, smatramo da nam nedostaje temeljita i svestrana analiza uslovâ u kojima radnici raspoređuju čisti dohodak i, na bazi toga, rešenja koja će jačati materijalnu osnovu udruženog rada i samoupravnu poziciju radnikâ u udruženom radu, a ne najamni mentalitet, etatizam, grupnosvojinsko ponašanje itd. Naime, činjenica je da, zavisno od uslova u kojima proizvode i posluju, kao i od drugih faktora koji deluju na formiranje interesa radnikâ, u pojedinim organizacijama dolazi do neracionalnog trošenja i prelivanja društvene akumulacije u ličnu potrošnju. To je česta pojava, naročito u organizacijama koje imaju monopolski položaj i u koje se posredstvom tržišta i drugih faktora sliva veliki deo društvenog viška rada. Zato se dogmama o akumulaciji i romantičarskim tezama ne mogu stvarati uslovi za to da se interes radnikâ formira u pozitivnom pravcu i da se deo dohotka namenjen proširivanju i unapređivanju materijalne osnove društvenog rada utvrđuje prema veličini i ekonomskoj strukturi društvenog proizvoda i dohotka, a na bazi stvarnih, samoupravno usaglašenih i utvrđenih zajedničkih interesa i potreba radnikâ u udruženom radu. Akumulacija utvrđena na ovaj način postaje materijalni faktor samoupravnog povezivanja i ujedinjavanja radnikâ u organizacijama udruženog rada i osnova zajedničkog razvoja kojim se obezbeđuje efikasno prevazilaženje materijalnih diferencijacija osnovnih organizacija udruženog rada i radnikâ u njima. Višak rada sjedinjuje se sa potrebnim radom.

Bitne karakteristike uslovâ u kojima radni kolektivi odlučuju o raspoređivanju čistog dohotka jesu: otuđivanje i ekonomski neopravdano veliko izdvajanje dohotka za podmirivanje opštih i zajedničkih potreba; apsolutni i relativni rast obaveznog udruživanja sredstava radi izvršavanja investicionih obaveza države; otuđenost odlučivanja o investicijama; velika socijalizacija gubitaka i slab uticaj tržišta i ekonomskih zakonitosti na odlučivanje radnikâ u OOUR; društveno-ekonomski položaj radnika opredeljen je rezultatima tekućeg rada, dok se njegov doprinos po osnovu proširivanja materijalne osnove rada i gospodarenja minulim radom veoma malo ili nikako ne vrednuje; stalni pritisak inflacije i nestabilnih uslova privređivanja; zanemarivanje ekonomske strukture dohotka OOUR i njegovog društvenog karaktera itd. U ovakvim uslovima radnici po svaku cenu nastoje da sačuvaju irealnu vrednost ličnih dohodaka, a ako ima dohotka, onda i da povećaju svoj udeo u njemu. Oni su, dakle, uslovima koji se steknu pre donošenja odluke o raspoređivanju čistog dohotka stimulisani da prednost daju kratkoročnim i pojedinačnim interesima na uštrb dugoročnih i zajedničkih interesa. Opada sposobnost OUR da samostalno vode proširenu reprodukciju.

Prema tome, elementi klasnih odnosa, kao ostaci, postoje i na sadašnjem stepenu materijalnog i društvenog razvoja našeg druš-

Digitized by Google

tva. Oni se ispoljavaju kako u fazi proizvodnje tako i u fazi raspodele. Samo rešenjima u oblasti raspoređivanja čistog dohotka ne mogu se obezbediti uslovi za prevazilaženje i otklanjanje takvih elemenata. Jer, sve dok postoji osamostaljeno kretanje delova dohotka, to jest mimo interesa i potreba radnika i nezavisno od ostvarenih rezultata u materijalnoj proizvodnji, imaćemo i suprotnosti, pa i klasnog karaktera, među nosiocima pojedinih delova dohotka. Osnovna sistemska rešenja kojima ćemo razvijati samoupravno udruživanje rada i sredstava i ukinuti pojave otuđivanja dohotka imamo. Potrebna je njihova stvaralačka razrada i primena.

Digitized by Google

Boris Nonevski

Jedno pozorište nije dovoljno ovom svetu

Jedna od osobenosti Beogradskog internacionalnog teatarskog festivala jeste da nam predočava raznolikost pozorišnog iskustva koje se oblikuje na diferenciranim civilizacijskim, povesnim i kulturnim rezultatima čovekovog trajanja. Sa većim ili manjim uspehom, iz godine u godinu, ta institucija međunarodnog pozorišnog okupljanja opravdava svoje postojanje na tom fonu. Međutim, njena *differentia specifica* u svekolikom mozaiku kulturnih manifestacija u nas jeste da upriliči *nove tendencije u svetskom teatru*, da nam na jednom kratkom odsečku vremena dâ reprezentativni izbor produkcije ove umetnosti iz kojeg ćemo moći da očitavamo iskorake u neistražene mogućnosti jednog segmenta oblikovanja mašte. Otud, sasvim prirodno, kao osnovna deonica u premeravanju njenog estetskog domašaja ostaje nam visina nadogradnje prethodnog, datog startnog osnova pozorišne supstance.

I dok zatečeno teatarsko iskustvo, i pored metamorfoza unutrašnjeg samoživljenja, možemo da evidentiramo sa velikim kvantumom pouzdanosti, dakle možemo da ga smatramo konstantom naše svesti (saznanja) o pozorišnom umeću — nove tendencije, budući da se radi o izboru, na BITEF-u uvek u sebe uključuju nepredvidljivu varijablu ukusa. I pored dvomilenijumske zabrane da se o njemu (ukusu) raspravlja, baš ta sfera ljudske duhovnosti,

Digitized by Google

pored pozorišnih predstava, uz njih i povodom njih, na ovom zborovanju, svake godine će biti iznova stavljana pod uveličavajuću dioptriju kritike.

Svaka (ne)uspela predstava sa zaštitnim znakom zvanične konkurencije postaje povod raspravama koje se ne odnose samo na njenu umetničku strukturu, već i na sam postupak odabiranja repertoara. Estetski rezultat odnosnog komada, uz pohvale ili ravnodušnosti kritike, donosi i negodovanje ili aplauze adresovane organizatoru.

U mnoštvu promenljivih veličina koje određuju ukus (kulturne, pozorišne) javnosti, na BITEF-u, od njegovog pokretanja, traje i jedna konstanta. Nove tendencije u svetskom pozorištu jugoslovenskoj publici posreduju *jedni te isti ljudi.* Okupivši se oko institucije selektorâ, oni nam godinama (po)kazuju šta je novo u pozorištima planete. Takvo ustrojstvo kulturne razmene sa svetom, doduše, „oslobađa" nas nekih nedoumica. Naime, vremenom navikavamo na parametre njenih animatora i oni, njihova *subjektivna merila,* malo po malo stiču status *bespogovornog objektiviteta.* Izdižu se do nivoa apsolutnog (re)cenzora pozorišne osmoze. Ta uvredljiva jednostranost implikuje čitav arsenal odnosa nepovoljnih po samu umetnost, ali mi ovde iz svega toga izvlačimo samo jedno pitanje. Kako je moguć estetski pluralitet — koji je rodno mesto novih tendencija u svim umetnostima, napose i pozorišta, čiji su osvedočeni zagovornici i selektori BITEF-a — koji ne podleže pluralističkoj arbitraži? Moguće da su se u njima (dvama selektorima) nakupili najviši stratumi osećajnosti i estetska tolerancija za svekolika teatarska stremljenja, ali onda mi, publika, ne zaslužujemo njihovu dobroljubivost.

Pored estetske nerelevantnosti, institut selektorâ pokazao se i *društveno* neregularan. Izbor (selekciju) predstava koje učestvuju na Beogradskom internacionalnom teatarskom festivalu prave njegovi direktori. Međutim, prilikom razmatranja Statuta BITEF-a, kako informiše dnevna štampa, delegati SIZ-a kulture Beograda postavili su »veoma principijelno pitanje: kako je moguće da direktora(e) BITEF-a imenuje njegov Savet kada zakon predviđa instituciju konkursa?« Dalje, novinar izveštava: »Delegati su, jednostavno, primetili da ovom smotrom (i ne samo njom) već 14 godina upravljaju isti ljudi. To se kosi sa načelom da ista ličnost ne može biti birana na istu funkciju više od dva puta uzastopno.« Komentarišući te podatke, isti novinar konstatuje da ti propusti nisu puka slučajnost, već da je »reč o želji da se zadrže stare pozicije, o žilavoj odbrani sopstvenog položaja u kulturi, smišljenijoj ponekad i od društvene akcije koja bi je sprečila. Kako, inače, razumeti podatak da ono što je zasmetalo delegatima Samoupravne interesne zajednice kulture nije zasmetalo i Savetu BITEF-a? On je, naime, podržao predloženi Statut smotre«.*

---

* Radmila Dubljević, *Zaljubljeni u fotelje,* »Borba«, 25. septembar 1980.

Digitized by Google

Ovakvim i sličnim primedbama, dok je bio u uzletu, BITEF je zatvarao usta svojim rezultatom. Drugom polovinom šezdesetih i gotovo celim rasponom sedamdesetih godina on je postizao značajan učinak u posredovanju novih pozorišnih tendencija našoj javnosti. Zahvaljujući, između ostalog, i toj manifestaciji, eksperimentalna traganja pozorišta u svetu postala su vremenom »sastavni elemenat« i našeg institucionalnog teatra. Međutim, kada je BITEF apsolvirao prosvetiteljsku misiju pred našom kulturnom javnošću, kada je ona dorasla da bude kompetentan i obavešten procenjivač pozorišne vrednosti u svetskim koordinatama, njegovi animatori nisu ni primetili da je naša publika nadrasla fazu »konsumenta« kulture.

Ekstenzivan izlog »novih« tendencija u svetskom pozorištu na BITEF-ovom štandu samo je po gabaritu odavao utisak velike kulturne manifestacije. Doduše, učešće inostranih trupa nije bilo ni manje ni veće nego na prethodnim okupljanjima, ali ove godine volumen njegovog repertoara znatno je narastao uvrštavanjem velikog broja domaćih predstava. Bezmalo jedna polovina prikazanih komada bila je »posuđena« sa naših scena. Ali ne zbog toga što je naš teatar u svetskim koordinatama do te mere narastao da zaslužuje odnosni ekvivalent, već pre svega njegovim naglašenim zahtevom da se predstavi svetu, a ponajviše željom organizatora da »obogate kulturni život« glavnog grada, s obzirom na zasedanje UNESCO-a. Ovaj eminentni skup kulturnih poslenika iz čitavog sveta biće, najverovatnije, razlog i za pomeranje u kalendaru BITEF-a.

Rezervacije za obilazak zgusnutog arhipelaga »novih« tendencija u svetskom pozorištu, kada se uzme u obzir vreme provedeno u hramu Talije, stajaće, možda, skuplje nego boravak u najekskluzivnijim hramovima turizma. Ako ste hteli ove godine da pripadate odabranoj publici (po kom kriterijumu samo?) BITEF-a, trebali ste da smanjite svoj lični budžet za dobrih pola miliona starih dinara, a ako ste, pri tom, i ambiciozniji pa ste njegova dobra želeli da prinesete porodičnoj kulturnoj trpezi, sledećeg meseca ostaće vam da na trpezu porodice servirate gorko sećanje na pozorište. Koliko do lane — ako nismo mogli da odemo u svet da bismo videli šta se novo događa u pozorištu — BITEF nas je pošteđivao »nepotrebnog« trošenja vremena i novca, a ove jeseni on nas razuverava i kako nam se kotira novac u svetu. Zato ne moramo odlaziti na belosvetske berze. Dovoljno je otići na BITEF. Za sve više para dobijamo sve manje »konvertibilne« umetnosti.

No, pridimo bliže predstavama. Valja preći veliki breg lepota koje je pred nama tri nedelje, iz večeri u veče, gomilao organizator ove međunarodne manifestacije. Ali, kako prevaliti tu deonicu a da se pri tome ne zloupotrebi pažnja i vreme čitaoca? Postrojiti komade po umetničkoj veličini nemoguće je. A i kad bismo to pokušali, ne bismo stigli na smotru jer im nedostaje relevantna estetska odeća za stroj BITEF-a, koji kao svoju prvu zapovest propisuje istraživanje novih područja pozorišne mašte. Kako, zaista kako,

Digitized by Google

u ovaj izveštaj uvrstiti arheološke partiture rekreiranja mitološke svesti i ritualne seanse Aboriginal Dance of Arhem Land? Da je BITEF bio seminar za istraživanje istorije teatra ili kakav antropološki tečaj, oni bi zaista imali (a i po sebi imaju) edukativnu vrednost, ali u koordinatama programskog koncepta BITEF-a oni ispadaju iz repertoara. Ili, zašto trošiti vreme našem čitaocu predstavljajući mu *Izlazak* u izvođenju Actors Theatre iz Luisvila (SAD), jednu scensku adaptaciju iz novinskih isečaka, koja — sem »iznenađenja« da se jedan komad socrealističke provenijencije pojavljuje u SAD — ničim drugim nije iznenadila gledalište? I još jednom, zašto trošiti skupu hartiju na, doduše, iščekivani *Nervni slom* Il Carrozzonea iz Firence, koji je svojom bizarnošću bez estetskog pokrića slomio strpljenje i pažnju gledaoca već na prvoj pauzi?

Zato, koliko god izgledalo paradoksalno, u organizovanju ovog izveštaja poslužićemo se starom mudrošću BITEF-a, s tim što ćemo tražiti *nove tendencije pozorišta* u *samom* BITEF-u. Pri tom ćemo ovaj dvoetapni stratifikovani uzorak iz populacije svetskog teatra, u granicama prostora koji nam je dat, pokušati i da obrazložimo.

Treba svakako reći da smo na BITEF-u videli i predstave koje bismo mogli visoko da vrednujemo da su se dogodile u drugačijem programskom konceptu (recimo, na nekom okupljanju tradicionalnog teatra one bi zazvučale čak i avangardno). Ali, na kojim tačkama se ispoljila avangarda na BITEF-u?

Evidentni iskorak u do sada neokušana područja teatra, osobito dramaturgije, načinila je predstava *Iz tuđine* Schaubühne am Halleschen Ufer iz zapadnog Berlina, a u režiji Ellen Hammer. Komad Ernsta Jandla (autor teksta) rekreira fragment iz života pisca »u kome se ništa ne zbiva«. Na sceni su zgusnuta 30-točasovna isprazna događanja jednog čoveka koji je za svoj životni poziv odabrao zanat za čije mu bavljenje treba od alata olovka, a od materijala papir. I pored toga što su i jedno i drugo (olovka i papir) na pisaćem stolu, on nikako nije u stanju da ih sastavi. U stvari, »zamara ga pokušaj da sebe natera na pisanje«. Njegov ritual predradnji toliko je sadržajan da mu guta svu energiju. Pre nego što će sesti za pisaću mašinu ispraća svoju životnu saputnicu, sa kojom ne živi u istom stanu, poziva taksi, ona odlazi. On joj se po njenom odlasku javi telefonom, posprema stan, namešta telefon, pere zube, navija budilnik, zaspi. Sutradan se dogovara s njom da se vide uveče. Ode da se okupa, popije kafu. Zatim odlazi u kupovinu, podiže poštu. Vraćajući se kući, razgleda pošiljke... i sve tako i u istom stilu do uveče kada treba da mu dođe ona i njegov (dvadeset godina mlađi) prijatelj. Onda: razgovori, jelo, piće — sve dok ne odu. I tek na kraju seda za sto da bi započeo rad na komadu *Iz tuđine*, na tom istom delu koje smo gledali. Međutim, iznuren od beznačajnih radnji, posustaje na prvoj uzbrdici stvaralačkog puta. I, umesto da ispunjava hartiju dijalozima, replikama, radnjom, ona ga svojom belinom, neispunjenošću, poput njegovog života, gura u depresiju. Tako *on* (u izvanrednoj inter-

Digitized by Google

pretaciji Petera Fritza) zapada u dvoseklu besperspektivnost. S jedne strane, ona mu se zatvara pred ispunjenjem životnog cilja, a, s druge, zatvorenost socijalne komunikacije (on ni sa kim drugim, sem sa svojim mlađim kolegom i svojom saputnicom, ne kontaktira) nagoni ga da se opet vraća mazohističkim predradnjama stvaralačkog čina.

Autori ovog komada predstavili su nam samo jedan nerodni krug savremenog intelektualca. U nama je, međutim, ostao osećaj da se on koncentrično obnavlja. Nismo videli ni jedan greben o koji mogu da se razbiju njegovi talasi.

Ljudima koji drže olovku u ruci poznata su psihička stanja povišenog intelektualnog pritiska, ona raspoloženja kad nailaze nove ideje, kada se čitav organizam zgrči da bi sačekao nalet bujice mozga. U tim trenucima povećane aktivnosti sive moždane mase, kada unutrašnji nemir, kada energija traži izlaz, čovek, najverovatnije nesvesno, pravi pokrete, organizam podrhtava — nesvakidašnjim ritmom. U nekakvoj uobraženosti da će ometati put rađajućoj ideji do njenog fiksiranja na hartiji, on sklanja predmete po stolu, oštri olovku da bi je preciznije zapisao, izvlači novi papir iz fioke i pored toga što ga ima u gomili na stolu... ali, svejedno, racionalni rezultat »opravdava« njegove iracionalne postupke. Međutim, junak komada *Iz tuđine* ritual predradnji preuzima svesno, da bi probudio usnule centre stvaralačke aktivnosti. Taj »kreativni« premet može da bude viši stupanj samokontrolisanja intelektualne aktivnosti uma, rađanje životnijeg bića koje će odmah, bez dopisivanja i korekcija, prohodati u ekosferi umetnosti. Ali junaku (piscu) ništa ne polazi za rukom. Njegovo delanje proizvodi ništavilo i utapa se u njemu.

Tako drama poremećenog stvaranja prerasta u *tragediju uma i osećajnosti.* Velika želja za oblikovanjem nove realnosti (umetničkog dela) opusteće u odsustvu autorove životne realnosti. Naš je junak stalno opsednut idejom stvaranja, on uporno upreže volju, ali, u nedostatku životnog iskustva (socijalnog materijala), njegov se mozak grči, odbija zahteve volje.

Kao rezultat »stvaralačkog« izgnanstva, odsutnosti iz raznolikosti spoljnog sveta, koji protagonista sam sebi nameće (pored pomeranja tragičnog sukoba), u ovom se komadu suočavamo i sa jednim posve novim scenskim izričajem. I to koliko u organizaciji scenskog prostora toliko i uvođenjem jednog novog dramaturškog govora.

Slédeći osnovnu ideju pisca, scenografija (Antonio Recalcati) prostor pozorišnog obistinjavanja drame rešava jednom kreativnom pozajmicom. Kao osnova vizuelne artikulacije dramaturške ideje uzeta je slika Ernesta Ludviga Kirchnera *Interieur.* Inspirišući se podjednako dramskim tekstom i slikom, Recalcati životni prostor junaka na sceni uokviruje krivim zidovima i linijama koje se presecaju u nepravilnoj perspektivi. Time je retuširana osnovna zamisao.

Digitized by Google

Najveći iskorak na području istraživanja novih formi teatra u ovoj predstavi je načinjen na sektoru literarnog segmenta pozorišta. Tekst drame *Iz tuđine* tako je organizovan da prati, a pre svega da objašnjava pokrete i delanje junaka. Sve što on uradi na sceni, to nam i prepričava. Tako stičemo utisak kao da posmatramo neko dete okruženo igračkama kako sebi tumači njihovu namenu i svoju nameru za sledeći trenutak.

Međutim, uvođenjem narativnog jezika u dramaturšku strukturu Ernst Jandl ne razvodnjava radnju. Tim aktom on je povećao intenzitet sukoba junaka sa samim sobom u očima publike. Pred nama je osoba koja je uveliko nagrižena intelektualnom impotencijom i koja svoju nemoć ispoljava u vidu infantilne regresije. Njegova kazivanja više podsećaju na pevanje nego na scenski govor.

Kao rezultat smanjene sposobnosti komuniciranja glavnog junaka sa spoljnim svetom, na području literarnog segmenta predstave, javlja se još jedan novum. Naime, protagonista komada čitavo vreme govori pogodbenim načinom, a iz gramatike scenskog kazivanja izbacuje prvo i drugo lice jednine. On tokom celog trajanja radnje na podijumu ni jednom neće izgovoriti »ja« ni »ti«. Sav je obavijen trećim licem jednine. Time je ne samo podvučena narativnost govora, već je istovremeno potenciran i rezultat jednog otuđenog bitisanja, ekspresivnije je prezentovana podvojenost, inkompatibilnost projektovanog cilja i nemogućnosti da se on realizuje. Takvo psihičko stanje životne neispunjenosti u njemu rađa destruktivnu sumnju koja eskalira do totalne nesigurnosti u svakom pokretu, u sveukupnom delanju. Otud njemu jezik služi više da razbije gluvi mir nedešavanja nego da uspostavi nekakve relacije sa stvarima, sa ljudima. On govor upotrebljava da bi sam sebi dokazao kako on postoji, a ne da bi otkrivao stanja sveta, da bi ga dovodio u nekakve odnose.

Dok su se u predstavi *Iz tuđine* nove pozorišne tendencije očitavale u *pomeranju područja tragičnog sukoba* na jednom fragmentu ljudskog iskustva (stvaralački proces intelektualca), relativno nepodesnom za dramaturšku reanimaciju, a izvedeno iz toga u traganju (i iznalaženju) *novog jezika posredovanja radnje sa publikom* — na ovogodišnjem BITEF-u susreli smo ideje i ostvarenja da pozorište bude *konstitutivni element pozorišne predstave*, da komad u svoju strukturu involvira još jednu komplementarnu radnju ili da se radnja događa u pozorištu. I to ne u funkciji dublera koji će odigrati opasne sekvence ili kakvog teatarskog artizma, već sa relevantnim estetskim razlogom. U ovom smislu indikativne su predstave: Hrvatskog narodnog kazališta iz Splita — *Hamlet* Viljema Šekspira u režiji Ljubiše Ristića i Euripidova *Alkestida* Diseldorfskog pozorišta Schauspielhaus u režiji Roberta Ciullija.

Obe predstave, kao što se vidi, pravljene su na klasičnoj dramskoj literaturi. Međutim, što se literature tiče, sámo opredeljenje za klasiku ne obezbeđuje njihovu »podudarnost«. Više, i pre svega,

Digitized by Google

ono se očitava u prilazu, u tretmanu literarne građe. I jedna i druga skupina autorâ pozorišnih predstava tekstu prilazi sa distance. Tekst je više povod ili, može biti, zaklon (nad kojim i) iza kojeg će se rekreirati svoja (ovovremena) ideja i osećajnost. Ali, i takva nadgradnja klasike na scenama savremenog teatra postala je, u neku ruku, tradicionalna. Ko još, kome je stalo do oblikovanja modernog senzibiliteta na »daskama što život znače«, iščitava dramski zapis bez ostatka? I najokoreliji tradicionalisti, kada scenska reanimacija klasike obistinjuje umetnički rezultat, ne pokreću, pre svega moralno, pitanje da li je dopušteno »prekrajanje«, »štrikanje« dramske literarne zaostavštine. U stvari, teško da je i moguće uspostaviti kontakt sa gledalištem, a kamo li održati ga za sve vreme predstave kada se ona odmotava usporenim ritmom minulih vremena. U savremenog gledaoca ne samo što se izmenilo shvatanje tempa scenske dinamike, već su unekoliko pomereni i parametri senzibiliteta. Gledalac koji »poseduje« minimum kulturnih informacija neće pristati da mu ansambl na sceni drži lekciju iz istorije pozorišta time što će doslovno rekonstruisati dramaturški zapis. Jer on je deo njegove svesti i od akterâ očekuje da se »adaptiraju« njegovom uzrastu, da ga tretiraju kao ravnopravnog partnera. A da i ne govorimo o shvatanju i recepciji čak i fundamentalnih dramskih kategorija tragičnog, komičnog... Danas je »tragedija nemoguća i u tome je tragedija«. Ljudi su ogluveli nad stradanjima drugih, navikli su na kupovanje i prodavanje ljudskih sudbina. Patnja, agresija, ponižavanje doživljavaju se kao banalni dekor svakidašnjice. Da bi ih videli dušom (oči su oslepele), ljudima treba dati uveličavajuće staklo ili fenomene naduvati u natprirodne dimenzije. No, izmenjene dimenzije razmeštaju i elemente prvobitne strukture. Tragedija postaje groteska, komedija se pomera ka satiri, drama ka melodrami. Izmenjene civilizacijske okolnosti tako uslovljavaju i pomeranja u posredovanju pozorišne zaostavštine, razume se, ako ona hoće da bude »danas i ovde« estetski relevantna — to bi bio rezultat gravitacije ovovremene osećajnosti — a da i ne govorimo o imanentnoj potrebi umetnika i umetnosti da se uvek i iznova iskažu individualno, drugačije nego pre.

Predstava *Alkestida*, još dok je bila u stanju idejnog projekta i kasnije u procesu nastajanja, mora da je znala za tu evoluciju ili »oseku« osećajnosti modernog gledaoca. Zato njeni autori fenomen smrti, prevodeći ga u ovovremeni socijalni dekor, za razliku od Euripida, »oživljavaju« posredstvom umetanja pozorišta na sceni. Naime, tandem Đuli i Šefer, nalazeći da je smrt ubedljiva još samo *u pozorištu* (kada je igrana!), udvajaju pozornicu totalitetom pozorišta. Radnja, oplakivanje i poslednji ispraćaj Alkestide događaju se u jednom od gradskih teatara sa ritualom modernog građanskog sveta, dakako, i sa naznakama prepoznatljivog načina življenja i običaja. Tu je prepuna trpeza, prijatelji u, za tu priliku, crnim odelima, muzika koja neprestano zabavlja goste, čak i konferansije! Taj svet, eto, smrt može da okupi.

Digitized by Google

Međutim, zašto baš u pozorištu? Osim što na tom mestu mogu da se »dopuste« takve bizarnosti kao što su ljubakanje ili svađe na samrtnom činu, autori su, čini nam se, hteli da nas suoče i sa jednom dubljom istinom o takvom načinu života. Moralno raspadanje, razgrađivanje sistema vrednosti uočljivije je kada je zgusnuto u vremenu i prostoru, kada je osećajnost podignuta za visinu podijuma — to može jedino pozorište. A Đuli i Šefer sve to i retuširaju dodavanjem, ubacivanjem u igru još jednog pozorišta na sceni. Takvim umnožavanjem planova i život postaje intenzivniji, ali zato i umiranje uočljivije.

Na području pozorišta, pak, u koordinatama klasičnog poimanja scene Đuli i Šefer unose i jedno novo iskustvo. Razmontiravši tradicionalnu scenu-kutiju, oni joj smanjuju dimenzije, toliko je zgušnjavaju da ona može da stane na podijum. Tako, sada scena postaje nekakav oživljeni trodimenzionalni slajd pomoću koga nam uveličavaju neke segmente ili partiture notnog sistema dramaturškog zapisa, dodajući sceni i četvrtu dimenziju. Treba još reći da se kombinovanjem tog elementa sa poznatim izražajnim sredstvima podiže čitava izražajnost teatra.

Sledeća (a po hronologiji repertoara ovogodišnjeg BITEF-a prva) predstava koja eksperimentiše sa mogućnostima scene jeste *Hamlet* Viljema Šekspira u režiji Ljubiše Ristića. U stvari, i preciznije, autori ovog komada, istražujući *Hamleta*, tragaju za novim scenskim rešenjima. U tom smislu umetnički rezultat ovog ansambla se dodaje svekolikim granama četiristoletnog hrasta koji raste na svim scenama sveta. I koliko je stablo bujnije, sve je zasenjenija srčevina njegove sadašnjosti, tajnovitija prošlost i neizvesnija budućnost, ali ne u smislu nekakvog gubljenja perspektive, već u ishodištima njegovog beskonačnog trajanja, razume se, ako ljudski um ne zateče neko pomračenje ili kataklizma. Hamletova enigma projektovana je u njegovoj mitskoj prapostojbini, u skandinavskoj legendi po kojoj je danski kraljević živeo u petom stoleću: glumeći ludilo, ubio je strica i osvetio oca, potom spalio dvor, uzeo krunu i vladao, te, na kraju, i sam poginuo u dvoboju. Još pre nego što će nam stići u Šekspirovoj dramaturškoj obradi, jedan od prvih tumača Hamleta, Saxo Grammaticus (*Historia Danica*, Paris, 1514), zapisaće: »... neprolazna neka bude uspomena na postojanog mladića koji se protiv licemerja oboružao ludošću da bi njome onako divno prekrio svoju nebesku, sjajnu mudrost. On je prisilio povijest da ne može odgovoriti bi li veća njegova srčanost ili njegov razbor...« A od kad ga je Šekspir fiksirao u dramskom obliku, eruptivno su se namnožile antropološke, filozofske, psihološke, sociološke, teatrološke... interpretacije, a da ni svaka posebno ni sve zajedno ne uspevaju da odgonetnu tajnu i dileme Hamletove. Zadatost njegova, izmaglica oko njegove supstance, načas se kondenzuje pod dejstvom svetlosnih snopova jedne predstave, ali to su samo trenuci kraljevića danskog, jedna moguća scenska reanimacija pred beskonačnim mogućnostima koje se osla-

Digitized by Google

njaju na evoluciju svesti i civilizacijska i kulturna premošćivanja prostora i vremena koja u sebi nosi ovo Šekspirovo delo.

U predstavi Hrvatskog narodnog kazališta iz Splita i režiji Ljubiše Ristića zacelo se susreću jedan rukavac ideja o Hamletu i nastajući teatarski senzibilitet ansambla, osobito režije.

Kada se pojavio u jugoslovenskoj pozorišnoj situaciji, Ljubiša Ristić je svojim režijama »stavio do znanja« da se ne slaže sa »vladajućim« pozorišnim ukusom. Ustao je protiv dva, možda i tri, stratuma svesti koja je izrastala nad teatarskim životom. Nasleđenoj, bolje reći zatečenoj, *estetici teatra on je suprotstavio scensku efektiku.* Svojim eruptivnim temperamentom u posredovanju pozorišne građe šokirao je pomalo uspavanu tradicionalističku vizuru režijskog postupka kakav je gajila većina reditelja. *Ščepao je kritiku* koja u svom rutinskom i uveliko klišetiranom saobraćaju sa javnošću nije mogla da iznađe adekvatne formulacije da bi saopštila »poruke« njegovog pozorišta svetu. Ona (kritika) do kraja se zaplela u mrežu svoje apriorne konstitucije parametara, te u suočavanju sa predstavama Ljubiše Ristića nije mogla a da ne koriguje svoje nišanske sprave. I konačno, *zatekao je publiku,* ponajviše onu koja je bila navikla da pozorišni čin prati sa jednom dalekom decimalom pažnje. Naime, onu publiku koja je scenskoj radnji prepuštala samo površinski sloj svoje osećajnosti. Tek toliko da joj predstava ne isklizne iz svetogleda.

Međutim, koliko god da insistira na jednom senzibilitetu atrakcija, na scenskim efektima, pozorištu Ljubiše Ristića nije dovoljan polovičan čovek u publici koji će teatarski fenomen primati samo završecima nervnog sistema. On među ljudima u publici traži čoveka sa dušom, telom i ponajviše pameti, ali ne da bi mu ih oteo u opsenama pozorišne igre, nego, i pre svega, da budu sudionici u scenskom traganju. Jer *njegov teatar,* i pored svih vizuelnih atrakcija, *osnovnu građu za scensko oblikovanje nalazi u idejama.* U njegovim komadima »proizvodi« sive moždane mase rascvetavaju na pozornici.

Predstavom *Igrajte tumor u glavi ili zagađenje vazduha* Ristić je pokazao na maligni tumor i isekao ga je sa tela tradicionalnog teatra. I još više. Tom predstavom-esejem on je isekao neproduktivne izrasline klasičnog pozorišta. Staru arhitekturu stratificiranog pozorišta, homolognu sa društvenim strukturama, on je porušio i pozorišnim sredstvima je objavio jednakost svih ljudi pred teatrom.

Ako smo u *Tumoru...* saznali *protiv kakvog* je pozorišta, evo, sad, u *Hamletu* očitavamo *za kakvo* je. U ovoj predstavi zajedno sa Hamletom i pozorište je dovedeno pred veliko iskušenje i veliki izazov. Naime, u okviru klasične ontologije teatra pozorišna situacija se obistinjavala suočavanjem dvaju entiteta: scenskog događaja i publike. U takvom svetogledu predstava je trebala da ogradi jedan fragment iz totaliteta egzistencije, i to tako da ona bude dovoljna za samostalni život kao drugo ponovljeno, bolje reći prošireno, življenje čovekovo. U trenju ta dva sveta nastajao je ume-

Digitized by Google

tnički doživljaj, pri čemu je gledalištu bilo dopušteno pravo da prosuđuje, a glumištu da iznosi i izlaže dramaturške ideje. Razume se, akteri komada samim prilazom zadatoj literarnoj građi iskazuju svoj autorski subjektivitet. (Svaka drama igrana je na drugačiji način.) Međutim, u umetničkom rezultatu, u igranoj predstavi, u očima publike, oni su samo estetski objekt.

Ali, jedna osebujna kreativna individualnost kakva je Ristić ne pristaje na takav status. Oblikujući predstavu *Hamlet*, on pravi dodatni stvaralački trzaj. Literaturu klasikâ pretpostavlja kao konstituens naše svesti i nad Šekspirovim fragmentima dograđuje svoj rasplet tragedije, uveliko menjajući scenario. Naime, norveške trupe sa Fortinbrasom, koje kod Šekspira dolaze da osvoje Dansku, u Ristićevoj interpretaciji *Hamleta* izlaze na scenu kao pozorišna trupa da bi osvojili istinu. Razrešavaju dileme i nedoumice kraljevića Hamleta. *Deus ex machina.*

Reklo bi se — ništa novo. Pozajmica iz prastarog arsenala teatarskog umeća. Kod antičkih komada *Deus* je legalizovao nedovršenost, tačnije — nesavršenost dramaturške egzistencije da bi ona do kraja »objasnila« radnju imanentno pozorišnim sredstvima, dakle, nemogućnost umetničkog dela da dovrši komunikaciju sa publikom, te otud, da bi se ono osmislilo, postaje neophodna intervencija racionalnog stratuma totaliteta na području estetskog. Samim tim ne samo što je učinjena koncesija duhu lenjosti, već je umetničkom delu *a priori* priznat inferiorni status. Međutim, Ljubiša Ristić ne samo što ne priznaje takav status estetskome, već jednim kopernikanskim preokretom pokazuje da je svet primarne egzistencije u Šekspirovom (i svakom drugom) komadu moguće protumačiti zgušnjavanjem njim samim, do stanja kada (u konkretnom slučaju) nastaje njihovo udvajanje — pozorište u predstavi.

Tim umnožavanjem predstave za još jednu aktivnu supstancu (permutiranjem Fortinbrasovih vojnika u pozorišnu trupu) autor(i) komada na scenu dovode još jedan subjekt koji je glasnogovornik njihovog stava. Ukratko, on bi se i ovako mogao formulisati. Kada iracionalni okrajak u čoveka ili u društvenim zajednicama (Danska može biti, kao što jeste, samo slučajan primer) provali psihološke, običajne, moralne i civilizacijske barijere uopšte, tako da ludilo naspram njega izgleda kao banalni kašalj, tada se ta stanja totalnog pomračenja uma ne mogu objašnjavati njim samim. Jedna od poslednjih odstupnica pred rasulom ljudskog roda tada ostaje umetnost. Pri tom, doduše, i ona iskače iz svog ležišta, biva natopljena gorčinom i sumnjom, ali, svejedno, i kad meditira o umiranju, kad raspliće smrt, ona raspravlja o životu.

Sledeća predstava koju ćemo izdvojiti iz gabaritnog repertoara četrnaestog BITEF-a jeste *Balkon* Žana Ženea u izvođenju »Studija K« iz Budimpešte. Reditelj ovog komada je Tomas Fodor, i ponajviše je njegova zasluga što će tu predstavu mađarska kritika proglasiti najvećim pozorišnim poduhvatom u toku poslednjih godina, razume se, kod njih.

Digitized by Google

Kažu da je srećno napravljen izbor teksta za scensku nadgradnju prevaljivanje pola puta do uspeha. *Balkon*, na osnovu koga je Goldman proglasio Žana Ženea nekonformističkim lumpenproleterom, može biti pun pogodak ne samo za aktera predstave, nego i za publiku na svim meridijanima. U toj drami kao da je sublimirano, kao da se susreću sve linije ne samo Ženeovog stvaralaštva, već i glavni tokovi i fenomeni dvadesetog veka. »Njegova neobičnost je u onom čudnom svetu gde se mašta koja se smatra stvarnošću postavlja uporedo sa stvarnošću koja se smatra maštom. Svet u kome se prošlost i budućnost tako spajaju da se u datom trenutku izjednačuju sa sadašnjošću, svet u kome glumiti znači biti, a biti znači glumiti... *Balkon* je javna kuća koja na satanski način simbolizuje društvo i istovremeno funkcioniše kao proizvod tog društva« (Fabian Laszlo).

Taj svet reprezentativnih olupina od ljudi i zla koji dosežu do samog dna ljudske destruktivnosti, a koji su neumitni pratilac, dijalektički kontrapunkt velikih socijalnih promena, Tomas Fodor izlaže u galerijskom obliku. Budući, pak, da je savremena epoha proizvela ogromne količine tog negativnog taloga ljudskog življenja, svi karakteristični primerci i procesi ne mogu da stanu u jedno odeljenje. Zato reditelj scenu razmešta u više prostorija. Sav muzejski materijal ovovremenih starina (kurtizana, popova, malograđana, doušnika, generala bez vojske) dat je u prirodnim veličinama, neposredno, u živo. Samo za ilustraciju: predstava započinje tako što jedan pop tamjanom isteruje đavola između nogu jedne žene nedvosmislenog zanata.

Žan Žene je svoju dramu naslovio *Balkonom*, najverovatnije, da bi na tom isturenom delu građanske kuće koji simbolizuje njenu civilizacijsku superiornost — javnost kao kategoriju građanske demokratije — prikazao prljavi veš, da bi ga podigao iznad očiju i učinio vidljivim za sve. Tomasu Fodoru, čini se, to nije dovoljno. On hoće da nam ga učini dostupnim, opipljivim, maltene upotrebljivim. Radnju sa balkona spušta u katakombe kuće iluzija, onamo gde joj je mesto. I dok čekate da uđete u salon, imate osećaj da ćete biti jedan od onih koji će popu napraviti posao kod one dame ili po onom svetu koji je zaposeo vrata reklo bi se da nedostaje vodič pa da počne obilazak muzeja. Međutim, sa samim početkom ispostaviće se da autori komada od nas ne očekuju da budemo ekskurzijanti, nego učesnici. Publika je konstitutivni element ne predstave, već scene ovog komada, i bez nje na tom mestu on se koncepcijski raspada. I pored neosporne vrednosti literarne građe, organizacija scenskog prostora je jedna od najvitalnijih tačaka ove atraktivne predstave.

Ako je »demoliranjem« balkona načinio prvi korak ka iznalaženju originalnih rešenja izvođenja, sledeći korak — organizacija scene — dokaz je modernog i, što je važnije, ubedljivog režijskog senzibiliteta Tomasa Fodora. On sav materijal koji treba da prikažu glumci razdvaja na delove i postavlja ga na tri scene koje su funkcionalno povezane kako u odnosu na publiku tako i u odnosu

Digitized by Google

na radnju. Gledalište (možemo čitati: javnost) uvedeno je u jedan lavirint blasfemičnih orgija i bestijalnosti gde za malo para čovek može da podmiri porive bolesnog nagona. Odmah na početku prisustvujemo sceni simultanih radnji gde je kao u kakvom nezastakljenom izlogu izneta roba kuće iluzija. I što je najtragičnije, ta iluzija je njena najstvarnija realnost. Sa tih prostorija gde je do kože skinuta šminka, Irma (upravnica kazina) odvodi nas u svoj privatni stan (to je drugi prostor scene) da nam pokaže svoju čestitu kuću. Tamo ona drži i povlači konce visoke politike, kontakte aranžira sa »visokim društvom«, konačno projektuje svoja htenja da postane kraljica. I ona će (u mašti) staviti na glavu krunu. Ali zajedno s njom i njenom krunom napuštamo njenu privatnu prostoriju i stupamo u treću prostoriju gde centralno mesto zauzima mrtvački sanduk koji sada guta iluzije kraljice. Od naših iluzija, od situacija uživljavanja, čuva nas buka sa ulice koja nas stalno opominje na dualizam »stvarnosti« i »iluzija«. Udvostručavanjem javnosti (one na sceni sa onom sa ulice) autori ove predstave u nama umnožavaju doživljaj, a predstavi dodaju jedan novi sloj značenja kakvo nismo videli na ovom teatarskom zborovanju i koje traži dodatna istraživanja.

Sve se to događa na fonu revolucije (Glavni štab zaseda u nekoj jazbini), a revolucija nastaje u teatru. Svet koji pozorište uvek i iznova zgušnjava oko fundamentalnih kategorija svake epohe, oko moralnih vrednosti, konačno, oko ljudskog identiteta — ovde ostaje bez fundamenta. Destrukcija, raspadanje je njegova sudbina, i autori se njemu ničim ne protive. Razgrađivanjem jedinstva scenskog prostora oni podvlače njegov rascep sa življenjem.

Eto, to bi bile predstave koje su nosile bitefovsku aromu. Ali, kao što je čitalac već naslutio, morali smo da ih podgrejemo da bi se ona osetila. Ovim nipošto nećemo da kažemo da na BITEF-u nije bilo predstava koje ne bi položile ispit za repertoar institucionalizovanog teatra, čak i onda kada je on avangardnijeg ukusa. Recimo, predstava Stanislava Vitkijeviča *Vodena koka* u izvođenju Theatre d'Aubervilleiers iz Pariza, koju je režirao Philippe Adrien, našla bi mesto i među gledaocima bizarnijeg ukusa, onako kao što su Lorkine *Krvave svadbe* Teatra estudia iz Havane, u režijskom postupku Berte Martinez, prijatno iznenadile naša očekivanja scenskom nadgradnjom čuvenog Lorkinog komada. Provodeći dramaturški materijal kroz vizuru poetskog teatra, rediteljica je oblikovala scenske sekvence koje svojom ekspresivnošću i invencijom ostaju u trajnom pamćenju. Ona je u izvođenju spojila disciplinovanost, tačnije, uigranost ansambla sa precizno razrađenom idejom scenskog oblikovanja u snažan pozorišni doživljaj. Međutim, njen bitefovski »nedostatak« (koliko i posustajanje BITEF-a) je u tome što pozorišnu osećajnost organizuje u okviru dostignutih rezultata teatarskog iskustva.

Na kraju je red da se upitamo: kako su »prošli« naši predstavnici na BITEF-ovom zborovanju svetskog teatra? Budući da su na ovom okupljanju nedostajali čitavi pozorišni kontinenti, a naša

Digitized by Google

teatarska reprezentacija (po broju pozorišnih predstava) nadomestila pola sveta, bilo bi realno investirati ulog u interesantnost susreta.

Veliki derbi (samo u BITEF-ovim očima) započeo je u uslovima ravnopravnim za sve. Na neizvesnoj kladionici blagajne ulog je bio podjednak. Naše predstave, zahvaljujući Beogradskom internacionalnom teatarskom festivalu, u očima (i novčaniku) sopstvene publike dostigle su astronomsku vrednost, time i svetski tretman. Tako, i pre nego što će početi trka, samim učestvovanjem, one će okačiti bedž ekstranumere našeg pozorišta. Gledalište, koje je na neviđeno ispunilo sve tikete kod blagajnika, nije se prešlo u svojim prognozama. Kao što sve gostujuće predstave nije ispratilo ćutanjem, isto tako nisu ga zaboleli dlanovi od aplauza za sva naša izvođenja. BITEF je bio dosledan i u tretmanu i u odabiranju i naših predstavnika. Tako je *Izlazak* u izvođenju Actors Theatre iz Luisvila mogao da bude partner *Santa Maria della salute* Ateljea 212, onako kao što je to bila *Alkestida* Schauspielhausa iz Diseldorfa *Hamletu* Hrvatskog narodnog kazališta iz Splita.

Ostale naše predstave (pre svega mislimo na *Divo meso* Dramskog teatra iz Skopja, u režiji Slobodana Unkovskog, *Spletku i ljubav* Mestnog gledališča iz Ljubljane, u režiji Dušana Jovanovića, i *Švabicu* Narodnog pozorišta iz Sombora, u režiji Miloša Lazina), realizovane u svetogledu tradicionalnog poimanja pozorišta, odlično su se uklapale u razvučeni i neinventivni repertoar ovogodišnjeg BITEF-a. Čak su ga svojim preterano velikim brojem (bez relevantnog estetskog pokrića) u neku ruku i uslovljavale. Ovaj izveštač ima visoko mišljenje za svaku od tih predstava pojedinačno i za sve zajedno, u šta je čitalac mogao i da se uveri (»Socijalizam«, br. 5/1980, str. 144—161). Međutim, kada se one nađu na jednom festivalu-laboratoriji koji pretenduje da istražuje neispitanu galaksiju teatra, onda one u sebi ne nose toliki kvantum umetničke energije da bi njome mogle da postignu optimalno ubrzanje kojim će savladati gravitaciju konvencionalne scene. Suočeni sa »visokim« zahtevima i zbunjeni neočekivanom šansom, skoro svi ansambli su preigrali svoje uloge tako da nisu postigli ni onu umetničku formu koju dostižu na redovnom (kućnom) repertoaru.

Tako visokoobrazovana i platežnosposobna bitefovska publika, konstantna i godinama neobnavljana, ove godine za svoju vernost nije dobila ekvivalentnu vrednost. Umesto da vrhuni svoju osećajnost na draguljima svetskog (i našeg) pozorišta, umesto da se otiskuje u neizvesnosti mogućeg, ona je rulala po beogradskim pozorišnim salonima suočavajući se sa odloženim letovima usled elementarnih nepogoda na komandnom tornju festivala. Za uzvrat (ili osvetu), ona je ispoljila jednu novu tendenciju u vrednovanju umetničkog dela. Pojedine predstave *(Kratak predah* Narodnog pozorišta iz Rejkjavika i *Nervni slom* iz Il Carrezzone iz Firence) masovno je napuštala u toku njihovog izvođenja. Čudno i neverovatno za jednu sortu ljudi koji kao prvi predznak svoje ličnosti i

Digitized by Google

kulturnog zdravlja upisuju dobar apetit za duhovne vrednosti. Neobjašnjivim nekim fiziološkim permutacijama on je bio hranjen u najbližoj kafani.

Kako onda, nakon toga, možemo od sveta očekivati da uvažava i da se zanima, da prožima svoje vrednosti sa našom kulturnom vegetacijom kad mi nismo u stanju da »izdržimo« dva sata u društvu jedne njihove predstave? Srećom, bitefovska publika nije i jugoslovenska pozorišna publika.

Digitized by Google

Ljubiša Ristović

Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940)*

Prikupljanje i izdavanje istorijske građe o komunističkom i revolucionarnom radničkom pokretu u Jugoslaviji spada među najveće poduhvate i akcije od neprocenjivog kulturnog, političkog i društvenog značaja. Za ostvarivanje tog velikog poduhvata Predsedništvo CK SKJ je novembra 1978. godine imenovalo poseban Odbor za izdavanje istorijske građe, a izdvojena su i znatna materijalna sredstva. Neposredno izvršavanje plana izdavanja istorijske građe povereno je Arhivu CK SKJ i Zajednici institucija za izučavanje novije istorije narodâ i narodnosti Jugoslavije, što svakako garantuje visoku stručnost i naučnu egzaktnost u njegovom realizovanju.

O veličini, dugoročnosti i značaju ovog posla uverljivo svedoči i podatak da će tri serije istorijske građe (bez posebnih izdanja) imati, verovatno, oko četrdeset knjiga. Tako će vremegom jugoslovenska istoriografija i najširа javnost dobiti prvorazrednu izvornu građu o revolucionarnom radničkom pokretu i njegovoj avangardi između dva svetska rata, zatim u periodu socijalističke revolucije, izgradnje i razvoja socijalističke Jugoslavije. Samim tim biće stvorene neophodne pretpostavke za ostvarivanje velikog pro-

* *Izvori za istoriju SKJ, Peta zemaljska konferencija KPJ*, tom I, knjiga 10, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1980, strana 632.
Priredili: Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević. Glavni i odgovorni urednik Ubavka Vujošević.

Digitized by Google

jekta pisanja istorije KPJ-SKJ, revolucionarnog omladinskog pokreta i revolucionarnih sindikata, pa i šire — istorije socijalističke Jugoslavije.

Knjiga *Peta zemaljska konferencija KPJ* prvenac je ovog velikog naučnoistraživačkog poduhvata, a deseta po redu u I tomu, u kojem će se objaviti dokumenti kongresâ, konferencija i plenarnih sednica CK KPJ-SKJ. Knjiga sadrži, kako se kaže u Predgovoru koji je napisao Pero Damjanović, sve sačuvane dokumente Pete konferencije (referate, zapisnik i telegrame), priloge, odnosno dokumenta o Petoj konferenciji i materijale vezane za njene pripreme. Svi ovi dokumenti (osim dva kraća) nastala su u toku leta i jeseni 1940. godine, uoči održavanja i u toku Konferencije, odnosno neposredno posle njenog završetka, i sada se prvi put u celini objavljuju.

Sadržaj i karakter Pete zemaljske konferencije KPJ, a samim tim i svih dokumenata koje je ona usvojila, opredeljeni su činjenicom da je Konferencija održana šest godina posle Četvrte konferencije KPJ i dvanaest godina posle Četvrtog kongresa KPJ. Rukovodstvo KPJ, s Josipom Brozom na čelu, opredelilo se prvobitno za održavanje kongresa, pa je u tom smislu otpočelo sveobuhvatne pripreme, ali je, po nalogu Kominterne, moralo izmeniti odluku i pristupiti pripremama Konferencije. Međutim, po načinu i širini priprema, po broju i sadržini referata, i po broju učesnika, Peta konferencija KPJ je ostala zabeležena kao jedan od najznačajnijih događaja u dotadašnjem razvitku KPJ.

„Njen značaj proizlazio je iz sudbonosnih istorijskih zbivanja i iz činjenice da su joj prethodile nacionalne, pokrajinske, oblasne, okružne, mesne i druge partijske konferencije. Poseban kvalitet Pete konferencije, kako je to i drug Tito naglasio u oceni njenog značaja, bio je upravo u tome što je bila rezultat i izraz svih tih mnogobrojnih konferencija, što je bila pripremana odozdo, uz učešće svih članova Partije« — istakao je Lazar Koliševski prilikom promocije knjige *Peta zemaljska konferencija KPJ* (23. oktobra 1980).

Ovako širokom uključivanju članstva i rukovodećih kadrova Partije u pripreme Konferencije posebno je doprineo drug Tito, kao njen generalni sekretar. Tom zadatku posvetio se odmah po dolasku iz Moskve marta 1940. godine. Pod Titovim neposrednim rukovodstvom i uz njegovu pomoć organizovane su pokrajinske i nacionalne konferencije, a po broju delegata (101) ova konferencija je daleko nadmašivala sve druge konferencije i kongrese KPJ održane u dvadesetogodišnjem razdoblju ilegalnog delovanja Partije.

Konferencija je imala iscrpan dnevni red od dvanaest tačaka. Na njoj je podneto jedanaest referata, a njihov osnovni sadržaj i tematika bili su opredeljeni novom istorijskom situacijom nastalom posle izbijanja Drugog svetskog rata, sve složenijim političkim previranjima u Jugoslaviji, jačanjem revolucionarnog i nacionalnooslobodilačkog pokreta i neposrednom opasnošću od fašističkog napada na Jugoslaviju, koji je pretio da ugrozi nezavisnost i egzistenciju narodâ na ovom tlu.

Digitized by Google

U referatu druga Tita, koji je bio uvodni i glavni referat podnesen delegatima Konferencije, prikazan je razvoj KPJ i određena linija u svim sektorima rada i borbe. Još u početku izlaganja drug Tito je konstatovao da Konferencija »ima iz više krupnih razloga velik historijski značaj [za KPJ] kako za njen dalji rad i razvitak tako i za čitav radni narod Jugoslavije«. U referatu su obrađena osnovna pitanja strategije i taktike KPJ: odnos Partije i klase, odbrana zemlje od fašističke opasnosti, borba za unutrašnje učvršćivanje i konsolidaciju Partije, marksističko obrazovanje kadrova. Bitno težište u Titovom referatu bilo je na borbi protiv fašizma kao glavne kontrarevolucionarne snage i najveće opasnosti po slobodu i nezavisnost narodâ i, posebno, po interese proletarijata. To je bilo suprotno vladajućem shvatanju u Kominterni — da je sukob između proletarijata i buržoazije osnovni sukob, pa je i Drugi svetski rat, koji je već bio počeo, ocenjivan kao imperijalistički s obe strane.

U predvečerje burnih događaja Tito je isticao da radnička klasa i njena avangarda mogu izvršiti svoju istorijsku misiju ako se zalažu za rešavanje svih progresivnih zadataka epohe i ako svoje zadatke određuju na osnovu analize položaja i ponašanja svih klasa u društvu i međunarodne situacije. Sve je to zahtevalo jasan stav prema fašizmu i odbrani zemlje i stav prema držanju vladajuće klase koja je bila spremna da proda nezavisnost Jugoslavije.

U daljem izlaganju Tito je prikazao borbu za konsolidaciju KPJ posle Četvrtog kongresa 1928. godine, ali se najviše zadržao na periodu od 1937. godine, nakon dolaska novog rukovodstva na čelo KPJ. Jedan od najznačajnijih rezultata bilo je brzo i pravilno reagovanje KPJ na unutrašnje i spoljnopolitičke događaje, što je jačalo njen autoritet i ugled u narodu. KPJ se finansijski osamostalila i otpočela je s izdavanjem brojnih partijskih listova, što joj je obezbedilo sve jači uticaj u masama i omogućilo povećanje broja simpatizera i aktivista.

»Ako se osvrnemo natrag — rekao je Tito — vidjet ćemo da je naša Partija i u akcionom pogledu imala velike uspjehe, osobito od prošle godine. Partija je uspjela sprovesti velike akcije i demonstracije u jesen prošle godine protiv imperijalističkog rata. Ove godine također je uspjela organizirati i voditi mnogobrojne akcije i demonstracije, kao što je proslava Prvog maja, gdje je — kao npr. u Zagrebu — obustavljen sav rad i promet tramvaja. Uspjela je izvesti velike i mnogobrojne akcije povodom godišnjice drugog imperijalističkog rata, od početka do kraja septembra. Te su akcije bile vođene protiv imperijalističkog rata, za mir bez kontribucija, protiv skupoće, ratnih lihvara, za demokratske i nacionalne slobode i prava, za uspostavljanje tijesne saradnje i stvaranje pakta o uzajamnoj pomoći sa SSSR-om.«

Tito je u referatu poklonio veliku pažnju radu komunista među omladinom, jačanju SKOJ-a i njegovom pretvaranju u jezgro antifašističkog omladinskog pokreta. Naglašen je i značaj uključivanja žena u KPJ, kao i značaj rada među ženama. Polazeći od istorijskih

Digitized by Google

i nacionalnih specifičnosti, Tito je predložio da se partijska organizacija Kosova i Metohije formira kao posebna oblasna organizacija, s Oblasnim komitetom na čelu, i direktno veže za CK KPJ.

Posebna pažnja posvećena je pitanju kadrova, njihovom školovanju i osposobljavanju. »Kao što i vi sami, drugovi, vidite i svakodnevno osjećate u svome radu, mi zaista silno osjećamo nedostatak u rukovodećem kadru, u ljudima politički i teoretski razvijenim. Ta se oskudica tim više osjeća čim više se naša Partija organizaciono razvija, čim više ona brojčano raste i naročito čim više ona dobiva utjecaj u masama i treba da postane organizator borbe radnog naroda.«

Završavajući izlaganje, Tito je rekao: »Neka vam ovaj referat posluži kao baza za temeljitu diskusiju po ovom najvažnijem pitanju. Savladati organizaciono pitanje znači osposobiti Partiju za velike i sudbonosne zadaće koje se stavljaju pred nju, znači dočekati spremno događaje koji se velikom brzinom približavaju.«

Najvažnije momente rada i politike KPJ Tito je naglasio i u svom završnom izlaganju, posle skoro dvodnevne iscrpne diskusije, u kojoj je učestvovalo 25 delegata. Posebno je istakao misao da odgovornost za organizaciono učvršćenje KPJ »danas na nas pada«, čime je osudio pokušaje prebacivanja odgovornosti na ranije rukovodstvo s Gorkićem na čelu. Takođe je ustao protiv bojazni od porasta članstva, jer je smatrao da članove treba ceniti i primati u Partiju »po djelima, a ne po riječima«.

Referat Edvarda Kardelja »O političkoj situaciji i međunarodnim odnosima« nije sačuvan. To je velika šteta. Kako se moglo utvrditi, Kardelj je svoj referat sastavio na osnovu svojih članaka i nekih drugih dokumenata koji su u to vreme objavljivani u »Proleteru«, »Izrazu« i nekim drugim partijskim organima. Referat »O sindikalnom pitanju« pripremila je grupa članova sindikalne komisije CK KPJ, s Josipom Krašom na čelu, a pročitao ga je Aleksandar Ranković. Težište u referatu stavljeno je na akcije radničke klase od sredine 30-tih godina i na borbu za jedinstvo sindikalnog pokreta.

U sklopu sindikalne politike, za koju se založila Konferencija, značajno mesto dobili su aktivi sindikalnog jedinstva, odnosno odbori radničkog jedinstva. Da je ova orijentacija na najšire jedinstvo sindikalnog pokreta ispravna, pokazalo se ubrzo, odnosno posle zabrane URS-ovih sindikata, jer su odbori radničkog jedinstva, uporedo s partijskim komisijama za sindikalnu delatnost, uspešno nastavili sindikalnu aktivnost, a kada je počeo oružani ustanak ovi odbori su odigrali značajnu ulogu u mobilizaciji radničke klase.

Nisu sačuvani ni referati »O agrarno-seljačkom pitanju« (podneo ga je Ivan Milutinović) i »O nacionalnom pitanju« (izložio ga je Milovan Đilas). Izvestilac »O problematici agitacije i propagande« bio je Boris Kidrič. U njegovom referatu razmatrana su osnovna pitanja ideološkog i teorijskog rada kao preduslova za osposobljavanje članstva za revolucionarnu borbu. Referat »KPJ i pitanje rada među omladinom« podneo je Ivo Lola Ribar. Akcenat je stav-

Digitized by Google

ljen na pretvaranje SKOJ-a u revolucionarno jezgro masovnog omladinskog antifašističkog i marksistički orijentisanog pokreta. Vida Tomšič je u referatu »Zadaci KPJ u radu sa ženama« iznela istorijat i principijelni značaj ženskog pitanja u revolucionarnoj borbi i založila se za to da se radom među ženama obavezno bave sve partijske organizacije.

Mitar Bakić je bio izvestilac o problemu rada KPJ u jugoslovenskoj vojsci. Konstatovano je da rad u vojsci nije neka specijalna linija, već deo generalne linije, koja je utoliko značajnija ukoliko se zemlji sve više približava ratna opasnost. Referat »O konspiraciji i tehnici« podneo je Pavle Pap. U njemu su obrađena najvažnija pitanja čuvanja kadrova, što je u uslovima ilegalnog rada KPJ bilo od ogromnog značaja. Što se tiče partijske tehnike, bez koje je bilo nemoguće razviti propagandni i idejno-politički rad, naglašena je potreba njene decentralizacije, tako da »svaki okrug imade takovu tehniku kojom će moći da umnoži barem nekoliko hiljada letaka, brošurica i polulegalnih obavještenja«. Referat »O radu Narodne pomoći Jugoslavije« podneo je Dragan Pavlović. Crvena pomoć, kasnije nazvana Narodna pomoć, imala je ogroman značaj u uslovima ilegalnog rada KPJ jer su radnička klasa i njena avangarda u sukobu s policijom i represivnim aparatom režima podnosile ogromne žrtve, pa je pomoć porodicama uhapšenih i žrtvama terora bila sastavni deo borbe za očuvanje kadrova i jačanje radničke solidarnosti.

Zapisnik o radu Konferencije predstavlja dragocen izvor jer omogućava sagledavanje klime koja je vladala na skupu, kritičkog i samokritičkog odnosa prema radu i obavezama. Veliki značaj ima i Izveštaj Verifikacione komisije, koji je sačuvan i dat u knjizi u obliku tabele, a sadrži osnovne podatke o svakom delegatu. Dešifrovanje ovog izveštaja, kao i identifikacija učesnikâ u diskusiji, prema zapisniku, iziskivali su poseban napor priređivača ove knjige.

Veliku teškoću predstavljalo je i utvrđivanje sastava Centralnog komiteta izabranog na Petoj zemaljskoj konferenciji. O tome nije sačuvan nikakav dokument, sem jednog Titovog telegrama upućenog Dimitrovu u kome je saopšteno da je Konferencija izabrala CK od 22 člana, među kojima dve žene, i 16 kandidata. Prilikom kasnijih rekonstrukcija cifre su se menjale, i tek u najnovije vreme, kako konstatuju i priređivači, verovatno je izvršena tačna rekonstrukcija sastava CK izabranog na Petoj zemaljskoj konferenciji.

Rad Konferencije i njene odluke, usvojena strategija i taktika revolucionarnog delovanja KPJ i radničkog pokreta u uslovima nastupanja fašizma označili su konačno osvajanje i dominaciju novih dimenzija delovanja avangarde, njenu samostalnost, raskid s frakcijskim borbama, smelost i samokritičnost u analizi situacije i utvrđivanju ciljeva i metodâ političke akcije. Idejno-političko jedinstvo koje je na Konferenciji došlo do izražaja potvrdilo je Komunističku partiju Jugoslavije kao jedini subjekt koji je sposoban da odgovori novim, istorijskim zadacima i zahtevima vremena.

Digitized by Google

U cilju prikupljanja dokumenata za ovu knjigu istorijske građe i izrade naučnoinformativnog aparata istraženi su svi važniji arhivski fondovi i zbirke memoarske građe u Arhivu CK SKJ i u većini republičkih arhiva, a pregledana je i sva važnija štampa i periodika, kao i istorijska literatura koja se odnosi na društveni i politički razvitak Jugoslavije i na međunarodne odnose između 1929. i 1941. godine, odnosno za period koji je i bio analiziran na Petoj zemaljskoj konferenciji.

Svi dokumenti Konferencije koji se donose u ovoj knjizi sačuvani su zahvaljujući ličnoj Titovoj brizi. Sudeći po izvesnim indikacijama, Tito je za vreme boravka u Zagrebu prikupio deo značajnih partijskih dokumenata, obeležio ih brojevima i tako stvorio neku vrstu priručnog arhiva CK KPJ. U taj arhiv dospeli su i dokumenti Pete zemaljske konferencije, kao i osnovni dokumenti nacionalnih i pokrajinskih partijskih konferencija. Nakon Titovog dolaska u Beograd u drugoj polovini maja 1941. godine preneta je i ova arhiva i smeštena u ilegalno sklonište na Dedinju, gde je Tito tada živeo i radio.

Nekoliko meseci kasnije, pripremajući se za odlazak iz Beograda na oslobođenu teritoriju, Tito je prvih dana septembra 1941. godine dokumente zakopao u bašti vile u kojoj je stanovao (pošto ih je prethodno stavio u staklene tegle i hermetički zatvorio). Posle oslobođenja Beograda, već krajem oktobra 1944. godine, Tito je lično otkopao sakrivenu arhivu, koja je kasnije predata na čuvanje novoosnovanom Istorijskom odeljenju CK KPJ.

Iz ove arhive potiču svi referati (osam od ukupno 11 podnesenih učesnicima Konferencije); Zapisnik; Izveštaj Verifikacione komisije; Teze o nacionalnom pitanju; Rezolucija Pete konferencije KPJ; Titov članak *Peta konferencija KPJ;* rezolucije pokrajinskih konferencija KPJ za Crnu Goru i Vojvodinu; Izveštaj o pokrajinskoj konferenciji KPJ za BiH; Rezolucija zemaljskog savetovanja Narodne pomoći. Vredno je zabeležiti sve ove momente, koji se, inače, navode i u Predgovoru, kao ilustraciju velike lične brige druga Tita da se sačuvaju dragocena svedočanstva istorije jugoslovenskog komunističkog i revolucionarnog pokreta, tim više što je u uslovima ilegalnog rada, čestih provala i hapšenja, bilo krajnje teško sačuvati autentične dokumente koji su za istoričare najdragoceniji izvori činjenica i podataka.

Svi dokumenti Konferencije dati su integralno, uz potrebnu naučnu aparaturu i objašnjenja. Obrada dokumenata izvršena je u skladu s usvojenim Osnovnim načelima za izdavanje istorijske građe SKJ, što znači da će isti postupak, odnosno ista metodologija biti primenjeni i prilikom izdavanja sledećih knjiga, odnosno tomova. Istakli bismo da je prilikom obrade izvornih dokumenata dosledno sprovedeno načelo da se na sve autorske izmene u tekstu čitalac upozori u fusnotama, uz navođenje izmena i karaktera izvršenih intervencija. Ovi kratki izleti prilikom čitanja

Digitized by Google

autentičnih tekstova imaju za savremenika i posebnu draž, jer u znatnoj meri ukazuju na to kako su stvarani, to jest pisani pojedini referati i kakve su intervencije vršene, najčešće rukom samog Tita, ili drugih referenata, radi preciziranja izvesnih misli, ocena, stavova i zaključaka.

Koliki su trud priređivači uložili da bi ovu ediciju pripremili za štampu, govori i podatak da se naučnoinformativni aparat sastoji od 662 posebne napomene, beleške i komentara, koji su dati u posebnom prilogu na kraju knjige. Ove napomene sadrže objašnjenja svih važnijih istorijskih događaja, pojava, organizacija, institucija i problema koji se pominju u tekstovima. U stvari, reč je o enciklopedijskim jedinicama koje čitaocu omogućuju da se detaljno informiše o činjenicama koje se navode u referatima i drugim dokumentima. Na taj način je bitno olakšano praćenje i razumevanje misli, stavova, ocena i analiza. Hronologija data u prilogu prilagođena je osnovnom sadržaju problematike kojom su se bavili referati, kao i najvažnijim zbivanjima koja su karakterisala vreme u kojem je Konferencija održana.

Izvanredan istorijski dokument su i biografije delegata i učesnika Pete zemaljske konferencije. O svakom delegatu dati su osnovni biografski podaci, uključujući učešće u komunističkom i radničkom pokretu pre i posle Konferencije, funkcije koje je imao i slično. Iako sažeti i bez širih objašnjenja, ovi podaci se čitaju s uzbuđenjem jer govore o sudbinama ljudi koji su se posvetili borbi za ideale radničkog pokreta. Istina, u kasnijem razdoblju, odnosno posle Pete zemaljske konferencije, u prelomnim vremenima borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje i, zatim, u periodu socijalističke izgradnje, pojedinci su ispali iz redova revolucionarnog radničkog pokreta, ali je ogromna većina učesnika ovog istorijskog skupa bila i ostala u prvim redovima, ostvarujući strategiju koja je, pod Titovim rukovodstvom, formulisana na istorijskoj Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ.

Rad na pripremi materijala za ovu prvu ediciju izvorâ za istoriju SKJ počeo je pre punih dvadeset godina, kada je u Institutu za izučavanje radničkog pokreta (koji je tada obuhvatao sadašnji Arhiv CK SKJ i Institut za savremenu istoriju) formirana posebna grupa koju su sačinjavali sadašnji priređivači knjige (Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević) i grupa drugih naučnih saradnika. Ovu činjenicu treba istaći kao ilustraciju truda i višegodišnjeg napora koji je trebalo uložiti da bi se prikupili, obradili, sistematizovali, pripremili i naučno verifikovali materijali koji se odnose na jednu od najznačajnijih konferencija u istoriji SKJ.

Iako se izdavanje istorijske građe s razumljivim interesovanjem, pa i nestrpljenjem očekivalo u krugovima istoričara, politikologa i svih onih koji se bave izučavanjem bliže i dalje prošlosti narodâ i narodnosti Jugoslavije, čini nam se da će knjige i tomovi koji se publikuju naići i na interesovanje šire javnosti. Naime, iako je reč o građi koja će se tek vremenom, u dužem procesu,

Digitized by Google

naučno oblikovati i sintetizovati, da bi se kao konačan rezultat dobila istorija KPJ-SKJ, dokumenti i relevantne činjenice iz revolucionarne prošlosti imaju draž autentičnosti i neposrednosti i mogu biti zanimljivo štivo za širi krug ljudi koji se interesuju za političku istoriju i zbivanja u istorijskom kontinuitetu. I ovo, čini nam se, obavezuje istraživače i priređivače, da i pored teškoća koje se mogu pojaviti i očekivati tokom prikupljanja dokumenata, njihove verifikacije i obrade, nastave s istom strašću i egzaktnošću koje karakterišu ovaj prvenac, u organizaciji i pripremi Arhiva CK SKJ i Zajednice institucija za izučavanje novije istorije narodâ i narodnosti Jugoslavije, a u izdanju Izdavačkog centra »Komunist« promovisan u vreme proslave 40-godišnjice Pete zemaljske konferencije.

U svakom slučaju, pojavom ove prve knjige izvorâ za istoriju Saveza komunista Jugoslavije otpočela je realizacija jednog od najvećih naučnoizdavačkih poduhvata i projekata u novijoj istoriji socijalističke Jugoslavije.

Digitized by Google

Stjepan T. Šimić

Socijalizam i društveni razvoj

(Povodom knjige Luke Markovića: »Klasna borba i koncepcije razvoja«, »Naprijed«, Zagreb, 1978)

I

Studija Luke Markovića *Klasna borba i koncepcije razvoja*, povodom koje će i o kojoj će ovdje biti riječ, premda je izišla prije nepune dvije godine, upravo sada — u punom jeku borbe Saveza komunista i svih organizovanih subjektivnih snaga našega društva, radničke klase i svih radnih ljudi za provođenje politike ekonomske stabilizacije, odnosno za daljnje napredovanje socijalističkog samoupravljanja— dobija na osebujnosti svoga aktualiteta. Čini nam se da baš sada njezine, i nesporne i sporne teze, o kojima ćemo ovdje progovoriti, zaslužuju punu pažnju. Zacijelo se ovakvim i sličnim podsticajnim djelima valja ponekad nanovo vraćati.

Pitanje društvenog razvoja životno je zaokupljalo svaku »društveno-ekonomsku formaciju«, te se posve sigurno može tvrditi da je svaka »društveno-ekonomska formacija« imala stanovitu koncepciju razvoja. U to se odista ne može sumnjati, mada je problem za sebe na koji je sve način to pitanje postavljalo i rješavalo (odnosno postavlja i rješava) svako dano društvo. Notorna je,

Digitized by Google

naime, istina da ni jedno društvo ne može opstati a da ne proizvodi i da samu proizvodnju (proizvodnja se ovdje poima u širem smislu: kao proizvodnja života) stalno ne diže na viši rang i razinu. »Da bi poerkala svaka nacija koja bi obustavila rad, — pisao je Marks Kugelmanu 11. jula 1868. — neću da kažem za godinu dana, nego za nekoliko nedjelja, zna svako dijete. Ono isto tako zna da mase proizvoda, koje odgovaraju različitim potrebama, zahtijevaju različite i kvantitativno određene mase ukupnog društvenog rada i da ne mogu da budu ukinute određenim oblikom društvene proizvodnje, nego da one mogu promijeniti samo svoj pojavni oblik. To je self evident (očigledno samo po sebi). Ono što se u historijski različitim stanjima može promijeniti, samo je oblik u kome se ti zakoni provode.« U tom smislu, teorema o takozvanim »neproizvođačkim civilizacijama« prava je besmislena ludorija.

Stupanje kapitala na svjetsku scenu i pripadna mu, zapravo urođena, tendencija postajanja i postojanja svjetskim procesom odlučno je uticalo da tematika i problematika razvoja postane dominirajućom, centralnom, svjetskom temom. Ovaj iskaz nikako ne opovrgava istina »neravnomjernog razvoja«, »razvoja nerazvijenosti«, »iracionalizma razvoja« i slično. Prve, međutim, teorijski temeljitije zasnovane koncepcije razvoja nalazimo, po jednima, u »prosvjetiteljâ«, po drugima, u »socijalutopistâ«, po trećima, u »klasičnih ekonomista«, po nekima, pak, tek u Marksa. Ipak, najveće zanimanje za »teoriju razvoja« bilježimo od tridesetih godina ovoga stoljeća, kad društveni razvoj dobiva ne samo teorijsko, nego, i to isključivo, historijsko značenje. Uzroci toga leže u više fakata, od kojih ćemo sumarno navesti samo neke ključne: opća kriza kapitalizma, to jest kapitalističkog razvoja, stupanje proletarijata na svjetsku scenu i pobjeda socijalističkih revolucija mahom u nerazvijenim zemljama, procesi dekolonizacije i oslobađanja nerazvijenih kolonija. Ovome bismo dodali i sklop fakata vezanih za treći svijet i svjetski pokret nesvrstavanja, koji, osobito u posljednjoj deceniji ovoga stoljeća, najtemeljitije i najradikalnije postavlja probleme društvenog razvoja: borba za novi međunarodni ekonomski poredak.

Teorijsko-programska razrada i praktička realizacija koncepta društvenog razvoja u socijalizmu dobija egzistencijalno-historijski značaj iz osnovnoga razloga što je socijalizam empirijski započeo u relativno nerazvijenim kapitalističkim društvima. U doba socijalističkih revolucija gotovo sve socijalističke zemlje imale su nisku ili izrazito nisku ukupnu materijalno-proizvodnu i društveno-ekonomsku potporu. Uz odbranu od kontrarevolucije izvana i iznutra, ekonomsku blokadu od razvijenoga kapitalizma — možda je paradoksalno, ali istinito je da je naša zemlja to doživljavala više od »svoga« socijalističkog »starijega brata« nego od Zapada — valjalo je rješavati urgentna pitanja ne samo daljeg društvenog razvoja, nego osnovne egzistencijalne potrebe stanovništva. Sve je to velikim dijelom doprinijelo tome da su pitanje društvenoga razvoja socijalističke zemlje uglavnom — u početku je to doista bila realizacija spoznate historijske nužnosti — reducirale na eko-

Digitized by Google

nomski rast i razvoj, na takozvanu stopu privrednog rasta. Čim prije osigurati svim ustima porciju kruha i gulaša, a potom, na bazi favorizacije takozvanoga prvog odjeljka društvene reprodukcije: proizvodnje sredstava za proizvodnju, umaći zaostalosti i premašiti raniji nivo proizvodnje, prvenstveno teško-industrijske, i na toj osnovi stvoriti mogućnost razvoja ostalih »grana« «i »dijelova« društvenoga rada — bio je tako reći prioritetan cilj i zadatak do jedne socijalističke revolucije. Osim toga, socijalističke revolucije su težile i za tim da se, kako ispravno primjećuje jedan naš autor, što prije afirmiraju pred vlastitim narodom i svjetskom javnošću, pokazujući time prednosti samog socijalističkog načina proizvodnje nad prethodnim, kapitalističkim, a nerijetko i polufeudalnim. U bilo kojem značajnijem političkom dokumentu, ili, pak, teorijskoj raspravi o razvoju socijalističkih zemalja, naprosto je nemoguće mimoići komparacije prijašnjeg i aktualnog stanja društvenog, prvenstveno ekonomskog razvoja. Ova su »poglavlja« gotovo obavezno mjesto i zacijelo najjači argument napretka socijalizma.

Lenjinov zahtjev, bolje reći zanos, za urgentnom potrebom industrijalizacije polufeudalne Rusije vrlo upečatljivo to pokazuje: »Socijalizam se ne može zamisliti bez krupne kapitalističke tehnike...«; »U Rusiji treba organizirati proučavanje i predavanje Tejlorovog sistema...«; »Komunizam, to je sovjetska vlast plus elektrifikacija...« itd. Drugo je pitanje u što se ovo nakon Lenjina izrodilo*, kao i to da sve socijalističke zemlje u koncipiranju vlastitog društvenog razvoja nisu išle istim putem.

Dostignuti današnji stupanj razvoja socijalističkih zemalja (uz stanovite izuzetke), međutim, ne daje za pravo onim koncepcijama društvenog razvoja koje forsiraju logiku i kriterije takozvane »prvobitne socijalističke akumulacije kapitala«. U posljednjoj deceniji je, u stvari, i došlo do stanovitog relativiranja »prvobitnih« kriterija i logike razvoja. Ove promjene su, međutim, nastupile više zbog teškoća sa kojima su se u svome razvoju krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina suočile mnoge socijalističke zemlje nego što su one rezultat promjena u strategiji razvoja (A. Vacić). Te promjene zacijelo nisu značajnije izmijenile teorijske predstave o socijalističkom društvenom razvoju: vladajuća teorijska literatura još uvijek vrvi shvatanjima koja u brzom ekonomskom razvoju vide isključivu i jedinu mogućnost egzistencije socijalizma. U vezi s tim navodimo mišljenje dvojice naših uglednih ekonomista: »Karakteristično je — pišu oni — gotovo za sve dosad primenjivane modele usmeravanja razvoja da su oni isti — ili gotovo isti — za kapitalističke i centralističke socijalističke sisteme i samoupravni socijalistički sistem. Pri tome se unose (ili se uopšte ne unose) izvesne korekture, kojima se izražavaju

* U vezi s tim upućujemo na izvrsne rasprave našeg vjerovatno najboljeg sovjetologa i staljinologa Fuada Muhića: *Staljinizam u sociološkoj dimenziji* (»Pregled«, br. 2/80), *Opaske o odnosu staljinizma i poststaljinizma* (»Naše teme«, br. 12/79).

Digitized by Google

specifičnosti socijalističkog sistema. Ovo najčešće uz obrazloženje da su modeli ove vrste pitanje istraživačkih metoda, a one, navodno, nemaju mnogo veze s razlikama u društvenim sistemima. Ovo je potpuno pogrešno, i to u velikoj meri pogrešno« (S. Kukoleča i Ž. Kostić, 1979).

Koncepcija društvenog razvoja koja svoje osnovne kriterije nalazi i temelji na stopama rasta industrije, odnosno ekonomske sfere u cjelini, a pri tom zanemaruje ključno pitanje socijalizma: rast i razvoj ljudskih potreba i njihovo ljudsko zadovoljavanje — »*Bogat* čovjek je istovremeno čovjek kome je *potreban* totalitet čovjekova ispoljavanja života« (Marks) — buržoaska je koncepcija društvenog razvoja, koncepcija »nacionalne ekonomije« koja svagda uspostavlja »apstrakciju od zbiljskog života«, koncepcija je vladavine vlasništva stvari nad ljudima koja »svagdje negira čovjekovu ličnost« i »samo (je) konzekventan izraz privatnog vlasništva« (Marks).

Strategija socijalističkog društvenog razvoja uistinu se ne može raspravljati neovisno od samog karaktera proizvodnih odnosa i klasne borbe; klasna borba je upravo bitno pitanje same koncepcije socijalističkog društvenog razvoja.

II

Lutka Marković u svojoj knjizi *Klasna borba i koncepcije razvoja* — u koncipiranju dugoročnog razvoja — polazi upravo od klasne borbe: »Marksist ne sme da napusti čvrsto tle analize klasnih odnosa«, citira Marković Lenjina odmah u Uvodu. Svaka koncepcija dugoročnog ekonomskog razvoja smješta se u »koncepciju globalne praxis« dviju nosećih klasa suvremenoga svijeta — buržoazije i proletarijata — mada niti jedna od njih ne koncipira svoju vlast neposredno; uvijek to čini neko unutar njih, frakcije ovih klasa. Koncepcija dugoročnog razvoja nastaje, dakle, u određenoj frakciji ovih klasa i nužno gravitira jednoj od tih dviju »historijski krajnjih koncepcija svijeta, jednoj od tih dviju klasnih svijesti« (str. 9). Kad je riječ o nošoj koncepciji dugoročnog razvoja, u pitanju je — piše Marković — »kojoj će se od tih dviju klasa, pa dakle i tih dviju koncepcija svijeta pripasti?« (str. 10). Ovdje, međutim, valja imati na umu — dodaje odmah Marković — da je »stajalište buržoazije historijski favorizirano«, to jest da je proleterska koncepcija svijeta — iako početak »jedne nove kulture u inkubaciji« (Gramši), spram buržoaske koncepcije svijeta historijski viša i superiornija — »gledano u svjetskim razmjerama buržoaski tok stvari« (str. 10). Buržoasko društvo, drugim riječima, jest i naš opći historijski ambijent, te se stoga u koncipiranju dugoročnog razvoja naše zemlje ne smije napustiti »čvrsto tle analize klasnih odnosa«: treba odmah u početku — upozorava autor — odrediti koncipiranje našeg dugoročnog razvoja kao poseban teren klasne borbe kod nas, »borbe buržoazije i proletarijata, a zatim i borbe unutar same buržoazije« (str. 12).

Digitized by Google

Favorizirajući Marksovu i Engelsovu maksimu iz *Njemačke ideologije* da »misli vladajuće klase u svakoj epohi jesu vladajuće misli«, i imajući u vidu da sa promjenama u vladajućoj klasi dolazi do promjena i u vladajućoj misli: koncepciji svijeta, koncepciji dugoročnog razvoja, kao i fakat da je današnja svjetska kriza upravo ispoljavanje svjetskih promjena u vladajućoj klasi — Marković polazi od klasa i frakcija klasa u suvremenoj svjetskoj krizi kapitalizma da bi došao do koncepcija svijeta što ih te klase i frakcije klasa izražavaju. Na taj način autor pokušava ustanoviti koje su sve koncepcije svijeta danas na djelu »kao koncepcija klasa i frakcija klasa u suvremenoj klasnoj borbi, na djelu u svijetu pa na djelu i kod nas« (str. 14). Ovo bismo, u krajnje skraćenoj verziji, uvjetno mogli naznačiti kao autorovo osnovno teorijsko-metodološko polazište u promišljanju dijalektike klasne borbe i koncepcijâ razvoja, na čemu autor i »gradi« ostale teze u svojoj knjizi.

U elaboraciji svojih teza Marković polazi od *Osnove zajedničke politike dugoročnog razvoja SFRJ do 1985*, za koju kaže da je mnogostruko »ekonomsko apstrahiranje od naše historije, postojećih klasnih odnosa u nas, klasne borbe i društvenih promjena što ih ona donosi« (str. 37), odnosno apstrahiranje »od klasne podjele i klasne borbe kod nas« (str 41). Autor »tekstološki« secira *Osnovu* i konstatira da ona određenjem poslijeratnog našeg društveno-ekonomskog razvoja kao »inicijalne faze razvoja«, prikazivanjem našeg razvoja uglavnom stopama rasta društvenog proizvoda, određenjem ekološkog problema kao nusprodukta industrijalizacije, a ne kao »aspekta zagađenosti čovjekove društvene okoline« i drugo — već u početku napušta »čvrsto tle analize klasnih odnosa«, već u početku, umjesto Marksa, podmeće Maltusa i Rostova ... itd. Smatrajući da smo ovim izoštrili i podastrli polazište za dalje napredovanje rasprave, prelazimo na četvrto poglavlje knjige: »Sadašnja svjetska kriza i naše koncipiranje dugoročnog razvoja«.

Sadašnji moment u razvitku kapitalizma u svijetu, to jest strukturu suvremene krize kapitalizma, određuje — smatra Marković — jedan novi sukob u vrhu svjetske buržoazije, sukob između dviju frakcija buržoazije za socijalno vodstvo u klasi, a time u društvu i svijetu u cjelini. Ovaj sukob, po Markoviću, određuje sve svjetske odnose danas i on će ih određivati u posljednjoj četvrtini dvadesetog stoljeća, to jest u vremenu koje bi trebala obuhvatiti koncepcija dugoročnog ekonomskog razvoja Jugoslavije. U suvremenoj svjetskoj krizi kapitalizma na strani buržoazije nalazi se novi »beneficijar te klase«, buržoazija krupnih korporacija: »u okrilju državnog kapitalizma kojim dominira *birokracija* razvio se ... onaj dio buržoazije kojega se općenito naziva *tehnokracija*« (str. 122) *(kurziv* — L. M.). Sukob ovih dviju frakcija buržoazije, međutim, ne može se riješiti nekim naglim preokretom; on će se moći riješiti »samo jednim *dužim mijenjanjem odnosa snaga unutar buržoazije kao klase*, i to prvenstveno mijenjanjem odnosa između tih dviju frakcija buržoazije« *(kurziv* — L.M.), između »birokracije na zalazu i tehnokracije na usponu«.

Digitized by Google

Mijenjanje odnosa snaga unutar svjetskog vodstva buržoazije jest ono »historijsko tle na kojem se danas postavljaju pitanja koncepcije dugoročnog ekonomskog razvoja (s ovog ili onog buržoaskog stajališta), odnosno strategije revolucije (s komunističkog stajališta)« (str. 123).

Svjetski sukob birokracije na zalazu i tehnokracije na usponu — na konceptivnom planu — sukob je »neomaltuzijanštine i futurološkog pouzdanja u daljnji kapitalistički progres«, sukob je, dakle, one frakcije buržoazije »koja je crpla svoju društvenu moć iz državnog kapitalizma« i one frakcije buržoazije koja danas multinacionalnim korporacijama teži da »koagulira internacionalnu strukturu svjetskog procesa«.

Sukob ovih dviju frakcija buržoazije na planu koncipiranja dugoročnog razvoja u nas, na tlu socijalističke revolucije, reflektira se na poseban način. Socijalistička revolucija je zapravo pripravila taj povijesni prostor na kojemu se mogu kod nas, usprkos našem, svjetski gledano, relativno niskom stupnju razvoja proizvodnih snaga, »otvarati najviše svjetske protivurječnosti buržoazije. Revolucija je ujedno odredila okvire njihovog reflektiranja kod nas« (str. 130). Birokracija će se kod nas — primjećuje Marković — artikulirati neomaltuzijanski i time boriti za jačanje države, dok će tehnokracija, boreći se za »suvremenu korporaciju«, svoj prostor tražiti u udruženom radu. Ni jedna od njih neće otvoreno istupati protiv osnovnih tekovina socijalističke revolucije. Ovo, četvrto poglavlje Markovićeve knjige, čini nam se centralnim, te smo mu stoga i posvetili najviše pažnje. Vratit ćemo mu se kasnije u kritičkim primjedbama.

U drugom poglavlju Marković izlaže »historijsku favoriziranost buržoaske koncepcije svijeta«. Oslanjajući se na poznati stav iz prvog toma *Kapitala* gdje Marks ističe da kapitalistički proces proizvodnje ne proizvodi samo višak vrijednosti, nego i sâm odnos kapitala, Marković sugerira da nije moguće razmatranje klasne svijesti, pa ni koncepcije dugoročnog razvoja, odvojeno od klasne borbe, u kojoj i za koju klasna svijest nastaje i živi, a klasna borba u svakoj, pa i u socijalističkoj zemlji »nije doli konkretum svjetske historije, svjetske klasne zbilje, svjetske ekonomske, političke i ideološke strukture buržoaskog procesa« (str. 60). Ovim autor kaže da svjetska klasna borba određuje sve ostale klasne borbe, odnosno njihove koncepcije razvoja, naime da klasna borba u svakoj zemlji svoju »historijsku visinu« dobija tek spram svjetskog procesa kapitalizma. »Buržoasko društvo razvija, dakle, u mjeri svog svjetskog razvoja, sve odlučniju internacionalnu strukturu kapitalističkih odnosa, sve odlučniju determiniranost svake klasne borbe (i idejne, i konceptivne borbe) unutar pojedinih zemalja iz reprodukcije *svjetske klasne zbilje — svjetsko-historijsku determiniranost* svake klasne borbe, gdje god i u kojem god posebnom obliku (ekonomskom, političkom, ideološkom) se ona zbivala« (str. 59—60) (*kurziv* — L. M.).

Digitized by Google

Marković se, što je i logično, opredjeljuje »za suvremenu komunističku viziju« društvenog razvoja. To i jest naslov zaključnog poglavlja njegove knjige. U suvremenim proizvodnim snagama — ističe autor — sadržana je, svjetski gledano, znanstveno-tehnička mogućnost rješavanja osnovnih egzistencijalnih problema čovječanstva, bar onih vrsta koji su se u devetnaestom i prvoj polovini dvadesetoga vijeka činili kao sudbina (glad, zdravstvo, stanovanje), a kakvi još postoje u velikom dijelu svijeta, pa i unutar nekih razvijenih zemalja. Ako suvremene proizvodne snage omogućuju ono što suvremeni proizvodni odnosi (po Markoviću su to svjetski društveni odnosi, suvremeni kapitalizam) još ne daju, nastupila je klasična marksistička situacija: »problem je očevidno u društvenim odnosima kakvi vladaju u svijetu, u proizvodnim odnosima suvremenog kapitalizma, i nužno će se ispoljavati kao *sukob proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa* u raznim zemljama i u svjetskim razmjerama ako ne već danas, a ono sutra, tj. u razdoblju o kojemu prilikom koncipiranja dugoročnog razvoja govorimo, u posljednjoj četvrtini ovog stoljeća« (str. 199) (*kurziv* — L. M.). Komunistička vizija društvenog razvoja ima danas svoje jače utemeljenje nego što ga je imala u Marksovo ili pak Lenjinovo vrijeme. Mogućnost komunističke vizije društvenog razvoja i same koncepcije te prakse, to jest koncipiranja dugoročnog razvoja, pripada suvremenoj svjetskoj klasnoj zbilji.

Problem društvenog razvoja Jugoslavije za komuniste se ispostavlja kao problem same socijalističke revolucije, njenoga daljnjega napredovanja, kao »problem izrade strategije proleterske klasne borbe u Jugoslaviji« (str. 204). Posljednja izrađena koncepcija i strategija revolucije kod nas je — kaže Marković — Program SKJ. Autor, međutim, smatra da postojeća aktivnost na izradi koncepcije dugoročnog ekonomskog razvoja po svojoj praktičkoj biti jeste »jedno više-manje svjesno izvrdavanje da se izvrši potrebno osvježavanje Programa SKJ« (str. 205). Nasuprot marksističkom shvaćanju dugoročnog razvoja — nastavlja autor — kao revolucionarnog mijenjanja društvenih odnosa i nasuprot marksističkoj metodi konkretno-historijske analize položaja i historijskog interesa klasa i frakcija klasa, »diskusija o našoj budućnosti je prebačena s terena *društvenog* razvoja na teren *ekonomskog* razvoja, s terena *historijskog interesa proletarijata* na teren apstraktno, nehistorijski, na izgled natklasno shvaćenog *ekonomskog utiliteta*«, na teren »favoriziranosti buržoaske misli i njenog ‚tekućeg mišljenja'« (str. 205) (*kurziv* — L. M.). Ova knjiga, dakle, — a to navodi i autor — odbacuje način na koji je dugoročni razvoj Jugoslavije danas postavljen. Ona, drugim riječima, nastoji afirmirati koncipiranje ukupnog društvenog razvoja Jugoslavije u posljednjim decenijama dvadesetog stoljeća u duhu Programa SKJ, to jest kao bitno pitanje komunističke revolucije u našoj zemlji u svjetskoj zbilji suvremene krize kapitalskog svijeta. Osim navedenih, Markovićeva knjiga ima i ova poglavlja: »Ekonomija kao buržoaska koncepcija svijeta«, »Socijalistička zemlja u svjetlu

Digitized by Google

svjetske krize«, »Sitna buržoazija i komunizam«, »Oblici buržoaske i sitnoburžoaske svijesti u proletarijatu«, »Komunistička svijest« i »Komunistička vizija i buržoasko društveno kretanje«.

III

Sumarno-kritički razmatrajući Markovićevu knjigu, pri tom, dakako, imajući u vidu prije svega ono što smo u prikazu, u odnosu na ostale autorove teze, istakli kao centralno, mogli bismo, čini nam se s punim pravom, konstatirati da on u postavljanju i razvijanju dijalektike klasne borbe i koncepcija razvoja slijedi bitnu metodičku crtu Marksove kritike političke ekonomije. Marković uspijeva pokazati da se ekonomski razvoj ne može razmatrati izvan konkretno-historijskog totaliteta međunarodnog radnog procesa i međunarodne klasne borbe. Socijalizam vlastiti društveni razvoj — po Markoviću — ne može temeljiti i mjeriti samo indikatorima ekonomskog rasta, već bitno kriterijima zadovoljavanja ljudskih potreba. Također nam se čini prihvatljivom teza da svaka klasa, odnosno frakcija klase, izgrađuje vlastitu koncepciju razvoja društva i teza da u suvremenom kapitalizmu tehnokracija ima značajnu prevagu nad birokracijom. U tom smislu sasvim je na mjestu autorova kritika, kako neomaltuzijanštine tako i koncepcije futurološkog pouzdanja u neograničeni kapitalistički progres. Posebno bismo istakli ispravnost, čini nam se osnovne, autorove teze da je koncepcija dugoročnog razvoja u biti koncepcija klasne borbe, koncepcija mijenjanja društvenih odnosa, dakle, u osnovi, koncepcija same revolucije.

Namjesto ekonomskog, ekonomističkog utiliteta što ga propagira buržoazija, odnosno jedna od njezinih frakcija, Marković se zalaže za komunističku viziju dugoročnog razvoja, to jest za historijski interes proletarijata, za proletersku klasnu svijest. U vezi sa koncepcijom dugoročnog razvoja Jugoslavije autor ispravno razvija tezu o vezi našeg (i svake druge zemlje) koncepta društvenog razvoja, koncepta klasne borbe jugoslovenskog proletarijata i svjetskog procesa klasne borbe. Marković uspijeva u potpunosti razobličiti ekonomističku, dakle u biti građansku, koncepciju razvoja i nasuprot njoj razviti osnovne teorijske obrise komunističke koncepcije dugoročnog razvoja. U tom pogledu kod nas zapravo i nema žešće, razornije i pogubnije kritike vulgarno-ekonomskog utemeljenja klasne borbe, to jest koncepcije društvenog razvoja.

Ono pak u čemu se u osnovi razilazimo s Markovićem tiče se, prije svega, mjesta samog proletarijata, suvremene radničke klase u svjetskoj klasnoj borbi, u svjetskoj borbi proletarijata za komunističku viziju dugoročnog razvoja, to jest za svjetski proces socijalizma. U autora su, izgleda, u svjetskoj klasnoj borbi, ipak, na djelu samo dvije frakcije buržoazije, od čijeg zapravo ishoda ovisi budući koncept razvoja svjetskoga kapitalizma. Ovi Markovićevi teorijsko-metodološki principi značajno su u opreci sa zbi-

Digitized by Google

ljom međunarodnih odnosa proizvodnje. Ovdje je autor najranjiviji, ovdje je njegova argumentacija dijalektike klasne borbe i koncepcija dugoročnog razvoja najlabavija, zapravo teško održiva.

Slijedeći bit Marksova metoda analize kapitalističke reprodukcije, dolazimo do spoznaje da se u osnovnom klasnom odnosu ne nalaze samo frakcije svjetske buržoazije, nego svjetska buržoazija, odnosno njezine frakcije, s jedne, i cjelokupni međunarodni proletarijat, s druge strane. (Slažemo se, s tim u vezi, s onim dijelom Markovićeve argumentacije da su ti odnosi uvijek određeni društvenom cjelinom kapitalističke reprodukcije.) Promjene u međunarodnim procesima stoga se nikako ne mogu obuhvatiti, to jest pojmiti samo kao promjene odnosa između tehnokracije i birokracije i njihovih koncepcija razvoja. Bitne promjene tiču se, u stvari, međunarodnih cjelina procesa rada: proizvodnje viška vrijednosti i kapitalističke reprodukcije, te proizvodnje i reprodukcije radne snage-robe. Marković, zapravo, ne pokazuje osnovnu istinu suvremene svjetske klasne borbe, istinu da svjetska buržoazija, odnosno njezine noseće frakcije, a prije svih »tehnokracija na usponu«, svoju globalnu praksu, svoju koncepciju dugoročnog razvoja gradi na temeljima međunarodne, to jest svjetske eksploatacije radne snage. Tu se nalazi temeljište buržoaske koncepcije svijeta, odnosno mogućnost proletarijata da, klasnom borbom, obrne buržoaski koncept razvoja u svoje svrhe, to jest svrhe »čitava društva«.

Mada u principu podržavamo autorovu tezu o predominaciji tehnokracije nad birokracijom u suvremenom kapitalizmu, ne bismo se mogli složiti s toliko izraženom minorizacijom uloge birokracije, odnosno one frakcije buržoazije koja svoju društvenu moć crpe iz moći kapitalističke države. Teško je dokazati, naime, da današnja država kapitala ima tako malu, gotovo zanemarujuću ulogu u koncipiranju kapitalističkog razvoja. Pomenimo samo ulogu države u investiranju vojnog sektora kapitalističke proizvodnje. Da li je prije riječ o stanovitoj sprezi države i tehnokracije?

Što se tiče nastupa i prisustva svjetskih frakcija buržoazije na konkretno-historijskom tlu koncipiranja klasne borbe, odnosno dugoročnog razvoja Jugoslavije, autor uglavnom ostaje na apstraktno-teorijskim konstrukcijama; dokazi su ovdje očito izostali ili ih autor nema. Dakako, to ne znači da se ne bismo mogli složiti s Markovićem da i u našem koncipiranju društvenog razvoja svaka od ovih frakcija buržoazije ima stanoviti upliv. Za nas je, međutim, sa stajališta razvijanja i napredovanja proleterske, komunističke vizije društvenog razvoja Jugoslavije, svakako značajnije to koliko se u svemu tome uspjelo na planu prevladavanja nama nepripadnih koncepata razvoja. To ne ističemo zbog osjetljivosti ovoga pitanja; zapravo, nijekati penetraciju birokracije i tehnokracije u ukupni naš razvoj, pa prema tome i u planiranje toga razvoja, samo bi slabilo oštricu marksističke kritike političke ekonomije i na taj način više štetilo nego koristilo napretku komunističke vizije samoupravnog društvenog razvoja Jugoslavije.

Digitized by Google

Makar da je Markovićeva argumentacija, s tim u vezi i inače, prilično ishitrena, suhoparna i nedorečena, dakle znatno jednostrana, ona, i knjiga u cjelini, uveliko baš zbog te inspirativne i izazovne jednostranosti, mada ne prvenstveno zbog toga, zaslužuje punu i najozbiljniju pažnju. Preporučujemo je, međutim, prije svih, onom dijelu »literarnih i političkih predstavnika« naše »političke ekonomije« (»nauke o bogaćenju« — Marks), kojima su tehnokracija i birokracija zacijelo zakrčili putove istinskoj Marksovoj kritici političke ekonomije u koncipiranju socijalističkog samoupravnog društvenog razvoja.

Digitized by Google

Maja Levi-Jakšić

O mogućnostima globalnih modela

(Povodom Međunarodne konferencije o globalnom modeliranju, Dubrovnik, septembar 1980)

Međunarodna konferencija IFIP-a (Međunarodno udruženje za obradu podataka) o globalnom modeliranju održana je u organizaciji beogradskog Fakulteta organizacionih nauka i ETAN-a iz Beograda. Na ovom međunarodnom skupu učestvovalo je pedesetak naučnika iz različitih zemalja sveta. Prisustvovali su mu stručnjaci iz Kuvajta, Egipta, Holandije, SAD, SSSR-a, Brazila, SR Nemačke, Iraka, Jugoslavije. Samim tim, skup je bio u znaku različitih pogleda na problematiku globalnog modeliranja razvoja i pokazao je da u mnogim zemljama postoji interesovanje za ovu sasvim novu i mladu naučnu disciplinu.

S jedne strane, treba istaći da se globalno modeliranje razvoja pojavilo sa napretkom teorije sistema i ono podrazumeva sistemski pristup pojavama u realnom svetu; tu se radi pomoću simulacionih modela uz široku primenu računarske tehnike. Dakle, metodi i tehnike sadržani u teoriji sistema, sa razvitkom i usavršavanjem računarske tehnike, omogućili su da se eksperimentiše sa različitim pojavama iz stvarnosti. Ono što se smatralo isključivim preimućstvom prirodnih nauka, korišćenje eksperimenta,

Digitized by Google

sad se prenosi i na društveno-ekonomska zbivanja. Realni svet se modelira, simulira se ponašanje nekih pojava i dobijaju se odgovori na značajna pitanja vezana za budući razvoj. Samim tim, otvara se i mogućnost svesnog uticanja na budućnost, njenog usmeravanja i kontrolisanja određenih zbivanja u njoj.

S druge strane, grčeviti napori u oblasti modeliranja razvoja, u oblasti modeliranja sadašnjeg stanja da bi se dobili odgovori o stanjima u budućnosti, svakako da su posledica sadašnjih veoma izraženih problema, problema razvoja svetske privrede. Istaknimo, pre svega, neke od komponenata koje su doprinele tome da neujednačenost u razvitku različitih zemalja bude obuhvaćena obimnim istraživanjima stručnjaka različitih naučnih profila, od kojih se jedan deo opredelio za istraživanje globalnog modeliranja da bi našao ključ za rešavanje akutnih i sve zaoštrenijih problema sadašnjice, kao što su: neujednačenost i velika heterogenost u razvijenosti pojedinih zemalja i svetskih regiona, postojanje tehnološkog, ekonomskog i kulturnog jaza, koji se sve više produbljuje, između razvijenog i nerazvijenog dela sveta, iscrpljivanje prirodnih sirovina, zagađenost prirodne sredine u visokorazvijenim regionima, rast stanovništva i pretnja od gladi u nerazvijenim, postojanje ekonomskih interesnih sfera, blokova i saveza itd.

Nabrojani elementi razbijaju, dezintegrišu i onemogućavaju ravnomerniji svetski razvoj. Jer, uprkos navedenim karakteristikama savremenih odnosa u svetu, ostaje činjenica da postoji duboka uzajamna povezanost ekonomskog i društveno-političkog razvoja, što je i dovelo do zajedničkih napora svih zemalja svetske zajednice usmerenih ka određivanju strategije razvoja u sklopu globalnog svetskog razvoja. Jedan od pravaca kojim se krenulo ka rešavanju tih složenih i osetljivih problema je upravo sistemsko modeliranje, zatim simulacioni modeli i primena računarske tehnike u sagledavanju alternativa budućeg razvoja menjanjem određenih promenljivih veličina u okviru izgrađene strukture modela realnog sistema.

Teškoće i nesavladane prepreke na putu modeliranja realne stvarnosti izazov su za mnoge naučnike da dalje istražuju tu oblast, da modeliranjem delova, pojedinih pojava iz realnog sveta što više unaprede, usavrše metod modeliranja u nauci da bi se sve njegove prednosti mogle svestrano koristiti za napredak čovečanstva.

O problemima modeliranja uopšte dosta se govorilo. Istakli bismo izlaganje Mihajla Mesarovića o globalnim modelima i o modelu razvoja sveta, sa posebnim osvrtom na model poljoprivrede. Problem gladi velikog dela stanovništva i nedostajanja hrane doveli su do posebnih istraživanja na području modeliranja rasta poljoprivredne proizvodnje u odnosu na rast stanovništva, uz nastojanje da se sagledaju i usklade trendovi toga razvoja. Pored toga, u prilog istraživanjima i diskusijama koje se vode o metodologiji globalnog modeliranja, Mihajlo Mesarović je govorio o novom pojmu koji je danas postao aktuelan s obzirom na široku

Digitized by Google

primenu modela. Naime, veoma je značajno ispitati koliko je model „primenljiv" i u kojoj se meri „može prenositi" u druge geografske oblasti, u druge društveno-ekonomske uslove, u različite zemlje. Pri tome on smatra da ovo pitanje nije toliko značajno, pošto svaki dobro strukturiran model, uz uvođenje adekvatnih vrednosti parametara i menjanjem promenljivih, u datoj sredini može sobom doneti željene rezultate. Drugi učesnici nisu bili tog mišljenja, čak su isticali da je ta „primenljivost" (transferability) modela od primarnog značaja prilikom ocenjivanja izgrađenog modela. Frank Huband iz SAD je svoj rad upravo posvetio opštim problemima modeliranja. On je istakao, pre svega, da je, s obzirom na dosadašnja iskustva stečena u globalnom modeliranju, prevashodni značaj modelâ u tome da daju podatke koji će služiti donosiocima odluka na različitim nivoima upravljanja.

Polazeći od osnovne teze da modeli moraju služiti donosiocima odluka, a nikako obrnuto, Huband je postavio vremenski odnos za određene etape u izgradnji modela koje bi trebalo da poštuje svaki onaj koji se bavi modeliranjem. On je etape u izgradnji modela izrazio procentima, u zavisnosti od toga koliki bi deo ukupnog vremena modeliranja trebalo da im pripadne:

1. Za postavku modela i programiranje — 5% ukupnog vremena
2. Za dokumentaciju modela — 15% ukupnog vremena
3. Za prikupljanje podataka — 30% ukupnog vremena
4. Za ocenu modela — 50% ukupnog vremena.

Iz onoga što Huband zastupa jasno se vidi doslednost u odbrani teze da modeli treba prevashodno da služe donosiocima odluka, da dokumentacija, podaci i ocenjivanje modela, to jest rezultata modeliranja, treba da zahvate 95% ukupnog vremena utrošenog na ukupni proces modeliranja. Ovo bi se moglo okarakterisati kao kvantitativni pristup koji ide prvenstveno ka tome da model menjanjem podataka pruži rezultate u vidu alternativnih mogućnosti, optimalne odluke koja se donosi na temelju tih alternativa i slično. Najmanji procenat, 5% od ukupnog utrošenog vremena, po Hubandu, treba da zauzme sama izgradnja modela i programiranje za rad na računaru.

O ovom pitanju su na konferenciji izražena različita i sasvim oprečna mišljenja, što samo potvrđuje da ova sasvim nova, ali značajna naučna disciplina, koja se bavi globalnim modelima, još nije do kraja definisana s obzirom na osnovne ciljeve i zadatke. Hartmut Bossel iz SR Nemačke je svoj rad *Modeliranje efekata politike i procesa ocenjivanja korišćenjem nenumeričkog program sistema „DEDUC"* posvetio objašnjenju upravo kvalitativnog aspekta, nenumeričkih karakteristika i značenja procesa modeliranja. On je čak značenje nekih pojmova kvantitativne analize preveo na jezik kvalitativnog modeliranja. Na primer, stanje — pojam karakterističan za kvantitativni pristup on naziva predikatom,

Digitized by Google

promenljivu stanja — objektom; strukture su u njegovoj terminologiji implikacije, početni i granični uslovi su premise, a stanje koje se dobija kao rezultat na izlazu on naziva zaključcima. On, dakle, smatra da je osnovni značaj modeliranja otkrivanje međuzavisnosti i uzajamnih uticaja koji postoje u realnom svetu. Prema njegovom shvatanju, modeli poseduju univerzalni jezik koji omogućava velikom broju ljudi da veoma brzo pronikne u suštinu problema u realnom svetu koji se analizira. U tom pogledu, Bossel poklanja procesu izgradnje modela najveću pažnju i značaj smatrajući ostale etape procesa modeliranja tehničkim delom, manje važnim za kvalitativni pristup. Pri tome, on smatra da je za donošenje odluke značajno 95% takozvanih „soft input" — kvalitativnih ulaza, a svega 5% „hard data" — numeričkih, „tvrdih" podataka. Osim toga, on ističe da upravo kvalitativni model pruža mogućnost za bolje sagledavanje pojava, takav model je pristupačniji, otvoreniji i bliži realnim pojavama.

Kvantitativni model, orijentisan u značajnoj meri ka numeričkim svojstvima, ka dobijanju numeričkih podataka, manje je pristupačan i samim tim služi manjem broju stručnjaka. Kvalitativni model je u tom smislu „otvoreniji", „transparentniji" i nije mu prevashodni cilj numerička definisanost, već kvalitativno utvrđivanje kompleksnih odnosa koji egzistiraju u realnom svetu. To znači da još nije sasvim postignuta saglasnost među stručnjacima na koju stranu usmeriti napore, u kom pravcu zajednički dalje istraživati. Danas se u oblasti globalnih modela istraživanja sprovode veoma razuđeno, još se traga za novim oblastima primene, tako da je ova konferencija pokazala upravo tu raznovrsnost i razuđenost istraživanja na ovom polju.

Rajko Tomović sa Beogradskog univerziteta takođe je svoje izlaganje zasnivao više na kvalitativnoj strani modeliranja. On ističe značaj proučavanja višeslojne strukture modela. Ta struktura bi trebalo da obuhvati društvene ciljeve, istorijske činjenice, karakteristike političkog sistema, dekompoziciju i, na kraju, sâmo modeliranje. Dakle, da bi se pomoću modela moglo kvalitetno predviđati, oni moraju da budu sveobuhvatni, da uključe što veći broj značajnih faktora.

Eoin Gohan iz Austrije prezentirao je *UNIDO model za svetsku industrijsku kooperaciju.* U ovom prevashodno ekonomskom modelu namera je bila da se i detaljno razmotri stanje u svakoj zemlji, i to zato što se pošlo od toga da upravo pojedinačne zemlje izgrađuju politiku svog privrednog razvoja. Model je sastavljen i da bi istražio zajedničke ciljeve razvoja čovečanstva koje treba postići racionalnom i zajedničkom aktivnošću svih nacija sveta. Cilj modela koji je prezentiran ukratko bi se mogao objasniti namerom da se stvori sistem kojim bi se planovi i projekti svake zemlje posebno mogli izučavati i prilagoditi u svetskim razmerama. Time bi model omogućio usaglašenost nacionalnih makroekonomskih strategija različitih zemalja, različitih regionalnih i globalnih ciljeva i scenarija.

Digitized by Google

Ovaj model, samim tim, pokazuje detaljno implikacije takvih usaglašenih strategija kroz bilateralnu trgovinu, a ta analiza se zatim može primeniti u nacionalnim okvirima, da bi se uočile sektorske implikacije i međuzavisnosti unutar nacionalnih privreda. Ovo je složen model, ima više slojeva, a osnovna mu je namena da se kroz taj sistemski model pronađe način da se na nivou kreiranja nacionalne politike stekne uvid u posledice na međunarodnom planu koje predložene strategije razvoja mogu da imaju u budućnosti. Naravno, taj model bi trebalo široko da prihvati većina nacija u svetu, on pretpostavlja spremnost na saradnju, na ulaganje zajedničkih napora svih nacija sveta s ciljem da se prevaziđu problemi današnjice o kojima je bilo reči na početku. Napori koji se ulažu u okviru UNIDO modela, koji je izložen, takođe su značajni sa stanovišta uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, s tim što ovaj model pruža bitne podatke i rezultate o razvoju koji se u budućnosti može očekivati i time može u velikoj meri pomoći da se ciljevi i principi izgradnje novih ekonomskih odnosa — prevazilaženje stare kolonijalne zavisnosti među zemljama, ukidanje eksploatacije — ostvare i konkretizuju utvrđivanjem strategija razvoja na nacionalnom nivou koje bi se uklapale i omogućile razvoj sveta na globalnom nivou.

Modeliranju posebnih delova posvećen je i rad El Shafei iz Egipta, koji se bavi problemima industrijskog razvoja, s posebnim naglaskom na arapski svet.

Rad holandskog naučnika Hidde Smit *(Srednjoročni i dugoročni modeli ESCAP regije)* takođe modelira razvoj za posebnu oblast Azije i Pacifika, obuhvatajući područje od Irana na zapadu do Mongolije na severu, Japana na severoistoku i Novog Zelanda na jugoistoku, odnosno oko 55—60% svetskog stanovništva. Ovde je predstavljen model razvoja za heterogenu regiju, i taj model proučava u okviru širokog spektra razvojnih problema neke od njih, kao što su: glad, loši zdravstveni uslovi, nedostajanje obrazovnih institucija, glomazna administracija, niska produktivnost, nejednak trgovinski položaj u međunarodnim razmerama itd. U radu se, u skladu sa ekonomskim i društvenim problemima razvoja, mogućnosti za rešenja traže u okviru identifikacije ekonomskog, društvenog i političkog sistema, u kome se posmatra određeni „tip razvoja" i razmatraju moguće strategije za stabilizaciju i reprodukovanje sistema, zatim u okviru ocenjivanja postojeće strategije unutar sistema, predlaganja, predviđanja i ocenjivanja strategija koje bi vodile ka promenama ekonomskih i društvenih prilika, kao i u okviru primene najboljih strategija razvoja. I u ovom slučaju učinjen je napor ka uspostavljanju matematičkog modela koji predstavlja odnose između ekonomskih i društvenih pokazatelja u posmatranim zemljama, na meco, makro i međunarodnom nivou. Kasnije se rad usmerava ka analizi mogućih posledica predloženih strategija i politika razvoja putem simulacije. Modeliranje se u osnovi ovde, kao i u drugim radovima, svodi na

Digitized by Google

izgradnju modela čija će struktura zadovoljiti ciljeve i zadatke koji se postavljaju, zatim obezbeđivanje nužnih podataka, programiranje i simulaciju modela uz sagledavanje mogućih rezultata ili posledica alternativnih politika i strategija razvoja koje se menjaju na ulazu modela.

Posebna grupa radova iznesenih na ovom skupu bavi se veoma aktuelnim problemima modeliranja u okviru energetskih sistema. Tu bismo istakli rad Grigorija Pirogova, sovjetskog naučnika, koji je predstavio *Model regionalnih uticaja s obzirom na deficit energije* kao deo sistema globalnih modela razvoja. Izložen je i rad Zorana Zarića iz Jugoslavije *Iskustvo sa modeliranjem energetskih sistema u Srbiji,* koji takođe predstavlja zanimljiv prilog dosadašnjem iskustvu sa modeliranjem specifičnog problema kakav je energetski u okviru specifične geografske regije, Srbije. Zanimljiv aspekt modeliranja u energetici izložio je Zigfrid Gereke iz Jugoslavije; on posmatra uticaj energetske politike na izgradnju energetskih modela. U svim navedenim radovima metodologija globalnog modeliranja primenjena je na uži skup problema od posebnog značaja danas, kakvi su energetski, ili pak na modeliranje posebnih užih geografskih regiona, što sve doprinosi upotpunjavanju globalnog svetskog modela razvoja.

U tom smislu treba posmatrati i radove iz oblasti urbanih modela koji se bave modeliranjem razvoja gradova, a posmatraju alternative u pogledu širenja i razvoja gradova koji su postali fenomen sadašnjeg doba, a kojima se mora pokloniti pažnja u smislu traženja optimalnih rešenja za transportni problem gradova, rešavanje pitanja stanovanja u tim višemilionskim životnim sredinama, zatim snabdevanja, trgovinskih centara, škola, komunalnih usluga i drugo. Veoma zanimljiva su bila izlaganja Jakova Zahavija i P. Allena o toj temi. I ovde se pokazalo da je metodologija modeliranja primenljiva na mnogo problema savremenog sveta. Neki od zanimljivih delova izlaganja odnosili su se upravo na rezultate koji su dobijeni urbanim modeliranjem razvoja. Na primer, primenom adekvatnih modela sprovedeno je ispitivanje uticaja uvođenja besplatnog javnog prevoza u gradu na korišćenje privatnih putničkih vozila, jer je krajnji cilj bio da se iznađu prave mere koje bi smanjile saobraćaj putničkih vozila koja su dovela do sve gušćeg i zamršenijeg saobraćaja u gradovima. Normalno je bilo očekivati da će mera, kao što je besplatni javni prevoz, uticati na opadanje korišćenja privatnih kola po gradovima.

Međutim, rezultati koji su dobijeni simulacijom na računaru bili su drugačiji od očekivanih. Oni su, naime, ukazivali na to da će besplatni javni prevoz dovesti čak do povećanja korišćenja privatnih kola, jer će tako, u slučaju primene takve mere, više novčanih sredstava ostajati porodičnom budžetu (ušteda od tih usluga koje su koristila deca u porodici ili jedan od supružnika), a ona će usloviti veće korišćenje vlastitih kola za obavljanje poslova po gradu. Osim toga, u ovom domenu moglo se naići na niz

Digitized by Google

drugih zanimljivih primera primene modeliranja određenih fenomena u gradovima koji se nalaze u stanju ekspanzije.

Pomenućemo i rad Miloša Rajkova, koji je predstavio agregatni model nacionalne ekonomije koji posmatra ekonomske zavisnosti između proizvodnje, dohotka, politike investiranja, ličnih dohodaka, kupovne moći na makro nivou u okviru samoupravnog društveno-ekonomskog sistema koji je uspostavljen u Jugoslaviji. Na ekranu terminala u Dubrovniku, koji je bio povezan sa računarom na Fakultetu organizacionih nauka u Beogradu, mogli su se posmatrati rezultati simulacije predstavljenog modela, sa menjanjem različitih veličina u modelu. Samim tim, mogao se sagledati način na koji promena cena proizvoda utiče na predstavljeni model ekonomskog sistema, kako promena politike raspodele dohotka na lične dohotke i akumulaciju, to jest investicije, deluje na druge kategorije u modelu, na proizvodnju, cene itd. Posebno zanimljiv je bio i model Bratislava Petrovića i Vladimira Bajića *(Kvazi-modeli ponašanja cena i njihova kvalitativna svojstva)*, gde je pomoću matematičkog modela, uvođenjem pretpostavki koje se tiču grupisanja proizvoda u određene skupove zbirnih proizvoda shodno njihovom odnosu u pogledu cena i ponašanja na tržištu, izvršeno ispitivanje uticaja promena cena određene grupe proizvoda na fluktuacije i promene, kao i na osetljivost tržišta, u skladu s tim promenama. Predložena metodologija u ovom radu primenljiva je na svaki podmodel u okviru globalnog modela razvoja.

Globalno modeliranje i metodologija, koja je prikazana na Konferenciji u Dubrovniku, potvrdili su da nova naučna oblast ima perspektivu i snagu jer okuplja danas već prilično širok skup stručnjaka celog sveta, a oni su i ovoga puta istakli značaj koji modeliranje ima za konkretne probleme odlučivanja, planiranja, određivanja strategija razvoja na svim nivoima, od međunarodnih okvira, preko makro nacionalnih nivoa, do meco-nivoa primene u preduzećima, ili za specifične probleme urbanog modeliranja u gradovima. Kao posebno značajno trebalo bi naglasiti da prikazana metodologija poseduje svakako snagu i mogućnost primene na sasvim različite pojave i probleme u realnom svetu; ta metodologija ima univerzalni jezik koji stručnjaci iz različitih delova sveta mogu razumeti, tako da izgrađeni modeli mogu u određenom vidu i da se prenose, koriste na različitim nivoima i u različitim sredinama. Uz to, trebalo bi posebno obraditi rezultate do kojih se došlo primenom globalnih modela razvoja.

Teško su prihvatljivi neki Mesarovićevi zaključci o gladi koja preti čovečanstvu u bliskoj budućnosti, o iscrpljivanju prirodnih izvora, a još manje su prihvatljive mere koje se predlažu za prevazilaženje tih nedaća — kontrola rasta stanovništva, nulti rast ili stagnacija i ograničavanje privrednog i ekonomskog razvoja zemalja. Pored toga što su neke od predloženih mera sasvim neostvarljive, jer su suprotne progresu i prirodnom toku stvari, zaključci koji su doneti subjektivno su obojeni i zavise od tumačenja re-

Digitized by Google

zultata koje pruža model od strane stručnjaka koji ga koriste. Ova mlada naučna oblast još treba da se razvija, da se oslobodi u što većoj meri subjektivnih procena, da se metodološki do kraja usavrši, a skup u Dubrovniku je pokazao da ima velike perspektive da se razvija jer se njome bave stručnjaci različitih profila iz različitih delova sveta.

Sledeća konferencija o globalnom modeliranju trebalo bi da ima poseban naglasak na modeliranje razvoja zemalja u razvoju. Tu bi posebno značajno i zanimljivo bilo i pitanje modeliranja i politike i strategije transfera tehnologije u međunarodnim okvirima za potrebe zemalja u razvoju. Ova grupa problema je posebno istaknuta i postignuta je saglasnost svih učesnika da se sledeća konferencija posveti ovim značajnim pitanjima.

Značaj sistemskog pristupa, metoda i tehnika koje su se na njegovim osnovama razvile je veliki. To je potvrdio i ovaj skup. Sistemski pristup polazi od osnovnih principa dijalektičkog materijalizma.

Danas je moguće modelirati procese u svim oblastima, a najznačajniji domeni u kojima se primenjuju i razvijaju metodi sistemskog pristupa su savremena tehnologija, složeni sistemi upravljanja, modeliranje intelektualnih aktivnosti.

Mnoštvo problema u savremenoj nauci i praksi, u oblasti organizacije i upravljanja ne može se uspešno i do kraja efikasno rešavati bez primene sistemskog pristupa. Sistemski pristup se razvio u skladu sa dostignućima naučno-tehničke revolucije, te je samim tim postao njen sastavni deo. Ogromne promene u razvoju tehnologije, posebno u proizvodnoj oblasti, dovele su do prelaska sa pojedinačnih tehnoloških uređaja i sredstava na složene tehnološke sisteme (za masovnu i lančanu proizvodnju), što je uslovilo sve veću složenost čovekovih aktivnosti na polju organizovanja, pripreme, vođenja i upravljanja takvim tehnološkim i proizvodnim sistemom. Sve veća složenost komunikacija, kompleksni problemi praćenja i upravljanja ekonomskim parametrima proizvodnje, a uz to i sve veća opasnost od nenadoknadivih materijalnih gubitaka usled neadekvatnog ili pogešnog planiranja, organizovanja i upravljanja složenim sistemima, doveli su do toga da se kao imperativ budućeg razvoja nameće rešavanje niza pitanja. Među njima su: razvijanje optimalnih organizacionih oblika naučne delatnosti, za štita čovekove životne sredine, razvijanje metodâ i načinâ upravljanja svim aspektima budućeg razvoja. To je dovelo do razvitka novih naučnih disciplina, prodora u nove naučne oblasti, uz dalje unapređivanje postojećih. Tako se razvijaju: nove oblasti matematike, metodi operacionih istraživanja, teorija sistema i sistemskog pristupa. U tom svetlu, sistemski pristup je nastao iz potrebe da se u razmatranje i analizu sve složenijih problema vezanih za delovanje čoveka na prirodu i društvo uključi što veći broj različitih faktora, da se sagleda njihova dinamika i ponašanje, kako bi se svesnom akcijom moglo delovati na njih. Da bi se tehnički mogao ostvariti takav celovit, višefaktorski pristup, neophodna je

Digitized by Google

nova tehnologija, kao i računari, koji su svakako veoma mnogo doprineli usvajanju sistemskog pristupa i daljem usavršavanju metoda i tehnika kojima se ta metodologija koristi.

Sistemski pristup, kada je reč o problemima, oblastima kojima se bavi, načinu prilaženja, proučava celinu interakcijom njenih delova. Cilj koji se želi postići primenom sistemskog pristupa opredeljuje komponente i osobine sistema koje se uključuju u analizu, određuje aspekte koji se uzimaju u obzir prilikom posmatranja sistema.

Sistemska analiza se primenjuje na velik broj problema u praksi. Međutim, naglasak na praktičnoj orijentaciji sistemske analize ne bi trebalo da stvori utisak o manjem značaju njenog metodološkog sadržaja. Jednom rečju, sistemska analiza se može svesti na racionalizaciju intuicije u aktivnosti upravljanja i na traženje racionalnih puteva i načina za pojednostavljenje kompleksnih problema.

Vitalni problemi našeg doba — ishrana stanovništva, borba za zaštitu čovekove životne sredine, energetika, optimalno iskorišćavanje prirodnih resursa — mogu se proučavati, analizirati i rešavati na bazi sistemskog pristupa, pomoću sistemske analize i drugih tehnika i metoda koji su se razvili u okviru sistemskog pristupa.

Naredna konferencija, koja će se baviti problemima zemalja u razvoju, ukazaće na mogućnost sistemskog pristupa u analizi i rešavanju specifičnih problema društveno-ekonomskog razvoja tih zemalja i doprineće, s jedne strane, celovitijem sagledavanju njihovih teškoća i puteva za njihovo otklanjanje, a, s druge, sigurno će dalje podstaći razvoj sistemskog pristupa, naročito na planu istraživanja društvenih fenomena.

Digitized by Google

Rajko Đurić

Metamorfoze Lešeka Kolakovskog*

Knjiga *Glavni tokovi marksizma* predstavlja, po rečima njenog autora, Lešeka Kolakovskog, pokušaj zasnivanja istorije marksizma, koju on shvata kao istoriju doktrine. Prva verzija prvog toma ove knjige nastala je 1968. godine, kada je njen autor bio uklonjen sa Varšavskog univerziteta. Posle nekoliko godina Kolakovski je u knjigu uneo brojne dopune, popravke i izmene. U tom vidu *Glavni tokovi marksizma* (I) pojavili su se na srpskohrvatskom jeziku.

Kolakovski je poznat po tome što u opštepoznatim stvarima teži da otkrije nepoznato. On je pošao od ovog, u osnovi tradicionalnog načela u filozofiji, i u izlaganju Marksove misli. Polazna tvrdnja glasi: »Karl Marks je bio nemački filozof.« Ova tvrdnja, zapravo fakt, pretpostavka je, kao što ćemo videti, za određenu interpretaciju Marksove misli. Interpretacija je određena načinom prezentacije i izborom problema, kao i hijerarhijom važnosti koju je pripisao idejama, događajima, ličnostima i delima o kojima piše. Autor je izložio svoje ocene u obliku jasno izdvojenih fragmenata.

---

* Lešek Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980, strana 542.

Digitized by Google

Neke su ocene izložene ili nagoveštene već na početku knjige. Razmatrajući pitanje: da li je savremeni komunizam, kako po ideologiji tako i po institucijama, Marksov zakoniti naslednik? — i tri najobičnija i uprošćena stava u odnosu na ovo pitanje, od kojih prvi pripada tradicionalnoj antikomunističkoj ortodoksiji, drugi tradicionalno komunističkoj ortodoksiji, a treći raznim vrstama kritičkih marksista, revizionista, »otvorenih« marksista itd. — Kolakovski pretpostavlja da je pomenuto pitanje »loše postavljeno i ne vredi pokušavati da se na njega odgovori«. Nemoguće je odgovoriti, smatra on, ni na pitanja: na koji način rešiti razne probleme savremenog sveta u skladu s marksizmom i šta bi Marks rekao kad bi video delo svojih sledbenika? Oba pitanja su, kako kaže Kolakovski, jalova i ne postoji racionalni metod da se odgovori ni na jedno od njih. Marksizam, tvrdi on, ne sadrži nikakve precizne metode razrešavanja pitanja koja Marks sam sebi nije postavljao, odnosno koja se u njegovo vreme nisu nametala. Da je Marks živeo devedeset godina duže, možda bi se izmenio na način koji niko nije u stanju da predvidi.

Kolakovski ima na umu, pre svega, one koji misle da je komunizam »izdaja« ili »deformacija« marksizma. Oni, po njegovom uverenju, žele da nekako »oslobode Marksa od odgovornosti za dela onih koji se kite njegovim duhovnim nasleđem«. Njih Kolakovski upoređuje sa hereticima i šizmaticima XVI i XVII veka, koji su kritikovali crkvu zbog izdaje prve poslanice i na isti način pokušavali da opravdaju svetog Pavla zbog veza sa korupcijom Rima. Ili sa onima koji su hteli da Ničeovo ime očiste od mračnih veza s ideologijom i praksom nemačkog nacizma. Slédeći polazne stavove, Kolakovski ne dopušta ni pitanje: ko je danas »istinski« marksist, jer takva pitanja, po njemu, mogu nastati samo unutar ideološke perspektive koja pretpostavlja da su kanonička dela autoritativan izvor istine i da, prema tome, rešavanjem pitanja ko je njihov najbolji interpretator istovremeno se rešava pitanje ko poseduje istinu.

Da bi pokazao da Marks nije »nevin«, Kolakovski je predložio da se za »razumevanje marksizma zauzme stanovište koje je Tomas Man u *Doktoru Faustusu* zauzeo prema nacizmu i njegovim vezama s nemačkom kulturom«. U ovaj koordinatni sistem koji je Kolakovski konstruisao pozivajući se čas na istoriju, čas na logiku, smeštena su pitanja koja se tiču Marksa i marksizma. U tom smislu, kako je napisao, izlaganje o pomenutoj knjizi ne predstavlja samo istorijski opis, nego, takođe, i pokušaj refleksije o čudnim sudbinama ideje koja počinje od prometejskog humanizma, a završava monstruoznostima staljinističke tiranije.

Ishodišna tačka marksizma je, po autorovom shvatanju, ne samo hronološki, nego i logički, filozofska antropologija. U centru Marksovih razmišljanja bilo je pitanje: na koji način izbeći alternativu utopizma i istorijskog fatalizma? Naime, na koji je način moguće artikulisati i braniti stanovište koje ne bi bilo ni proizvoljno dekretiranje izmišljenih ideala, a ni pristajanje na neizbežnu

Digitized by Google

zavisnost ljudskih problema od anonimnog istorijskog procesa, u kojem svi učestvuju, ali nad kojim niko nema vlasti? Iznenađujuća je različitost stanovišta, konstatuje Kolakovski, koja su zauzimali marksisti o takozvanom istorijskom determinizmu Marksa, što je, takođe, okolnost koja omogućava da se najjasnije prikažu i shematizuju pravci marksizma dvadesetog veka.

Kolakovski polazi od činjenice i stava koje nalazimo u gotovo svim prikazima i knjigama o Marksu i marksizmu: ishodišni teren Marksovih razmatranja bila su filozofska pitanja koja su zatečena u Hegelovom nasleđu, i raspad tog nasleđa predstavlja prirodno početnu situaciju od koje nužno treba da počne svaki pokušaj prikazivanja Marksove misli.

Slédeći ovaj stav, Kolakovski je najpre izložio nastanak dijalektike, zatim hegelovsku levicu, pa Marksovu misao u najranijoj fazi, Hesovo i Fojerbahovo gledište, Marksovu ranu političko-filozofsku publicistiku, sadržinu rukopisâ iz 1844. godine (glavu u kojoj je predstavljeno i rano stvaralaštvo Fridriha Engelsa) itd. Istražujući Marksov duhovni razvoj, Kolakovski je utvrdio da pojedini stavovi o kojima se, inače, mnogo pisalo i govorilo, nisu plod samostalnog Marksovog mišljenja. Na primer, najčešće citirana Marksova misao: »Filozofi su samo različito interpretirali svet; radi se o tome da se on izmeni« — nije ništa drugo do ponavljanje misli Augusta Cješkovskog, poljskog aristokrate, koji je u hegelovskim debatama izrazio misao o poistovećenju umnog rada i društvene prakse, dakle, stvarno zrno iz kojeg je izrasla Marksova eshatologija.

Prema oceni Lešeka Kolakovskog, *Ekonomsko-filozofski rukopisi* su pokušaj utemeljenja socijalizma kao realizacije suštine čovečnosti. Ali oni ne predstavljaju socijalizam naprosto kao ideal, nego čine od njega zahtev prirodnog istorijskog kretanja. Ni privatno vlasništvo, ni podelu rada, ni alijenaciju čoveka Marks ne smatra za »grešku«, koja bi se mogla otkloniti u proizvoljnom trenutku ako bi ljudi došli do odgovarajućeg saznanja o vlastitom položaju, nego za nužni uslov budućeg oslobođenja. Vizija socijalizma iz *Rukopisa* — skicirana dosta uopšteno — predviđa zato celovito i savršeno izmirenje čoveka sa samim sobom i prirodom, pretpostavlja u budućnosti potpunu identifikaciju ljudske esencije i egzistencije, to jest potpunu harmoniju ljudske misije s empirijskim bićem ljudi. Trebalo bi zaključiti, smatra Kolakovski, da bi tako shvaćeno socijalističko društvo bilo mesto potpunog zadovoljenja ili, konačno, društvo koje nema potrebe ni motiva za dalji razvoj. Marks ne izražava svoju viziju socijalizma tim rečima, ali je i ne ograničava u odnosu na mogućnost takve interpretacije, dok sugestija da je upravo na taj način dozvoljeno da se njegova misao razume — nastaje upravo otuda što on u socijalizmu vidi uklanjanje svih izvora međuljudskih konflikata, kao i stanje u kome empirijski život realizuje čoveka u njegovoj suštini. Imajući na umu Marksove reči da je komunizam »rešenje zagonetke istorije«, Kolakovski postavlja već poznato pitanje: nije li rešenje istorije kraj istorije?

Digitized by Google

U sledećoj, sedmoj glavi, Kolakovski je predstavio *Svetu porodicu*, koja je, kako ocenjuje, radikalan i nemilosrdan oproštaj sa mladohegelovstvom. To je zajedljiva, podrugljiva i nelojalna rasprava sa starim saveznicima, pre svega sa Brunom i Edgarom Bauerom. Ona je pokazala duhovnu ništavnost i naivnost hegelovske »Svete porodice«, spekulativni karakter njene kritike. Međutim, ovo delo je više dokument nego stvarna analiza; nasuprot mladohegelovskom radikalizmu, Marks i Engels se izjašnjavaju za komunizam kao pokret radničke klase. U ovom delu Marks je iskazao misao o istorijskoj neminovnosti kretanja ka komunizmu, stavljajući naglasak na samosvest proletarijata. Odlučno se suprotstavio bilo kakvoj personifikaciji istorije, a suštinsko mesto Marksove kritike Bauera jeste pitanje suprotnosti između mase i napretka, između mase i kritičkog duha.

Sažimajući sadržinu ovog dela, Kolakovski ističe da su u njemu, u lakonskim i uopštenim formulama, izražene osnovne ideje materijalističkog shvatanja istorije, na koju je primenjena kritička shema negacije negacije iz Hegelove dijalektike: privatno vlasništvo u svom kretanju i porastu sâmo proizvodi antagonističku silu naspram sebe i drugačije se ne može održati nego proizvodeći svoju samonegaciju. Ta negativna sila je, dalje, koncentrat dehumanizacije i u meri u kojoj se ta dehumanizacija produbljuje postaje uslov prelaza u sintezu u kojoj se ukida postojeća suprotnost zajedno s oba njena člana — vlasništvom i proletarijatom — omogućavajući time povratak čoveka samome sebi.

Iz perspektive problematike koja se pokazala u daljem razvoju marksizma najživotnijom treba priznati da su središnje ideje *Nemačke ideologije* one koje se tiču odnosa između mišljenja ljudi i njihovih životnih uslova. U njima se, zatim, sadrže tačno određene pretpostavke materijalnog shvatanja istorije. Pojam ideologije, društveno biće i svest, podela rada i njeno ukidanje, individualnost i sloboda, Štirnerova filozofija i kritika Štirnerovih shvatanja, zatim alijenacija, podela rada, oslobođenje čoveka i klasna borba — teme su o kojima Kolakovski govori u odeljku posvećenom *Nemačkoj ideologiji*.

Po mišljenju Kolakovskog, Marksova ishodišna tačka je eshatološko pitanje, nasleđeno iz Hegelove filozofije: šta učiniti da bi čovek (a ne duh) došao do izmirenja sa samim sobom? Drugim rečima, kako ukinuti otuđenost između čoveka i sveta? Marks je, za razliku od Hegela, uzeo, pod uticajem Fojerbaha, čoveka za središte kristalizacije, i to u njegovoj »zemaljskoj stvarnosti«. Prihvatio je, dakle, i perspektivu u kojoj je čovečnost pretpostavka koju ne objašnjava nikakvom drugom stvarnošću jer je »koren za čoveka sam čovek«, pa ne može ni iz čega drugog biti izvedena. Shodno tome, Marks je video perspektivu konačnog izmirenja čoveka sa svetom, sa samim sobom i s drugima. Ukidanje otuđenog rada, koji je posledica podele rada, i alijenacije, koja počiva na tome što se čovek podjarmljuje svojim vlastitim proizvodima, isto je što i komunizam. Komunizam je stvarna tendencija savremene istorije, a kao

Digitized by Google

konačni preobražaj, koji obuhvata sva područja života i ljudske svesti, mora biti rezultat revolucije čija je pokretačka snaga partikularni interes proletarijata, ugnjetenog eksploatacijom i bedom.

Marks se, zaključio je Kolakovski, nikad nije odrekao ovih pretpostavki svoje filozofije. Njegovo stvaralaštvo sve do poslednje strane *Kapitala* biće njihovo potvrđivanje i razvijanje. Engelsovo stvaralaštvo davaće, više u empirijskim terminima, izraz toj istoj nadi u besklasno, komunističko društvo stvoreno snagom aktivnosti radnikâ koji vlastitom inicijativom stavljaju u pokret prirodne tendencije istorije. Promeniće se, međutim, u Engelsovom stvaralaštvu gledište koje se odnosi na spoznajnu i životnu vezu između čoveka i prirode, o čemu Kolakovski posebno zatim govori. U kasnijem Engelsovom filozofskom stvaralaštvu »filozofija prakse« ustupiće mesto teoriji koja uključuje čovečanstvo u opšte zakone prirode i ljudsku istoriju čini posebnostima tih zakona; napušta, dakle, ideju da je čovek »koren samog sebe« i ideju »očovečene prirode«. To je nova verzija marksističke filozofije, koja se toliko razlikuje od prve kao što se preddarvinska etapa evropske duhovne kulture razlikuje od etape koju je darvinizam započeo.

Kolakovski je, zatim, u desetoj glavi izložio socijalističke ideje koje su se pojavile sredinom XIX veka i Marksov socijalizam. To su Babefove, Sen-Simonove, Ovenove, Furijeove, Prudonove, Vajtlingove, Kabeove, Blankijeve i Blanove ideje, s jedne, i ideje sadržane u marksizmu, s druge strane. Marksovi prethodnici i savremenici imali su mnogo sličnih ideja ili ideja koje su identične sa Marksovim. Međutim, za Marksa, ističe Kolakovski, ishodišni fakt nije beda, nego dehumanizacija. Klica socijalizma u kapitalističkom društvu je svest o dehumanizaciji koja nastaje u radničkoj klasi, a ne svest o siromaštvu. Ta svest nastaje kad sam proces dehumanizacije dosegne dno i zato je u tom smislu moguće govoriti da je ona proizvod same istorijske dinamike. Ali ona je istovremeno revolucionarna svest, to jest samosvest radničke klase, kao klase koja se oslanja na vlastite snage u borbi za oslobođenje. Drugim rečima, socijalizam nije niti proizvoljno ustanovljena vrednost, niti proizvod istorijskog zakona koji deluje po sili prirodnog mehanizma, nego rezultat svesne borbe dehumanizovanog čoveka za povratak vlastite čovečnosti i za prisvajanje sveta kao ljudskog sveta; proletarijat, počinjući tu borbu, nipošto nije oruđe anonimne istorije, već samosvesni centar incijative. Pored toga, istorijski proces najpre je morao u njegovoj klasnoj situaciji dostići vrhunac dehumanizacije da bi ta borba bila moguća.

Pošto je izložio suštinu Marksove kritike Prudona, Kolakovski je ukazao na značaj *Komunističkog manifesta*, čijom je pojavom Marksova teorija, zajedno s principima praktične borbe, već bila dovršena u vidu dobro formiranog skeleta. Teorijski radovi koji su kasnije usledili nisu menjali ni u jednoj bitnoj tački već formulisane pretpostavke, nego su ih obogatili posebnim analizama.

U sledećoj glavi Kolakovski je izložio Marksova i Engelsova dela i borbe posle 1847. godine, a zatim je predstavio istraživanja i

Digitized by Google

komentare Marksovih dela i najznačajnije teme iz *Grundrisse* i *Kapitala*, koji su, poput ostalih pitanja i problema, bili različito interpretirani. U vezi s tim Kolakovski ističe da »Marks očigledno nije »nevin«, jer *»sve prostačke i vulgarne verzije marksizma uvek imaju dovoljno citata kojima se mogu podupirati« (kurziv* — R. Đ.). Uz to, dodaje Kolakovski, pojedini stavovi, kojima su Marks i Engels i njihovi sledbenici pridavali naročiti značaj, *dalekosežno ograničavaju važnost marksizma, a potreba za suštinskim ograničenjima nameće se posebno kada je reč o marksizmu shvaćenom kao nauka o budućnosti (kurziv* — R. Đ.).

Bez komunističkog proročanstva marksizam nije marksizam, ali vredno je zamisliti se nad tim na čemu se to proročanstvo zasniva — napisao je Kolakovski. U Marksovim delima jasno određenih uslova za to nema, a ubeđenje da proletarijat mora stvarati revolucionarnu svest nije naučno predviđanje, nego proročanstvo bez ikakvog obrazloženja. Prvobitno je Marks izveo svoju teoriju istorijske misije proletarijata iz filozofske dedukcije, ali posle je nastojao da je zasnuje na prevashodno empirijskim pretpostavkama. Te pretpostavke su bile, prvo, njegova vera da klasna polarizacija mora neizbežno napredovati. Ta pretpostavka se pokazala, doduše, pogrešnom, ali sasvim sigurno podleže empirijskom proveravanju. No, čak i da je istinita, ostaje nejasno na koji način iz nje proizlazi neminovnost globalne socijalističke revolucije, piše Kolakovski, da bi na kraju izveo sledeći zaključak: »Misao da će postepeno hiljade godina ljudske istorije uskoro završiti happyendom je izraz nade. *Oni koji gaje tu nadu nisu u boljoj intelektualnoj situaciji nego oni koji je ne dele. Marksova vera u kraj »predistorije« je poziv, a ne naučna teorija, to je reč proroka, a ne naučnika« (kurziv* — R.Đ.).

Za marksizam su, po mišljenju Kolakovskog, bitna tri motiva: romantički, prometejsko-faustovski i prosvetiteljsko-deterministički-racionalistički. Sve u Marksovom delu može biti objašnjeno ovim trima pretpostavkama i njihovom interpretacijom, smatra Kolakovski. Te tri pretpostavke, kako je objasnio, nisu u potpunosti podudarne sa uobičajenom klasifikacijom »izvora« marksizma. Prva dolazi delimično od Sen-Simona, delimično od Hesa, delimično od Hegela. Druga, prometejska, delimično od Getea, delimično od Hegela, delimično od mladohegelovske filozofije praksisa i filozofije samosvesti; a treća delimično od Rikarda, delimično opet od Hegela. Hegel je prisutan u svima, ali je svuda preobražen.

U odeljku »Marksizam kao izvor lenjinizma« Kolakovski je izvršio definitivan izbor Marksovih teza koje će suočiti sa socijalističkom praksom, odnosno sa lenjinsko-staljinističkom verzijom marksizma, koja, kako kaže, predstavlja pokušaj praktične primene ideja koje je Marks izrazio u filozofskoj formi lišenoj jasnih principa političke interpretacije. Drugim rečima Kolakovski je hteo da pokaže, i pokazao je, kako se »Prometej iz svog sna o moći budi preobražen kao Kafkin Gregor Samsa«.

Pokušaji potkopavanja marksizma i rastvaranja osnovnih pojmova Marksove teorije nisu nepoznati. Pokušaj ove vrste nalazimo i

Digitized by Google

u knjizi Leška Kolakovskog *Glavni tokovi marksizma*. Kako Kolakovski pokušava da ospori marksizam, ilustrovali smo navodeći karakteristična mesta iz njegove knjige. Inače, u nemogućnosti da pronađe valjani metod za ono što želi dokazati, a to je, kao što smo rekli, Marksov udeo u ideologiji i praksi savremenog komunizma, čije oličenje, kako smatra, predstavlja »despotski socijalizam«, — Kolakovski je dao više napomena. Jedna od tih napomena je da je »besmisleno pitati se o tome ko je danas »istinski« marksist«. Analogija (što za logičara i istoričara filozofije kakav je Kolakovski deluje čudno) postala je omiljeno sredstvo rasuđivanja u ovoj knjizi. U skladu s tim, on je, kao što smo videli, predložio da se za razumevanje marksizma zauzme stanovište koje je Tomas Man zauzeo u *Doktoru Faustusu* prema nacizmu i njegovim vezama s nemačkom kulturom! Polazeći, dakle, od pretpostavke da se Marks ne može »osloboditi od odgovornosti«, Kolakovski je napravio više teorijsko-metodoloških »rezova«. Naime, on je, slično nekim savremenim istraživačima marksizma, preduzeo obimno istraživanje istorije filozofije i odgovarajućih pojmova i ideja sadržanih u marksističkoj teoriji, ali celokupno istraživanje je podredio unapred iskonstruisanoj pretpostavci. Doduše, on to čini oprezno, pa će i sam upozoriti čitaoca da se ceo sadržaj istorije filozofije ne da rastvoriti u izvornim večitim pitanjima. Svestan je toga da istorija filozofije ne bi ni postojala ako bi redukcije bile moguće i da bi svaka filozofska formacija bila lišena svoje originalnosti i veze s vlastitom epohom. Ali istražujući pojedine filozofeme, on će u njima naglasiti ono što će kod čitaoca stvoriti utisak i ubeđenje da Marksovo učenje, ako ne u celini, a ono u nekim svojim bitnim tačkama, nije originalno. Pozivajući se na istoriju filozofije, Kolakovski je stvorio lažni krug u koji je uvukao bitne pojmove i kategorije marksizma, dokazujući, u stvari, da su mnoge pojmovne forme tako reći bezuspešne varijacije na istu temu, koja je nerešiva ili pogrešno rešavana, ili su, pak, obična ponavljanja, kao što će, između ostalog, reći za Marksovu misao: »Filozofi su samo različito interpretirali svet; radi se o tome da se on izmeni« — da »nije ništa drugo do ponavljanje misli Cješkovskog, koji je, po sudu Kolakovskog, odigrao suštinsku ulogu u preoblikovanju Hegelove dijalektike negacije u »filozofiju čina«, odnosno u ukidanju razlike između filozofije i čina«. Ali August Cješkovski, takođe, nije originalno otkriće Leška Kolakovskog. Na značaj njegove *Prolegomene historiozofije* ukazao je još Mozes Hes, koji se, zajedno sa Cješkovskim, može smatrati začetnikom filozofije čina. Marks je, uostalom, o tome pisao u predgovoru za svoje *Ekonomsko-filozofske rukopise*, a na to su pre Kolakovskog ukazali i neki istraživači i istoričari filozofije i marksizma.

Kolakovski, naravno, pokušava da bude obazriv kada je reč o Marksu i marksizmu. Ne želi da bude kategoričan, ali će skretati pažnju na to da Marksovo teorijsko »klatno«, kao i njegovo ponašanje, oscilira i levo i desno. Tako će, na primer, prikazujući konflikte između Marksa i Bakunjina, izneti da, iako »Marks nije zamišljao socijalizam kao despotsku vlast u kojoj će politički aparat

Digitized by Google

održavati svoje privilegije na bazi monopola upravljanja proizvodnim sredstvima« — on ipak nije odgovorio na pitanja koja mu je u vezi s tim postavio Bakunjin. Odnosno da Marks, iako nije bio »zastupnik despotizma«, nije opovrgao Bakunjinovu kritiku, koji je »*u njegovoj doktrini otkrio utemeljenje novog despotizma*« (*kurziv* — R.Đ.).

Međutim, ako ni sam Marks nije opovrgao ovu »kritiku«, šta tek reći za sporove koji su nastali posle Marksove smrti?! Zato će Kolakovski, u skladu s gledištem koje je zastupao na početku knjige (»razni pokreti i razne ideologije, mada se međusobno osuđuju, »imaju pravo« da se pozivaju na marksizam«), — zaključiti da je »lenjinsko-staljinistička verzija socijalizma bila jedna moguća interpretacija Marksovih direktiva, mada zasigurno ne jedino moguća«. Dakle, da bi doveo u vezu Marksa i marksizam sa staljinizmom, to jest preobratio Prometeja u Kafkinog Gregora Samsu, Kolakovski je, posle svojevrsnog redukcionizma (što, takođe, začuđuje, jer je tome pribegao uprkos upozorenju), predstavio marksizam kao izvor lenjinizma. To, razume se, nije netačno. Međutim, u skladu s već poznatom ritualizacijom i kodifikacijom, Kolakovski će, zatim, predstaviti lenjinizam kao izvor staljinizma!

Namere takvih teoretičara najbolje je, čini se, okarakterisao Isak Dojčer: »Pošto je raskinuo sa partijskom birokratijom u ime komunizma, jeretik zatim raskida i sa samim komunizmom. On tvrdi da je otkrio kako koreni zla poniru daleko dublje (u verziji L. Kolakovskog oni izviru iz marksizma), iako je sam kopao sporo i plitko. On više ne brani socijalizam od bezobzirne zloupotrebe; on sada brani čovečanstvo od obmane socijalizmom. On više ne baca prljavu vodu ruske revolucije kako bi zaštitio bebu; on otkriva da je beba čudovište koje treba zadaviti. Jeretik postaje renegat.«

Kolakovski, autor više dela, koja, treba reći, predstavljaju značajan doprinos marksizmu, knjigom *Glavni tokovi marksizma* ne samo da se udaljio od marksističke teorije, već je postao (svesni smo težine reči) renegat marksizma. Uostalom, on više i ne krije svoje antimarksističko i antikomunističko ubeđenje. Za njega je marksizam kao »sistem« objašnjenja postao mrtav; niti šta menja, niti šta objašnjava, a ne sadrži ni bilo kakav efikasni »metod« koji bi se uspešno mogao upotrebiti, bilo da je reč o objašnjenju savremenog života, predviđanju budućnosti ili utopijskim projektima, kako je to istakao i R. Tubić u pogovoru ovoj knjizi.

Čemu, onda, prevod ove knjige?

Pitanje postavljamo ne zbog »budućnosti« ili »vernosti dogmama«, kako bi to neki možda pomislili, već radi toga da bismo pokušali da shvatimo i poučne strane ovog dela. Najpre, ako misao toleriše samo prinudu samog mišljenja, kako je rekao Hegel, a marksizam kao istina našeg doba niti može niti sme da izbegava dijalog sa drugačijim mišljenjima, eto prvog razloga. Možemo se složiti i sa Tubićevim mišljenjem da tekst ove knjige može da bude dovoljan i ozbiljan izazov da se preispita i vrednost pojedinih teza Marksove društvene teorije i njene metamorfoze u političku ideo-

Digitized by Google

logiju, odnosno odgovornost za njene praktično-političke ishode. Najzad, razlog za njeno objavljivanje vidimo i u tome što o ljudima najbolje govore njihova dela, a sama knjiga *Glavni tokovi marksizma* pokazuje, reklo bi se, i drugu stranu medalje: glupi staljinistički lov na veštice često izaziva kod ljudi preobražaje. Od toga, naravno, nisu imuni ni marksisti. Setimo se — još je Fojerbah napisao da je to nepoznavanje ljudske prirode kada se veruje da se može slobodno misliti i istraživati na svakom mestu, u svakoj sredini, u svakoj prilici i u svakom stanju, a Ignjacio Silone, mada u šali, rekao je Toljatiju da će se odlučujuća bitka voditi između komunista i bivših komunista. Kao što Fojerbahova tvrdnja nije bez osnova, tako i u ovoj šali ima gorke istine.

Digitized by Google

Lazar Mojsov: Dimenzije nesvrstanosti

(»Radnička štampa«, Beograd, 1980, strana 250)

Svoju bogatu publicističku delatnost Lazar Mojsov nadopunjuje novom studijom — *Dimenzije nesvrstanosti.* Ovim vrlo značajnim radom on proširuje našu teorijsku i političku publicistiku o pokretu nesvrstanosti.

Razvoj pokreta nesvrstanosti Lazar Mojsov analizira u sklopu osnovnih protivurečnosti kojima je prožet savremeni svet. Posebna vrednost studije je u tome što se prvi put u našoj teorijskoj i političkoj publicistici detaljno i relativno sveobuhvatnije razrađuje uloga i mesto Josipa Broza Tita u razvoju ideje i prakse pokreta nesvrstanosti. Analiza Titovog angažovanja, odnosno geneza razvoja Titove ideje o nesvrstanosti, duboko zadire u našu revoluciju.

1. U prvom delu studije detaljno se razrađuje nastajanje koncepcije pokreta nesvrstanosti, evolucija terminologije i pojma nesvrstanosti i izlažu se najbitniji rezultati politike nesvrstanosti. U vezi s tim značajna je analiza trenutka novije svetske istorije. Tu autor konstatuje, između ostalog, da dosadašnja struktura međunarodnih odnosa, zasnovana na dominaciji i supremaciji velikih i moćnih država sveta, ne samo neposredno u područjima njihovih „vitalnih interesa", već i u širim svetskim potezima, propraćena instrumentarijumom vojne i ekonomske nadmoći, pritiska i zavojevanja — mora da ustupi mesto jednoj novoj, složenijoj, međuzavisnoj strukturi, gde će, prvi put u istoriji čovečanstva, rat i oružane prednosti uticaja i dominacije, morati da budu isključeni zbog kvalitativnog skoka u sredstvima i metodima za vođenje rata, koji su sada globalni, sveuništavajući i samouništavajući.

Iz ovih i mnogih drugih sadržaja međunarodnih odnosa Lazar Mojsov izvlači zaključak da je u takvoj objektivnoj međunarodnoj konstelaciji nastala politika nesvrstavanja kao izraz protesta i revandikacija i konstruktivne

Digitized by Google

akcije za menjanje celokupnog sistema međunarodnih odnosa, koji se oformljavao nakon velikih promena nastalih posle Drugog svetskog rata. Pojavljivanje i širenje akcija nesvrstanih zemalja na međunarodnoj sceni dovelo je do krupnih promena koje su poremetile šemu uspostavljanja svetskog sistema međunarodnih odnosa zasnovanog na „balansu straha" i na predominantnoj i svuda prisutnoj ulozi velikih sila. Značajno mesto analize posvećeno je dosadašnjim rezultatima u ostvarivanju politike nesvrstavanja. Između ostalog, pažnju zaslužuje ocena da politička i ekonomska platforma nesvrstanosti, njen celovit pogled na savremeni svet i na prioritetne zadatke koje međunarodna zajednica treba da rešava, i pored svih slabosti i iskušenja kojima je pokret nesvrstanosti podvrgnut, stekle su opšte priznanje svih svetskih faktora i privrženost svih naroda i zemalja, na svim kontinentima, koji se bore za pravedni sistem međunarodnih odnosa, za mir, uzajamnu bezbednost i saradnju na ravnopravnim osnovama, za zaštitu i unapređenje osnovnih nacionalnih interesa svih država i naroda u svetu.

2. Drugi deo studije u celini je posvećen ulozi druga Tita u nastajanju i razvoju pokreta nesvrstanosti. Osnovna je autorova ocena da istorijska prisutnost Josipa Broza Tita u traženjima novih puteva i formula za pojavljivanje i sve snažniju ulogu nesvrstanih zemalja na međunarodnoj sceni prati pokret nesvrstavanja od njegovih začetaka i u svim njegovim značajnim manifestacijama.

U formulisanju svakog osnovnog stava i pravca akcije nesvrstanih zemalja u savremenim međunarodnim odnosima Tito je igrao prvorazrednu ulogu. U istraživanjima ove njegove istorijske uloge moguće je sagledati, naglašava Lazar Mojsov, njene višestruke dimenzije. Na čelu revolucionarnog i oslobodilačkog pokreta radničke klase i svih radnih ljudi u Jugoslaviji 1937. godine, posle dugog revolucionarnog staža i iskustva, u godinama uoči Drugog svetskog rata, Tito je pažljivo analizirao razvoj međunarodnih odnosa i u svojim revolucionarnim vizijama snažno se oslanjao na međunarodnu komponentu revolucionarne borbe u Jugoslaviji. U početku Narodnooslobodilačkog rata on je razvijao neprekidnu aktivnost i na međunarodnom planu, a približavanjem kraja Drugog svetskog rata Tito je u ličnim kontaktima sa vodećim ličnostima antihitlerovske koalicije vodio borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije i tekovina njene oslobodilačke borbe, a time i borbe za afirmaciju svih oslobodilačkih pokreta i za učvršćivanje nezavisnosti i priznanje međunarodne uloge i ostalih „malih" zemalja i naroda, koji su prolazili kroz slične etape borbe za svoje oslobođenje i emancipaciju.

Josip Broz Tito je oslobodilačku borbu u Jugoslaviji i odbranu njenih tekovina uvek posmatrao u neraskidivoj povezanosti sa celinom svetskih zbivanja. Njegovi pogledi na međunarodne odnose u celini i na mesto i ulogu nove Jugoslavije u njima izrastali su u celovitu platformu za akcije, uporedo sa pojavljivanjem na svetskoj pozornici niza novih država koje su isto tako sticale svoju nezavisnost u procesu svetske antiimperijalističke revolucije.

Pažljiva istorijska analiza Titovih pogleda na međunarodne odnose u neposrednom poslератnom periodu pokazuje da je već tada bila na pomolu nova koncepcija svetskih odnosa, koja se postepeno počela oformljavati kao osnova na kojoj će biti formulisani principi nesvrstanosti u kasnijim fazama.

Taj kontinuitet Titovih procena, ističe Lazar Mojsov, nove međunarodne situacije i uloge glavnih aktera na svetskoj pozornici nadovezao se i podudarao sa istim prilazima i koncepcijama koje su formulisali državnici novooslobođenih država, suočenih sa sličnim problemima učvršćivanja stečene nezavisnosti i sa zahtevi-

Digitized by Google

ma za ravnopravnim učešćem u novoj strukturi međunarodnih odnosa.

Celinu analize Titove vizije nesvrstanosti Mojsov daje u daljem tekstu studije kroz još širu obradu Titove procene međunarodne situacije, njegovog stalnog naglašavanja potrebe okupljanja, opredeljivanja ciljeva, Titove velike istorijske inicijative i njegovog pogleda u budućnost.

3. Nesvrstanost kao trajno opredeljenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Lazar Mojsov analizira u genezi stvaranja naše socijalističke zajednice. Produbljeno prati međunarodne dimenzije naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije od prvih dana njenog rasplamsavanja 1941. godine.

U središtu analize je razrada naših sledećih suštinskih određenja — *samoopredeljenje; pravo slobodnog izbora unutrašnjeg uređenja; tuđe nećemo, svoje ne damo; protiv blokovskog opredeljenja; podrška antikolonijalnoj borbi; odnosi među socijalističkim zemljama; podrška Ujedinjenim nacijama; uloga velikih sila* itd.

Politika nesvrstavanja i aktivna uloga Jugoslavije u međunarodnim odnosima, zajedno sa nesvrstanim i drugim miroljubivim zemljama, predstavlja faktor stalnog jačanja njenog međunarodnog položaja, faktor jačanja njene nezavisnosti i opšteg ekonomskog i društvenog razvoja federativne zajednice jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i faktor učvršćivanja mira u ovom delu sveta.

4. U četvrtom delu studije Lazar Mojsov, kao vrstan poznavalac Organizacije ujedinjenih nacija, težište analize stavlja na mesto i ulogu nesvrstanih zemalja u svetskoj organizaciji. Njegova osnovna preokupacija je analiza promena u Organizaciji ujedinjenih nacija, sadržajâ i oblikâ aktivnosti nesvrstanih zemalja u Ujedinjenim nacijama, potreba dalje adaptacije ove organizacije. Ovaj deo studije autor završava konstatacijom da su nesvrstane zemlje svojim aktivnostima i inicijativama postale u Organizaciji ujedinjenih nacija priznat, nezamenljiv i neizbežan faktor. One su do sada, sa značajnim uspehom, odigrale veliku ulogu u progresivnoj evoluciji i adaptiranju OUN i u jačanju njenog mesta i značaja u međunarodnim odnosima. Organizacija ujedinjenih nacija može u raznim novim iskušenjima pred kojima se nalazi da nađe izlaz samo u jačanju svoje uloge, u pojačanoj aktivnosti svih svojih članova. Aktivnost nesvrstanih zemalja u Ujedinjenim nacijama predstavljala je, ističe Mojsov, posebno u protekloj deceniji, materijalnu snagu koja je pokretala, postavljala i razrešavala mnoge akcije i dileme. Novim iskušenjima se može odoleti samo zajedničkim delovanjem nesvrstanih i svih drugih zemalja za primenjivanje principa Povelje uopšte, u celini međunarodnih odnosa.

5. U analizi aktuelne pozicije, sadržaja i usmerenosti aktivnosti i procesa u samom pokretu nesvrstanosti posle Havane, Lazar Mojsov skreće pažnju na nekoliko bitnih punktova — na nove prodore politike nesvrstanosti, na složene međunarodne okolnosti, reafirmaciju izvornih principa nesvrstanosti, demokratizaciju pokreta nesvrstanosti, način donošenja odluka, na osnovne sadržaje ispoljenog radikalizma, na vitalnost pokreta nesvrstanosti (ili njegovo zaostajanje). U sklopu razmatranja ovih ključnih pitanja posebno snažan akcenat Lazar Mojsov stavlja na Titov doprinos radu i uspehu Šeste konferencije nesvrstanih zemalja u Havani.

Konferencija u Havani konačno je u svojoj sveobuhvatnosti oformila istorijski pokret nesvrstanosti i u tom pravcu postavila, tako reći, njegove krajnje dometa.

S obzirom na okolnosti u kojima je održana, Šesta konferencija u Havani predstavlja izuzetnu pojavu i vododelnicu u istoriji pokreta nesvrstanosti.

Lazar Mojsov je ocenio da je Konferencija u Havani dala povoda za još jedno nametanje velikih sila: za prisutnost i uticaj u pokretu nesvrstanosti i, čak, za formulisanje pojedinih bitnih sta-

Digitized by Google

vova Konferencije. Ranije su velike sile ignorisale i zaobilazile i samo spominjanje skupova nesvrstanih zemalja, a njihovi stavovi i odluke podvrgavani su naknadnom komentarisanju sa stanovišta uskih ideoloških pozicija i na osnovu stečenog dominantnog položaja, radi međusobnog propagandnog nadmetanja.

Opšta pozicija pokreta i njegovih koncepcija, kao i sve veća aktivnost nesvrstanih zemalja na sprovođenju pojedinih stavova u međunarodnim organizacijama nametnule su se sada, u ovom vremenu, kao nezaobilazan faktor i za velike sile.

Knjiga Lazara Mojsova *Dimenzije nesvrstanosti*, iako u suštini predstavlja teorijsku, produbljenu političku analizu pokreta nesvrstanosti, čita se, rekli bismo, u jednom dahu. Pisana je stilom neposrednog kazivanja i bogato je dokumentovana. U knjizi su spojena dva bitna elementa — autorovo izvanredno poznavanje međunarodnih prilika (i u tom sklopu i pokreta nesvrstanosti) i jednostavan način prezentiranja vrlo složenih procesa u međunarodnim odnosima. Knjiga *Dimenzije nesvrstanosti* će svojim sadržajem, čini nam se, pobuditi pažnju šire javnosti, a poslužiće i kao korisno štivo, pre svega, na univerzitetima, institutima, političkim školama, radničkim i narodnim univerzitetima i drugde.

Boro Petkovski

Dr Đorđe Popović: Inteligencija i radnička klasa

(»Radnička štampa«, Beograd, 1980)

„Akademski" značaj inteligencije bio je i do sada predmet istraživanja i mnogobrojnih studija kod nas i u svetu. Međutim, kako napred pomenuti tako i društveni i politički značaj ostali su van malobrojnih teorijskih koncepata.

Ne uključujući uvod i zaključak, studija dr Đorđa Popovića razrađivana je u pet poglavlja, kroz koja autor obuhvata širi spektar tema i pitanja, od kojih su neke šire obrađene, a neke samo dodirnute.

Koristeći se oprobanim metodološkim prilazom, dr Popović uslovno odustaje od određenih pitanja i tema sa željom da unutar jednog, manje ili više homogenog koncepta što sažetije izloži ideje, jer složenost i bogatstvo same materije pretpostavljaju mnogo širu i produbljenija istraživanja.

Smatrajući da se „...uloga (inteligencije) mora svestrano sagledati i da se moraju osvetliti svi aspekti njene protivrečne, ali i izuzetno značajne uloge u istoriji klasnog društva", autor u određivanju predmeta istraživanja polazi od termina „inteligencija" i smatra da je „kritika pojma inteligencije pretpostavka analize političkog bića inteligencije", a da je to i polazište ka ispitivanju strukture inteligencije i ka pretpostavkama na kojima se temelji njeno političko biće.

Predmet rada je najneposrednije sadržan u dve teme: Inteligencija i vlast i Duhovno biće revolucionarne avangarde.

U prvom delu autor ispituje građansko poreklo „problema" odnosa inteligencije i vlasti i razna shvatanja o tom odnosu.

Razvijajući relativno uprošćenu istorijsku skicu razvoja inteligencije, koja ima metodološku ulogu, autor iznosi mnoge velike istorijske zablude, počev od one o inteligenciji kao nosiocu „duhovne sinteze" (Manhajm) jednog društva, i utvrđuje korene mistifikacije svestan činjenice da je nemoguće shvatiti društvenu i klasnu uslovljenost duha i uma; društvenu poziciju „profesionalnih mislilaca" raščlanjuje u anatomiji nosilaca intelektualnog rada i stvaralaca i u istorijskoj genezi koja će dovesti do njihovog formiranja kao posebne društvene grupe.

Mimo istorijske podele društva na sferu manuelnog i sferu

Digitized by Google

intelektualnog rada (koji u istoriji pripada većinom vladajućoj klasi), autor ima u vidu jednu posebnu karakteristiku društvenog, klasnog i političkog bića inteligencije, nezavisno od toga gde se ona nalazi u klasnoj podeli.

O čemu je reč?

Dr Popović kaže: „Manuelni rad, zavisno od stepena razvoja proizvodnih snaga i načina proizvodnje, ima različite oblike — poljoprivredni, zanatski, industrijski itd. i, kao takav, ima i faze svog istorijskog „uspona" ili „pada". Slične pojave se primećuju i kod intelektualnog rada, odnosno pojavljuju se različiti njegovi oblici. Naravno, reč je o rutinskim intelektualnim delatnostima, a ne o stvaralaštvu. Dok medicina, umetnost i pedagogija čine osnovne intelektualne delatnosti od antike do kasnog srednjeg veka, razvoj apsolutnih monarhija i njihovih birokratija daje potpuno nov kvalitet „pisarskoj" veštini — razvijaju se ogromne administracije, prvo u državnoj upravi, a kasnije i u drugim sektorima društvenog rada, u industriji, u tercijarnom sektoru i sl. (u XIX veku i u našem vremenu). Industrijalizacija i pojava tehničke inteligencije nameću delu administracije specifičnu karakteristiku — „stručnjaštvo", koje danas karakteriše većinu intelektualnih, nemanuelnih delatnosti uopšte. Danas je čak i radnik „stručan" ako zna da radi samo jedan posao. Dok se nemanuelni rad razlikuje unutar svojih oblika po primenjenim sredstvima za rad, dotle se oblici intelektualnog rada unutar sebe razlikuju po oblicima i sadržinama znanja i po načinu njegove primene."

U poglavlju „Ideologija i „slobodno lebdeće" mišljenje" dr Popović, polazeći od tvrdnje da su „dosadašnja sociološka i politička istraživanja uglavnom usmerena na ka istraživanju građanske inteligencije", ukazuje šire na shvatanja J. Šumpetera i K. Manhajma.

Osvrćući se na »slavu« Jozefa Šumpetera vezanu za njegovu odredbu intelektualaca i stavove da: ljudske mase uobličavaju svoja mišljenja uvek pod uticajem nekog »grupnog vođstva, koje može da se pojavi«; da u samoj logici kapitalizma leže koreni »profesionalnog interesa za stvaranje društvenih nemira«, da »intelektualci nisu društvena klasa u onom smislu u kome su to seljaci ili industrijski radnici« i da se veliki deo njihove delatnosti kao društvene grupe sastoji u »stvaranju prethodnica klasnih interesa koji nisu njihovi sopstveni« — dr Đorđe Popović ispravno zaključuje da »Šumpeter ne objašnjava motive te prilično neshvatljive filantropije. U okviru tih delatnosti stvaraju se i odgovarajući grupni interesi na osnovu kojih intelektualci zajednički deluju«.

Smela i nimalo originalna tvrdnja Jozefa Šumpetera da su „intelektualci u stvari ljudi koji suvereno vladaju snagom govorne i pisane reči« i, dalje, da je »jedna od osobina koja ih razlikuje od drugih ljudi koji to isto čine odsustvo direktne odgovornosti za praktične stvari«, — izaziva, po autoru, kod kritički raspoloženog čitaoca, najblaže rečeno, zabunu. Ako intelektualce posmatramo samo kao deo inteligencije, tada nam se čini da Šumpeter nije teorijski ukazao na razlike u prirodi i osobinama intelektualaca i šire društvene grupe iz koje oni potiču — inteligencije. Negativne definicije nas navode na to da, uprkos njegovim refleksijama o odnosu intelektualaca prema radničkoj klasi i kapitalističkom društvu i sličnom postavimo pitanje društvene »situiranosti« njegovih intelektualaca. Njih ne možemo smestiti u apstraktne relacije koje postoje u svakom, pa i kapitalističkom društvu, a da istovremeno ne ustanovimo i društvenu sadržinu tih odnosa.

Teorije Karla Manhajma o »slobodnoj lebdećoj inteligenciji« koja se stvara na osnovama razbijanja srednjovekovnog duhovnog monopola i razvija iz promenljivih, dinamičnih slojeva i različitih životnih situacija, teorije o »dinamičkoj sintezi mišljenja«, inteligenciji koja stalno eksperimentiše i koja je usmerena

Digitized by Google

prema dinamici i celovitosti, kao i njegova tvrdnja da je ona relativno besklasni sloj, koji nije »suviše ukorenjen u društvenom prostoru — društveno slobodno lebdeću inteligenciju«, kao i o strukturi »slobodno lebdeće inteligencije« — pretpostavljaju, kako autor smatra, barijeru kojom se Manhajm ogradio od mogućnosti da ispita inteligenciju ne »po sebi«, akademski, izolovano od društvenih odnosa u kojima ona živi i radi, »već da je postavi i analizira u kontekstu savremenih istorijskih procesa«.

U najobimnijem poglavlju (»Marksova kritika ideologije i inteligencije«) dr Đorđe Popović razmatra sledeće komponente marksističkog prilaza problemima inteligencije:

Klasna priroda podele na intelektualni i manuelni rad; klasna podela vladajuće inteligencije; ukupni radnik; mašine, industrija i intelektualni rad; nauka i klasna dominacija; i mišljenje stvara višak vrednosti; o ukidanju podele na intelektualni i manuelni rad; »organska inteligencija« — teorija Antonija Gramšija; moderne proizvodne snage i tehnička inteligencija; klasne posledice podele intelektualnog rada; klasna priroda nauke kao intelektualnog rada; i obrazovanje za »rad« i »vladanje«.

Prilazeći dosledno Marksovim stavovima iznetim u *Nemačkoj ideologiji, Komunističkom manifestu* i *Bedi filozofije*, uz tvrdnju da je »Marks postigao odlične rezultate — odredio podelu rada, »ideologizaciju« u tim uslovima i sudbinsku povezanost ljudskog duha sa klasnom dominacijom u klasnom društvu«, autor pedantno i sistematski povezuje elemente teorije revolucije, dijalektički plod Marksove analize kapitala, ukidanje klasne posebnosti duhovne sfere, analizu konsekvenci kapitalističkih protivrečnosti u sferi ljudskog duha i njegove situacije u savremenom građanskom društvu.

Dr Popović kaže da je »Marks jasno odredio najbitnije determinante klasnog bića duhovnih radnika i inteligencije u celini i mesto intelektualnog rada u biću rada građanskog društva«.

Dajući zamašan prostor takozvanoj prvoj fazi Marksovog rada, autor navodi konsekventnu teorijsku razradu anatomije inteligencije u građanskom društvu (u *Grundrisse, Kapitalu* i *Teorijama o višku vrednosti).*

Razradom koncepta »ukupnog radnika«, koji, po autoru, »dvojako objašnjava inteligenciju« »putem kojeg je jasan privid jedinstva inteligencije, nametnut građanskim teorijama i njene realne unutarnje suprotnosti, između »ukupnog radnika« i građanske inteligencije«, — dolazimo do Marksove anticipacije kontroverzi našeg vremena.

O razlikama između Marksove i građanske koncepcije inteligencije dr Popović kaže, pored ostalog, »da su (one) takve da bez njihovog metoda nije moguće izučavanje društvenog položaja slojeva i grupa koje se bave intelektualnim radom u savremenom klasnom društvu«.

Pri pokušaju da osvetli odnos inteligencije i modernog klasnog društva autor ukazuje na izuzetno bitne činioce koji određuju političko biće inteligencije, njeno mesto u postojećoj klasnoj strukturi i uslove njene političke egzistencije.

U poglavlju »Radnički pokret i inteligencija« dr Đorđe Popović razmatra stanovišta Kauckog, Lenjina i Lukača, za koja smatra da »čine ipak jednu koherentnu celinu, koja svoju vrednost temelji na odražavanju zbiljskih protivrečnosti«.

Autor ne poriče originalnost protivrečnih koncepcija Kauckog, Lenjina i Lukača, ali napominje da je ta originalnost više praktična nego teorijska.

U prilog tome u studiji se kaže: »Teorijski obuhvat empirijskog razvoja radničkog pokreta i u tom kontekstu pomenutog odnosa onemogućio bi nam da razdvojimo neke bitne teorijske probleme o kojima je bilo reči — pre svega, o poimanju jedinstva i protivrečnosti unutar radničke klase, o kojima nisu pisali samo pomenuti teoretičari, već i mnogi drugi. Mi-

Digitized by Google

sli Kauckog, Lenjina i Lukača svakako su najreprezentativnije za razdoblje duboko misaono protivrečno, ali i praktično najplodnije. Istorija poznaje puno takvih situacija — vremena uspešna u političkom smislu nisu uvek bila i misaono najplodnija«.

U delu studije »Samoupravljanje — oslobađanje intelektualnog rada« (kritika indikatorâ za istraživanje) autor izlaže (doduše, nepotpuno) osnovne postavke jugoslovenskih teoretičara, koje su, po njemu, i »pretpostavke osnovnih protivrečnosti jugoslovenske inteligencije«.

Baveći se problemima inteligencije u nas, autor raščlanjuje složenost strukture jugoslovenskog društva ne samo kroz broj komponenti, već i kroz posledice izuzetnih dinamičkih promena u svom društvenom segmentu.

Autor i sâm navodi »da je ovo poslednje poglavlje posvećeno u celini samo osnovnim elementima projekta istraživanja, utemeljenim na prethodnom radu. Otuda i ne treba imati neke pretenzije niti postavljati neke posebne zahteve ovom poglavlju«.

Ova studija se sigurno ne može smatrati priručnikom u kome se nalaze svi odgovori vezani za probleme inteligencije. Autorova pretenzija nije ni bila takva. Studija nije »atraktivna« u tom smislu da odgovara na pitanja na koja odgovore daje većina pisaca a da nije raščistila sa nekim teorijskim pretpostavkama. Autor sebe ne predstavlja kao »arhivara« Marksovih pretpostavki teorije inteligencije, ali zato im s pravom daje i priznaje ono mesto koje im nepobitno pripada.

Dr Đorđe Popović u ovoj fazi rada insistira na raščišćavanju smisla Marksovog teorijskog učenja i razmišljanja o intelektualnom radu i inteligenciji i o primeni Marksovih kriterija razmišljanja u našem vremenu. S pravom ili ne? Rekli bismo — s pravom.

Konstantin Jović

Dr Marjan Britovšek: Carizem, revolucija, stalinizem

(Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980, knj. 1—2, strana 494+308)

Profesor Britovšek je već decenijama prisutan u jugoslovenskoj istoriografiji kao istraživač političke istorije i međunarodnih odnosa u XIX i početkom XX veka. U svom najnovijem delu on je na istoriografskoj građi proveravao neke svoje hipoteze postavljene u ranijim radovima o Oktobarskoj revoluciji.

Pisac je pošao od postavke da je prethodni razvoj Evrope u XIX veku jedan od činilaca razvoja socijalizma u Rusiji posle Oktobarske revolucije. Politički i ekonomski odnosi u XIX veku su bitno uticali na razvoj socijalizma i u drugim socijalističkim zemljama. Autor je svoju tezu razvio i pokazao na ekonomskom, političkom i kulturnom razvoju evropskih država u XIX veku: stvaranje kolonijalnih velesila i sukob njihovih interesa kao istorijsko nasleđe koje je XIX vek ostavio da bi u njemu delovale posledice ovih odnosa.

U prvoj knjizi svoje obimne studije profesor Britovšek je produbljeno i sistematski analizirao razvoj odnosâ u XIX veku, na dokumentima koji pokazuju proces nastajanja nacionalnih država i njihovo grupisanje, od Bečkog kongresa do kraja XIX veka. Istorijska analiza je metod koji je autor primenio da bi pokazao svoju osnovnu zamisao — ideju o uticaju istorijskih recidiva koji deluju u savremenoj praksi, i pored raskida sa starim svetom i preloma koji je značila revolucija. Autor je istakao da uloga Rusije kao »žandarma Evrope« nije bila reakcionarna samo u političkom smislu; njeno idejno delovanje preko panslavizma širilo se po Evropi. Ideja panslavizma zainteresovala je Marksa i Engelsa kao

Digitized by Google

kontrarevolucionarna idejna snaga; oni su na konkretno-istorijski način razmotrili odnose nacionalno — internacionalno i revolucija — reakcija. Njihova negativna ocena uloge Slovena u revoluciji 1848. godine bila je prva ocena posle koje su se više puta vraćali ovim pitanjima. Pisac nije polemisao sa poznatim negativnim stavovima klasika o Južnim Slovenima. On je postavio pitanje: da li je socijalizam dovoljno proučavan i sa aspekta istorijske analize uslova u kojima je nastajao, kao proces i kao sistem? Da li su marksisti, imajući pred sobom odnos marksistička teorija — praksa socijalizma, zanemarili jedan aspekt istraživanja koji može da dovede do saznanja istorijske nužnosti razvoja nekih procesa u savremenom socijalizmu. Studija *Carizem, revolucija, stalinizem* je sintetički napor da se nastanak staljinizma sagleda u celini istorijskih procesa iz kojih je nastao.

Specifičnost razvoja socijalizma u Rusiji nastala je iz konkretnih uslova i stepena razvoja ruskog društva. Dok je Zapadna Evropa prolazila kroz faze razvoja liberalne demokratije, uključujući i organizovano učešće radničkih socijaldemokratskih partija u parlamentarnom životu, dotle je Rusija stagnirala kao zatvoreno društvo, opterećeno birokratijom, feudalnom zaostalošću i kulturnom neobrazovanošću masa, hijerarhijski podeljeno kao piramida na čijem vrhu je bio car-samodržac. U takvim društvenim uslovima nastale su i razvijale se revolucionarne snage, koje su morale da pronađu specifične forme revolucionarnog preobražaja društva. Međutim, i posle Oktobra latentno nastavljaju da deluju i recidivi stare svesti i odnosa, što pisac posebno naglašava. Razvoj Boljševičke partije je primer na kome je Britovšek pokazao ne samo nastajanje revolucionarne partije, već i uticaj ruskog društva na njenu strukturu i metode rada. Na primeru stare »Iskre«, stvaranja Boljševičke partije kao ilegalne, centralizovane, disciplinovane organizacije, pisac je pokazao da je to bila ne samo Lenjinova strateška dalekovidost i organizaciona sposobnost koja je omogućila stvaranje organizacije sposobne da izvede revoluciju, već jedina mogućnost stvaranja revolucionarne organizacije u tadašnjim uslovima. Prethodna generacija doživela je poraz pri pokušaju da stvori organizaciju masa i za mase — narodnjaci su se utopili u prostranstvima Rusije, nisu uspeli da mase povuku za sobom i da ih mobilišu. Revolucionarna marksistička partija morala je da ostane malo jezgro, autoritarnost rukovođenja nije bila samo taktičko pitanje — ona je izražavala jedan zaostao stupanj razvoja ruskog društva, nedostatak demokratske tradicije.

Ako su revolucija i građanski rat nametali autoritarno centralističko rukovođenje, dalji razvoj socijalizma bio je moguć samo razvijanjem demokratije. Profesor Britovšek je pokazao zašto je taj proces bilo teško sprovesti u praksi, s obzirom na negativno istorijsko nasleđe. Demokratizacija je morala da se sprovede na tri plana — na planu ekonomskih odnosa, na planu političkih odnosa (demokratizacija unutarpartijskih odnosa i ravnopravnost u međunacionalnim odnosima) i na kulturnom planu (kulturna emancipacija neruskih nacija i narodnosti). Etatistički koncept vlasti, sa poznatom ocenom o jačanju države u socijalizmu, nastao je na tlu zaostale, polufeudalne zemlje, a kult ličnosti ne treba tražiti samo u jednoj osobi, već u zaostaloj sredini »koja pravi ikone«, kako je Lenjin upozoravao u *Državi i revoluciji*.

Revolucija je predstavljala prevrat, prelom u istoriji Rusije i Evrope, posle koga se nije moglo vraćati na stare odnose. Ali ona nije mogla ukloniti ostatke stare svesti. Britovšek ističe da su svi stari boljševici bili naklonjeni administrativnom rešavanju društvenih i partijskih pitanja. Slika partijskih diskusija (o sindikatima 1921. godine, pre XII kongresa Partije) koja se dobija iz partijskih dokumenata i štampe tvrda je i gruba: u zahtevu za utvrđivanjem i sprovođenjem

Digitized by Google

partijskih stavova ne štede se ni ljudi ni argumenti. U raspravama se često odstupalo od argumenata teorijske i ideološke naravi i koristilo se pragmatičkim potrebama tekuće politike. Takvi odnosi su postojali u periodu Lenjinove bolesti i smrti. Strateška pitanja razvoja socijalizma — problem poljoprivrede (koji je relevantan i u savremenim uslovima razvoja socijalizma), odnos demokratije i centralizma u Partiji, pitanje frakcija, položaj i uloga države u socijalizmu — razmatrana su u frakcijskim borbama, u borbi za prestiž.

Razmatrajući ulogu leve opozicije, pisac zaključuje: »Umerena leva opozicija je bila ranjiva u svojim napadima na deformacije lenjinskog sistema, jer je sama pokušala da najdrastičnije uskladi revolucionarne ideale sa autoritativnim sredstvima. Moglo im se prigovoriti njihovo sopstveno birokratsko ponašanje i optužiti ih za kršenje načela koja su sami postavili. Posebno je bila poznata autoritativna sklonost Trockog. Čak se mnoge njegove pristalice u opoziciji sa ultralevim skretanjem nisu oslanjale na njega« (knj. 2, str. 95-96).

Autor je dokumentovao tezu o objektivnoj uslovljenosti nastajanja staljinizma kao izraza nasleđa ruskog društva prikazom sukobâ i frakcijskih borbi u Partiji. Ovo su ne samo politički dokumenti, već i osnovne spoznaje o objektivnom delovanju zakonitosti društvenog razvoja. U uslovima borbe za egzistencijalni minimum rusko društvo se nije moglo izboriti za viši stepen demokratije koja pretpostavlja već stvorene ekonomske i kulturne uslove kojih u Rusiji nije bilo. Ideološki sukobi nisu bili uzrok, ističe pisac, već proces koji je olakšao uspon staljinizma.

Sukob u partiji takvog tipa kakva je bila SKP(b) morao se odraziti na ceo sistem; to je bila drama ruskog društva. Kada je Partija funkcionisala kao jedinstvena organizacija, njena uloga u usmeravanju razvoja društva nije dovodila u pitanje reprodukciju osnovnih društvenih odnosa. Prve partijske diskusije (o sindikatima 1921. godine) vodile su se u uslovima borbe za povećanje proizvodnje i uvođenje NEP-a. Međutim, borba među frakcijama dovela je do jačanja birokratskog aparata, legalizovanja kontrole rada partijskog članstva, sve do stvaranja totalitarnog sistema represije i prinude koji je u ime socijalističke revolucije uništio, politički i fizički, njene najistaknutije vođe. Sukob u takvom pokretu kakav je radnički pokret mora se duboko osetiti i u drugim partijama. To je bila istorijska provera Oktobarske revolucije, snage ruske partije i njenog uticaja na ostale komunističke i radničke partije. Stoga je poznata Staljinova misao: »To je bila bitka na život i smrt partije« — veoma konkretna i sadržajna u određenju jednog procesa koji će odrediti razvoj socijalizma u nekoliko decenija.

U uslovima ekonomske i kulturne zaostalosti, relevantne za praksu socijalizma, delovale su organicističke koncepcije o društvu kao jedinstvenom organizmu, o partiji kao prenosniku (transmisiji) interesâ proletarijata, najzad, o monolitnosti Sovjetskog Saveza kao bedema revolucije pred buržoaskim okruženjem. Staljinizam je dogmatski koncept u odnosu na teorijske postavke i prve godine revolucije posle Oktobra. Centralizam suprotstavljen demokratiji, nacionalizam suprotstavljen internacionalizmu — bila je to pobeda ne samo birokratskog aparata, već recidiva velikoruske tradicije i istorije pred novim snagama koje su bile razbijene i morale se povući.

U završnim razmatranjima pisac je analizirao destaljinizaciju na unutrašnjem i međunarodnom planu. Na unutrašnjem planu on ističe demokratizaciju unutarpartijskih odnosa posle XX kongresa KPSS, političke rehabilitacije sovjetskih i stranih revolucionara koji su stradali kao žrtve čistki, smanjenje pritiska administrativnog aparata u kulturi i umetnosti. Pozitivan doprinos je i mogućnost svestranog i celovitog izučavanja sovjetske istorije koju naučnici mogu ocenjivati objek-

Digitized by Google

tivnije i bez ideoloških ciljeva i zahteva. U međunarodnim odnosima proces destaljinizacije je znatno složeniji zbog uticaja brojnih faktora koji nisu proizvod prakse socijalizma. Taj proces je, naglašava autor, imao svoju prvu fazu u periodu normalizacije odnosa sa Jugoslavijom i donošenja Beogradske deklaracije. Posle ove prve faze odnosi među socijalističkim zemljama su prolazili kroz različite uspone i padove.

Na planu unutarnjih odnosa nastale su promene ne samo u političkoj sferi, već i u teorijskoj misli, u ocenama društvenih odnosa relevantnih za razvoj savremenog socijalizma. Profesor Britovšek je istakao razlike između ocene uzroka staljinizma posle XX kongresa i šezdesetih godina. Ocena međunacionalnih odnosa, jedan od značajnih aspekata razvoja socijalizma u Sovjetskom Savezu, u najnovijim teorijskim radovima sovjetskih autora dobila je novo tumačenje. Koncepcija socijalističke nacije predstavlja teorijski aspekt i politički koncept zvanično prihvaćen u Sovjetskom Savezu, što je autor analizirao s obzirom na Lenjinove stavove o nacionalnom pitanju i na njihovo grubo kršenje u staljinističkom periodu.

Profesor Britovšek nije hroničar staljinizma, mada bi i takav pristup bio naučno relevantan i dao bi neke rezultate; pristup hroničara manje obavezuje istraživača, omogućujući mu da sa distance samo katalogizira istorijske procese. Marjan Britovšek je kritički pisac i mislilac, koji staljinizam sagledava kao izuzetno složen fenomen, koji nije do kraja razjašnjen, pa svoje mesto istraživača vidi u doprinosu sagledavanju jednog sintetički nedovoljno elaboriranog aspekta ovog fenomena. Pisac ne daje konačnu ocenu staljinizma. On nastoji da analitički elaborira svoju ideju o delovanju istorijskih recidiva na praksu socijalizma. Neka pitanja je ostavio otvorena, ne preventivno zbog teškoće njihove naučne ocene, već zbog nedovoljno relevantnih činjeničnih saznanja o njima. Tako su ostali nedovoljno istraženi svi važni momenti koji su uticali na tok i pravac partijske krize 1923-24. godine, neposredno pre Lenjinove smrti. Ulogu onih snaga koje su učestvovale u partijskoj borbi teško je oceniti, kao i pitanje uloge desne opozicije.

Studija profesora Marjana Britovšeka *Carizem, revolucija, stalinizem* ide u red onih dela u kojima autor sintetizuje svoje stavove i naučne rezultate do kojih je došao u ranijem radu. Ako je tačna misao da čovek celog života piše jednu knjigu i razvija jednu ideju, bitnu sa svog naučnog aspekta, tada je prof. Britovšek ovom knjigom na veoma visokom teorijsko-metodološkom stepenu odgovorio na pitanje koje je postavljao u nizu ranijih radova. Njegova najnovija studija daje naučne rezultate koje neće moći da zaobiđu istraživači koji se budu bavili problemima staljinizma.

Dubravka Stajić

Jean Ellenstein: Istorija staljinskog fenomena

(»Školska knjiga«, Zagreb, 1980)

U razvoju revolucionarnog radničkog i komunističkog pokreta i socijalizma kao prijelaznog procesa staljinizam predstavlja, bez dvojbe, najtežu idejno-teorijsku i, još više, praktično-političku deformaciju marksizma. Staljin je marksizam sveo na pozitivističko-dogmatsko mišljenje i hegemonističko-paternalističku koncepciju unifikacije puteva i ukalupljenost misli i akcija, misli i oblika izgradnje socijalističkih odnosa u svim zemljama i vremenima.

Digitized by Google

Iako se stalno pozivao na Lenjina, Staljin ga potpuno dogmatizira: umjesto Lenjinova dijalektičko-materijalističkog metoda mišljenja i svestranog prilaza problemima i vitalnim pitanjima povijesnog trenutka, Staljin etablira osiromašenu, dogmatiziranu verziju historijskog i dijalektičkog materijalizma.

Na društveno-političkom području, umjesto Lenjinova postulata ostvarenja istinske diktature proletarijata i razvoja neposredne socijalističke demokracije, Staljin uspostavlja hegemoniju državno-političkog vrha; uspostavlja poredak lišen sloboda i despotsku vladavinu u kojoj država, kao mehanizam nasilja, postaje esencija socijalizma. Državni centralizam (pod plaštom demokratskog centralizma) bez demokracije pretvara se u poseban oblik diktature, što se i »dogodilo u Sovjetskom Savezu potkraj dvadesetih i početkom tridesetih godina. Svaka kritika upućena Staljinu postaje zločin...« (str. 171). Staljinski je fenomen neposredno vezan za razvoj sovjetske države i njezinih struktura u oblicima koje su povijesni uvjeti omogućili i stvorili.

Doista je diktatura proletarijata u formi u kojoj se razvijala u Rusiji za vreme revolucije »nosila u sebi klicu staljinskog fenomena i mogućnost njegova javljanja. To nije bilo neizbježno, ali je bilo moguće jer su uvjeti stvoreni onog trenutka kad nije bilo demokratskih mehanizama... Demokracija je bila i nužna i opasna u isto vrijeme« (str. 30—31).

Birokratska se deformacija i velikoruska hegemonističko-nacionalistička politika mogla suzbiti samo razvojem i jačanjem socijalističke demokracije, za koju, po autorovom mišljenju, u Rusiji tih godina doista nije bilo podloge, jer se »mogla dovesti u pitanje socijalistička vlast, na što su upozorili događaji u Kronštatu«. Okolnosti su, dakle, bile nepovoljne za demokraciju, a veoma povoljne za njezinu birokratsku deformaciju i despotsku vladavinu, što je Staljin, s obzirom na svoj položaj, znao iskoristiti. U razdoblju građanskog rata i neposredno nakon njegova završetka Staljin usavršava svoje umijeće vladanja ljudima. »Bio je lukav, tako da je napuštao sastanke komisije komesarijata za nacionalnost kad se od njega očekivalo mišljenje o osjetljivim situacijama, ali ne oklijeva uvesti masovni teror kad god je to bilo potrebno i moguće kao u Caricinu« (str. 44). Bio je izvrstan taktičar, iako ne veliki strateg, što se potvrdilo u nemilosrdnoj borbi protiv svih onih koji su imali drugačije mišljenje.

Ipak je pogrešno i bilo bi površno svoditi staljinski fenomen samo na kult ličnosti — što mnogi čine. Jer, kad bi se radilo samo o kultu ličnosti, tada bi fenomen staljinizma nestao Staljinovom smrću, što se, naglašava Ellenstein, dakako, nije dogodilo. U brojnim objavljenim djelima bilo je, ističe autor, tendencioznih pokušaja da se svi propusti, teškoće i problemi pripišu Staljinu i njegovim osobnim karakteristikama. To je pogrešno, jer svođenje cijelog staljinskog fenomena na biografsko-psihološke osobine Staljinove ličnosti i na njegove sklonosti za vladanjem, a zanemarivanje konkretno-povijesnog sklopa okolnosti iz kojih su te osobine mogle izbiti na površinu i prerasti u sistem — »svakako je nedostatan tip analize koji ne može izreći svu historijsko-materijalističku istinu i koji, zbog toga, ne može biti osobito djelotvoran u temeljnom sprečavanju svake moguće reprize staljinizma« — kaže R. Kalanj u predgovoru knjizi.

Mnoga djela o Staljinu i staljinizmu pisali su građanski teoretičari liberalne ili, pak, konzervativne antikomunističke orijentacije, koji fenomen staljinizma sagledavaju izvan odnosâ i okolnosti povijesnih determinanti socijalističke revolucije i ukorijenjenih tradicija u Rusiji. Prema tome, korijen staljinističkog fenomena Ellenstein u navedenom djelu nalazi u povijesnim tradicijama carističke Rusije, u uvjetima izvođenja prve socijalističke revolucije i tradicionalnim neslobodama naroda i narodnosti feudalne

Digitized by Google

Rusije i također u teškim okolnostima građanskog rata i ekonomske izolacije prve socijalističke zajednice. Tko to ne uočava nužno fenomen staljinizma svodi na kult ličnosti ili na tendenciozno poistovjećivanje sa socijalizmom, a ne vidi ili neće da vidi da Staljinova birokratsko-despotska vladavina nije izraz, već deformacija socijalizma.

Dijalektičkom analizom svih relevantnih činjenica Ellenstein pobija takva jednostrana i tendenciozna shvaćanja staljinizma i svestrano ispituje povijesnu genezu pojavnih oblika i utemeljenosti staljinističkog sistema. Autor, dakle, proučava sve složene i proturječne aspekte staljinskog fenomena, kao i razloge »njegova političko-ideološkog utjecaja u komunističkim partijama i socijalističkim zemljama nastalim poslije drugoga svjetskog rata... Na temeljno pitanje je li staljinizam nužna konzekvencija socijalizma ili pak slučajnost izazvana sekundarnim uzrocima, Jean Ellenstein odgovara — služeći se nizom historijskih dokaza — da je on bio posljedica uvjeta u kojima je nastala i razvijala se prva socijalistička država u svijetu« — ističe se u predgovoru knjige.

Uloga kulta ličnosti ističe stanovite crte staljinskog fenomena, iako ga ne stvara. Staljin je samo kristalizirao i hipertrofirao zbilju koja se odnosi na osobitost ruske povijesti i na okolnosti u kojima se vodila socijalistička revolucija i njezina obrana. »Na težinu povijesti (odnosno na ponovnu pojavu ruske carističke države i na posljedice građanskog rata) nadovezala se kulturna zaostalost i kapitalistička blokada. Kult vođe omogućio je da se bolje razumije ono što se dogodilo. Preuzeta je tradicija koja nije samo ruska, već je zapravo neosporna specifičnost. Ova pojava očito je univerzalna, a čini se da se u 20. stoljeću još više proširila. To nije specifičnost socijalizma. Jer, srećemo je mnogo prije njegove pojave, otkako postoji država« (str. 172).

Valja znati da se socijalizam u Rusiji nakon Oktobarske revolucije izgrađivao u najtežim mogućim uvjetima s »narodom u drunjcima i bez kulture, iscrpljenim od osam godina ratovanja, okružen neprijateljski raspoloženim državama« (str. 33). Zato je i nemoguće razumjeti pojavu i pobjedu staljinskog fenomena ako se ne razjasni i ne shvati upravo naznačena povijest podloga, podloga odnosâ i okolnosti u kojima se rađala prva socijalistička zemlja na svijetu.

Ako se, dakle, staljinski fenomen ne sagleda svestrano analizom cjelokupnog konteksta uvjeta u kojima je nastao, nužno se, po autorovom mišljenju, zapada u pogrešna i površna naglabanja obojena crno-bijelom tehnikom tendencioznog kritizerstva upućenog na adresu socijalizma i marksizma, a ne na adresu staljinizma kao pojavnog oblika njihova izobličavanja. Kritizerstvom se ne doprinosi, već šteti borbi protiv dogmatskog monopolnog mišljenja i despotske samovolje staljinskog fenomena koji je »bio uzrok sklerotizaciji ne samo u Sovjetskom Savezu, nego i u svim komunističkim partijama, jer je nad njihovim predstavnicima stalno visio Damoklov mač krvavih erupcija« (str. 178).

Staljin je nemilosrdan, jer hapsi, deportira i likvidira tisuće istaknutih predstavnika svjetskog komunističkog pokreta i »desetke tisuća rukovodilaca u neruskim sovjetskim republikama. Tu on nemilosrdno progoni ‚buržoaski nacionalizam' i nameće rusku centralističku politiku... štovan je poput živućeg boga. On kažnjava zločeste, štiti slabe i personificira socijalističku državu. Svemoć države brka se sa svemoći partije, a svemoć partije se Staljinovom svemoći« (str. 172-173).

S vremenom staljinizam stvara klice vlastite propasti, jer je staljinski fenomen bio sistem despotskog vladanja i birokratskog upravljanja koji je sve manje odgovarao potrebama svog vremena i proturječio socijalističkom raz-

Digitized by Google

voju i odnosima među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama, odnosno postao kočnica uspješnog razvoja međunarodnog radničkog pokreta uopće. Kako je stario, Staljin je sve manje bio sposoban da rukovodi zemljom. »Pred kraj života u Staljinovoj su se ličnosti pojavljivale patološke crte koje je nemoguće predvidjeti, premda nisu bitni uzrok događajima što ih proučavamo. Njegova megalomanija je užasna. Svoje je biste postavljao u vrtne aleje vlastite dače. Često se govorilo da je paranoik, i to je vjerojatno istina sudeći po sve većem nepovjerenju prema svojim najvjernijim suradnicima« (str. 144).

Staljin se prvo sukobio s Komunističkom partijom Jugoslavije koja, s Titom na čelu, nije prihvatila nejednakost i potpunu ovisnost o Sovjetskom Savezu — nije prihvatila Staljinovu hegemonističko-paternalističku politiku, pa je došlo do otvorenog sukoba. Sukob s Kominformom i kritika staljinističke pozitivističko-dogmatske koncepcije razvoja socijalističkih odnosa i monopolnog mišljenja predstavlja ne samo mogućnost reafirmacije autentične marksističke misli, već i realnu alternativu razrješavanju osnovnih proturječnosti socijalizma i prevladavanje nagomilanih problema za svestranije sagledavanje puteva daljeg razvoja socijalističkih odnosa na području konkretne povijesno-revolucionarne prakse.

Kritika staljinizma treba da polazi od kritike vlastitih odnosa i vlastite prakse na temelju stvarne analize i polaznih Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih postavki. Takva će kritika (ne kritizerstvo) omogućiti da se svestranije sagledaju i osmisle problemi, proturječnosti i nedostaci vlastitog koncepta i prakse izgradnje socijalističkih odnosa. Upravo će marksistički pristup kritici staljinskog fenomena i vlastite prakse omogućiti uspješniju borbu protiv opasne — kako reče autor — suvremene bolesti, jer socijalizam sam po sebi ne isključuje despotizam, iako ga ne stvara. »Socijalizam se ne može zaštititi od te suvremene bolesti ako se ne razvija na čvrstom temelju demokratskih procesa i ne proširuje demokratske mehanizme. Socijalistička privreda ne stvara *ipso facto* demokratske mehanizme. Upravo tomu nas uči povijest staljinskog fenomena« (str. 175).

Kritika staljinizma, kao izraza borbe protiv ideološkog monopolizma, despotske vladavine i terora (jer je »za Staljina sloboda bila samo ideološka maska kojom je prikrivao politiku ničim opravdanog terora«), kao i političkog i nacionalnog hegemonizma u međunarodnom radničko-revolucionarnom pokretu, afirmira demokratskije odnose i različite puteve u izgradnji socijalizma kao svjetskog pocesa i, dakako, negira održivost staljinske dogme da svi mogu uspjeti na isti način, da svi moraju ići istim, već do sad dobro provjerenim i utabanim putevima.

Knjiga je pisana povijesno-analitičkom metodom prezentacije bitnih odrednica geneze, razvoja i značenja staljinskog fenomena s poniranjem u traženje relevantnih uzroka njegova nastajanja, pobjeda 1929. godine i dugogodišnje vladavine. Pisana je razumljivim, jednostavnim stilom, uz brojnu dokumentiranost povijesnih činjenica i čita se u jednom dahu. Zanimljivost teksta se povećava i time što ga piše profesionalni historičar, dojučerašnji staljinist, čiji se staljinizam — kako sâm autor reče — temeljio na »dubokom uvjerenju da je do drugoga svjetskog rata SSSR utro jedan novi put i da je njegov udio u pobjedi nad nacizmom bio presudan« (str. 133).

I pored toga što u knjizi ima formulacija s kojima se ne bismo mogli složiti, kao i kontradiktornih autorovih stavova, pa čak i manjih pokušaja opravdavanja nekih Staljinovih postupaka — objavljeni tekst predstavlja u svojoj cjelovitosti marksistički prilaz kritici staljinizma.

Savo Pešić

Digitized by Google

Prof. dr Ljubiša Krstić: Udruženi rad i naučno-tehnički progres

(»Savremena administracija«, Beograd, 1980)

Poslednjih decenija snage naučno-tehničke revolucije svojim nastupom i socijalnim implikacijama snažno utiču na savremeno društvo i sve više zaokupljaju pažnju naučnika — istraživača različitih profila.

Knjiga prof. Krstića *Udruženi rad i naučno-tehnički progres (Naučno-tehnički progres i samoupravno udruživanje rada i sredstava)*, koja predstavlja prerađeni deo autorove doktorske disertacije, daje sistematičan naučni od govor na mnoge dileme i pitanja koja se tiču odnosa naučno-tehničke revolucije i promene u savremenom načinu proizvodnje. Ona posebno teorijski rasvetljava problematiku zasnivanja i razvoja samoupravnog socijalističkog načina proizvodnje u uslovima savremenog jugoslovenskog društva.

U svojoj strukturi knjiga *Udruženi rad i naučno-tehnički progres*, pored Uvoda i Zaključka, ima sledeće glave: I. Osnovna kategorijalno-pojmovna pitanja; II. Naučno-tehnički progres kao faktor razvoja ljudskog društva; III. Socijalno-ekonomske osnove i determinante udruživanja rada i sredstava; IV. Proces i oblici samoupravnog udruživanja rada i sredstava.

U uvodu svoje studije autor ukazuje na značaj istraživanja problematike koja je vezana za savremeni naučno-tehnički progres, i to kako sa stanovišta daljeg razvitka materijalnih proizvodnih snaga tako i humanizacije odnosa među ljudima, to jest realizacije procesa oslobađanja rada i čoveka. Polazeći od marksističkog učenja o zakonitostima koje vladaju u ekonomskim odnosima i društvu uopšte, a posebno o društvenoj podeli rada, zakonima robne proizvodnje, strukturi i razvoju ljudskog društva, kao i karakteristikama prelaznog perioda od kapitalizma ka komunizmu, autor ističe da proces udruživanja rada i sredstava u samoupravnom socijalističkom društvu ima dvojak smisao. On, s jedne strane, predstavlja objektivnu ekonomsko-tehnološku opštu zakonitost i, s druge strane, pretpostavlja svesnu subjektivnu opredeljenost, ispoljavajući se u vidu socijalne integracije, čiju suštinu čini povezivanje samoupravnih subjekata oko osnovnih zajedničkih interesa i ciljeva. Pri tom autor ukazuje na razliku koja postoji između antagonističke podele rada i integracije, koja je prisutna u klasnom društvu i samoupravne integracije koja predstavlja, kako kaže autor, »asocijaciju putem svesnog svrsishodnog udruživanja svih oblika društvenog rada, a čiji su nosioci autonomni subjekti rukovođeni stvarnim zajedničkim interesima i ciljevima.« Razmatrajući razvojne faze procesa integracije u jugoslovenskoj privredi, autor je ukazao na povezanost tog procesa sa razvojem samoupravljanja kao novog produkcionog odnosa, naglašavajući da taj proces integracije u našim uslovima nije čist i da se njemu u praksi suprotstavljaju i nasleđeni, predašnji odnosi proizvodnje, zbog čega je proces udruživanja i sam protivrečan.

U I glavi svoje studije autor razmatra osnovna kategorijalno-pojmovna pitanja, kao što su osnovni pojmovi koji su vezani za naučno-tehnički progres (pojam naučno-tehničke revolucije, pojam tehnike i tehničkog progresa, tehnologija i tehnički progres). U ovoj glavi autor se bavi i pojmovnim određenjem udruženog rada i pitanjima polazne osnove socijalističkog samoupravnog udruživanja rada i sredstava. Polazeći od stavova klasikâ marksizma, a posebno od Marksove teorije o oslobođenju rada, autor ukazuje da »samoupravno udruženi rad u nas predstavlja kompleks, ukupnost odnosa u društvu, ekonomskog i političkog sistema, čime se omogućuje vladajući položaj radničke klase u društvu« (str. 20).

Digitized by Google

U daljem razmatranju autor teorijski istražuje značaj društvene svojine sredstava za proizvodnju i sistema socijalističkog samoupravljanja, kao polazne osnove samoupravnog udruživanja rada i sredstava, to jest ostvarivanja istorijski novog tipa društvene integracije rada, neprinudne, samoupravne. U kontekstu ovog razmatranja dr Krstić ukazuje i na pojam i suštinu socijalističkog samoupravljanja kao novog oblika socijalne organizacije društva prelaznog perioda i specifičnog načina ostvarivanja diktature proletarijata čiju suštinu predstavlja oslobođenje rada i čoveka.

U II glavi, koja nosi naziv »Naučno-tehnički progres kao faktor razvoja ljudskog društva«, autor ukazuje na značaj industrijske revolucije kao polazne tačke u razvitku modernih proizvodnih snaga, na opredeljujuću i ključnu ulogu nauke u sveopštem progresu u savremenom društvu, koja je danas postala neposredni činilac društvene reprodukcije i sveopšte emancipacije društva. Ukazujući na karakter naučno-tehničkog progresa, autor posebno razmatra odnos naučno-tehničkog progresa i promena u odnosima proizvodnje, odnos naučno-tehničkog progresa i podele rada, kao i uslove pod kojima se vrši integracija društvenog rada. U kontekstu razmatranja socijalnih implikacija delovanja snaga naučno-tehničkog progresa autor se posebno zadržao na promenama u položaju čoveka u proizvodnji, na promenama do kojih dolazi u modelima privrednog razvoja i na pojmu i suštini novih oblika upravljanja u savremenom načinu proizvodnje, koji su rezultat delovanja snaga naučno-tehničke revolucije. Autor se ovde posebno zadržao na procesu prevazilaženja tradicionalnih hijerarhijskih odnosa u preduzeću i na revolucionarnim promenama u sistemu upravljanja — uvođenjem kibernetskog tipa upravljanja, ističući revolucionarni značaj informatike i nauke u takvom sistemu.

U III glavi, koja nosi naziv »Socijalno-ekonomske osnove i determinante udruživanja rada i sredstava«, autor razmatra pitanje nastajanja samoupravno udruženog rada, kao izraza društvene svojine sredstava za proizvodnju i socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa. Polazeći od objektivnih zakonitosti koje deluju u društvenom razvoju, kao i od nužnosti robne proizvodnje i tržišta u prelaznom periodu i specifičnosti njihovog ispoljavanja, autor ističe da se plan i tržište u našim uslovima međusobno prožimaju, dopunjuju; oni su komplementarni sistemi, ali se međusobno i suprotstavljaju. U kontekstu ovog razmatranja o odnosu plana i tržišta autor ukazuje na specifičnost i značaj samoupravnog planiranja koje polazi od radnih ljudi i OOUR-a kao svojih osnovnih subjekata i nosilaca. Takođe, on ukazuje na evoluciju i transformaciju tržišta u našim uslovima, koje je sve više pod samoupravnom kontrolom snaga udruženog rada. U ovom kontekstu Krstić posebno ukazuje na ulogu nauke u ekonomskom razvoju i planiranju opštedruštvenog razvoja u nas. Ukazujući na samoupravnu integraciju na osnovi robne proizvodnje i tržišta, kao i na samoupravno udruživanje i povezivanje rada i sredstava, autor se posebno zadržao na OOUR-u kao nosiocu samoupravne integracije u uslovima razvitka socijalističkog načina proizvodnje u savremenom jugoslovenskom društvu.

Nastanak i razvoj integracija, podela i oblici integracija, kao i pitanje oblikâ samoupravnog udruživanja rada i sredstava, predmet su razmatranja u IV glavi ove knjige. Polazeći od saznanja da integracija predstavlja objektivnu zakonitost u razvitku savremenog načina proizvodnje, autor ukazuje na faze u razvitku integracionih procesa u jugoslovenskoj privredi, povezujući ih sa razvitkom materijalnih proizvodnih snaga i sa procesom konstituisanja samoupravnih proizvodnih odnosa. U tom kontekstu autor ukazuje i na dijalektički protivrečnu prirodu tog procesa, kao i na uticaj mnogih drugih faktora (kao što je uloga snaga

Digitized by Google

subjektivne svesti, udruženog rada, države i otuđenih centara ekonomske i političke moći) u njegovom razvoju.

Razmatrajući pitanje podele i oblikâ integracije prema smeru kretanja, to jest tehnološke povezanosti, i prema načinu i karakteru udruživanja, autor se posebno zadržao na oblicima samoupravnog udruživanja rada i sredstava u savremenom jugoslovenskom društvu. U tom smislu on analizira OOUR, radnu organizaciju, SOUR, kao i ostale oblike udruživanja rada i sredstava u našem društvu, ističući da je OOUR osnovni oblik samoupravnog udruženog rada u kome radnik »udružuje rad i sredstva sa drugima u procesu društvene reprodukcije i ostvaruje kontrolu nad celinom društvene reprodukcije, odlučuje o uslovima i rezultatima svoga rada u celini«. Naglašavajući da je OOUR osnova samoupravnog produkcionog odnosa i razvoja radničko-klasnog suvereniteta, autor ističe da je OOUR u isto vreme i polazna tačka udruživanja rada radnika u šire, složenije asocijacije, to jest samoupravne integracije jugoslovenske privrede i društva u celini.

U zaključnim razmatranjima dr Ljubiša Krstić, rezimirajući osnovne rezultate do kojih je došao, ističe da je »naučno-tehnološka revolucija osnovna pretpostavka za nastajanje bogatijeg, razvijenijeg, integralnog samoupravljanja, za novi neprinudni način povezivanja svih delova društvene proizvodnje i društva uopšte u jedinstvenu celinu, a razvijeno integralno samoupravljanje i uslov za dalji progres savremenih proizvodnih snaga« (str. 90).

Prikazujući ovu knjigu prof. dr Ljubiše Krstića, želeli smo da skrenemo pažnju ne samo na aktuelnost i značaj teme — problema koji je predmet autorovog teorijskog istraživanja, već i na vrednost zaključaka do kojih je on došao o odnosu samoupravljanja i naučno-tehničke revolucije, udruženog rada i naučno-tehničkog progresa. Rasvetljavajući ovo ključno područje naše savremenosti — zasnivanje samoupravnog socijalističkog načina proizvodnje — ova knjiga nas upoznaje sa specifičnim ispoljavanjem opštih društvenih zakonitosti u uslovima našeg savremenog društvenog razvoja i na taj način nam omogućuje da izgrađujemo adekvatniju društvenu svest o zakonitostima našeg društvenog razvoja i podstiče naš aktivan odnos prema samoupravnoj društvenoj praksi. Stoga smatramo da će ova studija prof. dr Ljubiše Krstića izazvati interesovanje ne samo kod stručnjaka koji se bave ovim pitanjem, već i kod šire javnosti.

Ljubiša R. Mitrović

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 30.— DIN.

Digitized by Google

HX
S
.S67

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

Univ. of Mich.
APR 22 1981
Current Serials

12
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu: Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 12

Studije i članci

Zorica Priklmajer
Evrokomunizam i nesvrstanost 3

Brana Smiljanić
Zapadnoevropska socijaldemokratija i pokret nesvrstanosti 25

Gavro Altman
Razvitak nesvrstane spoljne politike Jugoslavije 43

Ilija Marinković
Procesi demokratizacije u Poljskoj 57

Jovan Đorđević
Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao 78

Zoran Polič
Put ka društvenom planu 86

Tomislav Bandin
Funkcionisanje i razvoj sistema udruženog rada 105

Dragan Veselinov
Ekonomski efekti zemljišnog maksimuma 119

Polemika

Jože Goričar
Podsticajan poziv na dijalog i razmišljanje 130

Prilozi istoriji SKJ

Slavoljub Cvetković
Uticaj frakcijskih borbi u rukovodstvu KPJ na razvoj revolucionarnog pokreta 136

Osvrti

Trajko Stamatoski
Trideset pet godina makedonske azbuke i pravopisa 147

Stjepan T. Šimić
Značajno filozofsko djelo 153

Dušan Nedeljković
Pet godina »Svetozarevih susreta« 159

Prikazi 166

Registar za 1980. godinu 189

Digitized by Google

Содержание

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ И СТАТЬИ

Зорица Прикламайер
Еврокоммунизм и неприсоединение 3

Брана Смиляниh
Западноевропейская социал-демократия и движение неприсоединения 25

Гавро Альтман
Развитие внешней политики неприсоединенной Югославии 43

Илья Маринкович
Процессы демократизации в Польше 57

Йован Джорджевич
За антидогматическую и имажинистическую самоуправленческую мысль 78

Зоран Полич
Путь к общественному плану 86

Томислав Бандин
Функционирование и развитие системы объединенного труда 105

Драган Веселинов
Экономические эффекты поземельного максимума 119

ПОЛЕМИКА

Йоже Горичар
Поощряющий призыв к диалогу и размышлению 130

ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ СКЮ

Славолюб Цветкович
Влияние фракционной борьбы в руководстве КПЮ на развитие революционного движения 136

ОБЗОРЫ

Трайко Стаматоский
Тридцать пять лет македонской азбуки и правописания 147

Стьепан Т. Шимич
Значительный философский труд 153

Душан Неделькович
Пять лет „встреч имени Светозара Марковича" 159

Рецензии 166

Указатель за 1980 год 189

Contents

STUDIES AND ARTICLES

Zorica Prikimajer
Euro-Communism and Nonalignment 3

Brana Smiljanić
West-European Social-Democracy and the Nonaligned Movement 25

Gavro Altman
The Development of Yugoslavia's Nonaligned Foreign Policy 43

Ilija Marinković
Processes of Democratization in Poland 57

Jovan Đorđević
For Anti-Dogmatic and Imaginative Self-Management Thought 78

Zoran Polić
The Road to the Social Plan 86

Tomislav Bandin
The Functioning and Development of the System of Associated Labour 105

Dragan Veselinov
The Economic Effects of the Land Maximum 119

POLEMICS

Jože Goričar
A Stimulating Call to Dialogue and Reflection 130

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE LCY

Slavoljub Cvetković
Influence of Factionalist Struggles in the Leadership of the CPY upon the Development of the Revolutionary Movement 136

SURVEYS

Trajko Stamatoski
Thirty-Five Years of the Macedonian Alphabet and Orthography 147

Stjepan T. Šimić
A Significant Philosophical Work 153

Dušan Nedeljković
Five Years of »Svetozar's Reunions« 159

Reviews 166

Index for 1980 189

Digitized by Google

Zorica Priklmajer

Evrokomunizam i nesvrstanost*

Osnovi evrokomunističkog odnosa prema nesvrstanosti

Odnos evrokomunističkih partija prema pokretu nesvrstanosti proizlazi iz njihovih pogleda na mesto i ulogu nerazvijenih zemalja u savremenoj svetskoj konstelaciji i shvatanja o interesima sopstvenih zemalja, odnosno Zapadne Evrope u toj konstelaciji.

Za ove partije ogromno područje nerazvijenih zemalja takozvanog trećeg sveta predstavlja jedan od tri najvažnija faktora — pored socijalističkih zemalja i radničkog pokreta u zemljama razvijenog kapitalizma — koji su doprineli i doprinose krupnim promenama u savremenoj međunarodnoj zajednici. Pre svega, antikolonijalne revolucije u Aziji, Africi i Latinskoj Americi su raspadom kolonijalnog sistema ubrzale krizu imperijalizma u svetskim razmerama. Novooslobođene zemlje i dalje produbljuju tu krizu svojom potrebom da se afirmišu kao nezavisni i ravnopravni učesnik u međunarodnim odnosima, što je osnovna pretpostavka njihovog autonomnog nacionalnog opstanka i samosvojnog razvoja. Nerazvijenost ovih zemalja pruža mogućnost za prodor neokoloni-

* Analiza se odnosi na KP Španije, Italije i Francuske.

Digitized by Google

jalizma na ovo područje u najrazličitijim oblicima i za produžavanje imperijalističke dominacije u već oprobanim ili modifikovanim vidovima, kao i za borbu za interesne sfere. Prema tome, sukob između imperijalizma i dekolonizovanih zemalja nastavlja se i u novim uslovima; borba za nacionalno oslobođenje prerasla je u borbu za faktičku nacionalnu nezavisnost, a jedna od njenih osnovnih pretpostavki je prevladavanje ekonomske potčinjenosti razvijenom svetu. Činjenica da se jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja ne smanjuje, već povećava, svedoči o tome da na ovoj relaciji još dominiraju osnovni zakoni kapitalizma kao svetskog sistema. Borba nerazvijenih zemalja za ravnopravne političke i ekonomske odnose je sastavni deo borbe protiv te dominacije i stoga po svojoj sadržini progresivna. Prema tome, revolucionarni potencijal trećeg sveta nije iscrpen njegovim oslobađanjem od kolonijalizma, već se danas ispoljava u nastojanjima da se postigne ekonomska i stvarna politička samostalnost, što je izraženo u politici nesvrstanosti.

U takvoj ulozi ovih zemalja kao faktora daljeg rastakanja svetskog kapitalističkog sistema evrokomunističke partije vide u prvom redu svoje dodirne tačke sa njima, a time i sa pokretom nesvrstanosti koji okuplja većinu zemalja trećeg sveta.

Druga dodirna tačka između evrokomunista i nesvrstanih je odnos prema blokovima: evrokomunisti su opredeljeni vanblokovski, za prevazilaženje blokovske podele sveta i blokovskog vezivanja zemalja za dve supersile; iako to tangira, pre svega, njihov status u Evropi, ove partije se suočavaju i sve više će se suočavati sa činjenicom da je prostor nesvrstanih, odnosno treći svet, onaj prostor na kome se danas nadmeću blokovi, pre svega dve supersile, za svoj prestiž, za širenje uticajnih sfera, poštujući istovremeno uspostavljeni blokovski *status quo* u Evropi. Zainteresovanost za prevazilaženje blokovske podele implicira stoga podršku evrokomunista nesvrstanima u suprotstavljanju politici interesnih sfera a za nezavisnost nerazvijenih zemalja od oba bloka.

Blokovsko nadmetanje supersila na području trećeg sveta, kao i produbljivanje jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, bremeniti su stalnom opasnošću po svetski mir, o čemu svedoče krizna žarišta i lokalni ratovi u tom delu sveta koji pogađaju celu svetsku zajednicu, a posebno odnose među samim nerazvijenim zemljama. Nastojanje velikih sila da nerazvijeni svet podrede svojim političkim, ekonomskim i strateškim interesima deluje destabilizaciono na ukupnu svetsku situaciju, što neposredno tangira osnovnu stratešku orijentaciju evrokomunista. Ove partije su zainteresovane za mir ne samo iz elementarnih humanitarnih razloga, kao protivnici uništavanja ljudskog potencijala i materijalnih dostignuća ljudske civilizacije, već i stoga što je realizacija njihove koncepcije mirnog puta u socijalizam uslovljena takvim međunarodnim odnosima koji bi bili rasterećeni od opasnosti ratne kataklizme, razvijani u duhu miroljubive koegzistencije sa svim njenim implikacijama (međunarodna saradnja, detant, obustava trke u naoružavanju, pregovori umesto upotrebe oružja kao

Digitized by Google

načina rešavanja sporova). Nerazvijene zemlje, najviše pogođene ratovima, takođe su zainteresovane za mir, radi očuvanja svoje nezavisnosti i bržeg razvitka. Pokret nesvrstanosti, kao njihov izraz, pojavljuje se stoga kao onaj faktor u međunarodnim odnosima koji deluje u pravcu razrešavanja lokalnih sporova mirnim putem i očuvanja svetskog mira. Tu je, dakle, značajan zajednički imenitelj evrokomunizma i pokreta nesvrstanih.

I, najzad, postoji još jedan momenat koji ima sve izglede da u budućnosti dobija u značaju kada je reč o odnosu evrokomunista prema pokretu nesvrstanosti: to je zavisnost sudbine socijalizma u Zapadnoj Evropi od kretanja odnosa u svetskoj zajednici kao celini. Kriza kapitalizma, ali i svojevrsna kriza socijalizma nisu omeđene ni nacionalno ni regionalno, već imaju svoje svetske dimenzije, prelamaju se veoma oštro upravo na trećem svetu, ali se odražavaju i direktno i indirektno, u svojoj složenosti, na Zapadnu Evropu kojoj pripadaju evrokomunističke partije. Suština pokreta nesvrstanosti deluje na liniji razrešavanja tih kriznih čvorišta, na liniji progresa; i mada se za pojedine nerazvijene zemlje taj progres ne identifikuje neposredno sa socijalizmom. za evrokomunističke partije, u njihovom viđenju sopstvene društvene stvarnosti, razrešavanje datih problema se zahteva upravo u socijalističkoj alternativi.

U ovome što je izloženo leže objektivni osnovi odnosa evrokomunista prema nesvrstanosti, a subjektivna usaglašavanja s tim objektivnim pretpostavkama imaju posebnu dinamiku, koja nije ni automatska ni pravolinijska, već podleže dejstvu različitih faktora, od istorijskog nasleđa i principijelnih raščišćavanja različitih shvatanja do konjunkturnih oportuniteta u određenim međunarodnim okolnostima.

Nesvrstanost u međunarodnoj politici

Odnos evrokomunističkih partija prema ulozi nesvrstanosti karakterišu u sadašnjem trenutku načelna podrška pokretu, porast interesovanja za njega, ali i izvesne oscilacije u praktičnoj politici, pod pritiskom zaoštravanja međunarodne situacije 1979—1980. godine.

Načelna podrška pokretu nesvrstanih došla je do izražaja i na poslednjim kongresima evrokomunističkih partija o kojima je ovde reč. Tako se u Tezama XV kongresa Italijanske komunističke partije, održanog marta 1979, kaže da pokret nesvrstanosti koji je »podneo i podnosi velika iskušenja... ima izvanrednu ulogu u zaštiti mira, u borbi za sistem međunarodnih odnosa koji će se temeljiti na većoj ravnopravnosti zemalja«[1]. U Rezoluciji XXIII kongresa Francuske komunističke partije, koji se sastao maja 1979, ističe se da zahtev nerazvijenih zemalja »za suverenitetom

[1] *Progetto di tesi per il XV Congresso nazionale del* PCI, Editori Riuniti, Roma, 1978, p. 39.

Digitized by Google

i mirom, njihova akcija za istinski demokratske odnose među državama i za uspostavljanje novog političkog i ekonomskog poretka nalazi izraz u pokretu nesvrstanosti koji u današnjem svetu igra pozitivnu ulogu«[2]. Komunistička partija Španije je na svom IX kongresu, aprila 1978, definisala svoje viđenje nesvrstanosti izjavom da se zalaže za »politiku nesvrstavanja na osnovu koje će Španija biti nosilac međunarodne politike koja će težiti miroljubivoj koegzistenciji među državama, popuštanju zategnutosti, razoružanju, prevazilaženju postojećih vojnih blokova, garantovati svim narodima pravo na slobodu, samoodlučivanje, koja će poštovati prava čoveka, unapređivati saradnju i političke, privredne i kulturne odnose, razvijati prijateljstvo uz uzajamnu korist zemalja«[3].

Upoređivanjem kongresnih materijala pada u oči da je IKP, koja inače po mnogo čemu ima istureno mesto među evrokomunistima, u datom trenutku bila najoskudnija u afirmisanju pokreta nesvrstanosti, ne propuštajući da ukaže na njegova »iskušenja«, dok je KPŠ otišla najdalje zalažući se da i Španija uđe u krug nesvrstanih zemalja. Nesumnjivo da se objektivni položaj Italije, Francuske i Španije odražava i na držanje njihovih komunističkih partija. Italija je članica Atlantskog saveza u potpunosti, Francuska ne pripada vojnom paktu, a Španija je formalno van njega, iako SAD uklapaju i nju u svoju zapadnoevropsku sferu uticaja. IKP je u vreme svog XV kongresa vršila intenzivan pritisak na Demohrišćansku stranku i italijansku političku javnost da komunisti budu prihvaćeni u vladi, i ta orijentacija da se učestvuje u upravljanju zemljom na snazi je u IKP i danas; a to znači upravljati Italijom u takvom međunarodnom statusu kakav ima, što implicira i držanje prema ostalim međunarodnim partnerima u svetlu neke vrste »realne politike«. FKP, koja je u opoziciji prema vladajućoj većini i koja sebe vidi u vladi samo u okviru levice, zainteresovana je za potpuno oslobađanje Francuske od »atlantske discipline«. A KPŠ računa sa činjenicom da borba za međunarodni status nove Španije, kao i za njeno unutrašnje ustrojstvo, još traje i da u toj borbi treba ići što je moguće dalje u progresivnom pravcu, makar to danas izgledalo prevashodno kao otvaranje perspektive, definisanje prednosti koje bi jedna osobena međunarodna orijentacija — izuzetna u Evropi — imala za položaj Španije u svetskoj zajednici.

Ove razlike u položaju datih partija, inače veoma srodnih kada je reč o načelnom određivanju prema nesvrstanima, došle su do izražaja kada se situacija na prostoru nesvrstanih naglo pogoršala sukobom između Vijetnama i Kampućije, Kine i Vijetnama i intervencijom SSSR-a u Avganistanu. Ovi događaji zaoštrili su neka ključna pitanja opstanka nesvrstanih širenjem, s jedne strane, pojave ratova među nesvrstanim zemljama i, s druge, oru-

[2] *L'Avenir commence maintenant*, »L'Humanite«, 15 mai 1979, p. II.
[3] 9° Congreso del Partido Comunista de España, 19/23 abril 1978, *Resoluciones*, Ed. PCE, p. 40.

Digitized by Google

žanim mešanjem u njihove unutrašnje stvari ne samo imperijalističkih sila već i socijalističkih. Reklo bi se da je prvi momenat u evrokomunističkoj optici ostao u senci ovog drugog, koji je pokazao da nadmetanje velikih sila za interesne sfere ne jenjava niti se zamrzava na uspostavljenom, već jača.

Do kristalisanja razlika među datim evrokomunističkim partijama došlo je već prilikom događaja u Indokini. U KPŠ, koja je osudila i vijetnamsku intervenciju u Kampućiji i »kazneni« potez Kine prema Vijetnamu, stavovi su bili najjasniji. U IKP je bilo izvesnog lutanja usled odbojnosti prema prirodi Pol Potovog režima koji je činio razumljivim oružani otpor; na XV kongresu, međutim, stav je iskristalisan isticanjem (u referatu Enrika Berlinguera) da nema motiva koji mogu opravdati mešanje i intervenciju u unutrašnje stvari jedne države, povredu njenog integriteta i suvereniteta, bilo da je reč o izvozu kontrarevolucije ili revolucije ili o davanju »kaznenih« lekcija. Preneto na konkretne događaje u Indokini, stav IKP se mogao formulisati kao osuda postupka i Vijetnama i Kine. Osim toga, u kongresnoj diskusiji Đankarla Pajete, vodeće ličnosti spoljne politike IKP, pokret nesvrstanih je dobio kratak, ali resko-zgusnut pledoaje u odbranu njegovog integriteta: konstatujući da nesvrstani nisu među sobom identični, Pajeta je osporio pravo bilo kome da ih još više deli, svrstava i manevriše jednima protiv drugih. Iako taj »bilo ko« nije imenovan, ovaj stav je bio jasno uperen i protiv SSSR-a i Kine, čiji su interesi nesumnjivo bili involvirani u indokineska zbivanja, kao i protiv kapitalističkih sila u drugim delovima sveta. Iz vijetnamsko-kampućijskog iskušenja KPŠ i IKP su, dakle, izašle sa stabilizovanim vanblokovskim opredeljenjem.

FKP je zauzela drugačiji stav: ona je u sukobu o kome je reč videla umešane prste imperijalizma koji koristi unutrašnju rastrzanost Kampućije da bi obnovio svoje pozicije u tom delu sveta; smatrajući, uz to, da je kampućijski narod izložen genocidu, FKP je u intervenciji Vijetnama videla pomoć unutrašnjim demokratskim snagama Kampućije jer je, »pomažući kampućijske patriote i narod da učini kraj krvavoj diktaturi Pola Pota, Vijetnam izvršio svoju dužnost solidarnosti«.[4] Ne pominjući ni direktno ni indirektno interese SSSR-a u ovom delu sveta, FKP nikako nije mogla a da ih ne vidi i da ne shvati da se njen stav može okvalifikovati kao podrška — preko Vijetnama — socijalističkoj supersili.

Ovo opredeljenje FKP i razlike između nje, s jedne, i KPŠ i IKP, s druge strane, još jasnije su se izrazili povodom »avganistanskog slučaja«. Oružana »pomoć« spolja za sređivanje unutrašnjih prilika jedne zemlje dobila je u slučaju Avganistana još drastičniju dimenziju nego u indokineskim zbivanjima jer se kao spoljni faktor pojavila jedna od supersila — SSSR. I to u trenutku kada su pozicije druge supersile u datom regionu Azije bile snažno poljuljane otpadanjem Irana iz njene sfere uticaja,

[4] »Cahiers du communisme«, № 1/1980, p. 121.

Digitized by Google

što se već odrazilo na ukupnu ravnotežu supersila, a direktno vojno prisustvo SSSR-a u Avganistanu je tu neravnotežu opasno pojačalo. Još jednom se pokazalo da su upravo nesvrstane zemlje na udaru u međusobnoj igri supersila, i to da je gravitiranje neke od tih zemalja jednoj od supersila bremenito opasnošću po njihov suverenitet i nezavisnost. KPŠ i IKP, sa svežim poukama indokineskih zbivanja iza sebe, svoju osudu sovjetske intervencije u Avganistanu zasnovale su upravo na odbrani nezavisnosti i suvereniteta svih zemalja, na odbijanju spoljnjeg, pogotovo vojnog, mešanja u njihove unutrašnje stvari, na uverenju da se revolucija ne sme izvoziti, kao ni kontrarevolucija, i na zainteresovanosti za miroljubive odnose u svetskoj zajednici, žestoko pogođene izbijanjem avganistanske krize. Takvim svojim stavom ove partije su se pridružile većini zemalja trećeg sveta, većini pokreta nesvrstanih koji je osudio intervenciju SSSR-a u Avganistanu i založio se za mirno rešavanje nastale krize, čija je pretpostavka povlačenje sovjetskih trupa sa avganistanske teritorije.

Objektivno, KPŠ i IKP su se našle na pravcu nesvrstane politike; subjektivno, čini se da je težište njihovih preokupacija bilo na odnosima supersila i da je briga za očuvanje nesvrstanog statusa pojedinih zemalja — u konkretnom slučaju Avganistana — dolazila posredno do izražaja u odbijanju blokovskog nadmetanja i zalaganju za pravo svake zemlje da sama određuje svoj međunarodni status kao i svoje unutrašnje ustrojstvo. Ta preokupiranost svetskom dimenzijom avganistanskog slučaja koji je doveo do teškog zaoštravanja međunarodnih odnosa, pre svega između dve supersile, s pogubnim efektima po popuštanje zategnutosti, perspektive razoružanja, miroljubivu koegzistenciju ne samo na političkom već i na drugim područjima (kulturnom, sportskom itd.), došla je do izražaja i u zajedničkom kominikeu KPŠ — IKP, sa njihovog susreta u januaru 1980. Podsećajući da su obe partije osudile sovjetsku intervenciju u Avganistanu, one u kominikeu izražavaju zabrinutost zbog »naglašavanja suprotnosti između dve velike sile, pogoršavanja situacije u mnogim delovima sveta i sve češće tendencije mešanja i primene sile u međunarodnim odnosima, što sve povećava opasnost po svetski mir... i nepovoljno se odražava na klimu međunarodnih odnosa, proces popuštanja zategnutosti, privrednu i kulturnu saradnju među državama i narodima, mogućnost uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka«, kao i na »unutrašnji život zemalja«, jer »u zapadnim zemljama oživljava tendencije ka krutosti, zatvaranju i podeli među demokratskim snagama«[6].

U osnovi zajedničke platforme KPŠ i IKP je odbijanje da se savremeni svet vidi prevashodno podeljen u dva tabora — kapitalistički i socijalistički, s neminovnim gravitiranjem pojedinih zemalja jednom od njih. Njihova preokupiranost odnosima supersila je u suštini preokupiranost negativnim efektima njihovog

[6] »Mundo Obrero«, № 60, del 3 al 10 de febrero del 80, p. 20.

Digitized by Google

nadmetanja na ostali svet. Iako je bilo špekulisanja oko toga da IKP osuđuje sovjetsku intervenciju u Avganistanu zbog toga što nije odustala od svoje kandidature za učešće u vladi svoje zemlje, koja je članica NATO, u držanju IKP se ne može tražiti pronatovska dimenzija. I ova situacija, odnosno pogoršanje međunarodnih odnosa izazvano u velikoj meri i avganistanskim slučajem, pokazala je proevropsku orijentaciju IKP, drugačije proevropsku nego što je ona diktirana »atlantskim obavezama«. IKP, a u tome ima podršku KPŠ, bori se za okupljanje demokratskih snaga Zapadne Evrope koje bi ovom regionu nametnule samostalnu politiku; na toj liniji ona vidi budućnost prevazilaženja blokovske podele na kontinentu i doprinos zapadnoevropskog regiona tom prevazilaženju u svetskim razmerama. IKP stoga i u nastaloj situaciji nastoji da oživi jednu Zapadnu Evropu koja bi delovala stabilizaciono u svetskim odnosima, pre svega u korist mira i miroljubivih međunarodnih odnosa. »Državni razlozi« IKP, dakle, postoje, ali oni nisu u saobražavanju atlantskom bloku, već su sračunati na delovanje i nje same i njenih saveznika (potencijalnih takođe) unutar postojeće Zapadne Evrope, u prilog njenom nezavisnom uticanju na međunarodna zbivanja, u sklopu postepenog transformisanja samog zapadnoevropskog regiona. To je računanje s položajem unutar bloka i delovanjem shodno tome; to je takođe računanje s realnim odnosima snaga u svetu, pri čemu u optici IKP pokret nesvrstanosti tek potencijalno predstavlja snagu koja se ravnopravno može nositi sa supersilama. Stoga su preokupacije IKP usmerene prvenstveno ka ograničavanju supersila; i mada u tim preokupacijama nesvrstanost često nije u prvom planu, objektivno uzeto, interesi takve politike su tesno povezani s interesima nesvrstanosti.

Stav FKP prema sovjetskoj intervenciji u Avganistanu pokazao je da se ona u nekim ključnim momentima koji pogađaju pokret nesvrstanih razlikuje od KPŠ i IKP. Najbitnija tačka je izražena u stavu FKP da, kako je u jednom intervjuu formulisao Žorž Marše, »mi živimo u svetu u kome se sukobljavaju dva sistema: kapitalistički i socijalistički«, a »jasno je da kapitalistički sistem neće dozvoliti narodima da sami odlučuju o svojoj budućnosti... Šta u tom slučaju treba da rade napredne snage? Treba li da se zadovolje time što će potvrditi neko načelo ili cilj. Ili treba da dopuste imperijalizmu da se svim mogućim sredstvima, političkim, ekonomskim ili vojnim, meša u unutrašnje poslove drugih zemalja?«[6] Odgovor je jasan: ne treba mu to dopustiti, treba pružiti pomoć onima koji žele da se otrgnu iz imperijalističkog zagrljaja — pominje se Angola — ili ne žele da dospeju u njega, kao Avganistan. U tome je, smatra se u FKP, njen klasni pristup odnosu snaga na internacionalnom nivou.

Može se primetiti da u argumentaciji svog viđenja avganistanske krize za FKP nesvrstani status Avganistana ne igra nikakvu ulogu: trupe SSSR-a su ušle na avganistansku teritoriju

[6] »L'Humanite«, 23 janvier 1980.

Digitized by Google

jer su se SAD mešale u unutrašnje stvari ove zemlje posredstvom Pakistana; ušle su na poziv avganistanske vlade, prema ugovoru između dve zemlje, što bi značilo da povrede suvereniteta nema jer je stvar jedne države hoće li tražiti spoljnu pomoć ili neće; misija sovjetskih trupa je odbrana avganistanskih granica, a ne sređivanje unutrašnjih avganistanskih prilika; sovjetsko vojno prisustvo je privremenog karaktera — do konsolidacije avganistanskog nezavisnog položaja prema imperijalističkim silama, za što je SSSR zainteresovan pošto je reč o bezbednosti i njegovih granica. U podtekstu cele ove argumentacije stoje u suštini interesi SSSR-a, a ne Avganistana. FKP prihvata kao prvorazrednu činjenicu savremenog sveta konfrontaciju »dva sistema«, pri čemu je interes naprednih snaga da se imperijalizam potiskuje gde god je to moguće. Nezgoda ovakvog rezonovanja je u tome što se to potiskivanje dopušta u korist jačanja druge blokovske sile, a time i jačanja međublokovskih tenzija, s perspektivom novih kriza u pokušajima izmirivanja računa i ponovnog uspostavljanja ravnoteže, što opet ide na uštrb malih i nerazvijenih zemalja. Ako, s jedne strane, u navedenom izlaganju Žorž Marše indirektno nabacuje KPŠ i IKP da od njihove principijelnosti Avganistan, neposredno ugrožen imperijalizmom, nema neposredne koristi, onda bi se, s druge strane, generalnom sekretaru FKP moglo primetiti da je načelna vanblokovska opredeljenost njegove partije u datom slučaju u raskoraku s podržavanjem sovjetskog bloka kao »socijalističkog sistema«, a ne nesvrstanog statusa Avganistana, što u drugom svetlu takođe postavlja pitanje svrsishodnosti principa koji se ne poštuju. Stav FKP u avganistanskom slučaju, preveden na šire međunarodne dimenzije, značio bi u suštini sledeće: interes svih progresivnih snaga sveta je sužavanje imperijalističkog prostora i kao faktor takvog sužavanja nesvrstanost je pozitivna, korisna i zaslužuje podršku; ali, kada jedna nesvrstana zemlja nije u stanju da održi svoju nezavisnost od imperijalističkog bloka, »pomoć« socijalističkog bloka je dobrodošla jer služi osnovnom cilju — potiskivanju imperijalizma. U krajnjoj liniji, to upućuje na zaključak da uvažavanje pokreta nesvrstanosti u FKP zavisi od njegove snage i sposobnosti da u pojedinim zemljama obezbedi sopstvenu trajnost; nesvrstanost Avganistana FKP ne prećutkuje slučajno, s obzirom na to da su sve »revolucionarne« vlade ove zemlje bile okrenute SSSR-u.

Ovakav stav FKP može se delom objasniti njenim unutrašnjim položajem: u frontalnoj opoziciji prema sistemu i njegovim nosiocima u zemlji, s pogoršanim odnosima na levici posle raspada leve koalicije, izložena nastojanjima da bude gurnuta u izolaciju — FKP je verovatno zainteresovana da na spoljnopolitičkom planu normalizuje odnose sa KPSS, pogoršavane tokom druge polovine sedamdesetih godina. Imajući drugačije poglede na zapadnoevropsku situaciju u nekim važnim aspektima nego KPŠ i IKP, uže nacionalno opredeljena, nije isključeno da FKP računa i sa posebnim doprinosom Francuske regulisanju međunarodnih odnosa, pre svega odnosa SSSR-a sa Zapadom. Oba ova momenta

Digitized by Google

došla su do izražaja u zajedničkom kominikeu FKP i KPSS, objavljenom prilikom susreta njihovih delegacija januara 1980. U dokumentu Avganistan nije pominjan, što je na svoj način karakteristično jer upućuje na zaključak da dve strane nisu mogle naći zajedničke formulacije, iako su o avganistanskoj krizi partneri govorili.[7] Zaobilaženjem ove teme izbegnut je nesklad između prakse i načelnog izjašnjavanja partnerâ za »poštovanje principa suvereniteta nacija, nezavisnosti i nemešanja u unutrašnje stvari zemalja...« ili za »odlučnu akciju koju treba voditi za prevazilaženje politike blokova, raspuštanje vojnih blokova«[8]. Pokret nesvrstanosti takođe je dobio mesto u kominikeu, u kontekstu podrške borbi za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog i političkog poretka, kao pokret nerazvijenih zemalja koji »izražava legitimne aspiracije, igra pozitivnu ulogu i ima uticaj na međunarodnoj areni«[9]. Kominike je metodom »opštih mesta« koja previše ne obavezuju (i u drugim pitanjima, što ne ulaze u okvir naše teme) pokazao da su se u datom trenutku dve strane susrele u zainteresovanosti da normalizuju međusobne odnose i da su stoga spremne na kompromise, ostavljajući istovremeno prostor za eventualna sutrašnja manevrisanja u tumačenju deklarisanog.[10]

Što se tiče uloge Francuske, formulacija kominikea da su francusko-sovjetski odnosi »u evropskom kontekstu uvek predstavljali bitan faktor mira« govori u prilog ranije iznetoj pretpostavci o nacionalnim aspiracijama FKP.

Zaoštravanje međunarodne situacije i kriza detanta, kao i pogoršavanje unutrašnjeg položaja FKP, jesu faktor koji deluje

---

[7] Vidi pomenuti Maršeov intervju.

[8] »Cahiers du communisme«, № 2/1980, p. 125.

[9] Ibid., p. 126.

[10] I pored toga, stiče se utisak da FKP ovom susretu i dokumentu pridaje priličan značaj jer je na sastanku CK od 21. i 22. januara 1980, na kome je prihvaćen izveštaj delegacije, konstatovano da je time označen »početak novih odnosa između dve partije« koji se »uključuju u razvoj jednog novog shvatanja i prakse u odnosima među komunističkim partijama, odnosima obeleženim nezavisnošću, otvorenošću, jasnoćom, solidarnošću na velikim zajedničkim ciljevima« (»Cahiers du communisme«, № 3/1980, p. 127). Kako je to jedina ocena o ovom susretu, proizlazi da je CK FKP nju smatrao ključnom. Inače, poboljšanje odnosa između FKP i KPSS je jedan od osnovnih razloga što su se pojavila mišljenja o njenoj »restaljinizaciji« i napuštanju evrokomunističke orijentacije, pa čak i o raspadu evrokomunizma, usled razlika između FKP, s jedne, i KPS i IKP, s druge strane. Međutim, da bi se govorilo o restaljinizaciji FKP, trebalo bi imati jače osnove za tvrdnju da ona svoje interese podređuje interesima SSSR-a; nezavisna spoljna politika, kao jedna od karakteristika evrokomunizma, ne isključuje određene konvergencije interesa sa SSSR, kao što ne isključuje ni određena politička laviranja uopšte, shodno sopstvenom viđenju izvesnih situacija. Ove pojave nije lišena ni nesvrstanost, kao, uostalom, ni bilo koja druga politika, pa stoga ni od vanblokovskog opredeljenja evrokomunista ne treba očekivati pravolinijsku isključivost. Jedna je stvar kritika slabih strana u stavovima FKP o kojima je ovde reč, a druga je udaranje jednostranih etiketa na osnovu te kritike.

Digitized by Google

da neki njeni stavovi postaju tvrđi: njeno viđenje svetske polarizacije u sadašnjem trenutku deluje praktično na štetu njenog načelnog odnosa prema nesvrstanosti jer je sklona da u konfrontaciji dva sistema nerazvijene zemlje vidi upućene na SSSR. FKP ne ide dotle da treći svet smatra rezervom »socijalističkog sistema«, što je suštinska koncepcija u »socijalističkoj zajednici«; ali je blizu shvatanju da je za zemlje ugrožene imperijalizmom izlaz u podršci socijalističke supersile. Opasnost od imperijalizma po nezavisnost pojedinih zemalja trećeg sveta natkriljuje ili zamagljuje opasnost koju za tu nezavisnost predstavlja protektorat drugog bloka. Stoga se i pokret nesvrstanih definiše isključivo kao antiimperijalistički.

Iz svega što je izloženo može se o današnjem odnosu datih evrokomunističkih partija prema položaju i ulozi pokreta nesvrstanosti u međunarodnoj zajednici zaključiti sledeće: njihova načelna podrška pokretu ne dolazi u pitanje, ona se u KPŠ i IKP, štaviše, afirmiše, jer ove partije računaju sa pozitivnom međunarodnom ulogom pokreta kao trajnom, uprkos teškoćama i iskušenjima kojima je on izložen.

Drugo, u nekim praktičnim aspektima evrokomunističke politike koja tangira pokret nesvrstanih dolazi do naglašavanja pojedinih komponenti međunarodnih odnosa koje u datoj konstelaciji snaga najviše interesuju same evrokomuniste; drugim rečima, dugoročna svrsishodnost pokreta nesvrstanih biva ponekad u optici evrokomunista zasenjena njihovim neposrednim preokupacijama, što navodi na misao da kod ovih partija danas veću težinu ima stvarna nego potencijalna uloga nesvrstanih.

Treće, između KPŠ i IKP, s jedne, i FKP, s druge strane, postoje razlike u odnosu prema nesvrstanosti, koje se prelamaju pre svega preko odnosa prema ulozi socijalističkog bloka u blokovskoj konfrontaciji, znači posredno. Perspektiva ovih razlika, njihovo jačanje ili ublažavanje u velikoj meri zavisi od toga koliko će FKP biti faktički integrisana u jednu varijantu evrokomunističke zapadnoevropske politike koju FKP u principu usvaja, ali od čijeg se praktičnog realizovanja, za kakvo se zalažu IKP i KPŠ, distancira. Jer jačanje vanblokovskog opredeljenja evrokomunista, a time i približavanje pokretu nesvrstanosti, sa stanovišta druge dve partije, uslovljeno je u velikoj meri borbom za nezavisnu Zapadnu Evropu, koju može obezbediti jedino objedinjavanje svih zapadnoevropskih progresivnih snaga, radničkog pokreta u prvom redu.

I, najzad, može se očekivati da u meri u kojoj problem nerazvijenih zemalja, u svim svojim aspektima, bude sve jače pritiskao budućnost savremenog sveta — a njegov razvoj očito ide u tom pravcu — i evrokomunističke partije će biti sve više suočene sa činjenicom da su ti problemi i njihovi, odnosno razvijenih zemalja. Pitanja novog međunarodnog poretka upućuju ih na to već danas.

Digitized by Google

Ekonomska politika nesvrstanih — NMEP

Nastojanje razvijenih zemalja, pre svega kapitalističkih sila, da se njihova premoć u svetskim odnosima očuva deluje i ekonomski i politički destabilizaciono na ukupnu svetsku situaciju, što neposredno pogađa i region kojem pripadaju evrokomunisti. Na ovoj liniji nalazi se stoga podrška koju ove partije pružaju borbi za NMEP. Naznačivši ga kao jedan od ciljeva politike FKP, Žorž Marše je na XXIII kongresu partije rekao:

»Dok je stari poredak, koji je uspostavio imperijalizam, u dubokoj krizi, snažno se nameće zahtev za harmoničnijim, pravednijim i demokratskijim odnosima među svim nacijama, to jest za novim političkim i ekonomskim poretkom. U taj okvir mi mislimo da stavimo naše perspektive saradnje sa svim zemljama bez diskriminacije i ostracizma.« I dalje: »Uspostavljanje jednog novog tipa političkih i ekonomskih odnosa sa zemljama u razvoju treba da ima prednost u orijentaciji spoljne politike Francuske.«[11]

A u tezama XV kongresa IKP se kaže: »Osnovni trenutak borbe za mir, za međunarodnu saradnju i za politiku miroljubive koegzistencije je sve više akcija za uspostavljanje novog međunarodnog ustrojstva i poretka i na ekonomskom polju. Afirmacija novih »pravila« na svetskom tržištu koja se temelje na poštovanju uzajamnih interesa i jednakih prava iziskuje dugoročno zalaganje i akciju.«[12]

I KP Španije, u dokumentu svog IX kongresa, izražava uverenje da će NMEP omogućiti »stvaranje i uspostavljanje odnosa kojima će biti ukinuti način i metodi koji predstavljaju zaostavštinu neokolonijalizma, a doprineti istinskom razvoju uz obostranu korist i nerazvijenih i razvijenih. Potrebno je uspostaviti novi međunarodni ekonomski poredak koji će prevazići sve protivrečnosti što su sastavni deo kapitalizma, koji će se temeljiti na istinskom poštovanju političke i ekonomske nezavisnosti država i solidarnosti među narodima«[13].

Za evrokomunističke partije, dakle, novi međunarodni ekonomski poredak je novo poprište borbe za menjanje odnosa u svetu, borbe na dugi rok, i to antiimperijalističke, odnosno antikapitalističke sadržine.

Koje su ključne komponente evrokomunističkih pogleda na NMEP?

One delom proizlaze iz osnovnih okvira u kojima se, sa njihovog stanovišta, pojavljuje nužnost uspostavljanja NMEP-a: izvori te nužnosti su u činjenici da postojeći međunarodni poredak nije više u stanju da funkcioniše na stari način, da je već otvoren proces njegovog prevazilaženja, što se izražava u postojećoj krizi kapitalizma. Nužnost je nova međunarodna podela rada, jer su zemlje trećeg sveta izišle na međunarodnu scenu kao subjekti

[11] »L'Humanite«, 10 mai 1979, p. 4.
[12] *Progetto di tesi...*, p. 43.
[13] 9º Congreso del Partido Comunista de España, 19/23 Abril 1978, *Resoluciones*, Ed. PCE, Madrid, 1978, p. 40.

Digitized by Google

koji više ne prihvataju status eksploatisane strane i nastoje da osvoje pozicije ravnopravnog faktora u svetskim ekonomskim i političkim odnosima. Za italijansku KP, na primer, »procentualni rast učešća zemalja u razvoju u ukupnoj svetskoj trgovini već je indikator uspona trećeg sveta u protagoniste međunarodnih odnosa«[14].

Taj izlazak nerazvijenih zemalja kao samostalnog faktora na svetsku scenu praćen je jačanjem njihovog nacionalnog identiteta i zahtevom za nezavisnošću, što inače, po oceni Žorža Maršea, karakteriše sadašnju epohu u svetskim razmerama.[15]

Jedna od manifestacija tog procesa je i sve osetnije zadržavanje prava nerazvijenih zemalja da raspolažu svojim prirodnim nacionalnim bogatstvima. Prihvatanje legitimnosti tih prava, u sklopu opšteg načelnog pogleda na položaj nerazvijenih zemalja u svetskoj zajednici, uslovljava stav evrokomunističkih partija kada je reč o odgovornosti za ekonomsku krizu koja potresa savremeni kapitalizam. Na primer, u energetskoj krizi, koja se u vladajućim kapitalističkim krugovima pripisuje politici zemalja izvoznica nafte, za evrokomunističke partije težište problema nije u zahtevima ovih zemalja za revalorizacijom »crnog zlata«, već u eksploatatorskoj politici multinacionalnih kompanija, diktiranoj sticanjem što većih profita, politici koja uživa podršku najjačih kapitalističkih država. Ističući opravdanost težnje nerazvijenih zemalja za ekonomskom nezavisnošću i korišćenjem sirovina kojima one raspolažu da bi obezbedile stabilniji razvitak, Žorž Marše naglašava da KPF odbacuje »tezu prema kojoj je ta želja zemalja u razvoju odgovorna za krizu koja pogađa kapitalističke zemlje kao što je Francuska« i da su, konkretno u pogledu nafte, u stvari odgovorne »krupne privatne kompanije i države krupnog kapitala«, čija politika »nanosi štetu i zemljama proizvođačima i francuskim potrošačima«[16].

Isti stav ima i KP Španije. »U aktuelnoj krizi — kaže Santjago Kariljo — došao je do izražaja problem energije te u zapadnim zemljama vladajuće klase nastoje da za tu situaciju optuže zemlje proizvođače nafte. Međutim, kada zemlje OPEC-a podižu cene, jasno je da ih samo približavaju onima koje na tržištu diktira sedam velikih petrolejskih trustova, a time one isto tako odgovaraju i na porast cena industrijskih proizvoda. To je teren na kome realnost zahteva potiskivanje onoga što se naziva privatna privreda. Nemoguće je da šest ili sedam velikih trustova drži u svojim rukama ključeve energije, akumulirajući ogromnu dobit. Na jedan ili drugi način, potrebno je internacionalizovati distribuciju i trgovinu naftom«[17].

---

[14] *Qualle Europa?*, Ed. Centro studici di politica internazionale, Roma, 1978, p. 149.

[15] G. Marchais, *Pour un nouvel ordre économique mondial*, »Cahiers du communisme«, № 8—9/1978, p. 116.

[16] Ibid., p. 117.

[17] »Mundo Obrero«, № 49 del 15 al 21 Noviembre del 79, p. 2.

Digitized by Google

Ovakva gledišta upućuju na zaključak da one snage u nerazvijenim zemljama koje se bore za ekonomsku samostalnost i antikapitalističke snage u razvijenim kapitalističkim zemljama imaju, sa stanovišta evrokomunističkih partija, zajedničkog protivnika u međunarodnom krupnom kapitalu; da se, prema tome, u ovoj tački njihovi interesi dodiruju. Međutim, za evrokomunističke partije se pitanje uzajamnih interesa s progresivnim snagama u trećem svetu ovim ne iscrpljuje. One polaze od uverenja da je savremeni svet u svojoj celini suviše međuzavisan da bi bilo kakva autarkičnost, racionalna ili regionalna, bila moguća, te da je regulisanje te međuzavisnosti u smislu usklađivanja, konvergencije interesa i komplementarnosti potreba moguće upravo u okvirima novog međunarodnog ekonomskog poretka.

»Naše je duboko ubeđenje, nas komunista — kaže Ž. Marše — da legitimni zahtevi za suverenitetom i ekonomskom nezavisnošću koje izražava rastući broj zemalja u razvoju savršeno mogu da ne protivreče interesima naše zemlje i našeg naroda, ukoliko bi se odnosi jednih i drugih uklopili u okvir novog međunarodnog poretka«[18]. U KPF su skloni da se na ovu neprotivrečnost gleda kroz prizmu komplementarnih potreba partnera, uz uslov njihovog postavljanja u ravnopravni položaj. Razvijeni svet, sa svojom potrebom za širenjem tržišta, može u nerazvijenim zemljama naći područje saradnje na planu njihovog industrijskog razvoja, naučnog i tehničkog unapređivanja, finansija, razvoja poljoprivrede za koju se često ističe da je jedan od vitalnih problema nerazvijenog sveta koji se, usled nerešenih problema ishrane i stoga često masovne gladi, izlaže takozvanim pritiscima žitom. Ta saradnja, u viđenju ovih partija, ne može se ostvarivati saobražavanjem postojećem stanju i slici razvijenih zemalja, već pretpostavlja promenu u njihovoj unutrašnjoj strukturi. Preuređivanje međunarodnih odnosa u okvirima NMEP-a zahteva, dalje, i promene u unutrašnjem ekonomskom ustrojstvu pojedinih industrijski razvijenih zemalja. Činjenica da je njihov razvoj, po mišljenju ovih partija, bio diktiran više interesima krupnog kapitala nego stvarnim nacionalnim potrebama, ukazivala je i na određene deformacije u tom razvoju.

U KPF se, na primer, može čuti mišljenje da je dugogodišnje eksploatisanje jeftine nafte iz nerazvijenih zemalja prouzrokovalo zapostavljanje ugljenokopa u Francuskoj i sprečavalo šire razvijanje sopstvene energetske baze; sa tog stanovišta gledano, skok cena nafte je podsticaj za sopstveni uravnoteženiji energetski razvoj, koji, u krajnjoj liniji, odgovara nacionalnim interesima Francuske.[19]

Može se primetiti, pre svega u Italijanskoj komunističkoj partiji, da se pitanje odnosa sa nerazvijenim zemljama u velikoj meri posmatra kroz prizmu zapadnoevropskog regiona, onog njegovog dela što je integrisan u Evropsku ekonomsku zajednicu. Nije

[18] Ibid., p. 117.
[19] »Economie et Politique«, № 27—28, juillet — août 1979, p. 49.

Digitized by Google

slučajno što se u dokumentu XV kongresa IKP Zapadna Evropa tretira kao »jedno od žarišta« u borbi za novi svetski poredak »... zasnovan na miru, pravdi i saradnji među svim narodima«[20]. IKP polazi od činjenice da u razmeni EEZ, koju ona definiše kao »prvu trgovinsku silu sveta«, raste udeo zemalja trećeg sveta i da je njen interes da se taj trend nastavi; prema tome, dalja intenzifikacija ekonomskih odnosa između EEZ i zemalja u razvoju je u obostranom interesu. Konstataciju da je EEZ kao grupacija »progresivnija« u saobraćanju sa zemljama u razvoju nego zapadnoevropske države uzete pojedinačno upućuje IKP na to da je potrebno jačati moć institucija EEZ, a posebno uticaj radničkog pokreta i drugih progresivnih snaga na te institucije. To se uklapa u opšte shvatanje ove partije o ulozi Zapadne Evrope u savremenom svetu posredstvom EEZ (čime se IKP razlikuje od KPF). U IKP se zastupa gledište da savremeni društveni razvitak sve više sužava mogućnosti pojedinih zapadnoevropskih država, konkretno Italije, da svoje društveno-ekonomske probleme u uslovima krize rešavaju u nacionalnim okvirima, već je potrebno prava rešenja tražiti na regionalnom nivou; otuda kod IKP nema onog zaziranja od nadnacionalnog karaktera institucija EEZ, koje, inače, karakteriše KPF, usredsređenu na odbranu nacionalnih interesa Francuske u jednoj zajednici kojom — kako se to ističe u KPF — dominira krupni kapital, a koja omogućava predominaciju Savezne Republike Nemačke. I dok KPF vezuje progresivnu ulogu Zapadne Evrope u svetskoj zajednici za ostvarenje takozvane Evrope trudbenika, negde u budućnosti, Italijanska KP očito smatra da i postojeća EEZ pruža prostor za delovanje naprednih snaga i za angažovanje u smislu jačanja samostalne uloge ovog regiona u međunarodnim odnosima.

Razvijanje veza sa zemljama trećeg sveta, čiji značaj u međunarodnoj zajednici raste, uklapa se u ovakvu koncepciju IKP: ići u susret interesima nerazvijenih zemalja za EEZ znači u isto vreme jačati sopstvene pozicije i u svetskoj zajednici kao celini, a to znači i unutar »kluba razvijenih«. Međutim, prihvatiti činjenicu da značaj nerazvijenih zemalja raste i poći u susret njihovim potrebama znači prihvatiti i takvu međunarodnu podelu rada koja odgovara novom rasporedu snaga; a to pretpostavlja suočljavanje s »ogromnim problemom... rekonverzije evropske privrede«, jer bi »... predstavljalo čistu hipokriziju... brbljati, s jedne strane, o »razvoju« i »nezavisnosti« trećeg sveta, a odbacivati posledice toga zatvaranjem u korporativno ili protekcionističko držanje«[21], što se odosi i na držanje organizacija radničkog pokreta.

Prema IKP, dakle, postoje objektivne pretpostavke, pa stoga i mogućnosti za komplementarno, konvergentno uređenje odnosa između razvijenih i nerazvijenih. Kao i druge dve evrokomunis-

[20] *Progetto di tesi...*, p. 12.

[21] *Qualle Europa?*, Ed. Centro studici di politica internazionale, Roma, 1978, p. 152.

Digitized by Google

tičke partije o kojima je reč, i IKP smatra da progresivne snage u krilu razvijenog sveta, radnički pokret pre svega, ima u tome značajnu ulogu, jer se prevazilaženje postojećeg stanja na progresivnoj osnovi može ostvariti tek negiranjem kapitalističkih »pravila igre«. Međutim, ako je, s jedne strane, neophodno, kao što to ističe KPF, da se problemi odnosa s trećim svetom stave pred najširu javnost u razvijenim zemljama, da je »veoma važno da demokratske snage iznesu tu debatu pred trudbenike i ceo francuski narod na svim nivoima«[22], kako bi se shvatila suština postojećih odnosa i pariralo uzurpiranju prava od strane vladajućih krugova da svoju politiku prezentiraju u ime celog društva, tako isto je, s druge strane, važno da se ni u krilu trećeg sveta ne gaji antagonistički odnos prema kapitalističkim zemljama uzetim *en bloc*, kao da u njima postoje samo protivnici nezavisnosti i ravnopravnosti nerazvijenih.

Italijanska KP tako smatra da su opasne teze prema kojima je savremeni svet podeljen na dva pola: proletarizovani deo čovečanstva u liku nerazvijenih zemalja i njegov bogati, eksploatatorski deo u liku razvijenih kapitalističkih zemalja, te da ta dva pola predstavljaju svaki za sebe klasno homogene, međusobno suprotstavljene celine.

»Bilo bi štetno i nekorisno sakrivati — kaže se u jednom komentaru IKP povodom Šeste konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Havani — da je Šesti samit nesvrstanih gledao na Zapad u biti kao na područje koje održava i reprodukuje stare i nove mehanizme imperijalističke i kolonijalne dominacije; i to u terminima globalnog i frontalnog suprotstavljanja«[23].

Ukazujući na to da ni nerazvijena društva u industrijski razvijenim zemljama nisu pošteđena postojanja privilegovanih klasa, pa dakle i klasnih podela, IKP ističe da borba za oslobođenje od imperijalizma vodi preko »konvergencije proletarijata celog sveta«, a ne preko sukoba kontinenata. »Evo materijala za razmišljanje o opasnostima kojima je izložen odnos između demokratskih snaga na Zapadu i trećeg sveta ... jer bi to moglo u ogromnoj meri opterećivati proces uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka«[24].

Isto tako, IKP smatra diskutabilnim i shvatanje da nerazvijene zemlje rešenje svojih problema treba da traže prevashodno u takozvanoj horizontalnoj saradnji, to jest u međusobnim odnosima. Diskutabilnim stoga što bi, ako se pod tim podrazumeva »iluzorna samodovoljnost«, borba za NMEP zapala u *circulus vitiosus*, jer otpor ne bi bio usmeren na menjanje odnosa Sever—Jug. Ali, ako naglasak na »horizontalnu saradnju« treba da znači definisanje zajedničke politike nerazvijenih zemalja u okvirima Ujedinjenih nacija ili u UNCTAD-u prema kapitalističkom svetu, odnosno zajednički napor da se ukupni svetski odnosi me-

[22] »Economie et Politique«, № 27—28, Paris, 1979, p. 50.

[23] »Rinascita«, № 36/1979, 21 settembre, p. 33.

[24] Ibid., p. 33.

Digitized by Google

njaju, onda bi »sve snage progresa, prisutne u svim oblastima svetskog poprišta, mogle objektivno koordinirati i razvijati svoje potencijalne moći«[25].

U ovim razmatranjima IKP oseća se na širem svetskom planu ona ista bojazan od izolacije koja karakteriše i njenu evropsku politiku. Kao što italijanska KP nastoji da u Zapadnoj Evropi proširi veze evrokomunista i uspostavi svestranu saradnju i s drugim delovima radničkog i progresivnog pokreta, pre svih drugih sa socijalistima i socijaldemokratima, smatrajući da bi udarna moć povezanog zapadnoevropskog radničkog pokreta bila veća nego moć pojedinih njegovih delova. Radi toga IKP i u odnosima sa trećim svetom traži mostove saradnje s onim snagama u njemu čije je savezništvo isto tako potrebno zapadnoevropskom radničkom pokretu, kao što su podrška i pomoć zapadnoevropskog radničkog i progresivnog pokreta nužni ovim snagama u trećem svetu da bi njihove akcije bile ubojitije i obezbeđivale veće i dugoročnije efekte.

Jer, »ako je borba za međunarodnu saradnju nastavak borbe za oslobođenje,... onda je klasna, politička i idejna borba radnika i demokratskih snaga Zapadne Evrope za promenu strukture i usmerenosti sopstvenih zemalja i EEZ njen stalan i nezamenljiv faktor, pošto bi pri nazadovanju uslova života i rada ljudi u nesvrstanim zemljama i samo nesvrstavanje moglo imati sudbinu drugačiju od današnje. Kao što je i borba pokreta nesvrstanosti isto toliko odlučujuća za evropsku sudbinu u jednoj novoj i stvarno drugačijoj svetskoj ravnoteži«[26].

Kada ističe da je u tom pogledu evropska radnička klasa suočena »s istorijskim izazovom«, u kome je »pozvana da bude protagonista u prvoj borbenoj liniji«, IKP je nesumnjivo svesna toga da one snage koje sagledavaju domet tog izazova nemaju lak zadatak ni u krilu samog radničkog pokreta. To je u podtekstu i onog stava KPF po kome probleme odnosa sa trećim svetom treba staviti na diskusiju pred radničku klasu i širu društvenu javnost. Saznanje o tome da promene u međunarodnim odnosima koje implicira novi međunarodni ekonomski poredak ne mogu teći bezbolno za razvijeni svet — tema je s kojom će se i evrokomunisti i drugi delovi zapadnoevropskog radničkog pokreta sučeljavati sve više u meri u kojoj se NMEP bude afirmisao kao neminovnost današnjeg vremena. Prve lekcije o tome građanin industrijski razvijenog zapadnoevropskog društva već dobija u krizi koja potresa kapitalistički svet, posebno u krizi energije koja veoma osetljivo osvetljava njegovu sudbinsku povezanost sa svetom nerazvijenih. Evrokomunisti dobro shvataju da je otvoreno jedno novo poprište ne samo ekonomske već i političke i idejne borbe protiv različitih vidova u suštini neokolonijalističkih i evrocentrističkih raspoloženja i mentaliteta. Stoga pitanje stvarnih uzajamnih interesa između razvijenih i nerazvijenih zemalja,

[25] Ibid., p. 33.

[26] Ibid.

Digitized by Google

posmatranh u dugoročnoj perspektivi stvaranja jednog drugačijeg, pravičnije uređenog sveta nego što je ovaj nasleđeni, ima tako važnu ulogu u njihovom današnjem odnosu prema novom međunarodnom poretku.

Putevi uspostavljanja tog poretka, sa stanovišta evrokomunističkih partija, mogu se uspešno transirati, pre svega, preko Ujedinjenih nacija i njenih međunarodnih organizacija. Dijalog Sever—Jug, po njihovoj oceni, nije dosad davao zadovoljavajuće reultate niti ih može dati ukoliko glavnu reč kao predstavnici Severa budu imale sile »Trilaterale«, te međunarodne sprege krupnog kapitala u trouglu SAD — Zapadna Evropa — Japan, orijentisane na to da uporno brane samo svoje interese i upućene da, uprkos razlikama među njima, održavaju zajednički front. Odgovarajući mehanizmi koje je potrebno naći radi uspostavljanja NMEP predstavljaju demokratizaciju međunarodnih odnosa, koja ne zavisi samo od ravnopravnog statusa nerazvijenih zemalja u međunarodnim organizacijama već i od većeg uticaja progresivnih snaga na državne strukture industrijski razvijenih zemalja. Evrokomunističke partije i ovde vide značajnu ulogu države, jer, i pored veza koje danas postoje, u uslovima koji vladaju između vladajućih struktura i krupnog kapitala, država je onaj instrument preko kojeg se pritiskom »odozdo« može postići kontrola i ograničavanje delatnosti privatnih kompanija, što je neodvojivo od borbe za NMEP. Isto tako, u razvijanju međunarodne ekonomske saradnje »državni sektor može imati bitnu ulogu«[27].

Težište, dakle, mora biti na međunarodnim organizacijama, onima koje postoje u okvirima UN i onima koje bi se mogle stvoriti. KPF je, tako, izašla s predlogom da se obrazuje »u okviru UN specijalni fond namenjen zemljama u razvoju, čije bi se finansiranje obezbedilo delom iz sredstava oslobođenih smanjenjem vojnih budžeta«[28]. Jer, sa stanovišta KPF, borba za NMEP je neodvojiva od borbe za mir, za popuštanje zategnutosti, za obustavljanje trke u naoružavanju i za smanjenje naoružanja.

Motivisan istom preokupacijom, Enriko Berlinguer je na XV kongresu IKP izneo ideju o donošenju povelje koja bi definisala »principe, pravce i ciljeve jedinstvene strategije mira i razvoja«, koja bi imala međunarodni karakter i okupila sve one snage koje su zainteresovane da se reše akutni problemi savremenog čovečanstva, »bilo da je reč o komunističkim, socijalističkim i socijaldemokratskim partijama, o nacionalnooslobodilačkim pokretima — bili oni na vlasti ili ne — o strujama i organizacijama najrazličitije idejne inspiracije«[29]; ta povelja, odnosno okupljanje, ne bi se ograničavala na deklarativno manifestovanje »novog internacionalizma«, već bi predstavljala platformu za zajedničku akciju radi obezbeđivanja mira, miroljubive koegzistencije i saradnje usmerene ka uspostavljanju NMEP.

---

[27] G. Marchais, u: »Cahiers du communisme«, № 8—9/1978, p. 119.

[28] Ibid., p. 120.

[29] »Unita«, 4. aprile 1979, p. 7.

Digitized by Google

KP Španije, sa svoje strane, predlaže da se rešenje energetske krize pokuša naći u stvaranju zajedničkog tela između EEZ i zemalja proizvođača nafte. »Na tom terenu — rekao je Santjago Kariljo — slobodno tržište daje negativne rezultate. Pojavljuje se potreba za socijalizacijom ne samo na nacionalnom već i na internacionalnom nivou«, a što bi predstavljalo »krupan korak ka onome što se naziva međunarodnim ekonomskim poretkom.«[30]

U IKP, KPF i u KPŠ nije u tom pogledu došlo do stvaranja nekog zajedničkog akcionog stava, iako se njihova shvatanja o uslovljenosti, svrsishodnosti i globalnim pravcima borbe za stvaranje NMEP u osnovnome susreću. Verovatno je i to izraz činjenice da su ove partije više načisto sa neizbežnošću novog međunarodnog ustrojstva, sa osnovnim komponentama te neizbežnosti i sa glavnim pravcima na kojima bi trebalo tražiti progresivne odgovore tome imperativu vremena, nego sa praktičnim mehanizmima njegovog uspostavljanja; više se zna šta bi trebalo ostvariti nego kako to učiniti. Zahtev za ravnopravnim tretmanom nerazvijenih zemalja u međunarodnom ekonomskom saobraćaju, za prevazilaženjem nejednake razmene, za liberalizacijom te razmene i za ukidanjem protekcionističke politike razvijenih kapitalističkih država, za kontrolom i ograničavanjem krupnih multinacionalnih kompanija, kako bi se smanjila njihova ogromna moć u svetskoj ekonomici, za demokratizacijom međunarodnih institucija u kojima velik uticaj imaju upravo kapitalističke sile — sve je to danas više program nego politika. Ne treba, uz to, gubiti iz vida da je za ove partije — mada se o tome mnogo ne govori — NMEP još u velikoj meri nešto nedefinisano, jedno tek otvoreno poprište bitke za nešto novo čiji se stvarni obrisi tek naziru; takav pogled na NMEP sreće se, najpre, u IKP, u čijim je tezama za XV kongres, na primer, rečeno da »definisanje ovog novog međunarodnog ekonomskog poretka zavisi od napredovanja procesa popuštanja zategnutosti i razoružanja, stvaranja nove atmosfere poverenja među državama, zavisi od razvoja klasnih odnosa unutar zemalja različitih područja sveta«[31].

Ishod borbe za NMEP je stoga za ove partije neizvestan. Spremne da veoma kritički gledaju na držanje i politiku vladajućih krugova u razvijenom kapitalističkom svetu, kome i same pripadaju, one nisu sklone ni da idealizuju stanje i neke tendencije u nerazvijenom svetu.

Italijanska KP, na primer, smatra da sadašnju fazu karakteriše neravnomerni razvitak ne samo između razvijenih i nerazvijenih zemalja već i unutar ovih drugih, da se pojačava diferencijacija između onih »bolje stojećih«, koje u sučeljavanju s razvijenim zemljama imaju ekonomske adute u rukama (kao, na primer, grupacija OPEC) i onih najsiromašnijih čije se siromaštvo i dalje povećava; porast cena nafte »duboko je modifikovao,

[30] »Mundo Obrero«, № 49/1979, p. 2.

[31] *Progetto di tesi...*, p. 44.

Digitized by Google

i to pozitivno, smisao razmene«, ali je u isto vreme »proširio raspon situacije, uslovio nove hijerarhije bogatstava i, sa svoje strane, odrazio se na onaj deo trećeg sveta koji nema petrolejske izvore, ubrzavajući rađanje jednog četvrtog i petog sveta, sve siromašnijeg i izloženog drami gladi i nerazvijenosti«[32].

U KPF, opet, može se čuti mišljenje da se uspostavljanje NMEP ne može svesti na pitanje pregovora između razvijenih i nerazvijenih zemalja, već da ono u najvećoj mogućoj meri zavisi od unutrašnjeg razvitka pojedinih zemalja i jednog i drugog područja, a da »treba voditi računa o klasnoj strukturi zemalja trećeg sveta kako bi se izbeglo padanje u idealističke iluzije«[33]. Reč je, u stvari, o onome na što je ukazala i IKP, u ranije navedenom komentaru Šeste konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, a to je da klasna diferencijacija postoji i u nerazvijenim zemljama, pa da, prema tome, ni tamo nema jedinstvenih klasnih interesa, kao što ih nema ni u razvijenim kapitalističkim zemljama. Tim pre je, prema zaključku i u KPF — kao i u IKP — (a isto stanovište zastupa i KPS) potrebno povezivanje progresivnih snaga i u svetu razvijenih zemalja u zajednički antiimperijalistički front.

Od progresivnih snaga sveta, prema tome, zavisi kakav će biti ishod borbe za novi međunarodni ekonomski poredak. Santjago Kariljo smatra da se kriza u kojoj se danas nalazi svet može razrešiti na dva načina: jedan je NMEP, sa više jednakosti, pravde, s progresom ljudske civilizacije i stvaranjem novih moralnih i kulturnih vrednosti; a drugi, ukoliko snage koje su pozvane da iznesu borbu za prvo rešenje podbace, jeste — »vraćanje nazadnim oblicima koji bi produbili sve nejednakosti i protivrečnosti i izložili čovečanstvo opasnostima ratnog požara i samouništenju«[34].

U KPF se, takođe, može naići na stav da pravci razvitka nisu isključivo jednosmerni. U jednoj diskusiji o novom međunarodnom ekonomskom poretku izneto je gledište da će do njega svakako doći, zavisi samo koje će ga snage uspostaviti: »Ako postoji kapitalistički izlaz iz krize, taj kapitalistički izlaz implicirao bi NMEP različit od poretka koji je postojao ranije. Stvar je upravo u tome da li ćemo biti svedoci uspostavljanja NMEP-a pod dominacijom transnacionalnog kapitala, koji će celokupnu privredu trećeg sveta integrisati u opšte kretanje kapitala, ili će, naprotiv, zajedništvo antiimperijalističkih snaga uspeti da nametne nekapitalistički NMEP, povoljan za oslobođenje svih naroda«[35].

Taj »nekapitalistički NMEP — na koji evrokomunisti misle kada se zalažu za njega — moći će istinski i trajno biti uspostavljen tek kada socijalizam postane dominantan sistem u svetu«[36].

---

[32] »Rinascita«, №3 4, 7 settembre 1979, p. 2.

[33] »Economie et Politique«, № 27—28/1979, p. 51.

[34] »Mundo Obrero«, № 49/1979, p. 2.

[35] »Economie et Politique«, № 27—28/1979, p. 53.

[36] »Economie et Politique«, № 26, juin 1979, p. 47.

Digitized by Google

Borba za novi međunarodni ekonomski poredak je, na taj način, sastavni deo borbe za socijalizam, ili, drugačije rečeno — integralni deo socijalizma kao svetskog procesa.

Nesvrstanost i NMEP u globalnoj strategiji evrokomunizma

U ovome treba tražiti osnovne koordinate u kojima se kreće značaj borbe za NMEP u globalnoj strategiji evrokomunističkih partija. Ako su pojedini delovi savremenog sveta sve više međuzavisni, borba za socijalizam u nacionalnim okvirima takođe sve više dobija i internacionalne dimenzije, postajući u isto vreme i sve zavisnija od međunarodnih faktora. Usredsređene velikim delom na svoju evropsku situaciju, jer je zapadnoevropski region neposredni teren na kome se vodi njihova borba za društveni preobražaj, i nedvosmisleno jasno suočene na tom terenu sa svom ozbiljnošću međunarodne konstelacije koja deluje na tu borbu, evrokomunističke partije sve više sagledavaju do koje mere je opštesvetski kontekst njihove strategije značajan, a koliko — evropski. A u tom opštesvetskom kontekstu uloga nerazvijenih zemalja dobija potencijalno prvorazrednu važnost.

Tri momenta u tome, kako se danas može razaznati, nalaze se u prvom planu: zajednički interes zapadnoevropske radničke klase i naroda nerazvijenih zemalja da se bore protiv dominacije krupnog kapitala i imperijalizma; neka vrsta prirodnog savezništva između njih, koje proističe iz tog zajedničkog interesa; i potreba za obezbeđenjem mira, kao preduslova za uravnoteženiji razvoj savremene svetske zajednice i njenih pojedinih nacionalnih komponenata.

Budući da žive i deluju na području na kojem je koncentrisana velika moć međunarodnog krupnog kapitala, a u isto vreme i na kontinentu na kojem je podela interesnih sfera najopipljivija, evrokomunisti su u položaju da osete do koje mere je tu moć svetskog imperijalizma potrebno osporavati, dovoditi u pitanje ne samo u nacionalnim već i u međunarodnim razmerama. To osporavanje ne dobija samo prostorno na zainteresovanosti nerazvijenog sveta za drugačije međunarodno ustrojstvo, već i na intenzitetu, zahvaljujući povezivanju nerazvijenih zemalja u pokretu nesvrstanosti. Bez obzira na teškoće, neizvesnosti, lutanja i otvorena pitanja sa kojima se u tom osporavanju suočava i pokret nesvrstanosti i zapadnoevropski radnički pokret; bez obzira na stepen — ili odsustvo — subjektivne opredeljenosti pojedinih delova u jednom i drugom pokretu za neposredno okretanje socijalizmu, njihov objektivni zajednički imenitelj je — zajednički protivnik. Nužnost NMEP-a je to neposrednije iznela na svetlost dana nego mnogi drugi aspekti borbe nerazvijenih zemalja za svoju faktičku nezavisnost. Evrokomunističkim partijama

Digitized by Google

nikako ne može biti irelevantno da li kapitalizam, koji se želi prevazići u nacionalnim okvirima, trpi pritisak i na svetskom planu, da li se dovodi u pitanje kao svetski sistem; iako ta kriza kapitalizma i ovim partijama donosi nove probleme u društvu koje žele da transformišu.

Treba stoga verovati da ideje o stvaranju nekakvog zajedničkog fronta između zapadnoevropskog radničkog pokreta i progresivnih snaga nerazvijenih zemalja, o njihovom savezništvu, nisu u ovim partijama puka propagandna deklaracija. Te ideje su još u začetku, a njihovo ostvarenje neće ni biti jednostavno jer pretpostavlja savladavanje opterećenja prošlosti i na jednoj i na drugoj strani. Ne treba se, na primer, čuditi ako u nerazvijenim zemljama dolazi do izražaja sklonost da se na kapitalistički svet gleda *en bloc*, jer je istorijska činjenica da je i radnička klasa razvijenih zemalja imala koristi od kolonijalizma i neravnopravnih odnosa između visokoindustrijalizovanog sveta i »periferije« međunarodne zajednice. Isto tako, i duboki koreni takozvanog evrocentrizma ne mogu se lako prevazići ni u samoj radničkoj klasi zemalja zapadne Evrope. U današnjoj fazi društvenog razvitka, međutim, nije od primarnog značaja pitanje odgovornosti za prošlost, već odgovornosti za sadašnjost i budućnost.

Zainteresovanost evrokomunističkih partija za mir upućuje ih, takođe, da se uključe u borbu za novi međunarodni politički i ekonomski poredak, i to iz dva razloga: prvo, ove partije su uvek ukazivale na to da je produbljivanje jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja bremenito ratnim opasnostima, ne samo lokalnih već i svetskih razmera, a eventualni treći svetski rat ne bi, zacelo, mimoišao nijedan kontinent, pa ni Evropu, koja je i inače, po sučeljenoj vojnoj snazi dveju strana i instaliranim vojnim potencijalima dva bloka, pravo bure baruta. Ostvarivanje NMEP-a otvara šansu da se jedan opasan izvor međunarodne nestabilnosti bar donekle neutrališe, ako već ne može preko noći da se sasvim ugasi. Drugo, NMEP je javlja kao potencijalna poluga jačanja svetske pozicije nerazvijenih, odnosno nesvrstanih zemalja, kao protivteža blokovskoj podeli sveta, tendencijama njegove blokovske bipolarizacije koja takođe ugrožava mir. Iako je danas upravo nerazvijeni svet poprište borbe za preraspodelu interesnih sfera, taj svet je u isto vreme i najjači faktor suprotstavljanja blokovskim nadmetanjima. Uspostavljanje novog međunarodnog političkog i ekonomskog poretka, kao pretpostavke jačanja ekonomske i političke nezavisnosti nerazvijenih zemalja, na taj način je i faktor veće ravnoteže sila, faktor stabilizacije međunarodnih odnosa.

Sve ovo upućuje na pretpostavku da će pitanja vezana za položaj i ulogu trećeg sveta u međunarodnoj zajednici, u uslovima krize kapitalizma i njime uspostavljenih međunarodnih odnosa, sve neposrednije tangirati spoljnopolitički aspekt evrokomunističke strategije u borbi za socijalizam. To je još jedan izraz one pojave savremenog sveta da interesi socijalističkih snaga po-

Digitized by Google

staju sve isprepleteniji, često kontradiktorni, iziskujući napore usklađivanja ili traženja zajedničkih rešenja i onda kada interesi konvergiraju. Uspostavljanje ravnopravnih odnosa između razvijenih i nerazvijenih zemalja jedan je od najtežih zadataka savremenog sveta, najtešnje povezan sa borbom za socijalizam; i stoga može biti veoma dragocen doprinos socijalističkih snaga koje se nalaze unutar kapitalizma, a zalažu se za to uspostavljanje.

Digitized by Google

Brana Smiljanić

Zapadnoevropska socijaldemokratija i pokret nesvrstanosti

1.

Pristupajući analizi odnosa zapadnoevropske socijaldemokratije prema doktrini i politici nesvrstanosti potrebno je, prethodno, imati na umu nekoliko osnovnih činjenica o ovom političkom pokretu, koje su veoma bitne za ocenu spoljne politike socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope, u celini uzetih.

Prvo, zapadnoevropska socijaldemokratija nije jedinstven idejno-politički pokret, jer partije koje ga čine u svojim programskim načelima i svakodnevnoj političkoj praksi često ispoljavaju razlike u značajnim doktrinarnim pitanjima, unutrašnjoj politici i mnogim društvenim i političkim problemima savremenog sveta. Iz ovih razlika proizlazi i postojeća nehomogenost spoljnopolitičke doktrine i prakse socijaldemokratskog pokreta Zapadne Evrope, koji u celoj svojoj posleratnoj istoriji nije nikada imao jedinstvenu spoljnu politiku. Krećući se u okvirima osnovnih, zajedničkih opredeljenja i pripadnosti »zapadnom svetu«, spoljna politika zapadnoevropske socijaldemokratije uvek je bila obeležena postojanjem određenih, nekada i značajnih razlika između pojedinih partija i grupa partija ili između različitih struja unutar

Digitized by Google

pojedinih partija, kako u opštem pristupu tako i u konkretnim pitanjima međunarodnih odnosa. Ove razlike se javljaju i zbog nejednakih pozicija socijaldemokratskih i socijalističkih partija u svojim zemljama, različitog međunarodnog položaja zemalja u kojima deluju socijaldemokratske partije, stepena njihove integrisanosti u postojeći kapitalistički sistem, aspiracija njihovih zemalja na međunarodnoj sceni (male i velike zemlje), zbog pripadnosti ili nepripadnosti njihovih zemalja vojno-političkim blokovima i ekonomskim integracionim zajednicama, istorijskog nasleđa i slično.

Drugo, poslednjih godina najuticajnije socijaldemokratske partije Zapadne Evrope (nemačka, skandinavska, britanska, austrijska) pokušavaju da aktiviranjem Socijalističke internacionale, usaglašavanjem delatnosti njenih članova smanje razlike koje postoje u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji i povećaju njenu homogenost. Međutim, Socijalistička internacionala, prema Statutu, može delovati samo kao koordinaciono telo i punkt za razmenu mišljenja, lišena ovlašćenja da određuje idejnu i političku orijentaciju svojih članica, sa striktnom obavezom poštovanja njihove autonomije. Osim toga, nastojanja izvesnih krugova u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji da se od Socijalističke internacionale stvori snažan, čvrsto organizovan međunarodni, direktivni centar u suprotnosti je sa nekim osnovnim obeležjima političkih partija koje su okupljene u ovoj međunarodnoj organizaciji. Neke od njih predstavljaju, u suštini, koalicije raznorodnih struja, što znači da ove socijaldemokratske i socijalističke partije već zbog samog načina sopstvenog organizovanja odbacuju principe koji se žele nametnuti Socijalističkoj internacionali. Ostvarivanje namere o čvršćem organizovanju u Socijalističkoj internacionali nespojivo je i sa pomenutom podvojenošću između pojedinih socijaldemokratskih partija (posebno intenzivnijim uključivanjem u Socijalističku internacionalu i partija izvan zapadnoevropskog regiona), koja proizlazi iz njihovih, u izvesnoj meri, različitih strateških i političkih opredeljenja, nastalih zbog drugačijih političkih, društvenih i ekonomskih uslova područja u kojima deluju.

Treće, savremena socijaldemokratija je zapadnoevropski fenomen nastao i vezan za tle zapadne Evrope, koja ima svoj jasno izražen autonomni ekonomski i politički interes. Osim toga, socijaldemokratske partije Zapadne Evrope predstavljaju najuticajniji deo radničkog pokreta ovog regiona, sa izuzetno snažnom podrškom radničke klase Zapadne Evrope, posebno u njenom severnom i srednjem delu, gde niz decenija ove političke organizacije dobijaju gotovo isključivo radničke glasove na parlamentarnim i lokalnim izborima, s tim što u nekim od ovih zemalja druge radničke partije u predstavničkim telima nisu uopšte zastupljene (Velika Britanija, SR Nemačka, Austrija).

Digitized by Google

2.

Poslednjih godina zapadnoevropska socijaldemokratija je svoju spoljnopolitičku aktivnost kroz Socijalističku internacionalu ili kroz delatnost pojedinih socijaldemokratskih i socijalističkih partija posebno usmerila na nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju. Zainteresovanost Socijalističke internacionale za ove regione sveta u stvari datira od samog osnivanja ove međunarodne organizacije, 1951. godine, koje je bilo motivisano ekonomskim interesima i težnjom za osvajanjem novih prostora političkog i ideološkog uticaja zapadnoevropske socijaldemokratije, njenim prodiranjem na ova područja sveta od izuzetnog vojnostrateškog i ekonomskog značaja. Tu svoju zainteresovanost za zemlje u razvoju i širenje svoga uticaja u Latinskoj Americi, Africi i Aziji Socijalistička internacionala je ispoljila već u svom prvom i do sada važećem programskom dokumentu, takozvanoj Frankfurtskoj deklaraciji u kojoj se veoma jasno i otvoreno izražavaju ovakve aspiracije zapadnoevropske socijaldemokratije i iskazuje osnovni smisao svih njenih ambicija na područjima zemalja u razvoju, koji se nije menjao do današnjih dana.[1] Za Socijalističku internacionalu, naime, nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju imaju svoj prevashodni značaj kao poprište nadmetanja i borbe za političke i ideološke uticaje i prestiž sa »komunizmom«, koji je u terminologiji zapadnoevropske socijaldemokratije, posebno u godinama hladnog rata, imao, pre svega, značenje »drugog« vojno-političkog bloka, odnosno SSSR-a i zemalja takozvane socijalističke zajednice.

Svojom dosadašnjom politikom Socijalistička internacionala je uvek pokazivala da su nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju za zapadnoevropsku socijaldemokratiju predstavljale, uglavnom, samo politički vakuum, koji u nadmetanju sa »komunizmom« treba po svaku cenu uvući u uticajnu sferu »zapadnog sveta« i usmeriti ga ka »trećem putu«, »jedinoj alternativi kapitalizmu i komunizmu«, odnosno prema zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, i time onemogućiti ideološke i političke uticaje »komunističkih zemalja« u ovim regionima sveta. Dugi niz godina suština odnosa Socijalističke internacionale prema zemljama u razvoju ostajala je, mahom, ista. Razlike su se javljale samo u intenzitetu ispoljavanja zainteresovanosti Socijalističke internacionale i socijaldemokratskih i socijalističkih partija za zemlje u razvoju, u načinima izražavanja tog interesa i metodima borbe za njihovo ostvarenje. I to počev od militantno-agresivnog stava, grubo ispoljene zainteresovanosti za postizanje prevlasti i premoći u zemljama u razvoju, sve do antikomunističke histerije u periodima hladnog rata.

Međutim, dugogodišnji pokušaji socijaldemokratskih partija da zemljama u razvoju nametnu svoje zapadnoevropske modele političkog sistema i društvenog poretka nisu imali uspeha. Kolo-

[1] »Demokratski socijalizam mora nadahnjivati ekonomski, društveni i kulturni razvoj ovih područja da ne bi postala žrtva novih oblika opresije« (vidi: *Yearbook of Socialist International*, London, 1958).

Digitized by Google

nijalistička prošlost mnogih zemalja zapadne Evrope i dugogodišnja prokolonijalistička politika nekih članica Socijalističke internacionale, kao partija na vlasti, u velikoj meri su onemogućavale širenje uticaja zapadnoevropske socijaldemokratije, i pored mnogih rezolucija Socijalističke internacionale u kojima su osuđivani kolonijalizam i međunarodna diskriminacija i plediralo za slobodu i ekonomsku ravnopravnost svih naroda.[2] Takvo ponašanje Socijalističke internacionale, naime progresivno izjašnjavanje o tome i neodgovarajuća politička praksa nailazili su na snažan otpor pojedinih partija, članica sa drugih kontinenata. Na primer, zbog prokolonijalističke politike Socijalističke partije Francuske i Socijalističke partije Belgije, 1960. godine je došlo do istupanja Socijalističke partije Urugvaja iz ove međunarodne socijaldemokratske organizacije. Osim toga, ni reformistička doktrina zapadnoevropske socijaldemokratije i na njoj zasnovana politika ovih partija, koje su proistekle i vezane za zapadnoevropsko tle, nisu mogle predstavljati prihvatljivu alternativu za partije i pokrete zemalja u razvoju, prevashodno angažovane u borbi za ekonomsko i političko oslobođenje Azije, Afrike i Latinske Amerike od centara kapitalističke dominacije i moći, a čiji su integrirajući deo činile upravo mnoge od ovih socijaldemokratskih partija.

Tokom 60-tih godina odnos socijaldemokratskih partija prema zemljama u razvoju počeo se postepeno menjati. Svaki novi kongres Socijalističke internacionale, održan tokom te decenije, donosio je izvesne promene u politici zapadnoevropske socijaldemokratije prema zemljama u razvoju, do kojih dolazi u doba sve snažnije i sve svestranije emancipacije zemalja u razvoju i osnivanja pokreta nesvrstanosti. Prvi u nizu takvih skupova bio je VIII kongres Socijalističke internacionale (Amsterdam, 1963), na kojem je zapadnoevropska socijaldemokratija pokazala mnogo više razumevanja za društvene i političke prilike u zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike nego ranijih godina i nagovestila priznavanje prava ovim zemljama na autentičan politički, ekonomski i društveni razvoj (»zapadnoevropski oblici demokratije se ne mogu direktno presađivati u zemlje u razvoju«).[3] Tri godine kas-

[2] *Rezolucija II kongresa*, »Socialist International Information«, br. 43—44/1952, i, kasnije, u Rezoluciji Saveta SI o nerazvijenim zemljama, Kopenhagen, 1956, kao i u rezolucijama V, VI i VII kongresa Socijalističke internacionale, Beč, 1957, Hamburg 1959. i Rim 1961.

[3] Iz dokumenata VIII kongresa Socijalističke internacionale. (Vidi: »Socialist International Information«, br. 39—40/1963, str. 567.).

Na istom kongresu delegat iz Nigerije upozorio je: »Socijalistička internacionala ne sme nikako insistirati na nametanju zapadnoevropskih oblika demokratije novim nacijama (»Socialist International Information«, br. 8/1964).

U tom smislu govorio je i francuski socijalist Gaston Defer: »Mi moramo poštovati njihovu nezavisnost i prihvatiti da oni biraju režime koji, po našem shvatanju, nisu ni socijalistički ni demokratski u smislu kako to mi shvatamo. Iako u nekima od njih vidimo jednopartijske sisteme, ne smemo sebi dozvoliti da se mešamo u unutrašnje stvari ovih zemalja zato što bi to značilo pokušaj da vodimo svojevrsnu

Digitized by Google

nije ova teza je još preciznije formulisana na konferenciji Socijalističke internacionale u Upsali 1966. godine[4], koja, zajedno sa amsterdamskim kongresom, najavljuje početak procesa oslobađanja socijaldemokratskih i socijalističkih partija nekih osnovnih dogmi, koje su bile utvrđene u već pomenutoj Frankfurtskoj deklaraciji 1951. godine (napuštanje apsolutizacije višepartijske parlamentarne demokratije, promena stava o nasilnim metodima u društvenim preobražajima).[5]

Viši stepen elastičnosti zapadnoevropske socijaldemokratije prema nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju, koji je ovaj pokret počeo da ispoljava tokom 60-tih godina, značio je istovremeno i početak kritičkog vrednovanja dotadašnje politike Socijalističke internacionale prema ovim regionima sveta (IX kongres Socijalističke internacionale, Istberm, 1969), otvorenog konstatovanja zaostajanja socijaldemokratskog pokreta za građanskim partijama u pružanju »pomoći« zemljama u razvoju, uočavanja uskogrudosti gledišta i sebičnosti zapadnoevropske socijaldemokratije, koja je pokazala da »nije shvatila svoje fundamentalne zadatke u svetu siromašnih«, a istaknuta je i »neodložna potreba da se to izmeni«[6].

3.

U tom kontekstu počeo se menjati i stav zapadnoevropske socijaldemokratije prema pokretu nesvrstanih. U vreme nastanka pokreta nesvrstanosti, održavanja Prve, beogradske konferencije vanblokovskih zemalja 1961, pa sve do kraja 60-tih godina, većina socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope je, uglavnom, ignorisala njegovo postojanje ili je, slédeći blokovsku logiku i rasuđivanja bogatih, pokretu nesvrstanosti predskazivala kratak vek. U prvim godinama delovanja pokreta nesvrstanosti odbojnost mnogih socijaldemokratskih partija prema pokretu (posebno izrazito blokovski orijentisanih partija — Laburističke partije Velike Britanije i SDP Nemačke) bila je izazvana nerazumevanjem njegove suštine i uloge, a i strahom da će pokret nesvrstanosti

---

politiku neokolonijalizma. Ni socijalizam u svom evropskom obliku niti demokratija u obliku koji mi prihvatamo ne smeju se izvoziti u mlade države. Nerazvijene zemlje, da bi se razvile, moraju birati druge oblike upravljanja« (»Socialist International Information«, br. 8/1964).

[4] Rezolucija konferencije: »Određena forma političke strukture može varirati od zemlje do zemlje, zavisno od tradicije, uslovâ, običajâ i etničkog sastava« (»Socialist International Information«, br. 9—10/1966, str. 110).

[5] »Svaka primena nasilnih metoda u preobražaju kapitalističkog društva u socijalističko i neprihvatanje višepartijskog parlamentarnog sistema kao političkog oblika vlasti nespojiva je sa principima demokratskog socijalizma« *(Yearbook of Socialist International,* London, 1958).

[6] »Socialist International Information«, br. 2/1969.

Digitized by Google

nastupati kao eksponent sovjetske politike u međunarodnim odnosima. Otuda u to vreme i snažno nastojanje Socijalističke internacionale da utiče na stvaranje što jasnije i veće distance između pokreta nesvrstanosti, odnosno zemalja u razvoju, i »istočnog bloka«, pošto su socijaldemokratske i socijalističke partije Zapadne Evrope bile prisiljene da prihvate opredeljivanje zemalja u razvoju za politiku nesvrstanosti ili za neutralnost.[7]

Krajem 60-tih godina zapadnoevropska socijaldemokratija je počela postepeno menjati svoj do tada izrazito pasivan ili odbojan odnos prema pokretu nesvrstanosti, jer je bila suočena sa stalnim jačanjem uloge pokreta nesvrstanosti u međunarodnim odnosima i čvrstom opredeljenošću zemalja u razvoju za principe i politiku nesvrstanosti, koja proističe iz elementarnih potreba ovih područja sveta.

Međutim, u tom periodu stav svih zapadnoevropskih socijaldemokratskih i socijalističkih partija prema pokretu nesvrstanosti nije bio isti i uglavnom je zavisio od pripadnosti, odnosno nepripadnosti Atlantskom paktu zemalja u kojima su one delovale. Tako, za razliku od švedskih socijaldemokrata, francuskih i španskih socijalista, koji su nastojali da sa pokretom nesvrstanosti uspostave izvesne oblike saradnje, uključujući i prisustvovanje mnogim skupovima pokreta nesvrstanosti u raznim svojstvima, većina ostalih socijaldemokratskih i socijalističkih partija nije želela da sarađuje sa pokretom nesvrstanosti, iako mu je već tada počela poklanjati mnogo veću pažnju nego ranijih godina i bila prisiljena da pokret nesvrstanosti, s obzirom na njegov uticaj u zemljama u razvoju, prihvati kao neospornog činioca u međunarodnim odnosima.

4.

Zainteresovanost zapadnoevropske socijaldemokratije za pokret nesvrstanosti povećavala se uporedo i sa sve većim zalaganjem nesvrstanih zemalja za menjanje postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa. Veoma rano, od samog osnivanja Socijalističke internacionale, zapadnoevropska socijaldemokratija je shvatila ogroman značaj ekonomskog razvoja Afrike, Azije i Latinske Amerike.[8] Ali, u to vreme angažovanje Socijalističke internacionale u eliminisanju krajnjeg siromaštva zemalja u razvoju i njena spremnost da pruži materijalnu podršku ovim područjima sveta

[7] »Mi tražimo da shvatite naša osećanja prema drugim tiranijama u Istočnoj Evropi... Nemojte praviti razliku između dva oblika tiranije. Ne tražim napuštanje politike nesvrstanosti ili neutralnosti...« (Nju Gejtskel na VII kongresu Socijalističke internacionale, Rim, 1961, »Socialist International Information«, br. 16—17/1962).

[8] Odmah po njenom osnivanju, skupovi Socijalističke internacionale, koji su održani tokom 1951. i 1952. godine, bili su posvećeni ovoj temi: prvi sastanak Saveta Socijalističke internacionale 1951. i prva konferencija ekonomskih eksperata 1952, kao i II kongres Socijalističke internacionale 1952. godine.

Digitized by Google

bili su isključivo stavljeni u funkciju borbe zapadnoevropske socijaldemokratije sa »komunizmom«, za prestiž i uticaj u Aziji, Africi i Latinskoj Americi.[9] Međutim, poslednjih godina, posebno od ženevskog kongresa Socijalističke internacionale, koji je održan 1976. godine, zanimanje zapadnoevropske socijaldemokratije za zemlje u razvoju i pokret nesvrstanosti bilo je već motivisano i njenim ekonomskim interesima. Do promene motivacije u angažovanju Socijalističke internacionale u zemljama u razvoju, do pomeranja težišta sa isključivo ideoloških i političkih aspiracija za dominacijom u ovim regionima sveta na sopstvene ekonomske interese i do snažnijeg saznanja o neraskidivoj povezanosti razvijenih zemalja i zemalja u razvoju dolazi u socijaldemokratskom pokretu sa izbijanjem energetske krize, kada je celom svetu na najočigledniji način predočen vitalni značaj zemalja u razvoju za industrijske zemlje i njihova međusobna zavisnost. Zbog velikih bogatstava u energiji i sirovinama i ogromnih mogućnosti tržišta zemalja u razvoju, sadašnja ekonomska kriza u svetu, u celini, bitno je uticala da zapadnoevropska socijaldemokratija počne prihvatati razvoj Afrike, Azije i Latinske Amerike kao elementarni uslov svog sopstvenog razvoja.

Druga bitna promena u odnosu na ranija shvatanja zapadnoevropske socijaldemokratije o zemljama u razvoju sastoji se u tome što je do ženevskog kongresa 1976. Socijalistička internacionala načelno počela postepeno usvajati stanovište pokreta nesvrstanosti da se postojeće ogromne razlike u ekonomskoj razvijenosti između pojedinih zemalja i regiona sveta ne mogu prevazići pružanjem ekonomske »pomoći« zemljama u razvoju, već da je za ostvarivanje tih ciljeva neophodno izvršiti značajne promene u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Ženevski kongres Socijalističke internacionale prvi je u nizu skupova ove međunarodne socijaldemokratske organizacije na kome se celovitije raspravljalo o odnosima između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, koji u mnogim svojim aspektima (ekonomskom, političkom, vojnostrateškom) poslednjih godina snažno podstiču zapadnoevropsku socijaldemokratiju na aktivnost. Do sada je najtemeljitija rasprava u socijaldemokratskom pokretu vođena o ekonomskom razvoju zemalja u razvoju na sastanku Biroa Socijalističke internacionale u Dakaru 1978. godine, kada se Socijalistička internacionala načelno opredelila za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, iz sopstvenog, dugo-

[9] Morgan Filips, prvi predsednik Socijalističke internacionale, na prvom sastanku Saveta Socijalističke internacionale 1951, rekao je: »Ako budu ostavljeni bez mogućnosti da ostvare svoje razumne aspiracije, njihova beda će ih učiniti plodnim tlom za svaku ideologiju, koja će im davati obećanja, ma koliko lažna ona bila... Od vitalne je važnosti za nas da ogromne društvene i ekonomske promene, koje su potrebne da bi se stvorili podnošljivi životni uslovi za milione siromašnih, budu izvršene u saradnji sa industrijskim nacijama slobodnog sveta, u uslovima jake međunarodne privrede, a koje će koristiti svim narodima i otvoriti put za razvoj slobodnih demokratskih institucija« (»Socialist International Information«, London, br. 51—52/1951).

Digitized by Google

ročnog interesa, pri tom se izričito pozivajući na zaključke konferencije nesvrstanih u Kolombu i na VI i VII zasedanje Generalne skupštine OUN. »Pokazalo se da je stari sistem međunarodnih ekonomskih odnosa nefunkcionalan i loš, jer stvara ogromne disproporcije u razvijenosti, prouzrokuje rasipanje sirovina i uništavanje prirode, te je nužno izvršiti korenite izmene u njemu«[10]. Sudeći po dakarskom skupu, Socijalistička internacionala očekuje da će razvijene zemlje uspostavljanjem novog međunarodnog ekonomskog poretka, pre svega, obezbediti siguran uvoz iz zemalja u razvoju neophodne energije i svih deficitarnih sirovina. U tom kontekstu i oživljavanje ogromnog tržišta Afrike, Azije i Latinske Amerike, industrijalizacijom i ubrzanjem ekonomskog razvoja ovih regiona sveta — postaje za razvijene zemlje, takođe, od neprocenjivog značaja.

Opšta deklarativna spremnost zapadnoevropske socijaldemokratije za promenama u sferi međunarodnih ekonomskih odnosa i uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka nisu, po pravilu, praćeni odgovarajućim angažovanjem socijaldemokratskih partija u konkretnim akcijama. Raskorak između deklaracija i prakse karakterističan je za sve socijaldemokratske partije, jer sve zemlje zapadne Evrope, bez obzira na stepen progresivnosti svih deklaracija, i dalje, u punoj meri, koriste sve prednosti i privilegije koje stiču u postojećim međunarodnim ekonomskim odnosima. Ovakvo nepromenjeno stanje u odnosima razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, uprkos brojnim rezolucijama, deklaracijama i sličnim tekstovima, izaziva stalne tenzije u Socijalističkoj internacionali, posebno u odnosima između njenih članica iz zemalja u razvoju i razvijenih zemalja. Iz istih razloga dolazi do neslaganja i u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, čija levica insistira na ispunjavanju obaveza i usvojenih odluka socijaldemokratskih partija u vezi sa ekonomskim razvojem zemalja u razvoju.[11]

Međutim, saznanje o potrebi stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka kao istorijskog, dugoročnog interesa zemalja u razvoju sada dopire do svesti samo uskog kruga »posvećenih« političara i intelektualaca. Zbog toga su na vankuverskom kongresu Socijalističke internacionale 1978. Vili Brant, Reiulf Steen i drugi posebno insistirali na tome da svaka socijaldemokratska partija svoju bitku za novi međunarodni ekonomski poredak dobije, pre svega, u sopstvenoj kući, ubeđivanjem sopstvene radničke klase i razvijanjem svesti građana o svetu u kome se nalaze. Razvijanje svesti socijaldemokratskog pokreta i radničke

[10] Jan Pronk, uvodno izlaganje na dakarskom skupu Biroa Socijalističke internacionale. (»Socialist Affairs«, London, br. 6/1978).

[11] »Ova razlika između reči i dela će pre ili kasnije biti primećena u našoj unutrašnjoj debati i u zemljama u razvoju... Ako zaista hoćemo da pomognemo da se ostvari vizija o novom međunarodnom ekonomskom poretku, tada se od nas očekuje da budemo isto tako progresivni na delu kao što smo već na rečima« (»Tiden«, časopis SDP Švedske, Stokholm, br. 9/1975).

Digitized by Google

klase Zapadne Evrope o potrebi razvoja zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike, kao svom sopstvenom interesu, ne može biti brz proces i lako ostvarljiv cilj, naročito u sadašnjim nepovoljnim ekonomskim uslovima. Jer, kao što kaže Vili Brant: »u trenucima nezaposlenosti, kao sada, postoje mnoge psihološke ranipe prema boljem razumevanju razvoja zemalja u razvoju, kao sopstvenom dugoročnom interesu«[12]. Jačanje uticaja desnice u Zapadnoj Evropi, koja energetsku krizu, porast cena nafte, industrijalizaciju zemalja u razvoju, odnosno izvesnu veću konkurentnost njihovih roba na svetskom tržištu pokušava iskoristiti kao izgovor za duboku ekonomsku krizu u Zapadnoj Evropi, sigurno da ne pogoduje širenju raspoloženja za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

U svom odnosu prema zemljama u razvoju i njihovim zahtevima za promenom postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa zapadnoevropska socijaldemokratija se nalazi u veoma složenom i u suštini izrazito protivrečnom položaju. S jedne strane, neosporna je činjenica da u socijaldemokratskim i socijalističkim partijama Zapadne Evrope sazreva saznanje o nužnosti i potrebi uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, te da, prema tome, savremena socijaldemokratija, osim nesvrstanih, predstavlja jedini politički pokret u svetu koji danas, bez obzira na karakter ciljeva i pobuda i neispunjena obećanja, ozbiljno razgovara, razmišlja i pokušava nešto da učini u vezi sa inicijativom pokreta nesvrstanosti za stvaranje novih odnosa u svetskoj privredi.

S druge strane, integrisanost zapadnoevropskog socijaldemokratskog pokreta u kapitalistički društveno-ekonomski sistem bitno ograničava stvarne mogućnosti ovih partija da se istinski angažuju na stvarnom menjanju postojećih neravnopravnih odnosa između razvijenih i zemalja u razvoju. Ponašanje zapadnoevropske socijaldemokratije prema zemljama u razvoju, pre svega očigledan raskorak između njenih deklaracija i onoga što čini, na prvom mestu je određeno objektivnim položajem socijaldemokratskog pokreta u društveno-ekonomskom i političkom sistemu Zapadne Evrope. Usled čvrste integrisanosti u postojeći kapitalistički poredak, posebno onih partija koje su na vlasti, zapadnoevropska socijaldemokratija snažnu poziciju u svojim zemljama zasniva, između ostalog, i na neometanom funkcionisanju tog sistema i stalnom ekonomskom usponu, koji u velikoj meri proizlazi iz privilegija industrijski visokorazvijenih zemalja u svetskoj privredi.

Pri sadašnjem stanju svesti u Zapadnoj Evropi, uz postojeće nepovoljne ekonomske prilike u ovom delu sveta, neosporno je da svako, eventualno, odlučnije insistiranje na promenama postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa u praksi donosi sobom velike rizike za politički položaj savremene socijaldemokratije u sopstvenim zemljama. Svaka akcija u tom pravcu može biti ostvarena samo ako je prihate najširi slojevi zapadnoevropskog druš-

[12] Intervju Vilija Branta NIN-u, 9. jul 1978.

Digitized by Google

tva, i ako se obezbedi dovoljno široka politička podrška za njenu realizaciju, pre svega u predstavničkim telima ovih zemalja. Zbog toga, za sada, zapadnoevropska socijaldemokratija nije u stanju da u vezi sa inicijativama za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka pruži svetu ništa drugo osim načelnih opredeljenja za promenu međunarodnih ekonomskih odnosa i nekoliko parcijalnih zahteva.

5.

U poslednje vreme spoljna politika zapadnoevropske socijaldemokratije se sve više zasniva na uverenju da Zapadna Evropa i početkom osamdesetih godina ovoga veka »više predstavlja pasivnu žrtvu u igri velikih sila nego akcionu snagu u svetskoj politici«[13], čime se u nešto naglašenijem obliku izražava latentna potreba Zapadne Evrope za samostalnošću i potvrđivanjem svoje sopstvene uloge u međunarodnom životu. Direktno kontaktiranje između velikih sila, SAD i SSSR, odnosno direktna zavisnost bezbednosti i mira u svetu od stanja njihovih međusobnih odnosa i, s tim povezana, mogućnost izolacije Zapadne Evrope, izazivaju u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji sve veću podozrivost i neodobravanje. To su, istovremeno, bili i osnovni impulsi za aktiviranje zapadnoevropske socijaldemokratije u traženju puteva kojima bi Zapadnoj Evropi, a time i zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, bila obezbeđena veća uloga u svetskoj politici.

Nedavne promene, koje su izvršene u Zapadnoj Evropi: obaranje fašističkih diktatura u njenom južnom delu (Portugalija, Španija, Grčka), pojava i jačanje pozicija evrokomunizma, konstituisanje i snaženje evropskih institucija predstavljaju samo najznačajnije u nizu nedavno stvorenih preduslova za dalje osamostaljenje Zapadne Evrope i njeno ravnopravnije partnerstvo sa SAD. U tom pravcu deluje i snažan ekonomski razvoj zapadne Evrope, jer ekonomski potencijali SAD danas više nemaju apsolutnu premoć u svetu, kao pre jedne i više decenija. Tokom godina, Zapadna Evropa se od siromašnog rođaka u međuvremenu pretvorila u ozbiljnog konkurenta na svetskom tržištu i, zajedno sa Japanom, sve više ugrožava doskora neprikosnovenu ekonomsku supremaciju SAD, koja je bila osnovni izvor njihove političke moći.

U tom kontekstu veća politička emancipacija Zapadne Evrope i zapadnoevropske socijaldemokratije od SAD u međunarodnim odnosima, oslobađanje od tutorstva velikog zapadnog saveznika, afirmacija svojih sopstvenih, posebnih interesa — predstavljaju u poslednje vreme osnovni sadržaj mnogih napora zapadnoevropske socijaldemokratije na međunarodnoj sceni.

Odnos zapadnoevropske socijaldemokratije prema autentičnom interesu Zapadne Evrope najbolje ilustruje ponašanje socijalde-

[13] Članak Vilija Branta u »Aktuellt Perspektiv«, br. 8/1980, Oslo.

Digitized by Google

mokratskih partija Zapadne Evrope u vezi sa sovjetskom invazijom u Avganistan. Neosporno je da su sovjetskom agresijom u ove delove sveta ugroženi mnogi vitalni interesi Zapadne Evrope; pre svih, detant, KEBS, kontrola razoružanja, zatim njeni značajni ekonomski aranžmani u Istočnoj Evropi, što je zapadnoevropska socijaldemokratija jasno pokazala očekivanom veoma oštrom osudom ovog sovjetskog postupka.

Međutim, u celini, socijaldemokratske partije Zapadne Evrope su sovjetsku agresiju na Avganistan u suštini, uglavnom, shvatile kao sukobljavanje interesa velikih sila, koje samo posredno pogađa Zapadnu Evropu. Zbog toga je, u vezi sa Avganistanom, zapadnoevropska socijaldemokratija nastojala da, pre svega, Zapadna Evropa ne bude uvučena u globalnu politiku SAD, da zadrži slobodu akcije u odnosu na najmoćnijeg zapadnog saveznika i da obezbedi poštovanje svojih posebnih interesa (između ostalog, »istočna politika« SR Nemačke, odnosno SDP Nemačke, značajni ekonomski aranžmani Zapadne Evrope sa SSSR-om i drugim zemljama istočne Evrope — uvoz sirovina i energije, izvoz tehnologije, odnosi sa NDR itd.). Borba za očuvanje detanta i nastojanje zapadnoevropske socijaldemokratije da bitnije ne remeti odnose sa SSSR-om — osnovni je lajtmotiv svih deklaracija i akcija socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope povodom Avganistana.

Osim toga, u vezi sa detantom, zapadnoevropska socijaldemokratija nastoji da ne pokaže isti nedostatak istorijske inicijative u krizi sadašnjih međunarodnih odnosa, koja je izazvana sovjetskom agresijom na Avganistan, kao što je to učinila u vreme hladnog rata, kada su sve značajnije akcije u početnoj fazi popuštanja zategnutosti poticale od građanskih partija.

Raniji visok stepen identifikacije većine socijaldemokratskih partija sa interesima SAD, članstvo mnogih zemalja Zapadne Evrope u Atlantskom paktu u kojima su mnoge socijaldemokratske partije nosioci državne vlasti, a uz to i kolonijalistička prošlost tih zemalja — sve to u znatnoj meri opterećuje odnose između zapadnoevropske socijaldemokratije i zemalja u razvoju. Zbog toga povećane ambicije zapadnoevropske socijaldemokratije za prestiž i uticaj na prostorima izvan zapadnoevropskog regiona, posle ženevskog kongresa 1976. godine, primoravaju zapadnoevropsku socijaldemokratiju da jasnije odredi svoj položaj prema SAD, utvrdi mogućnosti svog samostalnog delovanja u međunarodnim odnosima, pa i objasni stvarnu sadržinu i karakter odnosa između SAD i zapadnoevropske socijaldemokratije. Otuda i napor mnogih socijaldemokratskih i socijalističkih partija Zapadne Evrope da svoj odnos prema SAD svedu samo na »komunikaciju, koja ne znači automatski saradnju niti je isključuje«. Posebno nastoje da uvere svet da zapadnoevropska socijaldemokratija svoje interese ne identifikuje sa interesima SAD, da nije reč o zajedničkoj, istovetnoj, globalnoj strateško-političkoj orijentaciji, već da njihovi odnosi zavise isključivo od »konkretnog pitanja, kon-

Digitized by Google

kretnog političkog cilja i postojećeg stepena zajedničkih težnji«[14] te da se stoga ne može dovoditi u sumnju autentičnost pobuda i namera zapadnoevropske socijaldemokratije u sferi međunarodnih odnosa.[15]

U poslednje vreme, zbog većeg aktiviranja Socijalističke internacionale na područjima izvan evropskog regiona i rastućeg političkog značaja socijaldemokratskog pokreta na međunarodnoj sceni, odnos zapadnoevropske socijaldemokratije prema SAD dobija nove dimenzije. Sa »internacionalizacijom« Socijalističke internacionale, njenim izlaženjem iz uskih okvira Zapadne Evrope, socijaldemokratski pokret je počeo da prihvata i posmatra svet ne samo kroz suženu prizmu neposrednog interesa Zapadne Evrope. Ostvarujući svoje ambicije za povećanjem prestiža i uticaja u zemljama u razvoju, socijaldemokratske partije Zapadne Evrope se nužno sukobljavaju sa interesima SAD u ovim područjima sveta, pa time dolaze u kvalitativno novu poziciju prema svom moćnom zapadnom savezniku, posebno socijaldemokratske partije iz zemalja koje pripadaju Atlantskom paktu. Zbog toga ovaj, u izvesnoj meri »zbunjujući« položaj Socijalističke internacionale prema SAD, kod nekih socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope izaziva oprez i skepsu prema trajnijim mogućnostima njene sadašnje politike. U isto vreme, u jednom delu zapadnoevropske socijaldemokratije se smatra da ovakvi odnosi između SAD i Socijalističke internacionale nameću potrebu da socijaldemokratske partije preciznije utvrde granice manevarskog prostora za svoje slobodno delovanje u odnosu na SAD i krajnje okvire do kojih ovaj politički pokret može da bude u raskoraku sa spoljnom politikom SAD i njenim interesima, a da pri tom ne poremeti globalnu poziciju zapadnoevropske socijaldemokratije u međunarodnim odnosima, naime njeno osnovno opredeljenje i pripadništvo »zapadnom svetu«[16].

Aktivnost i ponašanje Socijalističke internacionale u Latinskoj Americi predstavlja najočigledniji primer »neusklađenosti« politike i interesa zapadnoevropske socijaldemokratije i SAD. U svojim naporima da proširi politički i ideološki uticaj Socijalističke internacionale i van granica zapadne Evrope, zapadnoevropska socijaldemokratija poslednjih godina pokazuje izuzetno interesovanje za Latinsku Ameriku, uverena da u ovom za razvijene zemlje Zapadne Evrope ekonomski izuzetno značajnom regionu sveta postoje u odnosu na druga područja zemalja u razvoju najoptimalniji uslovi za širenje i jačanje socijaldemokratskog uticaja. Pri tom se prvenstveno ima u vidu dostignuti stepen društveno-ekonomskog razvoja Latinske Amerike i neuspesi »radikalne levice«, koja je svojom pogrešnom politikom delimično

[14] »Socialist Affairs«, br. 4/1979, London.

[15] Posebnost interesa i odgovornosti Zapadne Evrope u odnosu na SAD Socijalistička internacionala je posebno apostrofirala na svom poslednjem kongresu (Madrid, novembar 1980) (vidi: *Resolution of the Fifteenth Post-War Congress of the Socialist International*, str. 6).

[16] »Socialist Affairs«, br. 4/1979, London.

Digitized by Google

uslovila obaranje demokratskih ustavnih režima i nastanje vojnih diktatura.[17] Radi ostvarivanja svog uticaja, Socijalistička internacionala se opredelila za demokratizaciju i redemokratizaciju Latinske Amerike, kao jedino moguć efikasan sadržaj svog prodora na latinoameričko tle, te stoga u Latinskoj Americi Socijalistička internacionala pomaže one progresivne snage koje te ciljeve mogu najuspešnije da ostvare. Pružanjem podrške sandinistima u Nikaragvi[18], ustaničkoj levici u Salvadoru i usvajanjem rezolucije o Porto Riku na Prvoj regionalnoj konferenciji Socijalističke internacionale za Latinsku Ameriku i Karibe (Santo Domingo, mart 1980), kojom se odbacuje svaki pokušaj »držanja naroda Portorika u sadašnjem kolonijalnom statusu ili pretvaranja u državu SAD«[19], Socijalistička internacionala je u poslednje vreme došla u najočigledniji nesklad sa politikom SAD. Ovakva njena politika često izaziva tenzije u odnosima između zapadnoevropske socijaldemokratije i SAD i kvalifikuje se u zvaničnoj Americi kao izraz odsustva »globalne odgovornosti« socijaldemokrata za interese Zapada kao celine, tačnije, nespremnosti zapadnoevropske socijaldemokratije da se identifikuje sa SAD i podredi interese Zapadne Evrope njenim interesima.

Međutim, bipolarnost Istok — Zapad i dalje postoji. Težnja zapadnoevropske socijaldemokratije za ravnopravnijim partnerstvom sa SAD i njena namera da poveća mogućnosti socijaldemokratskog pokreta u preduzimanju samostalnih političkih inicijativa u odnosu na SAD istovremeno ne znači da zapadnoevropska socijaldemokratija želi da se njena nastojanja za postizanjem samostalnosti pretvore u stav protivljenja i suprotstavljanja Sjedinjenim Državama. Naravno, i ovde ima razlika: od SDP Nemačke i Laburističke partije Velike Britanije, kao najvernijih privrženika politici SAD i NATO, preko Radničke partije Norveške i SDP Danske, pa do SDP Švedske i socijalističkih partija Juga Evrope.

6.

Aktivnost zapadnoevropske socijaldemokratije u popuštanju zategnutosti u svetu, njena borba za održavanje kontinuiteta detanta i proširivanje njegovog dejstva van granica Evrope stvaraju prostor za veću samostalnost Zapadne Evrope od SAD, jer je samo u uslovima detanta moguće ostvariti emancipaciju Zapadne Evrope od SAD, potpunije razviti njene materijalne i duhovne potencijale i stvoriti sve potrebne pretpostavke za realizaciju ne samo onih ambicija zapadnoevropske socijalde-

[17] Vidi članak Zorana Stanojevića u časopisu »Međunarodni radnički pokret«, br. 3/1978.

[18] Između ostalog, na XV kongresu Socijalističke internacionale (Madrid, 1980), na predlog Vilija Branta, osnovan je Međunarodni komitet za odbranu nikaragvanske revolucije.

[19] Zahteve u ovoj rezoluciji SAD su ocenile kao grubo i neshvatljivo mešanje u unutrašnje poslove SAD.

Digitized by Google

mokratije koje se odnose na pretvaranje Zapadne Evrope u još snažniji ekonomski i politički faktor savremenog sveta već i za ostvarenje ciljeva i doktrine »demokratskog socijalizma«, »trećeg puta između kapitalizma i komunizma«. Zbog toga se u vreme nedavne najoštrije konfrontacije velikih sila zapadnoevropska socijaldemokratija, pored pokreta nesvrstanosti, najviše angažovala na smirivanju nastalih sukoba u svetu. Sazivanje već pomenutog sastanka lidera Socijalističke internacionale u Beču, koji je odlučno zahtevao očuvanje detanta, pre svega korišćenjem svih mogućnosti za bilateralni i multilateralni dijalog, bila je u poslednje vreme samo jedna od mnogih inicijativa zapadnoevropske socijaldemokratije preduzetih u tom pravcu.

Poslednjih godina, detant, za koji se zalaže zapadnoevropska socijaldemokratija, sve više prestaje da bude isključivo ograničen međama evropskog regiona. Prihvatajući tezu o nedeljivosti mira, zapadnoevropska socijaldemokratija se intenzivnije nego ranije angažuje na rešavanju svih sukoba, posebno »onih neraščišćenih odnosa u područjima sa kojima se graniči Evropa, gde se stvaraju zategnutosti i u njih se upliću obe supersile, što može imati negativne posledice i po detant u Evropi«[20]. Zbog toga zapadnoevropska socijaldemokratija smatra da se upravo u ovoj sferi međunarodnih odnosa, u borbi za mir i detant, nalazi njen »osnovni i obavezujući zadatak u spoljnoj politici Zapadne Evrope«[21]. Osujećena igrom velikih sila da vrši svoju ulogu snažnog faktora mira u svetu, koja joj neosporno pripada snagom njenih duhovnih i materijalnih izvora, Zapadna Evropa se, prema Brantu, u svojoj politici mira mora orijentisati u tri osnovna pravca.[22] Prvo, ka daljem jačanju procesa integracije Zapadne Evrope, pre svega snaženjem postojećih evropskih institucija Evropske zajednice, posebno njenog evropskog parlamenta, koji treba da dobije izvesne ingerencije u koordinaciji, pa čak i formiranju spoljne politike svojih članica. Drugi osnovni element mirovne politike zapadnoevropske socijaldemokratije Brant vidi u evropskom posredovanju za očuvanje postojeće ravnoteže snaga između Istoka i Zapada, u cilju postizanja »razumne i uzdržane politike velikih sila, koja uzima u obzir interese bezbednosti svih partnera«[23]. U Brantovoj konstrukciji, treća dimenzija ove politike odnosi se na smanjivanje jaza u materijalnoj razvijenosti između Severa i Juga.

Od samog svog osnivanja Socijalistička internacionala je bila svesna velikih opasnosti koje beda i siromaštvo zemalja u razvoju potencijalno sobom nose po mir u svetu. Međutim, pre nekoliko decenija, u vreme hladnog rata i najoštrijeg sučeljavanja vojno-političkih blokova, zapadnoevropska socijaldemokratija je sve eventualne sukobe izazvane velikom ekonomskom nerazvijenošću ogromnih delova sveta isključivo shvatala kao opasnost

[20] Intervju Vilija Branta NIN-u, 9. jul 1978.
[21] Vili Brant, »Aktuellt Perspektiv«, br. 8/1980, Oslo.
[22] Ibid.
[23] Ibid.

Digitized by Google

za premoć »druge strane« i pretnju za sopstveni prestiž i uticaj u zemljama u razvoju. Globalizacija opasnosti, izazova rata i samouništenja, suočavanje svih zemalja sa mnogim teškoćama, koje se neposredno odnose na svet kao celinu, danas prisiljavaju zapadnoevropsku socijaldemokratiju da rešenje ovih problema isključivo traži u njihovoj »internacionalizaciji«. Otuda i ocena zapadnoevropske socijaldemokratije da sva postojeća žarišta krize u svetu (Bliski istok, Jugoistočna Azija, Jug Afrike, Srednja Amerika, Iran, Avganistan) imaju svoje korene upravo u ogromnim razlikama u ekonomskoj razvijenosti, koje dele svet na bogate i siromašne zemlje, »te da, sledstveno tome, bez fundamentalnih promena odnosa između razvijenih i nerazvijenih i zemalja u razvoju, na duži rok, ne može biti mira i bezbednosti u Evropi i svetu«[24]. S tim u vezi, zapadnoevropska socijaldemokratija je u vreme sve izraženije krize detanta posle sovjetske invazije u Avganistanu posebno potencirala bezbednosno-političku dimenziju odnosa između Severa i Juga (sastanak lidera Socijalističke internacionale u Beču — deklaracija, izlaganje Vili Branta; niz istupanja vodećih ličnosti zapadnoevropske socijaldemokratije, posebno SDP Nemačke: Branta, Šmita i drugih).[25]

U tom kontekstu i širenje »atomskih znanja« na neke zemlje u razvoju, odnosno mogućnosti i namere nekih od ovih zemalja da steknu sopstveno atomsko oružje, kojim se »prenosi deo moći tradicionalno bogatih zemalja na treći svet«[26], predstavlja još jedan u nizu pomenutih uzroka zbog kojih je zapadnoevropska socijaldemokratija počela pokazivati više razumevanja za zemlje u razvoju.

U celini, bezbednosno-politički aspekt odnosa zapadnoevropske socijaldemokratije sa zemljama u razvoju, sve razvijenija svest socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope o novom međunarodnom ekonomskom poretku kao »drugoj dimenziji dugoročne politike obezbeđenja stabilnosti i mira«, saznanje o ekonomskoj nerazvijenosti velikih delova sveta kao stalno potencijalnom uzroku eksplozija i veoma opasnih situacija u svetu, bitno su uticali na promenu stava zapadnoevropske socijaldemokratije prema pokretu nesvrstanosti.

U poslednje vreme zapadnoevropska socijaldemokratija sve više priznaje veliku ulogu i značaj pokreta nesvrstanih u međunarodnim odnosima, posebno nakon sovjetske agresije u Avganistanu, u vreme najoštrije konfrontacije velikih sila, kada doktrina i politika nesvrstanosti i njene političke inicijative postaju i za socijaldemokratske i socijalističke partije jedan od značajnih činilaca međunarodnog života, koji može mnogo da pomogne da svet izađe iz duboke krize u kojoj se danas našao.

Posle perioda potpunog ignorisanja pokreta nesvrstanosti u vreme njegovog nastanka, odbojnosti i nerazumevanja suštine i

[24] »Aktuellt Perspektiv«, br. 8/1980, Oslo.
[25] »Socialist Affairs«, br. 1/1980, London.
[26] »Socialist Affairs«, br. 5/1978, London.

Digitized by Google

uloge pokreta nesvrstanosti kasnijih godina, sada zapadnoevropska socijaldemokratija prihvata pokret nesvrstanosti kao konstruktivnu snagu u međunarodnim odnosima, koja ima sposobnost da zaustavi dalje pogoršavanje odnosa u svetu i utiče u pravcu razrešavanja osnovnih protivrečnosti koje izazivaju krizu u svetu. Otuda i potreba Socijalističke internacionale da, upravo u ovo krizno vreme, prvi put od osnivanja pokreta nesvrstanosti, u jednom svom zvaničnom dokumentu posebno istakne povećani značaj svojih kontakata sa pokretom nesvrstanosti.[27]

Međutim, uporedo sa nastojanjima da »uspostavi kontakt sa pokretom nesvrstanosti« zapadnoevropska socijaldemokratija se u poslednje vreme veoma mnogo angažuje na tome da postane politički pokret koji je sposoban da izrazi i predstavlja aspiracije zemalja u razvoju, »konstruktivno ih kanališući«, i da zalaganjem za rešavanje vitalnih problema ovih regiona sveta obezbedi svoje idejno i političko prisustvo u zemljama u razvoju.

Svoje težnje za jačanjem uticaja i prestiža u zemljama u razvoju zapadnoevropska socijaldemokratija danas ostvaruje polazeći sa ideološki mnogo fleksibilnijih pozicija nego ranijih godina, jer često u svojoj idejnoj i političkoj ofanzivi u zemljama u razvoju preuzima neke zahteve i principe pokreta nesvrstanosti (demokratizacija međunarodnih odnosa, novi međunarodni ekonomski poredak, likvidacija kolonijalizma).[28] Istovremeno, uspešan prodor zapadnoevropske socijaldemokratije u zemlje u razvoju bio je uslovljen daljim napuštanjem socijaldemokratskih dogmi, koje može značiti izvesno menjanje njene tradicionalne ideološke i političke orijentacije. Ova konstatacija se, pre svega, odnosi na novo poimanje suštine i stvarnih dometa parlamentarne demokratije. Priznavanjem da je »ono što se zvalo demokratija pokazalo svoju nesposobnost da obezbedi slobodu i puno učešće naroda« i zalaganjem za »takav oblik demokratije koji istinski uključuje sve delove društva, a radničkoj klasi pruža plodove progresa u pluralističkom sistemu«[29], zapadnoevropska socijaldemokratija je u Santo Domingu bitno korigovala svoj poznati stav o univerzalnom značaju višepartijskog parlamentarnog sistema, ne samo kao sredstva već i kao cilja radničke klase i radničkog pokreta. To je, verovatno, i razlog, kao i zahtevi za samostalnošću Portorika, koji su postavljeni u rezoluciji iz Santo Dominga, što se u Socijalističkoj internacionali smatra da »posle Santo Dominga Socijalistička internacionala neće više nikada biti ista kao pre, jer se ton na ovom skupu znatno razlikovao od većeg dela politike na koji je bila navikla Socijalistička internacionala«[30].

Aktiviranje zapadnoevropske socijaldemokratije u sferi međunarodnih odnosa i već pomenute pozitivne promene u njenoj

[27] Rezolucija sa sastanka lidera Socijalističke internacionale u Beču, »Socialist Affairs«, br. 1/1980.

[28] Rezolucija sa skupa u Santo Domingu (»Socialist Affairs«, br. 3/1980).

[29] Ibid.

[30] Ibid.

Digitized by Google

spoljnopolitičkoj delatnosti tesno su povezani i sa novim procesima u socijaldemokratskom pokretu, koji se javljaju tokom poslednje decenije. Posle dugotrajnog perioda apsolutne uverenosti socijaldemokratskog pokreta u trajne vrednosti njegove doktrine i u bezuslovnu uspešnost politike »države blagostanja«, u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji je nastupila faza previranja i nesigurnosti, izražene nestabilnosti političkog uticaja u većini socijaldemokratskih partija i prvih velikih socijalnih nemira u Zapadnoj Evropi posle drugog svetskog rata. Na promene u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji presudno je, pre svega, uticala ekonomska kriza u Zapadnoj Evropi. Nastupanjem ekonomske krize, koja je istovremeno značila i početak erozije tradicionalno privilegovanog ekonomskog položaja Zapadne Evrope, ugroženo je postojanje osnovnih pretpostavki za realizaciju socijaldemokratske politike i ideologije. Sužen je manevarski prostor za istovremeno podizanje materijalnog standarda radničke klase i porast profita krupnog kapitala, odnosno za ispunjavanje dvostruke uloge socijaldemokratije u zapadnoevropskom društvu: upravljača kapitalističkog sistema i osnovnog predstavnika interesa radničke klase u većini zemalja zapadnoevropskog regiona. Intenzivan proces preispitivanja dotadašnje politike i doktrine zapadnoevropske socijaldemokratije, deklarativno »vraćanje socijalizmu« i starim napuštenim socijalističkim ciljevima nužno su uticali na aktivnost Zapadne Evrope i u sferi međunarodnih odnosa. Pritisak osnažene socijaldemokratske levice, koja je posebno u vezi sa vojnim angažovanjem SAD u Vijetnamu postala svesna prave prirode imperijalizma, takođe je imao izvesnog uticaja na promenu stava zapadnoevropske socijaldemokratije prema zemljama u razvoju i pokretu nesvrstanosti.

Međutim, postavlja se pitanje da li je pomenuti novi odnos zapadnoevropske socijaldemokratije prema pokretu nesvrstanosti i njeno izjašnjavanje za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka jedan od izraza neosporno pozitivnih procesa, koji se poslednje decenije postepeno javljaju u ideološkoj i političkoj orijentaciji socijaldemokratskih i socijalističkih partija Zapadne Evrope, ili možda prihvatanje novog međunarodnog ekonomskog poretka i priznavanje pokreta nesvrstanosti za izuzetno značajan politički faktor u svetu — znači samo promenu metoda političkog i ideološkog delovanja zapadnoevropske socijaldemokratije u tim izuzetno značajnim prostorima sveta? Zamenu jevtinih oblika antikomunizma i neokolonijalizma suptilnijim i svrsishodnijim načinima političkog i ideološkog uticaja, pri čemu su nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju za zapadnoevropsku socijaldemokratiju i dalje značajni pre svega kao poprište nadmetanja i borbe za prestiž i uticaje sa »komunizmom«?

Sigurno da je reč i o jednom i o drugom. S druge strane, neosporno je da izvesna, mada zasada uglavnom verbalna, radikalizacija zapadnoevropske socijaldemokratije i njeno deklarativno »vraćanje« starim, napuštenim socijalističkim ciljevima u izvesnoj meri utiče na aktivnost socijaldemokratskog pokreta u sfe-

Digitized by Google

ri međunarodnih odnosa. To, s druge strane, ne znači da zapadnoevropska socijaldemokratija svoje angažovanje u razvoju, opredeljenje za novi međunarodni ekonomski poredak i podršku pokretu nesvrstanosti nije istovremeno stavila u funkciju svoje, decenijama duge, ambicije za jačanjem političkog i ideološkog uticaja u zemljama u razvoju ili, kako to socijaldemokrati kažu, »širenja socijaldemokratskih ideja o slobodi i solidarnosti na međunarodna zbivanja«, i vidi sebe kao »najpogodniju političku snagu u svetu koja se može suočiti sa tim izazovom«.

Sigurno je da ponovno aktiviranje Socijalističke internacionale u cilju povećanja njenog uticaja u zemljama u razvoju, koje je posebno intenzivno poslednjih godina, može dovesti do ideološke diferencijacije u pokretu nesvrstanosti, određenih podvojenosti i podela u tom pokretu i slabljenja njegove efikasnosti. Drugim rečima, angažovanje Socijalističke internacionale u zemljama u razvoju nosi u sebi znatne rizike za autentičan i nezavisan razvoj ovih područja sveta. Međutim, svako poimanje zapadnoevropske socijaldemokratije kao pukog instrumenta blokovske politike SAD predstavlja grubo pojednostavnjivanje izuzetno složenog i protivrečnog nastupanja zapadnoevropske socijaldemokratije u zemljama u razvoju, kako po svojim motivima tako i posledicama.

U oceni aktivnosti zapadnoevropske socijaldemokratije u zemljama u razvoju treba, pre svega, imati na umu dve veoma važne činjenice. Prvo, jasno ispoljavane autonomne ekonomske i političke interese Zapadne Evrope i, drugo, autonomne političke i ideološke aspiracije zapadnoevropske socijaldemokratije, kao najuticajnijeg dela radničkog pokreta Zapadne Evrope. To su, u isto vreme, i dva osnovna razloga da se politika i doktrina zapadnoevropske socijaldemokratije ne mogu identifikovati sa aspiracijama i filozofijom SAD kao velike imperijalističke sile, osnovnog uporišta kapitalizma u svetu. Zbog toga je veće angažovanje Socijalističke internacionale u zemljama u razvoju i svake socijaldemokratske partije ponaosob, u izvesnoj meri, protivrečan proces, te se njihova aktivnost u ovim područjima sveta ne može pojednostavnjeno smatrati isključivo usmerenom protiv pokreta nesvrstanosti i autentičnog interesa zemalja u razvoju (pomoć oslobodilačkim i antikolonijalnim pokretima, delovanje Socijalističke internacionale protiv vojnih diktatura u Latinskoj Americi i slično).

Digitized by Google

Gavro Altman

Razvitak nesvrstane spoljne politike Jugoslavije

Nisu sve nesvrstane zemlje socijalističke, još manje samoupravljačko-socijalističke, ali je teško zamisliti da zemlja sa socijalističkim i samoupravnim društvenim poretkom ne bude nesvrstana.

Prvom delu ove tvrdnje nisu potrebni dokazi: dovoljan je pogled na društvenu šarolikost pokreta nesvrstanosti. Postoji snažna motivacija — nacionalna i globalna — koja je privela nesvrstanosti dve trećine suverenih zemalja i praktično sve savremene nacionalnooslobodilačke pokrete, bez obzira na međusobne razlike. Želja da se stekne ili očuva nezavisnost, da se izgrade i učvrste ekonomski temelji političke nezavisnosti, da se spreči zamena jedne potčinjenosti drugom, da se izbegne učešće u međusobnom obračunavanju svetskih moćnika a ostvare takvi odnosi među narodima koji se neće zasnivati na sukobu ili nagodbi velikih sila — samo su neki od sastavnih delova složene motivacije ugrađene u političku filozofiju i praksu stotinak zemalja. Ti su razlozi sadržani u individualnoj spoljnopolitičkoj orijentaciji nesvrstanih zemalja u celini ili delimično, postojano i dosledno ili samo sporadično. Međutim, nesvrstanost, kao politika i kao pokret, izraz je davno sazrele i sve više shvaćene potrebe da se postojeći sistem međunarodnih odnosa — obeležen nasiljem, neravnopravnošću i iskorišćavanjem — zameni boljim, čovečnijim, demokratskijim i, zbog svega toga, stabilnijim poretkom. To je revolucionarni čin

Digitized by Google

s dalekosežnim mogućim posledicama. Ne učestvuju sve nesvrstane zemlje u tom činu zato što im to nalaže opredeljenje za društveni progres, jer takvog opredeljenja često i nema, ili ga još nema. Iskustvo je, ipak, potvrdilo da između nesvrstanosti i društvenog progresa postoji složena, dinamična, ali jasna uzročna veza (zahtev za progresivnim promenama u društvenoj strukturi nesvrstanih zemalja ušao je i u njihove zajedničke dokumente, a prihvatile su ga i države koje bi se teško mogle nazvati progresističkim). Pri tom je izjašnjavanje za nesvrstanost često podsticaj za progresivne promene u društvu.

Činjenica je, isto tako, da se politika nekih socijalističkih zemalja nije izjednačila sa svim načelima i ciljevima nesvrstanosti. To se ponajviše odnosi na neke, u poređenju s međunarodnom praksom imperijalizma izrazito revolucionarne zahteve i ciljeve, kao što su, na primer, nepovredivost suvereniteta bilo koje zemlje pod bilo kakvim pretekstom, odbacivanje politike sfera interesâ, ili prvenstvo sužavanja jaza između ekonomski razvijenih i nerazvijenih zemalja u naporima za očuvanje mira. Nije reč o deklaracijama, koje mogu biti slične, nego o političkim postupcima, koji su često drukčiji. Današnji je socijalizam još opterećen nasleđem imperijalizma, odnosno neke su se socijalističke zemlje uveliko uklopile u međunarodni poredak ustoličen, u suštini, na Bečkom kongresu, vek pre prve socijalističke revolucije. Zato je bilo potrebno naglasiti da je teško zamisliti *socijalističku* i *samoupravnu* zemlju bez nesvrstane spoljne politike, iako je naglašavanje samoupravljanja u socijalizmu u izvesnom smislu tautologija, jer bez neposrednog i efikasnog uticaja radnika i građanina na sve društvene poslove nema ni razvijenog socijalizma.

U jugoslovenskom se slučaju nesvrstanost i socijalističko samoupravljanje međusobno uslovljavaju i podstiču kao nerazdvojne komponente istog društvenog i međunarodnog stremljenja i iskustva, u kojem se dobro shvaćeni interes sopstvene zemlje spaja sa saznanjem o potrebi korenitog menjanja zatečenog sistema međunarodnih odnosa.

*

Socijalistička Jugoslavija je imala svoju spoljnu politiku pre nego što je Jugoslavija postala socijalistička. Rađala se u krilu starog društva, u obliku opcija onih snaga koje su istorijom i odnosima u društvu bile pozvane da ga razore. Kao što je, na primer, odlukama o osnivanju komunističkih partija Hrvatske, Slovenije i Makedonije anticipirala federativnu strukturu buduće socijalističke zajednice, Komunistička partija Jugoslavije je, drugim odlukama i delima, polagala temelje nezavisne jugoslovenske spoljne politike koju predrevolucionarna država nije mogla, a ni htela da dosegne.

Početak anticipirane nezavisnosti Jugoslavije obeležen je, u tom smislu, odlukom novog rukovodstva KPJ, što ga je 1937. godine sastavio Josip Broz Tito, da se vrati iz emigracije u zemlju

Digitized by Google

i odrekne novčane pomoći Kominterne. Bez obzira na druge, neposredne razloge za tu odluku, objektivno i na dugi rok ona je značila, pre svega, oslanjanje na sopstvene snage. Izvanredno je značajno bilo dosledno suprotstavljanje Komunističke partije Jugoslavije sve većoj fašističkoj opasnosti u zemlji i svetu. Povinujući se kominternovskoj disciplini i prihvatajući sovjetsko tumačenje pakta s nacističkom Nemačkom (1939) — koji je značio, između ostalog, i podelu sfera interesa — KPJ ga je *u svom delovanju de facto ignorisala*, odnosno nastavila je borbu protiv fašizma i pripreme za odbranu zemlje. Zato se za jugoslovenske komuniste nije postavljalo pitanje: »za šta, za koga?« kada je trebalo braniti zemlju takvu kakva je bila. A kada je okupirana i podeljena među okupatorima — komunisti su pošli u novu akciju.

Narodnooslobodilačka borba je bila izraz njihove rešenosti da se originalnom kombinacijom nacionalne i socijalne motivacije postigne najveća moguća vojna efikasnost, uz duboke i nepovratne promene u društvenom poretku. Od ukidanja starih i stvaranja novih organa vlasti, na oslobođenim i neoslobođenim područjima, preko osnivanja proleterskih brigada i neprekidnog ponavljanja da nema povratka na staro, do odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a i proklamovanja nepovredivog integriteta *celokupne* teritorije Jugoslavije (»tuđe nećemo, svoje ne damo«), narodnooslobodilačka borba je bila sinonim socijalističke revolucije, a istovremeno otpor novoj igri velikih sila sa sudbinama drugih zemalja, uključujući i savezničke.

Za velike zapadne saveznike ta je igra bila nastavak duboko ukorenjene evropske tradicije o podeli i preraspodeli zatvorenih lovišta. Oslanjajući se na svoje naglo nabujale snage, Sjedinjene Države su se brzo i lako priklonile toj tradiciji. To je, skoro istovremeno i oslanjajući se na isti faktor superiorne oružane sile, učinio i Sovjetski Savez. Suprotno lenjinskim načelima iz vremena Oktobra — o striktnom poštovanju prava na samoopredeljenje, ukidanju tajne diplomatije i drugim — Staljin se opredelio za tajnu diplomatiju i za pogađanje o sferama interesâ. Prihvatio je apsolutno prvenstvo državnog razloga sopstvene države, ne obazirući se ni na suverena prava naroda ni na autohtona revolucionarna vrenja i nacionalnooslobodilačke pokrete, ukoliko oni nisu bili u skladu s tim razlogom. U okviru džinovskog antifašističkog ratnog napora i uporedo s ranije neviđenim rastom demokratske svesti čovečanstva javljali su se zameci vojno-političkih blokova, koji će ubrzo posle rata postati nova pretnja miru, a još više nezavisnosti naroda i međunarodnoj saradnji na osnovu ravnopravnosti, što je, inače, spadalo u proklamovane ratne ciljeve antihitlerovske koalicije.

Jugoslovenska socijalistička revolucija se nije mogla smestiti u shemu međunarodnog poretka krojenu u Teheranu, u Jalti i Potsdamu, koja je predviđala likvidaciju jednog velikog svetskog zla, fašizma, ali ne i fundamentalnijeg, starijeg i postojanijeg zla — dominacije jačih nad slabijima, neravnopravnosti i, »po pot-

Digitized by Google

rebi«, međunarodnog nasilja. Otuda nastojanja da se tokovi te revolucije uspore, pregrade ili skrenu u druge vode. U nekim slučajevima bila su prouzrokovana očiglednim klasnim interesima i preferencijama, političkim tradicionalizmom i sistematskom netrpeljivošću prema revolucijama, a u drugim — već pomenutim državnim razlogom i pokušajem da mu se, u ime viših interesa socijalizma, eventualne revolucije bez pogovora podrede.

Istorija je dokazala da su Staljin i njegovi saradnici želeli pokrete otpora u Evropi, ali samo u funkciji sovjetskog ratnog napora, a ne i kao nosioce revolucionarnih promena koje bi, sledeći sopstvenu logiku, narušavale njihove sporazume s velikim partnerima. Sudbina narodnooslobodilačkog pokreta u Grčkoj, koji je dejstvovao u priznatoj britanskoj sferi uticaja, jedan je od tragičnih spomenika danima kada su blokovi nastajali. Primer nije usamljen. Istorija narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji ima, pored svog osnovnog antifašističkog i revolucionarnog značenja, i smisao neprekidnog spora sa pokušajima da se sačuvaju stara politička i ekonomska uporišta na našem tlu ili steknu nova. Britanska strana unosila je »fifti-fifti« sporazum o podeli interesnih sfera, predratnu funkciju inostranog (verovatno ne samo britanskog) kapitala u Jugoslaviji, kontinuitet *ancien régimea*, svoj uticaj na kraljevsku vladu u izbeglištvu, nevoljno, ali realističko prihvatanje dela »svršenih činjenica«, a sovjetska strana, očigledno, efektive i ostvarenja narodnooslobodilačkog pokreta. Kritikom na račun mnogih postupaka jugoslovenskih komunista (od stvaranja proleterskih brigada do državotvornih odluka AVNOJ-a), savetima da se traže kompromisi s predstavnicima starog režima, a posebno sopstvenim predusretljivim držanjem prema njima — nastojala je da obezbedi primenu i poštovanje sporazuma o podeli sfera uticajâ.

Razumevanje prvih koraka, i problema, nove Jugoslavije u međunarodnom životu iziskuje nekoliko načelnih reči o odnosu autentičnih revolucija i postojećih, etabliranih državnih interesa u preovladavajućem sistemu međunarodnih odnosa. Revolucija ne bi ni bila autentična ako ne bi tražila i nalazila *svoja* društvena i politička rešenja. Ona mogu imati izvesne presedane, ali su, po pravilu, i originalna. Uz to, autentična revolucija, pogotovo autentična socijalistička revolucija, *samostalan* je čin, kojem odgovara široka sloboda međunarodne akcije, *samostalna* spoljna politika. Revolucija će se prirodno solidarisati sa sličnim stremljenjima — tačnije, sa svim slobodarskim težnjama, nacionalnim i socijalnim — ali njena solidarnost treba da bude dobrovoljna, na samostalnim odlukama zasnovana. Ako neko, u zemlji ili izvan nje, zanemari ili pokuša da gazi neophodnu samostalnost, to će dovesti do iskrivljavanja, u težim slučajevima do degeneracije revolucionarnog procesa, ili do neizbežnih nesporazuma, otpora i sukoba. Hoće li se dogoditi jedno ili drugo — zavisi od objektivnih okolnosti i subjektivnih činilaca, a u presudnoj meri svakako od jedinstva pokretačkih snaga revolucije, od rešenosti i sposobnosti da očuvaju njenu autentičnost. To nije teorijska kon-

Digitized by Google

strukcija, a još manje samo deklaracija o namerama, nego rezultat povelikog iskustva koje se svakim danom povećava. Razbijajući stari društveni poredak, dosadašnje socijalističke revolucije inaugurisale su i novu spoljnu politiku, koja se, po pravilu, nije uklapala u interese ili planove nekih moćnih činilaca međunarodnog života. Od daljeg toka revolucije, od odnosa unutrašnjih, a katkad i međunarodnih snaga, od spremnosti i sposobnosti revolucionarnih snaga da rešavaju svoje istorijske zadatke — zavisilo je i to da li će njihovo nezavisno i prirodi revolucije primereno spoljnopolitičko delovanje biti trajno ili će ustuknuti pred starim, u suštini imperijalističkim pravilima međunarodnog ponašanja.

Koreni jugoslovenske socijalističke revolucije bili su dovoljno duboki, snage što su je nosile dovoljno velike, svest o njihovim zadacima i odgovornostima dovoljno jaka, a da bi se njihova domaća ili međunarodna akcija mogla sabiti u tuđe kalupe. Samostalna odluka, zasnovana na sopstvenoj proceni prilika i na osećanju odgovornosti sopstvenom narodu bila je, i ostala, uprkos svim iskušenjima i pritiscima, bitno obeležje spoljne politike socijalističke Jugoslavije. Među izvorima njene nesvrstanosti socijalistička revolucija zauzima počasno mesto.

Godina 1948. je, i u tom smislu, značila nastavak i ubrzavanje revolucije. Razume se da su se morali istraživati uzroci staljinskog pritiska na Jugoslaviju — društveni, ideološki i politički — i izvući odgovarajući zaključci o opasnostima državno-kapitalističkog zastoja i nazadovanja u ranim fazama socijalizma. Na polju međunarodnih odnosa je taj pritisak neosporno učvrstio Jugoslaviju u njenom neprihvatanju politike sile uopšte, sporazumâ o sferama uticajâ i nastojanja da se, na osnovu takvih sporazuma, onemogući ili sputa nezavisnost manjih, ekonomski manje razvijenih i slabije naoružanih zemalja. Neopravdan je, ipak, postupak — prilično rasprostranjen u svetu — da se 1948. godina opisuje kao početak nezavisne jugoslovenske spoljne politike na putu ka nesvrstanosti. Godine 1948. ni Rezolucije Informbiroa, sa njenim neposrednim i dugoročnim posledicama, ne bi bilo da jugoslovenska socijalistička revolucija nije bila autohtona i nezavisna u svojim odlukama, da tim odlukama nije ometala, pored ostalog, program da se posleratni svet uredi samo voljom velikih sila. Odbacivanje Rezolucije Informbiroa, odnosno suprotstavljanje staljinskom pritisku, bilo je, za jugoslovenske komuniste, izraz vernosti sopstvenoj revoluciji. Ostaje, međutim, i činjenica da su promenjene prilike u kojima se Jugoslavija našla te, izuzetno važne 1948. godine podsticale, uprkos vrlo velikim neposrednim teškoćama, formiranje takvih globalnih koncepcija koje su našle svoj celovit, zaokrugljen izraz u politici nesvrstanosti. Utoliko više što je otpor Jugoslavije staljinskom diktatu značio *u praksi* odbacivanje članstva u bloku, u vreme kada su se blokovi upravo konstituisali, kao što je, obratno, pritisak na Jugoslaviju bio sastavni

Digitized by Google

deo nastojanja da se izgradi blok u kojem neće štrčati jedna nezgodna i sa staljinskog gledišta nepripitomljena revolucija.

Drugim rečima, odbrana nezavisnosti i prava na samostalan izbor puteva socijalističkog razvitka, nametnuta Jugoslaviji Staljinovom politikom, podsticala je traganje za takvim univerzalnim rešenjima koja će, bolje od postojećeg sistema međunarodnih odnosa, obezbeđivati nezavisnost i suverenitet *svih zemalja*, kao i mogućnost da same biraju svoj poredak i put u budućnost.

To se odigravalo u takvim međunarodnim prilikama u kojima su odbrana i promocija prava na nezavisnost postali akutni. Raspalo se savezništvo iz nužde, oličeno u velikoj antihitlerovskoj koaliciji, a zamenile su ga međusobno suprotstavljene grupacije sila čiji je cilj bio da zaštite utvrđene sfere uticaja (ili, po mogućnosti, njihovo širenje), ali i da obezbede dominaciju interesa najveće, najjače sile u sopstvenoj grupaciji, bloku. U isto vreme je raspadanje kolonijalnih imperija — započeto u drugom svetskom ratu i podstaknuto, između ostalog, i proklamovanim demokratskim ratnim ciljevima antihitlerovske koalicije — doživelo naglo, dramatično i za mnoge neočekivano ubrzanje. Primer Indije, Indonezije, Vijetnama sledile su mnoge azijske i afričke zemlje, da bi se, mnogo godina kasnije, i osobeni latinskoamerički rezervat Sjedinjenih Država, omeđen Monroovom doktrinom i osiguravan američkom ekonomskom i oružanom snagom, pokazao prijemčivim za izazov nezavisnosti. Oslobođene političke stege kolonijalizma, ali i dalje ekonomski zavisne od bivših metropola i industrijski razvijenih zemalja uopšte, te zemlje nisu videle, po pravilu, garantiju svoje nezavisnosti ni mogućnost za rešavanje svojih razvojnih problema u pristupanju jednom ili drugom bloku. Pod diktatom međublokovske konfrontacije i sopstvenih političkih i privrednih ambicija Sjedinjene Države su praktično napustile tradicionalni antikolonijalizam, angažujući često i sopstvene snage i mehanizam Atlantskog pakta za odbranu kolonijalističkih pozicija ili, pak, za zamenu tih pozicija američkim uticajem. Na drugoj strani, Sovjetski Savez je pružao aktivnu i efikasnu političku i drugu podršku antikolonijalističkim pokretima uglavnom samo u funkciji svoje strategije u »hladnom ratu«, što znači da ta podrška nije bila bezuslovna. Priključivanje jednom ili drugom bloku nije moglo biti, u takvim okolnostima, rešenje za probleme nacionalnooslobodilačkih pokreta, nabujalih krajem četrdesetih i tokom pedesetih i šezdesetih godina ovog veka. Tu su bile i narasle snage socijalizma, izražene, razume se, ne samo u konstituisanim socijalističkim državama istočne Evrope nego i u značajnim vanevropskim revolucijama (od izuzetnog je značaja bila kineska revolucija) i u manje ili više jasno artikulisanom socijalističkom opredeljenju mnogih nacionalnooslobodilačkih pokreta. Staljinizam je naneo veliku i srazmerno dugotrajnu štetu uticaju većine komunističkih partija, uključujući i partije u razvijenim kapitalističkim zemljama, ali je socijalizam — dominantno društveno stremljenje našeg vremena — i u takvim uslovima nalazio načina da se izrazi, postajući pri tom u pravom smislu reči svetski proces.

Digitized by Google

Sve su te okolnosti iziskivale zamenu, doktrinarnu i praktičnu, za sistem međunarodnih odnosa izgrađen u eri imperijalizma.

To su bili politika i pokret nesvrstanosti, taj novi i složeni međunarodni fenomen, »izraz, rezultat i produžetak antiimperijalističke revolucije narodâ« (Kardelj), izraz potrebe da se postigne i odbrani njihova nezavisnost, spreče polarizacija sveta oko središta blokova i nuklearna katastrofa, stvore uslovi za brži napredak ekonomski nerazvijenih zemalja, ali, više od svega toga, da se radikalno i svestrano demokratizuje nasleđeni, arhaični sistem međunarodnih odnosa.

Socijalistička Jugoslavija je svojim društvenim bićem, svojim međunarodnim položajem i svojim životnim interesima bila predodređena da postane jedan od pokretača i najaktivnijih pobornika nesvrstanosti.

Još nekoliko reči o društvenom biću Jugoslavije kao determinanti njene spoljne politike. Već je ukazano na to koliko se autohtona socijalistička revolucija opirala neodgovarajućim kalupima i dogmama, ali i »uklapanju« u nagodbe velikih sila na račun drugih zemalja. Ukoliko je revolucija više odmicala u ostvarivanju svoje istorijske misije, utoliko je i njen spor sa ustaljenim poretkom međunarodnih odnosa postajao očigledniji. Posle teške, ali za revoluciju vrlo plodonosne 1948. godine, usledilo je osnivanje radničkih saveta. Otvoren je put socijalističkom samoupravljanju. Rečeno je već da ne mora svaka nesvrstana zemlja da bude ni socijalistička, a ni samoupravljačko-socijalistička (i bez toga je dovoljno motiva za opredeljivanje za nesvrstanost), ali da je teško zamisliti socijalističku samoupravnu zemlju koja ne bi usvojila načela i ciljeve nesvrstanosti. Proces čovekovog razotuđenja, humanizacijom odnosa u društvu i nastojanjem da svako utiče na modeliranje sopstvenog i zajedničkog života, u sferi međunarodnih odnosa mora se ispoljiti u sličnim stremljenjima. Odluke o krupnim pitanjima rata i mira milenijumima su bile otuđene od »običnog« čoveka. Tokom vremena, razvitkom sredstava za proizvodnju i za uništavanje, a pogotovu jačanjem moći države u eri imperijalizma — one su se još više udaljile od građanina modernog polisa. Demokratizacija međunarodnih odnosa je pandan i, u izvesnom smislu, produžetak demokratizacije društvenih odnosa. Podruštvljavanje politike razvitkom integralnog socijalističkog samoupravljanja podrazumeva i podruštvljavanje spoljne politike. A spoljna politika koja nastaje kao izraz interesâ i volje radničke klase, ali i kao rezultat saglasnosti, konsenzusa kvaziceline društva biće načelno nezavisna, miroljubiva, zasnovana na poštovanju sloboda i prava svih, ali i na saznanju o neophodnosti intenzivne i ravnopravne međunarodne saradnje. Načelno zato što se u dosadašnjoj istoriji povremeno postizao nacionalni konsenzus, prividan ili stvaran, i oko drukčijih koncepata spoljne politike, ali je on, po pravilu, bio kratkoročan, prolazan, a *uvek* zasnovan na nedemokratskom manipulisanju javnim mišljenjem i na iskrivljenim predstavama o nacionalnom interesu. Vrlo je

Digitized by Google

teško zamisliti da bi sistem u koji se ugrađuju, pored ostalog, objektivne informacije o svetu i neprekidna demokratska konsultacija mogao proizvoditi nešto drugo a ne međunarodno ponašanje i spoljnu politiku manje ili više srećno nazvane nesvrstanošću. Između socijalističkog samoupravljanja i nesvrstanosti postoji prirodna, organska i funkcionalna veza. Teorijski govoreći, socijalistička Jugoslavija je mogla biti nesvrstana i bez samoupravljanja, ali sigurno je samoupravljanje stvorilo njenom nesvrstanom opredeljenju izvanredno stabilnu i trajnu društvenu podlogu, omogućujući potpuni sklad i dejstvujuću uzročnu vezu između preovladavajućeg društvenog odnosa i spoljne politike.

Višenacionalnost i federalizam su, takođe, važni oslonci i podsticaji nesvrstanoj spoljnoj politici Jugoslavije. Po svojoj strukturi i problemima razvoja Jugoslavija je u mnogo čemu svet u malom. Statistički na granici između zemlje u razvoju i srednjerazvijene industrijsko-poljoprivredne zemlje, ona obuhvata srazmerno razvijena, ali i, za evropske pojmove, još izrazito nerazvijena područja. Pri tom se granica između jednih i drugih često podudara sa geografskim rasporedom naroda i narodnosti, što unutarjugoslovenskom odnosu Sever—Jug daje dopunsko političko značenje. Na osnovu sopstvenih interesa i saznanja o opasnosti od sve dubljeg jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, Jugoslavija se identifikuje sa stremljenjima zemalja u razvoju, a ona su, opet, ugrađena u načela i ciljeve politike nesvrstanosti. Tu je, međutim, i pomenuta domaća kompleksnost. Potreba da se smanji unutrašnji raskorak u stepenu razvijenosti naporima manje razvijenih područja, ali i izdvajanjem dela dohotka razvijenijih regiona za postizanje tog cilja, pluralizam interesa i nemogućnost da se, u postojećem sistemu, jedan interes nadredi drugom — sve je to omogućilo Jugoslaviji da stekne značajno iskustvo u ostvarivanju konsenzusa bez kojeg pokret nesvrstanosti ne bi mogao dejstvovati, čak ni postojati. Dilema s kojom se pokret suočava — kako postizati demokratsku saglasnost bez majorizacije, a pri tome izbeći političku paralizu — dobro je poznata i uglavnom uspešno razrešavana u praksi jugoslovenske federacije. I u tom smislu je zalaganje za usklađivanje interesa u pokretu nesvrstanosti, koje će biti istovremeno demokratsko i efikasno, za Jugoslaviju produžetak sopstvenog iskustva.

Geopolitičkom položaju Jugoslavije kao uzroku njene nesvrstanosti pripisivan je, ponegde, neodgovarajući, u svakom slučaju prevelik značaj. Teza je poznata: Jugoslavija je »između Istoka i Zapada«, želi tamo i da ostane, pa je zato nesvrstana, a njen geografski položaj i strategijska važnost prostora na kojem se nalazi olakšavaju ili otežavaju (mišljenja se razlikuju) to nastojanje. Ova je teza u mnogo čemu manjkava, i što se Jugoslavije i što se nesvrstanosti tiče. Istok i Zapad su, u savremenom političkom rečniku, pojmovi koji obeležavaju kompleksno političko-ideološko, ali, pre svega, interesno grupisanje, pod dominacijom po jedne

Digitized by Google

velike sile. Kao socijalistička zemlja, Jugoslavija ne smatra da je sav socijalizam ovoga sveta oličen u onome što sebe naziva »realnim«, odnosno da je omeđen okvirima Varšavskog pakta, niti da u kapitalističkim zemljama nema ničeg drugog osim kapitalizma. Linija deobe socijalizam—kapitalizam nije, figurativno govoreći, vertikalna, odnosno geografska, nego horizontalna, odnosno društvena. Visokorazvijenog socijalizma — u marksovskom tumačenju — još nema. U nekim slučajevima reč je o izvesnim socijalističkim ostvarenjima manje ili više opterećenim nasleđem kapitalizma, a u drugim slučajevima o kapitalizmu koji opsedaju i, gde je moguće, nagrizaju socijalističke snage i stremljenja. Tome treba dodati izvanredno važne socijalističke potencijale modernih nacionalnooslobodilačkih pokreta i zemalja stvorenih njihovom borbom, što sve zajedno čini, idejno i praktično, socijalizam kao svetski proces. Socijalistički razvitak Jugoslavije je, razume se, deo tog procesa, ali kao što se socijalizam ne može na globusu crvenom bojom jasno odeliti od kapitalizma, tako ni Jugoslavija ne prihvata da bude svrstana u jednu ili drugu geografski definisanu ideološko-političku grupaciju, a ni smeštena između njih. Solidarni sa svakim istinskim socijalističkim naporom, jugoslovenski komunisti s pravom odbijaju da stave znak jednakosti između interesa socijalizma kao svetskog procesa i interesa ove ili one države ili grupe država, koji ne sadrže samo klasno-socijalne nego i druge motive, često i nasleđene ambicije svrgnutih vladajućih klasa. U tom smislu Jugoslavija nije ni na Istoku ni na Zapadu, a ni u nekom, u ideološkom smislu imaginarnom, međuprostoru.

To važi za Istok i Zapad i kao blokovske grupacije s određenim političkim, strategijskim i ekonomskim interesima. Odbivši da prihvati diktat i pravila igre jedne grupacije, Jugoslavija ni za trenutak nije razmatrala mogućnost da pristupi drugoj, ne samo zbog njene klasno-ideološke sadržine (iako je i to bilo vrlo važno) nego i zbog iskustva, stečenog 1948. godine, da se uspešan hod jugoslovenske socijalističke revolucije i zaštita temeljnih interesa zemlje mogu obezbediti samo *izvan blokova*. Netačno bi, međutim, bilo ako bi se ovo »vanblokovsko« stanje definisalo kao položaj »između Istoka i Zapada«, jer bi se mogao steći utisak o neutralnosti, a jugoslovenska spoljna politika nikad nije bila neutralna. Mada i tradicionalni evropski i vanevropski neutralizam doživljavaju izvesnu evoluciju, koja ih neosporno približava nesvrstanosti, on je za Jugoslaviju ipak bio suviše pasivan, u zalaganju za rešavanje krupnih problema našeg vremena suviše neuhvatljiv. Jugoslavija je, zbog prirode svog sistema, zbog svoje bezbednosti i zbog svoje vizije međunarodnih odnosa, zainteresovana za *aktivno učešće* u njihovom rešavanju. A takva aktivnost — trajno obeležje jugoslovenske spoljne politike — isključuje i mnogo puta evocirano jednako odstojanje od blokova ili utilitarističko balansiranje između njih. Nezavisan stav prema međunarodnim problemima — globalnim ili regionalnim — može i mora da bude, katkad, bliži stavu jedne ili druge velike sile, jednog

Digitized by Google

ili drugog bloka, ali vrlo često udaljen i od jednog i od drugog. I u tome je jugoslovenska spoljna politika našla svoj izraz u politici nesvrstanosti, odnosno morala je postati, po svojoj prirodi, odlučan pobornik nezavisnog, vanblokovskog karaktera pokreta nesvrstanih zemalja, zasnovanog na shvatanju da bolji međunarodni poredak treba ostvarivati distanciranjem od sistema blokova, ali i nastojanjem da oni postepeno odumiru. Takav stav čini, razume se, bespredmetnom i raspravu o razlikama u društvenim sistemima zemalja-članica blokova jer, očigledno, mir ne ugrožavaju razlike same po sebi, nego pokušaji da se izvesni sistemi, interesi i ciljevi nametnu drugima, međunarodnim nasiljem ili pritiskom.

Jugoslovenska spoljna politika je više od dve decenije identifikovana s bitnim opredeljenjima, zadacima i ciljevima nesvrstanosti, a njen razvitak je, u tom smislu, sastavni deo evolucije politike i pokreta nesvrstanosti.

Beogradska konferencija (1961) bila je »zvanični« početak u suštini znatno starije nesvrstanosti. To pogotovo važi za manje ili više jasno izražene elemente novih, neimperijalističkih, nehegemonističkih i neblokovskih pogleda na svet — koji su se konstituisali u politiku nesvrstanosti — i za odgovarajuća spoljnopolitička ponašanja (uključujući jugoslovensko), koja su se konstituisala u pokret nesvrstanih zemalja.

O vanblokovskom opredeljenju Jugoslavije — koje se bitno razlikovalo od poznatih formula neutralizma — dovoljno se govorilo. Slično su se ponašale i neke druge države proizašle iz nacionalnooslobodilačkih pokreta, suočene sa akutnom potrebom da zaštite svoju nezavisnost, i bilo je prirodno da se njihova uporedna međunarodna aktivnost sve češće usklađuje. Nesvrstanosti bi bilo, u današnjem ili nekom sličnom obliku, i bez savremenih blokova, ali je uobličavanje blokova, krajem četrdesetih godina, neosporno podsticalo jasniju artikulaciju i ubrzanu koordinaciju nesvrstanih stremljenja. Istovremeno je nesvrstanost sazrevala i kao zbir načelâ, kao sistem vrednosti, ukratko: kao politička misao, s kojom individualne spoljne politike nesvrstanih zemlja mogu biti u potpunom ili delimičnom skladu, ali kako će kasnija zbivanja pokazati — nekad i u manje ili više neizbežnom raskoraku.

Kao primer političko-istraživačkog napora, ugrađenog kasnije u idejni fond politike nesvrstanosti, treba pomenuti teorijski i praktično izvanredno važno razjašnjavanje pojma koegzistencije.

Insistiranje na koegzistenciji kao osnovi za regulisanje odnosa među državama postalo je, ponovo, glasnije u vreme prvog jenjavanja »hladnog rata«, sredinom pedesetih godina. Naglašavam »ponovo« zato što je koncepcija miroljubive koegzistencije bila, u Lenjinovo vreme, bitna i često isticana komponenta sovjetske spoljne politike. Oslanjala se na shvatanje, potvrđeno iskustvom oktobarske revolucije, da će zemlje sa različitim društvenim sistemima sigurno dugo živeti jedne pored drugih i da će,

Digitized by Google

ako ne žele da se sukobljavaju, morati međusobno da se podnose i na izvestan način sarađuju. Osnovna načela koegzistencije su — posle gorkog i poučnog iskustva drugog svetskog rata — bila ugrađena i u Povelju Ujedinjenih nacija, da bi neposredno posle rata oživelo, kao idejna podloga blokova u nastajanju, gledište da su sukob i obračun »različitih svetova« neizbežni. Za naša razmatranja je, opet, bespredmetno da li se ovaj međunarodnopolitički fatalizam ispovedao u ime socijalizma ili u ime demokratije, da li su se blokovski instrumenti »neizbežne konfrontacije« nazivali slobodni svet ili socijalistički tabor. Činjenica je da je u tom razdoblju koegzistencija bila u velikoj meri zaboravljena, bar što se velikih sila tiče, i da je ponovo počela da se izvlači iz zaborava tek posle izvesnih političkih promena ili korektura na obema stranama, osobito kada je postalo jasno da bi neposredni međusobni obračun antagonizovanih velikih sila doveo u pitanje njihov fizički opstanak.

Ravnoteža snaga, ili ravnoteža straha, postali su realna osnova za revitalizaciju koncepta koegzistencije — pod tim ili drugim imenom, svejedno — ali je on, u uslovima blokovske deobe, ispoljavao nedvosmisleno jasnu tendenciju da se svede na koegzistenciju blokova. Zemlje sa različitim društvenim uređenjem, udružene u vojno-političke saveze, trebalo bi da prihvate mogućnost mirnog uporednog življenja, što se tumačilo kao bar prećutno poštovanje respektivnih sfera interesâ. U to vreme su, međutim, na veliku međunarodnu scenu aktivno stupile i vanblokovske zemlje, koje su se kasnije nazvale nesvrstane, dajući drukčije viđenje koegzistencije. Po tom viđenju, koegzistencija koja bi se, u suštini, svodila na to da velika sila i njen blok nevoljno uvažavaju životne interese druge strane nije mogla biti istinska garantija mira u svetu, a još manje garantija bezbednosti i neometanog razvitka zemalja koje nisu bile i nisu želele da budu uključene u pomenutu ravnotežu. Takva geografski i politički ograničena koegzistencija ne može da neutrališe »protivkoegzistencijsku« logiku blokovske politike, ni da spreči »protivkoegzistencijsku« unutrašnju represivnu funkciju blokova. Odbijajući da pristupe blokovima, nesvrstane zemlje — uključujući, razume se, Jugoslaviju — izjasnile su se za svet bez blokova. Samo u takvom svetu stvorili bi se uslovi za trajan i stabilan mir, za slobodan i spoljnim pritiscima neometan unutrašnji razvitak svake zemlje i za demokratsku integraciju sveta. A put ka svetu bez blokova ne vodi preko *pasivne koegzistencije zemalja sa različitim društvenim sistemima*, svedene u praksi na krhku koegzistenciju blokova, *nego preko aktivne koegzistencije svih zemalja, bez obzira na razlike i sličnosti u društvenim sistemima*, dakle ne samo socijalističkih i kapitalističkih nego i velikih i malih, jakih i slabih, ekonomski razvijenih i nerazvijenih. I to ne samo u smislu međusobne tolerancije nego i saradnje, koja će pojačavati sigurnost svih i ubrzavati razvitak onih kojima je razvitak najviše potreban. Razlike su, dakle, načelne prirode.

Digitized by Google

Što se nesvrstanih zemalja tiče, opisano shvatanje nije nikakvo naknadno osmišljavanje, nego verna reprodukcija *nekadašnjih shvatanja*. Dovoljno je prelistati dokumente jugoslovenske spoljne politike iz prve polovine pedesetih godina, osobito Titove izjave, a zatim zaključke brionskog susreta Tito—Nehru—Naser (1956) da bi se videlo u kojoj meri se taj aktivni, dinamični koncept koegzistencije — u čijem je središtu bilo shvatanje da sarađivati mogu samo nezavisne zemlje, da države treba prvo da *egzistiraju* kao samostalni činioci međunarodnog života da bi mogle *koegzistirati* — razlikuje od onog drugog koncepta koji se, i politički i međunarodnopravno, još oslanja na nasleđa devetnaestog veka i unapred dozvoljava različite izuzetke od pravila.

Ovaj primer je iznesen zato što se, prvo, na njemu jasno vidi koliko je nesvrstanost od svojih početaka uzburkavala ustajale vode tradicionalne politike sile, i, drugo, stoga što je koncepcija aktivne miroljubive koegzistencije bila ugrađena i ponovo ugrađivana u načela nesvrstanosti.

Najzad, razmatranja o aktivnoj koegzistenciji, to jest o osnovnim načelima politike nesvrstanosti, iziskuju da se sagleda odnos faktora trajnosti i faktora promenljivosti, konstanti i varijabli u toj politici. Samo religije tvrde da poseduju večite i nepromenljive istine, a i one se menjaju, suočene s potrebom da se prilagode promenljivom svetu. Nesvrstanost ne smatra sebe ni religijom ni ideologijom — što bi u jednom socijalno-politički, civilizacijski, religijski izvanredno heterogenom i kompleksnom pokretu inače bilo apsurdno — i ne tvrdi da već poseduje valjana rešenja za sve sadašnje i buduće probleme čovečanstva, čak ni za probleme nesvrstanih zemalja i njihovih međusobnih odnosa. Politika koja teži menjanju ustaljenog reda u međunarodnim odnosima (a nesvrstanost je neosporno takva politika) mora se i sama *razvijati*, suočavati s novim teškoćama i iskušenjima, zauzimati stavove koji ne moraju i ne mogu biti uvek isti. Uostalom, različiti su problemi zauzimali prvo mesto na spisku preokupacija pokreta nesvrstanosti. U prvim godinama se tu nalazilo smanjivanje opasnosti od oružanog obračuna velikih sila, odnosno blokova, i suzbijanje pokušaja da se svet podeli u dve, međusobno suprotstavljene, vojno-političke formacije. Kasnije je to bio veliki i burni proces dekolonizacije, sa propratnim potresima. U središtu pažnje nesvrstanih zemalja su se — uporedo, a kasnije sve više — našli problemi razvitka i ekonomske emancipacije nerazvijenih zemalja. Sedamdesetih godina je u pokretu nesvrstanosti sve više sazrevalo saznanje o tome da u današnjim uslovima niko drugi ne može ponuditi svetu zamenu za nesiguran i čestim krizama izložen međublokovski detant. Dokumenti pokreta izražavaju nastojanje da se ponudi takva zamena, to jest celovit koncept demokratizacije međunarodnih odnosa. Naoko paradoksalno, ali s obzirom na brzi rast pokreta, on se, razumljivo, istovremeno suočio i s pojačanim kontroverzama, sporovima i sukobima, čak i s oružanim sukobima u sopstvenim redovima, s potrebom da se traže i nalaze odgovarajuća sredstva za njihovo rešavanje. Ovi

Digitized by Google

prioriteti se nikad nisu »nepovratno« smenjivali. Oni se, prirodno, međusobno prepliću i dopunjavaju, jer ni jedan od nabrojanih zadataka još nije dokraja rešen. Činjenica je, u svakom slučaju, da su se nesvrstane zemlje morale o svakom od njih — kao i o mnogobrojnim parcijalnim, regionalnim i drugim *konkretnim* problemima koji su ulazili u sferu njihovog interesovanja — izjašnjavati *konkretno*, što znači da njihova podrška ili kritika nisu mogle biti *a priori* upućivane istim zemljama i njihovim postupcima.

Međutim, upravo su konstante politike nesvrstanosti — pre svega njena samostalna, vanblokovska priroda i njena dugogodišnjim iskustvom proverena osnovna načela — predstavljale siguran oslonac pri oceni promenljivih problema za ponašanje u promenljivim prilikama. Globalni zadatak politike nesvrstanosti — korenita demokratizacija međunarodnih odnosa — istorijski je dugoročan. Zato ni postulati te politike, sinteza interesa, odnosno iskustava velikog broja zemalja, i racionalne procene glavnih opasnosti i šansi savremenog sveta nisu kratkoročni. Ne rizikujući grešku u predviđanjima, može se očekivati da će njihova vrednost ostati nesmanjena bar tako dugo dok ne iščeznu poslednji ostaci međunarodnog političkog i ekonomskog sistema imperijalizma i na tom sistemu zasnovana ponašanja velikih, manjih ili malih sila. U tom smislu su autentična načela politike nesvrstanosti u isto vreme i njena *konstanta*.

To važi, *mutatis mutandis*, i za spoljnu politiku socijalističke Jugoslavije. Svaka je spoljna politika, razume se, složen sklop dugoročnih, manje-više trajnih interesa i konkretnih opredeljenja. U jugoslovenskom slučaju, tačnije rečeno u slučaju socijalističke Jugoslavije, faktori trajnosti su vrlo markantni. Revolucija je u ovoj zemlji bila u svemu čin diskontinuiteta, prekid s prošlošću. Posle viševekovne rascepkanosti i podjarmljenosti, posle dve decenije polukolonijalne stagnacije i nemoćnog koprcanja između ambicija i pritisaka tadašnjih evropskih silnika, Jugoslavija se — oslonjena na snage i ostvarenja revolucije, kao i na saglasnost višenacionalne zajednice u vezi s bitnim interesima zemlje — prvi put mogla pojaviti kao pretendent na položaj subjekta međunarodnih odnosa. To je postala i ostala, s neospornim rezultatima. Ukazano je, uglavnom, na sve okolnosti, domaće i međunarodne, koje su jugoslovensku spoljnu politiku činile nesvrstanom. Onome što je već rečeno trebalo bi, možda, dodati još nekoliko napomena. Nezavisnost, bezbednost i međunarodnopolitička akciona sposobnost zemlje zasniva se, prvo, na ubedljivom predočavanju svakom potencijalnom agresoru da se agresija ne bi mogla isplatiti, drugo, na aktivnoj, ravnopravnoj i nediskriminativnoj saradnji sa svim zemljama koje takvu saradnju žele i prihvataju, i, treće, na zalaganju za progresivno menjanje arhaičnih međunarodnih odnosa punih pretnji, nejednakosti i dominacije. Svi pomenuti faktori — od društvenog bića i samoupravnog razvitka socijalističke Jugoslavije do njenog međunarodnog iskustva ili geopolitičkog položaja — daju ovim postulatima njene

Digitized by Google

spoljne politike obeležja trajnosti. To su konstante koje ni promenljive međunarodne prilike ni konkretni zadaci koje treba rešavati ne mogu i ne smeju menjati. Načela i praksa jugoslovenske spoljne politike ne služe očuvanju, konzervisanju nekog postojećeg stanja, nego *razvitku*, unutrašnjem i međunarodnom. Upravo im to, u ovom nemirnom, uzburkanom, za mnoge promene sazrelom svetu, obezbeđuje produktivnost i postojanost.

Digitized by Google

Ilija Marinković

Procesi demokratizacije u Poljskoj

Društveno-ekonomska i politička kriza, koja je ljetos potresla Poljsku, predmet je svestranih analiza u partiji i široj javnosti ove zemlje. Val radničkog protesta narastao je u plimu otvorenih i žestokih rasprava o uzrocima krize i, šire, o procesima koji su povod cikličkom ponavljanju konflikata.

Radni ljudi izgubili su povjerenje u partijsko rukovodstvo i programska obećanja, a i u samoj partiji prekinuta je veza između »vrha« i »baze«. Specifičan ton sadašnjoj diskusiji daje svijest o tome da su i ranije krize (1956, 1968, 1970, 1976) budile nadu u demokratsku obnovu, koja bi se svaki put svela na pragmatičko »gašenje požara«, pri čemu su hladnom vodom zalivane i sve reformatorske inicijative. Iz toga je izvučena pouka da bi sljedeći konflikt ove vrste doveo Poljsku u stanje nacionalne katastrofe.

Autentične demokratske tradicije

U nemilosrdnom obračunu s prošlošću javile su se i tendencije totalnog negiranja svega, pa i evidentnih dostignuća socijalističke izgradnje u poslijeratnoj Poljskoj. Utoliko je i objektivnom promatraču teže ne samo da prati tok najnovijih događaja već i da

Digitized by Google

predstavi realnu sliku povijesnih zbivanja i uvjeta u kojima je tekao proces demokratizacije u ovoj zemlji.

I takav, danas oštro kritizirani takozvani «gierekovski period« ostavio je, ipak, za sobom niz dobrih institucionalnih rješenja, koja, na žalost, nisu našla odgovarajuću primjenu u praksi. Radničko samoupravljanje je ne samo u govorima i partijskim dokumentima nego i u Ustavu (promijenjenom 1976. godine) proglašavano za »osnovnu kariku socijalističke demokratije«, a stvarani su i drugi organizacioni i pravni temelji za reformu privrednog sistema i decentralizaciju metodâ rukovođenja i planiranja.

»Svi se moramo učiti demokratiji!« — bila je jedna od maksima bivšeg prvog sekretara CK PURP Edwarda Giereka, i to se odnosilo koliko na građane toliko i na rukovodeći kadar. Očito je da se tim pozivima najžešće suprotstavljao vrlo snažni birokratski aparat, koji se mogao mobilizirati jedino partijskim direktivama i vladinim uredbama.

Zakon o radničkom samoupravljanju, donijet još 1958. godine, prevaziđen je u praksi ne samo brzim razvitkom proizvodnih snaga i jačanjem klasne svijesti radnika nego i proturječnostima u razvoju poljskog sistema planiranja i rukovođenja. Uprkos političkim deklaracijama, rukovodstvo je pod pritiskom ekonomskih teškoća jačalo mehanizme centralističkog upravljanja odlažući reforme za »bolja vremena«. Vladina Planska komisija i ministarstva miješali su se u sve i svašta, neposredno rukovodili ne samo granama nego i preduzećima, te su pod teretom tolikih kompetencija i ingerencija najzad izgubili kontrolu nad cijelim društveno-ekonomskim mehanizmom.

Sve je to bilo suprotno duhu poljskog naroda i njegovim demokratskim tradicijama. Jer treba znati da su se prvi oblici zadrugarstva i samouprave javljali kod Poljaka još u doba ropstva, dok je u doba poljskog kraljevstva uvijek bilo otpora centralnoj vlasti (provođenje kraljevih odluka kontroliralo je plemstvo okupljeno u Sejmu).

»Poslije 1970. godine« — rekao je na Šestom plenumu CK PURP Józef Tejchma[1] — »došlo je do nazadovanja u mnogim područjima društvenog života i jačanja centralističkog rukovođenja, te se pokazalo da je snaga tako vršene vlasti bila iluzorna, jer je oslabila svoju političku bazu i ostala društveno naga, odnosno birokratska.«

»Ispod površine svega toga« — dodao je on — »razvijao se proces destrukcije radničkog, seoskog, društvenog i teritorijalnog samoupravljanja. Parole samoupravljanja nikada nisu bile u suprotnosti sa idejom socijalizma i njegovim političkim sistemom; naprotiv, bile su njegov program, shvaćen kao razvoj demokratije. Bio je to ne samo program nego i naša najljepša tradicija. Stambeno zadrugarstvo nastalo je u radničkom pokretu, a njegov poznati zagovornik bio je Bolesław Bierut. Za poljoprivredno zadru-

[1] Diskusija na Šestom plenumu CK PURP, »Tribuna Ludu«, 6—8. oktobra 1980.

Digitized by Google

garstvo zalagao se seljački pokret, a među njegovim tvorcima nalazili su se poznati narodnjaci, kao Józef Niećko. I samoupravna udruženja stvaralaca i inteligencije dio su progresivnih tradicija naše prošlosti.«

Prvi radnički komiteti

O sudjelovanju kolektiva u upravljanju preduzećima se sve više govori u istočnoevropskim socijalističkim zemljama. Poljsko iskustvo je, međutim, najznačajnije, jer je riječ o samorodnim idejama sa dugim historijskim tradicijama.

U oktobarskoj revoluciji, na područjima koja su se nalazila pod carskom Rusijom, poljski industrijski baseni predstavljali su plodno tlo za nastajanje i razvoj pokreta radničkih deputata. U mnogim preduzećima stvarani su tvornički komiteti i drugi oblici radničkog samoupravljanja. Mada su djelovali samo osam mjeseci, savjeti deputata ostavili su dubok trag u novijoj povijesti poljskog radničkog pokreta.

Statuti tvorničkih komiteta, što su osnovani u novembru 1918. godine, zalagali su se za široko sudjelovanje kolektiva u odlučivanju (iako je bila riječ o privatnim preduzećima!) i borbu protiv špekulanata, koji su nastojali da iskoriste nesređenu političku situaciju. Odlukom Varšavskog savjeta radničkih deputata, sredinom januara 1919, tvornički komiteti su ovlašćeni da zapošljavaju i otpuštaju radnike, kontroliraju sprovođenje propisâ o zaštiti na radu i vrše nadzor nad proizvodnjom. U slučaju da vlasnik želi zatvoriti tvornicu, komitet je imao pravo da proglasi nacionalizaciju i preuzme upravljanje tvornicom.

»Osobito je značajno što su tadašnji radnički aktivisti, vodeći tešku borbu, gledali na zadatke radničkog samoupravljanja ne samo kroz prizmu unutrašnjih potreba preduzeća već su samoupravljanje smatrali instrumentom borbe za vlast radnog naroda i za najživotnije interese nacije« — pisao je krajem 1978. sindikalni list »Glos pracy« u povodu 60. godišnjice nezavisnosti Poljske.

Te forme radničke demokratije nisu bile dugog vijeka: buržoazija je uspjela ugušiti revolucionarna kretanja, zamjenjujući ih nacionalističkim parolama, u ime kojih je krenula u osvajački rat protiv mlade sovjetske republike. Ljevičarske partije nastojale su s vremena na vrijeme oživiti samoupravne ideje u djelovanju sindikata, te osnivanjem stambenih, zemljoradničkih i drugih zadruga.

Tek pred kraj drugog svjetskog rata i u prvim danima oslobođenja dolazi do novih, često stihijski pokretanih inicijativa radničke klase. U početku na oslobođenoj teritoriji istočno od Visle, a docnije u Šljonsku, Poznanju i drugim rudarsko-industrijskim basenima radnici su spontano osnivali radničke komitete, koji su u prvo vrijeme štitili društvenu imovinu od pljački i sabotaža, a zatim obnavljali industriju i faktički upravljali proizvodnim i društvenim procesima u preduzećima.

Digitized by Google

Kratak vijek tvorničkih savjeta

Prvi organi samoupravljanja, nazvani tvornički savjeti, ponikli su spontano u bazi, ali su ubrzo bili i zakonom sankcionirani. Početkom februara 1945. godine donijeta je Uredba o tvorničkim savjetima koja je poslije dvije godine izmijenjena i dopunjena. Ovi propisi ni do danas nisu formalno ukinuti, mada ih je, još u staljinističkom periodu, praksa dezavuirala.

Prema Uredbi iz 1945, tvornički savjeti su osnivani u svim preduzećima koja zapošljavaju više od 20 radnika, bilo da je riječ o privatnim ili nacionaliziranim radnim organizacijama. U državnim preduzećima predsjednik savjeta je bio član uprave, a u privatnim je vlasnik bio obavezan da jednom mjesečno organizuje sastanak sa savjetom, a da tromjesečno podnosi izvještaj o poslovanju. Mandat člana savjeta trajao je godinu dana. Poslodavac nije mogao kazniti niti otpustiti člana savjeta bez saglasnosti samoupravnog organa, čime je stvoren sistem zaštite od samovolje privatnih vlasnika ili uprava državnih preduzeća.[2]

Jačanje direkcija, osobito direktora kao predstavnika države, osnivanje i konsolidiranje sindikalnih podružnica, koje se vrlo brzo stavljaju u službu administracije, nezadrživo snaženje sistema centralnog planiranja i centraliziranog administrativnog upravljanja privredom — sve to potiskuje i guši radničke savjete, koji ne samo što gube funkciju odlučivanja već sve manje predstavljaju kontrolne i savjetodavne organe.

Ideje radničkog samoupravljanja ponovo oživljuju tek tokom procesa destaljinizacije, kada je — poslije smrti Boleslawa Bieruta — došlo do promjena u rukovodstvu poljske partije i novih napora za demokratizacijom unutrašnjeg života. Ne želeći da izgubi monopolistički položaj, partijski aparat je u početku oklijevao s reformama, što — zajedno s nekim nepromišljenim, palijativnim mjerama — izaziva ogorčenje radnika, koji 1956. godine izlaze na ulice, demonstriraju, a u Poznanju čak padaju kao žrtve sukoba s milicijom.

Povratak Wladyslawa Gomulke na čelo partije mnogi su protumačili kao signal za radikalniju promjenu kursa, što je donekle potvrdio i Osmi plenum CK Poljske ujedinjene radničke partije. Kada danas čitamo neke, već povijesne dokumente o poslijeratnoj politici poljske partije, ne možemo se oteti dojmu da su sve krize (1956, 1968, 1970, 1980) imale zajednički nazivnik: svaki put je dolazilo do okoštavanja sistema, koji bi najzad izgubio moć samoodbrane. Slični su ili identični i uzroci konflikata, a ne razlikuju se bitnije ni rješenja koja se nude za izlazak iz krize.

Na oktobarskom Osmom plenumu 1956. godine, na primjer, govorilo se o velikim disproporcijama u razvoju pojedinih grana, opadanju produktivnosti, negativnoj vanjskotrgovinskoj bilanci, zaostajanju poljoprivrede i ponajviše o problemima niskog životnog standarda. Ti problemi se ni tada, kao ni danas, nisu mogli rješavati

[2] Janko Klikovac, *Radnički savjeti u Poljskoj*, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1971.

Digitized by Google

jedino povećanjem plata. Izlaz se tražio u mijenjanju strukture proizvodnje, što je zahtijevalo promjenu cijele koncepcije privrednog razvoja zemlje, metoda rukovođenja privredom i sistema planiranja.

Gomulka i njegovi suradnici (docnije nasljednici) nisu se mogli osloboditi shvatanja da jedino centralizirano planiranje i državno rukovođenje odgovaraju principima socijalističkog privređivanja. Zbog toga je samoupravljanje prihvaćeno isključivo kao eksperiment, ograničen na određen broj odabranih preduzeća.

Zakon o radničkom samoupravljanju

Ali radnici su, ne čekajući formalno-pravna rješenja, samoinicijativno osnivali nove tvorničke savjete. Bojeći se da bi takvo, spontano i nekontrolirano formiranje samoupravnih organa moglo dovesti do lančanog raspadanja cjelokupnog dotadašnjeg sistema, novo rukovodstvo je — bez odgovarajućih priprema — već sredinom novembra 1956. godine usvojilo Zakon o radničkim savjetima. Njime je trebalo osigurati »pravno reguliranje materije«, ali je praktično poslužio sužavanju kompetencija i prava radničkih savjeta.

Prema tom zakonu, direkcija bi morala biti samo izvršni organ radničkog savjeta, a umjesto direktora, koji je dotle, po sovjetskom uzoru, bio svemogući »jedinonačalnik«, trebalo je uspostaviti kolektivnu upravu (savjet). Takve i slične ideje su u praksi iznevjerene, pa su već i prvi izbori za radničke savjete u većini slučajeva ispali formalna lakrdija. Praktično je stvorena četvorougaona rukovodeća oligarhija (direktor-partijski sekretar-predsjednik sindikata-predsjednik radničkog savjeta).

Kao i prilikom gušenja tvorničkih savjeta 1948/49. godine, tako je i sada sindikat »pomogao« šabloniziranju, a zatim i likvidaciji radničkih savjeta, koji su se sve više udaljavali od stvarnih interesa kolektiva i gubili povjerenje radničke klase. Najzad, na Četvrtom kongresu Saveza sindikata Gomulka predlaže osnivanje (umjesto savjeta) konferencija radničkog samoupravljanja, u koje se više ne biraju, nego imenuju članovi rukovodstava sindikalne podružnice, partijske organizacije i direkcije.

Ova Gomulkina »inicijativa« je sankcionirana donošenjem novog zakona o radničkom samoupravljanju 20. decembra 1958. godine. Više se ne govori o upravljanju, već o »saučestvovanju u upravljanju«, a uz to konferencija radničkog samoupravljanja (KRS) ima »pravo kontrole i nadzora nad djelatnošću preduzeća«. Dok je ranije direktor bio izvršni organ, odgovoran za svoj rad savjetu, novim propisima se individualno rukovođenje (»jedinonačalije«) ponovo proglašava za »nezamjenljiv princip upravljanja« u planskoj socijalističkoj privredi.

Još uža tijela (takozvani »kolektivi« sastavljeni od direktora, rukovodilaca i »aktivista« društvenih organizacija) vremenom su

Digitized by Google

uzurpirala prava radnih ljudi da sudjeluju u odlučivanju. Time se »radnička samouprava« izolovala od baze i integrirala u etatističku koncepciju izgradnje socijalizma u Poljskoj.

Kriza 1970. godine

Politički događaji 1967/68. godine (studentski nemiri, kampanja protiv poznatih filozofa, sociologa i ekonomista zbog takozvanog »suvremenog revizionizma«, zbivanja u Čehoslovačkoj itd.) davali su nove impulse demokratizaciji javnog života u Poljskoj, ali su unutrašnji i vanjski uvjeti omogućili rukovodstvu da svoju »čvrstu liniju« održi.

Uloženi napori da se u toku 1969. i 1970, dvije posljednje godine petogodišnjeg plana, uklone neke slabosti i stvore uvjeti za prelazak na intenzivnije privređivanje doveli su do daljeg jačanja administrativnog upravljanja i još neposrednijeg uplitanja partije u rješavanje privrednih problema. Time je još više umanjen uticaj radničke klase na političko odlučivanje, a zapostavljeno je i rješavanje sve težih problema životnog standarda.

Novi petogodišnji »program modernizacije« sadržao je niz elemenata dubljih ekonomskih reformi (sistem »ekonomske računice«, stimulativnog nagrađivanja itd.), ali je, po zamisli tadašnjeg rukovodstva, sve to trebalo ostvariti uz dalja odricanja i naštrb ionako nezadovoljavajućeg nivoa životnog standarda. Umjesto da mobilizira, reforma je — prije nego što je stupila na snagu — izazvala sumnje i otpore, koji su se ubrzo ispoljili u eksploziji nezadovoljstva izazvanog odlukom o visokom poskupljenju namirnica uoči Božića 1970.

»Decembarski događaji« su pokazali da ni partija ni sindikat nisu opravdali ulogu »jedinih predstavnika interesa radničke klase«, koju su sami sebi nametnuli. Preuzimajući na sebe funkcije ne samo društvenih nego i državnih institucija vlasti, oni su se identificirali sa ostalim nosiocima administrativno-birokratskih metoda upravljanja, bez neposrednog angažiranja radničke klase.

Nesporazum je bio toliko dubok da je dobio esktremne forme nasilja: radnici su u baltičkim gradovima palili zgrade narodnih odbora i komiteta, a milicija i vojska zavodile su red oružjem i tenkovima.

Spor se nije mogao riješiti samo primjenom sile: staro rukovodstvo, sa Gomulkom na čelu, moralo je priznati greške i napustiti svoje pozicije. Na čelo partije došao je Edward Gierek, prvi sekretar Vojvodskog komiteta PURP u Katovicama, najsnažnije i najuglednije partijske organizacije. U tadašnjoj, vrlo napetoj situaciji bio je to, iz mnogo razloga, sretan izbor.

Gierek je u Šljonsku stekao popularnost svojim upornim zalaganjem za poboljšanje životnih i radnih uvjeta rudara. I sam je u mladosti dugo godina radio u poljskim, francuskim i belgijskim rudnicima. Značajna je u to vrijeme bila i činjenica da je u toku rata sudjelovao u pokretu otpora Francuske i Belgije.

Digitized by Google

U ocjenama grešaka pokazao je strogost i pravednost. Poljacima je, pored toga, imponirao zbog iskrenog patriotizma i pozivâ na jedinstvo »partijaca i vanpartijaca, ateista i vjernika«. Impozantna pojava i naglašeni patos u obraćanju naciji odigrali su, također, važnu psihološku ulogu u smirivanju zagrijanog i haotičnog raspoloženja u narodu. I, najzad, Gierek je obećavao bržu demokratizaciju i izgradnju »drugačije, bogatije Poljske«.

»Debirokratizacija« upravljanja

Novi šef partije obratio se naciji preko televizije već 20. decembra 1970:

»Željezno pravilo naše ekonomske politike i naše politike uopće mora uvijek biti vođenje računa o stvarnosti, široka konsultacija sa radničkom klasom i inteligencijom, poštovanje principa kolegijalnosti i demokratije u životu partije i u djelovanju njenih vrhovnih organa.«

Ugledni list »Życie Warszawy« je tih decembarskih dana pisao: »Ko govori da sam preuzima svu odgovornost, oslobađa od odgovornosti sve ostale.«[3] Varšavski dnevnik, zatim, daje »formulu demokratizacije« u četiri tačke:

1. Postepeno i sve šire prenošenje prava odlučivanja na društvene subjekte (što ne proturječi centralizaciji odlučivanja o stvarima od općeg interesa).
2. Najšire sudjelovanje građana u primjeni demokratije (a za to i u sadašnjim odnosima ima dovoljno mjesta, ali je taj prazan prostor popunila birokratija).
3. Stvaranje kod građana navike da se koriste demokratijom i osnivaju demokratske institucije.
4. Rukovođenje uz široko konsultovanje sa predstavničkim organima i stručnim institucijama koje izražavaju mišljenje javnosti.

Kao i 1956, tako su i u decembru 1970. godine u tvornicama osnivani štrajkački komiteti, a ponegdje — spontano — organi radničkog samoupravljanja. U brodogradilištu »Warski« u Šćećinu u toku štrajka je upravu nad preduzećem preuzeo radnički odbor, koji je imao nešto više od 30 članova. Odbor je sačinio dugu listu radničkih zahtjeva i uručio je Giereku i poljskim rukovodiocima za vrijeme njihove posjete brodogradilištu.

Istodobno je povedena borba za privredne reforme i »debirokratizaciju« državnog aparata. Na samom početku 1971. godine održan je Kongres Društva poljskih ekonomista, koji se izjašnjava protiv sistema centralističke vlasti. Zahtijevano je da se uvede racionalna ekonomska računica i prekine sa ekstenzivnim privređivanjem, te da se sve odluke operativnog karaktera prenesu na neposrednu proizvodnju.

[3] »Życie Warszawy«, 22. decembar 1970.

Digitized by Google

U januaru 1971. godine Sekretarijat CK PURP upućuje pismo predsjednicima konferencija radničkog samoupravljanja (KRS) i generalnim direktorima preduzeća. Bio je to pokušaj mobiliziranja samoupravnih organa i kolektiva kako bi se uspostavila redovna proizvodnja i normalizirao javni život (val štrajkova se do tada još nije bio sasvim povukao). Istodobno se ukazivalo na potrebu većeg angažiranja konferencija (KRS) na poboljšanju životnog standarda, uvjeta rada i sistema nagrađivanja, što je u štampi ocijenjeno kao »napor da se institucionalnim formama radničke demokratije ponovno dâ pravi smisao«.

»Tvornički kvartet«

Ti prvi pokušaji normalizacije nisu svugdje nailazili na razumijevanje i podršku: nepovjerenje radnika izraženo je novim štrajkovima i peticijama, u kojima su ponavljani zahtjevi za uklanjanjem odgovornih, za većim uticajem radničke klase na politički život zemlje.

Edward Gierek i Piotr Jaroszewicz (koji je od Cirankiewicza preuzeo dužnost predsjednika vlade) bili su prisiljeni da prime delegaciju od 17 radnika iz Gdinje, Gdanjska i Šćećina, koji su 19. januara doputovali u Varšavu. Oni su prenijeli mišljenje radnika da birokratski duh, koji i dalje vlada u partiji, paralizira svaku inicijativu. »Birokratizacija partije« — napisao je tim povodom »Glas Primorja« — »skupo nas je stajala. Potrebni su ogromni napori da bismo ponovo stekli povjerenje stanovništva.«[4]

Pet dana kasnije Gierek i drugi poljski rukovodioci obilaze baltičke gradove, gdje u neposrednom razgovoru s radnicima obećavaju da će ispraviti dotadašnje greške. Bio je to mučan dijalog: radnici su postavili više od 2.000 pitanja, a razgovori su trajali 16 sati. Poenta ovog susreta bio je teatralni Gierekov poziv brodograditeljima: »Pomozite!«

»Pomoći ćemo!« — odgovorili su radnici, i taj eho dugo je sljedećih mjeseci ponavljan u raznim svečanim prilikama i novinskim uvodnicima.

Dalji tok događaja, međutim, pokazao je da ni novo rukovodstvo nije spremno na radikalnije korake u pravcu jačanja radničkog samoupravljanja. Naprotiv, u mjerama stabilizacije ono se i dalje oslanjalo na »aktiviste« u partiji i administraciji, zalažući se za jačanje »osobne odgovornosti«.

Premijer Jaroszewicz u pismu ministrima, direktorima udruženja i preduzeća (krajem januara 1971) ističe da princip osobne odgovornosti nije svugdje pravilno primjenjivan. Naglašava, zatim, da razvoj socijalističke demokratije u radnim kolektivima, suradnja sa samoupravnim organima i sindikatima i konsultacije (osobito s takozvanim »radničkim aktivom«) ne oslobađaju direktore i administraciju odgovornosti za donošenje odluka u skladu s me-

[4] »Glas Wybrzéza«, 19. januar 1971.

Digitized by Google

todom »individualnog rukovođenja«. Rukovodioci su dužni da u odnosu prema kolektivu zauzimaju »realistički stav«, te se moraju suprotstavljati svim »nerealnim i demagoškim zahtjevima«.

Ocjenjujući iskustva u upravljanju, poljska štampa na sljedeći način prikazuje takozvani »tvornički kvartet« ili »četvorougao«: *partija* ima najveću vlast, *direkcija* sudjeluje u vlasti, ali jedina snosi punu odgovornost, uloga *sindikata* je svedena na transmisiju partijskih direktiva, a *samoupravljanje* je ostalo simbol bez stvarnog uticaja.

Tako se, nasuprot svim kritikama, ne odstupa od principa »jedinonačalija«. Novo rukovodstvo inzistira na povećanoj odgovornosti šefova i direktora. »Želimo snažne direkcije, energične direktore«, sugerira se tih dana javnosti, mada je svima jasno da je cijeli sistem privrednog rukovođenja u krizi. Istodobno se radi na oživljavanju funkcija ostalih članova »kvarteta«, osobito šindikata.

Ocjena »decembarskih događaja«

Pored krupnih propusta u tekućoj ekonomskoj politici i gotovo nerješivih privrednih i socijalnih teškoća (izazvanih preteranim investicijama u razvoj proizvodne baze i zapostavljanjem potreba unutrašnjeg tržišta i životnog standarda), decembarsku krizu izazvale su i sve uočljivije deformacije u sistemu rukovođenja i planiranja, nazivane tih dana raznim imenima — od »autokratije« do »revizionizma«.

Krajem šezdesetih godina partija je sve više preuzimala neke operativne funkcije rukovođenja, ne samo u centru nego i u nižim proizvodnim jedinicama. Preterano miješanje je paraliziralo društvenu aktivnost i poremetilo odnose između partijskog rukovodstva i radničke klase.

Baltički događaji — kao i poznanjski 1956. godine — pokazali su da u Poljskoj postoji snažna radnička klasa, sposobna da se političkim i klasnim akcijama suprotstavi birokratskom manipuliranju i presječe procese otuđivanja partije od interesa naroda. Da motivi nisu bili samo socijalnog karaktera, potvrđuje činjenica da su demonstracije izbijale uvijek u razvijenim industrijskim rejonima, u kojima su zarade radnika iznad prosjeka.

Osmi plenum CK PURP (6—7. februara 1971) nastojao je, ipak, da minimizira uzroke konflikta, a o samim baltičkim događajima data je uzdržana ocjena (u propagandi se i tada i kasnije pojam »kriza« zamjenjivao izrazima »društvena napetost«, ili jednostavno »decembarska zbivanja«). Poljskom društvu ponuđen je ambiciozan program »dinamičnog društveno-ekonomskog razvoja« i opšteg prosperiteta, u kojem bi »čovjek bio u centru pažnje«.

Pošto je bio u pitanju program »na duže staze«, najakutnije boljke rješavane su parcijalnim mjerama: cijene su zamrznute, povećani su minimalni osobni dohoci, poboljšano je snabdjevanje (interventnim uvozom) itd. Ali novi štrajkovi (u Lođu, na primjer)

Digitized by Google

pokazuju da nezadovoljstvo nije splasnulo čak ni na socijalnom planu, čemu je novo rukovodstvo posvećivalo osobitu pažnju.

Zahvaljujući intenzivnim kontaktima s bazom, Gierek ipak uspjeva da stekne ugled nacionalnog lidera. Otvarajući kampanju izbornih partijskih konferencija u vojvodstvima, on se u govoru u Katovicama početkom marta 1971. zalaže za šire prihvatanje odluka Osmog plenuma, koje bi morale biti shvaćene kao odskočna daska za budućnost, a ne obračun s prošlošću.

»Rukovođenje društvenim životom i narodom nije administriranje, naprotiv: administriranje uvijek dovodi do slabljenja veze između partije i masa, do slabljenja njenog položaja u društvu — rekao je on i potvrdio potrebu za »stalnim konsultacijama sa svim stvaralačkim snagama naroda«.

Program »usavršavanja sistema«

Prvi mjeseci poslije »decembarskih zbivanja« pokazuju da političke mjere još ne odražavaju dramatičnost i dubinu potresa u poljskom društvu. Odgovori na zahtjeve za reformama svode se na modifikaciju sistema, na pokušaje da se stvore dinamičniji mehanizmi privređivanja, ali u starim okvirima i sa gotovo nepromijenjenim strateškim pravcima unutrašnje i vanjske politike.

Krajem maja 1971. godine održana je prva sjednica nove, državno-partijske Komisije za usavršavanje sistema funkcioniranja privrede i države. Komisija, na čijem je čelu član Politbiroa i sekretar CK PURP Jan Szydlak, ima 11 radnih grupa u kojima sudjeluje 230 istaknutih političkih i naučnih radnika. Predviđeno je da Komisija do Šestog kongresa partije pripremi platformu reforme, koja bi se narednih nekoliko godina postepeno provodila.

»Usavršavanje sistema« svelo se, međutim, na nekoliko parcijalnih, neuspjelih eksperimenata, koji su se uglavnom vrtili oko problema finansiranja, veće uloge banaka, nagrađivanja prema radu. Za eksperimente su birane grupe preduzeća, ponekad cijele grane. Najveće nade vezivane su za takozvani »sistem WOG« (velike privredne organizacije), eksperiment koji je ometan inflacionim tendencijama, zatim na neko vrijeme suspendiran, pa ponovo oživljavan s namjerom da bude proširen i na druge radne organizacije.

Odgađanje reformi opravdavano je pogoršavanjem uvjeta privređivanja u drugoj polovini 70-tih godina. S druge strane, pak, pogoršavanje ekonomske situacije vodilo je jačanju etatizma, direktivnog rukovođenja iz centra.

Za sve to vrijeme, međutim, na riječima je pružana podrška razvoju radničkog samoupravljanja, ali je ono bilo lišeno materijalne osnove. Organima samoupravljanja u preduzećima stajali su na raspolaganju jedino takozvani socijalni fondovi, te se njihova funkcija ograničavala na brigu o odmarališima, restoranima društvene ishrane, tvorničkim obdaništima i slično.

Digitized by Google

Direkcije su nastojale da socijalne fondove pretvore u instrument borbe protiv fluktuacije radne snage: prilikom vrbovanja mlađih radnika nije nevažno da li preduzeće nudi dobre uvjete za kulturni život i zabavu, rekreacione objekte, pozajmice za razne kupovine ili stambenu izgradnju.

Prema zakonu iz 1973. godine, svaka radna organizacija je obavezna da formira socijalni fond izdvajanjem dva procenta iz sredstava osobnih dohodaka. Za finansiranje godišnjih odmora (regresi) i rekreacije troši se najveći dio sredstava fonda (oko 46 posto).

Mada su o raspodjeli fonda odlučivale (formalno) konferencije radničkog samoupravljanja, glavnu riječ su i u tome vodile direkcije, sindikati, razni »kolegijumi« i neformalne grupe. U praksi je sredstva fonda koristila manjina: u varšavskoj željezari, na primjer, više od polovine radnika nikada nije koristilo tu formu pomoći, dok je oko 30 posto zaposlenih punim šakama zgrtalo novac iz »zajedničke kese«. Bilo je i slučajeva da su se sredstvima *socijalnih* fondova gradile reprezentativne palate, koje su služile za zabavu i odmor vojvodske »vrhuške« i »uglednih gostiju«.

Promjena Ustava

U veljači 1976. godine prvi put je, nakon četvrt stoljeća, promijenjen Ustav NR Poljske. Zamijenjena je zastarjela definicija uređenja (umjesto »narodne demokracije« — »socijalistička država«), a u posebnom članu Ustava je zabilježeno da je »osnovni cilj djelatnosti države svestran razvoj socijalističkog društva, stvaralačkih snaga naroda i svakog čovjeka, te sve potpunije zadovoljavanje potreba građana«.

Konstatirano je, također, da Poljska »ostvaruje i razvija socijalističku demokraciju«, čime su iz Ustava izbrisane krute formulacije o »industrijalizaciji«, prevazilaženju zaostalosti, planskoj privredi i likvidaciji eksploatatorskih klasa. Kao glavni zadaci poljske države navedeni su: obrana i razvoj socijalističkih dostignuća, zajamčeno sudjelovanje građana u upravljanju, podrška različitim oblicima samoupravljanja radnih ljudi, razvoj proizvodnih snaga, jačanje društvenog vlasništva i socijalne pravde, podizanje životnog standarda itd.

U članu 13. Ustava zapisana je nova, značajna formulacija: »Državna preduzeća, koja racionalno raspolažu poverenim im dijelom općenarodne imovine, planski realiziraju privredne i društvene zadatke. Kolektivi preduzeća sudjeluju u upravljanju preduzećima.«

Staroj formulaciji, prema kojoj narodni odbori čine državnu vlast na terenu, dodana je nova: oni su i *»osnovni organi društvenog samoupravljanja naroda gradova i sela«*.

»Suština je naše demokracije neposredni i svakodnevni utjecaj građana na javnu djelatnost, na pripremu, donošenje i ostvarivanje odluka« — rekao je tom prilikom u Sejmu član Politbiroa

Digitized by Google

CK PURP Andrzej Werblan. Ustavnim promjenama, dodao je on, »kodificiraju se ostvarenja posljednjih godina, jača položaj predstavničkih tijela i institucionaliziraju novi oblici neposredne demokracije, kao što su društveno samoupravljanje, dogovori i javne rasprave«.

Iz Ustava su izbrisane odredbe koje su bile »odraz vrlo oštrih klasnih i političkih suprotnosti u prvim godinama narodne vlasti«. Riječ je o odustajanju od stavova u kojima se govori o krivičnom gonjenju onih koji zloupotrebljavaju slobodu savjesti i vjeroispovijesti ili se bave »antidržavnim« aktivnostima. Poslanici su smatrali da krivično zakonodavstvo dovoljno precizno utvrđuje pravila građanskog i patriotskog ponašanja, pa u Ustavu ne treba posebno ukazivati na odgovornost za djela protiv države i naroda.

U diskusiji što je prethodila ustavnim promjenama dio inteligencije i katoličkog klera suprotstavljao se unošenju definicije da je PURP vodeća društvena snaga u socijalističkoj izgradnji. Ovaj stav je zadržan, uz obrazloženje da nije riječ o privilegijama, nego o obavezama članova partije da radnim zalaganjem i građanskim ponašanjem budu primjer drugima.

Samoupravljanje kao osnovna forma socijalističke demokracije, odnosno »pravo kolektiva na sudjelovanje u upravljanju preduzećem«, dobilo je ustavne garancije, ali je život i dalje tekao ustaljenim kolotečinama, što je poljsko društvo vodilo u nove potrese i krize.

Nemirni jun 1976.

U demokratskom sistemu, kako ga je shvatalo tadašnje poljsko rukovodstvo, posebno je glorificirana forma takozvanih »konsultacija« — savjetovanja sa odabranim radnim kolektivima prije donošenja važnijih državnih odluka. Vremenom je ova praksa svedena na puku formalnost, što je osobito došlo do izražaja u poznatim događajima u junu 1976. godine.

Bila je to godina u kojoj su se već snažnije počele osjećati posljedice pada konjunkture na svjetskom tržištu, kao i slabe poljoprivredne proizvodnje zbog nepovoljnih vremenskih prilika. Poljska vlada je, poslije »decembarskih događaja«, vezala sebi ruke odlukom o zamrzavanju cijena osnovnih namirnica. Te cijene držane su u »frižideru« zahvaljujući državnim dotacijama, koje su iz godine u godinu rasle po stopi od 20 do 40 posto.

Vlada je imala ozbiljne društvene i ekonomske povode da prekine s praksom »dotiranja nerada«, a promjena cijena omogućila bi i drukčije usmjeravanje potrošnje. Poučeno iskustvom iz 1970. godine, rukovodstvo je odlučilo da projekt »nove strukture cijena« stavi na javnu diskusiju, ali je to izvelo vrlo nespretno i dovelo sebe u situaciju da tu odluku u roku od 24 sata povuče.

Vladin projekt je stavljen kao vanredna tačka na dnevni red popodnevnog nastavka redovne sjednice Sejma, u četvrtak 24. juna. Predsjednik vlade Piotr Jaroszewicz ukazao je tom prilikom na

Digitized by Google

ozbiljne privredne teškoće i potrebu mijenjanja strukture potrošnje. Svi su, međutim, bili neprijatno iznenađeni visinom poskupljenja nekih artikala (šećer za 100 posto, meso — 69, maslac — 60, perad — 30 posto itd.). Radnike je naročito revoltirao predloženi način dijeljenja naknade za poskupljenje, čime bi teško bili pogođeni upravo zaposleni sa najnižim primanjima.

Sljedećeg dana, u petak, vlada je organizirala »konsultacije« s radnicima 150 najvećih privrednih organizacija. Definitivnu odluku bi u subotu donio Sejm, ali se među radnicima proširila vijest da su u dućanima namirnice već prepakirane u omote sa novim cijenama. Tako su se »konsultacioni skupovi« pretvorili u protestne mitinge, a u nekim mjestima — Radomu, Plocku, varšavskom predgrađu Ursus — došlo je i do žestokih demonstracija.

Radnici Tvornice traktora u Ursusu prevrnuli su električnu lokomotivu i paralizirali međunarodni željeznički saobraćaj, dok su građani Radoma, predvođeni štrajkačima zavoda »Walter«, priredili bučne ulične demonstracije i pokušali zapaliti zgrade partijskog komiteta, narodnog odbora i komande milicije.

Istog dana naveče predsjednik vlade Jaroszewicz, vidno uzbuđen, saopćio je u specijalnoj TV-emisiji odluku o povlačenju »vladinog projekta«. Uprkos neuspjehu, partijsko rukovodstvo je smjesta organiziralo kontraofenzivu: sljedećih dana su širom Poljske održavani mitinzi podrške Edwardu Gierеku, na mnogim skupovima čule su se riječi osude »izgrednika i huligana«, ali je u javnosti ostao dojam gorčine i proigranog povjerenja.

Taktika se morala mijenjati: umjesto kampanje protiv »avanturističkih elemenata« i »anarhista«, otvorena je široka rasprava o demokraciji i »potrebi dijaloga«.

U to vrijeme rođena je nova Gierekowa deviza: demokracija se ne uspostavlja dekretom, demokraciji se svi moramo učiti!

Jačanje disidentskog pokreta

Radnički nemiri 1976. godine doveli su do jačanja i ujedinjavanja disidentskog pokreta, kojem je dotle pripadalo nekoliko, idejno različito orijentiranih grupa. Stvorena je neformalna organizacija, Komitet za zaštitu radnika (KOR), u kojem su se našli i pristaše evropske »nove ljevice«, i klerikalci i nacionalisti.

»Korovci« su se nametnuli zapadnoj štampi kao »jedini zaštitnici demokracije i radništva« i uz njenu podršku organizirali razne akcije za oslobađanje radnika pritvorenih poslije nereda u Radomu i Ursusu. Pored toga, grupe intelektualaca pišu protestna pisma i »peticije« u kojima kritiziraju vlasti zbog neuspjeha u ekonomskoj politici i demokratizaciji javnog života.

Poljske vlasti su tolerantne prema ovim akcijama, a štampa ih uglavnom ignorira. Djelatnost KOR-a, ipak, dobija sve veće razmjere, te je Gierek prisiljen da krajem godine, na zasjedanju Sejma, javno istupi protiv »opozicije«:

Digitized by Google

»Jedino uža grupa ljudi, predstavnika buržoaske političke orijentacije i nepopravljivih revizionista, potiče na pobunu. Već dva desetljeća ti isti ljudi zloupotrebljavaju privilegije i demokratske slobode, truju svojom demagogijom općenarodnu debatu i napadaju osnove našeg političkog sistema i međunarodne politike. Ti ljudi, u stvari, podižu ruku na otadžbinu!«

Giereku se ubrzo pridružuje i predsjednik Državnog vijeća prof. Henryk Jabloński, koji se na zasjedanju Općepoljskog komiteta Fronte nacionalnog jedinstva zalaže za borbu protiv onih koji »žele iskoristiti sadašnje teškoće da bi oslabili idejno-moralno jedinstvo naroda«. Posle njega je i poljska štampa zauzela »ofenzivno stajalište«, te je započela otvorenu kampanju protiv »korovaca«. Osobito je na udaru poznati pisac Jerzy Andrzejewski (autor romana *Pepeo i dijamant)*, koji figurira na čelu liste članova KOR-a.

Organ CK PURP »Trybuna ludu« smatra da je većina »opozicionara« pod utjecajem »suptilnih špekulacija takozvanog neopozitivizma i revizionizma«, odnosno radova Brusa, Kolakowskog, Pomiana i drugih teoretičara, osuđenih i odbačenih 1968. godine. A na listi »korovaca« našli su se i Jacek Kuroń i Adam Michnik, dvojica »ljevičarskih vođa« iz vremena studentskih demonstracija 1968. Na konferenciji za štampu, održanoj 9. prosinca 1976. u Londonu, Michnik najavljuje »zajedničku igru triju velikih snaga u poljskom društvu: crkve, inteligencije i radničke klase«, jer jedino one, zajedno, mogu prisiliti vlasti na »trajne ustupke«.

Disidenti su počeli borbom za poštivanje helsinških sporazuma o ljudskim pravima, ali su svoju djelatnost proširili na široku kritiku cjelokupnog političko-ekonomskog sistema, pri čemu su im išle naruku nestašica mesa i drugih osnovnih artikala, zakašnjenja u stambenoj izgradnji, jačanje birokratizma i centralizma, promašaji u investicionoj politici (najviše je napadana izgradnja metalurškog giganta »Katovice«) itd.

Komitet za zaštitu radnika je, također, organizirao široku akciju među studentima (tajne »leteće univerzitete«) i radnicima (stvaranje »slobodnih sindikata — nezavisnih od partije i poslodavaca«). Mada su napadani u štampi i javnim istupanjima rukovodilaca, aktivisti ovih grupacija su uspjeli da sebi stvaraju sve širi manevarski prostor, možda i zato što je njihova snaga potcjenjivana.

Umjesto otvorene idejne borbe, partijsko rukovodstvo i propaganda nastojali su kompromitirati disidente, vezujući njihovu aktivnost za antipoljsku kampanju zapadnonjemačkih revanšista i Carterov demagoški program »odbrane ljudskih prava«. Pooštrena je i cenzura, što je izazvalo stvaranje »intelektualne opozicije«: pojavila su se mala, neoficijalna izdavačka tijela, stvarane su neoficijalne radne grupe u kojima su znanstveni i javni radnici analizirali teškoće i tražili nova sistemska rješenja (konverzatorijum »Iskustvo i budućnost«), a u filmskoj umjetnosti nastao je

Digitized by Google

novi trend »moralne obnove« (Wajdin *Čovjek od mramora*, Zanussijeva *Kamuflaža* itd.).

»Partner« administracije

Diskusije o privrednoj reformi oživjele su sredinom 1977. godine, kada su se pojavila dva projekta novog zakona o preduzećima: vladin i neoficijalni, sačinjen u Društvu poljskih ekonomista. Privredne organizacije su i dalje poslovale na temelju dekreta iz 1950. godine, koji je — za više od četvrt stoljeća — »okićen« mnoštvom uredaba, direktiva i uputa. Predstavnici privrede su se sve teže snalazili u toj šumi propisa, te su se zalagali za što brže donošenje jednog univerzalnog pravnog dokumenta.

Profesor dr Jan Mujzel iz Instituta za planiranje iznio je mišljenje da se novi zakon ne može donijeti dok se ne odgovori na tri osnovna pitanja: kako jačati centralno planiranje da bi ono stimuliralo suvremen razvoj privrede, gdje širiti autonomiju privrednih organizacija i kakva ovlaštenja dati organima radničkog samoupravljanja u rukovođenju preduzećima?

»Naša nezrelost je u tome što do sad nismo uspjeli naći ravnotežu između ta tri elementa« — tvrdi taj poznati ekonomist.

U diskusiji koju je u ljeto 1977. organizirao tjednik »Polityka« ugledni poljski privrednici i ekonomisti jednoglasno su se založili za to da u novi zakon svakako uđe obaveza uključivanja radnog kolektiva u upravljanje ne samo preduzećem već i širim društveno-ekonomskim organizmima.

»Nemamo ništa od toga što raspravljamo sa samoupravnim organima (na takozvanim konferencijama radničkog samoupravljanja) i utvrđujemo neke planove kad se te odluke kasnije na administrativan način mijenjaju« — rekao je Roman Karbowiak, direktor tekstilne industrije »Bitom«.

Radničko samoupravljanje je samo »partner« administraciji i zato ne snosi odgovornost za poslovne uspjehe ili neuspjehe preduzeća. Istodobno, kako je izjavio direktor plocke »Petrokemije« dr Jan Knapik, samoupravljanje se koristi kao »paravan za prikrivanje grijehova, ili kao argument u pogađanjima s višim instancama«.

Godinu dana kasnije, u lipnju 1978, u Poljskoj se održava Prva konferencija predstavnika radničkog samoupravljanja, na kojoj se pretežno raspravlja o proizvodnim rezultatima, a manje o konkretnim mjerama za unapređivanje sistema socijalističke demokracije. Od konferencija radničkog samoupravljanja se uglavnom očekuje da podstiču veće zalaganje radnika i jačaju disciplinu. Tako u govoru prvi sekretar CK PURP Edward Gierek ističe:

»U radničkom samoupravljanju vidimo (...) neizmjerno značajnu kariku koja spaja progres u proizvodnji sa stalnim poboljšavanjem radnih uvjeta u kolektivu. U njemu osobito vidimo suštinsku formu socijalističke demokracije koju želimo i dalje da produbljujemo i usavršavamo.«

Digitized by Google

U štampi je, pak, održavanje zemaljskih konferencija samoupravljača pozdravljeno kao »nova institucija u javnom životu koja u budućnosti može odigrati nesumnjivo značajnu ulogu — ukoliko se ispune nade i očekivanja u pogledu aktivizacije radničkog samoupravljanja«[5].

Nove forme samoupravljanja

Dva mjeseca prije Prve konferencije samoupravljača u Poljskoj su donijete značajne odluke, kojima je — makar i formalno — radničko samoupravljanje prošireno sa dotadašnjih 7.500 na više od 13.000 radnih kolektiva. Ovi i drugi koraci preduzeti su na osnovu Smjernica koje je u maju 1978. usvojio Politbiro CK PURP.

Stvorena je, tako, nova struktura, sa sljedećom »hijerarhijom«:

— proizvodna savjetovanja (u pogonima),

— konferencije radničkog samoupravljanja (u preduzećima),

— konferencije predstavnika samoupravljanja (u kombinatima i poslovnim udruženjima),

— zemaljska konferencija radničkog samoupravljanja (održava se dva puta godišnje).

Za formalno jačanje samoupravljanja postojala su dva važna razloga: prvi (dugoročni), potreba za daljim usavršavanjem demokratskih mehanizama i društveno-političkih odnosa, i drugi (akutni), nastojanje da se što prije i efikasnije savladaju privredne teškoće, čemu bi pridonijelo aktiviziranje radnih kolektiva.[6]

Na temelju preporuka Politbiroa, Centralno vijeće Saveza sindikata donijelo je u junu 1978. godine Smjernice kojima je privremeno dopunjen Zakon o radničkom samoupravljanju iz 1958. U sindikalnim Smjernicama se ističe da je ustavnim promjenama radnim kolektivima omogućeno da sudjeluju u upravljanju *svim* državnim preduzećima, što pak znači da »sudjeluju u svim etapama procesa upravljanja: planiranju, organiziranju, usmjeravanju, kontroli i ocjeni rezultata«.

U Smjernicama se navode sljedeći prioritetni zadaci:

— dosljedna realizacija *ustavnih principa* samoupravljanja,

— jačanje *radničkog* karaktera samoupravljanja,

— naglašavanje funkcija *odlučivanja* samoupravljanja,

— proširenje i jačanje formi *neposrednog* sudjelovanja radnika u upravljanju preduzećem,

— dogradnja organizacione strukture samoupravljanja, kako »dole« (u preduzećima) tako i »gore«,

— jačanje vodeće uloge partije i značaja sindikata u stvaranju i funkcioniranju organa samoupravljanja.

---

[5] Zygmunt Szeliga, *Zajedničke odluke i zajednička odgovornost*, »Polityka«, 15. jul 1978.

[6] Isto.

Digitized by Google

»Reč je o dubokoj *reformi* radničkog samoupravljanja čiji je cilj uključivanje kolektiva i njegovih predstavnika — kao partnera rukovodstva preduzeća — u šire i efikasnije sudjelovanje u upravljanju.«[7]

Pozivajući se na odluku Politbiroa CK PURP i sindikalne Smjernice, poljska vlada je u „Službenom listu" od 24. srpnja 1978. objavila uputstvo o obuhvatanju svih državnih preduzeća radničkim samoupravljanjem. Tim je povodom zvanična agencija PAP objavila komentar u kojem se o proširenju samoupravljanja kaže:

»To je pitanje od kapitalnog značaja za demokratizaciju našeg političkog života, za osuvremenjavanje metoda upravljanja koje u socijalističkom preduzeću, u zemlji sa visokim nivoom privrednog razvoja, mora uzimati u obzir mišljenje kolektiva i društvene uvjete i posljedice ekonomskih odluka.«

Sva tri dokumenta — partijski, sindikalni i vladin — predstavljali su vrlo solidnu konstrukciju, koja je pružala sistemske, političke i pravne garancije za ubrzani razvoj radničkog i društvenog samoupravljanja. Do toga, ipak, nije došlo. Zašto?

»Peti kotač«

Krizu radničke demokracije u sedamdesetim godinama opisao je još 1978. list »Tribina radničkog samoupravljanja« sljedećim riječima: »Postoje preduzeća u kojima je radničko samoupravljanje efemerna pojava, koja se javlja samo onda kada odozgo stigne nalog da se sazove konferencija radničkog samoupravljanja. Tada se stvara privid funkcioniranja »demokratskih formi upravljanja«, organizira se diskusija u kojoj nema mjesta za bilo kakvo autentično osjećanje ili kritičku analizu situacije i iz koje najčešće ništa ne rezultira. A u svakodnevnoj praksi nema čak ni toga. Nema proizvodnih savjetovanja u pogonima, nema društvene kontrole, nema tekuće informacije o ostvarivanju zadataka niti samoupravne ocjene situacije.«

Mnogi su već tada u reagiranju ovog lista vidjeli novo pomicanje žive u termometru: ranije je »Tribina« formalno registrirala aktivnost KRS-a, pa je njen kritički ton protumačen kao signal dubljih promjena u tom području.

I ugledni tjednik »Polityka« dolazi u to vrijeme do zaključka da »konstruirani prije dvadeset godina model demokracije u preduzećima više ne odgovara životu«. List, međutim, postavlja pitanje: kako usaglasiti potrebu za suodlučivanjem kolektiva sa koncentracijom moći odlučivanja van preduzeća, u direkcijama udruženjâ i ministarstvima?

»Na KRS se gleda kao na »peti kotač«, organ koji postoji samo zato što to zakon traži, ali je — po mišljenju mnogih direk-

[7] Albin Mirończuk, *Preduzeće i kolektiv*, »Prawo i życie«, 8. oktobar 1978.

Digitized by Google

tora — potpuno izlišan... Ali to nije ništa novo. U sadašnjoj situaciji je novost to što je pokolebana birokratsko-tehnokratska filozofija rukovođenja koju zastupaju mnogi rukovodioci u privrednom organizmu. Došla je u krizu naopako shvaćena teorija o individualnoj odgovornosti šefova koja je u praksi značila njihovo izuzimanje od kontrole kolektiva.«[8]

Prema ispitivanjima dr Aleksandra Owieczka, samo 14,7 posto konzultiranih radnika smatra da je u periodu 1971—73. godine došlo do veće kontrole kolektiva nad djelatnošću preduzeća, dok je svega 16,3 posto anketiranih konstatiralo porast utjecaja radnika na rješavanje problema u preduzeću.

Sve manje sudjelovanje neposrednih proizvođača u radu KRS-a svjedoči ne samo o jačanju administrativnog rukovođenja nego i o slabom interesovanju radnikâ za takav model samoupravljanja. Prema istraživanjima dr Waldemara Stelmacha, svega 37—47 posto anketiranih industrijskih radnika je izjavilo da se osjećaju »saupravljačima u preduzeću«. Slične rezultate dobila je i dr J. Kulpinska u istraživanjima 1976. godine: 42 posto muškaraca i 62 posto zaposlenih žena nisu umjeli reći da li se u posljednje dvije godine nešto promijenilo u radu organa samoupravljanja. Za te ljude demokratsko predstavništvo radnika kao i da nije postojalo.

U međuvremenu, baš tih 70-tih godina poljsku privredu je zapljusnuo najveći demografski val: milijuni mladih radnika sa srednjim obrazovanjem, rođeni i odgajani u socijalističkoj zajednici, osjećali su se suvlasnicima društvene imovine kojima pripada, u najmanju ruku, pravo na kontrolu i iznošenje svojih gledišta. »Teško je reći da li su menadžeri na raznim položajima naposljetku shvatili kakve su praktične posljedice ovih psiho-socijalnih preobražaja. Može se vjerovati da mnogi šefovi u industriji imaju i dalje pred sobom nekadašnju, nedovoljno aktivnu i nekritičku, seljački naivnu kolektivnu svijest radnika.«[9]

»Ne može biti potpunog podruštvljavanja sredstava za proizvodnju bez stvarne samouprave proizvođača, bez sudjelovanja kolektiva u samoupravljanju preduzećem i saodlučivanju o najbitnijim pitanjima radne organizacije« — napisao je profesor Sveučilišta u Katovicama dr Karol Gandor u mjesečniku CK PURP »Nowe drogi«.[10]

Profesor Gandor je ukazao na drastične primjere ograničavanja prerogativa KRS i pokušaja da se samoupravljanje svede na savjetodavnu funkciju. Jednom presudom Vrhovnog suda (od 28. februara 1973), na primjer, utvrđeno je da ni konferencija radničkog samoupravljanja ni radni kolektiv ne mogu prenijeti svoja ovlašćenja na druge, izvršne organe preduzeća. Međutim, poljska vlada je sredinom 1973. godine oduzela samoupravnim organima

[8] Jacek Maziarski, *U ime radnika*, »Polityka«, 27. maj 1978.

[9] Isto.

[10] Karol Gandor, *Radničko samoupravljanje*, »Nowe drogi«, br. 8/1978.

Digitized by Google

isključivo pravo raspolaganja takozvanim socijalnim fondovima preduzeća — oni su ga morali dijeliti s direkcijom. Tako KRS jedino »utvrđuje« pravilnik o podjeli premija, ali pojedinačne nagrade određuje direktor u sporazumu sa sindikatima. Pored toga, KRS »utvrđuje« osnovne »pravce korišćenja« sredstava socijalnog i stambenog fonda, dok u rukama direktora ostaje »administriranje« tim fondovima.

Praksa sputava teoriju

Iz te paradoksalne situacije, u kojoj se i rukovodstvo i širi partijski kadar neprestano zalažu za demokratizaciju, a samoupravljanje ipak nazaduje, birokratija je izišla kao pobjednik. Stvoren je, kako se to danas u Poljskoj procjenjuje, takozvani »srednji tampon« između vrha i baze koji je na najgori mogući način »filtrirao« strujanja ideja između ta dva pola.

Demokratizacija je, zapravo, najviše ugrožavala pozicije i privilegije tog srednjeg sloja, koji čine predstavnici vojvodskih državnih i političkih rukovodstava, te tehnokratsko-menadžerski kadar u privredi (osobito vrlo brojni rukovodeći kadar granskih direkcija). Gušenje demokratskih procesa i reformi u privredi širilo se, poput zaraze, i na druga područja javnog života. Sve društvene djelatnosti, osobito kultura i zdravstvo, preživljavale su tih godina duboku krizu.

Društvena napetost je rasla iz godine u godinu, te izbijanje novog masovnog radničkog protesta nije moglo iznenaditi ni Poljake ni poznavaoce poljskih prilika. Čekalo se na bilo kakav, pa i bezazleni, povod, a to je i bila odluka o poskupljenju mesa u junu. U toku jula vlada raznim ustupcima »gasi« pojedinačne štrajkove, ali u avgustu protest u baltičkim gradovima ponovo dobija opasne razmjere.

Poljsko rukovodstvo se ovoga puta odreklo sile i uložilo velike napore da konflikt riješi političkim metodima. Bio je to logičan postupak, ako se pažljivo analizira sve ono što smo izložili u ovom tekstu. Drugim riječima, o izboru miroljubivih metoda odlučio je niz političkih, historijskih i psiholoških faktora: od negativnih iskustava iz prošlosti do neprestanog programskog opredjeljivanja poljske partije za demokratskiji razvoj, onemogućavan djelovanjem konzervativnih i dogmatskih struktura koje je reprodukovao sam sistem u toku prethodna tri desetljeća.

Poljska se našla u dubokoj ekonomskoj, društvenoj i političkoj krizi, te je razumljivo što su zahtjevi za privrednim reformama, demokratizacijom, samoupravljanjem, debirokratizacijom i decentralizacijom i sada osnovni postulati uznemirene radničke klase. Paralelno sa takvim političkim procesima javljaju se i druge tendencije, u prvom redu pluralizam pogleda na svijet, uz jačanje utjecaja katoličke crkve i nacionalističkih struja.

Digitized by Google

Mada nametnuta izvana, ideja o »slobodnim«, odnosno »nezavisnim i samoupravnim« sindikatima široko je prihvaćena od strane radničke klase kao alternativa dotadašnjim, kompromitiranim institucijama socijalističke demokracije. Bilo bi, stoga, pogrešno kada bi se ta pojava svodila samo na pitanje sindikalne organiziranosti radnika.

Forma neposredne demokracije?

Upravo zbog nerazumijevanja tih procesa stara sindikalna struktura je doživjela potpuni poraz. Shvativši da je radništvo nezadovoljno dosadašnjim njegovim radom, Centralno vijeće Saveza sindikata Poljske požurilo je da ponudi svoj koncept »obnove« koncentriran na usko shvaćeni »sindikalizam«.

Pošto time nisu povratili povjerenje radničke klase, stari sindikati su se pokušali prestrojiti u »autonomne« granske organizacije koje su odrekle poslušnost Centralnom vijeću. Svih dvadesetak granskih i strukovnih sindikata proglasili su se »nezavisnim i samoupravnim«, ali o tome nisu konzultirali bazu, te nisu ni mogli dobiti podršku šireg članstva.

U međuvremenu je novi, Nezavisni samoupravni sindikat »Solidarnost«, sa sjedištem u Gdanjsku, privlačio sve više pristaša i postao društvena snaga na koju partija u započetom »procesu obnove« mora računati. Na početku, a dobrim dijelom i danas, kada već okuplja najmanje dvije trećine zaposlenih Poljaka, »Solidarnost« izaziva kontroverze, različite ocjene i reakcije, jer malo tko razumije programsku liniju novog sindikalnog pokreta.

Tome doprinosi vođa »Solidarnosti« Lech Walensa, koji — izložen neumornim novinarskim propitivanjima — negativno, pa i ignorantski odgovara na sva pitanja o demokratizaciji, reformama, političkoj aktivnosti: ja sam radnik, sindikalac, politika me ne interesira, reformama neka se bave pametniji itd.

Sve češće, sa zebnjom i sumnjičavošću, postavlja se pitanje: kakva je taktika »Solidarnosti«, ne stoji li iza toga neka »tajna strategija«? Prve konkretne akcije legaliziranog, sudski registriranog sindikata pokazuju tvrdoglavu dosljednost njegovih vođa: oni se i dalje borbeno izjašnjavaju za demokraciju i privredne reforme, ali ne nude svoje recepte niti se uključuju u maratonske diskusije o pravcima obnove.

U čestim razgovorima, koje smo imali sa »duhovnim vođama« i organizatorima »Solidarnosti«, postepeno smo dolazili do saznanja da je osnovni cilj ovog pokreta: neposredna radnička demokracija u kojoj će biti poštovan glas i doprinos svakog radnog čovjeka.

Polazeći od dosadašnjih iskustava i zatečenog stanja (a bez nade da će se ti odnosi sami po sebi promijeniti), novi sindikati su uzeli na sebe ulogu partnera u pregovorima sa takozvanim »složenim poslodavcem«. Kao što smo ranije u ovom tekstu izlagali, u privredi je šezdesetih godina vladao »četvorokut« (direkci-

Digitized by Google

ja-partija-sindikat-samouprava), a u sedamdesetim godinama u upravljanje preduzećem sve su se neposrednije miješali još i direkcija granskog udruženja i odgovarajući ministar. Stvorena je, na taj način, institucija »složenog poslodavca«, čijim su se tehnobirokratskim metodima suprotstavili radnici.

Jačajući svoj monopolistički položaj u sistemu rukovođenja, partija se sama stavila u ulogu »poslodavca«. Moć odlučivanja koncentrirana je u partijskim komitetima i organima državne administracije, a organi društvenog i radničkog samoupravljanja pretvoreni su u sredstva manipuliranja. U tome su izvori dubokog nepovjerenja sa kojim »Solidarnost« pristupa svim pregovorima i realizaciji postignutih društvenih dogovora. Protiv takvog stanja stvari okrenuta je cijela javna rasprava koja se vodi u raznim društvenim sredinama, osobito u partiji, svjesnoj svoje izuzetne odgovornosti za izlazak iz krize.

Poljska ujedinjena radnička partija nalazi se pred vanrednim kongresom i usvajanjem programa koji bi bio sintezom iskustava »nemirnog ljeta 1980« i sadašnjih velikih općenarodnih diskusija o pravcima socijalističke obnove.

Digitized by Google

Jovan Đorđević

Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao

(Povodom tridesetogodišnjice samoupravljanja u Jugoslaviji)

I

Trideset godina je relativno kratak vremenski period da bi jedno društvo i političko delo mogli da ostvare sve svoje ciljeve i da utvrđene konture budu ispunjene punom sadržinom, a još manje definitivnom. To se odnosi i na socijalističko samoupravno društvo, koje se uporno, a često stvaralački i originalno, stvara i razvija u Jugoslaviji.

Ali trideset godina nije samo oznaka datuma trajanja istorijskog dela i institucije, mada je i trajanje element njihove vrednosti i istorijske uloge. Dva su osnovna značaja ovog datuma, odnosno ovog trajanja: u mogućnosti opštije ocene zrelijeg samoupravljanja i u potrebi da se postojeće stanje kritički oceni i da se traže novi konkretni putevi za njegovu potvrdu, kritiku i prevazilaženje. To se odnosi i na društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji i na njegovu relativnu zrelost, iako traje samo trideset godina.

Digitized by Google

Savremena popularnost ideje samoupravljanja, a time posebno privlačnost jugoslovenske teorije i prakse o njemu, u skladu je sa stalnom i neotuđivom težnjom društva i čoveka, a u prvom redu radničke klase, ka tome da se postojeće hijerarhijsko društvo nejednakosti i dominacije zameni društvom u kome manjina neće imati prilike da vlada proizvodnom većinom i da svoju volju primenjuje kao »istorijsku zakonitost«. To, isto tako, znači i borbu za promenu odnosâ između vlasti i čoveka, a i same vlasti i postepeno samog čoveka; između »elite« i proizvođača, naročito odnosâ prema kojima je elita jedina pozvana da odlučuje o svemu, a masa treba da ostane podređena, da radi (rabota) i da obavlja teške, neprijatne poslove i da sluša.

Ovaj u osnovi revolucionarni zahtev društva i čoveka proizlazi ne samo i ne prvenstveno iz teorije i zamisli velikih naučnika i pokretača masa već iz jednog sve više potvrđenog i sve šire osećanog shvatanja velikog broja ljudi u celom savremenom svetu, bez obzira na podele u društveno-ekonomskom i političkom pogledu. Taj stav je u isto vreme i potreba za strukturalnim preobražajima postojećeg društva. To se odnosi na sve realnije osećanje da je u savremenom svetu i za njegov preobražaj i zadovoljenje čoveka kao ljudske ličnosti nepodnošljivo stanje vladanja na osnovu privatne svojine na sredstva za proizvodnju i kolektivno-privatnog ili grupnog prisvajanja sredstava vlasti. Ako je nešto zajedničko radničkoj klasi u svetu, a ne samo u kapitalističkom društvu, to je težnja i potreba da se ukine i prevaziđe ovaj dualizam u prisvajanju i odlučivanju.

Ako je to tačno, a jeste, alternativa ovakvom stanju u svetu je najveći pronalazak ljudskog uma i društvenog stvaralaštva. Po sve opštijem mišljenju, ta alternativa se nalazi u ideji i praksi samoupravljanja, jer je ono, već na osnovu relativno ograničenog iskustva za sad jedne zemlje, pokazalo svoju sposobnost da ukida dualizam prisvajanja sredstava rada, upravljanja i života ljudi i time da zadovoljava težnje i želje masa.

Time se ne misli reći da »samoupravno iskustvo« u Jugoslaviji, u celom svom konkretumu, treba da bude opštevažeći »model« ili »obrazac« za sve revolucionarne procese danas u svetu, odnosno za socijalizam kao svetski proces, ali se ne može ni poreći svetsko značenje i konkretno-istorijska praksa jedne autentične revolucije, čija je osnovna ideja i misao — samoupravljanje. Autentična revolucija ne trpi, niti prihvata tuđe »modele« i »uzore«, ali ih i ne »izvozi«, a još manje nameće revolucijama drugih naroda. Vrednost njene autentičnosti, kao konkretno-istorijska praksa i mogućnost oslobađanja ljudi i naroda, potvrđuje se ili odbacuje, pre svega, u njoj samoj, a njeni oslobodilački i oslobađajući rezultati samo su mogućnost i pretpostavka za druge. Ni mi u Jugoslaviji, na primer, nismo »otkrili« ideju samoupravljanja, »preuzeli« smo je, kao oslobodilačku ideju i težnju, iz progresivnih demokratsko-slobodarskih idejno-političkih i filozofijskih sistema, posebno iz misli i prakse radničkog pokreta. »Staru, zapretanu ideju radničkog pokreta — kako je to jednom rekao

Digitized by Google

Tito — otpočeli smo da pretvaramo u *djelo.*« A materijalizacija jedne ideje ne otkriva samo njen pravi smisao nego je i — *vrednost po sebi.* U tome i jeste primarna vrednost samoupravljanja u Jugoslaviji, pa i velika istorijska zasluga radničkog i komunističkog pokreta, s Titom na čelu, jer su koncepcijom socijalizma kao samoupravljanja dali istorijsko rešenje za savremenu epohu prelaza od kapitalizma ka socijalizmu, komunizmu. A to rešenje nije samo alternativa staljinističkom »modelu« društva nego je i merilo revolucionarnog stvaralaštva naše epohe. U tome je i sadržana aktuelnost i otvorenost ideje i prakse samoupravljanja u Jugoslaviji, i ne samo u odnosu na prošlost i sadašnjost već, pre svega, u odnosu na — budućnost!

Istorija, kad je pisana »iskreno«, kao što je od nje tražio poznati francuski istoričar Senjobos, to jest bez prećutkivanja, klasičnih predrasuda i ideoloških igri, pokazuje da samoupravljanje nije proizvod intelektualaca i utopizma, niti je utopistička, a još manje revizionistička ideja. Ono je napredna i marksistička ideja, ali i istorijska težnja čoveka. To je univerzalna i univerzalistička ideja koja se danas probija, potvrđuje i dokazuje i u svojoj pojedinačnoj i posebnoj primeni. Ona leži ne samo na strani subjektivizma i psihologije čoveka da bude više ono što jeste nego da ostane i danas ono što nije, apstraktni i samom sebi dovoljan pojedinac, već i na strani unutrašnje zakonitosti savremenog društva koje neizbežno sebe ispituje i kritikuje i počinje da kuca na vrata budućnosti koja za njega više neće značiti produženje ropstva, nejednakosti, klasne podele, grupnih trzavica, pojedinačnog sukoba i drugo.

Samoupravljanje nije samo oblik u kojem socijalistička revolucija obezbeđuje svoje ostvarivanje i svoj kontinuitet. Ono je izraz vere i poverenja u društvo, to jest u takve preobražaje koji se neće kao do sad svesti na to da jedna dominacija zameni drugu i da jedna privilegisana grupa svoju borbu protiv starog režima nadoknađuje privilegisanim i vladajućim položajem. Manifestaciju tih težnji i kolektivnih volja celog društvenog tela nalazimo ne samo za vreme svih velikih revolucija i posle njih, već i u docnijim periodima kad dosledna i borbena stvaralačka misao političkih organizacija i čoveka prodire u senku mrtvih ideja, birokratskih, tehnokratskih i ideokratskih dogmi i iluzija.[1]

Ova saznanja proizlaze iz usvajanja i primene nove, samoupravne misli. Ona je ujedno sposobna da raščisti odnos između anarhizma i samoupravljanja, kao i između neposrednosti i političkog posredovanja. Pojedini stari i savremeni politički pisci (i među samim marksistima) često ističu da je samoupravljanje istorijski i funkcionalno oblik i vid anarhizma, i da su samouprav-

[1] D. Žeren (Gerin) u svojoj nedavno objavljenoj briljantnoj knjizi *La première république et nous* (Prva republika i mi) tvrdi da su sve francuske revolucije, kao i prva od 1789, nošene mišlju i voljom da se uspostavi demokratija i samoupravljanje.

Digitized by Google

ni odnosi neizbežno anarhički.[2] Pored senke etatizma koja ih pritiska, ova shvatanja su istovremeno suprotna teoriji i ideologiji radničke klase i marksizma. Ona nisu ni naučno zasnovana, pošto anarhizmu pridaju značaj nečeg što on nije, to jest shvataju ga popularno, tačnije, vulgarno. To je posebno slučaj kad marksisti, naročito u nekim komunističkim partijama, ograničavaju značaj i primenljivost samoupravljanja prigovorom o anarhizmu. Takvo odbijanje samoupravljanja krije dve istorijske greške. Prva je: revolucija bi bila primorana da podrži i reprodukuje klasne razlike, a posebno razlike između države, državne birokratije i pojedinaca. Druga je što se osporavaju potrebe i mogućnosti radničkoj klasi da, bar delimično i postupno, ostvaruje svoje vodeće pozicije u društvu i da preuzima i samo deo vlasti. Samoupravljanje je, u minimalnom značenju, prvi korak napred ka prevladavanju tih »istorijskih grešaka«.

Ova »realistička« kritika samoupravljanja koja, često, posredno ili čak neposredno, izjednačava samoupravljanje sa participacijom, u stvari prihvata ideje realističke sociologije nastale krajem XIX i početkom ovog veka, naročito u radovima Mikelsa, Moskea i Pareta, koji su »otkrili« takozvane »gvozdene zakone istorije«. Ova tvrđenja su u suštini uperena na osporavanje uloge i značaja političkih partija, a posebno avangarde uopšte. Političke partije i avangarda uopšte, po tim gledištima, neizbežno su podvrgnute zakonu oligarhije, po kojem se one, u svim uslovima, pretvaraju u oligarhijske organizacije.

Ideološka ograničenost, birokratska zaslepljenost i »realistička«, odnosno buržoasko-pozitivistička misao navela je ove pisce da svaku avangardu izjednačavaju sa partijom u buržoaskom značenju, to jest sa organizacijom kao takvom. Međutim, politička avangarda je ne samo klasna organizacija već, u suštini, i političko-kulturni subjekt, kao što je to docnije pokazao Antonio Gramši. Tito je, pak, pokazao da je avangarda, ako se potvrđuje u velikom istorijskom smislu, nezamenljiva duhovna i praktičko-politička snaga koja stalno intenzivira borbu radničke klase kao osnovnog revolucionarnog subjekta.

Odbacivanje avangarde može se naći u nekim starim radovima marksista (poznat je u tom pogledu Panekuk, pisac inače značajne knjige *Demokratija i radnički saveti*). Zbog brkanja samoupravljanja i anarhizma ovaj teoretičar radničkih saveta je savetskoj demokratiji osporio političku organizaciju radničke klase i time joj oduzeo klasnu funkciju. Bez avangarde svetska demokratija ne može ni postojati.

Kad se partija, kao avangarda, svede na »organizaciju odnosa između šefova i mase«, političkoj partiji radničke klase oduzima se uloga neizbežnog posrednika, kao kreatora, između radničkih saveta, odnosno mase i organizacije socijalističkog društva. Neos-

[2] Ranije shvatanje ideologâ Komunističke partije u Francuskoj i pisaca u pojedinim socijalističkim zemljama danas je verbalno i politički delimično napušteno.

Digitized by Google

novano je i tvrđenje da saveti, kao pretežno društveno-ekonomske ćelije samoupravljanja, mogu da zamene avangardu kao aktivnog političko-kulturnog subjekta izgradnje i funkcionisanja samoupravnog društva. To ne potvrđuje samo jugoslovenski politički sistem, njegova praksa i problemi njegovog funkcionisanja i samoostvarivanja. Iako to izgleda paradoksalno, svaki prigovor o anarhizmu upućen samoupravljanju i ujedno tvrđenje da je ono samo akt spontanosti masa nalazi se u suprotnosti sa onim što se krije iza ovog prigovora i tvrđenja — zahtevom za uspostavljanjem jake države i etatizma.

Samoupravljanje bez političke i kulturne avangarde pretvara se u atomizovani mehanizam koji se predaje samom sebi, negirajući ulogu avangarde, oduzima politički nerv i unutrašnju dinamičku snagu radničkoj klasi i socijalističkom samoupravnom društvu u celini.

Ali svaki ustanovljeni društveni i politički sistem sadrži u sebi i rađa izvesne elemente anarhizma; i to utoliko više i pre ukoliko se on uspostavlja u uslovima iracionalnosti i nejednakosti. To se odnosi i na jaku centralizovanu državu. Najstroži etatizam i apsolutizam su žarište anarhičnosti. U određenim okolnostima i odnosima, samoupravno društvo može proizvoditi elemente anarhičnosti u predstavama, ponašanjima i u praksi.

Sve to traži primenu i razvoj konkretne i plodonosne samoupravne misli: one koja je potvrđujuća, ali kritička prema sebi i prema drugim mislima i suprotnoj praksi. Pored toga, samoupravna misao načelno je antidogmatska i mora biti sve više imaginativna. To potvrđuje savremeno stanje i otvoreni problemi samoupravljanja, naročito na osnovu trideset godina njegovog ostvarivanja u jugoslovenskoj praksi i stvaralačke i kritičke primene te misli i te prakse.

II

Dogmatizam umrtvljuje i komada misao o politici i društvu, a time i samoupravnu misao, osuđuje je na opasnost čestog ponavljanja, sprečavajući ujedno traženje novih ideja i novih istina, a zapostavljajući kritičnost i samokritičnost. Socijalistička revolucija, njeni izrazi i dela, moraju se stalno preispitivati, »stalno kritikovati« (Marks) i razvijati podsticanjem i primenom *društvenog traganja za novim*.

Dogmatska misao proizlazi iz uticaja stare, odnosno etatističke političke kulture, proizlazi kako iz relativne nerazvijenosti pojedinih sfera samoupravne prakse tako i iz istorijske činjenice da je ta praksa još uvek jedina u procesu društvenih promena i potvrde socijalističkog društva. Dogmatizam prati politički apsolutizam, i etatizam kao njegov savremeni izraz, kao što ujedno i proizlazi iz njih. S tim u vezi, dogmatizam i apsolutizam osporavaju društvenu spontanost i klasnu određenost samoupravljanja i usredsređuju se na isticanje institucionalizma i »prirode«, odno-

Digitized by Google

sno istorije, nasuprot kulturi, što može imati za posledicu kako formalizam i kult institucija tako i preuveličavanje uloge i funkcije pojedinaca.

Posebni vid dogmatizma je ekonomizam ili jednostrani ekonomski determinizam, koji proizvodi antidijalektičku misao i fatalizam, ali i autoritarnost političkih odnosa i političkih institucija.

Svođenje samoupravljanja na ekonomske odnose (što nije uvek identično s Marksovim shvatanjem odnosa proizvodnje, kao bitnim i određujućim) i shvatanje da je politički sistem socijalističkog samoupravljanja (i uopšte politički sistem) samo »odraz« ili obična »nadgradnja« — znači ne samo osporavanje svojstvenosti politike i istorijske funkcionalnosti političkog sistema već i zapostavljanje subjektivne, kulturne i etičke strane samoupravljanja i prikriva etatizam. Preterani ekonomizam u zasnivanju i tumačenju političkog sistema samoupravnog socijalizma vodi ka održavanju ili nametanju u praksi samoupravljanja etatističkih shvatanja i tendencija.

Samo u onoj meri u kojoj je danas u smislu i praksi socijalističkog samoupravljanja ograničen ili iz nje odstranjen dogmatizam u svim njegovim oblicima može se tvrditi da se samoupravna misao i praksa u Jugoslaviji uspostavljaju i primenjuju u kritici dogmatizma ili u pravcu prevazilaženja dogmatizma i uspostavljanja kritičnosti i inventivnosti, odnosno istorijskog stvaralaštva.

Ove teorijske refleksije i stanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja dovode nas do zaključka da je jedan od uslova izlaska svetskog socijalizma iz relativne senke koja ga zaklanja i crni, kao i iz »mrtvih ulica« njegovih protivrečnosti, na strani razvoja marksističke političke teorije i ostvarivanja demokratskog i autentičnog društveno-političkog sistema samoupravnog socijalizma. To se odnosi ne samo, pa ne ni prvenstveno, na nužnost, kao i na nedovoljnost obične postepene demokratizacije vlasti i političkih odnosa, već i na širenje i učvršćivanje samoupravnog političkog života i samoupravne političke kulture i novih konkretnih društvenih predstava o osnovnom mestu i ulozi proizvođača i radnih ljudi, kao i o značaju i neprikosnovenosti ljudskih sloboda, samoupravnih i drugih prava čoveka i građanina u Jugoslaviji.

Teorija socijalističkog političkog sistema, a posebno samoupravnog političkog sistema, već danas ističe u prvi plan nužnost prevazilaženja i upornog odstranjivanja, u oblasti misli i prakse, hipoteke dogmatizma i etatizma, nerazvojnosti političkog života i starih i novih monopola u političkom životu i praksi.

Kritička samoupravna misao i dosadašnje iskustvo samoupravnog socijalizma otkrivaju pojedine nove probleme i nude nova rešenja. To sve traži shvatanje da je jedan od uslova smanjenja i otklanjanja uticaja dogmatizma u teoriji i praksi samoupravnog sistema u Jugoslaviji otvorenost i inventivnost misli, akcije i stvaralaštva.

Digitized by Google

Navedimo samo neke od tih problema koji, ujedno kao otvorena pitanja samoupravne misli, mogu sadržati i nove podsticaje i rešenja na osnovu kojih se mogu vršiti korekture u postojećim shvatanjima i oblicima samoupravljanja uopšte, a time i u Jugoslaviji.

Dublja analiza savremenih društvenih odnosa pokazuje da su mogući drugi oblici i strukture integracije i autoriteta, izvan naređivanja i hijerarhije. Političko stvaralaštvo ima i može imati sve više druge i neposrednije modalitete, osim prinude i nasilja. To se sve odnosi i na promene pravca socijalističke političke akcije, a može se otkrivati u demokratskoj i neposrednoj strukturi samoupravnog socijalizma.

Praksa samoupravnog socijalizma pokazuje da se ona ne može svoditi na opisivanje oblikâ i uspostavljanje institucija i da je ona, u celini uzevši, istovremeno tradicionalno politička i dokaz moguće i nužne društveno-političke inovacije. Pored prvih elemenata nove društvenosti i solidarnosti, ona još može sadržati, a nekad i podsticati birokratizam i težnju za vlašću, kao stalne pratioce nerazvijenog i politizovanog društva, ali i time stvarati: kolektivnu i individualnu apatiju, otvorene ili prikrivene manipulacije drugima, a posebno ličnošću čoveka.

Više od svega toga, neosnovano je u misli i u praksi političkog sistema, i same samoupravne zajednice, zapostavljati pitanje morala, njegovu snagu, trošnost i lukavost. To su već otkrili ne samo stari cinici Makijaveli i Niče. Nedogmatska samoupravna misao je na putu saznanja svega toga, kako u ponašanju ljudi tako i u političkom životu.

Ali u toj misli i praksi zapuštena su i pitanja društvene i moralne vrednosti rada, suštine udruženog rada i njegove razmene; odnosa rada i represivnih funkcija države; odnosa između pristanka i discipline i njihove političko-moralne, odnosno društveno-moralne vrednosti. Još nisu ni u misli utvrđeni odgovori na takva otvorena pitanja kao što su: odnos između principa ekvivalentnosti i starih i rastućih nejednakosti; smisao i posledice ravnopravnog statusa ljudi, a naročito njihovog statusa u radu; odnos između prava na samoupravljanje i konkretnih samoupravnih prava i drugih ljudskih prava i potreba u toj svetlosti; između doslednosti i prava na nedoslednosti; između jednakosti i prava na razlikovanje; između malograđanski obojenih moralnih i društvenih vrednosti i potrebe da se stvaraju i neguju vrednosti koje su primerene socijalizmu i samoupravljanju.

Savremena marksistička teorija samoupravljanja pretpostavlja razlikovanje između organizacije i institucija; između državnog i društvenog (ne samo samoupravnog) prava; između racionalnosti i iracionalizma; između objektivnog regulisanja i voluntarizma institucija i pojedinaca; između proglašenog »sveznanja« i stvarnih ljudskih sposobnosti; između blagostanja i rasta; između disharmonije i jedinstvenog procesa društvenog, političkog i kulturnog, udruženog stvaranja i svestranog društvenog razvoja.

Digitized by Google

Od uključivanja ove problematike i ovih pitanja[3] u savremenu misao zavisiće ne samo sposobnost mišljenja i plodnost teorijske reflekcije i bogatstvo političkog života već i stalno proširivanje vidnog polja refleksije i prakse i uopšte potreba samoupravne političke teorije da bude sve više inventivna, a sve manje da ponavlja »mrtve ideje« (Marks). Ako se to ne postigne, samoupravljanje pre stagnira nego što se stabilizuje, misao ostaje dogmatska i zatvorena u sebe, a samoupravna praksa se zatvara u okvire institucija koje se stalno opisuju, umesto da se neprestano razvijaju i potvrđuju kao sastavni deo političkog sistema koji nije ni danas, a ne može ni sutra biti, završen, a još manje savršen.

Takvo samoupravljanje i njegova misao, odnosno teorija o njemu, predstavljaju jedan od nađenih ili mogućih puteva za odgovorno stvaralaštvo, kako marksističkih mislilaca tako i svih onih koji u socijalizmu traže i nalaze izlaz iz savremene nemoći i blokiranosti znatnog dela čovečanstva. Za takvu angažovanost u nezavršenom, ali dovoljno podsticajnom samoupravnom sistemu Jugoslavije nalazi se jedna od prihvatljivih i prihvaćenih potvrda.

Slične izlaze tražili su i nalazili u svoje vreme i za svoje doba, posle Marksa i Engelsa, Lenjin i Roza Luksemburg, a posle njih Gramši; a do danas, niz smelih teoretičara i stvaralaca privrženih socijalizmu i marksizmu, među kojima u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji Tito i Kardelj.

To je sve poseban izazov za kritičku, stvaralačku, odgovornu i samoupravnu misao u socijalističkoj Jugoslaviji povodom tridesetogodišnjice samoupravljanja.

[3] Problem je otvoreno pitanje za rešavanje i predmet za raspravljanje, a pitanje je predmet (misao), nova misao koja pretpostavlja odgovor. Ali ove reči se često, i pogrešno, uzimaju kao sinonimi.

Digitized by Google

Zoran Polič

Put ka društvenom planu

Od donošenja odluke o pripremi srednjoročnog plana Jugoslavije 1978. godine, a zapravo već duže vremena pre toga, počele su intenzivne aktivnosti na njegovoj pripremi. Što se više bližio rok kad je trebalo predložiti nacrt, odnosno pre toga Skupštini SFRJ podneti na potvrdu potpisane dogovore o osnovama plana, to je očiglednije bilo da ima još toliko neraščišćenih i neusaglašenih pitanja da ovi rokovi postaju nerealni.

Čini se da mnoge od nastalih teškoća proističu, pre svega, iz činjenice što nismo dovoljno jasno (ili to nismo ni hteli) sagledali koji su osnovni uzroci postojećih problema, iako bi nam njihovo poznavanje i priznavanje, te vođenje računa o njima u našim nastojanjima da nađemo najbolja rešenja za dalji planski razvoj, umnogome olakšalo zadatak i čak možda i smanjilo napore koji se u ovom momentu ulažu na svim nivoima društveno-političke organizovanosti.

Tačno je, bez sumnje, da smo ušli u fazu određenog zaoštravanja privrednih problema, kad bitka za stabilizaciju, i ako se toliko odlučno ističe u svim našim političkim i drugim dokumentima poslednjih godina, još nije dala željene rezultate, kad nestabilnost međunarodnih odnosa, koji su opterećeni nizom snažnih, iako lokalizovanih sukoba, otežava šire dogovaranje i samo još više zao-

Digitized by Google

štrava i produbljava privredne probleme u odnosima među svim zemljama u svetu. Ali bilo bi pogrešno ako bismo sada sve svoje probleme i sporo sporazumevanje republika i pokrajina svalili upravo na takvu međunarodnu situaciju, na recesiju koja već duže vreme prati svetska privredna zbivanja, na cenu nafte i slično. To su, svakako, ozbiljne pojave koje, zbog našeg sve intenzivnijeg vezivanja za svetski privredni prostor, neminovno utiču i na naša unutrašnja zbivanja. Ali to su isključivo dodatni elementi koji otežavaju u datom trenutku iznalaženje najoptimalnijih rešenja za naš dalji privredni i društveni razvoj.

Osnovni uzroci teškoća sa kojima se u ovom času sučeljavamo isključivo su naša unutrašnja stvar i jedino ako ih savladamo moći ćemo se odlučnije suprotstaviti i svim negativnim pritiscima spolja. Zbog toga, da bismo postigli zadovoljavajuće dogovore o našem privrednom i društvenom razvoju u narednom razdoblju, moramo utvrditi uzroke sadašnjeg stanja i otvoreno reći šta svaki od njih zahteva, kako bi konačna rešenja, koja će biti ne samo propisana u planskim dokumentima već i svestrano prihvaćena i sprovođena, ipak najviše odgovarala osnovnim iteresima svih naših naroda i narodnosti.

Mislim da možemo u ovom trenutku govoriti, pre svega, o dva osnovna uzroka koji otežavaju postizanje dogovora o daljem razvoju naše zajednice, iako ni njih nije moguće posmatrati izolovano, pošto su i oni propraćeni pojavama ili određenim posledicama koje nekima izgledaju kao stvarni uzroci nastalog stanja.

Temeljita spoznaja uzroka u ovom času je jedini put ka ispravnim planskim rešenjima, ka utvrđivanju osnovnih parametara koji na nivou federacije treba da opredeljuju naš dalji zajednički razvoj i ka određivanju normi koje u političkom smislu treba da predstavljaju osnovni kodeks pojedinačnog i ukupnog ponašanja u svakoj akciji što je preduzimamo za poboljšanje sadašnjeg stanja.

Osnovni je uzrok što teško iznalazimo odgovarajuća rešenja koja bi opredelila plan kao instrument stabilizacije i daljeg što intenzivnijeg privrednog razvoja svih delova naše zajednice; on ne datira od juče, ali danas svom svojom težinom dolazi do izražaja; njegovi su koreni u dalekoj prošlosti, kad smo posle rata i intenzivne obnove počeli bitku za naš dalji privredni i društveni razvoj.

Oduševljenje koje je u tim danima »nosilo« svaku akciju, želja da se što pre izađe iz teške zaostalosti, nasleđa eksploatisanja kojem su bili izloženi narodi Jugoslavije pre rata, obilje inicijativa što su se javile posle svih ratnih nedaća — sve je to u svim krajevima oslobođene zemlje diktiralo preduzimanje akcija usmerenih na ostvarivanje ubrzanog privrednog rasta.

Pristupalo se novim investicijama (bez jasnog opredeljenja za pravi odnos između privrednih i takozvanih neprivrednih investicija), počela je nova proizvodnja, u inostranstvu smo kupovali mašine, licence, pa i neke ideje za proizvodnju, a upravo oni koji su davali inicijativu za to nisu dovoljno vodili računa o dugoročnim posledicama takvog neorganizovanog porasta proizvodnje.

Digitized by Google

Još pre rata su postojale razlike u stepenu razvijenosti pojedinih delova Jugoslavije, što ima svoje istorijske osnove, ali se time ova razmatranja ne bave. U posleratnom razvoju nastojali smo da, ostvarivanjem pojedinih dogovora, te razlike ublažimo.

O tome se već mnogo pisalo, ali će biti potrebne još temeljitije analize da bismo mogli otkloniti nastale posledice. Naime, razvoj o kome govorim, ni kasnije, kad smo već donosili planove, pa i tekući plan stabilizacije, nije bio zaustavljen. Njegova je osnovna karakteristika što uopšte nije vodio računa o osnovnim proporcijama (kasnije sadržanim u planu), znači, o osnovnim sirovinama, energetskim bilansima, potrebnim kadrovima, a ponajmanje o tržištu, pošto je u prvo vreme domaće tržište bilo sposobno da apsorbuje svu robu, u to doba dosta skromnog kvaliteta, i uz to proizvedenu u malim količinama. U tom periodu bili su najvažniji: zidovi i mašine. Sve je to postalo neodrživo kad se pretvorilo u opštu naviku i kad je trka za što bržim prevazilaženjem privredne zaostalosti prouzrokovala stanje u kojem se nisu dovoljno uzimale u obzir ni zajedničke potrebe, a ni sopstvene mogućnosti. Glad za industrijalizacijom i brzim razvojem sve više je podsticala na prekomerni obim investicija, na skupe, nepromišljene investicije sa dugim rokovima izgradnje, sa vezivanjem za inostrane, pa makar i zastarele, licence itd. Investiranju su pristupale radne organizacije vlastitim sredstvima, kreditima, domaćim ili stranim, pa i bez dovoljno sredstava, o čemu svedoče nepokrivene investicije, nepokrivena prekoračenja, odlaganja vraćanja kredita, pa ponegde i gubici.

U ovom trenutku je potpuno jasno da su se strukturni odnosi u našoj privredi, umesto da nam olakšaju dalji privredni razvoj, stvarno pogoršali, i da u tom pravcu dalji razvoj nije moguć, pogotovo što je upravo takav njegov dosadašnji tok jedan od osnovnih uzroka privredne zatvorenosti (samih radnih organizacija, opština, pa i republika i pokrajina), a time i siromašenja naše privrede, umesto da, s obzirom na opšti razvoj i privredni razvoj koji smo ipak postigli, budemo još bogatiji i sposobniji da što bezbolnije odolevamo svim nedaćama koje nam dolaze sa svetskog privrednog prostora.

Upravo zbog takvog stanja smo već decenijama pokušavali da rešimo probleme odgovarajućim planovima, koji stvarno jedini mogu biti, uz odgovarajuće uvažavanje tržišnih zakonitosti, instrument što obezbeđuje dugoročnu usmerenost privrednog i opštedruštvenog razvoja, kao i postizanje što većih rezultata. Ali, i pored velikih napora koji su uloženi u pripremu dosadašnjih planova, na bilo kom nivou, malo ko ih je poštovao, a kamoli sprovodio. Stvari su dalje išle svojim tokom: investiciona potrošnja je sve više rasla, zaduživanje i zavisnost od stranih dobavljača kredita, sirovina, reprodukcionog materijala, licenci i slično postajala je sve veća, a da se o rešenju strukturnih problema uopšte ne govori, iako smo taj zadatak u svojim dokumentima postavljali na prvo mesto, kao osnovni uslov stabilizacije naše privrede. To se dešavalo, u prvom redu, zbog toga što je plan razvoja u svom početku

Digitized by Google

bio, a kasnije i ostao, stvar organa uprave, ponegde skupština i njihovih izvršnih tela, a nikako i same privrede, i to sve dok samoupravljanje nije počelo dublje da ulazi u sve, a ne samo u osnovne privredne strukture, znači, u celinu samoupravnog mehanizma, gde mu je, zapravo, i mesto.

Kad govorim o dosadašnjim pojavama u našem razvoju i o prvom uzroku teškoća koje imamo u donošenju plana, svakako mislim isključivo na onaj, da tako kažem, pozitivni vid te pojave, naime na onu opštu želju i trku za brzim privrednim usponom, na želju za poboljšanjem standarda širem krugu ljudi, a ne na negativne pojave kojih je i ovde bilo kad su mnogi iskorišćavali stanje i raspoloženje za lično bogaćenje, sticanje privilegija i učvršćivanje neke svoje lične vlasti (nisu istog značaja, ali isto tako su negativne pojave kad su investicije planirane tako da predstavljaju spomenike pojedincima, pa iako teško opterećuju i privredu i zajednicu). U ovom drugom slučaju morali bismo biti odlučni i oštri i postupiti po zakonu. Odlučni ćemo svakako morati biti i u prvom slučaju (takozvani pozitivni vid), pošto ćemo, ako tako ne uradimo, teško otkloniti suprotnosti koje su danas, na kraju tekućeg plana, teže nego što su bile na njegovom početku. Pogotovo što tu pojavu (širok front investicija, neusklađen sa strukturnim odnosima) prate negativne posledice u svim vidovima potrošnje (opšte, zajedničke i lične), na kreditno-monetarnom području, u platnom bilansu, a pogotovo u standardu radnih ljudi.

Drugi uzrok našim današnjim teškoćama u donošenju plana i svih pratećih dokumenata je izrazito pozitivan i upravo zato ne smemo biti nestrpljivi što nismo uspeli da se pridržavamo dogovorenih rokova.

Naime, prilikom pripremanja planskih dokumenata svakako se nije vodilo dovoljno računa o činjenici da već 30 godina bijemo bitku za uvođenje doslednog samoupravnog mehanizma, a to podrazumeva sve dublje ulaženje samoupravljanja u sve pore društvenih zbivanja, sveobuhvatno razrešavanje problema, isticanje zahteva i istinskih interesa upravo onih koji su nosili i nosiće i dalje privrednu i društvenu izgradnju. To, bez sumnje, izaziva teškoće u sporazumevanju upravo zbog razlika koje u toj bazi postoje.

Osnovni pravci aktivnosti u izradi plana

Osećajući da stvari više ne mogu ići na stari način, upravo zbog novog odnosa prema svim vidovima planiranja, takozvana baza vrši danas daleko jači pritisak — sa svojim interesima, potrebama, a i razlikama — na sve ono što bi trebalo sutra, u planu, da bude izraz zajedničkog interesa, pre svega u vidu određenih dogovora, mera i aktivnosti koje opredeljuju dalji razvoj užih (ukoliko je reč o aktivnosti u opštini) ili širih područja (kad je posredi aktivnost u republikama, pokrajinama i federaciji). Sve je to i razlog što smo se našli u vremenskom tesnacu, i pored toga što

Digitized by Google

imamo sve uslove da osnovne teškoće uspešno savladamo. Pre svega, bogatiji smo, razvijeniji i šira je osnova odgovornosti (iako upravo ti elementi doprinose zaoštravanju pitanja koje je prividno nemoguće ublažiti).

Kako onda doći do dogovora, planova i drugih dokumenata koji treba da odrede pravac naših daljih nastojanja usmerenih na što intenzivniji društveni i privredni razvoj u narednim godinama? Nije mi namera da predlažem promene u predviđenim iznosima, odnosima i drugim konkretnim (cifarski izračunatim) opredeljenjima, koji su zapisani u već sačinjenim dokumentima. Jedino želim da iznesem neka upozorenja, pa i predloge načelnog karaktera, što bi moglo pomoći da što pre postignemo sporazum o pitanjima gde odugovlačenje ničemu ne služi i koje je, po mom mišljenju, prouzrokovano nedovoljno sagledanim osnovnim elementima prilaza razrešavanju određenih problema.

Drug Kardelj je u poznatim brionskim diskusijama o planiranju definisao niz upozorenja koja bi i danas trebalo u najvećoj meri imati na umu. Pre svega, upozorio je da od načina planiranja u federaciji u najvećoj meri zavisi kako će dejstvovati celokupan sistem planiranja, da u savezni plan valja uključiti samo onu materiju koja se, po prirodi stvari, može razmatrati isključivo na nivou federacije, da razvojna politika republika i autonomnih pokrajina treba da se usklađuje sa ukupnom ekonomskom politikom federacije (a time i sa ekonomskim mogućnostima), kojoj treba da je razvojna politika podređena, i da nije reč o jedinstvenoj razvojnoj politici federacije, već da je sprovođenje plana federacije u prvom redu stvar republika i autonomnih pokrajina, kao i samoupravno udruženog rada, da je istinski optimalan jedino onaj plan koji se temelji na pravima radnih ljudi — da u skladu sa svojim životnim i radnim potrebama i interesima slobodno uređuju, pre svega, međusobne društveno-ekonomske i tekuće materijalne i druge odnose, kao i odnose koji su bitni za razvoj društva u celini itd. Tom prilikom drug Kardelj je i predložio poznatih deset najznačajnijih osnova koje radni ljudi treba da obezbede planiranjem.[1]

Na osnovu Zakona o planiranju što ga je donela delegatska skupština, znači na osnovu najširih ovlašćenja, društveni plan Jugoslavije treba da opredeli: usklađivanje i usmeravanje tokova društvene reprodukcije, ekonomske odnose sa inostranstvom, brži razvoj nedovoljno razvijenih, razvoj JNA, kao i druge uslove za ostvarivanje socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Time je definisano šta on sve obuhvata, pa iz svih planskih dokumenata treba izostaviti sve ono što ne ulazi u taj zakonom utvrđeni okvir, što će omogućiti da se izbegnu mnoge rasprave koje se odnose na materiju koja nije u nadležnosti federacije i koju na tom nivou, upravo zbog toga, i nije moguće usaglasiti.

Na taj način mnogo bismo dobili u vremenu. U pripremanju planova je, naime, u velikoj meri problem i to što odgovorni činio-

[1] Vidi E. Kardelj, *O sistemu samoupravnog planiranja*, slovenačko izdanje, 1977, str. 24.

Digitized by Google

ci ponekad sasvim izgube iz vida faktor vremena, pogotovo kad se rešavaju važnija pitanja. Kao da se u tom slučaju vreme zaustavlja i čeka, odnosno kao da se sve vrti oko onih što se neposredno dogovaraju, a ne oko onih u čijem se interesu dogovara, odnosno koji su dali ovlašćenja za definisanje dogovora.

Priprema i razmatranje društvenog plana Jugoslavije doskora, sve dok nisu usledile odlučnije političke i skupštinske intervencije, tipičan je primer ponašanja kao da vremena ima na pretek. A pri tom govorimo o stabilizaciji i zadacima privrede, a toj istoj privredi uopšte ne dajemo orijentaciju za njen dalji razvoj, iako znamo da jedino plan, povezan sa dejstvom tržišnih zakonitosti, može obezbediti naš ravnomerniji razvoj, a time i stabilnije privredne tokove u perspektivi. U isto vreme, plan mora odgovarati širim interesima neposredne privredne aktivnosti, a i mogućnostima radnih organizacija, te upravo zbog njihove dugoročne orijentacije treba da bude pravovremeno donesen.

Ukoliko i dalje o pojedinim pitanjima budemo raspravljali unedogled, kao da još raspolažemo neograničenim vremenom, a osnovne komponente našeg zajedničkog razvoja pri tom ostanu neraščišćene, a time i nedogovorene zajedničke mere koje su za sprovođenje plana neophodne, nastaviće se dosta anarhična politika razvoja, investiranja, cena i kredita, koja će jedino dovesti do još većeg raskoraka u razvoju pojedinih grana i područja, do sve težih posledica po privredni razvoj i standard radnih ljudi, do dalje nestabilnosti privrednih tokova i do nesagledivih teškoća svih radnih organizacija. Uz to, neprihvatljiv je svaki izgovor na sistem, pošto se mnoga sistemska rešenja još ni danas ne sprovode, o čemu bi trebalo pripremiti posebnu analizu, uz utvrđivanje stanja i uzroka, a ta rešenja nisu ni uzrok ni povod zakašnjavanju. Isto tako je u ovom trenutku neophodno prebacivati svu odgovornost za zakašnjavanje na Savezno izvršno veće ili Skupštinu SFRJ, pošto rešenja za nalaženje zajedničkih odgovora na pokrenuta pitanja leže drugde. Ako najodgovorniji politički, stručni i privredni predstavnici republika i pokrajina ne nađu kompromisna, ali konstruktivna rešenja za sva značajnija pitanja društvenog plana Jugoslavije, i to na osnovu njihovih realnih sagledavanja, kao i svih eventualnih varijanti predloga što će ih podneti SIV, privreda neće imati pravu orijentaciju u svojim stabilizacionim naporima za dugoročniji period, a pogotovo ne za svoje ponašanje u 1981. godini.

Drug Kardelj je o dogovaranju još 1969. godine govorio: »Komunisti bi u svim republikama trebalo još odlučnije da nastoje da se narodi Jugoslavije intenzivnije dogovaraju i brže sporazumevaju — uz uzajamne koncesije, bez kojih nema sporazuma — umesto da su nosioci ili čak organizatori nepromišljenih pritisaka, u pragmatičkom služenju momentanim parcijalnim interesima.«[2]

Kad govorimo o tome da je planiranje, u stvari, dogovaranje, te da i društveni plan Jugoslavije mora biti rezultat čvrstog dogo-

[2] E. Kardelj, *Samoupravljanje*, slovenačko izdanje, knjiga 5, str. 127.

Digitized by Google

vora republika i pokrajina, mislim da ipak moramo u samom načinu tog dogovaranja, na osnovu dosadašnjih iskustava, mnogo šta menjati. Pre svega, neophodno je izbegavati korišćenje, kao presudnog argumenta (kad drugih više nema), pozivanje na zahteve baze, već treba nastojati da stvarni interesi baze budu isticani, i to tako što će se argumentima, podacima, ocenama i opštim saznanjima otkrivati i potvrđivati, a ne opštim frazama tražiti ostvarivanje tih zahteva i interesa.

Neke karakteristike sporazumevanja i dogovaranja o planu

Uopšte uzev, u ovom trenutku dogovaranje i sporazumevanje je značajan problem našeg daljeg samoupravnog organizovanja. Već je i previše nerealnih i često svesno sklopljenih fiktivnih dogovora, neki se dogovori prosto zloupotrebljavaju, odnosno koriste protivzakonite radnje u privredi, koje se, u najmanju ruku, kose sa sistemskim rešenjima (zahtev za plaćanjem u zemlji devizama, više cene iznad odobrenih i slično). Uz to, izbegava se ispunjavanje dogovora, a gotovo nijedan dogovor ne vezuje utvrđene obaveze za snošenje odgovornosti

Za svaki je dogovor, stoga, osnovno da ga potpisnici stvarno žele, da je jasno i precizno utvrđen predmet dogovora (ne sa nekim opštim frazama i pričama), da je sažeto data njegova sadržina, da niko ne pristupa dogovaranju u nameri da odugovlači nalaženje rešenja kako bi u međuvremenu što snažnije zaštitio svoj interes (a na štetu svih ostalih), da svako zna svoju situaciju, a i situaciju ostalih učesnika u dogovaranju (znači, da svako u potpunosti raspolaže jedinstvenim podacima o predmetu dogovaranja), da se odgovorno vodi postupak usaglašavanja, da je svako spreman da prihvati rešenje koje optimalno zadovoljava interese svih, i ako ne u celini interese svakog učesnika, da se dosledno sprovodi ono što je dogovoreno.

Mnogi od pomenutih elemenata dogovaranja treba da su izraženi i kad je u pitanju društveni plan. Iz prostog razloga što se interes republike ili pokrajine u traženju jedinstvenih rešenja — tamo gde je to nužno — može, pre svega, zaštititi, odnosno čak jedino onda zaštititi kad se znaju i interesi drugih. Naime, pravilnom ocenom svih interesa, uz njihovo konfrontiranje, nalaze se odgovarajuća rešenja, koja u datom trenutku možda čak više pogoduju drugom, ali, dugoročno posmatrano, najpovoljnija su i za sopstveni interes, jer, prema opštim saznanjima, jedino ona unapređuju zajednicu kao celinu.

Pri traženju zajedničkih rešenja u planu nisu toliko značajne brojke koje opredeljuju neke proporcije koliko dogovori o realnim mogućnostima, o uslovima pod kojima će se elementi plana realizovati, o načinu ostvarivanja tih uslova i slično. Važno je i dogovoriti se o tome da li će se i kojim administrativnim merama ograničiti dejstvo ekonomskih zakonitosti, da li i radi čega treba

Digitized by Google

neka privredna grana da ima prednosti na tržištu (i to zbog privrede u celini, a ne nekog regiona). U tom pogledu veliku odgovornost snose poslovodni organi onih radnih organizacija koje treba neposredno (ili preko komora) da učestvuju u dogovaranju o planu.

Moramo nastojati da nam u pripremi planova ekonomska i politička nastojanja ne idu u raskorak, pošto to ne može dati dobre rezultate i nužno nameće pomisao da nismo zreli za postizanje dogovora. Zreli svakako jesmo, ali je pitanje da li smo uvek dovoljno svesni posledica koje mogu nastupiti nepostizanjem dogovora. I dalje, da li smo dovoljno svesni činjenice da svojim obavezivanjem putem dogovora i sporazuma i ispunjavanjem obaveza stvaramo osnove novog, socijalističkog morala u našoj zajednici.

Privrednim organizacijama često prigovaramo što se u dogovaranju poslovodni organi, pa i radnici, ponašaju kao »vlasnici« preduzeća, a ne kao privrednici kojima je povereno upravljanje društvenim sredstvima, što se ne ponašaju kao deo društvene zajednice koja treba da unapređuje celinu, a ne samo pojedine svoje delove, a pri tom zaboravljamo, mnogo puta, da i u dogovaranju o planu na višim nivoima tolerišemo poneke od takvih sklonosti. Šta je, na primer, drugo uslovljavanje nekog sporazuma prethodnim obezbeđivanjem vlastitog interesa u nekoj drugoj stvari? To je odraz nemoći da se ubedljivim argumentima obezbedi rešenje koje više odgovara od onog za koje su se drugi opredelili.

To je posebno značajno danas, s obzirom na našu dosta tešku i dugotrajnu strukturnu neusklađenost, koju ćemo moći ukloniti jedino čvrsto zasnovanim i argumentovanim usmeravanjem investiranja na područja i u grane koji u datoj situaciji daju najbolje rezultate i za koje ćemo se planski opredeliti, i na taj način ih i obezbediti. Bez ulaženja ovom prilikom u detalje, to nikako nisu usitnjene investicije, bilo gde i u bilo šta, već odlučno udruživanje sredstava upravo za pomenuta značajnija ulaganja.

Za takvo usmeravanje investiranja svakako su nam potrebne dublje i stručne analize, a ne samo neki opšti argumenti koji nikog ne obavezuju. Neophodni su i politički dogovori o poštovanju tako izabranog pravca. To, drugim rečima, znači da su upravo investicije i svi vidovi ulaganja (dohodak, krediti — domaći i strani) jedan od najznačajnijih delova planova o kojima je nužan dogovor svih odgovornih faktora na svim nivoima društveno-političkog organizovanja, a posebno u samoj privredi. U tom pogledu značajnu ulogu u razrešavanju nekih pitanja u vezi sa planom, a povodom kojih se ne mogu usaglasiti stavovi u skupštinama, mogli bi odigrati saveti, koji su i razrešavanju sistemskih problema dali bitan doprinos.

Ali za dogovaranje je najbitnije upravo ono što je istakao drug Kardelj: »Da bi demokratski sistem mogao na zadovoljavajući način da funkcioniše, u njemu mora da se spaja, odnosno integriše svest o živim i neposrednim samoupravnim interesima sa

Digitized by Google

svešću o zajedničkim i dugoročnim društveno-istorijskim interesima radničke klase i svih radnih ljudi.«[3]

To nikako neće biti lak i jednostavan posao, mada se o tome već dugi niz godina vodi dosta intenzivna rasprava, a pogotovo otkako pripremamo nov društveni plan.

Sačinjen je čak niz naučnih radova, koji ipak ni sa naučnog aspekta nisu našli zajednički jezik, što treba posebno razmotriti.

Ovde je osnovna prepreka što još nismo ni približno raščistili šta je u stvari kompromis ili, kako drug Kardelj kaže, dogovor sa »uzajamnim koncesijama«. Da li je kompromis uslovljavanje donošenja nekog akta ili njegovog dela prihvatanjem drugog nekog zahteva (koji, ponekad, uopšte nije ni u kakvoj vezi sa aktom u postupku) ili uporno zalaganje za vlastito gledanje na problem? Mislim da nije ni jedno ni drugo, već samo delimično odstupanje svih od prvobitnog stava, ali za koji ipak postoji ubeđenje i argumenti da je još ispravno rešenje i u skladu sa željenim razvojem. Zbog toga ne može biti kompromisa između argumentovanog stava i neargumentovanog zahteva kojim se samo traže neke pogodnosti za njihovog nosioca. Kompromis mora značiti približavanje argumenata (a ne samo zahteva, pogotovo kad su oni finansijske prirode), mora svima donekle da odgovara, a pre svega mora voditi ka cilju koji je još uvek u okviru opštih principa daljeg razvoja naše zajednice. Zato ni on ne može biti pogodnost za jedne a pritisak za druge, već dogovoreno rešenje, kako bismo skratili dalje rasprave i vremenski se uklopili u realne potrebe, a ipak ostali na pravcu daljeg socijalističkog i samoupravnog razvoja.

Takvi će kompromisi biti potrebni u nizu pitanja (platni bilans, kreditna politika, nedovoljno razvijeni, budžet i druga), za koja je nužno doneti rešenja da bi plan mogao da se ostvaruje, a za koja još nismo našli zajednički jezik. Ali i u takvim slučajevima osnovno je istaći da će i nužne kompromisne dogovore biti moguće postići jedino pod uslovom da su nam jedinstveni pokazatelji sa kojima ulazimo u rasprave kad je u pitanju isti problem.

Odnosi razvijenih i nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo

Pokušaću da to pokažem na primeru nedovoljno razvijenih, i ako ću o tome kasnije reći i nešto više.

Pre svega, stoji činjenica da je, ne samo stoga što je to ustavna kategorija već zbog opšteg saznanja da jedino harmoničan razvoj celine uslovljava i bolji život svih radnih ljudi, razrešavanje problema nedovoljno razvijenih jedan od prvorazrednih zadataka naše tekuće i razvojne politike. Upravo zbog toga on i jeste ustavna kategorija i uvek je jedan od osnovnih planskih zadataka. To i opre-

[3] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, str. 176.

Digitized by Google

deljuje sva ulaganja u nedovoljno razvijene. Stoga se na tim područjima ne mogu ulagati sredstva u bilo šta, već investicije predstavljaju sastavni deo rešavanja strukturnih problema celine i moraju biti dogovorno usmerene u pravcu opšteg razvoja, kako ga utvrđuje plan federacije i plan nedovoljno razvijenih.

Ako taj princip prihvatimo, onda se sasvim drukčije postavlja i zainteresovanost za pitanja proširene reprodukcije na celom jugoslovenskom privrednom prostoru. Da bi to bilo sasvim jasno, ističem sledeće: po mom mišljenju, kao što nedovoljno razvijeni, pri utvrđivanju opštih pravaca ulaganja, moraju biti zainteresovani u šta razvijeni ulažu osnovna sredstva (energetski bilans, bilans sirovina, kadrova i slično), kako bi mogli da sagledaju povezanost svojih mogućnosti i svoje proizvodnje sa tim razvojem (kako se ne bi nešto gradilo samo na račun njihovih sirovina ili korišćenjem drugih njihovih pogodnosti, a da to razvoj nerazvijenih ne unapređuje), tako i razvijeni moraju da budu zainteresovani u šta se ulažu sredstva koja su prikupljena za što brže poboljšanje stanja nedovoljno razvijenih područja. U tome je, u takvom povezivanju interesa, po meni, i logika nekih dosadašnjih napora usmerenih ka tome da se u načinu korišćenja sredstava što se odvajaju za nedovoljno razvijene izvrše neophodne promene. Mislim na udruživanje sredstava, umesto direktnog kreditiranja iz Fonda.

Polazeći od pomenutog obostranog interesa, u čemu je prednost udruživanja sredstava u poređenju s kreditnim odnosima?

U kreditnim odnosima korisnici i dalje sami snose odgovornost, oslanjaju se samo na vlastita znanja, stručnjake itd. Rešavanje nedovoljne razvijenosti udruživanjem sredstava uvodi i na to područje čiste dohodovne odnose, koje karakteriše zajednička odgovornost za uspeh, za obezbeđivanje proizvodnog procesa, možda i reprodukcionog materijala, a svakako kadrova i tržišta od strane ulagača sa razvijenih područja. Za realizovanje investicije snosi se tada zajednička odgovornost, pa je i gubitak zajednički, a nije to samo stvar Fonda ili nedovoljno razvijenog područja. A zato je u najvećem interesu razvijenih da ulaganja u nedovoljno razvijene daju što pre i što bolje rezultate. To je način da se suzbiju više puta iznošena mišljenja da nedovoljno razvijeni rešavaju svoje probleme na račun razvijenih ili da je to samo svojevrsna pomoć njihovom razvoju.

U stvari, ni jedno ni drugo ne stoji, već je to i za razvijene i za nerazvijene bitka za vlastiti razvoj i za razvoj celine, pošto jedino ravnomerno razvijena privreda svih područja naše zajednice može obezbediti brži razvoj svim radnim ljudima i predstavljati značajan faktor u svetskim zbivanjima. Mislim da će prelazak na ovakvo razrešavanje problema nedovoljne razvijenosti vrlo brzo dati dobre rezultate i, što je isto toliko bitno, širom će otvoriti vrata opštem udruživanju rada i sredstava na celom jugoslovenskom prostoru i, sem za potrebe dopunskog finansiranja društvenih službi u nedovoljno razvijenim područjima i, još neko vreme, posebne brige za razvoj SAP Kosova, pokazaće se da Fond više ne može igrati ulogu kakvu je imao neprekidno od svog osnivanja.

Digitized by Google

Svakako da je i za takvu orijentaciju nužno definisati kriterijume za utvrđivanje stepena nedovoljne razvijenosti, koji treba da su u tolikoj meri jasni i dosledni da mogu važiti kako za odnose u federaciji tako i za one u republikama, pokrajinama, pa čak i u opštinama. Za sada u tom pogledu nismo imali baš mnogo uspeha, ali, da bismo u pogledu kriterijuma što pre našli zadovoljavajuća rešenja, potrebno je takva rešenja i hteti, biti u njihovom traženju i iznalaženju što objektivniji, latiti se zadatka analitički, a to znači stručno i naučno, iznositi u prilog predloženim rešenjima stvarne argumente, a ne njih prilagođavati željama. Moramo biti svesni toga da ni tu nije reč o trajnom očuvanju jednom utvrđenih prava, već o realnim odnosima koji nastaju i menjaju se tokom razvoja i zbog toga moraju biti i vremenski ograničeni.

I pošto sam načeo problem nedovoljno razvijenih sa tezom da će upravo tu biti potreban kompromis, želim i to da objasnim, pošto je upravo dogovor o tom pitanju još najdalje od konačnog rešenja, mada je jedan od osnovnih stubova društvenog plana za period 1981—1985. godine.

Neću navoditi cifarske iznose, samo ću napomenuti da su predlozi i zahtevi vrlo različiti, od zahteva da odnosi u prikupljanju sredstava ostaju nepromenjeni, da se procent poveća, pa do njegovog osetnog smanjivanja, što sve pokazuje da ni mogućnosti ni realnost jednog ili drugog zahteva nisu dovoljno analizirani ili dovoljno objektivno ocenjeni.

Kako ne bi došlo do zastoja, kako bi privreda imala pravovremeno potrebnu orijentaciju za svoje obaveze, nužno je sada da približavanjem argumenata nalazimo rešenje koje će svi učesnici u dogovoru moći da prihvate. Pri tome prvo treba izdvojiti sve krajnosti, te u preostalim predlozima tražiti put ka onom rešenju koje će zadovoljiti sve koji su spremni i sposobni da prihvate opštu ocenu o objektivnoj situaciji u kojoj se momentano nalazi privreda u celini. U ovom trenutku i o razvoju nedovoljno razvijenih rešavamo na višem nivou zajedničkog razvoja, zbog toga i na višem nivou postignutog celokupnog društvenog dohotka, ali i na višem nivou potreba (troškova) i u vrlo zaoštrenoj svetskoj privrednoj situaciji, pa zbog toga treba dobro — i što pre — odmeriti šta je moguće, biti umeren u zahtevima, ali i spreman da se prihvati ono što je realno. To je u ovom pitanju jedini put ka pravom rešenju, ka kompromisu uz »uzajamne koncesije«, ali i ka pravovremenom rešenju, da bismo i plan mogli da donesemo u sada dogovorenom roku. U isto vreme, to je još odlučniji put ka traženju daljeg povezivanja privrede preko svih granica, i to udruživanjem rada i sredstava radnih organizacija.

Svakako da će teškoćâ još biti i sve složenijih ako preovlada mišljenje da je celo rešenje problema nedovoljno razvijenih u određivanju stope izdvajanja iz dohotka i uplaćivanje u Fond, a sve ostalo je isključiva briga i pravo nedovoljno razvijenih.

Bez zajednički utvrđenog koncepta kako prevazići nedovoljnu razvijenost uz ugrađivanje odgovarajuće aktivnosti u planove kao permanentnu obavezu svih, i razvijenih i nedovoljno razvijenih, ne-

Digitized by Google

će biti ni odgovornog ponašanja u razrešavanju tog problema. Čak će biti slučajeva da se jedni argumenti ističu kad se sredstva za Fond prikupljaju, a drugi kad se ta sredstva koriste, a isto tako će se događati da davaoci sredstava o njima vode računa dok se vodi bitka za visinu sredstava, a potpuno ih zaborave kad treba analizirati rezultate koji su zahvaljujući tim iznosima postignuti. A ovakva razmišljanja vode jednom jedinom zaključku: i u rešavanju tog problema treba pojačati napore čiji je cilj prelazak na udruživanje sredstava.

Udruživanje rada i sredstava

Možda teškoće u tom pogledu nastaju upravo zbog toga što suviše komplikovano prikazujemo proces udruživanja, a posebno stoga što ga posmatramo odvojeno od dohodovnih odnosa, jer oni tek zajedno predstavljaju razvojnu komponentu koja jedina garantuje nov položaj radnom čoveku u stvaranju i korišćenju nacionalnog bogatstva.

Jedan od osnovnih uzroka što ovako sporo razrešavamo neke privredne probleme leži upravo u činjenici što isuviše sporo uspostavljamo već odlučno proklamovane i zakonom utvrđene dohodovne odnose. Krivicu za to ne snosi isključivo sama privreda, već je to i posledica pogrešne »političke« ocene da bi uspostavljanje dohodovnih odnosa između proizvodno povezanih celina preko opštinskih i republičkih granica prouzrokovalo veće teškoće u raznim vidovima finansiranja opšte i zajedničke potrošnje. Stoga privredne organizacije, pod pritiskom pogrešne računice, a i pomenutih političkih stavova, ostaju na pozicijama na kojima su se ukopale, povezuju se isključivo na osnovu kupoprodajnih, kreditnih i sličnih odnosa, pa su i dogovori koje međusobno sklapaju većinom samo fikcija o nekom dohodovnom povezivanju. To se posebno odnosi na ona povezivanja radnih organizacija u opštinama koje uopšte nemaju za osnovu radni proces. Jedino otvaranje opštinskih i republičkih ili pokrajinskih granica i vrata radnih organizacija za radne procese, koji će od sirovine pa sve do realizacije na tržištu povezati radnike u zajednički napor, te onda i raspodelu tako ostvarenog dohotka prema učešću svake od osnovnih organizacija u ukupnom rezultatu — pravi je put. To će tek biti istinski dohodovni odnosi, koji će i sami po sebi doprineti bržem udruživanju rada i sredstava, i to na osnovi stvarne povezanosti proizvodnog procesa, a ne izvesnih političkih želja ili posredstvom administrativne prinude.

To se može definisati i drukčije: naime, neostvarljivo je svako šire dohodovno povezivanje u privredi sve dok ne postoji puna mogućnost slobodnog udruživanja rada i sredstava, i obrnuto — nema ni udruživanja bez slobodnog dohodovnog povezivanja, i to prema stvarnoj sadržini proizvodnog procesa, bez administrativnog uplitanja, nametanja okvira na osnovu granica društveno-političkih zajednica i bez političkog naređivanja.

Digitized by Google

Uspostavljanje istinskih dohodovnih odnosa između OOUR i OUR biće najsnažniji podsticaj boljoj organizaciji, većoj produktivnosti, traženju odgovarajućeg tržišta, oslanjanju na vlastitu sposobnost, umesto korišćenja tuđe mudrosti, većoj odgovornosti za celokupan proces rada i za stvaranje dohotka kao i njegovu raspodelu.

Postavlja se jedino pitanje: da li smo u ovom času sposobni za takav pristup ili nam je prihvatljivije da stalnim i jednostranim podizanjem cena prividno otklanjamo neke svoje uske, samo na pojedine radne organizacije ograničene, teškoće. Takav pristup dovodi do jednostranog razrešavanja problema, do dogovaranja o sporednim stvarima te zbog toga ne može ni biti govora o dohodovnim odnosima. A bez stvarnih dohodovnih odnosa nema ni realnog dejstva tržišta na takozvanu primarnu raspodelu.

Ukoliko smo dovoljno iskreni, moramo priznati da u ovom trenutku svi odreda nedovoljno poštujemo potpuno jasan ustavni princip po kojem je svaki dohodak što ga ostvaruju radni ljudi u radnim organizacijama ne samo dohodak kojim oni raspolažu već i zajednički dohodak društva kao celine. Otuda je i društvo kao celina zainteresovano za to kako se gazduje tim dohotkom i kako se ostvaruju svi oni principi vezani uz dohodak koje je društvo utvrdilo i koji doprinose njegovom najefikasnijem oplođivanju.

Sa tim svakako nije u skladu stvaranje dohotka neopravdanim podizanjem cena, što bitno utiče na odnose u primarnoj raspodeli i, u osnovi, minira prave dohodovne odnose, a time i otežava donošenje odgovarajućih planova. Zbog toga moramo biti sposobni da što pre uvodimo u proizvodni proces realne dogovore radnih organizacija, koji će postavljanjem čvrstih normi u pogledu ponašanja, kad je reč o primarnoj raspodeli, obezbediti daleko čvršću osnovu svim planovima.

Poseban problem u vezi sa donošenjem Plana 1981—1985. je i budžet federacije, kao i svi ostali budžeti redom. Neću se detaljnije upuštati u to pitanje: jedino ću upozoriti na neke pojave koje za sada predstavljaju nerešene osnove za formiranje saveznog budžeta. Sasvim je jasno da sredstva za njegovo pokrivanje treba da su po svojim izvorima što sigurnija, pošto je reč, pre svega, o finansiranju Armije, spoljnih veza zemlje, te boračkih i socijalnih davanja. Ali to ne opravdava svakogodišnji rast te potrošnje izvan okvira normalnog kretanja opšte i zajedničke potrošnje. Zbog toga bi i porast saveznog budžeta u principu trebalo da se kreće ispod stope porasta društvenog proizvoda. A oni rashodi u tom budžetu koji imaju svoje pokriće utvrđeno učešćem u društvenom proizvodu ili dohotku moraju biti utvrđeni iznosom, kao granicom iznad koje se ne mogu koristiti raspoloživa sredstva, ukoliko je njihov priliv veći, bez prethodnog razmatranja takvog zahteva u Skupštini. Zbog toga, prema kvartalnim planovima, svi rashodi se mogu kretati isključivo u okviru budžetom predviđenih rashoda, a ne u okviru eventualno većeg priliva sredstava. Skupština može, svojom odlukom, višak priliva sredstava iznad utvrđenih rashoda staviti na raspolaganje korisnicima ako za to postoje neke

Digitized by Google

nove ili veće potrebe, što treba da bude argumentima i dokazano, preneti ih u narednu godinu istim korisnicima ili ih vratiti onima koji su ta sredstva uplatili.

Takav način izvršavanja budžeta podstaći će delegatsku skupštinu da tokom cele godine zainteresovano prati sva zbivanja oko budžeta, a isto tako će omogućiti delegatima da, i dalje tražeći rešenja za sadašnju situaciju u saveznom budžetu, što pre ukinu finansiranje budžeta iz emisije, što se već više godina čini. Za rešenje ovog pitanja treba što pre sačiniti program i dosledno ga sprovoditi kako bi se jednom prekinulo s fikcijom o ispravnosti pokrivanja potrošnje, i to pogotovo budžetske, iz nepostojećih izvora sredstava. Isto tako, na svim nivoima društveno-političkog organizovanja treba sačiniti čvrst program postepenog usklađivanja za sada prevelikog okvira opšte i zajedničke potrošnje sa mogućnostima privrede, vodeći, pre svega, računa o tome da će privreda koja ne može obezbediti dovoljno sredstava za svoju obnovu i svoj dalji razvoj postati sve slabiji izvor sredstava za pokrivanje rastućih potreba u društvenim delatnostima.

Iznalaženje zajedničkih rešenja u ekonomskim odnosima s inostranstvom

Posebno poglavlje u pripremanju društvenog plana i opšte osnove naše dalje politike gde teško nalazimo zajednička rešenja je područje spoljnoekonomskih odnosa. Nemam iluzija da tu možemo za kratko vreme nešto bitno u materijalnom pogledu izmeniti, ali mi se čini da ipak treba odlučno nastojati da se u pristupu, u idejnom pogledu, a to znači i u pogledu poštovanja utvrđenog sistema, na tom području nešto ipak bitno izmeni. Samo pod tim uslovom naći ćemo i odgovarajuće rešenje za dogovor o pripremi plana.

Pre svega, i kad je reč o izvozu ili uvozu, bitku treba voditi za dinar, a ne za devize. To znači, pre svega, da mi ne vodimo bitku za izvoz kako bismo zaradili devize, te njihovom prodajom u zemlji duplirali svoj dohodak. Naša bitka za povećani izvoz mora imati dublji, dugoročniji smisao. Mi njime želimo da proširimo tržište za sve veću našu proizvodnju, da se uključimo u svetsku podelu rada, da omogućimo veću zaposlenost u zemlji, da, uključeni u svetsko tržište, koristimo tuđu a plasiramo i svoju stručnu i naučnu mudrost, da obezbedimo potrebne sirovine i repromaterijal iz drugih zemalja, da učvršćujemo svoju valutu i stavljamo je u ravnopravan odnos sa svim ostalima, te time omogućimo normalniji protok i finansijskih sredstava, čime bismo samo olakšali otplaćivanje naših međunarodnih obaveza, kupovinu u inostranstvu i zaduživanje u svetskim okvirima.

A šta mi radimo u ovom času? Umesto odlučne bitke i pune odgovornosti za stabilnost dinara — uzgred rečeno, to smo već više puta proglasili i za svoj politički zadatak — ova se bitka usredsredila na raspolaganje devizama.

Digitized by Google

Umesto da dinar bude jedino platežno sredstvo u zemlji, i tu se postupa suprotno ustavnoj odredbi, traži se plaćanje u devizama. Umesto da jedini osnov za povećanje dohotka bude veća produktivnost, bolja proizvodnja i temeljita obrada tržišta, odjednom prodaja deviza sa zelenaškim kamatama ili drugim isto tako teškim uslovima postaje jedan od glavnih izvora zarade. Umesto da se intenzivno ostvaruje princip izvoza robe višeg stepena prerade i da zbog toga radne organizacije dohodovno povezuju celovit proces proizvodnje, izvoze se sirovine, devize od tog izvoza skupo se prodaju onome ko te iste sirovine mora ponovo da uvozi kako bi mogao da obezbedi nesmetan proces svoje proizvodnje. Tako proizvedena roba svakako da je sada skuplja, i na svetskom tržištu nekonkurentna, te je jedini rezultat takvog neodgovornog poslovanja (koje vidi samo uski interes preduzeća, a ne potrebe celine) da gubimo svoje mesto na svetskom tržištu, ograničavamo mogućnosti daljeg proširivanja svoje proizvodnje, osiromašujemo sam dohodak, pa i radnika što je bez svoje volje i mimo svoje odluke upao u taj poslovni vrtlog koji, u krajnjoj liniji, nanosi štetu jedino njemu pošto snižava nivo njegovog standarda.

Mislim da činjenica da smo najmanje dosledni upravo u pogledu deviza i devizne politike — zahteva temeljite promene na tom području, pre svega u pravcu striktne primene ustavnih principa i sistemskih propisa, ukoliko želimo da doprinesemo što bržoj stabilizaciji privrede. Pre svega, u zemlji jedino platežno sredstvo mora da bude dinar. Bitka za njegovo učvršćenje u odnosu na strane valute — osnovni je cilj naše finansijske politike. Princip da deviza pripada onome ko je ostvaruje treba da ostane, ali u čistom smislu, kako je to zakonom predviđeno, a ne u onom kako su to trgovci zamislili. To znači da je i deviza, kao što je i dohodak u celini, društvena kategorija, da pripada svima koji svojim radom i sredstvima učestvuju u proizvodnji robe (i usluga) koja se izvozi ili prodaje za devize, a ne samo prodavcu, odnosno izvozniku, da ne može zelenaška prodaja deviza da stvara osnov za povećavanje ličnih primanja, da treba planom (platni i devizni bilans) obezbediti, pre svega, ona devizna plaćanja koja su društveno opravdana, nužna i prioritetna, da treba zbog toga, dok ne nastupi mogućnost slobodnog poslovanja sa devizama preko banaka (kad dinar stvarno bude konvertibilan), organizovati devizno tržište, koje će intervencijom Narodne banke kupoprodaju deviza držati u okvirima normalne zarade (realniji kurs dinara), a to pre svega znači da jagmu za devizom mora da zameni bitka za što čvršći dinar i bitka za izvoz one robe koja svojim visokim stepenom prerade donosi nagradu za uloženi rad, stručnost i poslovnu sposobnost. Dokle god budemo te elemente plaćali drugima, sve teže ćemo dolaziti do stranih roba (nafta), sve veća će biti naša zaduženost u inostranstvu i sve teže ćemo otplaćivati dugove. Posledice će osetiti, pre svega, radni čovek na svom standardu.

A standard radnih ljudi, ne samo u ovom trenutku već upravo u našim dugoročnim sagledavanjima, i zbog toga u sistemskim i dugoročnim dokumentima, predstavlja jednu od glavnih

Digitized by Google

komponenti u utvrđivanju ciljeva našeg razvoja. Zbog toga upravo u tom pogledu treba da smo veoma precizni. Nikakvih uslova nema da u ovom času obećavamo nešto nemoguće, odnosno da tvrdimo da će standard biti viši. To u prvim godinama plana sigurno neće biti moguće, ali moramo učiniti sve da se standard bitno ne snižava, a već u drugoj polovini petogodišnjeg plana ponovo da raste.

Upravo zbog svega toga je naša odgovornost u dogovaranju osnova za spoljnoekonomske odnose utoliko veća, pogotovo što su zbog izostajanja povezanosti produkcionih procesa preko republičkih granica interesi privrede na pojedinim područjima, u pogledu izvoza i uvoza, prividno toliko suprotni da ih je teško pomiriti. Tome u velikoj meri doprinosi organizacija privrednih predstavništava u inostranstvu, koja, podržavajući interese svoje radne organizacije, a ne interese zemlje, konkurentski istupaju u odnosu na druge domaće organizacije, umesto da se povezuju i štite interese zemlje i brinu o tome da dinar bude što čvršći.

Moramo pripremiti plan koji će uspostaviti takve odnose u vođenju devizne politike da će i oni stimulirati povezivanje naših privrednih organizacija u dohodovne celine, da će davati podsticaj atraktivnom izvozu, a ne izvozu po svaku cenu, samo da se dobiju devize; oni će obezbediti uvoz nužne robe za reprodukciju i one za široku potrošnju koja je već postala bitni element standarda (južno voće i slično), suzbijati izvoz sirovina koje mogu preradom u zemlji da predstavljaju u robi višeg stepena prerade daleko atraktivniji artikal za izvoz, a pogotovo ukoliko će privreda morati te iste sirovine ponovo da uvozi; oni će takođe omogućiti da se obezbede devize i onima što za domaće tržište proizvode robu koju bismo morali inače uvoziti, a sami devize ne stvaraju (devizno tržište) i slično.

To nije lak zadatak, pogotovo ne u situaciji opšte recesije u svetu, dostignutog stepena povezanosti naše privrede sa svetom, koji više puta i neopravdano zahteva skupo plaćanje na osnovi starih dogovora kad smo još tražili izlaz iz posleratne zatvorenosti. Teškoće nastaju i zbog česte kratkovidosti poslovodnih struktura onih radnih organizacija koje su uspele svoju proizvodnju sirovina i poluproizvoda povezati sa interesima stranog kapitala. Momentano, naime, veća zarada deviza i »devizna prodaja« takvim radnim organizacijama stvara šire okvire za raspolaganje dohotkom, ali neminovan proces šireg povezivanja privrednog prostora preneće posledice opšteg osiromašenja i na one radne organizacije koje sada likuju zbog svog »deviznog bogatstva«.

Sem toga, pri dubljem razmatranju tog problema i temeljitijoj proceni svih komponenti koje čine izvoznu aktivnost pokazaće se da zapravo od samog početka u ostvarivanju deviza učestvuju sve radne organizacije, uplaćujući doprinos budžetu koji se onda delimično koristi i za izvozne stimulacije i kompenzacije. To dalje potvrđuje neopravdanost »privatizacije« deviza od strane neposrednih izvoznika.

Digitized by Google

Odgovornost — faktor razrešavanja užih i širih zajedničkih problema

Samo se po sebi u svim ovim razmišljanjima nameće pitanje odgovornosti. Ukoliko želimo brže i kompletnije da rešavamo iskrsle probleme i teškoće, pitanje odgovornosti treba postaviti najkonkretnije, ne samo kao opšte, kao odgovornost neke zamišljene organizacije i nekog nedefinisanog organa, već ljudi koji u tim okvirima deluju. Tu nije reč isključivo o ličnoj odgovornosti, koja proizlazi iz kršenja propisa i tačno je utvrđena u kaznenim odredbama pojedinih propisa (iako i tu treba biti dosledniji u kažnjavanju), već o onoj vezanoj za rad, uključivanje u društvena zbivanja, u svakodnevni život, radni proces i slično. Pitanje odgovornosti treba zbog toga postaviti šire, a vezati je za ličnost koja se u nekoj od pomenutih aktivnosti pojavljuje, te ukoliko ne izvršava svoj zadatak na način kako to odgovara opštim normama, zahtevima zajednice, odnosno delegatskoj osnovi koja tu ličnost bira ili podržava, treba dosledno da povuče konsekvence koje su jedino i moguće, naime takvu ličnost treba odstraniti sa odgovornog posla, odnosno funkcije. Posebno je pitanje šta preduzeti ako pojedinac nastoji da na poslu koji obavlja izvuče za sebe i ličnu korist, uključujući i privilegije, pa čak svoj položaj zloupotrebljava u lične svrhe. Tu je nužno da se, pre svega, snosi krivična odgovornost.

Odgovornost postaje u sve većoj meri osnovni faktor u razrešavanju neposrednih i širih ličnih i zajedničkih problema u društvu. Zbog toga se od svakog učesnika i zahteva sve dublje poznavanje problema, sposobnost i spremnost da te probleme rešava, ovladavanje celinom problematike i kada se rešavaju parcijalni problemi, poštovanje zakonitosti u društvenim kretanjima višenacionalne zajednice kakva je naša, kao i sistema u njegovim osnovnim postavkama utvrđenim Ustavom, inicijativno i stalno traženje novih i boljih rešenja u okviru utvrđenog sistema, svuda gde znanje i praksa to zahtevaju i omogućavaju, prihvatanje jačih argumenata koji se kao zasnovani suprotstavljaju neargumentovanim željama, poštovanje prava (drugih) koja su zajednički utvrđena, otvorenost kad je reč o potrebi da i drugi znaju šta i kako se radi u nekom radnom procesu i kada treba zajednički ostvarivati postavljene zadatke, čuvanje imovine, pogotovo društvene, pomoć drugima kad je to uslov zajedničkog razvoja i osnov boljih rešenja, poštovanje domaćeg kad to može zameniti ono što je tuđe i skupo, poštovanje dogovorenog, iznošenje objektivnih činjenica i zasnovanih argumenata u traženju što boljih zajedničkih rešenja, odlučna borba za veću produktivnost ličnog i zajedničkog rada, za korišćenje svega što se može upotrebiti, a da nešto što je proizvedeno ne bude upropašćeno ili bez potrebe zamenjeno stranom robom itd. Eto, u takvim širim okvirima treba odlučnije postaviti pomenuti problem kako bi i njegovo rešavanje doprinelo lakšem sporazumevanju u traženju najboljih rešenja za dalji uspešan razvoj naše zajednice.

Digitized by Google

Razmišljajući o nekim principima koji bi trebalo da budu izraženi u građenju naše perspektive, mislim da bismo morali biti svesni toga da se veliki i značajni planovi uvek sastoje od utvrđivanja, priznavanja i ispunjavanja čak na izgled sitnih obaveza.

Svakako da sitni, svakodnevni problemi ne bi smeli uticati na pravilno sagledavanje dubljih, dugoročnih rešenja, ali je odgovornost sa kojom i njih rešavamo odraz odnosa sa kojim ćemo pristupiti realizaciji u dogovorima i planu definisanih principa. Sem toga, mnoga od tih na izgled sitnih pitanja po koji put predstavljaju i »krupan zalogaj« na putu ka sprovođenju dogovorenog ili planom predviđenog, pa bi trebalo nastojati da takvih svakodnevnih nerešenih pitanja bude što manje, a mogućnosti za realizaciju planiranog razvoja što veće.

Šta podrazumevam pod, na izgled, sitnim problemima?

Navodno nemamo dovoljno deviza za lekove, a ipak uvozimo oko 90.000 tona starog papira, mada bi se dobrim organizovanjem svakodnevnog skupljanja starog papira kako novinskog tako i onog koji primaju delegati, od radničkih saveta do Skupštine SFRJ, mogle zadovoljiti sve domaće potrebe za tom sirovinom i obezbediti i određene količine za izvoz; hiljade teretnih vagona pozajmljujemo u inostranstvu da bismo ih u zemlji koristili kao skladište, pošto se više dana ne istovaruju, a to plaćamo u devizama; poljoprivredni proizvodi ostaju neiskorišćeni pošto ne umemo da organizujemo njihovo pravovremeno ubiranje kad vremenske prilike nisu najpogodnije; potrošnja nekih artikala (koji bitno utiču na potrebe, a i na raspoloženje potrošača) nenormalno nam je visoka (u odnosu na 1979. godinu), a opet i oskudevamo u njima pošto ne organizujemo njihovu redovnu nabavku (ukoliko je u pitanju uvoz), proizvodnju i ravnomernu prodaju, već dozvoljavamo da se stvara panika (groznica kupovanja), umesto da se trgovina bolje organizuje i utiče na svest građana (reč je o kafi, ulju, prašku za pranje, šećeru itd.); sudsko gonjenje zbog povrede zakona neefikasno je u slučaju kada inspekcije podnose prijave i traže izricanje kazne; učinak radnikâ i nesmetan radni proces svakodnevno se remete zbog odlaska zaposlenih u skupštine opština i ostale organe uprave, u trgovine, pa i radi svršavanja drugih poslova, pošto administracija, trgovina i drugi ne prilagođavaju svoje radno vreme potrebama privrednih organizacija, već postupaju upravo suprotno, kao da je početak svega u nadleštvima i trgovačkim radnjama, a proizvodnja je nešto sporedno; administracija sporo rešava zahteve radnih ljudi (iako je više nego glomazna); privredne organizacije su neažurne u svojoj prepisci, pogotovo sa stranim partnerima; podaci, koji bi trebalo da pruže svakodnevnu sliku stanja u društvu, a posebno u privredi, kasno se dostavljaju itd., itd. Još bi se moglo mnogo nabrajati, pa čak pomenuti i ozbiljniji primeri, a sve to u određenom smislu stvara osnovu na kojoj moramo graditi sva naša nastojanja usmerena ka što uspešnijem izvršavanju planskih zadataka.

Priprema planova i, pre toga, dogovorâ o njihovim osnovama — stvar je, pre svega, same privrede i tek zatim odgovarajućih

Digitized by Google

skupština, koje ih potvrđuju. Ali upravo u takvom načinu rada bitno je takozvano susretno opredeljivanje, koje omogućuje sagledavanje i celine i pojedinosti u dugoročnom razvoju. Zbog toga u poslednje vreme SIV i Skupština SFRJ ulažu najveće napore da se društveni plan Jugoslavije donese u razumnom roku, kako bi mogao poslužiti kao opšta orijentacija privredi i društvu za naredno petogodište, i nastoje da preciziraju one obaveze koje jedino i mogu da se utvrde na nivou federacije, kao zajedničke obaveze svih republika i pokrajina.

Svi ti napori urodiće očekivanim plodom ukoliko u razrešavanju nekih od problema bude najaktivnije učestvovao i politički faktor našeg društva, naime, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, kao jedinstveni front socijalističkih snaga, sa Savezom komunista na čelu. Taj politički faktor ne treba da bude nosilac plana ili nekih od dogovora, ali mu je zadatak da kod građana razvija potrebnu svest o mogućnosti dogovaranja kao bitnog elementa našeg privrednog i društvenog sistema, da se bori protiv svih izopačavanja osnovnih sistemskih opredeljenja i protiv zloupotreba, kao što su fiktivni dogovori, pritisci za preuzimanje protivzakonitih obaveza, nepoštovanje dogovora itd. Borba političkog faktora mora biti usmerena ka stvaranju novog, socijalističkog morala koji je vezan za sporazumevanje i dogovaranje, za dohodovne odnose, za odgovoran pristup raščišćavanju različitih ocena o pojedinim interesima, za odlučno sprovođenje dogovorenog i slično, za odgovornost u svim aktivnostima kojima se ma koji pojedinac na bilo kom položaju uključuje u delatnost koja bi po svom efektu trebalo da doprinosi unapređivanju zajednice, a nikako rušenju nekih od principa njenog razvoja.

Pravovremene intervencije Socijalističkog saveza u tom smislu samo će povećati njegov ugled i stvarno ga afirmisati kao političku tribinu svih radnih ljudi i kao snažan faktor u odgovornom izvršavanju onih zadataka koji, kad je reč o planu, znače utvrđivanje i potvrđivanje našeg zajedništva.

I ovim prilogom želeo sam pokazati gde i u čemu, po mom mišljenju, postoje problemi koji sprečavaju brže donošenje rešenja, kako bismo svi zajedno dodatnim naporima, a posebno koristeći političku snagu Socijalističkog saveza, što pre pretvorili naša razmišljanja i predoge u čvrste obaveze u narednom srednjoročnom periodu. Jer bez takvih obaveza u planu naši dalji koraci će biti veoma nesigurni. Kao što je rekao drug Kardelj: »Plan u kome ne bi postojale određene obaveze, ne bi imao nikakvog uticaja na materijalna i ukupna društvena kretanja, odnosno ne bi uspevao da se odupre stihiji. Smisao planiranja upravo je u suprotstavljanju stihiji.«[4]

[4] E. Kardelj, *Samoupravljanje*, slovenačko izdanje, knjiga 3, str. 58.

Digitized by Google

Tomislav Bandin

Funkcionisanje i razvoj sistema udruženog rada

1. Neke kvantitativne dimenzije organizovanosti i funkcionisanja udruženog rada

U 1976. godini[1] (30. IX) konstituisane su ukupno 16.402 osnovne organizacije udruženog rada.[2] Radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada bilo je 14.785, a sa osnovnim organizacijama samo 3.011. Formirane su 154 složene organizacije, a 2.822 radne zajednice zajedničkih poslova (na svim nivoima organizovanosti udruženog rada).[3] Ovakvo stanje pokazuje da ni u formalno-organizacionom smislu udruženi rad nije ušao u fazu svog temeljnijeg konstituisanja. To je značilo i da spektakularne promene nisu moguće[4], iako je proces formalne organizovanosti i uspostavljanja stvarno novih društveno-ekonomskih odnosa mogao brže teći.

Velik broj radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada ukazuje na veoma snažno izražene tendencije zadržavanja starih — preduzetničkih i centralističkih odnosa u formalno

[1] Godina 1976. je indikativna, jer upravo tada otpočinju svestraniji procesi organizovanja i ekonomskog funkcionisanja sistema udruženog rada.

[2] O procesima transformisanja preduzeća u organizacije udruženog rada videti: T. Bandin, *Osnovne teorije optimalnih struktura organizacija udruženog rada socijalističkog samoupravljanja*, »Savremena administracija«, Beograd, 1979.

[3] Izvor: *SGJ* — 80, str. 101.

[4] I stanje kasnijih godina to dokazuje.

Digitized by Google

novoj organizaciji. Iako je ključ efikasnog organizovanja i funkcionisanja sistema udruženog rada u efikasnoj „podeli" radnih organizacija na osnovne organizacije udruženog rada, u njihovoj proizvodno-tehnološkoj i ekonomskoj povezanosti na bazi proizvođenja zajedničkih gotovih proizvoda, te ostvarivanja zajedničkog prihoda i dohotka osnovnih organizacija po osnovi raspoređivanja tog prihoda — već sama struktura radnih organizacija *dokazuje da te pretpostavke nisu utemeljene.* Naime, prema podacima iz 1976. godine, 47% radnih organizacija (od 3.011 koje su imale osnovne organizacije udruženog rada) u svom sastavu je imalo do tri osnovne organizacije, a samo 9% više od petnaest osnovnih organizacija udruženog rada. Ovi podaci pokazuju da je kod jednih radnih organizacija suviše respektovana tehnološka osnova pri strukturiranju radnih organizacija, a da je kod drugih previše snažan naglasak stavljen na formiranje osnovnih organizacija udruženog rada »po svaku cenu«. Prva tendencija, koja je znatno rašireniji (jer je gotovo 50% radnih organizacija imalo do tri osnovne organizacije udruženog rada), dovela je do formiranja suviše krupnih, proizvodno-tehnološki zatvorenih, ekonomski i socijalno autarkičnih osnovnih organizacija, najčešće konstituisanih kao krajnji robni proizvođači. Druga, pak, tendencija vodila je formiranju suviše malih osnovnih organizacija udruženog rada — nesposobnih za sve oblike (u tekućoj i proširenoj reprodukciji) udruživanja rada i sredstava, kao i ostvarivanja dohotka na temelju zajedničkog prihoda i zajedničkog dohotka.[5]

Podatak da su konstituisane 154 složene organizacije udruženog rada ukazuje na njihov relativno mali broj, za što postoje objašnjenja. Obim sprovedenih integracija u periodu 1971—1975. godine je znatno opao u odnosu na razdoblje 1965—1970. Naime, u periodu 1965—1970. godine bilo je 3.378, a 1971—1975. godine 2.256 integracija. Smanjen broj integracija je, bez sumnje, uticao na formiranje složenih organizacija udruženog rada, na okrupnjavanje proizvodnih snaga. I za ove procese postoje valjana objašnjenja, i to u nekoliko pravaca. Prvo, u 1974, dakle tri godine nakon stupanja na društvenu scenu razvijenijeg sistema udruženog rada, znatno je porastao intenzitet ravnopravnog sjedinjavanja

[5] Pod uticajem potreba efikasnog ostvarivanja samoupravnih ekonomskih i socijalnih prava radnika formiraju se, neretko, suviše male osnovne organizacije udruženog rada. Konstituisanje suviše malih osnovnih organizacija udruženog rada može dovesti do njihovog dohodovnog i stvarnog samoupravnog onesposobljavanja. Ako se, dakle, te suviše male osnovne organizacije udruženog rada dohodovno onesposobe, sužena je materijalna osnova stvarnog samoupravljanja, a time je objektivno dovedeno u pitanje ostvarivanje društveno-ekonomskih prava radnika. Na taj način se sukobljava formalna demokratija i suštinsko samoupravljanje radnika. Ne može se, prema tome, suštinsko ostvarivanje samoupravnih društveno-ekonomskih prava radnika uslovljavati formalnom veličinom osnovne organizacije udruženog rada — veličinom njenog radnog kolektiva. Sadržinski, to pravo radnika zavisi od dohodovne sposobnosti osnovne organizacije udruženog rada i od stvarno ostvarenih prava radnika da odlučuju o celokupnom dohotku.

Digitized by Google

privrednih subjekata. Naime, u toj godini je integracijom spojenih organizacija bilo 50,5%, a pripojenih 49,5%, prema 17,6% spojenih i 82,4% pripojenih organizacija u 1970. Ovakva praksa okrupnjavanja privrednih subjekata pokazuje novi talas u integracijama — ekonomske i samoupravne integracije. Ovi novi procesi u integracijama, oslobođeni formalnih i neformalnih pritisaka, izvesno su usporili te procese. Drugo, u ovom periodu težište je još na teritorijalizaciji integracionih procesa, koja je vodila presecanju logičnih — reprodukcijskih puteva udruživanja rada i sredstava. Ovu konstataciju potvrđuje i činjenica da samo dve radne organizacije od 887 udruženih i od 123 složene organizacije udruženog rada nisu sa teritorije republike u kojoj je sedište složene organizacije.[6]

Teritorijalizaciju integracionih procesa, odnosno usporeno prekoračivanje opštinskih granica u tim procesima, potvrđuje i jaka koncentracija integracija u opštinama. Naime, u 1966, od ukupnih integracija 72,8% je sprovedeno u opštinama, a 1975. godine 66,2%. Dakle, za deset godina ta koncentracija je veoma malo oslabila. Ovim konstatacijama treba dodati i činjenicu da su u procesima primarnih transformacija preduzeća u organizacije udruženog rada u prvi plan bile stavljene radne organizacije. Procesi transformacija krupnih radnih u složene organizacije udruženog rada, kao i procesi ekonomskih integracija u okviru reprodukcionih celina, snažnije se otvaraju tek krajem 1975. godine, odnosno tokom 1976. Broj složenih organizacija udruženog rada u godinama koje slede to će i pokazati.

U 1979. godini (31. XII) postoje 20.064 osnovne organizacije udruženog rada, odnosno više ih je za 22%, a radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada je manje (u 1976. godini bilo ih je 14.705, a u 1979. godini 14.039) za 5%, što pokazuje pozitivnu, ali veoma usporenu tendenciju u njihovom ekonomskom i samoupravnom organizovanju. Broj radnih organizacija sa osnovnim organizacijama udruženog rada je povećan za 38,1% (od 3.011 u 1976. na 4.157 u 1979. godini). Međutim, još je veoma velik, čak impozantan, broj radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada, što ukazuje na jake tendencije centralističkog odlučivanja o dohotku i upotrebi viška rada (akumulacije), odnosno *ukazuje na postojanje tehnokratskih uzurpacija stvarne ekonomske vlasti u takvim radnim organizacijama, kao i na pojave neverice u vitalnu sposobnost radničke klase* (od strane tih struktura) *da odlučuje o uslovima, a i rezultatima svog i društvenog rada.*

Potreba daljnjeg okrupnjavanja proizvodnih snaga, na novim ekonomskim i samoupravnim osnovama, odrazila se i na povećanje broja složenih organizacija udruženog rada. U 1976. postojale

[6] Ili od ukupnog broja osnovnih organizacija udruženog rada iz SR Bosne i Hercegovine samo je nešto više od 2% na teritoriji drugih republika i pokrajina, za SR Crnu Goru ispod 2%, za SR Makedoniju ispod 2%, za SR Hrvatsku oko 2%, za SR Sloveniju oko 3%, za SR Srbiju (bez pokrajina) nešto više od 6%, za SAP Kosovo ispod 1% i za SAP Vojvodinu oko 1% (stanje u 1976. godini).

Digitized by Google

su 154, a u 1979. je već 338 složenih organizacija udruženog rada, tako da ih je za 195% više.[7] Iako je teško izvesti pouzdanije ocene o integracijama, odnosno o formiranju složenih organizacija udruženog rada, samo na temelju kvantitativnog narastanja, dakle bez ispitivanja pravaca i efekata tog udruživanja, moguće je, bar principijelno, ovakvo kvantitativno narastanje pozitivno oceniti. Jer, uz sve ograde koje mogu nametnuti pravci integracija, ciljevi i efekti udruživanja i stvorene strukture (optimalne — neoptimalne; reprodukcijski sastavljene — udruživanje svega, svačega i svakoga), one su određena garancija i za okrupnjavanje proizvodnih snaga i za zajedništvo ekonomskih i socijalnih ciljeva.

Utvrđeno je da su u 1976. godini u organizacijama udruženog rada konstituisane 2.822 radne zajednice zajedničkih poslova, ili 0,17 po jednoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. U 1979. broj radnih zajednica zajedničkih poslova je povećan na 4.727, ili 0,25 po jednoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ovo nedvosmisleno ukazuje na pojačan proces ka »činovnizaciji« udruženog rada, što treba zaustaviti koncentrisanjem radnih zajednica zajedničkih poslova na nivou radnih organizacija i, delom, složenih organizacija udruženog rada.

2. Osnovni pokazatelji ekonomskog funkcionisanja udruženog rada

2.1. *Ekonomski efekti i ključni problemi udruživanja rada i sredstava*

Okosnicu ekonomskih efekata funkcionisanja udruženog rada čini udruživanje rada i sredstava. U tekućoj reprodukciji rad i sredstva se udružuju u cilju proizvođenja zajedničkih gotovih proizvoda, ostvarivanja zajedničkog prihoda i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, po osnovu učešća u tom prihodu. Zajednički ostvaren prihod u udruženom radu u Jugoslaviji je bio[8]:

(u mil. din.)

Godina	Zajednički prihod	% učešća zajedničkog prihoda u ukupnom prihodu
1977	63.219	2,8
1978	200.140	7,2
1979	329.753	9,1

Iako je učešće zajedničkog prihoda u ukupno ostvarenom prihodu nedovoljno, ipak je naglašena dinamika rasta tog učešća, kao

[7] Uz napomenu da povećanje broja složenih organizacija udruženog rada, iako pozitivno, ne mora značiti i okrupnjavanje proizvodnih snaga, jer je porast broja rezultat i transformisanja krupnih radnih u složene organizacije.

[8] Podaci Službe društvenog knjigovodstva SAP Vojvodine.

Digitized by Google

i dinamika rasta zajedničkog prihoda, koji je u 1978. porastao više od tri puta u odnosu na 1977,a u 1979. godini više od pet puta.

Rad i sredstva se u proširenoj reprodukciji udružuju u cilju zajedničkih investicija i ostvarivanja zajedničkog i, njegovim raspoređivanjem, dohotka osnovnih organizacija udruženog rada učesnica u zajedničkim investicijama.

Kretanje zajedničkog i ukupnog dohotka u udruženom radu u Jugoslaviji[9]*:*

(u mil. din.)

Godina	Prihodi po osnovu učešća u zajedničkom dohotku	Dohodak
1977	1.194	480.474
1978	1.544	656.500
1979	5.874	851.309

Učešće dohotka ostvarenog po osnovu zajedničkog dohotka je gotovo simbolično, naročito u 1977. i 1978. gdini. Naime, učešće tog u ukupnom dohotku je u 1977. godini iznosilo 0,25%, u 1978. godini 0,23%, a u 1979. godini 0,70%. Ali dohodak, ostvaren po osnovu učešća u zajedničkom dohotku, u masi je znatno porastao. Taj rast u 1978. godini, u odnosu na 1977, dostizao je 29%, a u 1979. godini čak 392%. Rast dohotka ostvarenog po osnovu zajedničkih investicija (iako je još simboličan) pokazuje znake jačanja ekonomskog i socijalnog zajedništva u toliko značajnoj oblasti kakva je proširena reprodukcija.

Bitni uzroci malog učešća zajedničkog prihoda u ukupnom prihodu su i u proizvodno-tehnološki i ekonomski neoptimalnim strukturama radnih organizacija i u kupoprodajnim odnosima među osnovnim organizacijama udruženog rada. Naime, analize struktura radnih i složenih organizacija udruženog rada (posebno u SAP Vojvodini[10]) pokazale su[11] da su radne organizacije strukturirane pretežno od osnovnih organizacija udruženog rada koje su proizvodno-tehno-

[9] Isto.

[10] Na osnovu prvih rezultata istraživanja u okviru naučnoistraživačkog projekta »Teorijsko istraživanje i testiranje faktičkog stanja samoupravne i dohodovne organizovanosti udruženog rada u SAP Vojvodini« (Institut za organizaciju poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici), koji finansira SIZ za naučni rad SAP Vojvodine.

[11] Na primer:

— U jednom krupnom agroindustrijskom kombinatu, u 13 radnih organizacija u 1978. godini uopšte nije bilo ostvarivanja zajedničkog prihoda. Na temelju kupoprodajnih odnosa ostvarivao se unutar radnih organizacija ukupan prihod u rasponu od 0,02% do 23,20% od ukupnog prihoda.

— U složenoj organizaciji udruženog rada naftne industrije, sa 7 radnih organizacija, u 1978. godini se samo u okviru dve ostvaruje zajednički prihod. Kod jedne radne organizacije taj prihod čini 57,1%, a kod druge 0,2% od ukupno ostvarenog prihoda. Kod četiri radne organizacije se na osnovu kupoprodajnih odnosa ostvaruje ukupan prihod u rasponu od 1,4% do 37,4% od ukupnog prihoda.

Digitized by Google

loški i ekonomski zatvorene celine — krajnji robni proizvođači. Takve strukture radnih organizacija su i uslovile visok stepen direktnog ostvarivanja ukupnog prihoda osnovnih organizacija udruženog rada. S druge strane, istraživanja su pokazala da zbog jake tendencije ka individualizaciji dohodovnih ciljeva, kao i usled neadekvatnih kriterijuma vrednovanja proizvoda, odnosno poluproizvoda, koji ulaze u sastav zajedničkih gotovih proizvoda, u ekonomskim odnosima među osnovnim organizacijama udruženog rada dominiraju klasični kupoprodajni odnosi. Oni dominiraju i u uslovima proizvodno-tehnološki povezanih osnovnih organizacija udruženog rada, dakle proizvođača zajedničkih proizvoda.

Kada je u pitanju mali obim učešća zajednički ostvarenog dohotka, odnosno mali u ukupno ostvarenom dohotku, osnovni uzroci se uglavnom mogu vezati za *mali obim akumulacije* koja ostaje na raspolaganju i upravljanju osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada.[12] Taj mali obim akumulacije u rukama radnika osnovnih i drugih organizacija udruženog rada je i uslovio da su 31. marta 1979. godine u ukupnim izvorima sredstava za investicije udružena sredstva učestvovala samo sa 5,6%.

Isto tako, jedan od uzroka malog obima zajednički ostvarenog dohotka leži i u nedovoljnom i neefikasnom zajedničkom planiranju i, posebno, u nedostajanju zajedničkih razvojnih programa u okviru radnih i složenih organizacija udruženog rada i reprodukcionih celina.

— U složenoj organiżaciji udruženog rada hemijske industrije, u okviru 6 radnih organizacija, u 1978. godini uopšte nije bilo ostvarivanja zajedničkog prihoda. Na temelju kupoprodajnih odnosa ostvarivao se unutar radnih organizacija ukupan prihod u rasponu od 2,76% do 41,12% od ukupnog prihoda.

— U složenoj organizaciji udruženog rada metaloprerađivačke industrije, sa 6 radnih organizacija, samo se u okviru jedne ostvaruje zajednički prihod, i to u visini od 6,43% od ukupno ostvarenog prihoda. Na temelju kupoprodajnih odnosa, kod svih 6 radnih organizacija ostvarivao se ukupan prihod u rasponu od 0,27% do 41,12% od ukupnog prihoda.

[12] Struktura sredstava za finansiranje investicija pokazuje sledeće:

— u procentima —

Godina	Sredstva privrednih organizacija	Ustanove i ostalo	Banke	DPZ	Ukupno
1971	26,8	7,1	50,9	15,2	100,0
1972	29,6	8,0	42,5	19,9	100,0
1973	32,9	8,6	39,6	18,9	100,0
1974	35,1	9,7	37,5	17,7	100,0
1975	36,3	10,0	37,1	15,6	100,0
1976	34,5	13,9	38,6	13,0	100,0
1977	36,5	12,3	42,3	8,9	100,0
1978	34,4	11,9	46,6	7,1	100,0
1979	33,2	13,2	47,1	6,5	100,0

Izvor: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut, Zagreb, 1980, str. 200.

Digitized by Google

2.2. *Mostovi i raskršća u ostvarivanju produktivnosti rada*

Stope rasta produktivnosti rada u Jugoslaviji u dva poslednja petogodišta ozbiljno upozoravaju na opadanje proizvodne efikasnosti trošenja živog (tekućeg) rada[13], te se nameće pitanje: da li je, i koliko, to opadanje proizvodne efikasnosti u funkciji *društvenih promena?*

Da bi se na ovo, krajnje ozbiljno, pitanje odgovorilo, potrebno je odrediti suštinu društvenih promena koje je sobom doneo sistem udruženog rada socijalističkog samoupravljanja. Udruženi rad socijalističkog samoupravljanja, kao istorijski oblik socijalističke izgradnje, doneo je, u »paketu novina«, dve temeljne zakonitosti[14]:

— autonomiju delova bazičnih privrednih subjekata, odnosno autonomiju *osnovnih* organizacija udruženog rada i

— samoupravnu (neprinudnu) integraciju, odnosno udruživanje osnovnih organizacija u *složenije* oblike samoupravno organizovanog udruženog rada.

Iako su ove dve temeljne zakonitosti obeležje udružnog rada u trećoj deceniji socijalističkog samoupravljanja, svoja ishodišta, istorijske korene one imaju već u *samim začecima* prakse samoupravljanja u privrednim jedinicama, dakle u samoupravnom preduzeću — njegovom položaju u društvenoj organizaciji proizvodnje i odnosima u njemu; njegovoj društveno-ekonomskoj strukturi, socijalnim i moralnim odnosima koje je ta i globalna društvena struktura konstituisala.

Dve decenije, u tridesetogodišnjoj praksi socijalističkog samoupravljanja, preduzeće je bilo oblik i *sinonim* društvene organizacije proizvodnje. Bilo je *centralna* ćelija, *životni* okvir ekonomsko-

[13] Stope rasta produktivnosti rada u Jugoslaviji to reljefno ilustruju:

Period	Produktivnost
1961—1965	4,5
1966—1970	5,0
1971—1975	2,1
1976—1980	2,6

Izvor: *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine,* Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1979; *Analiza o mogućnostima i pravcima društveno-ekonomskog razvoja u okvirima zajedničke ekonomske politike Jugoslavije, za period 1981. do 1985. godine,* Savezni zavod za društveno planiranje, Beograd, 1979.

[14] Na temelju ovih dveju konstituiše se i treća zakonitost: društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje *svih* subjekata (od radnika udruženih u osnovne organizacije udruženog rada do delegatske Skupštine Jugoslavije), koji strukturiraju udruženi rad i socijalističko samoupravno društvo.

Digitized by Google

-tehnološkog i socijalnog razvoja. U njemu, i kroz njega, prelamali su se uspesi, sukobi i raspleti na prostorima istorijski *novog* koje je sobom donelo socijalističko samoupravljanje. Preduzeće je bilo u matici građenja novih, samoupravnih socijalističkih odnosa proizvodnje, ali ono je bilo istorijski i *ograničeno*. Već prvi znaci postupnog odašiljanja preduzeća u *istoriju* izranjaju na površinu pucanjem obruča ekonomskog i socijalnog centralizma, koji je bio proizvod njegov, i globalne organizacije društva, dakle sa *razlaganjem* njegovog ekonomsko-socijalnog centralističkog monolita, koji je kroz taj centralizam konstituisao društvene snage što će vladati (ograničeno) *ljudima* — „političkim" samoupravljačima, a vladati njima, znači vladati viškom rada.[15]

Razlaganje globalnog (društvenog) i centralističkog monolita preduzeća (izrastanje u samoupravnoj praksi *autonomnih* jedinica *unutar* preduzeća) dovodi do promene na centralnoj osovini jugoslovenskog društva. Na osovini odnosa: tehnokratija — radnička klasa težište počinje da se pomera ka drugom polu — ka radničkoj klasi. Ali već to ishodišno pomeranje društvene moći ka radničkoj klasi, ka *udruženim proizvođačima* nije bilo, niti je istorijski moglo biti, bezbolno. Bilo je teško i grčevito. Sukobile su se, na centralnoj ravni jugoslovenskog društva — na liniji odlučivanja o *višku rada* — radnička klasa, nosilac političkog prava samoupravljanja, i tehnobirokratija, nosilac ekonomske vlasti, sa svojim moćnim saveznicima — otuđenim centrima ekonomske i drugih oblika moći.[16]

Radnička klasa, u nastojanju da ovlada uslovima i rezultatima svog i društvenog rada, *naletela* je na *zid oprečnih* društvenih snaga, na tehnobirokratiju, istorijski nastalu i izraslu u društvenu snagu u razvoju jugoslovenskog društva. I u tom žestokom sudaru tehnobirokratija, iako je izašla sa načetom svojom društvenom moći (sa „polomljenim rebrima"[17]), ipak uspeva da *ograniči* ekonomsku, dakle društvenu moć radničke klase. Ali već ta ograničena moć radničke klase, u autonomnim jedinicama preduzeća, jeste predznak novog ekonomskog i socijalnog (društvenog) doba, u kojem će radnička klasa postepeno, ali na sve širem prostoru, osvajati društveno-ekonomske i socijalne pozicije.

I upravo zato, razlaganjem centralističkog monolita preduzeća, njegove autonomne jedinice postaju pigmeji sa snagom džinova. One su, kao podsistemi društvene organizacije proizvodnje i rasta moći radničke klase, preteče onih bazičnih ćelija u kojima će rad-

[15] Jer »... ko drži ključeve proširene reprodukcije, taj određuje društvene promene« (Zoran Vidaković, *Korak nazad dva koraka napred*, Beograd, 1971, str. 331).

[16] »... iza parole o samostalnosti privrede stvarnu vlast u radnim organizacijama preuzima menadžerski sloj, a u društveno-političkim zajednicama upravni politički aparat, i da se između njih stvara sprega koja bi objektivno bila uperena protiv radničkog i društvenog samoupravljanja« (Josip Broz Tito, Govor prilikom prijema Povelje člana Akademije nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 30. novembra 1969).

[17] Videti: M. Pečujlić, *Susret svetova*, u antologiji tekstova *Marksizam misao savremene epohe*, Beograd, 1976, str. LVI.

Digitized by Google

nici postepeno, ali sve potpunije, ovladati uslovima i rezultatima rada. One su, dakle, preteče *osnovnih* organizacija udruženog rada.

Na kraju druge decenije radničkog samoupravljanja gomilaju se protivrečnosti u nedrima jugoslovenskog društva: *dramatični sudari* novog u nastupanju i snaga koje su težile da što duže *zadrže staro*, preživelo, i ponešto oživelo iz bolne istorije društva, tako da na kraju te decenije samoupravljanje nije nadjačalo oprečne društvene snage (tehnokratske, etatističke), ali *nije bilo ni ugašeno*. Decentralizacijom je samoupravljanje ojačalo, ali nije nadjačalo oprečne društvene snage da bi tu decentralizaciju (političke samoupravne vlasti radničke klase) moglo transformisati u dohodovnu i samoupravnu *autonomiju*. Zato na pragu treće decenije ostaje otvoreno pitanje decentralizacije i autonomije delova.

U ovakvim objektivnim, i dramatičnim uslovima, kada se nad jugoslovenskim društvom nadvila senka obnavljanja crta klasnog društva[18], proradile su, kako ističe dr M. Pečujlić[19], „dve odlučujuće socijalne laboratorije — klasa i njena avangarda". Dolazi do političke intervencije. Tom intervencijom se udara u „žilu kucavicu" oprečnim društvenim snagama, presecaju se nepovoljni tokovi u društvu, i otvaraju prostori za zreliji, svestraniji i humaniji razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Duboke društveno-ekonomske, socijalne i moralne promene, koje otpočinju sa stupanjem na scenu udruženog rada socijalističkog samoupravljanja, zahtevaju ne samo dostizanje predašnje proizvodne efikasnosti već i njen trajan i stabilan rast.[20]

Izgleda, međutim, da procesi *transformacije i efikasnosti nisu tekli paralelno*. Verovatno nisu ni mogli tako teći jer klasično-preduzetnička organizacija se *razara*, a nastupajuća, nova — samoupravna i socijalna — *sporo osvaja prostore*, posebno na terenu proizvodne efikasnosti. Stvoren je, na neki način, ekonomski i socijalni *vakuum* na prostoru: etatizam i tehnobirokratija (ti sijamski blizanci) u *odstupanju* — samoupravno organizovanje i funkcionisanje udruženog rada u *nastupanju*.

Tehnobirokratija je u odstupanju i njeno upravljanje, komandovanje ljudima putem gigantskog, mamutskog, hijerarhizovanog i tehnokratizovanog upravljačkog stroja *popušta*. Tehnobirokratija

---

[18] »... kod nas se pojavljuju neki ljudi koji bi željeli likvidaciju radničkog samoupravljanja. Ko su ti ljudi i šta oni zapravo hoće?

To su u prvom redu birokrati i tehnokrati koji bi htjeli da proizvođača ponovo pretvore u najamnog radnika, o čijoj sudbini bi odlučivale uske grupe« (Josip Broz Tito, isto, u: *Tito o samoupravljanju*, Beograd, 1975, str. 116).

[19] *Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog socijalističkog društva*, u zborniku: *Marksizam i samoupravljanje*, Beograd, 1977, str. 339.

[20] V. I. Lenjin je u *Velikoj inicijativi* pisao: »Produktivnost rada — to je, u krajnjoj liniji, najvažnije, najglavnije za pobedu novog društvenog poretka. Kapitalizam je stvorio produktivnost rada kakva je u feudalizmu bila nepoznata. Kapitalizam može konačno biti pobeđen i biće konačno pobeđen time što socijalizam stvara novu, kudikamo, veću, produktivnost rada. To je vrlo težak i vrlo dug posao, ali je on započet, i to je ono najglavnije.«

Digitized by Google

ustupa, ne bez otpora i grčeva[21], mesto *koordinaciji i socijalnoj integraciji* celokupnog radnog sastava kolektiva. Slabljenje autoriteta tehnokratski nastrojenih rukovodilaca traži utemeljenje *novog* — samoupravnog i humanog autoriteta, autoriteta zajedničkog cilja slobodno udruženih radnika, odnosno *kolektivnog* autoriteta, — oslobođenog i „gvozdene pesnice", tog „goniča na rad", i moralne batine, tog „finijeg" mehanizma za „ceđenje" ljudskog znoja i psihe.

Smenjivanje jednog (tehnokratskog, rukovodilačkog) autoriteta traži jačanje drugog. Taj drugi autoritet, autoritet zajedničkog cilja slobodno udruženih radnika, nije, niti je objektivno mogao toliko ojačati u spektakularno kratkom roku da bi, sa stanovišta proizvodne efikasnosti, zamenio onaj prvi autoritet. Jedan, ali sigurno ne i jedini, razlog je, po našem mišljenju, u *nedovoljno čvrsto uspostavljenoj vezi* između *zajedničkog cilja i pojedinačnih interesa.* Konkretno, između *dohotka* osnovne organizacije udruženog rada i *ličnog dohotka* — lične potrošnje radnika. To je ona tačka na kojoj se, pored ostalog, stvorio *raskorak* između društveno-ekonomske i socijalne transformacije i proizvodne efikasnosti.

I upravo zato se u traženju odgovora na pitanje: kako podići nivo proizvodne efikasnosti, produktivnosti rada, u interesu pojedinačnog i udruženih radnika, mora poći od *socijalne* organizacije udruženog rada, od osnovnih organizacija udruženog rada kao *ži-*

---

[21] Na to ukazuju i odgovori radnika iz osnovnih organizacija udruženog rada iz materijalne proizvodnje. Na temelju ankete koju je sproveo Institut za organizaciju poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici *(Kontinuelna analiza produktivnosti rada u SAP Vojvodini — rezultati ankete,* Subotica, 1978), kojom je obuhvaćeno više od 800 radnika, na pitanje: kako neobjektivan i različit stav rukovodilaca prema pojedincima i grupama radnika utiče na međuljudske odnose, evo nekoliko odgovora radnika (odgovori se prenose izvorno):

1. »...da se što energičnije obračunavamo sa tehnokratima, birokratima i da budemo što obazriviji prema ljudima koji pokušavaju pod maskom samoupravnog opredeljenja da nude lična«.

2. »Da se konkretno i na svakom mestu borimo protiv samovolje pojedinaca, da budemo što konkretniji u osudi uzurpatora samoupravljanja svih vidova.«

3. »Predlažem poštovanje samoupravnih sporazuma, i stati na put onima koji ometaju samoupravljanje.«

4. »Radne ljude treba poštovati i ceniti. Kako njih tako i njihov rad i u stvarnosti, a ne samo na papiru.«

U istoj anketi postavljeno je i pitanje: da li je u vašoj OOUR razvijeno samoupravljanje? Prenose se izvorno tri karakteristična odgovora:

1. »...uslovno, u pravilnicima je sve u redu, dok glavne poteze vuku ljudi u poslovodnom odboru jer oni poseduju sve informacije tako da oni i upravljaju«.

2. »Na zborovima se malo diskutuje, a po mom mišljenju sve zbog toga jer bilo je puno pitanja i primedaba na iznete tačke, ali skoro redovno nema pravog odgovora na licu mesta ili na sledećem zboru, iako je pitanje bilo uneto u zapisnik, pa ljudi jednostavno shvataju da što je izneto na zboru to mora biti tako, i tako smo došli do toga da na zborovima prisustvuje 50—60% radnika.«

3. »Da se što više objasni radnicima ono što ih interesuje, a ne ono što bi trebalo da se prihvati na zborovima radnih ljudi.«

Digitized by Google

votnog okvira te organizacije. Odmah treba utvrditi da se u osnovnoj organizaciji udruženog rada *svi* radnici nalaze u *jednakoj* društveno-ekonomskoj i socijalnoj poziciji. Svi zajedno, udruženi, neposredno i ravnopravno, nezavisno od poslova koje obavljaju, odlučuju o uslovima i rezultatima rada. Ta jednaka pozicija jeste ishodišna tačka i motorna, moralna motivacija za rast produktivnosti rada.[22] Za taj rast produktivnosti rada bez „komande" i takve materijalne stimulacije koja je orijentisana na „industrijalizaciju ljudske duše", u ime i za račun maksimiranja *viška rada* koji se sliva, kao potoci u rečno korito, u ruke privilegovanih društvenih struktura (etatističkih, tehnobirokratskih i sličnih). Stvaraju se, dakle, uslovi i pretpostavke da o rastu produktivnosti rada odlučuju *oni o kojima je reč*, a reč je o radničkoj klasi, o radnicima — proizvođačima i samoupravljačima[23], koji su svoj rad udružili jedni sa drugima, i svi zajedno sa društvenim sredstvima za proizvodnju.

Ukazali smo da je autoritet zajedničkog cilja saglasan odnosima među ljudima koje je utemeljio udruženi rad socijalističkog samoupravljanja. On je saglasan i „potrebama" *humanizacije* rada. Jer udruženi radnici, organizovani u osnovnim organizacijama udruženog rada, tako će organizovati svoj rad — udruženi, kolektivni i kombinovani rad — da im on obezbeđuje život *dostojan čoveka*, koji nije samo puki konzument materijalnih dobara, opsednut besmislenim gomilanjem tih (često nepotrebnih) dobara, već čoveka koji je dostojan samog sebe i *društva koje gradi*. I upravo udruženi rad socijalističkog samoupravljanja otvara prostore svog beskraja za ispoljavanje sveukupnih stvaralačkih sposobnosti ljudi. Zato nije nikakav panegirik jugoslovenskom samoupravljanju kada se kaže (i tvrdi) da socijalističko samoupravljanje jeste onaj društveni, socijalni i moralni okvir koji stvara uslove za odnose među ljudima i za materijalne i duhovne blagodeti koje ti odnosi produkuju, a koje dosadašnja civilizacija ne poznaje. I to za odnose u proizvodnoj (fundamentalnoj) bazi društva. Tamo, dakle, gde se

[22] Vidi izlaganje Edvarda Kardelja na Trećoj sednici CK SKJ, »Borba«, 18. april 1976.

[23] U pomenutoj anketi Instituta za organizaciju poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici (videti fusnotu 11) na pitanje: da li se dovoljno zalažete na radu (ako da, zašto?; ako ne, zašto?), u 1978. godini se (u odnosu na 1977. godinu) osećaju »novi tonovi«. U odgovorima iz 1977. godine jedva se naziralo prisustvo zajedništva ciljeva i interesa. Međutim, u 1978. godini (kada su bili doneti novi samoupravni sporazumi o raspoređivanju čistog dohotka i sredstava za lične dohotke) radnici znatno više povezuju svoj socijalni status sa uspehom *osnovne* organizacije udruženog rada, pa i šire. Neke karakteristične odgovore na ovo pitanje prenosim izvorno:

1. »za bolji životni standard, kao i za bolje i uspešnije poslovanje našeg OOUR i cele privrede«;
2. »zbog ličnog interesa i društvenog«;
3. »želim dobro ovoj organizaciji i sebi«;
4. »nije samo lični dohodak u pitanju već i celokupni prosperitet«;
5. »za bolje sutra fabrike i sebe u njoj«;
6. »zbog društvenih obaveza radnika prema samoupravnom društvu«.

Digitized by Google

„kuje" i materijalna i socijalna osnova tih odnosa i blagodeti, koji su, oslobađajući se hijerarhije, nadređenosti i podređenosti, usmereni ka građenju takvog zajedništva da proizvodna efikasnost bude u njihovom socijalnom i ljudskom interesu. A kada čovek može „slobodno raditi i stvarati za svoju sreću — to je samoupravljanje"[24].

Autoritet zajedničkog cilja slobodno udruženih radnika jeste, u stvari, autoritet koji se materijalizuje u *dohotku*, u zajedničkom i iz njega proizašlom dohotku udruženih osnovnih organizacija. Da bi se ostvario optimalan dohodak osnovnih organizacija udruženog rada, učešćem u zajedničkom dohotku (toj matici ekonomsko-socijalnog zajedništva), nužno je *udruživanje rada i sredstava*. Zašto? Opredeljujući se za sistem udruženog rada socijalističkog samoupravljanja, za Marksovu asocijaciju neposrednih proizvođača, za *republiku udruženog rada*, naše društvo je *svesno* uvelo dohodak u nadležnost radnika udruženih u osnovne organizacije udruženog rada, kako bi radnici ovladali uslovima i rezultatima rada — svojim i društvenim poslovima; svojim i društvenim dimenzijama života. Taj i takav istorijski put je objektivno vodio u *decentralizaciju* dohotka, u njegovo konstruktivno „rascepkavanje". Na taj način je objektivno, materijalno i socijalno, stvorena društvena platforma da dohotkom ovladaju radnici.

Ali ta društvena (ekonomska i socijalna) vlast radnika nad dohotkom može se objektivno *sudariti sa naučno-tehnološkom revolucijom*, s njenim gigantskim, ali i *skupim tekovinama*. Zato i jeste srž problema: kako sredstva udružiti bez prisile, dobrovoljno, samoupravno, uz uvažavanje specifičnih (pojedinačnih) kroz zajedničke ciljeve? Planovi i programi razvoja, u okviru samoupravno utvrđenih prioriteta — razvojnih jezgara, jesu stožeri tog i takvog udruživanja.

Pogled na pravce razvoja sistema udruženog rada i njegovih organizacija

Neosporno je, po našem mišljenju, da će daljnju praksu razvoja sistema udruženog rada karakterisati svestraniji razvoj dohodovne i samoupravne autonomije osnovnih organizacija udruženog rada i samoupravno udruživanje rada i sredstava. Naravno, ta autonomija ne sme i neće ići u pravcu autarkije ciljeva, već upravo obrnuto. Razvijanje dohodovne i samoupravne autonomije osnovnih organizacija udruženog rada biće u tesnoj vezi sa njihovom dohodovnom snagom, kao materijalnom pretpostavkom ovladavanja od strane radnika uslovima i rezultatima svog i društvenog rada. Dohodovna snaga, kao materijalna pretpostavka razvoja samoupravljanja, humanizacije rada i ekonomske efikasnosti proizvodnje, sve više će

[24] Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 10.

Digitized by Google

biti u funkciji dohotka ukupnog društvenog rada. Takva trasa kretanja će zahtevati daljnje integrisanje organizacija udruženog rada, *smišljeno i naučno fundirano*, a ne stihijsko i voluntarističko.

Udruživanje rada i sredstava u cilju zajedničkog investiranja i ostvarivanja zajedničkog dohotka već je danas, a u budućnosti će još više biti, *conditio sine qua non* razvoja udruženog rada. Pri tome, udruživanje rada i sredstava će u još višem stepenu u budućnost imati za pretpostavku — dohodovnu autonomiju osnovnih organizacija udruženog rada. Ali ta autonomija mora da ima i svoj logičan ekonomski i socijalni nastavak — *udruživanje*.

Sve dublje, svestranije i samoupravno slobodnije udruživanje zahtevaće i stalno *adaptiranje* oblikâ organizacije udruženog rada takvim tokovima u njegovoj društvenoj sadržini. Iz svega ovoga može se nametnuti kardinalno pitanje: *kakva će biti „sudbina" osnovnih organizacija udruženog rada* kao osnovnih oblika udruženog rada? Odgovor na to ključno pitanje opredeljuje, na neki način, i odgovor na pitanje *o budućoj organizaciji udruženog rada*. Saglasno stavu iznetom na početku ove rasprave, osnovne organizacije udruženog rada će, kao asocijacije neposrednih proizvođača, i dalje biti *bazične primarne ćelije radničke organizacije proizvodnje*, a biće to sve dotle dok se nagrađivanje radnika bude vršilo prema njihovom radu i rezultatima rada. Iako je, dakle, horizont osnovnih organizacija udruženog rada istorijski utvrđen, *ograničen*, kao, uostalom, i sam socijalizam, one će još dugo biti temelji društveno-ekonomske i socijalne zgrade udruženog rada socijalističkog samoupravljanja. Pri tome, one će se zakonito adaptirati promenama u društvenim odnosima, koje će, pre svega, biti u funkciji daljnjeg razvoja materijalne osnove rada i razvoja integralnog samoupravljanja. Na taj način, osnovne organizacije udruženog rada će od proizvodno-tehnoloških i ekonomskih ćelija sve više izrastati u *društvene ćelije* organizacije proizvodnje i odnosa među ljudima. Ali one neće biti „zatvoreni" životni okviri ljudi, već prvi društveni krug iz kojeg se razvijaju i oživotvoruju zajednički i ukupni ciljevi — *oslobođenje rada i ukupne čovekove ličnosti*. Tekovine koje će sobom doneti naučno-tehnološka revolucija pospešiće društvene tokove upravo u tom pravcu.

Ovakav, pojednostavnjeno skiciran put u razvoju osnovnih organizacija udruženog rada neće biti pravolinijski, niti lak. On će biti i težak i mukotrpan, konfliktan i dugoročan, jer u pitanju je put ka oslobađanju radničke klase, a to, kako ističe Marks, *može biti samo delo same radničke klase*. Na tom putu će se javiti društvene snage koje će »nuditi« radničkoj klasi svoje vođstvo na stazama njenog oslobođenja. Te snage su danas birokratija i tehnokratija, a *sutra?* Iako nije lako, bez većeg rizika istorijskog promašaja, odgovoriti na pitanje koje će to snage u budućnosti »nuditi« radničkoj klasi svoje vođstvo na stazama oslobođenja, a stvarno biti u oprečnosti sa njenim interesima, to će, verovatno, još uvek biti ostaci birokratskih i tehnokratskih struk-

Digitized by Google

tura. Njihovo polje delovanja će se stalno *sužavati* uporedo sa razvojem samoupravljanja (u njegovoj integralnoj dimenziji), kao i podizanjem *obrazovnog nivoa* radničke klase i svih radnih ljudi, jer je *odumiranje klasične podele rada na umni i fizički* (»više i manje društveno i moralno vredan«) *rad — centralna poluga socijalnog izjednačavanja svih ljudi u društvu.*

Radna organizacija, kao asocijacija osnovnih organizacija udruženog rada, po našem mišljenju, i u daljnjem razvoju sistema udruženog rada biće primarna celina integracije pojedinačnih ciljeva ostvarivanjem onih zajedničkih. Pri tome će radna organizacija *sve manje imati sopstvene ciljeve,* a sve više će se razvijati saglasno ciljevima *udruženih* osnovnih organizacija udruženog rada, što će podrazumevati visok stepen proizvodno-tehnološkog, ekonomskog i socijalnog zajedništva osnovnih organizacija.

Složene organizacije udruženog rada, kao dobrovoljna udruženja radnih organizacija, danas su bitan društveno-ekonomski i reprodukcijski oblik organizovanja udruženog rada, a u budućnosti će, po našem mišljenju, sve više *ustupati mesto neformalnim integracijama,* odnosno slobodnom samoupravnom udruživanju. A to podrazumeva i postepeno odumiranje svih oblika ograničenja na putevima ka takvom udruživanju, a posebno raznih parcijalnih interesa u odnosu na zajedničke i ukupne društvene ciljeve.

Iako je, u relativno kraćem razdoblju, teško i nerealno očekivati neki *totalitet* u ekonomskoj i socijalnoj integraciji udruženog rada, izvesno je, međutim, da će njegovi parcijalni, ali ipak globalniji delovi ići u tom pravcu. Autonomija osnovnih organizacija udruženog rada, ostvarivana u ekonomskom i socijalnom zajedništvu ciljeva, biće na tom putu jedna od ključnih društvenih pretpostavki.

Digitized by Google

Dragan Veselinov

Ekonomski efekti zemljišnog maksimuma

Krajnji odnos seljačkog gazdinstva prema zemljišnom maksimumu nije opredeljen pravnim regulativima, već produktivnošću rada. Ukoliko se produktivnost rada i robna proizvodnja moraju razvijati na površini većoj od 10 ha, utoliko se povećavaju izgledi za ekonomskim kršenjem normativnog subjektivizma. To je izraz sukoba načina proizvodnje sa proizvodnim odnosom koji ga sputava i dobija karakter antagonističke protivrečnosti.

Ako se površina zemljišta poveća iznad 10 ha i izvrši regularna koncentracija zemlje (u ekonomskom smislu) u obimu većem od predviđenog maksimuma, tada je u pitanju poštovanje ekonomske nužnosti, za koju nema drugog izbora. Nivo potrošnje na gazdinstvu koji se time dostiže treba smatrati ekonomski legalnim efektom proširene reprodukcije na seljačkom gazdinstvu. Jer ni jedna druga ekonomska zakonitost nije starija niti ima veći značaj od proširene reprodukcije zasnovane na podizanju produktivnosti rada. Ona se podjednako odnosi na sve subjekte privrednog života i briše sve razlike koje među njima mogu postojati, nezavisno od njihovog porekla i imena. Svaki subjekt joj podleže i niko ne može pronaći »jeftiniji« način ostvarivanja proširene reprodukcije nego što je ekspanzija produktivnosti rada.

Digitized by Google

Na žalost, jugoslovenska statistika ne prati probijanja odredbi o zemljišnom maksimumu, do kojeg dolazi bilo protivpravnim koncentrisanjem i centralizovanjem zemljišta iznad 10 ha po domaćinstvu bilo posrednim koncentrisanjem zemlje, koje je formalnopravno moguće. U svakom slučaju, svako proširenje zemljišta iznad maksimuma na kojem porodična radna snaga organizuje poljoprivrednu proizvodnju suprotno je duhu donetog administrativnog ograničenja.

a) Najčešći posredan oblik koncentrisanja zemljišta iznad maksimuma je pružanje usluga[1] od strane bolje opremljenih gazdinstava onim gazdinstvima koja iz određenih ekonomskih razloga nisu u stanju da izvedu potrebne poljoprivredne radove. Ovde treba imati na umu da se usluge pružaju i plasmanom živog i minulog rada, pri čemu se ovaj drugi i apsolutno i relativno povećava.

Kod svih gazdinstava koja pružanjem usluga na tuđim površinama nadomeštaju nedovoljnost sopstvenih površina (zbog zemljišnog maksimuma) taj metod se javlja kao surogat koncentracije zemljišta i centralizacije vlasništva u sopstvenim rukama. Uz to, valja istaći da taj metod donosi manju ekonomsku korist nego kada bi se odgovarajuća tehnologija primenila na istoj parceli, ali u vlasništvu gazdinstva koje radove izvodi. Razlog je u tome što se gazdinstvu kada pruža usluge vraća samo deo vrednosti proizvoda. U stvari, iznos sredstava koji se ne vraća posle određenog vremenskog perioda postaje veći od cene te zemlje. A to znači da je produktivnost rada dala nepotpune efekte; situacija bi se u tom pogledu mogla izmeniti jedino ako bi gazdinstvo bilo pravno sposobno da proširi svoju obradivu površinu koja toj produktivnosti rada odgovara. U suprotnom, sa stanovišta individualne ekonomije rada može se zaključiti da je došlo do optimalnog opterećenja proizvodnih resursa, ali uz njihovu delimičnu valorizaciju, pošto se deo vrednosti proizvoda ili sam taj proizvod (naturalno) ne raspodeljuje gazdinstvu koje ga je proizvelo, odnosno doprinelo njegovoj proizvodnji, već gazdinstvu na čijoj su zemlji izvedeni uslužni radovi.[2]

Takođe treba uzeti u obzir da se usluge pružaju gazdinstvima koja su slabije razvijena od onih koja te usluge vrše i da to obično znači rasprostiranje kapaciteta na veći broj parcela, što bi se velikim delom izbeglo kada bi ih razvijenija gazdinstva kupovanjem objedinjavala.

Ako bi se htela dokazati nužnost obavljanja usluga i na površinama većim od zemljišnog maksimuma, trebalo bi u tom slučaju poći od oruđa za rad koja opredeljuju produktivnost rada savre-

[1] To je legalan oblik probijanja zemljišnog maksimuma. Pravni legalitet se stiče registracijom gazdinstva za pružanje usluga, uz povećanje njegovih poreskih obaveza.

[2] Interesantno je da se takozvane kapitalističke tendencije na selu pripisuju onima koji su u stanju da pruže usluge, a ne onima koji ih koriste. Formalno-logički bi trebalo da bude suprotno. Međutim, teorijsko-empirijski gledano, nema nikakvih dokaza o sadržinskom javljanju kapitalizma ni kod jedne od tih strana.

Digitized by Google

menog seljaka i omogućavaju mu ličnu potrošnju na nivou društvenog proseka. To je danas, bez sumnje, traktor sa maksimalnom snagom do 50 KS, koji se ne može ekonomično upotrebljavati na površini manjoj od 30 ha. U 1977. godini u individualnom sektoru je bilo 271.000 traktora, i to je broj približan onome koji, uz pretpostavku da se obrađuje najmanje 30 ha, pokriva jugoslovenske potrebe u tom sektoru (inače, u 1977. godini u privatnom vlasništvu je bilo 8,390.000 ha[3]). Ovaj broj oruđa se nikako ne bi mogao racionalno koristiti uz striktno poštovanje maksimuma, iako to ne znači da se on neće i dalje, do izvesne granice, povećavati, pa će to čak dovesti do preobilja (!) te vrste oruđa za rad na individualnom sektoru.[4] Međutim, uz sve eventualne rezerve prema ekonomskoj perspektivi seljaštva i njegovim krajnjim akumulativnim mogućnostima u robnoj proizvodnji, ipak se ne bi mogle naći teorijsko-empirijske osnove za stav »da i pored izmenjene unutrašnje socijalne i ekonomske strukture, naše selo samo po sebi nije postalo sposobnije od predratnog za tehničku rekonstrukciju i uopšte unapređenje poljoprivrede«.[5]

b) Jedan od oblika koncentracije zemlje iznad zemljišnog maksimuma jeste zakup, pri čemu je to bio ilegalan oblik posredne centralizacije vlasništva i u direktnoj formalnopravnoj suprotnosti sa Zakonom iz 1953. godine, sa ustavnim odredbama posle te godine, sem Ustava iz 1974.[6] Po svojoj političko-ekonomskoj suštini zakup se takođe svodi na indirektnu centralizaciju vlasništva, pri čemu su njegove prednosti u tome što se, na osnovu unapred određene zakupnine, stimulira podizanje produktivnosti rada (što, naravno, ne može dovesti do obrazovanja diferencijalne rente II u pojmu krupne robne proizvodnje) i zakupu obezbeđuje određena vremenska i teritorijalna stalnost korišćenja reprodukcionih činilaca.

Zakup se u našim uslovima svodio na deformisani oblik anuitetne otplate cene zemlje, odnosno imanja, pri čemu se stepen

[3] »SGJ«, 1978, str. 222.

[4] Disonantno zvuči konstatacija da i u sitnoparcelnoj poljoprivredi može doći do preobilja proizvodnog kapitala na određenom nivou proizvodne snage rada. Međutim, u pitanju je preobilje samo te vrste kapitala, koja je još uz to praćena nepovoljnim regionalnim razmeštajem.

[5] E. Kardelj, *Problemi socijalističke politike na selu*, »Kultura«, Beograd, 1959, str. 138. — Međutim, treba imati na umu da je to rečeno u vreme kada je tehnološka modernizacija našeg sela bila u začetku i kada akumulativna snaga, pre svega najjačih gazdinstava, još nije bila poznata. Istovremeno, ni radno-privatni sektor u drugim socijalističkim zemljama tada još nije pružao ubedljivije dokaze o nekim većim akumulativnim sposobnostima seljaka za industrijalizaciju proizvodnje, uprkos znatno višim zemljišnim maksimumima (samo u nekim zemljama).

[6] Ustavom iz 1974. godine ograničava se samo obim zemljišta u svojini do 10 ha, ali ne i zakup. U diskusijama pre Osmog kongresa SK Srbije Predsedništvo CK SKS se izričito opredelilo za politiku neograničavanja zakupa. Vidi: *Razvoj agrokompleksa u SR Srbiji između VII i VIII kongresa SKS*, »Komunist«, izdanje za SR Srbiju, Beograd, 1978, str. 74.

Digitized by Google

deformiteta meri sumom koja se isplaćuje iznad cene zemlje prethodno zakupninama već dostignute. Do tog trenutka se zakupnina ima smatrati oblikom isplate navedenih cena, dok je premašivanje te sume svakom narednom zakupninom — rasipanje proizvodnih mogućnosti gazdinstva, jer ne proizlazi iz njegove reprodukcione nužnosti, već iz administrativnog sprečavanja da se uspostavi ekonomski nužna centralizacija vlasništva. Kako je svako kupovanje zemlje neminovno obezvređenje dela proizvodne akumulacije, to se teorijski može smatrati da je isplata zakupnine veće od cene zemlje oblik neregularnog rasipanja društvenog fonda rada (na selu), koje društvo »ne uračunava« u svoje neproizvodne troškove, bez obzira na to što ih je sopstvenom merom izazvalo (odredbom o zemljišnim maksimumima). Ova »suma deformiteta« nije prouzrokovana seljakovom ekonomskom nužnošću da je plaća, već administrativnim voluntarizmom koji ga na to osuđuje. Činjenica da on to čini svedoči o njegovoj ekonomskoj prinudi da se reprodukuje i na površini većoj od zemljišnog maksimuma, ali ne i o zakonitoj nužnosti da plaća iznos veći od cene zemlje. To pogotovo ne važi za najproduktivnija gazdinstva koja u robnoj proizvodnji koncentrišu zemljište u uslovima veće ponude od tražnje, što podrazumeva relativan pad cene zemlje i olakšavanje reprodukcije. Prema tome, zakup iznad cene zemlje treba u ovom slučaju smatrati vanekonomskim osiromašenjem seljakove akumulacije, što je izazvano odredbom o ograničenju obima zemljišta u sitnom parcelnom vlasništvu, dok sama odredba nema nameru da spreči zakup, već objektivno sprečava reprodukciju uopšte. Takav zakup je ovde samo izraz nemogućnosti regularne koncentracije i centralizacije zemljišta i predstavlja deformisano utočište reprodukcije. On je utoliko izraženiji ukoliko se više mora respektovati nužnost proširene reprodukcije i teritorijalizacije gazdinstva.

c) U naporima gazdinstva da se snabde zemljišnim kompleksom većim od dozvoljenog maksimuma uočljiv je postupak fiktivnog cepanja jednog šireg domaćinstva u najmanje dva uža, pri čemu zemlja na kojoj se proizvodi obuhvata površinu veću od 10 ha.[7] Naime, formalno se cepa domaćinstvo u kojem lica prvog, odnosno drugog stepena srodstva (deda, sin i unuk — baba, kći i unuka) sada formiraju zasebna domaćinstva, pa onda svako od njih dobija pravnu mogućnost da poseduje zemljište do 10 ha. Ali nova zemlja se ekonomski pripaja već (u stvari) postojećoj i time se dokazuje njena koncentracija kod prethodnog subjekta reprodukcije, a ne kod novih subjekata — domaćinstava. Ovo je posredan oblik centralizacije zemlje, za koji nije bitno da li se sprovodi prostornim odvajanjem domaćinstava u zasebne celine ili ne. Na suštinu pojave takođe ne utiče činjenica da su pravni subjekti svojine različiti. Prema tome, sa ekonomskog sta-

[7] Prema zapažanjima poljoprivredne inspekcije, to je jedan od češćih metoda probijanja maksimuma, rasprostranjen naročito u Vojvodini. Postupak je formalnopravno legalan.

Digitized by Google

novišta ova se pojava ima tumačiti kao koncentracija zemlje, a sa pravnog — kao proširenje broja subjekata zemljišnosvojinskih odnosa sitnog parcelnog vlasništva. Istovremeno, sa gledišta ekonomske sadržine vlasništva izvršena je njegova indirektna centralizacija i time je gazdinstvo *de facto* prošireno.

Takav tip probijanja zemljišnog maksimuma takođe ima svoju granicu. Ona je pretežno neekonomske prirode, kao što ni ograničenja u prethodnim slučajevima ne proizlaze iz zakonitih oblika ekonomskog limitiranja vlasništva. U stvari, povećavanje obima poljoprivredne površine je ovde definisano brojem članova domaćinstva koji su među sobom u prvom ili u drugom stepenu srodstva.

Ali ovaj element ima i svoju ekonomsku dimenziju. Ona se ogleda u tome što se broj članova domaćinstva u poljoprivredi u apsolutnom iznosu smanjuje. Onaj deo koji je zaposlen van poljoprivrede ne može kupovati površine veće od 3 ha — »radnički maksimum«, dok najstarije članove domaćinstva posle njihove smrti ne zamenjuje mlada radna snaga, jer je ona već izvlašćena iz poljoprivrede. Nezavisno od toga, čak i uz pretpostavku da se domaćinstvo proširuje i da mu se otvaraju mogućnosti za cepanje na više domaćinstava, što bi podrazumevalo uvećavanje zemljišta u zajedničkom gazdinstvu iznad 10 ha, to ne može dovesti do dugoročnog poboljšavanja tehno-ekonomskog odnosa zemlja — minuli i živi rad. Razlog je u tome što i u ovom, prividno razdvojenom gazdinstvu svako domaćinstvo može imati najviše po 10 ha, tako da domaćinstva, živela odvojeno ili zajedno, uvek čine gazdinstvo u kome je 10 ha po domaćinstvu vanekonomska granica reprodukcije, što u perspektivi ne dopušta podizanje produktivnosti rada.

Stoga se navedeni metod zaobilaženja odredbe o zemljišnom maksimumu i ne može smatrati uvećanjem zemljišnog kompleksa iznad utvrđene granice, već samo prilagođavanjem starog tipa domaćinstva (što se razvilo iz porodične zadruge) i svojinskog odnosa novom, koje se zasniva na ekonomskom i svojinskom izdvajanju monogame porodice. Međutim, sa stanovišta starog tipa domaćinstva, svakako se može konstatovati prevazilaženje okvira zemljišnog maksimuma. Međutim, taj metod ne nudi nov ekonomski prostor, izuzev ako ne dođe do smanjene potrošnje kod nekog od novoizdvojenih domaćinstava. To je ponajpre slučaj sa staračkim domaćinstvima čija se potrošnja kreće ispod nivoa potrošnje njihovih potomaka i gde se za iznos te razlike može ovima povećati akumulacija. Nju ostvaruje ono domaćinstvo koje se realno pojavljuje kao radna snaga gazdinstva najvitalnija u proizvodnji.[8] Naravno, to je akumulacija na osnovu bede potrošnje.

[8] Kod nas se domaćinstvo sa stanovišta srodstva različito definiše. Tako se, na primer, u Vojvodini članovima domaćinstva smatraju sva lica na gazdinstvu koja su među sobom u prvom i drugom stepenu srodstva, a u Sloveniji se, recimo, pod domaćinstvom podrazumevaju samo lica u prvom stepenu srodstva.

Digitized by Google

d) Pri analiziranju odnosa sitnog parcelnog vlasništva prema zemljišnom maksimumu mogli bismo pomenuti i druge, ne toliko vidljive i često indirektne metode povećavanja površine zemljišta gazdinstava iznad utvrđenog administrativnog limita, ali one se po svojim realnim dometima ne mogu mnogo širiti, mada su u izvesnim slučajevima omogućile veću individualnu koncentraciju zemlje, čak veću od one koja se postiže prethodnim metodama. To je, na primer, slučaj kada se prisvaja takozvana ničija zemlja, koja se ne vodi u zemljišnim knjigama niti se (iz razumljivih razloga) njeno prisvajanje prijavljuje; metod sličan ovome je uzurpiranje, odnosno prisvajanje zemljišta poljoprivrednih (i drugih) organizacija, znači, zemljišta u društvenoj svojini. Pri tom se koristi nesređenost zemljišnih knjiga ili nezainteresovanost društvenog sektora da deo svojih površina obrađuje (zemljište lošijeg kvaliteta). To ide čak dotle da se prisvajaju i preoravaju i stari poljski putevi.

Bilo je i slučajeva da su poljopriwredne inspekcije otkrivale protivpravno nasleđivanje zemlje umrlog srodnika. Naime, posle smrti ostavioca nije povedena ostavinska rasprava (iako je takva rasprava obavezna), pa nije utvrđen pravi naslednik zemljišta, već se jedan od rođaka prihvatao obrade zemljišta, mada na njega nije imao pravo vlasništva. Porez se svake godine plaćao na ime umrlog, kao da je on vlasnik zemljišta (u Vojvodini se takva gazdinstva nazivaju »fantomskim« ili »mrtvim dušama«). O svemu tome poreski organi nisu obaveštavani.

Svakako, treba konstatovati da su svi ovi metodi, u krajnjoj liniji, oblik zadovoljavanja ekonomske nužnosti u pogledu koncentracije zemljišta iznad 10 ha i da — nezavisno od njihove formalnopravne obojenosti — znače prilagođavanje sitnog parcelnog vlasništva, kao proizvodnog odnosa, razvoju proizvodnih snaga rada. Time se, u izvesnom smislu, kršenje vanekonomskog ograničenja obima zemljišta u sitnoparcelnom vlasništvu podiže na stepen reprodukcione nužnosti. Ta će se nužnost nametati utoliko više ukoliko je dalje proširenje obima zemljišta neizostavni uslov reprodukcije, pri čemu ne znači da će se moći i ostvariti.

*

Pri ispitivanju društveno-ekonomske racionalnosti ograničavanja obima zemljišta u sitnoparcelnom vlasništvu treba ukazati na još neke elemente koji mogu doprineti teorijskom osvetljavanju problemâ i dati osnovu za određene zaključke.

U okviru istraživanja seljaštvo je anketirano o hipotetičkoj veličini zemljišnog poseda koja bi u sadašnjim uslovima agrarne reprodukcije u Jugoslaviji bila dovoljna za »normalan život jednog seljačkog domaćinstva«, i, prema dobijenim odgovorima, prosečna veličina takvog poseda je oko 8 ha[9]:

[9] *Mješovita gospodarstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji*, tom III, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1977, str. 639.

Digitized by Google

— do 3 ha	9,3%
— 3,01 — 5 ha	25,4%
— 5,01 — 7 ha	21,7%
— 7,01 — 9 ha	10,0%
— 9,01 — 11 ha	23,8%
— 11,01 ha i više	9,7%

Ovde je važno uočiti da gotovo 35% anketiranih smatra da dovoljna količina zemljišnog kompleksa prelazi 9 ha.[10] U Sloveniji više od 3/4 ispitanika pominje posed veći od 9 ha, dok polovina njih smatra da on mora biti iznad 11 ha. Za najmanji dovoljan posed su se izjasnila domaćinstva uže Srbije (nešto ispod 7 ha), dok se odgovori dobijeni u Vojvodini kreću na nivou proseka.

Mada se na osnovu datih iskaza ne može anticipirati odgovor u pogledu potrebne veličine zemljišnog poseda, u skladu sa nivoom produktivnosti rada ubuduće, treba reći da se na ranijem stepenu produktivnosti smatralo da već površina od 5 ha dozvoljava »normalnu« potrošnju, koja bi po svom obimu odgovarala dohotku industrijskog radnika. Predašnju dovoljnost zemljišta od 5 ha dokazuje, na izvestan način, podatak da danas u grupi gazdinstava od 3 do 5 ha dohodak po svome poreklu strukturira rad izvan poljoprivrede, prosečno sa 48,1%, a kod poseda od 5 do 8 ha sa 38%.[11] Taj je procenat 50-tih godina morao biti još niži, što je omogućilo da se takva gazdinstva definišu kao poljoprivredna. Iz toga sledi da će, nezavisno od mišljenja domaćinstava, potreban obim zemljišnog kompleksa biti sve veći, ali i da će sve manje gazdinstava moći da ga obezbedi, čak i u slučaju ukidanja zemljišnog maksimuma.

Ako bi se pošlo od toga da je u poljoprivredi prodaja zemlje isto što i gašenje gazdinstva, tada simptomatično deluje podatak da ni uz povoljnu cenu zemlju ne bi prodalo 78,6% mešovitih i 82,2% poljoprivrednih gazdinstava.[12] To nesumnjivo ukazuje na njihovu ubeđenost u određene reprodukcione perspektive poljoprivrede. O tome se pozitivno izjašnjava 50% vlasnika zemljišta, koji smatraju da će njihovo gazdinstvo moći i dalje sebe da izdržava.

Isto tako, može se uočiti da je mogućnost proširenja obradivih površina funkcionalno vezana za prethodnu veličinu poseda. Ako ne računamo gazdinstva sa posedom do 3 ha, koja su gotovo

[10] Zanimljivo je da su Svetolik Popović i dr Miloš Tomin u studiji *Pitanje zemljišne rente u reprodukciji seljačkog gazdinstva SAPV* (Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 1977, str. 86) došli do zaključka da u periodu 1970—1975. dohodak poljoprivrednog gazdinstva nije premašivao 87% dohotka radnikâ u društvenom sektoru poljoprivrede i da se spušta na 59,3%.Uočeno je da su samo gazdinstva sa posedom iznad 8 ha mogla imati dohodak veći od prosečnog dohotka radnika u društvenom sektoru.

[11] *Mješovita gospodarstva...*, tom I, cit. izd., str. 134.

[12] Isto, tom III, str. 673. — Podatak bi imao još veći značaj kada bi se moglo proceniti da li je takva odluka donesena uprkos mogućnosti sticanja dohotka u nekoj drugoj oblasti.

Digitized by Google

potpuno izvlašćena od robne proizvodnje i služe za naturalnu dopunu dohotka domaćinstva, možemo zapaziti: koliko raste veličina poljoprivrednog poseda gazdinstva, toliko se povećava njegova zainteresovanost za kupovinu zemlje i za dalje proširenje površina. Sva gazdinstva od 3 ha pa naviše kupuju, u proseku, više zemlje nego što je prodaju, a nastala razlika u korist kupovine je, po pravilu, utoliko veća ukoliko je i obim zemljišta u prethodnom posedstvu veći. To je slučaj kako kod poljoprivrednih tako i kod mešovitih gazdinstava.[13]

Promene u veličini poseda	Veličina obradivih površina u ha		
	3,01—5,00	5,01—8,00	8,01 i više
	Poljoprivredna gazdinstva		
Povećanje	12,9	16,6	10,1
Smanjenje	10,9	11,5	5,6
	Mešovita gazdinstva		
Povećanje	11,7	11,7	14,3
Smanjenje	8,2	11,7	6,3

Navedeni podaci nedvomisleno pokazuju da su naša najveća seljačka gazdinstva mnogo više zainteresovana za ukrupnjavanje poseda nego ona manja, bez obzira na to da li su posredi poljoprivredna ili mešovita gazdinstva. Ta težnja je motivisana ekonomskom nužnošću povećavanja mase minulog rada i izjednačavanja individualnog rada sa (bar) »regulatornom« produktivnošću u poljoprivredi, iz čega proizlazi da se ta ravnoteža uspostavlja na sve višim nivoima.

I, na kraju, treba se osvrnuti na političko-ekonomski karakter i stanje zapošljavanja spoljne radne snage na našim gazdinstvima. Na prvom mestu treba konstatovati da se broj gazdinstava koja daju radnu snagu drastično smanjio, čime je dokazano da je u parcelnoj poljoprivredi zapošljavanje na drugim gazdinstvima trebalo, sa ekonomskog stanovišta, smatrati elementom egzistencijalnog samoodržanja ili elementom pomoći za obe strane, a ne kvalitetom kapitalizacije sela. Ukoliko je ekspanzija robne proizvodnje u sitnoparcelnoj poljoprivredi ovoj sužavala mogućnosti razvoja, utoliko je stanovništvo latentno i stagnantno prenaseljenog seoskog područja usmeravano u pravcu industrije i društvenih delatnosti, a ne u pravcu poljoprivrede. To je ujedno značilo da je sve manje gazdinstava u stanju da svojim obimom potrošnje prati kretanje lične potrošnje (računajući tu i zajedničku i opštu potrošnju) radnika van poljoprivrede. Na drugoj strani, sve je manje gazdinstava moglo spoljnoj radnoj snazi obezbeđivati dohodak (devnicu) bar približan dohotku radnika van poljoprivrede.[14] Ako bi ga i

[13] Isto, tom II, str. 279. — Do smanjivanja prosečne veličine poseda dolazi zbog toga što se površine ispod 3 ha brže usitnjavaju nego što se gazdinstva iznad 3 ha ukrupnjavaju.

[14] Ekstremni je slučaj da seljak može i sebi i svome zaposlenom da obezbedi prosečan lični dohodak industrijskog radnika, odnosno da svom zaposlenom osigura alikvotni deo prosečnog dohotka radnika za onoliki broj radnih dana koliko je ovaj na gazdinstvu bio angažovan.

Digitized by Google

obezbedilo, malo je verovatno da bi ga i za sebe osiguralo. U suštini, visina dnevnice u sitnoparcelnoj poljoprivredi mora, uopšte uzev, relativno padati i pratiti relativni pad dohotka gazdinstva, mada u apsolutnom iznosu raste. Njeno relativno opadanje nije plod superiornog položaja gazdinstva u odnosu na agrarno stanovništvo na prenaseljenom seoskom području, koje bi moglo biti osnov eksploatacije, već je prouzrokovano ekonomskim padom samog tog gazdinstva. Teškoćama unajmljivanja radne snage se pridružuje i tendencija suprotna prethodnoj, to jest da se sa povećavanjem šansi za uključivanje radne snage u vanpoljoprivredu (zapošljavanje u inostranstvu) podiže visina nadnice radne snage u poljoprivredi, što je klasičan odnos između poljoprivrede i industrije.[15] U stvari, nadnica se, po pravilu, kreće tako da je u jednom trenutku niska i destimulativna za spoljnu radnu snagu, a u drugom — visoka i destimulativna za gazdinstva koja tu radnu snagu angažuju.

Danas se može konstatovati da je sezonski rad u našoj poljoprivredi gotovo iščezao i da, prema nekim podacima, svega 1% gazdinstava daje radnu snagu za sezonski rad u trajanju od 6 meseci godišnje, a oko 3% gazdinstava za sezonski rad kraći od 6 meseci.[16] Nestašica radne snage se posebno oseća u Vojvodini i Sloveniji u vreme intenzivnih poljskih radova, a naročito tokom berbe kukuruza, pa tada obično pritiče u pomoć vojska i omladina. Ova situacija se bitno razlikuje od one iz 1969. godine, kada je oko 12% poljoprivredne radne snage imalo sezonski karakter i mahom je stizala iz Makedonije, istočne i zapadne Srbije, sa Kosova, iz severne Crne Gore, Bosne i Hercegovine (izuzev industrijskih centara), centralne Hrvatske, Hrvatskog zagorja, Međumurja i Prekomurja. Te godine je višak poljoprivredne radne snage obuhvatao oko 1.155.000 ljudi (ispod 60 godina starosti), a u doba maksimalnog radnog opterećenja poljoprivrede taj se broj svodio na 580 do 650 hiljada lica.[17]

Takva situacija se može objasniti jedino zakonitom odlikom sitne parcelne poljoprivrede — mada to deluje paradoksalno — da je u njoj (i za nju) obilje radne snage najveće onda kada je ona dominantna privredna grana čije je robno obezvređivanje tek započeto, a to je obilje utoliko manje ukoliko su njeni subjekti u većoj meri obezvređeni industrijskom produktivnošću rada. Stoga se ne može dokazati da se sa rastom ekonomskih mogućnosti makar jednog dela seljaštva povećavaju i njegove potencije da unajmljuje radnu snagu u kapitalističkom smislu, jer višak radne snage pogađa sve kategorije gazdinstava (mada u različitom stepenu). Krajnja posledica je nesposobnost gazdinstva da tržišno efektuira

---

[15] Ovaj odnos je istraživao Marks, naročito u analizi akumulacije. Njegove zaključke potvrdio je i posleratni razvoj Jugoslavije.

[16] *Mješovita gospodarstva...*, tom IV, cit. izd., str. 949.

[17] *Rezerve radne snage u Jugoslaviji*, Ekonomski institut u Skoplju, Skoplje, 1970, str. 30.

Digitized by Google

rad kako na nivou dohotka radnika (to je i inače retkost) tako i na nivou svoje egzistencijalnosti. Za teoriju reprodukcije seljaštva bio bi to neobjašnjiv fenomen kada bi se dokazalo da se višak radne snage jednog gazdinstva može ekonomski poništiti njenim zapošljavanjem na drugom parcelnom gazdinstvu, u smislu krupne robne proizvodnje. Pogotovo kada bi se time omogućio kapitalizam.[18] To mogu biti izuzetni slučajevi i oni ne potiču iz regularnog toka razvoja parcelne reprodukcije.

U suštini, ekonomski smisao zapošljavanja spoljne radne snage u parcelnoj poljoprivredi je u uštedi potrošnje dohotka domaće radne snage gazdinstva, koja ga »izlizuje« cele godine, i dohotka koji će preko »dnevnica« ubirati spoljna radna snaga samo u doba sezonskih radova.[19] Ekonomski se može uzeti da se uslovi angažovanja sezonske radne snage, bez obzira na veličinu poseda u sitnoparcelnoj poljoprivredi, podudaraju sa uslovima angažovanja domaće radne snage za taj broj radnih dana, odnosno poslova.

Štaviše, sa robnim razaranjem poljoprivrede i otvaranjem kanalâ transfera radne snage iz poljoprivrede u industriju, po pravilu, nadnica sezonske radne snage, u odnosu na domaću, povećava se u apsolutnom, pa čak i u relativnom iznosu. Na to utiče, s jedne strane, tražnja za radnom snagom u vreme poljskih radova, kada od nje zavisi i dohodak radne snage samoga gazdinstva, a, s druge strane, dnevna visina dohotka industrijskog radnika koja je utoliko uticajnija ukoliko je veća mogućnost zapošljavanja u industriji.

Stoga treba smatrati da je i u jugoslovenskim uslovima potvrđena zakonitost da robna proizvodnja u sitnoparcelnoj poljoprivredi može u pogledu zapošljavanja radne snage da uspostavi ekonomske odnose samo povodom »V«, ali ne i povodom »M«, i da prvi ne mogu usloviti druge nikakvom preraspodelom dohotka. Uz moguće izuzetke, to se podjednako odnosi kako na najsitnija tako i na najkrupnija parcelna gazdinstva. Na ovaj zaključak ne utiče činjenica da se prelivanjima u okviru »V« može umanjiti dohodak sezonskoj, a neradno povećati dohodak domaćoj radnoj snazi, otuda što takav obim sredstava ne može obezbediti ni patrijarhalnu kapitalističku akumulaciju (kapitalist kao radnik), a još manje dugoročno stabilnu potrošnju koja prevazilazi lični dohodak najproduktivnijih radnika u industriji. Argumenti za navedeni stav se nalaze ne samo u socijalističkim zemljama gde su zemljišni maksimumi viši, nego i u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama Evrope, gde sitno parcelno gazdinstvo nije pokazalo sposobnost kapitalizacije, već proletarizacije, iako su proseci u veličini

[18] Mada u Jugoslaviji nije zabranjeno sezonsko, već stalno zapošljavanje radne snage, ipak je u određenim teorijskim analizama dokazivano da se na zemljištu iznad 10 ha radna snaga može upotrebljavati u značenju krupne »ekonomije rada« i da se čak mora upotrebljavati. Pri tom se argumentovano ne objašnjava ni zašto, ni koji je političko-ekonomski kvalitet takvog odnosa.

[19] U Vojvodini su izuzetno retka gazdinstva koja danas mogu platiti dnevnicu od 350 dinara, koliki je njen »normalan« iznos.

Digitized by Google

poseda blizu ili čak iznad našeg maksimuma.[29] Utoliko pre gazdinstva sa najvišim odstupanjima od prosečne veličine zemljišnog poseda mogu poslužiti kao najubedljiviji argument i dokaz o nepostojanju ekonomskih uslova kod seljaka za reprodukcioni preobražaj i krupno-robni kvalitet kao osnovu moderne eksploatacije.

[29] U 1972. godini su prosečne veličine radnih poljoprivrednih gazdinstava u Zapadnoj Evropi bile: SR Nemačka 11,7 ha, Francuska 21 ha, Holandija 13 ha, Belgija 11,6 ha, Luksemburg 19,4 ha, V. Britanija 57,4 ha, Irska 17,7 ha, Danska 20,6 ha i Italija, kao izuzetak, 7,7 ha (*La France et son L'agriculture chambres d'agriculture*, Paris, 1975).

Digitized by Google

Jože Goričar

Podsticajan poziv na dijalog i razmišljanje

Drug Neca Jovanov poziva na javni dijalog o problemima socijalističke države u današnjem jugoslovenskom društvu (*Pledoaje za dijalog o državi u socijalizmu*, »Socijalizam«, br. 7—8/1980). Autor kaže da se odlučio da piše na neuobičajen način o tom pitanju i da je takva njegova odluka motivisana stalnom multiplikacijom situacije »jugoslovenskog društva u kojoj je državu sve teže identifikovati i stalno nalaziti izlaz iz zapleta sadašnje situacije kojim će se prevazilaziti svi oblici države kao posebne sile iznad društva« (str. 79).

Drugim rečima: po autorovom mišljenju, za današnje jugoslovensko društvo — posmatrano iz tog vidnog ugla — karakteristično je da ga sačinjava velik broj centara ekonomske i političke moći koji, po njemu, pokazuju sve karakteristike »sile iznad društva«, dok je vrlo malo *stvarnog*, pravog samoupravljanja kao pokreta koji treba da prevaziđe te oblike nekakve difuzne državnosti. Da bih potkrepio takvo autorovo gledanje na strukturu ekonomske i političke moći kod nas danas, naveo bih samo ovu njegovu misao: »Naglašavam da država ili društveno-političke zajednice i druge političko-teritorijalne zajednice, organizacije i institucije ... *svoju političku nadmoć nad radnicima* u organizacijama udruženog rada vrlo efikasno pretvaraju i u svoju izrazito ekonomski jaču poziciju nad

Digitized by Google

radnicima u organizacijama udruženog rada i dohotkom koji stvaraju proizvođači, naročito u proizvodnom delu privrede« (str. 81; *kurziv* — J. G.).

Takve pojave ponegde svakako postoje, ali pitanje je da li su zaista toliko česte i svuda izražene da bismo ih s pravom mogli uopštiti u karakteristiku jugoslovenskog društva na njegovom sadašnjem stupnju razvoja. Autoru *Pledoajea* svakako ne bi trebalo pripisivati takvo uopštavanje, mada pažljivom čitaocu kao da ga nameće njegov poziv na dijalog. Mislim da neću pogrešiti ako ustvrdim da je autor takav, u priličnoj meri provokativan, način pisanja izabrao namerno. Na kraju krajeva, svaki poziv na dijalog mora biti bar malo provokativan ako računa na uspeh, to jest ako želi da podstakne čitaoce na polemičko razmišljanje i pisanje. Neka zbog toga i ovaj moj odziv na autorov poziv na dijalog bude polemičan. Samo, ja bih se, bar za sada, ograničio uglavnom samo na razmišljanje o teorijskom, odnosno opštemetodološkom ishodištu od kojeg autor polazi.

Pažljivi, a naročito kritički čitalac steći će utisak da autor pretežan deo svog zanimljivog i umnogome veoma aktuelnog razmišljanja gradi na antitezi: društveni *poredak* — društveni, revolucionarni *pokret*. Iako je autor možda želeo da što snažnije istakne da pokretu treba dati politički jaču poziciju u odnosu na poredak, te da bi pokret zauvek trebalo da ostane u nekakvoj »revolucionarnoj rezervi«, navedeni utisak nikako ne gubi svoju opravdanost. Antiteza poredak — pokret je, međutim, društveno-istorijski, pa, prema tome, i metodološki neadekvatna, o čemu nešto više u produžetku.

Meni se čini da s tim u vezi treba upozoriti na ovu jednostavnu i već dugo poznatu okolnost: između obe krajnosti pomenute antiteze postoji ne samo dijalektičko *jedinstvo* već i dijalektička *suprotnost*. Štaviše, kako *unutar* svakog društvenog poretka tako i *unutar* svakog društvenog pokreta postoje više ili manje uočljive suprotnosti. Korene, uzroke i nosioce tih suprotnosti treba svakako identifikovati ako hoćemo da ostanemo na nivou naučnog razmišljanja i istraživanja. Obrada tog pitanja, i u najsažetijem obliku, u obliku teza, zauzela bi u ovoj prilici suviše prostora. Zbog toga bih upozorio samo na dve studije Edvarda Kardelja, koje daju mnogo korisnih ishodišta za razradu pomenutih dilema. Mislim na njegova dela: *Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi* (1972) i *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* (1977). Konstatacije iz tih studija ne može mimoići nijedno naučno razmatranje pitanja koja pokreće autor, bez obzira na to da li se on s tim konstatacijama slaže, ili se prema njima kritički odnosi.

S tim u vezi želeo bih samo naglasiti da nijedan društveni poredak, uključujući i socijalističke, nije apsolutno statičan i konzervativan, kao što nijedan pokret, uključujući i revolucionarno-proleterske, nije apsolutno progresivan i dinamičan. Tu istinu u dovoljnoj meri potvrđuju kako iskustva radničkog pokreta poslednjih sto pedeset godina tako i iskustva dosadašnjih proleterskih revolucija i

Digitized by Google

izgradnje socijalističkih društava. Razume se, time ne poričem opravdanost autorovog poziva na »raspravu o odnosu masovno organizovanog revolucionarnog *pokreta* radničke klase za vlastito oslobođenje i integralnog društvenog sistema vlasti *(poretka)* radničke klase zasnovanog na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju — u skraćenoj verziji radi se oodnosu *pokreta* i *poretka*« (str. 82). Tu raspravu autor konkretizuje, odnosno usmerava je analizom dveju poznatih opasnosti s kojima se radnička klasa sreće posle pobedonosne revolucije, naime s opasnošću od razvlašćene buržoazije i s opasnošću od sopstvene birokratije. Međutim, dok o prvoj opasnosti, iz razumljivih razloga, ne govori mnogo, on o drugoj, naime o opasnosti koja preti pobedonosnom proletarijatu od sopstvene birokratije, raspravlja opširnije. Uz to upozorava da do ove druge opasnosti može doći na četiri načina.

Prvi način: kad se revolucionarni pokret radničke klase pravno i politički institucionalizuje i tako se pretvori u društveni poredak ili, u skladu s autorovom metaforom, kad poredak »pojede« pokret. Kao tipičan primer toga načina on navodi staljinizam u njegovom izvornom obliku, to jest onako kako se bio razvio u Sovjetskom Savezu u vreme Staljinove apsolutne vlasti.

Drugi način: kad poredak nadvlada pokret, pa se ključne poluge društvenog razvoja nalaze u poretku i njegovim institucijama. Doduše, pokret formalno postoji, ali je potisnut u predsoblje, ili čak u dvorište poretka i njegovih institucija. Za razliku od prvog načina, autor ovaj drugi nije ilustrovao ni jednim od postojećih socijalističkih društava.

Sa trećim načinom se srećemo kad se pojedine institucije društvenog poretka stalno reprodukuju, odvajaju od sopstvenog socijalnog izvora — radničke klase — i osamostaljuju se, tako da se birokratski izvitoperavaju kao vlast nad pokretom u celini i nad radničkom klasom, odnosno nad najznačajnijim delovima pokreta i pojedinim delovima radničke klase. Kao primer takvih centara društvene moći, otuđenih od radničke klase, autor navodi poslovne banke i Narodnu banku, a u određenoj meri i skupštine samoupravnih interesnih zajednica, spoljnotrgovinske organizacije itd.

Četvrti način, koji je, po autoru, najzagonetniji: »kada one institucije koje su po teorijskoj, političkoj i ustavnopravnoj koncepciji autentično radničko-samoupravne donose odluke koje su po svojim posledicama u direktnom sukobu ili/i sa interesima radničke klase ili/i sa interesima onih radnika ili delova radničke klase čiji su delegati glasali za te odluke« (str. 90). On konstatuje da se to događa u radničkim savetima, odnosno u većima udruženog rada, skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, poslovnih banaka, društveno-političkih zajednica, od opštine pa naviše itd. Na kraju toga dela svoga *Pledoajea* autor kaže da se na neke od pomenutih načina, u manjoj ili većoj meri u određenim vremenskim periodima, ili bar kao tendenciju u dužim vremenskim razdobljima, može naići i u našem društvu.

Digitized by Google

Ako se sad kritički osvrnemo na taj deo autorovog razmišljanja, moramo najpre priznati da mnoge njegove konstatacije odgovaraju stvarnosti današnjih socijalističkih društava, uključujući i naše, negde u većoj, negde u manjoj meri. No, uprkos tome, svakako bi trebalo bar neke autorove tvrdnje potkrepiti utvrđenim i temeljito istraženim empirijskim činjenicama. Zbog toga što takvih činjenica u *Pledoajeu* nema, autorova četiri načina bi svakako trebalo shvatiti — bar ukoliko se odnose na zbivanja u našem društvu — kao hipotetičke paradigme koje bi empirijsko istraživanje moglo potvrditi ili opovrgnuti. Međutim, osnovni nedostatak toga dela *Pledoajea* vidim u već pomenutoj okolnosti, naime da autor kategorije pokreta i poretka postavlja jednu prema drugoj suviše kruto, da ne kažem nedijalektički.

A kako sam autor zamišlja razrešenje antitetičkog odnosa između pokreta i poretka? Njegovo je stanovište: »Masovni politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobođenje mora *zauvek* ostati pokret i revolucionaran i masovno organizovan i kao takav *zauvek* sačuvati svoju autonomiju i u odnosu na poredak *zauvek* zadržati politički jaču poziciju.... Smatram da je ovako formulisan odnos pokreta i poretka istorijska i *trajna* nužnost, dakle *vremenski neograničena* politička prevaga pokreta nad svakim oblikom poretka« (str. 91 i 92; *kurziv* — J.G.). Mišljenja sam da ovakvo stanovište ne znači rešenje problema. U prvom redu zbog toga što računa s trajnom, večnom, vremenski neograničenom suprotnošću između pokreta i poretka. Gornje stanovište ne bi značilo rešenje problema ni onda ako bi autor time hteo ukazati na to kako bi radnički pokret zauvek, trajno, vremenski neograničeno trebao da postoji i u razvijenim socijalističkim društvima kao nekakav korektiv protiv mogućih konzervativnih stagniranja poredaka. Tvrdim da u takvim društvima u kojima neće više postojati klasne ili njima slične razlike, u kojima će svi njihovi pripadnici demokratski rešavati zajednička pitanja i u kojima će početi da izrasta i izgrađuje se sistem socijalističkih moralnih i kulturnih vrednosti, takav radničko-klasni korektiv — iako ne bi bio institucionalizovan — ne bi više bio ni potreban ni opravdan jer bi njegove funkcije preuzeo upravo pomenuti vrednosni sistem. Da ne bi bilo nesporazuma: i pored ove primedbe, ne zatvaram oči pred teškim posledicama po naš dalji razvoj, koje danas i ovde za sobom povlači birokratizacija u državi, bankama, trgovini, samoupravnim interesnim zajednicama, opštinama itd., što je kod nas u ovom trenutku neosporno jedno od centralnih, ne samo političkih već i teorijskih pitanja. Pa ipak rešenje toga pitanja ne vidim u večnoj, pa makar samo latentnoj »borbi« između pokreta i poretka. Naprotiv, ako hoćemo da ostanemo na tlu društvene realnosti *i da trezveno računamo s kategorijama nužnosti i stvarnosti*, rešenje moramo tražiti negde na drugoj strani. Po mom mišljenju, rešenje je *u integraciji pokreta i poretka u jedinstveni sistem socijalističke demokratije*. Početne mogućnosti za takvu integraciju date su u postojećem ustavnom uređenju, samo bismo ga morali shvatiti mnogo

Digitized by Google

striktnije, obaveznije, ozbiljnije i odgovornije nego što smo ga do sad shvatali. Svestan sam toga da takva integracija iziskuje u prvom redu *temeljitu promenu mentaliteta i sistema vrednosti.* Jer oni su danas, bar kod velike većine naših građana, bliži mentalitetu i vrednosnom sistemu bilo koje industrijski srednje razvijene zapadne zemlje nego socijalističkoj zajednici slobodnih, ekonomski, politički i kulturno razotuđenih ljudi koji demokratski odlučuju o svom životu i radu.

Na drugoj strani, međutim, treba se složiti s autorovom tvrdnjom da u našem društvu postoji hipertrofija institucija i da one ograničavaju, odnosno ometaju socijalističke odnose proizvodnje i samoupravljanje uopšte. Ta hipertrofija, naročito u samoupravnim interesnim zajednicama i njihovim jedinicama i podružnicama, povlači za sobom hipertrofiju državnih i samoupravnih normi, a ova opet ima za posledicu narastanje administrativno-upravnog aparata, sve do osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica. Tako se po moralnom i materijalnom vrednovanju rada na prvom mestu pojavio onaj rad koji stvara institucije i norme i time obezbeđuje funkcionisanje institucija. Vredna je pažnje i autorova tvrdnja da se te institucije, koje su formalno-pravno, doduše, samoupravne, pretvaraju u posredničke. Kao takve, one ranije ili kasnije počinju prerastati u vlast, dominaciju nad suprotnim interesima, koje »smiruju«, umesto da njihove nosioce povezuju tako da oni sami postanu sposobni da usklađuju svoje različite interese. Te institucije, među koje autor ubraja i državu i njene klasične agencije, otuđene su, po njemu, u najvećoj meri od radničke klase i predstavljaju silu koja nad njom vlada. Iz svega toga autor je izvukao sledeći zaključak: »Ako bi se samoupravljači i stvarno ponašali po svim normama koje su njima namenjene, onda bi to više bilo programirano ponašanje robota, a ne stvaralačka aktivnost ljudi. Time je istovremeno uvećan prostor za aktivnost nosilaca raznovrsnih postojećih alternativa suprotnih samoupravljanju« (str. 95).

Međutim, ma koliko da autorovi navodi, koje uzima iz današnje jugoslovenske stvarnosti — uključujući i one koji ukazuju na pitanje revolucionarnog subjekta — odgovaraju, bar dobrim delom, samoj toj stvarnosti, njegove sugestije o tome kako da se takvo stanje prevaziđe — teorijski su problematične. Problematične su zato što se autor ne može osloboditi teorijskog ishodišta o nespojivosti pokreta i poretka. Mislim da s tim u vezi treba razmisliti o ovome: i razvijeno socijalističko društvo — verovatno čak i komunističko — iziskivaće određenu organizaciju, u svakom slučaju bar dok u njemu bude postojalo mnoštvo više ili manje suprotnih ekonomskih, društveno-političkih i kulturnih interesa. A organizacija znači *poredak,* ako hoćete, sistem, sa svim onim neophodnim normama koje treba da podržavaju taj poredak i da mu omogućavaju progresivan razvoj. Naime, ne mogu zamisliti takvu organizaciju koja bi značila samo i isključivo, i večno, *pokret* — ma koliko on bio revolucionaran. Pitanje koje će se tada postaviti verovatno će u suštini biti jednako onome s kojim se nosimo danas: kako sprečiti

Digitized by Google

da se ljudi koji zauzimaju bilo kakve (stručne) »komandne pozicije« ne izdvoje u poseban sloj koji se može postaviti iznad pripadnika tadašnjeg razvijenog socijalističkog društva i njima zavladati. Sa stanovišta dosadašnjih istorijskih iskustava, čini se da će to pitanje, uopšte uzev, još dugo pratiti razvoj iz niže u višu fazu komunizma.

Izvesno je, međutim, da težište rešavanja tako postavljenog pitanja — ako dozvolim sebi kratak futurološki ekskurs — neće više biti na sistemu, na njegovim normama i njihovoj funkciji prinude, to jest na sankcijama, već na izmenjenom vrednosnom shvatanju i kulturi tadašnjeg čoveka, dakle, na drukčijem društvenom moralu, drukčijem od onoga po kome živimo danas. Budimo otvoreni i priznajmo da su naš današnji vrednosni svet i naš današnji društveni moral još vrlo daleko od toga da budu prožeti demokratskim saznanjem o nužnosti asocijacije slobodnih proizvođača i samotvoraca socijalističkog kvaliteta života.

Pledoaje druga Nece Jovanova zaslužuje da se o njemu razmišlja, ne na poslednjem mestu, i sa stanovišta te, danas još daleke perspektive. Zato bi bilo dobro ako bi se njegovom pozivu na javni dijalog odazvalo što više misaonih i samoupravnom socijalizmu odanih ljudi. Ostalo je još prilično, više ili manje, spornih pitanja, jer sam se u ovom prilogu ograničio uglavnom samo na autorovo opšteteorijsko, odnosno metodološko ishodište.

Digitized by Google

Slavoljub Cvetković

Uticaj frakcijskih borbi u rukovodstvu KPJ na razvoj revolucionarnog pokreta

Za idejno raščišćavanje odnosa u Partiji poseban značaj ima Treća zemaljska konferencija KPJ, održana u Beogradu početkom januara 1924. Na ovoj konferenciji naglašeno je uverenje o potrebi izgrađivanja ilegalne kadrovske partije i istaknut je značaj organizacionog pitanja za dalji razvitak komunističkog pokreta. Osnovnu pažnju konferencija je posvetila raspravi o nacionalnom pitanju. Iako se u rezoluciji o nacionalnom pitanju govori samo o srpskoj, hrvatskoj i slovenačkoj naciji, rezolucija je značajna jer je to bio prvi pokušaj KPJ da izgradi nacionalni program. U cilju uspešne borbe naroda protiv nacionalnog ugnjetavanja Partija se zalagala za stvaranje radničko-seljačkog bloka i obrazovanje radničko-seljačke vlade, čime bi se sprovelo dobrovoljno ujedinjenje u savez radničko-seljačkih republika.

Nacionalno i agrarno pitanje raspravljano je i na konferenciji BKP, održanoj u Berlinu decembra 1923. Tom prilikom je septembarski oružani ustanak u Bugarskoj, pod vođstvom komunista, ocenjen kao odjek opšteg revolucionarnog talasa u Evropi. Prema oceni konferencije, nacionalno i agrarno pitanje postali su u to vreme osnovna pitanja politike komunističkih partija na Balkanu.

Iz rezolucije Treće konferencije KPJ o makedonskom i trakijskom pitanju vidi se da se KPJ zalagala za stvaranje autonomne

Digitized by Google

Makedonije i Trakije i njihovo ujedinjavanje sa ostalim balkanskim zemljama u jednu federativnu balkansku republiku, jer »vladavina ma koje balkanske države nad Makedonijom znači nacionalno porobljavanje većine makedonskog stanovništva i izaziva nacionalnu borbu koju zainteresovane države podržavaju i za svoje osvajačke ciljeve iskorišćavaju«. U toku konferencije bilo je govora i o izrabljivanju i ugnjetavanju naroda u Crnoj Gori od strane srpske buržoazije, ali pitanje nacionalne posebnosti naroda u Crnoj Gori na tom skupu nije bilo shvaćeno ni politički postavljeno. Na tok konferencije uticalo je i držanje Komunističke internacionale i BKF koje su tražile jasna rešenja i nudile svoju rezoluciju o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Mnogi stavovi levice na Trećoj zemaljskoj konferenciji podudarali su se, ili su proizlazili iz stavova Šeste konferencije BKF, koja je zaključila da Kraljevina SHS nije nastala nacionalnom revolucijom, već je stvorena kao rezultat prvog svetskog rata i neravnopravnih mirovnih ugovora. Pred komuniste se zato postavljao zadatak da se bore za obaranje tih ugovora, što je praktično značilo za rušenje Kraljevine SHS. U tom cilju predlagalo se stvaranje jedinstvenog fronta svih organizacija koje se bore za pravo naroda. Osnovnu snagu u ovom pogledu BKF je videla u Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci koja je, prema stavovima u rezoluciji, trebalo da raskine sa pacifizmom i »da same mase povede u energičnu borbu, rame uz rame sa revolucionarnim proletarijatom«.

Na Trećoj zemaljskoj konferenciji izgrađen je i jasniji stav prema seljaštvu kao savezniku radničke klase, a oštra borba vođena je povodom pitanja uloge i mesta sindikata u revolucionarnom pokretu i odnosa prema KPJ. Konferencija je osudila pokušaje pristalica Sime Markovića da sindikate pretvore u oruđe svoje politike i stavila je u dužnost komunističkim frakcijama u sindikatima da budu na čelu svih radničkih akcija u preduzeću i na taj način stiču poverenje radnika.

U novo rukovodstvo Partije ušli su levičari, sa Trišom Kaclerovićem, Pavlom Pavlovićem, Simom Miljušem, Kostom Novakovićem, Vladimirom Ćopićem, Lazom Stefanovićem, Jakobom Žorgom i drugima.

Glasajući za rezolucije na Trećoj zemaljskoj konferenciji desničari oko Sime Markovića i Živote Milojkovića nisu se odrekli svojih ranijih stavova, pa je većina — levica odmah predložila referendum, na kome je celokupno članstvo Partije trebalo da iznese svoj sud o rezolucijama Treće zemaljske konferencije.

Osnovno neslaganje proizlazilo je iz različitog shvatanja nacionalnog pitanja. Manjina u Partiji — desnica tvrdila je da nacionalno pitanje kako je postavljeno u rezoluciji Treće konferencije nije u stanju da pokrene radničke i seljačke slojeve naroda. »Naše mase su pokazale i pokazuju najveću ravnodušnost po tom pitanju, jer im partijska »većina« ne ume da priđe sa jasnom, konkretnom i realnom nacionalnom politikom« — pisali su predstavnici manjine u Prilogu izveštaja KPJ upućenog Kominterni 9. aprila 1924.

Digitized by Google

Pored činjenice da je u Hrvatskoj od 480 članova KPJ za rezoluciju o nacionalnom pitanju glasao samo 291 član, predstavnici desnice isticali su da se glasalo pod uticajem izjava Đure Cvijića i Vladimira Ćopića »da svaki koji glasa protiv (nje) glasa i protiv Kominterne«.

Protiv rezolucije o nacionalnom pitanju bila je i grupa takozvanih pravih komunista u Sloveniji, oko Lovre Klemenčiča i Vladislava Fabijančiča, koja je u svom izveštaju Komunističkoj internacionali od 2. marta 1924. optužila KPJ da još ima unitarističke i centralističke stavove i da ne poštuje prava naroda koji žive u Kraljevini SHS.

Uprkos činjenici što se partijsko članstvo referendumom izjasnilo za rezoluciju Treće zemaljske konferencije, grupa oko Sime Markovića — desničari nastojala je da razvije agitaciju protiv usvojenih rezolucija, prikazujući spor u KPJ kao lične sukobe koje su izazvali levičari.

Idejne sukobe u KPJ pokušala je rešiti Kominterna. Međutim, u Kominterni se nije shvatilo da je reč o idejnim razmimoilaženjima, već se nastojalo da se ceo kompleks odnosa raspravlja kao sukob lične prirode u rukovodstvu KPJ. Za rešavanje »krize« u rukovodstvu KPJ formirana je posebna komisija, sa V. Kolarovom na čelu. Članovi komisije su bili: M. Frunze, S. Gusev, N. Skripnik, A. Gramši, B. Šmeral i G. Dimitrov. U njenom radu su učestvovali i: J. V. Staljin, G. Zinovjev, D. Manuilski i F. Filipović. Od predstavnika KPJ u radu komisije su sudelovali: T. Kaclerović, S. Marković, S. Miljuš, Đ. Cvijić, Lj. Mitić, R. Vujović, V. Vujović, N. Petrović, M. Todorović, M. Manojlović, M. Kaljević i M. Gorkić. Rasprave i stavovi izneti u komisiji zaslužuju posebno razmatranje i svakako su uticali na shvatanje nacionalnog pitanja u Kominterni. Za dalje odnose u KPJ značajno je, međutim, da je Peti kongres KI, održan od 17. juna do 8. jula 1924, doneo posebnu rezoluciju o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Rezolucija je obavezivala jugoslovenske komuniste da aktivno učestvuju u reviziji konstitucije Kraljevine SHS, u cilju obaranja »sadašnjeg nasilničkog režima srpske buržoazije i osvajanja što je moguće više garancija za politička prava i slobode radnih masa ugnjetenih nacionalnosti«. Po oceni Kominterne, u Kraljevini SHS postojao je masovni pokret protiv nacionalnog ugnjetavanja a za samoopredeljenje, pa se opšta parola o pravu nacija na samoopredeljenje morala oživotvoriti u »obliku izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i obrazovanja od njih nezavisnih republika«. Ocene Kominterne i stav o rasparčavanju Jugoslavije još više su zaoštrili razmimoilaženja u KPJ, pa su neslaganja sve više prelazila u grupašenja, sa tendencijom frakcijskog delovanja.

Dok je rukovodstvo KPJ bilo neodlučno u sprovođenju stavova Treće zemaljske konferencije, grupa oko Živote Milojkovića i Laze Stefanovića radila je na ometanju politike KPJ, smatrajući da jedinstveni front sa seljaštvom proletarijat ne treba da gradi na nacionalnim, već isključivo na ekonomskim i socijalnim pro-

Digitized by Google

blemima. Ova grupa istupala je i protiv teze da je Makedonija anektirana, pa je bila i protiv pomaganja nacionalnog pokreta u Makedoniji, jer je taj pokret, po oceni ove grupe, delovao u interesu bugarske vlade, sa krajnjim ciljem da pripoji celu Makedoniju Bugarskoj.

U Srbiji i nekim drugim krajevima nije ni pokušavano da se seljaštvo organizuje za »revolucionarno-oslobodilačku borbu«. Zato je u Partiji zavladalo mišljenje da se srpsko seljaštvo, zbog toga što pripada vladajućoj naciji, još ne može pokrenuti u borbu protiv srpske buržoazije. U partijskoj štampi pojavljivali su se napisi u kojima su zastupani stavovi rezolucije Pete konferencije BKF, prema kojima se srpski narod ne razlikuje od srpske buržoazije, dvora i vladajućih slojeva.

Pristupanje Hrvatske republikanske seljačke stranke Seljačkoj internacionali, sredinom 1924, ojačalo je položaj levice u KPJ i budilo nade u mogućnost stvaranja jedinstvenog fronta radnika i seljaka u Kraljevini SHS. Ponašanje Stjepana Radića poslužilo je, međutim, desnici u KPJ kao dokaz da u Kraljevini SHS postoji samo klasna borba i obračun »plemenskih« buržoazija, u koju je uključena i HRSS. Ovi, na prvi pogled, krajnje levi stavovi desnice rušili su referendumom usvojenu politiku KPJ o nacionalnom pitanju. Suština stavova desnice svodila se na nepriznavanje nacionalnih osobenosti u Kraljevini SHS i nacionalnih pokreta, koji su mogli poslužiti kao saveznici KPJ u borbi protiv centralističkog i hegemonističkog državnog uređenja.

Pod uticajem Staljinovog shvatanja da je nacionalno pitanje u suštini seljačko pitanje, rukovodstvo BKF i Kominterne nije blagovremeno izvlačilo pouke iz neuspeha pokušaja saradnje sa seljačkim pokretima koji su bili pod uticajem buržoazije. Revolucionarnu situaciju na Balkanu do te mere su počele preuveličavati BKF i Kominterna da će raskorak između reči iz rezolucija i stvarnog stanja u Kraljevini SHS otežati borbu za sprovođenje partijske politike i prevladavanje pogrešnih shvatanja o nacionalnom pitanju u KPJ.

Izgledalo je da će posle Treće zemaljske konferencije KPJ nestati i nesporazumi između Partije i SKOJ-a. Sa novim partijskim rukovodstvom Centralna uprava SKOJ-a ostvarila je odnose punog razumevanja i saradnje. Organizacije SKOJ-a dale su apsolutnu podršku odlukama Treće zemaljske konferencije, i logično je da su članovi SKOJ-a očekivali pomoć Partije u radu sa omladinom. Rukovodioci SKOJ-a naročito su očekivali da će KPJ uticati da klasni sindikati posvete pažnju mladim radnicima i njihovim posebnim zahtevima u tarifnim i štrajkačkim akcijama. Ova vrsta pomoći rukovodstvu SKOJ-a bila je utoliko potrebnija što skojevske organizacije nisu imale mogućnosti da vode samostalne ekonomske akcije radničke omladine.

Uoči održavanja Kongresa Saveza radničke omladine Jugoslavije, 10. II 1924, došla su, međutim, do izražaja različita shvatanja o mestu i ulozi Saveza. Pod uticajem frakcijskih strujanja u Par-

Digitized by Google

tiji, u Centralnoj upravi SKOJ-a formirala su se mišljenja da Savez radničke omladine Jugoslavije treba da radi: pod okriljem sindikata, pod okriljem Nezavisne radničke partije Jugoslavije i, naposletku, da Savez radničke omladine Jugoslavije treba da bude samostalna politička omladinska organizacija. Pošto je Centralna uprava SKOJ-a donela konačnu odluku da Savez radničke omladine Jugoslavije treba da bude posebna revolucionarna organizacija radničke omladine, još više su se zaoštrili odnosi »između omladinske i sindikalne centrale, što je naročito (bilo) potencirano sporom u Partiji«, konstatovano je 1925. godine u izveštaju o ekonomskoj borbi Centralne uprave SKOJ-a.

Negativan stav Izvršnog odbora Nezavisne radničke partije i Nezavisnih sindikata prema SKOJ-u u 1924. godini bio je posledica protivljenja desnice da sprovodi odluke Treće zemaljske konferencije KPJ. Pristalice shvatanja Sime Markovića imale su u to vreme veliki uticaj u Centralnom odboru Nezavisne radničke partije Jugoslavije i Izvršnom odboru Nezavisnih sindikata. Pošto je omladinsko rukovodstvo pozdravilo odluku Treće zemaljske konferencije i pružilo punu podršku novom rukovodstvu KPJ, desničari u Nezavisnim sindikatima ne samo da su zapostavljali omladinu nego su i činili »na svakom koraku smetnje SROJ-u« — ističe se na plenumu šivačkih radnika marta 1924. godine.

Uvlačenje beogradske studentske omladine u partijske sukobe negativno se odrazilo na rad revolucionarnog omladinskog pokreta u Beogradu. U vreme kada je trebalo da povede borbu za legalizaciju Saveza radničke omladine Jugoslavije i učvršćenje ilegalnih organizacija, Centralna uprava SKOJ-a morala se posvetiti sporu u Partiji. Zbog toga je došlo i do sukoba Mesne uprave u Beogradu sa Izvršnim odborom SKOJ-a. Sukobi u Partiji ponovo su 1925. godine počeli da bude nepoverenje skojevaca u partijsko vođstvo.

Trebalo je dosta napora da se sve to reši jer je u pokretu »postojalo nekoliko tendencija (krajnja desničarska, centar itd.) i bez stvaranja jasne situacije, bez provođenja borbe do kraja protivu tih tendencija koje su kočile celokupnu delatnost i partije i omladine nije se moglo ići napred« — rečeno je na sednici Centralne uprave SKOJ-a od 16. do 18. II 1925. Omladina je prva našla ispravan put, »i zato mi danas možemo sa najvećim zadovoljstvom konstatovati uspehe naročito u organizacionoj politici Saveza. Partija još nije pošla tim putem...« — konstatovao je Rajko Jovanović na istoj sednici Centralne uprave SKOJ-a.

O pogoršanim odnosima između KPJ i SKOJ-a, zbog frakcijskih borbi krajem 1924. i početkom 1925. godine, govorio je i oblasni sekretar SKOJ-a za Hrvatsku i Slavoniju. Zato je na sastanku u februaru 1925. godine Centralna uprava SKOJ-a posebno i raspravljala o stanju u KPJ i parlamentarnim izborima od 8. februara 1925. godine. Predstavnici SKOJ-a iz Slovenije, Hrvatske, Srbije i Makedonije bili su jednodušni u osudi organizacione politike i stanja u Komunističkoj partiji Jugoslavije.

Kritika rada rukovodstva Partije i frakcijskih borbi u KPJ od strane Centralne uprave SKOJ-a početkom 1925. godine nije išla

Digitized by Google

samo za tim da pomogne rešavanju sukoba u samoj KPJ. Naprotiv, rukovodioci SKOJ-a nastojali su da negiraju postojanje organizacija KPJ u zemlji i da osporavaju partijskim kadrovima revolucionarnu orijentaciju, prikazujući time SKOJ kao jedinu organizovanu komunističku snagu u zemlji koja bi normalno trebalo da preuzme na sebe i organizaciju komunističkog pokreta.

Sasvim drugi karakter imala je rezolucija Oblasnog sekretarijata SKOJ-a za Hrvatsku i Slavoniju od 16. marta 1925. godine. Rezolucija je bila upućena Centralnom komitetu KPJ i u njoj su kritikovani Centralni komitet i Oblasni sekretarijat KPJ u Zagrebu što zbog frakcijskih borbi propuštaju da u političkoj borbi za pridobijanje radnog seljaštva iskoriste krupne događaje, kao što su bili skupštinska rasprava o poništenju poslaničkih mandata Hrvatske republikanske seljačke stranke i korupcionaške afere. Ovakva kritika mogla je uticati na prihvatanje shvatanja da frakcijske borbe u KPJ odvlače kadrove od političkog rada i izoluju Partiju od slojeva radnog stanovništva. Zato je ta kritika bila korisna i mogla je doprineti antifrakcijskoj borbi u KPJ.

Odnosi u KPJ neprestano su se zaoštravali, pa je o tome raspravljano i na proširenom plenumu Izvršnog komiteta Kominterne, 6. maja i 12. novembra 1925. Ovom prilikom donete su i posebne rezolucije o nacionalnoj, seljačkoj i sindikalnoj politici. Unutrašnji sukobi bili su već toliko snažni da ni Kominterna nije mogla pomoći da se odnosi raščiste. Izvršni odbor Kominterne doneo je zato odluku da se sazove kongres KPJ i da se na njemu rasprave sva sporna pitanja između levice i desnice.

Poraz desničarskih koncepcija o razvoju KPJ, potvrđen raspravama u Komisiji Kominterne 1925. godine, raščistio je sa idejnim sukobljavanjima oko kojih se vodila borba u Partiji. Umesto da sve snage koncentrišu na sprovođenje usvojenih odluka i revolucionarni put Partije realizuju u praksi svakodnevnog rada, levičari su počeli da zanemaruju partijske zadatke i vezu sa članstvom. Pažnju levičara više su zaokupljale rasprave sa desničarima o već raščišćenim ili nevažnim pitanjima, pa je na taj način levica sve više tonula u oportunizam i sektaštvo. Za rukovodstvo Partije važnije su bile jalove diskusije i borba za rukovodeće položaje u sindikalnom i partijskom aparatu. Osnovne organizacije Partije ostavljene su bez pomoći, a partijski kadrovi iz redova radnika su potcenjivani. Kako su intelektualci u Partiji vodili glavnu reč u idejnim borbama, precenjivana je uloga ovih kadrova u daljem razvoju komunističkog pokreta u zemlji. Razumljivo da se ovakvo stanje odražavalo i na organizovane akcije, pogotovu što Politbiro CK KPJ nije pokretao jedinstvene političke akcije za celu zemlju. Ovakva situacija u KPJ davala je prostora za frakcijsko delovanje, što je izazivalo otpore i nailazilo na osudu kod članstva KPJ.

Otpor frakcionaškoj borbi pružali su pojedinci, ali i cele organizacije, a naročito je bio izražen u Zagrebu. Zagrebačka organizacija KPJ okupljala je znatan broj industrijskog radništva, a članovi Partije bili su veoma aktivni u organizacijama sindikata. Stoga

Digitized by Google

se u ovoj sredini već krajem 1924. godine javila antifrakcijska struja, u to vreme poznata kao »zagrebački front«. Gledište ove struje izražavala je parola: »za Partiju, protiv ljeve i desne frakcije«.

Antifrakcijskim radom u Zagrebu rukovodili su Anton Mavrak i Stanko Dragić, koji su 1925. izabrani u Mesni komitet, u kome su imali podršku i u Mladenu Čoniću i Andriji Hebrangu. U toku svoga rada protivnici frakcija u Zagrebu nastojali su da »zagrebački front« prošire i na druge partijske organizacije i industrijske centre u Hrvatskoj.

Situacija u partijskom vrhu i nemoć da se spreči frakcionaško delovanje demoralisali su deo levičara koji su počeli da gube poverenje u snagu partijskog članstva. Sekretari Partije, Triša Kaclerović i Simo Miljuš, kao i član Politbiroa Pavle Pavlović, napustili su partijski rad, što je dovelo i do razbijanja levice.

I u »zagrebačkom frontu« se jedan broj komunista odvojio, i oni su počeli održavati grupaške sastanke, što se kosilo sa unutarpartijskom demokratijom i disciplinom. Ovome je doprineo vođ desne frakcije Sima Marković, koji je preko Ljubomira Radovanovića, u to vreme člana Oblasnog sekretarijata za Hrvatsku i Slavoniju, pridobio pojedince i preko njih čak učestvovao u utvrđivanju »zagrebačke linije«, koja je svedena na prividnu kritiku desničara i oštru osudu levičara kao »likvidatora«.

Pripreme za Treći kongres KPJ nastojale su da iskoriste pristalice obe frakcije za izbor svojih delegata. Obe frakcije sačinile su i svoje projekte rezolucije o političkoj situaciji, o kojima je trebalo da se izjasne partijske organizacije. Međutim, sve oblasne konferencije (održane uoči kongresa) izjasnile su se protiv frakcionaštva i sektaštva.

Ovo antifrakcijsko raspoloženje u potpunosti je dominiralo i radom Trećeg kongresa KPJ, koji je održan u Beču od 17. do 22. maja 1926. Pod pritiskom delegata, obe frakcije su priznale svoje političke greške i unošenje ličnih momenata u sukobe. Sve odluke kongresa donete su jednoglasno i u suštini su značile potvrdu odluka Treće konferencije KPJ i plenuma Izvršnog komiteta Kominterne iz 1925.

Želeći da označe prekid sa političkim sukobima u Partiji, učesnici kongresa izabrali su u Centralni komitet, pored novih ljudi, i nocioce frakcijskih borbi. Delegati kongresa poverovali su u iskrenost istupanja Sime Markovića, koji se kritički osvrnuo na svoje pogrešne idejne stavove i svoje političko delovanje, pa su mu ukazali puno poverenje izabravši ga za sekretara Centralnog komiteta.

Položaj sekretara Partije dr Sima Marković koristio je za sprovođenje svojih idejnih i političkih stavova. Predstavnici levice koji su znatno uticali da Partija izgradi revolucionarne stavove o suštinskim pitanjima pokazivali su u to vreme uskogrudost i sektaštvo, što se takođe odražavalo na stanje u Partiji.

Digitized by Google

Svi pokušaji da se na plenumima CK KPJ aprila i novembra 1927. raščisti sa frakcijskim ponašanjem ostali su bez uspeha. Borba za načelna pitanja pretvorila se u borbu za lični prestiž i u netrpeljivost. Došlo je do novih zaoštravanja i otvorene pretnje rascepom od strane desnice. Frakcijsko ponašanje prenosilo se na niža rukovodstva i pojedine organizacije, ali su se čule i oštre reči osude od strane pojedinih rukovodstava Partije koja su time izražavala raspoloženje članstva.

Uključivanje generacije skojevaca vaspitanih u borbenom i antifrakcijskom duhu u rad Partije ojačalo je snage u partijskim organizacijama koje su bile sposobne da povedu organizovanu antifrakcijsku borbu u KPJ. Kao najsnažnija politička i organizatorska snaga u borbi za jedinstvo komunista, protiv leve i desne frakcije, pojavila se 1927. godine zagrebačka partijska organizacija.

Delujući u radničkoj sredini Zagreba, od kraja marta do hapšenja sredinom juna 1927. godine, Josip Broz je vrlo brzo ušao u rukovodstvo Nezavisnih sindikata i u Mesni komitet KPJ. Rad Josipa Broza u Zagrebu pada u vreme kada je borba protiv frakcionaštva ušla u odlučnu fazu.

Neposredno posle Prvog kongresa Nezavisnih sindikata u Zagrebu je održan sastanak aktiva mesne organizacije KPJ. Razmotrivši sva pitanja u vezi sa radom kongresa, članovi partijskog aktiva osudili su predstavnike desne frakcije zbog izigravanja odluke Aprilskog plenuma CK KPJ, ali su istovremeno istakli i nesigurnost partijske centrale u čijim je rukama bila priprema i organizacija kongresa. Nešto kasnije, 24. juna 1927. godine, u Zagrebu je održana plenarna sednica Pokrajinskog radničkog sindikalnog odbora za Hrvatsku i Slavoniju, na kojoj je podnet iscrpan izveštaj o radu i odlukama Prvog kongresa Nezavisnih sindikata.

Zbog antifrakcijskog stava »radničkog fronta«, desničari su već krajem juna 1927. godine otpočeli sa otvorenim napadom na sindikalni pokret Hrvatske. Tom prilikom oni su u levičare svrstali sve one koji nisu podržavali desnu frakciju. U Zagrebu su im, sem toga, smetale i snažne ličnosti radničkog pokreta: Ivan Krndelj, Đuro Salaj, Đuro Đaković, Josip Broz, Blagoje Parović, Ivan Tomanić, Josip Kraš, Blaž Valjin i drugi.

Odlučan borac za jedinstvo revolucionarnog pokreta i KPJ, Đuro Đaković je od osnivanja Partije nastojao da se prevaziđu unutarpartijski nesporazumi i idejna neslaganja. Kada su ta neslaganja izgubila svaki ideološki smisao i prenela se na lične odnose vodećih kadrova u KPJ, Đuro Đaković je odlučno insistirao na tome da se ovi odnosi u KPJ raščiste i prevaziđu.

Svoje stavove o frakcijskim borbama u KPJ Đuro Đaković je najjasnije izneo u *Obrazloženju spora u KPJ*, pisanom u Moskvi 10. januara 1928. godine. Njegovo tvrđenje da je Kominterna najpre prepustila vođstvo Partije »desnima«, odnosno grupi Marković—Stefanović, a zatim »levima«, Kaclerović—Cvijić, a potom pokušala da u zajedničkom rukovodstvu pomiri te dve grupe, sadrži i kritiku Kominterne u kojoj se godinama na stanje u KPJ gledalo

Digitized by Google

isključivo kao na sukobe pojedinaca i grupa oko rukovodećih mesta u Partiji.

Analizirajući stanje u KPJ, Đuro Đaković dokazuje da ni desnica ni levica nisu imale pravilne stavove o nacionalnom i sindikalnom pitanju, odnosu prema parlamentarizmu i saradnji sa progresivnim strankama i pokretima. Posebnu pažnju zaslužuje Đakovićevo utvrđivanje desničarskih tendencija kod levih frakcionaša. Te tendencije ogledale su se u tome da »levica« nije za jačanje pokreta iskoristila, idejno i politički, zabranu Radićeve stranke 1924. godine, zatim političku kapitulaciju Radića i ulazak radićevaca u parlament. Levičari takođe nisu shvatili potrebu uspostavljanja veza sa makedonskom revolucionarnom organizacijom, a nijedan »levičar« nije preuzeo čak ni odbranu pred sudom pohapšenih i proganjanih Makedonaca. Zato je Đuro Đaković smelo tvrdio da se nacionalna politika »levičara« svodi na revolucionarnu frazeologiju u legalnim listovima i časopisima, a na desničarsko ponašanje u praksi političke borbe.

Đuro Đaković je oštro kritikovao i naredbodavni stav levičara u sindikatima. Umesto da deluju preko sindikalnih frakcija, »levičari« su primali u Partiju najamne radnike koji su se plašili da stupe u sindikat. Zato Đuro Đaković zaključuje: »Nama nisu potrebni paradni ili pasivni komunisti, već aktivni u svakom pitanju radničke klase, koji treba da budu vodiči klasne borbe radničke klase, da se bore za pravo koalicije«.

Na primeru parlamentarnih izbora 1927. godine, Đuro Đaković je dokazao da su grešili i desničari i levičari. U Dalmaciji je bila greška što se Partija odrekla Republikanskog bloka radnika i seljaka, a u Hrvatskoj, gde je inače bilo najviše uspeha, zato što se posle parlamentarnih nije išlo na opštinske izbore pod izgovorom da se ne potenciraju progoni, »iako progoni nad nama u toj pokrajini nisu bili tako oštri kao što su bili nad nekim nacionalnim pokretima, kao, na primer, nad Makedoncima«.

Zbog njegovog doslednog antifrakcijskog stava, protiv Đure Đakovića su ustajale i leva i desna frakcija koje su nastojale da onemoguće njegov uticaj u Partiji. Ali istinski borci za interese radničke klase koji su izrastali iz svakodnevne borbe protiv reakcije za ostvarivanje osnovnih prava radničke klase i te kako su umeli da cene Đuru Đakovića, što se vidi iz činjenice da su mu radnici ukazivali puno poverenje u raznim sredinama u kojima je, usled stalnih progona policije, morao da živi i radi pod najtežim uslovima.

Zato što je uživao veliko poverenje radničke klase, kao čovek komunističkih ubeđenja i morala i nepomirljivi borac za jedinstvo KPJ, Đuro Đaković je i mogao 1928. godine, i sve do svoje smrti, da nosi glavni teret borbe za jedinstvo Partije u najtežim uslovima ilegalnog rada i otvorene borbe komunista protiv diktature.

Kako se ni »levičari« nisu odricali starog metoda rukovođenja, oni se nisu okretali članstvu, na osnovu ispravnih odluka kongresa i plenuma KPJ, već su tražili intervenciju međunarodnih komunističkih foruma. Zbog toga su u junu 1927. živo agitovali među čla-

Digitized by Google

novima CK i naročito među rukovodećim kadrom u Hrvatskoj — da zahtevaju »levičarski« Politbiro CK KPJ. Levičari su, osim toga, nastojali da, posle hapšenja u Beogradu, iskoriste prenošenje sedišta Politbiroa u Zagreb i obnove levu frakciju prikrivajući svoje grupe pod imenom »prijateljski kružoci«.

U vreme složenih unutarpartijskih odnosa Josip Broz je u Zagrebu, kao organizacioni sekretar Mesnog komiteta KPJ, celokupnom radu dao novu sadržinu. Članove Partije i rejonskih komiteta Josip Broz je upućivao na zadatke u industrijska preduzeća, među radnike. Time je zagrebačka organizacija uspela da oživi svoj rad i izraste u najsnažniju organizaciju KPJ, koja je uočavala razlike između stvarnog rada i frakcijskog delovanja.

Uprkos radničkom partijskom jezgru u Zagrebu, u Mesnom komitetu većinu su činili članovi koji su bili frakcijski opredeljeni. Zato je Josip Broz sa Andrijom Hebrangom, članom Komiteta, rešio da istupi sa posebnim koreferatom i pitanje frakcionaštva iznese pred konferenciju. To je bilo utoliko značajnije što je Osmoj redovnoj konferenciji mesne organizacije održanoj u noći 25—26. februara 1928. godine prisustvovao i delegat Kominterne. Prisustvo delegata Kominterne bilo je u vezi sa radom Komisije Političkog sekretarijata Izvršnog komiteta povodom spora u KPJ. Normalno je da je Kominterna želela da odnose u KPJ sagleda i kroz rad jedne od najvećih partijskih organizacija.

Zagrebačka konferencija odbacila je izveštaj većine Mesnog komiteta, a puno poverenje poklonila Josipu Brozu, izabravši ga i za sekretara novog komiteta. Antifrakcijsko raspoloženje učesnika konferencije naročito je došlo do izražaja prilikom razmatranja direktiva delegata zagrebačke organizacije za savetovanje u Moskvi koje je sazvao Izvršni komitet Kominterne, na kome je u aprilu 1928. godine usvojeno Otvoreno pismo Komunističke internacionale članovima KPJ.

Sadržina Otvorenog pisma jasno ukazuje da je Kominterna konačno morala da odbaci svoje dotadašnje kompromisne kombinacije oko rukovodstva KPJ. Kominterna je shvatila da je, pored novog kursa koji je započeo u KPJ, neophodno da se sa rukovodećih mesta u Partiji uklone učesnici u frakcijskoj borbi i, posebno, nosioci frakcionaštva. Prihvatajući ovakva rešenja u Otvorenom pismu i materijalima za Četvrti kongres KPJ, Kominterna se nije, međutim, odrekla i svojih političkih ocena donesenih u vreme idejnih borbi u KPJ.

Važno je istaći da je u vezi s frakcijskim borbama u KPJ i Otvorenim pismom Kominterne zagrebački Mesni komitet, na proširenoj sednici od 26. maja 1928. godine, u posebnoj rezoluciji konstatovao »da je u interesu cjelokupne partije, da se članstvo upozna sa historijom razvitka partije i unutarnjih partijskih borbi. Ovakvo svestrano upoznavanje članstva — kaže se u rezoluciji — naročito je potrebno danas u vrijeme borbe za ozdravljenje i poredak u partiji. Stoga prošireni MK smatra da je potrebno da CK poduzme sve mjere za izdavanje jedne knjige ili brošure o istoriji KPJ«.

Digitized by Google

Mesni komitet u Zagrebu, sa Josipom Brozom na čelu, postaće u 1928. godini centar borbe za sprovođenje Otvorenog pisma Kominterne i u toj borbi za jedinstvo jugoslovenskih komunista uživaće podršku revolucionarno orijentisanih partijskih i skojevskih rukovodilaca.

Četvrti kongres KPJ, održan u Drezdenu 1928. godine, protekao je u znaku obračuna sa frakcijama, ali je pod uticajem odluka Šestog kongresa Kominterne, održanog avgusta—septembra 1928, zauzeo i neke pogrešne stavove i prihvatio ocenu da u Jugoslaviji predstoji buržoasko-demokratska revolucija, što je imalo dalekosežne posledice po dalji razvoj revolucionarnog pokreta.

Digitized by Google

Trajko Stamatoski

Trideset pet godina makedonske azbuke i pravopisa

Deli nas punih trideset pet godina* od 6. juna 1945. godine, kada je Ministarstvo narodne prosvete vlade federalne Makedonije donelo poznato rešenje da se projekt, koji je podnela njegova Komisija za jezik i pravopis, »prihvati kao zvaničan pravopis«. Mesec dana pre toga, 5. maja 1945, narodna vlada je objavila svoje rešenje o makedonskoj azbuci, koje su činila samo dva člana: da se madekonska azbuka sastoji od 31 slova (u prilogu su data pisana i štampana slova) i da rešenje stupa na snagu danom objavljivanja. Time je verifikovana kodifikacija makedonskog književnog jezika, koju je predložila posebna komisija za jezik i pravopis Ministarstva narodne prosvete. Oba događaja, nema nikakve sumnje, spadaju među najznačajnije u kulturnoj istoriji makedonskog naroda. Zahvaljujući njima, potvrđena je odgovarajućim dokumentima posebnost makedonskog naroda i, naročito, posebnost njegovog jezika.

Vremenska distanca od trideset pet godina omogućava da se svestrano oceni rad na kodifikaciji makedonskog književnog

* Prilog Trajka Stamatoskog jedan je od referata pročitanih na svečanoj sednici Instituta povodom 35. godišnjice donošenja makedonske azbuke i pravopisa.

Digitized by Google

jezika i razmotre rezultati i perspektive makedonistike u ovom trenutku.

Sa zadovoljstvom možemo konstatovati da se naša sadašnja ocena o radu sastavljačâ makedonske azbuke i pravopisa uopšte ne razlikuje od one koju smo dali kada smo obeležavali tridesetu godišnjicu ovih istorijskih akata. Čak bi se danas mogla dati i nešto viša. Naime, ukoliko se više udaljavamo od istorijskih dana 1945, utoliko se snažnije uveravamo u to da su sastavljači makedonske azbuke i pravopisa, iako su radili u veoma složenim uslovima, pa i bez dovoljno iskustva u ovakvom poslu, a uz to pod velikim pritiskom potreba dana, uspešno razrešili ne male dileme.

Tvorci naše azbuke i pravopisa pokazali su veliku dalekovidost kada su se opredelili za to da se književni jezik izgradi na osnovi narodnog. To je značilo da nisu tražili njegove udaljene veze sa staroslovenskim, odnosno staromakedonskim jezikom, već da su imali sluha za svakodnevicu, koja je govorila u prilog savremenom jeziku. Samim ovim svojim izborom otklonjen je niz teškoća, koje su se, pod uticajem tradicije, mogle javiti pri prihvatanju ovih ili onih odlika književnog jezika. Narodna osnova književnog jezika neminovno je zahtevala i fonološki pravopis, a ovaj, opet, stvaranje odgovarajućeg grafijskog sistema. Prema tome, sâmo opredeljenje za princip da se književni jezik gradi na osnovama narodnog u samom početku je rešilo niz ključnih pitanja.

Komisija za azbuku i pravopis je i prilikom utvrđivanja grafijskih i ortografijskih normi pokazala da je za moderna rešenja. Drugačije nije ni moglo biti, pošto se kodifikovao jezik kao sredstvo opštenja u savremenom, naprednom društvu, u sredini koja je znala šta je to književna reč.

Važna karakteristika pravopisa makedonskog književnog jezika je njegova demokratičnost. Pravopis nije shvaćen kao stega, kao nešto jednom zauvek dato, ali se, isto tako, znalo da utvrđene norme i njegovu stabilnost treba poštovati. Pravopisne norme je trebalo da polože ispit u uslovima krupnih ekonomsko-političkih i socijalnih promena u društvu i veoma brzog razvoja književnog jezika. Praksa je pokazala da su one u osnovi dobro koncipirane i da iz njih treba ukloniti samo izvesne nedoslednosti.

Popunjavanje izvesnih praznina i otklanjanje određenih nedoslednosti usledilo je aprila 1948. godine. Intervencije su bile minimalne i formulisane su u šest tačaka. U ovom tridesetpetogodišnjem periodu makedonska javnost je dobila još dva izdanja svog pravopisa: *Makedonski pravopis sa pravopisnim rečnikom* Blažeta Koneskog i Kruma Toševa, Skoplje 1950, i *Pravopis makedonskog književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*, Skoplje 1970, delo grupe autora, u izdanju Instituta za makedonski jezik »Krste Misirkov« (neizmenjeno, odnosno fototipijsko izdanje ovog pravopisa pojavilo se prošle godine).

Oba izdanja imaju istu osnovnu karakteristiku: težnju za što manjim promenama, a za što većim preciziranjem. Čini se da je to

Digitized by Google

zaista pozitivno nastojanje. To ujedno znači da je makedonski pravopis u osnovi solidno postavljen i da praksa ne zahteva promene po svaku cenu. Shvata se da je pravopis ipak konvencija i da se izmene u njemu vrše tek kada nauka i praksa dokažu stvarnu neodrživost pojedinih utvrđenih normi.

Činjenica da je u ovih trideset pet godina naš pravopis pokazao svoju životnost, da je samo dorađivan i bliže preciziran, govori da je sastavljen uz dobro poznavanje strukture i duha našeg jezika, da su autori imali pravilan odnos prema prošlosti jezika i svestrano sagledali njegov razvoj u budućnosti. Zato tvorci naše azbuke i pravopisa, oni što su utvrdili norme makedonskog književnog jezika, zaslužuju priznanje i našu zahvalnost.

Trideset peta godišnjica od donošenja makedonske azbuke i pravopisa je prava prilika da se povodom tog jubileja kaže nešto i o makedonskoj nauci o jeziku. Treba istaći da je jednodušna ocena da makedonistika doživljava sve veću afirmaciju u zemlji i svetu.

Naime, na proučavanju i naučnoj obradi razvojnog puta makedonskog jezika, kao i raznih njegovih aspekata — istorijskih, dijalektoloških, savremenih itd., danas se organizovano radi u Skoplju, makedonskom lingvističkom centru: u Makedonskoj akademiji nauka i umetnosti, na Filološkom fakultetu i, posebno, u Institutu za makedonski jezik »Krste Misirkov«. Srećna je okolnost što je u proteklom periodu naša nauka o jeziku već obogaćena fundamentalnim radovima, kao što su: *Gramatika* i *Istorija makedonskog jezika* profesora Blažeta Koneskog, *Rečnik* u tri toma i veliki *Pravopis*, dela grupe autora. Zahvaljujući stalnom proširivanju kruga kadrova i njihovom naučnom usavršavanju, danas se radi i na veoma obimnim projektima, kakvi su nesumnjivo: makedonska terminologija pojedinih nauka, veliki enciklopedijski rečnik makedonskog jezika i rečnik jezika makedonske narodne poezije, rečnik makedonskih crkvenoslovenskih tekstova, celokupni makedonski dijalektološki atlas i učešće u izradi opšteslovenskog lingvističkog atlasa, registar imena naseljenih mesta u Makedoniji sa etimološkim tumačenjima, kao i makedonskih prezimena, zatim sintaksa i, uopšte, gramatička struktura makedonskog jezika itd.

Veoma je značajno što se svi ovi makro-projekti nalaze u razvijenijoj fazi obrade.

Naime, Makedonska akademija nauka i umetnosti već deset godina (od 1971) izdaje *Bilten Odbora za izradu makedonske naučne terminologije*, najpre po dve, a od 1974. godine četiri velike sveske godišnje. Već je sačinjena terminologija za sledeće oblasti: za arhitektonske konstrukcije, voćarstvo, matematiku, elektrotehniku, hemiju i organsku i neorgansku hemijsku tehnologiju, simboličku logiku, sociologiju, petrografiju i petrologiju, metalurgiju itd. — »Utvrđivanje naučne i stručne terminologije u različitim oblastima — naglašava se u uvodnoj reči redakcije — danas je imperativna potreba savremenog sveta, pošto od toga zavisi us-

Digitized by Google

pešno komuniciranje u oblasti naučne delatnosti, kao i efikasno prenošenje znanja u pedagoškom procesu. Pored toga, to ima i specifično značenje za nacionalnu kulturu jedne sredine, a posebno za njen jezik.«

Institut za makedonski jezik već je izdao prve sveske svoja dva projekta: *Rečnika makedonskih crvenoslovenskih tekstova* i *Sintaksičko-generativnog rečnika makedonskih glagola*, a u štampi se nalazi *Rečnik jezika makedonske narodne poezije*.

Rečnik makedonskih crkvenoslovenskih tekstova obuhvata makedonske spomenike od XII do, uglavnom, XVI veka, a registruje ćirilometodijevsku tradiciju kod nas i karakteristike živog narodnog govora u pisanoj reči. Prve sveske su povoljno ocenili poznati svetski eksperti iz ove oblasti, kao i Komisija za crkvenoslovenski jezik koja deluje pri Međunarodnom komitetu slavista.

Sintaksičko-generativni rečnik makedonskih glagola, odnosno njegovu prvu svesku, dobro je primila Međunarodna komisija za gramatičku strukturu slovenskih jezika. Zahvaljujući ovom rečniku makedonski jezik će, sa sintaksičkog stanovišta, biti jedan od najbolje proučenih slovenskih jezika.

Rečnik jezika makedonske narodne poezije, čiji je prvi tom u štampi, prvo je delo ove vrste u širem južnoslovenskom prostoru. On će biti od velike pomoći svima onima koji proučavaju naše narodno stvaralaštvo, ali i onim savremenim stvaraocima koji će želeti da u svoja dela unose njegove jezičke modele.

O interesovanju i, uopšte, odnosu inostranih slavista prema makedonskom jeziku najbolje svedoče: njihovo proučavanje raznih problema našeg jezika, saradnja sa časopisom »Makedonski jezik« i drugim našim publikacijama, doktorske disertacije iz makedonskog jezika (upravo ovih dana odbranjena je jedna takva disertacija na Univerzitetu u Haleu, NDR), otvoreni lektorati i održani kursevi makedonskog jezika, naučni susreti u inostranstvu posvećeni isključivo makedonistici (poslednji je održan pre nepunih mesec dana na Univerzitetu u Napulju, povodom desetogodišnjice Katedre za makedonski jezik i književnost i naučnog izučavanja našeg jezika, naročito fonetike, eksperimentalnim putem, na ovom univerzitetu), učešće na Seminaru za makedonski jezik, literaturu i kulturu, posete i prisustvovanje predavanjima u našem lingvističkom centru, rad na više dvojezičnih rečnika (u oba pravca), uključivanje makedonskog jezika u niz opšteslovenskih priručnika i projekata itd.

Na žalost, gotovo se neizbežno nameće da i ovom prilikom pomenemo da i u najnovije vreme predstavnici bugarske nauke o jeziku napadaju makedonski književni jezik, u nastojanju da prisvoje i njega i njegova dostignuća. Jedan od razloga našeg zadržavanja na ovim napadima je obiman prilog *Jedinstvo bugarskog jezika u prošlosti i danas*, objavljen 1978. godine u časopisu »Bugarski jezik«, ispod kojeg je »kolektivno« potpisan Institut za bugarski jezik pri Bugarskoj akademiji nauka i umetnosti. U njemu se makedonski jezik — bez ikakve ograde — pro-

Digitized by Google

glašava »pismeno-regionalnom normom bugarskog jezika u SR Makedoniji«.

Makedonska nauka o jeziku, razumljivo, nije mogla ostati ravnodušna prema ovoj bezobzirnoj i besprimernoj dezinformaciji i odvratnoj manipulaciji makedonskim jezikom, utoliko više što je napis zamišljen kao lingvistički pandan ili, kako tačno primećuje recenzent srpskohrvatskog izdanja naše knjige *O makedonskom jeziku*, »druga, lingvistička strana medalje žalosno sročenog antimakedonskog pamfleta«, koji je deset godina ranije objavio Institut za istoriju pri Bugarskoj akademiji nauka.

Naša knjiga *O makedonskom jeziku* — koju je izdao Institut za makedonski jezik »Krste Misirkov«, i to na makedonskom, ruskom i engleskom jeziku, a, nešto kasnije, izdavačka kuća »Veselin Masleša« iz Sarajeva na srpskohrvatskom, — ponudila je ozbiljnu lingvističku argumentaciju i nepobitno je potvrdila samostalnost makedonskog jezika. U njoj se makedonsko jezičko pitanje razmatra u kontinuitetu, a težište se stavlja na njegov razvoj poslednjih 150 godina. Pri tom se navode reči istaknutih predstavnika naučne i društvene misli, kakvi su, nesumnjivo, bili Petko Slavejkov, Đorđi Pulevski, Stojan Novaković, Temko Popov, Petar Draganov, Anri Barbis, Trajčo Kostov, Georgi Dimitrov, kao i lingvistâ svetskog glasa Krsteta Misirkova, Aleksandra Teodorova — Balana, Antoana Mejea, Andrea Vajana, Mječislava Maleckog i drugih, izgovorene i napisane u vreme kada makedonski narod još nije imao svoju državnost ni svoj kulturni centar koji bi mogao da se na odgovarajući način postavi nasuprot centrima koji su makedonsko nacionalno i jezičko pitanje posmatrali sa stanovišta svojih uskih nacionalističkih interesa.

Makedonski jezik i njegova standardna forma prihvataju se danas u svetu kao neosporna činjenica. Svetska naučna misao shvata da oni imaju svoju prošlost, sadašnjost i budućnost (jer ne može biti sadašnjosti bez prošlosti, a još manje budućnosti bez sadašnjosti) i da uopšte ne zavise od toga da li im neko daje ili ne daje mesto u porodici jezika.

Nije slučajno što se makedonski književni jezik toliko izvanredno brzo razvio. Takvom razvoju doprineli su ne samo uslovi u kojima danas živi makedonski narod (uslovi u kojima se mogu užívati plodovi civilizacije) već i sve ono što je prethodilo ovom periodu. Makedonci, naime, u prošlosti nisu smeli da upotrebljavaju svoj jezik, da razvijaju njegove stvaralačke mogućnosti, ali oni nikada nisu prestali, kao što bi to rekao Tomas Eliot, da *osećaju* na svom jeziku. Ovaj veliki pisac i humanista, odličan poznavalac filozofije, psihologije i klasičnih jezika, kao da je imao u vidu upravo našu situaciju kada je rekao: »Jednom se narodu može oduzeti jezik, taj se jezik može potisnuti, i u školi mu se može nametnuti drugi; ali, sve dok taj narod ne naučite da *oseća* novi jezik, stari niste iskorenili, i on će se ponovo pojaviti...« Makedonci su, da dodamo, u tome imali i snažne kulturne tradicije, te je u danima slobode njihova nacionalna kultura mogla doživeti samo puni procvat.

Digitized by Google

Činjenica je da se makedonski književni jezik snažno razvio u svim svojim funkcijama; činjenica je da je on, kao uostalom i celokupna kultura makedonskog naroda, postigao punu afirmaciju. Činjenica je, međutim, i to da treba još mnoge stvari uraditi. To moramo reći ako želimo da idemo napred i da izbegnemo svečarske tonove.

Povodom dvadesete godišnjice donošenja azbuke i pravopisa makedonskog književnog jezika profesor Vasil Iljoski je rekao da su te godine »decenije nad decenijama i premašuju vekove«. Prilikom obeležavanja tridesete godišnjice ovog značajnog događaja u kulturnoj istoriji makedonskog naroda ja sam podsetio na reči, koje su se neretko čule ranije, kada se govorilo o makedonskom književnom jeziku, da je jedan stari, stari jezik veoma kasno dočekao mladost. Danas, opet, ne mogu a da ne podsetim na reči velikog ruskog pisca Ivana Turgenjeva, koje je uputio svom narodnom jeziku. Rekao je: u danima kada razmišlja o sudbini svoje otadžbine jezik mu je uvek veliki oslonac, taj moćan, pravi i slobodan jezik.

Zar se danas ove reči ne mogu uputiti i makedonskom jeziku?

(S makedonskog *K. T.*)

Digitized by Google

Stjepan T. Šimić

Značajno filozofsko djelo

(Povodom knjige Božidara Gaja Sekulića: »Filozofija i proletarijat«, RU »Veljko Vlahović«, Subotica, 1980)

Nošena — metodologijskim utemeljenjem i iskazom — Marxovom metodom *kritike političke ekonomije*, studija Božidara Gaja Sekulića *Filozofija i proletarijat* prevalentno je zainteresirana da teorijskom elaboracijom suodnosa »ozbiljenja filozofije« i »ukidanja proletarijata« u Marxovoj bitnoj misli revolucije — u dijalektički oprečnom krajoliku klasne borbe dviju nosećih svjetskih praksi: prakse rada i prakse kapitala, svjetskog procesa socijalizma i svjetskog procesa kapitalizma — promisli aktualne konkretno-historijske mogućnosti revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata: realne mogućnosti obrata proletarijata u ljudstvo, egzistentnog (otuđenog) rada u slobodu, slobodnu ljudsku djelatnost, mogućnosti obrata historijske misije kapitala u historijsku misiju proletarijata, kapitalizma u socijalizam.

Filozofska (ne)moć proletarijata isto je što i proleterska (ne)moć filozofije. Ako je, drugim riječima, zapriječena revolucionarna komunikacija filozofije i proletarijata (dakako, na Marxov način promišljena), zapriječeno je pretvaranje proleterske u ljudsku eg-

Digitized by Google

zistenciju, »ontološke« supremacije ekonomije (otuđenog rada) u slobodan ljudski život. Ako je, sugerira Sekulić lucidno odmah u uvodu, moguće »samooslobođenje proletarijata«, moguć je i »autentični« ljudski opstanak. Promaše li proleteri, promašio je svoju ljudsku mogućnost i čovjek kao takav.

Međutim — primjećuje autor — kao da je nezadrživa savremena teorijska i iskustvena tendencija neutralizacije, relativizacije i istovremeno mitologizacije revolucionarne prakse proletarijata, i upozorava: »I proletarijat i filozofija nalaze se danas pred bitnom kušnjom: naime, pred mogućim razaranjem onog bitnog što im je podarilo dostojanstvo — pred teorijsko-iskustvenim dezavuisanjem istorijske revolucionarne legitimnosti proletarijata, i to kako u ‚kasnom' kapitalizmu, u kome je proletarijat navodno ‚zakasnio' za revolucionarnu transcendenciju građanskog društva, tako i u ‚ranom' socijalizmu, u kome je navodno ‚prerano' za radikalniju revolucionarnu praktičnu imaginaciju proletarijata« (str. 9).

Revolucionarna komunikacija filozofije i proletarijata moguća je, međutim, samo između revolucionarne filozofije i revolucionarnog proletarijata. Ona je utemeljena u supstancijalitetu same historije kao takve. Tako se Sekuliću Marxovo poimanje historije ispostavlja najodlučnijim momentom »ostvarenja filozofije« i »ukidanja proletarijata«: revolucionarna filozofija neće se »ostvariti«, kao što se ni revolucionarni proletarijat neće »ukinuti« ukoliko regulativni princip suodnosa filozofije i proletarijata ne bude utemeljen u epohalnoj novosti Marxova poimanja historije. U biti, pak, Marxova poimanja historije nije na djelu ekonomsko poimanje historije, već historijsko poimanje ekonomije (rada). Obrat proletarijata u ljudstvo noseća je potencija Marxova mišljenja historije, »čije revolucionarno otvaranje i jeste istinsko polje susreta filozofije i proletarijata u Marksovom djelu« (str. 196).

U prvom dijelu rasprave, nakon pokazivanja Hegelova značaja za zasnivanje odnosa filozofije i proletarijata, autor teorijski utemeljuje: 1. Marxovu kritiku filozofije u odsustvu proletarijata, 2. Marxovu kritiku filozofije kroz slutnju proletarijata, 3. prvi susret filozofije i proletarijata u Marxovu djelu.

Što se tiče mjerodavnosti Hegelove filozofije i Marxove kritike te filozofije za pitanje komunikacije filozofije i proletarijata, Sekulić smatra da je, neovisno o marksističkom stavu spram Hegela, ovaj veliki dijalektičar »nezaobilaziva instancija«, te da se prema njemu mora »odnositi«, i to upravo stoga što Marxova intencija prevladavanja Hegelove filozofije nosi sobom tendenciju izgradnje metafilozofskog Marxova stajališta kao stajališta proletarijata. Uviđajući da je poznata maksima Iringa Fetschera: Reci mi kakav je tvoj odnos prema Hegelovoj filozofiji, pa ću ti reći kojoj vrsti marksizma pripadaš — zacijelo pretjerivanje, autor nalazi da se »*istorijska silina ili slabost proletarijata pojavljuju kao princip napredovanja ili regresije marksističke teorije — a ne Hegel!*« (str. 31—32, — sva isticanja u tekstu su Sekulićeva). Dodajmo ovome izuzetno instruktivnu autorovu metodičku opasku sa 63. strane: »Bavljenje

Digitized by Google

Hegelom Marxa *ne odvodi direktno i neposredno* mišljenju revolucije ili prakse, *nego, naprotiv, kritika Hegelove filozofije*«, budući da unutar Hegelova filozofskog sistema nije moguće »ostvarenje« filozofije. I dalje, na istom mjestu: »Hegel će živjeti novi život u Marksovom mišljenju kao što zrelo doba u sebi krije i čuva djetinjstvo«.

Marxovu kritiku filozofije u odsustvu proletarijata Sekulić smješta u opću teorijsku situaciju nastanka tekstova koji tvore Marxovu disertaciju u cjelini, dok kritiku filozofije kroz slutnju proletarijata omeđuje spisima vezanim za *Rajnske novine* i *Kritiku Hegelove filozofije državnog prava.* Začeci kritike filozofije u odsustvu proletarijata nisu, međutim, nerazvijena »faza« Marxove kritike filozofije, već nužni sastavni dijelovi njegova prevladavanja filozofije kao takve. Držeći da je u Marxovim *Rukopisima disertacije* najznačajnija kritika ideje o »neposrednoj« realizaciji filozofije, te idejâ »filozofskog bivanja svijeta« i »svjetovnog bivanja filozofije«, Sekulić utvrđuje da je osnovni rezultat Marxova promišljanja smisla »ostvarenja« filozofije »negativne prirode», te da Marx ne poistovjećuje »ostvarenje« i »negaciju« filozofije. No navedimo autorovu zaključnu misao ovoga poglavlja: »*Tako je odsustvo proletarijata u Marksovom kritičkom mišljenju upravo gotovo dovedeno do svijesti, i to na taj način što se o izgledima filozofije moralo govoriti pretežno na negativan način*, koji tendencijski daleko prekoračuje granice puke mladohegelijanske pripadnosti ili unutarhegelovskog intelektualnog (teorijskog) uzaludnog koprcanja, na što se uglavnom svode glavne građanske i oficijelno-marksističke interpretacije teorijskih iskustava Karla Marksa u *Rukopisima disertacije*« (str. 43). Osnovno, pak, u Marxovoj kritici filozofije kroz slutnju proletarijata sadržano je, ukratko, u tome što je zbilja sama problematična, jer je protivrječna, i obrnuto. Marx — smatra autor — dimenziju zbiljnosti ovdje problematizira u programu Hegelova pomirenja ideje i stvarnosti.

Tematski obilno problematizirajući bitni smisao teza sadržanih u čuvenom Marxovu *Uvodu* za *Kritiku Hegelove filozofije državnog prava* — koji, zapravo, označava prvi susret filozofije i proletarijata — Sekulić preko tema (navedimo samo neke): negacija, ostvarenje i ukidanje filozofije; ostvarenje filozofije kritikom Hegelove političke filozofije; filozofija i korijen čovjeka; ostvarenje filozofije ostvarenjem »potreba naroda«; politička revolucija kao revolucija »građanskog društva«; kvalitativna razlika između buržoaske političke revolucije i proleterske revolucije (nadamo se da njihovo isticanje, makar površno, nadaje osnovni smjer autorova teorijsko-kritičkog prilaza ovom pitanju) — uviđa da samo specifična i epohalna razlika proletarijata od svih dosadašnjih »društvenom istorijom rođenih klasa« obezbjeđuje razumijevanje što Marx misli pod »ukidanjem proletarijata«, kao i što omogućuje radikalno prevladavanje interpretacija »ostvarenja« filozofije kao »unutarteorijskog problema na ravni metafizike«. Problem revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata Marxu se, iako je načelno utemeljen u po-

Digitized by Google

gonu revolucije, ispostavlja kao bitno ambivalentan: i proletarijat i filozofija su, naime, proizvodi klasnocivilizacijskog mišljenja/djelovanja.

Susret filozofije i proletarijata u Marxovu *Uvodu* zbiva se na ravni radikalne revolucije »građanskog društva«, dok se u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima iz 1844.* ovaj susret utemeljuje kroz problem otuđenja rada, koji autor smatra centralnim, najlegitimnijim, kako za sudbinu revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata u Marxovu djelu tako i za »cjelovito marksističko revolucionarno stajalište«. Ogromna epistemološko-metodološka moć »teme« otuđenja rada proistječe iz toga što ona predstavlja »arhimedovsku tačku *mogućnosti proleterskog obrata u ljude:* ako je moguće ‚ukidanje' — dakle ne ‚oslobođenje' rada, onda je oslobođena centralna mogućnost za radikalno distanciranje proletarijata od klasne civilizacije, onda je već na djelu njegova *moć i budućnost* s one strane plesa u klasnom krugu ‚predistorije'« (str. 87), poetično zaključuje Gajo Sekulić.

Dajući prikaz otuđenja rada radnika od proizvoda, otuđenja radnika od njegove samodjelatnosti, otuđenja čovjeka od njegove generičke biti, otuđenja čovjeka od čovjeka, te društvene biti otuđenja rada, autor ističe da se historija Marxu pokazuje kao bitno mjerodavna stvar ljudskog bitka, za ljudsku mogućnost ili nemogućnost transcendiranja rada kao najvišeg bitka ljudske egzistencije, da, zapravo, Marxova misao historije »do posljednjeg daha« promišlja mogućnost autentičnog ljudskog opstanka kroz transcendenciju proleterske egzistencije. Tako nas autor uvodi u treće, najsnažnije poglavlje rasprave: Ontološki primat ekonomije (rada) nad istorijom između filozofije i proletarijata.

U Marxovoj kritici političke ekonomije — smatra Sekulić — nije bitno kako je kapital razvio filozofiju u disciplinarnom smislu, niti, pak, to da je kritika političke ekonomije viša forma filozofije, već nešto bitnije — »pošto se filozofija plebejski upustila u ekonomiju upućujući se za proletarijatom«. Zapravo, Marxova kritika političke ekonomije je »*centralni prostor njegovog poimanja istorije, budući da je za nju najbitnije, i s obzirom na mogućnost revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata, to da je ona kritika ontološkog primata ekonomije nad čovjekom i istorijom*« (str. 161). Polazeći od ovih postavki, Sekulić se zadržava na dva pitanja relevantna za Marxovu kritiku primata ekonomije (rada) nad čovjekom i historijom: na pitanju robnog fetišizma s aspekta razlikovanja između otuđenja i postvarenja i na pitanju značenja Marxove teze o dva »carstva« u trećem tomu *Kapitala.* Ova dva pitanja, zapravo, priređuju osnovne premise razumijevanju Marxova pojma historije.

U ekonomskim rukopisima Marxovo mišljenje historije vodi borbu »na život i smrt«. Ispostavi li se da je ekonomija nad historijom, ne može se pokazati historijska novost proletarijata i mogućnost slobodne ljudske prakse. Ekonomija će se pokazati kao metafizička dekoracija svijeta i mišljenja ukoliko je na djelu identitet

Digitized by Google

otuđenja i postvarenja, iza kojeg se skriva identitet prakse i rada. S druge, pak, strane, ako je dualizam carstva rada i slobode ontološka sudbina čovjekova svijeta i historije, onda će Marxovo poimanje historije biti podvedeno pod klasičnu filozofiju historije »koja će ‚otkrivati' i ‚imenovati' bitak istorijskog *kao* istorijskog u mističnoj udaljenosti od profane svakidašnjice istorijskog iskustva« (str. 163). Marxovo postavljanje pitanja robnog fetišizma ide ka tome da doprinese razbijanju lošeg identiteta otuđenja i postvarenja, da bi se priredio prostor historijskoj legitimnosti proletarijata zajedno sa transfilozofskom mogućnošću filozofije. Proletarijat ne smije ostati u pukoj suprotnosti prema postvarenom svijetu, jer je moguće da klasna svijest i revolucionarna praksa proletarijata budu zarobljene horizontom »političke« revolucije, horizontom koji ne razumije »objekt« kao materijalno tijelo subjekta, kao svoj »drugobitak«.

Interpretacijski aktualizirajući bitni smisao znamenitog Marxova stava o »carstvu slobode« i »carstvu nužnosti« u trećem tomu *Kapitala*, smatrajući ga, dakako, odlučnim za stvar revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata, Sekulić apodiktično ustvrđuje da Marx i u »carstvu nužnosti« dopušta slobodu, »mada ograničenu, ipak slobodu«. Držeći da ovo mjesto na stanovit način iskazuje noseću matricu filozofova mišljenja u cvoj nedvojbeno izvanrednoj studiji, navedimo ga u cijelosti: »Budući da svladavanje sfere nužnosti u ime slobode nužno i direktno vodi prvenstveno preko proleterske egzistencije kao date istorijski ograničene i bitno poništene ljudske egzistencije ‚nije ljudski lojalno ni umjesno niti mišljenje slobode koje bi proletersku egzistenciju vječno zarobilo otuđenom strukturom rada kao radnog procesa (koji je ‚vječna prirodna nužnost'), niti ono mišljenje koje bi u ime ljudske slobode proletersku egzistenciju vezivalo isključivo za ‚pravo carstvo slobode' *distanciranjem* od sfere nužnosti, dakle, od ‚sfere' u kojoj se kao riba na suvom održava proleterski bitak! *Cjelovita proleterska egzistencija zahvata i carstvo nužnosti i carstvo slobode!* Samo zato dolazi do *prividnog protivrječja u mišljenju Karla Marksa.* Svako ekstremno smještanje stvari proleterskog samooslobođenja *ili* u rad *ili* izvan rada predstavlja lažnu alternativu proleterskog pokreta« (str. 194).

Marxova misao zapravo naginje prevladavanju diskrepancije dva carstva — »slobode mimo rada i rada mimo slobode«. Ovim su — ispravno uviđa Sekulić — na području kritike političke ekonomije očuvane i dalje razvijene bitne mogućnosti revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata, budući da »ljudi imaju istoriju, jer moraju *proizvoditi* svoj život, i to moraju na *određen* način« (K. Marx, *Njemačka ideologija).* Dakako, ne moraju ga proleteri navijek proizvoditi na isti način. Obrat proletarijata u ljudstvo time se nadaje kao bitni motiv Marxova mišljenja historije, čije revolucionarno otvaranje i jeste teren revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata u djelu Karla Marxa. U djelu Marxovu — zaključuje Sekulić — moguća je nadmoć čovjeka nad svijetom, nad

Digitized by Google

dosadašnjom »ontološkom« supremacijom ekonomije (otuđenog rada) kao najvišeg bitka, koja je i omogućila filozofiju kao »metafizički rezervat ljudske slobode« i proletarijat kao »oskudni i prigušeni ljudski opstanak« (str. 200).

Smatrajući da, u načelu, nije uputno u tekstovima ove vrste iskazivati bilo kakve impresije emotivne prirode (one filozofu Sekulićeva ranga mogu, u krajnjoj instanci, samo smetati, odmagati), dopustit ćemo sebi samo to da u povodu ove — kako već rekosmo — izvanredne studije na kraju kažemo da ona doista zaslužuje značajnu, dužnu pažnju. Mišljenje Gaja Sekulića intelektualnom silinom, prodornošću i razuđenošću svojom, opire se, nemilosrno (mada u studiji, formalno gledajući, nema one kritičko-polemičke iskričavosti), dogmatizmu, ultraradikalizmu, shematizmu, apriorizmu i uprošćavanjima svake vrste.

Sekulićevo promišljanje Marxa — u ovom slučaju »teme« suodnosa filozofije i proletarijata u Marxovu djelu — ne zatvara vidokruge (naprotivl), nema zapravo onu (u nekih naših filozofa tako izraženu) nadutu ambiciju da izriče dokraja domišljene istine i stavove, maltene kao jedino ispravne, apsolutno obavezujuće. Autor, u stvari, otvara, nudi i dopušta *dia-logos* o tim neprijeporno teškim, odgovornim pitanjima suvremenoga marksizma i socijalizma, otvara razgovor — na frontu Marxovu — o realnim konkretno-historijskim mogućnostima i izgledima Marxove misli u »tehnotronoj« zbilji ovladavanja kapitala radnim procesom, u revolucionarnom pogonu borbe radništva cijeloga svijeta za svoj obrat u ljudstvo, o revolucionarnoj komunikaciji revolucionarne filozofije i revolucionarnog proletarijata.

Filozofsko štivo Sekulićevo pripada najboljoj tradiciji našeg filozofskog eseja (možda je primjerenije reći: filozofske proze); tako je pitko, sočno i bogato da mu — bez ikakva pretjerivanja to možemo istaknuti — ima malo ravna u našoj filozofskoj »produkciji«. To, dakako, ne umanjuje, nego, naprotiv, osnažuje (supstancijalno i »tekstološki«) kritičku rasudnu snagu filozofova mišljenja. Odista je filozof u svojoj nutrini poeta. Ova studija Božidara Gaja Sekulića, koju svesrdno preporučujemo, čini nam se, to osebujno potvrđuje. Neće se ona olako — uvjereni smo — prepustiti prašini vitrine.

Digitized by Google

Dušan Nedeljković

Pet godina »Svetozarevih susreta«

Prvo zasedanje naučnog skupa »Svetozarevi susreti« i prvi zbornik njegovih naučnih radova javljaju se 1975. godine u gradu Svetozareva imena, kao deo programa Odbora Socijalističkog saveza Jugoslavije za obeležavanje stogodišnjice Svetozareve smrti, a na inicijativu Niškog ekonomskog fakulteta i uz dogovor s Odeljenjem društvenih nauka Srpske akademije nauka i umetnosti i sa svim ekonomskim fakultetima Jugoslavije da se na osnovnom polju »ekonomije i politike« svestrano razmotre i rasvetle geneza, suština i značaj pojave, dela, ličnosti i misli Svetozara Markovića, u svetlosti razvoja dela i nauke revolucionarnog stvaralaštva našeg prelaznog perioda.

Razume se da je tu još jednom konačno stavljeno *ad acta* poznato kratkovido ideološko priviđanje apstraktne i protivrečne utvare nekakvog Svetozara »revolucionarnog demokrate« i »socijaliste utopiste«, i još jednom se činjenički celovitije pokazao u trostrukoj problematici »revolucionarnog društveno-ekonomskog razvitka Srbije i Balkana«, »ekonomskih osnova socijalističke samouprave« i razvoja samih »ekonomskih nauka Svetozareva vremena« sâm bitno revolucionarni i delatni, autohtoni i autentični, realni i realistički, originalni marksistički, oslobodilački i stvaralački socijalistički, komunistički i humanistički karakter dela, misli, argumentacijâ,

Digitized by Google

nauke i lika Svetozara Markovića. Time se on i pojavio stvaralački u dobro shvaćenom kontinuitetu i zakonitosti razvoja na delu same socijalne, društveno-ekonomske i, sa njom, političke revolucije našeg prelaznog vremena od kapitalizma ka komunizmu, nastale početkom XIX veka, a na čijoj revolucionarnoj zakonitosti se mogao obrazovati i sâm trajni i adekvatni revolucionarni, oslobodilački i stvaralački »jasan program prvih socijalista Srbije«, Balkana i Svetozara, koji će se moći originalno, stvaralački i adekvatno preobražavati i dalje razvijati na svakoj etapi razvoja socijalističke revolucije našeg prelaznog doba.

Upravo to o značaju ovog prvog skupa već ističe u svojoj pozdravnoj uvodnoj reči ekonomista, profesor univerziteta i predsednik CK SKS dr Tihomir Vlaškalić, konstatujući: »Skup ispravlja nedovoljnu istraženost uloge i značaja ličnosti Svetozara Markovića i njegovog doprinosa socijalističkom pokretu Srbije i Jugoslavije. On otkriva svu aktuelnost njegovih ideja u današnjem vremenu naše borbe za razvoj samoupravljanja i učvršćivanje ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti. — Stvar je istoričarâ i naučnikâ da istraže, objasne i ocene sve aspekte i vrednosti istorijskih ideja i radova Svetozara Markovića. Ovaj skup to čini na pravi način i predstavlja krupan neophodni doprinos osvetljavanju jednog dela njegove aktivnosti i rada. Drugi, i sledeći naučni skupovi i radovi, kojih će još biti u ovom gradu, treba da pruže celovit pogled na ulogu i delo ove krupne ličnosti naše istorije. — Kada je reč o ekonomskim pogledima Svetozara Markovića i njegovom doprinosu ekonomskoj nauci, mislim da je od posebnog značaja metoda kojom se služimo u pristupu ekonomskoj teoriji, način na koji se koristimo njenim opštim zakonima i zaključcima, i smisao koji je nalazio u oružju naučnih istraživanja i zaključaka. Nije bio ni dogmata, ni pragmatičar, ni usamljeni akademski učenjak. Bio je i u ovoj oblasti revolucionar koji je duboko shvatio suštinu Marksove teze da zadatak nauke i naučnika nije samo u tome da se svet objasni, već da se on i menja... Po genezi svojih teorijskih ideja i shvatanja i metodološkom postupku koji je primenjivao, Svetozar Marković je bio marksist.«

I kako se kolektivna naučnoistraživačka delatnost »Svetozarevih susreta« prvim svojim zasedanjem postavila, i ovakvom uvodnom reči i njenim konstatacijama i predviđanjima predstavila, takva se stvaralački i dalje razvijala u novim radovima i saznanjima sledećih zasedanja.

Tako je drugo zasedanje »Svetozarevih susreta« nastavilo rad o osnovnom i stvaralačkom glavnom pitanju samoupravljanja, konkretizovanom i delatno zgusnutom u samoj temi ovog zasedanja: »Samouprava u delima Svetozara Markovića i savremene jugoslovenske prakse«, pa je mnogim svojim prilozima unelo nove svetlosti, ujedno i nerazdvojno, u Svetozareve poglede i njegovo stvaralačko delo revolucionarnog samoupravljanja, s jedne strane, i,

Digitized by Google

s druge, u sâm proces i delo današnjeg korenitog socijalističkog samoupravnog preobražaja našeg društva i čoveka.

Upravo raspravljajući o ovom poslednjem — o stvaralačkoj i samostvaralačkoj socijalističkoj samoupravnoj izgradnji samog našeg čoveka, novog trudbenika novoga, samoupravnog udruženog rada, u kojem zakonito i revolucionarno »slobodan razvitak svakog pojedinca« postaje »uslov slobodnog razvitka za sve«, bavi se takođe ključnim pitanjem stvaralačkog preobražaja našega čoveka, postavljajući ga preda se i kao sasvim na delu konkretizovano pitanje: »Pedagoške ideje Svetozara Markovića i vaspitno-obrazovni sistem u Jugoslaviji«. I mnogim od Svetozarevih pedagoških ideja korisno se tu rasvetljava i sâm put razvoja našeg samoupravnog vaspitno-obrazovnog sistema izgradnje naših novih ljudi slobodne samoupravne društvenosti i čovečnosti; kao i obrnuto, stečenim saznanjima naše samoupravne izgradnje produbljuju se, rasvetljavaju i stvaralački originalno dalje razvijaju same Svetozareve ideje i dalekovida naziranja i pretpostavke.

A četvrto zasedanje »Svetozarevih susreta« je od posebnog značaja već samim problemom seljaštva, koji je preda se postavilo, ali ne kao neko za sebe i po sebi apstraktno teorijsko »seljačko pitanje«, već kao konkretno pitanje: »Položaj i uloga seljaštva u društveno-ekonomskom razvoju naše zemlje od Svetozara Markovića do danas«, u konkretnom procesu ukidanja i prevazilaženja društveno-ekonomskih suprotnosti i razlika sela i grada od Svetozareva vremena do današnjih sela, seljaka industrijskih radnika i radnika industrijskih zemljoradnika u raznim oblicima i na raznim stupnjevima razvoja savremenog samoupravnog udruživanja rada i sredstava. Pri tom se u radovima ovog zasedanja ističe upravo oštra i opravdana Svetozareva kritika predrasuda svakog hipostaziranog patrijarhalizma i narodnjaštva, koje se netačno i nepravedno obično pripisuje njemu samom i naučnim socijalistima, marksistima uopšte, koji, ne u naivnom patrijarhalnom narodnjačkom ili kakvom drugom šablonu ili modelu samouprave, nego, naprotiv, upravo u samoj stvaralačkoj izgradnji samoupravljanja što se ostvaruje udruživanjem rada i sredstava, vide delotvornu, dijalektičku zakonitost razvoja, kontinuiteta i karaktera samog našeg prelaznog doba od kapitalizma ka komunizmu.

Time je duboko, široko i plodonosno zaorana naučnoistraživačka brazda »Svetozarevih susreta« stigla do petog zasedanja i na njemu takođe do ključnog pitanja samog »*radništva*«, ne samo za Svetozara i prve socijaliste Srbije i Balkana, nego i za razvitak svekolike socijalne revolucije od njenih prvih začetaka početkom XIX veka do danas. Ali peto zasedanje svoj široki problem »radništva« još i bliže određuje i definiše kao: »Svetozar Marković o radništvu i društveno-istorijska uloga radničke klase«, što će privući znatan broj istaknutih naučnih istraživača. I konačno, evo pred nama je značajan zbornik naučnih radova petih »Svetozarevih susreta«, koji imam čast i posebno ukratko, a u celini ovde sintetički da predstavim.

Digitized by Google

Ali, čini mi se da se on i sâm sobom već jasno predstavlja kao mnogostruki, mnogostrani, multilateralni dijalog i razgovor strasnih naučnih istraživača bitno socijalističkog samoupravnog preobražaja sveta našega vremena, koji saopštavaju i sa gledišta raznih struka, i samih svojih dostignuća u njima, ukrštaju nove svoje poglede i na samo opšte i zajedničko pitanje razvoja radništva i radničke klase ili na neke uslove, elemente ili momente njegova celovita sagledavanja.

Tako dr Rene Lovrenčić u svome saopštenju *Svetozar Marković i socijalni pokreti u Evropi* daje originalnu istoriografsku analizu, ujedno i sinopsis, Svetozarevih zaista originalnih i blistavih studija i pogleda na procese razvitka socijalističke revolucije, počev od same francuske revolucije 1789—94, preko evropske 1848, do Pariske komune 1871, do Svetozarevog ogleda *Društvena i politička borba u Evropi* do sistematske rasprave *Socijalizam i radničko pitanje.*

Ovoj *spoljnopolitičkoj* istorijskoj perspektivi razvoja socijalne revolucije, koju otkrivaju Svetozareva dela i pogledi o socijalnim pokretima radništva i radničke klase Evrope XIX veka, dodaće odgovarajuću istorijsku perspektivu razvoja socijalne revolucije na *unutrašnjem ideološkom i političkom planu* razvoja Srbije u samom izlaganju Svetozareve koncepcije samoupravljanja, kao osnovne i ključne karakteristike same socijalne revolucije, ne samo XIX, nego i XX veka — studijski referat dr Miroslava Đorđevića: »Nastanak samoupravne misli u socijalističkim pogledima Svetozara Markovića«. To je već dugo tražena sinteza same naše naučne, marksističke savremene političke istorije — sinteza koja je već dugo ne samo u plodnom dugogodišnjem ličnom naučnoistraživačkom radu kolege Miroslava Đorđevića, nego upravo odsudno u kolektivnom naučnoistraživačkom radu naših naučnih skupova poslednjih godina, a naročito samih »Svetozarevih susreta«, da već, čini mi se, daje, zajedno sa Lovrenčićevim međunarodnopolitičkim, odnosno spoljnopolitičkim prilogom, osnovne crte i momente samog sinopsisa takve naše nove savremene političke istorije.

Ali se pri tom mora takođe istražiti i proučiti i sama njena društvena i ekonomska osnova i bitni sadržaj, pa se tu dva referata pitaju, u svetlosti Svetozarevih kategorija radništva i radničke klase, o samoj metodi njihova istraživanja, koja se može u Svetozara naučiti. Referat dr Vere Pilić: »Svetozar Marković o društvenoj ulozi i položaju radništva i savremene koncepcije« i referat dr Ljubice Simaković: »Analiza položaja radničke klase i njena uloga u revolucionarnim kretanjima« konstatuju da je ta metoda bitno empirijska (istraživačkog, realnog i realističkog, dijalektičkog celovitog neposrednog sagledavanja i samih konkretnih dijalektičkih zakonitosti i kategorija koje treba sagledavati i proveravati čak i kolektivnim ispitivanjima putem sistematskih upitnika i anketa).

A u ovom poslednjem nam drugarica Pilić ubedljivo otkriva u Svetozaru inicijatora uvođenja kod nas anketne metode naučnog istraživanja, koju će, to ovde dodajmo, osnivači moderne nauke Beogradskog univerziteta, Akademije nauka i umetnosti Srbije, ne

Digitized by Google

slučajno upravo Svetozarevi izričiti i istaknuti sledbenici od Jovana Žujovića do Jovana Cvijića i drugih, staviti u trajne osnove naše napredne i stvaralačke naučne metodologije.

A ova metoda činjeničkog, naprednog dijalektičkog empirijskog celovitog i svestranog sagledavanja na delu objašnjava posebno suštinu i značaj većine ostalih naučnoistraživačkih saopštenja ovog petog zbornika »Svetozarevih susreta«. Upravo u svetlosti ključnih razvojnih kategorija radništva i radničke klase ona proučavaju mnoga konkretna pitanja revolucionarnog preobražaja našeg vremena, kao u komparativnom saopštenju dr Miodraga Nikolića: »Radnička klasa u vreme Svetozara Markovića i u savremenoj Socijalističkoj Republici Srbiji« ili, još konkretnije, genetički i uže u saopštenju dr Živomira Spasića: »Neposredni uticaji Svetozara Markovića na političku aktivnost radnika vojne fabrike u Kragujevcu«, ili upravo terenski i šire, ali podjednako obuhvatno i konkretno saopštenje dr Milisava Obradovića: »Uticaji učenja Svetozara Markovića na stvaranje radničkog pokreta u srednjem Pomoravlju krajem XIX i početkom XX veka«, ili sasvim uopšteno i principijelno saopštenje dr Danila Markovića: »Shvatanje Svetozara Markovića o oslobođenju rada«, ili isto, neposredno osavremenjeno, ali ujedno uopšteno saopštenje dr Dušana Čalića: »Oslobođenje rada kao proces izgradnje socijalističkog društva«, ili, kao upravo takvo, oslobođenje opštefilozofski i kritički razložito, zaoštreno pitanje same slobode i oko nje današnjih filozofskih kontroverzi u saopštenju dr Andrije B. Stojkovića: »Marksističko-lenjinističko i neomarksističko shvatanje slobode i oslobođenja rada«, ili sa novim Titovim idejama o oslobođenju rada od same birokratije u saopštenju dr Dušana Ničića: »Titova misao i delo u borbi protiv birokratije i birokratizma u društvu prelaznog perioda« itd.

Tako ova saopštenja neposrednim, činjeničkim i na delu konkretnim dijalektičkim *analizama* istražuju i rasvetljavaju uvek konkretna pojedinačna pitanja kojima se bave, ali koja u osnovi svojoj nose opšti problem sagledavanja stvaralačkog genetičkog odnosa izvorne određujuće realne dijalektičke kategorije *radništva* i razvoja prelazne, prolazne i odlučujuće, pokretačke, avangardne, revolucionarne kategorije *radničke klase*, koja sobom donosi i sâm preokret klasnog u besklasno slobodno udruživanje rada u slobodi socijalističkog *samoupravljanja*, pa su se saopštenja petog zasedanja i zbornika naučnih istraživanja ovog opšteg i osnovnog svog problema prirodno i nužno posebnim svojim i pojedinačnim konkretnim temama ukrštala u njemu i rasvetljavala ga sa raznih strana, jer su morala u samoj svojoj kritičkoj konkretnosti na delu naučno, dijalektički povezivati opšte, posebno i pojedinačno.

Mogla su ona zato i obrnuto, u samom pojedinačnom *sintetički* ići i pravo osnovnom problemu i samo njega tretirati u pojedinačnom slučaju, pa su tako neka saopštenja i učinila, kao ono iz istorije prava dr Obrena Blagojevića: »Položaj radničke klase i kritika radnog zakonodavstva u delima srpskih socijalista početkom ovog

Digitized by Google

veka«, ili kulturno-istorijski celovito sagledavanje u jednom istorijskom trenutku, dato u saopštenju dr Koste Milutinovića: »»Radenik« Svetozara Markovića, prvi socijalistički list Srbije«, ili sagledavanje posebnog moralnog momenta i faktora rada i stvaralaštva u našoj revoluciji u saopštenju dr Milana Miladinovića, ali i u jednom karakterističnom elementu složenog stvaranja KPJ u saopštenju dr Ibrahima Karabegovića: »Doprinos bosansko-hercegovačkog radničkog pokreta stvaranju jedinstvene partije jugoslovenskog proletarijata«.

A kad je reč o takvom ključnom pitanju istorijskog razvitka partije radništva i radničke klase, pomenimo izvanrednu sintetičnost sagledavanja i u samom Svetozarevom švajcarskom pokušaju osnivanja srpske socijalističke partije, kao i osvetljavanje samog burnog razvoja radništva i radničke klase i partije naše revolucije i izgradnje u saopštenju dr Vićentija Đorđevića: »Svetozar Marković i osnivanje socijalističke partije u Srbiji«.

No, ovde se uočava i jedno od ključnih sintetičkih, veoma kritičkih, celovitih i korenitih sagledavanja društveno-istorijskih i državnopravnih pitanja razvoja, odnosno odumiranja države u današnjem preobražaju sveta bitno samoupravno-socijalističkog karaktera u referatu dr Radoslava Ratkovića: »Svetozar Marković o državi, revoluciji i samoupravljanju«. Ono bi sámo ili sa novim prilozima zasluživalo i posebno studijsko zasedanje »Svetozarevih susreta«, s obzirom na brojna kolebanja i kontroverze u ovom ključnom pitanju u prošlosti i danas, kao što bi to svakako zasluživala svojim prilozima i perspektivama saopštenja kolega dr Renea Lovrenčića i dr Miroslava Đorđevića.

Nisam mogao ne obuhvatiti ovako i pojedinačno, neposredno konkretno sve interesantno i značajno bogatstvo naučne problematike koja se istraživački i stvaralački ukrstila na osnovnom gorućem problemu razvoja radništva i radničke klase, kao što nisam mogao u njoj ne primetiti pojavu takođe rešavajuće kategorije socijalističkog samoupravljanja — a ovde i posebno još jednom istaći da upravo ove tri konkretne dijalektičke kategorije *radništva, radničke klase* i *socijalističkog samoupravljanja* čine sâmo *racionalno dijalektičko jezgro* konkretne i delatne definicije dijalektičke zakonitosti na delu samog razvoja i stvaralačkog revolucionarnog preokreta našeg prelaznog vremena od kapitalizma ka komunizmu, — zakonitosti posebno vidne na delu i u pogledima i shvatanjima Svetozara Markovića i prvih socijalista Srbije, ali manje ili više izrazito i kod Marksa, Engelsa, Černiševskog, Lenjina i drugih klasika socijalizma, ali i još mnogo vidnije, jer daleko razvijenije i na nov, specifičan i originalan način u ustanku radništva, radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije 1941, pod rukovodstvom Tita i KPJ, a pogotovo danas, ne samo kod nas, već i široko i veoma raznoliko u revolucionarnim pokretima i preobražajima današnjega sveta.

Tako sam, kao jedan od prvih čitalaca ukupno svih pet zbornika i posebno novog, petog zbornika naučnih radova »Svetozarevih su-

Digitized by Google

sreta«, pročitao, sagledao i razumeo krupne stvaralačke korake koje je naša nauka socijalizma i sama revolucija sa njima učinila. Drugi će možda pročitati i istaći još i druge i drukčije, na kojima se mi nismo mogli u našem sistematskom i krajnje sažetom pregledu posebno zadržavati. Ali svi ćemo u svom slobodno udruženom naučnoistraživačkom kolektivnom radu uvek stvaralački koračati napred kao u bratstvu-jedinstvu naša revolucija i izgradnja slobode i dela novog društva i čoveka slobode, socijalističke samoupravnosti i čovečnosti.

Digitized by Google

Dr Blažo Nikolovski: Tokovi socijalističke revolucije u Jugoslaviji i opštenarodna odbrana

(Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980)

Iz štampe je izašla knjiga dr Nikolovskog *Tokovi socijalističke revolucije u Jugoslaviji i opštenarodna odbrana*, koja predstavlja sistematski izloženu građu o revoluciji i odbrani s osnovnim motom: revolucija vredi onoliko koliko je kadra da se brani. Oslonac ovakvom stanovištu autor nalazi u učenju klasika marksizma, prema kojem nijedna revolucija ne zaslužuje da egzistira ako nije organizovana i sposobna da se stalno potvrđuje.

Ovo delo je plod dugogodišnjeg rada autora, inače profesora Visoke vojno-političke škole JNA, koji se bavi problemima razvoja revolucije i njene odbrane. Zahvaljujući tome, uspeo je da znalački izabere karakteristične fragmente iz pojedinih socijalističkih revolucija — Pariske komune, oktobarske, kineske i, posebno, jugoslovenske revolucije — i da raspravlja o njima, a zatim i da iznese suštinu tih revolucija, ono što im je zajedničko, ali i ono što ih razlikuje, da uopšti relevantna iskustva i prikaže bitna obeležja i dalekosežnost iskustava socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Građa je sistematski, popularno i naučno obrađena u pet celina: Pogled na odbranu socijalističke revolucije; Poruke Pariske komune; Odbrana oktobarske revolucije; Kineska revolucija — svojevrsno iskustvo; Jugoslovenska socijalistička revolucija. Svako od navedenih poglavlja podeljeno je na više odeljaka čiji naslovi bliže

Digitized by Google

određuju probleme koje je autor analizirao. Na primer, poglavlje: Jugoslovenska socijalistička revolucija, koje čini gotovo dve trećine knjige, obuhvata ove odeljke: Socijalistička misao do stvaranja KPJ; KPJ u pripremi revolucije između dva svetska rata; Specifična obeležja revolucije — oružani deo revolucije; Neki relevantni elementi odbrane revolucije — faza mirnodopske izgradnje. U knjizi vidno mesto zauzimaju i Zaključna razmatranja, u kojima je dat presek verifikacije postavljenih hipoteza i naznačeni pravci daljeg istraživanja i izučavanja dijalektičke veze revolucije i odbrane. A bogata bibliografija, koju je autor koristio i prezentirao, govori o dubini i ozbiljnosti realizovanog projekta.

Kako je već rečeno, prva četiri poglavlja su obrađena sažeto — na oko 40 stranica i, moglo bi se reći, u funkciji su glavnog dela knjige o socijalističkoj revoluciji u Jugoslaviji i njenoj odbrani.

Pri razmatranju iskustava Pariske komune, naročito organizovanja Nacionalne garde i odbrane Komune u celini, težište je na svestranom izučavanju i povezivanju revolucije i njene sposobnosti za vlastitu odbranu. Isti je postupak primenjen i prilikom iznošenja iskustava drugih socijalističkih (narodnodemokratskih) revolucija — oktobarske i kineske.

Komparativna analiza osnovnih istorijskih i drugih obeležja socijalističkih revolucija, koje se u ovoj knjizi razmatraju, a posebno uopštavanje njihovih iskustava, doprinosi svestranom osvetljavanju uslovâ izvođenja i rezultata naše revolucije, kao i sagledavanju specifičnosti i originalnosti socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Jugoslovenska socijalistička revolucija i njena odbrana čine, u stvari, suštinu ovog istraživačkog projekta. Među mnoštvom elemenata koji su uticali na kvalitet i ishod naše socijalističke revolucije nalazi se i njena, u organizacionom i idejno-političkom pogledu kontinuirana i intenzivna priprema između dva svetska rata, a posebno od dolaska druga Tita na čelo Partije. Sa Petom zemaljskom konferencijom KPJ, kao generalnom smotrom spremnosti Partije za revoluciju, ulazi se u fazu oružane pripreme revolucije. Period od tog skupa jugoslovenskih komunista do poziva na oružani ustanak osvetljen je sa više aspekata. Najbitniji su: konsolidacija Partije od sredine četrdesetih godina; stvaranje jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta i političkog zajedništva na platformi antifašističke borbe; polarizacija društvenih snaga i politizacija radnih i patriotskih slojeva društva. Analiziran je i domašaj događaja od 27. marta. Istraženi su osnovni elementi koji su bitno uticali na donošenje odluke o otpočinjanju oružanog ustanka.

Razmatran je uticaj ulaska SSSR-a u rat na odluku o oružanom ustanku u Jugoslaviji i ukazano na suštinske motive otpočinjanja naše revolucije. Najbitniji su: sopstvena sloboda i socijalistički preobražaj društva. Iz tih motiva je proizlazila i vojna strategija revolucije. Uporedo s ukazivanjem na osnovne tokove revolucije i njene odbrane utvrđivane su veza i uzajamna uslovljenost autentične revolucije i njenog esencijalnog čina — prevrata u ekonomskoj sferi i političkoj nadgradnji. Osvajanje političke vlasti u oružanom delu revolucije razmatra se kao jedan od vitalnih uslova uspešnog nastavljanja revolucije i osvajanja ekonomskih pozicija od strane radničke klase.

Posebno je, zatim, utvrđivan fenomen autentičnosti i specifičnosti jugoslovenske socijalističke revolucije i njene oružane snage. Moto ovog odeljka su Titove reči: »ni jedna tekovina revolucije ne može se sačuvati ako nema oružane snage koja bi čuvala tu revoluciju«. Originalnost odbrane revolucije izražena je u organizovanju i izgradnji oružane snage revolucije na principu opštenarodne odbrane, nastale u vatri revolucije, u trenutku »kada smo pozvali narod u borbu za odbranu svoje nezavisnosti i slobode« (Tito). Autentičnost i kontinuitet revolucije, njen nacionalni i socijalni ambijent i narodni i revolucionarno-klasni karakter oružane sile jesu markantna obeležja naše revolucije i odbrane.

Digitized by Google

Fazu mirnodopske izgradnje autor razmatra kao nastavak revolucije. Polazište je Titova misao: »mi ne bismo bili dostojni tekovina današnje borbe, ako ih ne bismo znali čuvati«. U taj kontekst je postavljena i verifikovana hipoteza — da jugoslovenska socijalistička revolucija, koju su organizovale i vodile radnička klasa i njena avangarda, KPJ, uz masovno učešće seljaštva i drugih demokratskih društvenih slojeva, beležeći uspone i savlađujući prepreke, od 1941. godine do danas nije prekidana, niti se, pak, mirila sa antirevolucionarnim pojavama i snagama.

Prilikom razmatranja kontinuiteta revolucije i njene odbrane autor je argumentovano dokazao i dijalektičku povezanost revolucije i njenih tekovina. Posebno je ukazao na povezanost i međuzavisnost opštenarodne odbrane i nesvrstanosti, koje se razvijaju na osnovi socijalističkog samoupravljanja, kao temeljnom produkcionom odnosu i načinu političkog organizovanja socijalističkog društva. Autor ističe da »svoj pun istorijski nastavak revolucija nalazi u doslednom razvijanju socijalističkog samoupravljanja«. Razvojem samoupravljanja otvoreni su novi prostori revolucionarnog preobražaja jugoslovenskog društvenog bića, sposobnog da iznalazi progresivna rešenja i mogućnosti neometanog kretanja ka realizaciji zajednice slobodnih i dobrovoljno udruženih proizvođača. Na osnovi socijalističkog samoupravljanja i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa razvijali su se i obogaćivali jugoslovensko socijalističko samoupravno zajedništvo, nacionalna ravnopravnost i socijalistička solidarnost kako među našim nacijama i narodnostima tako i prema drugim progresivnim snagama i pokretima. Nezavisan, autentičan hod revolucije, koja traje koliko i klasna borba, kao i dalje razvijanje i odbrana tekovina, te afirmisanje dobrovoljne i ravnopravne internacionalističke saradnje — kako to ističe autor — predstavljaju put i područje pojačane aktivnosti klasno svesnih, demokratskih i progresivnih snaga jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva.

Posebno je zanimljiv odeljak o revoluciji i nesvrstavanju. Autor ističe da su »revolucija i nesvrstavanje u čvrstom dijalektičkom odnosu«. Nesvrstavanje se razmatra kao politika autentične revolucije. Budući jedna od dimenzija revolucije u kontinuitetu, nesvrstavanje se afirmiše kao značajan tok revolucije. Oslonac za takvu tvrdnju su Titove reči, koje autor knjige i navodi: »Naše opredjeljenje za nesvrstanost proističe iz naše revolucije i neraskidivo je povezano sa cjelokupnim društvenim bićem naše zemlje.« Nesvrstavanje, čija je suštinska odlika antikolonijalna borba, danas je postalo najmasovniji progresivni pokret i budućnost čovečanstva. U tom kontekstu autor ponovo citira Josipa Broza Tita, koji kaže da »pokret i politika nesvrstanosti nisu i ne mogu biti transmisija ili rezerva bilo kog bloka«. To je, dakle, pokret saradnje i razvoja samostalnih, slobodnih i ravnopravnih međunarodnih subjekata, koji o svom unutrašnjem razvitku i spoljnopolitičkoj aktivnosti odlučuju suvereno i samostalno, nezavisno od pravca i karaktera njihovog unutrašnjeg razvoja. Autor razmatra i odnos politike nesvrstanosti i samostalnosti, koju vodi naša zemlja, prema koncepciji opštenarodne odbrane. On zaključuje da se »sa naučnog i praktično-političkog stanovišta može utvrditi da bez socijalističkog samoupravljanja i na toj osnovi razvijene politike nesvrstanosti i nezavisnosti ne bi mogla biti uspešno razvijena ni koncepcija opštenarodne odbrane. Samoupravljanje i nesvrstanost bili su, takođe, nepotpuni bez razvijene koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite«. U tim procesima, koji se razvijaju na osnovama samoupravno i slobodno udruženog rada, teče neprekinuta revolucija.

Cela knjiga, koja je posvećena revoluciji i njenoj odbrani, prožeta je revolucionarnim stvaralaštvom Josipa Broza Tita. Govoreći o kvalitetu naše socijalističke revolucije, čija je suština njena autentičnost i postojanost u bitnim ele-

Digitized by Google

mentima, autor navodi reči Josipa Broza Tita iz referata na svečanoj akademiji povodom 60-godišnjice revolucionarne borbe SKJ: »Naša revolucija mora ostati onakva kakva je uvijek bila: nepokolebljiva u osnovnim opredjeljenjima, humana u nastojanjima da stalno proširuje prostore ljudske slobode i nepomirljiva prema onima koji bi željeli da ugroze njene tekovine i skrenu njene tokove.«

Bogatstvo iskustava, koja su stečena u procesu revolucionarnog preobražaja našeg društva i organizovanja njegove odbrane, nudi široke mogućnosti za što produbljenije istraživanje u ovoj oblasti i izvlačenje pouka za učvršćivanje tekovina revolucije i njene odbrane.

Popularno pisana, uz obilnu naučnu argumentaciju, zasnovanu na ogromnoj istraženoj i korišćenoj građi, knjiga može veoma korisno poslužiti svima onima koji žele da bliže upoznaju uslove, ciljeve i puteve izvođenja i odbrane naše socijalističke revolucije i onima koji neposredno izučavaju određene aspekte revolucije i odbrane.

Autor nije pretendovao, niti je to realno očekivati, da knjiga ponudi odgovore na sva otvorena pitanja socijalističke revolucije i njene odbrane. Konciznost knjige i njen karakter, naime, pokretanje i naznačivanje relevantnih teza o prirodi socijalističke revolucije i formama njene odbrane — samo još snažnije može podstaći čitaoca da konsultuje širu literaturu, da razmišlja o razmatranim problemima i da, produbljivanjem saznanja ili vlastitim naporom, obradi određene aspekte ovog fenomena i time doprinese daljem uopštavanju revolucionarnih iskustava. Gledano sa ovog stanovišta, knjiga predstavlja vredan prilog teoriji socijalističke revolucije i njene odbrane.

Baveći se i sam više godina problemima rata i revolucije, odnosno revolucije i odbrane, osećam se pozvanim da knjigu dr Blaže Nikolovskog toplo preporučim najširem krugu čitalaca.

Slavko Mrkić

Dr Miroslav Pečujlić: Univerzitet budućnosti

(Beograd, 1980, strana 278)

Obrazovanje, i to njegovi najviši nivoi, najznačajniji je indikator razvijenosti: u SAD svaki osmi učenik odlazi na studije, u Evropi svaki dvadeseti, u Aziji svaki tridesetosmi, u Latinskoj Americi svaki četrdeset deveti, u Africi svaki devedeseti. Krajem sledeće decenije studenti će obuhvatati gotovo četvrtinu populacije svojih godina. Njihov broj se u našoj zemlji posle rata uvećao 23 puta, a univerzitetskih nastavnika — kojih je sada približno isto toliko koliko je bilo srednjoškolskih profesora pre rata — 16 puta je više. S pravom se postavlja pitanje: da li je naša vera u moć univerzitetskog obrazovanja podržana i menjanjem kvaliteta? Očigledno je da je kvalitet u opadanju. Druga posledica masovnosti studija je slabljenje njihove efikasnosti, produžavanje studija, odvajanje studenata od tokova stvarnog života, od proizvodnog rada, pretvaranje studija u pribežište nezaposlenih.

Dr Pečujlić naglašava protivrečan karakter procesâ koji prate ekspanziju univerziteta. Pre svega, masovnost je praćena demokratizacijom, ali je broj mladih ljudi koji odlaze na studije strogo proporcionalan tehničkim i ekonomskim kapacitetima zemlje — na razvijene zemlje otpada 92% od ukupnih izdataka na univerzitete. Univerzitet ima svoju funkciju u modernizaciji, demokratizaciji, ali i u produkciji i reprodukciji opresivne civilizacije. On se sve više otvara novim mladim snagama, ali i reprodukuje podelu rada, svojinske odnose, monopole, birokratsku i tehnokratsku organizaciju društva, profiterski interes. On je deo postojećih društvenih struktura, ali ima i nezamenljivu funkciju u evoluciji i kreaciji svake ličnosti. Razrešenje ovih protivrečnosti kreće se između takvih »alternativa kao što je opredeljenje između nacionalizacije i privatnog vlasništva, samoupravnog socijalizma ili birokratskog kolektivizma«

Digitized by Google

(str. 15). Naravno, moguć je proces spoljnih promena koje ne menjaju suštinu odnosa te je čak i iza samoupravnih fasada moguće reprodukovati stari način života i stare odnose. Značaj ove problematike ne proističe samo iz činjenice da univerzitet i nauka imaju danas krupnu ulogu u podizanju produktivnosti i dohotka i da će ta uloga u budućnosti biti još veća. Po Pečujlićevom mišljenju, univerzitet pruža i mogućnosti za duboke strukturalne promene u društvu i u načinu života. Tek u »uslovima naučno-tehničke revolucije« sposobnosti čoveka postaju odlučujuća snaga promena, omogućavaju oslobađanje čoveka od iscrpljujućih i degradirajućih oblika rada, prevazilaženje oligarhijske hijerarhije organizacije rada, kolektivizaciju rada, menjanje motivacione strukture, demokratizaciju i kolektivizaciju autoriteta, jačanje stvaralačkih komponenti u radu, učešće u upravljanju i samoupravljanju.

Naličje progresa, koji sobom donosi silan rast društvenog bogatstva, čini orijentacija istraživača na otkrivanje sredstava razaranja, jačanje organske zavisnosti proizvodnje nerazvijenih zemalja od visokorazvijenih, transfera tehnologije, kulture, obrazaca organizacije, kulturnog podjarmljivanja, duhovnog podvlašćivanja, diskriminacije, formiranja satelitske inteligencije u tim zemljama. Represivna uloga nauke, prema oceni Pečujlića, ogleda se u uobličavanju tehnokratske grupacije, u pretvaranju znanja u oblik moći, u reprodukciji hijerarhijskih odnosa, u povezivanju vrhova društva sa srednjim slojevima kroz prividno otvoren sistem obrazovanja i mogućnosti socijalne promocije koje on pruža.

Štiteći moć vrhova društva, ovaj sistem regrutuje iz srednjih slojeva novu armiju koja zauzima privilegovano mesto u mega-mašini proizvodnje kapitala. Time se menja profil slojeva koji svoj položaj ne zasnivaju na posedu imovine, nego na prodaji znanja. Otuda stremljenje ka diplomi koja obezbeđuje mesto u tehnostrukturi. Drugu stranu ovih, novih simbioza čini socijalna nesigurnost, kupoprodajni odnos, brzo zastarevanje znanja, jednodimenzionalnost, odsustvo stvaralaštva i široka nezaposlenost i najobrazovanijih. To otvara mogućnosti saveza sa revolucionarnom klasom.

Iako kritikuje univerzitet, Pečujlić u njemu vidi segment sistema, a razrešenje sukoba mora zadirati u dubine strukture društva u kojoj se nalazi njihovo izvorište. Veoma je zanimljivo zapažanje da je to sistem koji neuspeh pojedinaca i depriviranost društvenih klasa izvodi iz krivice individue, iz njene nesposobnosti i neprilagođenosti. Univerzitet, a s njim i celo područje obrazovanja su poprište velike konkurentske borbe između dece radnika i dece srednjih slojeva. Hijerarhija univerziteta, nastavni planovi i programi predodređuju sudbinu dece razvijajući kod jednih zanatska znanja, pokornost, disciplinovanost »nekritičkih, ukalupljenih, ograničenih podoficira proizvodnje«, kako se autor slikovito izrazio, dok kod drugih razvijaju širi spektar sposobnosti i otvaraju šire vidike.

Naličje demokratizacije predstavljeno je u činjenici da, na primer, u Francuskoj deca siromašnijih slojeva imaju 28 puta manje šansi da dospeju na studije, dok ta mogućnost u nas iznosi tri i po prema jedan. Selekcija se ne završava, nego počinje na školskim vratima, teče kontinuirano i pojačava se na višim nivoima. No školskom sistemu pripada samo funkcija legitimizacije moći i sredstava merenja znanja i inteligencije; socijalni činioci izvan škole imaju bitan uticaj na raspodelu moći. Veoma je zanimljivo Pečujlićevo mišljenje da je proizvodnja »neuspelih«, »promašenih« izraz potrebe imanentne sistemu sve dok budu postojali teški i nisko valorizovani poslovi. Otuda u školi koja ne favorizuje najbolje, nego najambicioznije, najprilagođenije hijerarhijskim strukturama obrazovnih ustanova i društva, duh vučje konkurencije. Gradacija sposobnosti na »niže« i »više«, koju škola otvoreno priznaje, odgovara političkoj ideologiji meritokratije koja sposobnost stvaranja pripisuje isključivo eliti. Ona u definiciju sposobnosti uključuje osobine kon-

Digitized by Google

formizma, poslušnosti, ograničenosti, nametljivosti, prodornosti. Ovom sivilu i licemerju treba suprotstaviti bogatstvo razlika među ličnostima, autonomnost, sposobnosti kritičkog mišljenja, inoviranja. Drugim rečima, školski kriterijumi su relativni, a ne apsolutni.

Pečujlić je univerzitet analizirao kao sekvencu velikog tržišta znanja. Osobine univerziteta su okoštalost, hijerarhičnost, gerontokratija, cehovska zatvorenost. Prodor kapitala pretvara univerzitetske institucije u servise proizvodnje znanja kao robe. To menja njihove orijentacije, univerzitetske programe, organizaciju, administraciju, način rukovođenja, atomizira odnose, izaziva egoizam, raslojavanje, bogaćenje jednih i »grcanje u siromaštvu« drugih, degradiranje autoriteta znanja, jačanje administriranja, menadžerstva, zapostavljanje pedagoškog rada sa studentima. Univerzitet postaje ostrvo sa specifičnom tehnokratskom subkulturom, jednodimenzionalnošću, tehničkom i ekonomskom efikasnošću, ostrvo na kojem je nauka sve više pretvarana u instrument prilagođavanja, efikasnije eksploatacije, dominacije, čije žrtve postaju i sami naučnici svedeni na nivo pomoćnika na poslovima i zadacima koje postavlja neko drugi. Pa ipak, po autorovom uverenju drugu stranu ovog procesa čini pedantnost u obavljanju poziva, žeđ za znanjem koja predstavlja osnovu njegove kohezije, strogost prema sebi i visok nivo zahtevâ.

U čemu je revolucionarni potencijal znanja? U tome što je znanje neotuđivi deo autonomije ličnosti, osnova njene produktivne moći, moći rasuđivanja, što je izvorište ideja koje ne priznaje nikakvu arbitrarnu funkciju centara moći, što pruža mogućnosti za menjanje kvaliteta ljudskog života. Uz sve ovo, znanje je uslov pripadanja inteligenciji. No, šta je inteligencija? Da bi bila ono što treba da bude, ona mora biti slobodna, ne sme biti podvlašćena, ne sme delovati pod prinudom, mora biti ključni učesnik u socijalnim pokretima i socijalnim preobražajima, mora stremiti ka uspostavljanju pravednijih stanja i odnosa.

Kakav je odnos između socijalizma i obrazovanja? Činjenica je da socijalizam pretvara cele zemlje u velike škole, da donosi masovnost, demokratičnost, dostupnost škola, a trebalo bi da donese spajanje umnog i manuelnog rada i novu, revolucionarnu pedagogiju. Činjenica je da je socijalizam praćen restauracijom odnosa dominacije, birokratskom kontrarevolucijom, vraćanjem konzervativnoj pedagogiji poslušnosti, jednostranosti, društvene podeljenosti. Kulturna revolucija je u Kini, po Pečujlićevom mišljenju, napala dva najdublja korena klasnog društva: birokratiju, podvojenost umnog i fizičkog rada, idejnu zavisnost spolja. Ali, umesto da rad intelektualizuje, ona je intelektualni rad degradirala. Razarajući tekovine civilizacije, ona nije oslobodila zemlju idejne i političke hegemonije koja je dolazila spolja; umesto individualne slobode, donela je potcenjivanje ličnosti i talas birokratske represije.

Tehnokratska reforma univerziteta predstavlja lažan vid njegove modernizacije. Ona obrazovanje svodi na problem cena, racionalnost i efikasnost na administrativnu regulaciju i restrikcije. Socijalistički univerzitet insistira na ljudskim kvalitetima studija u uslovima njegovog masovnog rasta, na formiranju ne satelitske, nego inteligencije klase proizvođača, ne nauke reprodukcije postojećeg, nego emancipatorske nauke, nauke koja involvira pozitivnu tradiciju, ali je i prevazilazi, nauke koja ne povećava, nego smanjuje oblike zavisnosti od centara dominacije, nauke koja služi zadovoljavanju ljudskih potreba, prevazilaženju birokratsko-hijerarhijske organizacije, nauke i obrazovanja koji bi doprinosili premošćivanju »sve kobnijeg jaza između umnog i fizičkog rada«. Socijalizmu je potrebno univerzitetsko obrazovanje koje bi praktično bilo dostupno svim radnicima, ali mu je neophodan i univerzitet koji je povezan sa proizvodnim radom, univerzitet koji služi kao instrument u prevazilaženju klasnih razlika. Mnogi od ovih problema i kriza nemaju ni svoje izvorište ni svoje rešenje na univerzitetu. Kriza rada izražena

Digitized by Google

je u otporu mladih kako prema parazitskom životu povlašćenih tako i prema ubitačnoj monotoniji rada koji zaglupljuje, u njihovom traganju za manje autoritarnim, manje prinudnim, slobodnijim i kreativnijim oblicima rada.

Odnos jugoslovenskog društva prema univerzitetu izražen je u činjenici da se u poslednjih četrdeset godina udeo studenata u ukupnoj populaciji uvećao 23 puta, univerzitetskih nastavnika 16 puta, procenat studentkinja je porastao na 40%, radničke i seljačke dece među studentima sa 3,5 na blizu 40%, tako da se Jugoslavija po dostupnosti studija mladim ljudima nalazi pri samom vrhu u Evropi. Plebejsko-demokratski karakter, koji univerzitetu daju ovi slojevi, po Pečujlićevom mišljenju, povećava otvorenost jugoslovenskog društva prema inteligenciji i nedogmatičnost jugoslovenskog socijalizma. O drugoj strani medalje ipak govore sledeći podaci: univerzitetski obrazovani ljudi čine samo 5,3% jugoslovenske populacije, 32% studenata su deca rukovodećeg osoblja, a samo 23,5% deca radnika, iz škola za radnička zanimanja na univerzitet stiže samo 0,7% mladih ljudi.

Koji to problemi u nas nameću neodložnu reformu univerziteta? Pre svega, raskorak između društvenog razvoja i rasta obrazovanja. Na univerzitet se upisuje znatno više studenata od predviđenog broja. Uprkos tome, na studij za tražena zanimanja opredeljuje se znatno manje mladih nego što je potrebno. Uska specijalnost otežava readaptaciju. Nejednakost uslova rada i društvenog položaja zaposlenih u različitim regionima dovodi do »teritorijalne nepokretljivosti« školovanih kadrova. Egzodus, masovno bekstvo iz proizvodnje u neprivredne delatnosti prati nizak porast zapošljavanja u industriji (svega 6%) i visok u drugim oblastima — 55% u finansijama. Neadekvatno vrednovanje rada u proizvodnji ogleda se i u nepovoljnoj kvalifikacionoj strukturi zaposlenih. Porastom nezaposlenosti, uz sve ovo, najviše su pogođeni visokoobrazovani stručnjaci, a naročito mladi ljudi. No ovi problemi lako navode na pogrešan zaključak da se njihovo rešenje nalazi isključivo u školi i obrazovanju, u organizaciji samog univerziteta, a ne u domenu društva. Pečujlić predlaže kako organizaciona tako i socijalno-politička rešenja. Na organizaciono-političkom planu to je formiranje koordinacionih tela, programskih saveta u svim oblastima. Ona bi putem društvenog dogovaranja problematiku obaveznog zapošljavanja mladih inkorporirala u šire procese društvene reprodukcije, unela u školovanje prognoziranje i planiranje, ali ne u smislu njihovog vezivanja samo za trenutne potrebe privrednih grana i radnih organizacija. Ovaj aspekt, naravno, ima i sadržajnu stranu koju samo praksa može potvrditi.

Na socijalno-ekonomskom i pedagoškom planu, po Pečujlićevom mišljenju, potrebno je studij pretvoriti u rad, a rad u studij. Pri sadašnjim uslovima, odlazak pre studija na rad ili sa studija na rad smatra se vrstom kazne, a studij uz rad — bekstvom. I situacija je u potpunosti pervertirana — danas 45% »vanrednih« studenata nije zaposleno. Dok se prelazak sa intelektualnog na manuelni rad shvata kao »škartiranje«, 30% radnika, službenika, a i znatan deo rukovodilaca zauzimaju mesta iznad svojih stvarnih kvalifikacija, što izaziva njihov instinktivan otpor prema svakom prodoru mladih, školovanijih ljudi. Zato je sistemom socijalnih, političkih i ekonomskih mera potrebno olakšati studij uz rad. Pečujlić smatra da bi za to bile pogodne takve mere kao što su oslobađanje kvalifikacionih ispita pri upisu onih koji su proveli dve godine na radu, plaćanje 150 do 300 časova godišnje studentima koji rade, organizovanje letnje nastave za proizvođače itd.

Kakva treba da bude uloga naučnog rada na univerzitetu? Sadašnje tendencije u svetu karakterišu: koncentracija naučnih informacija u vodećim zemljama (96%), migracije naučnika ka visokorazvijenim zemljama, pretvaranje nerazvijenih područja u laboratorije multinacionalnih kompanija, razvijanje ideologije in-

Digitized by Google

telektualne zavisnosti, rutiniziranje naučnog rada, suvišnost pravih naučnika, pretvaranje eksperata »u deo puke hijerarhije vlasti«. U našoj zemlji primetna je ekspanzija naučnog rada: broj naučnih institucija u poslednjih 40 godina povećan je sa 15 na 493. U njima je zaposleno 36.000 radnika, među kojima je 10.000 naučnika. Sa 8,1 naučnikom na 1.000 stanovnika prevalili smo polovinu puta do visokorazvijenih.

Koje su slabosti naše nauke? Njena odvojenost od privrednog života zemlje, usitnjenost naučnih ustanova, preteran uvoz tuđih znanja i rešenja, »iščezavanje« nauke sa univerziteta. Izlaz je u integracionim procesima, koncentraciji napora i sredstava, povezivanju fakultetâ i njih sa istraživačkim centrima u privredi, u participaciji univerziteta u zadacima koje postavlja privreda. Iznad svega, potrebno je vratiti naučni rad na univerzitet, učiniti ga osnovom svega: i organizacije i individualnog napredovanja na univerzitetima.

S izdvajanjem 5,86% od nacionalnog dohotka za obrazovanje nismo pri svetskom vrhu, ali to je iznos koji ne predstavlja mali teret. Finansiranje univerziteta je budžetsko, bez većih mogućnosti za samostalno sticanje i raspoređivanje dohotka. Ekonomski položaj radnika u ovom području je nepovoljniji — s obzirom na kvalifikacije — nego u drugim oblastima, uspeh i napredovanje u ovoj oblasti zahtevaju mnoga odricanja. Pečujlić vidi rešenje u slobodnoj razmeni rada oslobođenoj birokratizma, ali ne i svedenoj na novčane i komercijalne veze, na prodaju diploma. Trajne veze na osnovu sticanja i raspoređivanja dohotka prema učešću u njegovom stvaranju treba da se temelje na ulozi univerziteta u menjanju kvalifikacione strukture zaposlenih, na inovacijama, na oslobađanju od uvoza licenci. Udruživanje u odgovarajuće zajednice omogućava šire sagledavanje problematike i njeno solidarno rešavanje. Ono što nazivamo cenom obrazovanja trebalo bi da bude društveno verifikovan izraz priznavanja jednakog položaja obrazovanja sa drugim oblastima, ali i da stimulira produktivnost, racionalnost, efikasnost, kvalitet. Prihvatajući princip novčane naknade za vanredni studij, Pečujlić osuđuje komercijalizaciju i profiterstvo koji to prate.

Samoupravljanje na univerzitetu, po mišljenju dra Pečujlića, ne bi trebalo svoditi na prava nastavnika i studenata, nego ga proširiti na veće privredne celine i šire društvene zajednice koje su vitalno zainteresovane za rad univerziteta. Racionalniji oblici organizacije nisu u formalnom prekrajanju organizacije, nego u razvijanju sistema otvorenih veza, funkcionalnijih asocijacija, koordinaciji programa i u konkretnim programima koji odgovaraju potrebama.

Pedagoška reforma bi trebalo da stavi akcent na stvaranje šire kulture, na izgradnju intelektualnih sposobnosti, na osposobljavanje za permanentno samoobrazovanje, za permanentni razvoj više nego na sticanje zanatske tehnike. U konkretnim programima on se izjašnjava protiv usitnjenosti, za teorijsku fundiranost i širinu koncepcija, umesto fragmentarnosti znanja, za veću slobodu izbora, za preovladavanje »idiotizma profesija« koji rađa otuđeni rad i obrazovanje, za onemogućavanje bekstva putem škole u oblasti gde se »manje radi, a bolje živi«.

Zaključna razmatranja dra Pečujlića upućuju nas na to da će univerzitet u budućnosti morati tragati za novim, elastičnijim oblicima obrazovanja, za dubljim smislenijim povezivanjem nauke i života. On će svakako morati razviti jednu novu, neautoritarnu pedagogiju, razviti takve oblike rada koji će podstaći stvaralačke impulse mladih, koji će adekvatnije odgovoriti potrebama ličnosti, ali koji će i lična htenja efikasnije inkorporirati u društvene tokove. Racionalnost i efikasnost takvog univerziteta neće se, kako to s pravom misli Pečujlić, ogledati u umnožavanju njegovih jedinica, organizacije, hijerarhijskih mreža i struktura, nego u jednostavnom i prirodnom odgovaranju na potrebe čoveka i potrebe društva. Takav će univerzitet biti zaista ot-

Digitized by Google

voren svim radnim ljudima željnim znanja, svim stvaraocima bez esnafskih predrasuda i esnafske zatvorenosti, a iznad svega biće otvoren poplavi ljudskih saznanja i informacija. Samo takav univerzitet moći će dovoljno brzo i dovoljno efikasno učestvovati i u njihovom stvaranju i u njihovom prenošenju.

*

Očigledno je da viđenje budućnosti univerziteta što ga je dao dr Pečujlić izvire iz osnovnih idejnih tokova našeg socijalističkog, samoupravnog života, ali se ova studija i nekim svojim specifičnostima izdvaja iz literature ovakve vrste. Kad to kažem, ne mislim samo na onu literaturu koja ima isključivo repetitivan karakter, nego na onaj njen deo koji se nalazi na neuporedivo višem intelektualnom nivou. Na žalost, neretko dobre projekcije koje ova dela donose primamo koliko jednodušno toliko i pasivno, ne ispunjavajući ih nikad adekvatnim realnim životnim sadržajima. One koji ovakvu ocenu smatraju suviše strogom uputio bih na empirijska proučavanja naše stvarnosti koja u mnogim njenim sekvencama otkrivaju nesklad između normativnog i stvarnog, između projekcija i realnog života. Dr Pečujlić polazi u osnovi od programskih dokumenata i usvojenih principa kao sopstvenih teorijskih orijentacija, ali se nije zadovoljio njihovim sterilnim ponavljanjem, nego je napravio nekoliko značajnih pokušaja da ih poveže sa stvarnošću. Pre svega, on je jednom širokom obilno dokumentovanom analizom socijalnog konteksta reforme univerziteta ukazao na obilje protivrečnih tendencija i stanja od kojih su mnoga takva da o njima najradije — ćutimo. Druga karakteristika njegovog rada je konkretnost — on sadrži predlog mera posredstvom kojih htenjima i ciljevima treba dati konkretne sadržaje. Treće, a to je, po mnogima, i najvažnije, ova studija ne pruža nikakva finalna rešenja i nikakve gotove obrasce koji nam dozvoljavaju da sopstvenu odgovornost prebacimo na druge, nego su samo naznačeni mogući pravci društvene akcije. To znači da ćemo o svemu što čini sadržinu našeg života i našeg rada — kako u pitanjima u kojima se slažemo sa Pečujlićem tako i onima u kojima se s njim ne slažemo — morati sami odlučivati, preuzimajući celokupni rizik i odgovornost.

Vladimir Milanović

Dr Jovan Bojović: Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine

(Marksistički centar CK SK Crne Gore, Titograd, 1980)

U izdanju Marksističkog centra CK SK Crne Gore, u novopokrenutoj ediciji »Jubileji«, objavljeno je delo *Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine* dr Jovana Bojovića. Ovaj značajan istorijski rad štampan je povodom četrdesetogodišnjice održavanja Osme pokrajinske konferencije KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. Dakle, u knjizi je riječ o poznatom istorijskom skupu komunista Crne Gore, Sandžaka, Kosova i Metohije, održanom 7. do 9. avgusta 1940. godine u Barama Žugića na Durmitoru. Konferenciji je prisustvovao i generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, dajući veliki lični doprinos njenom uspješnnom radu i uopšte idejno-političkoj konsolidaciji Partije na ovom prostoru Jugoslavije, i to u vrijeme krajnje sudbonosno za našu zemlju, njen revolucionarni radnički pokret i sve progresivne snage ugrožene od fašizma.

Pokrajinska konferencija crnogorskih, sandžačkih i kosovskih komunista, poznata kao Osma konferencija, predstavljala je, u stvari, prvi nezvanični kongres KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. Njene odluke bile su od istorijskog značaja za dalji

Digitized by Google

razvitak Partije na ovom prostoru, pa i u zemlji uopšte. Održavanje Konferencije omogućio je kvantitativni i kvalitativni razvitak i uspon revolucionarnog pokreta u ondašnjoj Crnoj Gori i ostalim oblastima koje je organizaciono pokrivao Pokrajinski komitet KPJ. Ona je označila i kraj određenim slabostima, zastranjivanjima i dogmatskim stavovima i shvatanjima što su dolazila do izražaja u dotadašnjoj politici partijskih rukovodstava, pa i Partije u cjelini, i otvorila novu stranicu u istoriji revolucionarnog pokreta, prije svega u Crnoj Gori. Njeni jasni stavovi i zaključci o unutrašnjoj i spoljnoj politici, kao i o svim aktuelnim socijalnim i političko-idejnim i drugim problemima, bili su na liniji priprema Pete zemaljske konferencije KPJ, koja je održana samo tri mjeseca kasnije u Zagrebu, a čije su odluke bile od izuzetnog istorijskog značaja za sve ono što je neposredno prethodilo našoj socijalističkoj revoluciji, njenom pobjedonosnom hodu i završetku.

Knjiga dr Bojovića *Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine* sadrži predgovor, uvodne studije, dokumente Konferencije i sjećanja njenih učesnika.

U prvom dijelu knjige autor daje presjek razvitka revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori od 1932. do 1935. godine, u periodu kada je došlo do oživljavanja političkog rada KPJ i SKOJ-a i stvaranja povoljnijih uslova za revolucionarnu aktivnost na crnogorskom prostoru. Tu problematiku autor je izložio u *Uvodnim napomenama* (što je neadekvatan naslov), dotičući se gotovo svih političkih zbivanja u Jugoslaviji, naravno, s posebnim osvrtom na političku aktivnost KPJ u Crnoj Gori, njen organizacioni razvitak, snaženje uticaja crnogorske napredne inteligencije na sve socijalne slojeve crnogorskog društva, na idejna strujanja u kulturnom životu Crne Gore (takozvani pokret socijalne literature i drugo). Uočljivo je da je autor nesrazmjerno najviše prostora posvetio obradi razvitka sindikalnog pokreta u Crnoj Gori i naprednog omladinskog pokreta, posebno studentskog. Mada piše i o crnogorskom selu, ipak se čini da je seljaštvo i problem sela u autorovom naučnom vidnom polju nekako po strani, što smatramo nedostatkom ovog, inače začajnog rada. Ovo utoliko prije što je poznato da je više od 80% stanovništva ondašnje Crne Gore živjelo na selu i što je ono bilo snažno zapljuskivano revolucionarnim talasima od početka konstituisanja KPJ u Crnoj Gori i predstavljalo snažnu bazu revolucionarnog pokreta između dva svjetska rata. Uostalom, to je jedna od specifičnosti u istoriji razvitka Crne Gore i revolucionarnog pokreta u njoj, pa je tom socijalnom i političkom fenomenu trebalo posvetiti više pažnje.

Dalji razvoj revolucionarnog pokreta Bojović je izložio u dvije glave. U prvoj (»Politička aktivnost Komunističke partije uoči II svjetskog rata«) obradio je revolucionarna gibanja u Crnoj Gori od 1936. do izbijanja drugog svjetskog rata 1939. godine. Ovu problematiku je autor prezentirao u pet poglavlja: Političke prilike u Crnoj Gori, Borba Komunističke partije za saradnju demokratskih snaga, Rad Partije u sindikatima, Borba Komunističke partije za nezavisnost i odbranu zemlje i Organizaciono pitanje.

Glavu »Rad Komunističke partije od izbijanja II svjetskog rata do sredine 1940. godine« čine sljedeća poglavlja: Privremeni uticaj pakta Ribentrop—Molotov na stav KPJ u spoljnoj politici, Politička aktivnost Komunističke partije do sredine 1940. godine, Ideološki rad, Rad Partije u sindikatima, Pripreme za održavanje (Osme) Pokrajinske konferencije, Titov dolazak u Crnu Goru, Rad i odluke Konferencije.

Prvi dio knjige mahom je rezultat naučnoistraživačkog rada dr Bojovića o revolucionarnom radničkom i komunističkom pokretu u Crnoj Gori između dva svjetska rata. Nešto više od polovine studije direktno ili indirektno se odnosi na Osmu pokrajinsku konferenciju KPJ za Crnu Goru. Tako je ovaj istorijski skup komunista Crne Gore, Boke, Sandžaka, Kosova i Metohije, koji ima istaknuto

Digitized by Google

mjesto u istoriji KPJ, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, prvi put cjelovitije obrađen u jugoslovenskoj istoriografiji. Upravo to je i bio osnovni razlog objavljivanja ove knjige. Naime, u ovoj studiji Bojović je saopštio dosta podataka koji su do sada bili manje poznati ili uopšte nigdje nijesu saopštavani. Pri prikazivanju revolucionarnog pokreta nešto novih podataka je navedeno o Šestoj i Sedmoj pokrajinskoj konferenciji, a bitni su i neki detalji o frakcionaškoj djelatnosti Petka Miletića i njegovom uticaju na pojedina rukovodstva u partijskoj organizaciji Crne Gore.

Autor nije davao presjek razvitka radničkog i komunističkog pokreta u krajevima Sandžaka koji čine sastavni dio SR Srbije, kao ni u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Kosovu. Njegovo proučavanje djelovanja KPJ ograničeno je isključivo na prostor SR Crne Gore. Uostalom, tu ogradu autor je i saopštio u predgovoru knjige. Tako njegova studija ne obuhvata cijelu partijsku organizaciju kojom je PK KPJ sve do početka revolucije rukovodio.

Autorov metodološki pristup je zasnovan na hronološkom principu. I to je, naravno, prihvatljiv metod interpretacije događaja. Međutim, čini se da je zbog toga autor neke stvari nepotrebno ponavljao, pa je izlaganje materije suviše razvučeno. Tako se, na primjer, o radu Partije u sindikatima posebno govori i u uvodnim napomenama i u obje glave (čak su i naslovi poglavlja gotovo identični). Ponavljaju se i neke druge pojedinosti, datumi, istorijski detalji, pa i konstatacije. Nesumnjivo, šteta je što se autor nije više pozabavio redakcijom svog teksta prije nego što je rukopis dao u štampu. Tada tekst ne bi bio toliko razvučen, izbjegla bi se ponavljanja, a stil bi svakako bio koncizniji. Ovako, izlaganje materije o pojedinim problemima zaslužuje opravdane zamjerke, i to ne samo stilske prirode.

Prva trećina Bojovićeve studije ima karakter pregleda revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori. Međutim, i to je trebalo izraziti odgovarajućim zaglavljem, jer naslov *Uvodne napomene* nije prikladan, ne odgovara suštini studije. Ovaj dio teksta, kao i gotovo cijela prva glava (period revolucionarnog pokreta 1935—1939), pisan je na osnovu podataka djelimično sadržanih u istoriografiji (dobrim dijelom tome je dao doprinos i sam Bojović svojim ranijim naučnim raspravama), ali i na osnovu građe koju je naknadno proučio sâm autor, pa je, čini se, bilo ispravnije cio period revolucionarnog pokreta do 1939. godine obraditi kao jednu cjelinu ili u dvije glave. Inače, u uvodnim napomenama sažeto je prikazan razvitak KPJ i revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori prije 1935. godine, što omogućava da se sagleda kontinuitet revolucionarnih zbivanja. I u ovom najopštijem pregledu Bojović je nastojao da što autentičnije prikaže razvitak revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori. Razumije se, činio je to s namjerom da doprinese što boljem razumijevanju osnovnog predmeta ove studije — Osme pokrajinske konferencije i njenih odluka.

Bojović je korektno interpretirao građu, a ocjene i zaključke nastojao je da naučno fundira. Neka pitanja i probleme razmatrao je dosta smjelo, što čini njegov tekst takođe zanimljivim i privlačnim za čitaoca. To se odnosi, prije svega, na parolu o demobilizaciji u Crnoj Gori s proljeća 1940. godine, koja je svjedočila o pogrešnom političkom stavu Partije prema drugom svjetskom ratu i neadekvatnoj ocjeni karaktera rata u njegovoj prvoj fazi. Bilo bi još zanimljivije da je ovaj problem u revolucionarnom pokretu Crne Gore uporedio sa sličnim pogledima Partije u ostalim krajevima Jugoslavije, pa i u evropskom komunističkom pokretu onoga vremena.

Autor se pri pisanju studije koristio izvornom građom, ali nije primenjivao odgovarajuću naučnu aparaturu (pozivanje na izvore, literaturu, davanje objašnjenja u fusnotama i slično). To čini ovo štivo više naučno-popularnim nego strogo naučnim. Tome doprinosi i činjenica što je autor prilično detaljno opisivao pojedine događaje (Titov dolazak u Crnu Goru i drugi), usled čega je to štivo zanim-

Digitized by Google

ljivo za čitaoca, ali stručnjacima djeluje razvučeno.

U cjelini uzev, Bojovićeva knjiga o Osmoj pokrajinskoj konferenciji je značajno i originalno djelo, u kojem se daje prikaz revolucionarnih zbivanja na tlu Crne Gore u periodu od 1932. do 1940. godine. Smatramo da bi studija dobila još više na značaju da je autor dao nešto dublju naučnu analizu društveno-ekonomskih prilika u Crnoj Gori u posljednjoj deceniji postojanja Kraljevine Jugoslavije i da je potpunije obradio sve slojeve crnogorskog društva, kao i političke odnose u njemu. Taj put bi ga doveo i do neminovnog objašnjenja i nekih bitnih specifičnosti razvitka revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori.

Drugi dio knjige čini izvorna i druga građa. Ovdje se koriste tri vrste izvora: autentični dokumenti (rezolucija Osme pokrajinske konferencije, pozdravni telegram delegata Konferencije Centralnom komitetu KPJ i pozdravni telegram Osmoj pokrajinskoj konferenciji koji su uputili delegati Pokrajinske konferencije SKOJ-a za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju), zatim govor Josipa Broza Tita, održan na narodnom zboru u Žabljaku 7. avgusta 1970. godine, povodom 30-godišnjice Osme pokrajinske konferencije, i sjećanja većine preživjelih delegata — učesnika Konferencije. (Autor je priložio 15 sjećanja 13 učesnika pomenute konferencije. Dva sjećanja predstavljaju odgovore na anketni list — upitnik koji je autor prije deset godina dostavio preživjelim učesnicima Konferencije. Odgovori se objavljuju u nedostatku autorizovanih sjećanja tih učesnika.) Sva objavljena sjećanja vrijedna su svjedočanstva o revolucionarnim događajima koji su prethodili Osmoj partijskoj konferenciji, njenim pripremama, toku i zaključcima. Ona uspješno dopunjuju originalne dokumente, kojih je inače o ovoj konferenciji relativno malo. Ipak, nameće se pitanje zašto nijesu objavljena i dva telegrama koje je Konferencija usvojila i poslala Staljinu i Dimitrovu, kada se zna da se nalaze u našim arhivima. Isto tako, autor je mogao doći i do sjećanja još nekih preživjelih učesnika ove konferencije. Svakako, da su u knjizi objavljeni i ti izvorni materijali, njena dokumentaciona vrijednost bi bila još veća.

Treba naglasiti da dokumentacioni dio knjige, koji je, inače, opširniji od Bojovićeve uvodne studije, ima posebnu naučnu vrijednost. Uvidom u ovaj materijal, i naučni radnici i širi krug čitalaca dobijaju mogućnost da se izvorno upoznaju sa revolucionarnim zbivanjima onoga doba — ne samo vezanim za ovaj događaj — na prostoru Crne Gore, pa i šire. Pozitivno je i to što je u ovom dijelu objavljen i spisak učesnika Konferencije, koji je autor uspio da rekonstruiše nakon brižljivog istraživanja.

Knjiga *Osma pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju* ima višestruki značaj. Njenom pojavom obogaćena je naša najnovija istoriografija, bez obzira na neke uočene manjkavosti. Uvjereni smo da će poslužiti naučnim radnicima za upotpunjavanje saznanja o revolucionarnim zbivanjima u Crnoj Gori, pa i za dalja naučna istraživanja. Posebno, ova studija treba da podstakne istraživanja, obradu i osvjetljavanje djelovanja revolucionarnog pokreta i na Kosovu i Sandžaku u godinama uoči drugog svjetskog rata, kada je ovaj prostor pokrivala jedinstvena partijska organizacija kojom je rukovodio Pokrajinski komitet čije je sjedište bilo u Crnoj Gori. Studija će imati i širu čitalačku publiku, a korisno će poslužiti kao dopunska literatura i studentima visokih i viših škola, odnosno nastavnicima osnovnih i srednjih škola. Ona je pogodno štivo i za marksističko obrazovanje mladih komunista i svih onih koji žele da nešto više saznaju o revolucionarnoj prošlosti i istoriji Saveza komunista. Smatramo da će njome vjerovatno biti podstaknuti i aktivisti revolucionarnog pokreta da i sami iznesu sjećanja na pojedine događaje koji nijesu dovoljno obrađeni i rasvijetljeni, a vezani su za pripreme i vođenje naše socijalističke revolucije.

Na kraju, valja reći da naše primjedbe, kritičke opaske i napome-

Digitized by Google

ne nikako ne umanjuju naučnu i kulturnu vrijednost ove knjige, već više ukazuju na vrlo složene probleme koje je autor morao da rješava u toku svog istraživačkog rada. Ova studija predstavlja značajan poduhvat i autora i izdavača koji su željeli da na ovaj način daju doprinos obilježavanju ovog istorijskog jubileja, u čemu su i uspjeli. S obzirom na to da se prvi put ovako detaljno razmatra Osma pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, treba vjerovati da će ovo djelo podstaći naučne radnike i druge poslenike od pera na dalju i potpuniju obradu revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori, Sandžaku, Kosovu i Metohiji onoga doba.

Miomir Dašić

Д-р Петар Стојанов: Македонија во политиката на Големите сили во време на Балканските војни 1912—1913

(Институт за национална историја, Скопје, 1980)

Autor, kao što se vidi i iz samog naslova, u svom radu razmatra odnos velikih sila prema Makedoniji u najsudbonosnijem času — kada se rešavala njena budućnost, nakon ukidanja viševekovnog osmanlijskog ropstva. Razmatrani problemi su metodološki obrađeni i tematski izloženi u dva dela, a svaki je deo podeljen na četiri glave sa adekvatnim naslovima i podnaslovima.

Na početku svog rada Stojanov najpre opisuje ekonomske i političke interese i odnos velikih evropskih sila prema Turskoj i balkanskim državama u borbi za pozicije i sfere uticaja na Balkanu, u njihovom pohodu na Istok.

U prvoj glavi knjige govori se o različitim ekonomskim i političkim interesima velikih sila i balkanskih država u odnosu na Tursku, to jest Makedoniju, kao i o suprotnostima koje su proizlazile iz takve situacije. Dok su velike sile, radi svojih uloženih kapitala u Turskoj i korišćenja njenih tržišta i sirovina, bile za održavanje *statusa quo*, balkanske države, u potrazi za novim tržištima i novim teritorijama, bile su za momentano proterivanje Turske sa Balkana i za podelu njenih poseda, u prvom redu Makedonije i Albanije. Takva suprotnost njihovih interesa izrazila se, kako zaključuje autor, u konkurentskoj borbi oko opstanka Turske i budućnosti Makedonije.

U drugoj glavi prvog dela knjige autor analizira ekonomske i političke interese i aspiracije balkanskih država prema Makedoniji. One se, u godinama uoči balkanskih ratova, dosta primetno, i diplomatsko-politički i vojnički, pripremaju za rat protiv Turske, a u stvari za osvajanje Makedonije i drugih oblasti. Pri tom su se nadale da će osvajanjem tuđih teritorija poboljšati svoj ekonomski položaj i rešiti pitanje prezaduženosti kod velikih sila.

U sledećoj glavi iznet je kratak istorijat međunarodnog položaja Makedonije i rešavanja njenog nacionalnog pitanja od sedamdesetih godina XIX veka do 1909. godine. U njoj su prikazane sve zakulisne mahinacije i manipulacije, pre svega, velikih sila na Carigradskoj konferenciji, sa Sanstefanskim ugovorom i Berlinskim kongresom, a kasnije i balkanskih država u vezi sa makedonskim pitanjem. Još pre izbijanja rata, balkanske države su taj budući rat shvatale kao jedinstvenu priliku da se likvidira Turska, da bi se zatim osvojila i podelila Makedonija. U poslednjoj glavi prvog dela autor analizira i opisuje stvaranje famoznog Balkanskog saveza i odnos velikih sila prema njemu. Naime, velike sile, podeljene u dva antagonistička bloka, pripremajući se za međusobni obračun i za novu preraspodelu jednom već podeljenog sveta, bile su veoma zainteresovane za ublažavanje balkanske krize i za dalje održavanje *statusa quo*. U nastavku svog rada

Digitized by Google

Petar Stojanov pažljivo prati pojedinačne i kolektivne akcije velikih sila koje su želele da spreče rat od 1912. godine. U studiji posebno mesto zauzima analiza zanimljivog predloga austrijske diplomatije o takozvanoj progresivnoj decentralizaciji u Turskoj, u čijim okvirima bi hrišćanski narodi dobili izvesnu autonomiju. U nastavku prikazan je neuspeh ovog predloga.

Treća glava drugog dela posvećena je prikazivanju odnosa velikih sila prema nastalim promenama što su usledile posle balkanskog rata: porazu Turske i komadanju Makedonije i njenom zaposedanju od strane Grčke, Srbije i Bugarske, čime je bilo pogaženo istorijsko pravo makedonskog naroda na slobodan nacionalni i nezavisan život u okviru vlastite države.

Velike sile, kad već nisu uspele da spreče balkanski rat, angažovale su sve potencijale da rat lokalizuju, ali, i pored toga, on nije bio lokalizovan, te je dovršio započeto delo.

Njihove diplomatske neuspehe autor prikazuje u poslednjoj, četvrtoj glavi drugog dela. U njoj su razmatrani problemi i uloga velikih sila na Londonskoj mirovnoj konferenciji i njihova nastojanja da se rat okonča i da se uspostavi nova balkanska ravnoteža, kao uslov evropske ravnoteže velikih sila.

Na kraju svog rada dr Petar Stojanov u zaključku ističe da je Makedonija u politici velikih sila (1912—1913) bila samo objekt manipulisanja i, u krajnjoj liniji, prepuštena je bila Grčkoj, Srbiji i Bugarskoj da rešavaju o njenoj sudbini.

Rad predstavlja vredan prilog daljem proučavanju istorijata odnosa velikih sila i balkanskih država prema Makedoniji u ne tako davnoj prošlosti.

Orde Ivanovski

Stevan Majstorović: U traganju za identitetom

(„Slovo ljubve" — „Prosveta", Beograd, 1979)

Postoje neke pojave u savremenom svetu za koje smo mislili da su toliko potisnute da se samo nekim čudom mogu pokrenuti. Jedna od tih pojava je vezana za ponovno ispitivanje nacionalnog i etničkog bića kod onih naroda i etničkih grupa koji su privremeno, međutim, prividno nestali u sklopu afirmisanijih nacionalnih zajednica. Celokupnim ovim procesom bavi se knjiga Stevana Majstorovića, koja istovremeno ima zadatak da nam podrobno prikaže probuđene sredine u različitim društvenim zajednicama, da pruži što više autentičnog materijala iz ovog domena i da kritički osvetli neke praktične akcije koje se u višenacionalnim zajednicama pokreću.

Majstorović prvenstveno analizira američko društvo i mnoštvo probuđenih inicijativa na liniji utvrđivanja nacionalnog identiteta s obzirom na činjenicu da se u ovom društvu iz dana u dan događaju krupne promene koje govore o rastućim traganjima za korenima, o sve čvršćem uspostavljanju kontinuiteta sa nekadašnjim oblicima ispoljavanja nacionalne svesti i nacionalnog bića u celini. U tom pogledu savremena Amerika nudi obilje dokaza jer su uzdrmani čak i takvi stabilni znameni kao što je, na primer, jezik.

Da bi što bogatije ilustrovao svoju tezu o kulturnom pluralizmu kao zakonitoj tendenciji u savremenom svetu, Majstorović analizira američku zajednicu naroda u kojoj je, tokom vekova, stvorena svest o jedinstvu, ali ne i svest o istovetnosti. Američko društvo je nastalo naseljavanjem brojnih nacionalno izdiferenciranih grupa koje su se vremenom svikle na zajednički život i mnogim ekonomskim, političkim, kulturnim i verskim vezama isplele mrežu zajedničkih interesa, koju su mnogi počeli da nazivaju amerikanizacijom.

Digitized by Google

Postojalo je uverenje da će sve grupe postepeno izgubiti svoja vitalna svojstva i obrazovati jedinstvenu celinu, a kad je reč o Americi, onda saksonsko-protestantsku većinu. Takvi procesi su označavani metaforom »melting pot« (kotao za topljenje). No preobražaji ove vrste nisu ni jednostavni niti se ostvaruju takvom brzinom da mogu potpuno izmeniti nacionalnu svest bilo koje grupe, a naročito one koja se odvojila od nacionalno razvijene matice. Sve doseljene grupe unosile su u novu zajednicu elemente svoje kulture, formirajući tako složenu kulturnu celinu koja se nikako nije mogla osloboditi tendencije stalnog podsećanja na nacionalno i kulturno poreklo određene grupe. Jedno vreme, primećuje Majstorović, mnoge nacionalne grupe počinju intenzivnije da se povezuju sa svojim nekadašnjim maticama, naročito na planu kulture. Ide se čak dotle da se vrednosti jedne kulture prenose u Ameriku i postaju sastavni deo novostvorenih kulturnih sadržaja. Ne kupuju se samo dela evropske likovne umetnosti, nego i celi hramovi koji se u Americi postavljaju na javnim mestima.

Otpočinje, kako to Majstorović kaže, masovna psihoza traganja za identitetom. Svi užurbano iznalaze različite načine da drugima daju na uvid umetnička ostvarenja koja potiču iz stare domovine ili su se zatekla kod pojedinaca i grupa nastanjenih u novoj sredini. Ova težnja se ogleda i u ponašanju nekih grupa koje čak ponekad biva rezervatsko. Ovde nije reč o Indijancima, nego o doseljenim grupama koje i danas vode gotovo neizmenjen način života, kao što je to slučaj sa Amišima i njihovom protiv-kulturom. Iako je pojam protiv-kultura uveden tek pre jedne decenije, Majstorović nalazi dosta argumenata i teorijske i praktične naravi za njegovo zasnivanje, dokazujući značenje toga pojma na primeru amiške etničke grupe i njenog kulturnog života. Njihova, tj. amiška protiv-kultura »sadrži mnoge starovremenske običaje i navike među onima čije je značenje u međuvremenu postalo nejasno ili se sasvim izgubilo«.

U poslednje vreme Amerika je zahvaćena snažnim talasom interesovanja ne samo za korene i stare etničke vrednosti nego i za najšira životna iskustva iz drugih sredina. Majstorović ističe sve veće zanimanje za zen-budizam, azijsku filozofiju i religijska shvatanja kod svih slojeva stanovništva. I mnoge druge drevne kulture, kao i dublji smisao života, počinju da prodiru u američku stvarnost. To se ponajmanje događa iz pomodnih razloga, a mnogo više iz suštinske zainteresovanosti jednog naroda po svom unutarnjem biću heterogenog. Majstorović govori veoma argumentovano o ovim pojavama, oslanjajući se na brojna istraživanja američkih teoretičara. U ovim istraživanjima se ne dolazi do istovetnih zaključaka, ali ona pokazuju da je svima njima najvažnije stvaranje zajedništva i da u tom pogledu američkom društvu ne preti dezintegracija. Otkrivanje korena i kulturnog identiteta pojedinih grupa može da bude nova koheziona snaga koja će bogatiti i dalje učvršćivati već stvoreno zajedništvo. Otuda u celokupnom ovom procesu, ističe Majstorović, ne treba tražiti dublje kulturne promene koje bi čak uticale i na izmenu društvenih odnosa. Sve se to događa u okviru postojeće stvarnosti i na liniji je njenog daljeg učvršćenja. Međutim, iako ova kretanja ne utiču na dalje društvene promene, ona govore o krizi unutar samog društva, o krizi tradicionalnog individualizma i do određenog stepena je podstiču. Ovo tim pre što »američko društvo nikad nije doseglo meru unutrašnje političke i kulturne povezanosti kakvu su dosegla evropska građanska društva... Tako su u odsustvu čvršće zajednice, kao i dublje svesti o njoj, same okolnosti upućivale Amerikanca da se pre okreće sebi i računa na sopstvene snage i snalažljivost nego da se pouzdaje u zajednicu. Individualizam se tako u njemu razvijao na račun kolektivnosti, a smisao za lične preduzimljivosti na račun smisla za društvene«. Iako je ovako utemeljivan individualizam izgledao stamen i čvrsto situiran, vremenom se i on počeo kolebati i stale su ga nagri-

Digitized by Google

zati mnoge sumnje u njegove najčvršće oslonce: osećanje samosvesti i veru u samodovoljnost.

Majstorović je uspeo da nam veoma argumentovano pokaže ovaj složen proces i da ga dovede u dublju vezu sa sličnim procesima na evropskom kontinentu na kojem se ovakva kretanja ne bi očekivala s obzirom na istorijski kontinuitet u razvoju evropskih naroda i država. Međutim, pošto se ključevi za rešavanje važnih pitanja američkog društva još nalaze u Evropi, teško se može i pretpostaviti da se i kretanja sa ovog područja mogu objasniti bez temeljitog proučavanja evropskih društava, i pored njihove heterogenosti. To, svakako, ne znači da je američko društvo ponavljanje evropskog, i pored uvreženog shvatanja da osnovno obeležje Americi daju belci, a da su crnci na marginama i savremenog američkog društva i njegove istorije. Ali novija istraživanja pokazuju da se položaj crnaca stalno menja nabolje, i to ide dotle da se i beli sve češće pitaju za ono što su već bili zaboravili — za nacionalni i kulturni identitet koji se, kako ističe Majstorović, ogleda u novom etnizmu za koji se, u krajnjoj liniji, ne može ni reći da je nov.

Novi etnizam je ona pojava koja je u poslednje vreme zainteresovala istraživače, od kojih su mnogi za njega, ali su mnogi i protiv. Protivnici naročito naglašavaju protivrečnost etnizma unutar rasne problematike kao odraz etnizma u radničkoj klasi. Ovi teoretičari ističu da buđenje etničnosti ne može zameniti socijalno nezadovoljstvo radničke klase. O ovom pitanju u Americi se izjašnjavaju i nova levica i Komunistička partija, što mozaik ovog interesovanja čini još bogatijim i složenijim.

S druge strane, i u Evropi dolazi do buđenja kulturne i istorijske svesti, do obnove regionalnih kultura, što svedoči o procesima demokratizacije i decentralizacije koji se ogledaju i u kulturnom pluralizmu, a to znači da se i Evropa nalazi u stanju previranja, što utiče na »porast težnji nacionalnih i etničkih grupa, kao i pojedinih krajeva, za samoupravom i potvrdom posebnog identiteta«. Majstorović ovde analizira savremenu Francusku i pojedine njene delove i društvene zajednice koji se intenzivno bore za samostalnost i nacionalni identitet. U tom pogledu veoma je rečit zahtev Bretonaca, Korzikanaca, Oksitanaca, Alzašana i Baskijaca. Ali nije u pitanju samo Francuska. U Evropi su retke zemlje koje nisu nacionalno izdiferencirane, u njima još uvek postoji regionalna svest i vrši pritisak na ostale delove i celinu da joj se omogući nesmetan i prirodan razvoj. Ovim pitanjem se danas u Evropi bavi dosta teoretičara, naročito u onim zemljama u kojima se javlja kulturni pluralizam ove vrste.

Slično je i u Engleskoj, gde Škotlanđani zahtevaju proširenje postojeće kulturne samouprave, a Vels već decenijama ističe zahtev za većim pravima. »Škotska, Vels i Severna Irska tako pokazuju da dugi period »britanizacije« nije uspeo da iskoreni njihovu nacionalnu i kulturnu svest.«

Na primeru Španije Majstorović pokazuje neuspeh stroge centralizacije i političko-kulturne unifikacije četrdesetogodišnje Frankove vladavine. U poslednje vreme pojačani su procesi decentralizacije, i Baskija je već dobila samoupravu. Ova tendencija se u nešto blažem vidu širi i na Kataloniju, Kastilju, Andaluziju, Balearska ostrva i na Valenciju.

Uopštavajući ove tendencije, Majstorović zaključuje: »Regionalizam, obnova kulturnih i jezičkih tradicija, oživljavanje nacionalne kulturne svesti, težnja za potvrđivanjem identiteta — sve to skupa nisu po sebi nove pojave. Nova je složena priroda zahteva koji su istovremeno i ekonomski, i politički i kulturni. Nasuprot regionalizmu prošlog veka i onom iz prve polovine ovog, savremeni evropski regionalizam je deo širokog savremenog toka i nacrta radikalno novog društva, demokratičnijeg i pravičnijeg.«

Da bi dokazao navedene stavove, Majstorović vrši obimna istraživanja činilaca važnih za utvrđivanje nacionalnog i kulturnog identiteta: jezika i otpora koji on pruža unifikatorskoj praksi; buđe-

Digitized by Google

nja kulturno-istorijske svesti regiona šezdesetih godina; regionalnih kultura i književnih organizacija.

Tokom vremena i unifikatorska politika menja svoju strategiju, metode i sredstva, ali ne i ciljeve. A to znači da po svaku cenu treba sačuvati kulturni obrazac građanske klase ili, »pošto je danas pitanje moći složenije, izgleda da bi bilo primerenije reći i vladajuće birokratije, vladajuće tehnokratije, oligarhije i uopšte onih koji vladaju«.

Tendencija ka kulturnom pluralizmu i utvrđivanju identiteta prividno je protivrečna težnjama za sve širom svetskom unifikacijom, o čemu nas uveravaju »univerzalno svetsko tržište, saobraćaj, integrisani planovi razvoja, racionalno korišćenje prirodnih izvora, usaglašavanje obrazovnih sistema, kulturna i naučno-tehnička saradnja. Svet se danas tako na jednoj strani sve više spaja i povezuje, a na drugoj sve više »razdvaja« i razlučuje. Iz praktičnih razloga i zbog potreba šireg saobraćanja čovečanstvo postaje sve više dvojezično i višejezično, dok u isto vreme oživljavaju dijalekti, ustanovljuju se novi nacionalni jezici, obnavljaju tradicije«.

Prateći ovu prividnu protivrečnost, autor utvrđuje da su se danas težnje protiv političke i kulturne unifikacije razvile do neslućenih razmera i deo su programa opšte emancipacije društava i pojedinaca. A ključni pojam za razumevanje ovih novih procesa je identitet koji je neposredno povezan sa drugim, takođe raširenim pojmom — kulturnim pluralizmom. Pridajući poseban značaj ovom pojmu, Majstorović ga je stavio i u naslov svoga dela, gde nema metaforičko, nego neposredno značenje.

Naročito je zanimljiva Majstorovićeva kritika etatističkog modela, u kojem se nacionalni pluralizam teško može zasnovati jer ga ograničavaju mnogi državno-birokratski činioci. Nacionalni identitet se u tim okolnostima dovodi u strogu zavisnost od državnog etosa i sav teret nacionalne identifikacije pojedinaca prenosi na državu, te se tako, umesto kulturno-istorijskog, zasniva državno-nacionalni kulturni identitet.

Realni istorijski prostor za prevazilaženje ograničenosti ove vrste Majstorović vidi u samoupravnom socijalizmu, odnosno u razvoju i jačanju socijalističke zajednice naroda, a to je u ovom slučaju dosezanje univerzalnosti u Marksovom smislu, što se bitno razlikuje od birokratskog univerzalizma. Ovaj univerzalizam se svodi na »univerzalni politički monopol i monopol upravljačkih funkcija, koji univerzalizuje (kanonizuje) društvenu misao, socijalističku teoriju, estetiku, univerzalizuje jezik, kulture. Univerzalizuje (dogmatizuje) društvenu svest!« Tek u samoupravnom socijalizmu kulturni pluralizam prestaje da bude prosto postojanje različitih kultura i tradicija, nego postaje moralna, politička i kulturna snaga i pokretač revolucionarnih promena i kretanja. Međutim, i ovaj istorijski razvoj nije, ističe Majstorović, lišen protivrečja jer je »usklađivanje pluralističkih samoupravnih interesa vrlo složeno i bremenito stalnim opasnostima da uži i posebni interesi postanu širi«.

Ovim se istorijski krug rešavanja pitanja nacionalnog pluralizma i kulturnog identiteta ne zatvara jer je u savremenoj društvenoj praksi samoupravnog socijalizma otpočeo proces ostvarenja Marksove ideje o »asocijaciji slobodnih proizvođača« koja za osnovu ima udruženi rad.

Ovim svojim delom Majstorović nastavlja da traga za suštinskim pitanjima savremene kulture situirane duboko u tlo društvene stvarnosti. Knjiga u celini predstavlja izuzetan istraživački poduhvat jer duboko ponire u smisao i društvenu ukorenjenost pojedinih ključnih fenomena savremene kulture, koje ne tumači sa usko stručnog stanovišta, nego sa najšire teorijske platforme, pri čemu se posebno ističe smisao za pojedinost, za one gotovo zanemarljive čestice koje osmišljene sačinjavaju bogat mozaik društvene i kulturne prakse.

Pisana koncizno, na mnogim mestima štedljivo, Majstorovićeva

Digitized by Google

knjiga je obrazac za moderan način saopštavanja koji izmiče hermetičnosti, ali ne zapada u narativnost i didaktičnost.

Radoslav Đokić

Dr Marijan Korošić: Antiinflaciona politika

(„Ekonomska politika", Beograd — Ekonomski institut, Zagreb, 1980, strana 294)

Inflatorne tendencije su postale markantna karakteristika velikog broja nacionalnih ekonomija u periodu posle drugog svetskog rata, pa je utoliko razumljivije sve šire interesovanje za ovu pojavu i probleme koje ona sa sobom donosi. Brojne su i naučne studije kojima je cilj da objasne uzroke i prirodu fenomena inflacije, a značajan naučnoistraživački potencijal je angažovan na traganju za rešenjima koja će omogućiti da se spreče inflatorni procesi.

Rad dr. Marijana Korošića, nastao kao rezultat upornog i dobro osmišljenog istraživanja, predstavlja najnoviji naučni doprinos širem sagledavanju inflacije. Locirajući svoja istraživanja inflacije, pre svega, na teren nacionalne privrede, autor prvo analizira okolnosti i faktore koji deriviraju inflatornu spiralu u Jugoslaviji, a zatim i ostale probleme što su u bližoj ili daljoj vezi sa inflacijom. To praktično znači da knjiga koja se nalazi pred nama daje celovitu analizu jugoslovenske privrede i sistema, kao i njihove međusobne veze i uticaje, i to u sadašnjem stanju i vremenu. Analiza posmatranih problema je veoma sadržajna i obuhvatna. Sve što je autor smatrao relevantnim, pa čak i marginalnim za rasvetljavanje inflacije, obuhvaćeno je ovom studijom. Uostalom, to potvrđuje 13 ispisanih poglavlja zajedno sa uvodnim i zaključnim.

Ako bismo hteli da sve ono što je autor rekao o inflaciji svedemo na kratku definiciju, u tome ne bismo uspeli, jer pisac rada analizira: raspodelu, produktivnost, strukturu radne snage i strukturu privrede, samoupravljanje i njegove veze sa sistemom, neiskorišćene kapacitete, kao i niz drugih ekonomskih pojava i procesa. Mogao bi se nametnuti zaključak da je mnoštvo iznetih uzroka inflacije nesavladivo, kao što je to čest slučaj sa drugim radovima, pa nam ne ostaje ništa drugo nego da se sa njom pomirimo. Ali, kad je u pitanju ova studija, to nije tako.

U prvom delu rada autor posvećuje pažnju sadašnjim problemima razvoja i u tom traganju dolazi do značajnih zaključaka u pogledu razvoja ekonomske strukture, kao i kretanja globalne produktivnosti rada. Veoma indikativan je autorov zaključak da su strukturni problemi i do sada, a i da ostaju i dalje značajna smetnja daljem razvoju proizvodnih snaga. Kao prioritet daljeg razvoja ističe se potreba veće otvorenosti privrede i afirmacija potisnutih ekonomskih zakonitosti. Nadalje, autor analizira i neka područja ekonomske politike: politiku razvoja međunarodnih ekonomskih odnosa, finansiranje reprodukcionog procesa i antiinflacionu politiku raspodele. Nije izostala ni analiza politike cena u samoupravnom sistemu finansijskog odlučivanja u uslovima inflacije, zapošljavanja i nezaposlenosti.

Postavljajući dijagnozu nastanka inflacije, autor sagledava i mogućnosti njenog savladivanja. Dr Korošić zaključuje da se odbrana od inflacije mora prihvatiti kao proces i voditi smišljeno, svestrano i organizovano. Njegov „recept" za ublažavanje i savladivanje inflacije nije definitivan. Posmatrajući inflaciju prvenstveno kao ekonomski problem, autor smatra da se ona može obuzda-

Digitized by Google

vati ekonomskim zakonitostima, i da je to imanentno našem sistemu.

Ekonomske procese koji treba da omoguće usporavanje, pa i obuzdavanje inflacije autor izvodi iz dva osnovna instituta naše privrede: tržišta i plana. Primarna uloga se daje tržištu. Plan se nikako ne posmatra kao supstitut tržišta, već samo kao korektiv tržišnih stihija. Mera oslanjanja socijalističke samoupravne privrede na tržišne mehanizme određena je stepenom koji obezbeđuje potpuno delovanje ekonomskih zakona. Socijalistička samoupravna privreda mora biti nosilac antiinflacione borbe. U samoj strukturi samoupravne privrede koju čine: radne organizacije, nosioci ekonomske politike, pojedinci na svojim radnim i drugim mestima, mogu jedino uspešno da se postepeno ugase izvori inflacije. Garantiju bržem razvoju može obezbediti samo efikasna i visokoproduktivna privreda.

Interesantne stranice rada su ispisane o finansiranju reprodukcionog procesa i monetarnom sistemu kod nas. Činjenica je da stalno održavanje visokog nivoa investicija pri racionalnom plasmanu sredstava ubrzava ekonomski razvoj, omogućuje rešavanje strukturnih debalansa, osigurava porast zaposlenosti. Međutim, ukoliko se akumulacija neracionalno troši, privreda se dovodi u stanje prezaduženosti i zavisnosti od spoljnih izvora finansiranja. Pravi problem investiranja u Jugoslaviji je u racionalnom trošenju i dobrom plasmanu akumulacije, što se može poboljšati jačim osloncem privrede na vlastite izvore akumulacije. Problem je kvalitativne, a ne kvantitativne prirode. Za neke od ovih problema autor daje svoje analize i kritičke osvrte, uz predlaganje mogućih rešenja.

U razmerama jugoslovenske privrede nedostajuća novčana akumulacija pokriva se iz tri izvora:

1) iz štednje stanovništva,

2) transferom akumulacije iz inostranstva,

3) deficitnim finansiranjem investicija.

Raspravljajući o deficitnom finansiranju investicija kao metodu obezbeđivanja nedostajuće akumulacije, dr. Korošić ne iznosi svoj stav o makroekonomskoj opravdanosti primene ovog metoda u Jugoslaviji u sadašnjem trenutku. I pored autorove određene zabrinutosti za likvidnost banaka zbog prekomerne ročne transformacije, čini nam se da on nije bio dovoljno kritičan u pogledu granica primene ročne transformacije. Naime, rezultat neodmerenog deficitnog finansiranja investicija je inflatorni rast cena. Velika sklonost samoupravne privrede ka investiranju bez odgovarajućeg oslonca na akumulaciju dovodi do poremećaja u bankarskim bilansima, na što banke ne mogu uticati. Logična posledica ovako iznuđene inflacije je »socijaliziranje« dohotka, odnosno uspostavljanje ravnoteže između realne raspodele društvenog proizvoda, s jedne, i nominalne raspodele, s druge strane. Dakle, i pored toga što pretvaranje kratkoročnih izvora u dugoročne bankarske plasmane u principu nije protivno zahtevima dobrog bankarskog poslovanja, stanje u našoj privredi i bankarskom sistemu zahteva značajnije restriktivnije zahvate u ovom procesu, i pored opasnosti po rast proizvodnje i produktivnosti koja se, u skladu s tim, očekuje. Naime, takvi restriktivni potezi imaju automatski za posledicu hipertrofiranost međukreditiranja privrednih jedinica. Dogradnja privrednog i monetarnog sistema i realizacija postojećih rešenja nužne su pretpostavke za razrešavanje pomenutih problema.

Opšti je zaključak koji se može izvesti da se privreda žestoko bori za akumulaciju, pa makar i rastom cena. Privreda je, međutim, u toj borbi, kako primećuje autor, još slaba. Naime, sa dohotkom u privredi manipuliše se u velikim razmerama, pa time i sa akumulacijom kao komponentom

Digitized by Google

dohotka. Suprotstavljanje tom procesu moguće je samo realizacijom određene politike dohotka koja se temelji na samoupravnim načelima. To je jedini izlaz u pravcu smirivanja inflacije, uz jačanje akumulativne sposobnosti organizacija udruženog rada.

Prezentirani stavovi, bez ublažavanja izraženih u ovom delu studije, mogu poslužiti kao pouzdan putokaz za dalje angažovanje teorije i prakse u rešavanju problema inflacije.

Skrenuli bismo pažnju i na autorova objektivna razmišljanja o cenama u Jugoslaviji. Ističe se da problem cena postaje nužno uzrok dezintegracije interesâ i odgovornosti na svim nivoima odlučivanja. Ovi problemi se mogu rešiti racionalnim utvrđivanjem sistema cena. Na osnovu šire obuhvatnosti planiranja međusobnih odnosa u privredi, koncentracije sredstava na prioritetnim mestima, raspodelom dohotka i drugim metodima može se dobiti efikasna ekonomska struktura, koja bi bila racionalna i kojoj bi konvergirali svi ekonomski subjekti. Sadašnja ekonomska situacija, koju u osnovi karakteriše predimenzioniranost investicija u uslovima galopirajuće inflacije i ozbiljne teškoće u spoljnotrgovinskom i platnom bilansu, upravo zahteva promenu postojećeg sistema i politike cena.

Autorovo opredeljenje za model samoupravljanja je naučno i objektivno obrazloženo. Samoupravljanje nije i ne posmatra se kao skup pojedinaca koji se ponašaju prema logici trenutnih interesa. To je organizovana proizvodnja u kojoj je, pre svega, ekonomska odgovornost u direktnoj vezi sa razvojem. Insistira se na postizanju ravnoteže prava i obaveza svih učesnika u privređivanju. Samoupravljanje jedino na taj način može odgovoriti svojoj istorijskoj ulozi. Dakle, funkcionisanje samoupravnog sistema ne sme predstavljati nikakvu dilemu. Tržište i njegovi mehanizmi, plan kao korektiv i ekonomska politika treba da stvore uslove za to da samoupravni sporazumi postanu stvarnost. Mehanizam samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja još nije u celini dobio obeležje funkcije planiranja razvoja u odgovarajućim grupacijama privrede na osnovu usaglašenih i dugoročno usklađenih interesa.

Inflacija u Jugoslaviji je veća nego što bi trebalo da bude s obzirom na okolnost da se jugoslovenska privreda mora intenzivno razvijati, pa dr Korošić izlaz vidi u politici aktivnog prilagođavanja, na koju su posebno upućene ekonomije malih zemalja, pri čemu je prilagođavanje generirano kako strukturnim izazovima, koje donose otkrića i tehnički progres, tako i ostalim promenama u svetu. Efikasnost zajedničke ekonomske politike često je značajno umanjena delovanjem privredno-sistemskih i institucionalnih ograničenja, pa se neretko događa da ekonomska politika preuzima na sebe ono što ne može rešiti.

Čitajući studiju na momente se stiče utisak da su neka rešenja nedovoljno razgraničena, a zaključci prebrzo izvučeni. Na drugim mestima se zapaža veća opreznost nego što je potrebna. Za pojedine probleme autor daje samo analize, bez predlaganja mera za njihovo rešavanje. Metod koji je autor primenio u radu po mnogo čemu je originalan. Nedvosmislena je autorova poruka da samoupravljanje treba razvijati kao sistem opredeljen za kooperativnost. Prilagođavanje koje pisac rada preporučuje podrazumeva selekciju pozitivnih iskustava na osnovu kojih treba dalje razvijati sistem, a što se najbolje može postići naučnim metodom koji je autor primenio u svojoj studiji.

Radovan Kovačević

Digitized by Google

Živorad Đorđević: Za i protiv inteligencije

(Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1979, strana 184)

U knjizi *Za i protiv inteligencije* Živorad Đorđević razmatra položaj i ulogu inteligencije u socijalizmu. Suočen sa složenom materijom i sa brojnim, često oprečnim gledištima, on je izabrao poznat i nimalo lak put: najpre je kritički prikazao najvažnija shvatanja o inteligenciji, građanska i marksistička, a potom je analizom naše prakse nastojao bliže da odredi njen društveni smisao. Otuda je ova knjiga i teorijski uverljiva i publicistički provokativna. U njoj su uopštena iskustva stečena uspostavljanjem i razvijanjem samoupravnih odnosa i polemički je izrečeno neslaganje sa mnogim stavovima o inteligenciji iskazanim kod nas u toku poslednje dve decenije. Izvesno je da su i dovršeni sudovi i samo naznačena a do kraje neizvedena rešenja doprinos izučavanju inteligencije kao posebnog društvenog sloja.

Cela studija prožeta je idejom, doduše nigde eksplicitno iskazanom, da je i prošlost, i sadašnjost i budućnost inteligencije sadržana u degradaciji ljudskog rada na dodatak mašini, u otuđenju duhovne potencije procesa rada. Polazeći, u osnovi, sa ovog stanovišta, Đorđević pravi razgraničenje između građanskih i tradicionalističkih shvatanja i postojećih shvatanja na Zapadu i na Istoku. Predlaže, pri tom, nov pojam inteligencije u nizu postojećih, analizira smisao i oblike idejne diferencijacije jugoslovenske inteligencije, ukazuje i zalaže se za njeno novo društveno biće — neprestano posmatrajući inteligenciju u socijalizmu kao problem savlađivanja protivrečnosti između umnog i fizičkog rada i prevazilaženja razlika koje iz toga proizlaze. Stoga su njegovi zaključci, čak i kada su ovlaš i ponekad nedovoljno argumentovano izneseni, i prihvatljivi i optimistički: intelektualci kao nosioci stvaralaštva imaju budućnost, a njihova pozicija zavisiće od društvenog vrednovanja rada kao stvaralaštva. Reč je o intelektualcima čiji je rad sastavni deo društvenog rada, koji dele sudbinu ostalih nosilaca rada i od njih se u statusnom pogledu ne razlikuju. To je suštinski, demokratski, duboko human proces koji proizlazi iz bića socijalističkog samoupravnog društva jer negira viševekovne nepravde i razlike između onih koji »misle« i onih koji »rade«.

Budžetski način finansiranja intelektualnih delatnosti Đorđević ističe kao jednu od činjenica koja primarno doprinosi približavanju inteligencije onim slojevima društva koji na sličan način žive na državnim jaslama, učestvuju u ekonomskoj raspodeli materijalnih dobara i ostalih socijalnih vrednosti više prema statusu, rangu i hijerarhiji, a znatno manje prema rezultatima rada. Vezivanje delova inteligencije za sloj upravljača na svim nivoima i samim tim udaljavanje od interesa i ciljeva radničke klase ozbiljno je poljuljano nastojanjima da udruženi ljudi, udruženi proizvođači, urede svoje odnose tako da oni omoguće prevazilaženje rada kao iznajmljene, egzistencijalne ili socijalno ucenjene ljudske energije.

Svestan mogućnosti da ideja o prevazilaženju razlika između umnih i fizičkih radnika može da bude tumačena i kao izjednačavanje koje podrazumeva potpunu jednakost ljudi u materijalnim prihodima, obrazovnom ili bilo kom drugom pogledu, što bi destimulisalo stvaralaštvo, a time i progres društva — Đorđević je protiv gubljenja individualiteta i protiv unifikacije ljudi. Razlika u sposobnostima, materijalnim primanjima i, pre svega, razlika koja proizlazi iz prirode posla kojim se ljudi bave, nužna je, ali ona ne sme biti uperena protiv čoveka i ne treba da bude izvor monopola i privilegija koji ne zavise od rezultata rada i stvaralaštva.

To prerastanje rada u stvaralaštvo putem njegovog oslobađanja pitanje je budućnosti, ali se ono postavlja i danas. Otuda je

Digitized by Google

drama istorijskih razmera, otuda je jugoslovenska inteligencija na raskršću starog i novog. Kada Đorđević objašnjava sukob tradicionalne inteligencije i, da tako kažemo, inteligencije u nastajanju, on ima na umu neprestano smanjenje udela čovekovog fizičkog rada, a porasta udela naučnoistraživačkog, tehnološkog, organizatorskog, kulturno-stvaralačkog, upravnog i stvaralačkog rada. Ne zanemaruje ni činjenicu da sve šire obrazovanje i postepeno afirmisanje društvenog samoupravljanja podiže sve šire slojeve radnih ljudi na nivo »inteligencije«, ali pri tom zna da inteligencija nikada, pa ni danas, kao sloj nije automatski nosilac društvenog napretka. Društveno-ekonomske i političke suprotnosti, koje karakterišu naše doba, opredeljuju i položaj inteligencije i njeno ponašanje. Otuda su Đorđevićeva objašnjenja raskršća između »elitne inteligencije« koja se u osnovi grčevito bori za očuvanje svoje »misije«, svojih privilegija i monopola stečenih u jednom periodu našeg razvika i inteligencije koja prestaje biti odvojena od ostalih slojeva radnih ljudi — ne samo aktuelna i stoga zanimljiva već i naučno ubedljiva.

Za ocenjivanje društvene uloge inteligencije u socijalizmu važno je ne smetnuti s uma da ne može biti reči o nekom jedinstvenom sloju koji bi kao celina bio nužno povezan s ovim ili onim interesom u istorijskom klasnom sporu. Sama inteligencija se, naime, u tom sporu raslojava, isto onako kako se raslojava u svim ostalim elementima društvenog zbivanja i stvaralaštva. Očigledno, Đorđević je imao u vidu, iako ih ne citira, Lenjinove reči: »inteligencija se zato i naziva inteligencijom što najsvesnije, najodlučnije i najtačnije odražava i izražava razvitak klasnih interesa i političkih grupisanja u političkom društvu«. Upravo sa ovog stanovišta Đorđević se upustio u analizu idejnog raslojavanja među našom inteligencijom do kojeg je došlo u toku izgradnje socijalizma. Iako ponekad misli ne iskazuje do kraja, pogotovu kada razmatra događaje u poslednjoj deceniji, u krajnjoj liniji je, nema sumnje, uspeo da smisao idejne diferencijacije jugoslovenske inteligencije pronađe u objektivnim procesima u našem društvu. Čak i da je ostao samo na prikazu različitih shvatanja društvene uloge inteligencije i njenih idejnih struja, bio bi to doprinos ukupnom sagledavanju idejnog miljea našeg društva. Đorđević je, međutim, analizirajući struje (dogmatsko-apologetske, apstraktno-humanističke i tehnokratske) i sve njihove pritoke i brojne rukavce, jasno izneo svoj stav.

U pojedinostima Đorđević je pri tom mestimično pragmatičan, u celini on je nedvosmislen: inteligencija odražava i prenosi u društvenu svest sve ono što u čovekovu svest dospeva iz objektivnih procesa. Zato ona odražava i najnaprednije, i konzervativne i reakcionarne tokove u društvu. Nigde to izričito ne zaključuje, ali njegova studija u celini, posebno analiza idejnih strujanja u jugoslovenskoj inteligenciji, upućuje na stav da je u stvari reč o određenom odnosu određenog dela inteligencije prema nosiocima društvenog napretka.

Za Đorđevića je ključno pitanje uloga i položaj inteligencije u socijalizmu, njen odnos prema radničkoj klasi. Pri tom on ne zapada u grešku i ne dovodi vodeću ulogu radničke klase u suprotnost sa specifičnom društvenom ulogom inteligencije. Naprotiv, sva njegova nastojanja usmerena su na dokazivanje da se inteligencija, ukoliko želi napredno i stvaralački da menja postojeće i gradi nove, humanije odnose među ljudima, ne može pojavljivati ni sa kakvom, kako to kaže Edvard Kardelj, posebnom misijom znanja, obrazovanja i kulturnog stvaralaštva. Svoju društvenu funkciju vršiće u potpunosti kada bude sposobna da ujedinjuje iskustva radnog čoveka sa naučnim i kulturnim dostignućima. Đorđević je pokazao da naprednu društvenu ulogu može imati i danas je ima samo onaj stvaralački deo inteligencije koji zaista izražava objektivna društvena kretanja i empirijsko i naučno saznanje ljudi o tim kretanjima, njihovim putevima i per-

Digitized by Google

spektivama. Na drugoj strani, novo društveno biće inteligencije zasnovano je na pretpostavci da je taj deo inteligencije istovremeno sposoban da doprinese tome da se ta saznanja pretvaraju u naprednu društvenu akciju. On je za inteligenciju koja oblikuje ciljeve i otkriva objektivne nosioce i sredstva revolucionarne akcije.

Polazeći od toga da je komunistička organizacija »medijum gde se dijalektički izražava jedinstvo teorije i prakse jer se do novih saznanja dolazi u toku same revolucionarne akcije«, ali da su »istovremeno postojeća revolucionarna iskustva radničke klase socijalna osnova za produbljivanje teorijskih saznanja«, Đorđeviću nije bilo teško da utvrdi konkretan odnos inteligencije prema avangardi. Polemišući sa mišljenjima prema kojima je pitanje odnosa inteligencije i komunističke partije samo privid, odnosno da je pravo pitanje odnos avangarde i mišljenja, on zaključuje da se uloga inteligencije u avangardi ne može svesti na ulogu intelektualaca ideologa, pogotovu ne u budućnosti. Jer će u budućnosti radnička klasa, po svojim svojstvima i sastavu svoga bića, imati obeležja Marksovog »kolektivnog radnika«, a avangarda će u celini postati »kolektivni intelektualac«. U takvim uslovima, doista, ne postavlja se pitanje nekog posebnog odnosa radničke klase, ili njene avangarde, i inteligencije.

Poznati su sukobi nekih eminentnih intelektualaca u svetu i kod nas sa svojom komunističkom partijom. Da li to znači da po osvajanju vlasti u komunističkoj partiji organizacija nadvladava revolucionarnost pokreta, da se odnos inteligencije i avangarde zaoštrava i menja usled birokratizacije partije? Iako je o ovome napisao svega nekoliko strana, Đorđević je celom svojom studijom na to pitanje dao odgovor. Pojednostavnjeno rečeno, uzroci sukobâ su svakako i u pragmatizmu, dogmatizmu i birokratizmu, preovladavanju dnevnopolitičkog nad strateškim, ali se mnogi intelektualci sukobe sa partijom i počinju da se neprijateljski ponašaju kada izgube materijalne privilegije, zatim položaje u uređivačkim odborima, putovanja i slično. U staljinistički orijentisanim partijama sama staljinistička klima dovodi do sukoba.

Pored već pomenutih slabosti, u knjizi se javljaju i neke druge nedorečenosti, koje su, verovatno, rezultat autorove namere da problem inteligencije u socijalizmu postavi celovito. U stvari, reč je o studiji koja prevazilazi uobičajena razmatranja fenomena inteligencije pretežno kroz njen odnos prema politici i problem postavlja šire i celovitije. Pitanje uloge i položaja inteligencije u posleratnom jugoslovenskom društvu Đorđević razmatra sa stanovišta razvoja stvaralaštva, humanizacije rada i odnosa. Celovit teorijski pristup, ali i analiza mnogih konkretnih pitanja (na primer, smisla i suštine antiintelektualizma, klanova u kulturi, poimanja slobode, kritike) takođe zaslužuju našu pažnju.

Radomir Nikolić

Digitized by Google

Registar za 1980. godinu

	Broj	Strana
AĆIMOVIĆ Ljubivoje:		
Zastoj evropskog detanta — moguće posledice i alternative	3	3
ALTMAN Gavro:		
Razvitak nesvrstane spoljne politike Jugoslavije	12	43
AMARA Ait Hamid:		
Karakteristike kolektivnog proizvodnog sektora alžirske poljoprivrede	10	6
ANDRIJAŠEVIĆ Jovan:		
Kriterijumi i parametri u raspoređivanju i neposrednom prisvajanju dohotka	6	59
Dohodak od izuzetnih pogodnosti ili renta	9	130
BAJEC Milan:		
Društvena merila raspodele	3	85
Odlučniji zaokret u ekonomskoj politici	7—8	159
BAKARIĆ Vadimir:		
Inicijative komunista zavise od rezultata naše teorije	2	204
Tito i revolucija	vanr.	68
BANDIN Tomislav:		
Funkcionisanje i razvoj sistema udruženog rada	12	105

Digitized by Google

	Broj	Strana
BARDŽIEVA Kica: Čekajući Beckettal	9	181
BERDEN Andrej: Društvena svojina u Jugoslaviji	9	19
BEŠTER Mara: O nekim otvorenim pitanjima slobodne razmjene rada na području društvenih djelatnosti	9	89
BODROGVARI Ferenc: Dominacija kao potreba i samoupravljanje kao dominacija	7—8	104
BOŽINOVIĆ Svetlana: Osnove politike cena i troškova života u Društvenom planu Jugoslavije za period 1976—1980.	3	95
BURIĆ Ivo: O kategorijalnom značenju minulog rada u uvjetima udruženog rada	6	19
COATES Ken — TOPHAM Tony: Radnička kontrola i samoupravljanje u Velikoj Britaniji	10	22
CVETKOVIĆ Slavoljub: Uticaj frakcijskih borbi u rukovodstvu KPJ na razvoj revolucionarnog pokreta	12	136
CVJETIĆANIN Vladimir: Savez komunista u socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela	2	186
CVJETIĆANIN Vladimir — PULJIZ Vlado: Deagrarizacija poljoprivrednog stanovništva	9	71
DAMJANOVIĆ Pero: Josip Broz Tito	vanr.	33
DEBENJAK Božidar: Savez komunista i marksizam	2	162
DESPOT Blaženka: Povijest i socijalistička priroda	1	44
DOLANC Stane: Misao o partiji razvija se u okviru teorije revolucije	2	198

Digitized by Google

	Broj	Strana
DORONJSKI Stevan:		
Savezu komunista je potrebna teorija kao kritička misao revolucije	2	5
Reč na sahrani druga Tita	vanr.	22
DRAŠKOVIĆ Radovan:		
Institucionalizacija našeg društva i hiperprodukcija (proliferacija) državnih i samoupravnih akata	10	221
ĐORĐEVIĆ Jovan:		
Titova misao o samoupravljanju	vanr.	200
Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao	12	78
ĐURIĆ Rajko:		
Metamorfoze Lešeka Kolakovskog	11	175
ĐUROVIĆ Smiljana:		
Osnovni metodološki problemi u radu na sintetičkom tekstu Istorije SKJ	7—8	187
FATIĆ Branislav:		
O problemima primene samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora	5	85
GHOSH Parimal:		
Participacija, samoupravljanje i socijalizam u Indiji	10	43
GLIGOROV Kiro:		
SKJ i razvojna politika Jugoslavije	2	13
Društveno-ekonomski osnovi socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji	10	53
GOLUBOVIĆ Predrag:		
Povodom filmova	9	142
GOONEWARDENE Leslie:		
Primenljivost samoupravljanja na državna proizvodna preduzeća u Šri Lanki	10	69
GORIČAR Jože:		
Podsticajan poziv na dijalog i razmišljanje	12	130
GRBIĆ Čedo:		
Kolektivno odlučivanje i liderstvo	5	50
GREBO Zdravko:		
Samoupravljanje i država	10	77

Digitized by Google

	Broj	Strana
GRETIĆ I. — VLAHOVIĆ I.: Kritika i inovacija raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke	5	21
HADŽI VASILEVA Jokica: Društveno-ekonomski preobražaj zemalja u razvoju	6	93
HORVAT Branko: Prilog diskusiji o političkoj ekonomiji socijalizma	9	44
HUREAU Pierre: Stavovi CFDT o samoupravljanju i socijalizmu	10	98
ILIĆ Stevo — FELDI Franjo: Savez komunista i opštenarodna odbrana i društvena samozaštita	2	97
ILJENKO Boris: Informisanje kao ideologija	6	147
INIĆ Slobodan: Marksovo shvaćanje materijalnih pretpostavki revolucije	6	77
IVANOVIĆ Miodrag: Samoupravno društveno planiranje — uslovljenost i zavisnost od društvenih dogovora	11	103
IVANOVSKI Orde: Makedonska nacionalna i socijalna revolucija u strategiji i taktici KPJ u periodu između dva rata	7—8	212
JAKŠIĆ Slobodan: Socijalni razvoj i položaj žene u svetu	6	133
JELIĆ Ivan: O nekim osnovnim metodološkim problemima u radu na sintezi historije SKJ	1	158
JOVANOV Neca: Pledoaje za dijalog o državi u socijalizmu	7—8	79
JOVANOVIĆ Božo: Unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom	1	27

Digitized by Google

	Broj	Strana
KANDIĆ Dragana: Odnos politike i svakodnevnog života	11	35
KARDELJ Edvard: Tito i Komunistička partija Jugoslavije	vanr.	81
KERIMOV D. A.: Socijalno planiranje u SSSR: teorija, praksa, perspektive	10	107
KOLIŠEVSKI Lazar: Poslednji oproštaj od druga Tita	vanr.	28
KOROŠIĆ Marijan: Ekstradohoci i rente u privredi	6	3
KORUBIN Jovan: Makedonski rečnik sociološke terminologije	7—8	228
LAĆA Ivan: Tito — historijska ličnost	vanr.	283
LAVRNIĆ Mile: Društveno-ekonomski aspekti akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada	11	117
LAZAREVIĆ Slobodan: Lukač i Landlerova frakcija	3	108
LEVI-JAKŠIĆ Maja: O mogućnostima globalnih modela	11	166
LJUBIČIĆ Nikola: Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana	vanr.	129
MAJER Boris: Samoupravljanje i filozofija	3	58
MARINKOVIĆ Darko: Neki društveno-politički aspekti predstavki i žalbi radnika	7—8	172
MARINKOVIĆ Ilija: Procesi demokratizacije u Poljskoj	12	57
MARMULAKU Ramadan: Slobodni Zimbabve	6	169

Digitized by Google

	Broj	Strana
MATES Leo:		
Titove vanjskopolitičke koncepcije i uloga u međunarodnim odnosima	vanr.	241
MESIHOVIĆ Munir:		
Neka aktuelna idejno-politička pitanja zaposlenosti i zapošljavanja	5	117
MIKULIĆ Branko:		
Značajan doprinos Šestog kongresa našem ukupnom razvoju	2	193
MILANOVIĆ Vladimir:		
Anahronizam i humanizam	6	156
MILIĆ Anđelka:		
Ideološka svest i angažovanost članova Saveza komunista	2	175
MINIĆ Miloš:		
Tito — neimar pokreta nesvrstanosti	vanr.	227
MITROVIĆ R. Ljubiša:		
Samoupravljanje i diktatura proletarijata	3	127
Savremena francuska sociologija i samoupravljanje	9	170
MLINAR Zdravko:		
Protivrečnosti neravnomernog razvoja opština u Sloveniji	5	128
MMUYA Max:		
Ujamaa i participacija	10	115
MOŽINA Stane:		
Planiranje potreba i razvoja kadrova u udruženom radu	5	99
MUHIĆ Fuad:		
Filozofske pretpostavke historijske uloge Titove ličnosti	vanr.	261
MUJBEGOVIĆ Vera:		
Levičarstvo u komunističkom pokretu 1919—1921	1	111
NAŠ TITO	vanr.	3
NEDELJKOVIĆ Dušan:		
Pet godina „Svetozarevih susreta"	12	159
NIKOLIĆ Miloš:		
Teorijske osnove razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji	10	126

Digitized by Google

	Broj	Strana
NIKOLIĆ Ž. Tomislav:		
Ostvarivanje društvene svojine i ekonomske funkcije društvenog kapitala	11	54
NONEVSKI Boris:		
Neizbrojiva lica sveta	3	155
Otkrivanje otkrića	5	144
Žilava manjina — poezija	9	157
Jedno pozorište nije dovoljno ovom svetu	11	134
NJEGOVAN Mile:		
Faktori koji otežavaju međusobnu ekonomsku saradnju zemalja u razvoju	11	25
PAĐEN Ljiljana:		
Mogućnosti ekonomskog rasta i razvoja	6	111
PAPIĆ Augustin:		
Inostrani privatni kapital i zemlje u razvoju	9	52
PARTICIPACIJA, SAMOUPRAVLJANJE, SOCIJALIZAM (Međunarodna tribina „Socijalizam u svetu")	10	3
PAŠIĆ Najdan:		
Marksistička kritika anarhističkih koncepcija osnovne ćelije budućeg besklasnog društva	1	131
Savez komunista u sistemu pluralizma samoupravnih interesa	2	34
Interesi radničke klase — strateško polazište Titove koncepcije socijalističke samoupravne demokratije	vanr.	215
PAVLOVIĆ Milovan:		
Mogućnost i neophodnost konstituisanja političke ekonomije socijalističkog (samoupravnog) društva	6	121
PEJNOVIĆ Nikola:		
Uloga oružanih snaga u socijalističkim preobražajima	1	70
PEROVIĆ Milenko:		
Disput o socijalističkom moralu	7—8	112
PETKOVIĆ Ranko:		
Pokret nesvrstanosti i evropska bezbednost i saradnja	5	34
Nesvrstanost i rat	11	3

Digitized by Google

	Broj	Strana
PETKOVSKI Boro:		
Slobodna razmena rada — produkcioni odnos — društvena svojina	1	144
Integracijom ka asimilaciji	7—8	140
PETROVIĆ Milan:		
Međunarodno finansiranje privrednog razvoja	7—8	236
PETRUŠEVA Ilindenka — VASILEVSKI Đorđe:		
Obnovljeno vreme Miltona Manakija	7—8	242
PIREC Dušan:		
Lamentacije nad ekonomskom situacijom i razvojna orijentacija	6	39
PJANIĆ Zoran:		
Savremena teorijska ekonomija između marksizma i neoklasične škole	5	3
POLIČ Zoran:		
Put ka društvenom planu	12	86
POZDERAC Hamdija:		
Nacionalna ravnopravnost u socijalističkom samoupravljanju	2	87
PRIKLMAJER Zorica:		
Evrokomunizam i nesvrstanost	12	3
PROGLAS CENTRALNOG KOMITETA SKJ I PREDSEDNIŠTVA SFRJ	vanr.	15
RAIČEVIĆ Jovan:		
Komunisti i organizacija	2	109
Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje	vanr.	171
RAKOČEVIĆ Živojin:		
Ka reformi jugoslovenskog bankarstva (I deo)	7—8	3
Ka reformi jugoslovenskog bankarstva (II deo)	9	3
RANKOV A. Ivan:		
Materijalna osnova i položaj društvene privrede Jugoslavije	7—8	39
RATKOVIĆ Radoslav:		
Jedinstvo revolucionarne prakse i teorije u Titovom delu	vanr.	163
RISTOVIĆ Ljubiša:		
Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940)	11	148

Digitized by Google

	Broj	Strana
RIZMAN Rudi:		
Kritika doktrine o „socijalističkoj naciji"	3	21
RUS Vojan:		
Mogućnosti marksističke estetike	5	60
Rad i umetnost — strukturna povezanost	11	95
SAVEZ KOMUNISTA I SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA (Naučni skup održan na Bledu)	2	3
SAVIĆ Nebojša:		
Društveni dogovori o akumulaciji i investicijama	1	96
SEKULOVIĆ Aleksandar:		
Odnos partija — klasa kao ključno pitanje države u socijalizmu	10	245
SHAFIQ Mounir:		
Samoupravljanje u istorijskom iskustvu arapsko-islamskih društava	10	150
SHAOZHI Su:		
Neka pitanja socijalističke privredne izgradnje Kine	10	158
SMILJANIĆ Brana:		
Zapadnoevropska socijaldemokratija i pokret nesvrstanosti	12	25
SOČAN Lojze:		
Uticaj razvojne strategije na upravljanje privredom	7—8	27
STAMATOSKI Trajko:		
Trideset pet godina makedonske azbuke i pravopisa	12	147
STANOJEVIĆ Zoran:		
Protivurečnosti društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike	3	36
ŠIMIĆ T Stjepan:		
Socijalizam i društveni razvoj	11	156
Značajno filozofsko djelo	12	153
ŠUKOVIĆ Mijat:		
Kolektvnj rad i kolektivno odlučivanje	2	67
Revolucionarni etatizam i kontinuitet revolucije u Jugoslaviji	9	112
ŠUVAR Stipe:		
Savez komunista Jugoslavije i njegova klasno-socijalna osnova	2	153

Digitized by Google

	Broj	Strana
TITOVO REVOLUCIONARNO DELO I MISAO	vanr.	33
TRGO Fabijan:		
Izvornost strategije narodnooslobodilačkog rata	vanr.	151
VANEK Jaroslav:		
Pionirska uloga Jugoslavije za globalno društvo	10	171
VASOVIĆ Vučina:		
Savez komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja	2	47
Država i samoupravna socijalistička demokratija	7—8	68
VEDRIŠ Martin:		
Samoupravljanje i pravo	3	69
VESELINOV Dragan:		
Zemljišni maksimumi i sitno-parcelno vlasništvo u Jugoslaviji	11	69
Ekonomski efekti zemljišnog maksimuma	12	119
VIDOJEVIĆ Zoran:		
Odnos klase i partije u svetlosti sadašnjih granica samoupravljanja	2	134
VLAHOVIĆ Veljko:		
Tito i afirmacija antidogmatskih gledišta i prakse SKJ	vanr.	118
VOJIČIĆ Branko:		
Pravo veta u Savjetu bezbjednosti	9	98
VOJNIĆ Dragomir:		
Razmišljanja o momentu razvoja privrednog sistema	1	3
VUKČEVIĆ Risto:		
Funkcionisanje privrednog sistema i domet tekuće ekonomske politike	3	138
WAISS Oscar:		
Aktuelna privlačnost ideje samoupravljanja	10	189
WAJDA Augustin — SZYSZKO Mieczyslaw:		
Radničko samoupravljanje i razvoj socijalističke demokratije u Poljskoj	10	206

Digitized by Google

PRIKAZI KNJIGA I ČASOPISA

	Broj	Strana
BIĆANIĆ Nikola:		
Auguste Blanqui: Kritika društva i ostali radovi	7—8	263
BOŽOVIĆ Ratko:		
Dr Branko Prnjat: Kulturna politika	1	170
DAŠIĆ Miomir:		
Dr Jovan Bojović: Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine	12	174
DESPOT Blaženka:		
Neca Jovanov: Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958—1969. godine	3	181
DRAŠKOVIĆ Dragomir:		
Dr Ivo Paić: Diktatura proletarijata i sloboda — Ogled o revoluciji	9	193
ĐOKIĆ Radoslav:		
Stevan Majstorović: U traganju za identitetom	12	179
ĐURĐEVIĆ Obrad:		
Prof. dr Bogdan Ćosić: Svjetsko tržište danas	1	174
Prof. dr Mihailo Radić: Proizvodnja, dohodak i dohodovni odnosi u poljoprivredi SFRJ	7—8	255
GAGRICA Jovan:		
Edgar Moren: Duh vremena (2)	7—8	267
GETEJANC Pavel:		
Delegatski sistem	1	167
IVANOVSKI Orde:		
Dr Petar Stojanov: Makedonija vo politikata na Golemite sili vo vreme na Balkanskite vojni 1912—1913	12	178
IVANOVSKI N. Vlado:		
Hristo Andonov-Poljanski: Makedonija i Slovenija — megusebni vrski vo minatoto	6	183
Izvori za oslobodítelnata vojna i revolucija vo Makedonija 1941—1945, tom I, kn. 6	7—8	261

Digitized by Google

	Broj	Strana
JAKŠIĆ Miomir:		
Pogledi savremenih ekonomista	9	198
JOKSIMOVIĆ Ljubinka:		
Vladislav Milenković: Svetska privreda na prelomu (Ogledi o današnjoj krizi kapitalističke privrede)	5	165
JOVIĆ Konstantin:		
Dr Đorđe Popović: Inteligencija i radnička klasa	11	187
KARAHASAN Mustafa:		
Manol D. Pandevski: Ilindenskoto vostanie vo Makedonija 1903.	5	162
Školstvoto, prosvetata i kulturata vo Makedonija vo vremeto na prerodbata	7—8	257
KNEZOVIĆ Zlata:		
Pisma Lenjin — Gorki	3	186
KOLUNDŽIJA Branka:		
Ivan Jelić: Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941—1945)	5	170
KOVAČEVIĆ Radovan:		
Dr Dragutin Marsenić: Samoupravno udruživanje rada i sredstava	6	194
Dr Tihomir Vlaškalić: Borba za socijalističko samoupravljanje	9	190
Dr Marijan Korošić: Antiinflaciona politika	12	183
LABOVIĆ Đurica:		
Fadilj Hodža: Kad proleće kasni	1	180
Edvard Kardelj: Sećanja	3	168
Nikola Ljubičić: Užički odred	7—8	250
LEKOVIĆ Vlastimir:		
Marksizam i savremeno društvo — Zbornik radova	3	174
LEKOVIĆ Zdravko:		
Milan Vesović: Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918—1929)	7—8	251
LEVI-JAKŠIĆ Maja:		
S. Radoman — J. Bajec — V. Stambuk: Zemlje u razvoju i putevi napretka	3	190

Digitized by Google

	Broj	Strana
MILANOVIĆ Vladimir:		
Dr Miroslav Pečujlić: Univerzitet budućnosti	12	169
MILINČEVIĆ Vaso:		
Tito — ilustrovana biografija	7—8	246
MILOŠEVIĆ Rada:		
Knjiga registara uz Dela V. I. Lenjina u 40 tomova	7—8	248
MITROVIĆ R. Ljubiša:		
Prof. dr Ljubiša Krstić: Udruženi rad i naučno-tehnički progres	11	197
MRKIĆ Slavko:		
Dr Blažo Nikolovski: Tokovi socijalističke revolucije u Jugoslaviji i opštenarodna odbrana	12	166
NIKOLIĆ Radomir:		
Živorad Đorđević: Za i protiv inteligencije	12	186
NOVAKOVIĆ Vukica:		
Vojvodina	9	204
PEŠIĆ Savo:		
Dušan Popović: Evrokomunistički putevi u socijalizam	6	191
Jean Ellenstein: Istorija staljinskog fenomena	11	193
PETKOVIĆ Aleksandar:		
Žarko Puhovski: Kontekst kulture	5	177
PETKOVSKI Boro:		
Mika Špiljak: Sindikat u samoupravljanju	3	173
Lazar Mojsov: Dimenzije nesvrstanosti	11	184
PUALIĆ Sofija:		
Ludvig Gic: Fenomenologija kiča	5	172
Vera Emil Pintarić: Od kiča do vječnosti	9	201
RANĐELOVIĆ Novica:		
Dr Dragoljub Simonović: Socijalistička samoupravna transformacija i razvoj poljoprivrede i sela Jugoslavije	1	177

Digitized by Google

	Broj	Strana
STAJIĆ Dubravka:		
Ernst Bloh: Politička mjerenja (eseji)	1	182
Antonio Gramsci: O državi — Izbor tekstova	5	179
Dr Marjan Britovšek: Carizem, revolucija, stalinizem	11	190
STEFANOVIĆ Vidoje:		
Prof. dr Nikola Kljusev: Teorija i politika ekonomskog razvoja	6	189
SULTANOVIĆ Vlado:		
Raif Dizdarević: Sindikat u akciji	6	180
ŠIMIĆ T. Stjepan:		
Prof. dr Zoran Vidaković: Svet kapitala danas	6	185
TRIFUNOVIĆ Savo:		
Postanak i razvoj srpske nacije	5	174
ZEKIĆ Slobodanka:		
Andrej Frimerman: Društvena svojina i samoupravljanje u udruženom radu	3	178

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 30.— DIN.

Digitized by Google

HX
8
.S67

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

Univ. of Mich.
OCT 16 1980
Current Serials

VANREDNI BROJ
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro-račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

HX
8
S67

Sadržaj

Godina XXIII 1980
Vanredni broj

Naš Tito 3

Proglas Centralnog komiteta SKJ i Predsedništva SFRJ 15

Stevan Doronjski
Reč na sahrani druga Tita 22

Lazar Koliševski
Poslednji oproštaj od druga Tita 28

Titovo revolucionarno delo i misao

Pero Damjanović
Josip Broz Tito 33

Vladimir Bakarić
Tito i revolucija 68

Edvard Kardelj
Tito i Komunistička partija Jugoslavije 81

Veljko Vlahović
Tito i afirmacija antidogmatskih gledišta i prakse SKJ 118

Nikola Ljubičić
Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana 129

Fabijan Trgo
Izvornost strategije narodnooslobodilačkog rata 151

Radoslav Ratković
Jedinstvo revolucionarne prakse i teorije u Titovom delu 163

Jovan Raičević
Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje 171

Jovan Đorđević
Titova misao o samoupravljanju 200

Najdan Pašić
Interesi radničke klase — strateško polazište Titove koncepcije socijalističke samoupravne demokratije 215

Miloš Minić
Tito — neimar pokreta nesvrstanosti 227

Leo Mates
Titove vanjskopolitičke koncepcije i uloga u međunarodnim odnosima 241

Fuad Muhić
Filozofske pretpostavke historijske uloge Titove ličnosti 261

Ivan Laća
Tito — historijska ličnost 283

Digitized by Google

Содержание

Наш Тито 3

Воззвание Центрального Комитета СКЮ и Президиума СФРЮ 15

Стеван Дороньский
Речь на похоронах товарища Тито 22

Лазарь Колишевский
Последнее прости товарищу Тито 28

Революционное дело и мыслъ Тито

Перо Дамьянович
Иосип Броз Тито 33

Владимир Бакарич
Тито и революция 68

Эдвард Кардель
Тито и Коммунистическая партия Югославии 81

Велько Влахович
Тито и подтверждение антидогматических воззрений и практики СКЮ 118

Никола Любичич
Военная стратегия Тито и общенародная оборона 129

Фабиян Трго
Самобытность стратегии народно-освободительной войны 151

Радослав Раткович
Единство революционной практики и теории в деле Тито 163

Иован Раичевич
Народно-освободительная мышление социалистической революции Тито и национальный вопрос 171

Иован Джорджевич
Мышление Тито о самоуправлении 200

Найдан Пашич
Интересы рабочего класса — стратегический исходной пункт концепции Тито о социалистической самоуправленческой демократии 215

Милош Минич
Тито — строитель движения неприсоединения 227

Лео Матес
Внешнеполитические концепции Тито и его роль в международных отношениях 241

Фуад Мухич
Философские предпосылки исторической роли личности Тито 261

Иван Лача
Тито — историческая личность 283

Contents

Our Tito 3

Proclamation of the Central Committee of the LCY and Presidency of Yugoslavia 15

Stevan Doronjski
His Oration at the Funeral of Comrade Tito 22

Lazar Koliševski
The Final Leave-Taking from Comrade Tito 28

Tito's Revolutionary Work and Thought

Pero Damjanović
Josip Broz Tito 33

Vladimir Bakarić
Tito and the Revolution 68

Edvard Kardelj
Tito and the Communist Party of Yugoslavia 81

Veljko Vlahović
Tito and Reaffirmation of the Anti-Dogmatic Views and Practice of the LCY 118

Nikola Ljubičić
Tito's Military Strategy and Total National Defence 129

Fabijan Trgo
The Source of the Strategy of the National Liberation War 151

Radoslav Ratković
The Unity of Revolutionary Practice and Theory in Tito's Work 163

Jovan Raičević
Tito's National Liberation Thought on Socialist Revolution and the National Question 171

Jovan Đorđević
Tito's Thought Regarding Self-Management 200

Najdan Pašić
The Interests of the Woorking Class — the Strategic Point of Departure in Tito's Concept of Socialist Self-Managing Democracy 215

Miloš Minić
Tito — Architect of the Movement of Nonalignment 227

Leo Mates
Tito's Foreign-Policy Concepts and Role in International Relations 241

Fuad Muhić
Philosophical Postulates to the Historic Role of Tito's Personality 261

Ivan Laća
Tito — An Historic Personality 283

Digitized by Google

Naš Tito

U tiho nedeljno popodne, četvrtog maja, zauvek je zaspao Čovek, čije se ime spaja s imenom njegove i naše zemlje. Posle dugih putovanja došao je k nama kao čovek iz bajke, posvršavao mnoge poslove, i opet se vratio u bajku! Nastanio se on već odavno u dečjim čitankama, ali od sada će nastaviti trajno tamo da živi, u udžbenicima istorije i savremenog marksizma, u enciklopedijama i rečnicima jezikâ mnogih naroda, u kazivanjima dece i ljudi, u nikad dovršenim pričama radnikâ, htenjima radnikâ, radnih ljudi, tvoraca novog društva... U pričama mornara što plove morima i dopiru do svih kontinenata, do dalekih šarolikih otoka, povezujući ljude i narode ove planete.

Na kraju svog dugog i velikog puta, uz neizmerni bol i grč ljudi i narodâ njegove odvažne zemlje i uz zahvalnost predstavnikâ bezmalo celog sveta u kome živimo, taj Čovek nastaviće svoj večiti san među ružama, u vrtu doma u kome je živeo. Na beloj mermernoj ploči urezano je samo njegovo ime: Josip Broz Tito, 1892—1980. Jednostavno, kao što je i on bio jednostavan, ali dovoljno da se shvati da iza tog imena ostaje grandiozno revolucionarno delo i misao. Za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju i progresivni savremeni svet, za revolucionarnu društvenu misao smrt ovog Čoveka je ne-

Digitized by Google

izmeran gubitak. Praznina koja nastaje smrću ovog giganta dvadesetog stoleća — kako ga nazvaše mnogi strani revolucionari i državnici — uskoro će se osetiti.

I

Tito je bio, pre svega, revolucionar, u istinskom značenju te reči. Sudelovati sedam decenija, na ovaj ili onaj način, u radničkom pokretu, u rušenju kapitalističkog društva i svih njegovih tvorevina; sudelovati na čelu pobedonosne, autentične socijalističke revolucije u svojoj zemlji i stalno širiti svest o njenim oslobodilačkim mogućnostima i potrebama, humanizmu, sreći ljudi i narodâ — to je bio pravi i jedini Titov životni poziv. Neprestana borba bila je sastavni element takvog, svesno izabranog životnog puta. A on se borio s takvom strašću, s takvom divovskom snagom i čeličnom voljom, s takvim uspehom, ali i s takvom odgovornošću pred svakim novim izazovom revolucije — kao malo ko od njegovih savremenika. Prevalio je dug i mukotrpan put: od sina siromašnog kumrovečkog seljaka do radnika, fremtera što ide »trbuhom za kruhom«, vojnika koji je protiv rata, učesnika Oktobarske revolucije; od člana Partije i sindikalnog aktiviste do borca za radnička prava, tvorca zagrebačke antifrakcijske linije, strastvenog proletera koji je osam puta bacan u tamnicu; od energičnog i neumornog partijskog radnika i ilegalca što sređuje stanje u organizacijama i rukovodstvu do iskusnog revolucionara koji staje na čelo Partije... I, najzad, kao kruna svega toga, nastala je jedna preporođena Komunistička partija Jugoslavije, vajana Titovom rukom i zadojena Titovim duhom, jedina komunistička organizacija koja je u porobljenoj Evropi tokom Drugog svetskog rata izvela samostalnu revoluciju. Izgradnja takve partije bila bi dovoljna za jedan ljudski život, odnosno njen tvorac bi se mogao ponositi takvim delom i da ništa drugo nije učinio. Sličnu misao izrekao je i Engels kada je govorio na Marksovom grobu o njegovom doprinosu stvaranju Međunarodnog radničkog udruženja.

Tito je, kao i Lenjin, revoluciji prišao sa stanovišta organizacije. Njihova stalna borba — razume se, u različito vreme i u različitim istorijskim uslovima — za partiju, njihova koncepcija komunističke organizacije i njeno osavremenjivanje uvek su pretpostavljali činjenice dolazeće revolucije. Tačnije, aktuelnost revolucije, što je omogućilo i Lenjinovoj i Titovoj partiji da izvedu autentične revolucije u svojim zemljama, pa i da se potvrde, svaka na svoj način, kao »partije u velikom istorijskom smislu«, što je bila i Marksova vizija o proleterskoj partiji.

Tito će, međutim, nakon političke pobede revolucije, još tri i po decenije biti na čelu Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, što će mu omogućiti da dalje

Digitized by Google

razvija i produbi svoju originalnu misao o modernoj komunističkoj organizaciji. Jer, u uslovima socijalističkog samoupravljanja Savez komunista postaje avangarda novog tipa i novih istorijskih naloga revolucije. To nije organizacija koja, u sprezi sa državom, deluje i vlada »u ime radničke klase«, nego je s njom i u njoj deluje kao njena unutrašnja pokretačka snaga. Snaga, dakle, koja ne komanduje, već služi klasi kao instrument za intenziviranje njene borbe. Titov Savez komunista nije partija koja postoji po sebi i za sebe, već dobrovoljna svesna organizacija koja se prepoznaje po biću jugoslovenske revolucije; on ne deluje sa pozicija posednika »apsolutne vlasti« i »apsolutnog znanja«, već kao subjekt koji u svakodnevnim društvenim kretanjima otkriva interese klase i njene istorijske ciljeve i osmišljava akcije za njihovo ostvarenje. Tito je učio Savez komunista da deluje ne kao vlast nad ljudima, već na osnovu »umnog principa«, što je uvek bio i njegov revolucionarni kredo.

Tito se ponosio Savezom komunista, iako je uvek tražio od njega »više i bolje«, a komunisti Jugoslavije ponosili su se drugom Titom, kao svojim vođom.

II

Lenjin i Tito su, opet svaki na svoj način, bili neimari i mislioci revolucija kojima su bili na čelu. Oktobarska revolucija je označila eru pobede socijalizma u jednoj zemlji, što je Lenjina, kao njenog sjajnog vođu, učinilo simbolom toga vremena, posebno u komunističkom pokretu, koji je tada bio organizovan kao jedinstvena svetska partija. Jugoslovenska revolucija, izvedena u specifičnim uslovima borbe protiv fašizma, bila je anticipacija kvalitativno novog, revolucionarnog procesa, začetog još u toku Drugog svetskog rata, u njegovom raspletu, a osobito u posleratnom hladnoratovskom zapletu i suprotnostima među blokovima i velikim silama. Kao istorijska ličnost koju je izbacio Drugi svetski rat i kao vođa jedne originalne revolucije, Tito je vizionarski shvatio revolucionarni proces koji je nastao na snažnim talasima antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije narodâ i koji je otpočeo da prožima planetu, pa je, u krajnjoj liniji, postao simbolom socijalizma kao svetskog procesa.

To i jeste vrhunac Titovog dela kao revolucionara i savremenog marksističkog mislioca. Ali put do tog vrha bio bi nemoguć da se Tito prethodno nije potvrdio kao vođa autentične revolucije u sopstvenoj zemlji.

Tito je snažno razvio misao i praksu socijalističke revolucije. Njegova revolucionarna vizija bila je presudna u utvrđivanju i ostvarenju koncepcije i ciljeva Narodnooslobodilačke borbe, njezine širine, suštine i konačnog ishoda.

Digitized by Google

»Naša narodnooslobodilačka borba — kaže Tito 1942. godine u svom poznatom radu »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe« — ne bi bila tako uporna i tako uspješna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije... Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored općejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Crnogoraca, Šiptara, Muslimana itd.; kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.«

Dve jednostavne ali velike Titove parole: »Smrt fašizmu — sloboda narodu« i »Bratstvo i jedinstvo« podigle su porobljene narode Jugoslavije na ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika, na pobunu »naivnog narodnog tla«, a kad se u njegovoj dubini, po Marksu, iskra revolucije upali — ona izaziva nezaustavljiv požar. Tito je bio personifikacija te pobune, a njegove ideje-vodilje ubrzo su ovladale svešću boraca, širokih narodnih masa, i postale materijalna, pokretačka snaga revolucije. Tako je narodni ustanak od svog početka prerastao u organizovani svenarodni oslobodilački rat, koji nije vođen u znaku »čistih« klasnih parola poznatih proleterskih revolucija. Ali, to ne znači da klasnog rata nije bilo. Građanski rat, prožet sadržajima klasno-političke i bratoubilačke borbe, narodnooslobodilačkom pokretu i njegovoj vojsci su stalno nametali okupatori i kvislinške vojne formacije unutar svake nacije i narodnosti, kojima se priklonila sva krupna i pretežno srednja i sitna buržoazija, kao i kraljevska izbeglička vlada. Politička i vojna strategija Partije s Titom na čelu ostala je dosledna: borba protiv okupatora, ali i borba protiv domaćih izdajnika, što je, s obzirom na klasno-političke ciljeve kvislinških pokreta, još od samog početka dijalektički spojilo borbu za nacionalno oslobođenje sa borbom za socijalno oslobođenje, odnosno oslobodilački rat sa socijalističkom revolucijom. Narod se borio sa svojom vojskom za slobodu, ali je u vatri te borbe svuda, i na oslobođenoj i na neoslobođenoj teritoriji, stvarao narodnooslobodilačke odbore kao organe nove vlasti, kao garantiju da se u oslobođenoj Jugoslaviji više neće vratiti buržoaski nenarodni režim. Time je, a odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a i na državno-pravnom nivou, bilo u osnovi rešeno pitanje vlasti — bitno pitanje svake revolucije.

Kao Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Tito je razradio strategiju naše oružane borbe, čime je obogatio i savremenu vojnu nauku. On je kategorički odbacio savete koji su mu davani sa

Digitized by Google

strane da ne treba ići na širok oslobodilački rat i revoluciju, već borbu protiv okupatora svesti na gerilske grupe, diverzije i sabotaže — na takozvani pokret otpora. Istorija je Titu dala puno pravo.

Tito je u radničkoj klasi, pored njene prirodne težnje za sopstvenim oslobođenjem, uočio i njenu duboku klasnu zainteresovanost da se javi i u ulozi nosioca nacionalnog oslobođenja ugnjetenih nacija i narodnosti u staroj Jugoslaviji. Stoga je u Titovoj strategiji Narodnooslobodilački rat i dobio dimenzije socijalističke revolucije, a socijalistička revolucija dimenzije Narodnooslobodilačkog rata, odnosno klasna i nacionalna komponenta revolucije su dijalektički bile povezane i međusobno uslovljene. Otuda i Titova zaokružena misao o narodnooslobodilačkoj socijalističkoj revoluciji u Jugoslaviji kao novoj i osobenoj pojavi u konkretno-istorijskoj praksi socijalističkih revolucija, koja ima svetski i univerzalni karakter i predstavlja doprinos savremenoj marksističkoj teoriji revolucije.

Titova parola »Bratstvo i jedinstvo« ne izražava samo način rešavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, čime je oživotvorena Marksova ideja o »samoodređenju naroda« i Lenjinova misao o neotuđivom pravu »svakog naroda na samoopredeljenje« — nego ima širi i dublji istorijski smisao. U oblasti nacije i nacionalnog pitanja Tito je ne samo razvio Marksovu i Lenjinovu misao, nego je stvorio i svoje sopstveno učenje o subjektivitetu narodâ u savremenoj epohi. U biti tog učenja stoji stav da je subjektivitet narodâ nezamenljiva pokretačka snaga istorije, da nacionalna i socijalna komponenta revolucionarnih procesa i društvenih preobražaja čine dijalektičko jedinstvo opšteljudske emancipacije i socijalizma kao svetskog procesa.

III

Tito ne shvata socijalizam kao »izgradnju«, materijalnu i svu drugu, jednog društva, kao neko gotovo stanje, već kao permanentni proces socijalističke revolucije, niti, pak, revoluciju shvata kao puki čin osvajanja političke vlasti, koju treba samo jačati i braniti od unutrašnjih i spoljnih neprijatelja i razvijati materijalnu bazu društva.

»Naša revolucija teče — kaže Tito — jer stvaranje socijalizma je revolucionaran put. Kažem revolucija, jer to je revolucionaran preobražaj društva u svakom pogledu.« »Mladi treba da znaju da se svijet ne mijenja tako da se jedno prekine a nešto drugo nastane, već da jedno iz drugog izlazi i razvija se.« »Za koga mi gradimo socijalizam? Za čovjeka. Za ljude koji će doći kasnije, ili za one koji sada žive. Ja mislim i za ovog čovjeka i za buduće generacije.«

Digitized by Google

Upravo takva saznanja, nošena revolucionarnom strašću i dinamičnošću njegove ličnosti, omogućila su drugu Titu da stalno pokreće nove promene, da se revolucija shvati kao proces koji prevazilazi postojeće i otvara viziju novog. A kada je, u junu 1950. godine, sa govornice Narodne skupštine izbacio parolu: »Fabrike radnicima«, dobro staro ali zaboravljeno geslo radničkog pokreta, otpočela je jedna nova era socijalizma — socijalizma sa demokratskim, humanim, ljudskim likom. »Preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke — rekao je tada Tito — još nije bila ostvarena akciona parola »Fabrike radnicima«, jer parola »Fabrike radnicima, zemlja seljacima« nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja u sebi ima duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i — prema tome — može se i mora ostvariti u praksi, ako mislimo izgraditi socijalizam... Hoćemo li čekati da svi radni ljudi budu jednako pametni i sposobni da upravljaju preduzećima? Razumije se da nećemo, jer bismo u tom slučaju beskrajno dugo čekali. Baš u procesu upravljanja, u neposrednom procesu rada i upravljanja svi radnici će steći potrebno iskustvo.«

U tom poznatom Titovom referatu data je programska vrednost nanovo shvaćene i primenjene stare parole radničkog pokreta, s jedne, i učinjen istorijski raskid s dotadašnjim birokratskim shvatanjem i praksom »izgradnje socijalizma«, s druge strane. Jer »preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke« nije trajno osiguran rast subjektiviteta radničke klase, niti njen odlučujući društveno-ekonomski i politički uticaj u upravljanju društvom. Klasa, dalje, kao revolucionarni subjekt ne može razvijati vlastiti subjektivitet u uslovima državno-svojinskog monopola, jer se taj monopol temelji na razdvojenosti rada i upravljanja, na zadržavanju i sabijanju klase u granice njenog najamnog bića. Podržavljenje sredstava za proizvodnju ne osigurava stvarnu diktaturu proletarijata, kao bitnu Marksovu odrednicu velike epohe prelaza od kapitalizma ka socijalizmu i komunizmu, jer se u istorijskoj praksi pokazalo da je, umesto diktature proletarijata, i u njeno ime, mogućna i »diktatura nad proletarijatom«.

Klasno-političkom i teorijskom analizom tog negativnog toka i prakse socijalizma Tito je odlučno reafirmisao parolu »Fabrike radnicima« i dao joj novo značenje i smisao, a sve u duhu Marksovog shvatanja socijalizma i komunizma kao asocijacije slobodnih proizvođača. Time je Tito, i u teoriji i u praksi, razvio jedno kvalitativno novo shvatanje subjektiviteta radničke klase, njene samodelatnosti, bez čega ne može biti ostvarena njena oslobodilačka i istorijska misija. Radnička klasa trajno osigurava stalno jačanje i širenje svog subjektiviteta prvenstveno putem korenitih promena u odnosima rada i

Digitized by Google

proizvodnje, kroz samodelatnost radništva, čime je i klasna bît diktature proletarijata dobila puniji sadržaj.

Na Titovom poimanju parole »Fabrike radnicima« stvaralo se i neprestano se stvara i razvija socijalističko samoupravljanje, kao globalan sistem društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i etičkih odnosa — samoupravna teorija i praksa, čijem je razvitku Tito posvetio svoju neiscrpnu revolucionarnu energiju i intelektualne sposobnosti u poslednje tri decenije svog plodnog života.

IV

Boreći se za afirmaciju i priznanje nove Jugoslavije u okviru antihitlerovske koalicije, Tito je, još u toku rata, kod vodećih sila te koalicije otkrio njihovu sklonost da međusobno dele svet na svoje sfere uticaja. Topovi su još uveliko grmeli kada je Tito, 1944. godine na Visu, istakao parolu »Tuđe nećemo, svoje ne damo!« On je vizionarski predvideo da pobeda nad fašizmom neće označiti i istinsku slobodu narodâ da budu gospodari na svome, da će velike sile nastojati da kroje granice malih država, da se mešaju u njihov unutrašnji život. Tom parolom Tito je odlučno izrazio spremnost da brani teško izvojevanu slobodu i tekovine revolucije, da Jugoslavija, iako relativno mala zemlja, nikad više ne dopusti da bude moneta za potkusurivanje među velikim silama. Uzgred rečeno, na toj paroli je kasnije uobličen sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, kojim se ujedno odgovara i na pitanje o ulozi oružanih snaga u socijalističkom društvu.

Istorija je potvrdila da je parola »Tuđe nećemo, svoje ne damo!« imala programski karakter, da je bila početni element u stvaranju velike Titove međunarodne strategije.

Prvi pritisci su došli sa Zapada oko utvrđivanja jednog dela naših granica i položaja naših manjina koje su otrgnute od matice zemlje, a ubrzo i sa Istoka, ali iz drugačijih motiva i pobuda. Kominterne, istina, više nije bilo, ali se rodio novi rukovodeći centar sa ciljem da ideološki vlada i arbitrira u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu. Došlo je do nezapamćene informbirovske klevetničke kampanje protiv naše zemlje, Partije i revolucije, inspirisane i podsticane od Josifa Visarionoviča Staljina.

Nova Jugoslavija je tada izdržala veliku istorijsku probu, ličila je na Njegoševog »siraka bez igdje ikoga«. Ali, dosledan sebi, Tito je hrabro i odlučno rekao Staljinu — ne! Jer nije bio u pitanju nekakav međudržavni spor koji se ne bi mogao rešiti putem zajedničkih pregovora, mada je takvih inicijativa

Digitized by Google

bilo s Titove strane, već se radilo o bitnim razlikama u shvatanju puteva razvoja socijalizma i odnosa među socijalističkim državama i komunističkim partijama. Stoga je Tito prvi otvorio kritiku staljinizma, kao sistema ekonomskih, političkih i etičkih odnosa, ali se ta kritika odigrala pre Staljinove smrti, a ne posle nje, što znači da je bila anticipativna i dalekosežna, jer je otvorila proces uvođenja jugoslovenskog društva u istorijsku realizaciju biti vlastite revolucije, na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Iako lično klevetan i negiran u to vreme od svake komunističke partije na svetu — istina, od neke više a od neke manje — Tito je sve to uklanjao ustranu kao paučinu, odgovarao je samo u slučaju krajnje potrebe, jer je duboko verovao da istorija radi za njega. I umro je poštovan od komunističkih i drugih organizacija radničke klase celog sveta, bez obzira na to slagale se one ili ne, delimično ili u celini, sa njegovim shvatanjem socijalizma. Jer Tito je uneo novi duh u radnički pokret; na primeru svoje zemlje je pokazao i dokazao ne samo mogućnost različitih puteva u socijalizam, nego i to da je vremenom to postala neminovna zakonitost; izborio je pravo za ravnopravne odnose među komunističkim partijama, a protiv mešanja u unutrašnje odnose drugih i za odgovornost komunista pred svojom radničkom klasom i svojim narodom; postao je nosilac, i po oblicima i po suštini, dobrovoljne internacionalističke solidarnosti, novog internacionalizma. Ti principi su prvi put ugrađeni u Beogradskoj i Moskovskoj deklaraciji, koje su potpisali predstavnici Saveza komunista Jugoslavije i Komunističke partije Sovjetskog Saveza.

Titova strategija u zemlji i u svetu obelodanila je veliku činjenicu da revolucije našeg veka nisu samo jednostavan politički čin istorijskog raskida, već da predstavljaju takav proces koji nije moguće zatvoriti ni u jednu unapred utvrđenu i dogmatizovanu šemu, ma koliko se ona opravdavala i kitila revolucionarnim frazama. Jer svako ko veštački preuzima tuđi »model društva«, ko gradi socijalizam po tuđem uzoru — taj sebe unapred osuđuje na neuspeh, pošto se otuđuje i udaljava od stvarnih potreba i interesa vlastite klase i naroda.

Revolucionarni proces svoje epohe Tito nije, ni u institucionalnom ni u faktičkom smislu, vezivao samo za radnički pokret, već ga je shvatao kao planetarni fenomen, koji se probija i razvija kroz i na protivrečnostima savremene epohe, a pre svega kroz razuđene lavirinte duboke krize savremenog kapitalizma i savremenog socijalizma. Ne samo krize u njenom eminentnom ekonomskom, nego i u moralno-etičkom i u civilizacijsko-kulturnom značenju. Ili, drugačije rečeno, puca i rastače se svetski etatizam kao globalni društveni odnos, a kroz

Digitized by Google

njegove pukotine i na njegovim ruševinama na istorijsku scenu stupa socijalizam kao svetski proces. To je objektivna strana tog revolucionarnog procesa, a ona subjektivna predstavljena je mnoštvom nacionalnih partija i pokreta, međusobno različitih i u prostoru i u vremenu, te otuda i izdiferenciranih i ideološki i politički. Jedinstvo snaga socijalizma kao svetskog procesa može se shvatiti samom činjenicom njihovog postojanja, istovetnošću njihovog opšteg cilja, a ne poništavanjem onoga po čemu one jesu, to jest njihovih istorijskih uslova, klasnih ili nacionalnih težnji, zakonomernosti njihovih vlastitih interesa. Ideološki pluralizam postaje snaga, a ne slabost razvoja socijalizma kao svetskog procesa. Na toj osnovi je jedino i mogućna dobrovoljna i ravnopravna saradnja i solidarnost tih socijalističkih snaga.

Vizionarski otkrivajući tendencije razvoja revolucionarnog procesa u svom vremenu, Tito je otpočeo odlučnu borbu za mir i miroljubivu koegzistenciju, a protiv vojno-političkih blokova. Dubokom analizom toka i rezultatâ velike antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije narodâ i u okviru svojih »puteva mira« Tito će — sa Nehruom, Naserom i drugima — inicirati i osnovati pokret i politiku nesvrstanosti. Tito je lično učestvovao na svim konferencijama šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, dao ogroman doprinos stvaranju ekonomske i političke platforme pokreta i univerzalizaciji principa politike nesvrstanosti.

Inicirajući pokret nesvrstanosti, insistirajući na njegovom međunarodnom ugledu i uticaju, Tito je otvorio političku viziju sveta bez blokova, sveta u kome će nove društvene snage voditi odlučujuću borbu protiv imperijalizma, neokolonijalizma, hegemonizma, a za nove, ravnopravne međunarodne političke i ekonomske odnose. Hod istorije potvrdio je i neprekidno potvrđuje ispravnost te politike stalnim jačanjem moralnog i političkog uticaja pokreta nesvrstanosti u međunarodnim odnosima. Jer politika tog pokreta udaljava svet od rata i približava ga miru; politika nesvrstanosti se bori za mir i miroljubivu koegzistenciju, a ne ometa društveni preobražaj i klasnu borbu ni u jednoj zemlji; politika nesvrstanosti predstavlja društveni okvir u kome se neometano može razvijati socijalizam kao svetski proces; politika nesvrstanosti shvata i osmišljava istorijsku epohu u kojoj su na političkoj sceni aktivno prisutne sve potlačene klase, svi socijalni slojevi, sve nacije i narodnosti, sa težnjom da izraze svoje interese i izbore svoja prava. U takvom svetu, punom neizvesnosti i nedoumica, pokret nesvrstanosti javlja se kao sinteza borbe ogromne većine naroda sveta za nacionalni identitet i socijalnu emancipaciju. Politikom nesvrstavanja Tito se nije samo suprot-

Digitized by Google

stavljao podeli sveta na blokove, već je otvarao i mogućnosti i perspektive novim društvenim snagama koje su stupile na istorijsku scenu, sa svojim težnjama i nadanjima, da ostvare svoju nacionalnu i socijalnu emancipaciju.

Tito je pokrenuo proces stvaranja novih društvenih i državnih odnosa u svetu. Njegovo poimanje detanta i politike aktivne miroljubive koegzistencije zemalja, nezavisno od njihovog društvenog uređenja, izražava težnju da se oslobode sve društvene snage i njihove potencije za društveni progres, socijalne preobražaje i socijalizam u svetu.

V

Tito je revolucionar, marksist i političar koji svoju misao nije izlagao, strogo uzev, na akademski, već na životan način. Sva Titova misao je okrenuta samom životu, načinu njegovog revolucionarnog proizvođenja. Stoga njegova misao uvek upozorava i na opasnost od doktrinarstva, dogmatizma i diletantizma, uvek se zalaže za kriterijum pravog — istorijskog suda. U Titovoj političkoj misli treba tražiti pravu filozofiju revolucije, a u njegovom revolucionarnom delu — zbiljski smisao takve filozofije. Ta misao nadahnjuje ne samo Jugoslovene, nego i mnoge ljude i narode širom naše planete, mada će Titovo delo i misao tek posle njegove smrti dobiti mnogo širu i dublju naučnu i teorijsku ocenu i valorizaciju.

Tito je, poput Anteja, već decenijama neraskidivo vezan za sudbinu svoje zemlje, njene revolucije, njenih ljudi, naroda i narodnosti. Na nauci je da odgovori na pitanja: kakva je to »magična moć« bila u tom čoveku koja je plenila radne mase i narode i uvek ga potvrđivala kao vođu revolucije, Partije i države? Kako je taj čovek uspeo da raspali Prometejev oganj u srcima ljudi, da u njima probudi neugasivu težnju za postignuće gotovo neostvarljivih ciljeva, spremnost da jurišaju na nebo? Da li, možda, time što je, »ukravši vatru s neba«, osvetlio put svojim narodima i zauvek potkopao veru u moć bogova: nebeskih i ovozemaljskih. Nije li, u znak zahvalnosti i poštovanja prema tom čoveku, i nikla pesma o onom »svemu što je u pepelu na dnu naših srca skrito, u vatru je razbuktao drug nam Tito, Tito . . .« Ta prometejska veza naroda i Tita, i revolucije i Tita, dobila je jedno novo značenje: ličnost i istorija spojili su se u svojoj uzajamnoj identičnosti. Titova istorijska uloga nije se realizovala ni kao »kult« institucija i sistema, niti kao »lični kult«, nego kao autoritet u onom smislu kako je nekada pisao Engels. »Kult« i »autoritet« se ne razlikuju samo kao pojmovi, već u prvom redu kao praksa koja stoji iza njihovih određenja. Stoga će istoričari i naučni-

Digitized by Google

ci, na Titovom primeru, moći da obogate dosadašnja saznanja o pitanju uloge ličnosti u istoriji.

Snaga Titovog velikog autoriteta i ugleda, svakako, leži u njegovom ukupnom revolucionarnom delu i misli, ali — bar se nama tako čini — ni to delo ni ta misao ne bi zadobili onaj univerzalni značaj i dignitet da ih njihov tvorac, kao revolucionar i marksist, nije duboko prožeo istinskim humanizmom. Nadasve, humanizmom koji je zračio iz same Titove ličnosti.

»Treba znati — rekao je Tito 1957. godine u svom govoru u Zrenjaninu — ući u lični život čovjeka i razumjeti njegove teškoće, jer svaki je čovjek čitav svijet za sebe, biće koje ima veselih i tužnih trenutaka u životu. Nije za to potrebno biti neki psiholog; dovoljno je biti čovjek, imati srce i osjećati za ljude. Mi nismo, razumije se, neki samarićani: ali, mi smo komunisti, a komunisti moraju u prvom redu biti humanisti. Oni moraju da shvate da su ljudi koji moraju biti u službi svome narodu. A u čemu je sreća i život ljudi, to ja ne mogu ocijeniti; ni ja, niti ko drugi. Čitav narod zna u čemu je njegova sreća i to mora za nas biti putokaz.«

Tito je imao veliki autoritet, moć uticaja i nepodeljeni ugled za sve vreme dok se nalazio na najodgovornijim položajima u Savezu komunista, našem društvu i državi, ali, zahvaljujući humanizmu njegove vlastite ličnosti, on nije prekoračio granicu koja bi dovodila u pitanje integritet drugih ličnosti i ljudsko dostojanstvo, nisu ga opijali ni slava ni velika priznanja, niti je sebe smatrao usrećiteljem ljudi i naroda. Bio je i ostaće jedinstven i neponovljiv — naš Tito.

To je pokazao i poslednji oproštaj od njega, ali ne samo naših ljudi i naroda. Koliko je Tito cenjen i poštovan u svetu, pokazala je ne samo njegova sahrana po nezapamćenom broju prisutnih svetskih lidera i političara, nego i sve ono što je rečeno i napisano tih tužnih dana o Titu i Jugoslaviji širom sveta. Zašto je to tako kad se zna da je današnji svet podeljen, da je njegova stvarnost vraški složena i zamršena, da su međunarodni odnosi ozbiljno ugroženi i poremećeni?

To tek treba šire analizirati, ali moguće je, verovatno, više odgovora na takvo pitanje, u zavisnosti od toga ko ih daje, ali se teško može poreći njihov zajednički imenitelj: ljudi i narodi širom sveta imaju svoje pamćenje o Titu. Neko Tita pamti kao Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke i partizanske vojske Jugoslavije, koja se borila protiv fašizma dok je cela Evropa stenjala pod Hitlerovom čizmom, kao istorijsku ličnost Drugog svetskog rata; neko kao Predsednika jugoslovenske socijalističke države i Komunističke partije, koji je hrabro i odlučno rekao Staljinu — ne; neko kao neimara samoupravnog socijalizma — socijalizma sa ljudskim likom; neko kao

Digitized by Google

osnivača pokreta nesvrstanosti — jedine realne alternative blokovskoj podeljenosti sveta; neko kao najdoslednijeg borca za mir, društveni progres i socijalizam — kao poslednjeg velikog stegonošu slobode ljudi i narodâ ovog stoleća. Mnogi, opet, pamte Tita po svemu tome zajedno, jer je skoro pune četiri decenije prisutan na svetskoj sceni, a pamćenje naroda o svom savremeniku daje njegovoj ličnosti istorijski dignitet, čini ga čovekom njihove epohe, građaninom sveta.

A sve što je rečeno o drugu Titu i Jugoslaviji ovih poslednjih dana još više obavezuje naše komuniste, radne ljude, narode i narodnosti da istraju na Titovom putu.

Digitized by Google

Proglas Centralnog komiteta SKJ i Predsedništva SFRJ

Radničkoj klasi,
radnim ljudima i građanima,
narodima i narodnostima
Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

Umro je drug Tito.

Dana 4. maja 1980. godine u 15.05 časova u Ljubljani prestalo je da kuca veliko srce Predsednika naše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Predsednika Predsedništva SFRJ, Predsednika Saveza komunista Jugoslavije, Maršala Jugoslavije i Vrhovnog komandanta oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Josipa Broza Tita.

Teški bol i duboka tuga potresa radničku klasu, narode i narodnosti naše zemlje, svakog našeg čoveka, radnika, vojnika i ratnog druga, seljaka, intelektualca, svakog stvaraoca, pionira i omladinca, devojku i majku.

Čitav ljudski vek Tito je borac za interese i istorijske ciljeve radničke klase i svih radnih ljudi, za najplemenitije ideale i težnje naših naroda i narodnosti. Tito je naš najdraži drug. Sedam decenija goreo je u revolucionarnom radničkom pokretu. Šest decenija jačao je redove jugoslovenskih komunista. Više od četiri

Digitized by Google

decenije vršio je na najdostojniji način najodgovorniju dužnost u našoj Partiji. Bio je herojski vođa u velikoj narodnooslobodilačkoj borbi i u socijalističkoj revoluciji. Tri i po decenije stajao je na čelu naše socijalističke države i uveo našu zemlju i našu borbu za novo ljudsko društvo u svetsku istoriju, iskazujući se i potvrđujući i sam kao naša najveća istorijska ličnost.

U najsudbonosnijim razdobljima našeg opstanka i razvitka Tito je smelo i dostojno nosio proletersku zastavu naše revolucije, ustrajno i dosledno vezan za sudbinu naroda i čoveka. Borio se celim svojim životom i delom, živeo žarom i humanizmom velikog revolucionarnog pregaoca i narodnog vođe.

Tito nije bio samo vizionar, kritičar i tumač sveta. On je sagledavao objektivne uslove i zakonitosti društvenih kretanja, pretvorio velike ideale i misli u akciju milionskih narodnih masa koje su, s njim na čelu, ostvarile epohalne progresivne društvene preobražaje.

Njegovo revolucionarno delo biće za sva vremena upisano u istoriju naroda i narodnosti Jugoslavije i u istoriju slobodoljubivog čovečanstva.

U najtežim uslovima stare Jugoslavije, proganjan i zatvaran, Tito je bio primer nepokolebljivog revolucionara. Prošao je sve teškoće rasta naše Partije. Organizovao je partijske redove i masovne organizacije, vodio štrajkove, političke borbe i akcije. Borio se protiv sektaštva, frakcionaštva i oportunizma. Osposobljavao je komuniste za rad u masama. Posvećivao posebnu pažnju omladini i radu komunističke omladine Jugoslavije. Znao da se našim radničkim pokretom ne može rukovoditi spolja, niti iz ma kojeg međunarodnog centra. Bio je uveren da samo samostalna i jedinstvena partija može odgovoriti svojim dužnostima prema svojoj radničkoj klasi i svom narodu. Uspeo je da reorganizuje, ojača i mobiliše malobrojnu Partiju u doba nastupajućeg fašizma, ukazujući da se samo partija koja je široko utemeljena u masama i zajedno sa njima može boriti za socijalističke ideale. Sledeći Titov put, komunisti Jugoslavije sticali su poverenje naroda, nalazeći se u prvim redovima boraca protiv reakcionarnog hegemonističkog režima stare Jugoslavije i protiv fašizma.

Kada je fašistički imperijalizam postao neposredna opasnost, kada je naša zemlja bila porobljena, kada se radilo ne samo o sudbini Jugoslavije, već i o budućnosti čovečanstva, drug Tito se ni jednog trenutka nije kolebao. Pod njegovim rukovodstvom Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije poveo je narode i narodnosti naše zemlje u borbu protiv nadmoćnog i do zuba naoružanog neprijatelja. Naša Partija se, kao klasna i nacionalna snaga, i u toj borbi poistovećivala sa težnjama i interesima naroda, spremna da i u tim najtežim trenucima do kraja deli sudbinu naroda.

Dok je cela Evropa bila porobljena, a fašizam bio na vrhuncu svoje moći, dok su armije Hitlerove Nemačke prodirale sve dublje na Istok, Narodnooslobodilačka vojska na čelu sa Titom stvo-

Digitized by Google

rila je slobodnu teritoriju usred porobljene Evrope. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije vezivali su desetine fašističkih divizija i svojom borbom postali snažan sastavni deo opšteg fronta antifašističkih savezničkih snaga.

U toj borbi izrasla je naša slavna Narodnooslobodilačka vojska koja je u završnim operacijama za oslobođenje naše zemlje brojala osamsto hiljada boraca. Svet se divio podvigu Titove prekaljene armije, svet se pitao kako je bilo moguće da nekoliko desetina hiljada komunista i revolucionarne omladine pokrene tako široke mase naroda Jugoslavije u njihovu najveću istorijsku bitku.

Naša Partija i drug Tito od samog početka dali su toj borbi karakter narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Drug Tito je znao da je za takvu borbu i pobedu potreban širok front narodnih masa.

Narodnooslobodilački odbori na oslobođenoj teritoriji i Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije postavili su temelje nove Jugoslavije. Do konačnog formiranja demokratske narodne federativne zajednice došlo je na Drugom zasedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu. Narodi Jugoslavije odlučnom borbom u oslobodilačkom ratu uzeli su svoju sudbinu u sopstvene ruke. Bez njihovog učešća nisu se mogli praviti više nikakvi planovi o njihovoj budućnosti.

U narodnooslobodilačkom ratu svaki naš narod i narodnosti borili su se za svoje vlastito nacionalno oslobođenje i za novu Jugoslaviju, slobodnu zajednicu bratskih i ravnopravnih naroda i narodnosti. Sadašnje i buduće generacije neće zaboraviti da je bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti zavetno opredeljenje naše revolucije i druga Tita. On se borio protiv politike nacionalnog ugnjetavanja u bivšoj Jugoslaviji. Suprotstavljao se pokušajima razbijanja zemlje. Uvek je bio čvrsto uveren da naši narodi i narodnosti mogu očuvati svoj opstanak i nezavisnost, slobodno i nesmetano izgrađivati socijalističke samoupravne odnose, samo oslanjajući se na socijalističko zajedništvo, solidarnost i uzajamnost. Drug Tito je isticao da nam je zajednički životni interes čuvati i učvršćivati jedinstvo i izgrađivati Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju kao zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti. Znao je da nas na to upućuje sudbinska povezanost, međusobna istorijska bliskost, vekovna borba protiv stranih zavojevača, osećanje da svako mora biti gospodar u svojoj kući. Rukovodio se marksističkim principima neraskidive povezanosti klasnog i nacionalnog. Nepokolebljivo se borio protiv nacionalizma i šovinizma, netrpeljivosti, dominacije i hegemonije jedne nacije nad drugom. Ustajao je protiv svih pojava unitarizma i separatizma.

Naše čvrsto socijalističko zajedništvo ostvareno kroz borbu i revoluciju trajna je garancija naše budućnosti. Sudbonosno značenje bratstva i jedinstva Tito je uvek naglašavao kao najveću revolucionarnu tekovinu koju treba čuvati kao zenicu oka.

Digitized by Google

Drug Tito je Vrhovni komandant i tvorac Armije, stvorene kroz borbu i uz ogromne ljudske žrtve. Poveo je narodnooslobodilački rat, nemajući ni oružja, ni vojnih škola, ni pozadine, ni fabrika. Postojala je, međutim, jasna linija Saveza komunista, čvrsta volja i odlučnost, patriotizam širokih narodnih masa da se ne prihvati okupacija, ropstvo i komadanje naše zemlje.

Tito je tvorac strategije i taktike naših oružanih snaga, vođa, inspirator i neposredni rukovodilac svih njihovih bitaka i pobeda. Sjedinjujući slobodarske težnje i revolucionarna stremljenja narodnih masa, Tito je u narodnooslobodilačkom ratu stvorio koncepciju i doktrinu opštenarodnog revolucionarnog odbrambenog rata u kojoj je svaki građanin vojnik i svaki vojnik građanin. Pod Titovim neposrednim rukovodstvom naše oružane snage, u posleratnom periodu, postale su deo socijalističkog samoupravljanja i pouzdan oslonac zaštite slobode i integriteta Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Tito je udario temelje i pravce razvoja opštenarodne odbrane i vojne nauke, u čijoj je osnovi njegova misao — „Tuđe nećemo, svoje ne damo".

Iz takvog revolucionarnog iskustva ostvarena je Marksova zamisao o naoružanom narodu prema kojoj su borbena spremnost oružanih snaga i homogenost njihovih redova garancija naše slobode i nezavisnosti, očuvanja bratstva i jedinstva, ravnopravnosti naših naroda i narodnosti i nesmetanog razvoja našeg socijalističkog samoupravljanja.

Drug Tito je tragao za dubljom i svestranijom suštinom i istinom o socijalističkom društvu. Verovao je u stvaralačku snagu radničke klase i radnih ljudi. Bio je uveren da socijalizam treba da bude u interesu radnog čoveka, da bude njegovo delo, da u državi radničke klase odlučujuću ulogu treba da ima sama klasa, a ne neko u njeno ime.

Celokupna naša borba oslanjala se na široke radne slojeve i iz njih crpila svoju snagu, iz koje je ponikao Narodni front kao delo najšireg okupljanja svih kojima su na srcu tekovine naše nesvrstane, samoupravne socijalističke zajednice bratskih naroda i narodnosti. Iz takve zamisli i iskustva u narodnooslobodilačkom ratu, stvaralačkom primenom marksizma, rodilo se socijalističko samoupravljanje. Drug Tito se stalno zalagao da samoupravno organizovani radni ljudi upravljaju sredstvima i uslovima rada, tokovima društvene reprodukcije i, preko delegatskog sistema, društvom u celini. Pamtimo reči druga Tita da „Fabrike radnicima, zemlja seljacima" nije neka apstraktna propagandistička parola, već čitav program socijalističkih odnosa.

Sa drugom Titom smo stekli samoupravljačko iskustvo od tri decenije. Naša praksa je pokazala da je socijalističko samoupravljanje podstaklo procese ukidanja svih oblika klasne vladavine, oslobađanje rada i punu afirmaciju ljudske ličnosti. Ono je podstaklo stvaralaštvo i inicijativu naroda i omogućilo brz društveno-ekonomski i kulturni razvoj naše zajednice, ubrzalo širenje socijalističke demokratije i prevazilaženje birokratsko-etatističkih

Digitized by Google

odnosa u svim oblastima društvenog života. Socijalističko samoupravljanje postalo je nezamenljiva tekovina naše radničke klase, naših naroda i narodnosti, osnova dalje izgradnje socijalističkog društva. Rukovodimo se Titovim rečima da naša revolucija mora ostati nepokolebljiva u osnovnim opredeljenjima, humana u nastojanjima da stalno proširuje prostore ljudske slobode i nepomirljiva prema onima koji bi želeli da ugroze njene tekovine i skrenu njene tokove.

Socijalističko samoupravljanje istovremeno traži i veliku odgovornost, solidarnost, duboki smisao za zajedništvo, negovanje i razvijanje kolektivnog rada i odgovornosti. To je jedna od poslednjih poruka koju je ostavio drug Tito.

Spoljna politika Titove Jugoslavije sastavni je deo najnaprednijih političkih opredeljenja savremenog sveta. Drug Tito nikada nije uzmicao pred pritiscima i bilo kojim međunarodnim nasiljem, zasnovanim na pravu jačeg. Jugoslavija je uvek bila odlučna u borbi protiv imperijalizma, nacionalnog ugnjetavanja, dominacije i hegemonije svake vrste.

Tito se snažno odupro podeli sveta na blokove. Tito je jedan od osnivača politike i pokreta nesvrstanosti. Miroljubivi svet je prihvatio politiku nesvrstanosti kao jedinu alternativu blokovskoj podeljenosti i nadmetanju oko sfera interesa i uticaja. Drug Tito je uvek imao u vidu da se putem nesvrstanosti u uslovima mira postiže najpouzdanija osnova za uspešnu borbu naroda i zemalja za nacionalnu nezavisnost, samostalnost i opšti društveni napredak u svetu.

Drug Tito je dao izuzetan doprinos međunarodnoj afirmaciji socijalističke Jugoslavije. On je bio neumorni graditelj ravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa među narodima i državama. Zahvaljujući njegovom zalaganju, Jugoslavija ima prijateljske odnose i razvijenu saradnju sa narodima i zemljama na svim kontinentima. Istaknuti državnici počastvovali su Tita imenom „građanin sveta". Šefovi država i vlada nesvrstanih zemalja, na Šestom samitu u Havani, posebnom rezolucijom jednoglasno su odali veliku zahvalnost drugu Titu za njegov dvadesetogodišnji neumorni rad na afirmaciji i razvoju politike i pokreta nesvrstanosti. I miroljubiva međunarodna javnost je neprekidno izražavala priznanje drugu Titu za njegovu odlučnost i doslednost na razvijanju nesvrstanosti i očuvanju njenih izvornih principa.

Tito je postao simbol našeg doba, doba nacionalnog i ljudskog oslobođenja, kada na svetsku scenu sve više stupaju novooslobođene i nezavisne zemlje i narodi.

Tito je bio postojan i siguran prijatelj svim narodima i oslobodilačkim pokretima koji su se borili za svoje nacionalno oslobođenje. Inspirisani od Tita uvek smo dosledno pružali i pružaćemo pomoć i podršku narodnooslobodilačkim i drugim progresivnim pokretima svuda u svetu.

Digitized by Google

Jugoslavija će i dalje odlučno slediti ovaj Titov put.

Drug Tito je bio odlučan branilac prava svakog naroda i revolucionarnog pokreta na sopstveni, originalan, nezavisan put u izgradnji socijalizma. On se odlučno borio da se politička linija svake partije izgrađuje u skladu sa sopstvenim nacionalnim uslovima. Istovremeno je isticao da se internacionalistička solidarnost može zasnivati samo na osnovama pune ravnopravnosti, nezavisnosti i samostalne odgovornosti svake partije svojoj radničkoj klasi i svome narodu.

Tito je nepokolebljivo tražio da se odnosi između komunističkih i radničkih partija i pokreta zasnivaju na ravnopravnosti, nemešanju, samostalnosti, odgovornosti svake partije pred svojim narodom i pred svojom radničkom klasom. Socijalizam se može razvijati kao svetski proces samo ako se oslobode sve snage progresa i prihvate različiti putevi borbe za socijalizam kao objektivne zakonitosti. To je bio Titov doprinos međunarodnim odnosima i jačanju radničkog i progresivnog pokreta u celini.

Narodi i narodnosti Jugoslavije,
radnici, radni ljudi i građani,
pripadnici oružanih snaga, omladino,

U svemu što je Jugoslavija danas, sa čim se ponosimo, što razvijamo i što smo odlučni svim silama braniti — nalazi se Titovo delo: socijalistička federativna zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje, nesvrstanost, naša nezavisnost, napredak i izgradnja naše zemlje, čvrstina naše Armije, opštenarodna odbrana i društvena samozaštita. U svemu se nalazi revolucionarni i stvaralački genij Titov.

Bio je hrabar, postojan, pravedan i čovečan. Svi smo ponosni na Titov istorijski lik. Tito nije samo heroj oslobodilačkog rata i neimar socijalističke izgradnje, on je mnogo više — simbol, inspiracija, primer koji podstiče i hrabri. Tito je nepresušni izvor revolucionarnih nadahnuća.

Komunisti Jugoslavije,

Obavezni smo prema Titu, našem i njegovom delu, prema narodima i narodnostima, radničkoj klasi, radnim ljudima i građanima Jugoslavije, prema progresivnim ljudima i prijateljima širom sveta, prema istoriji!

Samo jedinstvom, pojačanim kolektivnim radom, odgovornošću i punom mobilnošću Saveza komunista možemo ispuniti golemu prazninu koja je smrću druga Tita ostala u našim redovima!

Digitized by Google

Građani Jugoslavije,

Josip Broz Tito, radnički borac, vojnik revolucije, sin naroda, građanin sveta, u svojoj punoj revolucionarnoj i ljudskoj meri nosio je u srcu radničku klasu, narod i čoveka.

U našoj domovini, u ovom trenutku svečane tišine, kucaju srca koja je voleo i koja ga vole, trepere njegovim zanosom i njegovom opšteljudskom plemenitošću.

Čast je pripadati revoluciji i vremenu u kome je delovao drug Tito, pripadati zajednici koju smo s njim stvarali na bojnom polju i gradili u miru. Čast je pripadati zemlji koju je on tako sjajno predstavljao. Čast je i ponos imati u svojoj istoriji Tita.

Bilo je časno boriti se i živeti s Titom.

Današnje i buduće generacije, duboko zahvalne drugu Titu, nastaviće njegovo neumrlo delo.

4. maja 1980. godine
u 18 časova

CENTRALNI KOMITET
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

PREDSEDNIŠTVO
SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE
REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

Digitized by Google

Stevan Doronjski

Reč na sahrani druga Tita

Okupljali smo se mi, komunisti Jugoslavije, u raznim okolnostima koje nam je nametalo vreme i istorija, u situacijama surovim i dramatičnim. Imali smo i časove radosti i pobeda.

Sastajali smo se decenijama pod Titovim rukovodstvom, radi dogovora o redovnim ili sudbonosnim pitanjima naše zemlje. Ovoga puta, na žalost, sastali smo se u tužnom povodu da iskažemo svoje poštovanje i zahvalnost čoveku koji je toliko mnogo učinio i značio za našu Partiju i naš narod. Za sve to dugo i dramatično vreme od šest punih decenija u našoj Partiji delovao je odlučan i hrabar, visoko moralan čovek, borac i rukovodilac, koji je generacije i generacije nadahnjivao svojim primerom do poslednje iskre svoga života — drug Tito.

Komunistička partija Jugoslavije je baš u tom periodu zauzela svoje mesto u istoriji. S Titom smo prošli najsudbonosnije dane u borbi za socijalno i nacionalno oslobođenje. Učinili smo dela, kakvih je malo u istoriji i kojima svet odaje priznanje.

Drug Tito je oblikovao platformu i program jugoslovenske revolucije. Mnogo više od toga, on je taj program i ostvario, nalazeći se na čelu jedne hrabre i poletne organizacije jugoslovenskih komunista koja je bila uvek spremna i na najveće žrtve.

Digitized by Google

Nije lako nacrtati Titovu ličnost, njegov izuzetno sadržajni i dugi borbeni vek, koji se idealno izjednačava sa istorijom jugoslovenske revolucionarne borbe za poslednjih šest decenija.

Govoreći jednom prilikom o svom životu, drug Tito je rekao da on nije bio lak, ali da ga je živio radosno, da, u celini uzev, ne bi ni sad drugi izabrao.

Josip Broz, sedmo dete svojih roditelja, rodio se u malom zagorskom mestu Kumrovcu, u kraju gde su pre pet vekova kmetovi i seljaci hrabro jurišali pod vođstvom Matije Gupca za »opštu slobodu i stalešku jednakost, opšte plaćanje poreza i opštu obavezu za odbranu domovine...«. I drug Tito je vodio narod u borbu za »opštu slobodu i stalešku jednakost«, za odbranu domovine. Gupca su neprijatelji pogubili, stavljajući mu usijanu krunu na glavu. Nema ni broja koliko je neprijatelja ucenjivalo i tražilo Titovu glavu i namenjivalo mu gubilište. Kao i njegov zemljak Matija Gubec, i Tito je rođenjem smešten na glavni tas seljačkog sina, potonjeg metalskog radnika, na tas obespravljenih i golorukih, na tas neravnopravan u odnosu na onaj drugi koji je na istoj vagi života nosio domaće vlastodršce. Za razliku od svoga tragičnog zemljaka Matije, koji nije uspeo da se otme nedaćama siromaštva i neukosti, Tito nije upoznao za svoga života poraze. Ne zato što ih nije bilo ili moglo biti, nego zato što ih nije priznavao! Dokle god je čovek živ — uče nas on i njegovo delo — postoji i nada u mogućnost izlaska iz nevolja.

Pre 70 godina dobio je radničku knjižicu i člansku kartu Socijalističke partije. Jedva je imao 21 godinu kada je zbog antiratne propagande uhapšen i odležao neko vreme u Petrovaradinskoj tvrđavi, u čijim je vlažnim i tamnim ćelijama i budan snevao o znanim mu povorkama koje se neodoljivo valjaju pod plamtećim stegovima.

Svoje mladalačke snove Tito je revolucionarnim delom izborio i oživotvorio. Učesnik je Oktobarske revolucije, inicijator i organizator mnogih borbenih radničkih akcija u zemlji, rodonačelnik borbe protiv svih frakcija, a za jedinstvo partije, hrabar u svim bitkama, uvek uspravan i uzdignutog čela.

Njegovo držanje pred policijom i na sudu u Zagrebu 1928. godine, kada je rekao: »Ne osjećam se krivim... jer ne smatram ovaj sud kompetentnim, za mene je kompetentan samo sud Partije...«, nadahnjivalo je to hrabrošću mnogobrojne generacije do današnjeg dana. Ni izveštač građanskog lista koji je pratio to suđenje, impresioniran držanjem druga Tita, nije mogao a da ne prizna: »Njegovo lice ima nešto on onih fizionomija koje podsećaju na čelik.« Osuđen na pet godina robije, drug Tito je u zatvoru bio revolucionar i aktivista — učio, prevodio, organizovao, štrajkovao, drugovao, hrabrio.

Našavši se u Moskvi početkom 30-tih godina kao predstavnik Komunističke partije Jugoslavije, Tito je predavao na Međunarodnoj lenjinskoj školi za kadrove stranih zemalja. Ostaje neispitano kako, kada i gde se on mogao spremiti za ovakve i još

Digitized by Google

kompleksnije zadatke kada je njegov život uvek bio samo borba, dužnost, briga i žrtva. Koliko je samo ilegalnih imena morao promeniti, koliko legitimacija i pasoša, koliko mesta legalnog i ilegalnog boravka, koliko je poternica i ucena za njim pokrenuto!

U svojoj 45. godini, posle 27 godina borbe u radničkom revolucionarnom pokretu, Josip Broz se našao na najodgovornijim zadacima u svom životu. Stao je na čelo Komunističke partije Jugoslavije 1937. godine u sudbonosnim danima, uoči Drugog svetskog rata. Do tada je neefikasnost našeg radničkog i komunističkog pokreta, uprkos subjektivnoj hrabrosti i odanosti revoluciji njenih kadrova, dovela do krize njegove ideološke baze, strategije i politike. Od tada je, pune četiri decenije, u našem pokretu dolazila do izražaja Titova snažna volja, jasna misao, odlučan i hrabar stav, u svim prelomnim trenucima i odlukama.

Drug Tito je tesno sarađivao sa najvećim ličnostima revolucionarnog pokreta u Trećoj internacionali: Pikom, Toljatijem, Dimitrovom, Kuusinenom i drugima. Bilo je to sudbonosno vreme, vreme latentne krize u radničkom i komunističkom pokretu, krize koju je pothranjivao birokratski dogmatizam, sklerotizirao revolucionarni polet, sapinjao revolucionarni zanos. U to vreme antifašizam je predstavljao ne samo mobilizatorski faktor da ljudski rod preživi, već i putokaz u drukčije, demokratskije i pravednije odnose među ljudima.

Svi smo mi imali prilike da upoznamo duboki smisao koji je drug Tito imao za realan život i tačno osećanje mere. Oduvek se suprotstavljao receptima i dogmama, on je kao niko umeo da u opštem sagleda pojedinačno, kao i ono najindividualnije u kolektivnom. Ta moć druga Tita nije bila nešto naučeno, sam je on bio jedan od tih proletera, eksploatisanih i poroblјenih, proganjanih i osuđivanih. Njegovo vizionarstvo je i proizlazilo u stvari iz životnog mu iskustva, iz sposobnosti da život uvek gleda maksimalno otvorenih očiju i budnih čula. Brojne strateške odluke od prelomnog značaja za našu revoluciju nosile su uvek utisnut u sebi pečat njegovog umeća da realno i dalekovido sagleda pojave, misli o njima i donosi zaključke na osnovu svojih životnih saznanja, ali i na osnovu sposobnosti da poveže u organsku celinu i vrlo udaljene elemente istorodnih tendencija i kretanja. To ukazuje, dakako, i na, neviđenu u nas, snagu njegove ličnosti.

Borbu protiv frakcija u Partiji započeo je 1928. godine u Zagrebu. I tek kad je došao na čelo Partije, pošlo mu je za rukom da je okonča. On nije vršio nikakve progone frakcionaša. On je pred sve komuniste postavio jasne ciljeve i zadatke. Jedinstvo akcije je postalo njihova posledica. Zahvaljujući tako postignutom jedinstvu, Komunistička partija Jugoslavije je i mogla uspešno proći kroz sve oluje vremena i okršaje.

Izuzetno važna i dalekovida je bila orijentacija druga Tita da se u Partiju primaju ljudi koji uživaju poverenje sredine gde

Digitized by Google

žive i rade, oni koji uživaju ugled poštenih i borbenih ljudi. Takvi ljudi su i postajali članovi Partije. Oni su imali uticaja na ljude oko sebe zahvaljujući svojoj borbenosti, a naročito svom ličnom životu. Njihov visoki moral i svest rečito pokazuje činjenica da je od 12.000 članova, koliko je Komunistička partija imala uoči rata, 9.000 poginulo u narodnooslobodilačkoj borbi. To je komuniste u očima masa učinilo ljudima dostojnim poverenja.

Zaključujući Petu zemaljsku konferenciju, uoči napada Hitlerove Nemačke i fašističke Italije na Jugoslaviju, usred najdublje ilegalnosti, Tito je rekao: »Drugovi, pred nama su odlučujući dani. Naprijed sada u konačnu borbu. Iduću konferenciju moramo održati u oslobođenoj zemlji i od tuđina, i od kapitalista.« Tita nije zbunila tama pretećeg fašizma, niti ga je impresionirala sila njegovog oružja.

Kada je naša zemlja bila pregažena, izdana, raskomadana, kada su po njoj vrveli okupatori, kvislinzi i petokolonaši, rukovodstvo Partije, na čijem je čelu bio drug Tito, hladnokrvno je donelo odluku o podizanju sveopšteg ustanka, o neprestanim borbama kao načinu omasovljenja ustanka i njegovog prerastanja u ratnom činioca s kojim moraju računati i neprijatelji i saveznici.

Bilo je to više nego hrabrost i više nego vizionarstvo!

Komunistička partija Jugoslavije je bila jedina koja se izjašnjavala za jedinstvo Jugoslavije i koja je razvila borbu u svim zemljama Jugoslavije.

Danas se tek može videti od kakvog je dalekosežnog značaja bila odluka da se svuda na oslobođenoj teritoriji, umesto starih organa vlasti, stvaraju novi — narodnooslobodilački odbori, od kakvog su istorijskog značaja bile odluke AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine, o stvaranju jednog predstavništva svih naroda i narodnosti Jugoslavije, kao i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Nacionalno pitanje za druga Tita bilo je centralno pitanje revolucionarne borbe i jedinstva Jugoslavije. Isticao je da svaka nacija treba da preuzme odgovornost za svoju sudbinu, a Komunistička partija treba da bude avangarda i da nastoji da postane osnovna snaga nacije, da podstiče na saradnju i veze sa drugim narodima i narodnostima.

U ovoj, za Jugoslaviju sudbonosnoj orijentaciji, nalazi se i klica osnova i principa saradnje naše zemlje sa drugim narodima i državama, principa samostalnosti i nemešanja u stvari drugih, što je aktuelno i za odnose među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama.

Titu i našoj Partiji bilo je jasno da ne može biti masovne borbe ako mase nisu svesne da se bore i za bolji i pravedniji život. I to uprkos postojećoj tezi u međunarodnom komunističkom pokretu da se antifašistička borba ne sme vezivati sa socijalnom revolucijom. To je bilo fundamentalno pitanje našeg revolucionarnog antifašističkog ratovanja. Otuda smo mogli kre-

Digitized by Google

nuti već s početka na opštenarodni ustanak, a ne na diverzije, otuda nismo morali čekati da budemo oslobođeni od drugih.

Pri tome je naša revolucija bila svesna svojih međunarodnih obaveza, kako onih internacionalističkih, tako i onih širih, koje su se ticale zajedničke borbe protiv fašizma uopšte. Ona je vezivala za sve vreme rata 30-tak nacifašističkih i drugih okupatorskih i kvislinških divizija, — tri puta više nego što ih je bilo na Afričkom frontu.

Godina 1948. bila je isto tako jedna od prelomnih u istoriji našeg pokreta pod rukovodstvom druga Tita. Postavilo se ovog puta pitanje odnosa među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama, pitanje nezavisnosti, ravnopravnosti, poštovanja suverenosti i samostalnog puta u razvoju socijalizma. Tito se ni tada nije priklonio, ni pokorio. On je verovao u revolucionarnu istinu i u pravdu. Nije pravio ustupke u pitanjima tako značajnim za sudbinu naše zemlje, pa i za budućnost međunarodnog komunističkog pokreta.

Iz humanog karaktera naše revolucije, njene masovnosti, iz iskustava narodnooslobodilačkih odbora, iz vere u snagu masa, rodilo se, pre tri decenije, naše samoupravljanje. Drug Tito je obeležio početak toga istorijskog puta evocirajući i čineći praksom čuvenu Marksovu parolu: »Fabrike radnicima«. To je ogromno doprinelo čvrstini naše višenacionalne zajednice i obezbedilo demokratsku i humanističku sadržinu socijalizma.

Drug Tito je znao i osećao da u teškim vremenima koja su prošla, ali i za vremena koja su na vidiku, Partiji nije, radi jedinstva revolucionarne akcije dovoljna samo disciplina. Potrebno joj je i oživotvorenje maksimalno moguće demokratičnosti kao i poštovanje partijskog javnog mnenja od strane foruma. Nije slučajno drug Tito, budući uvek za čvrstu disciplinu, bio istovremeno protiv »sečenja glava« ljudima koji u svom radu čine izvesne greške. Taj princip drugarstva i poverenja, humanističkog odnosa prema čoveku, ostaje kao naše dragoceno nasleđe.

Biću socijalističke Jugoslavije tuđe je vezivanje za bilo koji blok. To je Tito jasno video i duboko je verovao da već samo postojanje blokova povećava ugroženost sveta. Zbog toga je i stupio u istorijsku akciju, kao jedan od osnivača nesvrstanog pokreta. U istom duhu drug Tito je isticao nužnost ravnopravnih odnosa među komunističkim partijama i socijalističkim zemljama.

Zato je drug Tito simbol ne samo za nas, već i u širokim svetskim razmerama: simbol humanog socijalizma, slobodne misli, stvaralaštva, simbol borbe za pravdu, za bratstvo i jedinstvo, simbol za ravnopravne odnose, za svet bez rata.

Drug Tito ostaje, u našim osećanjima i u istoriji, neponovljiv primer.

Tito fizički odlazi iz naše sredine. Iz naših redova odlazi revolucionar i ratnik, radnik i državnik, Vrhovni komandant i Predsednik, odlazi čovek koji je oličavao našu smelost i našu borbu, našu volju i naše težnje, naš mir i našu slobodu, drug naš voljeni — Tito.

Digitized by Google

Neće više biti onog glasa koji je tako često govorio u naše ime, koji je u teškim trenucima podizao našu borbenost i moral, snažio naša uverenja, radovao se sa nama našim uspesima, ali i oštro uočavao slabosti i smetnje koje bi mogle ugroziti naš razvoj i stvaralaštvo masa.

Rastajemo se fizički od druga Tita. Ali, ostaju njegova dela i njegove ideje kao trajni putokaz naše borbe. Ostaju naše obaveze i odgovornosti da dalje radimo na velikom delu koje smo sa Titom stvarali.

Tito odlazi, ali ostaće naša neizbrisiva ljubav i poštovanje prema njegovoj velikoj ljudskoj i državničkoj figuri. Nadahnjivaće nas njegova neustrašiva snaga volje i odlučnost u akciji. Učio nas je svojim velikim primerom da delimo sudbinu sa svojom zemljom i narodom.

Rastajemo se od Tita. Ali, on nam je ostavio odgovor na pitanja koja nam se i u ovom trenutku postavljaju — ko smo, šta smo, kako ćemo nastaviti naš put, održati se i napredovati. Mi smo sa Titom dovoljno sazreli i očvrsnuli u svesti da možemo opstati kao čvrsta i monolitna zemlja samo kao ravnopravna socijalistička zajednica svih naših naroda i narodnosti, kao društvo samoupravljača u kojem je radni čovek i njegov interes merilo socijalističkog i društvenog napretka, da je naša budućnost u tome da ostanemo nesvrstana Jugoslavija, da budemo svoji na svojoj zemlji, uprkos svim neprilikama i olujama koje bi nas mogle zadesiti. Bratstvo i jedinstvo, samoupravljanje i nesvrstanost su tri temeljna principa na kojima je počivala i počiva i na kojima će se i dalje odlučno razvijati Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

Danas, naša sudbina je u našim rukama. Ona je postala naša svest, naše srce i naš um. Nezavisna socijalistička zajednica bratskih naroda, zemlja aktivna u borbi za mir, za svestranu međunarodnu saradnju na principima ravnopravnosti i nezavisnosti naroda, to će i dalje biti Titova i naša Jugoslavija.

Rastanak sa drugom Titom zadaje bolan udarac srcima svih naših ljudi. Srcima mnogobrojnih ljudi sveta koji su ga poznavali ili slušali o njemu. Tito je istinski čovek ovog veka, čovek epohe kako su ga ovih dana nazvali poštovaoci u svetu. Ponosimo se što smo Titovi savremenici. Prema onome što je ostavio iza sebe Tito je i čovek iz budućnosti. Nema te sile koja bi mogla da pomrači njegovo delo, da pomrači baklju koju je tako dugo nosio i proneo kroz mnoge tame i nevremena.

U ovom teškom trenutku stojimo pognutih glava u znak dubokog poštovanja. Stojimo čvrsto zbijeni pred odgovornošću koju samo ujedinjeni možemo ispuniti. Naslednici Titovog dela biće ne samo savremenici već i generacije koje će nastupati, nadahnute Titovim primerom i borbom.

Pred nama je ogromna moralna obaveza da nastavimo to veliko delo i da potvrđujemo naše reči novim rezultatima.

Veliko hvala i slava drugu Titu!

Digitized by Google

Lazar Koliševski

Poslednji oproštaj od druga Tita

Za radničku klasu, za sve radne ljude i građane, za Savez komunista Jugoslavije, za našu omladinu i pripadnike oružanih snaga širom naše samoupravne socijalističke zajednice, došao je najbolniji trenutak, trenutak oproštaja od druga Tita.

Danima su, dragi druže Tito, milioni naših ljudi nemo, s najvećom zebnjom, ali i živom nadom pratili Tvoju poslednju borbu. Iz dubine svojih duša želeli su da i ovoga puta odneseš pobedu. Do poslednjeg Tvog daha verovali su u čudo, u nemoguće. Nikad nisi ustuknuo pred silama zla. Priklonio si se tek pred neumitnim zakonima prirode, posle skoro devet decenija života ispunjenog podvizima i stradanjima, neuporedivim samoodricanjem i stalnom borbom u koju si neštedimice ulagao sve svoje snage.

S tim mislima i osećanjima opraštamo se danas od Tebe svi mi, Tvoji drugovi i saborci, Savez komunista Jugoslavije kome si utisnuo pečat svoje ličnosti, radnička klasa naše zemlje iz čijih si nedara izrastao, radni ljudi i građani svih naših naroda i narodnosti.

U ovom bolnom trenutku, pred senima svog legendarnog Vrhovnog komandanta, slavni borci Narodnooslobodilačke vojske Ju-

Digitized by Google

goslavije spustili su na pola koplja 365 zastava ratnih brigada, od kojih 341 jugoslovenska, 21 italijanska, 1 ruska, 1 francuska i 1 bugarska, formiranih na našem tlu.

Rečima se ne može izraziti bol što odlaziš od nas, ali ni ponos što smo Te imali, što nas je takav velikan istorije decenijama sigurno vodio, što smo zajedno gradili, razvijali i jačali revolucionarnu avangardu radničke klase, što smo povezali, okupili i vodili milionske mase svih naših naroda i narodnosti u pobedonosnu Narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju, za ostvarenje njihovih socijalnih i nacionalnih prava i interesa, srećnijeg društva i humanijih ljudskih odnosa, bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima. Zajedno smo smelo krčili puteve našeg socijalističkog samoupravnog društva i svestranog jačanja federativne zajednice.

Sada ostajemo bez Tebe, ali čvrsto ujedinjeni i spremni da zauvek i mi, i mlade generacije koje iza nas dolaze, koračamo smelim vizionarskim putevima koje smo zajedno s Tobom probijali od prvih dana revolucije u svim borbama, iskušenjima i uspesima. Pronalazili smo najbolja rešenja za ispunjenje Tvojih zamisli u interesu izgradnje naše bolje sutrašnjice, u razvijanju uskih veza saradnje i prijateljstva sa narodima širom sveta i u interesu jačanja mira, bezbednosti i međunarodne saradnje. Sa nama i svet ostaje bez svog velikog građanina, neumornog borca za mir i simbola u kome su izražene ne samo nade već i mogućnosti prevazilaženja iskušenja kroz koja prolazi.

Kada si došao na čelo naše slavne Partije pre 43 godine zaorao si novu i duboku brazdu u istoriji svih naših naroda i narodnosti. Svemu što su naša Partija, radnička klasa, radni ljudi i građani ostvarili na putu ljudske i nacionalne slobode dao si najveći i odlučujući lični doprinos. Pod Tvojim odlučnim i sigurnim vođstvom nismo znali za poraze ni onda kada su bitke i stremljenja značili juriše na nebo. Rečima i delom si nas učio kako da rešavamo i najsloženije zadatke koji su se pred nas postavljali.

Od zaostale zemlje koja je do nedavna služila stranim silama kao moneta za potkusirivanje, nemoćne pred stranim osvajačima i zavojevačima, razarane nacionalnim ugnjetavanjem i eksploatacijom, bedom i nemaštinom, stvorena je, borbom koju si predvodio gotovo pola veka, nova, Titova Jugoslavija, društvo i sistem koji su po mnogo čemu nova reč istorije.

Čvrsto si koračao na našem čelu dok smo izgrađivali i izgradili našu zajednicu, od 1941. godine, preko Prvog i Drugog zasedanja AVNOJ-a, do sadašnjeg ustavnog uređenja. Bez takve zajednice je naše postojanje postalo nezamislivo. U borbi i pregalaštvu za njenu sreću i prosperitet Tvoje delo će uvek biti sa nama kao podstrek, putokaz, snaga i inspiracija.

Stvorili smo novu i originalnu društvenu zajednicu zasnovanu na demokratskim i humanističkim osnovama socijalističkog samoupravljanja, na bratstvu i jedinstvu svih naših naroda i na-

Digitized by Google

rodnosti. To su osnove na kojima stalno jača njeno samopouzdanje i čvrstina koju nikakve sile ne mogu slomiti. To je zajednica kojom se njeni članovi ponose, koja nadaleko zrači svetlim principima humanizma, ljudske solidarnosti, mira i bratske saradnje, ravnopravnosti i uzajamnog poštovanja ljudi, naroda i zemalja. Ta je zajednica plod naših stremljenja i borbe koji će dugo u istoriji nositi obeležje Tvoje ličnosti, a vreme u kome je nastala ostaće u svesti naših naroda i narodnosti kao Titova epoha. Za sve to Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija ostaće Ti, dragi druže Tito, večito zahvalna.

S Tobom smo radili i gradili kao da će večito biti mir i spremali se kao da će sutra biti rat. Te Tvoje reči najdoslednije smo pretvarali u delo osposobljavajući se da branimo svaku stopu naše zemlje, čuvajući našu slobodu, naš socijalistički samoupravni sistem, suverenitet i nezavisnost naše zemlje od svakog ko bi na nju posegao. Uvereni smo da ćemo Ti se, postupajući i dalje tako, najdoslednije i najbolje odužiti.

Kao što si sliku naše današnje društvene zajednice sagledao još u vreme najcrnje reakcije, fašističkog divljanja i terora, u otporima svim vrstama pritisaka i pokušaja mešanja u naše unutrašnje stvari, u vreme najzaoštrenijeg vrtloga hladnog rata i blokovske konfrontacije, pronalazio si i u drugim teškim prilikama puteve mira i širio ih. Sagledao si istorijsku viziju politike nesvrstanosti kao jedine alternative savremenog sveta suočenog sa opasnostima nuklearne katastrofe i praktično si se neumorno borio za njenu nezamenljivu ulogu u savremenim međunarodnim odnosima. Tvoje ime i aktivnost su ugrađeni u sve rezultate i dostignuća politike nesvrstanosti i u afirmaciju njenih principa i puteva u budućnosti.

Nepokolebljivo uvereni da su naše postojanje i budućnost jedino na Tvom putu, pružaćemo i dalje ruku prijateljstva, ravnopravnosti i saradnje svakome u svetu, kao što si Ti to znao i umeo. Pod Tvojim rukovodstvom uspostavili smo, izgradili i uspešno razvijali prijateljstvo i prijateljsku saradnju sa gotovo svim zemljama u svetu, bez obzira na razlike u njihovim društvenim sistemima i opredeljenjima. To ćemo i dalje još odlučnije činiti.

Mi znamo pružati ruku prijateljstva i saradnje i isto tako prijateljski je prihvatiti. U tome si bio nenadmašni pregalac i tvorac. Učinićemo sve da se što manje oseti gubitak koji je zadesio ne samo nas, nego i ceo slobodoljubivi i miroljubivi svet.

U ovom trenutku kada nemamo reči utehe, gordi smo i čvrsti u uverenju da Tvoju misao i delo pretvorimo u nova nadahnuća i pregalaštva. Tvoje veliko delo ostaje da živi u svim našim narodima i narodnostima, u radničkoj klasi, u njihovoj nepokolebljivoj borbi za socijalizam i ljudsku sreću.

Opraštajući se od Tebe, naša zemlja, svi radni ljudi i građani zahvaljuju Ti na najdragocenijoj tekovini — da suvereno raspolažemo vlastitom sudbinom i verom u sebe, u svoju snagu, snagu slobodnih ljudi i zbratimljenih naroda i narodnosti. Sami i po

Digitized by Google

vlastitoj odluci svi naši narodi i narodnosti jednodušno i nepovratno su se opredelili za Tvoj put i Tvoje vođstvo.

Usred bura i oluja koje su šibale i šibaju svet u kome živimo, svet rastrzan i podeljen, uzburkan i nemiran, Ti si našoj zemlji obezbedio visoko mesto u međunarodnoj zajednici upravo zato što je naša socijalistička zajednica pouzdan faktor slobode, progresa, stabilnosti i bezbednosti u svetu. Ona će to ostati i ubuduće.

Dragi druže Tito, opraštajući se od Tebe želimo da Ti kažemo da u našim mislima i osećanjima ostaju duboko i trajno urezani epohalni događaji vezani za Tvoje ime i delo, događaji koji su preinačili tokove naše savremene istorije. Pokazao si najbolje razumevanje pokretačkih snaga društvenog razvitka, odlučnost i hrabrost u borbi protiv klasnog i nacionalnog neprijatelja, smisao i spremnost pronalaženja jasnih i jednostavnih rešenja i u najkomplikovanijim situacijama, u svim prelomnim trenucima naše revolucije. Revolucionarni optimizam stalno je zračio iz Tvog duha i bića. Te osobine potvrđivao si svakim danom svoga života, borbe i stvaralaštva.

Tvoj lik revolucionara, stratega, borca, čoveka, narodnog vođe i vojskovođe u velikom istorijskom značenju, granitno je uklesan kao večiti spomenik, putokaz i pouka na svakoj stazi naše borbe i revolucije.

Naša slavna Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija, naša zajednica Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, suverenost i nezavisnost naše zemlje, naša snažna Jugoslovenska narodna armija, nesvrstanost i mir, demokratska i ravnopravna saradnja sa svim zemljama i narodima sveta, čovekova sreća i socijalizam — sve to nosi neizbrisivi pečat Titove istorijske ličnosti. To ostaje i naš program i zavet ovde pred Tobom da naša revolucija — kako si Ti rekao — mora ostati onakva kakva je bila: nepokolebljiva u osnovnim opredeljenjima, humana u nastojanjima da se stalno proširuju prostori ljudskih sloboda i nepomirljiva prema svima onima koji bi hteli da ugroze njene tekovine i da skrenu njene tokove.

Druže Tito, sa nama zauvek ostaje Tvoje nerazrušivo i veličanstveno delo. Svesni smo da Tebe možemo zameniti samo svi mi, čvrsto ujedinjeni, na putu stalnog razvoja samoupravljanja i jačanja bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti. Iza Tebe ostaje novo, ponosno i čvrsto društvo radničke klase i svih radnih ljudi, društvo samoupravljača, svesnih i slobodnih ličnosti širokog horizonta i otvorenih perspektiva. Jasno usmerenih i nepokolebljivih ljudi koji znaju šta su izborili i stekli, šta treba da brane i štite i šta da čine u budućnosti. Ostaje zemlja zbratimljenih naroda i narodnosti koji su, ostvarujući Tvoje ideale nacionalne slobode, suverenosti i ravnopravnosti, otkrili puteve stalnog jačanja svoje zajednice, svog bratstva i jedinstva.

Digitized by Google

Niko i ništa nas s tih puteva kojima si nas Ti uporno i neumorno vodio neće i ne može skrenuti.

Odlučni smo i sposobni da čuvamo kao zenicu oka svoga i da nepokolebljivo nastavimo i stalno unapređujemo našu slobodnu, nezavisnu i samoupravnu zajednicu — Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju.

Prkoseći bolu za Tobom, zajedno smo u ovom tužnom trenutku sa svim članovima Tvoje porodice, sjedinjeni s njima u neprebolnom gubitku, ali i ponosni na sve što si bio, što ostaješ i što za sobom ostavljaš. Zajedničkim pregalaštvom pretvorićemo ovaj neprebolni rastanak u novi izvor snage i energije na putu koji smo zajedno s Tobom obeležili. Celog svog života si nesebično na svoja leđa preuzimao preteško breme borbe, rada, briga i odgovornosti. Malo je ljudi bilo u istoriji, čak i među najvećima, koji poput Tebe mogu na kraju svoga životnog puta da mirno i s ponosom pogledaju iza sebe. Prošao si ceo taj dugi i mukotrpni put ostavivši za sobom jedan od najdubljih tragova što ih jedan čovek može ispisati u istoriji.

Počivaj u miru.
Neka Ti je večna hvala i slava.

Digitized by Google

Pero Damjanović

Josip Broz Tito

(Biografski prilog)

I

Josip Broz Tito je rođen 7. maja 1892. godine u selu Kumrovcu (Hrvatsko zagorje) kao sedmo od petnaestoro dece siromašnog seljaka Franje Broza (1856—1936) i domaćice Marije (rođene Javoršek, 1864—1918). Ali, pošto je u izvesnim, naknadno nastalim, Titovim i drugim dokumentima dan i mesec njegovog rođenja zapisan različito (5. mart, 25. maj) i pošto su uoči i tokom narodnooslobodilačkog rata pojedini Titovi saborci počeli 25. maj da proslavljaju kao njegov rođendan (a na taj dan je 1944. godine izveden i poznati nemački desant na Drvar), to se posle oslobođenja zemlje 25. maj počeo proslavljati kao Titov rođendan i ujedno kao Dan mladosti.

Nakon završene osnovne škole, koju je pohađao u Kumrovcu (od 1900. do 1905), i dve godine produžne škole (opetovnice, koju je pohađao u selu Podsreda od 1905. do 1907) otac ga je dao da uči kelnerski zanat u jednoj kantini u Sisku. Međutim, Broz je posle kratkog vremena napustio rad u kantini, gde je, obavljajući

Digitized by Google

sve poslove, radio po šesnaest i više časova dnevno, i prešao je na izučavanje bravarskog zanata u radionici »Šašek i Karas«. Uz zanat u Sisku je završio i trogodišnju šegrtsku školu.

Pod delovanjem samih prilika u kojima je živeo i pod uticajem starijih socijalistički orijentisanih radnika (Šmita i Gašparića) Broz dobija ovde i prve pojmove o klasnoj borbi i radničkom pokretu i počinje se uključivati u radničke akcije. Po završetku bravarskog zanata i šegrtske škole (u jesen 1910) prelazi u Zagreb i zapošljava se u bravarskoj radionici Isidora Haramine. Tu se upisuje u Savez kovinarskih radnika, čime je ujedno, u svojoj osamnaestoj godini, postao i član Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Od tada Broz počinje da učestvuje u prvim političkim demonstracijama koje je organizovala Socijaldemokratska stranka Hrvatske protiv promađarske politike tadašnjeg hrvatskog bana, zatim u radničkim štrajkovima i drugim oblicima revolucionarne borbe. Od tada počinje i njegov život kao radnika koji je čas zaposlen, a čas bez posla; u potrazi za novim zaposlenjem menja mnoga mesta i, poput mnogih radnika, postaje »fremter«. Iz Zagreba odlazi u Ljubljanu, pa u Trst, odakle se ponovo vraća u Zagreb, da bi se u julu 1911. godine zaposlio u Kamniku u metalskoj radionici (danas je to fabrika »Titan«). Maja 1912. godine s grupom radnika odlazi u Češku, u malo mesto Jince-Čenkov (šezdeset kilometara jugozapadno od Praga, na reci Litavki); zapošljava se u fabrici u kojoj je u to vreme izbio štrajk; Broz se odmah pridružio štrajkačima. Kratko vreme radio je u Plzenu u fabrici motorizovanih topova »Škoda«, a onda je prešao u Nemačku i zaposlio se u fabrici metalne industrije u Minhenu; odatle je prešao u Manhajm, u fabriku »Benc«. Krajem te godine dolazi u Beč i zapošljava se u fabrici motora »Grild«, ali je ubrzo prešao u Bečko Novo Mesto (Wiener-Neustadt) i zaposlio se u fabrici automobila »Dajmler«, gde postaje i probni vozač.

U tim mestima Broz se povezuje sa sindikalno organizovanim radnicima, a u pojedinim mestima Nemačke i Austrije i s organizacijom socijalističke omladine. U jesen 1913. godine počinje da služi vojni rok u Bečkom arsenalu, u tehničkoj službi artiljerije, da bi na svoj zahtev ubrzo bio premešten u Zagreb, najpre u 53, a zatim u 25. domobranski puk. Tu je završio i podoficirsku školu i postao vodnik. Živo se bavio sportom i kao vrsni mačevalac učestvuje na takmičenju za prvenstvo u austrougarskoj vojsci u Budimpešti, u maju 1914. godine, na kome osvaja drugo mesto.

Početak prvog svetskog rata zatekao je Broza u 25. pešadijskom puku u Zagrebu, u kojem je služio vojni rok. Kada je avgusta 1914. godine njegova jedinica prebačena u Srem, na front prema Srbiji, vodnik Josip Broz je, u jesen 1914, bio uhapšen i zatvoren u Petrovaradinsku tvrđavu, ali je posle nedelju dana oslobođen. Početkom januara 1915. njegova jedinica je prebačena na ruski front, u Galiciju, zatim na Karpate. Za vreme ruske ofanzive na Karpatima, 12. aprila 1915, ranjen je i zarobljen. U bolnici (u

Digitized by Google

Uspenskom manastiru) u gradu Svijažsku (u kazanskoj guberniji) ležao je bolestan godinu dana. Tokom lečenja, duže vreme bio je u kritičnom stanju, pošto je dobio najpre zapaljenje pluća, a posle pegavi tifus.

Nakon oporavka poslan je u grad Alatir (na reci Suri — Čuvaška SSR), u logor za ratne zarobljenike. Pošto je, zajedno s grupom drugih jugoslovenskih dobrovoljaca, tzv. disidenata, odbio da se uključi u Srpski dobrovoljački korpus, u kome su dominirali velikosrpski elementi, prebačen je u logor Ardatov. Zatim je upućivan na rad u razna mesta Rusije, najpre kao mašinista u mlinu kod jednog seljaka u selu Kalasjejevu, u blizini Ardatova, a posle u Kungur na Uralu kao radnik na železnici, gde dolazi u dodir s ruskim revolucionarima. U više mahova prisustvuje i njihovim sastancima na kojima se čita revolucionarna literatura, između ostalih i Lenjinove *Aprilske teze* i drugi radovi.

Kao starešina vojnih zarobljenika i štiteći njihove interese od nezakonitih postupaka organa carske vlasti, Broz je početkom marta 1917. uhapšen i bičevan. Iz zatvora ga na vest o pobedi februarske revolucije oslobađaju radnici. Maja 1917. ponovo je uhapšen; u zatvoru provodi četrnaest dana, a zatim je poslat u Jergač kod grada Perma, gde je radio na opravci železničke pruge. Odatle je pobegao, i krajem juna 1917. našao se u Petrogradu (Lenjingradu), u nameri da se zaposli u Putilovskim zavodima i radi u svojoj struci (na tu fabriku ga je uputio jedan poljski inženjer revolucionar s kojim je bio povezan u Kunguru i čiji je sin, takođe inženjer, radio u tim zavodima). Taj plan nije ostvario pošto su u julu te godine (1917) izbile velike narodne demonstracije, u kojima je i on učestvovao. Da bi izbegao hapšenje, odlučio je da beži u domovinu, ali je uhapšen u Uleoborgu (danas Oulu), u Finskoj, i vraćen u Petrograd, gde je tri nedelje ostao zatvoren u Petropavlovskoj tvrđavi. Posle toga je, kao ratni zarobljenik, ponovo sproveden u logor Kungur.

Putovao je vozom »Maksim Gorki«, koji je na svakoj stanici kupio zarobljenike; na putu za logor Broz je uspeo ponovo da pobegne, pa je u Sibir stigao putujući više pešice nego vozom; na putu za Omsk, na stanici Atamanski Hutor, od naoružanih radnika doznaje za pobedu oktobarske revolucije. Kada je stigao u Omsk, novembra 1917, tamo je već bila uspostavljena sovjetska vlast. U Omsku Broz stupa u Internacionalni odred Crvene garde, koji je već počeo da se formira od zarobljenika internacionalista. U sastavu odreda učestvuje u stražarskoj službi u Omsku i na obezbeđenju železničke pruge na stanici Marjanovka (na sibirskoj magistrali). U to vreme podnosi molbu za prijem u Boljševičku partiju i za sovjetsko državljanstvo, što je bila uobičajena praksa prilikom uključivanja inostranih građana u jedinice Crvene armije, ali, usled nagle promene situacije, ovaj prijem u Boljševičku partiju nije ni obavljen.

Posle iznenadne pobune čehoslovačkih jedinica i drugih kontrarevolucionarnih snaga protiv sovjetske vlasti (maja 1918) i pošto su jedinice Crvene garde u Omsku i okolini već nakon ne-

Digitized by Google

koliko dana bile razbijene, Broz se, budući da je, pored toga, bio slab od posledica ranjavanja, po savetu drugova povlači u okolinu Omska. Najpre radi kao mašinista na vršalici u selu Mihajlovki (kod seljaka S. Škarova i D. Tabačika), a posle nastalog terora kontrarevolucionarnih snaga povlači se dublje u stepu, u kirgijski aul (selo), gde radi u mlinu kod bogatog Kirgiza Isaija Džaksenbajeva. Za vreme Kolčakove vlasti Broz je politički delovao među kirgijskim seljacima, vodio agitaciju protiv belih, pa je među njima važio kao komunist, iako formalno nije bio član Ruske komunističke partije boljševika — RKP(b). Kao agitator je povremeno odlazio u Omsk i ilegalno održavao veze s pojedinim članovima Partije — boljševicima, radnicima zaposlenim u električnoj centrali i na železničkoj stanici u Omsku; od njih je dobijao i partijsku literaturu, proglase i slično.

Nakon razbijanja kontrarevolucionarnih Kolčakovih snaga, Broz se decembra 1919. godine vratio u Omsk, gde je jedno vreme bio u jedinicama Crvene garde. Istovremeno je radio u jugoslovenskoj grupi pri Omskom oblasnom komitetu RKP(b). Početkom 1920. godine primljen je za člana Komunističke partije u jugoslovenskoj sekciji koja je radila pri Omskom oblasnom komitetu RKP (boljševika), a u okviru Slovenskog oblasnog biroa, koji su sačinjavali Ukrajinci, Česi i Jugosloveni. Prateći vesti o zbivanjima u Jugoslaviji i kada je sredinom 1920. godine u jednom omskom listu pročitao članak da je u Hrvatskoj seljaštvo pošlo u revoluciju, Broz odlučuje da se što pre vrati u svoju zemlju. Na put za Jugoslaviju polazi iz Omska vozom za Petrograd, a odatle preko Estonije stiže u Narvu. Tu provodi izvesno vreme u karantinu u jednoj tvrđavi (gde su smešteni svi prispeli vojni zarobljenici), a zatim posredstvom nemačkog poslanstva brodom »Lili Fojerman« prelazi u grad Štetin. Odatle se s grupom Jugoslovena upućuje preko Nemačke i Austrije u Jugoslaviju. Krajem oktobra 1920. godine Broz stiže najpre u Maribor (gde je bio jedan od sabirnih logora za povratnike iz Rusije), a odatle, posle nekoliko dana provedenih u karantinu, gde ga je mariborska policija zavela i u spisak »sumnjivih lica«, stiže u Zagreb. Iz Sovjetske Rusije Broz je doputovao zajedno sa suprugom Pelagijom Belousovom (kćerkom jednog seljaka iz sela Mihajlovke, kojom se oženio 1918. godine).

Tako se Josip Broz, nakon šest godina provedenih u prvom svetskom ratu, odnosno u zarobljeništvu u Rusiji i kao učesnik oktobarske socijalističke revolucije i građanskog rata u SSSR-u, ponovo našao u domovini.

II

Došavši u Zagreb, Broz je nastavio aktivan rad u Savezu kovinarskih radnika, a odmah je i verifikovao svoje članstvo u KPJ. Uključio se u predizbornu agitaciju za listu Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), u izborima za Ustavotvornu skupštinu (28. no-

Digitized by Google

vembra 1920), držao predavanja o oktobarskoj revoluciji, radio u Klubu povratnika iz Rusije i učestvovao u organizovanju radničkih štrajkova.

Miroslav Krleža, ugledni jugoslovenski književnik, sećajući se prvih susreta s Josipom Brozom u Zagrebu u jesen 1920, o tom Brozovom delovanju pisao je: »Proleter, metalski radnik, vratio se posle šest godina iz Rusije kamo je dopao kao tolike hiljade naših ratnih zarobljenika, pa kada se pojavio u sindikatima... u svojoj sivoj astrahanskoj šubari, na kojoj se u vunenim kovrdžicama primjećivalo izblijedelo mjesto skinute metalne petokrake zvijezde, on je mirno, superiornom stabilnošću svojih pogleda već tada sugestivno zavladao svojom okolinom. Njega su drugovi gledali kao putnika koji je doputovao s daleke obale Lenjinskog kontinenta i koji je svojim očima video sve ono o čemu se tada po sindikatima romantično maštalo« *(Kumrovečki nokturno).*

U uslovima progona i hapšenja komunista posle Obznane (a kasnije i Zakona o zaštiti države) Broz u januaru 1921. odlazi u Veliko Trojstvo (okrug Bjelovar) i zapošljava se u mlinu kao mašinista. Tu provodi više od četiri godine radeći u lokalnoj organizaciji KP i vodi živu političku aktivnost naročito među seljacima u okolnim selima. Početkom 1924. godine postaje član Okružnog komiteta KPJ za križevačko-bjelovarsku županiju. Svojom političkom aktivnošću pada u oči policiji, koja sve pažljivije motri na njega, naročito posle njegovog oštrog govora protiv režima na sahrani umrlog druga Josipa Valente, člana Okružnog komiteta i učesnika oktobarske revolucije; tada dolazi i do Brozovog hapšenja. Zbog toga, po savetu komunista iz Zagreba, sredinom septembra 1925. odlazi s porodicom u Kraljevicu i zapošljava se u brodogradilištu. Nastavlja revolucionarni rad, zalaže se za partijsko i sindikalno organizovanje radnika; Broz postaje sekretar partijske organizacije u Kraljevičkom brodogradilištu, koja broji petnaest članova, i sekretar sindikalne podružnice; ubrzo postaje i član Okružnog komiteta KPJ. U leto 1926. Broz je kao partijski rukovodilac i izabrani radnički poverenik organizovao štrajk brodogradilišnih radnika. Štrajk se završava uspehom radnika, ali je Broz, kao njegov organizator, dobio otkaz (početkom oktobra 1926).

Da bi lakše našao posao, prihvata poziv nekih sindikalnih funkcionera da dođe u Beograd. U očekivanju zaposlenja, Broz je jedno vreme (novembra i decembra 1926) pohađao sindikalnu školu koja je tada bila otvorena u Beogradu. Aktivno politički radi i među članstvom Saveza radnika metalne industrije i obrta Jugoslavije, u čije je prostorije češće navraćao. Tu je Broz iznosio svoje poglede i o izvesnim pitanjima partijske politike, posebno o potrebi jedinstva Partije i revolucionarnog pokreta. Pomenuti sindikalni funkcioneri, koji su, u stvari, bili pripadnici desnice u KPJ, pozivanjem Broza u Beograd želeli su da ga odvoje od Zagreba, u kojem je tada bio centar levice. Međutim, kada su uvideli da on nije pogodan za njih, te struje su ometale

Digitized by Google

njegovo uključivanje u rad partijske organizacije u Beogradu. U takvoj situaciji Broz sam nalazi privremeno zaposlenje kao mašinski mehaničar, a zatim prihvata predlog da se zaposli u Smederevskoj Palanci i tamo pomogne organizovanje radnika. Tako se Broz početkom 1927. zapošljava u Smederevskoj Palanci, kao bravar-alatničar, u fabrici za opravku vagona »Jasenica A. D.« (danas je to fabrika vagona i metalnih konstrukcija »Dragoslav Đorđević Goša«). I tu najveću pažnju poklanja sindikalnom radu; vodi borbu za odbranu položaja radnika, o čemu piše i članke u radničkoj štampi. U martu 1927, zbog svog revolucionarnog rada, kao »opasan komunist i agitator« Josip Broz ponovo dobija otkaz.

Odlazeći iz Smederevske Palanke (u proleće 1927), kao i prethodne godine iz Kraljevice, Broz je sve više sticao saznanja o društvenim i političkim prilikama u zemlji, o teškom položaju radničke klase, a naročito o neophodnoj potrebi da se radnici organizuju i, u revolucionarnoj borbi, oslone na vlastite snage. Kao predstavnik radnika i njihov dopisnik u partijskoj i sindikalnoj štampi, on je tada pisao: »Ovdje, drugovi, ne pomaže ništa, nego uzdaj se u se i u svoje kljuse. Nitko se ne brine za nas, sve socijalne ustanove su samo na papiru. Mi, drugovi, treba da stupimo svi u borbenu sindikalnu organizaciju i da onda energično povedemo borbu protiv svirepe eksploatacije nezasite buržoazije«.

Posle 20. marta 1927. godine, u potrazi za poslom, Broz se ponovo našao u Beogradu. Ovoga puta, nastojeći da ga se oslobode, desničari iz sindikalnog rukovodstva predložili su mu da pođe u Kumanovo i zaposli se kao mašinista u mlinu jednog simpatizera KPJ. Broz je u početku prihvatio ponudu, ali se u vozu, na putu za Makedoniju, predomislio i odlučio da se vrati u Zagreb. Tu je ubrzo izabran za sekretara Oblasnog odbora Saveza metalskih radnika Hrvatske, za člana Mjesnog radničkog sindikalnog vijeća u Zagrebu, a u jesen iste godine postaje i sekretar Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika. U aprilu 1927. postao je član, a od jula organizacioni sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb, tada jedne od najmasovnijih partijskih organizacija u zemlji. Sredinom jula 1927. uhapšen je zbog ranijeg revolucionarnog rada u Kraljevici. Zatvoren je u Bakru, odakle je, na svoj protest, desetog dana prebačen u zatvor Okružnog suda u Ogulinu. Tražeći da ga što pre izvedu pred sud, u zatvoru prvi put štrajkuje glađu (pet dana). Ubrzo je pušten iz istražnog zatvora da se brani iz slobode. Osuđen je na sedam meseci zatvora, ali mu je izdržavanje kazne odgođeno do definitivne odluke višestepenog suda, koji mu je smanjio kaznu na pet meseci (odluka je doneta 10. novembra 1928. u vreme novog sudskog procesa protiv Broza).

Od jeseni 1927. ponovo je na partijskom i sindikalnom radu u Zagrebu. Tada dolazi do osetnog oživljavanja radničkog pokreta u zemlji, a u KPJ se javlja snažniji otpor frakcijskim borbama u vrhovima. Broz se bliže upoznaje s grupom istaknutih revolucionara, Đurom Đakovićem, Radomirom Vujovićem, Blago-

Digitized by Google

jem Parovićem, Josipom Krašom i drugima, koji su takođe osuđivali frakcionaštvo i sektašku politiku, a neki među njima, kao, na primer, Đaković, već se istakli borbom za nove odnose u Partiji. Posle plenuma CK KPJ koji je održan u Zagrebu krajem novembra i početkom decembra 1927. i u tom smislu doneo izvesne odluke, u Zagrebu se Broz najaktivnije angažuje u pripremi za VIII mjesnu partijsku konferenciju, na kojoj su usvojeni njegovi predlozi o osudi frakcija, prevazilaženju sektaštva, okretanju Partije životnim problemima radničke klase i celog naroda. Te predloge Broz je izložio na konferenciji (25—26. februara 1928) kao organizacioni sekretar, u ime manjine Komiteta, u posebnom koreferatu.

U dugoj diskusiji, koja je vođena u prisustvu najistaknutijih predstavnika Partije, delegati su odobrili istupanje Josipa Broza, koji je tada radio pod pseudonimom »Georgijević«. Sa dvadeset sedam glasova za, s tri protiv i jednim uzdržanim glasom prihvaćeni su njegovi stavovi i usvojene direktive za predstavnika zagrebačke organizacije koji je trebao da učestvuje na predstojećem savetovanju u Komunističkoj internacionali (Kominterni) o stanju u KPJ. Te su direktive bile osnova za »otvoreno pismo članovima KPJ« koje im je Kominterna uputila aprila 1928. godine. Na toj konferenciji Josip Broz je izabran za političkog sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb.

Zagrebačka partijska organizacija je odmah posle konferencije prešla na akcije. Prvog maja izvodi radnike na ulice. Među organizatorima i uhapšenima je i Josip Broz (bio je osuđen na tri nedelje zatvora). Partijska organizacija ponovo ulazi u političke borbe koje su usledile posle 20. juna 1928, kada je u Narodnoj skupštini u Beogradu izvršen atentat na prvake Hrvatske seljačke stranke. Tada Broz, kao partijski i već poznati sindikalni funkcioner, upućuje poziv sa svojim potpisom na odlučnu borbu protiv velikosrpskog hegemonističkog režima. U Zagrebu se dižu barikade. Broz je ponovo kandidat za hapšenje, ali zahvaljujući svojoj prisebnosti uspeva da se skloni ispred policije.

Pored partijske, Broz obavlja i ostalu vrlo razgranatu delatnost i kao sindikalni funkcioner obilazi radne kolektive, učestvuje u izborima radničkih poverenika, pomaže u organizovanju radničkih štrajkova, poziva na masovniji upis u sindikalne organizacije, radi na obuhvatanju sindikalnim radom radničke omladine i na uključivanju žena u radnički pokret. O svim tim problemima i svojim zapažanjima piše u radničkoj i partijskoj štampi.

Brozova delatnost je izražavala najpozitivnije težnje koje su se tada javile u Komunističkoj partiji Jugoslavije, naročito u radničkim sredinama. Na sednici Centralnog komiteta KPJ od 20. juna 1928. godine Broz je bio predviđen za člana Zameničkog biroa CK KPJ (u slučaju da izabrani članovi Politbiroa budu uhapšeni, on bi zamenjivao organizacionog sekretara), a 2. avgusta iste godine i za sekretara pokrajinskog rukovodstva KPJ za Hrvatsku.

Digitized by Google

Međutim, ponovo je uhapšen 4. avgusta 1928. i osuđen u takozvanom »bombaškom« procesu na pet godina robije. Tada je građanska štampa donosila senzacionalne vesti o držanju na sudu metalca, komuniste Broza i o njegovoj izjavi da »ne priznaje buržoaski sud«, da je za njega »kompetentan samo sud Partije«, da priznaje da je »član ilegalne Komunističke partije«, da je »radio na širenju komunističkih ideja i propagirao komunizam«, ali s kim je radio i kako, to neće da priča; on je »za svoje ideale spreman žrtvovati i svoj život«.

Na odbranu Komunističke partije, njenih ideja i programa odlučio se i zbog toga što je osetio da će, u zaoštrenim političkim prilikama u zemlji, kad se, s jedne strane, pripremao novi udar reakcionarnog režima na radnički pokret i Komunističku partiju, a s druge, kad se i dalje nastavljalo s besprincipijelnim frakcionaškim borbama, doći u opasnost ugled Partije, odnosno da je neophodno ustati u njenu odbranu i popularisati njena načela. Zato je Brozovo držanje, o čemu se prethodno dogovorio i s tadašnjim sekretarom Partije Đurom Đakovićem, imalo snažan odjek u javnosti, a naročito među pripadnicima komunističkog pokreta.

U vreme Brozovog hapšenja u avgustu 1928. bila je uhapšena i njegova supruga Pelagija, koja je nakon kraćeg boravka u zatvoru bila prinuđena da napusti Jugoslaviju; ona je ubrzo, zajedno sa sinom Žarkom, otišla u SSSR (1929), gde je ostala sve do smrti (1967).

Godine tamnovanja provedene u Lepoglavi (od početka 1929. do maja 1931) i Mariboru (do novembra 1933) nisu Josipa Broza odvojile od Partije i revolucionarnog rada. Na robiji je upoznao mnoge komuniste iz svih krajeva Jugoslavije. S njima je marljivo radio na marksističkom obrazovanju i odlučno se borio za to da se poboljšaju uslovi robijaškog života. Odbio je uslovni otpust jer se nije hteo odreći »političkog uverenja«. Zato je zabeleženo da je Josip Broz, utamničenik pod brojem 483, »nepoboljšiv komunist«, a njegov primer je postao simbol za druge, pa su zatvorske vlasti jednostavno ubeležavale i za ostale robijaše komuniste da se drže »kao Broz«.

Kao jedan od organizatora partijskog rada među komunistima na robiji, Broz je, u proleće 1930, posle njihove borbe za to da se koncentrišu na jedno mesto u Lepoglavskoj kaznioni — postao sekretar Mjesnog (u stvari Kaznioničkog) komiteta. To im je omogućilo organizovanije delovanje, a osobito uspešniji idejni rad. Posle protestnog štrajka zbog surovog postupka zatvorske uprave prema njihovom bolesnom drugu (aprila 1931), Broz je s grupom uhapšenika komunista (sredinom maja iste godine) prebačen u Mariborsku kaznionu, gde je nastavio borbu, naročito za stvaranje uslova za rad na marksističkom obrazovanju. Tada su stvorili i komunistički univerzitet, koji su nazvali »Đuro Đaković« (po ubijenom organizacionom sekretaru CK KPJ). Organizujući sistematsko učenje, po četrnaest i petnaest časova dnevno, oni su imali program koji je obuhvatao političku ekonomiju i druge marksističke predmete. »Tamo smo, takođe, i prevodili«, govorio

Digitized by Google

je Josip Broz. »Svaki koji je znao njemački dobio je po nekoliko desetina tabaka da prevodi, jer imali smo po jedan primjerak određene knjige, recimo Hilferdinga, Franca Meringa itd. Ja sam tamo mnogo prevodio sa njemačkog, a i drugi koji su znali taj jezik. Sve se to uklapalo u jednu, tako da kažem, — samoobuku« (iz izjave za RTV-Beograd maja 1972. godine). Nesumnjivo je taj intenzivni višegodišnji rad na marksističkom obrazovanju znatno doprineo Brozovom izrastanju u istaknutog marksistu i profesionalnog revolucionara.

Posle pet godina tamnovanja u Lepoglavi i Mariboru Broz je proveo još skoro četiri meseca (iz ranije osude) u zatvoru u Ogulinu, pa se tek 12. marta 1934. našao na slobodi.

III

Po izlasku iz zatvora vlasti su mu odredile rodni Kumrovec kao mesto prisilnog boravka, ali se on ubrzo sklanja od policijske kontrole. Nastanjuje se u Samoboru, odakle češće odlazi na ilegalni rad u Zagreb. Dok je čekao da se sprovede odluka CK KPJ o njegovom izlasku iz zemlje, Broz radi na učvršćivanju Mjesnog i osnivanju Pokrajinskog komiteta, u koje uključuje po nekoliko komunista koje je znao iz ranijeg rada i s robije. Krajem jula 1934. odlazi u Beč, tadašnje sedište Centralnog komiteta KPJ, koji ga je u međuvremenu, na svojoj sednici od 11. jula te iste godine, kooptirao za člana Politbiroa. Broz, koji je upravo tada uzeo pseudonim Tito, pseudonim koji će od tada postati i sastavni deo njegovog imena pošao je u CK KPJ i kao opunomoćenik zagrebačke i pokrajinske partijske organizacije za Hrvatsku sa zadatkom da uspostavi čvršće odnose s najvišim partijskim rukovodstvom, pošto se prema CK KPJ usled češćih hapšenja komunista u zemlji pojavilo izvesno nepoverenje, i bilo je zamerki na adresu CK da »odviše shematski postupa u svojim rezolucijama i direktivama, jer da ne poznaje dobro prilike u zemlji«. O svojim saznanjima i razgovorima u CK KPJ, a prema prethodnom dogovoru, upućuje pismo zagrebačkoj partijskoj organizaciji, a posle jednomesečnog boravka u Beču Broz dolazi u zemlju da organizuje pokrajinske konferencije KP u Hrvatskoj i Sloveniji. Nakon toga još dva puta u jesen te godine dolazi iz Beča (sedišta CK KPJ) u zemlju, pomaže u organizovanju i učestvuje u radu pokrajinske konferencije KP za Sloveniju (održane sredinom septembra 1934. godine u Medvodama kraj Ljubljane), radi neposredno na pripremanju IV zemaljske konferencije KPJ, na kojoj je izabran u Centralni komitet, a zatim u Politbiro. Tokom tih boravaka u zemlji Tito (ovoga puta i kao »Rudi«) proširuje krug saradnika, upoznaje nove grupe revolucionara u Zagrebu i Ljubljani, pri čemu stiče veoma pozitivne utiske o tadašnjim mladim slovenačkim revolucionarima Edvardu Kardelju i Borisu Kidriču, s kojima će od tada uspostaviti trajnu saradnju.

Digitized by Google

Po odluci Centralnog komiteta Broz odlazi sredinom februara 1935. u Moskvu, sedište Kominterne, na rad u Balkanski zemaljski sekretarijat. Tu ostaje skoro dve godine. Bio je i član političkog predstavništva KPJ pri Kominterni. Učestvovao je u radu VII kongresa Kominterne kao sekretar delegacije KPJ (jul—avgust 1935). Držao je predavanja u Međunarodnoj lenjinskoj školi i Jugoslovenskom odeljenju Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada, a kao član predstavništva KPJ pri Kominterni obavljao i mnoge druge partijske zadatke. Boravak u Moskvi iskoristio je i za svoje marksističko, vojno i opšte obrazovanje.

Kad je u avgustu 1936. u Moskvi, na inicijativu rukovodstva Kominterne, održano savetovanje rukovodećih aktiva KPJ, na kome je kritikovano dotadašnje rukovodstvo i doneta odluka da CK KPJ, izuzev jednog člana, pređe u zemlju, Broz je tada dobio posebna ovlašćenja i nalog da odmah pođe u zemlju, da rukovodi i bude odgovoran za rad Partije u zemlji i da istovremeno stvara uslove za formiranje rukovodstva Partije od ljudi koji će raditi u zemlji. Od decembra 1936. do avgusta 1937. Tito je boravio više od sedam meseci na ilegalnom radu u zemlji, pri čemu je u više mahova putovao, najpre u Beč, gde je tada bilo sedište CK KPJ, a zatim u Pariz i natrag. Između ostalog, organizovao je odlazak jugoslovenskih dobrovoljaca u vojsku republikanske Španije. Obavio je razgovor sa partijskim rukovodiocima KPJ za Sloveniju o pripremama za njen osnivački kongres, insistirajući u isto vreme da se E. Kardelj što pre vrati iz Moskve, kako bi nastavio i doveo do kraja taj posao. Nešto kasnije organizovao je i pripremio osnivački kongres KP Hrvatske, koji je održan početkom avgusta 1937, osnovao Centralnu omladinsku komisiju itd.

Kada je početkom jula 1937, u jeku Staljinovih čistki, Gorkić povučen s dužnosti generalnog sekretara KPJ, Josip Broz — kao tada najistaknutija i najsposobnija ličnost u CK, na poziv dva člana Politbiroa — R. Čolakovića i S. Žujovića, koji su se tada nalazili u sedištu rukovodstva KPJ u Parizu, dolazi iz zemlje u Pariz i preuzima stvarno rukovođenje KPJ. Tito je iz zemlje stigao u Pariz 17. avgusta 1937. i tom prilikom je preuzeo rukovođenje radom Centralnog komiteta KPJ, održavanje veza s drugim partijama, kao i normalno kontaktiranje s organima Kominterne. Malo kasnije, kada su odlukom Kominterne povučeni i ostali članovi Politbiroa, Broz je faktički ostao jedini od užeg rukovodstva KPJ izabranog na IV konferenciji KPJ. Ali upravo u momentu kad Broz preuzima rukovođenje Partijom iskrsavaju pred njim, kao i pred celim jugoslovenskim revolucionarnim pokretom, velike i neočekivane teškoće. Počev od sredine 1937. godine poremećuju se odnosi između rukovodstva KI i KPJ.

Tada nastaje jedna od najtežih kriza za KPJ: u Kominterni pomišljaju na njeno raspuštanje, a hapšenjem njenih vodećih kadrova u Moskvi koriste se frakcionaški elementi i pokušavaju da uzmu rukovodstvo u svoje ruke. Kominterna je gotovo sasvim prekinula veze s KPJ. U međuvremenu Josip Broz uspeva da odr-

Digitized by Google

ži kontinuitet partijskog rukovodstva i sačuva jedinstvo Partije. Oslanjajući se na partijske kadrove u zemlji i boreći se za čuvanje jedinstva Partije i pokreta, podstiče aktivnost KPJ, naročito u borbi protiv profašističke politike režima, za jedinstvo sindikalnog pokreta i zbijanje redova mlade generacije. Definitivno prekida s praksom rukovođenja Partijom iz inostranstva i početkom maja 1938. osniva, u uslovima ilegalnosti, Privremeno rukovodstvo KPJ od kadrova u zemlji, a nekoliko meseci kasnije, kad je pozvan u Kominternu, uspeva da otkloni opasnost raspuštanja Partije. U tome je naišao na veću podršku Georgija Dimitrova, generalnog sekretara Komunističke internacionale, i Vilhelma Pika, člana najužeg rukovodstva Kominterne. Tada je, posebno na sednici Političkog sekretarijata Izvršnog komiteta Kominterne od 5. januara 1939, odobren rad Privremenog rukovodstva KPJ sa Josipom Brozom Titom (»Valterom«) kao generalnim sekretarom CK KPJ.

U međuvremenu su učinjeni novi napori u otklanjanju nepoverenja rukovodstva Kominterne prema KPJ. Posle gotovo polugodišnjeg rada u zemlji na intenzivnom obavljanju novih zadataka, pre svega na učvršćivanju Partije, i pošto je uspešno organizovao savetovanje rukovodećeg aktiva KPJ (9. i 10. juna 1939. u Sloveniji), Tito je na poziv Kominterne krajem avgusta 1939. preko Francuske ponovo krenuo u Moskvu. Tamo je ostao do kraja novembra iste godine. U Moskvi je, između ostalog, dao analizu političke situacije i razradio osnovne zadatke KPJ u novim uslovima nastalim posle zaključenja pakta o nenapadanju između sovjetske i nemačke vlade i izbijanja drugog svetskog rata. U zemlju se vratio početkom marta 1940. preko Turske, pošto se zadržao u Istanbulu tri meseca usled neispravnih putnih dokumenata.

Delatnost ovog Centralnog komiteta potvrđena je i na V zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj od 19. do 23. oktobra 1940. u Zagrebu u strogoj ilegalnosti (učestvovalo je 105 delegata koje su izabrale partijske organizacije iz cele zemlje). Dotadašnji članovi Centralnog komiteta izabrani su u Politbiro, a Josip Broz Tito je posebno izabran za generalnog sekretara KPJ. Peta konferencija, koja je bila izraz konsolidacije Partije i jačanja njenog uticaja, donela je odluke koje će biti od istorijskog značaja u budućoj borbi jugoslovenskih komunista za pobedu revolucije.

IV

Od sredine 1937. razvoj i uspon KPJ tesno su povezani sa delatnošću Josipa Broza Tita. On je bio neumoran u okupljanju i vaspitavanju kadrova, u razvijanju političke aktivnosti KPJ i jačanju njenog političkog uticaja, u oslobađanju Partije od unutrašnjih trzavica i ideoloških kolebanja. To je bio period izrastanja KPJ u sve snažniji faktor političkog života zemlje. Tito je imao prvorazrednu ulogu u razradi i primeni nove političke platforme

Digitized by Google

kojom je KPJ ušla u sudbonosne događaje nastale s izbijanjem drugog svetskog rata. Pripremajući Partiju za te događaje, on održava nekoliko sednica Centralnog komiteta, organizuje rad Sekretarijata Politbiroa i učestvuje u radu nekoliko nacionalnih i pokrajinskih partijskih konferencija i savetovanja (u Sloveniji, u Splitu na Mesnoj i Oblasnoj konferenciji za Dalmaciju, u Zagrebu na savetovanju partijskih aktiva i Prvoj konferenciji KP Hrvatske i na VIII pokrajinskoj konferenciji KPJ u Crnoj Gori), zatim na savetovanju Narodne pomoći Jugoslavije i na Šestoj konferenciji SKOJ-a. Tito je organizovao već pomenutu V zemaljsku konferenciju KPJ i rukovodio njenim radom, oktobra 1940. u Zagrebu; na njoj je razrađena politička linija Partije u uslovima drugog svetskog rata, politička linija koja se već tada počela znatno razlikovati od tadašnje platforme svetskog komunističkog pokreta. Nasuprot Kominterni, koja je neposredno posle izbijanja drugog svetskog rata pa do fašističke invazije na SSSR usmeravala međunarodni revolucionarni radnički pokret prvenstveno u pravcu klasne konfrontacije, Tito je polazio od postavke da je fašistička agresija najveća opasnost ne samo za nezavisnost malih naroda nego i za perspektivu socijalizma i da je osnovni zadatak radničkog pokreta borba protiv fašističke opasnosti spolja i reakcionarnog, profašističkog režima u zemlji. U toj će borbi radnička klasa, s Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, izrasti u avangardu svih naprednih snaga u jugoslovenskom društvu.

Ističući istorijsku ulogu radničke klase u revolucionarnom preobražaju jugoslovenskog društva, Tito je polazio od uverenja da će ona uspešno ostvariti svoje krajnje ciljeve ako ima na umu celovito stanje u društvu, ako razumeva položaj, ulogu i interese drugih društvenih klasa i slojeva, ako dobije podršku svih drugih demokratskih i progresivnih pokreta i ostvari saradnju s njima, a pre svega ako ostvari čvrst savez s milionskim radnim seljaštvom. S razlogom shvatajući da je glavni uslov za pobedu revolucije u našoj zemlji savez radničke klase i seljaštva pod rukovodstvom KPJ, Tito je na partijskoj školi CK KPJ — koja je na njegovu inicijativu bila otvorena za deo najviših partijskih kadrova posle istorijske V zemaljske konferencije KPJ — u svojim predavanjima izložio celovitu problematiku i program borbe KPJ za rešenje seljačkog pitanja, s iscrpnim osvrtom na stanje i položaj seljaštva u Jugoslaviji, ocrtavajući etape razvoja seljačkog pokreta od trenutka stvaranja zajedničke države (1918), kada je ona još bila pod impulsima oktobarske revolucije i drugih revolucionarnih pokreta u Evropi, pa do sporazuma Cvetković—Maček (sklopljenog u avgustu 1939).

Upravo ispravno stanovište KPJ o seljačkom pitanju i njena orijentacija da ojača i u selu, naročito među seoskom omladinom, bili su jedan od ključnih činilaca pobede u oslobodilačkom ratu i revoluciji.

Boreći se za ravnopravnost jugoslovenskih naroda i narodnosti i za nacionalne slobode, Tito je u godinama uoči rata doprineo potpunoj razradi pogleda KPJ o federativnom uređenju

Digitized by Google

i karakteru međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji, što je bio bitan prethodni uslov partijske politike odbrane nezavisnosti zemlje.

Primenjujući stavove V konferencije, KPJ je, pod Titovim rukovodstvom, spremno ušla u martovske događaje 1941. kao jedina politička snaga otpora fašističkoj agresiji i kapitulantstvu vladajućih vrhova Kraljevine Jugoslavije.

Tito je autor poznatog proglasa CK KPJ upućenog narodima Jugoslavije sredinom marta 1941. s pozivom da se odupru kapitulantstvu vladajućih garnitura i ustanu u odbranu nezavisnosti zemlje, zahtevajući savez sa SSSR. Shvatajući dalekosežan značaj zbivanja od 27. marta 1941, Tito već sutradan dolazi iz Zagreba u Beograd, drži sastanak s članovima CK KPJ i savetovanje rukovodećeg aktiva KPJ za Srbiju, na kome daje analizu novonastale situacije i određuje zadatke komunista; o tome je objavio i novi proglas CK KPJ (30. marta).

Na dan 10. aprila 1941, kada su nemačke trupe ušle u Zagreb i proglasile stvaranje »Nezavisne Države Hrvatske«, Tito je sazvao sednicu CK KPJ na kojoj je rešeno da KPJ, bez obzira na sudbinu Kraljevine Jugoslavije i njene vojske, nastavi borbu protiv fašističkog osvajača. Zato je odlučeno da se pri CK KPJ imenuje Vojni komitet s Titom kao predsednikom. Taj komitet je imao zadatak da preko sličnih komiteta pri CK Hrvatske i CK Slovenije i pri ostalim pokrajinskim partijskim organizacijama vrši pripreme za oružanu borbu. Prvih dana maja 1941. na savetovanju, u stvari plenumu CK KPJ u Zagrebu, Tito je podneo referat u kojem je, na temelju analize uzroka aprilske katastrofe Kraljevine Jugoslavije i položaja stvorenog okupacijom, izložio osnove političke platforme KPJ s kursom na oružanu oslobodilačku borbu, čiji će uspešan razvoj obezbediti istovremeno i pobedu revolucije.

Tito je tada naglasio da će ustanak protiv okupatora neizbežno biti nametnut celokupnim tokom događaja, a pogotovu neizbežnošću sukoba između fašističke Nemačke i Sovjetskog Saveza. Budući da je narod omrznuo monarhiju i bivšu vladu zbog izdaje zemlje, koju nisu pripremili za odbranu od agresije, i da je ogorčen na petokolonaše koji su se stavili u službu Hitlera i Musolinija, predstojeći ustanak protiv okupatora moraće se povezati i s borbom protiv pete kolone, što znači da aparat stare vlasti treba uništavati, a umesto njega stvarati novu, narodnu vlast. To će biti glavna osobenost ustanka, za koji se KPJ mora aktivno pripremati kako bi se u njemu našli svi koji su spremni da se bore protiv fašizma. Ne ulazeći u preuranjene akcije, komunisti treba da organizuju razne vidove otpora stanovništva fašističkim okupatorima i njihovim saradnicima i da učestvuju u tom otporu. Tito je upozoravao na nacionalne suprotnosti i različitosti uslova u pojedinim zemljama i krajevima Jugoslavije, što komunisti moraju uvažavati da bi lakše savladali različite teškoće i što uspešnije izveli pripreme za ustanak.

Digitized by Google

V

Odmah zatim Tito je preneo sedište CK KPJ iz Zagreba u Beograd, u kojem su tada bili povoljniji uslovi za rukovođenje pripremama za oružanu borbu. Radeći u strogoj ilegalnosti i stalno izložen opasnosti hapšenja, Tito je iz Zagreba izišao u drugoj polovini maja 1941. godine, nekoliko dana pre nego što mu se rodio sin Miša (koji je zajedno sa majkom Hertom Has proveo prve godine okupacije u Zagrebu. Titova supruga Herta je zbog učešća u revolucionarnom radu ubrzo zatim bila uhapšena, a kasnije je, krajem 1942. godine, od strane partizana bila razmenjena za zarobljene neprijateljske oficire, da bi posle kraćeg boravka na oslobođenoj teritoriji, u sedištu Vrhovnog štaba, u zapadnoj Bosni, otišla u Sloveniju, gde se uključila u dalji revolucionarni rad).

Nakon dolaska u Beograd, u okviru neposrednih priprema za ustanak, Tito rukovodi sednicom CK KPJ od 22. juna 1941, na kojoj je razmotrena situacija nastala napadom Nemačke na Sovjetski Savez. Sa sednice je upućen proglas narodima Jugoslavije s pozivom na oružanu borbu. Tito je imenovan za komandanta Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, koji je formiran 27. juna 1941. godine. U tom svojstvu Tito je razradio strategijsku koncepciju za pokretanje i razvijanje oružane borbe. Prema toj koncepciji, sve snage jugoslovenskog komunističkog pokreta biće angažovane u stvaranju partizanskih odreda i razvijanju oružane borbe radi pokretanja opšteg narodnog ustanka i njegovog izrastanja u svenarodni rat za ostvarenje dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva. Osnovne odluke za pokretanje oružane borbe Tito je izložio na sednici Politbiroa CK KPJ 4. jula, što se izrazilo i u novom proglasu CK KPJ narodima Jugoslavije, objavljenom 12. jula 1941.

U tom periodu težište Titove aktivnosti usmereno je prvenstveno na formiranje partizanskih odreda, razvijanje oružane borbe i stvaranje što šireg oslobodilačkog fronta. On je neposredni inicijator plana za oslobođenje veće teritorije u zapadnoj Srbiji, na kojoj je već u jesen 1941. nastala slavna »Užička republika«, koja u to vreme postaje najznačajnije središte narodnooslobodilačkog pokreta, u kojoj su udareni prvi temelji nove Jugoslavije.

Pored mobilizacije svih snaga KPJ i SKOJ-a, Tito je u Beogradu nastojao da s prvacima nekih građanskih političkih partija postigne saglasnost za zajedničku borbu radi stvaranja što veće i šire političke osnove narodnooslobodilačkog pokreta i vođenja što uspešnije zajedničke borbe protiv okupatora. Tih dana počeo je da uređuje i prvo glasilo Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) »Bilten«, čiji su prvi brojevi izlazili u Beogradu.

Sredinom septembra 1941. Tito je iz Beograda prešao na oslobođenu teritoriju u okolini Valjeva. Pod njegovim rukovodstvom je 26. septembra 1941. održano u Stolicama kod Krupnja vojno-političko savetovanje s predstavnicima nacionalnih i pok-

Digitized by Google

rajinskih štabova partizanskih odreda. Donete su značajne odluke o izgrađivanju vojne organizacije ustanka: o stvaranju četa i bataljona, o organizaciji komandi, štabova i vojne pozadine, o vođenju krupnijih, koordiniranih dejstava i proširivanju oslobođenih teritorija, o reorganizovanju Glavnog štaba partizanskih odreda Jugoslavije u Vrhovni štab i nacionalnih, odnosno pokrajinskih vojnih rukovodstava u glavne štabove. Bile su to prve značajne mere u procesu razvijanja ustanka u obliku partizanske borbe, mere takve vojne organizacije i načina vođenja rata koje će osigurati rasplamsavanje svenarodnog rata za oslobođenje i društveno-politički preobražaj Jugoslavije.

U periodu oktobar—novembar 1941. Tito je sa CK KPJ i Vrhovnim štabom NOPOJ bio u Užicu. Za to vreme razvija značajnu delatnost osobito u učvršćivanju partizanskih snaga, organizovanju oslobođenih teritorija i stvaranju narodnooslobodilačkih odbora kao organa nove, narodne vlasti. Ujedno ulaže napore da parališe razbijačku akciju velikosrpskih hegemonističkih snaga koje se okupljaju oko četničkog vođstva Draže Mihailovića i u tu svrhu u dva maha lično vodi s njim pregovore. Neposredno usmerava dejstva partizanskih snaga za vreme velike nemačke ofanzive u Srbiji, a u završnoj fazi ofanzive naređuje povlačenje partizanskih odreda u Sandžak, gde zajedno s partizanskim snagama Sandžaka, Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne razvija partizansku ofanzivu i stvara novu prostranu teritoriju sa središtem u Foči, u kojoj će sve do juna 1942. biti sedište CK KPJ i Vrhovnog štaba. U to vreme Tito je inspirator razrade politike i strategije narodnooslobodilačkog pokreta (NOP). Dok su četnici Draže Mihailovića izvodili oružane napade na partizane s ciljem da razbiju jedinstvo naroda u oslobodilačkoj borbi i da tu borbu pretvore u bratoubilački i građanski rat, Tito se odlučno zalaže za afirmaciju platforme narodnooslobodilačke borbe, ističući i dalje da je okupator glavni neprijatelj, a da su razne frakcije domaće buržoazije, uključujući i jugoslovensku vladu u izbeglištvu, pomagači okupatora i da predstavljaju snage reakcije. Na toj osnovi Tito kristalno jasno razvija koncepciju narodnooslobodilačke borbe kao borbe za nacionalno oslobođenje i koreniti revolucionarni preobražaj. S druge strane, odlukom o stvaranju Prve proleterske brigade (21. decembra 1941) i drugih pokretnih vojnih jedinica i donošenjem Statuta proleterskih i udarnih brigada, neposredno podstiče proces prerastanja ustaničkih partizanskih odreda u oslobodilačku i revolucionarnu armiju, ostvarujući tako u praksi koncepciju razvijanja ustanka u opštenarodni rat do konačne pobede.

U vreme velike proletnje okupatorsko-kvislinške ofanzive na oslobođenu teritoriju sa središtem u Foči (1942. godine) Tito je doneo odluku o pohodu grupe proleterskih brigada u zapadnu Bosnu. Taj pohod se počev od kraja juna 1942. razvio u polugodišnju ofanzivu i po svom ishodu bio je jedna od najznačajnijih prekretnica u razvitku NOP-a i revolucije u Jugoslaviji. Tada je stvorena velika oslobođena teritorija sa središtem u Bihaću. Po-

Digitized by Google

beda izvojevana u toj ofanzivi i razvitak NOP-a u celoj zemlji omogućili su donošenje prelomnih odluka o stvaranju prvih divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i o sazivanju osnivačke skupštine Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Skupština je prihvatila Titovo obrazloženje karaktera i značaja stvaranja ovog opštepolitičkog tela NOP-a, koje se istovremeno razvilo i kao borbeni organ i garant izvojevanja oslobodilačkih ciljeva narodâ i narodnosti Jugoslavije, i kao organ nove, istinski narodne vlasti, koja se stvarala u procesu borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih pomagača.

U prvoj polovini 1943. godine Tito neposredno rukovodi operacijama glavnine snaga NOV u razbijanju tzv. četvrte i pete okupatorsko-kvislinške ofanzive. Pod najnepovoljnijim uslovima je grupa divizija NOV pod njegovom komandom vodila dve najdramatičnije bitke narodnooslobodilačkog rata (NOR) — bitku na Neretvi (u proleće 1943), s njenim najhumanijim smislom za zaštitu nekoliko hiljada ranjenika, i bitku na Sutjesci (u leto 1943), u kojoj se vodila natčovečanska borba za opstanak glavnine oslobodilačkih snaga, koje je brojno i tehnički višestruko nadmoćni neprijatelj nameravao da uništi u više naizmenično stvaranih okruženja. Ishod tih bitaka bio je od presudnog značenja sa stanovišta daljeg razvitka rata i međunarodne afirmacije NOP-a. Predviđajući skoru kapitulaciju Italije, Tito je rasporedom i angažovanjem snaga NOV osigurao velike uspehe u razoružavanju talijanskih okupacionih armija i oslobođenju najvećeg dela jugoslovenskih teritorija koje su bile pod talijanskom okupacijom.

Kao tvorac i organizator oslobodilačke armije u veoma specifičnim i izuzetno teškim i složenim uslovima, Tito je, u svojstvu vrhovnog komandanta, neposredno rukovodio borbenim dejstvima — tamo gde je u datom momentu bilo težište borbe na jugoslovenskom ratištu. Zato je za njegovo ime vezano izgrađivanje u mnogo čemu specifične ratne veštine u narodnooslobodilačkom ratu, karakteristične po ofanzivnim dejstvima koncentrisanih formacija, kojima su postizane pobede u uslovima veoma nepovoljnog odnosa snaga. Primenom takvih vojnostrategijskih načela, dejstva mnogobrojnih i operativno nepovezanih partizanskih jedinica, koja su bila karakteristična za početnu fazu rata, slivala su se u sve krupnije ofanzivne poduhvate na izabranim pravcima. Zahvaljujući tome, jedinice Narodnooslobodilačke vojske su stalno kontrolisale znatne delove jugoslovenske teritorije, na kojima se stvarala i razvijala narodna vlast i na kojima su postavljani temelji nove Jugoslavije. Ofanzivna doktrina Narodnooslobodilačke vojske pružila je, takođe, mogućnosti da se iznalaze najbolja rešenja u uslovima velikih okupatorskih ofanziva na pojedina žarišta oslobodilačkog pokreta. Najadekvatniji obrazac za takva rešenja dao je Tito u već pomenutim velikim bitkama na Neretvi i Sutjesci.

Kao priznanje za ulogu koju je Tito imao u stvaranju NOV i POJ i u rukovođenju borbenim dejstvima, Antifašističko veće

Digitized by Google

narodnog oslobođenja Jugoslavije, na svom Drugom zasedanju 29. novembra 1943. u Jajcu, donelo je odluku da se Josipu Brozu Titu dodeli zvanje maršala Jugoslavije.

VI

Kao generalni sekretar KPJ, Tito je bio inspirator realizacije društveno-političkih ciljeva oslobodilačke borbe. Do stvaranja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije u novembru 1942, Vrhovni štab je vršio i funkcije najvišeg političkog organa narodnooslobodilačkog pokreta. Donosio je odluke i razrađivao uputstva o organizovanju života na oslobođenim teritorijama i o stvaranju i radu narodnooslobodilačkih odbora kao organa nove vlasti.

Razrađujući koncepciju razvitka jugoslovenske revolucije u uslovima okupacije, Tito je smatrao da je otvaranje perspektive demokratskog preobražaja prvi uslov razvijanja svenarodnooslobodilačkog rata, mobilizacije najširih narodnih slojeva i svih naroda Jugoslavije i stvaranja najšireg jedinstva u oslobodilačkoj borbi. To je bilo ishodište sukoba između snaga starog poretka i oslobodilačkog pokreta. Uplašene za svoje uske, klasne interese, snage starog poretka izjasnile su se od početka protiv oružane borbe, a s njenim razgorevanjem sve više su sarađivale s okupatorom, nastojeći svim silama da slome narodnooslobodilački pokret. Tim snagama neposredno je rukovodila i pomagala ih jugoslovenska vlada u izbeglištvu, koja se od početka izjasnila protiv oslobodilačkog pokreta. Uglavnom pod njenim uticajem, vlade sila antihitlerovske koalicije izjasnile su se krajem 1941. za jedinstvo svih antiokupatorskih snaga pod rukovodstvom eksponenata izbegličke vlade. Tim povodom je kod CK KPJ intervenisala i Kominterna, istupajući s koncepcijom o dve etape borbe. Ona je izrazila sumnju u ispravnost politike KPJ, ističući da je njena dužnost da se bori za najšire nacionalno jedinstvo, a ne da pokreće probleme društveno-političkog preobražaja, što je, po shvatanju Kominterne, odnosno Staljina, stvar »druge etape«, do koje treba da dođe posle pobede nad silama osovine.

Kao generalni sekretar KPJ i komandant Vrhovnog štaba NOVJ, Tito je odlučno odbacio te zahteve i prigovore polazeći od činjenice da jugoslovenske narode nije moguće pokrenuti i ujediniti u oslobodilačkoj borbi pod zastavom starog, ugnjetačkog poretka i da pokretačka snaga oslobodilačke borbe može biti samo garancija da ta borba nosi u sebi rešavanje svih onih krupnih nacionalnih i socijalnih problema koji su potresali jugoslovensko društvo u periodu između dva svetska rata.

Već 1942. godine sve snage starog poretka udružile su se s okupatorom u ratu protiv oslobodilačkog pokreta. Bilo je očevidno da je obračun s tim snagama sastavni deo borbe za oslobođenje i revolucionarni društveni preobražaj. Jedna od osnovnih premisa politike rukovodstva NOP-a bilo je saznanje da se narodi

Digitized by Google

i narodnosti Jugoslavije neće uključiti u oslobodilačku borbu pod zastavom starog poretka. Pokretačka snaga borbe protiv okupatora mogla je biti samo jasno izražena perspektiva društvenih preobražaja i realizacija njenih pretpostavki već u samoj praksi oslobodilačke borbe. »Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije« (»Proleter«, decembar 1942). U tom duhu istupio je Tito na osnivačkoj skupštini AVNOJ-a 26—27. novembra 1942, na kojoj su bili okupljeni predstavnici svih naroda Jugoslavije s ciljem da postave društveno-političke osnove nove Jugoslavije koja se rađala iz oslobodilačke borbe i narodne revolucije.

U sledećoj fazi taj obračun s nosiocima starog režima već je bio priveden kraju. U svom referatu na Drugom zasedanju AVNOJ-a (29. novembra 1943) Tito je obrazložio karakter revolucionarnih promena koje su se zbile u dotadašnjem razvitku oslobodilačkog rata, predložio je da se AVNOJ konstituiše u vrhovno zakonodavno telo i da proglasi stvaranje vlade nove Jugoslavije. Usvojivši Titove analize razvitka NOP-a i ocene da su sazreli uslovi za ozakonjenje osnovnih pobeda revolucije, AVNOJ je doneo državotvorne odluke o konstituisanju Demokratske Federativne Jugoslavije na osnovi potpune ravnopravnosti svih njenih naroda i narodnosti, među kojima i odluku o stvaranju vlade nove Jugoslavije — Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). Njegov prvi predsednik bio je Josip Broz Tito.

Istorijske odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, odlučan izraz revolucionarne volje svih naroda Jugoslavije da budu nezavisni i suvereni, bile su osnova borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije i osnova njenog otpora raznovrsnim pritiscima sa Zapada i od strane Staljina.

Kada je u svet prodrla istina o herojskoj borbi naroda Jugoslavije i o njihovim pobedama, ličnost Josipa Broza Tita — vojskovođe NOR-a i prvog državnika nove Jugoslavije — izaziva divljenje i priznanje u celom svetu. U isto vreme Hitler i njegova vrhovna komanda, posle mnogih neuspešnih pokušaja — od ucena i poternica za Titom do operacije za slamanje »Titove države«, organizuju vazdušnodesantnu operaciju na sedište Vrhovnog štaba u Drvaru (25. maja 1944) s ciljem da unište Tita i tako obezglave NOP. Ali je i taj pokušaj ostao bez rezultata. Tito premešta sedište Vrhovog štaba i NKOJ-a na ostrvo Vis.

U leto 1944. godine Tito prenosi težište operacija NOV na tle Srbije, radi njenog konačnog oslobođenja. Septembra 1944. u Moskvi postiže saglasnost s Vrhovnom komandom Crvene armije o zajedničkim operacijama za oslobođenje dela Srbije s Beogradom. U isto vreme usmerava dejstva snaga NOV na oslobođenje Makedonije, Crne Gore i Dalmacije. Odmah po oslobođenju Beograda, 20. oktobra 1944, sedište NKOJ-a i Vrhovnog štaba preneto je u glavni grad. Krajem 1944. Tito daje uputstva za reorganizaciju NOV, a 1. jaunara 1945. izdaje naredbu o formiranju armija,

Digitized by Google

odnosno Jugoslovenske armije (JA). Uskoro, posle usaglašavanja strategijskih ciljeva završnih operacija sa savezničkim komandantima u Italiji (Štab zajedničke anglo-američke komande za Sredozemlje) i Mađarskoj (Štab III ukrajinskog fronta Crvene armije), formuliše ideju manevra snaga JNA u završnoj ofanzivi, u toku koje su od marta do 15. maja razbijene snage nemačke balkanske grupacije i cela zemlja oslobođena, uključujući i one njene delove koje su velike sile posle prvog svetskog rata 1918. godine predale Italiji (Istra i Slovenačko primorje s kvarnerskim ostrvima).

VII

U završnoj fazi rata, pored toga što rukovodi vojnim operacijama, Tito, u svojstvu predsednika Nacionalnog komiteta, vodi složenu borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Braneći odluke AVNOJ-a, pruža odlučan otpor pokušajima zapadnih savezničkih sila da jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu osiguraju povratak u zemlju i omoguće restauraciju starog poretka. U junu 1944. na oslobođenom ostrvu Visu Tito je šef delegacije Nacionalnog komiteta na pregovorima s mandatorom vlade u izbeglištvu dr Ivanom Šubašićem. U avgustu iste godine, za vreme posete savezničkoj komandi za Sredozemlje, u Italiji, vodio je razgovore s britanskim premijerom Čerčilom (10—12. avgusta) o problemima odnosa nove Jugoslavije s jugoslovenskom vladom u emigraciji i s vladom Velike Britanije. U septembru 1944. Tito je u Moskvi u razgovorima sa Staljinom postigao sporazum o usklađivanju dejstava Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i trupa Crvene armije u završnim operacijama, posebno o učešću jedinica Crvene armije u oslobađanju dela Srbije i Vojvodine. Tim sporazumom je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije prihvatio zahtev sovjetske vlade da se sovjetskim trupama dopusti ulazak na teritoriju Jugoslavije, a sovjetska vlada, sa svoje strane, prihvatila je zahtev Nacionalnog komiteta da na jugoslovenskoj teritoriji na kojoj budu operisale snage Crvene armije deluje civilna administracija Nacionalnog komiteta. U to isto vreme Tito se saglasio za zahtevom sovjetske Vrhovne komande i rukovodstva nove, otečestvenofrontovske Bugarske da i oružane snage Bugarske učestvuju u završnim operacijama na jednom delu teritorije Jugoslavije kako bi i ta zemlja pružila pomoć u borbi protiv fašizma, a čime bi se ujedno omogućilo bugarskom narodu da lakše skine sa sebe ljagu koju su mu naneli nenarodni upravljači uključivanjem Bugarske u rat na strani fašističkih sila.

Posle pregovora s Ivanom Šubašićem u oslobođenom Beogradu u novembru 1944. i konferencije »velike trojice« u Jalti, u februaru 1945, obrazovana je 7. marta 1945. Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije s Titom kao njenim predsednikom.

Digitized by Google

U složenim i teškim uslovima oslobodilačkog rata Tito je sprovodio koncepciju nacionalne afirmacije i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Stalno je isticao da su bratstvo i jedinstvo jedna od najvažnijih tekovina narodnooslobodilačke borbe i nezamenljiv uslov svih pobeda naroda Jugoslavije. Inicijator je stvaranja nacionalnih vojnih i političkih rukovodstava oslobodilačkog pokreta, koja su u toku rata izrasla u središta okupljanja svih progresivnih nacionalnih snaga i nosioce ideje obnavljanja državne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije na osnovama bratstva i jedinstva i potpune nacionalne ravnopravnosti. Već na Drugom zasedanju AVNOJ-a usvojena je odluka o izgradnij nove Jugoslavije na federativnom principu, što je bilo izraz novih međunacionalnih odnosa stvaranih u toku oslobodilačkog rata.

U avgustu 1945, na Prvom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije (NFJ), koji je u ratu i revoluciji izrastao u milionsku političku organizaciju, Tito je izabran za njegovog predsednika i bio je nosilac liste Narodnog fronta na izborima za Ustavotvornu skupštinu novembra 1945. Narodni front je u tim izborima odneo pobedu s ogromnom većinom glasova. Tada je Tito izabran i za predsednika NFJ, odnosno od 1953. godine za predsednika Saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (do 1963).

Posle izglasavanja prvog Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) u januaru 1946, Tito je dobio mandat za sastav vlade. U isto vreme imenovan je za vrhovnog komandanta oružanih snaga Jugoslavije i bio je ministar narodne odbrane (do 1953).

Godine 1952. Josip Broz Tito stupio je u brak s Jovankom Budisavljević, iz Like, učesnikom rata od 1941. godine, koja je bila borac i rukovodilac u Šestoj ličkoj proleterskoj diviziji, a pri kraju rata organizator i politički rukovodilac saniteta u pojedinim jedinicama JNA.

VIII

U posleratnoj izgradnji zemlje, polazeći od društveno-istorijskih uslova Jugoslavije, KPJ, kao revolucionarna avangarda, s Titom na čelu, formulisala je program izgradnje socijalizma koji je obuhvatio razvijanje tekovina jugoslovenske revolucije i stvaralačku primenu iskustva socijalističke izgradnje u Sovjetskom Savezu. Već u prvim posleratnim godinama oblici izgradnje socijalizma u Jugoslaviji nose mnoge specifičnosti — počev od načina sprovođenja eksproprijacije eksproprijatora i puteva socijalističke rekonstrukcije sela do oblika ostvarivanja političkog jedinstva radnih slojeva i uloge KPJ kao avangarde.

Na osnovne specifičnosti socijalističke revolucije, pa, prema tome, i razvitka socijalističke Jugoslavije, upozorio je Tito već u svom prvom članku u časopisu »Komunist« 1946. godine.

Digitized by Google

U isto vreme zalaže se i za razvijanje najprisnijih odnosa sa Sovjetskim Savezom, što je izraženo i u njegovoj inicijativi za sklapanje Ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji Jugoslavije i SSSR, koji je potpisan prilikom njegovog novog puta u Moskvu aprila 1945. Takođe je bio inicijator saradnje komunističkih i radničkih partija. Podržava i razvijanje čvrstih oblika saradnje između socijalističkih zemalja, odnosno zemalja narodne demokratije i njihovih komunističkih i radničkih partija, pa je u tu svrhu već tokom 1946. počeo da odlazi u prijateljske posete u te zemlje.

Saradnji sa socijalističkim zemljama Tito prilazi sa stanovišta ravnopravnosti i prava svake partije da na čelu svojih naroda i prema specifičnostima date zemlje bira i sama određuje najadekvatnije puteve i oblike borbe za socijalizam. Zbog toga je pružao otpor raznim oblicima staljinističkog hegemonizma i pokušajima dirigovanja jugoslovenskom spoljnom i unutrašnjom politikom. Pošto se takav samostalni razvitak socijalističke Jugoslavije nije uklapao u Staljinove hegemonističke planove, došlo je 1948. do napada Kominforma na KPJ i do široke i oštre kampanje protiv Jugoslavije i njene nezavisnosti, pri čemu su najoštrije propagandne strele iz zemalja socijalističkog lagera bile usmerene na Titovu ličnost i njegovo delo.

Odlučno podržan od Partije i naroda, Tito je zauzeo beskompromisan stav prema pokušajima ograničavanja suvereniteta Jugoslavije. Kao predsednik vlade FNRJ odbio je optužbe vlade SSSR o tobožnjem jugoslovenskom antisovjetizmu. Centralni komitet KPJ prihvatio je njegovu ocenu o neosnovanosti kritike KPJ izložene u pismima CK SKP(b) koja su prethodila otvorenom napadu Kominforma i kampanji protiv Jugoslavije (mart—jun 1948). Na Petom kongresu KPJ, jula 1948, Tito je podneo referat o razvitku KPJ, njenoj ulozi u oslobodilačkom ratu i revoluciji i u borbi za izgradnju socijalizma. U njemu je opovrgao optužbe iznete u Rezoluciji Kominforma i istovremeno ukazao na perspektive izlaska iz teške situacije u kojoj su se tada našle Partija i cela zemlja.

Ogromno poverenje koje je Tito stekao u narodu i Partiji bilo je snažan faktor otpora Staljinovom pritisku. Cela zemlja je predano i bez kolebanja prihvatila Titov poziv na ulaganje najvećih napora da bi se savladale teške posledice ekonomske blokade od strane zemalja socijalističkog lagera.

Istorija je stavila na dnevni red novo svetskoistorijski značajno pitanje: kakvi su i kakvi treba da budu odnosi među socijalističkim državama? Određujući suštinu tih odnosa, Tito je u svom govoru na svečanom skupu Slovenske akademije znanosti i umetnosti (u Ljubljani, novembra 1948) posebno ukazao na značaj nezavisne izgradnje socijalističkog društva i prava na samostalnost, što je, u suštini, bilo najvažniji uslov pobede i narodnooslobodilačkog rata i revolucije. „Pravilno postavljanje međusobnih odnosa na datoj etapi (tj. odnosa među socijalističkim državama), kad još postoje — uporedo sa socijalističkim — i ka-

Digitized by Google

pitalističke zemlje, kad još ima naroda koji su nacionalno ugnjeteni, kad još ima bezdušnog kolonijalnog porobljavanja itd., na datoj etapi društvenog razvitka u svijetu moraju odnosi između zemalja koje grade socijalizam biti tako uređeni da oni ohrabruju sve, a naročito male narode u borbi za njihovu nacionalnu i socijalnu slobodu i ravnopravnost. Ti odnosi moraju biti primjer, ili, bolje reći, stimul za dalji razvitak socijalizma u svijetu, a ne da budu kočnice toga razvitka.« Nešto kasnije, u januaru 1949, Tito je još odlučnije istakao značaj tog pitanja, govoreći da bi odustajanje od principa vlastite revolucionarne borbe značilo »sankcionirati jedan metod koji nije ni marksistički ni internacionalistički, a to bi u budućnosti donijelo ogromne štete međunarodnom radničkom pokretu«.

Odbacujući kominformovske, odnosno Staljinove optužbe o ma kakvom jugoslovenskom antisovjetizmu, Tito se založio za što bolje upoznavanje suštine marksističke nauke radi njene ispravne primene u praksi, da »uz svakodnevnu borbu za izgradnju socijalizma vodimo i borbu za čistotu te nauke«. Pri tome će, po Titovom mišljenju, najjači argumenti biti »baš u tome što ćemo u našoj zemlji u praksi provoditi teoretske postavke naših velikih učitelja... Ja ne mislim ovdje kritikovati Sovjetski Savez, odnosno SKP(b), jer će praksa pokazati ko je u pravu — oni ili mi. Mi se nećemo golim riječima nadmetati ko je bolji i ko više vrijedi, ali ćemo konkretnim djelima koja danas ostvarujemo u svojoj zemlji uspjeti da ubijedimo sve progresivne snage svijeta, koje već danas sasvim drukčije gledaju na Jugoslaviju« (iz razgovora sa slušaocima Više partijske škole »Đuro Đaković«, juna 1950). Tada je i nastala jedna od onih poznatih Titovih parola — »Istina će pobijediti«, koja je otvarala nove perspektive.

IX

Jednodušni otpor Staljinovom pritisku stvorio je povoljnu klimu za razvoj marksističke misli i u KPJ razvio kritički odnos prema vlastitoj praksi i iskustvu međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta. Ubrzo je u KPJ sazrela ideja o novim oblicima i metodama izgradnje socijalizma. Polaznu osnovu tog novog kursa, čiju su suštinu sačinjavali antibirokratizam i socijalistički samoupravni društveni odnosi, izložio je Tito u Saveznoj narodnoj skupštini 26. juna 1950. u svom ekspozeu povodom donošenja Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, naglasivši da je to jedan od najznačajnijih zakona socijalističke Jugoslavije, s dubokim revolucionarnim smislom. Tom prilikom Tito je upozorio da iz Marksovog i Lenjinovog učenja o socijalističkoj državi nedvosmisleno proizlazi da funkcije države, naročito u privredi, moraju postepeno odumirati u skladu sa što uspešnijim razvojem socijalističkog samoupravljanja u društvu.

Digitized by Google

Na Šestom kongresu KPJ, novembra 1952, Tito je u glavnom referatu (»Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju«) analizirao prve rezultate i iskustva izgrađivanja socijalističkih društvenih odnosa na temeljima radničkog samoupravljanja, podvrgao kritici staljinistički dogmatizam u teoriji i birokratsko-hegemonističke metode u praksi i pokrenuo pitanje uloge KPJ u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa na osnovi samoupravljanja. Tada je, na njegov predlog, KPJ, u skladu s novom ulogom Partije u izgradnji socijalističkog društva, reorganizovana u Savez komunista Jugoslavije (SKJ), a NFJ u Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije.

Ustavnim zakonom (od januara 1953) sistem radničkog samoupravljanja utvrđen je kao osnova celokupnog društvenog poretka u socijalističkoj Jugoslaviji. Tada su izvršene i značajne promene u kompetencijama predstavničkih i izvršnih organa vlasti i uvedena je funkcija Predsednika Republike, koju je Savezna narodna skupština 14. januara 1953. godine poverila Josipu Brozu Titu. Od tada je biran na dužnost Predsednika Republike na svim sazivima Savezne skupštine, a 25. februara 1974, na osnovu novog Ustava SFRJ, izabran je na tu dužnost bez ograničenja mandata, čime mu je izraženo i posebno priznanje za njegovu ulogu u organizovanju i pobedi socijalističke revolucije, u borbi za izgradnju socijalizma i za očuvanje nezavisnosti nesvrstane i socijalističke Jugoslavije.

Tito je inicijator mnogih mera u privredi i društvenoj izgradnji kojima je SKJ utirao puteve novom društveno-političkom sistemu, u kojem neposredni proizvođač postaje osnovni faktor u određivanju uslova svoga rada i života. Među tim merama bila je i Titova inicijativa, usvojena u Izvršnom komitetu CK SKJ oktobra 1955, o promenama u privrednoj politici koje su imale cilj da se smanjenjem investicija i racionalizacijom proizvodnje otklone disproporcije u privredi, ubrza razvitak proizvodnje za široku potrošnju i ojača materijalna osnova samoupravljanja. To je bio početak korenitih promena u jugoslovenskoj privredi koje su desetak godina kasnije dovele do privredne i društvene reforme.

Sem borbe za modernizaciju privrede i za njeno uključivanje u međunarodnu podelu rada, Tito je stalno isticao društveno-politički smisao reforme — oslobođenje privrede od birokratsko-etatističkih snaga i prenošenje prava raspolaganja viškom rada na radničke kolektive i njihove asocijacije, odnosno stvaranje takvih društvenih odnosa u kojima će sami radni ljudi biti gospodari sredstava, uslova i plodova svoga rada.

Mada su sve faze društvenog razvitka u socijalističkoj Jugoslaviji vezane za Titovo lično stvaralaštvo, on se nikad nije kolebao da u prelomnim momentima, u kojima iskrsavaju mnogi novi problemi, prilagođava kurs kretanja, način organizacije i metod rada kako bi se što više delovalo u skladu sa zahtevima realnog života. Jedan od primera takve Titove intervencije s dalekosežnim značajem jeste njegova inicijativa za donošenje takozvanih radničkih amandmana, čiji je smisao bio uvlačenje radnika i njihovih asoci-

Digitized by Google

jacija u procese proširene reprodukcije, preraspodela narodnog dohotka u korist radnih kolektiva, a ne države, što je zahtevalo i promenu odnosa u federaciji i kvalitativno nov društveno-ekonomski i politički položaj republika i pokrajina. Inicijativa koju je Tito pokrenuo krajem šezdesetih godina, a posebno predlogom koji je na osnovu svojih ustavnih ovlašćenja kao Predsednik Republike uputio 9. decembra 1970. godine Saveznoj skupštini, dovela je do krupnih političko-ustavnih promena, najpre do donošenja ustavnih amandmana XX—XLII, a zatim i do izrade i usvajanja novog Ustava SFRJ, 21. februara 1974. godine. Tim krupnim društvenim promenama, kojima je osnovna svrha dalje i doslednije razvijanje i učvršćivanje samoupravljanja u jugoslovenskoj društvenoj zajednici, posvećen je i Titov obimni referat na Desetom kongresu SKJ, u kome je on posebno razradio ulogu SKJ u procesima izgradnje jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva (»Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije«, 27. maj 1974).

Stalno poklanjajući pažnju razvoju politike bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije, Tito pridaje naročiti značaj izgradnji federativnog društvenog uređenja na osnovi potpune ravnopravnosti i doslednog razvijanja samoupravljanja. U tom smislu je govorio: »Ovdje, prije svega, imam u vidu suštinski nove odnose koji nastaju sa razvojem samoupravljanja, što daje novi društveno-politički sadržaj našoj Federaciji. Republike, razvijajući se kao samoupravne jedinice, sa svojim historijskim i nacionalnim obilježjima, s jačanjem svoje pune samostalnosti, istovremeno konstituišu stvarno jedinstvo našeg socijalističkog samoupravnog društva i ostvaruju svoju svestranu ravnopravnost. Time se, kao i razvijanjem samoupravnosti na svim nivoima — od radnih organizacija preko užih i širih teritorijalnih zajednica do Federacije — obogaćuje stvaralačka snaga našeg društva u cjelini i ostvaruju uslovi za procvat i svestran napredak svakog naroda i narodnosti ponaosob« (referat na Devetom kongresu SKJ, mart 1969).

Shvatajući istinski smisao i značaj borbe za nacionalno oslobođenje i potpunu nacionalnu ravnopravnost, Tito je svagda isticao da za socijalističku Jugoslaviju u tom pogledu ne može biti dileme šta je važnije — nacionalno ili klasno, jer je potcenjivanje jednog ili drugog podjednako neprihvatljivo. »Ne postoji napredni, stvarni nacionalni interes koji u isto vrijeme nije i interes radničke klase. I obrnuto, teorije o 'čistim' nacionalnim interesima, o njihovom ‚rješavanju' izvan našeg socijalističkog samoupravnog društva, predstavljaju, u stvari, pokušaj da se radnička klasa izoluje od stalnog unapređivanja međunacionalnih odnosa« (govor na svečanoj sednici Sobranja Makedonije, avgusta 1969).

Od tih koncepcija nacionalne politike i unapređivanja međunacionalnih odnosa neodvojiva je i Titova borba protiv raznih bilo hegemonističkih i unitarističkih, bilo nacionalno-separatističkih tendencija, što je osobito došlo do izražaja u njegovom zalaganju za dalju izgradnju jugoslovenske federacije putem najnovije ustavno-političke platforme. Tito stalno ističe da su i u sferi među-

Digitized by Google

nacionalnih odnosa radnička klasa i njeni istinski shvaćeni društveni interesi najvažnija koheziona snaga. »Bez obzira na nacionalne specifičnosti, osnovni interesi radničke klase su istovetni u čitavoj zemlji i zato ona i predstavlja cement, glavni kohezioni faktor naše socijalističke samoupravne Jugoslavije« (govor na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije, maja 1971).

X

Kao državnik i vodeća ličnost u SKJ, Tito stalno održava neposredne dodire s radnim ljudima. To je značajan izvor njegovog smisla za realnost i njegove spremnosti da uvidi slabosti i propuste i da o njima govori otvoreno i samokritički. Takav karakter imaju njegova brojna javna istupanja, koja su uvek podsticala Partiju i radne ljude da jačaju socijalističku demokratiju i bore se protiv raznih negativnih pojava u društvu. Poznati su Titova kritika politike KPJ na selu (1951. i 1953), kritike politike preteranog investiranja (iz sredine 1955), govor u Splitu (maja 1962), u kojem je veoma oštro kritikovao slabosti u SKJ, kritika rukovodstva SKJ prilikom razotkrivanja birokratsko-unitarističkih i nacionalističko-separatističkih i liberalističko-tehnokratskih koncepcija i prakse (istupanja na Brionskom IV plenumu CK SKJ od 1. jula 1966, na 21. sednici Predsedništva SKJ 1971. i u govoru pred aktivom SK Srbije 1972).

Odlučan borac protiv konzervativizma, Tito se stalno zauzimao za nov metod političke akcije, koji je, naročito u vreme pripremanja Devetog kongresa SKJ i u periodu između Devetog i Desetog kongresa SKJ, evoluirao do celovite koncepcije o reorganizaciji Saveza komunista Jugoslavije, do potrebe za njegovim preobražajem, uz istovremenu promenu socijalne strukture SKJ masovnijim uključivanjem radnika i uopšte neposrednih proizvođača u njegove redove i njegovim stalnim obnavljanjem iz članstva omladine.

U borbi za novu koncepciju revolucionarne marksističke partije, za drukčiju ulogu Saveza komunista, što odgovara izmenjenim uslovima i opštoj koncepciji socijalističkog samoupravnog društva, Tito se morao boriti i protiv liberalno-anarhističkih shvatanja, koja su težila da oslabe, a zatim likvidiraju ulogu Partije uopšte, i protiv birokratsko-etatističkih i unitarističko-konzervativnih snaga, kojima je najodlučniji udarac zadat na IV plenumu CK SKJ (1. jula 1966). Tada je, na Titovu inicijativu, prihvaćen kurs brže reorganizacije SKJ, nastavljanja smera započetog Šestim kongresom, to jest doslednijeg sprovođenja u život principa po kojem Savez komunista treba što manje da deluje s pozicije vlasti, a što više kao organizovana idejno-politička snaga, koja, ni najmanje se ne oslobađajući političke odgovornosti, usmerava socijalistički samoupravni razvitak snagom primera, svojom socijalističkom i marksističkom, naučnom doslednošću, izražavanjem interesa radničke klase, svih radnih ljudi, naroda i narodnosti Jugoslavije.

Digitized by Google

Ukazivanjem na nezamenljivu ulogu revolucionarne avangarde u izgradnji socijalističkog društva, Tito stalno ističe značaj njenog jedinstva, zatim kontinuiteta revolucionarne akcije na jasnom političkom kursu i preku potrebu borbe protiv frakcionaštva i grupaškog delovanja. »Mnogi primjeri iz historije revolucionarnih borbi, posebno u našoj zemlji, ukazuju na presudan značaj jedinstva revolucionarne organizacije. Partija je bila utoliko jača i utoliko uspješnije je ostvarivala svoju vodeću ulogu ukoliko je bila idejno i politički jedinstvena, konstituisana i izgrađena na osnovama demokratskog centralizma. Iskustvo je takođe potvrdilo da se jedinstvo uvijek stvara u akciji, u borbi, kada se riječi potvrđuju djelima. Bez akcije nema jedinstva komunista« (referat na Desetom kongresu SKJ).

Analizirajući društvene korene i glavne uzroke pojave frakcionaštva, koje svakad razorno deluje na jedinstvo i avangardnu ulogu Partije, Tito je na istom kongresu upozorio da je »frakcionaštvo izbijalo na površinu uvijek kada je avangarda gubila svoju jasnu idejnu orijentaciju i svoju organizacionu i akcionu sposobnost. A tada bi uvijek počinjala da gubi i vezu sa radničkim masama« (iz referata na Desetom kongresu SKJ).

XI

Posebna oblast Titove aktivnosti su međunarodni odnosi i spoljna politika. Tito je brzo uvideo suštinske promene koje su nastale u međunarodnim odnosima posle drugog svetskog rata i ukazao na nove puteve kako u borbi za mir u svetu i za socijalizam, tako i u borbi za očuvanje nezavisnosti socijalističke Jugoslavije. Jednako se odlučno usprotivio pritiscima na Jugoslaviju i sa Zapada i sa Istoka. U vreme Staljinovih pretnji, posle 1948. godine, pružio je snažan otpor pokušajima zapadnih sila da jednostrano reše tzv. tršćansko pitanje, a i svim drugim oblicima ugrožavanja nezavisnosti Jugoslavije.

U uslovima veoma složenog međunarodnog položaja Jugoslavije Tito se svagda zalagao za normalizaciju odnosa sa Sovjetskim Savezom i istočnoevropskim zemljama i za istovremeno nastavljanje odnosa sa zapadnim zemljama na principima ravnopravnosti i priznavanja prava naroda na samostalan i neometan unutrašnji društveni razvitak. To se izrazilo i u širini Titovih državničkih pogleda prilikom njegovih mnogobrojnih susreta s predstavnicima Sovjetskog Saveza, počev od 1955. godine, i u mnogobrojnim susretima s državnicima ostalih zemalja, i u njegovoj neumornoj i raznovrsnoj aktivnosti na unapređivanju međunarodnih odnosa uopšte.

Smatrajući da spoljna politika jedne socijalističke zemlje kao što je Jugoslavija ne sme biti pod uticajem njenih trenutnih interesa, već mora imati pred očima celinu savremenih demokratskih i progresivnih svetskih kretanja, podstičući sve ono što ih ujedi-

Digitized by Google

njava i izbegavajući sve ono što može da ih dezorijentiše ili razjedinjuje, Tito je postao jedan od najistaknutijih pobornika politike aktivne i miroljubive koegzistencije, zalažući se za to da ona bude oblik odnosa među svim zemljama i državama, bez obzira na njihovu veličinu, stepen razvoja i karakter njihovog unutrašnjeg uređenja. Kao protagonista takve politike, Tito je, zajedno s istaknutim liderima nesvrstanih zemalja, naročito sa Dž. Nehruom i G. A. Naserom, bio inicijator zajedničke miroljubive i antiblokovske aktivnosti, što je dovelo do okupljanja nesvrstanih zemalja, najpre na Beogradskoj konferenciji 1961. godine, a zatim na ostalim konferencijama — u Kairu (1964), Lusaki (1970), Alžiru (1974), Kolombu (1976) i Havani (1979). Takođe je došlo do saradnje nesvrstanih zemalja na ekonomskom planu, do njihove veće aktivnosti u Organizaciji ujedinjenih nacija itd.

Osnovne poglede na probleme međunarodnih odnosa i na perspektivu borbe za mir i progresivne preobražaje savremenog čovečanstva Tito je, s dubokom marksističkom analizom, izlagao u više svojih govora i različitim istupanjima na partijskim kongresima, pred Saveznom skupštinom i Savetom federacije, a naročito prilikom promovisanja za počasnog doktora na Univerzitetu u Rangunu (Burma, 1956. godine), na zasedanju Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija (1960. i 1963), na svim konferencijama nesvrstanih zemalja, na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 31. jula 1975. godine i na Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope (30. juna 1976. u Berlinu).

Dajući punu podršku antikolonijalnim pokretima, Tito je u njima video ne samo najraznovrsnije oblike političkog i nacionalnog oslobođenja porobljenih naroda nego i nove, specifične puteve kretanja naroda ka socijalizmu, odnosno stvaranja najpovoljnijih uslova za progresivne društvene preobražaje. Međutim, ti pokreti, koji su nastali kao sastavni deo i izraz velike antikolonijalne revolucije, »koja je dovela do raspada svjetskog kolonijalnog sistema« i izvela »na međunarodnu političku scenu ranije potlačene narode«, primorani su da na putu bržih društvenih promena savlađuju mnogobrojne prepreke: ekonomsku zaostalost, pritiske imperijalizma, neokolonijalizma i snaga dominacije uopšte, a naročito ekonomsku neravnopravnost.

Stoga se Tito od početka zalaže za podršku tim pokretima i za razvijanje široke saradnje socijalističke Jugoslavije s novooslobođenim zemljama.

Primer takve uspešne saradnje pokazuje socijalistička Jugoslavija svojim odnosom prema oslobodilačkim pokretima naroda arapskih zemalja, to jest potpunim razumevanjem tih pokreta i svojom podrškom. Socijalistička Jugoslavija i lično Tito su stalno pružali podršku arapskom narodu u njegovoj borbi za oslobođenje od strane dominacije, za jačanje nezavisnosti, za ostvarenje jedinstva i za progresivne društvene preobražaje. Tito osobitu pažnju poklanja rešenju krize na Bliskom istoku nastale izraelskom agresijom na arapske teritorije.

Digitized by Google

Između ostalog, Tito je neposredno nakon izraelske agresije na arapske zemlje (juna 1967), koju je od prvog trenutka oštro osudio, posetio Egipat, Siriju i Irak da bi s najodgovornijim rukovodiocima tih zemalja razgovarao o iznalaženju pravednog rešenja bliskoistočne krize, zalažući se pri tome za neodložno i potpuno povlačenje Izraela s okupiranih arapskih teritorija, za obezbeđenje nacionalnih prava arapskog naroda Palestine, uključujući i njegovo pravo na sopstvenu državu, i uopšte za obezbeđenje mira u tom delu sveta.

Borbu oslobodilačkih pokreta arapskog naroda i ostalih pokreta za nacionalno i socijalno oslobođenje, kao procesa dovršavanja savremene antikolonijalne revolucije, Tito posmatra u svetlosti opšte borbe za savremene progresivne promene u svetu i za izgradnju pravednije međunarodne zajednice.

Učestvujući u radu tih konferencija, Tito stalno doprinosi razradi osnovnih principa politike nesvrstanosti. S obzirom na međunarodnu konstelaciju, na postojanje blokovskih grupacija država, podelu interesnih sfera, opasnosti od nuklearnog rata, narušavanje politike mira stalnim »ograničenim« ratnim dejstvima, nedopustivo mešanje u stvar drugih zemalja i naroda — politika i pokret nesvrstavanja imaju, po Titovom shvatanju, kao jedan od bitnih ciljeva prevladavanje blokovske podele sveta i uspostavljanje ravnopravnih demokratskih odnosa među svim narodima i državama. Shvatajući dalekosežan značaj razvijanja politike nesvrstavanja u svetu, Tito tu politiku definiše kao »izraz životnih interesa i zajedničkih potreba naroda da žive u miru, slobodi i nezavisnosti, da budu ravnopravni učesnici, a ne posmatrači na međunarodnoj sceni« (govor na Zagrebačkom sveučilištu, 17. decembra 1969). Ta se politika identifikuje s težnjama naroda celog sveta da se sila osudi i odbaci kao metod u međusobnim odnosima naroda i država. Otuda je politika nesvrstavanja, na jednoj strani, uperena protiv imperijalizma i hegemonizma svake vrste, protiv kolonijalne dominacije i neokolonijalizma, a na drugoj, doprinosi borbi za progres, za mir, za unutrašnje društvene preobražaje, koji su stvar progresivnih snaga u svakoj zemlji. Ona je »jedan od puteva kojima savremene generacije traže nove i demokratske, a ujedno i realne odgovore na postojeće probleme« (govor u Helsinkiju, jula 1975).

Veliki pokret nesvrstanosti u savremenim uslovima borbe naroda za političku i ekonomsku emancipaciju, za nezavisan i slobodan nacionalni razvoj, za ravnopravnu i demokratsku međunarodnu saradnju svih naroda i zemalja — bez obzira na razlike u društvenim sistemima — u borbi za mir i bezbednost u svetu, izrastao je, po Titovoj oceni, u snažan »međunarodni faktor koji nezavisno i samostalno utvrđuje svoju politiku i stavove i bez kojeg se više ne mogu uspješno rješavati svjetski problemi. Nesvrstane zemlje se direktno suprotstavljaju imperijalističkoj politici i dominaciji svake vrste. Njihova borba je izraz globalnog progresivnog i revolucionarnog procesa karakterističnog za našu epohu« (iz govora u Berlinu, 30. juna 1976).

Digitized by Google

Peta konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih, održana u glavnom gradu Šri Lanke, u Kolombu, avgusta 1976. godine, i njen veliki odjek u svetskoj javnosti potvrđuju sve veću afirmaciju nesvrstavanja i porast uloge toga pokreta u rešavanju aktuelnih problema savremenog sveta.

XII

Proučavanje Titovog dela omogućava da se celovitije sagleda njegovo mesto i u istoriji međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta, kao i njegov doprinos razvoju marksističke misli u savremenim uslovima.

Od momenta kada je izabrao put revolucionara marksiste, Tito se celim svojim bićem i svim svojim svesnim životom stavio u službu revolucije. Stoga je celokupno stvaralaštvo Josipa Broza kao revolucionara i marksiste služilo i služi jedinstvenom cilju: potpomoći pobedu revolucije u našoj zemlji, dati toj pobedi svoj udeo, odnosno staviti sve svoje snage i umne sposobnosti za odbranu i razvoj njenih tekovina, za dalju izgradnju socijalističkog samoupravnog društva koje odgovara istorijskim, nacionalnim i kulturnim osobenostima naše zemlje i opštem humanističkom smislu socijalizma kao prelaznog doba na putu ka besklasnom komunističkom društvu.

Veličina i značaj Titovog istorijskog dela, humanistički smisao ideja koje je zastupao i koje stalno s izuzetnom doslednošću zastupa, širina njegovih pogleda na karakter unutrašnjih jugoslovenskih i svetskih kretanja i, uopšte, snaga njegove kreativne misli snažno izbijaju i sa stranica njegovih članaka, referata, studijskih analiza, govora i poruka, kao i ostalog obimnog stvaralaštva.

Izuzetnost Titove ličnosti ispoljila se već u godinama uoči drugog svetskog rata, ne samo u borbi za izgradnju revolucionarne marksističke partije osposobljene za njenu avangardnu ulogu u revolucionarnim zbivanjima koja su se ubrzano primicala nego i u naslućivanju i borbi za one atribute revolucionarne partije koji su u novim, izmenjenim uslovima bili neophodni da bi ona mogla uspešno ispuniti rukovodeću i organizatorsku ulogu u revolucionarnim bitkama. Tu na prvom mestu izbijaju samostalnost i sposobnost KPJ, odnosno njenog rukovodstva u određivanju njene politike i strategijske orijentacije, kao i u izboru najpogodnijih oblika borbe i načina organizovanja revolucionarnih snaga, koji odgovaraju kako specifičnim nacionalnim tako i međunarodnim uslovima u kojima se vodila oslobodilačka borba jugoslovenskih naroda i njihovog revolucionarnog pokreta.

Ti atributi revolucionarne akcije su došli do izražaja pre svega u Titovom energičnom zahtevu i smišljenoj borbi da u složenim i delikatnim uslovima nastalim u Komunističkoj internacionali (a što se reflektovalo i na odnose između nje i pojedinih sekcija, u konkretnom slučaju KPJ) rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije, posle dužeg odsustvovanja iz zemlje i udalje-

Digitized by Google

nosti od središta borbe, pređe u zemlju i tu zajedno s Partijom i pokretom ispunjava svoju rukovodeću ulogu. Jer jedino nalazeći se u središtu zbivanja, osećajući pulsiranje kretanja u klasi i u svom narodu, tačno procenjujući progresivne zadatke svoga društva i svoga doba i neposredno na njih reagujući pravovremenim inicijativama i usmeravanjem akcija, jedna partija može ispuniti svoju avangardnu ulogu u savremenim, sve složenijim i dinamičnijim društvenim kretanjima, dok bi svaka vezanost jedne revolucionarne partije i njena zavisnost od nekog jedinstvenog centra, kao što je to već pokazalo i iskustvo drugog svetskog rata, išle na štetu te svakodnevne rukovodeće, odista avangardne uloge takve partije.

Tito je pokazao svoju smelost i izuzetnu hrabrost, kao i svu trezvenost hladnokrvnog političara i revolucionara kada je u uslovima pretnje da KPJ, kao sekcija Kominterne, bude raspuštena uspio ne samo da je očuva, da je unutra preporodi i izgradi na novim osnovama, nego i da postepeno zadobije autoritet i u rukovodstvu svetskog komunističkog pokreta.

Ugled Komunističke partije Jugoslavije i lični Titov ugled morali su, razume se, da prođu period dugih iskušenja, raznovrsnih pritisaka i isprobavanja u vatri revolucionarne borbe dok i Tito i Partija nisu zadobili potpunu afirmaciju u toku i pri završetku drugog svetskog rata. Ali i tada u ograničenom obimu, jer je popularnost Josipa Broza Tita (kao legendarnog vojskovođe iz doba drugog svetskog rata, kao generalnog sekretara KP koji je, svojim delom i uticajem svoje kreativne misli, osigurao jedinstvenost revolucionarnih procesa, to jest da su u borbi za nacionalno oslobođenje protiv stranih okupatora i njihovih domaćih kvislinga u Jugoslaviji s pobedom nad fašizmom izvojevane i osnovne pretpostavke socijalističke revolucije, i kao državnika koji je obezbedio priznanje i ugled nove Jugoslavije u međusavezničkim odnosima) vrlo rano počela da smeta Staljinu, koji je već bio ustoličen kao neopozivi vođa svetskog proletarijata, čiji ugled nije smela da zaseni ničija tuđa slava.

Međutim, u situaciji koja je nastala sa Staljinovim napadom na socijalističku Jugoslaviju i KPJ, protivno očekivanju Staljina i svih onih koji su svesno ili iz discipline prihvatili njegove ocene i pridružili se horu napadača na socijalističku Jugoslaviju, optuženu za izdaju socijalizma, za prelazak u kapitalistički tabor i za stotine drugih smrtnih grehova, socijalistička, Titova Jugoslavija izašla je još svetlija i čistija na neodstupnom socijalističkom putu razvoja. I ne samo to. Otpor socijalističke Jugoslavije Staljinovom hegemonizmu i pokušajima dominacije nad drugim zemljama i pokretima povratio je veru u socijalizam i pokazao perspektivu mogućnih drukčijih odnosa među socijalističkim zemljama i partijama, mogućne i potrebne samostalnosti socijalističkih zemalja i pokreta i njihovog prava, to jest prava progresivnih snaga svakog naroda i svakog društva, da same određuju oblike svog unutrašnjeg društvenog razvitka i same opredeljuju karakter svo-

Digitized by Google

jih odnosa s drugim narodima i drugim državama, ne slabeći pri tom ni najmanje svoju osnovnu socijalističku orijentaciju niti osnovnu internacionalističku suštinu socijalističkog pokreta.

Otuda je i u svim posleratnim fazama razvitka socijalističke Jugoslavije, kao i u svim momentima promena u međunarodnim odnosima, Tito pridavao poseban značaj odnosima među socijalističkim zemljama i karakteru društvenih odnosa koji nastaju na tlu socijalističkog društva, polazeći od toga da su oni osnovni faktor koji će opredeliti sudbinu socijalizma, to jest omogućiti nove prodore i pobede socijalizma u svetskim razmerama. Jer praksa progresivnog društvenog razvitka, demokratizacija društvenih odnosa koju nosi socijalizam kao novi i napredniji društveni sistem i realizacija ljudskih prava koja nadmašuju sve ono što je znala i s čime se dugo, često i neosnovano, kitila građanska demokratija (jer su se mnoga proklamovana prava izmetala u puku formalnost), postaće privlačna i neodoljiva snaga socijalističkog društva.

Stoga Tito u savremenim progresivnim svetskim kretanjima posebnu ulogu pridaje svesnim socijalističkim snagama, koje moraju »ne samo obuhvatiti nego i nadmašiti dostignute pozitivne političke, ekonomske i duhovne vrijednosti demokratije. Tako će one odlučujući uticati na tokove socijalnih zbivanja i biti faktor razvitka i afirmacije socijalizma kao sinonima demokratije, ravnopravnosti, nezavisnosti, ljudske pravde i slobode« (iz govora na Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope u Berlinu, 30. juna 1976).

Pri tome Tito stalno ističe značaj konstruktivnih odnosa među socijalističkim zemljama i radničkim partijama, odnosa koji se moraju zasnivati na priznavanju nacionalne nezavisnosti, na potpunoj ravnopravnosti i nemešanju u unutrašnje stvari drugih zemalja i partija, na uvažavanju različitih puteva u socijalizam, na poštovanju prava svih naroda, odnosno njihovih progresivnih snaga, da sami određuju svoju politiku i oblike svog društvenog razvitka. »Snaga socijalizma je u tome da uvažava i demokratskim razrješavanjem povezuje različite i protivrječne interese koji izviru iz raznovrsnih uslova i bogatstva nacionalnih puteva i oblika socijalističke prakse i procesa u pojedinim zemljama i regionima svijeta. Na toj osnovi izgrađuje se socijalistički internacionalizam koji podrazumijeva i uzajamnu podršku i pomoć revolucionarnih, socijalističkih i progresivnih snaga u svijetu, kao i njihovu međusobnu solidarnost i jedinstvo akcije u borbi za dalji razvitak, progres i socijalizam. Svako miješanje u unutrašnje stvari drugih zemalja i partija, svako nametanje rješenja ili ‚modela' izvana može samo da usporava socijalistički preobražaj svijeta i, prema tome, u suprotnosti je sa ciljevima socijalističkog internacionalizma« (referat na Devetom kongresu SKJ, 1969).

Razrađujući te iste ideje, Tito ih je na Desetom kongresu SKJ izložio u još otvorenijem vidu kada je upozorio da »socijalističke zemlje ne mogu da jačaju svoje pozicije u svijetu, da ja-

Digitized by Google

čaju stvar mira i socijalizma ako njihovi međusobni odnosi nisu postavljeni na principima ravnopravnosti, nezavisnosti, međusobnog uvažavanja i nemiješanja u unutrašnje stvari. Socijalističke zemlje, koje se rukovode Marksovom naukom — po kojoj oni isti zakoni koji treba da vladaju među ljudima moraju da vladaju i u odnosima među pojedinim zemljama i narodima — moraju se boriti da do maksimuma eliminišu međusobne sporove, obezbjeđujući što uspješnije kretanje ka zajedničkim socijalističkim ciljevima«.

Ova načela, koja su već nekoliko decenija postala rukovodna načela SKJ i socijalističke Jugoslavije, a čiji je glavni kreator i zastupnik Josip Broz Tito, dobila su snažnu afirmaciju na prvoj Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope, održanoj u Berlinu, juna 1976. godine. Drugim rečima, samostalnost i nezavisnost, ravnopravnost u odnosima između radničkih partija i pokreta i socijalističkih zemalja, nemešanje u unutrašnje stvari drugih pokreta i zemalja, neophodnost različitih puteva u borbi za socijalizam i njegovoj izgradnji, kao i pravo na izbor oblika društvenog razvitka, na toj konferenciji su javno proklamovani i široko prihvaćeni kao neizbežan zahtev novoga doba i nove društvene svesti.

Imajući to na umu, Tito je na Konferenciji istakao da »stalno proširivanje fronta borbe za progres, kao nasušne potrebe svih naroda, ističe u prvi plan veliku odgovornost svih progresivnih i demokratskih snaga. Od njih se očekuje da djeluju u skladu sa savremenim mogućnostima ostvarivanja širih demokratskih i socijalističkih preobražaja i stvaranja ravnopravnih međunarodnih odnosa.

Danas se u komunističkom pokretu sve više afirmišu različiti putevi borbe za socijalizam i nove forme saradnje revolucionarnih i najširih demokratskih snaga, zasnovane na principima nezavisnosti, ravnopravnosti, samostalnosti i nemiješanja. Pri tome, posebno se izražava odgovornost svakog revolucionarnog pokreta pred svojom radničkom klasom i narodom. To je već dovelo do jačanja niza komunističkih i radničkih partija i porasta njihovog političkog uticaja u nacionalnim razmjerama, što se pozitivno odražava i na opšte političke prilike u Evropi«.

Boreći se za razvijanje politike široke saradnje, uzajamnog poštovanja i demokratizacije međunarodnih odnosa, Tito je, kao jedan od najaktivnijih državnika savremenog sveta, posetio mnoge zemlje u Evropi, Aziji, Africi i Latinskoj Americi. Ne računajući dva susreta u toku rata (1944. s Čerčilom i Staljinom) i istupanja u OUN u Njujorku (1960. i 1963), posetio je (do jeseni 1979. godine) oko sedamdeset pet zemalja, a neke deset i više puta (SSSR, UAR, Rumuniju). U celini, u proteklom razdoblju Tito je učinio preko sto četrdeset državničkih poseta raznim zemljama i imao je oko tri stotine susreta s predsednicima država i vlada i više od sto susreta s predsednicima i generalnim sekretarima komunističkih, socijalističkih i drugih radničkih i progresivnih partija i oslobodilačkih pokreta.

Digitized by Google

XIII

Na posleratnim kongresima KPJ, odnosno SKJ (od Petog do Osmog) Tito je biran za generalnog sekretara, a na V plenumu CK SKJ (1966) i na Devetom i Desetom kongresu SKJ za predsednika SKJ, s tim što je na Desetom kongresu SKJ (maja 1974) izabran na tu dužnost bez ograničenja mandata.

Dugogodišnji revolucionarni stvaralac, državnik s najodgovornijim funkcijama u jugoslovenskom društvu i rukovodilac KPJ (SKJ), Tito je autor mnogih značajnih referata i programskih dokumenata, velikog broja članaka, izveštaja i drugih radova. Osim mnogih pojedinačnih izdanja njegovih radova na svim jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije, do sada su Titova sabrana dela objavljena u više od dvadeset tri toma u izdanju izdavačkih preduzeća »Kultura« u Beogradu i »Naprijed« u Zagrebu. Povodom Titove osamdesetogodišnjice, maja 1972. godine, Predsedništvo CK SKJ donelo je odluku da se pristupi naučnom izdavanju njegovih sabranih dela, koja će biti obuhvaćena u više od 60 tomova (do sada je iz štampe izašlo prvo kolo od prvih 10 tomova njegovih *Sabranih djela*). Pojedini Titovi radovi ili izabrana dela pojavili su se u izdanjima i na svetskim jezicima u mnogim zemljama i područjima sveta.

Tito je promovisan za počasnog doktora nauka na univerzitetima u Rangunu, Bandungu, Santjagu de Čile, Alžiru, Adis Abebi, Ulan Batoru, Halifaksu (Kanada) i Varšavi, zatim u Jugoslaviji na univerzitetima u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Skoplju i Prištini. Počasni je član svih akademija nauka i umetnosti u Jugoslaviji.

Titu je izraženo posebno društveno priznanje promovisanjem za prvog doktora vojnih nauka u našoj zemlji, u Centru za vojne studije JNA u Beogradu 21. decembra 1976, za njegovu ulogu vrhovnog komandanta u narodnooslobodilačkom ratu i stratega revolucije i za njegov doprinos razvoju vojne nauke i razradi koncepcije opštenarodne odbrane u savremenim uslovima.

Nalazeći se neprekidno sedam decenija u redovima revolucionarnog radničkog pokreta, a skoro pola veka u središtu borbe Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije za ispunjavanje njegove istorijske uloge u jugoslovenskom društvu, Josip Broz Tito i njegovo delo postali su simboli okupljanja svih revolucionarnih i stvaralačkih snaga u jugoslovenskom društvu.

U oslobodilačkom ratu i revoluciji Tito je, kao vojskovođa i državnik, izrastao u ličnost s nepodeljenim poverenjem svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Organizator svenarodne borbe u Jugoslaviji, u zemlji koja se ubrzo posle kratkotrajnog aprilskog rata 1941. pretvorila u novo ratište, Tito je stekao veliku popularnost u svetu. Svojim izvanrednim talentom vojskovođe, toliko puta proverenim i u ratnim situacijama koje su se činile bezizlaznim, svojim optimizmom i odlučnošću da savlađuje i najveće teškoće, svojim humanim odnosom i brigom za čoveka, Tito je plenio sve, zadobio ljubav i poverenje naroda, te već u toku rata

Digitized by Google

postao legendarna ličnost i simbol borbe za slobodu i nove društvene odnose. Snagom svoje ličnosti i kreativne misli dao je osnovni pečat svim revolucionarnim društvenim promenama u nas.

Da bi radni ljudi Jugoslavije odali Titu bar simbolično priznanje za njegov izuzetni doprinos svim dosadašnjim pobedama i razvoju socijalizma u Jugoslaviji, odbrani njene nezavisnosti i ugledu koji ona danas uživa u svetu, oni su mu preko svojih najviših političkih i društvenih predstavničkih tela po treći put dodelili Orden narodnog heroja. Tito je prvi put proglašen za narodnog heroja 19. novembra 1944. godine. U odluci Predsedništva AVNOJ-a o tome se kaže: »Da bi se velikom vojskovođi naroda Jugoslavije, inicijatoru, organizatoru i rukovodiocu njihove narodnooslobodilačke borbe, maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, odalo zasluženo priznanje za izvanredne zasluge na organizovanju partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, za genijalno rukovođenje njihovim operacijama i pri tome ispoljenu upornost i junaštvo, kao i da bi se pred svim narodima Jugoslavije vidno obeležile istorijske zasluge našeg narodnog vođe na stvaranju bratstva i nerazrušivog jedinstva naših naroda, zbratimljenih u demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji, Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, na predlog Velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije, odlučuje da se vrhovnom komandantu NOV i POJ, maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, dodeli naziv narodnog heroja.«

Po drugi put Titu je dodeljen Orden narodnog heroja 15 maja 1972. godine, povodom njegove osamdesetogodišnjice. O tome se u odluci Savezne skupštine navodi sledeće: »Savezna skupština, izražavajući želje radnih ljudi i građana i njihovih organizacija u svim republikama i pokrajinama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, za naročite zasluge za stvaranje i razvitak Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, vlasti radnog naroda i samoupravnog socijalističkog društva sa radničkom klasom kao avangardnom snagom, a za zaštitu tekovina socijalističke revolucije, organizovanje i usavršavanje sistema opštenarodne odbrane i učvršćenje nezavisnosti i međunarodnog položaja zemlje, za očuvanje mira u svetu i razvijanje međunarodne saradnje na načelima aktivne miroljubive koegzistencije i nesvrstanosti, — dodeljuje Josipu Brozu Titu Orden narodnog heroja.« Prilikom uručenja drugog Ordena narodnog heroja, Titu je uručena i Povelja naroda i narodnosti Jugoslavije.

Treći Orden narodnog heroja Titu je dodeljen u vreme obeležavanja njegovih velikih jubileja i uručen mu je na svečanoj sednici CK SKJ 24. maja 1977. godine.

Tito je nosilac i svih drugih najviših jugoslovenskih odlikovanja, između ostalih i Ordena slobode i Ordena junaka socijalističkog rada, kao i mnogih najviših inostranih odlikovanja, među kojima i najvišeg sovjetskog ratnog odlikovanja Ordena pobede. Takođe je dobio povodom svog osamdesetog rođendana zapažen publicitet u svetskoj javnosti, a u pojedinim zemljama izra-

Digitized by Google

žena su mu i posebna priznanja. Titu je dodeljen Orden narodnog heroja Rumunije i Orden Lenjina, kojim ga je odlikovao Prezidijum Vrhovnog sovjeta SSSR-a. Povodom 85-godišnjice rođenja i 40-godišnjice dolaska na čelo Partije Prezidijum Vrhovnog sovjeta SSSR-a dodelio je Titu i novi orden — Oktobarske revolucije.

Kao jedan iz plejade velikih još iz doba drugog svetskog rata i kao istaknuti pobornik mira i miroljubive saradnje, Tito je dobio Nehruovu nagradu za mir 1973. godine i Nagradu za mir grada Firence 1978. godine.

Tito je još u ratu postao simbol nove Jugoslavije. Titovo ime postalo je poznato u svim krajevima sveta, a naročito tamo gde se vodi borba za nacionalno i socijalno oslobođenje, za prava naroda i ljudske slobode i za pravednije međunarodne odnose uopšte. Titovo ime — rečima Edvarda Kardelja, dugodišnjeg i jednog od najbližih Titovih saradnika — već odavno je prešlo granice Jugoslavije i »postalo svojina svih onih kojima je mir egzistencijalna potreba, koji ustaju u odbranu svog nacionalnog bića i postojanja, nezavisnosti, koji se bore za izgradnju ravnopravne zajednice naroda, za oslobođenje od svih oblika izrabljivanja, pokoravanja i tlačenja, za otklanjanje sile u odnosima među državama i narodima. Ime Tita postalo je simbol borca, u ratu i miru, i izraz humanističke vizije jednog novog sveta, oslobođenog straha od uništenja čoveka od strane čoveka i naroda od strane naroda, sveta koji će roditi pokolenja koja neće znati za ratnu grozotu i pustoš, animalnost u čoveku i među ljudima i narodima«.

Digitized by Google

Vladimir Bakarić

Tito i revolucija

Drugarice i drugovi,

Neumitna je smrt otela iz naše sredine druga Tita. Otela ga je nakon jednog neobično plodnog života, a ipak gotovo usred izuzetne stvaralačke aktivnosti jednog radničkog borca i državnika, borca za oslobođenje radničke klase i radnih ljudi, borca za bolje odnose među ljudima, narodima i državama.

Nema nikakve sumnje da će za naše narode, za narode i narodnosti Jugoslavije, ovo stoljeće biti označeno Titovim imenom i da će rezultati njegovog djela ostati trajni.

Na ovom našem tlu, historija kojeg je obilježena neprekidnom borbom narodnih masa protiv socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja, protiv feudalne tlake i kapitalističke eksploatacije, protiv zavojevačkih planova i interesnih sfera, — Tito je, predvodeći naš revolucionarni pokret, kao nitko prije njega umio pokrenuti i organizirati naše narode i narodnosti i povesti ih u odsudni, pobjedonosni boj za ostvarenje vjekovnih oslobodilačkih težnji.

Stvaranje čvrste socijalističke zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, samoupravljanje radnih ljudi, bratstvo i jedinstvo, vlastiti put socijalističkog razvoja, nesvrstavanje i druge velike tekovine naše socijalističke revolucije svjedocima su veličine i značaja Titovog djela.

Digitized by Google

Lenjin je u ovom stoljeću otvorio proces pobjede socijalizma i socijalističkih revolucija u svijetu i postao i ostao simbol toga vremena i tih procesa. Titovo je djelo snažno pridonijelo svjetskom procesu socijalizma u suvremenim uvjetima. Tito je zacrtao osnovice odnosa među socijalističkim zemljama i pokretima, te pokrenuo procese stvaranja novih društvenih i državnih odnosa u svijetu. Tako je njegova djelatnost prešla granice Jugoslavije, a on — kao ličnost — ušao među najsvjetlije likove današnjice u svijetu. Njegovo ime jeste i ostat će i među oznakama suvremene epohe čovječanstva.

Jedna je velika epoha u historiji čovječanstva našla u Titu svoga čovjeka, čovjeka koji ju je shvaćao i koji je njene probleme gigantskom snagom vodio k rješavanju.

Otuda njegov ugled među ljudima i među narodnim masama širom svijeta, među prijateljima i među neprijateljima.

Opraštajući se danas i ovdje fizički od njega, mi mu u ime svih naših organizacija, u ime naših radnih ljudi želimo odati priznanje i zahvalnost za sve ono što je činio i učinio — i nad uspomenom na njega čvrsto obećati da ćemo svim našim silama nastaviti ići putem koji nam je on ukazao i za kojeg nas je osposobljavao.

Dopustite mi, drugarice i drugovi, da u najkraćim mogućim crtama pred vama označim njegov životni put.

Josip Broz se rodio maja mjeseca 1892. godine u malom selu Hrvatskog zagorja, u Kumrovcu. Rođen je od oca Hrvata i majke Slovenke u siromašnoj, prilično mnogobrojnoj seljačkoj porodici. Ta ga je činjenica vrlo rano otjerala da napusti, nakon završene osnovne škole, svoje rodno mjesto i da se zaputi »trbuhom za kruhom«. Uči zanat te postaje kvalificirani bravar u Sisku, a zatim prolazi — po običaju onog vremena — po svijetu. Obilazi Hrvatsku, Sloveniju, Austriju, Njemačku, Češku, a već se u Sisku u svojoj osamnaestoj godini priključuje radničkom pokretu, a zatim pristupa Socijaldemokratskoj partiji.

U vrijeme prvog svjetskog rata prolazi kroz zatvor kao borac protiv rata, pa biva ranjen i zarobljen na ruskom frontu. Tokom zarobljeništva priključuje se boljševicima u Oktobarskoj revoluciji i ondje stječe velika revolucionarna i, moglo bi se već reći, državnička iskustva. Oslobađa se predrasuda tadašnje socijaldemokracije i prihvaća ono novo što je radničkoj partiji dao Lenjin. U prvom redu shvaća ulogu revolucionarnih masa, stvarne probleme njihovih organizacija, te nove oblike njihovog organiziranja u revolucionarnom pokretu.

Došavši 1920. natrag u domovinu, odmah se uključio u rad tada već stvorene Komunističke partije Jugoslavije, te radio na njenom organiziranju i u njenim osnovnim organizacijama. Tu prolazi Sveto Trojstvo kod Bjelovara, Kraljevicu, Smederevsku Palanku itd. Ali već se tu počinje baviti i širim problemima klase i društva. Počinje pisati u radničkoj štampi, te postaje sindikalni funkcioner, zatim ulazi u Mjesni komitet zagrebačke organizacije.

Digitized by Google

Ovakav razvojni put je i omogućio Josipu Brozu da sagleda osnovne slabosti tadašnjeg radničkog pokreta u Jugoslaviji i primarne zadatke proleterske partije u borbi za jedinstvo radničke klase i širokih radnih masa i da shvati da je za to prvi uvjet jedinstvo same Partije, njeno izrastanje u idejno i politički jedinstvenu borbenu snagu, oslobođenu oportunizma i sektaštva, dogmatizma i frakcionaštva. Zato je onako odlučno i ušao u borbu za takvu Partiju na čelu zagrebačkog radničkog fronta da bi se u svom istupanju na Osmoj zagrebačkoj mjesnoj partijskoj konferenciji u februaru 1928. onako odlučno založio za novu koncepciju uloge, strukture, politike i metoda rada Komunističke partije Jugoslavije.

Revolucionarnu djelatnost Josipa Broza presjeklo je novo, osmo po redu, hapšenje 4. avgusta 1928. i osuda na petogodišnju robiju u tzv. bombaškom procesu. Njegovo komunističko istupanje na sudu postalo je uzor kako komunista treba da se drži pred klasnim neprijateljem.

Odmah po izlasku s robije 1934. godine kao član Pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku, a uskoro potom i član Politbiroa CK KPJ, Tito je već tada dao ogroman doprinos onim novim pozitivnim promjenama u djelatnosti naše Partije.

U jesen 1936. Tito je preuzeo, u svojstvu organizacionog sekretara Centralnog komiteta, odgovornost za rad Partije u zemlji. To je omogućilo da se još odlučnije angažira u sprovođenju pogleda i stavova za koje se godinama zalagao. Njegove inicijative na liniji unutrašnje konsolidacije Partije i njenog efikasnijeg prodiranja u politički život zemlje dale su ubrzo snažne impulse cjelokupnoj partijskoj aktivnosti. Svi mi, tadašnji partijski aktivisti, brzo smo osjetili nove, pozitivne tendencije u unutarpartijskom životu i djelatnosti Partije. Poznato je od kakvog su značaja za naš cjelokupni kasniji razvitak bili Titovi pogledi na nacionalno pitanje i međunacionalne odnose. Osnovu tih pogleda on je kristalno jasno tada dao u proglasu povodom Osnivačkog kongresa KP Hrvatske, ističući da između interesa radničke klase i interesa nacije ne može biti proturječnosti, da je radnička klasa krvno zainteresirana za punu nacionalnu slobodu svog i svih drugih naroda, a posebno za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije.

Augusta 1937. godine Tito je preuzeo rukovodstvo Partije.

U kratkom razdoblju koje je prethodilo novom svjetskom ratu, u kome je naša zemlja postala žrtvom fašističke agresije, a naši narodi se našli na sudbonosnom raskršću, KPJ je pod Titovim rukovodstvom rasla u općenacionalnu snagu sposobnu da presudno utječe na njihov dalji historijski razvoj.

Posebno valja istaći Titov vizionarski koncept predstojeće jugoslavenske revolucije.

Titovi pogledi na puteve rješavanja socijalnog i nacionalnog pitanja u našoj zemlji postali su osnova koncepcije antifašističkog narodnog fronta, odnosno revolucionarno-demokratskog pokreta koji je u ovom kratkom razdoblju uoči rata postajao sve utjecajnija politička snaga u zemlji. Time je ujedno bila stvorena široka socijalna osnova naše revolucije.

Digitized by Google

Od dalekosežnog značaja bila je složena i teška borba koju je Tito u ovom periodu vodio za prevladavanje krize položaja naše Partije u Kominterni. Iz te bitke Tito je izašao s još čvršćim uvjerenjem da je put kojim je poveo našu Partiju jedino ispravan i da je ona za svoju politiku i akciju odgovorna prije svega pred svojom radničkom klasom i narodom. U bitnim karakteristikama toga puta, posebno izraženim u formiranju rukovodstva Partije u zemlji, u borbi za njenu konsolidaciju i u njenoj širokoj političkoj platformi — bili su korijeni osamostaljivanja KPJ i njenog konačnog oslanjanja na vlastite snage i mogućnosti.

Zbog svega toga je prirodno što je Peta zemaljska konferencija KPJ, oktobra 1940. u Zagrebu, obilježila historijsku među u razvitku našeg revolucionarnog pokreta. Njeni pogramski stavovi ukazivali su na pravce neposrednih priprema Partije, radničke klase i naroda Jugoslavije za odlučnu, sudbonosnu bitku koja se približavala.

Titova revolucionarna vizija bila je presudan činilac u utvrđivanju i realizaciji koncepcije i ciljeva narodnooslobodilačke borbe. To je odlučujuće utjecalo na njezinu širinu, karakter, suštinu i konačan ishod. Titove misli o društveno-historijskom sadržaju naše narodnooslobodilačke borbe bile su ideje vodilje bez kojih se ona ne bi mogla tako uspješno razvijati. »Naša narodnooslobodilačka borba — pisao je Tito 1942. u članku »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe« — ne bi bila tako uporna i tako uspješna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije... Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored općejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi imala... tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.«

Tako je jedinstvena oslobodilačka borba naroda i narodnosti Jugoslavije od samog početka bila ujedno i izraz težnji i stremljenja svakog naroda i narodnosti posebice.

Kao komandant Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije Tito je razradio strategiju oružane borbe. Suština te koncepcije bila je u tome da se partizanskim ratom pokrene narod na ustanak i da se na taj način stvore uvjeti za prerastanje ustanka u svenarodni rat. Kategorički je odbacio shvaćanja prema kojima nije trebalo podizati ustanak, već borbu protiv okupatora voditi na razini diverzija i sabotaža ili gerilskih grupa i komitskih družina. Historija je Titu dala pravo.

Titova doktrina vođenja oružane borbe praktično je dovela do pojave novog, jugoslavenskog ratišta u okviru općih napora zemalja antifašističke koalicije u borbi protiv sila Osovine.

Uporedo s prvim uspješnim akcijama partizanskih odreda stvaraju se organi nove, narodne vlasti — narodnooslobodilački odbori. Djelovanjem nacionalnih partijskih rukovodstava u pokre-

Digitized by Google

tanju i razvijanju ustanka, stvaranjem glavnih štabova i nacionalnih rukovodstava narodnooslobodilačkog pokreta na djelu se rješavalo nacionalno pitanje na osnovama ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Titova politička i vojna strategija presudno su utjecale na tok i pobjedonosan ishod narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Historijskim odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu položeni su temelji nove Jugoslavije koja će se izgraditi na federativnoj osnovi. Tako su narodi i narodnosti Jugoslavije, predvođeni Titom, u srcu okupirane Evrope postali suvereni gospodari vlastite sudbine, stavljajući svima do znanja da nitko osim njih ne može praviti bilo kakve planove o budućnosti Jugoslavije.

Jugoslavija se, pod Titovim rukovodstvom, od male i zaostale balkanske provincije s položajem polukolonijalne zemlje, monete za potkusurivanje u međusobnim obračunima velikih sila, vinula do razine nezavisne i samosvjesne socijalističke zemlje, domovine slobodnih ljudi i ravnopravnih naroda, s istaknutim mjestom i ugledom u međunarodnoj zajednici, s razvijenim proizvodnim snagama, snažnom industrijom i modernom poljoprivredom, s unutrašnjom čvrstinom i kohezijom, čiju društvenu osnovu i suštinu čini sistem socijalističkog samoupravljanja.

U poslijeratnom revolucionarnom hodu naša je zemlja morala savladavati mnoge unutrašnje i spoljne teškoće. Veoma niska materijalna osnova, naslijeđena iz predratne Jugoslavije, koja je po tome bila jedna od najzaostalijih zemalja u Evropi, a uz to i ogromna ratna razaranja, zahtijevali su veliki radni entuzijazam i mnoga samoodricanja radničke klase i najširih narodnih masa da bi se stvorilo ono što danas imamo.

S prosječnom godišnjom stopom rasta društvenog proizvoda od oko 6 posto u periodu od 1947 — 1979, Jugoslavija se svrstala u red zemalja s najbržim privrednim usponom u svijetu. Nacionalni dohodak po stanovniku u ovom periodu povećan je preko četiri puta. To je omogućilo i stalan porast životnog standarda radnih ljudi i dalji materijalni i kulturni napredak zemlje u cjelini.

U cjelokupnom poslijeratnom razvoju posebno se dinamično i brzo razvijala industrija, proizvodnja koja se u periodu od 1947. do 1979. povećala preko 18 puta. I u poljoprivredi su postignuti krupni rezultati i veoma značajne promjene u njenom socijalističkom preobražaju. Društveni sektor poljoprivrede raspolaže danas vrhunskom tehnologijom u svijetu.

Impresivni rezultati postignuti su i u drugim područjima privrede. Ostvaren je njen visok tehničko-tehnološki nivo. Jugoslavija danas sa svijetom razmjenjuje oko jedne trećine društvenog proizvoda. Radikalno je izmijenjena struktura stanovništva. Učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu smanjeno je s oko 75 posto poslije rata na oko 30 posto danas. Broj zaposlenih je višestruko povećan tako da danas dostiže oko 5,7 milijuna ljudi. Znat-

Digitized by Google

no je povećan obrazovni, kulturni i zdravstveni nivo stanovništva. Jednom riječju, iz osnova su izmijenjeni uvjeti života i rada ljudi.

Sve to pokazuje da je socijalistička samoupravna Jugoslavija, pod Titovim rukovodstvom, dosljedno ostvarujući težnje i interese radničke klase i najširih narodnih masa, temeljno preobrazila svoj lik, izvršila duboke društvene, revolucionarne preobražaje i stvorila čvrstu društvenu i ekonomsku osnovu za dalji svestrani socijalistički samoupravni razvoj.

Povezanost Partije s masama, činjenica da se ona borila za ono što je radni čovjek vidio kao svoj interes i za što se i sam borio — bila je osnova velikog povjerenja radnih ljudi u Tita i naše rukovodstvo i najveća snaga u borbi za nezavisnost i samostalan put razvoja.

Tito je polazio od Marksovog shvaćanja da novi društveni odnosi moraju biti vlastito djelo radničke klase i radnih ljudi. S druge strane, blagovremeno smo uočili opasnosti od birokratskog izopačavanja centralističke državne vlasti. To je bila osnova historijske odluke da se, usprkos relativno niskom stupnju ekonomske razvijenosti i ozbiljnim teškoćama u međunarodnom položaju zemlje, već 1950. godine, bez odlaganja, uvede radničko samoupravljanje, to jest da se uvedu i razvijaju odnosi koji su unutrašnja zakonitost socijalizma. Uostalom, klice samoupravljanja javile su se još u prvim danima našeg oružanog ustanka, osobito u radu narodnooslobodilačkih odbora. U govoru u Narodnoj skupštini povodom donošenja Zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima od strane radnih kolektiva Tito ističe da parola »fabrike radnicima, zemlja seljacima« sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji i da se može i mora ostvarivati u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam.

Predaja poduzeća na upravljanje radnicima nije, naravno, mogla biti završni akt u procesu borbe za socijalističke odnose, već to, kako je Tito isticao, predstavlja »samo još jedan korak dalje ka komunizmu«. Tito je bio svjestan toga da će se na tom putu morati prolaziti kroz niz razvojnih faza, zavisnih od razvoja proizvodnih snaga i odgovarajućih promjena u društvenom biću, kao i od međunarodnih okolnosti. Bio je svjestan da ćemo morati savlađivati mnoge teškoće i voditi mnoge bitke protiv snaga koje će se suprotstavljati ovakvom našem razvoju. Otuda i dalje historijska neophodnost organiziranih snaga socijalističke svijesti i stvaranja, među kojima posebnu odgovornost ima Savez komunista.

Nov društveno-ekonomski položaj radnog čovjeka i samoupravljanje radnika u proizvodnji bili su osnova revolucionarnih promjena i u političkom sistemu. Naime, i u ovoj etapi revolucije radničkoj klasi i radnim ljudima potrebna je država, ali ne kao osamostaljena i komandujuća sila iznad radničke klase i radnih ljudi, nego kao država koja odumire, to jest država kao instrument samoupravljanja i instrument zaštite tog samoupravljanja. Tito se odlučno zalagao za sve neposrednije uključivanje radnog čovjeka u vršenje vlasti, od uvođenja vijeća proizvođača u skupštinski sistem, izgradnje komunalnog sistema do sadašnjeg dele-

Digitized by Google

gatskog sistema kao suštine socijalističke samoupravne demokracije i, u najnovije vrijeme, bio inicijator uvođenja principa kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti.

Titova je historijska zasluga za dosljedno ostvarivanje načela nacionalnog suvereniteta i ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina u našoj višenacionalnoj zajednici. To je, kako je govorio Tito, i osnova daljeg jačanja bratstva i jedinstva, socijalističke solidarnosti i učvršćivanja naše samoupravne zajednice.

Za nama su već tri decenije razvoja samoupravljanja, u kojima su izvršene duboke promjene u društvenim odnosima i postignuti epohalni rezultati u razvoju materijalnih proizvodnih snaga društva. Ovim promjenama, kako je Tito više puta naglasio, radnička klasa postaje vladajuća ekonomska i politička snaga društva. Jednom riječju, samoupravljanje se u našim uvjetima potvrdilo kao istinski put oslobođenja rada, radničke klase i čovjeka.

U velike tekovine našeg društva spada i Titova koncepcija općenarodne obrane i društvene samozaštite, koja izvire iz društvenog bića našeg samoupravnog sistema, oživotvorujući Marksovu ideju o naoružanom narodu. Ta koncepcija osigurava najšire učešće naroda u pripremanju i izvođenju općenarodnog obrambenog rata — ako nam on bude nametnut — sve do konačne pobjede. U današnjem svijetu, čiji je mir izložen mnogim opasnim iskušenjima, moramo s još većim naporima dosljedno dalje razvijati Titovu strategiju općenarodne obrane, upravo na temeljima koje je on postavio.

U Titovoj revolucionarnoj strategiji Partija, odnosno Savez komunista, zauzima jedno od središnjih mjesta. Njegovo bogato revolucionarno iskustvo učvrstilo ga je u uvjerenju da se bez vodeće uloge komunista ne može uspješno razvijati historijska samoaktivnost radničke klase i najširih radnih masa. Bez usmjeravajuće djelatnosti revolucionarne avangarde nema socijalističke revolucije. Stoga se Tito u svim etapama zalaže za idejno i politički jedinstvenu partiju, čvrsto organiziranu i borbenu snagu, sposobnu da vodi revolucionarnu borbu. To je partija najčvršće povezana s radničkom klasom i radnim ljudima, sa svim demokratskim i progresivnim snagama. Neophodnost postojanja i djelovanja takve partije Tito izvodi iz karaktera i ciljeva socijalističke revolucije, koja se ne završava narodnooslobodilačkom borbom, već predstavlja trajan proces, sve do ostvarenja njenih historijskih ciljeva. Za Tita je Savez komunista, prije svega, avangarda radničke klase koja svojom cjelokupnom aktivnošću osigurava da radnici doista postanu historijski subjekt društvenog preobražaja, to jest da oslobođenje radničke klase bude njeno vlastito djelo.

Polazeći od toga da djelovanje partije treba da podstiče stvaralačku inicijativu najširih narodnih masa, Tito pridaje najveći značaj masovnim političkim organizacijama naroda i omladine. Narodni front, odnosno Socijalistički savez, sindikat, omladinsku organizaciju i druge društvene organizacije nije nikada shvaćao kao transmisiju partije, nego kao organizacije najširih masa naro-

Digitized by Google

da koje na taj način neposredno učestvuju u političkom i društvenom životu, u političkom odlučivanju.

Tito upozorava da će Savez komunista moći ostvarivati svoju ulogu samo »ako se bude više uključivao u društveno-političku aktivnost radnih ljudi, u samoupravljanje i neposrednu demokraciju« i da zato »komunisti svojom borbom treba da djeluju kao unutrašnja snaga društva«.

Takvim djelovanjem Savez komunista postaje partija novog historijskog tipa, koja više i nije klasična partija, nego organizacija komunista i komunističke aktivnosti, koja se sve dublje utemeljuje u društvene tokove i sve tješnje povezuje i sjedinjuje s radničkom klasom i svim radnim ljudima, na historijskom putu odumiranja svake partijske političke prakse.

Ovdje bih htio dodati da je na Osmom kongresu Saveza sindikata Tito pokrenuo inicijativu da se dalje i još dosljednije razvija princip kolektivnog rada i odgovornosti u rukovodstvima društveno-političkih organizacija, u delegatskim skupštinama, u državnim i samoupravnim organima. On jasno kaže da nas na takav način rada obavezuje sam samoupravni sistem i da će sprovođenje toga principa pridonijeti daljoj demokratizaciji rada svih tih organa, onemogućiti ispoljavanje liderskih i drugih sličnih ambicija pojedinaca, rad učiniti efikasnijim, a odnose među ljudima boljim i humanijim.

Danas, kada Tita fizički više nema među nama, još više se ističe ogroman značaj ove njegove inicijative za skladan i stabilan razvoj naše društvene zajednice.

Izuzetno je veliko Titovo djelo na području međunarodnih odnosa. Ono je nerazdvojni dio najnaprednijih društvenih, političkih i idejnih kretanja našeg vijeka — epohe socijalističkih i nacionalno-oslobodilačkih revolucija, epohe socijalizma kao svjetskog procesa. Titove koncepcije i Titove akcije, na čelu socijalističke Jugoslavije i naše Partije, dale su tim kretanjima neizbrisiv pečat. Idejni i politički koncept naših odnosa s drugim narodima, danas i za budućnost, naša suštinska i trajna povezanost s progresivnim težnjama i oslobodilačkim procesima u svijetu — historijska je Titova zasluga.

Snaga Titove koncepcije međunarodne politike leži u njegovom dubokom razumijevanju historijske epohe u kojoj osnovnu tendenciju čini proces oslobađanja eksploatiranih klasa i porobljenih naroda, kao i stvaranja demokratskih odnosa među narodima i državama. I drugo: u dubokom uvjerenju da je borba za nacionalno i socijalno oslobođenje naših naroda, za nezavisnost i sigurnost naše zemlje, najtješnje povezana s borbom za slobodu i nezavisnost svih naroda i zemalja, za mir i društveni napredak svuda u svijetu.

Kao što je u našoj zemlji Titovo djelo otvorilo perspektivu novog tipa demokracije, to jest socijalističke samoupravne demokracije, tako je i na međunarodnom planu njegova pregalačka borba najdublje utkana u perspektivu izgradnje demokratskih po-

Digitized by Google

litičkih i ekonomskih odnosa u svijetu. Njemu je bilo tuđe uzmicanje pred međunarodnim nasiljem. Tita je odlikovala nepokolebiva vjera u snagu radnih masa i naroda, u njihovu volju da budu nezavisni i slobodni, da suvereno ostvaruju svoje životne, socijalne i nacionalne interese. On je duboko razumijevao zakonitost da borba protiv imperijalizma, svakog oblika potčinjavanja naroda, protiv hegemonizma i politike sile, za mir i miroljubivu koegzistenciju, za aktivnu i ravnopravnu međunarodnu suradnju, zajedno čini tok svjetskog napretka međunarodnih odnosa i predstavlja prvi uvjet za njihovo mijenjanje u miroljubivom i demokratskom pravcu. On je shvaćao da istinski revolucionarne snage moraju biti sposobne i da misle i da djeluju u ime cjeline toga živog i jedinstvenog toka svjetskog napretka, pa time i vlastitog. Inače moraju ostati okovane u oportunizmu i pragmatizmu, ili izolirane u sektaštvu ili ultraradikalizmu.

Zato osnovni ciljevi i principi naše međunarodne politike, za koje se borio Tito, odgovaraju ne samo interesima naših naroda, nego i najširih snaga mira, demokracije i društvenog napretka. Tito je čvrsto vjerovao da samo aktivno i svestrano angažiranje Jugoslavije i SKJ u međunarodnim odnosima trasira put za osiguranje naše nezavisnosti i najpovoljnijih međunarodnih uvjeta za slobodan razvoj našeg društva. On je zadatke našeg revolucionarnog pokreta i naše zemlje uvijek sagledavao u svjetlu cjeline međunarodnih zbivanja u datom trenutku i osnovnih historijskih tendencija suvremenog svijeta. Njegov državnički realizam u svjetskoj politici organski je dio njegovg vizionarstva.

Titova vizija svjetske politike izrastala je iz njegovog bogatog revolucionarnog, ratnog i poslijeratnog iskustva. Već u toku drugog svjetskog rata on je — odupirući se na djelu politici interesnih sfera — odigrao historijsku ulogu u borbi za očuvanje nacionalnog identiteta naših naroda i narodnosti, odnosno državnog identiteta višenacionalne socijalističke Jugoslavije koja se u revoluciji rađala. Izgrađujući ravnopravne odnose među narodima i narodnostima naše zemlje na osnovama parole »bratstvo i jedinstvo«, on se, s istom dosljednošću, borio i za ravnopravne međunarodne odnose, gradeći koncepciju jedne progresivne svjetske politike, koja će zatim postati alternativa politici blokovske podijeljenosti i prijetnjama nuklearnog samouništenja čovječanstva. Njegovo opredjeljenje za nesvrstanost izrastalo je iz saznanja da blokovska podjela ne daje mogućnosti za progresivno rješavanje društvenih i političkih suprotnosti suvremenog svijeta i ne otvara perspektivu demokratizaciji međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa.

U traganju za mogućnostima i u akciji za oživotvorenje takve koncepcije Tito će se sresti s mnogim državnicima, naći će među njima mnogo istomišljenika. On će, tako, tokom 50-tih godina, poduzimati mnoge »puteve mira«, u okviru kojih će — sa Nehruom, Naserom, Sukarnom, Nkrumahom i drugima — biti pokrenuta dalekosežna inicijativa za međunarodno okupljanje vanblokovskih zemalja, kao moralne i političke snage koja se može uspješno suprot-

Digitized by Google

staviti politici sile. Tako će se politika nesvrstanosti razvijati i konkretizirati na nezadrživim težnjama naroda da ostvare punu nacionalnu slobodu i svoje neotuđivo pravo na društveni razvoj prema vlastitom izboru, umjesto da budu ekonomski i politički privjesak svjetskih sila. Tito će lično učestvovati na svim konferencijama šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja. Odigrat će ogromnu neposrednu ulogu u razvoju političke i ekonomske platforme i organizacionom oblikovanju pokreta nesvrstanosti — u njegovom izrastanju u svjetski pokret za demokratizaciju međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, u učvršćivanju i jačanju njegovog jedinstva i akcione sposobnosti. Titova državnička mudrost ispoljila se u njegovom doprinosu i ličnom angažiranju i naporima da ova politika učvrsti i razvije svoje temeljne principe, da ne podlegne spoljnim pritiscima ili nekim kratkoročnim interesima ili tendencijama koje bi joj, objektivno, mogle zatvoriti perspektivu: da politika nesvrstanosti postane i ostane autonoman činilac suvremenih međunarodnih odnosa, koji izražava opće progresivne težnje čovječanstva u tim odnosima.

Politika nesvrstanosti u Titovoj viziji ne označava samo suprotstavljanje globalnoj blokovskoj podijeljenosti svijeta: u njoj je sadržan zahtjev za unapređivanje suradnje i razumijevanja sa svim zemljama, na osnovama principa miroljubive koegzistencije, političke i ekonomske ravnopravnosti. Ona je, zato, pozitivna politička platforma mogućeg i historijski neizbježnog procesa prevladavanja blokovske podijeljenosti u interesu čovječanstva kao cjeline.

To je — za Tita i za nas — politika koja bitno pridonosi stvaranju međunarodnih uvjeta za društveni napredak u svakoj pojedinoj zemlji. Težeći prevladavanju međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa stvorenih u epohi kapitalizma, ona povezuje borbu za nacionalno oslobođenje i nezavisnost s borbom za društveni napredak. Time je ona i činilac socijalizma kao svjetskog procesa.

U svom dugom životu revolucionara, ovaj borac za mir i ravnopravnu međunarodnu suradnju vodio je mnoge sudbonosne bitke za zaštitu našeg prava da živimo kao slobodni ljudi i nezavisni narodi. On sam je takvima smatrao naročito našu narodnooslobodilačku borbu i bitku za pravilne odnose među socijalističkim zemljama. Historija mu je, i u jednom i u drugom slučaju, u punoj mjeri dala za pravo. Odavno je, na primjer, postalo neosporno da je odluka Tita i Partije u ovoj dugoj bitki imala historijski značaj ne samo za nezavisan i socijalistički razvoj naše zemlje, nego i za jačanje i napredak socijalizma u svijetu.

Principi formulirani u Beogradskoj deklaraciji 1955. i Moskovskoj izjavi 1956. godine imaju trajan i širi značaj za razvoj novih, ravnopravnih odnosa između socijalističkih zemalja i između komunističkih partija.

Polazeći od ocjene da je socijalizam danas svjetski proces koji karakterizira velika raznolikost puteva, oblika i nosilaca, Tito se uporno zalagao za razvijanje ravnopravnih odnosa u radničkom

Digitized by Google

pokretu. Oslanjajući se na Marksovo i Lenjinovo djelo, isticao je da ispravnost i progresivnost jedne ideologije ili određenih oblika socijalističke izgradnje zavisi jedino od životne snage i provjerenosti te ideologije u društvenoj praksi. Otuda za nas suštinski značaj ima odgovornost svakog pokreta pred svojom radničkom klasom i narodom, njegovo pravo da samostalno određuje svoju strategiju i taktiku borbe za socijalizam, svoju unutrašnju i spoljnu politiku.

Tito je bio duboko uvjeren da se jedino na tim osnovama mogu uspješno prevladavati sve protivrječnosti i sukobljavanja u odnosima između socijalističkih zemalja i između komunističkih partija. Dosljedno se borio za univerzalnost principa aktivne miroljubive koegzistencije, shvaćajući tu politiku kao temeljan faktor ne samo osiguranja svjetskog mira, nego i novih prodora i mogućnosti razvoja socijalizma u svijetu. On se odlučno suprotstavljao svim idejama i nastojanjima da se socijalizam širi putem rata, bilo da su u pitanju teorije o osvajanju vlasti pomoću svjetskog rata, bilo pokušaji nametanja tuđih uzora.

Tito je dao neprocjenjiv doprinos borbi naroda da se prevladaju tendencije i praksa rata i dominacije, a prije svega da se osigura striktno poštivanje suverenosti, nezavisnosti, integriteta i ravnopravnosti svih država. Neumorno se zalagao za međunarodno sporazumijevanje i rješavanje svih sporova i kriza miroljubivim putem, za uklanjanje izvora međunarodne nestabilnosti kao što su naoružavanje ili problemi razvoja nedovoljno razvijenih zemalja, za uspostavljanje novog svjetskog ekonomskog poretka. Bio je uvjeren da se u tome moraju angažirati sve zemlje i sve progresivne i demokratske političke i društvene snage u svijetu. Tito je u popuštanju međunarodne zategnutosti vidio, u današnjim uvjetima, jedini put jačanja mira, suradnje i sigurnosti i važnu pretpostavku bržeg društvenog napretka naroda, posebno naglašavajući da se ono ne smije svoditi na uređivanje odnosa između blokova, nego da se mora pretvoriti u univerzalni, svjetski proces.

I danas, u uvjetima teškog pogoršanja međunarodne situacije, Tito je, do svog poslednjeg časa, upozoravao da se to pogoršavanje mora zaustaviti, da se rješenja ne mogu naći u blokovskom nadmetanju, trci u naoružavanju, politici sile i produbljivanju međunarodnog nepovjerenja: da je jedini put u punom poštovanju načela miroljubive koegzistencije u odnosima između svih zemalja, u pregovaranju, sporazumijevanju i jačanju ravnopravne suradnje.

Zahvaljujući spoljnoj politici koju smo vodili pod Titovim rukovodstvom, razvili smo prijateljske odnose s gotovo svim zemljama, počev od naših susjeda pa sve do velikih sila. Snaga Titove historijske ličnosti, njegovg revolucionarnog pregalaštva i državničke dalekovidosti bitno su doprinijeli velikom međunarodnom ugledu Jugoslavije i SKJ. Tito i Jugoslavija su jedno. I u najudaljenijim krajevima svijeta, pri pomenu naše zemlje, ljudi izgovaraju njegovo ime.

Titovo djelo je bitan činilac stabilnog međunarodnog položaja, nezavisnosti i sigurnosti naše zemlje, danas i u budućnosti. Ono

Digitized by Google

je trajna osnova odnosa SFRJ i SKJ prema svijetu. U nastavljanju Titove politike i na međunarodnom planu, radnička klasa, radni ljudi, narodi i narodnosti Jugoslavije vide jedini mogući izbor za nas. Taj svoj izbor mi ćemo odlučno braniti svim sredstvima suverene zemlje i nezavisne revolucije.

Drugovi i drugarice,

Još za života legenda, Tito sada prelazi u legendu historije, među njene vrhove.

Odlazeći od nas, ostavlja nam u nasljeđe svoje gorostasno revolucionarno djelo, s kojim smo svi mi, svi naši radni ljudi, svi narodi i narodnosti ove slobodne i ponosne zemlje, srasli u granitno jedinstvo koje se više ničim ne može uzdrmati.

U tom velikom djelu i leži garant naše budućnosti. A to je opet Tito i sve što pod tim imenom podrazumijevamo: bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje, naša sloboda i nezavisnost, čvrsta solidarnost sa snagama mira i ljudskog napretka u svijetu.

Neka mi bude dopušteno da vas u ovom času, teškom za sve nas, podsjetim na Titove riječi koje nam je kao zavještanje uputio s tribine Jedanaestog kongresa SKJ:

»Socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija ima čvrste i trajne temelje, pouzdane oslonce svoje budućnosti.

Snaga Jugoslavije je u herojstvu i čvrstini njenih naroda i narodnosti, koji su se kalili kroz historiju i izdržali probu u najvećim iskušenjima velikog oslobodilačkog rata.

Snaga je u njihovom jedinstvu i svijesti da je to jedinstvo u današnjem svijetu — u kome još sila nije ustuknula pred razumom — uvjet ne samo prosperiteta, nego i golog opstanka.

Snaga je u idejama koje nas nadahnjuju i u ciljevima za koje se borimo.

Snaga je u radničkoj klasi i njenoj odlučujućoj ulozi u društvu, u našim radnim ljudima koji, iako još nisu lišeni mnogih teškoća i odricanja, svakoga dana imaju sve više i žive sve bolje.

Snaga je u našoj mladoj generaciji koja je prigrlila tekovine revolucije kao svoje i koja zna da iza sebe ima duži period rada i života u slobodi i miru nego ijedna prethodna generacija na ovom tlu.

Snaga je u socijalističkom samoupravnom sistemu koji našem čovjeku daje da slobodno i suvereno odlučuje o svom radu i njegovim rezultatima, koji ga štiti od izrabljivanja i nasilja, od svega što sputava svestrani razvoj slobodne ljudske ličnosti.

Snaga je u širokom frontu organiziranih socijalističkih snaga, sa Savezom komunista na čelu, avangardi ne samo po idejnom opredjeljenju i bogatom revolucionarnom iskustvu, već i po sposobnosti da osvjetljava puteve i perspektive daljeg razvitka.

Snaga je u općenarodnoj odbrani, čiju udarnu moć čini Jugoslovenska narodna armija, u kojoj se na jedinstven način prožimaju idejno-moralna čvrstina, borbena osposobljenost i suvremena opremljenost.

Digitized by Google

Snaga je u našoj nezavisnosti i nesvrstanoj politici, u tome da i s najvećima razgovaramo kao ravan s ravnim, da na ravnopravnoj osnovi surađujemo s gotovo svim zemljama svijeta. Snaga je u visokom ugledu socijalističke i nesvrstane Jugoslavije, u mnogobrojnim prijateljima širom svijeta, u poziciji kakvu si je malo koja zemlja stvorila u međunarodnim odnosima.

Zato mi s vedrinom i optimizmom gledamo u sutrašnjicu.«

Hvala Ti, druže Tito, na nasljeđu koje si nam ostavio. Čuvat ćemo ga kao zjenicu oka svoga.

Hvala Ti što si naš revolucionarni pokret osposobio da i dalje smjelo oslobađa prostore ljudskog napretka.

Neka Ti je slava i hvala, uvijek naš druže Tito!

Digitized by Google

Edvard Kardelj

Tito i Komunistička partija Jugoslavije*

U istoriji ljudskog društva uvek su se pojavljivali vizionari koji su maštali o tome kakva bi trebalo da bude budućnost oslobođena tegoba sadašnjosti. Mnogi su filozofi prema svojim subjektivnim shvatanjima tumačili svet i mnogi su kritičari razotkrivali njegove mane. Mnoge su se klase i društvene grupe borile da izmene svoj potčinjeni društveni položaj. Uvek su ponovo formulisane nove idejne konstrukcije, modeli i ideali etičkih i humanističkih načela o odnosima između ljudi da bi svet postao pravičniji i bolji. Većina njih je na svoj način, u većoj ili manjoj meri, doprinosila razvitku društvene svesti. Međutim, svet su stvarno mogli da menjaju samo oni pokreti i one klase koji su se za promenu društva borili pravim sredstvima i putevima koji su odgovarali dubljim saznanjima istine što proizlazi iz objektivne nužnosti, kao i oni ljudi koji su umeli da naoružaju takvim sredstvima i saznanjima pokrete i klase kojima su pripadali, i koji su bili sposobni da se protiv stihijske nužnosti bore upravo njenim sopstvenim zakonima i sredstvima.

Nikakvi objektivni uslovi sami po sebi ne mogu izmeniti društvo ako ljudska misao i saznanje ne postanu svestan stvaralac

* Ovaj tekst predstavlja nešto skraćenu verziju govora druga Edvarda Kardelja na svečanoj sednici CK SKJ, 28. decembra 1967, posvećenoj 30-godišnjici dolaska druga Tita na čelo KPJ.

Digitized by Google

i sprovodilac promena. I obrnuto, pobeđuje samo onaj pokret koji je sposoban da sagledava nužnost i da u njoj traži polaznu osnovu za revolucionarne promene.

Upravo tu započinje velika Titova uloga u istoriji radničke klase i naroda Jugoslavije. Jer Tito je ona vodeća stvaralačka ličnost našeg revolucionarnog radničkog pokreta koja je Komunističku partiju Jugoslavije naoružala sa najviše saznanja i sredstava što su joj obezbedili uspehe i pobede.

I

Ti društveno-istorijski rezultati su ono što ubedljivije od bilo kakvih reči priznanja govori o pravom značaju Titovog stvaralačkog rada i borbe jednog revolucionarnog pokreta kome je on stajao na čelu.

Dozvolite mi da ukažem samo na neke od najznačajnijih:

— odlučujuće dovršavanje borbe za Partiju — za njeno prerastanje u idejno i politički jedinstvenu, čvrsto organizovanu borbenu snagu, oslobođenu oportunizma i sektaštva, dogmatizma i frakcionaštva, osposobljenu za revolucionarnu akciju u konkretnim uslovima borbe;

— razbijanje obruča nelegalnosti Partije, povezivanje sa narodom i borbenom aktivizacijom radničke klase i drugih radnih, progresivnih i demokratskih slojeva i snaga naroda Jugoslavije;

— ostvarivanje širokog i jedinstvenog borbenog fronta antifašističkih i demokratskih snaga, čime su stvoreni odlučujući preduslovi za najšire jedinstvo svih progresivnih i patriotskih snaga u borbi protiv fašističke agresije i okupacije;

— presudan uticaj na omladinu i unošenje mladalačkog žara i entuzijazma u čitav pokret masa;

— puna borbena spremnost Partije i snaga koje su sa njom bile udružene u jedinstvenom narodnooslobodilačkom pokretu za akciju u uslovima fašističke agresije i okupacije;

— uspešno pokretanje i pobedonosno dovršavanje narodnooslobodilačkog ustanka, isterivanje okupatora i oslobođenje naroda Jugoslavije od svih vrsta imperijalističke hegemonije;

— pobeda socijalističke revolucije i socijalistički preobražaj društvenih odnosa;

— pretvaranje Jugoslavije u zajednicu slobodno ujedinjenih naroda na bazi prava na samoopredeljenje i ravnopravnost;

— definitivno konsolidovanje i oformljenje nove, narodne demokratske i socijalističke države kao instrumenta radničke klase i radnih masa;

— snažna i brza privredna izgradnja putem nacionalizacije osnovnih sredstava za proizvodnju, industrijalizacije, socijalističke agrarne politike i planskog privređivanja, čime su bili postavljeni materijalni i društveni temelji za dalji socijalistički razvitak;

Digitized by Google

— duboki preobražaj zemlje u pogledu nivoa i stvaralačke snage njene kulture i civilizacije;

— beskompromisna bitka protiv spoljnog i unutrašnjeg pritiska etatističko-birokratskog konzervativizma i pobeda načelâ radničkog i društvenog socijalističkog samoupravljanja;

— izvanredno brz ekonomski, socijalni i kulturni razvoj koji je iz temelja izmenio uslove života ogromne većine radnih ljudi i dalje proširio materijalne osnove tekovina socijalističke izgradnje;

— bitno poboljšavanje materijalnog položaja radnog čoveka i njegove socijalne zaštite;

— konsolidacija unutrašnjeg i međunarodnopolitičkog položaja Jugoslavije i nezavisnosti njenih naroda i snažno afirmisana uloga socijalističke Jugoslavije u borbi za mir u svetu i oslobođenje svih naroda od svakog oblika ugnjetavanja, zavisnosti i straha od spoljne pretnje, za aktivnu i miroljubivu koegzistenciju između naroda sa različitim društvenim sistemima i za progres čovečanstva uopšte; i

— značajan stvaralački doprinos iskustvu, teoriji i praksi međunarodnog socijalizma, koji su jugoslovenski komunisti i jugoslovensko socijalističko društvo dali svojim narodnooslobodilačkim ustankom i revolucijom, razvojem svoje sopstvene socijalističke i samoupravne prakse i socijalističke misli i svojom međunarodnopolitičkom akcijom.

To su samo neki od istorijskih rezultata koji obeležavaju put borbe i pobeda naše Partije, radničke klase i naroda Jugoslavije u periodu od kada se Tito nalazi na čelu Partije. Ti rezultati nisu ostvareni stihijom istorijskog toka događaja. I u toku te tri decenije i u prethodnim razdobljima bile su potrebne mnoge borbe i teške žrtve radničke klase, revolucionarnog seljaštva, napredne inteligencije, omladine i svih progresivnih ljudi Jugoslavije. Za to su bili potrebni napori i žrtve mnogobrojnih predanih boraca, do kraja ubeđenih u svoj cilj, koji su bili rešeni da ne ustuknu pred nasiljem i teškoćama. Međutim, bila je potrebna i subjektivno sposobna vodeća politička snaga, ne samo uporna i smela u svojoj revolucionarnoj i humanističkoj viziji, već i sposobna da na svakoj etapi svoje žive revolucionarne akcije prilagodi konkretnim uslovima sredstva i metode borbe i kadra da tako formuliše neposredne ciljeve i borbene platforme da može uspešno da aktivira i ujedinjuje revolucionarne energije radničke klase i naroda.

Sa Titom na čelu Komunistička partija Jugoslavije postala je vodeća politička snaga sa upravo takvim kvalitetima. Ona nije bila samo udarna avangarda radničke klase u političkim i drugim bitkama, već je postala njena avangarda i po subjektivnoj sposobnosti da postane centar i nosilac progresivne društvene misli i da naoružа radničku klasu i njene saveznike odgovarajućim saznanjima i sredstvima borbe i društvene akcije.

Digitized by Google

II

Da bi se mogli razumeti uspesi koje su postigli radnička klasa i narodi Jugoslavije za poslednje tri decenije, moramo imati pred očima uzajamnu povezanost naročito tri faktora: sve veći i sve svesniji otpor radničke klase, seljačkih masa i svih drugih demokratskih i antifašističkih snaga jugoslovenskog društva posle zavođenja šestojanuarske diktature 1929. godine; zatim, pozitivne procese u razvitku idejne i političke orijentacije Partije i njene unutrašnje političke strukture, što je stvorilo pretpostavke za nestanak frakcionaških borbi; i najzad, sazrevanje i učvršćivanje pretpostavki za unutrašnje jedinstvo Partije na bazi prevazilaženja beživotnog doktrinarnog frakcionaštva, kako oportunističkog tako i sektaškog tipa, i brzo jačanje unutrašnjih snaga u Partiji, to jest ljudi i njihove svesti koji su bili sposobni da nose te procese u Partiji, što je dobilo svoju konačnu afirmaciju Titovim dolaskom na čelo Komunističke partije Jugoslavije.

Komunistička partija Jugoslavije dala je ogorčeni i herojski otpor režimu šestojanuarske diktature. Mada je u početku u toj borbi — delom zbog same situacije, delom zbog svoje sektaške politike — Partija bila prilično usamljena i zato doživela veoma teške udarce, njen politički uticaj je uskoro počeo ponovo da raste, najvećim delom upravo zbog otpora koji je pružila jednom protivnarodnom režimu. Postepeno otpor je zahvatao sve šire mase i potencirao upravo one unutrašnje društvene protivrečnosti zbog kojih je šestojanuarska diktatura i nastala.

Pritisak narodnih masa odrazio se u sve dubljim nemirima na selu, u radikalizaciji pogleda i raspoloženja u redovima inteligencije, u potpunom promašaju svih pokušaja da se stvore neki masovniji fašistički pokreti i u opštem antifašističkom raspoloženju i otporu masa, a pogotovo u sve većoj aktivizaciji radničke klase u ekonomskim i političkim štrajkovima, sindikalnim akcijama itd. Pojava neposredne opasnosti od strane nemačko-italijanskog fašističkog imperijalizma je sva ta raspoloženja i kretanja narodnih masa još više podstakla i ubrzala.

Šestojanuarski pokušaj vladajućih vojno-monarhističkih i buržoaskih krugova da pomoću otvorene diktature savladaju narasle unutrašnje suprotnosti veoma brzo je doživeo neuspeh i ušao u fazu raspadanja i traženja novih izlaza iz političke krize.

Sve jača revolucionarna strujanja u društvu zahtevala su od Partije da prilagodi svoju akciju takvom širokom frontu demokratske i revolucionarne aktivizacije masa.

Takav položaj istovremeno je pozitivno uticao i na razvoj unutrašnjih idejnih i političkih kretanja u Partiji. Potvrdu i podstrek dobile su sve antifrakcionaške tendencije koje su težile za tim da Partija postane pravi vođa i instrument akcije radničkih i narodnih masa, i da tu proverava sebe i svoju politiku umesto da se iscrpljuje doktrinarnim i besprincipnim sukobljavanjima uskih frakcija.

Digitized by Google

U stvari, ta je stremljenja još pre šestojanuarske diktature najodlučnije izrazio upravo Tito na poznatoj Zagrebačkoj konferenciji 1928. godine. Međutim, u to vreme su i politički položaj Partije u zemlji i niz razloga subjektivne prirode sprečili da ta stremljenja odlučnije i brže dođu do izražaja. Ali u promenjenim uslovima posle šestojanuarske diktature, koji su doveli Partiju pred nov talas revolucionarnih borbi, sam tok događaja i menjanje kadrovske strukture u Partiji u smislu obnavljanja rukovodstava novim, mahom mladim, ljudima brzo je jačao tu tendenciju u partijskim redovima. Od 1931. i 1932. godine Partija počinje postepeno da se oporavlja od udarca šestojanuarskog terora i da se bori za formiranje nove političke linije na bazi teških iskustava koja je stekla u tom periodu. Partija se, osećajući da nastaje nov polet revolucionarnog nemira i pokreta narodnih masa, morala tako reći stihijski orijentisati na to da postane njegov osnovni nosilac i organizator. Već u 1932, 1933, 1934. godini Partija rukovodi nizom akcija radničke klase, seljaštva i studenata, kao što su štrajkovi, demonstracije i sl., a pojavljuje se i kao sve snažniji politički faktor u sindikatima, seljačkim organizacijama, na univerzitetima, u štampi, kulturnom životu, marksističkom društveno-teoretskom stvaralaštvu itd. U stvari, sve spremnija za borbu u ilegalnim uslovima, ona je istovremeno ispoljavala sve veću sposobnost da probija obruč svoje nelegalnosti upravo svojim povezivanjem sa mnogobrojnim svakodnevnim akcijama radnih masa i demokratskih i antifašističkih snaga kao i svojom aktivnošću u oblasti kulture i marksističke teorije.

Uporedo sa takvom akcijom razvijala se i unutrašnja konsolidacija Partije. Već 1934. godine počinju prve solidno pripremljene pokrajinske konferencije, a krajem 1934. godine održana je i Četvrta zemaljska konferencija u zemlji. Tada već u stvaranju partijske politike na odlučujući način dolaze do izražaja kadrovi izrasli u zemlji, u samom pokretu, prekaljeni u otporu šestojanuarskom režimu i na robiji, kadrovi koji su se na sopstvenom iskustvu uverili da Partija može da egzistira samo kroz akciju masa i koji su zato najviši smisao Partije videli u tome da pokreće, organizuje i vodi akciju masa.

Iste godine Tito je izašao iz kaznione i odmah se uključio u partijski rad. Ubrzo posle toga on je postao centar svih pozitivnih tendencija u Partiji.

U periodu od 1935. do 1937. godine Partija je postajala sve snažniji politički faktor u zemlji, uspevajući da na sve širem frontu zbacuje stege ilegalnosti i da postaje vođa mnogobrojnih aktivnosti radničkih i narodnih masa. Svojom orijentacijom da aktivno učestvuje u kampanji za parlamentarne izbore u okviru bloka udružene opozicije, bez obzira na poznata kolebanja u određivanju taktike na tim izborima, u čemu se, pre svega, izražavala slabost tadašnjeg Centralnog komiteta, Partija je već u to vreme stekla snažne pozicije, naročito delovanjem u mnogobrojnim izbornim telima kao i orijentacijom na stvaranje legalne jedinstvene radničke partije. Osobitu afirmaciju u narodu i snažan prodor u politički

Digitized by Google

život zemlje Partija je postizala masovnim zborovima i političkim akcijama preko organizacija kao što su bili Front narodne slobode, Savez radnog naroda, sindikalne i prosvetne radničke organizacije i slično. U to vreme razvijaju se i velike štrajkačke akcije koje su počele još ranije u industrijski najrazvijenijim krajevima zemlje, da bi se tokom 1935, a naročito 1936. godine razvile u široki štrajkački val širom zemlje, obuhvatajući mnoge industrijske i ostale privredne grane. Kroz njih su ojačali i sindikati u kojima se ispoljila sve veća aktivnost komunista u borbi za jedinstvo sindikalnog pokreta. Ove godine su obeležene takođe snažnim poletom revolucionarnog i demokratskog omladinskog pokreta. Sve je to doprinelo nešto kasnije, razvijanju, u raznim oblicima, antifašističkog Narodnog fronta.

U isto vreme Partija je i sama idejno-politički i organizaciono jačala. Bitne komponente tog razvoja su naročito sledeće:

Prvo, Partija se oslobodila sektaških parola o neposrednom oružanom ustanku protiv diktature i sličnih ultraradikalističkih formula koje su je izolovale od širokih narodnih masa i orijentisala se da kroz mnoštvo bitaka za svakodnevne zahteve radničke klase, seljaštva, demokratskih snaga i progresivne inteligencije aktivira, ujedinjuje i usmerava revolucionarne i demokratske snage naroda za odlučujuće političke bitke, pri čemu je posebnu pažnju posvećivala borbi za akciono jedinstvo radničke klase kao okosnice šireg borbenog fronta narodnih masa.

Drugo, Partija se doslednije i aktivnije postavila prema svakodnevnim praktičnim aspektima nacionalnog pitanja. Napuštajući neke sektaške formule svoje nacionalne politike — naročito nerealno formiranje nekih novih sektaških nacionalno-revolucionarnih organizacija — ona se neposredno i na širem frontu angažovala u borbi protiv svih vidova nacionalne neravnopravnosti i ugnjetavanja. Posebno je bila značajna orijentacija na stvaranje nacionalnih komunističkih partija i na razne oblike akcione saradnje sa demokratskim nacionalnim i seljačkim pokretima. To je omogućilo Partiji da se na mnogo širem frontu povezuje sa masama i stiče poverenje u narodu.

Treće, politika Partije se sve doslednije orijentisala na shvatanje da na toj etapi njene borbe jedinstvo demokratskih snaga u borbi protiv antidemokratskog režima i protiv sve veće opasnosti od fašizma mora da bude najvažniji cilj njene politike i akcije. Zbog toga je Partija već u prvim godinama posle šestojanuarske diktature nastojala da uspostavi razne oblike saradnje i akcionog jedinstva sa drugim radničkim, demokratskim i progresivnim pokretima i grupama, a pogotovo je ta orijentacija igrala sve značajniju ulogu u kasnijim godinama, kada je opasnost od fašizma počela neposredno da ugrožava nezavisnost naroda Jugoslavije.

Boreći se za aktivizaciju masa, Partija se u određenim političkim situacijama — a pogotovo kada je fašistička agresija postala neposredna opasnost za narode Jugoslavije — obraćala čak i vrhovima pojedinih opozicionih političkih grupacija sa pozivom na saradnju u pojedinim akcijama. Komunisti su bili svesni da ti reak-

Digitized by Google

cionarni vrhovi takve pozive neće prihvatiti. Ali oni su ipak delovali pozitivno na takve političke grupacije, jer su produbljivali unutrašnju diferencijaciju u njima i olakšavali partijskim organizacijama da uspostavljaju više ili manje snažne akcione kontakte sa pojedinim progresivnim grupama i ljudima, a pogotovo da tim putem utiču na svest narodnih masa na koje su se te grupacije oslanjale. Borba Partije za mase se, prema tome, nije svela samo na političku agitaciju, već se pre svega oslanjala na mnoštvo pojedinačnih akcija u borbi za konkretne ciljeve, koji su bili bliski masama bez obzira na njihovu političku pripadnost.

Takvom svojom politikom Komunistička partija Jugoslavije je pripremala onu platformu oko koje su se kasnije mogle okupiti snage Narodnooslobodilačkog fronta za odlučujuću bitku sa fašizmom i njegovim domaćim pomagačima. Istovremeno, upravo ta politika bila je jedini mogući put i sredstvo za okupljanje radnih i narodnih masa na revolucionarnim pozicijama sa kojih je bilo moguće obezbediti pobedu socijalističke revolucije.

III

Takvu koncepciju svoje strategije i taktike Komunistička partija Jugoslavije izgrađivala je postepeno i sa izvesnim kolebanjima. Ta politika bila je u krajnjoj liniji u skladu sa narodnofrontovskom politikom Komunističke internacionale. Ali Kominterna je formulisala tu svoju politiku sa znatnim zakašnjenjem, to jest tek kada je hitlerovski fašizam, učvršćujući se na vlasti, počeo da predstavlja sve veću opasnost za druge zemlje i posebno za mir u Evropi. Raniji sektaški kurs, koji je dobio svoju formulaciju naročito u parolama „Klasa protiv klase" i „Fašizam i socijaldemokratija su blizanci", Kominterna je počela da napušta tek kada je u Evropi, pod pritiskom nove situacije nastale dolaskom Hitlera na vlast, počelo stihijski ili samostalnom inicijativom radničkih partija da dolazi do raznih oblika antifašističkog akcionog jedinstva ili saradnje i kada je postalo jasno da fašizam postaje pre svega udarna pesnica svetskog imperijalizma protiv Sovjetskog Saveza kao prve socijalističke zemlje i protiv revolucionarnog radničkog pokreta uopšte.

Prelomnu ulogu u tom pogledu svakako je odigrao Sedmi kongres Kominterne, koji je međunarodnom revolucionarnom radničkom pokretu otvorio sasvim nove perspektive za akciju.

Elementi sektaštva, koji su početkom tridesetih godina dolazili do izražaja u politici Kominterne i niza komunističkih partija, imali su uticaja i na politiku Komunističke partije Jugoslavije, a naročito na pojedine političke dokumente koje je donosio Centralni komitet u emigraciji. Takva politika dolazila je u sve otvoreniji sukob sa stvarnim potrebama političke akcije Partije u zemlji. Jer ma koliko da je herojski otpor Partije šestojanuarskoj diktaturi bio značajan za celokupan dalji tok političkog razvitka u Jugoslaviji, ipak je on, istovremeno, Partiju veoma brzo naučio da će ona u toj borbi iskrvariti i da će se izolovati čak i od same radničke

Digitized by Google

klase ako se ne bude znala povezivati sa širim frontom radničkih i demokratskih snaga u borbi protiv pokušaja najreakcionarnijih snaga u zemlji da nađu izlaz iz političke krize fašističkim i drugim antidemokratskim sredstvima i metodima.

Zato se u samoj Partiji već u 1932, 1933, 1934. godini počeo pojavljivati veoma ozbiljan otpor protiv određenih sektaških koncepcija zvanično proklamovane partijske politike. A pogotovo su u praksi pojedine partijske organizacije nastojale da se postigne jedinstvo akcije sa drugim radničkim i demokratskim snagama, nezavisno od sektaških elemenata u političkoj liniji Kominterne i Centralnog komiteta u inostranstvu. Rečit dokaz toga je orijentacija komunista na rad u legalnim sindikatima, kao i njihovo povezivanje sa sve značajnijim seljačkim gibanjima koja su se tih godina javljala u raznim krajevima zemlje.

U stvari, u živoj praksi se pokazalo da se revolucionarnim radničkim pokretom u Jugoslaviji ne može uspešno dirigovati ne samo od strane nekog opštesvetskog centra, koji ne može biti dovoljno osetljiv za različitost uslova u kojima se bije bitka u jednoj određenoj zemlji, već ni od strane Centralnog komiteta u inostranstvu ako on bude manje osetljiv za kretanja u zemlji nego što je sklon prihvatanju mrtvih dogmi i jalovih doktrina, koje se nužno rađaju na svakom takvom nivou političkog odlučivanja koje nije povrgnuto neposrednoj kontroli prakse.

Ne može biti nikakve sumnje da je Kominterna odigrala veoma značajnu ulogu u razvitku revolucionarnog komunističkog pokreta posle oktobarske revolucije. Ona je oslobodila mnoge radničke pokrete stagnacije u koju ih je doveo socijaldemokratski reformizam. Kominterna je takođe mnogo doprinela razvijanju i jačanju duha internacionalizma i solidarnosti svih radničkih pokreta sveta, a samim tim i među svim progresivnim i antiimperijalističkim snagama u svetu.

Sve to se može reći i za našu Partiju. Naročito u prvoj deceniji posle prvog svetskog rata uticaj Kominterne pomogao je našoj Partiji da u znatnoj meri idejno raščisti niz problema pred kojima je bila akciono nesposobna i na kojima je doživljavala teške poraze, jer je bila opterećena raznim »dečjim bolestima« mladog i idejno i politički nedoraslog revolucionarnog pokreta.

Međutim, Kominterna se vremenom opteretila i zadacima koje nije mogla da izvršava. Ona se nije zadovoljila time da bude samo centar slobodne internacionalističke saradnje samostalnih radničkih pokreta, već je htela da bude i direktno operativno rukovodstvo za svaku partiju, s pravom da određuje i njihovu politiku i da smenjuje i postavlja njihove centralne komitete, pa čak i da raspušta cele komunističke partije. Zbog takvih tendencija Kominterna je morala veoma brzo doći u sukob sa stvarnim potrebama borbe i akcije komunističkih partija u pojedinim zemljama. Pokušavajući da u svakoj situaciji nađe zajednički imenitelj za svu raznoobraznost uslova u kojima su svetski radnički pokreti i antiimperijalističke snage vodili svoju borbu, Kominterna je nužno morala veoma često da pada u subjektivističke dogme i

Digitized by Google

doktrine, kako sektaške tako i oportunističke, i počela je da smeta zdravom i neophodnom samostalnom organizacionom i kadrovskom razvoju pojedinih komunističkih partija. Na taj način mnoge slabosti u političkoj liniji, u orijentaciji i izboru oblika i metoda borbe i partijskog rada imale su svoje poreklo u disciplinovanom prihvatanju »opštevažećih« recepata, to jest dešavalo se upravo ono što je Lenjin osuđivao kao neodrživo u metodu rada Kominterne.

Zato se može reći da je — i pored pomoći dobijene u idejnom raščišćavanju mnogih pitanja — direktno mešanje Kominterne u unutrašnji organizacioni i politički razvoj naše Partije istovremeno produbljivalo krizu u njenom rukovodstvu i produžavalo frakcijsku borbu znatno preko okvira u kojima bi se ona inače kretala.

Partijski kadrovi u zemlji počeli su sve više da osećaju da su izlaz iz krize partijskog rukovodstva i definitivno oslobađanje od frakcionaškog slabljenja partijske akcije mogući samo na bazi većeg osamostaljivanja Komunističke partije Jugoslavije u izgrađivanju sopstvene političke linije i strategije i taktike revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije uopšte. Ta se tendencija posebno izrazila u sve jačem zahtevu da Centralni komitet Partije treba da bude u zemlji, a ne u inostranstvu. Te zahteve je najodlučnije formulisao i najdoslednije se borio za njihovu realizaciju u partijskom rukovodstvu upravo Tito. Tito je u tom pogledu dao i lični primer jer za sve vreme dok je Centralni komitet bio izvan zemlje on je boravio više u zemlji nego u inostranstvu i obilazio partijske organizacije.

Četvrta zemaljska konferencija je — makar i ne do kraja dosledno — osudila sektaški kurs u partijskoj politici i široko otvorila vrata upravo razvoju takvih tendencija o kojima sam govorio i koje su se već ranije počele probijati u našoj partijskoj praksi. Štaviše, Četvrta konferencija je i formalno rehabilitovala niz akcija koje su ranije bile osuđene kao nepravilne i suprotne opštoj partijskoj političkoj liniji. Titova uloga na toj konferenciji — koju je upravo on i organizovao — vidno je došla do izražaja u formulisanju nove političke platforme za akciju Partije.

IV

Godine 1936. Tito je postao organizacioni sekretar Komunističke partije Jugoslavije. Ovako široko polje rada i politička odgovornost omogućili su da se Tito ubrzo razvije u vodeću stvaralačku ličnost Partije. Već sredinom 1937. godine on u stvari preuzima rukovođenje Partijom.

Međutim, Tito je već niz godina pre toga bio najizrazitiji predstavnik onih pozitivnih tendencija u razvoju naše Partije o kojima sam ranije govorio, zbog čega je počeo da stiče poverenje partijskih kadrova, a pogotovo onih mladih, koji su izrastali u uslovima borbe protiv šestojanuarske diktature i u uslovima nove političke radikalizacije narodnih masa. To poverenje nije bilo sa-

Digitized by Google

mo rezultat činjenice da je on u toku niza godina bio jedan od najizrazitijih predstavnika antifrakcionaškog kursa u našoj Partiji već pre svega činjenice da je imao izvanredno razvijene sposobnosti i sluh da otkriva stvarne probleme i odlučujuće tačke u političkoj borbi i da ih razlučuje od lažnih, izmišljenih, uobraženih ili doktrinarno iskonstruisanih. Partijski kadrovi su u njemu osetili čoveka kome je šuplja pseudorevolucionarna fraza bila podjednako mrska kao i mlitavi oportunizam, i koji je odlučno odbacivao besperspektivno tapkanje u mestu, ma kako da se ono prikrivalo — bilo oportunističkom filozofijom čekanja povoljnijih objektivnih uslova, bilo ultraradikalističkim »levičarenjem« koje se svodilo na pseudorevolucionarno i od stvarnosti odvojeno fraziranje, ili je pak Partiju bacalo usamljenu u unapred izgubljene bitke. Drugim rečima, u njegovim shvatanjima i nastojanjima došle su do izražaja upravo one osobine o kojima je Lenjin govorio da su odlučujuće za uspeh jedne revolucionarne akcije, a to su: dosledna revolucionarnost i realistička ocena stvarnosti. Zato je koncepcija komunističke partije koju je Tito, kako svesno tako i celokupnim svojim radom, unosio u izgradnju i svest naše Partije uvek bila Marksova i Lenjinova vizija radničke avangarde kao klasnog i kao nacionalnog, odnosno opštedruštvenog političkog faktora, sposobnog da utiče na celokupni tok društvenog života i da ga pokreće u pravcu utvrđenih revolucionarnih ciljeva.

Prema tome, promene u partijskom rukovodstvu 1937. godine ne bi se mogle u potpunosti razumeti ako se pored već ranije istaknutih dveju komponenata ne bi uzela u obzir i treća komponenta, naime Titov sopstveni razvojni put.

Kao formirana stvaralačka ličnost jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Tito se naročito snažno istakao svojim poznatim istupanjem na Zagrebačkoj partiskoj konferenciji 1928. godine, na kojoj je u stvari izneo prve elemente one koncepcije o ulozi, strukturi, politici i metodima rada Komunističke partije Jugoslavije koja je u kasnijim godinama postepeno sazrevala, pobeđivala i dobijala sve kompleksnije dimenzije. Posebna vrednost Titovog istupanja na Zagrebačkoj konferenciji je upravo u tome što se u njemu frakcionaštvo kao bolest Partije ne samo osuđuje već se daju elementi za izgrađivanje jedne plodotvornije koncepcije političke borbe i akcije Partije, koja će je tešnje povezivati sa radnim masama, što je bio jedini mogući put za preodolevanje frakcionaštva. U svom poznatom koreferatu Tito je tada rekao: »Frakcionaštvo, sektaštvo i koterijaštvo suzbija se samo praktičnim radom u masama, povezivanjem naše Partije sa širokim masama industrijskih radnika i podizanjem ideološkog nivoa partijskog članstva.«

I to je zaista bio jedini mogući način prevazilaženja frakcionaštva. Jer samo borbene radne mase svojom akcijom mogu da dokažu realnost ove ili one doktrine ili političke formule. Voditi bitku sa doktrinarnim frakcionaštvom doktrinarnom diskusijom znači samo produbljivati frakcionaštvo i podsticati međusobnu borbu političkih klika.

Digitized by Google

Ubrzo posle Zagrebačke konferencije Tito je bio uhapšen i osuđen na dugogodišnju robiju. Međutim, uključujući se odmah posle izlaska sa robije u rukovodeći partijski rad, kako u zemlji tako i u sedištu Centralnog komiteta u inostranstvu i u Kominterni, Tito je dalje radio u skladu sa shvatanjima, težnjama i pogledima koje je još pre odlaska na robiju počeo da razvija i u toku rada sam je rastao i razvijao se kao kompleksna stvaralačka ličnost revolucije. Sve većem Titovom autoritetu doprinela je i njegova uska povezanost sa najaktivnijim političkim kadrom i sposobnost da sarađuje sa organizacijama, i to na takav način da ih uči i da im pomaže, a da istovremeno i sam od njih uči i neprekidno ostvaruje sintezu uticaja rukovodećeg centra i akcionih snaga Partije u njenoj organizacijskoj bazi.

Upravo takve njegove sposobnosti i osobine omogućile su da je Tito bio jedan od onih ljudi koji je prvi i najjasnije osetio neophodnost veće samostalnosti partijskih organizacija u zemlji u određivanju svoje politike i akcije. On je to formulisao na taj način što je zahtevao povratak Centralnog komiteta u zemlju i osposobljavanje Partije da svoje materijalne potrebe pokriva sopstvenim izvorima finansiranja u zemlji. On je osetio da Partija može biti stvarna revolucionarna snaga i realan politički faktor koji će uticati na celokupan društveni razvoj samo ako njena politika i društvena akcija budu proizlazile prvenstveno iz uslova njene sopstvene zemlje i borbe.

To ne znači da je Tito bilo kada stajao na uskim nacionalističkim pozicijama ili da je samostalnost Partije suprotstavljao njenim internacionalističkim obavezama. Internacionalizam je uvek bio neprikosnoveni izvor idejne orijentacije naše Partije i samog Tita. Treba samo da podsetim na veoma brojno učešće jugoslovenskih boraca u Španiji i na Titov lični udeo u organizovanju akcije za odašiljanje dobrovoljaca u Španiju. Partija je bila svesna da je pomoć republikanskoj Španiji sastavni deo borbe radničke klase u zemlji. To se uskoro i neposredno potvrdilo, jer je iskustvo mnogih boraca iz Španije postalo dragocen doprinos organizovanju i dejstvu našeg narodnooslobodilačkog ustanka.

S druge strane, težnja ka političkoj autonomnosti revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije bila je izraz potrebe da se revolucionarna akcija jugoslovenskih komunista i radničkog pokreta u celini oslobodi svih pritisaka i stega, koji su tom pokretu otežavali da pronalazi najadekvatnije puteve, metode i sredstva za revolucionarnu političku akciju, i da Partija postane stvarni politički faktor u jugoslovenskom društvu. Tito, kao i partijsko rukovodstvo kome je on bio na čelu, stalno su bili svesni da radnička klasa Jugoslavije ne može da vodi uspešnu bitku za svoje interese ako se u toj borbi ne bude oslanjala na sve one snage i procese u svetskim zbivanjima koji znače progres ljudskog društva, i posebno ako ne bude povezana sa revolucionarnom akcijom međunarodnog radničkog pokreta i ako se ne bude oslanjala na političku ulogu Sovjetskog Saveza u svetu. Međutim, u taj pokret se naša Partija sa Titom na čelu nije uključivala kao mehanički

Digitized by Google

izvršilac doktrine jednog svetskog ideološkog pokreta, već kao samostalan revolucionarni i stvaralački faktor koji je crpao političku snagu iz povezanosti sa svojom radničkom klasom i narodnim masama uopšte, a svoju akcionu sposobnost — kako iz te nacionalne tako i iz svoje internacionalističke povezanosti. Samo takvim samostalnim izvorima svoje snage Partija je ujedno mogla dati stvarni doprinos međunarodnom revolucionarnom radničkom pokretu.

Proces konsolidacije Partije na novim osnovama nije, naravno, išao sasvim lako i bezbolno. Već u samom početku Tito je preuzimanjem odgovornosti generalnog sekretara, formiranjem novog partijskog rukovodstva i afirmisanjem svojih političkih koncepcija naišao na snažan otpor pojedinih frakcionaških grupa, koje su se održale u inostranstvu, u emigraciji, a delom i u zemlji, i pokušavale da intrigama u Kominterni ometaju konsolidaciju Partije za koju se Tito zalagao.

Međutim, Tito nije bio pogodna figura za takve intrige. On se nije dao navesti na besprincipne pozicije. Borio se za koncepciju Partije i njene politike za koju je osećao da jedino ona može Partiju preobraziti u stvarni politički faktor kome je težila ogromna većina partijskog članstva. Upravo zato je on još mnogo pre nego što je postao generalni sekretar Partije stekao poverenje i obezbedio saradnju najaktivnijeg dela partijskog kadra u zemlji. Zato je on i došao na čelo Partije kao kandidat te Partije, a ne nekih frakcionaških grupa i ne kao izabranik aparata Kominterne.

V

Prema tome, tri osnovne komponente — naime, brzo i duboko menjanje političke situacije u zemlji, unutrašnja konsolidacija idejne i političke orijentacije i strukture Partije, kao i formiranje vodeće subjektivnih stvaralačkih snaga u Partiji i njenom rukovodstvu, oslobođenih frakcionaštva — u prvom redu su omogućile formiranje novog partijskog rukovodstva sa Titom na čelu, rukovodstva koje se u celini formiralo i dejstvovalo u zemlji. Razume se, takva promena nije zavisila samo od subjektivne volje i odluke partijskog rukovodstva već pre svega od toga da li Partija raspolaže snagom da ostvari takvu odluku. Partija je tom snagom raspolagala. To su bili plodovi dugogodišnje borbe Partije kako protiv reakcionarnog klasnog i političkog sistema tako i za svoju unutrašnju idejnu i političku izgradnju, kojom se Partija već duboko ukorenila u radnom narodu. U isto vreme to je bila završna etapa desetogodišnje borbe za jedinstvo Partije kojoj je 1928. godine Tito postavio osnove, a čije ciljeve je 1937. godine na čelu obnovljene Komunističke partije definitivno ostvario.

Dolazak Tita na čelo Partije i formiranje novog rukovodstva značili su za našu Partiju pre svega afirmaciju dva načela koja su odigrala odlučujuću ulogu u osposobljavanju Partije za predstojeće krupne revolucionarne bitke.

Digitized by Google

Nasuprot ranijem preovlađujućem doktrinarnom i formalističkom principu discipline i jedinstva, koji ipak nije mogao da spreči frakcionaštvo, Partija se sada konsolidovala na osnovi stvarnog jedinstva *u borbi za aktiviranje revolucionarnih energija narodnih masa*, to jest na bazi takvog jedinstva koje je izrastalo iz jedinstvenih saznanja partijskih organizacija i članstva u odnosu na tekuće zadatke revolucionarne borbe i iz sposobnosti partijskog rukovodstva da postigne takvo jedinstvo saznanja. Insistirajući stalno na monolitnom jedinstvu Partije i na disciplinovanom sprovođenju odluka, Tito je uvek iznova naglašavao da disciplina mora biti svesna, to jest da se mora zasnivati na jedinstvu pogleda i koncepcija. A takvo se jedinstvo postiže samo neprekidnim proveravanjem politike Partije u akciji narodnih masa, a ne sukobljavanjem frakcija doktrinarne elite odvojenih od tih masa.

I drugo, upravo zato je Titov dolazak na čelo Partije značio takođe konačnu afirmaciju sledećeg načela rukovodeće uloge Partije u određivanju metoda i puteva borbe za dugoročne revolucionarne ciljeve radničke klase: boriti se za mase i u masama bitkama za njihove svakodnevne zahteve i ciljeve, konkretnim svakodnevnim akcionim savezima i saradnjom sa svim društvenim snagama i pokretima, ili čak prosto jednostranom podrškom takvim pokretima i političkim snagama koji u datim uslovima mogu biti ili su objektivno oslonac ili saveznik radničke klase u borbi protiv postojećeg reakcionarnog sistema ili određene politike reakcionarnih vrhova. To je bila koncepcija »partije masa«, nasuprot koncepciji partije kao doktrinarne sekte.

Brži tempo oslobađanja od ostataka »dečje bolesti« tadašnjeg revolucionarnog pokreta, koja se sastojala u zatvaranju Partije u prkosne, ali neotporne kule ultraradikalističkog »levičarstva«, u samoizolaciji od masa putem beživotnog dogmatskog »čistunstva«, u strahu od masa opterećenih tuđim ideološkim doktrinama i u oportunističkom povlačenju u »čistu klasnu borbu« itd., već se osetio, kao što je ranije istaknuto, i pre, a naročito posle Četvrte zemaljske konferencije, koja je politiku Narodnog fronta i borbe za svakodnevne zahteve masa postavila u centar partijske akcije. Međutim, tek sa afirmacijom Titove uloge u rukovodstvu Partije taj princip je i načelno i praktički počeo da postaje vodeći princip i polazna tačka celokupne strategije i taktike Komunističke partije Jugoslavije.

Idejno i politički jedinstvena partija, spremna za akciju i sposobna da se izgrađuje kao avangarda radničke klase, koja je u stanju da vidi dalje od same klase u njenoj svakodnevnoj borbi, a istovremeno partija koja se ne zatvara u sebe, u svoju dogmu, to jest koja nije slična verskoj sekti koja agituje za svoje ideološke pristalice, već se oseća kao deo radničkog pokreta i celokupnog progresivnog kretanja narodnih masa; partija koja pri tome nastoji da karakterom svoje ideologije, politike i svakodnevne društvene akcije, svojom sposobnošću da koncentriše stvaralačke snage radničke klase i društva i svojim unutrašnjim jedinstvom bude upravo njihov najdalekovidiji, najnapredniji i najaktivniji deo —

Digitized by Google

to je bila koncepcija partije za koju se borio Tito i koju su komunisti Jugoslavije ostvarili pod njegovim rukovodstvom.

Prema tome, Partija se nije borila ni za kakve posebne ciljeve koji ujedno ne bi bili ciljevi radničke klase, radnih masa i progresivnih i antiimperijalističkih društvenih snaga, pa je zato i svoju političku ulogu i snagu videla samo u snazi akcije radničkih i narodnih masa uopšte. Sva njena politika i aktivnost bila je usmerena na razvijanje upravo takve političke, ekonomske, demokratske, narodnooslobodilačke i revolucionarne akcije narodnih masa.

Takvu istinsku marksističku i lenjinističku koncepciju Partije mogao je u našim uslovima da formuliše i da se za nju uporno bori do pobede samo čovek koji je sam bio uvek povezan sa radničkom klasom i narodom i koji je posedovao izvanredan talenat da oseti i da najadekvatnije formuliše njihove težnje i zahteve, a da pri tome ne padne pod uticaj oportunizma, kome su često podlegali ljudi pod izgovorom taktičkog manevrisanja prakticizma i borbe za svakodnevne zahteve. Od takvih skretanja Tita je štitilo to što je njegov pogled uvek bio uprt u budućnost, u dugoročne revolucionarne zadatke radničkog pokreta, u nastojanju da Partija svojom akcijom i svojim idejnim i političkim uticajem borbu masa za svakodnevne zahteve i neposredne ciljeve socijalne, demokratske, kulturne i progresivne prirode uopšte poveže upravo sa tim dugoročnim revolucionarnim ciljevima radničke klase.

A takva je partija bila upravo partija onoga tipa o kome je govorio Marks kada je u *Komunističkom manifestu* pisao da se komunisti razlikuju od ostalih proleterskih partija po tome »... što oni na različitim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese celokupnog pokreta« i da su prema tome oni »... onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje« i koji »... u teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta.«

Prema tome, ono čemu su težili jugoslovenski komunisti sa Titom na čelu to je bila revolucionarna partija marksističko-lenjinističkog tipa, ali koja je u isto vreme bila savremena i originalna tvorevina jugoslovenskog radničkog pokreta, svestrano prilagođena datim potrebama i uslovima borbe radničke klase i progresivnih snaga naroda Jugoslavije.

Samo takva partija je mogla da u sudbonosnim istorijskim dilemama uoči drugog svetskog rata ukaže na prave puteve, snage, sredstva i saveznike u borbi protiv najsnažnijeg klasnog i nacionalnog neprijatelja sa kojim su se radnička klasa i narodi Jugoslavije ikada sukobili. Samo je takva partija bila sposobna da borbu za nacionalno oslobođenje poveže sa narodnom, demokratskom i socijalističkom revolucijom i da stihijsku destruktivnu snagu revolucionarnih masa pretvori u revolucionarno društveno stvaralaštvo.

Digitized by Google

VI

Odgovornost generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije Tito preuzima u vreme kada je fašistički imperijalizam na čelu sa hitlerovskom Nemačkom počeo da prelazi u otvorenu agresiju u Evropi, i kada je ta agresija i za same narode Jugoslavije postala neposredna opasnost.

Četiri glavna kompleksa problema stajala su tada pred Partijom: neposredno pripremanje fašističkog imperijalizma za novi svetski rat, sa oštricom uperenom protiv Sovjetskog Saveza kao prve zemlje socijalizma i oslonca svih antiimperijalističkih i progresivnih snaga u svetu i neposredna opasnost od agresije protiv naroda Jugoslavije; zatim, goruća pitanja ekonomskog i socijalnog položaja radnih masa u zemlji čija je privreda bila u polukolonijalnoj zavisnosti od inostranog kapitala i u kojoj je gotovo potpuna stagnacija privrednog razvoja u toku punih dvadeset godina postojanja stare Jugoslavije zatvarala radnim masama svaku perspektivu poboljšavanja uslova života; antidemokratski politički sistem koji je narodnim masama oduzeo svaku mogućnost legalne aktivnosti; i najzad, nerešeno nacionalno pitanje, koje se sve više zaoštravalo.

Oslobođena dogmatsko-doktrinarnog pristupa političkoj praksi, naša Partija je bila u stanju da na takve društvene probleme da jasne odgovore u skladu kako sa opštim kursom političkih kretanja i odnosom snaga u društvu tako i sa stvarnim stanjem svesti narodnih masa, njihovim položajem i njihovim težnjama. Pri tome politika Partije nije bila samo destruktivno kritička — mada je u odnosu na postojeće reakcionarne režime i snage bila takva — već je u isto vreme ukazivala na perspektivu, sredstva i puteve za ostvarivanje neposrednih i dugoročnih ciljeva borbe radnih masa, i samim tim bila revolucionarno konstruktivna, stvaralačka i ujedinjavajuća. Takvim svojim osobinama Partija je sticala poverenje u masama ne samo kao dosledna revolucionarna i narodna partija, već i ko politička snaga subjektivno sposobna da reči pretvara u dela, a političku kritiku u političko stvaranje.

Partija je pozvala narode Jugoslavije na organizovanu odbranu od opasnosti od fašističke agresije na njihovu egzistenciju i nezavisnost i upozorila ih da ne smeju dozvoliti vladajućim reakcionarnim krugovima da ih pretvore u privesak bilo kojeg imperijalističkog bloka. Partija je u isto vreme raskrinkavala i manevre reakcionarnih imperijalističkih krugova koji su pokušavali da oštricu hitlerovske agresivne ekspanzije okrenu pre svega prema Sovjetskom Savezu. Partija je ukazivala da je upravo politika oslonca na Sovjetski Savez, i na jedinstvo svih antifašističkih snaga i svih naroda koje ugrožava fašistički imperijalizam, jedini put stvarne odbrane od nastupajuće agresije.

Na planu ekonomske i socijalne akcije Partija je formulisala ceo program zahteva, mera i ciljeva u korist poboljšanja uslova života radnih masa, organizujući u isto vreme i ekonomske i poli-

Digitized by Google

tičke akcije radnika, seljaka i drugih radnih ljudi da bi se mogli realizovati pojedini od konkretnih zahteva. Pri tome nisu u pitanju bili samo veliki štrajkovi i demonstracije — što se obično ističe kada se govori o istoriji Partije — već upravo mnoštvo svakodnevnih akcija u najrazličitijim sredinama i organizacijama i za najrazličitije socijalne, ekonomske, kulturne, demokratske, političke i druge interese radnih ljudi i njihovog progresivnog stvaranja. U takvim su akcijama najčešće i pojedini komunisti ili simpatizeri Partije odigrali vanredno značajnu ulogu. To je omogućavalo da u mnogobrojnim ekonomskim i političkim akcijama narodne mase sagledaju svoju sopstvenu snagu i postignu uspehe, dok je Partija kroz takve akcije i uspehe probijala okove svoje sopstvene ilegalnosti.

Na planu političke borbe Partija je u centar svoje akcije stavila zahtev za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i svih naprednih snaga, kao i njihovo jedinstvo u borbi protiv fašizma i reakcije. Partija je zahtevala uspostavljanje široke demokratske narodne vlade sposobne da bude stvarni predstavnik interesa radnih ljudi, i koja bi mogla da ujedini sve demokratske i progresivne snage u odbrani nezavisnosti zemlje i demokratskih prava građana. Na takvoj političkoj platformi Partija se zalagala za razne oblike ujedinjenog demokratskog i narodnog akcionog fronta — bez obzira pod kojim imenom i u kojoj formi se to u uslovima terora dešavalo.

I najzad, polazeći od načela o pravu svakog naroda na samoopredeljenje, Partija je napustila raniju sektašku parolu o razbijanju Jugoslavije kao države i zauzela stav da narodi Jugoslavije treba da u demokratskoj atmosferi sami odluče o formama i karakteru svojih međusobnih odnosa. Međutim, ukazujući, s jedne strane, na neophodnost i živu zainteresovanost svih naroda Jugoslavije da budu ujedinjeni u otporu prema sve većoj smrtnoj opasnosti od fašističke agresije, Partija je istovremeno ukazivala i na neophodnost rušenja hegemonije velikosrpske buržoazije nad narodima Jugoslavije i nužnost revolucionarnog menjanja odnosa između naroda Jugoslavije kako bi načelo o pravu na samoopredeljenje naroda stvarno moglo da dođe do izražaja. Sa takvom političkom platformom Partija je nastojala ne samo da pokreće narodne mase u svakodnevnu borbu za demokratske nacionalne zahteve već i da ujedinjuje svoju akciju sa drugim demokratskim nacionalnim grupama i pokretima koji su bili u opoziciji prema hegemoniji velikosrpske buržoazije.

Svestrano razrađeni elementi te politike i njena dugoročna vizija bili su jasno i određeno formulisani u dokumentima Pete zemaljske konferencije. Svojim referatom na Konferenciji Tito je dao osnove za zaključke Konferencije, koji su ne samo jedan od najznačajnijih političkih dokumenata u istoriji Partije već i dokaz kakav je krupan napredak Partija učinila u svom unutrašnjem razvitku i u konsolidaciji svoga jedinstva. Može se reći da su upravo odluke Pete zemaljske konferencije dale partijskim organizacijama onu jasnoću orijentacije i ona sredstva i metode

Digitized by Google

borbe koji su bili odlučujući za kasniji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta.

Takvom svojom aktivnošću Partija nije predstavljala samo klasnu već i nacionalnu snagu. Rastao je njen uticaj na celokupna društvena zbivanja. Ona se povezivala i sa omladinom i sticala snažan ugled u redovima progresivne inteligencije.

U takvoj koncepciji Partije i njene politike — naravno, pored objektivnih uslova koje je stvarala postojeća međunarodna i unutrašnja politička situacija — leži pre svega odgovor na pitanje kako je bilo moguće da tako reći nekoliko hiljada ilegalno organizovanih revolucionara bude sposobno da pokrene mase naroda Jugoslavije u jednu od njihovih najvećih istorijskih nacionalnih bitaka i u socijalističku revoluciju. Prava snaga Komunističke partije Jugoslavije nije bila samo njena ideologija i njen revolucionarni program, niti samo nekoliko hiljada njenih organizovanih i revoluciji predanih boraca. Njena prava snaga bila je upravo u činjenici što ona nije htela da bude sama sebi dovoljna, i da se zatvara u sebe, nego je upravo u smislu ranije citiranih Marksovih reči stvarno bila deo, ali vodeći i povezujući deo, to jest avangardno jezgro veoma širokog demokratskog i revolucionarnog pokreta i fronta narodnih masa. Njen najveći istorijski uspeh je upravo u tome što je bila sposobna da postane takvo jezgro, što je tako shvatila svoju ulogu i pronalazila adekvatna sredstva i puteve za njeno ostvarivanje.

U tome je, po mome mišljenju, i najveći istorijski značaj Titovog ličnog stvaralačkog udela, kako u izgradnji Partije tako i u formulisanju njene politike, strategije i taktike. Naravno, u toj borbi Tito nije bio sam. To što je on osećao osećali su i mnogi drugi najbolji ljudi u Partiji. Ali Tito je bio onaj čovek koji je te razvojne tendencije u našoj Partiji najdublje sagledao i najdoslednije i najkvalifikovanije izrazio i koji je znao da se uspešno, to jest odgovarajućim sredstvima bori za njihovo ostvarenje. Upravo takvim svojim kvalitetima i rezultatima rada Tito je stekao autoritet i ugled neospornog vođe naše Partije.

VII

Složena politička zbivanja u tadašnjem međunarodnom radničkom i antifašističkom pokretu kao i promene u političkoj situaciji u zemlji i u svetu uopšte imali su određenog uticaja i često su postavljali partijsku politiku pred nove dileme i nova preispitivanja. I u takvim trenucima Tito je svojom sposobnošću da oceni uslove borbe, realni odnos snaga i stanje političke svesti i borbene spremnosti masa davao odlučujući doprinos za orijentaciju Partije.

Pomenuo bih samo nekoliko najkrupnijih prekretnica na koje je politika Partije morala dati svoj odgovor.

Hitlerovsku agresiju protiv Austrije, Čehoslovačke i drugih zemalja Partija je ocenila kao početak agresije i protiv naroda

Digitized by Google

Jugoslavije i svih snaga socijalizma i progresa u svetu. Proglasom Centralnog komiteta u vezi sa anšlusom Austrije, koji je napisao Tito, upozorene su narodne mase i sve demokratske snage naroda Jugoslavije na smrtnu opasnost koja se približava i pozivane su da se ujedine u odbrani od te opasnosti.

Sledili su Minhenski sporazum i drugi zakulisni diplomatski manevri najreakcionarnijih krugova Zapadne Evrope, koji su pokušavali da svoje suprotnosti sa fašističkim imperijalizmom bar privremeno reše usmeravanjem hitlerovske ekspanzije prema Istočnoj Evropi, a pre svega prema Sovjetskom Savezu. Kao reakcija i politički kontramanevar na takvu politiku potpisan je 1939. godine sovjetsko-nemački sporazum. Partija je shvatila i tumačila taj sporazum kao akt samoodbrane Sovjetskog Saveza pred licem opasnosti od uspostavljanja prećutnog jedinstva imperijalističkih snaga u borbi protiv prve zemlje socijalizma.

Pojedini ljudi su tada bili zbunjeni i kritikovali su takav stav Partije. Međutim, Partija se suprotstavila kako takvim kritikama tako i iluzijama o dugovečnosti sovjetsko-nemačkog sporazuma koje su se pojavile u delu međunarodnog radničkog pokreta.

Partija je, naime, realno ocenila odnos snaga i konkretne međunarodne uslove u kojima se vodila bitka protiv snaga fašističkog imperijalizma i imperijalističke reakcije uopšte. Bilo je očigledno da sovjetska vlada tada nije imala drugi izbor, već da se na adekvatan način suprotstavi reakcionarnim i kapitulantskim manevrima i nastojanjima najreakcionarnijih krugova Zapadne Evrope, koji su kratkovido nastojali da se fašistička ekspanzija zadovolji time što će se usmeriti prema Sovjetskom Savezu, što je značilo da će se Sovjetski Savez sam naći pred stvarno jedinstvenim frontom imperijalističkih snaga.

S druge strane, pak, istorijska je činjenica da naša Partija nije podlegla pojavama dezorijentacije koja je nastala u nekim drugim komunističkim partijama u vezi sa iluzijama o značaju i dugotrajnosti tog sporazuma, zbog koje su se pojavile tendencije vraćanja na politiku pre Sedmog kongresa Komunističke internacionale i da je u svim bitnim pitanjima, bez obzira na izvesna pojedinačna kolebanja pod uticajem politike Kominterne, ostala čvrsto na tlu politike koja je odgovarala položaju i interesima radničke klase i naroda Jugoslavije. A to je bila politika borbe za nezavisnost zemlje, za odbranu od fašističke agresije i za jedinstveni front antifašističkih snaga, ali u isto vreme i protiv svih pokušaja uvlačenja Jugoslavije u bilo kakve antisovjetske manevre evropskih reakcionarnih snaga, čiji je cilj bio otvoreno ili prećutno sporazumevanje sa fašističkim agresorima za novu podelu sveta na bazi antisovjetskih i antisocijalističkih računica.

Uostalom, kasnija zbivanja su pokazala da su upravo neuspesi zakulisnih antikomunističkih manevara i nestajanje iluzija o dugotrajnosti hitlerovskog pakta sa Sovjetskim Savezom doprineli konačnom formiranju antihitlerovske koalicije, koja je nanela poraz fašističkoj agresiji kako prema Istoku tako i prema Zapadu.

Digitized by Google

Politička situacija u Jugoslaviji je 1939. godine bila značajno izmenjena sporazumom Cvetković—Maček o takozvanoj autonomnoj banovini Hrvatskoj.

Partija se pre ovog sporazuma uporno zalagala za jedinstveni front sa hrvatskim seljačkim pokretom u borbi za prava hrvatskog i svih drugih naroda Jugoslavije. Međutim, sporazum koji je — po cenu veoma sitnih ustupaka, i to uglavnom u korist hrvatske buržoazije — potpisalo rukovodstvo Hrvatske seljačke stranke najmanje je vodio računa o zadovoljenju elementarnih nacionalnih i socijalnih težnji hrvatskih seljačkih i drugih narodnih masa, a da i ne govorimo o rešenju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji uopšte. Tim sporazumom rukovodstvo Hrvatske seljačke stranke se definitivno opredelilo ne za savez demokratskih snaga protiv reakcionarnih nosilaca antinarodnog režima, već za savez sa vladajućim reakcionarnim snagama protiv naroda.

Partija je osudila takvu sadržinu sporazuma. I tada su pojedinci kritikovali takvu politiku Partije, polazeći od iluzije da će sporazum bitno izmeniti prilike u međunacionalnim odnosima u Jugoslaviji. Ali ubrzo se pokazalo da je sporazum imao u stvari sasvim drugi cilj, naime, da bude jedan od novih i najjačih stubova stare zgrade reakcionarnog političkog sistema i održavanja hegemonije velikosrpske buržoazije, makar i na osnovi izvesne podele te uloge sa hrvatskom buržoazijom. To je neposredno osetila na svojoj koži radnička klasa, jer se pritisak i teror protiv nje posle sporazuma još više zaoštrio.

Ojačan sporazumom Cvetković—Maček, obnovljeni režim reakcionarne diktature pokušao je da spase sistem osloncem na osovinu Berlin — Rim, istom logikom kojom su raniji režimi obezbeđivali sebi oslonac u Parizu i Londonu. I tako je krajem marta 1941. godine režim pristupio Trojnom paktu. To je bio samo izraz spremnosti vladajućih reakcionarnih vrhova da kapituliraju pred Hitlerom i stave mu zemlju na raspolaganje za agresivni rat protiv Sovjetskog Saveza.

Nekima je izgledalo da to nije visoka cena za takozvani „mir", koji bi time navodno bio obezbeđen narodima Jugoslavije. Međutim, to je bila krajnja iluzija i Partija je sa svom oštrinom ustala kako protiv politike režima tako i protiv te iluzije. Jer očigledno je bilo da Hitler nije zahtevao ulazak Jugoslavije u Trojni pakt radi njenog mira, već radi potčinjavanja njenih naroda interesima i ciljevima politike nemačkog imperijalizma, u koju je spadalo i rasparčavanje Jugoslavije prema novoj nacističkoj geografskoj karti Evrope.

U tom momentu naročito se ispoljio sve veći uticaj Partije i njene politike na tok događaja. Ogorčenje koje je zahvatilo veoma širok deo narodnih masa posle potpisivanja pakta sa fašističkom osovinom bilo je toliko da je Partija bila u stanju da organizuje masovne demonstracije u Beogradu i nekim drugim gradovima, a u celoj zemlji talas protestnih akcija u raznim oblicima.

Puč od 27. marta u vrhovima vladajućeg sistema, koji je sledio svim tim događajima, sam po sebi bio je izraz razmimoilaže-

Digitized by Google

nja u ovim krugovima, kao i spoljnih pritisaka u pogledu opredeljivanja jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije između osovine Berlin — Rim i francusko-engleskog bloka, i to u momentu kada su narodne mase sve odlučnije tražile revolucionarni izlaz iz te situacije. Jedan deo reakcionarnih vrhova vladajućeg sistema otvoreno je prihvatio kapitulaciju pred silama osovine, dok je drugi deo — stojeći takođe na ogorčenim antisovjetskim pozicijama — grčevito nastojao da Jugoslaviju veže isključivo za politiku francusko-engleskog bloka. Međutim, najveći deo narodnih masa Jugoslavije, pa i mnogi trezveni ljudi u vladajućim krugovima, odbacivali su oba rešenja, svesni da u datim uslovima i jedan i drugi put na svoj način vode ka razoružavanju naroda Jugoslavije pred licem fašističke agresije, ka njihovom razjedinjavanju i brzom uništenju njihove nezavisnosti.

Partija je u to vreme ukazivala da postoji treći put. Kroz masovne političke demonstracije i raznovrsne druge političke akcije u celoj zemlji Partija je nastojala, zajedno sa svim drugim demokratskim i rodoljubivim snagama, da promene ne ostanu samo na onome što je doneo puč od 27. marta, već da on preraste u revolucionarnu akciju naroda koja će dovesti do suštinskih promena u političkoj strukturi društva.

Istovremeno, bilo je jasno da je Hitlerova agresija protiv Jugoslavije samo pitanje dana. Partija je ukazivala da martovski režim, zbog dominantnog uticaja reakcionarnih snaga u njemu, nije sposoban i u stvari nije ni imao za cilj da pruži ozbiljan otpor agresoru. U svojim političkim dokumentima Partija je uporno naglašavala da samo istinski narodna vlada može da okupi radne mase i narode Jugoslavije u odbranu nezavisnosti zemlje.

Partija je takođe zauzela stav da odbrana može biti efikasna samo ako ne bude prepuštena isključivo generalima i armiji, koja je po svojoj strukturi bila instrument održanja reakcionarnog sistema, već ako bude stvar celog naroda. Zato se Partija zalagala da se oružje odmah da u ruke narodu. Ona se zalagala za efikasne odbrambene mere, a istovremeno se i sama organizaciono i tehnički pripremala za rat i akciju u uslovima okupacije.

Deset dana posle martovskog preokreta Jugoslavija je postala plen agresivne najezde fašističkih armija gotovo sa svih strana.

Centralni komitet je predlagao da Partija zajedno sa vojskom organizuje odbranu u gradovima i radničkim centrima pod uslovom da radnicima i drugim radnim ljudima, koji su bili spremni da organizuju odbranu, bude stavljeno na raspolaganje potrebno oružje iz vojnih magacina. Tito je lično formulisao te predloge i poslao ih sa delegacijom Centralnog komiteta armijskoj komandi u Zagrebu. Međutim, zahtevi Partije bili su odbijeni, a komunisti u tim reakcionarnim krugovima i dalje tretirani kao najveći neprijatelji.

Drugim rečima, i posle 27. marta reakcionarne antidemokratske snage još su bile toliko snažne da su mogle nametnuti svoj politički kurs novom režimu. Sistem koji je uvek strahovao od narodnih masa bio je, naravno, nesposoban da brani zemlju od ag-

Digitized by Google

resije. Narodne mase bile su onesposobljene za odbranu, a znatan njihov deo i politički zbunjen, jer nije znao — u uslovima terorističkog reakcionarnog sistema stare Jugoslavije — šta zapravo u ratu treba da brani. Zato su hitlerovske horde — uprkos pojedinačnim hrabrim otporima — relativno brzo mogle da pregaze zemlju.

Okupator je zadao Partiji teške udarce, ali je ona toliko ojačala svoje redove i tako se organizaciono i tehnički pripremila za najdublju konspiraciju u uslovima terora fašističkog okupatora da njena udarna snaga nije bila smanjena. Naprotiv, priliv u Partiju u to vreme znatno je bio povećan, što je očigledno bio rezultat činjenice da je u to vreme Komunistička partija Jugoslavije bila jedina organizovana snaga koja je ostala sa narodom i organizovala ga za otpor i borbu. A pogotovo je brza i snažna afirmacija narodnooslobodilačkog pokreta — kome je ona stajala na čelu i čija je bila glavna pokretačka sila — postala neiscrpan izvor snage Partije.

Koncepcija politike koju je u tim uslovima formulisalo partijsko rukovodstvo, a čiji je vodeći stvaralac bio Tito, mogla bi se izraziti u sledećih nekoliko tačaka:

— *prvo*, Partija se mora boriti za najširi front odlučnog otpora okupatoru i za jedinstvo borbe naroda Jugoslavije za njihovu nezavisnost uprkos podeljenosti koju im je nametnuo okupator; ona mora aktivirati mase u nizu svakodnevnih otpora okupatoru i njegovim marionetama i u neprekidnom jačanju oslobodilačkog duha;

— *drugo*, za radničku klasu i narode Jugoslavije u krajnjoj liniji ne postoji druga perspektiva oslobođenja od okupatora i ujedno od opasnosti obnavljanja starog reakcionarnog sistema sem puta oružanog ustanka koji neizbežno mora prerasti u socijalističku revoluciju;

— *treće*, Partija treba neodložno da se lati organizacionih i vojnih priprema za ustanak i da se uporno bori za takvu borbenu aktivizaciju masa u narodnooslobodilačkom otporu koja će omogućiti prelaz na oružani ustanak;

— *četvrto*, Partija mora računati sa neminovnom hitlerovskom agresijom protiv Sovjetskog Saveza, što će proširiti antifašističko ratište na koje može da se osloni narodnooslobodilački ustanak naroda Jugoslavije i ujedno da mu pruži snažnu podršku;

— *peto*, da bi Partija ostvarila neophodno političko jedinstvo masa svih naroda Jugoslavije u zajedničkoj borbi protiv okupatora, neophodno je da insistira na svojoj političkoj platformi, koja je istovremeno postajala i politička platforma svih snaga ujedinjenih sa Partijom u Narodnooslobodilačkom frontu, naime, da ustanak ne sme da ima za cilj samo oslobađanje zemlje od okupatora već i stvaranje nove Jugoslavije, demokratske i narodne, u kojoj će dominirati interesi radnih masa i biti obezbeđena puna ravnopravnost svih njenih naroda;

— *šesto*, vodeću ulogu i najveću odgovornost u ustanku treba da ima radnička klasa sa Komunističkom partijom na čelu, jer

Digitized by Google

samo takva rukovodeća uloga omogućava doslednu i uspešnu bitku za ostvarenje navedenog revolucionarnog demokratskog i socijalnog programa.

Polovinom aprila, još pre nego što je završena okupacija Jugoslavije, u okupiranom Zagrebu održana je sednica Politbiroa Partije, koji je na bazi Titove ocene situacije formulisao osnove svoje politike u uslovima okupacije, a ujedno je preduzeo kadrovske i organizacione pripreme da se praktično pripremi oružani ustanak. U tom cilju pristupilo se i ubrzanom stvaranju posebnih vojnih komiteta kao jezgra vojne organizacije za pripremu narodnog ustanka. Partijsko rukovodstvo je izabralo Tita za rukovodioca te vojne organizacije. Takvu politiku i orijentaciju za akciju prihvatile su — sa malim izuzecima — gotovo sve partijske organizacije u zemlji, što je potvrdilo partijsko savetovanje u maju iste godine u Zagrebu.

Rukovodeći radom vojnih komiteta, Tito je njihovu aktivnost usmeravao tako da je svaki od njih, vršeći političke, organizacione i tehničke pripreme za oružani ustanak, ujedno postajao i jezgro buduće vojne organizacije narodnooslobodilačkih jedinica, od nacionalnih glavnih štabova do odreda i partizanskih četa. Kada je partijsko rukovodstvo ocenilo da su sazreli uslovi za neposredni prelazak na svenarodni ustanak, tada je već sva zemlja bila pokrivena takvom organizacijom vojnih komiteta koja je mogla neposredno da pređe u oružanu akciju.

U izboru momenta za neposredni prelazak na opštenarodni ustanak najvažnija je bila ocena o tome da li su i široke narodne mase spremne da se pokrenu u oružanu akciju. Jer ustanak bi bio tragična avantura, ili bi se sveo na uže ili šire diverzantske akcije, da su u oružanu borbu stupili samo organizovani kadrovi Komunističke partije i narodnooslobodilačkog pokreta, a da je nisu prihvatile i podržale najšire narodne mase.

Takvo borbeno raspoloženje počelo je da zahvata mase posle Hitlerovog napada na Sovjetski Savez, kada su nastale duboke promene u svesti i političkoj orijentaciji masa u svim delovima Jugoslavije. Veliku većinu narodnih masa brzo je zahvatao snažan talas borbenog radikalizovanja, u uverenju da je ulaskom Sovjetskog Saveza u rat poraz fašističke osovine samo pitanje vremena i u saznanju da toj borbi radnička klasa i narodi Jugoslavije moraju dati svoj doprinos, kako radi interesa sopstvenog oslobođenja tako i radi podrške sovjetskom frontu i oružanim snagama antihitlerovske koalicije.

U isto vreme masovna baza marionetskih režima i drugih saradnika okupatora — koja je i ranije bila veoma uska i u stvari se oslanjala samo na strah i kolebanje — sada se tako reći raspala. Ujedno, naglo su počeli da se radikalizuju i da idu u širinu pojedini lokalni otpori koji su još od ranije tinjali u onim delovima zemlje gde je teror istrebljenja bio najteži.

A pre svega, snažan borbeni razmah dobio je organizovani narodnooslobodilački pokret, koji se u različitim oblicima i pod

Digitized by Google

različitim imenima formirao oko Partije u svim delovima raskomadane Jugoslavije. Njemu su sada pristupale i nove patriotske grupe koje su shvatile da su Partija i narodnooslobodilački pokret jedina snaga sposobna da se uspešno bori za oslobođenje naroda Jugoslavije.

To je bio trenutak u kome je Komunistička partija sa Titom na čelu uputila poziv narodima Jugoslavije, radničkoj klasi, radnim ljudima i svim patriotskim snagama na sveopšti oružani ustanak za oslobođenje i za stvaranje nove Jugoslavije.

Događaji su pokazali da je Partija pravilno ocenila taj momenat, jer je ustanak brzo počeo da se širi i da zahvata široke narodne mase.

Bilo je tada i u patriotskim i progresivnim redovima ljudi koji su u prvi mah osuđivali tu odluku Partije, smatrajući da takav ustanak nema nikakvih izgleda na uspeh i da će okupatoru olakšati fizičko istrebljivanje naroda Jugoslavije. Tok događaja je ubrzo pokazao da je ustanak odigrao obrnutu ulogu: on je ne samo otežao i sprečio okupatorovu akciju na planu fizičkog uništavanja naroda Jugoslavije već je stostruko ojačao i razvio njihovu snagu u borbi za opstanak, za nezavisnost i za njihovu stvaralačku afirmaciju — snagu koja će u toku cele epohe biti najbogatiji izvor njihove stvaralačke akcije. U tome je ne samo trenutni već i dugoročni istorijski značaj narodnooslobodilačkog ustanka.

VIII

Kada je Partija uzela kurs na oružanu borbu protiv okupatora s dalekosežnim oslobodilačkim i revolucionarnim ciljevima, pred nju se odmah kao jedno od najvažnijih i ujedno najsloženijih pitanja postavilo: da li je u uslovima okupacije zemlje i u vreme kada su osovinske sile bile na vrhuncu svoje vojne moći moguće pokrenuti oružanu borbu koja bi svojim uspešnim razvitkom osigurala neprekidni rast i konačnu pobedu narodnooslobodilačkog pokreta i revolucije, odnosno koji oblik oružanog ustanka može u datim uslovima računati sa uspehom.

Na ovo sudbinsko pitanje naša Partija je dala potvrdan odgovor: u konkretnim uslovima u kojima su se tada našli narodi Jugoslavije i njihove oslobodilačke i revolucionarne snage na čelu sa Komunističkom partijom osnovni oblik oružane oslobodilačke borbe mogao je biti jedino partizanski rat. Jer primena „klasičnih" oblika revolucionarnih ustanaka — sa početkom i centrom u gradovima — u datim uslovima bi nenaoružani narod dovela u potpuno neravnopravne uslove borbe i time bi oružani ustanak unapred bio osuđen na poraz i uništenje.

Međutim, dalje ključno pitanje politike naše Partije bilo je da li partizanski oblik borbe pruža realne mogućnosti za izrastanje oslobodilačkog pokreta u svenarodni rat za oslobođenje i društveni preobražaj. U rešenju toga pitanja ogleda se prava uloga Tita kao stratega našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Digitized by Google

Za Tita i našu Partiju partizanski rat nije bio sam sebi svrha, nije bio više klasična „gerila" niti samo oblik oružane akcije u pozadini neke armije. Bio je to polazni i osnovni oblik i sredstvo svenarodnog ustanka. A to znači da je bio onaj najpodesniji i jedini mogući oblik revolucionarne mobilizacije i vojne organizacije i akcije ustaničkih snaga koji je omogućavao neprekidno kvantitativno i kvalitativno prerastanje partizanske oružane snage ustanka u snažnu oslobodilačku i revolucionarnu armiju koja bi bila u stanju da samostalno izvojuje odlučujuće bitke za konačnu pobedu ustanka. Samo neprekidni ustanak naroda mogao je da održi i jača oslobodilačku armiju i samo neprekidno jačanje te armije — kao sve sposobnije i sve snažnije udarne pesnice ustanka — moglo je obezbediti njegovu konačnu pobedu.

Način organizacije i metod borbenih dejstava oružanih snaga ustanka obezbeđivali su proces neprekidnog prelaženja od organizacije i borbenog dejstvovanja partizanskih odreda na organizaciju i dejstovanje brigada, a zatim divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske. U takvom tipu partizanskog rata Tito i Partija našli su odgovor na jedno od najsloženijih pitanja u našem ratu: kako u uslovima još veoma nepovoljnog odnosa snaga zadržati inicijativu i borbeni ustanički duh kao neophodne uslove za dalje razvijanje ustanka, za permanentno podizanje borbenih mogućnosti ustaničkih oružanih snaga, za konačnu pobedu nad neprijateljem. Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske omogućilo je da se na partizanskoj taktici razvije ratna veština koja je bila izražena u Titovoj formuli svojevrsne kombinacije dejstava regularne armije s partizanskim dejstvima.

Tito je postao vrhovni komandant partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske koja je izrastala iz narodnooslobodilačkog ustanka. Na toj svojoj dužnosti on je pokazao da nije samo vodeći politički stvaralac Partije već i izuzetno sposoban rukovodilac oružane akcije narodnooslobodilačkih snaga i organizator snažne narodnooslobodilačke armije, to jest pravi vođ oslobodilačkog ustanka naroda Jugoslavije. Svojim odlukama u svakodnevnoj borbenoj praksi kao i mnogobrojnim člancima, naredbama Vrhovnog štaba, partijskim dokumentima itd. Tito je ostvario celovitu koncepciju narodnooslobodilačkog ustanka kao partizanskog rata i prelaska od partizanskih odreda na formiranje revolucionarne narodne armije i osvajanje vlasti od strane radničke klase i radnog naroda. Mislim da neću preterati ako kažem da ta koncepcija predstavlja jedan od najviših dometa u teoriji i praksi oslobodilačkog ustanka kao revolucionarnog partizanskog rata. Svi kasniji događaji u svetu, sve do današnjeg rata u Vijetnamu, pokazuju snagu te koncepcije.

Međutim, Tito i rukovodstvo Partije znali su da uspeh ustanka ne zavisi samo od vojne akcije, već da, naprotiv, uspeh vojne akcije zavisi od neprekidnog političkog angažovanja širokih narodnih masa i da zato uporedo treba da se ostvaruju progresivne promene u političkoj i društvenoj strukturi Jugoslavije koje su te mase tražile i traže.

Digitized by Google

Pri tome je bilo odlučujuće da se narodne mase već na prvim koracima i uspesima ustanka uvere da će Partija i narodnooslobodilački pokret biti verni tumači njihovih interesa, naročito u sledećim pravcima:

— *prvo*, da će vlast biti demokratska i narodna, to jest takva vlast u kojoj će dominirati stvarni interesi radničke klase i radnih masa;

— *drugo*, da će narodi Jugoslavije koji su sa oružjem u ruci već počeli da ostvaruju svoje pravo na samoopredeljenje, to pravo i zadržati, to jest da će nova Jugoslavija biti samo izraz njihovih zajedničkih interesa i pune ravnopravnosti; i

— *treće*, da će narodi Jugoslavije posle rati sami, a ne pod pritiskom i uz mešanje spolja, uređivati svoje unutrašnje odnose, to jest da će snage koje su nosile teret narodnooslobodilačkog rata istovremeno i obezbediti da upravo demokratski, ekonomski i socijalni interesi onih masa koje su nosile teret rata budu vodeći interes u zemlji.

Suštinu narodnooslobodilačke borbe najbolje je Tito izrazio sledećim rečima 1942. godine: „... Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ *narodnooslobodilačka borba* — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Šiptara, Muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe."

Partija i narodnooslobodilački pokret pridavali su izvanredan značaj karakteru i organizaciji vlasti na teritoriji oslobođenoj u partizanskom ratu, i to od prvog momenta kada je ustanak počeo da postiže uspehe. Sama struktura narodnooslobodilačkih odbora kao demokratskih organa ustanka i narodne vlasti obezbeđivala je rukovodeću ulogu radničke klase i radnih masa i savez među tim masama, to jest progresivni, demokratski i socijalno-revolucionarni karakter vlasti.

Slično bi se moglo govoriti i o strukturi celokupnog narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno fronta, čije su jezgro činili radnici, seljaci i progresivna i patriotska inteligencija. Takva struktura narodnooslobodilačkog pokreta, kao i načelno i praktično priznata i ostvarivana vodeća uloga Komunističke partije, bile su garantija za radne mase da narodnooslobodilački pokret — uprkos nekim elementima koalicije, koje je u pojedinim razdobljima svog razvitka nosio u sebi — ni u kom slučaju ne može postati instrument onih snaga koje su doprinosile održavanju reakcionarnog sistema stare Jugoslavije i koje bi mogle postati nosilac njegovog obnavljanja.

Digitized by Google

U stvari, upravo takva jasnoća ciljeva — kako u pogledu nacionalnog pitanja tako i u pogledu socijalnih i demokratskih zahteva radnih masa — bila je jedan od glavnih razloga što se Narodnooslobodilački front kod nas nije razvijao kao koalicija političkih grupa, već kao jedinstven revolucionarno-demokratski pokret sa socijalističkom orijentacijom.

Neki kritičari politike Komunističke partije su u takvim elementima njene politike videli sužavanje masovne baze i sektaške tendencije. Iako, naravno, neću da tvrdim da u političkoj praksi Partije, koja se borila u vanredno složenim uslovima, nije bilo i pojedinih sektaških ili oportunističkih kolebanja, ta osnovna orijentacija Partije svakako se ne može kritikovati kao sektaška. Naprotiv, Partija i narodnooslobodilački pokret mogli su samo tako da održe stalni uski kontakt sa borbenim radnim masama. Jer, te mase svakako nisu bile spremne da se bore za obnavljanje onoga protiv čega su se nekada morale boriti u uslovima najžešćeg reakcionarnog terora, ali su bile spremne da se bore za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije u uslovima nove, iz temelja izmenjene Jugoslavije. Upravo to je i dalo narodnooslobodilačkom pokretu i ratu u Jugoslaviji, od samog početka, revolucionarnu, demokratsku i socijalnu sadržinu koja je obezbedila da narodnooslobodilački rat veoma brzo počne da prerasta u socijalističku revoluciju.

Kada je narodnooslobodilački ustanak posle teških i mnogobrojnih bitaka u 1941. i 1942. godini već mogao da ukaže na krupne rezultate — na učvršćene pozicije u narodnim masama i na velike oslobođene teritorije, kao i da je uprkos svim naporima okupatora i njihovih saradnika da ga uguše postao neuništiv i trajno prisutan faktor rata na tlu Jugoslavije i na Balkanu — Partija se zajedno sa svim snagama narodnooslobodilačkog pokreta odlučila za jednu opštejugoslovesku političku manifestaciju, koja će narodima i radnim masama sa najautoritativnijeg političkog mesta dati što konkretniji i jasniji odgovor na pitanje: koji su osnovni politički ciljevi narodnooslobodilačkog rata i za kakvu se Jugoslaviju vodi bitka. Tu ulogu je izvršilo Prvo zasedanje AVNOJ-a u Bihaću. Upravo time što je dalo prve konture nove Jugoslavije, Prvo zasedanje AVNOJ-a je delovalo kao snažan ujedinjavajući faktor u borbi naroda Jugoslavije i tako predstavljalo i prvi korak ka kasnijem konačnom formiranju zajedničkih vrhovnih organa demokratske narodne vlasti naroda Jugoslavije, u federativnoj zajedničkoj državi.

A taj zadatak godinu dana kasnije ostvarilo je Drugo zasedanje AVNOJ-a u Jajcu.

Kapitulacija Italije je bitno izmenila političku situaciju u zemlji. Razbijanjem, odnosno razoružavanjem glavnine njene armije u Jugoslaviji od strane Narodnooslobodilačke vojske vlast je na celom području koje je držao italijanski okupator prešla u ruke organa narodnooslobodilačkog pokreta. Potpuno jasno se pokazalo da narod daje podršku samo narodnooslobodilačkom po-

Digitized by Google

kretu i Komunističkoj partiji, a da saradnici okupatora ne raspolažu nikakvom samostalnom snagom sem one koju im daje vlast okupatora.

Sem toga, tada je Narodnooslobodilačka vojska postala već krupna i snažno naoružana armija sposobna ne samo da se održi na terenu već i da nanosi sve teže udarce okupatoru. I najzad, takvim razvitkom su potpuno diskreditovani ne samo u zemlji nego i u inostranstvu oni reakcionarni krugovi oko emigrantske vlade koji su se oslanjali na poražene formacije okupatorskih saradnika, kao što su bili četnici i sl., i prikrivali pred svetom njihovu saradnju sa okupatorom prikazujući ih kao izvor svoje političke i nacionalne snage. Krah ovih formacija 1943. godine razbio je u paramparčad te reakcionarne iluzije.

To je bio momenat kada je Tito predložio da se AVNOJ preobrazi u privremenu skupštinu naroda Jugoslavije kao nosilac vlasti u federativno uređenoj državi, i da ona formira privremenu vladu pod imenom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Drugo zasedanje AVNOJ-a je tu inicijativu Tita i Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije prihvatilo i ostvarilo.

Revolucionarne odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a nisu bile samo deklaracija jednog političkog tela. Iza njih su stajali: snažno naoružana vojska naroda, jak i dobro organizovan mehanizam revolucionarno-demokratske vlasti naroda na oslobođenoj teritoriji koja je zahvatala veći deo Jugoslavije i celokupni narodnooslobodilački pokret na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, koji je u svojim redovima okupljao ogromne narodne mase.

Zato su, uprkos formalnoj privremenosti, odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, u stvari, definitivno obezbedile dve osnovne komponente nove političke i društvene strukture buduće Jugoslavije:

— *prvo*, vlast revolucionarnih narodnih masa okupljenih i ujedinjenih u narodnooslobodilačkom pokretu i

— *drugo*, vodeću ulogu radničke klase udružene sa najvećim delom seljaštva i ostalih radnih masa i progresivne inteligencije na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije, što je u stvari i bilo jezgro Narodnooslobodilačkog fronta.

Time je na Drugom zasedanju AVNOJ-a formirana nova Jugoslavija kao instrument vlasti radnog naroda na čelu sa radničkom klasom.

Zaključci Drugog zasedanja AVNOJ-a značili su i to da su narodi Jugoslavije usred okupirane Evrope uzeli svoju sudbinu u svoje ruke i da se bez njihove saglasnosti ne mogu praviti nikakvi planovi o njihovoj budućoj sudbini. Snaga narodnooslobodilačkog pokreta, koju su manifestovali Drugo zasedanje AVNOJ-a i pobede Narodnooslobodilačke vojske u svim delovima Jugoslavije, omogućila je da je odmah posle Drugog zasedanja AVNOJ-a nova Jugoslavija počela da dobija sve određenija priznanja u svetu, čime su potvrđene pravilnost i dalekosežnost odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a i politike Partije u tom trenutku.

Digitized by Google

U završnim fazama rata dominirao je naročito problem obezbeđenja međunarodnog priznanja nove Jugoslavije kao ravnopravnog saveznika u ratu protiv fašističkih agresora. S obzirom na ogromne zadatke obnove u ratu strahovito razrušene zemlje, taj problem je za narode Jugoslavije imao vanredan značaj.

Takva aktivnost postajala je sve potrebnija naročito zbog toga što su reakcionarne snage u zemlji i emigraciji, i oni krugovi u inostranstvu koji su ih podržavali radi svojih sopstvenih hegemonističkih interesa u Jugoslaviji, nastojali da nova Jugoslavija bude — isto tako kao što je bila i stara — rezultat dogovora između velikih sila. Samo u takvoj soluciji reakcionarna buržoazija u Jugoslaviji imala je određene šanse da bar delimično sačuva sopstvene interese. Zbog takvog reakcionarnog pritiska Jugoslavija je postala „problem" u odnosima između velikih sila antihitlerovske koalicije. Međunarodna aktivnost Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije morala se zato razvijati i orijentisati tako kako bi jasno došla do izražaja odlučnost naroda Jugoslavije da rešavanje pitanja unutrašnjih odnosa i uređenja države bude samo stvar njih samih.

Aktivni kontakti radi raščišćavanja ovih pitanja sa vladama Sovjetskog Saveza i zapadnih zemalja i lični Titovi susreti s državnicima i vojnim rukovodiocima tih država, kao i široka akcija koju je političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta razvilo u celom svetu jasno pokazuju koliko je Tito — i pored neprekidne angažovanosti u rukovođenju vojnim operacijama i izgrađivanju oružanih snaga — imao razvijeno osećanje za goruće političke aspekte zbivanja i znao da se u svakom trenutku koncentriše upravo na one probleme i zadatke koji su u datoj situaciji bili odlučujući za uspeh borbe. Neprestana kombinacija vojnih pobeda sa političkom akcijom, stalan napor da se svaki uspeh i jačanje oružane snage ustanka i politički stabilizuje, to jest da se postignu novi uspesi u jačanju unutrašnjeg i međunarodnog političkog položaja snaga koje su bile ujedinjene u narodnooslobodilačkom pokretu — u tome je bila jedna od najznačajnijih odlika političke akcije Partije u toku celog oslobodilačkog rata i Titove političke inicijative posebno.

Sastavni deo tih napora bio je i poznati sporazum Tito — Šubašić. Bilo je tada ljudi koji su smatrali da je taj sporazum nepotreban i da predstavlja korak nazad, s obzirom na to što je narodnooslobodilački pokret na čelu sa Komunističkom partijom bio dovoljno snažan da novoj Jugoslaviji obezbedi demokratsku, narodnu i socijalističku strukturu. Međutim, Tito i rukovodstvo Partije smatrali su da je baš zbog toga moguće i da treba ići na takav sporazum, jer on, proširujući političku bazu novog sistema u prelaznom periodu, ni u kom slučaju ne može oslabiti vodeću ulogu Narodnooslobodilačkog fronta i Komunističke partije, ali može ubrzati i olakšati rešavanje niza veoma teških problema na međunarodnom, a donekle i na unutrašnjem planu.

Rezultati su ubrzo pokazali da je ta politika bila ispravna.

Digitized by Google

IX

Posle konačne pobede narodnooslobodilačkog pokreta proširila se masovna i politička baza novog društvenog poretka, ali klasna i opšta politička struktura ove baze zadržala je i posle proglašenja Republike i prvih radikalnih mera socijalističke revolucije iste one osobine koje je imala u toku celokupnog razvoja narodnooslobodilačkog pokreta. Drugim rečima, nova Jugoslavija je postala zemlja revolucionarno-demokratske vlasti radnog naroda, na čelu sa radničkom klasom, čiji je razvoj usmeren na izgradnju socijalizma, to jest diktatura proletarijata u specifičnim formama koje su odgovarale uslovima u kojima je socijalistička revolucija pobedila. Partija je sada trebalo da ostvari ono za šta se na čelu radničke klase borila nekoliko decenija. I u novim uslovima Partija sa Titom na čelu ostala je verna sebi, to jest onim polaznim idejnim i političkim pozicijama koje su je činile partijom radnih masa i bile pravi izvor njene političke i akcione snage.

Preuzimajući u novoj, socijalističkoj državi naroda Jugoslavije najveću odgovornost za njihovu sudbinu i imajući najsnažniji neposredni uticaj na celokupni mehanizam državne vlasti, Partija nije pala u iskušenje i grešku da bude sama sebi dovoljna ili da uobrazi da je njena povezanost sa državnim aparatom dovoljna da obezbedi nesmetani razvoj izgradnje socijalizma. Zato su metodi rada Partije i u novim uslovima uglavnom bili orijentisani ne samo na to da se ne oslabe već da se pojačaju i svestrano razviju sva ona sredstva političke borbe i svi oni organizacioni oblici koji su joj omogućavali da se za istorijske ciljeve radničke klase i radnih masa bori time što njih same pokreće u akciju, ukazujući im na ciljeve i sredstva borbe i utičući na formiranje njihove svesti. Moglo bi se reći da su u takvoj orijentaciji Partije najznačajnije bile naročito sledeće komponente.

Prvo, Partija se borila za svesnu, svestranu i borbenu inicijativu narodnih masa, a u prvom redu radničke klase, u proizvodnji, odnosno u radu i u političkoj i društvenoj akciji. Zato je posvećivala veliku pažnju razvoju odnosa u preduzećima, ulozi sindikata, proizvodnim savetovanjima, obrazovanju radnih ljudi i sličnim metodima rada. Upravo iz tih elemenata i izvora izrasla je kao njihov neposredni produžetak orijentacija Partije na radničko i društveno samoupravljanje.

Drugo, Partija je polazila od shvatanja da socijalizam nije samo stvar najnaprednijeg dela radničke klase, njegove avangarde i marksističke misli u najužem smislu te reči. Zato je nastojala da u borbi za socijalističku revoluciju i socijalističku izgradnju ne samo sačuva već i proširi i učvrsti masovnu bazu nove, socijalističke Jugoslavije, koja je bila stvorena za vreme antifašističke borbe i narodnooslobodilačkog rata i koja je dobila svoj izraz u organizaciji Narodnooslobodilačkog fronta. Kao logičan nastavak takve uloge Narodnooslobodilačkog fronta izrasla je uloga Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije.

Digitized by Google

Treće, Partija se borila i bori za to da radne mase, na čelu sa radničkom klasom, postanu stvarni i u najvećoj mogućoj meri neposredni nosilac vlasti. Iako su se koncepcije samoupravljanja tek nešto kasnije i postepeno razvile, ipak je već u samom početku bilo jasno da Partija ne može upravljati društvom *umesto* radnih masa, već samo na njihovom čelu, kao vodeća organizovana snaga socijalističke društvene svesti.

Kao odgovorna revolucionarna avangarda Partija je istovremeno bila dovoljno realna smatrajući da je u toj sferi upravo odnos klasnih i političkih snaga u društvu onaj faktor koji odlučuje o pravcu i tempu tog kretanja. Samo se po sebi razume da Partija u datim uslovima nije mogla svoju vodeću ulogu shvatiti samo u smislu idejnog i političkog prednjačenja već i u smislu preuzimanja odgovornosti za određene ključne pozicije u sistemu, od kojih zavisi stabilnost opštih političkih pretpostavki za opstanak i razvoj socijalizma. Mislim da je upravo specifično povezivanje dosledne orijentacije Partije na stvarnu vlast radnih masa i na samoupravljanje i neposrednu demokratiju u izgradnji celog političkog sistema države sa odbranom bezuslovno nužne vodeće uloge Komunističke partije oslonjene na široki front demokratskih organizacija radnih masa — osnovna karakteristika kako razvoja diktature proletarijata u našoj zemlji tako i procesa koji vode besklasnom društvu i odumiranju države.

Za našu Partiju pozivanje na diktaturu proletarijata nije bilo razlog i izgovor za neaktivnost u borbi za nužni demokratizam u oblasti socijalističkih društvenih odnosa, jer bi to vodilo ka birokratizaciji našeg društva. I obrnuto, pozivanje na teoriju o odumiranju države nije značilo oportunističko skidanje odgovornosti Partije i komunista u borbi za stabilnost i napredak socijalizma u datim uslovima, u kojima socijalistička država vrši, i jedino ona može da vrši, veoma značajnu ulogu. Naprotiv, suprotstavljali smo se napadima na princip diktature proletarijata ako je to moglo predstavljati osnovu za razoružavanje radničke klase i radnih masa Jugoslavije u njihovoj revolucionarnoj borbi za socijalizam, a suprotstavljali smo se takođe potcenjivanju svesne orijentacije na odumiranje države kada se iza toga skrivao birokratski otpor razvitku samoupravljanja, neposredne demokratije i aktivnosti masa.

Četvrto, iako dosledno demokratska i na mase orijentisana, Partija ipak nikada nije zaboravljala da demokratija nije sinonim za vladavinu stihije, niti je svoju ulogu shvatila kao ulogu mehaničkog izvršioca „volje društvene većine". Ako je Partija htela da ostane vodeća društvena snaga, ona je morala dublje i dalje da vidi nego široke narodne mase i „društvena većina", i upravo u izgrađivanju takvih dugoročnih ciljeva progresivne društvene akcije i u upornoj borbi za prenošenje svojih progresivnih saznanja na široke narodne mase morala je videti glavni istorijski smisao svoje vodeće i idejne i političke uloge u društvu. Orijentisana uvek na aktivizaciju narodnih masa kao osnovnog nosioca društvenog, materijalnog i socijalnog progresa, Partija je često bila spremna da se koriguje, da ide protiv struje i da se bori za nova saznanja masa,

Digitized by Google

čak i da ide na privremene kompromise, mada time nije odstupala od svojih saznanja i ciljeva.

Primer za to bio je pre svega sam Tito. Lično snažno povezan sa radnim masama, on je, zahvaljujući svom izvanrednom talentu i znanju, bio u stanju da komunistima i drugim radnim ljudima Jugoslavije neprestano otkriva nove perspektive borbe i društvenog stvaranja i da utiče na društvenu svest i akciju ljudi u svim oblastima društvenog života. Veran njihovim interesima i boreći se u toku celog svog života za njihove interese, on ipak nikada nije bio spreman da se priklanja onim tendencijama i raspoloženjima u radnim masama koji su bili izraz zaostajanja svesti i nerazumevanja nužnosti.

Rezultati socijalističke izgradnje u toku više od dve decenije pokazuju da je Titova koncepcija uloge i politike Partije kao partije masa, i ujedno kao organizovane vodeće idejno-političke svesti tih masa, dobila novu potvrdu i novo ostvarenje i u novim društvenim uslovima. Međutim, kao i ranije, ta koncepcija je i u uslovima socijalističke izgradnje naišla kako na otpore tako i na ozbiljne probe u samoj praksi.

Već na samom početku socijalističke izgradnje nove Jugoslavije takvoj orijentaciji Partije suprotstavila se Staljinova intervencija. Iako je Staljinova kritika formalno bila usmerena na niz sekundarnih pojava i problema u našoj praksi, stvarni izvor i uzrok Staljinove intervencije bio je sukob između dveju koncepcija o ulozi, politici i metodima rada Partije i o karakteru i ulozi političkog sistema, odnosno države u uslovima socijalizma. Suština tog sukoba najjasnije je došla do izražaja u Staljinovoj kritici da se Komunistička partija Jugoslavije sa svojom koncepcijom „razvodnjava u masama". Samo ta formulacija najjasnije pokazuje da Staljin nije mogao da shvati upravo onu koncepciju partije masa s kojom je naša Partija pobeđivala i da nije mogao da shvati revolucionarno-demokratski kurs u razvitku političkog sistema sa složenim organizacionim mehanizmom za političku i društvenu aktivnost širokih narodnih masa, koji je izrastao u specifičnim uslovima naše revolucije. I ne samo da Staljin tu koncepciju nije mogao da shvati nego je ona dolazila u sukob sa celokupnim njegovim shvatanjima razvoja socijalističkog društva i odnosa u međunarodnom radničkom pokretu kakva je on sebi stvorio naročito u poslednjim decenijama svoje političke aktivnosti pod uticajem izuzetnih teškoća u kojima se razvijala prva zemlja socijalizma.

Sukob sa Staljinom bio je vanredno težak udarac za našu radničku klasu i Partiju. Međutim, Tito, koji je u tom trenutku po prirodi stvari snosio najveću odgovornost, smelo se odlučio da pruži otpor Staljinu i pozvao je Partiju i narode Jugoslavije da ga u tom otporu podrže. Takvu odluku nije doneo da bi jednostavno branio jednu doktrinu od druge, već zato da bi zajedno sa svim jugoslovenskim komunistima branio nezavisnost odlučivanja naše Partije u stvarima koje se tiču radničke klase i naroda Jugoslavije, a naročito zato što je bio svestan činjenice da bi prihvatanje Staljи-

Digitized by Google

nove koncepcije u našim uslovima značilo izolaciju Partije od masa, gubitak njihove podrške u borbi za izgradnju socijalizma i početak teških unutrašnjih poremećaja. Danas nema više nikakve sumnje da je takva odluka Tita i naše Partije bila doprinos napretku socijalizma od prelomnog istorijskog značaja.

Drugi izvor pritiska na utvrđenu orijentaciju Partije bili su unutrašnji izvori birokratizma. Današnja prilika nije pogodna da o tome podrobnije raspravljamo. Međutim, činjenica je da se naša Partija rano i odlučno sukobila sa problemom birokratizovanja određenih društvenih funkcija diktature proletarijata, društvenog i državnog upravljanja, pa čak i određenih funkcija vodeće uloge Komunističke partije, odnosno Saveza komunista, i da je ceo mehanizam društvenog i privrednog upravljanja i demokratske izgradnje političkog sistema prilagodila interesima borbe za svesno prevazilaženje jedne društvene pojave koja je zakonit rezultat razvoja društva na njegovim prvim koracima ka socijalizmu.

Dok je birokratizam vršio pritisak u pravcu likvidacije samoupravljanja i pretvaranja Saveza komunista u slepog prakticističkog izvršioca državno-sopstveničkog monopola, dotle je pritisak sa pozicija buržoaske ideologije, malograđanskog pseudoliberalizma, akademsko-klasicističkog doktrinarstva i svesnog ili nesvesnog destruktivnog anarhizma bio usmeren pre svega na likvidaciju vodeće uloge Partije, odnosno Saveza komunista, i na pretvaranje samoupravljanja u instrument borbe političkih klika za vlast. Odbacujući socijalističke zaključke kritike birokratizma, nosioci toga pritiska su u stvari kritiku birokratizma sve više počeli da pretvaraju u borbu protiv Partije, protiv rukovodeće uloge radničke klase u sistemu vlasti i samim tim protiv bitnih i odlučujućih osnova socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Danas je gotovo jasno da će Partija biti u stanju da dosledno i dokraja realizuje politiku za koju se odlučila na Četvrtom plenumu samo ako se bude sa istom odlučnošću sukobila i sa takvim tendencijama u našem društvu.

Tito je bio i neprestano je u središtu te idejne i političke bitke na oba fronta. On je ulagao i ulaže vanredne napore u borbu Partije za razvoj samoupravljanja, i to ne samo u načelnom smislu, već i za razvoj njegovog konkretnog mehanizma. On se zalagao da radnik-samoupravljač dobije što neposredniju kontrolu nad svim onim materijalnim i drugim sredstvima od kojih zavisi uspeh njegovog rada i samoupravljanja. Suštinu samoupravljanja Tito je jasno izložio još 1950. godine, prilikom donošenja Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva kada je rekao:

„... Preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke još nije bila ostvarena akciona parola radničkog pokreta „Fabrike radnicima", jer parola „Fabrike radnicima, zemlja seljacima" nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i — prema tome — može se i

Digitized by Google

mora ostvariti u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam..."

I dalje:

„Danas će kod nas upravljati... fabrikama, rudnicima i drugim sami radnici. Oni će sami određivati kako će se i koliko raditi, oni će znati zašto rade i na šta će se upotrebljavati rezultati njihovog rada."

Međutim, u isto vreme Tito je neprekidno upozoravao i upozorava da samoupravljanje nije samo pravo i privilegija radnog čoveka, već da je i stalna odgovornost, a često i žrtva. Radnicima-samoupravljačima on je uvek govorio i govori da samoupravljanje kao forma samo po sebi neće poboljšati životni položaj radnog čoveka, već da je ono tu zato da bi radni čovek mogao što bolje, a to znači što samostalnije i što inicijativnije, da radi, da postiže što veću produktivnost rada i da time sebi obezbeđuje sve bolju budućnost. U nastojanju da samoupravljači dobiju svoja nužna prava, Tito uvek insistira na odgovornosti, disciplini, poslovnosti i redu u mehanizmu samoupravljanja.

Ni jedno društvo se ne razvija pravolinijski. Svakoj kvalitativnoj promeni u društvenim odnosima moraju prethoditi određene kvantitativne promene u društvenoj, ekonomskoj i materijalnoj strukturi. I naše socijalističko društvo je organizam koji se razvija u takvim protivrečnostima koje su utoliko snažnije dolazile do izražaja što se ono razvijalo brzo i često veoma neravnomerno. Zato su se i problemi i teškoće izražavali u oštrijim oblicima.

Tito ima izvanredno izoštreno osećanje za takve prelomne momente u kojima su neophodne promene, i to upravo zbog toga što je uvek bio živo povezan sa reakcijama radnih masa. U nizu takvih prelomnih momenata upravo je njegova inicijativa omogućila da se dozreli problemi sagledaju i da se zadaci formulišu na nov način, koji odgovara novoj situaciji. I ma koliko da je lično stvaralački vezan za sve faze u našem društvenom razvoju, on se nikad nije kolebao da li treba menjati jedan kurs ili jedan metod rada ako to život traži. Polazeći od činjenice da se svet oko nas neprestano menja, da ga menjaju ljudi i da se sa njim i oni sami menjaju, on je smatrao za bitnu karakteristiku jedne stvaralačke revolucionarne partije kao što je komunistička da ona mora biti sposobna da oseti te promene i da izmenjenim uslovima prilagođava i svoju politiku i svoju organizaciju i svoj metod rada.

Upravo je to bio razlog što se Partija sa Titom na čelu smelo odlučila za privrednu i društvenu reformu, znajući da će ona od naših radnih ljudi tražiti i ozbiljne žrtve, ali i to da će ona stvoriti stabilnije osnove za dalji privredni i društveni razvoj, a pogotovo za razvoj radničkog samoupravljanja.

Izvanredno značajnu ulogu odigrao je Tito u razvoju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji. Još pre rata on se suprotstavio sektaškoj paroli razbijanja Jugoslavije, u uverenju da naši narodi i te kako imaju veoma mnogo interesa da sačuvaju jedinstvo, ako se ono bude zasnivalo na slobodnoj volji i ravnopravnosti svih naroda. Na jedinstvo ih ne upućuju samo njihova sudbinska povezanost u

Digitized by Google

prošlosti i perspektiva opšteg bratstva među narodima u budućnosti već i zajednički ekonomski interesi i interesi napretka socijalizma. A pogotovo ih na takvo jedinstvo upućuje potreba da u uslovima savremenog sveta, u kome još uvek veoma veliku moć imaju reakcionarne snage imperijalizma, odnosno ekonomskog i političkog hegemonizma, sačuvaju svoju egzistenciju i svoju nezavisnost, odnosno da se oslanjaju na uzajamnu pomoć u izgradnji unutrašnjih uslova svoje ekonomske i političke nezavisnosti.

Međutim, Tito je znao da se bratstvo i jedinstvo u krajnjoj liniji ne može obezbediti ni suvom partijskom doktrinom ni snagom države. Ono može biti samo plod svesne orijentacije naroda Jugoslavije na jedinstvo i može nastati samo na tlu pune ravnopravnosti i osećanja svakog pojedinog naroda da je gospodar u svojoj kući. Zato su u Titovoj koncepciji nacionalne politike u Jugoslaviji borba za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije i borba za njihovu punu ravnopravnost samo dve strane iste politike. Izgubiti iz vida bilo koju od tih dveju strana znači izgubiti aktivni demokratski i progresivni odnos prema nacionalnom pitanju uopšte. Tito se zato uvek uporedo borio kako protiv uskogrudog nacionalizma i šovinizma tako i protiv raznih velikodržavnih tendencija u teoriji i praksi. Zahvaljujući takvoj politici i praksi, jugoslovenska socijalistička zajednica naroda je ne samo sačuvala i učvrstila ideju bratstva i jedinstva, već je u bitnim i osnovnim komponentama svoje strukture redak primer demokratskih odnosa među narodima.

I najzad, izvanredno krupan značaj ima Titov stvaralački rad u formulisanju i ostvarivanju spoljne politike socijalističke Jugoslavije. Njegova aktivnost na tom području postala je takođe istaknuti sastavni deo najnaprednijih idejnih i političkih kretanja u savremenom svetu, kojima je Tito svojim koncepcijama i svojom akcijom dao bogati doprinos.

Titove međunarodne političke koncepcije — bilo da je reč o borbi protiv imperijalizma, bilo da je reč o problemima unutar međunarodnog radničkog pokreta — u stvari su izraz kompleksne Titove stvaralačke ličnosti. Kao što se u zemlji borio protiv ugnjetavanja, eksploatacije i reakcionarnog nasilja, tako se na međunarodnom planu borio i bori protiv imperijalizma, nacionalnog ugnjetavanja i vladavine hegemonije zasnovane na sili jačega. Kao što je mrzeo oportunističku kapitulaciju i dezorijentisano malograđansko priklanjanje političkoj snazi i idejnim idolima reakcionarne buržoazije, tako isto mrzi pasivno uzmicanje pred snagom svakog međunarodnog nasilja zasnovanog na pravu jačeg. I kao što prezire lažnu frazu u borbi za socijalizam i društveni progres, ma koliko da je ultraradikalistička po formi, i svako jalovo sektaštvo koje odvaja revolucionarnu avangardu od živog organizma društvenog života, tako u borbi za bolji sutrašnji svet protiv kolonijalizma i neokolonijalizma i svakakvog nacionalnog ugnjetavanja Tito neprekidno odbacuje svako doktrinarno sektaštvo koje odvaja međunarodni radnički pokret i socijalizam od drugih antiimperijalističkih i demokratskih snaga, kao i svaki ultraradikalizam koji frazom prikriva svoju nemoć i nesposobnost da utiče na tok stvari.

Digitized by Google

Tito uvek naglašava da spoljna politika jedne socijalističke zemlje kao što je Jugoslavija ne sme biti samo pod uticajem kratkoročnih interesa te zemlje, već mora imati pred očima celinu antiimperijalističkih demokratskih i progresivnih svetskih kretanja, podstičući sve ono što ih ujedinjava i izbegavajući sve ono što može da ih dezorijentiše ili razjedinjuje.

Ni na tom području koncepcija Tita i naše Partije nikada nije bila koncepcija čekanja, zatvaranja u sopstvene granice, pasivnosti prikrivene parolom „Što gore — to bolje" ili slično, već aktivizacija naroda i masa u borbi za neposredne ciljeve i nacionalne potrebe i uspostavljanje borbenog jedinstva tih naroda u otporu protiv nacionalnog ugnjetavanja svih vrsta. Pri tome su Tito i Partija polazili od shvatanja da borba međunarodnog radničkog pokreta za istorijske ciljeve radničke klase, borba demokratskih i progresivnih snaga za pravo čoveka, borba socijalističkih snaga za miroljubivu koegzistenciju u svetu, borba svih progresivnih snaga za demokratske odnose među narodima i borba ugnjetenih naroda i svih antiimperijalističkih snaga za slobodu svih naroda i za neprekidno sužavanje baze imperijalističkog hegemonizma — i to kako borbom za političku nezavisnost naroda tako i za njihovu ekonomsku nezavisnost i ravnopravnost i brži ekonomski razvoj — zajedno čine onaj živi i jedinstveni tok svetskog progresa od koga zavisi u prvom redu da li će se slika sveta brže ili sporije menjati u antiimperijalističkom, demokratskom i miroljubivom pravcu. Socijalističke snage moraju da budu sposobne da misle i da dej stvuju u ime celine tog pokreta, a ne da se doktrinarno i sektaški zatvaraju u sebe.

Kroz tu prizmu naša je Partija posmatrala i problem kakva treba da bude politika jedne takve socijalističke zemlje kakva je Jugoslavija u savremenim svetskim zbivanjima. Odbacujući svako usko sektaško tretiranje nekih „isključivo svojih" interesa, Tito i naša Partija uvek su se zalagali da spoljna politika naše zemlje bude usmerena na uspostavljanje kontakata i akcione saradnje sa svim onim međunarodnim snagama koje u datoj situaciji mogu doprineti progresivnom rešavanju gorućih svakodnevnih problema međunarodne prakse.

Značajan doprinos Tito je dao i raščišćavanju pitanja o tome kakvi odnosi u savremenim uslovima treba da postoje između socijalističkih zemalja i u međunarodnom radničkom pokretu, naglašavajući potrebu jedinstva u pitanjima od stvarnog zajedničkog interesa za socijalizam i međunarodni radnički pokret, za antiimperijalističku borbu, za mir i miroljubivu koegzistenciju. On je ujedno isticao da se to jedinstvo može zasnivati samo na bazi samostalne odgovornosti svake partije svojoj radničkoj klasi i svome narodu, to jest mora biti lišeno svih onih oblika i sredstava koji bi mogli dovesti do pojava nesamostalnosti i neravnopravnosti — bez obzira na razlike u gledanjima na pojedine probleme i na ocene pojedinih situacija do kojih mora nužno doći u tako složenim uslovima borbe socijalističkih snaga kakvi su danas.

Digitized by Google

I najzad, Tito je dao značajan doprinos sagledavanju savremenih problema antiimperijalističke borbe, naročito borbe protiv kolonijalizma, neokolonijalizma i svake vrste političke i ekonomske hegemonije. On je posebno ukazivao na manifestacije savremenih novih oblika uske povezanosti istorijskih interesa radničke klase sa svim vidovima antiimperijalističke borbe ugnjetenih i politički i ekonomski zavisnih i poluzavisnih naroda, a posebno je u tom sklopu isticao značaj borbe nesvrstanih zemalja i borbe za progresivno rešavanje problema koji nastaju iz sve dubljeg jaza između ekonomski razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Na takvim osnovama je zasnovana i sva spoljna politika socijalističke Jugoslavije.

Međunarodne političke koncepcije Tita i njegova lična aktivnost doneli su i donose spoljnoj politici Jugoslavije izvanredan međunarodni ugled i priznanje. Ona je postala snažan oslonac nezavisnosti naroda Jugoslavije i njihovog slobodnog unutrašnjeg socijalističkog razvitka. Dok je stara Jugoslavija bila neprestani objekt borbe između velikih sila oko toga koja će od njih imati dominantan uticaj na njene vlade i njihovu politiku, dotle su narodi Jugoslavije u svojoj novoj, socijalističkoj državi takvom svojom spoljnom politikom jasno rekli celom svetu da ne žele da budu predmet ničijih međusobnih pogađanja, već samo svoj sopstveni gospodar. A upravo u tome je osnovna crta Titovih koncepcija sve od dana kada je došao na čelo naše Partije.

X

Tito je rastao iz Partije i radničkog pokreta i u svojoj borbi i svojim naporima imao je u Partiji i u radničkoj klasi stalni oslonac, podršku i saradnju. Ali Tito je postao vodeća stvaralačka ličnost naše Partije i našeg revolucionarnog radničkog pokreta zahvaljujući svojoj sposobnosti da u mnogobrojnim dilemama koje je borba nametala ukaže upravo na one puteve i sredstva koji donose pobede i uspehe, to jest koje živa revolucionarna praksa potvrđuje. Jer za nas revolucionarne marksiste veličinu istorijske ličnosti čini pre svega njena stvaralačka uloga u borbi za svestran ljudski progres i za oslobođenje čoveka od svih oblika eksploatacije i potčinjenosti. Stoga među istorijskim imenima izuzetan značaj imaju ona koja su ne samo postala izraz progresivnih stremljenja ugnjetene klase i čoveka i njihov borbeni poklič već su na pojedinim istorijskim prekretnicama stvaralački uticala na donošenje takvih revolucionarnih, progresivnih i humanističkih odluka koje su stvarno donele uspehe i pobede takvim stremljenjima.

Tito je jedno od najizrazitijih imena u redovima takvih istorijskih ličnosti.

Titovo ime odavno je prešlo i granice naše zemlje i postalo svojina svih onih kojima je mir egzistencijalna potreba, koji ustaju u odbranu svog nacionalnog bića i postojanja, nezavisnosti, izgradnje ravnopravne zajednice naroda, oslobođenja od svih oblika

Digitized by Google

izrabljivanja, pokoravanja i tlačenja, otklanjanja sile u odnosima među državama i narodima. Ime Tita postalo je simbol borca, u ratu i miru, i izraz humanističke vizije jednog novog sveta, oslobođenog straha od uništenja čoveka od strane čoveka i naroda od strane naroda, sveta koji će roditi pokolenja koja neće znati za ratnu grozotu i pustoš, animalnost u čoveku i među ljudima i narodima.

Digitized by Google

Veljko Vlahović

Tito i afirmacija antidogmatskih gledišta i prakse SKJ

Osvjetljavanje poluvjekovne istorije naše partije nije nimalo lak posao. To što je do sada urađeno samo je početak. Tim prije što nije riječ samo o istoriji Partije, već o bogatstvu revolucionarne borbe i promjena društvenih odnosa i institucija koje su na tim odnosima nastajale i nestajale. Mislim da nije pretjerana konstatacija da je rijetko koja revolucija ispoljila takav dinamizam u mijenjanju postojećeg kakav je pokazala naša revolucionarna borba. Ta neprekidnost promjena, koje sadrže radikalno kidanje sa starim, i stalno mijenjanje, usavršavanje i razvijanje stvorenog, zaslužuju konstantna istraživanja i potpunije razumijevanje pređenog perioda.

Jedno od pitanja koja sve više privlače pažnju jeste izučavanje karaktera, suštine, uzroka i posljedica antidogmatizma Komunističke partije i kasnije Saveza komunista Jugoslavije, s obzirom na njegov dalekosežniji značaj za tokove naše revolucije i za uticaj naših teorijskih saznanja i praktičnih ostvarenja na savremenu socijalističku misao i praksu, odnosno na borbu koja se danas vodi na širem planu između snaga koje koče razvoj i onih koje podstiču revolucionarne društvene promjene.

Digitized by Google

Cilj je ovog članka da samo ukaže na neke elemente antidogmatizma naše partije kao prilog daljem izučavanju tog pitanja, a ne da daje cjelovitiji odgovor. Za jedan takav odgovor potrebna su šira i grupna istraživanja, veći broj monografija koje bi osvijetlile niz momenata i etapa djelovanja komunističkog pokreta u našoj zemlji. Takve monografije morale bi preciznije odrediti karakteristike razvitka naše komunističke partije unutar revolucionarnog radničkog pokreta i karakteristike našeg sopstvenog razvitka, nezavisno od bitnih obilježja razvoja savremenog komunističkog pokreta. To su, u stvari, dva perioda, međusobno povezana, ali veoma različita. Prvi se poklapa, uglavnom, sa prvom polovinom života i borbe naše partije, a drugi period karakteriše četvrt vijeka stvaranja i razvoja nove Jugoslavije.

Ovo je tim prije neophodno učiniti jer su se u našoj publicistici i u nekim radovima koji pretenduju na naučnu obradu pojavili stavovi koji, u najmanju ruku, zaslužuju detaljniju ocjenu, a neki i kategoričko odbacivanje.

Riječ je, naime, o stavovima da je naša partija pretežno dogmatska, a da se njen antidogmatizam spontano razvijao, da je KPJ dugo vremena bila partija staljinističkog tipa, najvećim dijelom zato što se istorijski razvijala u okvirima Treće internacionale i sve do 1948. godine u okviru Kominforma, odnosno da je to partija sa staljinističkim naslagama.

Detaljnija analiza ovakvih ocjena i stavova pokazala bi svu uprošćenost, vulgarizaciju i nenaučnost takvih prilaza i gledišta u tretiranju proteklih pet decenija.

Kako još ne postoji detaljnija i svestranija naučna ocjena uticaja Komunističke internacionale na međunarodni komunistički pokret, a posebno na našu partiju, od osnivanja do raspuštanja ove organizacije, to je teško u nekoliko riječi dati određeni sud. Svakako, taj uticaj je veoma složen i različit u raznim razdobljima. Po mome mišljenju, potrebno je odvojiti uticaj prvih godina Internacionale iz Lenjinovog vremena od kasnijeg uticaja, mada i iz Staljinovog vremena treba izdvojiti Sedmi kongres 1935. godine, koji je odigrao značajnu ulogu u okupljanju antifašističkih snaga i stvaranju jedinstvenog progresivnog antifašističkog fronta u velikom broju zemalja. Posljednje godine života Treće internacionale bile su godine njenog izdisanja, a njenu ulogu, koja se postepeno svodila na idejni, organizacioni i politički monopol, postepeno je preuzimala Komunistička partija Sovjetskog Saveza. Nikakvu bitnu promjenu u tome nije donijelo formiranje Informacionog biroa nekih komunističkih partija, koji je stvoren u uslovima kada se već poodavno nije moglo rukovoditi komunističkim pokretom iz jednog centra a da to rukovođenje ne znači idejni i politički hegemonizam.

Mogli bismo reći da iznošenje tako uopštenih ocjena od pojedinih autora znači zapostavljanje niza važnih komponenata i presudnih događaja u razvoju naše partije, u kojoj je postepeno, ali konstantno i snažno, izrastao antidogmatizam Saveza komunis-

Digitized by Google

ta. U tom procesu razvijanja antidogmatskog duha Saveza komunista bilo je mnogo teškoća, ne samo zbog uticaja dogmatizma Staljinovog tipa već i zbog sopstvene zaostalosti koja je pogodovala i dan-danas pogoduje rađanju i reprodukovanju vlastitog dogmatizma. Pored toga, za pobjedu antidogmatskog kursa u našoj partiji bilo je presudno to što se ona razvijala u okvirima sopstvene pobjedničke revolucije, a suština svake revolucije koja pobjeđuje je antidogmatska. Otuda se, po mome shvatanju, ne može održati ni teza da Staljinov dogmatizam vuče svoj glavni korijen iz Lenjina i lenjinizma, odnosno iz oktobarske revolucije. Takva tvrdnja, u stvari, znači opravdavanje staljinizma, a traženje ili »pronalaženje« idejnog, organizacionog i političkog korijena staljinizmu u Lenjinu i oktobarskoj revolucijir — znači dati staljinizmu istorijsku legitimaciju i opravdati ga, a Lenjina i oktobarsku revoluciju degradirati, što, opet, ne znači da su Lenjin i oktobarska revolucija bili bez dogmatskih primjesa. Takav stav prema Lenjinu i oktobarskoj revoluciji, a indirektno i prema prihvatanju Lenjina i lenjinizma od naše partije, znači svjesno ili podsvjesno suprotstavljanje marksizma lenjinizmu i negiranje nekih bitnih principa na kojima počiva Program Saveza komunista Jugoslavije.

Iz tih i takvih stavova rodila se tendencija identifikacije birokratizma i staljinizma. Time se, u stvari, oslobađa naučna i društvena misao da dublje sagleda društveno-ekonomske uslove i podlogu na kojoj izrasta birokratizam kao i mogućnost postojanja raznovrsnih oblika birokratizma, od kojih je jedan, svakako, najizrazitiji — onaj staljinskog tipa. Dosadašnji način tretiranja prisustva staljinizma u našoj stvarnosti ponajmanje je imao naučni karakter, više je bio metod političke borbe ili sastavni dio pokušaja diskreditiranja Saveza komunista, odnosno aprioristićkog negiranja svake mogućnosti da se Savez komunista, zbog svog »porijekla« razvije u dosljednu antidogmatsku snagu, sposobnu da odgovori i zahtjevima narednog istorijskog perioda.

Čitajući pojedine radove, čovjek dobija utisak da je antidogmatizam Saveza komunista, i sve što je dobro urađeno u našem društvu, rezultat niza slučajnosti, zasluga nekakvih anonimnih, spontanih snaga, a što je loše — to je krivica Saveza komunista, njegovog porijekla, njegovog dogmatizma.

Istorija bi imala mitski karakter ako ne bi priznavala slučajnosti i ako one ne bi imale nikakvu ulogu u društvenim kretanjima. Među te slučajnosti Marks je ubrajao karakter ljudi koji su se našli na čelu pokreta masa. Znamo kakav je pečat utisnuo Titov karakter na revolucionarno djelovanje komunista u našoj zemlji, kao što nam je danas jasnije zbog čega je Lenjin strahovao od Staljinovog karaktera. Međutim, poznato je, takođe, da karakter progresivnih ili nazadnih istorijskih zbivanja ne određuje samo ili primarno karakter ljudi koji su se našli na čelu pokreta masa, odnosno ne određuju ga na prvom mjestu istorijske slučajnosti. Tako ni činjenica što se Savez komunista našao na izrazito antidogmatskim pozicijama nije nimalo istorijska slučajnost.

Digitized by Google

Naša revolucionarna borba nije se odvijala isključivo u svijetu ideja, ona je istovremeno bila prisutna u svakodnevnom životu, u svijetu prakse. Bez razumijevanja svakodnevnog života ideje mogu da vise u vazduhu, isto kao što se bez naučno zasnovanih ideja često može zalutati u lavirintu života. Dogmatizam je izraz tih lutanja, s tim što pokušava da to lutanje prekrije idejama koje, opet, nemaju veze sa naukom, sa životom, a time ni sa marksizmom.

Ako bismo pošli u potragu za istorijskim činjenicama koje bi nam olakšale da stvorimo jasniju sliku bitnih komponenata čiji je sklop opredijelio antidogmatizam naše partije, morali bismo ih nabrajati nekoliko desetaka. Zadržaću se samo na nekim od njih.

Jedan od krupnih uzroka koji utiču na partije radničke klase da li će zauzeti ovakav ili onakav stav, da li će taj stav biti slobodno izabran ili uslovljen, zavisi u mnogome od finansijske zavisnosti ili nezavisnosti pojedinih partija. Razvoj radničkog pokreta u XX vijeku, na žalost, doveo je do finansijske zavisnosti najvećeg broja partija, uključujući i socijaldemokratske partije. To je, u stvari, predstavljalo zavisnost partijskog aparata, koji je postao moćan, često odlučujuća snaga u zauzimanju stavova pojedinih partija i pokreta.

Kada je Josip Broz Tito došao na čelo Komunističke partije Jugoslavije, napravio je prvi odlučujući potez, oslobađajući Partiju od svake finansijske zavisnosti. Likvidirao je emigraciju, a partijsku tehniku iz inostranstva prebacio je u zemlju. Nalazio sam se s drugom Titom u Moskvi kada je odbio finansijsku pomoć ponuđenu od Komunističke internacionale, obrazlažući to odbijanje stavom: da partija koja nije sposobna da se izdržava od članarine, priloga i druge pomoći sopstvene radničke klase i drugih progresivnih snaga svoje zemlje, nije sposobna da se bori, jer to pokazuje da njena snaga nije odraz realnog raspoloženja masa. Finansijska samostalnost Komunističke partije Jugoslavije značila je i idejno-političku samostalnost. Još prije toga, 1938, Tito je izvojevao tešku bitku da promijeni Staljinovu odluku o raspuštanju naše partije. Na ovom primjeru došla je do izražaja istorijska uloga ličnosti. Da nije bilo Tita i njegove upornosti, Staljinova odluka bi bila sprovedena, kao što je bila sprovedena u Poljskoj, kada je raspuštena poljska Komunistička partija. I poljski istoričari su ocijenili dalekosežnost negativnih posljedica te Staljinove odluke. Nije teško zamisliti kakva bi bila sudbina naše revolucije da je 1938. godine došlo do raspuštanja Komunističke partije Jugoslavije. Zbog toga je istorijski i politički neodrživo jednostrano i uprošćeno analiziranje odnosa između Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke internacionale, odnosno Kominforma.

Za svestraniju analizu razvoja antidogmatizma Komunističke partije Jugoslavije korisno bi bilo detaljnije proučiti odnos naše partije prema stavovima Komunističke internacionale u ocjenjivanju karaktera rata u periodu između 1939—1941. godine. Ocje-

Digitized by Google

ne Komunističke internacionale robovale su međunarodnom ugovoru zaključenom između Sovjetskog Saveza i Hitlerove Njemačke i značile su, u stvari, potpuno napuštanje odluka Sedmog kongresa Komunističke internacionale o mobilizaciji svih snaga protiv fašizma, kao najveće opasnosti savremenog čovječanstva. Prilikom objavljivanja rata Sovjetskom Savezu, između ostalih »argumenata« kojima su se tražili izgovori za objavu rata, Hitlerova propagandna mašina navela je i antihitlerovsku poziciju KPJ. Upotrebljavajući taj argumenat, hitlerovci nijesu imali nikakvu namjeru da istaknu samostalnost stavova Komunističke partije Jugoslavije. Naprotiv, u duhu antikominternovskog pakta, željeli su da prebace odgovornost na sovjetsku vladu za stavove pojedinih partija. Istorijski gledano, to je bilo nehotično priznanje antidogmatizma i samostalnosti stavova i odluka naše partije.

Antidogmatičnost i samostalnost Komunističke partije Jugoslavije ispoljila se jasnije početkom jula 1941. godine, prilikom donošenja odluke o dizanju ustanka naroda Jugoslavije. Učestvujući u radu komisije za raspuštanje Komunističke internacionale, kao sekretar Komunističke omladinske internacionale, istupajući u diskusiji u prilog raspuštanju Komunističke internacionale, ukazao sam na stav naše partije, ističući da se u istoriji Kominterne prvi put desilo da jedna partija, članica Internacionale, donese tako krupnu odluku bez konsultovanja sa Izvršnim komitetom Kominterne. Tvrdio sam da jugoslovenski primjer svjedoči o porastu zrelosti pojedinih partija, za razliku od onih vremena kada se tek stvarao komunistički pokret. Međutim, tačno je da je od jednog dijela rukovodećeg kadra Komunističke internacionale odluka o dizanju ustanka u našoj zemlji primljena sa nepovjerenjem. Pojedinci su, kao što je bio slučaj sa Vasilom Kolarovim, proricali brzi poraz ustanka i istrebljenje članstva i kadrova naše partije. Da je naša partija tražila saglasnost od Kominterne za dizanje ustanka, gotovo sigurno se može tvrditi da takvu saglasnost ne bi dobila. Ovaj primjer, u nizu ostalih, najrječitije pokazuje karakter samostalnosti naše partije još u vrijeme postojanja Komunističke internacionale i stvaralačku, antidogmatsku, revolucionarnu usmjerenost te samostalnosti.

Jedna detaljnija analiza Staljinovog stava prema našoj partiji i revoluciji u toku narodnooslobodilačkog rata, koji se ispoljio na nizu primjera — u vezi s odlukom o stvaranju proleterskih brigada, o nošenju petokrakih zvijezda, zatim odnosa prema Draži Mihailoviću i londonskoj vladi, prema AVNOJ-u i kralju Petru itd. — potvrdila bi Hegelovu tezu da su dogmatizam i skepticizam dvije krajnosti koje se povezuju, odnosno Kantov zaključak da »dogmatizam, zbog svoje jednostranosti, vodi ka skepticizmu«.

Staljinov skepticizam se ispoljavao u dubokom nevjerovanju u revolucionarnu sposobnost masa i komunističkih partija Evrope da se u uslovima Hitlerove okupacije dignu na masovni, oružani ustanak i da taj ustanak dovedu do pobjede. Staljin je bio, u stvari, ideolog zanemarivanja mjesta, vremena i stvarnosti koja

Digitized by Google

se neprekidno mijenja. Svoju »istinu« pretvorio je u ikonu, ispoljavajući duboko nepoznavanje bogatstva života i raznovrsnosti mogućnosti koje on sobom nosi. Staljin je volio da citira Lenjinov stav da je »Marksova teorija samo kamen temeljac one nauke koju komunisti moraju razvijati u svim pravcima ako neće da zaostanu za životom«. A u praksi se nije držao toga stava. U stvari, uspostavio je monopol nad marksizmom, negirajući mogućnost ma čijeg doprinosa u razvoju nauke, zaboravljajući da je marksizam, kao i svaka druga nauka, otvorena knjiga, pristupačna svima koji ozbiljno žele da se njome bave, zaboravljajući da postoji bogatstvo prakse i promjena i da relativnost naših saznanja i naučne marksističke misli obavezuje na skromnost, na sumnje i rezerve, a da se ne mora istovremeno upasti u naučni i politički relativizam.

Staljin je, za razliku od Marksa, Engelsa i Lenjina, postao propovjednik vječnih i neopozivih istina, čime je, između ostalog, ispoljio nevjerovatno potcjenjivanje aktivnog procesa saznanja i stvaralačke akcije.

Kraj drugog svjetskog rata u mnogo čemu je izmijenio sliku svijeta. U međunarodnom radničkom pokretu pojavile su se snage koje su istorijski pozvane da razbijaju ljušturu dogmatizma i skepticizma i da oslobađaju prostore za nove prodore socijalističke misli i akcije. Zbog toga nije nimalo slučajan sukob između Komunističke partije Jugoslavije i Staljina 1948. godine. To je, u stvari, bio sukob između snaga koje se boje bogatstva života, koje su se postepeno pretvarale u neprijatelja napretka i snaga koje su, u novonastalim istorijskim trenucima razvoja socijalizma, krčile puteve daljih društvenih promjena. Što je taj sukob izbio u odnosima sa Komunističkom partijom Jugoslavije, objašnjava revolucionarni razvoj naše partije u toku čitave decenije koja je prethodila sukobu, decenije koja je krcata događajima, teškim borbama i bogatim saznanjima stečenim u tim borbama. Danas se može slobodno tvrditi da bi, čak i da nije bilo naše partije i socijalističke Jugoslavije, sukob izbio na drugom mjestu i u drugom obliku, vjerovatno dosta kasnije, ali bi mu suština bila ista, jer je Staljinov monolitizam, koji se pojavio u obliku monoteizma, društveno i politički postao neodrživ, došao je u potpuni raskorak sa naraslim težnjama i potrebama socijalističkih snaga u savremenom svijetu.

Antidogmatizam Saveza komunista Jugoslavije nije se afirmisao isključivo, pa čak ni pretežno, u borbi protiv vanjskih dogmatskih pritisaka. Njegova je osnovna snaga u sukobljavanju i prevazilaženju unutrašnjih dogmatskih žarišta. Korijeni sopstvenog dogmatizma ne smiju se potcjenjivati, jer se hrane na ekonomskoj i kulturnoj zaostalosti, ispoljavaju se u najrazličitijim oblicima, često se prilagođavaju promjenama u društvu i Savezu komunista i tako se nosioci dogmatskih shvatanja, formalno prihvatajući socijalizam, povezuju sa mišlju i praksom potučenih klasa. Takav dogmatizam, prirodno, makar i spontano, traži oslonca i savezništvo sa dogmatizmom van naših granica. Iskorjenjujući

Digitized by Google

sopstvenu zaostalost, zadajući udarce svome birokratizmu, rješavajući osnovna pitanja sopstvenog socijalističkog razvoja, Savez komunista Jugoslavije je mogao i morao da se suprotstavi pritiscima dogmatizma koji su izvana, u talasima, zapljuskivali našu zemlju.

Istorija razvoja radničkog pokreta je pokazala da su samo one partije i pokreti koji su u svojoj zemlji i u sopstvenim redovima bili sposobni da se hvataju u koštac sa snagama koje vuku nazad, mogli da traže i nalaze revolucionarna rješenja, da obogate socijalističku misao i praksu i da postanu privlačni i za revolucionarne snage u drugim zemljama koje su postavile ciljeve da te ili slične zadatke rješavaju u sopstvenoj sredini. Takvi revolucionarni pokreti ne osjećaju potrebu da drugima nameću svoja iskustva i svoja rješenja. Naprotiv, dogmatske snage su skoro uvijek bile zagovornici teorije i prakse univerzalnog značaja sopstvenog iskustva i sopstvene prakse, što je neminovno stvaralo uslove za sukobe koji su raščišćavali prostore za nova saznanja, za bogatiju društvenu misao i za narastanje dinamičnijih i progresivnijih kretanja.

Mnoge je zbunjivala, i još danas zbunjuje, činjenica da su dogmatske snage, prikrivajući svoju jalovost, istupale sa zahtjevom za »beskompromisnim« obračunom sa prošlošću, sa ostacima buržoazije, sa buržoaskom ideologijom. U dogmatskoj praksi taj zahtjev se, u stvari, pretvorio u beskompromisni obračun sa sadašnjicom, sa novim naraslim potrebama, dok je prošlost pojednostavljena, ili namjerno jednostrano predstavljena. U tom »obračunu« sa prošlošću jedan njen dio je prosto prekriven velom zaborava, iako je prošlost stalno vaskrsavala svoju mnogoobraznost u svim svojim komponentama, uključujući i one najreakcionarnije, koje su često zaogrtane velom »novih«, »socijalističkih« shvatanja. Pri tome su se protagonisti »beskompromisnog« obračuna sa prošlošću, u praksi, pokazivali, svjesno ili nesvjesno, kao protagonisti onih pojava sa kojima se socijalističko društvo moralo obračunavati, kao što su velikodržavlje, šovinizam, birokratizam sa svojom tupom cenzurom, sprečavanje borbe mišljenja ili pokušaji nametanja svoje volje, prakse i pogleda drugima. U doba svoga procvata vulgarni dogmatizam je uporno dokazivao svoju povezanost i porijeklo sa klasicima marksizma, iako je, u suštini, jedan od najgrubljih oblika negiranja marksizma. Danas, kada društvena misao doživljava procvat na osnovu bogatije društvene prakse i već izvršenih društvenih promjena i hvata stvarni kontinuitet sa autohtonom marksističkom mišlju, vulgarni dogmatizam sve više dolazi u sukob sa dinamizmom savremenog stvaralačkog antidogmatizma.

Savremene pristalice marksizma zastupaju čitavu lepezu mišljenja. Sva se pozivaju na Marksa. To samo potvrđuje definitivnu pobjedu marksizma kao nauke, ali ne i ispravnost stavova svih Marksovih današnjih pristalica, jer se mnoge savremene marksističke škole potpuno isključuju. Suština tih razlika je u činjenici da se savremena socijalistička misao nije još dovoljno našla

Digitized by Google

pod pritiskom savremene nauke, tehnike, radničke klase, već je suviše, i dan-danas, pod pritiskom parne mašine, poluseljaka, poluradnika, pruskobizmarkovske državne stege i bakunjinskog bunta. Mnogi marksisti su veoma borbeni kada se radi o odbrani ideologije stvorene u XIX vijeku, ali su politički i idejni evnusi kada se radi o davanju odgovora na pitanja koja je postavio XX vijek. Na toj podlozi rodio se mit o ukidanju protivrječnosti između stvarnosti i shvatanja, svijesti o toj stvarnosti.

Komunistička partija, kasnije Savez komunista Jugoslavije, bez obzira na teškoće u savlađivanju svoga dogmatizma, postepeno se iskristalisala u samostalnu antidogmatsku snagu, ali ne i u snagu izolovanu od antidogmatskih tokova u radničkom pokretu i ne van progresivnih tokova tog pokreta.

Radi ilustracije, navešću dva primjera. Od prvih dana bitke za afirmaciju samoupravnih odnosa došli smo do saznanja o neodrživosti Staljinove teze o neminovnosti zaostajanja proizvodnje za potražnjom u uslovima socijalizma. Ukoliko socijalističko društvo ne obezbjeđuje stalni porast standarda građana, ukoliko ne usklađuje proizvodnju sa potražnjom, neminovno zapada u krize. Ta Staljinova teza je sastavni dio politike poricanja djelovanja zakona tržišta u uslovima borbe za socijalističke društvene odnose, odnosno tumačenja karaktera svojinskih odnosa u socijalizmu. Staljin je, naime, stavio znak jednakosti između državne i društvene svojine, čime je negiran protivrječan karakter državne svojine, odnosno prikrivena je eksploatatorska funkcija državne svojine, a jednostrano preuveličana njena razvojna funkcija.

Uvođenje samoupravljanja značilo je i početak razvoja nedogmatske misli o karakteru i funkciji robne privrede, o djelovanju tržišta u uslovima socijalizma i mogućnostima djelovanja samoupravnih odnosa na regulisanje spontanosti tržišne privrede. To je otvorilo nove horizonte u tretiranju čvornih pitanja dalje borbe za socijalizam, među kojima su, svakako, najvažnija karakter i uloga države, podruštvljavanje politike i ekonomike, spajanje razdvojenih oblasti ljudskog rada i, najzad, izmijenjena uloga Partije u novim uslovima. Time su udareni temelji šireg, sveobuhvatnijeg i dubljeg sagledavanja suštine sukoba između dogmatskih i antidogmatskih snaga unutar zemlje i na međunarodnom planu. Od diskusije oko jalovih, talmudističkih tumačenja Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih citata, prešlo se na tretiranje problema savremenog života i krčenje prostora za sjutrašnja dinamičnija i progresivnija kretanja.

Drugi primjer tiče se savremenih međunarodnih odnosa. Poslijeratni razvoj u svijetu doveo je do stvaranja dva vojno-politička bloka, na čijem su se čelu našle dvije supersile — Sovjetski Savez i SAD. Obje sile raspolažu savremenim nuklearnim naoružanjem ogromne razorne snage koja može da uništi život na zemljinoj kugli. Stvorene su teorije o dva nepomirljiva bloka, o dva odvojena svjetska tržišta, o dva društvena sistema oivičena geografskim granicama. Veliki broj zemalja i naroda bio je stavljen pred nimalo ružičastu perspektivu: prikloniti se jednom ili drugom bloku,

Digitized by Google

ograničiti svoju samostalnost i prihvatiti političku, vojnu i ekonomsku zaštitu jedne ili druge supersile. Socijalizam, zatvoren u geografske granice, mogao se širiti i pobjeđivati samo pomicanjem tih granica. Odomaćila se teorija i praksa lokalnih ratova. Zamračena je perspektiva sudbine čovječanstva. U tim uslovima naša partija je prva među komunističkim partijama razradila ideju o politici koegzistencije. Radilo se o dilemi: ili upasti u odnose koji vode novom svjetskom sukobu, novom daleko katastrofalnijem ratu, ili tražiti izlaz iz ćorsokaka, iz ravnoteže straha i otvoriti jedino moguću perspektivu da ljudi postanu gospodari svoje sudbine, uključujući i vlast nad svim tvorevinama savremene nauke i tehnike, prije svega, nad oružjem masovnog uništenja. Radilo se, u stvari, o dilemi u kojoj je bolje saznati jednostavnu istinu nego se zavaravati uzvišenom obmanom. Tako je nikla naša politika nesvrstavanja u blokove, koja je naišla na bezbroj pristalica širom svijeta i postala svojina miroljubivih snaga, naročito u novooslobođenim zemljama. Politika nesvrstavanja u blokove ne zamrzava postojeće odnose i nije za *status quo* u međunarodnim odnosima; ona je otvorena prema svim novim, autohtonim, originalnim progresivnim pojavama i pokretima u svijetu i insistira na otvaranju svjetlije perspektive narodima i državama, duboko je ljudska i humana, a to znači i socijalistička. To je, u stvari, politika koja lomi dogmatičnost savremene političke i društvene misli i zatvaranje perspektive progresivnim promjenama međunarodnih odnosa. Dogmatske snage, zaokupljene inercijom i rutinerstvom, sputane sopstvenim kočnicama i stegama i usko shvaćenim interesima, postaju sve nesposobnije da shvate koliko bi stvaralački prilazi mogli ubrzati i olakšati kvalitativno jačanje socijalističkih i progresivnih snaga u svijetu.

Antidogmatski kurs Saveza komunista Jugoslavije neprekidno se sukobljavao sa zaostalom sviješću unutar zemlje i sa ideologijom koju je ta svijest rađala, a isto tako i sa ideologijom one međunarodne stvarnosti koju karakteriše okovanost, jalovost i dogmatizam mišljenja, a sve to samo parališe stvaralačku akciju. Takva dogmatska ideologija, bilo da je naša ili tuđa, gotovo uvijek se pojavljuje u ulozi zaštitnice privilegija i raznih drugih koristi. Međutim, njen krajnji efekat je sličan carinskoj zaštiti i nikada ne može biti trajno rješenje, jer vještačkim putem štiti ono što se ne da zaštititi, što se mora mijenjati. Kada se promjene dese, onda nagrne čitavo jato »progresivnih« koji pripisuju sebi zasluge za nastale promjene.

Budući istoričari razvoja naše partije naići će na niz slučajeva koji, površno gledano, izazivaju nedoumicu. U našoj publicistici pojavio se niz članaka koji u Savezu komunista Jugoslavije ne traže snage koje su razvile antidogmatsku teoriju i praksu, već ih, prvenstveno, vide u pojedinim grupama koje su djelovale pretežno na marginama revolucionarne borbe komunista. To se odnosi, prije svega, na polemike vođene uoči rata, kao i na analizu suštine i značaja 1948. godine, i svega onoga što je ta godina pokrenula.

Digitized by Google

Polemike koje su vođene neposredno uoči rata nosile su, prije svega, karakter borbe za pripremu naše partije za revolucionarnu akciju. Postojale su grupe, čija intelektualna vrijednost nije za potcjenjivanje, koje su išle sa Partijom i bile duboko nezadovoljne stanjem u bivšoj Jugoslaviji, ali one, u suštini, nijesu vjerovale u revolucionarnu snagu Partije i njenu sposobnost da pokrene mase na borbu koja će revolucionarnom akcijom promijeniti stanje stvari. Tu se krije suština sukoba. Partija je morala da se izbori za nov kvalitet svijesti o sopstvenoj snazi, svijesti o mogućnostima uspješne revolucionarne akcije. Svako kolebanje u tom pogledu predstavljalo je ne samo idejnu već i političku prepreku za uspjeh borbe.

U sukobu sa Staljinom 1948. godine pojavile su se grupe i pojedinci koji su iz straha, iz računa ili iz slijepe vjere u Staljinov mit prihvatili rezoluciju Informbiroa. Međutim, postojala je i druga vrsta članova ili pristalica Partije, koji nijesu vjerovali u snagu i sposobnost Komunističke partije Jugoslavije da izdrži Staljinov pritisak, iako su se intimno slagali sa njenim stavovima. Takvi ljudi su se povukli sa aktivne političke scene, posvetili su se učenju, sticanju najrazličitijih znanja, pretvarajući se u posmatrače borbe, iščekujući ishod bitke. Od onog dana, poslije 1955. godine, kada je postalo jasno da je nastupila nova era, naglo se umnožio broj antistaljinista. Među njima je veliki broj iskrenih pobornika za potpuniju afirmaciju socijalističke misli i prakse, ali postoje i oni zakašnjeli »borci« koji se šepure i hvale svojim junaštvom na poprištima dobijenih bitaka. Kada bi neko napravio popis autora objavljenih članaka, publicističkih radova i studija iz sedmogodišnjeg perioda — poslije 1948 — ne bi našao imena mnogih koji su kasnije tvrdili da su oni, a ne Savez komunista Jugoslavije, glavna snaga u borbi protiv staljinizma. To je još jedan dokaz više da svaka dobijena revolucionarna bitka rađa i djecu poručnika Šmita. Međutim, to pokazuje i nehomogenost antidogmatskih snaga i klice budućih diferencijacija i sukoba. U Savezu komunista Jugoslavije ta diferencijacija se već vrši u bici za afirmaciju samoupravljanja. One snage u Savezu komunista Jugoslavije koje ne vjeruju u njegovu sposobnost da se izbori za samoupravljanje ne mogu biti dosljedne u svom antidogmatizmu. Među njima će se uvriježiti ravnodušnost i skepticizam, idejna jalovost i politička nemoć, postaće nosioci gubljenja smisla za šire vidike.

Dogmatizam nije dat jednom zauvijek. On je, takođe, sposoban da se mijenja, modernizuje, da se »prilagođava« zahtjevu vremena, iako najčešće sa zakašnjenjem. Dogmatizam nije tvorevina isključivo misli ili htijenja, već je izraz određenih odnosa, društvenih snaga i tokova klasne borbe u pojedinim etapama.

Poslije svakog revolucionarnog prodora na poprište revolucionarne borbe stupaju snage koje teže da uspostave neku vrstu ravnoteže između zahuktale revolucije i prošlosti, između novih prodora i zatečenih odnosa, između novih ideja i starih shvatanja. Prošlost pokušava da opkoli revolucionarne prodore, da ih svojim

Digitized by Google

zagrljajem učini za sebe korisnim, u prilog poremećenih starih odnosa, ideja, navika, pogleda. Prošlost stalno pokušava da »pripitomi« revoluciju. Dogmatizam je jedan od izraza tog pripitomljavanja, bez obzira što se vrši u ime revolucije, u ime novog društva, u ime borbe sa snagama starog društva.

Dogmatizam karakteriše odvajanje marksizma i marksističke teorije od života, odbacivanje povezivanja apstraktnog i konkretnog, nipodaštavanje činjenice da se stvarnost neprekidno mijenja, da se mijenja i teorija i praksa. Odvajanje teorije od prakse još je više istaklo istinu da je teorija uzeta sama za sebe siva, a da je, kao što je Marks govorio, vječno zeleno mlado drvo života. Dogmatizam je zapostavio život. On, istina, stalno insistira na teoriji, ali na teoriji odvojenoj od života, te tako teorija ostaje da visi u vazduhu. Dogmatičari posmatraju i teoriju i život statički. Dogmatizam je, u stvari, produžetak života skolastike i metafizike u uslovima prodora i afirmacije dijalektičkog metoda, uporedo s produžetkom života starih, kapitalističkih odnosa u novom društvu koje tek počinje da se formira i afirmiše. Spojen s vlašću, državom i vladajućom partijom, dogmatizam može da dobije i agresivnije oblike. Istupajući formalno za novo društvo i nove odnose, on brani, u stvari, ono što je preostalo od starih društvenih odnosa. Savremeni dogmatizam u komunističkom pokretu je najgrlatiji u psovkama protiv buržoazije i njene ideologije, a pošto je nemoćan da podstiče progresivna društvena kretanja, on, u stvari, stvara najpovoljnije uslove za stvarne buržoaske ideje i političke uticaje. Sve to govori o velikoj složenosti borbe snaga progresa i socijalizma, jer one moraju da vode borbu protiv otvorenih, klasičnih buržoaskih snaga i odnosa i protiv kameleonskog prilagođavanja buržoazije revolucionarnim prodorima i njenih pokušaja da se živa snaga revolucije okuje glomaznim tegovima prošlosti. Pokreti, partije, pojedinci, kada zaglibe u dogmatizam, pretvaraju se u sluge konzervativizma i protivnike progresa, a time i socijalizma, iako su mnogi ubijeđeni da su pobornici socijalizma. Otuda proističu suštinski i istorijski značaj i funkcija stvaralačke orijentacije antidogmatskih snaga u krčenju i pronalaženju novih, još nepoznatih, ali sve bogatijih tokova revolucionarnih socijalističkih kretanja. U tome je i vrijednost našeg doprinosa u snaženju antidogmatske, stvaralačke misli i akcije.

Digitized by Google

Nikola Ljubičić

Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana

Govoriti o Titu kao strategu narodnooslobodilačkog rata i revolucije i tvorcu sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i istaći pri tom svu njegovu veličinu i značaj moguće je samo u jednoj obimnoj studiji, ali ne i u ovako ograničenom osvrtu. Jer Tito je vodeća ličnost u postavljanju i realizovanju političke platforme KPJ u oslobodilačkom ratu i revoluciji i, ujedno, njihov strateg i vojskovođa, tvorac sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Tito i KPJ odigrali su presudnu ulogu u pokretanju, vođenju i konačnom pobednom ishodu narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Tito je pravovremeno, u doba između dva svetska rata, naročito od svog dolaska na čelo KPJ 1937. godine, ocenio odnos i raspored snaga u svetu i u Jugoslaviji i razradio političku strategiju, čime je KPJ zadobila poverenje radničke klase i narodnih masa. Istorijski razvoj je nedvojbeno potvrdio pravilnost Titovih procena. Tito je pripremio partijsku organizaciju i njen kadar za istorijsku misiju — oslobođenje nacionalno i socijalno potlačenih naroda.

Digitized by Google

Zahvaljujući radu i delovanju Josipa Broza Tita, KPJ je bila ideološki jedinstvena i organizaciono monolitna, te je potpuno spremna stupila na političku pozornicu, i to u situaciji kada su fašističkom najezdom za najkraće vreme bile porobljene gotovo sve evropske države i kada je perspektiva borbe protiv fašističkih agresora postala sasvim neizvesna.

Snagom i pregalaštvom istinskog narodnog vođe, izraslog u dugotrajnoj revolucionarnoj borbi, Tito je delatnost KPJ usmeravao revolucionarnim tokovima, a kao generalni sekretar je učinio da partijska politika sve više izražava životne interese naroda i narodnosti Jugoslavije.

Upravo takva politika je uticala na to da Partija, ocenjujući opasnost od fašizma, donese odluku da se zemlja mora braniti, suprotstavljajući se svakom obliku defetizma, čime se potvrdila ne samo kao klasna već i kao nacionalna snaga. Tito je borbu protiv fašističkog bloka i borbu za odbranu zemlje smatrao istorijskom nužnošću. Opredeljenjem za odbranu zemlje i delatnošću u tom smislu, Partija je stekla poverenje širokih narodnih slojeva.

Rezimirajući iskustva iz rada KPJ uoči rata, drug Tito je ocenio da je osnova uspeha bila u tome »što je Partija u predvečerje sudbonosnih događaja uzela smjelo kurs na odbranu zemlje od približavajuće opasnosti i vodila najoštriji kurs protiv izdajnika i petokolonaša koji su gurali zemlju u propast...«[1] Takav stav KPJ izražavao je interese svih jugoslovenskih naroda i narodnosti u vreme kada se rešavala njihova sudbina. Zato je KPJ i bila kadra da, dosledna svojoj čvrstoj antifašističkoj orijentaciji, odmah nakon okupacije zemlje, kada je Sovjetski Savez još bio izvan ratnog sukoba, povede protiv fašističkih osvajača borbu s dalekosežnim oslobodilačkim i revolucionarnim ciljevima.

I

Opredeljenje za oružanu borbu

Polazeći od jugoslovenske stvarnosti, prvenstveno od stanja u zemlji nastalog aprilskim ratom 1941. godine, te od opštih uslova koji su se stekli širenjem drugog svetskog rata i od procena da se on pretvara u progresivni, antifašistički rat — KPJ, s Titom na čelu, *opredelila se za oružanu borbu protiv okupatora.*

Istog dana kada su nemačke divizije ulazile u Zagreb i kada je proglašena kvislinška tvorevina takozvana Nezavisna Država Hrvatska, 10. aprila 1941, Tito je sazvao sednicu CK KPJ.

Na tom skupu je odlučeno da Komunistička partija nastavi borbu protiv agresora, odnosno okupatora, bez obzira na ishod aprilskog rata. To znači da se već tada odlučno krenulo putem otpora agresoru, i to svim sredstvima, s tim da oružane akcije većeg obima otpočnu kada budu sazreli uslovi, to jest kada na-

[1] Tito, *Vojna djela*, knj. II, str. 185.

Digitized by Google

rodne mase budu spremne da se late oružja. Formiran je Vojni komitet, s Titom na čelu.

Samo pet dana docnije, dakle dva dana pre nego što je vojska tadašnje Jugoslavije položila oružje, CK KPJ je u svom proglasu saopštio da će Partija i narod, bez obzira na sudbinu Kraljevine Jugoslavije i njene vojske, ostati u ratnom stanju s agresorima. U proglasu je rečeno da će komunisti i radnička klasa nastaviti borbu i da će »ustrajati do konačne pobede u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača...«[2]

Na savetovanju KPJ u Zagrebu, početkom maja 1941, istaknuto je da je u nastalim uslovima Partija jedina društveno-politička snaga sposobna da organizuje i vodi jugoslovenske narode u borbu za nacionalno oslobođenje i bolju budućnost, i da se ona nalazi pred izvršenjem svoje istorijske misije.

»Napadom Njemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941«, istakao je drug Tito u svom referatu u Centru visokih vojnih škola JNA, »stvoreni su najpovoljniji međunarodni uvjeti za oslobodilačku borbu porobljenih naroda Evrope. Tada je CK KPJ pozvao narode Jugoslavije na ustanak za sopstveno oslobođenje...«[3]

Četvrtog jula 1941, na istorijskom sastanku Politbiroa CK KPJ, na kojem je donesena odluka o dizanju oružanog ustanka, drug Tito je odredio cilj narodnooslobodilačkog rata koji će početi opštim oružanim ustankom protiv okupatora i kvislinga.

Politički cilj narodnooslobodilačkog rata proistekao je iz suštine revolucionarne politike KPJ pre rata, a osobito od Titovog dolaska za njenog generalnog sekretara, 1937. godine. Taj cilj je bio — potpuno nacionalno i socijalno oslobođenje svih naroda i narodnosti Jugoslavije, podrazumevajući, pored ostalog, stvaranje zajednice u kojoj će narodi i narodnosti Jugoslavije biti potpuno slobodni i ravnopravni. Težište je bilo, očevidno, na proterivanju okupatora i na nacionalnom oslobođenju zemlje. Tito je već na samom početku presudnih događaja ocenio da borba protiv okupatorâ i njihovih saradnika treba da se stapa s borbom za društveni preobražaj, za nove, socijalističke društvene odnose i nacionalnu ravnopravnost. »Jer borba protiv okupatora«, kako je docnije pisao drug Tito, »mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije. A da bi u borbi učestvovali svi narodi, oni su, razumije se, morali unaprijed znati kakva će biti njihova sudbina poslije istjerivanja okupatora. Dalje, ni radnici, ni seljaci, ni narodna napredna inteligencija ne bi dobrovoljno išli u borbu, da tamo umiru i podnose najveća stradanja, a da unaprijed ne znaju da će borba donijeti novo, pravednije društveno uređenje...«[4]

Nacionalno oslobođenje, kao osnovno obeležje postavljenog ratnog cilja, nije se, dakle, moglo svesti na proterivanje okupato-

[2] *Zbornik dokumenata NOR-a*, tom V, Beograd, str. 7.
[3] „Vojno delo", br. 1/77, str. 7.
[4] Tito, *Borba za mir i međunarodnu saradnju*, „Kultura", 1956, str. 18.

Digitized by Google

ra iz zemlje, već je podrazumevalo i stvaranje državne zajednice u kojoj će svi narodi i sve narodnosti biti ravnopravni. »Riječ narodnooslobodilačka borba«, pisao je u toku rata drug Tito, »bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice... kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi sobom ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije...«[5] U tome i jeste duboki smisao Titove politike bratstva i jedinstva kojom on sintetizuje zajedničke i posebne interese svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Samo tako oblikovan politički cilj NOR-a mogao je pokrenuti u borbu narode i narodnosti i sve potlačene društvene slojeve da se svrstaju pod zastavu KPJ.

Na jedinstvu nacionalnog i socijalnog oslobođenja, onakvom kako su ga definisali KPJ i Tito, izgrađivan je celokupan politički program — politička platforma NOR-a, iz koje su proistekli vojnostrategijski ciljevi narodnooslobodilačkog rata. Njih je Tito već tada ovako odredio: vlastitim oružanim snagama razbiti i proterati iz zemlje ili pak uništiti vojne snage okupatora i domaćih kvislinga i osigurati da se ostvari društveno-politički preobražaj zemlje.

Može se slobodno reći da istorija ratova i istorija revolucija do jugoslovenske, pa ni istorija uopšte, ne znaju da je neko sebi postavio takav vojni i politički cilj rata kao što je to učinila KPJ, iako u trenutku njegovog određivanja ona nije imala gotovo nikakve organizovane oružane snage koja će takav cilj ostvariti. Već i to, a i činjenica da su ti ciljevi ostvareni dokraja onako kako se to na samom početku predviđalo, svedoče da je Tito računao na novu materijalnu snagu i na ratnu veštinu koja će, osvežena novim načinom vrednovanja strategijskih elemenata i strategijskog rasuđivanja, doneti uspeh. U tome i jeste ogroman Titov doprinos vojnom delu zasnovanom na marksističkom učenju.

Titovo vođenje NOR-a bilo je, u stvari, neka vrsta kritičke sinteze svih oblika i svih pogodnih vidova suprotstavljanja agresoru. Drugim rečima, on se opredelio za kombinovanje političkih, vojnih, diplomatskih i ekonomskih sredstava borbe, to jest za skladno i istovremeno vođenje borbe svim raspoloživim sredstvima u svim oblastima ljudske delatnosti, među kojima je oružana borba, od samog početka ustanka do njegovog kraja, bila osnovni vid i okosnica celokupne borbe i otpora naroda i narodnosti Jugoslavije. U tome se Tito nikada nije ni najmanje dvoumio ili kolebao, što se vidi iz njegovih beskompromisnih stavova tokom celog NOR-a. Jer samo oružanom borbom, uz druge oblike borbe i otpora, u uslovima drugog svetskog rata i situacije u Jugoslaviji, mogli su se ostvariti postavljeni vojno-politički ciljevi NOR-a, to jest — osloboditi zemlju vlastitim snagama i obezbediti uslove za izvršenje krupnih društvenih promena i izgradnju nove Jugoslavije.

[5] Tito, *Govori i članci*, knj. I, „Naprijed", 1959, str. 119—120.

Digitized by Google

Opredeljujući se za oružanu borbu trebalo je utvrditi vojnu strategiju, odrediti pravac razvoja narodnooslobodilačkog rata i oblike njegovog vođenja.

Vojna strategija u NOR-u bila je uslovljena političkom linijom KPJ, koja je proizlazila iz analize društveno-političkog i opšteg stanja stvorenog komadanjem Jugoslavije i iz međunarodne situacije i odnosa. »Naša vojna strategija i taktika«, konstatuje drug Tito, »izgrađivana je na osnovu revolucionarne političke linije KPJ.«[6]

Suština strategije NOR-a, čiji je tvorac drug Tito, nije samo »čisto« vojna strategija, niti je to samo veština upravljanja bojevima i operacijama na bojištu, već jedinstvo političke i vojne akcije, koja je proizlazila iz jedinstva političkih i vojnih ciljeva NOR-a. Stoga se bitna obeležja narodnooslobodilačkog rata ne mogu ni razumeti ako se on posmatra samo kao vojno pitanje, odvojeno i nezavisno od revolucionarne politike KPJ.

Prišavši ratu kao društvenoj pojavi, Tito je u svojoj praktičnoj i teorijskoj delatnosti dao nov, sveobuhvatan sadržaj vojnoj strategiji. Njegova strategijska misao i praksa izlaze iz uskih tradicionalnih okvira vojne aktivnosti i obuhvataju sve oblasti društvene delatnosti, svodeći se na jugoslovensku stvarnost i tadašnje uslove drugog svetskog rata.

Otuda se drug Tito, vojskovođa oslobodilačkog rata i revolucije i izuzetna ličnost naše epohe, s uspehom hvatao u koštac tako reći s nemogućim, i nije znao za poraz i za bezizlazne situacije.

Kao nadahnuti revolucionar i dosledni borac za ostvarenje istorijskih ciljeva radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije, Tito je izvanrednom svojom sposobnošću za dugoročna predviđanja društvenih zbivanja oblikovao odgovarajuću revolucionarnu strategiju, iz koje je proisticala vojna strategija. On je, kao generalni sekretar Partije, predsednik Vojnog komiteta CK KPJ i, potom, komandant Glavnog i Vrhovnog štaba NOPOJ i vrhovni komandant NOV i POJ i Jugoslovenske armije, najdublje pronikao u uslove u kojima su rat i revolucija otpočinjali i u kojima su se vodili. Pod njegovim rukovodstvom ostvareni su oslobodilački i revolucionarni ciljevi NOR-a.

Opštenarodni oslobodilački rat

S obzirom na dalekosežne ciljeve NOR-a, jedan od najkrupnijih strategijskih problema za Tita i rukovodstvo KPJ bio je oblik oružane borbe protiv okupatora. Trebalo se opredeliti za onaj oblik borbe koji je vodio ostvarenju osnovnog strategijsko-političkog načela oslobodilačkog rata, onako kako ga je formulisao drug Tito, a to je »stalan kurs na neprekidnu oružanu borbu i jačanje

[6] Tito, *Vojna djela*, knj. II, str. 229.

Digitized by Google

oružane sile«, što je faktički značilo voditi permanentan rat u uslovima okupirane zemlje, to jest »partizanski rat koji treba da bude neprekidan«[7].

Komunistička partija Jugoslavije, s Titom na čelu, polazeći od svih odlučujućih faktora, opredelila se za partizanski rat kao najpogodniji oblik ratovanja u datim uslovima. Na to su upućivali istorijsko iskustvo potlačenih naroda i vojna nauka. Ali u tom iskustvu i u vojnoj nauci nisu se mogla naći odgovarajuća rešenja za jugoslovenske prilike. Jer, kako ističe drug Tito, »moralo se činiti ono što je sa stanovišta klasičnih vojnih doktrina bilo potpuno neshvatljivo«.

Partizanski ratovi kakve su poznavale istorija i teorija ratovodstva do 1941. godine bili su pogodan oblik otpora jačem osvajaču, ili su se javljali kao pomoćni oblik ratovanja, koji se svodio na sadejstvovanje s regularnom armijom na frontu, ali nije poznato njihovo prerastanje u opštenarodni rat. Tito nije ni pomišljao da rat jugoslovenskih naroda svede na obično sadejstvo sa savezničkim armijama. Mi nismo nikome bili pomoćni front, već smo, naporedno s borbom na glavnim frontovima drugog svetskog rata, vodili svoju oslobodilačku borbu u okviru antifašističke koalicije.

Neki drugi oblik borbe i otpora koji bi bio inspirisan tradicionalnim oblicima revolucionarne borbe radničkog pokreta (demonstracije, štrajkovi, ustanci po gradovima, odnosno industrijskim središtima) nije dolazio u obzir, jer bi to značilo izložiti svoje snage uništenju i dovesti u pitanje ostvarenje vojnostrategijskih ciljeva. To ne bi bilo ništa drugo nego dovesti ustanak u položaj koji neprijatelju odgovara, a to znači izložiti se udaru njegove nadmoćnosti u živoj sili i tehnici koje su bile koncentrisane u gradovima, saobraćajnim, industrijskim i drugim središtima.

Tito se opredelio za ustanak koji je trebao da preraste u opštenarodni oslobodilački rat, u početku s partizanskim, a kasnije s kombinovanim oblikom oružane borbe. Jer u našem, jugoslovenskom slučaju radilo se o tome da je primenom partizanskog načina borbe trebalo pokrenuti narod na ustanak i stvoriti uslove da ustanak izraste u opštenarodni oslobodilački rat, rat do pobede. »Mi ne možemo danas voditi narodni ustanak drukčije nego u formama partizanskog rata«, pisao je drug Tito Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak 10. novembra 1941. godine.[8] I upravo to izrastanje partizanskog rata u opštenarodni oslobodilački rat, još u periodu kada je protivnik brojno i tehnički ogromno nadmoćan, predstavlja ono što je u vojnu nauku uneo oslobodilački rat naroda Jugoslavije, i Tito kao vojni strateg.

---

[7] *Zbornik*, III, I, dok. br. 93.

[8] Isto.

Digitized by Google

Tito nije rešenje tražio u dogmatsko-doktrinarskom pristupu i u shemama o revoluciji, već u živoj stvarnosti, u složenim uslovima, u uslovima svojstvenim jugoslovenskim prilikama. »Imajte u vidu činjenicu da se naša borba razvija u posve specifičnim uslovima i da zato ide i svojim originalnim putevima", pisao je Tito novembra 1941. Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak.[9]

Ovako postavljenom koncepcijom narodnooslobodilačke borbe partizanski rat je postao ne jedan od oblika borbe protiv okupatora, već osnovni oblik borbe. Taj primer je kasnije služio mnogim oslobodilačkim pokretima i posle drugog svetskog rata.

Tako postavljena Titova koncepcija ratovanja, to jest izrastanje partizanske akcije u opšti ustanak i opštenarodni oslobodilački rat, pretpostavljala je odbacivanje onih tendencija koje su karakterisale partizanski rat kao izraz nemoći pred tehnički i brojno nadmoćnim neprijateljem. Težište je, znači, bilo na tome da se razviju oni činioci oružane borbe koji ofanzivni duh, ustanički karakter, gerilu uzdižu na nivo opštenarodnog oslobodilačkog rata. Takvu koncepciju Tito je postavio već u avgustu 1941, rekavši: »Partizanske borbe moraju se uporno pretvarati u opšti narodni ustanak svih naroda Jugoslavije... Opšti narodni ustanak jeste sigurno sredstvo za istjerivanje fašističkih osvajača iz naše zemlje...«[10]

Reč je, dakle, o dotad neprimenjivanom obliku rata, koji je sam po sebi iziskivao nov, autentičan način strategijske upotrebe oružanih snaga. Prema tome, narodi i narodnosti Jugoslavije vodili su narodnooslobodilački i revolucionarni rat koji je po obliku bio, kako to Tito kaže, »općenarodni rat, vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba, sa kombinacijom partizanskog ratovanja sa frontalnim borbama.«[11]

Tim rečima je Tito istakao dva najbitnija svojstva novog načina ratovanja: da je rat opštenarodni (o njegovom karakteru) i da su u njemu kombinovani oblici oružane borbe (kad je posredi primena odgovarajuće ratne veštine). Međutim, na samom početku rata oblik i način njegovog vođenja nisu bili sasvim precizno određeni, već su u procesu razvoja oružane borbe evoluirali u ta dva bitna svojstva NOR-a.

Neka bitna svojstva Titove strategije

Prvo bitno svojstvo Titove strategije jeste *oslonac na sopstvene snage;* ono je proizlazilo iz njegove spoznaje da se narod sopstvenim snagama može izboriti i zaštititi svoje interese. Tito i rukovodstvo KPJ često su isticali da se oslobođenje ne sme čekati na bajonetima saveznika — pa ni Crvene armije, koja je nosila glavni teret borbe protiv sila osovine, čime su stvoreni povoljni me-

[9] Isto.
[10] Bilten Glavnog štaba NOPOJ, br. 1, *Zbornik*, II, str. 17.
[11] Tito, *Stvaranje i razvoj JNA*, „Narodna armija", 1949, str. 39.

Digitized by Google

đunarodni uslovi za vođenje oslobodilačke borbe u svim porobljenim evropskim zemljama — već treba sopstvenim snagama i sredstvima krčiti put ka cilju, dodajući da se za slobodu moraju podneti ogromne ljudske i materijalne žrtve. Stoga je Jugoslavija već 1941. godine postala značajan faktor antifašističke koalicije.

Oslonac na sopstvene snage stvorio je, isto tako, ogromne mogućnosti naroda da razvije masovnu inicijativu i stvaralaštvo u oružanoj borbi. »Tako reći goloruki«, piše drug Tito, »pošli smo u borbu protiv tada najjače svjetske ratne mašine. Bili smo potpuno sami. Ni na koga u inostranstvu nismo mogli neposredno da se oslonimo. Oslanjali smo se na vlastite snage...«[12]

Oslanjanje na sopstvene snage je sastavni deo revolucionarne Titove strategije uopšte. To je, u stvari, izraz stava da svaki narod ima pravo na nezavisnost, samostalan put svog unutrašnjeg razvitka i na nezavisan položaj u svetu. To je i izraz stava Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije da za svaku savremenu zemlju treba i mora da bude bitna njena nezavisnost, pravo da odlučuje o sopstvenoj sudbini.

Oslanjanje na vlastite snage je sastavni i nerazdvojni deo svakog društva koje želi da zaštiti i sačuva nacionalnu nezavisnost. To je zakonitost i kamen temeljac koncepcije opštenarodne odbrane SFRJ, koncepcije inspirisane Titovim delom.

Jedno od sledećih osnovnih načela na kojima je Tito izgrađivao novu ratnu veštinu, a pogotovo svoju strategiju, bilo je da *se borba mora voditi na teritoriji cele Jugoslavije i u najrazličnijim vidovima i uslovima.* To načelo Tito je ovako formulisao: »Pošto je naša vojna strategija imala za konačni cilj istjerivanje svih okupatora iz zemlje i pobjedu nad kvislinzima, predviđeno je da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija, kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevara i iznenadnih napada na najslabija mjesta nanijeli neprijatelju što veći gubici. Da bi se ta zamisao ostvarila, bilo je izdato naređenje da se u svim dijelovima Jugoslavije stvaraju partizanski odredi i diverzantske grupe, jer je naša taktika bila i uništenje svih komunikacija i svega što je moglo služiti okupatoru...«[13]

Zajedno s drugim osnovnim delovima ratne veštine, to Titovo načelo — opredeljenje za korišćenje celokupnog prostora za razvijanje borbenih dejstava — bilo je od krupnog društveno-političkog i dalekosežnog vojnostrategijskog značaja. Samo tri meseca posle uspostavljanja okupacijske i kvislinške vlasti neprijatelj je bio primoran da svoje snage široko razvuče, poslavši ih na mnoga područja, i da se angažuje u odbrani velikog broja objekata. Budući da za to nije imao dovoljno vojske i da upotrebom jedinica kojima je raspolagao nije mogao obuhvatiti sav jugoslovenski prostor, pripadnike njegovih jedinica, a zajedno s njima i kvislinge, obuzimao je osećaj neizvesnosti, nesigurnosti i nemoći.

[12] Tito, *Vojna djela*, knj. IV, str. 198.

[13] Isto, knj. II, str. 229.

Digitized by Google

Proklamovanjem strategijskog načela o rasplamsavanju rata u svim krajevima Jugoslavije, a to podrazumeva i najšire učešće naroda u njemu, Tito je stvarao osnovu za rešavanje dva krupna vojno-politička problema. Partizanski odredi, formirani u svim krajevima Jugoslavije, nalazili su se na svim značajnijim područjima i tačkama, stvarajući svojom aktivnošću mogućnost za mobilisanje ljudstva u oružane snage i za snabdevanje narodne vojske hranom, odećom i obućom, a isto tako za njeno sanitetsko zbrinjavanje. Istovremeno je, takođe, prisustvo oružanih snaga NOP-a u svim krajevima Jugoslavije imalo snažno moralno-političko dejstvo i stalno uticalo na razvijanje NOP-a i formiranje novih jedinica.

Za Tita je težište vojnostrategijskih dejstava u početku rata, pa i kasnije — jer je ocenio da će rat dugo trajati — sve dok odnos snaga na jugoslovenskom ratištu nije prevagnuo u korist NOVJ, bilo na širokim vangradskim područjima i na saobraćajnicama koje su povezivale gradove, osobito na onima što su spajale industrijska, energetska i saobraćajna središta značajna za neprijatelja. Praksa je potvrdila ispravnost Titovog izbora strategijskog težišta. »Mobilizacija seljačkih masa u oslobodilačkoj borbi nesumnjivo predstavlja najkrupniju političku pobedu narodnooslobodilačkog pokreta. Pretežno učešće seljačkih masa u oslobodilačkoj borbi, što je danas karakteristično za sve zemlje u Jugoslaviji, daje našem pokretu onu širinu i masovnu podršku bez koje bi partizanski način ratovanja bio nemogućan i osuđen na propast...«[14]

Tito se nije odricao vojne aktivnosti u gradovima, ali je bio čvrsto uveren u to da gradovi, budući da su dobro branjeni, ne mogu biti mesta za izvođenje težišnih vojnostrategijskih dejstava. Takva strategijska orijentacija, koju je Tito izradio još u dane kada se odlučivalo o ustanku i kada su partizanski odredi svojim prvim akcijama potvrdili njenu ispravnost, omogućila je jedinicama NOVJ da, borbom u širim vangradskim područjima i međugradskim saobraćajnicama, za relativno kratko vreme postignu krupne rezultate.

Suština Titove koncepcije ustanka bila je — *stalnom ofanzivom* razvijati one činioce koji ga uzdižu na stepen opštenarodnog oslobodilačkog rata. Od prvih dana oružane borbe Tito je stalno naglašavao da, u uslovima premoći neprijatelja, borci partizanskih odreda moraju izbegavati odbrambene borbe i neprijatelju nametati borbu na onim mestima gde je on najslabiji i gde ne očekuje napad. Stoga je Tito upozoravao: »Ne frontalne borbe, već mnogobrojni, brzopokretni i istovremeno dejstvujući partizanski odredi, ali međusobno dobro povezani, odnosno koji će se preko štabova čas spojiti u krupne udarne jedinice, radi prihvatanja nametnute borbe, čas raštrkati i opet brzo nestati dalje od mjesta napada...« I dalje: »Brzi iznenadni udari, noćni napadi, neprijatelja opkoljavati i redovno ga napadati iz pozadine. Umješ-

[14] E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije*, str. 30.

Digitized by Google

nost, kuraž i sposobnost starješina cijeniti po tome kako se neprijatelj napada: iz pozadine ili frontalno...«[15]

Tokom celog NOR-a *ofanzivnost i inicijativa* bile su osnovni principi Titove strategije, koji su prožimali sve operacije NOVJ i sve druge oblike dejstva na celom jugoslovenskom prostoru. O tome drug Tito kaže: »U našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u defanzivi...«[16] Tito ističe da su ofanzivnost i strategijska inicijativa »zakon revolucionarne strategije i taktike. Revolucionarna borbena taktika zahtijeva stalne ofanzivne akcije, jer samo takve akcije ulivaju revolucionarni duh i novi polet onima koji se bore i onima koji tek dolaze...«[17]

Tito je vlastitom ofanzivom onemogućavao i razbijao protivnikove ofanzivne poduhvate, primoravao neprijatelja da troši snage i sredstva u protivofanzivnim akcijama, a istovremeno mu je nametao svoju volju, bez obzira na velike disproporcije u brojnom odnosu snaga i potpunu neravnopravnost u pogledu borbene tehnike. Neprekidnim ofanzivnim dejstvima i inicijativom neprijatelju je nametana borba u skladu s doktrinom NOVJ, što je, pored ostalog, i osiguralo pobedu.

Tito je odmah sa početkom oružanog ustanka ukazivao na potrebu *stvaranja slobodne teritorije*, što je bilo od vanrednog značaja za afirmaciju NOP-a i privlačenje novih boraca, rasplamsavanje oružane borbe i razbijanje sistema okupacijske vlasti. Već od leta 1941. godine slobodne teritorije su bile baza za vođenje borbenih dejstava, brz rast i jačanje jedinica, izgrađivanje nove, narodne vlasti i političko organizovanje stanovništva — za realizaciju oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva. Na slobodnoj teritoriji rađala se i dobijala sve izrazitije konture nova Jugoslavija. Pri tom se, sve do završne etape rata, do uspostavljanja stabilne teritorije, izbegavalo držanje krutih frontova i vezivanje jedinica za njihovu odbranu, pa je važilo načelo da gubitak jedne slobodne teritorije mora dovesti do stvaranja nove, još veće slobodne teritorije.

Rađanje nove, revolucionarne armije

Jedan od osnovnih zadataka koji su stajali pred Titom i rukovodstvom KPJ bilo je stvaranje i razvoj oružanih snaga kao borbene snage NOP-a i revolucije, čija je osnovna uloga bila uništenje neprijatelja i oslobođenje zemlje.

Kada se odlučila na oružani ustanak, KPJ nije imala oružanih snaga. Sa svojih 12.000 članova i 30.000 članova SKOJ-a latila se stvaranja oružanih snaga. U stvaranju i izgrađivanju oružanih snaga opštenarodnog rata u Jugoslaviji Titu nisu mogle biti uzor klasične armije. To su nalagali posebni istorijski uslovi, za sve

[15] Tito, *Vojna djela*, knj. I, str. 89.

[16] Isto, knj. II, str. 129.

[17] Isto, str. 236.

Digitized by Google

jugoslovenske narode i narodnosti izuzetno složeni i krajnje teški, možda čak i najteži u njihovoj, inače, surovoj istoriji.

Članovi KPJ i SKOJ-a bili su osnovna snaga organizovanja oružanih formacija ustanka i revolucije. S obzirom na veliki ugled i uticaj koji su komunisti imali u narodu, porastao je broj onih na koje se moglo osloniti u stvaranju i izgrađivanju oružanih snaga. Materijalna sredstva, naoružanje i oprema bili su više nego skromni, o čemu govori podatak da je ustanak počeo sa 22.750 raznih pušaka, oko 550 puškomitraljeza i mitraljeza, 276 sanduka ručnih bombi, 1.480 pištolja, 3,198.000 puščanih metaka, 4 artiljerijska oruđa i druge ratne opreme[18], što su komunisti i njihovi simpatizeri prikupili u toku aprilskog rata i posle njega. Najveći broj ustanika nije bio naoružan. Do oružja se dolazilo u borbi.

Tito je oružane snage stvarao i izgrađivao neprekidnim procesom oružane borbe sve vreme rata, od nižih ka višim organizacijskim oblicima, u skladu sa uslovima rata, strategijskim ciljevima i zadacima, u svakom ratnom periodu. »Mogu smjelo tvrditi«, ističe drug Tito, »da je stvaranje narodne vojske pod ovakvim uvjetima pod kakvim se stvarala naša, jedinstven primjer u historiji. Iz golorukih partizanskih odreda, bez ikakvih tvornica oružja i municija, bez magacina, raznih vojnih rezervi, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvorena je armija od blizu četvrt miliona, a ne u mirnom periodu, već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe koju su ikad vodili narodi Jugoslavije...«[19]

Posebno treba imati na umu da je u vreme početka ustanka u Jugoslaviji, kada je Tito počeo da stvara oružane snage, okupator bio na vrhuncu svoje vojne moći, da je imao moderno organizovane, tehnički odlično opremljene, obučene i brojno velike sopstvene i kvislinške oružane snage.

Izgradnja oružanih snaga NOR-a i revolucije tokom celog rata bila je neposredno u domenu CK KPJ i lično druga Tita. To je osiguravalo stvaranje oružanih snaga na jedinstvenim osnovama i za ceo jugoslovenski prostor, uz istovremeno postojanje i uvažavanje specifičnosti u skladu s potrebama pojedinih delova zemlje. Tito i Partija su od prvog dana zauzeli jasan i čvrst kurs na stvaranje jedinstvenih oružanih snaga, kao zajedničke sile svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Bez toga nije moglo biti ni jedinstvenog NOR-a ni efikasne borbe protiv neprijatelja. Jedinstvenost oružanih snaga nije bila umanjena konstituisanjem jedinica na nacionalnoj i regionalnoj osnovi, niti je to umanjivalo njihovu sposobnost. Takav Titov strategijski kurs je uvećavao njihovu snagu i bolje se moglo manevrisati prema uslovima i potrebama jugoslovenskog ratišta kao jedinstvene celine.

Tito je obogatio vojnu nauku i savremenu vojnu praksu raznovrsnošću oblika organizovanja oružanih snaga, koje se ogledalo u postojanju teritorijalne komponente — partizanski odredi i voj-

[18] *Oružane snage NOP-a* (izdanje u pripremi Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd).

[19] Tito, *Govori i članci*, knj. I, str. 161.

Digitized by Google

nopozadinski organi — i operativnih jedinica sastavljenih od brigada, divizija, korpusa i armija. To nisu bili odvojeni delovi oružanih snaga, već dve vrste jedinica sa specifičnom namenom koje su se međusobno dopunjavale, jedinstveno dejstvovale i predstavljale celinu.

U okviru operativnih jedinica bile su posebno značajne proleterske jedinice, koje su imale klasno-socijalni naglasak. Sastavljene od boraca iz svih krajeva Jugoslavije, izražavale su opštejugoslovenski karakter NOB-a. Bile su nosilac bratstva i jedinstva i borbenog povezivanja svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Stvaranje najvećeg broja jedinica na nacionalnom i regionalnom principu (srpske, hrvatske, slovenske, crnogorske, makedonske, dalmatinske, kosovsko-metohijske, vojvođanske, istarske, krajiške i druge brigade i divizije) imalo je dubok vojni i politički smisao. To je, uz ravnopravnost jezika, ravnomerno uzdizanje kadrova, uz nacionalne komande i nacionalne zastave i simbole, u praksi snažno doprinosilo rešavanju nacionalnog pitanja i stvaralo takve uslove da je na području oružane borbe dobijen bitan kvalitet. Bez obzira na takve principe, brigade i divizije nisu bile vezane samo za teritoriju na kojoj su nastale; najveći broj se borio širom Jugoslavije.

U NOR-u su formirane i jedinice jugoslovenskih narodnosti (mađarske, češke, italijanske, poljske, nemačke, šiptarske, jevrejske) i jedinice ljudi drugih državnosti (italijanske, bugarske, ruske, austrijske, francuske, mađarske), čime je u praksi rešavano pitanje ravnopravnosti naroda i narodnosti i izražavana sva širina i doslednost naše antifašističke borbe.

U okviru oružanih snaga postojale su posebne omladinske čete, bataljoni i brigade (oko 75% boraca NOV i POJ činili su omladinci) i ženske jedinice, obično čete (preko 100.000 žena aktivno se borilo u NOV i POJ) — što je imalo izuzetan značaj u oružanoj borbi i mobilizaciji.

Početni oblik vojne organizacije ustanka bili su partizanski odredi, koji su do formiranja Prve proleterske brigade predstavljali osnovnu organizacijsku formu oružanih snaga. Partizanski odredi su bili najpogodnija forma za razvijanje ustanka, njegovog prerastanja u opštenarodni rat i za stvaranje oružanih snaga iz kojih se razvila Jugoslovenska armija. Drug Tito je lično formulisao zadatke partizanskih odreda, a objavljeni su u Biltenu Glavnog štaba NOPOJ, avgusta 1941: »Partizanski odredi moraju, s puškom u ruci, braniti naselja, gradove i sela od fašističkog zuluma. Oni moraju štititi imovinu naroda od okupatorske pljačke. Oni moraju rušiti sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: železnice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja. Oni moraju svim silama onemogućiti okupatorima da oduzimaju seljacima žito, stoku i ostale namirnice...«[20]

[20] *Zbornik*, tom III, knj. 2, str. 11.

Digitized by Google

Ali u interesu uspešne borbe protiv okupatora nije se moglo ostati na početnim organizacijskim oblicima — partizanskim odredima, koji su imali teritorijalni karakter, već je bilo neophodno potrebno izgraditi operativnu vojsku koja će i po svojim organizacijskim oblicima i po načinu dejstva biti sposobna da pobeđuje neprijatelja, da s njim vodi i frontalnu borbu, da oslobađa sela i gradove, da konačno oslobodi celu zemlju.

Stoga je Tito već u avgustu 1941. predviđao mogućnost stvaranja krupnih vojnih jedinica od više odreda. »Pokazalo se«, piše drug Tito, »da oružani ustanak treba razvijati ne samo u širinu, u masovnost, tj. kvantitativno, već i kvalitativno. Pokazalo se da se moralo preći na stvaranje pravih vojnih jedinica, sposobnih da napuste svoju teritoriju i da ratuju gdje god je potrebno, i gdje im se naredi...«[21] I dalje: »Pokazalo se da mi ne možemo vršiti uspješne operacije većih razmjera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima, već da moramo postepeno, ali odmah, prići stvaranju većih, čisto vojničkih formacija...«[22]

U stvari, radilo se o prevazilaženju prvobitnih oblika teritorijalne vojne organizacije, o stvaranju krupnih operativnih pokretnih jedinica — nukleusa nove oslobodilačke armije.

Formiranjem Prve proleterske brigade, 22. decembra 1941, otpočeo je proces stvaranja operativnih jedinica — vojne organizacije sposobne za vođenje permanentnog oslobodilačkog rata. Naravno, to je bio veoma složen i dug proces, jer se nije radilo o nekoj jednostavnoj reorganizaciji svojstvenoj klasičnim armijama. Stvaranje operativnih jedinica koje ne bi bile vezane za određenu teritoriju, koje bi bile sposobne da ofanzivno deluju na izabranom pravcu, pretpostavljalo je visoku političku svest boraca. Jer te brigade su, kako je to utvrđeno u Statutu proleterskih brigada, »pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da dejstvuju gde god je to potrebno...«

Praksa je brzo pokazala da je brigada oblik vojne organizacije koji je predstavljao prelom u NOR-u, osiguravajući uslove da partizanska borba preraste u opštenarodni rat, čiji je osnovni nosilac revolucionarna armija, a cilj konačno oslobođenje zemlje.

Krajem 1942. godine razvoj oružanih snaga došao je u fazu koja je zahtevala nove oblike vojne organizacije NOR-a. Pod Titovim neposrednim rukovodstvom, 1. novembra 1942. formirane su prve divizije i korpusi — stvorena je NOVJ. O tome drug Tito kaže: »Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kada su za to sazreli svi uvjeti, kada se za to pokazala neophodna potreba, kada su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kada su te brigade i bataljoni bili

[21] Tito, *Govori i članci*, III, str. 383.
[22] Tito, *Vojna djela*, II, str. 233.

Digitized by Google

naoružani gotovo svim vrstama oružja (sem avijacije), kada je postajalo nemoguće rukovoditi na dotadašnji način i svim brigadama, bataljonima i odredima, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera ...«[23]

U organizacijskom pogledu sada su se razvila tri dela i tri vrste vojnih snaga revolucije: operativne snage (brigade, divizije i korpusi), partizanski odredi i vojnopozadinski organi.

Operativne snage su bile osnovna borbena komponenta jugoslovenske revolucije i odlučujući su uticale na krajnji ishod rata. One su bile elemenat vrhovnog komandovanja, osposobljene za ofanzivno delovanje širih razmera, a takvim delovanjem je trebalo ostvariti ciljeve rata i revolucije.

Tokom operacija za oslobođenje Srbije formirane su armijske grupe, a u januaru 1945. i armije. U vojnoj strategiji NOR-a sve je više dominirala strategija uništavanja, što je podrazumevalo prihvatanje i nametanje odlučujućih sudara radi oslobođenja zemlje vlastitim snagama.

Sa formiranjem brigada, divizija i korpusa i stvaranjem NOVJ nisu ukinuti partizanski odredi. Drug Tito tada ukazuje na to da se i dalje »moraju stvarati novi i novi partizanski odredi na oslobođenoj teritoriji i u svim oblastima zemlje«, jer oni »imaju ogromne i časne zadatke, kao što su ih imali i odredi koji su se pretvorili u današnju narodnu vojsku ...«[24]

Vojnopozadinski organi — komande mesta, vojna područja i korpusne vojne oblasti — povezivali su vojnu organizaciju s organima vlasti i društveno-političkim organizacijama. Prve komande mesta pojavile su se u zapadnoj Srbiji 1941. godine, da bi se kasnije razvile po celoj Jugoslaviji.

Sem oružanih snaga, u oslobodilačkoj borbi, u raznovrsnim oblicima borbe i otpora, masovno je učestvovalo stanovništvo, što je narodnooslobodilačkom pokretu osiguravalo izuzetnu vitalnost. To je oružanim formacijama i oružanoj borbi davalo snagu i polet, ulivalo sigurnost i perspektivu. Ocenjujući razmere i značaj učešća naroda u borbi i njegov doprinos ostvarenju ciljeva NOR-a, drug Tito kaže: »Mi smo imali narod koji je davao sve što je imao, koji je dijelio i posljednji zalogaj s borcima na bojištu. Mi smo imali sjajnu omladinu i žene, borce na bojištu i u pozadini, ukoliko se kod nas može govoriti o pozadini. Mi smo imali revolucionarni elan koji nikad nije opadao već je stalno bio u porastu. Mi smo imali neiscrpni rezervoar sve novih i novih boraca iz redova naroda i zbog toga je naša revolucionarna armija brojčano i moralno stalno jačala ...«[25]

---

[23] *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 195.

[24] Isto, str. 196.

[25] Tito, *Desetogodišnjica naše Narodne armije*, Beograd, 1959, str. 213.

Digitized by Google

Titova strategija pobede

Ako bismo iz svega toga u najkraćim crtama izdvojili bitna obeležja te vojne strategije, odnosno strategije oružane borbe, koju je Tito stvorio u NOR-u, neophodno je zaključiti da se ona razvijala u tri etape.

Početna etapa nosi obeležje partizanske vojne organizacije i partizanskog oblika oružane borbe na čitavoj teritoriji, a cilj joj je preotimanje strategijske inicijative.

Druga etapa se odlikuje kombinovanim oblikom vojne organizacije (operativna, teritorijalna i vojnopozadinska komponenta) i kombinovanjem oružane borbe, oblikom ratovanja u kojem se na osoben način prožimaju frontalna i partizanska dejstva, približno istih razmera i jednakog značaja. Prerastanje partizanskog ratovanja u kombinovani oblik oružane borbe došlo je u onoj fazi NOR-a kada se znatnije promenio vojni odnos snaga u korist NOP-a, kada se samo partizanskim oblikom oružane borbe nisu mogli najuspešnije rešavati svi postojeći vojni problemi, kada je bilo potrebno brže menjanje vojno-političke slike jugoslovenskog ratišta da bi se osigurao brz razvoj NOR-a i što pre ostvarili njegovi ciljevi. »Taktika ratovanja naše narodne vojske«, pisao je drug Tito, »mora biti kombinovana sa našom dosadašnjom, partizanskom taktikom . . .«[26]

Kombinovani oblik oružane borbe, uz stalno držanje potpune inicijative, omogućavao je jedinicama NOVJ da ostvaruju duboke operativno-strategijske prodore, da izvode ofanzivna dejstva na pravcima na kojima to neprijatelj nije očekivao, da zadaju krupne udare neprijatelju na saobraćajnicama i u uporištima, da napadaju na bokove i pozadinu njegovih razvijenih operativnih poredaka, da odsecaju, okružuju, a potom, silovitim udarima, i uništavaju čitave neprijateljske grupacije.

Rukovodstvo NOP-a, s Titom na čelu, uspelo je da u razdoblju od pozne jeseni 1941. do sredine 1944. godine ostvari dva krupna strategijska cilja: da osigura stalno povećavanje kvaliteta i brojčani razvoj oružanih snaga i da obezbedi da se intenzivna oružana borba vodi u svim krajevima Jugoslavije.

Strategijskom koncepcijom koja je obuhvatala stvaranje vojne organizacije sposobne da vodi po sadržini oslobodilački i revolucionarni, a po obliku opštenarodni rat, kao i izborom i kombinovanjem oblika oružane borbe koji su NOVJ osiguravali stalnu strategijsku inicijativu i nadmoć na svim područjima ratne veštine, Tito je od kraja 1941. do sredine 1944. godine uspeo da stvori polumilionsku armiju i oblikuje originalnu ratnu veštinu. Ta je vojska, zahvaljujući svojoj organizovanosti, moralno-političkom jedinstvu, svestranosti svog organizovanja i komandovanja, ratnom iskustvu i svom strategijskom rasporedu, bila sposobna da u završnim operacijama za oslobođenje zemlje pređe na na-

[26] *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 196.

Digitized by Google

čin ratovanja u kojem preovlađuje frontalni oblik oružane borbe. Time su bili stvoreni uslovi za preduzimanje operacija od strategijskog značaja čiji se cilj podudarao s političko-revolucionarnim i vojnostrategijskim ratnim ciljem — da se okupator protera iz zemlje ili da se uništi, da se vojno potpuno poraze kvislinzi i kontrarevolucionarne snage.

U trećoj, završnoj etapi su glavne oslobodilačke snage, objedinjene u krupne operativno-strategijske grupacije (armijske grupe i armije), počele primenjivati strategiju odlučujućih sudara, ali se to činilo na onom mestu, u ono vreme i na onaj način koji su njima najviše odgovarali, i oslobodili smo zemlju vlastitim snagama.

U završnoj ofanzivi JA, u proleće 1945, kada je strategijski front išao od Dunava do Jadranskog mora, naše četiri armije preduzele su krupne napadne operacije strategijskog okruženja i uništenja jake neprijateljske grupacije koja se zatekla u zemlji u završnoj etapi rata, uz istovremeno rasecanje i uništavanje neprijateljskog fronta.

Ali bez obzira na to što je u toj etapi NOVJ, odnosno JA bila snažna i relativno dobro naoružana, završne operacije se nisu odlikovale klasičnim frontalnim dejstvima, već je to bila svojevrsna kombinacija frontalnih dejstava i dejstava u neprijateljskoj pozadini. Naime, ni u završnoj etapi NOR-a nije bilo fronta u klasičnom smislu te reči, kao neprekidne linije koja razdvaja zaraćene strane. Mnoge krupne jedinice NOVJ, odnosno JA (17 divizija, 6 korpusa i 1 operativna zona) otvarale su svoje posebne frontove u samom neprijateljskom odbrambenom tkivu i razarale ga iznutra. I to je, svakako, nov kvalitet u ratnoj veštini i Titovoj strategiji pobede.

Titova strategija pobede se u svakoj od navedenih etapa razvijala skladno i jednovremeno u organizovanju oružanih snaga i načinu njihove upotrebe kao dve međusobno povezane i uslovljene funkcije opštenarodnog rata, čija su društveno-politička i vojna sadržina i suština ostale nepromenjene sve vreme rata. Upravo to čini Titovo vojno delo originalnim i autentičnim, a Titov doprinos marksističkoj teoriji o ratu i ratnoj veštini uopšte značajnim, izuzetnim. Otuda su iskustva iz NOR-a i danas, a biće i ubuduće, izvorište koncepcije opštenarodne odbrane.

Narodi i narodnosti Jugoslavije su, pod rukovodstvom druga Tita i KPJ, u narodnooslobodilačkom ratu ostvarili ono što je mnogima u svetu izgledalo nemoguće: uspostavili su novu, revolucionarnu vlast, stvorili sopstvene oružane snage i izvojevali pobedu nad bolje opremljenim i u ljudstvu znatno nadmoćnijim neprijateljem. Tito je nadahnuo narod i usmerio njegovu energiju i inicijativu, pretvorio ih je u materijalnu silu koju ništa nije moglo pobediti, bolje rečeno, koja je morala pobediti.

Digitized by Google

II

Tito — tvorac sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite

U bogatom Titovom revolucionarnom delu organizovanje svenarodnog oslobodilačkog rata, rukovođenje oružanim snagama i koncepcija opštenarodne odbrane zauzimaju jedno od najistaknutijih mesta. Jer Tito je tvorac i inspirator opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. On je istorijska iskustva iz narodnooslobodilačkog rata ugradio u temelje koncepcije opštenarodne odbrane Jugoslavije.

Ponekad se ne razume ili, čak, nastoji poreći postojanje kontinuiteta između narodnooslobodilačkog rata i današnje koncepcije opštenarodne odbrane. Titove reči o revolucionarnom kontinuitetu sadrže nedvosmislen stav kada kaže:

»Neki u inostranstvu pogrešno prikazuju koncepciju naše opštenarodne odbrane kao nešto posve novo. Mi smo, međutim, tu koncepciju formirali i razvili još u našem narodnooslobodilačkom ratu, kada smo pozvali narod u borbu za odbranu svoje nezavisnosti i slobode. U opštenarodnoj borbi protiv agresora, u kojoj su učestvovali svi naši narodi i narodnosti, radnici, seljaci i napredna inteligencija, došli su do punog izražaja visoka svijest, samoinicijativa i samoprijegor naših ljudi od najmlađih do najstarijih.

Naša današnja koncepcija opštenarodne odbrane nije ništa drugo nego dosljedna i odlučna primjena tih velikih iskustava narodnooslobodilačkog rata u našim današnjim uslovima...«[27]

Na osnovama marksističke nauke, iskustava narodnooslobodilačkog rata o vojnoj organizaciji socijalističkog društva, drug Tito je razradio koncepciju opštenarodne odbrane. »Naša je obaveza«, istakao je on u svom govoru u Centru visokih vojnih škola JNA 21. decembra 1976, prilikom promovisanja za prvog doktora vojnih nauka, »da dograđujemo i usavršavamo našu koncepciju opštenarodne odbrane«, naročito »u današnje vrijeme, u vrijeme snažnog razvoja nauke i tehnike i jačanja vojnog faktora u svijetu, kada se fizionomija rata stalno mijenja...«[28]

Jugoslavija se u celom posleratnom vremenu oštro i dosledno suprotstavljala svim pokušajima agresije, pretnji i pritisaka na svoju nezavisnost, samostalni unutrašnji razvoj i nepovredivost teritorijalne celokupnosti. Drug Tito s pravom ističe da se pokazalo nemogućim »manipulisanje Jugoslavijom, njenom teritorijom i slobodom naših naroda«[29]. To je bio rezultat našeg socijalističkog razvitka, nezavisne međunarodne pozicije, politike nesvrstavanja i izgrađenog sistema opštenarodne odbrane.

---

[27] *Govor Josipa Broza Tita*, „Vojno delo", br. 1/70.

[28] Isto, br. 1/77, str. 29.

[29] Tito, Referat na Desetom kongresu SKJ, u: *Deseti kongres SKJ (dokumenti)*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1974, str. 48.

Digitized by Google

Celokupni razvoj prilika u svetu, vojno-politički položaj Jugoslavije, karakteristike savremenog rata i vojne sile — sve to zahteva neprekidno jačanje opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Jer, kako kaže drug Tito u svom referatu na Desetom kongresu SKJ, »mi ne živimo van prostora i vremena, već u surovoj realnosti današnjeg svijeta... Mi moramo biti spremni da svakog odvratimo od agresije, da spremni dočekamo rat, ako do njega dođe. Zato naš sistem opštenarodne odbrane i ima dvostruku ulogu: odvraćanje od agresije i vođenje opštenarodnog odbrambenog rata ako nam bude nametnut...«[30]

Odvraćanje od agresije putem opštenarodne odbrane drug Tito vidi »u unutrašnjoj snazi« jugoslovenskog samoupravnog socijalističkog društva, u sveukupnoj odbrambenoj pripremljenosti društva, u moralno-političkom jedinstvu stanovništva, njegovoj spremnosti i organizovanosti za nepomirljivu borbu u odbrani zemlje, u čvrstom uverenju u mogućnost uspešne odbrane.

Cilj opštenarodnog odbrambenog rata za koji se jugoslovensko društvo priprema, a to je odbrana suvereniteta, teritorijalne celovitosti zemlje i zaštita njenog Ustavom utvrđenog poretka, određen je dugoročnom političkom orijentacijom SFRJ da izgrađuje samoupravne socijalističke odnose sa svim narodima i zemljama, zasnovane na načelima miroljubive aktivne koegzistencije i nesvrstavanja. O tome je na Desetom kongresu SKJ drug Tito nedvosmisleno izjavio: »Mislim da danas više nikog ne treba uvjeravati u to da smo mi dosljedni i uporni borci za mir u svijetu. Savez komunista Jugoslavije je uvijek zastupao gledište da je za razvitak socijalizma i progres čovječanstva neophodan mir. Naši narodi ne žele rat, ali mi nismo ni defetistički pacifisti... Naša nastojanja i cjelokupna aktivnost na međunarodnom i unutrašnjem planu usmjerena je protiv politike sile i rata...«[31] Otuda su opštenarodna odbrana i opštenarodni odbrambeni rat istovremeno i faktor mira i faktor suprotstavljanja sili i ratu.

U Titovoj strategiji borbe za mir među ravnopravnim narodima, za mir koji svakoj zemlji osigurava pravo na slobodu i nezavisnost — opštenarodna odbrana je jedna od najvažnijih poluga. To je zato što izražava rešenost radnih ljudi, naroda i narodnosti Jugoslavije da brane svoje revolucionarne tekovine, da odvrate mogućne agresore. Stoga je jačanje odbrane SFRJ, kojoj Tito poklanja osobitu pažnju i u koju je uložio velik deo svoje revolucionarne energije, ujedno način učvršćivanja bezbednosti zemlje i doprinošenje jačanju mira u svetu.

U svojoj strategiji opštenarodne odbrane Tito računa prevashodno na snage kojima Jugoslavija raspolaže. Oslonac na sopstvene odbrambene sposobnosti zemlje, što je imanentno samoupravnom biću i nesvrstanoj politici socijalističke Jugoslavije, ne znači, razumljivo, izolaciju od spoljnog sveta. Naprotiv, takva politika osigurava veliki ugled i uticaj naše zemlje u svetu i sti-

[30] Isto, str. 49.

[31] Isto.

Digitized by Google

canje prijatelja i saveznika. Ta strategija, razume se, podrazumeva i pomoć — materijalnu, moralnu, političku — svakoj zemlji koja se bori za svoju slobodu. Međutim, iskustvo i iz drugog svetskog rata, a i današnje, uči da je ta pomoć uvek, i po obimu i po brzini kojom se pruža, u srazmeri s odlučnošću naroda da brani vlastitu slobodu i nezavisnost. Bez te odlučnosti takva je pomoć krajnje neizvesna. Uostalom, svedoci smo činjenice da se tzv. vojna savezništva mogu prekonoć raspasti i da zemlje koje samo na njima grade odbranu svoje nezavisnosti mogu zapasti u krajnje opasne okolnosti i rizikovati da nezavisnost olako izgube. Stvarna i pouzdana savezništva počivaju na sopstvenoj snazi i na politici široke, aktivne, ravnopravne međunarodne saradnje i solidarnosti sa svima koji se bore za slobodu i društveni progres.

Oslanjanje na sopstvene mogućnosti je i izraz poverenja u sopstvenu odbranu, u spremnost radnih ljudi zemlje da brane ono što su stekli. To je sastavni i nerazdvojni deo nastojanja da se nacionalna nezavisnost zaštiti na svaki način. To je, razumljivo, u temelju koncepcije opštenarodne odbrane, inspirisane Titovim delom.

Koncepcija opštenarodne odbrane Jugoslavije ima svoje neprikosnoveno trajanje. Njena je suština u tome što su nosioci oslobodilačke borbe, odnosno odbrambene politike i prakse, i osnovna njena snaga i jemstvo uspeha — radni čovek, radnička klasa, svi narodi i narodnosti Jugoslavije. Na osnovi iskustava iz narodnooslobodilačkog rata i na osnovu svega što je postignuto u društvenom razvitku Jugoslavije, u SFRJ je dograđena koncepcija o organizovanju celog društva za odbranu. Odbrana je postala delatnost samoupravnog socijalističkog društva, neotuđivo i neprikosnoveno pravo radnog čoveka i građanina, radnih organizacija, društveno-političkih zajednica i organizacija, državnih organa i svih drugih društvenih institucija i činalaca. Svemu tome je pečat razvoja i organizovanosti dao drug Tito.

Samoupravno socijalističko društvo je odlučujući činilac od kojeg zavise društvena suština i snaga opštenarodne odbrane. U govoru na Ljubljanskom univerzitetu drug Tito je o tome rekao: »Samoupravni socijalistički društveni sistem omogućuje da udruženi proizvođači i građani organizuju odbrambene snage društva kao svoje sopstvene. To je, drugim riječima, podruštvljavanje odbrambenih poslova, angažovanje cjelokupnih odbrambenih snaga i potencijala društva... Mi moramo stalno raditi na usavršavanju sistema naše opštenarodne odbrane... i radi daljeg jačanja i proširivanja samoupravnih prava naših radnih ljudi. Jer nemoguće je zamisliti ostvarivanje samoupravnih prava našeg radnog čovjeka u oblasti ekonomskog, političkog, kulturnog i društvenog života uopšte bez ostvarivanja takvih prava u oblasti odbrane...«[32]

Za Tita je suštinska pretpostavka pobede u ratu svesno i potpuno angažovanje radnih ljudi i sveg naroda.

[32] „Vojno delo", br. 1/70, str. 6.

Digitized by Google

Polazeći od toga da je neprikosnoveno i neotuđivo pravo narodâ Jugoslavije da štite i brane nezavisnost i teritorijalni integritet svoje zemlje, u Ustavu SFRJ se kao subjekti odbrane navode radni ljudi i građani, društveno-političke zajednice, organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice — dakle, isti oni činioci koji su nosioci samoupravnih socijalističkih odnosa u Jugoslaviji. Time je, u stvari, otvoren proces podruštvljavanja, u kojem se nalaze i sva područja društvenog života. Stepen podruštvljavanja odbrane određen je koncepcijom i razvijenošću celokupnih odnosa u društvu, kao što, s druge strane, razvoj samoupravnih odnosa u celini zavisi i od stepena podruštvljenosti odbrane.

U svemu tome mogu se zapaziti neki bitni elementi koncepcije opštenarodne odbrane, koji su različiti po svojoj prirodi, ali su postavljeni u veoma prisan uzajamni odnos. To su: podruštvljavanje odbrambenih poslova, s jedne, i obim angažovanja odbrambenih snaga, s druge strane. Prvi je društveno-političke, a drugi vojne prirode, i u međusobnoj su uzročno-posledičnoj vezi. Tako dolazimo do neposrednog spoja društvenih i vojnih elemenata opštenarodne odbrane kao društvene i vojne koncepcije.

Koncepcija opštenarodne odbrane ima smisla samo ako je ostvaruju ravnopravni, slobodni i jedinstveni narodi. Ona podrazumeva stvarnu slobodu i ravnopravnost narodâ i narodnosti u jugoslovenskom društvu i njihovu revolucionarnu opredeljenost da žive zajedno, opredeljenost koja proističe iz saznanja da je samo jugoslovenska samoupravna socijalistička zajednica nezamenljiv uslov njihove slobode i nezavisnosti.

Zato je logično zaključiti da je podruštvljavanje odbrane Jugoslavije, a to znači i njeno jačanje, u srazmeri s afirmacijom nacija i s učvršćenjem njihovih uzajamnih veza i njihovog jedinstva. Izgrađujući koncepciju na tim osnovama, Tito neprekidno naglašava i značaj jedinstva naroda i narodnosti u Jugoslaviji, i značaj nacionalne afirmacije i ravnopravnosti svakog od njih. U tom prirodnom spoju jedinstva i ravnopravnosti Tito vidi osnovnu snagu jugoslovenskog društva, a u tom sklopu i opštenarodne odbrane.

Koncepcija opštenarodne odbrane Jugoslavije i danas počiva na klasnoj osnovi. Ima, razume se, mnogo činilaca od kojih zavisi snaga odbrane SFRJ, ali je osnovni i odlučujući, kako je to Tito već u ratu isticao, taj što odbrana izražava interes radnog čoveka, radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije. U govoru na Ljubljanskom univerzitetu 1969. godine Tito je naglasio da radnička klasa organizuje opštenarodnu odbranu kao svoju sopstvenu silu i da »u daljem razvoju koncepcije opštenarodne odbrane u centru pažnje mora biti naš radni čovjek i njegovo samoupravno pravo i dužnost da aktivno učestvuje u organizovanju odbrane tekovina naše socijalističke revolucije i samoupravnog socijalističkog društva«.

Titova misao da je radnička klasa vodeća snaga odbrambenog sistema Jugoslavije jedna je od osnovnih odlika koncepcije

Digitized by Google

opštenarodne odbrane SFRJ. Svestan svog klasnog interesa, radni čovek je pouzdan branilac tekovina revolucionarne borbe. On je spreman i na najveća iskušenja i žrtve i odlučan je da istraje i savlada sve teškoće braneći te tekovine.

Socijalističko samoupravljanje je osnova opštenarodne odbrane Jugoslavije, jer ovaploćuje interese radničke klase i izraz je njene istorijske misije. Na toj revolucionarnoj tezi Tito je razradio osnovna načela odbrambene koncepcije Jugoslavije, učinivši ih delom opštih načela društvenog sistema i društvenog razvitka SFRJ.

Opštenarodna odbrana pretpostavlja raznovrsnost borbenih dejstava, pri čemu je oružana borba glavni i odlučujući vid otpora, uključuje i sve druge oblike pružanja otpora agresoru. Organizovati i idejno-politički usmeriti taj otpor može samo Savez komunista; on može osigurati to da odbrana društva postane pravo i obaveza celog društva, i naoružanog i nenaoružanog naroda, dakle, svih radnih ljudi i građana. Bez SKJ bi koncepcija opštenarodne odbrane bila samoobmana, kao što se bez njegove uloge ne mogu zamisliti ni samoupravni socijalistički razvitak, ni nezavisan položaj, niti nesvrstana pozicija SFRJ u svetu. Zato je razumljiva Titova odlučna bitka za jačanje SKJ kao avangarde radničke klase u borbi za socijalističko samoupravljanje. Jak SKJ je činilac koji osigurava izvršenje svih zadataka u jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji. To se tako jasno pokazalo u narodnooslobodilačkom ratu, to je potvrdio i celokupni posleratni razvitak Jugoslavije.

Govoreći o mestu i ulozi Saveza komunista u sistemu opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, drug Tito u svom referatu na Desetom kongresu SKJ kaže: »Savez komunista u cjelini ima trajnu obavezu da dalje unapređuje sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, da čuva njihovo jedinstvo, da se suprotstavlja svim tendencijama koje slabe moralno-političku snagu i borbeno jedinstvo oružanih snaga, da među svim građanima razvija svijest da je odbrana zemlje ne samo njihova ustavna obaveza i pravo nego i pitanje časti i patriotizma svakog pojedinca . . .«[33]

Tom prilikom drug Tito je visoko ocenio borbenu sposobnost naših oružanih snaga rekavši: »Danas sa ponosom možemo konstatovati da su naše oružane snage vrhunski obučene, moralno-politički monolitne, savremeno organizovane, naoružane modernim naoružanjem i opremom koji su gotovo u cjelini proizvedeni u našim fabrikama . . .«[34]

Naše današnje oružane snage nastavljaju kontinuitet NOVJ. Tako, i danas kao i onda, osim operativnih jedinica, imamo partizanske, teritorijalne, diverzantske i druge jedinice, koje su sastavni deo odbrambenog i revolucionarnog fronta svih naših naroda i narodnosti.

[33] Tito, Referat na Desetom kongresu SKJ, cit. izd., str. 51.
[34] Isto, str. 49.

Digitized by Google

Govoreći o mestu i ulozi oružanih snaga u sistemu opštenarodne odbrane, u svom referatu na Desetom kongresu drug Tito kaže: »Jugoslovenska narodna armija je udarni dio naših oružanih snaga. Teritorijalna odbrana je njihov najmasovniji dio, a njene jedinice su organizovane, naoružane, obučene i pripremljene za dejstva na čitavoj teritoriji zemlje... To je oblik najmasovnijeg angažovanja širokih masa u borbi i otporu. Jer, punktovi organizovanog otpora moraju biti svaka fabrika, svako naselje, svaki djelić naše teritorije...«[35]

U sistemu odbrane SFRJ, gde oružane snage predstavljaju okosnicu, svaki čovjek i sve društvene strukture, društveno-političke i radne organizacije i zajednice, jednom rečju, sve ljudske i materijalne snage društva čine odbrambenu silu zemlje. Tu se fizički obim odbrambenih snaga totalizuje, obuhvata mogućnosti do kraja, a uporedo s tim narasta do najveće moguće mere i moralna moć odbrane. Titova spoznaja te zakonitosti opštenarodnog odbrambenog rata u suštini je nastavak i produbljivanje marksističke vojne teorije.

Rezolucija Desetog kongresa SKJ daje značajno mesto jačanju sistema bezbednosti i društvene samozaštite i naglašava »potrebu organizovanog i potpunijeg usmeravanja izgradnje sistema bezbednosti i društvene samozaštite...«[36] Naročiti značaj ima razvijanje društvene samozaštite, u kojoj svi radni ljudi i građani imaju pravo i obavezu da se neposredno angažuju u jačanju svih elemenata bezbednosti zemlje kao svog osnovnog društvenog interesa.

Analizirajući sadašnji vojno-politički trenutak i sumirajući dosadašnje rezultate u izgradnji opštenarodne odbrane Jugoslavije, drug Tito je u završnici svog referata u Centru visokih vojnih škola rekao: »Možemo biti sigurni u svoju budućnost. Iako međunarodni odnosi sadrže mnoge opasnosti, iako budnim okom moramo uvijek osmatrati pojave pritiska i agresivnih prijetnji, kao i razne oblike tzv. specijalnog rata, mi u našim oružanim snagama i opštenarodnoj odbrani u cjelini imamo sigurnu garanciju mira i pouzdano sredstvo za suprotstavljanje svakom nasrtaju na našu slobodu, nezavisnost i teritorijalni integritet. Ali sve to zavisi od nas samih, od naše sposobnosti da čuvamo stabilnost našeg društva, da dalje razvijamo tekovine revolucije i njegujemo ono najdragocjenije što smo postigli u oslobodilačkom ratu — bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije.«[37]

[35] Isto, str. 50.
[36] Isto, str. 270.
[37] „Vojno delo", br. 1/77, str. 32—33.

Digitized by Google

Fabijan Trgo

Izvornost strategije narodnooslobodilačkog rata

Titovo stvaralaštvo bilo je presudan činilac u utvrđivanju i realizaciji koncepcije narodnooslobodilačkog rata, u oblikovanju ratne vještine i organizacije oružanih snaga u svim njegovim etapama, sve do konačnog oslobođenja zemlje vlastitim snagama.

Izvori stvaralačke misli i djela Josipa Broza Tita nalaze se u dubokoj spoznaji životnih interesa radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije u njihovoj društveno-historijskoj uvjetovanosti, u Titovom pronicanju u bit suvremene epohe.

Kao nadahnuti revolucionar, Tito je uvijek bio okrenut životu, praksi kao vrhovnom kriteriju istine. Zato je on, kao vodeća ličnost Partije, i bio u stanju da izrazi svoje autentično shvaćanje revolucije, da se uzdigne iznad dogmatskih šablona Kominterne i da dolaskom na čelo KPJ pokrene proces njenog osamostaljivanja, što će je dovesti do izrastanja u politički subjekat, bez čega Partija ne bi mogla koncipirati realnu političku platformu i programske ciljeve revolucionarne borbe u godinama uoči i za vrijeme drugog svjetskog rata.

Digitized by Google

Na kojoj je osnovi Tito formirao strategijsku koncepciju o pokretanju i vođenju oružane borbe u okupiranoj Jugoslaviji?

Prije svega, podsjetio bih na poznatu činjenicu da je kurs na oružanu borbu u datim historijskim okolnostima logičan nastavak doratne politike i strategije KPJ. U čemu je bio smisao te doratne politike i strategije KPJ?

Za Tita nije bilo dilema oko stava prema fašističkoj agresiji, koju je smatrao najvećom opasnošću za nezavisnost zemlje i za pobjedu socijalističke revolucije. Pod njegovim rukovodstvom KPJ je održala antifašističku orijentaciju i u vrijeme kad je došlo do zaokreta u politici Kominterne. Smatrajući borbu protiv fašizma historijskom nužnošću, Tito je usmjerio Partiju, progresivne snage društva i cio narod na otpor agresoru i obranu zemlje, na odlučnu borbu protiv defetizma, pete kolone i izdaje. Obrana zemlje postala je bitna komponenta partijske politike, nasuprot politici režima — koji se vezao najprije za zemlje zapadnog bloka, zatim za sile osovine, da bi najzad došlo do potpisivanja pristupanja Trojnom paktu. Na osnovu Titovih ocjena, KPJ se na Petoj zemaljskoj konferenciji odlučno opredijelila »da zajedno sa svojim narodom brani nezavisnost«. Međutim, ona je obrani zemlje prišla sa stanovišta povezanosti tog pitanja s unutrašnjim problemima, tj. kao komponenti jugoslavenske revolucije. Partija je ocijenila da Kraljevina Jugoslavija nije sposobna da pruži otpor fašističkim agresorima i zato je istakla da je osnovni uvjet za jačanje obrambenih potencijala zemlje — sprovođenje dubokih društvenih promjena, odnosno rješenje nacionalnih i socijalnih suprotnosti u staroj Jugoslaviji. Razvijajući svestranu aktivnost na takvoj platformi, Partija je izrasla u nacionalnu snagu i odlučujući faktor za određivanje sudbine naroda Jugoslavije, što će biti od presudnog značaja u nastupajućim događajima (agresija i okupacija).

Sagledavajući objektivne revolucionarne procese, njihovu snagu i tendencije i polazeći od naše nacionalne stvarnosti, prvenstveno od stanja u zemlji nastalog poslije aprilskog sloma 1941, od analize uzroka tog sloma i rukovodeći se općim uvjetima koji su se stekli širenjem drugog svjetskog rata — KPJ se, s Titom na čelu, opredijelila za oružanu borbu protiv okupatora, koja će se, sazrijevanjem svih komponenti — razviti u svenarodni oslobodilački rat čiji su ciljevi bili oslobođenje zemlje i osiguranje njezinog društvenog preobražaja, što će postati jedinstven proces. Odlučnost KPJ da nastavi borbu protiv agresora izražena je još u odlukama Centralnog komiteta KPJ od 10. aprila 1941, dok je aprilski rat još bio u toku. Ta odlučnost sadržana je u čvrstom stavu Centralnog komiteta KPJ da će komunisti i radnička klasa »ustrajati do konačne pobjede, u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača«, i u stvaranju Vojnog komiteta, s Titom na čelu. Spajanje funkcije generalnog sekretara Partije s funkcijom predsjednika Vojnog komiteta izražava težište djelovanja Partije u

Digitized by Google

historijskim okolnostima kada je oružana borba postala osnovni oblik djelovanja ne samo za oslobođenje zemlje već i za ostvarenje svog historijskog cilja — socijalističkog društvenog preobražaja.

Iz Titove analize stanja u zemlji nastalog poslije okupacije — spomenimo samo neke tadašnje Titove ocjene: »surovi okupatorski režim«, masovni progoni, »još svirepije nacionalno ugnjetavanje«, »teški tereti nametnuti narodu od osvajača«, »izdajstvo bivših vladajućih krugova«, »razgolićenost zločinačke nacionalne i socijalne politike prošlih režima« i tako dalje. — Bilo je nedvojbeno da on jedinu alternativu za izlazak iz »strašne katastrofe koja je zadesila narode Jugoslavije« vidi u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Tito je ocijenio da nesnosno stanje stvoreno okupacijom djeluje u pravcu »sazrijevanja revolucionarne energije masa u našoj zemlji«, što je povoljan faktor za realizaciju kursa Partije na oružanu borbu. Titova analiza uzroka rasula Kraljevine Jugoslavije (koju je dao u svom izvještaju Kominterni maja 1941) pokazuje da je taj čin rezultat permanentne krize u zemlji i da on označava krah buržoaskog sistema, što je nametalo historijsku smjenu vodećih društveno-političkih snaga. Narodi Jugoslavije, kaže Tito, izgubili su »svako povjerenje u bivše vođe buržoaskih partija«, a KPJ je u narodu stekla velike simpatije zbog svoje politike u cjelini, a posebno zbog realnog predviđanja razvoja događaja. Komunistička partija Jugoslavije nije priznala okupaciju i komadanje zemlje; ona je bila jedina politička snaga koja je poslije aprilskog sloma obuhvatila sve krajeve zemlje.

Za uspeh narodnooslobodilačkog rata od bitnog je značenja bilo postavljanje takve političke platforme oslobodilačke borbe koja će omogućiti najširu mobilizaciju ljudskih i materijalnih snaga zemlje. Političku platformu Tito je izložio na Majskom savjetovanju KPJ 1941. u Zagrebu, istakavši da je borba protiv okupatora stvar najširih narodnih slojeva i svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Time je izrazio svoje poglede na društveno-političku sadržinu borbe protiv okupatora i njegovih suradnika. To je, praktički, značilo stvaranje jedinstvenog fronta borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, što je izražavalo Titovo shvaćanje da vojni faktor u predstojećem oslobodilačkom ratu treba da postane cio narod.

Društveno-politička uvjetovanost bila je bitan činilac u oblikovanju političke platforme NOR-a. U njezinoj razradi moralo se poći do činjenice da je »povijest Jugoslavije do 1941. godine, u stvari, povijest jedne stalne nacionalne, političke i ekonomske krize«. Zbog toga je, razrađujući koncepcije narodnooslobodilačke borbe na spomenutom Majskom savjetovanju, Tito postavio kao osnovu da borba protiv okupatora mora, ujedno, biti i borba za potpuno »nacionalno i socijalno oslobođenje«. Time je izražena sinteza oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva u oslobodilačkoj borbi. Partija je, u svom djelovanju na političkoj pripremi ustanka, polazila od ocjene da će ukazivanje na mogućnosti

Digitized by Google

i putove rješavanja nagomilanih protivrječnosti jugoslavenskog društva biti presudan mobilizatorski faktor u NOR-u. I zato je Centralni komitet KPJ u aprilskom proglasu 1941, i kasnijim proglasima, kojima je pozivao sve narode na borbu protiv okupatora, otvarao jasnu perspektivu nove jugoslavenske zajednice koja se mogla temeljiti samo na novim socijalnim i ravnopravnim nacionalnim odnosima. A, kako je isticao Tito, »borba protiv okupatora mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije«. To je pretpostavljalo proklamiranje ravnopravnosti i slobodnog razvitka svakog jugoslavenskog naroda. U tom sklopu, posebno treba istaći duboki smisao Titove politike bratstva i jedinstva, kojom on sintetizira zajedničke i posebne interese svih naroda Jugoslavije.

Da bi široke mase prihvatile narodnooslobodilački pokret i u njemu učestvovale, on je morao u svom programu sadržavati rješenja osnovnih socijalnih problema društva. Dakle, pokretanjem ustanka moralo se jasno staviti do znanja svima da nema povratka na staro, odnosno da ne može biti obnove starog društveno-političkog sistema. Sve ovo izražava Titov prilaz narodnooslobodilačkom ratu kao složenoj društvenoj pojavi na koju su djelovale sve protivrječnosti jugoslavenskog društva, a što je bio bitan činilac u oblikovanju strategije oslobodilačkog rata i revolucije.

Da bismo što reljefnije sagledali punu životvornost Titove koncepcije oslobodilačke borbe, moramo imati u vidu da je ona po svom karakteru bila sasvim drugačija od one koncepcije za borbu porobljenih naroda koju je, poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez, svojom direktivom komunističkim partijama Evrope proklamirala Kominterna, ističući da je »u sadašnjoj etapi u pitanju oslobođenje od fašističkog porobljavanja a ne socijalistička revolucija«. Takvim direktivnim stavom, kojim se potiskuju socijalno-politički zahtjevi masa i odlažu za takozvanu drugu etapu, Kominterna je objektivno onemogućavala prirodno spajanje oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva borbe porobljenih naroda. Drugim riječima, ona je zahtijevala da se borbom protiv okupatora »ne dira u stari poredak«. Kao što je poznato, na toj su osnovi Staljin i Kominterna predlagali i rukovodstvu NOP-a njegovo objedinjavanje s četničkim pokretom Draže Mihailovića.

Tito, razumije se, nije prihvatio ograničavanje ciljeva NOB-a koje je nametala Kominterna, jer bi to značilo svođenje oslobodilačkog rata na razinu ostalih pokreta otpora u Evropi (na Zapadu i Istoku), koji upravo zbog svoje koncepcije nisu mogli poprimiti razmjere i karakter općenarodnog oslobodilačkog rata i dovesti do oslobođenja vlastitim snagama i do radikalnih društvenih promjena.

Sve ovo izražava Titovo duboko poimanje historijskih uvjeta za organiziranje i vođenje oružane oslobodilačke borbe, uočavanje njenih pokretačkih snaga, na čemu je zasnovano i njegovo izvorno koncipiranje strategije oslobodilačkog rata. »Morali smo«, piše

Digitized by Google

Tito, »u narodnooslobodilačkom ratu činiti ono što je sa stanovišta klasnih vojnih doktrina bilo potpuno neshvatljivo.«

Oblik ratovanja u početnoj etapi NOR-a

Opredjeljujući se za oružanu borbu, trebalo je utvrditi polaznu osnovu u oblasti vojne strategije, odrediti pravac razvoja oslobodilačkog rata i oblike njegovog vođenja.

Ocjenjujući sve odlučujuće faktore, Tito se opredijelio za partizanski rat kao najpogodniji oblik oružane borbe u datim uvjetima, u ljeto 1941. Na to su upućivali povijesno iskustvo potlačenih naroda i vojna misao. U stvari, teško bi bilo tada i pomišljati na druge oblike vođenja oružane borbe. Međutim, u povijesnom iskustvu i u vojnoj teoriji nisu se mogla naći odgovarajuća rješenja za jugoslavenske prilike. Jer, poznato je da se partizanski rat javlja kao pogodan oblik otpora jačem osvajaču, kao pomoćni oblik borbe na okupiranom teritoriju, kao »mali rat« sa ograničenim ciljevima. Međutim, u našem, jugoslavenskom slučaju primjenom partizanskog načina borbe trebalo je pokrenuti narod na opći ustanak i stvoriti uvjete da ustanak izraste u općenarodni rat, rat do pobjede. A u vojnoj historiji takvih primjera do tada nije bilo. I upravo to razgaranje ustanka u obliku partizanskog rata i, u daljnjem procesu borbe, njegovo izrastanje u općenarodni i revolucionarni rat, i to u vrijeme kad je protivnik bio brojno i tehnički ogromno nadmoćniji, predstavlja ono novo što je u vojnu nauku unio oslobodilački rat naroda Jugoslavije, čiji je strateg bio Tito, koji rješenja nije tražio u dogmatsko-doktrinerskom pristupu i shemama o revoluciji, već u živoj stvarnosti, u složenim — jugoslavenskim uvjetima.

Titova koncepcija ratovanja pretpostavljala je odbacivanje onih tumačenja i tendencija koje su karakterizirale partizanski rat kao izraz nemoći pred tehnički i brojčano nadmoćnijim neprijateljem. Težište je, znači, bilo na tome da se razvijaju oni činioci oružane borbe koji ofanzivni duh, ustanički karakter, gerilu, uzdižu na nivo općenarodnog ustanka, koji će u daljnjem procesu postepeno izrasti u trajan svenarodni oslobodilački rat.

Koncepciju razvijanja općeg narodnog ustanka u obliku partizanskog rata Tito je, u svojstvu vrhovnog komandanta Glavnog štaba NOPOJ-a, razradio u prvom broju »Biltena« od 10. avgusta 1941, u uputstvu pod nazivom »Zadatak narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda«. Izloživši borbene zadatke odreda, Tito je istakao da oni »moraju neumorno razvijati otpor naroda dižući narodne ustanke« i »stati na čelo tih ustanaka kao borbeno jezgro«. Prema tome, oblik oružane borbe nije mogao biti »juriš« na osnovne pozicije okupatora ili urotički »udar u odsudnom trenutku«. Tito se opredijelio za oblik borbe kojim se jedino i moglo ostvariti njegovo osnovno strategijsko načelo oslobodilačkog rata: »stalan kurs na neprekidnu oružanu borbu i jačanje oružane sile« da bi se mogao voditi permanentan rat, bez kojeg se ne bi mogli

Digitized by Google

ostvariti postavljeni oslobodilački i revolucionarni ciljevi. U stvari, Tito je »urotičkom shvaćanju ustanka« suprotstavio »shvaćanje ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata«.

Tako postavljenom koncepcijom oružane borbe, tj. razvijanjem općeg narodnog ustanka u obliku partizanskog rata, zatim postepenim prerastanjem ustanka u općenarodni rat — glavno poprište borbe postalo je široko prostranstvo teritorija, selo, što je zahtijevalo preorijentaciju i prilagođavanje rada Partije tim novim uvjetima. Tito je odlučno zahtijevao upućivanje komunista iz gradskih centara u partizanske odrede kako bi u njima, pored ostalog, KPJ osigurala rukovodeću ulogu. Koliko je to Tito duboko spoznao, govori i sama činjenica da je on, sa Glavnim štabom NOPOJ-a i Centralnim komitetom KPJ, u septembru 1941. prešao na oslobođeni teritorij zapadne Srbije, tj. na poprište borbe. Obrazlažući ovo pomjeranje težišta djelovanja revolucionarnih snaga iz gradskih centara u 1941, Tito je rekao: »Sreća je što smo se mi odmah iz početka orijentisali na slanje ljudi van... Seljaštvo provincija (u smislu velikog vangradskog prostora — prim. F.T.) to je bila naša linija. To je bio onaj elemenat koji može da nosi dugotrajnu borbu na svojim leđima«.

Strategijsko je pitanje bilo kada otpočeti opći narodni ustanak da bi ga narodne mase zaista i prihvatile. Odluka se morala zasnivati na procjeni niza faktora, vanjskih i unutrašnjih. Historija je potvrdila da je Titov izbor trenutka za dizanje ustanka bio baziran na dubokoj spoznaji stanja u zemlji, na antiokupatorskom raspoloženju naroda i realnoj procjeni međunarodnih uvjeta koji su omogućavali uspjeh ustanka.

Najvažnija komponenta Titove strategije NOR-a bila je oslonac na vlastite snage. Ocjenjujući da će Crvena armija biti glavni nosilac borbe protiv fašističkih sila, čime se stvaraju povoljni međunarodni uvjeti za oslobodilačku borbu porobljenih naroda Evrope, Tito je kategorički odbacio koncepciju da ne treba dizati opći ustanak, već borbu protiv okupatora voditi na razini diverzija i sabotaža, ili gerilskih grupa i komitskih družina, kako bi se time samo pomogao ratni napor SSSR-a, jer će ionako »Crvena armija donijeti vlast na tanjiru«. Nasuprot takvoj koncepciji, Centralni komitet KPJ je već u julskom pozivu na ustanak istako: »Narodi Jugoslavije, znajte da vaše oslobođenje može i mora biti izvojevano vašim sopstvenim snagama«. Ta Titova koncepcija vođenja oružane oslobodilačke borbe praktički je značila otvaranje jugoslavenskog ratišta u okviru općih napora u borbi protiv sila osovine, na kome će se — kako je Tito pisao 1941. godine — voditi borba »paralelno« sa borbom na drugim ratištima. Smisao i cilj NOB-a Tito je najsnažnije izrazio u »Biltenu« Glavnog štaba NOPOJ-a od 19. avgusta 1941. riječima: »A ko će nama donijeti slobodu ako se mi sami nećemo boriti«? To je bila jasna Titova koncepcija razvoja NOP-a kao samostalnog faktora u okviru općih napora zemalja antihitlerovske koalicije za slamanje fašizma. Time je odbačeno svođenje naše oružane borbe na pomaganje takozvanim glavnim frontovima, u očekivanju oslobođenja od velikih sila.

Digitized by Google

U tome i jeste suštinska razlika između NOB-a naroda Jugoslavije i pokreta otpora porobljenih zemalja Evrope.*

Glavni faktor u ostvarivanju ciljeva oslobodilačkog pokreta bila je oružana sila, koju je Tito smatrao osnovnom polugom »pomoću koje se rješava zadatak nacionalnog oslobođenja i svi drugi ciljevi Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije«. On je na partizanske odrede i NOV gledao kao na instrument narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Kao vrhovni komandant, Tito je, u organiziranju te oružane sile i njenom razvoju i oblikovanju njene ratne vještine, uvijek pronalazio one oblike organizacije i metode dejstvovanja koje, u određenim etapama, pružaju najveće mogućnosti za vođenje permanentnog rata. Partizanski odredi su bili početan oblik vojne organizacije. Međutim, Tito je, u suglasnosti sa stupnjem razvitka NOB-a, otvarao perspektivu organizacionog razvitka oslobodilačke armije, koja će postepeno izrasti u odlučujuću silu na jugoslavenskom ratištu.

Stupanj razvitka oružane borbe u prvim mjesecima i stečena iskustva u raznim krajevima zemlje nametali su potrebu da se sumiraju rezultati, uoče slabosti, analizira prijeđeni put u cjelini, posebno u razvitku partizanske vojske. Zato je krajem septembra 1941, pod Titovim rukovodstvom, održano Savjetovanje u Stolicama, čije su odluke bile od izuzetnog značaja za dalji razvoj i jačanje vojske, s jedinstvenom i čvrstom vojnom formacijom. Sve vojne jedinice su bile — kako je Tito pisao septembra 1941 — »pod centralnim rukovodstvom Vrhovnog štaba i CK KPJ, koji postepeno te raštrkane partizanske odrede pretvaraju u jednu oslobodilačku armiju«. Stvaranje glavnih štabova je imalo, također, krupan politički značaj i već tada bilo svojevrstan oblik nacionalne afirmacije i rješavanja nacionalnog pitanja u nas.

Na osnovu izloženih načela Titove strategije, u ustaničkoj 1941. godini pokrenuta je oružana borba širom Jugoslavije. Ona je imala karakter jedinstvenog pokreta, iako su u njoj došle do punog izražaja i sve specifičnosti koje su bile rezultat, prije svega, objektivnih okolnosti, odnosno koje su proizlazile iz političkih, društveno-ekonomskih, historijskih i drugih osobina svake zemlje, pokrajina, kraja. U jesen 1941. partizanski su odredi djelovali širom jugoslavenskog teritorija ispresijecanog slobodnim teritorijima, koji su postali baze za vođenje rata i koji su sa novom, narodnom vlašću, političkim i vojnim organizacijama poprimili karakter novog državnog i društvenog uređenja.

---

* Poređenja radi, iznosimo stav BRP/k/ o oružanoj borbi u uvjetima drugog svjetskog rata. Obrazlažući svoj stav o neprihvatanju podizanja oružanog ustanka, Centralni komitet BRK/k/ u pismu Centralnom komitetu KPJ septembra 1941. piše da „oružani ustanak i u najbližem periodu ne bi mogao da bude masovan, bio bi tako ugušen od organizovanih snaga još netaknutog policijskog i vojnog aparata bugarske države, a još lakše uz sadejstvo, prisutno u Bugarskoj, njemačke vojne sile. Prema tome, takav jedan *ustanak ne bi bio u stanju da pruži neku efikasnu pomoć borbi Crvene armije*" (*kurziv* — F. T.).

Digitized by Google

Izrastanje ustanka u općenarodni rat

Put do realiziranja koncepcije o prerastanju partizanske borbe u svenarodni rat bio je dugotrajan i težak. Iskustva iz tih oružanih borbi pokazala su da partizanski odredi, u stvari teritorijalne jedinice, ne mogu parirati okupatorskim ofanzivama, da su nedorasle za vođenje permanentnog rata. To su posebno potvrdila iskustva iz borbi u Srbiji u ljeto i jesen 1941. Ocjenjujući tadašnju situaciju u Srbiji, Tito je u jednom svom osvrtu rekao da se pokazalo »da mi ne možemo izvesti uspješne operacije većih razmjera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima«; pokazalo se, kao što je Tito rekao u jednoj drugoj prilici, »da se mora preći na stvaranje pravih vojnih jedinica, sposobnih da napuste svoju teritoriju i da ratuju gdje je potrebno i gdje god im se naredi«.

Stičući u praksi iskustva koja su isključivala mogućnost zadržavanja partizanske akcije na nivou »gerile«, Tito je iznalazio organizacione oblike oružane sile i oblikovao njenu ratnu vještinu koja je mogla ustanak razvijati u svenarodni rat.

Stvaranje brigada, pokretnih operatvinih jedinica, »jezgra buduće armije«, predstavljalo je oblik vojne organizacije koji je osiguravao postepeno prerastanje oružanih snaga u oslobodilačku armiju koja će, u okviru općih napora antihitlerovske koalicije, moći ostvariti svoj konačni cilj — oslobođenje zemlje.

Međutim, ne samo organizacijom oružane sile već i načinom njenog ratovanja trebalo je osigurati da ustanak poprimi karakter trajnog, ofanzivnog rata. I u tome su bila veoma značajna Titova iskustva iz Srbije, iz ustanka u Crnoj Gori i drugdje. Ona su upozoravala da treba izbjegavati frontalne borbe, čak i po cijenu napuštanja slobodnih teritorija. Jer, Titu je bilo jasno da bi za pokret u cjelini — u početnom periodu rata — posljedice bile znatno teže u slučaju prihvatanja uporne obrane slobodnih teritorija. Insistirajući na ofanzivnim borbenim dejstvima, koja su se stvaranjem brigada mogla prenositi na izabrani pravac, Tito je istakao poznato načelo: »Svaki naš gubitak nekog teritorija mora u isto vrijeme značiti dobitak novog, još većeg i važnijeg teritorija.«

Na osnovu iskustva u vođenju oružane borbe tokom 1942. godine, sve više je kod Tita sazrijevala koncepcija o daljnjoj izgradnji oružanih snaga i usmeravanju oslobodilačkog rata. Praksa je potvrdila valjanost orijentacije na neprekidnu ofanzivu, osobito operativnih pokretnih formacija kakve su bile brigade, koje su, za razliku od partizanskih odreda, bile »odlijepljene« od teritorija i izvodile manevarska djestva, što im je omogućilo održavanje borbene inicijative, stvaranje i proširivanje slobodnih teritorija i efikasnu borbu protiv okupatora i kvislinga. U tome poseban značaj ima Titova odluka donijeta sredinom 1942. o izboru strategijskog težišta, odnosno usmjeravanju grupe proleterskih i udarnih brigada ka zapadnoj Bosni, što je poprimilo karakter višemjesečne ofanzive ovih brigada i omogućilo stvaranje velikog slobodnog teritorija — »Titove države« — na kojem je održana

Digitized by Google

i Osnivačka skupština AVNOJ-a (u Bihaću) i odakle je Tito rukovodio NOR-om.

U slijedećoj etapi NOR-a u 1943 (između Prvog i drugog zasjedine, »kad je oslobođen veći dio naše teritorije pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera«, formira Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, u čijem se sastavu nalaze divizije i korpusi. Formiranjem krupnih jedinica — divizija i korpusa — ostvarena je Titova vizija o razvoju oslobodilačke armije. Nastanak NOV-a predstavlja najsnažniji izraz ostvarenja strategijskih ciljeva NOP-a, koji je bitno djelovao na jačanje uloge jugoslavenskog ratišta u općim naporima snaga antihitlerovske koalicije. Spomenimo samo da je ono za fašističku Italiju bilo tada najveće ratište: na njemu je bilo angažirano 22,5 talijanske divizije. Takvim izrastanjem oružanih snaga NOP-a bilo je moguće povezati bitku za definitivan prijelom vojno-političke situacije u Jugoslaviji. U suštini, stvaranje NOV-a označavalo je početak bitke za strategijsku prekretnicu na jugoslavenskom ratištu. Tito je ocijenio stvaranje NOV-a kao »najveći uspjeh ustanka u zemljama Jugoslavije«. S takvom oružanom silom kao što je bila NOVJ Vrhovni komandant je mogao primijeniti kvalitativno nove strategijske postupke. Jedan od njih je stvaranje široke osnovice u zapadnoj i centralnoj Bosni i srednjoj Dalmaciji sa koje je trebalo osigurati povoljne uvjete za prodor u istočnu Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru, razbiti tamo kolaboracionističke snage i stvoriti uporišta NOP-a, a zatim prenijeti dejstva dalje u Srbiju i Makedoniju. U međuvremenu, upravo zbog krupnijih promjena u procjeni značaja jugoslavenskog ratišta od strane njemačke Vrhovne komande, poduzete su takozvane zimske operacije (20. januar 1943) protiv »Titove države«.

U slijedećoj etapi NOR-a u 1943 (između Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a) ostvarena je strategijska prekretnica na jugoslavenskom ratištu. Oslobodilački pokret je izrastao u snažnu organiziranu političku i vojnu snagu koja je, uporedo sa prelaskom strategijske inicijative u ruke sila antihitlerovske koalicije, otvarala jasnu i sigurnu perspektivu pobjede. U prvoj polovici te godine odigrale su se dvije najdramatičnije bitke u jugoslavenskom oslobodilačkom ratu: na Neretvi i na Sutjesci. U tim bitkama, pod neposrednim Titovim rukovodstvom, Narodnooslobodilačka vojska je izdržala najveća iskušenja i potvrdila vrijednost svoje organizacije i ratne vještine i, iznad svega, visoku političku svijest i borbeni moral. Da bi se izborila za prekretnicu na jugoslavenskom ratištu, NOVJ je morala prihvatiti te odsudne bitke. Nov kvalitet u njenoj strategiji bio je taj što ona više nije prihvatala koncepciju uzmicanja pred neprijateljskim ofanzivama, jer ju je to moglo dovesti u podređen položaj. Ovakvim postupkom, to jest primanjem odsudnih bitaka, NOVJ, koja je u 1943. brojala 300.000 boraca, izborila se za značajnog činioca antihitlerovske koalicije na balkanskom prostoru, ravnopravnog partnera savezničkim armijama.

Digitized by Google

U toj su etapi divizije i korpusi i operativne zone NOVJ-a, rasprostranjeni na čitavom jugoslavenskom teritoriju, ostvarivali krupne strategijske zadatke i stvarali uvjete za konačan prijelom situacije u korist NOP-a u okviru cijele zemlje (razoružanje desetak talijanskih divizija, oslobođenje obale i otoka, uspostavljanje neposrednog kontakta sa saveznicima u Italiji itd.). Valja posebno istaknuti izrastaje Mornarice NOVJ-a u ovoj etapi. Ona je postala važan činilac NOR-a u cjelini, posebno u bici za Jadran. No, u cjelini gledano, razvojem NOVJ-a i njenim djelovanjem u 1943. godini, jugoslavensko ratište je izmijenilo svoju fizionomiju dobivši nove dimenzije, tako da su sa njim ozbiljno računali i saveznici i neprijatelji. Njemačka Vrhovna komanda odustala je od operacija okruživanja. Njene trupe nigdje više nisu uspijevale da nanesu ozbiljnije udarce jedinicama NOVJ-a ili da ih prisile da napuste svoj teritorij. Sveukupan tok i rezultati operacija koje su se odvijale u drugoj polovici 1943. i početkom 1944. potvrdili su da je na jugoslavenskom ratištu izvršen definitivan prijelom situacije u korist NOP-a. Zračni desant na Drvar (25. maj 1944), sjedište Vrhovnog štaba i NKOJ, s kombiniranim prodorima motoriziranih jedinica prema gradu, nije uspio, niti je utjecao na stečene vojne i političke pozicije NOP-a.

Završne operacije

To je bila posljednja etapa oslobodilačkog rata. U njoj je trebalo primijeniti strategiju koja vodi konačnim rješenjima.

Sredinom 1944, kada je drugi svjetski rat ulazio u završnu etapu, oružane snage NOP-a Jugoslavije već su bile izvojevale strategijsku prevlast na jugoslavenskom ratištu i bile u stanju da, u okviru općeg toka drugog svjetskog rata, slome njemačku obranu na svom ratištu. Približavanjem Crvene armije Balkanu i dejstvima savezničkih snaga u Italiji, ono više neće biti izolirano od drugih ratišta. No, u daljem vođenju rata Tito će, kao vrhovni komandant, sve više morati usklađivati operacije NOV-a sa operacijama savezničkih armija, i to ne samo zbog strategijsko-operativnih razloga, već, prije svega, radi osiguranja tekovina revolucije i međunarodnog priznanja nove Jugoslavije. Tako je, u završnoj etapi NOR-a, najsnažnije došla do izražaja međuzavisnost vojne i političke strategije. Od uspjeha ili neuspjeha završnih operacija NOVJ-a ovisit će i realizacija političkih ciljeva NOB-a.

Oslobođenje zemlje vlastitim snagama Tito je smatrao presudnim činiocem u osiguranju tekovina NOB-a, koje su sadržavale osnove socijalističkog preobražaja. To je, praktički, značilo da je oslobođenje zemlje vlastitim snagama najbolja, bolje reći — jedina garancija za osiguranje istinske nezavisnosti i samostalnog rješavanja društveno-političkih odnosa u novoj Jugoslaviji. To je, u stvari, predstavljalo eliminiranje pokušaja bilo kakvog utjecaja izvana na društveno uređenje zemlje.

Digitized by Google

Podsjetimo se Titovog upozorenja glavnim štabovima Srbije, Makedonije, Crne Gore i Hrvatske od 30. septembra 1943, koje je uslijedilo zbog pokušaja zapadnih saveznika da se miješaju u unutrašnje stvari Jugoslavije: »Sa izbjegličkom vladom u Londonu i njenim pristalicama u zemlji imaćemo još mnogo muka. Zbog toga moramo izgraditi jaku narodnu vojsku, koja će biti u stanju da se suprotstavi svakome ko bi pokušao da služi tuđina i da se popne na grbaču naroda. Samo ako budemo imali jaku narodnu vojsku, narod može biti siguran da će se ispuniti njegove težnje.«

U nizu uzastopnih operacija kojima je neposredno rukovodio Tito, u drugoj polovici 1944. godine NOVJ je otpočela završne operacije za oslobođenje zemlje. Tito ih je tako usmjeravao i vodio da je to odražavalo njegovo duboko shvaćanje sudbonosnog trenutka za jugoslavenske narode. Spomenimo samo ogroman značaj originalnih borbenih postupaka uspješno izvedenih u bici za Srbiju. Zatim oslobođenje Dalmacije, čime je NOP učvrstio svoje pozicije na jadranskoj obali itd.

Do kraja 1944, poslije uspješno izvedene prve etape završnih operacija, konačno su oslobođeni Srbija, Makedonija, Crna Gora, Dalmacija i veliki dio Bosne i Hercegovine; NOV je preuzela svoj dio fronta — od Drave do Jadranskog mora — koji se slio u neprekidni savezнički front kojim je bila okružena hitlerovska Njemačka.

Nakon oslobođenja istočnih i dijelom središnjih oblasti zemlje, stvoreni su uvjeti za izvođenje posljednje ofanzive oružanih snaga NOP-a, uoči koje će se formirati krupne strategijske jedinice — armije. Međutim, iako su se stvorili uvjeti za frontalni vid ratovanja, Tito će se i u tom periodu koristiti onim odlikama ratne vještine NOR-a koje su došle do izražaja u dotadašnjem njegovom razvoju; tu, prije svega, mislimo na manevar. Zato će on u posljednjoj ofanzivi primijeniti originalno strategijsko rješenje: kombinacijom dejstava snaga sa linije fronta (četiri armije) sa onima u dubokoj pozadini neprijatelja (u Sloveniji, Hrvatskoj i dijelom u Bosni — sedam korpusa), u proljeće 1945. Jugoslavenska armija će razbiti i zarobiti preostali dio njemačke armije na Balkanu i sa područja Istre, Trsta i Slovenskog primorja, zajedno sa ostacima kvislinških i kontrarevolucionarnih formacija. U tom ciklusu operacija poseban značaj ima uspješno izvedena tršćanska operacija, čiji je ishod bitno utjecao na prisajedinjenje Iste i Slovenskog primorja Hrvatskoj i Sloveniji, odnosno Jugoslaviji.

Partizanski rat, koji je 1941. godine organizirala KPJ sa Titom na čelu i koji je po svojoj suštini imao revolucionarni karakter, prerastao je u općenarodni oslobodilački rat koji prevazilazi do tada važeće teorije o oblicima i mogućnostima partizanskog ratovanja, o ratnoj vještini uopće. To je prerastanje bilo suštinsko pitanje NOR-a u cjelini, jer bi bez toga ostao na razini pokreta otpora. U tom slučaju ne bi se mogli ostvariti radikalni oslobodilački i revolucionarni ciljevi, to jest osloboditi zemlja vlastitim snagama i osigurati njen socijalistički preobražaj. U ratnoj praksi je potvrđena mogućnost stvaranja snažne armije i vo-

Digitized by Google

đenje oružane borbe u uvjetima okupacije zemlje od strane brojčano jačih i tehnički opremljenijih armija. Takvo razvijanje i vođenje općenarodnog rata uzdiže Josipa Broza Tita među najveće vojskovođe drugog svjetskog rata. On je svojim teorijskim stvaralaštvom i praktičkim djelovanjem obogatio vojnu misao i ratna iskustva novim saznanjima. Titovo vojno djelo je eklatantan primjer snažnog prožimanja ideja i životne prakse, oživotvorenje misli klasika marksizma u revolucionarnoj djelatnosti KPJ; ono prevazilazi vremenske koordinate u kojima je nastalo i, po svom karakteru i misaonom sadržaju, ulazi u riznicu suvremene marksističke misli o oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima. Titova misao, po svojoj djelotvornosti, širini i dubini procesa koje je pokrenula i pokreće, uzdiže se do historijskog totaliteta.

Iskustva niza oslobodilačkih i revolucionarnih ratova vođenih nakon drugog svjetskog rata (Alžir, Vijetnam, Kampučija) potvrdila su univerzalnu vrijednost Titove strategije oslobodilačkog rata.

Digitized by Google

Radoslav Ratković

Jedinstvo revolucionarne prakse i teorije u Titovom delu

Revolucionarna zbivanja u Jugoslaviji, od oružane borbe do savremenosti, pružaju veoma snažnu potvrdu osnovanosti marksističkog stanovišta o bitnoj povezanosti revolucionarne prakse i revolucionarne teorije. Činjenice istorijskog kretanja pokazuju kako su se revolucionarna misao i praktična akcija uzajamno uslovljavale i podsticale u razvitku, kako se ideja pretvarala u materijalnu snagu i stvarnost društvenih odnosa i kako je ta nova izvojevana društvena stvarnost postajala oslonac za dalje razvijanje napredne misli.

Takođe taj razvitak je istakao nezamenljivu ulogu organizovane avangarde radničke klase, kao svojevrsnog posrednika u procesu uzajamnog prožimanja revolucionarne misli i stvarnosti društvenog kretanja.

Kada u ovoj godini obeležavamo četiri decenije od dolaska Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije i sa tim događajem neodvojivo povezano njeno osposobljavanje za uspješno ostvarivanje uloge revolucionarne socijalističke avangarde, kada se osvrćemo na rezultate od tada pređenog puta, važno je da u tom kontekstu sagledamo i dimenziju revolucionarne teorij-

Digitized by Google

ske misli. Jer, kao što je Titovo delo neraskidivo povezano s revolucionarnim kretanjem našeg društva, tako je s njim neodvojivo povezan i razvoj teorijske misli svesnih socijalističkih snaga koje su to kretanje predvodile i usmeravale.

Razumljivo je da će u okviru ovog napisa biti moguće samo uopšteno i fragmentarno naznačiti neke momente koji izražavaju jedinstvo prakse i teorije u Titovom revolucionarnom delu.

I

Titov dolazak na čelo Komunističke partije Jugoslavije pre četiri decenije obeležen je ne samo njenim organizacionim sređivanjem i razvijanjem njene akcione sposobnosti. Zajedno s tim, kao bitni sastavni deo toga procesa unutrašnjeg snaženja Partije i njenog osposobljavanja za ulogu stvarnog predvodnika radničke klase i radnih masa grada i sela u borbi za njihove tekuće, kao i za njihove dugoročne interese, ostvarivao se i idejni preobražaj, nastupao je — kako su to mnogi rekli — »novi duh« u Partiji.

Polazeći od marksističko-lenjinističkog stanovišta da je bitno svojstvo avangardne proleterske partije njeno idejno-teorijsko prednjačenje, Tito je u svojoj borbi za osposobljavanje KPJ za ulogu revolucionarne avangarde toj idejno-teorijskoj dimenziji njene strukture i delovanja poklanjao izuzetnu pažnju.

U nastojanju da marksističku teoriju učini sastavnim delom bića Partije ističu se dva Titova polazna stava koja će ostati trajno prisutna opredeljenja tokom narednih decenija. To su, prvo, shvatanje marksizma kao žive stvaralačke misli, duboko suprotne dogmatizmu i, drugo, insistiranje na stalnom povezivanju marksističke teorije i praktične društvene akcije, na stvarnom tretiranju marksizma kao rukovodstva za akciju, kao osnove strategije i taktike Partije i, istovremeno, načina razvoja marksističke teorije i njene odbrane od sektaškog okoštavanja i revizionističkog izopačavanja.

Kao ilustraciju Titovog shvatanja marksističke teorije i njenog odnosa prema društvenoj praksi navešćemo ovde jedno mesto u kome je to shvatanje u kondenzovanom obliku izraženo u svojim bitnim aspektima:

»Ta uspešna realizacija marksističke nauke u našoj praksi omogućava nam i uspješnu borbu protiv revizionizma u toj nauci... Mi smo se na praksi u svojoj zemlji ubijedili kako snažno i duboko osvjetljava ta nauka i najzamršenija pitanja: ko želi i ko je sposoban da shvati i da razumije njen duh — tome nisu potrebni nikakvi drugi autoriteti, nikakvi tutori, nikakvi surogati marksističke nauke koji ga mogu samo skrenuti s pravilnog socijalističkog puta na put revizionizma.

Kod Marksa, Engelsa i Lenjina nalaze se uglavnom odgovori na sva principijelna pitanja, a razradu i primjenu tih principa u svakoj zemlji posebno mogu vršiti samo oni koji su izrasli iz dotične zemlje, koji poznaju probleme svoje zemlje, koji

Digitized by Google

poznaju njenu historiju, njene običaje, njene slabosti i pozitivne strane, koji mogu budno pratiti sve pojave na licu mjesta, ali koji u isto vrijeme poznaju marksističku nauku, to jest — shvataju njen nuh i umješno rukuju njome i sprovode je u praksi.«*

Polazeći od shvatanja marksizma kao idejne osnove praktičnog delovanja Partije, borba za konsolidovanje KPJ, za prevazilaženje frakcijske borbe i njeno akciono jedinstvo, koja je s dolaskom druga Tita na čelo Partije odlučno povedena — bila je istovremeno borba za idejno jedinstvo u Partiji.

Titovom inicijativom u KPJ i SKOJ-u razvijena je snažna akcija raznovrsnih oblika idejno-teorijskog osposobljavanja kadrova, kao uslov da Partija bude avangardna snaga radničke klase i da svoju avangardnu ulogu ostvaruje sposobnošću da za svoje ideje i ciljeve pridobija radne ljude i vrši uticaj na društvene tokove.

Pored ovog partijskog idejno-teorijskog delovanja usmerenog da obuhvati celinu organizovanog članstva, posebna pažnja je poklonjena stvaralačkom radu u oblasti teorije: obradi ovih kretanja u društvenom životu (u ekonomiji, klasnim odnosima, političkom životu, svetskim odnosima, nauci, kulturi) gde se javljaju nove pojave koje treba istražiti i objasniti i prema njima se, na osnovu toga, praktično opredeliti. Za taj rad bilo je neophodno sakupiti i pokrenuti stvaralačke snage društva. Partija je veoma uspešno obavila taj zadatak. To se izrazilo u stvaralaštvu, koje se, uprkos smetnji, pritisaka reakcionarnih vlasti, materijalnih i drugih teškoća, srazmerno široko razvilo u časopisima, knjigama, preko predavanja i drugih raznovrsnih oblika, obuhvatajući široki spektar problema nauke, kulture, umetnosti.

Taj razvoj misaonog stvaralaštva u neposredno predratnim godinama, koji je Partija inspirisala i usmeravala, bio je od značaja ne samo za afirmisanje revolucionarnog socijalizma kao najznačajnije duhovne snage celokupnog društva, već i kao uslov i način teorijske pripreme razrade partijske strategije, koja uzima u obzir nove činjenice društvenog života. Bez tog teorijskog stvaralaštva i njegovog uključenja u život i delovanje Partije, ona ne bi bila osposobljena da iznađe odgovore na nove istorijske situacije. Pred njima se našao radnički pokret Jugoslavije.

II

Pod Titovim rukovodstvom, organizaciono sređena, kadrovski ojačana, sa već značajnim dostignućima u praktičnim društvenim akcijama i na području razvijanja, primene i širenja marksističke misli, Komunistička partija Jugoslavije bila je osposobljena da, kao avangarda radničke klase, postane vodeća snaga svih radnih ljudi, naroda i narodnosti u epohi koja počinje sa 1941. godinom.

* Govor održan 26. juna 1950. u Narodnoj skupštini FNRJ, povodom predloga Osnovnog zakona o upravljanju privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.

Digitized by Google

Među istorijskim dostignućima, ostvarenim u Jugoslaviji tokom decenija borbe za socijalizam i njegovu izgradnju, ističu se dva osnovna, sa kojima se vezuju brojni rezultati razvoja društvene stvarnosti i društvene misli i u kojima se rezimiraju dve etape borbe. To su:

— prvo, socijalistička revolucija u specifičnoj formi narodnooslobodilačkog rata. Centralne tačke ovog ostvarenja jesu rešenje pitanja vlasti, nacionalnog pitanja i »eksproprijacija eksproprijatora«, čime su osvojene pretpostavke za socijalistički razvitak, otvoren put u socijalizam;

— drugo, uspostavljanje socijalističkih društvenih odnosa u bazičnoj oblasti društva u oblicima samoupravljanja, njihovo proširenje na druga područja društvenog rada i života i povezivanje u jedinstven sistem socijalističkog samoupravljanja.

Oba ostvarenja su tekovina za savremenu istorijsku epohu, za društveni progres i progres socijalizma u njoj.

Prvo je prethodnik čitavog niza revolucija koje su se odigrale poslednjih decenija, a za čiju je sadržinu karakteristično spajanje toka borbe za oslobođenje i borbe za socijalni preobražaj.

Drugo je prodor u novi istorijski prostor, s one strane prelaznih oblika etatističkog socijalizma, u asocijaciju slobodnih proizvođača, ljudsku zajednicu, izraslu na podlozi oslobođenog udruženog rada.

Spoj narodnooslobodilačke borbe sa borbom za progresivne društvene preobražaje znači otkrivanje i proveravanje u praksi novog puta ka socijalizmu, i to puta koji je u uslovima date epohe najadekvatniji za veliki broj zemalja i naroda. On otvara mogućnosti za uključenje u revolucionarno kretanje različitih društvenih snaga i težnji, njihovo ujedinjavanje u zajedničkoj borbi izraženo u novim, originalnim institucionalnim oblicima vlasti i političkog organizovanja. Otuda je taj put u raznim varijantama, posle njegove provere u Jugoslaviji, bio tako široko i uspešno primenjivan tokom poslednjih decenija.

Ovde je vredno podsetiti kako je drug Tito, neposredno posle pobedonosnog okončanja narodnooslobodilačke borbe, u okviru koje su istovremeno izvojevane revolucionarne socijalističke promene u strukturi vlasti i svojine, u čuvenom članku »U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije«, objavljenom u prvom broju tadašnjeg teorijskog časopisa KPJ »Komunist« (oktobar 1946), ukazao na karakteristike tog novog oblika socijalističke revolucije i puta u socijalizam.

Dva veoma bitna svojstva toga puta revolucionarnog preobražaja — (1) povezivanje tokova borbe za nacionalno oslobođenje sa tokovima socijalističkog društvenog kretanja i (2) širinu fronta revolucionarnih snaga, sa originalnim oblicima njegovog organizacionog izražavanja — drug Tito objašnjava na sledeći način:

»Kako to da su tako široke mase naroda, bez obzira na partijsku, nacionalnu i vjersku pripadnost bile a i danas su jedin-

Digitized by Google

stvene protiv domaće reakcije?... *To je zbog toga što je kod širokih narodnih masa Jugoslavije bila visoko razvijena pozitivna nacionalna svijest* (*kurziv* Titov); to je zbog toga što su široke narodne mase u Jugoslaviji bile i jesu rodoljubive, slobodoljubive i progresivne — one su brzo shvatile svu ozbiljnost historijskih zbivanja; to je zbog toga što su se naši narodi uvjerili na djelu u reakcionarnost domaće reakcije, bez obzira kojoj bi nacionalnosti ona pripadala; to je zbog toga što su se narodne mase uvjerile na djelu da izdaja domaće reakcije nije imala samo karakter borbe protiv komunista, kako su obično tvrdili ti izdajnici, već da je ta izdaja imala karakter borbe protiv čitavog naroda...«

I dalje:

»U toku narodnooslobodilačke borbe bilo je iskovano nesalomljivo jedinstvo naroda, koje je nazvano Narodnim frontom. To je ne samo savez radnika i seljaka, to je nešto više. To je savez svih rodoljuba, svih progresivnih ljudi naše zemlje, svih onih koji su krenuli novim putem za izgradnju i učvršćenje nove Jugoslavije. To jeste i treba da ostane savez radnog naroda: radnika, seljaka, narodne inteligencije i ostalih radnih građana naše zemlje. Bilo bi nepravilno i štetno sužavati taj savez, koji predstavlja snažan temelj naše mlade Republike.«

Ovaj Titov članak i mnogi drugi njegovi tekstovi nastali pre i posle njega, koji predstavljaju obradu specifičnosti revolucije u Jugoslaviji, veoma snažno izražavaju ono što je kod njega za odnos prema teorijskoj misli karakteristično: tesno povezivanje teorije i revolucionarne prakse, smisao i smelost za prihvatanje novog, odlučnost u odbacivanju dogmatizma i sektaštva.

Takvo shvatanje marksističke teorije i njene uloge u revolucionarnoj društvenoj praksi, koja otvara puteve u novo, u neispitane puteve istorijskog progresa, bilo je utoliko neophodnije kada je trebalo iznaći rešenja za izlaz iz prvobitnih socijalističkih oblika, teško opterećenih odnosima starog društva iz čije je utrobe tek izašlo, u istorijske prostore razvijenijih socijalističkih odnosa.

Stvaraoci marksizma, Marks i Engels, nisu se bavili problemima budućeg društva ukoliko u društvenoj stvarnosti nisu bili stvoreni elementi koji su pružali osnov za naučnu prognozu. Na osnovu svojih otkrića suštinskih odredaba društva i čoveka, opštih zakonitosti istorijskog kretanja, posebno otkrića strukture, protivrečnosti i tendencija razvoja kapitalizma, oni su ukazali na komunizam kao na realno moguću višu epohu razvoja društvenih odnosa, ljudske slobode i stvaralaštva. Oni su, takođe, istakli da su u društvenoj stvarnosti dati uslovi i snage koji komunizam čine ostvarljivim, ako se društvena praksa usmeri ka tom cilju, rešavajući u svakoj uzastopnoj etapi kretanja niz složenih zadataka.

Međutim, o ovim zadacima i problemima različite vrste, privrednim, političkim, kulturnim, na raznim stupnjevima borbe za

Digitized by Google

komunizam, moglo se osnovano govoriti onda i onoliko kada su se i koliko oni ispoljili u društvenoj praksi i sazreli za rešavanje. Tako su, na primer, konkretni problemi puta do vlasti (analiza uslovâ i oblikâ organizovanja snaga za taj zadatak, načina njihove upotrebe, strategije i taktike) dominirali u jednoj fazi borbe čitavog radničkog pokreta. Za pokrete koji su taj zadatak rešili postavilo se kao osnovno, s jedne strane, učvršćenje osvojene vlasti, određivanje njenog karaktera i funkcija u izgradnji socijalističkog društva i, s druge strane, organizovanje upravljanja sredstvima za proizvodnju, eksproprisanim od posedničke klase, i plansko usmeravanje celokupne privrede. Tome sleduju dalji zadaci: ukidanje korena otuđenja rada i proizvoda rada, uspostavljanje neposredne veze između proizvođača i uslova rada, stvaranje socijalističkih produkcionih odnosa kao baze slobodne ljudske zajednice, kao uslova ljudske emancipacije, uz odgovarajuća rešenja u oblasti društvene nadgradnje. Od uspeha u rešavanju tih zadataka zavisi privlačna snaga socijalizma. Socijalizam mora u praksi da pokaže ostvarljivost svojih ideja vodilja, ciljeva koje je proklamovao, svestranu nadmoć i prednost društvenog sistema u kome su njegove ideje materijalizovane. Ta stvarnost novog, socijalističkog društva je uzor pokretima koji su još na prethodnim stupnjevima borbe, ona ih nadahnjuje da istraju, daje opipljive argumente njihovoj akciji i uticaju u masama. Ali taj uzor je mogao da bude stvoren samo društvenom akcijom vođenom teorijskom mišlju, sposobnom da projektuje odnose i oblike društva kojih još nije bilo.

Teorijska delatnost jugoslovenskih komunista dala je značajne doprinose obradi ovih pitanja sudbonosnih za dalje socijalističko kretanje. Oni se grupišu oko samoupravljanja, predstavljajući različite aspekte njegove problematike, uslova i načina njegovog konstituisanja, usavršavanja i razvoja. Pošto je samoupravljanje totalni društveni fenomen — društveni i produkcioni odnos; pravna norma; institucionalni i politički oblik; vezivno tkivo celokupnog života i rada zajednice, njenog organizovanja u jedinstven ssitem odnosa slobodnog udruženog rada i stvaranja; ideja i teorija; pravilo ponašanja u međuljudskim odnosima — to je i njegovo pripremanje i izgrađivanje išlo po različitim linijama teorijsko-naučnog rada.

Na dva područja ove kompleksne problematike jugoslovenska teorijska misao bila je naročito delatna i plodna: na području obrade društveno-ekonomskih samoupravnih odnosa, čija je afirmacija način i uslov ukidanja ostataka najamnog rada i dezalijenacije u bazičnoj sferi društva i, drugo, na području političke organizacije društva, gde je razvijanje samoupravljanja i neposredne demokratije način i uslov odumiranja države kao osamostaljene društvene sile, put prevazilaženja političkog otuđenja i pretvaranja vladavine »u ime« proizvođača i građana u njihovo neposredno odlučivanje o društvenim poslovima.

Digitized by Google

III

Oba velika ostvarenja revolucionarnog društvenog razvoja u Jugoslaviji — socijalistička revolucija u specifičnoj formi narodnooslobodilačkog rata i izgradnja samoupravljanja — istovremeno su doprinos i stvarnom progresu socijalizma i njegovoj teorijskoj misli. Oba procesa su izraz revolucionarne društvene prakse u kojoj je sadržano i »saznavanje« i »menjanje«, tj. saznavanje, otkrivanje u postojećem novog mogućeg i adekvatna akcija na ostvarenju tog mogućeg, na izmeni postojećeg.

Uključena u društvenu akciju kao sredstvo saznanja i orijentacije, marksistička misao je u Jugoslaviji postala sastavni deo stvarnog revolucionarnog kretanja.

Ovaj proces i njegovi rezultati ne bi bili mogući bez avangardne partije radničke klase sposobne da odigra ulogu posrednika između marksističke teorije i stvarnog kretanja, da ostvari spoj teorije i pokreta, naučne svesti i stihijskih naprednih težnji masa. Partija radničke klase naroda Jugoslavije bila je osposobljena da odigra tu ulogu zato što je marksistička teorija postala integralni deo njene strukture, zato što je spoj stvarnosti i teorije ostvaren unutar nje same. Naučni socijalizam je postao jedna strana njenog bića pored drugih njegovih strana — članstva, organizacionog sistema i političke akcije. Tako marksistička teorija nije bila nešto spoljašnje Komunističkoj partiji Jugoslavije, ukras ili naučni sistem koji ima samostalnu egzistenciju i razvoj, prema kome Partija deklariše svoju odanost.

Samo zahvaljujući tome što je revolucionarna teorija bila inherentna strana Partije, mogla je Partija da bude predvodnička snaga akcije masa, da osmišljava i usmerava njihove stihijne težnje ka tačno sagledavanim i jasno određenim ciljevima. To ne bi mogla da učini organizacija bez revolucionarne teorije. To ne bi mogla da učini organizacija koja stvara program od slučaja do slučaja, prema prilikama, trenutnoj konjunkturi i popularnosti raznih težnji i shvatanja, i koja je takav prakticizam, u ime celishodnosti, realističnosti, demokratizma ili bilo čega drugog, podigla na nivo principa. Ali, isto tako to ne bi mogla postići ni partija koja se poziva na marksizam tretiran i shvaćen kao naučni sistem koji postoji nezavisno od empirijskih uslova i praktične akcije pokreta koji u njima deluje, marksizam koji nije uključen u tok akcije, već koji podvodi njene rezultate pod kategorije formirane na bazi uopštavanja ranije i drukčije prakse.

Povezujući teoriju i stvarnost u samoj sebi i u svojoj društvenoj akciji, Partija radničke klase Jugoslavije je u toku četiri decenije pod Titovim rukovodstvom uspešno prevazilazila opasnosti slepog prakticizma i dogmatskog shvatanja i primene marksizma, koji su donedavno preovlađivali u velikim delovima međunarodnog radničkog pokreta, a i sada su još dosta široko rasprostranjeni.

Kada konstatujemo i ističemo tu činjenicu prevazilaženja tendencija bezidejnog prakticizma i dogmatizma u Partiji jugoslo-

Digitized by Google

venskih komunista, onda imamo u vidu osnovni odnos i tok koji se, naravno, probijao kao dominantan kroz borbu, savlađujući otpore, uz povremena kolebanja, pobeđujući uvek u konačnom ishodu.

Ma koliko bili katkad jaki pritisci prakticizma, tendencija za napuštanjem marksističke ideološko-teorijske određenosti Partije, za prihvatanjem ideološkog liberalizma, s jedne strane, i dogmatskog shvatanja marksizma kao sistema osamostaljenog od žive empirije i prakse, pomoću koga se ona samo tumači i ocenjuje, s druge strane — sa ovim tendencijama se konačno u Partiji uspešno izlazilo na kraj. Ona je uvek uspevala da sačuva karakter revolucionarne avangarde sa stvaralačkim marksizmom kao svojim unutrašnjim ideološko-teorijskim određenjima.

Digitized by Google

Jovan Raičević

Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje

U Titovom revolucionarnom delu i misli jedno od najznačajnijih mesta pripada borbi za nacionalnu emancipaciju naroda, bilo da je reč o radničkom i komunističkom pokretu u Jugoslaviji, u kome učestvuje više od šest i po decenija, bilo o savremenim revolucionarnim svetskim procesima, u kojima on nije samo angažovani državnik i mislilac već i sinonim svih onih herojskih i humanih težnji ljudi i naroda izraženih u borbi za nacionalnu egzistenciju, slobodu i nezavisnost, mir i socijalizam. Kao komunist i marksist, posebno kao vođa autentične socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, Tito je, sa njemu svojstvenim smislom i talentom za kritičku preradu istorijskih procesa i tokova i za misaonu sintezu čije je ishodište uvek bila i jeste revolucionarna praksa, duboko razumevao i kontinuirano dijalektički povezivao radničkoklasnu s nacionalnom komponentom ukupnog društvenog razvitka u savremenoj epohi. Posle Lenjina, teško da je u XX veku ijedan revolucionar i mislilac kao Tito tako svestrano shvatio ogromno značenje nacije i nacionalnog pitanja u

Digitized by Google

velikoj epohi prelaska od kapitalizma ka socijalizmu. I ne samo što je to shvatio nego se — polazeći od Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih teorijskih saznanja i relativno kratkotrajne elementarne prakse u oktobarskoj revoluciji i nakon nje — i dosledno, zahvaljujući istorijskim uslovima, borio za nacionalnu ravnopravnost u sopstvenom radničkom i komunističkom pokretu i u međunarodnim razmerama tog istog pokreta, kao i u odnosima savremenog sveta uopšte. Do tog Titovog saznanja vodio je dugi i težak put.

Stavovi Kominterne o razbijanju Jugoslavije i o dve faze revolucije i njihove implikacije na nacionalno pitanje

Prostor ne dopušta da se hronološki izlože različiti stavovi Komunističke partije Jugoslavije o nacionalnom pitanju još od njenog osnivanja, razna lutanja i nenaučni pristupi, zatim njihova evolucija, sukob partijske »desnice« i »levice« o tome, mešanje Kominterne, Staljinova polemika sa Semićem (Simom Markovićem) itd. Ovde se ograničavamo samo na dva stava Kominterne: o razbijanju Jugoslavije kao novostvorene državne zajednice i o takozvane dve faze revolucije u balkanskim i podunavskim zemljama, jer su oni značajni i za odnos KPJ i Kominterne i za Titovu kritiku tih odnosa i za izgrađivanje njegovih vlastitih pogleda na nacionalno pitanje u celini.

Ne ulazeći u ranije rasprave o nacionalnom pitanju, valja istaći da je Kominterna i na svom Petom i na svom Šestom kongresu uporno ponavljala svoje već pomenute stavove. U takvoj atmosferi i pod opterećenjem takvih ocena Kominterne održao se i Četvrti kongres KPJ (novembra 1928), koji je zahtevao od jugoslovenskih komunista da se bore za razbijanje državnog integriteta Kraljevine SHS, odnosno tek tada je i zvanično u rukovodstvu KPJ usvojen raniji stav Kominterne o razbijanju i rasparčavanju Jugoslavije na nezavisne države. Takav stav je obrazlagan i novom strategijom KPJ o dve faze revolucije na teritoriji jugoslovenske državne zajednice, koji je takođe bio nametnut od Kominterne. Prvu fazu trebalo je da predstavlja buduća buržoasko-demokratska revolucija u kojoj će glavnu reč imati nacionalni seljački pokret u savezništvu s proletarijatom. U toj fazi bi došlo do dezintegracije jugoslovenske države, a u njoj bi trebalo da se reši i nacionalno pitanje jugoslovenskih naroda, ali u sklopu buržoasko-demokratske revolucije u balkanskim zemljama u celini. Druga faza revolucije ne bi imala zadatak da rešava nacionalno pitanje, jer to — kako je prihvatilo vođstvo KPJ — i nije njena stvar. Ta druga faza se izjednačavala sa »čistom« proleterskom revolucijom, koja bi se — oslobođena »nacionalnog balasta« — mogla posvetiti radikalnim klasnim promenama u društvu.

Teze o dvema fazama revolucije u Jugoslaviji i na Balkanu pokazale su se ne samo kao taktička nego i kao krupna strate-

Digitized by Google

ška greška, koju će budući događaji i u Jugoslaviji i u Evropi ubrzo potvrditi. Strogo odvajanje nacionalne komponente od ekonomsko-socijalne komponente klasne borbe jugoslovenskog proletarijata, njihovo suprotstavljanje i izolovano tretiranje — odnosno vezivanje prve za buduću buržoasko-demokratsku, a druge za »čistu« proletersku revoluciju — značili su napuštanje marksističkog shvatanja o dijalektičkom jedinstvu klasne i nacionalne komponente revolucije. A takvi promašaji u strategiji nisu mogli a da se ne reflektuju i na taktiku, odnosno da ne izazovu i čitav niz pogrešnih taktičkih poteza i procena (kidanje veza sa seljaštvom i njihovo prepuštanje građanskim strankama, poziv na oružani ustanak 1929. godine, kada za to nisu postojali objektivni uslovi itd.).

Pogrešne teze o dvema fazama revolucije i o razbijanju jugoslovenske državne zajednice na posebne i nezavisne nacionalne države, koje bi ubrzo postale plen onih imperijalističkih sila koje su imale teritorijalne pretenzije prema jugoslovenskim zemljama i dovele, svakako, do njihovog novog i verovatno još drastičnijeg nacionalnog porobljavanja — više su bile rezultat nametanja od strane Izvršnog komiteta Kominterne nego plod sopstvenog saznanja jugoslovenskih komunista o stvarnim socijalnim i nacionalnim uslovima u kojima su delovali. Ali KPJ, kao jedna od sekcija Kominterne, bila je dužna da se disciplinovano i bespogovorno odnosi prema svakom stavu tog rukovodećeg centra. Ti odnosi su se često i menjali, pa verovatno stoga još nisu do kraja ni sagledani ni kompleksno proučeni.

»Iako je pružila podršku«, kaže Tito, »pozitivnom stavu u pogledu priznanja višenacionalnog sastava Jugoslavije, Kominterna je svojom intervencijom pojačala lutanja u praktičnom djelovanju KPJ. To je naročito bio slučaj sa prihvatanjem stava o nužnosti razbijanja Jugoslavije, koja je, po tom shvatanju, bila samo neka vještačka tvorevina stvorena versajskim ugovorom. Kominterna je imala udjela u zauzimanju i nekih drugih političkih stavova koji nisu uvijek proizlazili iz analize stvarnosti i specifične situacije u Jugoslaviji, već iz različitih ocjena u vrhovima Kominterne, koje su se uz to i često mijenjale, o stanju u našoj zemlji i uopšte u svijetu.«[1]

Istorijska je činjenica da se rukovodstvo KPJ prvi put duboko podvojilo upravo u raspravama o nacionalnom pitanju, a na toni istom pitanju došlo je i u prve sukobe s Kominternom. Sa sadašnje vremenske distance i uz konsultaciju mnogih dokumenata o razvoju Komunističke partije Jugoslavije između dva rata (koje ovde nećemo hronološki redati, već ćemo pokušati da ih uopštimo), s pravom se može postaviti pitanje: kako je i zbog čega došlo do toga? Jesu li zaista bili u pitanju teorijski promašaji, stvarno nepoznavanje marksističke teorije nacije i nacionalnog pitanja, ili pak nešto drugo?

[1] *Deveti kongres SKJ*, „Kultura", Beograd, 1969, str. 18.

Digitized by Google

Mnogi istorijski izvori ukazuju na to da marksistička teorijska misao o naciji u to vreme nije bila baš dovoljno ovladala glavama pojedinih rukovodećih kadrova u nacionalnim komunističkim partijama, pa ni u Kominterni, ali je, po našem mišljenju, presudnije bilo to što se i tadašnja saznanja nisu adekvatno primenjivala u revolucionarnoj praksi. Nacionalno pitanje je, pre svega, bilo zanemareno i potcenjeno, tretiralo se ili kao pitanje buržoasko-demokratske revolucije ili kao pitanje taktike radničkih pokreta i njihovih komunističkih partija. Išlo se iz jedne krajnosti u drugu: jednom se, usled verovanja da će ubrzo nakon pobede oktobarske revolucije izbiti evropska, odnosno svetska proleterska revolucija, apsolutni i isključivi naglasak stavljao na klasni vid revolucije, što je vodilo odvajanju radničkog pokreta i kompartija od narodnih masa i njihovih akcija za nacionalnu slobodu i ravnopravnost, a drugi put, kada je revolucionarna plima splasnula i kada su se buržoaski režimi u Evropi konsolidovali, nacionalno pitanje se, osobito u državama na Balkanu, svodilo na seljačko pitanje. I u jednom i u drugom slučaju, bez obzira na to što je dala podršku pozitivnim stavovima o priznavanju pojedinih nacija u Jugoslaviji, Kominterna je — kako to kaže i Tito — svojim promenljivim taktičkim varijantama sama pojačala lutanja i stranputice u oblasti međunacionalnih odnosa u našoj zemlji. Shvatanjem jugoslovenske države kao tvorevine zapadnoevropskog imperijalizma, kao njegovog placdarma za okruženje SSSR-a, a iznad svega zahtevom koji je postavila pred jugoslovenske komuniste da se bore za razbijanje Jugoslavije kao državne zajednice, za njeno rasparčavanje i pretvaranje u više nezavisnih i samostalnih nacionalnih država — Kominterna je ne samo produbila rascep u Komunističkoj partiji Jugoslavije nego ga je praktički i dovodila do tačke usijanja, do zaoštrenog i netrpeljivog odnosa između »desnice« i »levice«, do razbuktavanja frakcijske borbe koja je, u stvari, vodila likvidaciji Partije, do nove deobe u rukovodećem partijskom aktivu na one koji su za Kominternu i na one koji su, navodno, protiv nje i njene politike. Takva deoba i klasifikovanje rukovodećih partijskih kadrova nisu imali gotovo nikakve veze s realnim stanjem u zemlji, već su se uglavnom zasnivali na netačnim i lično obojenim izveštajima rukovodstva, koje se nalazilo u inostranstvu, i na doušničkim informacijama, što je dovelo do pogroma jednog dela izuzetno sposobnih i odanih partijskih kadrova.

Na širem nacionalnom planu unutar Jugoslavije, takva politika Kominterne i dela rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije u inostranstvu davala je dva izuzetno negativna rezultata, odnosno podupirala je dve tendencije koje su objektivno rađale tadašnje klasne i nacionalne suprotnosti.

Prva, kao reakcija na parolu o razbijanju Jugoslavije kao državne zajednice, velikosrpska buržoazija s dvorom na čelu odgovorila je pojačanim represalijama i prema radničkoj klasi i Partiji i prema svim nacionalističko-separatističkim i stvarnim nacionalnooslobodilačkim pokretima u pojedinim nacijama u Jugosla-

Digitized by Google

viji, što je dovelo i do šestojanuarske monarhističke diktature i oktroisanog ustava Kraljevine Jugoslavije ubrzo nakon toga. Tom diktaturom i tim ustavom, na pravno-političkom i administrativnom planu i stvaranjem Srpskog kluba i delovanjem drugih velikosrpskih organizacija, partija i institucija na idejnom planu — konačno je bila utemeljena platforma velikosrpske državne hegemonije, odnosno buržoaskog državnog centralizma i unitarizma kao oblika i nacionalnog i klasnog ugnjetavanja i porobljavanja.

Druga tendencija se javila kao objektivna reakcija na prvu, ali i kao prirodna težnja ugnjetenih nacija i narodnosti za izvojevanje njihove nacionalne slobode i ravnopravnosti. Na tome se, u osnovi, gradio nacionalni pokret nesrpskih naroda i narodnosti, ali u okviru njega, usled heterogenosti klasno-političkih snaga i usled bitno različitih pogleda na rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, nastalo je više oprečnih političkih struja i tendencija. Najglasnija i najorganizovanija, iako praktički najmalobrojnija, bila je nacionalističko-separatistička struja, čvrsto povezana sa buržoaskim krugovima susednih država, koje su imale imperijastičke pretenzije na pojedine delove jugoslovenske teritorije. Učvršćenjem monarhofašističkih režima u tim zemljama ta struja je rešenje nacionalnog pitanja videla u stvaranju nacionalne države ili autonomije pod patronatom susedne fašističke države ili jednostavnim prisajedinjenjem svoje narodnosti državi matične nacije. Tako su se u Hrvatskoj javile ustaše, u Srbiji fašistički pokret Dimitrija Ljotića, koji se zalagao za fašizaciju društva unutra, a spolja za okretanje vrhova političke strukture od Francuske i Engleske prema Nemačkoj i Italiji, u Makedoniji deo VMRO-a s Vančom Mihajlovim, u Crnoj Gori separatisti, u albanskoj narodnosti iredentistički pokret, u nemačkoj narodnosti — »Kulturbund«, praktično nemačka peta kolona itd. Sve su te separatističke grupe posle aprilske katastrofe, pod skutom okupatora, prihvatile komadanje Jugoslavije i uspostavile odgovarajuće kvislinške formacije za borbu protiv partizanske i Narodnooslobodilačke vojske.

Pojava te separatističko-nacionalističke struje, na jednoj strani, i pojačani hegemonistički pritisak velikosrpske buržoazije, naročito u vreme i posle šestojanuarske diktature, na drugoj, počeli su da unose izvesne smutnje i kolebanja u nacionalne pokrete seljačkih masa, pogotovu u vrhove seljačkih političkih partija — Hrvatske seljačke stranke i Kmečke stranke u Sloveniji, zemljoradničkih stranaka u Srbiji i Bosni, zatim u drugim nacionalnim strujama u Sloveniji (klerikalci), određenim muslimanskim krugovima u Bosni itd. Vrhovi tih političkih stranaka, pa i deo njihovih glasača, počeli su da se cepaju: jedan deo se pridružio onoj struji svoje nacionalne buržoazije koja je bila spremna da se pokori vlasti velikosrpske buržoazije, ali i da se s njom sporazumeva i politikantski nagađa radi zadovoljenja svojih klasnih interesa; drugi je iščekivao razvoj unutrašnjih i spoljnih događaja, rezervišući sebi pravo da se kasnije opredeli za unitariste ili separatiste, dok je treći, takozvana leva krila, uglavnom ostao na podršci

Digitized by Google

stvarnih pokreta masa u obespravljenim nacijama i narodnostima za njihovu slobodu i ravnopravnost.

Razume se, uprkos neadekvatnosti političke parole o razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih država, KPJ je tim geslom ipak raskrstila s pozicijama unitarizma i centralizma u sopstvenim redovima, što nije bilo bez značaja u borbi protiv hegemonije velikosrpske buržoazije. Na drugoj strani, tom parolom Partija je otišla u drugu krajnost, to jest počela je da gubi i da odbija od sebe jedan deo progresivnih i patriotski raspoloženih ljudi, pa na izvestan način i da utiče na cepanje nacionalnih pokreta u okviru pojedinih nacija i narodnosti, koje je usledilo pod udarcima šestojanuarske diktature i kasnije. No u svemu tome nije najbitnije utvrditi da je ta parola o razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih država bila kratkovida i pogrešna; mnogo je, čini nam se, bilo značajnije napustiti razne krajnosti u prilazu nacionalnom pitanju, odnosno od taktičkog pretvoriti ga u jedno od bitnih strateških pitanja Komunističke partije Jugoslavije.

Nacionalno pitanje kao sastavni deo strategije KPJ

Taj proces, istina, nije išao tako glatko, bez izvesnih novih grešaka i kolebanja, ali on je, po našem mišljenju, bio od kapitalnog značaja za konačno konsolidovanje Komunističke partije Jugoslavije i njeno povezivanje sa širim narodnim slojevima, a u svemu tome istorijska zasluga pripada i Josipu Brozu Titu.

Politička situacija u zemlji i Evropi se brzo i duboko menjala. Radnički pokret i KPJ su se oporavljali od šestojanuarske diktature, a nacionalsocijalizam u Nemačkoj i fašizam u Italiji su postajali potencijalna opasnost za slobodu evropskih naroda. Stoga je KPJ na svojoj Četvrtoj zemaljskoj partijskoj konferenciji, decembra 1934. godine u Ljubljani, uz učešće Josipa Broza kao predstavnika Centralnog komiteta KPJ, učinila odlučan korak u zauzimanju marksističkog stava o nacionalnom pitanju. Tada je doneta i odluka da se, u okviru KPJ, osnuju komunističke partije za Hrvatsku i Sloveniju, a kasnije i za Makedoniju. Taj novi kurs bio je ne samo potvrđen nego i dalje razrađen na poznatom Splitskom plenumu Centralnog komiteta KPJ 1935. i Junskom savetovanju 1936. godine. Osnovno načelo za rešavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, koje je tada bilo prihvaćeno, polazilo je od prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje. Međutim, KPJ je tada smatrala da se to pitanje može uspešno rešiti i u okviru Jugoslavije, kao državne zajednice Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca. Zapravo, njena glavna parola je tada bila: Jugoslavija kao jedinstvena državna zajednica, zasnovana na potpunoj ravnopravnosti svih njenih nacija i nacionalnih manjina i sa najširim demokratskim pravima i slobodama radnih ljudi.

Digitized by Google

Socijalizam. - vanredni broj v.23, 1980

HX
8
S67

Premda je to bio krupan korak napred u pravilnom shvatanju nacionalnog pitanja, taj novi kurs je počeo dosledno da se sprovodi tek s dolaskom druga Tita na čelo KPJ, jer je otada, zapravo, i otpočeo proces njene izgradnje kao samostalne partije. Taj proces je prirodno vodio sve većem osamostaljivanju KPJ od Kominterne; njegova je suština u osloncu jugoslovenskih komunista na revolucionarne snage vlastitih naroda, čime se perspektivno utemeljivala i izvornost nailazeće revolucije. Stoga je Tito, uz podršku znatnog broja partijskih kadrova u zemlji, još i ranije, a osobito od 1936. godine, stalno isticao potrebu povratka rukovodstva KPJ u zemlju i osposobljavanje Partije da svoje materijalne potrebe podmiruje iz sopstvenih izvora. Dok je Centralni komitet bio u inostranstvu, Tito je, često obilazeći partijske organizacije u zemlji, ličnim uvidom u stanje stvari i odnosa došao do zaključka da Partija može postati efikasna avangarda samo ako njeno rukovodstvo bude zajedno s njom, u sopstvenoj zemlji.

Ostvarenje tih zahteva dala su dva nesumnjivo krupna rezultata: prvi, konačno je likvidirana kriza rukovodstva i frakcionaštvo i mogućnost posredovanja i stalnog subjektivističkog mešanja Kominterne u politiku i unutrašnje odnose u KPJ i, drugi, dolaskom Josipa Broza Tita na čelo Partije i stvaranjem novog i jedinstvenog rukovodstva KPJ je bila na dobrom putu da izgrađuje sopstvenu strategiju i taktiku, koja se zasnivala na realnim klasno-političkim i nacionalnim odnosima u Jugoslaviji toga doba, a ne na improvizovanim procenama i dogmatskom čistunstvu rukovodstva u inostranstvu ili Kominterne.

Objektivno uzev, oba ta rezultata slila su se u jedan nov istorijski kvalitet: emancipacijom od Kominterne, odnosno od njenog neposrednog mešanja do diktiranja i taktike i strategije, KPJ nije stekla samo običnu političku samostalnost nego je upravo na toj samostalnosti počela i da se izgrađuje kao *revolucionarna nacionalna politička snaga*, kao avangarda radničke klase i partija koja se bori za slobodu i potpunu ravnopravnost svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Time su KPJ i Tito, ne formalno već stvarno, postepeno počeli da postavljaju na dnevni red značenje opšteg i posebnog u komunističkom pokretu kao celini, da menjaju odnos između Kominterne kao jedinstvene svetske komunističke partije i kompartija kao njenih sekcija, da težnjom ka političkoj autonomnosti revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji i njene avangarde unose nova shvatanja o značenju klasno-nacionalne i nacionalno-internacionalne komponente u revolucionarnoj praksi.

Postepeno izvojevanom samostalnošću KPJ Tito se, razumljivo, nije koristio za neko usko nacionalističko suprotstavljanje Kominterni, niti je ikada išao za tim da namerno devalvira njen autoritet. Naprotiv, brojna dokumenta i njegova prepiska s Kominternom pokazuju da je ponekad teška srca primao nerazumevanja specifičnosti uslova u kojima deluje KPJ i on lično, da se često nalazio u procepu između čekića i nakovnja: Kominterna i Staljin su zahtevali jedno, a realno stanje u zemlji i stvarne po-

Digitized by Google

trebe revolucionarne akcije nešto sasvim drugo. U takvim situacijama Tito je, naoružan saznanjima prakse i sopstvenom vizijom o revoluciji u Jugoslaviji, strpljivo i uporno argumentima uveravao rukovodeće ljude u Kominterni o ovom ili onom elementu strategije i taktike KPJ, a kad su se oni oglušivali o to, on je — izbegavajući, kad je god to bilo moguće, svako zaoštravanje odnosa — radio po svome, to jest onako kako su nalagale same potrebe KPJ i njene revolucionarne borbe. Prema tome, izrastanje KPJ u samostalnu vodeću idejno-političku snagu revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji samo je po sebi, ali ne automatski, nego u dijalektičkoj sprezi subjektivnih i objektivnih faktora, otvorilo krizu odnosa između jedne kompartije i Kominterne kao svetskog rukovodećeg centra. U tome su i prvi zameci novih odnosa u komunističkom pokretu, za koje će se kasnije, posebno u sukobu s Informbiroom i Staljinom, a i nakon toga, dosledno i principijelno zalagati KPJ s Titom na čelu.

Ali to je bio samo prvi, istina, vrlo značajan uslov da nacionalno pitanje postane i strateško pitanje KPJ i njene revolucionarne borbe. Trebalo je ispuniti i drugi, koji je zahtevao promenu unutrašnje strukture odnosa u samoj KPJ. Jer nije bilo dovoljno samo vratiti deo rukovodstva u zemlju, likvidirati frakcionaštvo, konsolidovati Partiju i obnoviti je novim i svežim kadrom izraslim u njenoj borbi, ma koliko to bilo od presudnog značaja, kao što nije bilo dovoljno ni samo priznati postojanje pojedinih nacija i narodnosti u Jugoslaviji. Priznavanje nacija je nužno impliciralo i problem priznavanja ili nepriznavanja posebnih i specifičnih uslova delovanja radničkog i komunističkog pokreta u svakoj od tih nacija. Zapravo, ono što su KPJ i Tito tražili za sebe u odnosu na Kominternu, to su oni bili dužni dati delovima radničkog pokreta u okviru pojedinih nacija u Jugoslaviji. Stoga je novo rukovodstvo KPJ s Titom na čelu moralo da napusti stare metode krutog birokratskog centralizma, da unutrašnje odnose u Partiji izgrađuje na Lenjinovim principima demokratskog centralizma, to jest uz strogo poštovanje jedinstvene političke linije, ali i uz određenu samostalnost i samoinicijativu nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih organizacija. Upravo je zbog toga ubrzo i došlo do održavanja osnivačkih kongresa KP Hrvatske i KP Slovenije, a kasnije i KP Makedonije, iako je načelna odluka o tome bila doneta još ranije, pod starim rukovodstvom.

Samo takva Komunistička partija Jugoslavije, kao samostalna politička snaga koja deluje u svakoj naciji i narodnosti, bila je sposobna da se oslobodi svih teorijskih i praktičnih lutanja i nedoslednosti u nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, da ga sebi, radničkoj klasi i narodnim masama predstavi i kao jedno od bitnih strateških pitanja nastupajuće revolucije.

To ubedljivo pokazuju i dokumenti Pete zemaljske konferencije KPJ, koja je bila u Zagrebu oktobra 1940. godine. U govoru na toj Konferenciji Tito je ukazivao na neophodnu potrebu da radnička klasa postane vodeća snaga i u borbi za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije, da je ona duboko klasno zaintereso-

Digitized by Google

Digitized by Google

trebe revolucionarne akcije nešto sasvim drugo. U takvim situacijama Tito je, naoružan saznanjima prakse i sopstvenom vizijom o revoluciji u Jugoslaviji, strpljivo i uporno argumentima uveravao rukovodeće ljude u Kominterni o ovom ili onom elementu strategije i taktike KPJ, a kad su se oni oglušivali o to, on je — izbegavajući, kad je god to bilo moguće, svako zaoštravanje odnosa — radio po svome, to jest onako kako su nalagale same potrebe KPJ i njene revolucionarne borbe. Prema tome, izrastanje KPJ u samostalnu vodeću idejno-političku snagu revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji samo je po sebi, ali ne automatski, nego u dijalektičkoj sprezi subjektivnih i objektivnih faktora, otvorilo krizu odnosa između jedne kompartije i Kominterne kao svetskog rukovodećeg centra. U tome su i prvi zameci novih odnosa u komunističkom pokretu, za koje će se kasnije, posebno u sukobu s Informbiroom i Staljinom, a i nakon toga, dosledno i principijelno zalagati KPJ s Titom na čelu.

Ali to je bio samo prvi, istina, vrlo značajan uslov da nacionalno pitanje postane i strateško pitanje KPJ i njene revolucionarne borbe. Trebalo je ispuniti i drugi, koji je zahtevao promenu unutrašnje strukture odnosa u samoj KPJ. Jer nije bilo dovoljno samo vratiti deo rukovodstva u zemlju, likvidirati frakcionaštvo, konsolidovati Partiju i obnoviti je novim i svežim kadrom izraslim u njenoj borbi, ma koliko to bilo od presudnog značaja, kao što nije bilo dovoljno ni samo priznati postojanje pojedinih nacija i narodnosti u Jugoslaviji. Priznavanje nacija je nužno impliciralo i problem priznavanja ili nepriznavanja posebnih i specifičnih uslova delovanja radničkog i komunističkog pokreta u svakoj od tih nacija. Zapravo, ono što su KPJ i Tito tražili za sebe u odnosu na Kominternu, to su oni bili dužni dati delovima radničkog pokreta u okviru pojedinih nacija u Jugoslaviji. Stoga je novo rukovodstvo KPJ s Titom na čelu moralo da napusti stare metode krutog birokratskog centralizma, da unutrašnje odnose u Partiji izgrađuje na Lenjinovim principima demokratskog centralizma, to jest uz strogo poštovanje jedinstvene političke linije, ali i uz određenu samostalnost i samoinicijativu nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih organizacija. Upravo je zbog toga ubrzo i došlo do održavanja osnivačkih kongresa KP Hrvatske i KP Slovenije, a kasnije i KP Makedonije, iako je načelna odluka o tome bila doneta još ranije, pod starim rukovodstvom.

Samo takva Komunistička partija Jugoslavije, kao samostalna politička snaga koja deluje u svakoj naciji i narodnosti, bila je sposobna da se oslobodi svih teorijskih i praktičnih lutanja i nedoslednosti u nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, da ga sebi, radničkoj klasi i narodnim masama predstavi i kao jedno od bitnih strateških pitanja nastupajuće revolucije.

To ubedljivo pokazuju i dokumenti Pete zemaljske konferencije KPJ, koja je bila u Zagrebu oktobra 1940. godine. U govoru na toj Konferenciji Tito je ukazivao na neophodnu potrebu da radnička klasa postane vodeća snaga i u borbi za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije, da je ona duboko klasno zainteresо-

Digitized by Google

vana za povezivanje borbe za nacionalno oslobođenje sa socijalističkom revolucijom.

U Rezoluciji sa te Konferencije ističe se da je borba za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda Jugoslavije i za prava svih nacionalnih manjina jedan od prvorazrednih zadataka KPJ. Taj opšti stav je bio konkretizovan na sledeći način: prvo, borba protiv hegemonističke politike velikosrpske buržoazije; drugo, borba protiv pritisaka nemačkih, italijanskih, mađarskih i bugarskih imperijalista i njihove »pete kolone« u ugnjetenim narodima i nacionalnim manjinama, koji su im obećavali slobodu i nezavisnost u sklopu svojih država, a praktično im pripremali novo ropstvo; i, treće, borba protiv politikantskog nagađanja i sporazumevanja između srpske, hrvatske i slovenačke buržoazije na račun njihovih i drugih naroda Jugoslavije.

U predvečerje fašističkog napada na Jugoslaviju KPJ je, dakle, posle izvesnog lutanja, stranputica i zabluda (koje su bile rezultat i negativnog uticaja Kominterne), konačno zaokružila svoj marksistički pogled na teoriju nacije i nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Taj stav su karakterisali ovi elementi: (a) samoopredeljenje nacija s pravom na otcepljenje; (b) dijalektičko jedinstvo klasne i nacionalne komponente buduće revolucije, odnosno povezivanje borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje; i (c) obezbeđenje potpune ravnopravnosti svih nacija i nacionalnih manjina u okviru zajedničke jugoslovenske države, koja će biti izgrađena na federativnom principu.[2]

Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija i nacionalno pitanje

Takva nacionalna politika bila je od presudnog značaja za strategiju i taktiku KPJ u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji. Ona joj je, pre svega, omogućila da se — iako mala po broju ali velika po svojim revolucionarnim idejama — 1941. godine stavi na čelo narodnooslobodilačke borbe, odnosno socijalističke revolucije, koja je od svog početka strateški i dijalektički spajala borbu za nacionalno sa borbom za socijalno oslobođenje.

Borba protiv okupatora, koji je raskomadao Jugoslaviju i neke njene delove uključio u teritoriju Trećeg Rajha, a nekima »podmirio« imperijalističke apetite pojedinih susednih država, mogla je biti utemeljena i prihvaćena od širih slojeva stanovništva svih nacija i narodnosti kao narodni ustanak i narodnooslobodilački rat iz više razloga. Te razloge je izvanredno obrazložio Josip Broz Tito u svom poznatom radu *Nacionalno pitanje u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe*, objavljenom u »Proleteru« decembra 1942. godine, čije ćemo osnovne stavove i ideje ukratko prikazati.

[2] Stav o federativnom uređenju nije uvek decidirano spominjan u jednom delu partijskih dokumenata, već se više podrazumevao ili izvodio iz shvatanja o potpunoj ravnopravnosti nacija i nacionalnih manjina, dok se u drugom direktno upotrebljavao.

Digitized by Google

Digitized by Google

HX 8.567

vana za povezivanje borbe za nacionalno oslobođenje sa socijalističkom revolucijom.

U Rezoluciji sa te Konferencije ističe se da je borba za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda Jugoslavije i za prava svih nacionalnih manjina jedan od prvorazrednih zadataka KPJ. Taj opšti stav je bio konkretizovan na sledeći način: prvo, borba protiv hegemonističke politike velikosrpske buržoazije; drugo, borba protiv pritisaka nemačkih, italijanskih, mađarskih i bugarskih imperijalista i njihove »pete kolone« u ugnjetenim narodima i nacionalnim manjinama, koji su im obećavali slobodu i nezavisnost u sklopu svojih država, a praktično im pripremali novo ropstvo; i, treće, borba protiv politikantskog nagađanja i sporazumevanja između srpske, hrvatske i slovenačke buržoazije na račun njihovih i drugih naroda Jugoslavije.

U predvečerje fašističkog napada na Jugoslaviju KPJ je, dakle, posle izvesnog lutanja, stranputica i zabluda (koje su bile rezultat i negativnog uticaja Kominterne), konačno zaokružila svoj marksistički pogled na teoriju nacije i nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Taj stav su karakterisali ovi elementi: (a) samoopredeljenje nacija s pravom na otcepljenje; (b) dijalektičko jedinstvo klasne i nacionalne komponente buduće revolucije, odnosno povezivanje borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje; i (c) obezbeđenje potpune ravnopravnosti svih nacija i nacionalnih manjina u okviru zajedničke jugoslovenske države, koja će biti izgrađena na federativnom principu.[2]

Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija i nacionalno pitanje

Takva nacionalna politika bila je od presudnog značaja za strategiju i taktiku KPJ u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji. Ona joj je, pre svega, omogućila da se — iako mala po broju ali velika po svojim revolucionarnim idejama — 1941. godine stavi na čelo narodnooslobodilačke borbe, odnosno socijalističke revolucije, koja je od svog početka strateški i dijalektički spajala borbu za nacionalno sa borbom za socijalno oslobođenje.

Borba protiv okupatora, koji je raskomadao Jugoslaviju i neke njene delove uključio u teritoriju Trećeg Rajha, a nekima »podmirio« imperijalističke apetite pojedinih susednih država, mogla je biti utemeljena i prihvaćena od širih slojeva stanovništva svih nacija i narodnosti kao narodni ustanak i narodnooslobodilački rat iz više razloga. Te razloge je izvanredno obrazložio Josip Broz Tito u svom poznatom radu *Nacionalno pitanje u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe*, objavljenom u »Proleteru« decembra 1942. godine, čije ćemo osnovne stavove i ideje ukratko prikazati.

[2] Stav o federativnom uređenju nije uvek decidirano spominjan u jednom delu partijskih dokumenata, već se više podrazumevao ili izvodio iz shvatanja o potpunoj ravnopravnosti nacija i nacionalnih manjina, dok se u drugom direktno upotrebljavao.

Digitized by Google

Prvo, postojala je relativno visoko razvijena svest narodnih masa o politici nacionalnog i socijalnog obespravljivanja u staroj Jugoslaviji, što joj je stalno pretilo da se raspadne kao državno-pravna tvorevina. Kraljevina Jugoslavija je stvarala »režim žandarma, režim glavnjača, režim socijalnog i nacionalnog bespravlja« (Tito). To su na svojoj koži dobro osetile i upamtile ne samo ugnjetene nacije i narodnosti nego je i »srpski narod s bolom primio uvrede i neopravdane optužbe da je sukrivac svojih izroda za nacionalno ugnjetavanje ostalih naroda Jugoslavije« (Tito). U već spomenutom radu Tito je analizirao uzroke i oblike nacionalnog ugnjetavanja u staroj Jugoslaviji:

»Nacionalna politika velikosrpske hegemonističke klike bila je:

1) Korumpiranje najreakcionarnijih elemenata Hrvata, Slovenaca, Muslimana itd., iskorišćavajući ih za unutrašnje razbijanje naroda koji su se borili za svoju ravnopravnost;

2) Podmićivanje vrhova slovenačkih, muslimanskih i džemaitskih partija i držanje, pomoću njih, u potčinjenosti hrvatskog naroda. Drugim riječima, to je značilo iskorišćavanje jednog naroda protiv drugoga, to je značilo sistematsko razjedinjavanje naroda Jugoslavije, značilo je sijanje mržnje i produbljivanje jaza među bratskim narodima Jugoslavije. To je značilo razjedinjavanje, a ne ujedinjavanje naroda Jugoslavije u jednu bratsku ravnopravnu državnu zajednicu.

Uporno i glupo brbljanje hegemonističke klike da su Srbi, Hrvati i Slovenci samo plemena jednog te istog naroda imalo je za cilj srbizaciju Hrvata i Slovenaca. Jugoslavija je bila samo maska za tu srbizaciju, koja se potpuno razotkrila u vrijeme šestojanuarske diktature kralja Aleksandra i Pere Živkovića.

Hrvati, kao najsnažnija nacionalna individualnost među ugnjetenim narodima Jugoslavije, davali su najžešći otpor protiv takve velikosrpske nacionalne politike. Ali, razumije se, taj otpor nije mogao dati one rezultate koje je hrvatski narod očekivao. Prvo — zbog toga što su na čelu Hrvatske seljačke stranke stajala gospoda koja su rješenje nacionalnog pitanja Hrvata posmatrala sa stanovišta podjele vlasti između njih i velikosrpske gospode, podjele interesnih sfera. Drugo — zbog toga što su ta hrvatska gospoda kanalizirala borbu hrvatskog naroda u pravcu borbe protiv čitavog srpskog naroda, a ne samo protiv velikosrpskih hegemonista, što su sijala mržnju protiv Srba isto onako kao što su je sijala velikosrpska gospoda protiv hrvatskog naroda. Treće — zbog toga što su gospoda iz vođstva HSS ignorirala rješavanje nacionalnog pitanja ostalih naroda, kao npr. Slovenaca, Makedonaca itd. Na taj način, borba hrvatskog naroda ostala je izolirana, ne samo od srpskog naroda već i od ostalih naroda Jugoslavije. Ostali ugnjeteni narodi Jugoslavije s pravom su gledali u težnjama Hrvata velikohrvatsku tendenciju, tendenciju ugnjetavanja drugih, kao što je to činila velikosrpska hegemonistička klika. Na koncu — zbog toga što su i velikosrpska i hrvatska gospoda iz HSS smatrala da će jednim običnim sporazumom o podjeli vlasti skinuti s dnevnog reda nacionalno pitanje svih naroda Jugoslavije.«

Digitized by Google

HX 8 .S67

Drugi razlog — takvu svest o nacionalnom i socijalnom ugnjetavanju u staroj Jugoslaviji pratilo je i saznanje o još gorem položaju pojedinih naroda (ili njihovih delova) u okviru anektiranih teritorija od strane fašističkih država koje su okupirale zemlju, jer su one odmah počele da sprovode masovni genocid i denacionalizaciju. Tome, svakako, treba dodati i tradiciju vekovne borbe naših naroda za slobodu, a i njihovo veliko istorijsko iskustvo u borbi protiv stranih osvajača i porobljivača.

Treće, oslanjajući se na domaće izdajnike i kvislinge, okupatori su pokušali da iskoriste nacionalne suprotnosti iz stare Jugoslavije i da na toj osnovi izazovu bratoubilačku borbu. To i leži u njihovoj prirodi, jer »fašističko rješenje nacionalnog pitanja jeste: naći u svakoj zemlji jednog ili nekoliko kvislinga, već prema tome koliko ima nacionalnosti, sastaviti marionetsku vladu, ekonomski i politički potpuno podjarmiti zemlju i takvu je proglasiti »slobodnom« i saveznicom u takozvanom novom evropskom poretku« (Tito). Upravo tako su fašisti i postupili u Jugoslaviji, ali je takva politička taktika u isto vreme otvorila i procese oštre političke diferencijacije u svakoj naciji i narodnosti: na nacionalne izdajnike koji kolaboriraju s okupatorom i na istinske borce za nacionalno oslobođenje. A takva podela je praktički značila da se u svakoj naciji, i u Jugoslaviji kao celini, vodi i nametnuti građanski rat, odnosno narodna revolucija protiv okupatora i nacionalnih izdajnika.

Četvrto, široki narodni slojevi porobljenih nacija i narodnosti, u prvom redu radnička klasa, ogroman deo seljaštva i progresivne inteligencije, shvatili su da je ne samo u aprilskom ratu nego i odmah posle okupacije celokupna politička struktura stare Jugoslavije potpuno zatajila, da im je okrenula leđa, ostavila ih na cedilu i prepustila na milost i nemilost fašističkim osvajačima. Najveći deo te strukture stavio se u službu okupatoru, a njen manji deo, s izbegličkom vladom na čelu, pobegao je u London, osnovao četnički pokret u zemlji, čiji cilj nije bio borba protiv okupatora, već iščekivanje i obezbeđivanje povratka režima Kraljevine Jugoslavije posle svršetka rata. U takvoj situaciji druge alternative nije bilo do borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, pa otuda i masovan i dobrovoljan odziv osnovnih slojeva naroda ne samo u ustanku 1941. godine nego i tokom celog četvorogodišnjeg rata.

Na tim osnovnim pretpostavkama gradili su se bitni elementi političke i vojne strategije KPJ u NOR-u i socijalističkoj revoluciji. Ta je strategija dala *svojevrsnu narodnooslobodilačku misao i praksu socijalističke revolucije u Jugoslaviji*, misao koja je u Marksovoj i Lenjinovoj teoriji revolucije nalazila oslone tačke, ali se u mnogo čemu i razlikovala od Pariske komune i oktobarske revolucije, i to ne samo u pogledu konkretno-istorijskih uslova u kojima je nastala, razvijala se i konačno pobedila nego i u pogledu njenih rezultata i prakse, odnosno novih saznanja o socijalističkoj revoluciji uopšte. Titovo revolucionarno delo i misao su duboko

Digitized by Google

utkani u tu revoluciju, pa ćemo — sa stanovišta naše teme — samo ukratko izložiti neke njihove bitne karakteristike.

1) Revolucija nije počela ni kao klasni rat ni kao borba radnika na barikadama u gradovima. Javila se kao opšti oslobodilački rat naroda i narodnosti, kao izraz politike narodnooslobodilačkog fronta i KPJ s Titom na čelu, izgrađene još u predvečerje drugog svetskog rata. Dva bitna elementa te politike su bila: pripremati i što bolje organizovati osnovne narodne mase u borbi protiv fašističkih osvajača i u njima rasplamsavati što žešći otpor prema nenarodnim režimima u staroj Jugoslaviji i njihovoj saradnji i oslanjanju na sile osovine. Potpisivanje akta o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu i njegovo poništavanje 27. marta 1941. godine pokazali su koliko je širok i dubok opštenarodni gnev i koliko je narod spreman da se odupre fašističkim osvajačima, ali se ubrzo, u samom aprilskom ratu, isto tako vrlo jasno pokazalo da nijedan deo vrhova političke strukture stare Jugoslavije, pa ni onaj koji je bio protiv pakta sa Hitlerom i oslonac tražio u Engleskoj — nije bio ni voljan ni spreman da se bori protiv okupatora.

Takav razvoj političkih događaja je predviđala KPJ s Titom na čelu i računala je, zbog već iznetih razloga, da će osnovne narodne mase prihvatiti opštejugoslovenski oslobodilački ustanak. Stoga je Tito još 10. aprila 1941. godine — dakle, još dok je agonija trajala — sazvao Centralni komitet KPJ u Zagrebu, na kome je zaključeno da se nastavi rat protiv fašističkih agresora, bez obzira na to kakva će biti konačna sudbina Kraljevine Jugoslavije i njene vojske. Tito je tada određen za rukovodioca Vojnog komiteta, što znači da se KPJ još u aprilu opredelila za oružani ustanak.[3] Posle poznatog Majskog savetovanja i njegovog proglasa u partijskim komitetima i organizacijama širom zemlje stvarani su vojni komiteti i komisije, ali su ti partijski organi ubrzo prerasli u štabove i komande partizanskih oslobodilačkih jedinica.

KPJ i Tito su se, dakle, odlučili za oružani narodni ustanak, računajući da će on poput iskre zapaliti »naivno narodno tle« (Marks), ali su prethodno, još pre njegovog izbijanja, pripremili i političku i kadrovsku organizaciju koja je bila i dovoljno široka i gipka, ali i sposobna da prihvati, pridobije i organizuje sve one koji su hteli da se bore protiv okupatora, bez obzira na njihovu klasnu, političku, nacionalnu, versku ili kakvu drugu pripadnost. To ne znači da nije bilo spontaniteta u samom narodnom ustanku, ali ukoliko ga je mestimično i bilo — to je bio samo dokaz više u korist partijske procene da narod želi da se bori protiv okupatora, i da će ustanici, po samoj prirodi stvari, prihvatiti samo onu političku snagu koja je sposobna i čvrsto rešena da se bori protiv okupatora. A onaj ko dobrovoljno ide u ustanak i rat, pogotovu protiv znatno nadmoćnijeg neprijatelja, taj neodoljivo želi pobedu radi ovaploćenja sopstvenih ciljeva i ideala, ali ujedno mora posedovati i svest o potrebi ujedinjavanja sa svojim istomišljenicima, a ta povezanost se u ratu ostvaruje samo preko čvrste političke

[3] Vidi: *Titovo vojno delo*, „Narodna armija", Beograd, 1977, posebno prilog Edvarda Kardelja u toj knjizi, str. 95.

Digitized by Google

Digitized by Google

utkani u tu revoluciju, pa ćemo — sa stanovišta naše teme — samo ukratko izložiti neke njihove bitne karakteristike.

1) Revolucija nije počela ni kao klasni rat ni kao borba radnika na barikadama u gradovima. Javila se kao opšti oslobodilački rat naroda i narodnosti, kao izraz politike narodnooslobodilačkog fronta i KPJ s Titom na čelu, izgrađene još u predvečerje drugog svetskog rata. Dva bitna elementa te politike su bila: pripremati i što bolje organizovati osnovne narodne mase u borbi protiv fašističkih osvajača i u njima rasplamsavati što žešći otpor prema nenarodnim režimima u staroj Jugoslaviji i njihovoj saradnji i oslanjanju na sile osovine. Potpisivanje akta o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu i njegovo poništavanje 27. marta 1941. godine pokazali su koliko je širok i dubok opštenarodni gnev i koliko je narod spreman da se odupre fašističkim osvajačima, ali se ubrzo, u samom aprilskom ratu, isto tako vrlo jasno pokazalo da nijedan deo vrhova političke strukture stare Jugoslavije, pa ni onaj koji je bio protiv pakta sa Hitlerom i oslonac tražio u Engleskoj — nije bio ni voljan ni spreman da se bori protiv okupatora.

Takav razvoj političkih događaja je predviđala KPJ s Titom na čelu i računala je, zbog već iznetih razloga, da će osnovne narodne mase prihvatiti opštejugoslovenski oslobodilački ustanak. Stoga je Tito još 10. aprila 1941. godine — dakle, još dok je agonija trajala — sazvao Centralni komitet KPJ u Zagrebu, na kome je zaključeno da se nastavi rat protiv fašističkih agresora, bez obzira na to kakva će biti konačna sudbina Kraljevine Jugoslavije i njene vojske. Tito je tada određen za rukovodioca Vojnog komiteta, što znači da se KPJ još u aprilu opredelila za oružani ustanak.[3] Posle poznatog Majskog savetovanja i njegovog proglasa u partijskim komitetima i organizacijama širom zemlje stvarani su vojni komiteti i komisije, ali su ti partijski organi ubrzo prerasli u štabove i komande partizanskih oslobodilačkih jedinica.

KPJ i Tito su se, dakle, odlučili za oružani narodni ustanak, računajući da će on poput iskre zapaliti »naivno narodno tle« (Marks), ali su prethodno, još pre njegovog izbijanja, pripremili i političku i kadrovsku organizaciju koja je bila i dovoljno široka i gipka, ali i sposobna da prihvati, pridobije i organizuje sve one koji su hteli da se bore protiv okupatora, bez obzira na njihovu klasnu, političku, nacionalnu, versku ili kakvu drugu pripadnost. To ne znači da nije bilo spontaniteta u samom narodnom ustanku, ali ukoliko ga je mestimično i bilo — to je bio samo dokaz više u korist partijske procene da narod želi da se bori protiv okupatora, i da će ustanici, po samoj prirodi stvari, prihvatiti samo onu političku snagu koja je sposobna i čvrsto rešena da se bori protiv okupatora. A onaj ko dobrovoljno ide u ustanak i rat, pogotovu protiv znatno nadmoćnijeg neprijatelja, taj neodoljivo želi pobedu radi ovaploćenja sopstvenih ciljeva i ideala, ali ujedno mora posedovati i svest o potrebi ujedinjavanja sa svojim istomišljenicima, a ta povezanost se u ratu ostvaruje samo preko čvrste političke

[3] Vidi: *Titovo vojno delo*, „Narodna armija", Beograd, 1977, posebno prilog Edvarda Kardelja u toj knjizi, str. 95.

Digitized by Google

i vojne organizacije. Izolovanost od takve organizacije pretila je uništenjem svake spontane grupe. Pošto je KPJ tada bila jedina takva politička snaga u zemlji, ona nije ni imala potrebu da sebe silom i sektaški (mada je i sektaštva kao sporadične pojave bilo) nameće kao vođu pobunjenih naroda, jer su je oni sami prihvatili kao političkog predvodnika i vojno-strategijskog organizatora svoje oslobodilačke borbe.

Zbog toga su se, eto, KPJ i Tito odlučili za narodni ustanak i oslobodilački, a ne klasni rat. To je bila osnova njihove političke i vojne strategije. Znači li to da oni u tom ratu nisu imali na umu i izvođenje socijalističke revolucije? Ne, ni u kom slučaju ne znači, bez obzira na to što narodni ustanak nisu vodili pod klasičnim parolama i »čistim« kategorijama proleterske revolucije. Oni su dobro znali da u tom oslobodilačkom ratu neće i da, po njihovoj proceni, ne može ni biti »klasnog mira«, kako zbog negativnog odnosa političke strukture stare Jugoslavije prema narodnom ustanku i borbi protiv okupatora tako i po socijalnoj strukturi nosilaca te borbe, a još više po njihovim ciljevima: nacionalno oslobođenje borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika i odlučivanje o sudbini i društvenom uređenju buduće Jugoslavije samo od strane onih koji su u toj borbi učestvovali ili je svesrdno pomagali. To je bio izvor nepresušne snage našeg oslobodilačkog pokreta.

Građanski rat, prožet sadržajima klasno-političke i oružane borbe, narodnooslobodilačkom pokretu u celini su stalno nametali okupatori i kvislinške vojne formacije unutar svake nacije i narodnosti, kao i izbeglička jugoslovenska vlada, sa svojim četničkim pokretom u zemlji. Politička i vojna strategija KPJ s Titom na čelu ostala je dosledna: borba protiv okupatora, ali i borba protiv domaćih izdajnika, što je, s obzirom na klasnu strukturu i političke ciljeve kvislinških pokreta, još od samog početka dijalektički spojilo borbu za nacionalno oslobođenje sa borbom za socijalno oslobođenje, odnosno narodni ustanak i oslobodilački rat sa socijalističkom revolucijom.

Politička strategija sveopšteg narodnog ustanka nužno je zahtevala i određenu vojnu organizaciju i određen način ratovanja. Borba radnika na barikadama u gradovima odgovarala je klasičnim klasnim ratovima, odnosno proleterskim revolucijama — Pariskoj komuni i oktobarskoj revoluciji — ali ne i revoluciji koja se izvodila putem narodnog ustanka. Jer »pobuna starog stila, uličnе borbe s barikadama... znatno je zastarela«, pošto pored moderne vojske, pogotovu pored Hitlerove koja je bila dobro naoružana, »najviše što ustanak može da postigne u čisto taktičkoj akciji — jeste pravilno podizanje i odbrana pojedine barikade« (Engels). Otuda i adekvatna vojna strategija i taktika narodnog ustanka: orijentacija na vangradske šire prostore, stvaranje slobodne teritorije, partizanski način ratovanja i postepen prelazak na stvaranje krupnih vojnih formacija i većih strategijskih i taktičkih ratnih operacija itd. U tom sklopu i gradovi su, dabome, dobili svoje značenje, ali ne kao glavno poprište borbi, već kao središta u kojima se obavljao uporni i isto tako herojski ilegalni rad na

Digitized by Google

Digitized by Google

HX 8.567

i vojne organizacije. Izolovanost od takve organizacije pretila je uništenjem svake spontane grupe. Pošto je KPJ tada bila jedina takva politička snaga u zemlji, ona nije ni imala potrebu da sebe silom i sektaški (mada je i sektaštva kao sporadične pojave bilo) nameće kao vođu pobunjenih naroda, jer su je oni sami prihvatili kao političkog predvodnika i vojno-strategijskog organizatora svoje oslobodilačke borbe.

Zbog toga su se, eto, KPJ i Tito odlučili za narodni ustanak i oslobodilački, a ne klasni rat. To je bila osnova njihove političke i vojne strategije. Znači li to da oni u tom ratu nisu imali na umu i izvođenje socijalističke revolucije? Ne, ni u kom slučaju ne znači, bez obzira na to što narodni ustanak nisu vodili pod klasičnim parolama i »čistim« kategorijama proleterske revolucije. Oni su dobro znali da u tom oslobodilačkom ratu neće i da, po njihovoj proceni, ne može ni biti »klasnog mira«, kako zbog negativnog odnosa političke strukture stare Jugoslavije prema narodnom ustanku i borbi protiv okupatora tako i po socijalnoj strukturi nosilaca te borbe, a još više po njihovim ciljevima: nacionalno oslobođenje borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika i odlučivanje o sudbini i društvenom uređenju buduće Jugoslavije samo od strane onih koji su u toj borbi učestvovali ili je svesrdno pomagali. To je bio izvor nepresušne snage našeg oslobodilačkog pokreta.

Građanski rat, prožet sadržajima klasno-političke i oružane borbe, narodnooslobodilačkom pokretu u celini su stalno nametali okupatori i kvislinške vojne formacije unutar svake nacije i narodnosti, kao i izbeglička jugoslovenska vlada, sa svojim četničkim pokretom u zemlji. Politička i vojna strategija KPJ s Titom na čelu ostala je dosledna: borba protiv okupatora, ali i borba protiv domaćih izdajnika, što je, s obzirom na klasnu strukturu i političke ciljeve kvislinških pokreta, još od samog početka dijalektički spojilo borbu za nacionalno oslobođenje sa borbom za socijalno oslobođenje, odnosno narodni ustanak i oslobodilački rat sa socijalističkom revolucijom.

Politička strategija sveopšteg narodnog ustanka nužno je zahtevala i određenu vojnu organizaciju i određen način ratovanja. Borba radnika na barikadama u gradovima odgovarala je klasičnim klasnim ratovima, odnosno proleterskim revolucijama — Pariskoj komuni i oktobarskoj revoluciji — ali ne i revoluciji koja se izvodila putem narodnog ustanka. Jer »pobuna starog stila, uličnе borbe s barikadama ... znatno je zastarela«, pošto pored moderne vojske, pogotovu pored Hitlerove koja je bila dobro naoružana, »najviše što ustanak može da postigne u čisto taktičkoj akciji — jeste pravilno podizanje i odbrana pojedine barikade« (Engels). Otuda i adekvatna vojna strategija i taktika narodnog ustanka: orijentacija na vangradske šire prostore, stvaranje slobodne teritorije, partizanski način ratovanja i postepen prelazak na stvaranje krupnih vojnih formacija i većih strategijskih i taktičkih ratnih operacija itd. U tom sklopu i gradovi su, dabome, dobili svoje značenje, ali ne kao glavno poprište borbi, već kao središta u kojima se obavljao uporni i isto tako herojski ilegalni rad na

Digitized by Google

slanju boraca u oslobodilačku vojsku i u njenoj materijalnoj i moralno-političkoj podršci, uključujući i sabotažne i diverzantske akcije, prikupljanje obaveštajnih podataka itd.

To je, ukratko, bila bitna karakteristika narodnog ustanka i oslobodilačkog rata koji su predstavljali socijalističku revoluciju naroda i narodnosti Jugoslavije.

2) Narodnooslobodilačka borba, a time i socijalistička revolucija, bila je mogućna i zbog toga što je njena platforma vrlo jasno i dosledno, i u političkom i u državno-pravnom smislu, nudila rešenja nacionalnog pitanja na osnovu potpune ravnopravnosti svih nacija i narodnosti koje žive u Jugoslaviji. Tito je o tome, u već citiranom tekstu iz »Proletera« (decembra 1942), pisao:

»Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspešna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj videli osim pobjede nad fašizmom i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Crnogoraca, Šiptara, Muslimana itd.; kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.«

Narodnooslobodilački rat je, dakle, rešavao i nacionalno pitanje, ali ne na buržoaski, nego na demokratsko-revolucionaran način; ne obnovljanjem režima iz stare Jugoslavije, nego »pobjedom nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda«, odnosno pobedom »novoga« koje treba da zameni »staro«.

»Pravilna politika KPJ«, kaže Tito, »po nacionalnom pitanju bila je od izvanrednog značaja za otpor naših naroda fašističkoj agresiji i omogućila je stvaranje širokog svenarodnog fronta, pod vođstvom Komunističke partije, kod svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Ona je omogućila pokretanje oružane borbe i njeno prerastanje u socijalističku revoluciju... Takva politika u oblasti nacionalnih odnosa bila je jedan od moćnih izvora naše snage i zaloga svih naših pobjeda.

Politika nacionalne ravnopravnosti i svestranog priznavanja nacionalnih osobenosti ispoljavala se u toku narodnooslobodilačke borbe i u stvaranju glavnih štabova oslobodilačke vojske u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije, u formiranju posebnih vojnih jedinica, u konstituisanju zemaljskih vijeća nacionalnog oslobođenja, u razvijanju posebnih oblika narodnofrontovskih i drugih političkih i društvenih masovnih organizacija, i, konačno, u samom stvaranju federativnog društveno-političkog uređenja socijalističke Jugoslavije. Boreći se beskompromisno protiv svih pojava koje su smetale uspostavljanju povjerenja i istinske saradnje

Digitized by Google

HX 8.567

naroda i narodnosti, naša partija je u toku revolucije na djelu ostvarila bratstvo i jedinstvo naših naroda.«[4]

Time što su istakli zahtev za rešavanjem nacionalnog pitanja KPJ i Tito su uspeli da pokrenu osnovne narodne mase u svakoj naciji i narodnosti na narodni ustanak i oslobodilački rat protiv okupatora i domaćih izdajnika, a time što su ga rešavali i uspešno rešili upravo zajedno sa tim masama i pomoću njih — dakle, sa novom socijalnom strukturom — nacionalna emancipacija se zakonito javila i kao socijalna emancipacija, odnosno — bez rušenja starog buržoaskog i hegemonističkog socijalnog sistema nije se moglo izvojevati ni nacionalno oslobođenje. Zbog toga je nacionalno pitanje i postalo istinsko pitanje socijalističke revolucije u Jugoslaviji. A to je druga bitna karakteristika autentičnosti i samosvojnosti te revolucije.

3) Već smo istakli da su osnovne narodne mase, a to znači radnička klasa, ogroman deo seljaštva i progresivne inteligencije, bili glavni socijalni nosioci oslobodilačkog rata i revolucije. Postavlja se pitanje: kako je i usled čega došlo do takvog socijalno-političkog savezništva?

Razvoj istorijskih zbivanja je, sam po sebi, nametnuo sudbinsko pitanje: koja je društvena klasa bila kadra da, oružanom borbom, na novoj osnovi zaista reši nacionalno pitanje? Vodeće nacionalne buržoazije (srpska, hrvatska i slovenačka) nisu htele, niti su mogle, zbog suprotnosti između ciljeva revolucije i njihovih uskih klasnih interesa, da se prihvate tog istorijskog zadatka, pa su se, i objektivno i subjektivno (uz retke i časne izuzetke), našle s one strane barikade, to jest protiv narodnooslobodilačke borbe. Izvesnog kalkulisanja, pa i različnog političkog opredeljivanja, bilo je i u redovima buržoaske klase. Neki delovi nacionalnih buržoazija ili su bili glavni stubovi ekonomskog i političkog režima koji je okupator uspostavio na njihovim teritorijama, ili su bili okupljeni oko kvislinških režima i gajili iluzije da će im fašistički okupator, u slučaju njegove pobede, sačuvati klasne pozicije u separatističkim kvazinacionalnim državama, koje će se, navodno, održati u okviru Hitlerovog »novog poretka« u Evropi. Drugi delovi, čiji su glavni politički eksponenti bili takozvana jugoslovenska izbeglička vlada u inostranstvu i četnički pokret u zemlji, ostali su na starim pozicijama unitarizma i monarhističkog hegemonizma velikosrpske buržoazije iz stare Jugoslavije, pa su se — zbog toga što se četnički pokret sveo isključivo na borbu protiv narodnog ustanka i njegovih oružanih formacija, što je radi ostvarenja tog cilja paktirao i s okupatorima — srozali na nivo nacionalne veleizdaje i kontrarevolucije.

Buržoaska klasa se, dakle, na ovaj ili onaj način, ne samo politički kompromitovala nego se, radi odbrane svojih klasnih ciljeva, stavila u službu okupatora i time sebe poistovetila s domaćim izdajnicima, odnosno snagama kontrarevolucije. Baš ta činjenica, to jest takva konstelacija odnosa političkih i klasnih snaga, stvo-

[4] *Deveti kongres SKJ*, cit. izd., str. 19—20.

Digitized by Google

rila je onaj objektivni istorijski prostor da se radnička klasa, sa KPJ kao svojom avangardom, stavi na čelo narodnooslobodilačke borbe, koja je bila jedini garant i način da se nacionalno pitanje pravilno reši, odnosno da se radnička klasa iz svojih klasnih interesa javi i kao nosilac borbe za nacionalno oslobođenje i ostvarivanje potpune ravnopravnosti nacija i narodnosti. Otuda se nacionalno već na početku oružane revolucije na jugoslovenskom tlu javilo kao bitna pretpostavka klasne i ljudske emancipacije, kao imperativ i sastavni deo same socijalističke revolucije.

S obzirom na karakter narodnooslobodilačke borbe, na širinu njene platforme i njenih nacionalnih i socijalnih ciljeva, s jedne strane, i dubokih klasnih interesa same radničke klase da ona bude i glavni nosilac borbe i za nacionalno oslobođenje, s druge strane, KPJ je bila primorana da, uporno i strpljivo, gradi svoju politiku savezništva s najširim narodnim slojevima, koji su bili spremni da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Prvog i najmasovnijeg saveznika je radnička klasa, s KPJ na čelu, našla u seljačkim masama, koje su tada činile tri četvrtine ukupnog stanovništva Jugoslavije. Seljaštvo je u ogromnoj većini prihvatilo borbu protiv okupatora, i to iz više razloga. Epsko osećanje slobode i spremnost da se dâ život u borbi protiv tuđina i stranih osvajača vekovima su, s kolena na koleno, usađivani u narodu, a seljaštvo je i po svom društvenom i kulturnom biću nosilac tradicionalne nacionalne svesti, pa se teško predaje tuđinu. Sem toga, seljačke mase su u većini naših nacija bile značajan činilac političkih pokreta za nacionalno oslobođenje između dva rata, ali pošto su ih ti pokreti izneverili, one su im okrenule leđa. Seoskog proletarijata u čistom vidu je bilo relativno malo ili gotovo nimalo u pojedinim krajevima: seljaštvo je najvećim delom bilo »teritorijalizovano na zemlji« (Kidrič), ali mahom na malom posedu, koji često nije obezbeđivao ni prostu reprodukciju seoskog gazdinstva. Tome treba dodati i prezaduženost jednog broja seljaka, koji je, osobito sredinom tridesetih godina, postao plen zelenaškog kapitala, zatim velike »makaze« cena između industrijskih i poljoprivrednih proizvoda (na štetu ovih drugih), nepismenost i zaostalost, duboko nezadovoljstvo seljačkih masa prema nenarodnim režimima u Kraljevini Jugoslaviji itd.

Još pre rata, a osobito posle povratka rukovodstva u zemlju i njegove konsolidacije, KPJ je uhvatila duboke korene u naprednoj i levo orijentisanoj inteligenciji, posebno u redovima studentske i srednjoškolske omladine. Od preko 30.000 članova SKOJ-a, koliko ih je bilo uoči aprilskog rata, većina je bila omladina iz redova inteligencije. Učešće inteligencije u borbi unosilo je, pored ostalog, i elemente znanja i sigurnosti u oslobodilačku vojsku.

Glavni saveznici radničke klase — seljaštvo i napredna inteligencija — ne samo što su prihvatili borbu protiv okupatora nego su u njoj videli i istorijsku šansu za nacionalno i socijalno oslobođenje. Drugim rečima, njihovi interesi nisu bili, bar ne u ogromnoj većini, protivrečni osnovnim ciljevima socijalističke revolucije, koja se izvodila preko narodnooslobodilačkog rata, jer su od po-

Digitized by Google

Digitized by Google

rila je onaj objektivni istorijski prostor da se radnička klasa, sa KPJ kao svojom avangardom, stavi na čelo narodnooslobodilačke borbe, koja je bila jedini garant i način da se nacionalno pitanje pravilno reši, odnosno da se radnička klasa iz svojih klasnih interesa javi i kao nosilac borbe za nacionalno oslobođenje i ostvarivanje potpune ravnopravnosti nacija i narodnosti. Otuda se nacionalno već na početku oružane revolucije na jugoslovenskom tlu javilo kao bitna pretpostavka klasne i ljudske emancipacije, kao imperativ i sastavni deo same socijalističke revolucije.

S obzirom na karakter narodnooslobodilačke borbe, na širinu njene platforme i njenih nacionalnih i socijalnih ciljeva, s jedne strane, i dubokih klasnih interesa same radničke klase da ona bude i glavni nosilac borbe i za nacionalno oslobođenje, s druge strane, KPJ je bila primorana da, uporno i strpljivo, gradi svoju politiku savezništva s najširim narodnim slojevima, koji su bili spremni da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Prvog i najmasovnijeg saveznika je radnička klasa, s KPJ na čelu, našla u seljačkim masama, koje su tada činile tri četvrtine ukupnog stanovništva Jugoslavije. Seljaštvo je u ogromnoj većini prihvatilo borbu protiv okupatora, i to iz više razloga. Epsko osećanje slobode i spremnost da se dâ život u borbi protiv tuđina i stranih osvajača vekovima su, s kolena na koleno, usađivani u narodu, a seljaštvo je i po svom društvenom i kulturnom biću nosilac tradicionalne nacionalne svesti, pa se teško predaje tuđinu. Sem toga, seljačke mase su u većini naših nacija bile značajan činilac političkih pokreta za nacionalno oslobođenje između dva rata, ali pošto su ih ti pokreti izneverili, one su im okrenule leđa. Seoskog proletarijata u čistom vidu je bilo relativno malo ili gotovo nimalo u pojedinim krajevima: seljaštvo je najvećim delom bilo »teritorijalizovano na zemlji« (Kidrič), ali mahom na malom posedu, koji često nije obezbeđivao ni prostu reprodukciju seoskog gazdinstva. Tome treba dodati i prezaduženost jednog broja seljaka, koji je, osobito sredinom tridesetih godina, postao plen zelenaškog kapitala, zatim velike »makaze« cena između industrijskih i poljoprivrednih proizvoda (na štetu ovih drugih), nepismenost i zaostalost, duboko nezadovoljstvo seljačkih masa prema nenarodnim režimima u Kraljevini Jugoslaviji itd.

Još pre rata, a osobito posle povratka rukovodstva u zemlju i njegove konsolidacije, KPJ je uhvatila duboke korene u naprednoj i levo orijentisanoj inteligenciji, posebno u redovima studentske i srednjoškolske omladine. Od preko 30.000 članova SKOJ-a, koliko ih je bilo uoči aprilskog rata, većina je bila omladina iz redova inteligencije. Učešće inteligencije u borbi unosilo je, pored ostalog, i elemente znanja i sigurnosti u oslobodilačku vojsku.

Glavni saveznici radničke klase — seljaštvo i napredna inteligencija — ne samo što su prihvatili borbu protiv okupatora nego su u njoj videli i istorijsku šansu za nacionalno i socijalno oslobođenje. Drugim rečima, njihovi interesi nisu bili, bar ne u ogromnoj većini, protivrečni osnovnim ciljevima socijalističke revolucije, koja se izvodila preko narodnooslobodilačkog rata, jer su od po-

Digitized by Google

bede nad okupatorom i domaćim izdajnicima i oni očekivali bolji i pravedniji život u novom društvu.

4) Široki svenarodni front, pod rukovodstvom KPJ, bio je stvoren u svakoj naciji i narodnosti, a u njemu su udarnu snagu predstavljale oružane snage — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije — kao organi oslobodilačke borbe, ali i kao nosioci i zaštitnici revolucionarnog prevrata. Već od početka narodnog ustanka na oslobođenoj teritoriji su stvarani narodnooslobodilački odbori, kao organi nove, revolucionarno-demokratske vlasti. Po svom karakteru i političkom i socijalnom sadržaju, narodna vlast je izražavala suštinu i ciljeve socijalne revolucije, bila garantija da se ne obnavlja stara, već izgrađuje nova društvena zajednica ravnopravnih nacija i narodnosti.

Prema tome, narodnooslobodilačka borba je bila nacionalna, jer je njen cilj bio nacionalno oslobođenje, nacionalna sloboda i suverenost naroda, ali kako se nacionalno pitanje u celini i drugi ciljevi te borbe nisu mogli rešiti obnavljanjem stare Jugoslavije s kapitalističkim društvenim uređenjem — ta je borba po svojoj sadržini i celini bila socijalistička revolucija od samog svog početka. Stoga se odnos NOB-e i socijalističke revolucije samo fenomenološki mogao javljati i kao odnos forme i sadržine, ali ne i suštinski. Svesti taj odnos na odnos forme i sadržine — znači ne shvatiti samu socijalističku revoluciju u Jugoslaviji i njenu autentičnost kao konkretnoistorijsku pojavu. Jer narodi Jugoslavije nisu odbacivali politički i socijalni sistem Kraljevine Jugoslavije samo zbog nacionalnog ugnjetavanja. Oni nisu prihvatili celokupno njeno društveno uređenje, pa su od svoje borbe protiv okupatora, pored nacionalnog oslobođenja, očekivali i bolje uslove socijalnog života, a ne povratak na one koje im je davalo staro buržoasko društvo. Sem protiv okupatora, narodnooslobodilačka borba se vodila i protiv domaćih izdajnika, a kako se među ove svrstala sva krupna i najpretežniji deo srednje i sitne buržoazije, revolucionarno-oslobodilačke snage su u svakoj našoj naciji i narodnosti vodile borbu na dva fronta: protiv okupatora i protiv snaga domaće kontrarevolucije. Time je narodnooslobodilački rat dobio bitna klasna svojstva socijalističke revolucije.

Već prve godine rata su nedvosmisleno pokazale da je borba protiv okupatora i domaćih izdajnika bila jedino pravilan put za rešenje nacionalnog pitanja, da su narodi Jugoslavije u toj borbi ubrzo izvojevali tri bitne pozicije: sprečeno je istrebljenje i novo porobljavanje pojedinih naroda ili njihovih delova i sačuvan njihov nacionalni opstanak; ostvareni su osnovni uslovi za samoopredeljenje naroda; obezbeđena je samostalnost nacija i narodnosti u postavljanju temelja nove Jugoslavije i u odlučivanju o njenom budućem razvitku.[5]

Međutim, samostalnost naroda i narodnosti Jugoslavije da odlučuju o sopstvenoj sudbini nije lako izvojevana, jer ona nije za-

[5] Vidi: Ivan Kristan, *Razvitak jugoslovenske federacije*, „Socijalizam", br. 6/1976.

Digitized by Google

Digitized by Google

HX 8 .S67

bede nad okupatorom i domaćim izdajnicima i oni očekivali bolji i pravedniji život u novom društvu.

4) Široki svenarodni front, pod rukovodstvom KPJ, bio je stvoren u svakoj naciji i narodnosti, a u njemu su udarnu snagu predstavljale oružane snage — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije — kao organi oslobodilačke borbe, ali i kao nosioci i zaštitnici revolucionarnog prevrata. Već od početka narodnog ustanka na oslobođenoj teritoriji su stvarani narodnooslobodilački odbori, kao organi nove, revolucionarno-demokratske vlasti. Po svom karakteru i političkom i socijalnom sadržaju, narodna vlast je izražavala suštinu i ciljeve socijalne revolucije, bila garantija da se ne obnavlja stara, već izgrađuje nova društvena zajednica ravnopravnih nacija i narodnosti.

Prema tome, narodnooslobodilačka borba je bila nacionalna, jer je njen cilj bio nacionalno oslobođenje, nacionalna sloboda i suverenost naroda, ali kako se nacionalno pitanje u celini i drugi ciljevi te borbe nisu mogli rešiti obnavljanjem stare Jugoslavije s kapitalističkim društvenim uređenjem — ta je borba po svojoj sadržini i celini bila socijalistička revolucija od samog svog početka. Stoga se odnos NOB-e i socijalističke revolucije samo fenomenološki mogao javljati i kao odnos forme i sadržine, ali ne i suštinski. Svesti taj odnos na odnos forme i sadržine — znači ne shvatiti samu socijalističku revoluciju u Jugoslaviji i njenu autentičnost kao konkretnoistorijsku pojavu. Jer narodi Jugoslavije nisu odbacivali politički i socijalni sistem Kraljevine Jugoslavije samo zbog nacionalnog ugnjetavanja. Oni nisu prihvatili celokupno njeno društveno uređenje, pa su od svoje borbe protiv okupatora, pored nacionalnog oslobođenja, očekivali i bolje uslove socijalnog života, a ne povratak na one koje im je davalo staro buržoasko društvo. Sem protiv okupatora, narodnooslobodilačka borba se vodila i protiv domaćih izdajnika, a kako se među ove svrstala sva krupna i najpretežniji deo srednje i sitne buržoazije, revolucionarno-oslobodilačke snage su u svakoj našoj naciji i narodnosti vodile borbu na dva fronta: protiv okupatora i protiv snaga domaće kontrarevolucije. Time je narodnooslobodilački rat dobio bitna klasna svojstva socijalističke revolucije.

Već prve godine rata su nedvosmisleno pokazale da je borba protiv okupatora i domaćih izdajnika bila jedino pravilan put za rešenje nacionalnog pitanja, da su narodi Jugoslavije u toj borbi ubrzo izvojevali tri bitne pozicije: sprečeno je istrebljenje i novo porobljavanje pojedinih naroda ili njihovih delova i sačuvan njihov nacionalni opstanak; ostvareni su osnovni uslovi za samoopredeljenje naroda; obezbeđena je samostalnost nacija i narodnosti u postavljanju temelja nove Jugoslavije i u odlučivanju o njenom budućem razvitku.[5]

Međutim, samostalnost naroda i narodnosti Jugoslavije da odlučuju o sopstvenoj sudbini nije lako izvojevana, jer ona nije za-

[5] Vidi: Ivan Kristan, *Razvitak jugoslovenske federacije*, „Socijalizam", br. 6/1976.

University of California Digitized by Google

visila samo od njihovih uspeha u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika nego i od interesa i međusobnih odnosa između glavnih sila antihitlerovske koalicije, to jest od Engleske i SAD, na jednoj, i Sovjetskog Saveza, na drugoj strani. Bilo je potrebno dosta napora da prava istina o narodnooslobodilačkom i partizanskom pokretu, kao stvarnoj i jedinoj snazi koja se bori protiv okupatora, prodre u svet, a kasnije i da se prizna nova Jugoslavija, nastala kao rezultat narodne borbe. No to je tema za sebe, a ovde samo ističemo jednu činjenicu: da, kad je reč o oslobodilačkoj borbi, konačnu odluku o svojoj sudbini ipak donosi narod koji se bori protiv stranog osvajača. U tome i jeste jedna od bitnih suština Titovog revolucionarnog dela i njegove misli. To veliko istorijsko iskustvo, stečeno na našem tlu u drugom svetskom ratu, imalo je i imaće nemalo značenje za mnoge narode koji su se borili za svoju slobodu, nezavisnost i nacionalnu emancipaciju nakon toga rata.

Ne čekajući »blagoslov« velikih sila, čak i protiv njihove volje, predstavnici naroda Jugoslavije su na Drugom zasedanju AVNOJ-a, održanom u Jajcu potkraj novembra 1943. godine, doneli čitav niz istorijskih odluka, među kojima su, sa stanovišta našeg razmatranja, najznačajnije one odluke koje se tiču budućeg uređenja nove Jugoslavije. U jednoj od tih odluka se, između ostalog, kaže:

»1. Narodi Jugoslavije nikad nisu priznali i ne priznaju raskomadavanje Jugoslavije od strane fašističkih imperijalista i dokazali su u zajedničkoj oružanoj borbi svoju čvrstu volju da ostanu i dalje ujedinjeni u Jugoslaviji.

2. Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svojih naroda i nikada ne bi više postala domenom bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgradiće se na federativnom principu, koji će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine...

3. Nacionalnim manjinama u Jugoslaviji obezbediće se sva nacionalna prava.«[6]

Dve godine kasnije, 29. novembra 1945. godine, novoizabrana Ustavotvorna skupština je i zvanično proglasila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, čime je bila okončana duga i naporna borba naroda i narodnosti Jugoslavije za državnopravno i političko rešenje njihovog nacionalnog pitanja.

Klasna i nacionalna komponenta u procesu izgradnje socijalizma

Može se reći da je naš komunistički pokret, posebno KPJ s Titom na čelu — ako se izuzmu izvesne stranputice i nerazumevanja u prvim godinama njegovg postojanja, pa i period frakcijskih borbi

[6] Dr Leon Geršković, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Pravni fakultet u Beogradu, 1946, str. 215—216.

Digitized by Google

HR 8.567

između dva rata — nacionalnom pitanju prilazio sa marksističko-lenjinističkih pozicija. To se naročito potvrdilo u oružanoj revoluciji. »Jugoslovenska revolucija približila je klasno i nacionalno, otklonila je njihovu uzajamnu otuđenost, njihovu divergenciju u međunarodnim tokovima zamenila je konvergencijom u sopstvenim tokovima. Time što je stvorila pretpostavke za neantagonističke protivrečnosti između klasnog i nacionalnog ona je i mogla da pobedi. A time što je svoju klasno-internacionalnu komponentu zasnovala na reafirmaciji i ravnopravnosti nacija i naroda jugoslovenska revolucija je smogla snage da odbaci diktat Staljinovog hegemonizma 1948. godine.«[7]

Pobeda revolucije imala je dvostruki istorijski značaj: uspostavljene su diktatura proletarijata i jugoslovenska zajednica dobrovoljno udruženih i ravnopravnih nacija i narodnosti, čiji je politički izraz bilo federativno državno uređenje. Ali kako se socijalistička revolucija ne završava svojom političkom pobedom, tako ni federacija ne ostaje jednom zasvagda nepromenjena. Tačnije: radnička klasa i nacija ne smeju doći u koliziju; između ta dva subjekta društveno-istorijskog procesa uvek treba da postoji odnos dijalektičkog jedinstva. Taj se odnos, međutim, ne uspostavlja nekim spoljašnjim, već unutrašnjim vezama, proizašlim iz same geneze i jednog i drugog subjekta usled istovetnih društvenih determinizama, odnosno podudarnosti njihovog nastanka.

Odnos klasnog i nacionalnog nije, dakle, statičan, nego konkretnoistorijski, pa je svako njegovo narušavanje ili ignorisanje davalo negativne rezultate. To je dovodilo (i još dovodi) do revizije marksističkih principa o nacionalnom pitanju, bilo u socijaldemokratskom bilo u birokratsko-staljinističkom smislu. Poznato je, naime, da je zapadnoevropska socijaldemokratija internacionalizam radničke klase žrtvovala za račun uskog interesa svojih nacionalnih buržoazija, odnosno da je podržala imperijalističku vladavinu nad kolonijama, dok je staljinizam stvarao internacionalizam na grubom i prevremenom otpisivanju nacionalne komponente, pa se i morao predstaviti i kao velikodržavni hegemonizam jedne nacije.[8]

Ni jugoslovenska revolucija ni Tito nisu nikad podlegli takvim iskušenjima, iako svaka promena na relaciji klasno — nacionalno nije išla uvek glatko i bez određenih teškoća. U periodu takozvanog revolucionarnog etatizma odnosi između nacija i narodnosti su imali prevashodno administrativno-centralistički karakter, jer je takva bila suština i svih drugih društvenih odnosa. To je pružalo realnu osnovu za rađanje unitarističkog hegemonizma u međunacionalnim odnosima, ali ne zbog toga što se svesno

[7] Milenko Marković, *Klasno i nacionalno u samoupravnom socijalizmu*, „Socijalizam", br. 2/1971.

[8] Staljinska birokratija je, na primer, svesno sprovodila određenu rusifikaciju, forsirala ruski jezik kao državni jezik, favorizovala ekonomski razvitak Rusije. Ona je prisilno raselila i obespravila cele narode (Krimski Tatari, Povološki Nemci, Balkarci, Kalmici, Karačajevci, Čečeni, Inguši i drugi).

Digitized by Google

sprovodila politika nacionalne neravnopravnosti, već pre svega zbog toga što je u tom periodu bila jače naglašena tendencija osamostaljivanja države i birokratije u svim oblastima društvenog života, osobito u ekonomskoj i političkoj sferi. Pa ipak, sve to nije dovelo do krupnijih poremećaja u međunacionalnim odnosima, niti do diskriminacije pojedinih naroda i narodnosti.

Tito je, međutim, ubrzo uvideo opasnost od takvih tendencija u društvenom razvitku, pre svega za radničku klasu i ravnopravnost nacija i narodnosti. Boreći se za uvođenje i razvitak socijalističkog samoupravljanja, on se ujedno borio da se i svi problemi koji su iskrsavali u međunacionalnim odnosima rešavaju na osnovu samoupravljanja.

»Mi moramo biti načisto s tim«, kaže Tito, »da i u razvoju naših socijalističkih društvenih odnosa postoje protivrječnosti, koje proističu u prvom redu iz bujnog, svestranog razvoja naše donedavno nerazvijene zemlje, i protivrječnosti koje naročito dolaze do izražaja u jednoj višenacionalnoj državi. A zato smo mi komunisti tu da uočavamo postojeće protivrječnosti i da ih rješavamo što je moguće bolje. Neke protivrječnosti, kako u federaciji, tako i u republikama, imaju svoje korijene i kanale, što je, čini mi se, i najbitnije u ekonomskom razvoju naše zemlje — u administrativno-birokratskoj raspodjeli i drugim nepravilnostima i razlikama u razvijenosti pojedinih republika i pokrajina.«[9]

Prostor ne dopušta da hronološki i u celini izložimo bogatu i svestranu Titovu misao o rešavanju nacionalnog pitanja u uslovima izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa, pa se ograničavamo na njene bitne karakteristike.

1. Poučeni sopstvenom revolucionarnom praksom, Savez komunista Jugoslavije i Tito su uvek polazili od toga da klasno i nacionalno nisu prosti identiteti, odnosno da je nacionalno bitna komponenta klasnog, kao što je i nacionalno oslobođenje bitna pretpostavka socijalnog oslobođenja.

Nacionalna sloboda je pretpostavka slobode ličnosti. U uslovima kapitalizma ona je istorijska pretpostavka za buduće klasno oslobođenje, jer i proletarijat teži da se podigne do nivoa »vodeće klase nacije«, pa je i on »još nacionalan, mada nikako u smislu buržoazije« *(Manifest komunističke partije)*. U socijalizmu, gde se nacionalna sloboda i nacionalna nezavisnost jedino i mogu potpuno ostvariti, nacionalna sloboda je integralni deo klasne i ljudske emancipacije uopšte.

Tito nikada, ni u uslovima izgradnje socijalizma, nije potcenjivao značenje nacionalnog pitanja, jer je smatrao da se samom pobedom socijalističke revolucije ono automatski ne skida s dnevnog reda, pogotovu ako je ta revolucija izvojevana u jednoj nerazvijenoj višenacionalnoj zajednici. Jer i na tlu savremenog socijalizma, osobito onoga koji se izgrađuje na državnosvojinskom mo-

[9] *Marksizam — misao savremene epohe*, tom III, glava III; Josip Broz Tito, *Revolucija koja traje*, Službeni list SFRJ, Beograd, 1976, str. 273.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

HX 8.S67

nopolu, etatizam i birokratizam ne sabijaju samo radničku klasu u granice njenog najamnog bića nego i bitno ograničavaju ravnopravnost nacionalnih zajednica.

Da bi svoj interes nametnula celom društvu, partijsko-državna birokratija vrši negde tihu i postepenu, a negde otvorenu i nasilnu nacionalnu homogenizaciju sopstvenog društva, koja je, osobito u poslednje vreme, dobila svoj ideološki izraz u kvaziteorijskoj formuli o »socijalističkoj naciji«. Suština te formule, naoko možda i jednostavne i »zavodljive«, zasniva se na pretpostavci da u jednoj socijalističkoj državi, u kojoj se ceo društveni život razvija pod jednom dirigentskom palicom državnog aparata a ukupna društvena svest i monolitizam celokupne socijalne strukture obezbeđuju preko rukovodeće uloge komunističke partije, mora i može postojati samo jedna i jedinstvena »socijalistička nacija«. Drugim rečima, jedna država, jedna partija i jedna vladajuća klasa nužno, tobože, moraju imati za rezultat — »socijalističku naciju«. Ako je pak u pitanju višenacionalna zajednica, onda se pod formulom »socijalističkog naroda«, kao, navodno, nove, istorijski nastale više forme nacionalne zajednice, praktično obezbeđuje privilegovan položaj takozvane vodeće nacije (uzor-nacije). I u jednom i u drugom slučaju reč je o procesu nacionalne asimilacije, o nasilnom ukidanju nacionalne egzistencije i individualnosti nacionalnih manjina ili o stvarnom poništavanju inače formalno proklamovanih nacionalnih sloboda i prava i njihovom svođenju na kulturnu autonomiju ili folkloristiku, pa čak i niže od toga — mnogim nacijama i narodnostima se, na primer, natura jezik vodeće nacije, ili im se sugeriše da ga usvoje makar kao »drugi« maternji jezik itd. Taj asimilatorski proces nije, dakle, izraz istorijskog nastajanja neke »socijalističke nacije«, nego samo pojavni oblik nacionalizma, šovinizma i velikodržavnog hegemonizma, čiji su klasni korени objektivno dati u samoj prirodi odnosa proizvodnje nastalih u uslovima sveopšteg državnosvojinskog monopola. Ako taj monopol, upravljajući u ime radničke klase, upravlja i njom samom, ako je ta klasa odvojena od sredstava za proizvodnju, od njoj imanentnih prirodnih uslova — onda je logička posledica toga i nesloboda klase, nacije i nacionalnosti. Tu ne pomažu nikakve ideološke mistifikacije o državnoj svojini kao, navodno, opštenarodnoj svojini, o diktaturi proletarijata, kad je u stvari reč o birokratskom upravljanju samom radničkom klasom, pa, prema tome, i o upravljanju narodima.

Stoga su se Savez komunista i Tito tako odlučno borili protiv birokratskog centralizma i unitarizma, pa i protiv ideje o nekakvoj »jugoslovenskoj naciji«, kao njihovom ideološkom izrazu. »Međutim«, kaže Tito, »ima ljudi, pa čak i komunista, ... koji smatraju da su u našem socijalističkom društvenom razvoju nacionalnosti već preživjele i da treba da odumru. Oni brkaju jedinstvo naroda sa likvidacijom nacija i stvaranjem nečeg novog, vještačkog, to jest jedne jedinstvene jugoslovenske nacije, što pomalo

Digitized by Google

Digitized by Google

HX 8.S67

nopolu, etatizam i birokratizam ne sabijaju samo radničku klasu u granice njenog najamnog bića nego i bitno ograničavaju ravnopravnost nacionalnih zajednica.

Da bi svoj interes nametnula celom društvu, partijsko-državna birokratija vrši negde tihu i postepenu, a negde otvorenu i nasilnu nacionalnu homogenizaciju sopstvenog društva, koja je, osobito u poslednje vreme, dobila svoj ideološki izraz u kvaziteorijskoj formuli o »socijalističkoj naciji«. Suština te formule, naoko možda i jednostavne i »zavodljive«, zasniva se na pretpostavci da u jednoj socijalističkoj državi, u kojoj se ceo društveni život razvija pod jednom dirigentskom palicom državnog aparata a ukupna društvena svest i monolitizam celokupne socijalne strukture obezbeđuju preko rukovodeće uloge komunističke partije, mora i može postojati samo jedna i jedinstvena »socijalistička nacija«. Drugim rečima, jedna država, jedna partija i jedna vladajuća klasa nužno, tobože, moraju imati za rezultat — »socijalističku naciju«. Ako je pak u pitanju višenacionalna zajednica, onda se pod formulom »socijalističkog naroda«, kao, navodno, nove, istorijski nastale više forme nacionalne zajednice, praktično obezbeđuje privilegovan položaj takozvane vodeće nacije (uzor-nacije). I u jednom i u drugom slučaju reč je o procesu nacionalne asimilacije, o nasilnom ukidanju nacionalne egzistencije i individualnosti nacionalnih manjina ili o stvarnom poništavanju inače formalno proklamovanih nacionalnih sloboda i prava i njihovom svođenju na kulturnu autonomiju ili folkloristiku, pa čak i niže od toga — mnogim nacijama i narodnostima se, na primer, natura jezik vodeće nacije, ili im se sugeriše da ga usvoje makar kao »drugi« maternji jezik itd. Taj asimilatorski proces nije, dakle, izraz istorijskog nastajanja neke »socijalističke nacije«, nego samo pojavni oblik nacionalizma, šovinizma i velikodržavnog hegemonizma, čiji su klasni korени objektivno dati u samoj prirodi odnosa proizvodnje nastalih u uslovima sveopšteg državnosvojinskog monopola. Ako taj monopol, upravljajući u ime radničke klase, upravlja i njom samom, ako je ta klasa odvojena od sredstava za proizvodnju, od njoj imanentnih prirodnih uslova — onda je logička posledica toga i nesloboda klase, nacije i nacionalnosti. Tu ne pomažu nikakve ideološke mistifikacije o državnoj svojini kao, navodno, opštenarodnoj svojini, o diktaturi proletarijata, kad je u stvari reč o birokratskom upravljanju samom radničkom klasom, pa, prema tome, i o upravljanju narodima.

Stoga su se Savez komunista i Tito tako odlučno borili protiv birokratskog centralizma i unitarizma, pa i protiv ideje o nekakvoj »jugoslovenskoj naciji«, kao njihovom ideološkom izrazu. »Međutim«, kaže Tito, »ima ljudi, pa čak i komunista,... koji smatraju da su u našem socijalističkom društvenom razvoju nacionalnosti već preživjele i da treba da odumru. Oni brkaju jedinstvo naroda sa likvidacijom nacija i stvaranjem nečeg novog, vještačkog, to jest jedne jedinstvene jugoslovenske nacije, što pomalo

Digitized by Google

liči na asimilaciju i birokratsku centralizaciju, na unitarizam i hegemonizam.«[10]

2. Tito je uvek upozoravao i na apsolutizovanje nacionalnog, na njegovo suprotstavljanje klasnom i odvajanje od njega. Suprotstavljao se i raznim teorijama o jednostavnoj podudarnosti ili prioritetu nacionalnog nad klasnim interesom, jer se one grade na nesigurnim osnovama i vrlo često su izvor zabluda i sredstvo svakojakih političkih manipulacija. Kritikujući takve teorije, Tito je oslonu tačku nalazio u stavu o radničkoj klasi kao »vodećoj klasi nacije«, izraženom u Manifestu komunističke partije. »Time se«, kaže on, »otklanja i lažna dilema koju su ubacili nacionalisti o prioritetu nacionalnog nad klasnim interesom i o podvajanju ta dva interesa. U socijalističkim samoupravnim odnosima interesi radničke klase, koja se izborila za položaj vladajuće klase u naciji, postaju interesi nacije, a interesi nacije postaju interesi klase. Upravo zbog toga i odnosi među nacijama kod nas uspostavljaju se na principima samoupravljanja, na kojima se uspostavljaju i odnosi unutar same radničke klase.«[11]

Razume se, radnička klasa još nije u potpunosti zadobila takvu poziciju, ali Tito ukazuje na tendencije razvitka i radničke klase i nacije i na njihov međusobni odnos, želeći da naglasi da se nacionalno pitanje uvek mora posmatrati i rešavati kao radničko-klasno pitanje.

3. Svi osnovni problemi društvenog razvitka i progresa mogu se uspešno rešavati samo na liniji interesa radničke klase i njenih političkih zahteva. Samo takva strategija revolucionarnog pokreta može obezbediti onu društveno-političku i ekonomsku poziciju radničkoj klasi koja joj omogućuje ne samo da postane hegemon u svojoj naciji nego i da bude okosnica celokupne socijalne strukture društva, da gradi čvrsto i trajno savezništvo s ostalim socijalnim slojevima, da svoje interese i interese drugih radnih slojeva ostvaruje preko razuđenog mehanizma neposredne socijalističke demokratije. Upravo zbog toga što je Titova misao bila dosledno revolucionarna, posmatrana sa stanovišta klasne borbe radničke klase i upornog nastojanja da joj se obezbeđuje rukovodeća uloga u društvu, ona je i mogla da dođe do teorijskih saznanja o ogromnom značenju nacionalnog pitanja za savremenu socijalističku revoluciju. A tim saznanjima je Tito obogatio ne samo svoju revolucionarnu ličnost nego i našu revoluciju u celini.

»Ravnopravnost i solidarnost među narodima i narodnostima«, kaže Tito, »zasnovani su (reč je o našem društvu — J. R.) na socijalističkim samoupravnim produkcionim odnosima. Činjenica da radnik u udruženom radu raspolaže sredstvima i rezultatima svoga rada omogućava svakom narodu i narodnosti da slobodno raspolažu ostvarenim viškom rada, odnosno da odlučuju o uslovima svoga ekonomskog, kulturnog i uopšte društvenog razvitka. Na toj osnovi dosljedno je sprovedeno načelo da republike i pokrajine

[10] *Isto*, str. 272.
[11] *Isto*, str. 338.

Digitized by Google

imaju pravo i odgovornost da — u skladu sa jedinstvenim društveno-ekonomskim sistemom, jedinstvenim osnovama političkog sistema i zajedničkim interesima koje su utvrdile Ustavom SFRJ — samostalno uređuju svoje unutrašnje odnose, kao i da ravnopravno odlučuju o zajedničkim poslovima u Federaciji.«[12]

To je, u stvari, Titovo objašnjenje o utemeljenju nacionalne ravnopravnosti u našem novom Ustavu. To je kruna delâ u razvojnoj politici u rešavanju nacionalnog pitanja u socijalističkoj Jugoslaviji, dosledna klasna marksistička orijentacija i njena primena na date konkretnoistorijske uslove. Drugim rečima, to je veliko teorijsko saznanje kao rezultat revolucionarne prakse da i odnosi među nacijama i narodnostima i njihov položaj u celini treba da se zasnivaju na onim istim socijalističkim samoupravnim principima na kojima se gradi i položaj radničke klase i radnih ljudi u udruženom radu. A ti principi se, ukratko, sastoje u sledećem: prvo, da radni čovek, proizvođač i samoupravljač, postaje nosilac celokupnog procesa društvene reprodukcije; i drugo, da su rad i rezultati rada osnova društvenog položaja čoveka i svih društvenih odnosa među ljudima i svih njihovih radnih i društveno-političkih zajednica, pa, prema tome, i odnosa među nacijama i narodnostima. Ta dva principa, sama po sebi, supsumiraju i treći: ravnopravnost nacija i narodnosti, njihovo demokratsko povezivanje i ujedinjavanje na osnovu zajedničkih interesa, uključujući i pravo dobrovoljnosti i njihovo pravo na samoopredeljenje.

»Socijalističko samoupravljanje je, dakle«, kaže Tito, »preduslov ostvarivanja ravnopravnosti među narodima i narodnostima. S druge strane, u jednoj višenacionalnoj zajednici ni samoupravljanje ne bi moglo da se u potpunosti ostvaruje bez nacionalne ravnopravnosti. Zato će i stepen ostvarivanja ravnopravnih odnosa u Federaciji, na novim ustavnim osnovama, ujedno biti i izraz stepena razvoja samoupravljanja u republikama i pokrajinama. Otuda, izgrađivanje Federacije, kakvu smo utvrdili Ustavom, pretpostavlja odlučnu borbu za ostvarivanje socijalističkih samoupravnih odnosa u svakoj republici i pokrajini«[13].

4. Tito je bio i ostao beskompromisan borac protiv svih oblika nacionalizma, bilo birokratsko-centralističkog i unitarističkog, bilo separatističkog vida. U njegovom bogatom stvaralačkom opusu istaknuto mesto zauzima ukazivanje na društvene korene nacionalizma, na njegove manifestacije u ekonomici, politici, kulturi, istoriji, pa i u samom Savezu komunista, posebno u periodu koji je prethodio poznatoj 21. sednici Predsedništva SKJ. Ne potcenjujući nijedan od njegovih pojavnih oblika, ni ostatke buržoasko-nacionalističke svesti, za Tita je, u osnovi, nacionalizam samo drugo lice birokratizma, a velikodržavni hegemonizam prirodni izraz birokratskog centralizma i unitarizma u jednoj višenacionalnoj zajednici ili u odnosima između pojedinih zemalja. Prema tome, čime se god objašnjavali i opravdavali, nacionalizam i unitaristički hegemonizam, u ovoj ili onoj varijanti, nisu i ne mogu biti ništa

[12] *Isto.*
[13] *Isto.*

Digitized by Google

drugo do prerušeni birokratizam, odnosno logička konsekvencija državnosvojinskog monopola, u kome se, u krajnjoj liniji, ranije ili kasnije, zakonito javljaju »pukotine« pod pritiskom radničke klase, a time se razotkriva i prava klasna suština nacionalnog pitanja i aktualizuje njegovo rešavanje i u uslovima izgradnje socijalizma.

»Nacionalističke deformacije«, rekao je Tito još na Osmom kongresu SKJ, »pojavljuju se i zbog etatističko-birokratskih tendencija, koje sputavaju proces međunacionalne integracije. One dovode, na jednoj strani, do birokratsko-centralističkih tendencija, do unitarističkog ignorisanja društveno-ekonomske funkcije republika i autonomnih pokrajina, a na drugoj strani, do tendencija zatvaranja u ‚svoje granice'. Obje tendencije su u suštini nacionalističke i podjednako štetne za normalan proces društvene integracije.

Najviše štete od takvih deformacija imaju radni kolektivi, radničko i društveno samoupravljanje, jer oni teže ka socijalističkoj integraciji u proizvodnji, koja odgovara njihovim interesima, a ne nacionalističkoj dezintegraciji ili unitarizmu i centralizmu.«

I dalje:

»Kao što je u uslovima buržoaskog društva nacionalizam, u stvari, samo jedan oblik ispoljavanja buržoaskih klasnih interesa, tako je i u uslovima našeg društva nacionalizam pretežno oblik ispoljavanja birokratizma i raznih hegemonističkih težnji...

Birokratski karakter ovog nacionalizma najbolje se vidi po tome što on, u stvari, najčešće teži da parolom ‚zaštite nacionalnih interesa' zamaskira pomenuti otpor razvitku sistema društvenog samoupravljanja, jačanju uloge neposrednih proizvođača i svih ostalih radnih ljudi, jer pravilan razvoj i jačanje samoupravljanja proizvođača i predstavlja najveću prepreku nacionalizmu i hegemonizmu svake vrste.«[14]

5. I, naposletku, samo nekoliko napomena o onome što predstavlja srž same Titove nacionalne politike, što je njen moto. To je Titova i naša velika parola o bratstvu i jedinstvu. Gde god je boravio ovih poslednjih četrdeset godina otkako se nalazi na čelu naše Partije, u kome god se delu Jugoslavije susretao bilo s komunistima, radnicima i seljacima, bilo s pionirima, đacima, vojnicima i akademicima, on nije zaboravio da im skrene pažnju na to da čuvaju i neguju bratstvo i jedinstvo kao zenicu svoga oka. S tom parolom je otpočeo narodni oslobodilački ustanak 1941. godine, s njom se uspešno suprotstavio Staljinovom pritisku na Jugoslaviju 1948, s njom je uvek uspevao da okupi najšire slojeve naroda, da ih nadahne i mobiliše i na najveća pregnuća.

A šta, zapravo, u Titovom kontekstu znači ta parola — može se najbolje videti iz ovih njegovih reči: »Upravo takvi odnosi (reč je o odnosima socijalističkog samoupravljanja — J. R.) nužno pretpostavljaju razvijanje i jačanje solidarnosti među narodima i narodnostima, međusobnu podršku i uzajamno pomaganje. To je re-

[14] *Isto*, str. 273. i 274.

Digitized by Google

alna osnova za dalje učvršćivanje bratstva i jedinstva. A to bratstvo i jedinstvo, iskovano u narodnooslobodilačkom ratu, nikada nije bilo trenutni politički zahtjev. Ono je predstavljalo i predstavlja trajni, životni interes naših naroda i narodnosti, uslov obezbjeđenja njihove samobitnosti i garanciju njihovog slobodnog i svestranog razvitka u jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici.«[15]

Titova saznanja o naciji i nacionalnom pitanju u savremenoj epohi

Jugoslovenski komunisti s Titom na čelu su, na osnovu sopstvenog revolucionarnog iskustva i prakse, otkrivali sve one mnogostruke razloge koji uslovljavaju tako veliko značenje nacije i nacionalnog pitanja u ovoj prelaznoj istorijskoj epohi. Tito je takvo značenje nacionalnog fenomena stalno otkrivao upravo u revolucionarnoj praksi radničkog i komunističkog pokreta sopstvene zemlje. Došavši na čelo tog pokreta, još pre četrdeset godina, on je u radničkoj klasi, pored njene prirodne težnje za sopstvenim oslobođenjem, uočio i njenu duboku klasnu zainteresovanost da se javi i u ulozi nosioca nacionalnog oslobođenja ugnjetenih i obespravljenih nacija i narodnosti u staroj Jugoslaviji. To mu je pomoglo da narodnooslobodilačkom ratu dâ dimenzije socijalističke revolucije, a socijalističkoj revoluciji dimenzije narodnooslobodilačkog rata, odnosno da zaokruži sopstvenu misao o narodnooslobodilačkoj socijalističkoj revoluciji kao novoj i osobenoj pojavi u konkretnoistorijskoj praksi socijalističkih revolucija. Oslonjen na saznanja stečena u sopstvenoj zemlji, na marksističku teoriju i različita iskustva međunarodnog radničkog pokreta, Tito je, prvi od marksista — njegovih savremenika, došao do novih teorijskih otkrića o značenju nacije i nacionalnog pitanja u savremenoj epohi, posebno u svim onim velikim društvenim transformacijama i preobražajima koji socijalizmu daju obeležja svetskog procesa. U tom bogatom Titovom stvaralačkom opusu njegova misao o nacionalno-socijalnim revolucijama našeg vremena i o mestu i ulozi nacije i nacionalnog pitanja u njima, kao i u savremenoj epohi uopšte, zasnovana je na nekoliko bitnih ocena i saznanja o istorijskim procesima i tendencijama.

Prvo, socijalistička revolucija u Jugoslaviji je mogla da pobedi baš zbog toga što je od samog svog početka našla srećan spoj između svoje klasne i nacionalne komponente. Otuda i njeno konkretnoistorijsko značenje u svetskim razmerama. Uostalom, sve velike socijalističke revolucije našeg vremena imale su, shodno specifičnim socijalnim i drugim uslovima, i svojevrsnu nacionalnooslobodilačku dimenziju, odnosno borile su se ujedno i za socijalno i za nacionalno oslobođenje. To je opšta karakteristika — od oktobarske revolucije, koja je srušila carsku Rusiju kao »tamnicu naroda«, preko jugoslovenske, kineske, kubanske i drugih revolucija, sve do vijetnamske revolucije.

[15] *Isto*, str. 338.

Digitized by Google

Drugo, dinamičan razvitak ekonomske sfere savremenog života jeste najopštija osnova svojevrsne »renesanse« nacije i značenja nacionalnog pitanja. Ubrzani i neslućeni razvoj proizvodnih snaga, kojem naučno-tehnološka revolucija sve više daje neslućene razmere, doveo je do toga da društvena podela rada snažno nadilazi pojedinačne nacionalne zajednice, usled čega se zaoštravaju stare i otvaraju nove protivrečnosti u njihovom unutrašnjem razvoju i društvenom preobražaju, ali i menjaju i transformišu njihove spoljne funkcije, što jača tendencije i zahteve za promenom sadašnjeg sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Prema tome, savremena nacija — uostalom, kao i svaka istorijski nastala društvena tvorevina — i sama doživljava kvalitativne promene. Klasni i nacionalni fenomeni u životu gotovo svake nacionalne zajednice nikada nisu bili tako međusobno približeni, pa dobrim delom i međusobno prožeti i uslovljeni, kao što su danas, u ovo moderno doba.

I nacionalna država i nacionalna ekonomija iz perioda liberalnog kapitalizma doživele su takvu evoluciju da više ne liče na sebe same. Otuda i opšta tendencija pretvaranja države u snažnog privrednog regulatora, u ekonomsku silu koja se uklinila između kapitala i rada i umešala u deobu i raspolaganje viškom rada — dakle, u silu koja se sve više javlja u ulozi konstituensa nacionalnog interesa i zaštitnika nacionalne ekonomije, bilo da je reč o zaštiti njenih vitalnih interesa u međunarodnoj razmeni bilo u sistemu ekonomskih odnosa uopšte, bez obzira na činjenicu što je takva država i dalje instrument zaštite kapitalističkog poretka.

Ta složena i protivrečna kretanja unutar same nacionalne zajednice bitno utiču na buđenje i oblikovanje nacionalne svesti u novim istorijskim uslovima. Unutrašnje promene u samom nacionalnom biću uslovljavaju i promene u spoljnim funkcijama nacije, to jest opredeljuju njen odnos prema drugim nacijama i njeno ukupno ponašanje u međunarodnim odnosima. Razume se, intenzitet tih promena i sama njihova društvena priroda zavise od odnosa klasno-političkih snaga u svakoj zemlji, ali je — globalno uzev — naglašena opšta tendencija ka samoopredeljenju naroda, nacionalno-državnoj samostalnosti, nacionalnoj slobodi, nezavisnosti i ravnopravnosti, ali i povezivanju naroda na novim osnovama.

Treće, pobedonosna antiimperijalistička revolucija naroda, započeta borbom protiv fašizma, pre i u toku drugog svetskog rata, snažno se razvila nakon toga rata, srušila svetski kolonijalni sistem, izmenila političku kartu sveta, dovela na istorijsku scenu stotine naroda, koji su postali novi subjekti međunarodne zajednice. A oni su to mogli postati samo svojom borbom za nacionalno oslobođenje, a izvojevanjem njihove nacionalne nezavisnosti i težnjom da se ona očuva nužno su morala biti stavljena na dnevni red pitanja sadašnjeg i budućeg razvitka svetskog sistema ne samo međunarodnih političkih nego i ekonomskih odnosa. Već ta činjenica, sama po sebi, aktuelizaciji nacije i nacionalnog pitanja u savremenoj epohi daje univerzalni karakter i neposredno ih vezuje i uključuje u borbu za mir, progres i društveni preobražaj sadašnjeg sveta.

Digitized by Google

Neposredno posle drugog svetskog rata razvijeniji deo sveta je ubrzano ušao u novu istorijsku civilizaciju na osnovu kolosalnog razvoja proizvodnih snaga i gotovo potpuno nove tehnologije, čiji su zameci upravo i nastali u tom ratu. Nova društvena podela rada, diktirana takvim razvojem proizvodnih snaga i njihovim stalnim usavršavanjem putem takozvane naučno-tehnološke revolucije i velikim dostignućima nauke i ljudskog uma uopšte, omogućila je snažan proces ne samo ekonomske nego i političko-vojne integracije. Gotovo sve prednosti te nove civilizacije pripale su razvijenom delu sveta, na njima su i nastale monopolske privilegije razvijenih zemalja nad nerazvijenim zemljama. Tako se, i pored raspada nekada moćnih kolonijalnih imperija, javila bitna suprotnost savremenog sveta: na jednoj strani, sveopšti monopol razvijenih zemalja postao je sredstvo ograničavanja slobode čoveka i naroda, njihovog uticaja i na sopstveni i na međunarodni razvitak, a na drugoj — novooslobođene zemlje i narodi ustali su protiv svakog novog oblika ekonomske i političke hegemonije, težeći da likvidiraju istorijske nepravde kolonijalizma i da smanje ogroman jaz koji deli razvijene delove sveta od nerazvijenih.

Ta suprotnost, odnosno nastojanje da se ona razreši, bila je i jeste objektivna osnova na kojoj je nastao pokret nesvrstanosti, kao nova pojava od svetskoistorijskog značenja. Jugoslavija i Tito bili su osnivači tog pokreta, ali oni to nisu postali igrom nekog slučaja bez obzira na činjenicu što su mnogi događaji i tokovi u ljudskoj istoriji nastajali i stihijski i što su ih ponekad bitno opredeljivale izuzetne ličnosti. Nova Jugoslavija i Tito su, autentičnošću sopstvenog narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, upravo već bili istorijska pojava drugog svetskog rata, pa ih je to, po samoj istorijskoj prirodi stvari i društvenom karakteru njihovog revolucionarnog dela, predodredilo da budu među prvim pokretačima i osnivačima pokreta nesvrstanosti. Jer sve bitne ideje tog pokreta već su bile sadržane u rezultatima i praksi socijalističke revolucije u Jugoslaviji, kako u odnosima među narodima i narodnostima unutar nje same tako i u njenom zalaganju za kvalitativno novu politiku i praksu u međunarodnim odnosima, uključujući tu i zahtev za promenom tadašnjih odnosa među socijalističkim zemljama, hladnoratovske politike i nadmetanja među vojno-političkim blokovima, a za aktivnu miroljubivu koegzistenciju itd.

Pokret nesvrstanosti, u kontekstu Titove misli, jeste izraz emancipacije nacija, s jedne strane, i integracija čovečanstva na novim, humanim i demokratskim osnovama, s druge strane. U tom pokretu se — naravno, posmatrano u globalnim svetskim razmerama — prelamaju i dijalektički približavaju, prožimaju i uslovljavaju i nacionalna i klasna komponenta savremenih društvenih transformacija i preobražaja, pa on stoga ima i obeležja svojevrsne dimenzije socijalizma kao svetskog procesa. Suprotstavljanje svakom obliku hegemonije nad narodima, što i jeste prava suština pokreta nesvrstanosti, nema samo naglašeni nacionalni nego i klasni karakter, odnosno nacionalna emancipacija se u mnogim nesvrstanim i nerazvijenim zemljama javila i kao bitna pretpostavka otvaranja

Digitized by Google

procesa socijalno-klasne emancipacije, iako se ovaj drugi proces, zavisno od stepena opšte razvijenosti, često razvija i u uslovima patrijarhalne i još nedovoljno izdiferencirane društvene strukture i traganja za istorijskim subjektom sopstvenog društvenog progresa i razvoja. Otuda i opredeljenje za socijalizam u čitavom nizu ovih zemalja. Čak i tamo gde ona to još nije postala, u nesvrstanim i nerazvijenim zemljama u kojima su se još zadržali tradicionalni i konzervativni unutrašnji režimi, nacionalna emancipacija će se sutra javiti u toj ulozi, utoliko pre što socijalističkoj alternativi razvitka sadašnja istorija daje premoć nad kapitalističkom. No čak i takve zemlje, boreći se dosledno i uporno za svoju ekonomsku i političku nezavisnost, a protiv spoljnjeg mešanja u unutrašnji život i raznih oblika hegemonističkih pritisaka — daju svoj prilog demokratizaciji međunarodnih odnosa.

Četvrto, svi narodi nisu stigli da završe sopstveni proces konstituisanja u naciju u periodu kapitalizma, već su neki to učinili tek preko socijalističke, odnosno antiimperijalističke revolucije. Otkrivši taj proces u sopstvenoj zemlji, Tito ga je otkrio i aktivno podržao i u međunarodnim razmerama. Time je istorija demantovala ranije važeće shvatanje da je nacija pojava samo građanske epohe, rezultat društvene podele rada isključivo u periodu nastajanja kapitalizma. Procesi oblikovanja pojedinih nacionalnih zajednica, gotovo u svim delovima sveta, upravo su u toku, premda ti delovi, odnosno zemlje ne slede i ne ponavljaju klasičan put kapitalističkog razvitka. Slično se dogodilo i na tlu pojedinih socijalističkih društava. Jer se i socijalizam, kakav danas postoji, javio u egzistencijalnim oblicima »proizvodnje vrednosti«, pa otuda i socijalna simbioza robne proizvodnje i nacije, što je, na jednoj strani, otvorilo mogućnost radničkoj klasi da se »podigne do nivoa vodeće klase nacije«, a na drugoj — otvaranje i ubrzavanje dva paralelna i protivrečna procesa: razvitak društvene podele rada i istovremeno ekonomsko udruživanje rada u okviru nastajuće nacionalne zajednice, ali na osnovama društvene svojine i vodeće uloge radničke klase i radnih slojeva.

•

To su, ukratko rečeno, samo neki opšti elementi od kojih je KPJ, odnosno SKJ s Titom na čelu polazila u izgrađivanju svojih teorijskih i revolucionarnih stavova o naciji i nacionalnom pitanju.

Kao što se vidi, za jugoslovenski radnički i komunistički pokret s Titom na čelu nacionalno pitanje je bilo jedno od strateških pitanja socijalističke revolucije u Jugoslaviji. Ali ne samo u njoj. Fenomen nacije i nacionalnog pitanja je, u ovoj ili onoj socijalnoj simbiozi, nerazdvojno vezan za svaku savremenu socijalnu revoluciju. To je i Lenjin dokazivao u svojim polemikama sa zapadnom socijalnom demokratijom i pojedinim vođama Druge internacionale, a i u svojim kritičkim spisima o nacionalnom pitanju

Digitized by Google

u Rusiji i o načinu njegovog rešavanja u mladoj sovjetskoj federativnoj zajednici.

Ali između Lenjina i Tita postojao je Staljin i njegova staljinistička era. Staljinizam, kao sistem društveno-političkih i ekonomskih odnosa, predstavio se, između ostalog, i kao velikodržavni hegemonizam u odnosima među državama i narodima. Tito je, na jednoj strani, dosledan nastavljač Lenjinovog učenja o naciji i nacionalnom pitanju, a, na drugoj, prvi marksist i revolucionar koji je posle Lenjina baš u toj oblasti došao u sukob sa Staljinom, što mu je — razume se, i pre tog otvorenog sukoba — omogućilo da dalje razvije to Lenjinovo učenje, da ga osmisli do te mere da danas egzistira i kao Titovo vlastito učenje. Jer upravo time što je dijalektički spojio nacionalnu i klasnu komponentu, što je — kako smo već istakli — uklonio njihovu uzajamnu otuđenost, što je njihovu divergenciju u međunarodnim tokovima zamenio konvergencijom u tokovima revolucije kojoj je bio na čelu — ta revolucija je i mogla da pobedi. A time što je klasno-internacionalnu komponentu zasnivao na reafirmaciji i potpunoj ravnopravnosti nacija i narodnosti u Jugoslaviji Tito je smogao snage da se odupre Staljinovom hegemonističkom pritisku 1948. godine, jer je dobro znao da će iza njega stati sve te nacije i narodnosti — jugoslovenska revolucija u celini.

Digitized by Google

Jovan Đorđević

Titova misao o samoupravljanju

I

1. Ideja samoupravljanja pripada filozofiji slobode, jednakosti i humanizma. Još u staroj grčkoj filozofiji samoupravljanje, kao akt samoodređenje čoveka, definisano je i kao sloboda i kao izvor individualnih ljudskih sloboda i prava.

U docnijoj istoriji demokratije, naročito u toku Francuske revolucije od 1789. do 1794. godine, samoupravljanje se shvata i postepeno ostvaruje kao komuna, kao samoupravna organizacija gradova i drugih lokalnih zajednica. Pod uticajem klasne borbe i Pariske komune od 1871. godine samoupravljanje, kao program rekonstrukcije društva i oblik ispoljavanja socijalizma, preuzima radnički pokret. Institucije koje nastoje da izraze ideju samoupravljanja dobijaju različite oblike i domašaje i nazivaju se radnički saveti, fabrički komiteti, u Oktobarskoj revoluciji i pod Lenjinovim uticajem — sovjeti, u Jugoslaviji — narodni odbori itd.

Revolucionarni talas koji je nosio ideologiju »savetske demokratije« i »radničkog udruživanja« prekinut je pod uticajem preovlađivanja etatizma i koncepta »radničke«, pretežno nacionalne države, koji je bio uslovljen načinom na koji je ostvarivana Oktobarska revolucija i uspostavljana nova država, koja postaje sve

Digitized by Google

više organizacija vladanja u ime radničke klase, a ne »radnička klasa konstituisana kao država«, što je preporučivao Marks.

Ali, ni socijalističke revolucije se ne razvijaju i ne uspostavljaju jednoobrazno i pravolinijski. Kad bi tako bilo, one ne bi predstavljale konkretna istorijska dela, a čovečanstvo bi bilo osiromašeno u oblasti stvaralaštva, inventivnosti i doslednosti narodâ i ljudi.

To je sve uslovilo i renesansu ideje samoupravljanja. Prva i u svoje vreme izuzetna zasluga Josipa Broza Tita sastoji se u isticanju nužnosti i mogućnosti samoupravnog puta u razvoju i konstituisanju socijalističke demokratske Jugoslavije.[1] Njegov poznati govor u Saveznoj skupštini juna 1950. godine, kojim revalorizuje marksistički i socijalistički princip predaje »fabrika radnicima«, već je sam po sebi značio akt kako izuzetne moralno-političke hrabrosti tako i vraćanje socijalizma na njegove originerne i revolucionarne izvore i principe.

Isticanje vrednosti onog što je bilo potisnuto i čak žigosano, a što pripada stvaralačkoj marksističkoj misli i težnjama radničke klase i drugih naprednih društvenih grupa, ima *vrednost otkrića*, koje je često značajnije od prvih pronalazaka ideja i institucija. To potvrđuje najpre istorija i karakter oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji. U toj istoriji i u tim borbama preovlađivao je zahtev naroda i ljudi za samoodređenje i za nacionalni i ljudski identitet. Samoupravna alternativa koju je otvorio Tito označavala je perspektivu daljeg nacionalnog i ljudskog oslobođenja i još je više cementirala jedinstvo masa, narodâ i narodnosti oko njegove misli i ličnosti.

S druge strane, u momentu kad Tito vraća marksističku teoriju i socijalističku praksu, najpre u Jugoslaviji, na samoupravne puteve, etatistički obruč steže stvaralački elan masa, a propisana dogma o jednodimenzionalnom modelu državnog socijalizma suprotstavlja se nezadrživoj potrebi čoveka i naroda da slobodno misle u uslovima svoje stvarnosti i u skladu sa svojim težnjama i vernošću originalnom marksizmu i napretku, koga nema bez slobode i koji je neophodan socijalizmu.

Sve ovo potvrđuje istinu da jugoslovenska orijentacija na samoupravni socijalizam pre trideset godina i Titova misao o tome predstavljaju *otkriće od epohalnog značaja* ne samo za socijalizam i radničku klasu, već i za sve narode i ljude koji ne prihvataju da vegetiraju u zaostaloj prošlosti, u ideološkim blokadama i negativnim utopijama.[2] Tito je prvi u XX veku oslobodio jednu oslobodilačku ideju.[3] Ali, ne samo to.

2. Ideje ne žive same od sebe i po sebi. Njihova snaga i vrednost proizlazi ne samo iz *principa nade*, kao što je isticao Hegel, već i iz *principa realnosti*. Prvi uslov ostvarivanja jedne nove ideje je-

[1] J. B. Tito, *Odgovori na pitanja dopisnika italijanske agencije „Ansa"*, 15. januar 1955.
[2] J. B. Tito, *Referat na XI kongresu SKJ.*
[3] J. B. Tito, *Govor u Krapini*, 10. maj. 1952.

Digitized by Google

ste njena konceptualizacija, njeno unošenje u jedan sistem pojmova i odnosâ; a zatim njeno pretvaranje u društveno-politički sistem i u sam stil života.

Kao dosledan marksistički mislilac i imaginativni moderni državnik, Tito je svoju koncepciju samoupravljanja razvio u originalni koncept socijalističkog samoupravnog društveno-političkog sistema.

Osnovne karakteristike tog koncepta su sledeće:

1) Samoupravni politički sistem je politička superstruktura socijalističkog društva, to jest društva koje je neodvojivo od društveno-ekonomske strukture koja se zasniva na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i u kojoj se suzbijaju uslovi klasne podele i eksploatacije, uz uporedno uspostavljanje vladajućeg položaja radničke klase i procesa vraćanja svih oblika otuđenja radnom čoveku i ljudskoj ličnosti uopšte, a naročito obezbeđenje procesa oslobađanja rada.

2) U samoupravnom političkom sistemu se preobražava ili, u svakom slučaju, ograničava dominacija, odnosno vladavina jednim ljudima od strane drugih. U njemu otpočinje proces ne samo podruštvljavanja niza društvenih funkcija, već i »odumiranja države« u smislu otuđenog od masa, vladajućeg birokratskog aparata.[4]

3) Samoupravni politički sistem menja tradicionalni odnos između »građanskog društva« i »političke države«, u kome ova druga ima primat. U samoupravnom političkom sistemu se vrši približavanje između građanskog društva i političke države, a radnička klasa, pod uslovom da je ujedinjena sa seljaštvom i drugim grupama, svoju »diktaturu«, u Marksovom smislu reči, ostvaruje kao *hegemon društva* i time to čini ne samo na demokratski način, već i u društvu koje ukida izvore političke otuđenosti, a naročito apsolutizma političke vlasti.

4) Samoupravni politički sistem je po obliku nova, samoupravna demokratija. Vladavina većine se dopunjuje obezbeđenom ekonomskom i političkom moći vitalnih i stvaralačkih grupa i građana, kao i stalno ostvarivanim i proveravanim društvenim *konsensusom.*

Ovaj samoupravni konsensus daje novi i efikasan demokratski smisao ideji »društvenog ugovora«, kao osnovi društvene vlasti, koju su tražili i predviđali svi iskreni demokratski pisci od Loka i Rusoa do socijalista utopista i savremenih marksista. Ovo nije ugovor između vladajućih i građana, a još manje sporazum radi delegiranja vlasti državi ili centrima odlučivanja. To je ugovor samostalnih i ravnopravnih partnera, radnih ljudi i građana, narodâ i narodnosti, kojim se potvrđuje njihov neotuđivi suverenitet i pravo na samokonstituisanje i samoostvarivanje.

Prema Titovoj zamisli, ovaj konsensus nije obična političko-pravna kategorija, jer se on zasniva na jednom moralnom i ži-

[4] J. B. Tito, *Odgovori na pitanja predstavnika strane i domaće štampe*, 31. oktobar 1951.

Digitized by Google

votnom principu. Taj princip čini jedinstvo masa i njihovo *poverenje;* istovremeno međusobno i prema onima kojima delegiraju funkcije društvenog, odnosno zajedničkog odlučivanja.

Teorija i dosledno ostvarivanje samoupravljanja podižu tradicionalne demokratske političke principe na viši misaoni i realniji demokratski nivo.

5) Osnovu svakog sistema dominacije sačinjava nejednakost položaja ljudi u produkcionim odnosima, njihov ne samo hijerarhijski, već i otuđujući i eksploatatorski odnos; tačnije, osnovu dominacije predstavlja otuđenje vlasti čoveka nad samim sobom, naročito eksproprisanjem proizvodâ njegovog rada. Otuda je samoupravljanje u smislu novog produkcionog odnosa prvi akt u prevazilaženju dominacije; njegova je suština prelaz iz dominacije, odnosno hijerarhijskih i nejednakih odnosa u sistem udruženog rada, jednakosti ljudi u procesu upravljanja uslovima, sredstvima i proizvodima rada.

Ovo su, na teorijskom planu, pretpostavke samoupravnog političkog sistema, njegovi *elementi — uslovi.* Ali, bez potencijalne i sve istinitije socijalističke (sve egalitarnije i čovečnije) društvene strukture nema uslova za otklanjanje dominacije, a bez ovog procesa socijalistička društvena struktura se deformiše i obnavljaju se klasni odnosi u kojima radnička klasa ne menja status najamne radne snage.

6) Između potencijalno socijalističke društvene strukture i političkog sistema ne postoji jednostrani determinizam; »samoupravni« produkcioni odnos ne proizvodi automatski, sam po sebi, ravnopravne političke odnose. Samoupravni produkcioni odnos je istovremeno društveno-ekonomski i politički odnos. Između ova dva nivoa — ekonomskog i političkog — ovog složenog kompleksa odnos je dijalektički, što znači i komplementaran, dopunjujući, uzajamno utičući i uslovljavajući se. Dijalektika nije isključivo »borba suprotnosti«.

U »prelaznom periodu« samoupravna politička struktura je autonomna i određena, ali i određujuća snaga u uspostavljanju socijalističkog društva. Iz toga proizlazi veliki značaj samoupravnog političkog sistema za teoriju i praksu samoupravljanja.

3. Teorijski koncept samoupravnog političkog sistema podrazumeva i sledeće njegove odredbe[5]:

a) Oslobađajući se države u smislu etatizma, ili oslobađajući se, po Marksovim rečima, »državnog omotača«, samoupravni politički sistem naročito prevazilazi dualizam između države i društva, vlasti i čoveka, stvarajući istovremeno dijalektički odnos između državnih i društvenih funkcija i instrumenata, čija suprotnost može postati komplementarnost ukoliko preovlađujuća društvena svojina postane stvarno nov, odnosno sve manje monopo-

[5] Vidi: *Tito o samoupravljanju,* „Radnička štampa", Beograd, 1979.

Digitized by Google

listički i prisvajački odnos pojedinih grupa i ako stvarni subjekt i arbitar ovih procesa postaje razvijena, ujedinjena i svoje uloge svesna radnička klasa kao idejno-politički supstrat društva, a posebno celokupne zajednice aktivnih i radnih ljudi.

b) U samoupravnom političkom sistemu se uspostavlja sinteza političke i ekonomske demokratije: između čoveka kao proizvođača i kao političke ličnosti. Prema tome, samoupravljanje nije samo ekonomsko-administrativna kategorija, već istovremeno i društveno-politička. Putem te funkcije se prevazilaze podeljenosti u društvu i u ličnosti čoveka. Licemerje i dvoličnost su antisamoupravno ponašanje.

c) Samoupravni politički sistem zahteva radikalno otklanjanje posrednikâ i predstavnikâ, naročito u odnosu na raspodelu društvenog proizvoda i političko odlučivanje. Prevazilazeći reprezentaciju i posredništvo, samoupravljanje zahteva oblike neposrednog izražavanja i odlučivanja, i to ne samo kao »neposrednu demokratiju«, već i kao neposredno odlučivanje u okviru demokratskih oblika i funkcija na svim nivoima organizacije društva. U tom smislu samoupravni politički sistem je teorijski najdosledniji i do danas najuspeliji od svih poznatih oblika stvarnije demokratije. On je stvarna demokratija u nastajanju i nestajanju kao političkog oblika. To ujedno potvrđuje i Titova ideja o kolektivnom odlučivanju i odgovornosti, naročito u društveno-političkim organizacijama, u skupštinama i kolegijalnim telima.

d) Samoupravni politički sistem je suprotan elitizmu i hijerarhiji u organizaciji društva i u političkom odlučivanju. Antielitizam je i izraz antibirokratizma i antitehnokratizma. On ne pretpostavlja, već isključuje demagogiju, stihijnost i nivelizam. I kad se postigne stvarnija egalitarna zajednica (nego što je danas i sutra moguće), ovaj politički sistem traži stalno nova znanja i svest, različite sposobnosti i vrednosti, što znači da se ne može lišiti i prisvajanja i korišćenja ličnih autoriteta i izuzetnih ličnosti koje se stvaraju u razvitku socijalizma i za njega.

4. Samoupravni politički sistem se ne gradi na sopstvenoj, već na nasleđenoj osnovi i otuda je on heterogen i išaran nizom protivrečnosti, kako neantagonističkih tako i antagonističkih. Ali, i mešovitih protivrečnosti. Sve dok se ne pretvori u posebno stanje društvenosti i ljudske kulture i duhovnosti, ovaj politički sistem obuhvata političku vlast, državu, i više ili manje se izražava u njoj i preko nje. Država je njegova imanentna i mešovita protivrečnost.

Za teorijski koncept samoupravnog političkog sistema od posebnog interesa je definisati pojam i ulogu države u okviru samoupravnog sistema i time odnose između političke vlasti i samoupravljanja u političkom sistemu Jugoslavije.

Digitized by Google

II

1. U razvitku političke misli i političke akcije pojedine reči i sami pojmovi su često izazivali strah ili su postali predmet fetišizovanja i mitologije. To je dugo vremena bilo sa rečima: demokratija, sloboda i istina. Danas se to u izvesnoj meri odnosi na izraz pluralizam i, donekle, na pojam interesi.

Strah od pravih reči beleži bežanje od ideologije i političkog napretka, naročito ako nove reči izražavaju nove društvene odnose i pokrete. Fetišizovanje reči i pojmova je posledica intelektualnog siromaštva i dogmatizma.

Pluralizam plaši sve one koji su naklonjeni da u društvu i politici traže jedinstvene i jedine centre odlučivanja i komandovanja; sve one koji celinu zamenjuju totalitarizmom, a u čoveku nalaze mali mehanizam u jednoj velikoj teledirigovanoj organizaciji ili mašineriji.

Razmrvljena i atomizovana misao i praksa u savremenom svetu podržavaju pluralizam kao apsolutni i kategorički imperativ. To rađa mitologiju i fetišizam. Ali, fetišizovanje pluralizma služi često i za prikrivanje monolitnosti monopolizma u višim spratovima društvenog i političkog organizovanja, naročito socijalizma, predstavljajući istovremeno i alibi za stvarno raslojavanje i atomizovanje u društvenoj bazi i u masama.

Slično je i sa interesima: oni čas plaše one koji u životu i politici traže vladavinu centralizovanih ideologija i transcendentalnih ideja; ili su predmet idealizovanja od svih onih koji misao i praksu svode na grubi empirizam i utilitarnost.

To sve zahteva od savremene nauke, a naročito marksizma, semantičku i semiološku preciznost, a od teorije obradu i identičnost.

2. Pluralizam je jedna »stara nova ideja« i sve aktuelniji i značajniji teorijski i politički pojam. U svom jedinstvenom i semantičkom smislu, pluralizam je izraz postojanja složenosti, različitosti i »atoma«, odnosno delova u jednoj celini. U tom pogledu pluralizam je potvrda jedne nesporne ali osporavane činjenice: ljudsko društvo je *jedno sve*, koje obuhvata mnogobrojne društvene grupe, klase, grupacije, profesije i pojedince. Ova sociološka istina je inspirisala sve ranije i savremene socijalne teorije i dala je podršku naučnoj misli Marksa i marksista, kao i razvitku demokratske teorije i prakse.

Prvi pokušaj da se pluralizam definiše nalazi se u filozofiji, i to već u starogrčkoj filozofiji. Ta definicija je useljena u ideološke antinomije: pluralizam *contra monizam*. Razlika između ovih pojmova nalazi se u odgovoru na pitanje: da li je svet sastavljen iz mnogo ili više stvari, objekata ili sfera. Pluralisti odgovaraju *da*, a monisti *ne*. Veliki filozofski sistemi delili su se na pluralističke, čiji je najznačajniji predstavnik Dekart, i na monističke, koje oličava Hegelov filozofski sistem.

Digitized by Google

U suštini pluralizam je više empirička ideja bliska društvu i prirodi, dok je monizam religijska i apstraktna misao, nastavljajući ideju *boga* kao jedinog i stvarnog principa sveta.

Marksizam, kao filozofija, ujedinjuje i prevazilazi monizam i pluralizam. Za Marksa je društvo jedno dijalektičko sve, u kome postoje i vrše uzajamni uticaj pojedine sfere ili subjekti tog sve. Ova postavka je od bitnog značaja ne samo za pitanje determinizma, već i za domašaj i značaj pluralizma uopšte, a posebno u socijalizmu.

Na filozofskom planu pluralizam obnavljaju Rasel i celokupna pragmatistička škola, koja se produžuje u savremeni sociološki empirizam i funkcionalizam.

Krajem prošlog, a naročito u početku ovog veka pluralizam kao ideja prelazi na područje političke nauke, naročito u radovima engleskog političkog mislioca i docnije marksiste Harolda Laskija.

U svojim delima Laski i drugi pluralisti nastoje da relativizuju apsolutizam političke vlasti i državnog suvereniteta. Oni ističu da je u savremenom društvu vlast ne samo svojina države i izraz politike, već da ona postoji u mnogim društvenim funkcijama i da pripada društvenom pravu. Vlast imaju i ograničavaju državni suverenitet takve organizacije kao što su sindikati, profesionalna društva, univerzitet i crkva.

Od tog vremena, na teorijskom planu, samoupravljanje se vezuje za demokratiju, a naročito pluralizam kao njegov izraz. Pluralizam u strukturi vlasti i odlučivanja postaje jedna od osnovnih postavki demokratske misli uopšte i u socijalizmu. Nema demokratije, glasi savremena formula o odnosu između politike i društva, ako je vlast koncentrisana i centralizovana i ako u društvu nema snaga koje su sposobne da je dele, ograničavaju i postepeno socijalizuju. Izvan toga društvo postaje totalitarno, politički sistem autokratski i apsolutistički.

Ideju pluralizma su preuzeli i prisvojili ideolozi buržoaske parlamentarne i partijske političke organizacije. Za njih je pluralizam izražen prvenstveno u postojanju više partija, a zatim i u strukturi ekonomskog sistema koji se zasniva na slobodnoj preduzimljivosti sopstvenika sredstava za proizvodnju i na takmičarskom tržištu. Na toj osnovi politički sistem kapitalizma artikuliše te strukture; time što je formalno pluralistički, on je automatski i demokratski. To su teze gotovo celokupne politikologije u SAD, a i u Francuskoj. U svakom slučaju, pluralizam je postao sve više protivteža i kritika apsolutizma i docnije totalitarizma, a time i pojedinih etatističkih političkih sistema u socijalizmu.

Delo napredne filozofske misli stare Grčke i docnije filozofa XVII i XVIII veka, pluralizam je dobio preciznije dimenzije u kritici apsolutizma i docnije totalitarizma i fašizma, kao i u traženju novih puteva za demokratski preobražaj starog, autokratskog društva. Njegovo demokratsko poreklo i značenje su van spora. Uporedo s tim egalitarni i udruživački (asocijacioni) socijalizam, Od Ovena do Furijea i Marksa, pruža materijalnu i poli-

Digitized by Google

tičku osnovu pluralizmu i uvodi ga danas u najznačajnije pojmove političke teorije i savremenog demokratskog i socijalističkog pokreta u svetu. Na toj osnovi produbljivanje problematike samoupravljanja i praksa samoupravljanja nisu mogli mimoići ni pojam pluralizma: *pluralizam samoupravnih interesa*[6]. On je u osnovi Titove misli i dela.

3. Interesi predstavljaju jedan od najsloženijih pojmova društvene nauke, i to utoliko više ukoliko su oni raznovrsniji i nalaze se stalno u krugu našeg života, čovekovog odnosa prema sebi, drugome i zajednici. Postoje vrlo različita značenja reči interes, tako da je njegov pojam uslovljen predmetom na koji se odnosi, karakterom i značajem subjekata koji ih zastupaju ili izražavaju.

Dugo se i još uvek interesi shvataju kao psihološka kategorija, kao ono što ljudi žele i hoće da ostvare, pretežno po sebi i za sebe.

U individualističkom, kapitalističkom društvu interesi su izjednačeni sa potrebama i akcijom pojedinaca. To su takozvani pojedinačni interesi, koji se, po nekim mišljenjima, izjednačavaju sa zajedničkim i opštim interesima.

U političkoj teoriji interesi su uopšteni kao kritika formalizma i pravnog pozitivizma u oblasti političkog funkcionisanja i organizovanja društva. Parafrazirajući i donekle iskrivljujući Marksove misli o društvu i politici, pojedini, pretežno američki sociolozi (čiji je preteča Artur Bentli) suprotstavljali su, za objašnjenje politike i političkih institucija, pojmovima: parlament, suverenost, zakon i vlast — pojam interesa, koji su utisnuti u ove, često otuđujuće pojmove.

Ali, pretvaranjem interesne ideologije u teoriju interesnih grupa savremena američka politikologija je interesima oduzela pravi teorijski značaj, a njihovo ostvarivanje svela na borbu za uticaj, privilegije, pa i vlast pojedinih interesnih grupa, u koje ubraja naročito kapitalističke i radničke sindikate, profesionalna udruženja i crkvu. Pojam interesne grupe, u stvari, osporava klasnu vladavinu i interesnu sadržinu zakonâ i onih akata koje donose opšte, odnosno društvene institucije. Interesne grupe nisu u stanju da služe kao kritika apstraktne liberalne buržoaske demokratije niti da zasnuju politički sistem na novim i realnim principima.

Interes je jedan od pojmova marksizma, ali sa značenjem koje prevazilazi empiricizam i pragmatizam u njegovom shvatanju i primeni. Dve su osnovne Marksove misli od značaja za pojam interesa. Prva glasi: ideje se prostituišu ako nisu vezane za interese. Po drugoj: istorijski interesi radničke klase su u prevazilaženju klasnog društva, oslobođenju čoveka i prevazilaženju klasnog statusa samog proletarijata.

Interesi nisu obećani skup aktuelnih potreba i subjektivizma pojedinaca i grupa. Interesi su izraz svesti, angažovanja i akcije

[6] Kao termin je uveden u političku teoriju u radu E. Kardelja: *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1977.

Digitized by Google

za ostvarivanje izvesnih ciljeva koji prevazilaze empiricizam interesâ. I kad se izražavaju kao opšti i zajednički interesi, oni su neodvojivi od strukture i finalizma klasne borbe i opštih ciljeva, tačnije, od naučno zasnovanog socijalističkog poretka. Prema tome, koristeći Marksovu misao, možemo istovremeno istaći da se interesi prostituišu ako nisu uslovljeni ciljevima i ako nisu vezani za određene društvene i ljudske vrednosti. U socijalizmu te vrednosti odgovaraju njegovom biću i stremljenjima radnog čoveka prema samopotvrdi i samoizražavanju, a to znači prema socijalnoj, političkoj i uopšte ljudskoj emancipaciji i slobodi.

Otuda pojam interesâ je objektivna kategorija i kad su oni virtuelni i potencijalni. I kad su sadržinski različiti, oni su društveno-politički koncept. U tome se marksistička teorija interesâ razlikuje od svih psiholoških i pragmatističkih shvatanja, a određivanje interesâ traži utvrđivanje njihovog kvaliteta, nosilaca, izvorâ i motivizacija, društvene sredine i političkih okvira. Pojam samoupravnih interesa odgovara ovom zahtevu.

4. Samo samoupravljanje je jedan pluralistički pojam. Tu je pluralizam izraz samog bića samoupravnog društva. Nema takvog društva bez shvatanja i priznanja njegove pluralističke strukture. Nasuprot tome, država je monistički pojam; to je i politička vlast i kad je difuzna.

Pluralizam samoupravnih interesa je najpre potvrda postojanja autonomnih i raznovrsnih samoupravnih ćelija i samoupravnog društveno-političkog sistema. Bez tog objektivno nema samoupravnih interesa i njihovog pluralizma.

Ali, ovo nije sve. Pluralizam samoupravnih interesa pretpostavlja i pojave razlikovanja i konflikata među interesima i težnje pojedinih grupa i centara vlasti da vrše odlučujući uticaj na samo društvo. Samoupravni interesi postaju politički ukoliko omogućuju na svim nivoima odlučivanja postojanje socijalističkih samoupravnih alternativa.

Prema tome, u samoupravnom sistemu jedan interes nije *a priori* isključen, ali je isključen otuđujući i eksteriorizovan interes. U samoupravnom konceptu svako ima svoju ulogu i svoj glas, ali, pojedine grupe mogu samoupravnom odlukom da postanu hegemon, tačnije, da vrše ulogu dirigenta. Ali, ta uloga traži učestvovanje i usaglašavanje sa interesima svih drugih grupa.

To je suština pluralizma. Njegova osnova je u društvenoj svojini, koja je izvorni i osnovni oblik pluralizma. Bez društvene svojine samoupravni pluralizam ne može biti funkcionalan i efikasan. Kao što je privatna i državna svojina osnova idejnog, političkog i konceptuološkog monizma, tako je društvena svojina osnova idejnog, političkog i konceptuološkog pluralizma. Taj pluralizam može uticati da dođe do boljeg naučnog pojma i teorije društvene svojine.

Samoupravni pluralizam je u suštini *egalitarni pluralizam*, a svaki direktivni pluralizam je pseudoideja. Niko unapred nema

Digitized by Google

prava da sam izražava i potvrđuje opšte interese, a oni su kao vrednost neophodni za postojanje samoupravnog pluralizma.

Za stvaranje elemenata opšteg interesa i samoupravnih vrednosti neophodne su demokratske i samoupravnom sistemu odgovorne političke organizacije, kao i nauka i kultura, politika i uopšte društvena svest i kritika, odnosno oni uticaji koje drug Tito i Kardelj nazivaju subjektivnim snagama i bez čije uloge pluralizam samoupravnih interesa ne može biti efikasan i demokratski. Pored toga, samoupravni pluralizam pretpostavlja razvijenu i doslednu unutrašnju demokratiju i demokratski samoupravni politički sistem. Demokratski izražen i autentičan samoupravni socijalistički pluralizam je osnova novog tipa demokratije i rešenja zagonetke o odnosu između socijalizma i demokratije.

Samoupravni pluralizam interesâ i preovlađujući demokratski politički odnosi u institucijama i političkom životu ukazuju da socijalizam u samoupravljanju može ostvarivati sopstveni i autentični politički sistem demokratije superiornije od poznatih političkih sistema u prošlosti i danas. To više nije politički sistem koji se naslanja na državu i traži od nje direktivnost niti sistem koji pozajmljuje političke forme stare, buržoaske demokratije.

Teorija o samoupravnom demokratskom političkom sistemu, na osnovi demokratske i slobodne igre pluralizma samoupravnih interesa, jedan je od najznačajnijih priloga razvitku marksističke političke nauke i rasvetljavanju puteva za razvitak socijalizma, ujedinjenim energijama radničke klase i političkih institucija, socijalističkih odnosa, demokratije i slobode.

To su pojmovi i reči koje menjaju naš život, unoseći optimizam i perspektive.

III

1. Društveno-ekonomsko biće i demokratski oblik samoupravnog političkog sistema pružaju osnovu da se raščiste još uvek kontroverzna pitanja političke teorije marksizma i da se naučno odredi koncept takozvane države prelaznog perioda između kapitalizma i socijalizma.

Pre unošenja samoupravljanja u idejne vidike marksizma i socijalizma problem prelaznog perioda se izjednačavao sa postavljanjem i uspostavljanjem takozvane socijalističke države. Smisao i oblik socijalističke države se najčešće tumačio u skladu sa evolucionizmom, a ne na osnovu revolucionarne marksističke misli o političkom uređenju socijalizma. To se sve širilo naročito pod uticajem Staljinove teorije o državi, prema kojoj politička organizacija socijalizma ostaje *totalna državna organizacija* i time samo »više demokratski« sistem dominacije. Iz toga je proizlazilo shvatanje, koje je dugo vladalo u političkoj teoriji socijalizma, da se socijalistička država razlikuje od prethodne, buržoaske države samo po klasnom nosiocu i eventualno kao »viša i stvarnija demokratija«. Takvo shvatanje države u socijalizmu je suprotno Marksovoj i

Digitized by Google

Engelsovoj tezi, i docnije izraženim Lenjinovim pogledima (naročito u *Državi i revoluciji*), o »nužnosti odumiranja države odmah posle pobedonosne proleterske revolucije«.

Po ovim shvatanjima i uopšte na osnovu marksističke teorije socijalističke revolucije i klasne borbe proizlazi gledište da država u prelaznom periodu nije »država u pravom smislu«, odnosno da ne može predstavljati produženje ili obnovu tradicionalne države ne samo u njenom vidu apsolutne monarhije, već i kao buržoaske republike. Država prelaznog perioda je država u odumiranju i odumiruća država. To je već uticalo da su Engels i Lenjin, i pre Oktobarske revolucije, isticali da to »ne može biti više država u klasičnom smislu«, što ih je navelo da traže nove termine kao što su »komuna« i ruski »mir«. Suština je svih tih pogleda i zahteva da se istakne da između buržoaskog i socijalističkog društva ne postoji kontinuitet i da, prema tome, »proleterska država« nije postepeni i evolutivni oblik stare države, već samo može biti promenjena, i to radikalno promenjena država.

Ideja i praksa samoupravljanja su pružile osnovu za razrešenje pitanja odnosa između socijalizma i države, evolucije i revolucije.

Tito je prvi savremeni marksistički mislilac koji je otkrio i tražio dijalektički i revolucionarni odnos između države i socijalizma u pojmu i praksi samoupravnog socijalističkog političkog sistema ili, kao što će docnije Kardelj naglasiti, u »političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja«.

U ovom novom terminu se ne samo etimološki prevazilazi kao neadekvatan izraz država, već se socijalističkoj misli i praksi otkrivaju novi teorijski vidici i otvaraju putevi s onu stranu etnocentrizma i dogmatizma.

Ima reči, kao što kaže francuski pesnik Elijar, koje menjaju naš život i otkrivaju čoveku i njegovoj misli i praksi nove izlaze. Ali, ima i reči koje čuvaju staro i prevaziđeno i zakivaju istorijski uslovljene i društveno potrebne izlaze. Samoupravljanje i samoupravni politički sistem pripadaju danas, više nego druge, prvim od ovih reči.

2. Unoseći u misaono polje i sferu teorijske i političke komunikacije pojam samoupravnog političkog sistema, Titova misao je istovremeno nova, ali i nijansirana i konkretna. U ovom konceptu dolazi do izražaja isticanje nužnosti procesa odumiranja države u epohi socijalizma i uspostavljanja nove društvenosti i njoj odgovarajućeg samokonstituisanja radničke klase.

Ali, i nešto više. Ako preobražava klasičnu državu, samoupravni politički sistem, kao političko konstituisanje socijalističkog društva, automatski ne ukida postojanje države kao još uvek nužnog oblika ispoljavanja politike.

U samoupravnom političkom sistemu segment države ostaje i time odgovarajuća autoritativna sfera društveno-političkog organizovanja i odnosâ. Time se Titova misao odvaja od teorije anarhizma i razlikuje od Buharinovog gledišta po kome se politički

Digitized by Google

sistem socijalizma izjednačava sa takozvanom administrativnom, odnosno »nepolitičkom« državom, kao i od sensimonovskog koncepta o uspostavljanju samoorganizovanog industrijskog društva u periodu socijalizma.

Postojanje segmenta državnog organizovanja i predstavljanja, ne samo u savremenoj fazi razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, najpre je izraz činjenice da se samoupravni politički sistem konstituiše u postojećem »sistemu država«, što je već isticao i sam Marks. Otuda nužnost određenog kontinuiteta države kao institucije i međunarodnog subjekta, čak i kad ona u svom krilu uspostavlja i podržava samoupravni podsistem. Pored toga, niz još uvek nerešenih, a nekad i negde i nezrelih strukturnih pitanja društva prelaznog perioda, potreba jedinstvenog i usmerenog odlučivanja raznih društvenih delatnosti, nužnost arbitriranja u sukobima i prevazilaženja antagonističkog karaktera i oblika starih i novih protivrečnosti, uslovljavaju diferenciranje, relativno odvajanje političko-državnih institucija i funkcija od društva i samoorganizovanja u sferi samoupravljanja.

3. Tito je uvek isticao da na dužinu trajanja, obim, pa i karakter institucija i funkcija u državnoj sferi neizbežno utiču stanja i procesi određeni kako primenom Lenjinovog zakona o »neravnomernom razvoju« tako i strukturom međunarodne zajednice i oblikom međunarodnih odnosa.

Ova Titova misao se potvrđuje u konceptu međunarodne saradnje i naročito u konceptu nesvrstanosti.

Princip nesvrstanosti nije samo potvrda marksističkog shvatanja o međunarodnoj politici kao nastavku i izrazu unutrašnje politike. Nesvrstanost nije samo ideja samoupravljanja preneta na svetski plan. U savremenom, složenom i podeljenom svetu nesvrstanost je jedan od uslova harmoničnog ostvarivanja samoupravljanja i postepenog prevazilaženja stare države u zajednicu koja će predstavljati »slobodnu asocijaciju slobodnih proizvođača«. Ali, ni ovde taj odnos nije jednostran. Snaga i vrednost socijalističkog samoupravljanja određuje sa svoje strane širinu i stvarnost nesvrstanosti, odnosno prevazilaženje podele sveta na suprotstavljene centre u borbi za hegemoniju i podelu sveta na blokove ili »interesne sfere«.

4. U linearnom smislu, u većini savremenih poluetničkih zajednica, a posebno u onima koje se grade u prelaznom periodu od kapitalizma ka socijalizmu, ostvaruju se i deluju dva određujuća politička principa: nacionalni i klasni.

Po svojim unutrašnjim tendencijama nacionalni princip, povremeno, pa čak i neizbežno, izaziva i podržava regionalizme, podele, pa i rascepkanosti. U određenim uslovima on doprinosi da se socijalističko društvo lokalizuje i izoluje, a u drugim — podržava ekspanziju, pa čak i hegemonizam i specifični imperijalizam. To nastupa naročito kad se, pod uticajem veličine i jačanja države, ograniči dejstvo i snaga klasnog principa.

Digitized by Google

Načelno, klasni princip je pretežno ujedinjujući i teži celini, univerzalnosti, globalnom i svetskom. Klasni princip ne ukida nacionalni princip, ali, ukoliko je nedovoljno ili deformisano ostvarivan u društvenoj i političkoj strukturi socijalističkog društva, on dozvoljava pretežni uticaj države, i to nacionalne države koja se produžuje iz prethodnog kapitalističkog perioda u kome je nastala »država nacija«.

Marks je isticao, naročito u Manifestu komunističke partije, da između nacionalnog i klasnog principa postoji borba, i to dijalektička borba, nastojeći svaki od njih da drugog potire, ulazeći u njega, asimilirajući ga i reducirajući ga na sebe.

Postojanje ova dva principa i njihovih odnosa potvrđuje politička istorija čovečanstva, kao što i osporava često isticana šematska shvatanja da klasni princip po sebi prevazilazi nacionalni, odnosno da socijalizam skoro automatski »rešava« nacionalno pitanje, uspostavljajući homogene, pa čak i harmonične zajednice.

Posebna originalnost Titove političke misli je u tome što je Tito otkrio ne samo postojanje, već i odgovarajući određujući uticaj nacionalnog i klasnog principa i što je razvio marksizam u pitanju odnosa između klasnog i nacionalnog. Još u samom početku Oslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji Tito je istakao uzajamno dejstvo i dijalektičko jedinstvo socijalnog i nacionalnog momenta za uspeh revolucije. Svojim idejnim i političkim uticajem Tito je doprineo da se dijalektički odnos između ova dva principa razvija čas uz prevagu jednog, čas uz prevagu drugog principa. Ali, Komunistička partija Jugoslavije i Tito su ovaj odnos produktivno ostvarivali, jer su ga zasnivali na odlučnoj klasnoj osnovi, oličenoj u savezu radnika, seljaka i inteligencije, uz vodeći uticaj avangarde masa, klasa i narodâ.

Uvođenje samoupravljanja i uspostavljanje samoupravnog socijalističkog društvenog i političkog sistema bili su i ostali u funkciji usklađivanja klasnog i nacionalnog principa i time sprečavanja da nacionalno pitanje unese destruktivne elemente i lokalizam u društveno-političko biće federativne zajednice i da se ona ne pretvori u centralizovanu *Naciju-državu* ili u birokratizovanu *Partiju-državu.*

Tito je prvi u Jugoslaviji i u svetu shvatio da je klasni princip, dopunjen nacionalno-demokratskim orijentacijama, nosilac unije bez uniformnosti, jedinstva na osnovi bratstva i celine uz ravnopravno učestvovanje svih i svakog. Okrenuta svetskim zbivanjima u međunarodnim odnosima, ova misao je otkrila, što se i do danas potvrdilo, da je samoupravni socijalistički politički sistem jedini u stanju da jednu relativno malu zemlju uvede u svet svetskih zbivanja i težnji radničke klase da uspostavi ne samo »postojeći«, već istinski socijalizam.

U pojedinim savremenim političkim uređenjima socijalizma, kao i u samoj Jugoslaviji, ne može se već danas tvrditi da je klasni princip ukinuo nacionalni i da je borba među njima kazala poslednju reč. Isto tako, savremena zbivanja u svetu pokazuju da nacionalni princip, posredovan preko moći države, dovodi ne samo

Digitized by Google

do neravnopravnih odnosa među socijalističkim zemljama, već i do međusobnih sukoba uključujući tu i oružanu borbu.

Ali, radnička klasa i socijalizam imaju i alternative. Jedna od njih je u samoupravljanju i u samoupravnom političkom sistemu. U prihvaćenoj i uticajnoj misli Titovoj, i u praksi koja je tom mišlju inspirisana, otkrivaju se već danas kako vidici tako i društveni odnosi i snage na osnovu kojih se socijalizam može oslobađati posredovanja Nacije-države i drugih oblika političke centralizacije i time se razvijati u pravcu društva koje se oslobađa mitova i pseudoideologija, lokalizma, sebičnosti i velikodržavlja, prelazeći u ravnopravnu i solidarnu svetsku zajednicu koja jedina može da obezbedi svetu sigurnost i mir, da socijalizmu ne postavlja stalna ograničavanja, a da čoveku i građaninu garantuje slobodu i prava koja najzad postaju neotuđiva i svuda prihvaćena.

Titova misao o samoupravljanju prevazilazi predmet na koji se odnosi, kao i svaka stvaralačka misao. Ona misli o samoupravljanju u okviru celokupnog procesa klasnih i nacionalnih borbi, mogućih i nužnih socijalnih preobražaja i, u tom smislu, kao sastavni deo sveta u promenama, prelaznim periodima, preobražajima i traganjima za novo, koja nisu uvek ostvarivana na evolutivnoj liniji.

Marks je često ponavljao Hegelovu, odnosno Heraklitovu formulu da je istina samo kad se misli o celini i kad se otkriva složeno *sve*. Ta dijalektička i svestrana misao prožima celokupno stvaralačko delo Josipa Broza. Moćna misao je i ona koja razvija opštu teoriju koju prihvata i koja istovremeno otkriva opšte u pojedinačnom i pojedinačno u opštem. Takva je Titova misao koja je istovremeno teorija, prilog teoriji i otkriće bitnog i novog u još uvek malo poznatom ili skrivenom u zamračenoj sferi stvarnosti i saznanja. U tom smislu ona je doprinos razvoju marksizma i samostalno otkrivanje novih istina i otvaranje puteva ka novim saznanjima i aktivnostima ljudi.

Teorijska strana Titovog dela je zasnovana kako na oštrini uma čoveka tako i na iskrenom i doslednom prihvatanju marksističke nauke. To je sve dopunjeno svestranom aktivnošću i životnim iskustvom u burnim događajima revolucije, klasne borbe, nacionalnih sukoba i ratova sa početka ovog veka, u kojima je Tito ne samo učestvovao, već i bio angažovan celokupnom svojom bogatom i aktivnom ličnošću.

Otkrivanje malo poznatog ili nepoznatog je akt samostalnog revolucionarnog mislioca i čoveka koji znanje povezuje sa invencijom, osmišljeno iskustvo sa poletnom intuicijom.

U svemu tome Tito se razlikuje od tradicionalnih teoretičara i profesionalnih političara i državnika. On ih nadvisuje i usled toga je njegova misao uvek izrečena jednostavno i prihvatana ne samo iz ideoloških, već i iz emotivnih i ljudskih motiva. Ona ne zanemaruje interese i ne zapostavlja mozak, ali ona se uvek upućuje i na srce čoveka. Humanist kao čovek, Tito je razvio humanistički koncept socijalizma i time samoupravljanja. Ovakva misao potvrđuje danas opšteprihvaćenu Marksovu tezu da je samoupravl-

Digitized by Google

ljanje akt oslobođenja čoveka, jedna od novih i osnovnih sloboda našeg doba.

Titova se misao ne bavi samo opisivanjem. Ona je analitična i dinamična. Ona teži da sa stvari i odnosa u društvu skine veo izatkan od praznih reči i nametnutih predstava.

Već po tome, a naročito po svojoj nameri i sposobnosti da podstakne i razvije misao čoveka, akciju i jedinstvo masa, ona se odvaja od običnog teoretisanja, indoktriniranja i profesionalnog direktivizma. Ona ne samo što uči da se više zna, već i osposobljava da se menja zaostalo i prevazilazi ono što je osuđeno istorijskim razvojem i novim znanjima i tekovinama nauke.

Samo takva misao je istinita i približava nas istini, kao što je isticao još Spinoza, koji je učio da je istinita samo ona misao koja proizvodi druge misli.

5. S obzirom na sve to, Titova misao i celokupno njegovo delo sadrže ne samo odgovore koje postavlja sadašnjost, već i one koje već upućuje čovečanstvu budućnost koja nastaje. Ta misao istovremeno ima čvrsto tle u socijalističkom samoupravnom i nesvrstanom delu koje je Tito inspirisao i, na toj osnovi, ona je istovremeno konkretna, jer, kao što je isticao Hegel, prava misao je samo konkretna misao i misao koja je sposobna da diferencira društvene i političke odnose i procese i da bude kritika drugog.

Diferenciranje vodi ne samo u pravo na kritiku dogmi, modelâ i ponavljanja, već i otvara vidike da se istorija i praksa socijalizma ostvaruju u raznovrsnosti i bogatstvu oblika, koje ujedinjuje jedna stvaralačka, nedogmatska i istinski samoupravna misao. U tome se nalazi odnos između opšteg, pojedinačnog i posebnog i u tom razvoju pozitivne dijalektike Tito je dao jedan dragocen i inspirativan prilog kako teoriji tako i praksi klasne borbe i socijalizma.

Nove generacije marksističkih teoretičara i mislilaca, ne samo u Jugoslaviji, dobile su nove prostore za svoje stvaralačke delatnosti. Tito nas je i u ovom pogledu, posle Lenjina i uz njega, zadužio. To sve čini da je Tito bio i da ostaje ne samo jedan od najistaknutijih državnika, već i kreativnih marksističkih mislilaca dvadesetog veka.

Digitized by Google

Najdan Pašić

Interesi radničke klase — strateško polazište Titove koncepcije socijalističke samoupravne demokratije

Demokratski samoupravni pluralizam interesa i vodeća uloga Partije

Istorijsko delo druga Tita — pretvaranje zaostale balkanske kraljevine u naprednu zemlju koja je preuzela pionirsku ulogu u razvoju socijalističkog samoupravljanja — ostvareno je pod rukovodstvom revolucionarne avangarde radničke klase, Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije. Partija je bila u stanju da ostvari takvu ulogu samo blagodareći tome što je čitavo vreme svoga postojanja, a naročito tokom poslednje četiri decenije, uspevala da svoju organizaciju, način rada i pravac akcije prilagodi potrebama najšire mobilizacije masa za revolucionarnu borbu, da veže za sebe radničku klasu i da obezbedi pretvaranje same te klase u osnovnog subjekta istorijskih zbivanja.

Digitized by Google

Sposobnost da se u svakoj etapi borbe akciono povežu i sjedine neposredni interesi, životne potrebe i težnje radnih ljudi sa dugoročnim istorijskim ciljevima socijalističkog preobražaja i društvenog oslobođenja rada, imala je u tome presudan značaj. Šta je omogućilo komunistima da, jačajući stalno oblike neposredne demokratije i samoaktivnost klase, zadrže i potvrde svoju vodeću političku i idejnu ulogu i budu pokretačka snaga ovih preobražaja? Odgovarajući na ovo pitanje, drug Tito kaže:

»Komunisti Jugoslavije uspješno su obavili i obavljaju zadatke rukovođenja procesima revolucionarnog preobražaja našeg društva, jer su uvijek nastojali da izražavaju interes i težnju radničke klase, te najnaprednije društvene snage, historijski pozvane da izvrši misiju prelaženja iz klasnog u besklasno društvo. Zahvaljujući tome, oni su uvijek mogli i da nađu i da u osnovi pravilno formulišu rješenja za kretanje ka socijalizmu, koja su odgovarala datim historijskim uslovima. U dosljednosti takve aktivnosti nalazi se odgovor koji objašnjava dosadašnji uspjeh borbe za socijalizam u Jugoslaviji. U tome se nalazi i garancija za pravilnost i uspjeh politike Saveza komunista Jugoslavije.«[1]

U ovom stavu izraženo je strateško stanovište od koga Tito nikada nije odstupio tokom više decenija teške i na momente dramatične borbe za izgradnju istorijski novog tipa političke organizacije društva — političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Ostvarivanje sinteze neposrednih i istorijskih interesa radničke klase

Ni u društvu, pa ni unutar pojedinih klasa, ne postoji nikakav apriorni sklad neposrednih, parcijalnih interesa grupa i pojedinaca niti se on može jednom zanavek uspostaviti. Društvena podela rada izražena kroz delovanje zakona vrednosti i sistem robno-novčanih odnosa stavlja i pripadnike iste klase u odnose međusobne konkurencije i stalnog sučeljavanja njihovih oprečnih parcijalnih interesa. I dok traje konflikt antagonističkih interesa eksploatatorâ i eksploatisanih i kada je on otklonjen ukidanjem privatne svojine na sredstvima za proizvodnju, robna proizvodnja rađa uvek iznova oprečne parcijalne interese u raspodeli i prisvajanju društvenog proizvoda između privrednih i drugih organizacija iste grane proizvodnje, između različitih privrednih grana i oblasti rada u okviru nacionalne ekonomije i na međunarodnom tržištu, i, najzad, između proizvodnje i potrošnje uopšte.

Kao integralni deo društva u kome deluju robno-novčani zakoni, i radnička klasa je neposredno uvučena u ceo taj splet interesnih konflikata i ne može se iz njega isključiti. Zato *ostvarivanje sinteze* neposrednih i istorijskih interesa radničke klase u

[1] Josip Broz Tito, Referat održan na svečanoj sednici SK SKJ povodom četrdesetogodišnjice osnivanja i rada KPJ, 19. aprila 1959.

Digitized by Google

samoj praksi klasne borbe i revolucionarne akcije proletarijata i *način* na koji se to postiže predstavljaju *ključno pitanje* osposobljenosti radničke klase za ulogu glavnog nosioca socijalističkog društvenog preobražaja. Upravo to pitanje bilo je i ostaje aktuelno u svim fazama kroz koje je prolazila i kroz koje danas prolazi borba radničke klase za menjanje sopstvenog društvenog položaja, a time i za transformaciju društvenog sistema u celini. Ono leži u samoj osnovi dubokih diferencijacija i podela, u radničkom pokretu u prošlom i ovom veku i nemoć da se to pitanje reši na podlozi praktično ostvarene revolucionarne sinteze predstavlja stalni izvor liberalističkog antirevolucionarnog reformizma, na jednoj, i sektaštva i antidemokratskog birokratskog tutorstva nad radničkom klasom, na drugoj strani.

Sa razvojem samoupravljanja u našoj zemlji sazrevalo je i saznanje da su *politički mehanizmi* usklađivanja i sinteze interesa i dalje neophodni i da u tom pogledu avangardna organizacija radničke klase ima posebno važnu i odgovornu ulogu. No u isto vreme u svoj ozbiljnosti postavljalo se pitanje na koji način, u kojim konkretnim oblicima treba da se ostvaruje ta uloga kako bi bila kompatibilna sa punim razvojem samoupravnih odnosa. Do shvatanja da Savez komunista mora biti unutrašnja sila samoupravnog sistema — faktor svesne demokratske autokontrole —, a ne faktor koji ga spolja kontroliše, došlo se relativno rano, što je imalo presudan značaj za opšti pravac društvenog kretanja. U Programu Saveza komunista Jugoslavije, donetom pre više od dvadeset godina, izrično se naglašava:

»Jugoslovenski komunisti ne smeju, a i ne žele, da preko državnog aparata postanu vlast umesto radničke klase i radnih ljudi. Samo društveno-ekonomski interes radničke klase, radnih ljudi koji proizvode društvenim sredstvima za proizvodnju, na tome interesu zasnovana socijalistička svest, mogu biti osnovni trajni pokretač društvenog napretka.«[2]

Samoupravna revolucija u sferi izražavanja interesa

Dimenzije i sama suština problema koji se otvaraju u procesu izgrađivanja samoupravljanja kao celovitog sistema društvene organizacije mogu se sagledati samo u širem kontekstu dubokih promena koje nastaju u pogledu mogućnosti neposredno demokratskog izražavanja postojećeg pluralizma užih i širih, ličnih i grupnih interesa i realnih mogućnosti njihovog uticaja na političko odlučivanje u društveno-političkim zajednicama od opštine do federacije.

Samoupravljanje je, u stvari, izraz i oblik revolucionarnog menjanja produkcionih odnosa u korist udruženog rada. Baš zbog toga ono i ima takav presudan uticaj na menjanje svih političkih

[2] Vidi *Program Saveza komunista Jugoslavije*, »Kultura«, Beograd, 1958, str. 125.

Digitized by Google

odnosa u društvu, svih političkih institucija. To se u punoj meri odnosi i na društveno-političke organizacije i, posebno, na Savez komunista kao vodeću idejno-političku snagu.

Širina socijalističke samoupravne demokratije ogleda se u pluralizmu samoupravnih interesa koji ona politički izražava i obezbeđuje. Oslobođeni etatističkih stega, autentični interesi radnika-samoupravljača postaju sve više opredeljujući faktor demokratskog upravljanja društvenim poslovima. A time se realno proširuje mogućnost da se čovek u udruženom radu izrazi i afirmiše kao celovita slobodna ličnost — subjekt odlučivanja o svim uslovima i pretpostavkama svoga života i rada. Upravo tu karakteristiku političkog sistema socijalističkog samoupravljanja ističe drug Tito u svom referatu na Jedanaestom kongresu SKJ:

»Politički sistem samoupravne demokratije obezbjeđuje da se izrazi mnoštvo različitih potreba i interesa — i čovjeka kao pojedinca i njegove uže zajednice, i društva u cjelini — koji su posljedica društvene podjele rada, različitih uslova privređivanja i drugih objektivnih okolnosti. Istovremeno, taj sistem obezbjeđuje da se ovi samoupravni interesi demokratski usklađuju na opštoj socijalističkoj osnovi i da na najbolji način budu sadržani u donesenim odlukama. Time se kroz delegatski sistem, samoupravno i demokratski, ostvaruje neophodna integracija u društvu.«

Faktor integracije radničko-klasnih interesa

U složenim procesima demokratske integracije samoupravnih interesa Savez komunista se — zajedno sa drugim društveno-političkim organizacijama — pojavljuje kao nezamenljiv faktor usmeravanja i sinteze. To je upravo ona uloga koju je Marks pripisivao komunistima.[3] Ostvarujući funkcije povezivanja parcijalnih i opštih, neposrednih i dugoročnih interesa samoupravno organizovanih radnika i svih radnih ljudi, Savez komunista obezbeđuje radničko-klasni karakter političkog sistema. On deluje *unutar* svih ćelija samoupravnog sistema i delegatskog mehanizma odlučivanja, ali ne kao neutralni arbitar, već jasno angažovan na strani istorijskih interesa radničke klase koji se, upravo zahvaljujući njemu, probijaju kroz mnoštvo različitih parcijalnih interesa. Upravo o takvoj ulozi Saveza komunista govori i Rezolucija Jedanaestog kongresa:

»Politički sistem socijalističkog samoupravljanja omogućuje slobodno ispoljavanje, suočavanje i demokratsko usklađivanje mnoštva samoupravnih, odnosno materijalnih, socijalnih i drugih interesa, doslednim ostvarivanjem principa samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u okviru delegatskog sistema.

[3] »*Komunisti se bore* za postizanje najbližih ciljeva i interesa radničke klase, ali u sadašnjem pokretu oni ujedno zastupaju i budućnost pokreta« (vidi: K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela u dva toma*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1949, str. 24. i 25. *(kurziv* N. P.).

Digitized by Google

Savez komunista više nego ikada ranije ima mogućnost i uslove da idejno-politički usmerava ispoljene interese u društvu, osvetljava njihovu prirodu i značaj i utvrđuje kriterijume razgraničenja između interesa koji imaju radničko-klasnu socijalističku sadržinu i onih čiji su nosioci birokratsko-tehnokratske, liberalističke i druge antisamoupravne snage, kao i onih koji su rezultat sitnoburžoaske stihije i zaostale svesti. Savez komunista ima istorijsku odgovornost i zadatak da se na čelu svih socijalističkih snaga bori za to da se svi interesi u našem socijalističkom samoupravnom društvu usaglašavaju s *neposrednim* i društveno-istorijskim interesima i ciljevima radničke klase kao celine, s tekovinama [illegible] socijalističke revolucije.«

U fazi borbe za neposrednu samoupravnu demokratiju Savez komunista može i dalje da igra ulogu osnovnog političkog oruđa radničke klase samo ako svojom celokupnom aktivnošću omogućuje i doprinosi da se otklone elementi posredne vladavine u ime radničke klase i tako otvori put slobodnom delovanju udruženih proizvođača ne samo u sferi proizvodnje, nego i u sferi upravljanja svim poslovima šire društvene zajednice. To zahteva da se Savez komunista odrekne monopola upravljanja društvom s pozicija vlasti i da u sopstvenoj organizaciji i načinu delovanja otkloni sve elemente vladanja u ime radničke klase. Samo tako on ostaje veran svojoj ulozi legitimnog zastupnika istorijskih interesa radničke klase.

Kada je — na osnovu poznate inicijative koju je dao drug Tito na Osmom kongresu sindikata Jugoslavije — otpočeo široku akciju za principe kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, Savez komunista nije stavio sebe iznad ili izvan onoga što treba da bude generalno načelo političkog organizovanja i delovanja u samoupravnom društvu i, posebno, u delegatskom sistemu. Naprotiv, komunisti su uvideli potrebu da se, doslednom primenom toga načela, spreče ozbiljne deformacije koje se ogledaju u karijerizmu, grupnoj i ličnoj uzurpaciji vlasti i raširenom političkom profesionalizmu u samom Savezu komunista. Jedino doslednost na toj liniji može Savezu komunista dati potrebnu političku i moralnu snagu da se uhvati u koštac sa silama birokratsko-tehnokratskih monopola koje još uvek lišavaju radničku klasu stvarne društvene moći i uticaja.

Delovanje u okviru najšireg fronta organizovanih socijalističkih snaga — glavni oslonac u borbi sa birokratskim subjektivizmom i voluntarizmom

Da bi Savez komunista uspešno ostvarivao svoju ulogu faktora okupljanja i sinteze svih progresivnih snaga oko istorijskih interesa radničke klase, on mora delovati u okviru takvog širokog klasnog saveza i demokratskog fronta kakav predstavlja Narodni front, odnosno Socijalistički savez. Ova misao ponavlja se gotovo kao

Digitized by Google

refren u Titovim razmišljanjima o osnovama i pravcima razvoja socijalističke demokratije u Jugoslaviji. I na Jedanaestom kongresu SKJ — poslednjem na kome je uzeo učešće — drug Tito je vrlo snažno istakao upravo ovu misao:

»Kada govorimo o ovakvoj ulozi Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija, a posebno Saveza komunista, to nije ništa novo i nepoznato, niti se tu radi o nekakvom mijenjanju njihove pozicije. O takvoj ulozi ovih snaga ja sam govorio i na Desetom kongresu, a i prije toga. Uostalom, njihov svakodnevni i neposredni kontakt sa masama, još od predratnog vremena, bio je i ostao bitno teorijsko i praktično opredjeljenje naše Partije. To je izraz naše dosljedne primjene jednog od osnovnih načela naučnog socijalizma da je revolucija djelo same radničke klase koja, u najširem savezu sa svim radnim ljudima, vodi borbu kao organizovana i svjesna društvena snaga. Savez komunista ne bi ni mogao ostvariti one historijske pobjede koje je izvojevao da se nije tako ponašao. U tome je uvijek bila njegova snaga. Sada se radi o tome da se takav način praktičnog djelovanja komunista i članova Socijalističkog saveza i drugih organizacija prilagodi uslovima delegatskog sistema i da se otklone zastoji i nedoumice do kojih je dolazilo. Jer, upravo takva aktivnost je bitna za razvoj naše samoupravne socijalističke demokratije i socijalističkog društva uopće.

Ja to ističem i zbog toga što ima pojava potcjenjivanja Socijalističkog saveza. Činjenica je da pojedine organizacije, pa čak i rukovodstva Saveza komunista, zanemaruju aktivnost u Socijalističkom savezu ili ga svode na nekakvu transmisionu ulogu. Zaboravlja se ili čak ne želi da se vidi da je suština socijalističkog samoupravljanja u živoj i stalnoj aktivnosti radnih masa, a ne u pukom sistemu normi i institucija izvan te aktivnosti.«

Precizirajući položaj Saveza komunista u celini političkog sistema, još Program SKJ ističe da »društvena uloga komunista Jugoslavije nije uloga superiorne, od naroda odvojene elite, već ravnopravnog dela radnih masa«. Da bi Savez komunista na takvoj osnovi mogao efikasno da ostvaruje svoju društvenu funkciju, neophodno je da postoje organizacione i političke pretpostavke za neposredno demokratsko uključivanje svih radnih ljudi i građana u politički život i proces političkog odlučivanja. Ti uslovi su obezbeđeni postojanjem i delovanjem Socijalističkog saveza radnog naroda, koji predstavlja »dobrovoljni i demokratski front radnih ljudi i građana« i svih organizovanih socijalističkih snaga sa Komunističkom partijom, odnosno Savezom komunista na čelu. U Socijalističkom savezu je obezbeđena najširа osnova društveno-političke aktivnosti svih socijalistički opredeljenih društvenih snaga u socijalističkom samoupravnom sistemu.

Savez komunista, kao vodeća idejno-politička snaga našeg društva, ostvaruje svoju ulogu delujući u širokim okvirima demokratske organizacije Socijalističkog saveza, sa tribina koje su otvorene i dostupne svakom građaninu i sa pozicija akcionog programa koji neposredno politički angažuje milione radnih ljudi. Ti-

Digitized by Google

me su stvoreni uslovi da se u samom procesu slobodne konfrontacije i borbe mišljenja, u demokratskom postupku formiranja političkih stavova i odluka, spajaju i povezuju idejna orijentacija i linija političke akcije Saveza komunista sa iskustvima i stavovima koji izviru neposredno iz stvaralačke samoupravne prakse svih radnih ljudi, komunista i nekomunista.

Odnos koji se na toj osnovi uspostavlja između Saveza komunista i Socijalističkog saveza od ključne je važnosti za karakter celog političkog sistema i perspektivu njegovog daljeg razvoja u pravcu sve doslednijeg ostvarivanja neposredne socijalističke demokratije. To nije ni odnos rukovodeće kadrovske organizacije i njene masovne baze, odnos »transmisije«, niti pak odnos dve nezavisne, ravnopravne organizacije među kojima postoje labavije ili čvršće veze političkog savezništva i organizovane saradnje. I u svom programu i u svom praktično-političkom delovanju Savez komunista se ograđuje od aspiracija na monopol u pogledu predstavljanja i tumačenja interesa radničke klase i socijalizma i ne zauzima, niti teži da zauzme takav položaj u strukturi političke organizacije i mehanizma vlasti koji bi mu obezbeđivao pravo da svojim odlukama i stavovima obavezuje organe vlasti, samoupravne organe ili druge društveno-političke organizacije.

I u odnosu prema Socijalističkom savezu Savez komunista se ne pojavljuje ni kao organizacija koja spolja upravlja njegovom delatnošću ni kao uža organizacija unutar šire sa svojstvima izdvojenog rukovodećeg jezgra. Uticaj i dejstvo Saveza komunista u Socijalističkom savezu zasnivaju se na demokratskim principima koji ne dovode u pitanje samostalnost ni jedne ni druge organizacije. Taj uticaj se ostvaruje na taj način što članovi Saveza komunista, ravnopravno sa drugim građanima, rade u organizacijama i forumima Socijalističkog saveza, istupaju na njegovim tribinama i javno se bore za svoje stavove i shvatanja snagom argumenata i sopstvenim primerom. Upravo to i omogućuje Socijalističkom savezu da, usvajajući Program Saveza komunista kao idejnu i programsku bazu svoje socijalističke orijentacije, sačuva u punoj meri i organizacionu i akcionu samostalnost. Tamo se u samom procesu demokratskog formiranja i sprovođenja politike unutar Socijalističkog saveza spaja i povezuje vodeća uloga svesnih socijalističkih snaga sa neposrednom demokratijom i političkim samoupravljanjem.

Objašnjavajući kakav jeste i kakav treba da bude odnos Saveza komunista i Socijalističkog saveza, drug Tito ističe:

»U čitavom društvenom životu, u procesu svih kretanja u našoj zemlji, učestvuje zapravo najsvjesniji dio naših širokih narodnih masa: Socijalistički savez i komunisti koji su u Socijalističkom savezu kao idejno-politička snaga. Htio bih ovom prilikom da kažem da postoji jedna stvar koja ponekad čoveka začudi, to jest da se smatralo da ove dvije organizacije jedna drugoj oduzimaju kompetencije. To, izgleda, nije bilo dovoljno raščišćeno kod nekih članova Socijalističkog saveza, pa čak i nekih komunista. Nema tu nikakvog dualizma. Vrlo dobro je poznato da je Savez komunista,

Digitized by Google

da je on idejni i politički usmjerivač našeg društvenog života. To usmjeravanje vrši se unutar samog Socijalističkog saveza. Savez komunista nije tu neki učitelj, jer i sami komunisti u Socijalističkom savezu uče se u svakodnevnoj praksi. Oplođavanje marksizma-lenjinizma neprekidno se vrši i usavršava u svakodnevnoj praksi izgradnje socijalizma. Prema tome, ne radi se tu o organizacijama koje bi se jedna drugoj suprotstavljale ili jedna drugoj miješale u kompetencije, već je to jedna cjelina.«[4]

Borba na dva fronta

Razvoj društveno-političkog sistema u socijalističkoj Jugoslaviji bio je sve vreme — od svojih začetaka u oružanoj revoluciji pa do današnjih dana — svesno usmeravan proces. To tvrđenje je polazna tačka u daljoj analizi osnovnih karakteristika i razvojnih faza političkog sistema SFRJ s gledišta izražavanja i ostvarivanja različitih interesa i sprovođenja u život proklamovanih ciljeva društvenog razvoja. Zato je potrebno da postavka od koje se polazi bude nešto bliže objašnjena i precizirana.

Komunistička partija Jugoslavije je još u NOR-u osvojila pozicije vodeće idejne i političke snage čiji je prestiž u masama bio ogroman, a uticaj na sve vojne i političke odluke koje su se ticale vođenja i usmeravanja narodnooslobodilačke borbe nesporan i presudan. Jednom rečju, Partija je bila u mogućnosti da svesno usmerava i potpuno kontroliše celokupni proces izgrađivanja nove države i novog političkog sistema od prvih njegovih zametaka. Njeno vodstvo i njeni provereni kadrovi stajali su iza svake značajne odluke. Strategija i taktika narodnooslobodilačke borbe i, kasnije, socijalističke izgradnje bile su u potpunosti delo Komunističke partije. To je i omogućilo da narodnooslobodilačka borba dobije pravac i sadržaj autentične socijalističke revolucije i da, uprkos mnogih nepovoljnih okolnosti i upornih pokušaja spoljnjeg mešanja, radničko-klasni karakter nove državne vlasti bude i ostane nesporan.

U svim fazama borbe, na svim etapama izgradnje novog društvenog poretka Partija je imala svoju koncepciju političke organizacije društva — koncepciju takve organizacije koja bi u datim uslovima i pri datom odnosu snaga najviše odgovarala Marksovom zahtevu da bude »onaj najzad nađeni politički oblik u kome je moguće izvršiti društveno oslobođenje rada«. Ta koncepcija nije mogla biti statična, jer su se uslovi revolucionarne borbe brzo i radikalno menjali, a sama Partija dolazila do novih iskustava i novih idejno-političkih i teorijskih saznanja. Ali je polazna idejno-teorijska osnova te koncepcije bila i ostala u suštini ista: to je bilo opredeljenje za takvu strukturu državne vlasti i takve institucionalne oblike ukupnog mehanizma političkog odlučivanja koji pružaju prostor za najširu revolucionarnu inicijativu osnovnih ma-

[4] *VI kongres SSRNJ*, »Kultura«, Beograd, str. 8.

Digitized by Google

sa, pre svega radničke klase, koji podstiču, usmeravaju i podržavaju tu inicijativu, obezbeđujući u isto vreme da u konfrontaciji različitih težnji i interesa (uslovljenih heterogenom društvenom strukturom) odsudnu prevagu imaju dugoročni istorijski interesi radničke klase, odnosno socijalistički interesi udruženog rada vezani za sve doslednije podruštvljavanje ukupnog procesa reprodukcije društvenog života.

U daljem razvoju političkog sistema i dubokim transformacijama koje je on doživljavao takav položaj Partije i takvo njeno opredeljenje bili su bitna konstanta. Elementi višepartijskog sistema — ako se o njima može govoriti imajući na umu mali broj vođa nekih bivših građanskih partija u forumima Narodnog fronta, a i neuspele pokušaje oživljavanja starih partija van Narodnog fronta u periodu većeg realnog političkog značaja — iščezli su brzo i bespovratno već u prvim posleratnim godinama.

U kontekstu široke demokratizacije političkog života (koja je bila izazvana i uslovljena razvojem samoupravljanja) shvatanje vodeće uloge Partije postalo je jedna od središnih tačaka idejne diferencijacije u samom partijskom rukovodstvu. Prvo Đilas i njegovi sledbenici, a zatim manje ili više formirane i artikulisane struje tehnokratskog liberalizma, pa i anarholiberalizma, zastupali su stavove u čijoj je osnovi bilo shvatanje da se stvarna demokratija i efikasna vodeća uloga Partije međusobno isključuju i da je u tom smislu udaljenost Partije od procesa društvenog odlučivanja (odvajanje od vlasti) najvažnije i, sigurno, najpouzdanije merilo istinske demokratizacije političkih odnosa.

Nužna i neizbežna borba s takvim shvatanjima svagda je imala i svoj neželjeni nusproizvod: oživljavanje birokratsko-etatističkih tendencija, rankovićevštine, na primer. Kruti, centralistički politički monopol Partije i njenog aparata pokušavao je da se nametne kao jedina realna alternativa liberalističkom negiranju vodeće uloge Saveza komunista i prepuštanju celokupnog društvenog razvoja »slobodnom« delovanju robno-novčanih zakona i slobodnoj igri različitih interesa.

Ma koliko snažni kao preovlađujuća tendencija u pojedinim fazama razvoja, ni jedan ni drugi ekstrem nije uspeo da postigne konačnu prevagu. U teoriji je, uz povremena manja ili veća odstupanja, ostalo na snazi shvatanje da razvoj Partije mora ići u korak s razvojem i samoupravno-demokratskom rekonstrukcijom političkog sistema u celini i da, što je najvažnije, reorganizacija Saveza komunista mora biti u funkciji osnovnih samoupravnih procesa društvenog oslobađanja rada. Smisao reorganizacije Saveza komunista nije bio u tome da se u ime klasno neutralne demokratije Partije odrekne svoje vodeće idejne i političke uloge, nego u tome da se Savez komunista osposobi da u bitno izmenjenim uslovima tu i takvu ulogu ostvaruje što efikasnije i što uspešnije.

»Savez komunista«, isticao je drug Tito, »mora budno da prati cjelokupan proces društvenog razvoja i života i da poznaje realne želje i potrebe ljudi, proizvođača. Na osnovu svega toga, Partija, odnosno rukovodstvo, treba da izgrađuje liniju i traži rješenja

Digitized by Google

za probleme koji nastaju u procesu razvitka. Prema tome, *Savez komunista ne nameće svoje odluke odozgo, već one moraju da proističu iz svega što se događa u svakodnevnom životu.* Svoju liniju u svim pitanjima SKJ kreira uz učešće širokih masa, pa i u sadašnjoj fazi kada se radi o njegovoj reorganizaciji. U tome neće učestvovati samo funkcioneri SKJ već svi koji su čvrsto riješeni da idu dalje u izgradnji socijalizma.«[5]

Shvatanje da Partija nosi istorijsku odgovornost za ukupan tok, sadržaj i rezultate društvenog razvoja i da njeno mesto u celini političkog sistema mora odgovarati takvoj njenoj ulozi, odzvanjalo je kao stalan refren u svim političkim dokumentima koji se tiču Saveza komunista i njegovog sopstvenog razvoja. Ono što je o ulozi Partije zapisano u Programu Saveza komunista Jugoslavije iz 1958. i ono što o tome kažu dokumenti Desetog kongresa SKJ i novi Ustav SFRJ iz 1974. godine ne razlikuje se ni u čemu bitnom, a najmanje u pogledu priznavanja nužnosti da Partija odsudno utiče na sadržaj i pravac svih važnih državno-političkih i samoupravnih odluka.

U praksi takođe nije bilo diskontinuiteta u ostvarivanju vodeće uloge Partije, bar ne većeg značaja i većih razmera. Ponekad se i znatnije oscilacije koje su postojale u pogledu stvarnog obima i efikasnosti uticaja Saveza komunista na opšte tokove društvenog razvoja mogu pripisati takvim činiocima kao što su neadekvatna organizacija i način delovanja Saveza komunista, s obzirom na bitno izmenjene društvene uslove, zatim pritisak objektivnih protivurečnosti društvenog razvoja koje su Partiju bacile u vrtlog zaoštrene borbe parcijalnih interesa i opterećivale je prakticizmom i, najzad, pojave dezintegracije u redovima inače dosta brojnog profesionalnog političko-upravljačkog sloja u partijskim i državnim organima — nejedinstvo, grupašenje i borba za vlast, što je Partiju činilo manje otpornom i prema različitim neprijateljskim uticajima i radničkoj klasi tuđim interesima. Oživljavanje nacionalizma, koje je u jednom periodu počelo ozbiljno da ugrožava osnovni kurs Partije, može se pripisati tim okolnostima.

Ipak, otvoreno osporavanje vodeće uloge Partije i spoljni pritisak sa tih pozicija nisu mogli dobiti veće razmere i značaj. Sve to, uostalom, ne dovodi u pitanje ono što smo istakli kao konstantu u razvoju političkog sistema socijalističke Jugoslavije. Sve odluke strateškog značaja u pogledu koncepcija, razvojne projekcije i normativne strukture društveno-ekonomskog i političkog sistema donošene su u Partiji, pre svega u samom njenom vrhu.

Reč je, razume se, o partiji istinski revolucionarnoj, sa dubokim socijalnim i idejnim korenima u radničkoj klasi i zbog toga sposobnoj da izrazi objektivne potrebe društvenog razvoja, da »osluškuje glas masa« i da spontane revolucionarne impulse i težnje najširih slojeva naroda prevodi na jezik organizovane i svesno usmeravane političke akcije. Sve to, međutim, ne menja

[5] Iz izlaganja druga Tita na Gradskoj konferenciji Saveza komunista Srbije za Beograd, 17. aprila 1967.

Digitized by Google

niti umanjuje značaj prethodne konstatacije o neposrednoj i nepodeljenoj odgovornosti Partije za celokupnu strategiju društvenog razvoja.

Naprotiv, pri ocenjivanju značaja i značenja pozicije Partije kao avangardne snage revolucionarnog pokreta mora se voditi briga o još dve činjenice koje samo potenciraju presudan uticaj političkog vrha u pogledu formulisanja ciljeva razvoja političkog sistema i utvrđivanja konkretnih normativnih i institucionalnih rešenja.

Prvo, Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije, pripada tipu marksističko-lenjinističke revolucionarne radničke partije. To je partija koja se izgrađuje i deluje kao revolucionarna avangarda radničke klase — u isto vreme i kao nosilac klasne svesti u njenom opštem ideološkom i naučno-teorijskom izrazu i kao štab revolucionarne akcije koji neposredno rukovodi praktičnim društveno-političkim delovanjem i borbom radničke klase i oko nje okupljenih radnih slojeva društva. Osnovno načelo na kome se zasniva organizacija partije ovoga tipa jeste demokratski centralizam, a to podrazumeva obaveznost i strogu disciplinu u sprovođenju demokratski prihvaćene i utvrđene partijske politike. Na tome se i zasniva sposobnost partije ne samo da jasno odredi ciljeve društvene akcije, nego i da neposredno sama preuzima odgovornost za njihovo sprovođenje u život.

U surovim uslovima ilegalne borbe i oružane revolucije okosnicu i jezgro partijske organizacije činila je relativno malobrojna grupa profesionalnih revolucionara koja se u izuzetno visokom stepenu lično identifikovala sa ciljevima i delovima revolucije. Posle pobede revolucije Partija, sada vladajuća, brzo se omasovljavala, ali se ključna pozicija profesionalnih partijskih radnika i dalje inercijom održavala, čak se u izvesnom smislu i učvršćivala. Da bi uspešno upravljala aparatom državne vlasti čije se administrativno-upravljačke funkcije prostiru na sve oblasti društvenog života, Partija je stvarala sopstveni brojan i uticajan aparat, što je pojačalo poziciju centara političkog odlučivanja na čelu tog aparata.

I u izmenjenim uslovima i onda kada dođe do dalekosežne demokratizacije institucionalne organizacije političkog sistema, centralizovano odlučivanje, snažna pozicija profesionalnog rukovodilačkog sastava i jednosmeran tok direktiva od »vrha« prema »bazi«, dugo ostaju karakteristični za organizaciju i delovanje Partije. Otuda ključni značaj pitanja: kako razviti demokratski centralizam kao uslov ostvarivanja vodeće idejno-političke uloge Partije i u isto vreme suzbiti stalno prisutnu tendenciju njegovog degenerisanja u birokratski centralizam.

Drugo, u određivanju konkretnih ciljeva političke borbe, u oblikovanju političkih institucija i odnosa i izgrađivanju sistema samoupravne socijalističke demokratije, i, najposle, u određivanju sopstvenog mesta i načina svoga delovanja u tom sistemu, Partija se drži osnovnog marksističkog shvatanja da političke institucije treba da budu samo instrumenti u službi bitnih klasnih inte-

Digitized by Google

resa i istorijskog procesa društvenog oslobađanja rada i da je to glavno merilo njihove objektivnosti, funkcionalnosti i društvene opravdanosti. Čim se od toga odstupi, čim sekundarni (izvedeni) interesi, vezani za postojanje i poziciju samih političkih institucija, pa i za poziciju Partije kao elementa ukupnog sistema vlasti i upravljanja, postanu sami sebi svrha i dobiju preovlađujući uticaj u političkom životu i u rešavanju pojedinih konkretnih pitanja, počinje neizbežno proces birokratizacije svih organa i centara političkog odlučivanja, produbljuje se raskorak između normativnog i stvarnog, između proklamovanih političkih ciljeva i praktičnih motiva i sadržaja političkog ponašanja i delovanja pojedinih političkih subjekata; birokratski subjektivizam zamenjuje svesnu akciju sa pozicija objektivno naučno sagledanih mogućnosti i potreba socijalistički usmerenog društvenog razvoja.

Digitized by Google

Miloš Minić

Tito — neimar pokreta nesvrstanosti

Danas je opšte priznato u svetu, i to ne samo od strane nesvrstanih zemalja, da je od velikog istorijskog značaja Titov doprinos nastanku pokreta nesvrstanosti i njegovom izrastanju u jednu od odlučujućih međunarodnih snaga u borbi za mir, bezbednost, ravnopravnu međunarodnu saradnju, za brži razvoj zemalja u razvoju, za nove, ravnopravne međunarodne političke i ekonomske odnose i uopšte za progres u svetu. To priznanje drugu Titu spontano je došlo do snažnog izražaja naročito na Petoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Kolombu.

Titove misli i njegova dela ugrađeni su u veliki međunarodni pokret nesvrstanosti. Tito je u isto vreme i neimar i teoretičar politike nesvrstanosti. On lično učestvuje u postavljanju i utvrđivanju osnovnih principa politike nesvrstanosti i u razvijanju i razradi tih principa u zavisnosti od razvoja međunarodnih odnosa. On učestvuje, takođe, u svim značajnijim konkretnim akcijama za ostvarivanje ciljeva i principa politike nesvrstanosti.

U širokoj međunarodnoj javnosti sve se više ističe važna uloga Jugoslavije kao nesvrstane socijalističke zemlje u pokretu nesvrstanih zemalja i u saradnji sa svim drugim zemljama na rešavanju aktuelnih međunarodnih problema. Pri tom se uvek posebno nagla-

Digitized by Google

šava da je Tito, kao jedan od najeminentnijih državnika sveta naše epohe, nalazeći se u dugom periodu na čelu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, svojim ličnim zalaganjem ogromno doprineo i razvoju pokreta nesvrstanosti i u naporima za iznalaženje pravih rešenja akutnih i dugoročnih međunarodnih problema.

Titovo delo na tom području moguće je osvetliti samo obimnim studijama. Taj posao stoji pred našim naučnim radnicima. U ovom članku moramo se zadovoljiti skromnijim ciljem; možemo izložiti samo nekoliko pogleda o značaju Titovog dela, s posebnim osvrtom na nerazdvojnu vezu Titovog stvaralaštva u nastajanju i razvoju jugoslovenske višenacionalne samoupravne socijalističke zajednice i njegovog stvaralaštva u razvoju pokreta nesvrstanosti.

Principi nezavisnosti, samostalnosti, suverenosti, ravnopravnosti, slobodnog odlučivanja o izboru puta razvoja svoje zemlje, pravo svakog naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini, neraskidive povezanosti sa sopstvenom zemljom i narodom, bili su ideje vodilje Titove revolucionarne misli i njegove celokupne aktivnosti od neprocenjivog značaja kako na domaćem tlu — u radu na organizacionom i idejnom jačanju KPJ do 1941, u genijalnom rukovođenju našom narodnooslobodilačkom borbom i socijalističkom revolucijom, kao i u socijalističkom razvoju Jugoslavije — tako i u njegovoj izvanredno plodnoj i vizionarskoj delatnosti na međunarodnom planu. Izvori genijalnosti i istorijske veličine Titovog dela jesu u, njemu svojstvenoj, stvaralačkoj primeni pomenutih principa.

Tito se kao rukovodilac KPJ beskompromisno borio za samostalnost i nezavisnost KPJ u odnosu na Kominternu i faktore koji su u njoj dominirali, i nizom mera, kao što su, na primer, povratak u zemlju CK KPJ i druge mere, osamostalio je KPJ od Kominterne i uopšte stranih faktora. Kao vrhovni rukovodilac naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, on je u uslovima drugog svetskog rata izgradio nezavisnu, našu strategiju i taktiku oružane i političke borbe, i koncepciju pobedonosne socijalističke revolucije koja odgovara našim uslovima.

Titova opredeljenja i borba da KPJ u predratnom periodu postane samostalni revolucionarni i stvaralački faktor, a narodnooslobodilački pokret u periodu borbe protiv fašizma ravnopravni član savezničke antifašističke koalicije, značili su istovremeno i suprotstavljanje svakoj formi dominacije i hegemonije.

U jednoj izjavi maja 1945. u Ljubljani Tito je rekao: »Mi tražimo da svako bude gospodar u svojoj kući. Mi nećemo da budemo zavisni ni od koga... Sa ovom Jugoslavijom nema mešetarenja, nema trgovine«.[1] Ta izjava je bila usmerena prema zapadnim saveznicima, u vezi sa pitanjem Trsta, ali je ona po svojoj suštini šireg, načelnog karaktera. U njoj je lako nazreti jezgro buduće politike nesvrstanosti.

---

[1] Tito, *Govori i članci*, knj. I, str. 302—303.

Digitized by Google

Neposredno posle rata, naslanjajući se prvenstveno na sopstveno iskustvo o ulozi demokratskih organa narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora, Jugoslavija je postepeno formirala sopstvenu koncepciju izgradnje socijalističkog društva, koja je sadržavala i početno jezgro budućeg samoupravljanja i nesumnjivo odgovarala našim uslovima i interesima naših naroda i narodnosti. To je bila još jedna potvrda opredeljenja Jugoslavije pod rukovodstvom druga Tita i KPJ za nezavisnost i samostalnost. Godine 1946. Tito je, govoreći o izgradnji boljeg i pravednijeg društvenog poretka (imao je na umu socijalistički poredak), rekao da »put za postignuće toga ne mora biti, niti može biti, isto onakav kakav je obilježen u velikoj oktobarskoj revoluciji« i da »specifični uslovi i karakter unutrašnjeg razvitka u svakoj zemlji opredjeljuju i specifičnost puta za postignuće i ostvarenje boljeg društvenog sistema, u konkretnom slučaju kod nas, za postignuće istinske narodne demokratije«.

Već 1948, u sukobu sa Staljinovom politikom pritiska na našu zemlju, jasno se pokazalo da su te Titove misli postale najosnovniji principi koje su radnička klasa i narodi i narodnosti Jugoslavije najodlučnije branili protiv bilo koga ko ugrožava slobodu i nezavisnost naše zemlje i samostalni put njenog razvitka, i ko pokušava da našoj zemlji nametne odnose neravnopravnosti i da se meša u naše unutrašnje stvari.

Drugi svetski rat je doveo do korenitih promena dotadašnjih odnosa snaga u svetu, stvorio nove odnose snaga i iz temelja potresao mnoge društvene strukture, stvorivši tako uslove da se u širokim razmerama ispolje odavno postojeće težnje velikog broja naroda sveta za potpunim nacionalnim, političkim i ekonomskim oslobođenjem. Na tim su osnovama već u samom ratu (antikolonijalni pokreti u Jugoistočnoj Aziji — Indiji, Burmi, Indokini i drugim kolonijama), a naročito neposredno posle njegovog završetka, nastala takva masovna progresivna kretanja koja su, u stvari, značila antiimperijalističku revoluciju svetskih razmera. Osnovni njen smisao bio je uklanjanje dominacije i eksploatacije bilo u kom obliku, to jest uspostavljanje nezavisnosti, samostalnosti, suverenosti, političke i ekonomske ravnopravnosti, što je bilo istovremeno i jedini način da te zemlje i narodi obezbede uslove za svoj brži društveno-ekonomski razvoj i opšti napredak. Najizrazitija komponenta tih revolucionarnih promena bila je antikolonijalna revolucija. Iz godine u godinu su bivše kolonije u sve većem broju postajale nezavisne zemlje, tako da se kolonijalizam danas održao samo na jugu Afrike i u još nekoliko kolonijalnih enklava.

Neposredno posle završetka drugog svetskog rata zaoštravaju se odnosi nove Jugoslavije sa zemljama Zapada, a istovremeno se u njenim odnosima s vodećim zemljama Istoka umnožavaju razlike, da bi 1948. prerasle u otvoreni sukob Jugoslavije sa Staljinom i Informbiroom u vezi s osnovnim pitanjima kakvi moraju biti odnosi među narodima, među državama, uključujući i socijalističke države, među komunističkim partijama. Sve je to bilo pra-

Digitized by Google

ćeno teškim pritiskom protiv naše zemlje, njene nezavisnosti i suverenosti.

To se događa u uslovima zaoštravanja odnosa između velikih sila, stvaranja antagonističkih vojno-političkih blokova i hladnog rata, koji je pretio da, stalno produbljujući podelu sveta, baci čovečanstvo u ponor svetskog nuklearnog rata.

U takvoj situaciji neimar nove, socijalističke Jugoslavije — Tito, s izvanrednim darom da sagleda suštinu, značaj i budući razvoj nagoveštenih društveno-političkih procesa u svetu i promena u međunarodnim odnosima, jasno ukazuje na principe i buduću orijentaciju spoljne politike Jugoslavije, na njeno opredeljenje za politiku nesvrstanosti. U svom ekspozeu u Narodnoj skupštini aprila 1950. Tito definiše stavove socijalističke Jugoslavije prema tada najvažnijim pitanjima međunarodnih odnosa. On u tome ekspozeu, pored ostalog, kaže da će ciljevi jugoslovenske spoljne politike biti sledeći:

»I ekonomska i svaka druga moguća saradnja s onim zemljama koje su spremne za takvu saradnju na bazi punog poštovanja ravnopravnosti i nezavisnosti;

Saradnja na političkom polju sa svim zemljama koje se bore za učvršćenje mira i pravilno rješavanje međunarodnih pitanja, koja još postoje neriješena u vezi sa prošlim ratom, ili bi ubuduće mogla iskrsnuti;

Vlada će i ubuduće braniti pred Ujedinjenim nacijama pravo malih i kolonijalnih naroda na slobodu i nezavisnost, to jest da sami odlučuju o svojoj sudbini;

Vlada FNRJ će i ubuduće imati ne samo negativan stav već će se boriti... protiv stvaranja blokova i interesnih sfera, jer je duboko uvjerena da takve podjele svijeta zaista predstavljaju latentnu opasnost ratnih sukoba i katastrofa za čovječanstvo. Vlada smatra da to nije put za očuvanje i učvršćenje mira, već da se to danas može jedino postići unutar Ujedinjenih nacija i strpljivim traženjem načina za rješavanje međunarodnih pitanja«.

Time su formulisane smernice jugoslovenske politike nesvrstanosti, politike koju naša zemlja vodi pod neposrednim Titovim rukovodstvom.

Jugoslovenska politika nesvrstanosti potpuno je odgovarala potrebama i vitalnim interesima naše zemlje i naših naroda i narodnosti kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem planu. Ona je omogućila Jugoslaviji da ubrzo stekne brojne prijatelje i saborce za iste ciljeve, da se na taj način oslobodi izvesne izolacije u koju je jedno kratko vreme bila dovedena ponašanjem članica blokova, te da postepeno, sve većim svojim doprinosom afirmaciji i širenju politike nesvrstanosti, stekne veliki ugled u svetu i postane značajan međunarodni faktor, u čemu su uloga i doprinos druga Tita bili od neprocenjivog značaja. Takva spoljna politika je pogodovala i razvoju socijalističke demokratije u našoj zemlji na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Digitized by Google

Iste, 1950. godine, na Titov predlog donosimo Zakon o predaji radnicima fabrika na upravljanje. Time su postavljeni temelji socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji. Na tim temeljima se društveni odnosi i celokupno društveno uređenje postepeno razvijaju u celovit sistem socijalističkog samoupravljanja, koji je došao do potpunog izraza u današnjem Ustavu i Zakonu o udruženom radu.

Od tada do danas socijalističko samoupravljanje i politika nesvrstanosti, u uslovima pravilno rešenog nacionalnog pitanja u obliku federativnog uređenja, čine glavne osnove i poluge čitavog unutrašnjeg društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja naše zemlje i celokupne njene aktivnosti na međunarodnom planu. Spoljna politika Jugoslavije, koja se osniva na principima nesvrstanosti, srasla je s njenim unutrašnjim razvojem i postala izraz njenog društvenog bića.

Već u prvoj polovini šezdesetih godina Tito razvija neumornu aktivnost na međunarodnom planu. On odlazi u posete mnogim zemljama, naročito zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike, zalažući se za mir i bezbednost u svetu, za političku i ekonomsku nezavisnost, za potpuno likvidiranje kolonijalizma, za podršku i pomoć oslobodilačkim pokretima, protiv podele sveta na vojno-političke blokove i interesne sfere, protiv hladnog rata, za popuštanje međunarodne zategnutosti, protiv agresije i politike sile i pritiska, protiv mešanja u unutrašnje stvari nezavisnih zemalja, za rešavanje sporova među državama mirnim putem, za ravnopravne političke i ekonomske odnose, za ravnopravnu i svestranu međunarodnu saradnju, ukratko — za aktivnu miroljubivu koegzistenciju. Mnogi šefovi država ili vlada dolaze u posetu našoj zemlji. Jačaju veze i saradnja Jugoslavije s mnogim zemljama sveta. Tito nalazi sagovornike sa istim ili sličnim pogledima među vodećim državnicima, naročito u novim zemljama koje stiču slobodu i nezavisnost u procesu raspadanja svetskog sistema kolonijalizma.

Umesto podele sveta na blokove i interesne sfere, što bi neminovno vodilo u pretvaranje hladnog rata u novi svetski nuklearni rat, Tito u zajednici s drugim šefovima država sličnih pogleda — da pomenem velike pionire pokreta nesvrstanosti kao što su Nehru, Naser, Nkrumah, Sukarno i drugi — otvara jedino mogućnu alternativu: popuštanje međunarodne zategnutosti, prevazilaženje podela, aktivnu miroljubivu koegzistenciju, što podrazumeva odlučnu borbu protiv imperijalizma, kolonijalizma, neokolonijalizma, hegemonizma i bilo kojeg drugog oblika neravnopravnosti u odnosima između naroda i država.

U međunarodnoj situaciji sve težoj zbog sve žešćeg hladnog rata i konfrontacije velikih sila, koje raspolažu najvećom bojnom moći i zato drže ključ rata ili mira, sazrevaju uslovi i potrebe za udruživanjem zemalja koje ne pripadaju blokovima i koje teže da sačuvaju svoju nezavisnost i mir i bezbednost u svetu, te da se odupru podeli sveta na blokove i interesne sfere velikih sila.

Snažna manifestacija težnji ovakvih zemalja bila je Azijsko-afrička konferencija održana 18. do 24. aprila 1955. u Bandungu,

Digitized by Google

koja je usvojila poznatih deset principa za očuvanje mira i bezbednosti u svetu.[2]

Na Brionima su se 18. i 19. jula 1956. sastali Tito, Nehru i Naser i u zajedničkoj izjavi, podržavajući deset principa Bandunga i ističući da su oni te principe uvek zastupali, izrazili su stavove i principe koji čine suštinu politike nesvrstanosti. U njihovoj Zajedničkoj izjavi između ostalog je rečeno:

»Tri šefa vlada... su svesni da sukobi i zategnutost koji postoje danas u svetu dovode do straha i strepnje i u sadašnje vreme i u odnosu na budućnost. Dokle god ovaj strah i strepnja dominiraju svetom, ne može se uspostaviti čvrsta osnova za mir. U isto vreme, ovaj strah i strepnju teško je brzo ukloniti i biće potrebno preduzeti postupne korake radi njihovog uklanjanja. Svaki takav korak doprinosi smanjenju zategnutosti i zbog toga ga treba pozdraviti.

Podela današnjeg sveta u moćne blokove zemalja ima tendenciju da ovaj strah učini trajnim. Mir se ne može postići podelom, već težnjom ka kolektivnoj bezbednosti u svetskim razmerama i proširivanjem oblasti slobode, kao i okončanjem dominacije jedne zemlje nad drugom«.

U istom dokumentu oni zauzimaju stav i o problemu razvoja nerazvijenih područja u svetu i o pitanju međunarodne ekonomske saradnje uopšte:

»Pojačanje napora na ubrzavanju razvoja nerazvijenih područja u svetu predstavlja jedan od glavnih zadataka u stvaranju stalnog i postojanog mira među narodima. U vezi s tim, tri šefa vlada ukazuju na značaj međunarodne ekonomske i finansijske

---

[2] »Slobodne od nepoverenja i straha, a sa uzajamnim poverenjem i dobrom voljom, nacije treba da u praksi sprovode toleranciju i da zajedno žive u miru kao dobri susedi i razvijaju prijateljsku saradnju na bazi sledećih principa:

1. Poštovanje osnovnih ljudskih prava kao i ciljeva i principa Povelje Ujedinjenih nacija.
2. Poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta svih nacija.
3. Priznanje ravnopravnosti svih rasa i ravnopravnosti svih nacija, velikih i malih.
4. Uzdržavanje od intervencije i mešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja.
5. Poštovanje prava svake nacije da se brani individualno ili kolektivno, u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija.
6. a) Uzdržavanje od korišćenja sporazuma o kolektivnoj odbrani za unapređenje posebnih interesa neke od velikih sila;
   b) uzdržavanje svake zemlje od vršenja pritiska na druge zemlje
7. Uzdržavanje od akata agresije ili pretnji agresijom kao i od upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti neke zemlje.
8. Rešavanje svih međunarodnih sporova miroljubivim sredstvima, kao što su pregovori, mirenje, arbitraža ili sudska odluka, kao i drugim miroljubivim sredstvima koja bi strane same izabrale u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija.
9. Unapređenje uzajamnih interesa i saradnje.
10. Poštovanje pravde i međunarodnih obaveza.

(Iz »Deklaracije o unapređenju svetskog mira i saradnje«, Bandung, 24. aprila 1945).

Digitized by Google

saradnje i smatraju da je potrebno i poželjno da se predloženi specijalni fond Ujedinjenih nacija za ekonomski razvoj konstituiše i osposobi da efektno deluje«.

Zajednička izjava je bila, u stvari, poziv vanblokovskim zemljama da se udruže u borbi za očuvanje svoje nezavisnosti i mira u svetu i jačanje međunarodne saradnje.

Titova aktivnost na međunarodnom planu tada se još više pojačala. Još intenzivnije se nastavljaju Titovi susreti sa šefovima država ili vlada niza zemalja prilikom njegovih poseta drugim zemljama ili poseta drugih državnika našoj zemlji. Pod rukovodstvom druga Tita i Saveza komunista Jugoslavije naša zemlja ne samo što se odupire spoljnim pritiscima već i stalno pojačava svoju spoljnopolitičku aktivnost za rešavanje međunarodnih problema na osnovi principa i stavova za koje se zalaže sve veći broj zemalja koje nisu svrstane u blokove.

Ta aktivnost druga Tita i Jugoslavije odlučujući je doprinela stvaranju uslova za održavanje Prve konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Beogradu septembra 1961, sa kojom, u stvari, nastaje organizovani pokret nesvrstanosti. Ta je aktivnost, zapravo, bila politička priprema za tu istorijsku konferenciju.

Prva konferencija nesvrstanih zemalja utvrđuje kriterijume za učešće država na Konferenciji.[3] Ti kriterijumi su primenjeni od strane svih dosadašnjih pet konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja. Na ovoj konferenciji su usvojeni dokumenti koji predstavljaju celovitu platformu zajedničke akcije i borbe nesvrstanih zemalja, platformu politike nesvrstanosti. U toj platformi su sadržani stavovi i koncepcije za koje su se Tito i ostali neimari politike nesvrstanosti i do tada dosledno i najaktivnije u svim prilikama zalagali. Ta će platforma postati tako privlačna da će se broj nesvrstanih zemalja punopravnih članica pokreta nesvrstanosti popeti od 25 na Prvoj konferenciji 1961. u Beogradu na 86 na Petoj konferenciji 1976. u Kolombu, što čini većinu članica Organizacije ujedinjenih nacija.

Na svih pet konferencija Tito je lično učestvovao na čelu jugoslovenske delegacije i svojom aktivnošću bitno doprineo da sve odluke tih konferencija dosledno izražavaju politiku nesvrstanosti

---

[3] Kriterijumi po kojima su upućeni pozivi zemljama učesnicama Prve konferencije nesvrstanih zemalja, usvojeni na pripremnom sastanku u Kairu 5—12. juna 1961, glase:

»1. Zemlja treba da prihvata nezavisnu politiku zasnovanu na koegzistenciji država sa različitim političkim i društvenim sistemima i nesvrstanosti ili pokazuje tendenciju vođenja takve politike;

2. Zemlja u pitanju treba da trajno podržava pokrete za nacionalnu nezavisnost;

3. Zemlja ne sme biti član multilateralnog vojnog saveza zaključenog u kontekstu sukoba velikih sila;

4. Ukoliko zemlja ima zaključen bilateralni vojni sporazum sa nekom velikom silom ili je članica regionalnog odbrambenog pakta, ovaj sporazum ili pakt ne smeju biti izričito zaključeni u kontekstu sukoba velikih sila;

5. Ukoliko je zemlja nekoj stranoj sili ustupila vojne baze, ova koncesija ne sme da bude učinjena u kontekstu sukoba velikih sila.«

Digitized by Google

u interesu svih nesvrstanih zemalja, u interesu mira u svetu i ravnopravne međunarodne saradnje, kao i da se spreče svi pokušaji da se pokret skrene s puta nesvrstanosti, ili podeli i razbije njegovo jedinstvo.

Od nastanka pokreta nesvrstanih kao oformljenog međunarodnog političkog faktora pa do danas međunarodna situacija se stalno menjala, što je, prirodno, imalo za posledicu i određenu evoluciju političke platforme i prakse pokreta nesvrstanih zemalja. U tu evoluciju ugrađen je značajan deo Titovog ogromnog životnog političkog iskustva.

Tito je uvek odlučno istupao protiv svakog podvajanja pokreta bilo po kojoj liniji, polazeći od neosporne činjenice da pokret samo kao celina predstavlja značajan međunarodni faktor. On stalno ističe da nesvrstane zemlje treba da se okupljaju oko zajedničkih ciljeva i interesa, a da razlike i sporna pitanja rešavaju između sebe na miran način i da ih ne unose u pokret, jer bi to samo moglo razjedinjavati i slabiti pokret nesvrstanosti i smanjivati njegovu međunarodnu ulogu. On naročito ukazuje na veliku opasnost za jedinstvo i solidarnost nesvrstanih zemalja od unošenja u pokret nesvrstanosti ideoloških razlika, ideoloških sukoba i konfrontacije. On stalno upozorava na to da se u pokretu nesvrstanosti nalaze zemlje različitih društvenih sistema, s različnim istorijskim, ekonomskim, političkim, kulturnim i drugim uslovima, i da se među njima razlike, pa i određene suprotnosti, prirodno moraju javljati, ali da, pored svih razlika, njih udružuju i upućuju na zajedničke akcije i saradnju zajedničke težnje da se očuva mir, bezbednost, nezavisnost, ravnopravnost, da se izgrade novi međunarodni politički odnosi i novi međunarodni ekonomski poredak.

Ta Titova misao u stvari je dosledna primena principa internacionalističke solidarnosti u savremenim složenim međunarodnim uslovima, u kojima su težnje za političkom i ekonomskom nezavisnošću i ravnopravnošću naroda i država postale osnovna karakteristika naše epohe, dovele do raspada kolonijalizma i potresle temelje imperijalizma, hegemonizma i bilo kog drugog oblika dominacije i eksploatacije.

Ističući stalno principe nezavisnosti, suverenosti i ravnopravnosti naroda i zemalja kao osnovu za korenitu promenu neravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa i izgradnju novih političkih odnosa i novog međunarodnog ekonomskog poretka, Tito istovremeno ističe nužnost solidarnosti naroda i zemalja, pre svega nesvrstanih zemalja, u borbi za takvu promenu sadašnjeg međunarodnog poretka. On svagda ističe da bez nezavisnosti, suverenosti i ravnopravnosti ne može biti ni internacionalističke solidarnosti. Polazeći od te u praksi proverene istine, Tito se najdoslednije zalagao za ostvarenje tih principa kako u rešavanju nacionalnog pitanja u našoj zemlji tako i u borbi za nove međunarodne političke i ekonomske odnose. Njegova je ogromna zasluga što su u pokretu nesvrstanosti ti stavovi prihvaćeni i što su u politici ne-

Digitized by Google

svrstanosti došli do potpunog izražaja. Oni čine principijelnu osnovu spoljne politike naše zemlje.

Komunistička partija Jugoslavije se pod Titovim rukovodstvom uvek predano borila da svi narodi uživaju blagodeti nacionalne slobode i ravnopravnosti i da se kao slobodni i međusobno ravnopravni udružuju i ujedinjuju. Takvu borbu ona je vodila i u predratnom periodu i u narodnooslobodilačkom ratu, i uspela je da te ideje ostvari. Pravilno rešenje nacionalnog pitanja u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji i na toj osnovi izgrađeni ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo jesu jedna od najdragocenijih tekovina naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, jedan od najveličanstvenijih rezultata borbe Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije. Bratstvo i jedinstvo i sve druge tekovine naroda i narodnosti Jugoslavije u njihovoj najnovijoj istoriji najprisnije su povezani s genijalnim stvaralaštvom, u teoriji i praksi, Josipa Broza Tita.

Tito je nedavno, u jednom od svojih predavanja u Političkoj školi u Kumrovcu, rekao da je KPJ »na svojoj zastavi imala uvijek ispisanu ideju nacionalne slobode, ravnopravnosti i bratstva među narodima«.

Na međunarodnom planu uopšte, u svakoj prilici i u odnosima sa svim zemljama, Tito i Jugoslavija su se uvek zalagali za ostvarenje tih ideja, polazeći od činjenice da su danas zemlje i narodi u svakom pogledu više međuzavisni nego ikada ranije. Ta je međuzavisnost očevidna: svetska privreda je u krajnjoj liniji jedna celina, mir je nedeljiv, razvoj tehnike je međusobno fizički približio zemlje i narode itd. Međutim, najefikasnije međusobno povezivanje, stvarno i trajno zbližavanje i udruživanje naroda ili zemalja mogućni su samo ako se vrše između potpuno slobodnih i ravnopravnih naroda u sopstvenom zajedničkom interesu, to jest ako su oslobođeni svake prinude, hegemonije i eksploatacije. Uspešno i dugotrajno integrisanje čovečanstva danas je mogućno samo u uslovima demokratizacije međunarodnih odnosa u celini, a preduslovi toga su potpuna i stvarna politička i ekonomska ravnopravnost svih zemalja i naroda bez obzira na njihovu veličinu, na vojnu, ekonomsku i drugu moć i društveno uređenje.

Tito, rukovodilac KPJ i socijalističke samoupravne Jugoslavije, neumorni borac za ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda i narodnosti i u istorijskoj ulozi neimara i teoretičara pokreta nesvrstanih zemalja, dosledan samom sebi i principima koji su neodvojivi od njegovog celokupnog stvaralaštva, ovako je govorio o tom pitanju:

»Cijeli period od našeg prvog skupa do danas ispunjen je neprekidnim zalaganjem nesvrstanih zemalja i svih drugih progresivnih snaga za nove, bolje i ravnopravnije međunarodne odnose... Suočeni smo sa naoko protivrječnim procesom. Zemlje su sve tješnje povezane i međuzavisne, a u isto vrijeme i riješene da steknu i očuvaju nezavisnost. To su samo dvije strane istog kretanja jer je

Digitized by Google

svestrana, ravnopravna i korisna saradnja moguća samo među nezavisnim i suverenim državama«.[4]

Tito je i na Konferenciji u Kolombu insistirao na tome:

»Polazeći od shvatanja da je svijet sudbinski povezan, mi smo ustali u odbranu mira, za pravo svakog naroda da odlučuje o svojoj sudbini i učestvuje, ravnopravno sa drugim narodima, u rješavanju međunarodnih problema... Politika nesvrstanosti bori se za nove odnose među zemljama, uz puno poštovanje samostalnosti, nezavisnosti i ravnopravnosti svake zemlje«.[5]

S nastankom nezavisnih zemalja od bivših kolonija posle drugog svetskog rata, ogromne razlike u nivou razvijenosti između njih i razvijenih zemalja, razlike nasleđene iz kolonijalnog perioda, postajale su svakim danom sve zaoštreniji međunarodni problem. Tehnološka revolucija, koja se, s retkim izuzetkom, odvijala samo u razvijenim zemljama, razvijajući veoma brzo njihova sredstva za proizvodnju, njihove proizvodne snage, stalno je povećavala razlike u nivou razvijenosti, jer je cjelokupni postojeći međunarodni ekonomski poredak izgrađen na neravnopravnosti između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja i na privilegijama u korist razvijenih zemalja.

Jugoslavija je u Organizaciji ujedinjenih nacija vrlo rano istakla problem razvoja nedovoljno razvijenih zemalja. Tada je to bio dosta usamljen glas u Ujedinjenim nacijama, jer razvijene zemlje nisu imale sluha za taj problem. Jugoslavija je ipak nastavila uporno da ukazuje na njega kao na jedan od najvećih i najtežih međunarodnih problema. Tito je u tome bio nepokolebljiv. Uverenost u ispravnost našeg stava proizlazila je iz istorijske činjenice da smo mi u sopstvenoj zemlji, u čitavom sklopu problema i zadataka koje je morala da rešava naša socijalistička revolucija, imali kao jedan od najsloženijih i najtežih ekonomskih i političkih problema upravo razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina.

Ubrzanju razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u našoj zemlji Tito je oduvek poklanjao posebnu pažnju, jer je to pitanje suštinski povezano s pitanjima ravnopravnosti, jedinstva i bratstva naroda i narodnosti u našoj federaciji. Mi nastojimo da, sporazumno usaglašenim sistemom mera, čija je suština da razvijeni doprinose ubrzanom razvoju nedovoljno razvijenih, kako u interesu nedovoljno razvijenih tako i u sopstvenom interesu, smanjimo razlike u nivou razvijenosti naših republika i pokrajina. Takva politika, koju dosledno vodimo, u proteklim decenijama donela je ogromne rezultate, ubrzavajući ekonomski i kulturni rast i nedovoljno razvijenih republika i pokrajina i cele zemlje. Takva nastojanja su integralni deo naše politike stalnog usavršavanja međunacionalnih odnosa na osnovama suverenosti, stvarne ravnopra-

[4] Iz govora u generalnoj debati na Četvrtoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Alžiru, septembra 1973.

[5] Iz govora na Petoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Kolombu, avgusta 1976.

Digitized by Google

nosti i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti naše samoupravne socijalističke zajednice.

Tito je od prvih dana svog angažovanja na stvaranju i afirmaciji politike nesvrstanosti odlučno zastupao gledišta da pomenute razlike u nivou razvijenosti, a još više tendencija njihovog povećanja u uslovima sve veće međuzavisnosti sveta, na jednoj strani, i ogromne monopolističke koncentracije sredstava za proizvodnju u rukama razvijenih zemalja, naročito takozvanih transnacionalnih kompanija, na drugoj strani, imaju višestruki negativni uticaj na društveno-ekonomski i politički razvoj u svetu i posebno na razvoj celokupnih međunarodnih odnosa. Takvo stanje ne samo što sprečava izlazak iz zaostalosti najvećeg dela sveta već — zajedno sa sadašnjim sistemom svetskih trgovinskih i finansijskih odnosa, koji favorizuju samo interese razvijenih zemalja, — reprodukuje i sredstva za dovođenje tog nedovoljno razvijenog sveta, formalnopravno nezavisnog, u novu političku, ekonomsku i drugu zavisnost od razvijenih zemalja. Tito je svagda isticao da takvo stanje predstavlja izvor novih ozbiljnih društveno-političkih i međunarodnih političkih, ekonomskih i drugih poremećaja i potresa i, u krajnjoj liniji, ugrožava mir i bezbednost u svetu.

Ti poremećaji i ugrožavanje mira očigledno ne mogu biti ni u interesu razvijenog dela sveta. Niz potresa (u vezi sa naftom i s inflacijom, recesijom i drugim teškim ekonomskim poremećajima u svetu) poslednjih godina je to i u praksi potvrdio. Takođe, Tito i Jugoslavija su u svim prilikama zastupali i gledišta da održavanje takvih razlika u nivou razvijenosti i ekonomske neravnopravnosti između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja ne odgovara i sa čisto ekonomskog stanovišta pravilno shvaćenim interesima razvijenih zemalja jer koči razvoj proizvodnih snaga u celom svetu, a time i u najrazvijenijem njegovom delu. Ubrzanje razvoja nedovoljno razvijenih zemalja i izgradija novog, pravednijeg međunarodnog ekonomskog poretka na osnovi suverenosti svake zemlje nad svojim prirodnim bogatstvima i proizvodnim snagama, pitanje je od univerzalnog značaja, te ga na svetskom planu, to jest u okviru cele međunarodne zajednice, treba i rešavati.

Ti stavovi su najbolje izraženi u sledećim Titovim mislima:

»Razvitak nauke i tehnologije pruža osnovu za otklanjanje privredne zaostalosti i siromaštva u svijetu. Istovremeno, otkriva se sva nemoć postojećih odnosa u svijetu da te mogućnosti pretvaraju u stvarnost. Došli smo i do apsurda da impozantna ostvarenja nauke postaju faktor daljeg proširivanja jaza između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju... Želio bih posebno da istaknem da nesvrstane zemlje raspolažu ogromnim energetskim i sirovinskim izvorima, a neke od njih i značajnim finansijskim sredstvima. Moramo nastojati da ove mogućnosti koristimo na najbolji način u ravnopravnoj i korisnoj saradnji između nas samih i organizovanije nego do sada, u saradnji sa razvijenim zemljama«[6].

[6] Iz govora na Četvrtoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Alžiru, septembra 1973.

Digitized by Google

A u svom govoru na Petoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Kolombu, avgusta 1976, Tito je o istom pitanju rekao:

»Nesvrstane zemlje su postavile političku osnovu borbe za rješavanje međunarodnih ekonomskih problema. One su razotkrile duboku političku suštinu međunarodnih ekonomskih problema i njihov odlučujući značaj za nezavisnost i ravnopravnost naroda i zemalja, za međunarodnu saradnju, za mir i progres. Jedino su one razradile cjelovitu koncepciju za uspostavljanje novih ekonomskih odnosa u svijetu.

Neprestano produbljivanje jaza u svjetskom privrednom razvoju i stalno pogoršavanje položaja zemalja u razvoju predstavljaju danas jedno od najopasnijih izvorišta zaoštravanja i sukoba u svijetu. Još uvijek nisu preduzete mjere koje bi ulivale povjerenje da će se ovo krajnje zabrinjavajuće stanje početi da mijenja.«

Tito, neimar politike za prevazilaženje razlika u nivou razvijenosti u Jugoslaviji, svojim neumornim zalaganjem za rešavanje sličnog problema na svetskom planu, dokazao je u vezi s tim, kao, uostalom, i s mnogim drugim problemima savremenog sveta, dalekosežni, univerzalni značaj svojih principa i koncepcija.

Na svim konferencijama šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, od Prve 1961. do Pete 1976, isticana je istorijska nužnost popuštanja međunarodne zategnutosti i aktivne miroljubive koegzistencije. To čini bitan element čitave političke platforme pokreta nesvrstanosti. Tito je veoma mnogo doprineo tome da se pokret nesvrstanosti opredeli u tom pravcu. Od izuzetnog su značaja Titove misli o popuštanju međunarodne zategnutosti ili detantu, koji je već više od jedne decenije jedna od glavnih tendencija u razvoju međunarodnih odnosa; tendencije u kojoj se odražavaju i teže da prevaziđu i reše najdublje protivrečnosti i suprotnosti savremenog sveta.

U vreme hladnog rata Tito je bio jedan od prvih državnika sveta koji je istakao da je smanjivanje međunarodne zategnutosti jedina alternativa hladnom ratu i jedini put i način da se očuvaju mir i bezbednost u svetu. Umesto podele sveta na antagonističke blokove, on je naglašavao da jedino prevazilaženje podele sveta na blokove i aktivna miroljubiva koegzistencija vode trajnijem miru. On je upozoravao na to da svetski mir koji se zasniva na ravnoteži i trci u naoružavanju i vojnoj snazi vojno-političkih blokova i velikih sila, između kojih vlada konfrontacija na svim područjima, nije stabilan i da lako može biti miniran i pretvoren u novi svetski rat, ali je u isto vreme isticao da rat nije neizbežan i da se mir može očuvati i učvrstiti. On je još pre Prve konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Beogradu 1961. apelovao na velike sile i blokove da pređu na pregovaranje i sporazumevanje o spornim pitanjima između njih kako bi se smanjila međunarodna zategnutost i očuvao svetski mir. Prva konferencija nesvrstanih zemalja u Beogradu pravilno je ocenila značaj procesa popuštanja međunarodne zategnutosti i usvojila istovetan stav, i svojim se apelom obratila velikim silama s tim istim zahtevom.

Digitized by Google

Kada je kasnije, započeo period detanta, kada su dve najjače sile, SAD i SSSR, prešle na pregovaranje i kada je preduzet niz konkretnih koraka na sporazumevanje između zemalja Zapada i Istoka, Tito je brzo uvideo da sada postaje aktuelno pitanje — kakav detant treba da bude. On je isticao da se detant mora proširiti na sve regione sveta i na sve oblasti međunarodnih odnosa, da se detant ne može ograničiti samo na odnose između dva bloka ili dve najmoćnije velike sile, niti sme da dobije karakter rešavanja problema koji se tiču trećih zemalja bez njihovog učešća i na njihov račun. Tito je smatrao da detant podrazumeva ravnopravno učešće svih zemalja u rešavanju međunarodnih problema koji se tiču svetskog mira i opštih interesa svih zemalja sveta, da detant treba da bude postepeno pretvoren u stanje aktivne miroljubive koegzistencije u univerzalnim razmerama. Te stavove je izložio u svom govoru na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju, 1975. godine.

Te Titove ideje o detantu podudarale su se s mišljenjima ogromne većine rukovodilaca i vlada nesvrstanih zemalja. Zahvaljujući tome, ti su stavovi naročito jasno izraženi u dokumentima Pete konferencije nesvrstanih zemalja u Kolombu, 1976. godine.

Konferencija o bezbednosti i saradnju u Helsinkiju i završni dokument koji je usvojila sigurno su najviši domet koji je do tada dostigao detant u svetu. Konferencija je izrazila želje i težnje naroda 35 zemalja Evrope, SAD i Kanade, i svojim principima koje je istakla takođe odgovara željama i težnjama svih naroda sveta za očuvanje sveopšteg mira i bezbednosti i za razvijanje svestrane međunarodne saradnje.

Jugoslavija je imala veoma aktivnu ulogu u toku višegodišnje pripreme Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji i strpljivo i uporno je nastojala u toku čitavog trajanja KEBS-a, od početka pripremne faze do konferencije na vrhu u Helsinkiju, da budu prihvaćeni principi isti ili slični principima za koje se bore nesvrstane zemlje, principi koji osiguravaju razvoj ravnopravnih odnosa među zemljama učesnicama KEBS-a u političkoj, ekonomskoj, kulturnoj i drugim oblastima, jačanje poverenja između njih, jačanje bezbednosti i saradnje.

Titov govor na Konferenciji u Helsinkiju je po svom smislu i sadržaju primena principa politike nesvrstanosti na evropsku situaciju, u evropskoj politici naše zemlje. Na toj osnovi Jugoslavija je zaista mogla dati — i dala je — značajan doprinos naporima svih evropskih zemalja, krunisanim usvajanjem Završnog akta KEBS-a u Helsinkiju.

I u sprovođenju u život Završnog akta iz Helsinkija naša zemlja i na bilateralnom i na multilateralnom planu dosledno sledi Titove misli i stavove izložene na KEBS-u u Helsinkiju, držeći se postojano principa politike nesvrstanosti, od kojih polazi i na kojima se zasniva celokupna naša spoljna politika, a to znači — i u pokretu nesvrstanosti, i na evropskom planu, i na planu OUN, i u bilateralnim odnosima sa svim zemljama. Jer spoljna politika Jugoslavije, inspirisana i zasnovana na stavovima i idejama koje

Digitized by Google

zastupaju Tito i SKJ, jeste jedinstvena i celovita politika nesvrstanosti prema svakome i u svim oblastima međunarodnih odnosa.

Tito se uvek odlikovao genijalnim smislom za pravilnu procenu realnih mogućnosti za akciju na osnovu duboke i objektivne marksističke analize datih uslova i odnosa. O tome ubedljivo svedoči celokupno njegovo stvaralaštvo i kao najvišeg rukovodioca naše Partije i kao vođe narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Taj smisao je Tito ispoljio i kao rukovodilac spoljne politike nesvrstane socijalističke Jugoslavije od njenog stvaranja i kao neimar pokreta nesvrstanih zemalja.

Svoje principe i koncepcije, proverene u revolucionarnoj borbi KPJ, NOB-u i izgradnji socijalizma u Jugoslaviji, Tito primenjuje i na kretanja u svetskim razmerama, kao i u borbi koju je poveo pokret nesvrstanih zemalja za univerzalnu primenu principa aktivne miroljubive koegzistencije u međunarodnim odnosima. On svagda u prvi plan te borbe na svetskom planu stavlja ono što je suštinsko i važno, što vodi uspehu i progresu, što je na liniji interesa i težnji naroda zemalja članica pokreta i svih naroda sveta.

Tito je uvek smatrao da se pokret nesvrstanih zemalja mora dosledno i odlučno zalagati za rešavanje životnih problema naroda i zemalja koje predstavlja: za njihovu potpunu i stvarnu političku i ekonomsku emancipaciju, za njihov ubrzani razvoj, za stvaranje takvog stanja u međunarodnim odnosima koje će olakšavati rešavanje životnih problema zemalja članica. A takvo stanje podrazumeva učvršćenje mira i bezbednosti u svetu, rešavanje problema razoružanja, miroljubivo rešavanje kriznih situacija i sporova, rešavanje međunarodnih ekonomskih problema, ravnopravnost u političkim i ekonomskim odnosima i rešavanje drugih međunarodnih problema.

*

Ukratko, Tito, kao dugogodišnji neumorni i dosledni borac za progres, revolucionar i državnik, u politici nesvrstanosti, odnosno u aktivnosti pokreta nesvrstanih zemalja, vidi izvanredno značajan, dosadašnjim društveno-političkim razvojem sveta uslovljen, međunarodni faktor koji neumitnom logikom istorije vodi ka društvenom, klasnom, ekonomskom, političkom, kulturnom i drugom menjanju sveta, ka izgradnji novih, pravičnijih, na slobodi i stvarnoj ravnopravnosti zasnovanih međunarodnih političkih, ekonomskih i drugih odnosa. Prema Titovom shvatanju, bez učešća tog međunarodnog faktora, bez aktivnog učešća nesvrstanih zemalja nije moguće danas rešavati nijedan važniji međunarodni problem. I, kao što je rekao na Četvrtoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Alžiru, 1973. godine, nesvrstane zemlje ni od koga ne traže da im prizna pravo na učešće u rešavanju međunarodnih problema, jer one su to pravo svojom borbom same izvojevale, i spremne su da zajedno sa svim drugim zemljama u tome sarađuju i ponesu svoj deo odgovornosti za sadašnjost i budućnost sveta.

Digitized by Google

Leo Mates

Titove vanjskopolitičke koncepcije i uloga u međunarodnim odnosima

Predratni period — prve konture

Kad je Tito došao na čelo Komunističke partije Jugoslavije 1937. godine, međunarodna situacija je već bila bremenita opasnošću od rata u svjetskom razmjeru, ali i opasnošću od agresije na Jugoslaviju. Vlada tadanje Jugoslavije konceptualno je slijedila ranije vlade, i sigurnost svog položaja i vlasti zasnivala na osloncu na neku veliku silu koja je davala utisak da odgovara toj potrebi. Uslijed sve većeg opadanja uticaja i ugleda ranijeg »zaštitnika« Francuske, Stojadinovićeva vlada počela je da se sve više orijentira na osovinu Rim—Berlin, to jest na buduće fašističke agresore.

Svjetska scena i međunarodni položaj Jugoslavije, posmatrano sa gledišta naprednog i radničkog pokreta, zahtijevali su jasnu orijentaciju. Razvoj je ukazivao na nekoliko različitih mogućnosti i pretnji. Prije svega, svim malim zemljama srednje i istočne Evrope prijetili su nacistički Reich i fašistička Italija potčinjavanjem ili čak uništenjem. Ponašanje zapadnih sila u vezi s intervencijom Osovine u Španjolskom ratu, kao i prije toga farsa sa sankcijama protiv Italije u vezi s napadom na Etiopiju, pokazali su da ne treba

Digitized by Google

računati na energičnu i djelotvornu pomoć od Francuske i Velike Britanije.

Zatim je prijetio izravni sukob između grupe okupljene oko zapadnih sila i osovine Rim—Berlin, budući da je prodiranje prema istoku i jugu Evrope ipak bio samo uvodni manevar kako bi se proširile baze za dalja osvajanja. Zbog toga je prijetio i rat na istoku protiv Sovjetskog Saveza. Konačno, nije se ni tada mogla isključivati mogućnost ponovnog svjetskog rata. U svakom slučaju, Jugoslavija je bila jedna od zemalja na udaru još u fazi prvobitnog prodiranja prema istoku.

U takvoj situaciji Tito nije samo energično pristupio jačanju Partije za akciju u svakoj mogućoj situaciji i njenom povezivanju s najširim slojevima naroda, nego također i stvaranju samostalnih vanjskopolitičkih koncepcija. Imajući ranije priliku da prati sudbinu partijskih kadrova pod Staljinovim terorom, ali isto tako i određenu ulogu partija i njihovih koncepcija u odnosu na stavove i trenutnu politiku vodeće birokracije u Moskvi, on je odlučio da našu Partiju izvuče iz te nezavidne pozicije. Bilo mu je jasno da Partija nije u stanju da igra bilo kakvu odlučnu ulogu u Jugoslaviji ako se ne osamostali i ne poveže sa masama i njihovim aspiracijama. Pogotovu je bilo jasno da će ona propasti bez zadavanja makar i simboličnog udarca protivniku u slučaju najezde fašista.

Sve je to dovelo do premještanja rukovodstva u zemlju i samostalnog formiranja partijske linije. Na prvo mjesto je postavljen zadatak Partiji da se bori za socijalizam u svojoj zemlji, budući da je ona jedino na taj način mogla istinski i djelotvorno doprinijeti međunarodnom komunističkom pokretu. To je pak značilo razvijanje političke linije i odnosnih koncepata iz stvarnosti u samoj zemlji i u njezinom međunarodnom položaju.

Povijest Jugoslavije i povijest Komunističke partije Jugoslavije već je u to vrijeme jasno pokazivala da se borba za klasnu emancipaciju ne može uspješno voditi bez pravilnog stava prema nacionalnom pitanju. No, bilo je očigledno da se nacionalna emancipacija ne može tretirati kao neka »rezerva« ili »pomoćni pravac« generalne linije. Iskustva od samog postanka Jugoslavije, a posebno u godinama šestojanuarske diktature od 1929. godine, pokazala su da je borba za nacionalnu emancipaciju ništa manje revolucionaran zadatak, da ona ništa manje ne pokreće revolucionarnu svijest od borbe za klasnu emancipaciju. U stvari, veliki značaj imalo je spoznavanje da se u borbi za nacionalnu emancipaciju najuspješnije može razviti pokret koji će u daljem razvoju ostvariti i klasnu emancipaciju.

Taj bitno nov odnos prema nacionalnom pitanju doveo je prije svega do osnivanja Komunističke partije Hrvatske i Slovenije i time je položen temelj za kasnije jasne i odlučne koncepcije o federativnom uređenju nove Jugoslavije. Posebno je bilo značajno osnivanje Komunističke partije Hrvatske, budući da je fašizam kroz ustašku emigraciju nastojao da iskoristi nacionalne aspiracije Hrvata kao sredstvo za komadanje Jugoslavije i njenu apsorpciju od strane Italije i Njemačke. Buržoaski političari također su se trudili

Digitized by Google

da od osnivanja Jugoslavije igraju na kartu te aspiracije, da bi na tom valu pojačali svoje pozicije u odnosu na vladajuću grupu srpskih političara, i uvijek su nastojali da se preko glave hrvatskog naroda sporazume o podjeli vlasti.

Međutim, težnja za nacionalnim identitetom i afirmacijom nije se odnosila samo na unutrašnje političke prilike i manevre u Jugoslaviji. Prijeteći val fašizma već je udarao na granice Jugoslavije. Već je 1937. godine kriza oko Austrije ušla u kritičnu fazu, a lako je bilo predvidjeti da je na pomolu totalna apsorpcija, na ovaj ili onaj način, Čehoslovačke i svih susjeda Jugoslavije. To je iziskivalo sasvim jasnu i nedvosmislenu orijentaciju u vezi s odbranom zemlje od vanjske agresije.

Vraćajući Centralni komitet KPJ u zemlju, Tito je već u tim pripremnim godinama odvajao stav Partije o obrani zemlje od fašističkih agresora od bilo kakvih posebnih uvjeta i okolnosti. Tako je Partija dočekala odsudan trenutak agresije politički spremna i sa visokim ugledom u masama. Ona se pokazala već 27. marta 1941, a još jasnije u samom trenutku početka vojnih operacija. Za razliku od partija zapadne Evrope, ona kasnije nije imala potrebe da »objašnjava« izostajanja od otpora protiv fašizma i da tek uz velike žrtve povrati povjerenje radnih ljudi, pa i svojih kadrova.

Ovaj jedinstven stav Jugoslavije ne treba miješati sa povezivanjem sa prozapadnim strujama među buržoazijom. Partija je još od prvih ratnih dana u Evropi (agresija na Poljsku 1939) jasno iznijela stav da se bori za neučestvovanje Jugoslavije u ratu, ali da će ustati u obranu zemlje od agresije ako je tko napadne.

Svi ovi konkretni stavovi i opća politička linija Komunističke partije Jugoslavije u predratnim godinama proističu iz ocjene pojedinih konkretnih situacija i problema. Međutim, bilo bi pogrešno ignorirati okolnost da su svi ti pojedinačni stavovi, od kojih smo naveli samo neke, bili slučajna koincidencija. Sasvim je nesumnjivo da je iza tih pojedinačnih odluka tekao proces sve jasnijeg shvaćanja o posebnim uvjetima revolucionarne borbe za socijalizam pred drugi svjetski rat.

Ta jedinstvena koncepcija, iako možda nije bila precizno formulirana, može se sažeti u tezu *da smo se nalazili u periodu u kojem su se kroz borbu za nacionalno oslobođenje realizirali i svi ostali društveni i klasni zahtjevi svakog naroda.* Bilo bi, naime, teško shvatiti kako je bilo moguće da Centralni komitet KPJ tako brzo, tako reći trenutačno, tokom svih obrta predratne krize u Evropi i Jugoslaviji, bezizuzetno donese konzistentne i u rečenom pravcu orijentirane odluke.

Ova osnovna koncepcija označava početak sazrijevanja Titove vizije o svjetskoj politici, koja se dalje razvila kroz ratna i poslijeratna iskustva. Međutim, bez ove polazne pozicije vrlo bi teško bilo zauzeti pravilne stavove, a to je često značilo suprotstaviti se volji Sovjetskog Saveza i ustaljenom načinu ponašanja u komunističkom pokretu. U stvari, već su osnovne predratne pozicije KPJ bile u raskoraku sa stavovima Kominterne. Konačno, sama zamisao i realizacija oslobodilačkog rata, pod vodstvom Komunističke

Digitized by Google

partije Jugoslavije, mogli su se ostvariti samo na gore naznačenim postavkama. Time je već tada postavljen temelj izuzetne uloge Jugoslavije tokom drugog svjetskog rata i poslije njega. Naime, ako se položaj naše zemlje zasniva na onome što je učinjeno tokom rata, onda je to zasluga pravilne odluke donijete u vrijeme kada je kucnuo odlučujući čas i kada je od orijentacije Partije ovisilo da li će Jugoslavija i njena Partija poći putem kojim su pošle druge zemlje koje su prije ili kasnije kapitulirale pred fašizmom.

Ratni period — realizacija i prvi plodovi

Posebna uloga Komunističke partije Jugoslavije u radničkom pokretu Evrope zasnivala se pred rat na Titovoj dalekovidosti u ocjeni situacije i razvijanju historijski uvjetovanih novih koncepcija. U toku rata te su se koncepcije realizirale. Međutim, ubrzo se pokazalo da to nije dovoljno, da je potrebno u neprekidnoj interakciji sa razvojem na bojnim poljima i u politici dalje dograđivati početne koncepcije. Ratni period bio je, u stvari, neobično značajan period stvaranja na konceptualnom polju. Pobjeda nije bila ostvarena i nije se mogla ostvariti samo vojnim naporom, bez obzira na njegovu izuzetnu ulogu.

Polazna pozicija, sa koje je i objavljen poziv na opći ustanak, narodnooslobodilačku borbu i oslobođenje zemlje od agresora i njegovih suradnika s osloncem na vlastite snage, bila je ratna konkretizacija ne samo koncepcija o unutrašnjem razvoju i revolucionarnoj borbi nego i vanjskopolitičkih koncepcija. Polazna pozicija bila je tretiranje oslobodilačke borbe kao autonomne i posebne zadaće Partije i naroda Jugoslavije, a ne kao »pomoćne akcije« glavnine koju sačinjava Sovjetski Savez i njegove oružane snage. Ova koncepcija izvirala je iz shvaćanja o ulozi nacionalno-emancipatorske sadržine svake istinske narodne revolucije u datim okolnostima.

Istovremeno je bilo jasno, a događaji su to potvrdili, da revolucionarni pokret Jugoslavije može najbolje pomoći borbi Sovjetskog Saveza kao i ostalih saveznika ako potpuno mobilizira sve revolucionarne snage zemlje. Prema tome, nije postojala nikakva kontradikcija u praktičkoj akciji na osnovu Titovih koncepcija i onoga što je Moskva očekivala od Komunističke partije Jugoslavije. Moglo se, štoviše, očekivati da će linija Partije naići na odobravanje zbog velikog doprinosa narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji općoj stvari u ratu protiv fašističkih agresora.

Do nesporazuma i s Kominternom i Staljinom ipak je došlo, i to tokom cijelog perioda rata. No, uzrok takvom stanju nije bilo nedovoljno angažiranje Jugoslavije u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Sukob je nastao zbog neslaganja s koncepcijom o vlastitom oslobođenju i tretiranja narodnooslobodilačke borbe kao autonomne i osebujne forme revolucije radi uspostave nezavisnog socijalističkog društva u Jugoslaviji. Gledani u cijelosti, svi prigovori koji su dolazili preko radiotelegrafskih veza sa Sovjetskim Savezom i kasnije preko vojne misije Crvene armije odnosili su se na

Digitized by Google

suviše samostalnu akciju i orijentaciju na oslobođenje vlastitim snagama.

Ovaj osnovni sadržaj tada nije izričito iznošen, ali se pojavio u kasnijim polemikama, poslije 1948. godine, kad se govorilo o »prepotentnim« ambicijama i »avanturističkim shvaćanjima« u Jugoslaviji, da je oslobođenje moguće bez neposredne i odlučujuće akcije sovjetskih oružanih snaga na tlu same Jugoslavije. Štoviše, tada su izvršeni bezobzirni falsifikati povijesnih činjenica, svojevremeno registriranih i u samim službenim izvještajima SSSR-a, naime, da je Sovjetska armija odigrala odlučujuću ulogu i spasila narodnooslobodilački pokret i njegovo rukovodstvo koji su se, navodno, nalazili u potpunom rasulu uslijed avanturističke politike i akcija.

Prvi nesporazumi nastali su u samom početku vojne akcije u okupiranoj Jugoslaviji. No ti nesporazumi tada još nisu bili vidljivi, jer su se sastojali više iz interpretacije termina nego iz upotrebe različitih riječi i pojmova. Poziv na narodnooslobodilačku borbu imao je smisao, koji se može vidjeti iz svih dokumenata, instrukcija i samog izvršenja, da se pokrene borba koja će putem nacionalnog oslobođenja naroda Jugoslavije ostvariti nov društveni poredak. Taj smisao posebno je došao do izražaja i pratećom parolom: »Nema povratka na staro!«

Prigovora na ovo nije bilo, budući da je tada linija Moskve bila da se komunističke partije zaraćenih zemalja *taktički* uklope u opći ratni napor saveznika, kako bi stekle pozicije koje bi *kasnije* pomogle Sovjetskom Savezu da odigra ulogu glavne snage u borbi za socijalizam gdje god za to bude podesnih prilika. Osnovno u stavu Sovjetskog Saveza, za razliku od Titovih koncepcija, bilo je potiskivanje revolucionarnog sadržaja borbe u drugi plan i podređivanje politike interesima i akcijama »glavne snage«.

Na toj liniji Moskva je, preko radija, u javnim emisijama i preko komunikacija, pozivala rukovodstvo NOB-a da nastavi suradnju, praktički po svaku cijenu, sa četnicima i mačekovcima, kao i da uspostavi odnose s emigrantskom vladom. Otvorenog sukoba u vezi s tim početnim pozicijama nije bilo, budući da je NOP bio spreman da surađuje sa svim snagama, uvlačeći tako što više naroda u revolucionarnu borbu. Međutim, suradnja s rukovodećim organima četnika i mačekovaca nije bila moguća uslijed njihove kolaboracije s okupatorima. Stvar se riješila sama od sebe, postupcima tih predstavnika izbjegličke vlade na terenu. Poseban stav Moskve mogao se tada protumačiti kao nedovoljno poznavanje situacije u zemlji, iako je u izvještajima bilo jasno predočeno pravo stanje.

Prvi otvoreni nesporazum nastao je u vezi sa sazivanjem i dnevnim redom Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Bihaću. Tu je trebalo da se izabere Komitet nacionalnog oslobođenja Jugoslavije kao privremeni izvršni organ, a AVNOJ konstituira kao vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo naroda Jugoslavije. Time bi bili već tada stvoreni centralni organi nove, narodne vlasti, koja se već na lokalnom i regionalnom planu formirala na oslobođenim teritorijama, a i van njih. Time je istin-

Digitized by Google

ski smisao pojma narodnooslobodilačka borba bio jasno interpretiran. Umjesto taktičkog ustupka Zapadu, ta borba i pokret postavili su se jasno kao nosioci buduće vlasti, dakle kao istinski revolucionarni organi naroda u borbi za potpun preobražaj zemlje i društva.

Kao što je iz povijesti dobro poznato, prigovor je bio tako energičan, a situacija u odnosima koja je prijetila da se razvije, toliko delikatna da je rukovodstvo privremeno odstupilo od prvobitnog plana i akcija je odložena za slijedeće zasjedanje AVNOJ-a. Ono je održano točno godinu dana kasnije i skoro na isti dan, što je u neku ruku simboliziralo namjeru da se ustupak od prije godinu dana jasno pokaže kao privremena koncesija. Ovoga puta situacija je bila jasna od samoga početka, pa se 1942. godina nije ponovila.

Moskva nije bila unaprijed upoznata sa programom zasjedanja, i stavljena je pred svršen čin. Time je jasno pokazana odlučnost da se osnovni problemi i rješenja koja se tiču unutrašnjih poslova neće podređivati vanjskim faktorima i da oni nisu kompetentni da o njima odlučuju, pa ih o tome ne treba niti unaprijed obavještavati. Ovaj postupak doveo je do teškoća u radu radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« i do zategnutosti u odnosima između NOP-a i sovjetske vlade, odnosno Staljina, koji je jedini odlučivao i u vladi svoje zemlje i u Kominterni.

Svakako je potrebno navesti i to da je do sukoba u gledištima došlo i u vezi sa čisto vojnim pitanjima. Najznačajniji i prvi konflikt na tom polju nastao je u vezi s formiranjem Prve proleterske brigade. Prigovor je bio dvostruk. Prvo se prigovaralo oznakama (srp i čekić), a zatim samom formiranju redovnih vojnih jedinica, pored partizanskih odreda, dakle stvaranju Narodnooslobodilačke vojske.

I prvi i drugi prigovor srodan je prigovoru u vezi s AVNOJ-em, naime, oni proizlaze iz osnovne konceptualne razlike. Formiranje osnovnih jedinica i jezgra narodne vojske bilo je u skladu s tezom da je narodnooslobodilačka borba autonoman napor napora Jugoslavije iz kojeg treba da se rodi nova država i novo društvo. Što se tiče srpa i čekića, to je odražavalo tezu da se preko narodnooslobodilačke borbe ostvaruje socijalistička revolucija, da nacionalno oslobođenje znači i realizaciju zahtjeva socijalističke revolucije, ili je osuđeno na politički neuspjeh i pored vojničke pobjede.

Prema tome, ovaj spor se zanivao na istim osnovama kao i spor oko uloge narodne vlasti. Izdvaja se samo po tome što pokazuje da je Staljin prisvojio pravo da se neposredno miješa ne samo u političke nego i u čisto vojne probleme oslobodilačke borbe. Sa njegovog gledišta, oznaka proletera s jedne je strane narušavala propisanu mimikriju komunističkih partija po instrukcijama Kominterne, a s druge vidljivim obilježjem otežala nametanja uloge drugostepene vojne sile u poređenju sa Sovjetskom armijom. Samo formiranje tih jedinica buduće redovne vojske ipak je bio najneprijatniji potez za njega. Iz toga se jasno vidjela ne samo aspiracija narodnooslobodilačkog pokreta nego i njegovi veliki uspjesi u Ju-

Digitized by Google

goslaviji koji su ostvareni upravo zato što nisu bili prihvaćeni »savjeti« iz Moskve.

Razvijanje početnih koncepcija narodnooslobodilačkog pokreta o stvaranju temelja, pa i više ili manje izgrađenih struktura nove države, popraćeno odlukama koje su imale karakter vršenja privremene suverene vlasti, dalo je Jugoslaviji u drugoj polovini rata izuzetan međunarodni karakter i ulogu. To je bila jedina zaraćena i okupirana zemlja o čijoj su sudbini dogovori velikih sila ostali bez efekta. Sporazum o podjeli interesa propao je pred snagom i odlučnošću naroda Jugoslavije, organiziranog u oslobodilačkom pokretu, koji upravo zato što nije uspostavljao staro, nego je bio nosilac revolucije, mogao je da prkosi pritiscima i s jedne i s druge strane.

Tokom rata se pokazalo da koncepcija o ulozi borbe za nacionalnu emancipaciju u borbi za socijalizam postaje sve značajnija u svijetu, a posebno u porobljenoj Evropi. Za razliku od ranijih ratova, drugi svjetski rat nije više bio rat između država kao zatvorenih sistema. Nije se više vodio za to da se otme dio teritorije ili nametnu drugi posebni uvjeti. Borba se vodila za totalnu pobjedu — uništenje poretka pobijeđene strane ili čak njezine države kao takve.

Sasvim je jasno da se u tom periodu, i pod uticajem tog svjetskog sukoba koji je tako široko i tako duboko potresao sve zemlje i sva društva, borba za socijalističku revoluciju nije mogla odvijati po starim receptima. Značaj Titovih koncepcija o svjetskoj politici bio je zato odlučujući faktor u uspješnom sprovođenju revolucije u našoj zemlji. To proizlazi najprije odatle što se u tim novim prilikama nijedna revolucija nije više mogla posmatrati kao izolirani događaj, ukoliko je takvo gledanje i ranije bilo pravilno. Zatim, a to je najvažnije, svrstavanje pod okrilje velikih sila, koje se tako brzo i temeljito razvilo u toku rata, u revolucionarnoj taktici i strategiji postavljalo je na prvo mjesto upravo odnos prema vanjskom zbivanju.

To je usko povezano sa ranije definiranim novim koncepcijama o revolucionarnom kretanju u naše vrijeme, naime, ako je borba za društveni preobražaj u novim uvjetima ostvariva samo kroz borbu za nacionalnu emancipaciju, onda vanjski faktor, ponašanje drugih sila, postaje suštinski sastavni dio same revolucionarne borbe. Međutim, ovo nije bilo tako očigledno u vrijeme rata kao što je danas. Sada nam je jasno, u svjetlosti povijesnog zbivanja, da se poslije drugog svjetskog rata nije uspješno razvila nijedna socijalistička revolucija koja nije bila nošena nacionalno-emancipatorskim aspiracijama i borbom za nacionalno oslobođenje.

Na kraju osvrta na ratni period treba upozoriti na još jednu pojavu. Obično se ističe da je Titova inovacija u revolucionarnoj strategiji bila u tome što je on pokrenuo revolucionarnu borbu sa »periferije«, a ne iz gradova, koji su društveni, politički i ekonomski centri sa koncentriranom radničkom klasom. Ovo je formalno točna konstatacija. Međutim, ona polazi samo od formalnog određivanja lokaliteta, a ne od osnovne nove, revolucionarne koncepcije. Uzimanje gradova kao predodređenih centara odlučujućih bi-

Digitized by Google

taka revolucije polazi od ruskog iskustva i od iskustava iz devetnaestog stoljeća. To su bile revolucije u kojima nacionalna emancipacija nije imala odlučujuću, uglavnom čak nikakvu, ulogu.

Revolucija koja se ostvaruje kroz narodnooslobodilački pokret nije vezana za gradove kao za poprišta. Štaviše, normalno je da se ona razvije do neodoljive snage upravo van gradskih centara, gdje se pružaju znatno povoljniji uvjeti za stvaranje moćne vojne snage za konačne bitke u gradovima. S obzirom na svoj poseban karakter, takva revolucija mobilizira do kraja sve slojeve, uključujući stanovnike periferije — seljake. U stvari, ako ona nije u stanju da takvu mobilizaciju izvrši, onda i nije istinska narodnooslobodilačka borba. Tada ili ciljevi i program nisu pravilno postavljeni ili ne postoji istinsko ugrožavanje nacionalnog opstanka i identiteta, dakle ni uvjeta za narodnooslobodilačku borbu.

Znači, od prvih koncepcija dolaskom na čelo Partije drug Tito je, do rata i u toku rata, razvio jednu originalnu koncepciju i stvaralački je i dosljedno primijenio. Time je bila od samog početka uvjetovana pozicija Jugoslavije, koja je kao jedina privremeno okupirana zemlja razvila ravnopravne odnose sa svojim velikim saveznicima, učestvujući autonomno i na osnovu obostranog sporazuma u zajedničkoj borbi u drugom svjetskom ratu. Ona je mogla da odlučujuće utiče i na postupke saveznika koji su se odnosili na nju i da se u poslijeratnom svijetu uključi u svjetsko zbivanje kao nova država proizašla iz revolucije, to jest do kraja sprovedene narodnooslobodilačke borbe.

Poslijeratni period — prilagođavanje novim uvjetima i dalji razvoj vanjskopolitičkih koncepcija

Već pri kraju rata, a posebno poslije završetka vojnih operacija u Evropi, a onda na Dalekom istoku, jasno se pokazalo koliko je točna ocjena o ulozi borbe za nacionalnu emancipaciju u političkom životu cijelog svijeta. Koncepcije zasnovane na predratnom iskustvu Jugoslavije i na promatranju zbivanja u svijetu, koje su bile osnovica za razvoj teorije i strategije oslobodilačkog rata, potvrdile su se na svjetskjo sceni. To je dalo izuzetnu prednost Jugoslaviji, jer je ona na osnovu već razvijenih Titovih koncepcija o značaju nacionalne emancipacije bila i teorijski spremna da se susretne s historijskim zbivanjem, koje je iz temelja poslije rata izmijenilo političku i geografsku kartu svijeta.

Ovom teorijskom aspektu položaja poslijeratne Jugoslavije treba dodati i političku stvarnost, to jest veliki elan i inspiraciju proizašlu iz pobjede izvojevane vlastitim snagama na tlu svoje zemlje. Iako je Jugoslavija poslije rata bila materijalno iscrpljena i razorena, ona je imala izvanredno visoki moral i političku svijest, kao i spremnost da se baci u nove borbe za učvršćenje i unapređenje tekovina revolucije. Ta izuzetna snaga i borbenost Jugoslavije nije se zasnivala samo na svijesti o pobjedi nad snagama tuđe okupacije i domaće reakcije i klasne vladavine, nego, barem isto toliko, i na

Digitized by Google

elanu koji je oslobodila emancipacija naroda Jugoslavije i načelo federativnog i ravnopravnog udruživanja u novoj *federativnoj* državi.

Bez obzira na manjkavosti u oblikovanju i nedosljednosti u sprovođenju federativnog načela unutrašnjeg uređenja zemlje, centralizmu, hegemonizmu i unitarizmu je bilo odzvonilo — i to je svima u zemlji bilo jasno. No, to je istovremeno bila polazna točka za orijentaciju u svjetskoj politici. U prvom redu to se ticalo odnosa sa onim zemljama s kojima su veze bile najbliže i najrazvijenije. Tu prvenstveno treba ubrojati Sovjetski Savez. U odnosu prema tom najbližem savezniku iz rata i suborcu za socijalizam u poslijeratnim uvjetima, nova Jugoslavija je bila spremna da razvije svoje vanjskopolitičke koncepcije najiskrenije i najpotpunije. To je, prevedeno na praktički jezik svakodnevne politike, značilo: najprisniji bratski odnosi uz puno očuvanje kako državnog identiteta Jugoslavije tako i nacionalnog identiteta svakog naroda Jugoslavije.

Takve koncepcije o očuvanju pune autonomije u formiranju svojih koncepcija i unutrašnjeg razvoja, kao i pune nezavisnosti u odlučivanju o odnosima s vanjskim svijetom, shvaćene su kao sastavni dio politike bratskih odnosa sa SSSR-om. Naime, ta bratska politika nije bila shvaćena, i nije ni mogla da bude shvaćena, u Jugoslaviji kao nametnuta obaveza, a još manje kao odnos zavisnosti i poslušnosti, nego kao izraz slobodne volje emancipiranih naroda Jugoslavije. U stvari, po načinu mišljenja koji su inspirirale Titove koncepcije, bratski odnosi i nisu imali nikakvu vrijednost na životnu snagu ako nisu izvirali iz samostalno razvijene i realizirane težnje ka takvim odnosima. Drugim riječima, ti su odnosi tretirani kao dvosmjerni odnosi slobodnih učesnika, a ne kao jednostrano naslanjanje na jednog od partnera.

Iz ovakve konceptualne baze razvili su se odnosi koji očigledno nisu bili shvaćeni u Sovjetskom Savezu, ali isto tako ni u drugim zemljama i dijelovima svijeta. Naime, tijesna povezanost Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom interpretirana je kao vazalski odnos jedne male zemlje prema jednoj velikoj sili. Ovaj utisak mogla je još više da pojača okolnost što je o mnogim svjetskim pitanjima Jugoslavija bez diskusije prihvaćala sovjetske stavove. No, ova prividna poslušnost nije bila izraz prihvaćanja hegemonije, nego autonomno donijeta odluka u Jugoslaviji, zasnovana na shvaćanju da su to pretežno pitanja u kojima ne postoji nikakav poseban interes Jugoslavije, a u kojima Sovjetski Savez mora igrati istaknutu ulogu kao jedna od tri vodeće sile ratne koalicije.

Takva shvaćanja su se ispoljila i u razmatranju i zauzimanju stavova o nekim svjetskim problemima prvih poslijeratnih godina, ali posebno u vezi s nacionalnim interesima Jugoslavije u odnosima sa susjedima. Kad je riječ o svjetskoj politici, možda je interesantno navesti pitanje Palestine. Tu je 1947. godine Jugoslavija, jedina u svijetu, zastupala mišljenje da ne treba dijeliti Palestinu na dvije države, židovsku i arapsku, nego stvoriti konfederaciju. Na kraju je ipak došlo do podjele i do dugotrajnog rata na Bli-

Digitized by Google

kom istoku. U konačnom odlučivanju Jugoslavija se nije izdvojila iz aklamacije kojom je izglasana podjela (arapske delegacije bile su odsutne). Do toga je došlo zato što nijedna od neposredno zainteresiranih strana nije bila spremna da tada prihvati jugoslavenski stav.

Najjasnije se ispoljila autonomija u odlučivanju kada su bili u pitanju posebni interesi naroda Jugoslavije. To se prvenstveno odnosilo na granična pitanja, ali još prije toga i na formiranje zajedničke vlade i njenog daljeg razvoja poslije prvih izbora i donošenja Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Sva su ova pitanja u to vrijeme bila predmet rasprava među vodećim silama iz vremena rata. Jugoslavija je, u stvari, bila jedina zemlja u Evropi koja je bila u stanju da nametne svoju volju u svim odlučujućim pitanjima svog unutrašnjeg uređenja i koja je samostalno vodila akciju u vezi sa zaključivanjem mirovnih ugovora. Kod toga Jugoslavija, naravno, nije mogla postići one rezultate koje je željela i za koje je smatrala da su pravedni. Ipak, to ne mijenja ništa na činjenici što se ona nije ustezala da dođe u sukob i sa Sovjetskim Savezom nastojeći da realizira svoje nacionalne interese.

Ovaj politički kurs i način ponašanja nove Jugoslavije poslije rata proizašli su iz njezine politike još iz vremena rata, i to je kod nas često isticano. Međutim, treba ići dalje od toga, jer politički kurs i linija iz vremena rata nisu nešto što je nastalo slučajno ili automatski pod uticajem razvoja situacije, dakle, bez svjesnog opredjeljivanja. Upravo to svjesno opredjeljivanje, dakle, osnovne koncepcije o oslobodilačkom ratu, u kojima su odlučujuću ulogu imale koncepcije o nacionalnoj emancipaciji, bile su sastavne komponente klasne borbe.

Neko vrijeme se nesporazum, koji je od samoga početka, to jest od dolaska Tita na čelo Partije, postojao između Komunističke partije Jugoslavije, Kominterne i Staljina, mogao zataškavati. Međutim, prije ili kasnije moralo je izbiti na vidjelo postojanje različitih shvaćanja na kojima su dvije strane zasnivale svoje međusobne odnose. Do toga je i došlo 1948. godine. Kao što je poznato, do sukoba i raspleta nije došlo u vezi ni sa kakvim različitim gledištima ili sporom oko nekog vanjskopolitičkog problema. To najbolje dokazuje uvodna polemika iz 1948. godine — od telegrama o opozivu stručnjaka iz Jugoslavije do pisama između dvaju centralnih komiteta i prve Rezolucije Informbiroa. Optužbe su uglavnom bile opće prirode, izmišljene, iskrivljene činjenice ili prosto izrazi različitog gledanja na osnovna pitanja međusobnih odnosa i uopćegledišta na dalji razvoj odnosa.

Svakako je historijski posebno interesantna okolnost što vodeći krugovi u Sovjetskom Savezu nisu ni kasnije, u toku konfrontacije, shvatili suštinu stava i koncepcija koje su inspirirale otpor Jugoslavije prema hegemonizmu. Njihova ocjena o mogućem položaju jedne »male« zemlje bila je ograničena na dve varijante: satelit ili druge strane u hladnom ratu, koji se već tada počeo intenzivno razvijati. U tom pravcu bila je usmjerena i sva propagan-

Digitized by Google

da, koja, naravno, u Jugoslaviji nije naišla praktički ni na kakav odjek.

Od samog početka, pa i kasnije u toku raznih peripetija, padova i uspona, odnosi između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza bili su pod jakim uticajem tog osnovnog nesporazuma. Dok je jedna strana (Sovjetski Savez) uvijek tražila neke tobože skrivene političke komplote Jugoslavije sa Zapadom i neslaganja oko konkretnih problema, dotle je za jugoslavensku stranu sve vrijeme suština pitanja bio sam karakter odnosa, to jest konceptualna podloga međusobnih političkih odnosa i odnosa prema svjetskim problemima.

Uslijed ovakvog stava jedne i druge strane ni napori koji su ulagani od 1955. godine pa nadalje nisu mogli ukloniti razlike u pogledima ne samo na razvoj socijalizma nego i na međunarodne odnose. No, s druge strane, te iste okolnosti izazivale su u Jugoslaviji dalje razvijanje koncepcija o unutrašnjem razvoju i međunarodnim odnosima. U okviru ovog razmatranja ograničićemo se na vanjskopolitičke koncepcije, iako su one tijesno povezane i nezamislive bez praćenja unutrašnjeg razvoja. Međutim, taj razvoj koncepcija o socijalizmu zasnovanom na samoupravljanju dovoljno je poznat, pa nećemo detaljnije ulaziti u tu problematiku.

Jedno od osnovnih pitanja koje je trebalo razjasniti na planu međunarodnih odnosa bilo je pitanje internacionalizma u novim uvjetima. Kao što je poznato, polazna pozicija bila je zasnovana na potrebi međunarodne solidarnosti radničkih i socijalističkih pokreta koji su se u svojim zemljama borili pod uvjetima klasne vlasti kapitalista. Prva bitna promjena nastala je onda kada je stvorena prva socijalistička država — Sovjetski Savez. Ta nova i materijalno slaba zemlja bila je ugrožena, i internacionalizam je dobio novu dimenziju: pomoć i odbrana prve socijalističke zemlje. To se posebno odnosilo na pokrete u moćnim zemljama ili zemljama s njima povezanima, koje su mogle, pa i zaista snovale, da ugroze Sovjetski Savez kao socijalističku zemlju.

U eri drugog svjetskog rata, dakle u eri izbijanja u prvi plan revolucionarne borbe pokreta za emancipaciju nacija i razvijanja borbe za socijalizam u tim novim uvjetima, a uz postojanje većeg broja socijalističkih zemalja, pojavila se sasvim nova situacija i potreba nove definicije internacionalizma. Ranije formule o pomoći prvoj socijalističkoj zemlji bile su zastarjele i neaktuelne. Do toga nije došlo samo zato što se Sovjetski Savez razvio u jednu od dvije najmoćnije sile svijeta nego, prije svega, zato što je nastala prijeka nužda da se zaštite stečene tekovine i borbene pozicije pokreta za socijalizam u nizu zemalja. Kod toga je i sama definicija o tome koje pokrete treba uključiti u tu borbu morala pretrpjeti veliku promjenu uključivanjem sve većeg broja antikolonijalnih pokreta za nacionalnu emancipaciju.

Oko svih tih pitanja razvila su se dva različita gledišta u komunističkom pokretu. Na jednoj strani bila je konzervativna škola koju je utemeljio Staljin i koja je živjela u Sovjetskom Savezu i u pokretima i zemljama pod njegovim uticajem. Na dru-

Digitized by Google

goj je strani počela da se dalje razvija Titova koncepcija o novim uvjetima borbe za socijalizam i odlučujućoj ulozi nacionalnooslobodilačkih pokreta. Općesvjetski i duboko revolucionaran karakter ovih pokreta već se brzo poslije rata pokazao u jasnoj svjetlosti antikolonijalne borbe i njenih rezultata, kako u nacionalnoj tako i u klasnoj emancipaciji.

Dok je na jednoj strani odnos prema Sovjetskom Savezu, to jest prihvaćanje njegove hegemonije, bio temelj internacionalizma, dotle se sve razgovjetnije formirala politika međunarodne solidarnosti na Titovim koncepcijama. Polazna pozicija kod toga bila je postavka da ne može biti međunarodne solidarnosti niti internacionalizma bez priznavanja samoodređenja svakog naroda, kako u njegovim težnjama u unutrašnjem razvoju tako i u formiranju sopstvenih odnosa sa vanjskim svijetom.

Time je odlučno odbačena Staljinova teorija o primatu borbe za socijalizam (shvaćen po sovjetskom modelu) i »pomoćnih odreda« koje čine nacionalnooslobodilački pokreti širom svijeta. Time je odbačena i pretenzija da jedan centar (SSSR) ima pravo da određuje koji je nacionalni pokret »napredan«, a koji nije. Jednom riječi, odbačena je teorija o jednom centru i »monolitnosti« svjetskog radničkog, odnosno komunističkog pokreta.

Nesvrstanost — koncepcija

Nesvrstanost nije nastala, što se politike Jugoslavije tiče, kao prosta i mehanička posljedica okolnosti što se naša zemlja našla u sukobu i sa Istokom i sa Zapadom. U stvari, neposredna posljedica tog dvostrukog sukoba bila je privremena osamljenost i potreba da se mobiliziraju sve moralne i materijalne rezerve zemlje u odbrani nezavisnosti i samostalnog odlučivanja u datim okolnostima. One snage sa kojima se Jugoslavija kasnije povezala i otpočela akciju na stvaranju pokreta nesvrstanih zemalja tada još nisu postojale. Najteža kriza u međunarodnim odnosima zemlje nastala je 1948. i trajala do 1950. godine. U to vrijeme Indija se još nalazila u vrlo teškom položaju uslijed velikih poremećaja i krvoprolića koja su pratila podjelu britanske Indije na Indiju i Pakistan. Egipat je još bio pod vlašću kralja Faruka i daleko od akcije koja je kasnije tu zemlju dovela u najuži krug pokretača nesvrstanosti.

Kao što smo vidjeli, Jugoslavija je izabrala naoko beznadežan položaj otpora objema stranama u već započetom hladnom ratu, ostajući dosljedna težnji za nezavisnošću, ojačana u tome koncepcijama koje su ukazivale na to da je to jedini put koji može dovesti do razvoja socijalizma i doprinijeti razvoju socijalizma u svijetu. No, vanjskopolitičke mogućnosti bile su u prvo vrijeme znatno otežane. Aktivnost na političkom i ideološkom polju bila je zato pretežno orijentirana na razvijanje vlastitog puta u socijalizam, na polaganje temelja samoupravnom socijalizmu u Jugoslaviji.

Digitized by Google

Ipak, promatranje zbivanja u svijetu sve je više potvrđivalo osnovicu vanjskopolitičkih koncepcija koje su polazile od postavke da je naše vrijeme prvenstveno vrijeme široke borbe za nacionalnu emancipaciju, ali ujedno i vrijeme u kojem se ta emancipacija, uslijed intenzivne međuzavisnosti i uticaja velikih sila i moćnih kapitalističkih poduzeća, ne može ostvariti drugačije nego borbom za emancipaciju od klasne vlasti u zemlji i nametanja te vlasti izvana. Prema tome, otpor Jugoslavije pritiscima sa svake strane bio je ujedno i otpor gušenju nezavisnog socijalističkog razvoja, a to znači jedinog istinski revolucionarnog preobražaja društva. Time je Jugoslavija praktički preteča borbe za nesvrstanost i za nove međunarodne odnose. Ona tada još nije mogla da postavlja te postulate na široku osnovicu djelovanja jednog svjetskog pokreta, ali je kroz svoju samostalnu i izoliranu akciju barem koncepcijski sazrijevala za odigravanje te uloge u kasnijim godinama. Istovremeno je obračunavanje sa etatizmom u unutrašnjem uređenju stvaralo i političku i institucionalnu podlogu za široke akcije na međunarodnom planu. Oslobađajući se etatizma u svom uređenju, nisu samo oslobođene stvaralačke snage potrebne za razvoj zemlje nego su također stvoreni i uvjeti za intenzivnu međunarodnu akciju.

Etatizam nužno vodi i ka autarkičnim tendencijama i ka zatvorenosti u odnosima sa vanjskim svijetom. No, što je još važnije, u vrijeme kada je izolacija u međunarodnim odnosima nemoguća kao politika čak i u najvećim zemljama, etatizam ograničava mogućnosti integriranja i uključivanja u svjetske tokove. Svako tješnje povezivanje na bilo kom polju djelatnosti tada, naime, vodi podređivanju date zemlje u cjelini centru takvog kretanja, to jest upućuje na podređivanje hegemonizmu. Posebno bi, naravno, takvo kruto unutrašnje uređenje otežavalo raznoobrazne i intenzivne veze koje su se kasnije razvile u odnosima Jugoslavije sa ostalim nesvrstanim zemljama. Konačno, kao što je praksa pokazala, samoupravljanje je pojačalo bazu za međunarodnu aktivnost zemlje ubrzavanjem njenog razvoja i tehničkog progresa.

Povezivanje sa novooslobođenim zemljama ili sa zemljama koje su se oslobodile zavisnosti i podređenosti (Egipat i Etiopija), Jugoslavija je još početkom pedesetih godina počela uspostavljati odnose sa budućim partnerima u pokretu nesvrstanosti. No, prve akcije u krugu tih zemalja, posebno Konferencija u Bandungu, otvorile su put razvoju pokreta nesvrstanih zemalja i razvijanju aktivnosti na tom polju od strane Jugoslavije. Ona je pratila sva ta kretanja i bila s njima u tijesnoj vezi, tako da je i prema Bandunškoj konferenciji mogla zauzeti samostalan i kritički stav.

Džavaharlal Nehru je bio idejni pokretač Konferencije u Bandungu. Njegove koncepcije bile su zasnovane na ocjeni da je potrebno regionalno okupljanje zemalja koje se nalaze izvan dvaju politički svrstanih područja — Atlantskog pakta i Varšavskog ugovora. U neku ruku on je uzeo teritorijalni princip okupljanja, kao

Digitized by Google

što je izgledalo da to čine i dvije najveće svjetske sile stvarajući dva suprotstavljena saveza u hladnom ratu. Međutim, ta osnovica bila je ozbiljno defektna. Ona je proizlazila iz zablude da su hladnoratovski savezi regionalne organizacije. To je bilo netočno, jer su se u njima okupljale zemlje sa sličnim ili identičnim interesima. Teritorijalni aspekt tu je bio slučajan ili je koincidirao s tim opredjeljenjem i interesima. To se, uostalom, kasnije jasno pokazalo širenjem ogranaka tih saveza na druge kontinente, kada se za to ukazala mogućnost.

Zemlje okupljene na Konferenciji u Bandungu, a odazvale su se sve nezavisne zemlje Azije i Afrike, osim Južne Afrike, koja nije bila ni pozvana, nisu bile homogene s obzirom na svoje osnovne interese i svoja opredjeljenja. Od Japana do Nepala ili od Indije do Tajlanda, razlike u vanjskoj i unutrašnjoj politici i u ekonomskom razvoju bile su ogromne i odlučujuće. Kasniji tok historije pokazao je da je taj jednokratni skup bio moguć samo u izvanredno povoljnim uvjetima 1955. godine i da iz toga nije mogla da se razvije trajna akcija, još manje jedinstvenim programom usmjeren pokret svjetskih dimenzija.

Ove regionalne koncepcije Nehrua, prihvaćene od drugih, bile su zasnovane na površnom analiziranju kretanja u svijetu koje je tada bilo rašireno. Naime, regionalni princip uveden je i u Povelju Ujedinjenih naroda, kako bi se izbjeglo otvoreno konstatiranje razjedinjenosti svijeta na ideološke i društveno-sistemske dijelove. Interesantno je napomenuti i okolnost da, osim Turske, nijedna evropska zemlja nije bila zastupljena. To je u stvari bila konferencija jednog dijela onog područja na kojem se tokom stoljeća vršila evropska kolonijalna ekspanzija. Međutim, bez obzira na to što je u nekom historijskom trenutku to područje i moglo da se tretira kao jedinstveno s obzirom na otpor evropskoj dominaciji i kolonijalizmu, ono se u međuvremenu rastvorilo na tri glavne komponente: prvo, zemlje koje su i dalje ostale ugrožene i koje su se borile za svoju nezavisnost (one koje su pristupile pokretu nesvrstanih zemalja kad se on razvio), drugo, zemlje koje su stekle samostalnu poziciju (Japan i Kina) i, treće, zemlje koje su se uključile u jedan ili drugi blok.

Nasuprot ovoj koncepciji regionalnog okupljanja, Tito je još prije neposredne akcije na okupljanju nesvrstanih zemalja počeo da razvija jednu globalnu koncepciju zasnovanu na jedinstvu aspiracija i sličnosti položaja u postojećem svjetskom poretku. Zemlje koje bi na taj način imale zajednički nazivnik, bez obzira na svoj geografski položaj, mogle bi se udružiti radi ostvarenja tih svojih zajedničkih težnji. Po toj definiciji, došle bi u obzir sve one zemlje sa Bandunške konferencije koje se bore za svoju nezavisnost ili se trude da je učvrste i koje po svom ekonomskom stupnju razvijenosti imaju slične osnovne teškoće i trpe slične nepravde u postojećem ekonomskom poretku.

Ta se koncepcija morala u praksi korigirati uslijed toga što je u nekim zemljama koje bi po svom stupnju razvijenosti i političkom položaju morale da se uključe vladala politička grupa pove-

Digitized by Google

zana sa blokovskim silama. Prema tome, trebalo je u opću podjelu zemalja uključiti i faktor političkog opredjeljenja na blokovsko svrstavanje, koje se pojavljuje kao privremeni faktor determiniranja opredjeljenja prema nesvrstanosti. Kao što se pokazalo, taj je faktor zaista bio provizoran, i u nizu zemalja došlo je do promjena, kao što je to u slučaju Filipina, Sjeverne Koreje i Vijetnama. U drugim zemljama također se zapažalo kretanje s obzirom na opredjeljenja, zavisno od unutrašnjeg razvoja i odnosa u samom regionu, kao što je to posebno slučaj u Latinskoj Americi.

No, koncepcije se ne izvode »iz glave«, one izrastaju iz konfrontacije i interakcije sa stvarnošću u svijetu. Tako su i Titove koncepcije o nesvrstanosti, kao svjetskom pokretu, nastajale i poprimale definitivne oblike u toku žive međunarodne akcije. Počevši sa prvim putom u Etiopiju 1953. godine, pa preko puta u Indiju, Burmu i Egipat 1954. godine, mnogobrojni susreti s državnicima i političarima »trećeg svijeta« doprinijeli su razjašnjavanju početnih pozicija u razmišljanju o svjetskim problemima, a posebno o konturama svjetskog okupljanja zemalja, koje teže progresivnom mijenjanju stanja u svijetu, dakle koje traže akciju koja kroz razvijene oblike nacionalne emancipacije utire put razvijanju i širenju socijalizma u svijetu.

Od razmišljanja i razvijanja novih koncepcija prelaz na političku akciju uslijedio je u proljeće 1961. godine, kada je Tito, za vrijeme svog boravka u Kairu, predložio sazivanje konferencije šefova nesvrstanih zemalja. Tu inicijativu prihvatili su tada Naser i Nehru, kao i Sukarno — i tako je došlo do inicijativne grupe koja je povjerila Titu da u Beogradu bude domaćin konferencije. Ta Konferencija, koja je održana početkom septembra 1961. godine, bila je prva u seriji konferencija pokreta nesvrstanih zemalja.

Kao što koncepcije ne proizlaze iz samotnog razmišljanja u kabinetu, tako, pa i još manje, međunarodne akcije se mogu pokrenuti samovoljnom odlukom bilo kojeg državnika. Za jedno i za drugo potrebna je živa povezanost sa stvarnošću političkog zbivanja. Tako i dolazi do toga da su pojedinim historijski determiniranim akcijama povod dali trenutni obrti u političkom kretanju koji inače nisu ostavili dublji i trajniji trag u historiji. U našem slučaju takav povod bilo je trenutno zaoštravanje u sovjetsko-američkim odnosima od proljeća 1960. godine, koje se produžilo tokom cijele 1961. godine. Takvo stanje faktičkog prekida dijaloga između dviju najvećih sila tada je s pravom izazvalo veliku zabrinutost u svijetu.

To je, dakle, bio momenat kada je poziv na jednu međunarodnu konferenciju miroljubivih i u konfliktu nezainteresiranih državnika bio prirodna stvar. Takve okolnosti su u velikoj mjeri olakšale dobivanje pristanka učesnika Konferencije. U prvom redu one su navele samog Nehrua da pristane na Konferenciju. Štoviše, on je jedino u akciji usmjerenoj na pomirenje između Moskve i Vašingtona i vidio smisao Konferencije. To je jasno stavio do znanja u svom prihvatanju Titove inicijative, a kasnije i u svom govoru i cijelom držanju na Beogradskoj konferenciji. Njemu je

Digitized by Google

bila strana Titova ideja o globalnom okupljanju nesvrstanih zemalja, to jest zemalja »trećeg svijeta« koje su spremne da se uključe u takvu akciju bez obzira na svoj geografski položaj.

Pojačani hladni rat olakšao je konstituisanje pokreta i dao mu je ime. Ako o Konferenciji sudimo po Beogradskoj deklaraciji, ona je bila usmjerena na mijenjanje općeg položaja zemalja »trećeg svijeta« u međunarodnim odnosima, dakle mijenjanje postojećeg poretka, a njen naziv ukazivao je na reagiranje na hladni rat i svrstavanje koje je u njemu ostvareno u velikom dijelu svijeta. To je kasnije izazvalo velike konfuzije u interpretiranju suštine pokreta i njegovih stvarnih ciljeva.

Titova i Nehruova koncepcija susrele su se na Konferenciji i tada je prijetilo da dođe do ozbiljnog nesporazuma. To je otklonjeno kompromisom — da se akcija mirenja odvoji od dalekosežnih i dugoročnih programskih postavki Konferencije. Tako je došlo do posebne deklaracije i pisama šefovima SAD i SSSR-a, s jedne strane, i do Beogradske deklaracije kao izraza one osnovne koncepcije na osnovu koje je Tito i dao inicijativu za taj skup nadajući se da će se time pokrenuti trajna akcija okupljanja i suradnje nesvrstanih zemalja, s druge strane.

Govoreći o konceptualnoj strani pokretanja akcije nesvrstanih zemalja, treba napomenuti pitanje kriterija o učešću u pokretu. To pitanje pokrenuo je u Kairu Egipat i lično Naser. Ono je polazilo od težnje da se pokret politički definira u okviru tekuće političke situacije u svijetu. Ideju je prihvatila Indija, koja je također imala slične preokupacije, posebno u vezi s Pakistanom. Jugoslavija nikada nije bila za ovakve političke definicije, jer je, po Titovoj koncepciji, pokret bio zamišljen kao široka akcija društvenih snaga koje teže promjeni poretka u svijetu, kao najšire zasnovana primjena koncepcije o mobilizaciji nacionalno-emancipatorskih snaga u borbi za socijalizam kroz realizaciju svojih (nacionalnih) aspiracija.

Dokumenat o definiciji kriterija u stvari nije nikada bio usvojen, i to se pitanje uvijek potezalo u vezi sa raznim posebnim političkim aspiracijama, ali nije nikada dovelo do ozbiljnih sporova. Pokret je rastao i vrlo elastično uključivao sve one oslobodilačke pokrete i zemlje koje su bile spremne da djeluju na osnovu usvojenih platformi, koje su pak u praktičkim izrazima političkog jezika odražavale one koncepcije koje su bile pokretačka snaga prvog okupljanja.

Koncepcijsko razmimoilaženje sa Nehruom, a i sa Sukarnom, oživjelo je u vezi sa sazivanjem Druge konferencije. Ona je održana u Kairu 1964. godine, a inicijativu je opet dao Tito. U to vrijeme pokrenuta je akcija za sazivanje Druge konferencije po uzoru na onu u Bandungu. Taj plan vodio se pod imenom sazivanja Drugog Bandunga. To je pokazalo da je regionalna koncepcija još živjela i da inicijativa Beogradske konferencije u nekim azijskim zemljama još nije bila definitivno prihvaćena. Sukob je i ovdje izbjegnut time što je postignut kompromis, s time da se dalje vodi akcija i za jedan i za drugi skup.

Digitized by Google

Poznato je da je akcija za sazivanje Drugog Bandunga propala usljed niza kontroverzi koje su nužno iznikle u vezi sa tom historijski besperspektivnom akcijom. Ipak je bila potrebna velika upornost Jugoslavije, njene diplomacije i, posebno, lično zalaganje Tita kao šefa države, da bi došlo do Kairske konferencije. Naravno, državni udar u Alžiru, gdje je trebalo da se sastane Drugi Bandung, skinuo je definitivno s dnevnog reda tu akciju, i to je olakšalo pripreme za Kairo. Na samoj Konferenciji osjećali su se u diskusiji posljednji odjeci kontroverze, a uskoro je i to prestalo promjenama u Indoneziji, kada je skinut s vlasti Sukarno.

I tako borba za realizaciju i razvijanje koncepcije svjetskog okupljanja zemalja »trećeg svijeta« nije išla ni glatko niti je bila bez teškoća unutar samog pokreta i vodećih elemenata. Ovo je važno napomenuti, jer to pokazuje kako do okupljanja pokreta nesvrstanih zemalja nije došlo spontano i bez idejne borbe i uporne političke akcije. Pored toga, a to je možda još značajnije, ta inicijativa nije bila očigledna i sama po sebi prihvatljiva, nego je u stvari trebalo dosta vremena da bi državnici mnogih zemalja shvatili one poglede i koncepcije koji su proizašli iz Titovog političkog djelovanja još od prije rata, u toku rata i kasnije, poslije oslobođenja zemlje, a koji su se odrazili u borbi za nezavisnost Jugoslavije i zatim se projicirali na svjetsku scenu, postali temelj na kojem je izgrađen pokret nesvrstanosti.

Nesvrstanost — politička akcija

Iako je pokret nesvrstanih zemalja ostvaren na osnovu jasnih koncepcija i shvaćanja osnovnih tokova historije naših dana, ipak ne treba zamišljati da je razvoj pokreta bio jednostavno primjenjivanje jedne zamisli koja je do kraja bila razrađena i razvijena još prije Prve konferencije u Beogradu, 1961. godine. U stvari, takav razvoj bio bi suprotan čitavom historijskom iskustvu. Nasuprot, koncepcija je u početku bila samo opća teza koju je trebalo provjeriti u praksi i koja je kroz svoj politički i historijski razvoj postepeno iz teze prerasla u cjelovitu platformu i političku akciju.

No, ni ovo ne treba uzeti shematski, budući da je politička akcija u stvari otpočela još od same postavke osnovne teze, to jest u trenutku predlaganja Konferencije u Kairu, u proljeće 1961. godine. Drugim riječima, iako se metodološki može govoriti o tome da je koncepcija rasla kroz političku akciju, ipak ne treba izgubiti iz vida i suprotan aspekt evolucije same političke akcije koja nosi koncepciju, ali koja se također obogaćuje idejnim sadržajem koncepcije.

Politička akcija je od samog početka bila usmjerena na to da se izradi jedna platforma koja bi omogućila trajnu suradnju i koordinaciju djelatnosti što većeg broja zemalja »trećeg svijeta«. To je i bio razlog da se ni u kom slučaju ne dopusti na Konferenciji u Beogradu da Deklaracija dobije karakter prigodnog dokumenta povezanog sa trenutnim stanjem u američko-sovjetskim od-

Digitized by Google

nosima. U izradu Deklaracije uloženo je vrlo mnogo truda, ali je ona ipak u mnogim osnovnim elementima ostala nedorečena. No, pored toga, u njoj su barem ovlaš označeni svi osnovni problemi i svi pravci akcije koje je kasnije razvio pokret nesvrstanih zemalja.

Treba u vezi s time podsjetiti na to da je tada u stvari otpočela akcija oko osnivanja UNCTAD-a (Konferencija OUN za trgovinu i razvoj). Inicijativa se pojavila u Titovom govoru u kojem je on tražio sazivanje jedne svjetske konferencije. Iz govora ona je prenijeta u Beogradsku deklaraciju i poslužila kao povod za pokretanje akcije na zasjedanju Generalne skupštine OUN nekoliko dana poslije završetka Beogradske konferencije. Ipak, i ta ideja je tek u toku političke akcije u Ujedinjenim nacijama, a posebno u grupi 75 država koje su dale inicijativu za sazivanje Konferencije o trgovini i razvoju dobila svoje razvijene dimenzije i sve značajniji sadržaj.

U prvo vrijeme, dakle u Beogradu, a također i u Kairu, koncepcije o mijenjanju cjelokupnog svjetskog poretka kao akcionog programa još su bile u zametku. Prve akcije vodile su se na ekonomskom planu u okviru traženja povoljnijih uvjeta trgovanja i mogućnosti pomoći za ekonomski razvoj manje razvijenih zemalja. Već poslije Kaira postepeno je sazrijevalo saznanje da je potrebno ići dalje od pomoći i olakšica u trgovini. No, ova je politička akcija u velikoj mjeri ovisila o tome koliko će vitalnosti pokazati sam pokret nesvrstanih zemalja kao politička avangarda zemalja u razvoju i kao nosilac političkih akcija u Ujedinjenim nacijama oko svih pitanja »trećeg svijeta«, a posebno ekonomskih.

Tu je i došlo do prvih ozbiljnih teškoća, budući da su nesređene prilike i upletenost u sudbonosne konflikte oslabili akciju i aktivnost Indije i Egipta poslije Konferencije u Kairu, i to upravo u vrijeme kada je trebalo misliti na Treću konferenciju. Jedini inicijator ponovo je mogla da bude Jugoslavija, a glavni akter postao je opet Tito. Međutim, ta politička akcija spašavanja pokreta koji je zapao u krizu pri kraju šezdesetih godina nije se svodila samo na organizaciju i okupljanje. Bilo je potrebno pojačati motivaciju učesnika pokreta, a to znači izvesti iz svih dotadanjih iskustava zaključke i proširiti koncepcijsku osnovicu pokreta. Ukoliko bi se on ograničio na ponavljanje apela za pomoć i olakšice, njegova bi akcija ubrzo splasnula i bez uticaja nepovoljnih vanjskih faktora, kao što je to bilo u slučaju Egipta i Indije.

Zato Jugoslavija nije svojom akcijom oko sazivanja Treće konferencije ponudila samo svoje organizacione usluge i mogućnosti nego je, također, doprinijela razvijanju novih elemenata u platformi pokreta. Bez te koncepcijske akcije i obogaćivanja pokret, po svoj prilici, ne bi poslije Lusake doživeo onu renesansu koja se manifestirala u Alžiru i u Kolombu. U stvari, to proširenje koncepcijske baze i platforme prvenstveno je bilo zasnovano na tezi da pokret vlastitim snagama treba da utiče na sudbinu zemalja koje se u njemu okupljaju. To uticanje moglo se vršiti samo na dva načina, i oni su ušli u proširenu platformu. Prvi, najbitnije je oslanjanje na vlastite snage, kako u svakoj zemlji posebno tako i

Digitized by Google

kroz kooperaciju zemalja istog regiona. Drugi, snažnom političkom akcijom globalnog karaktera mijenjati poredak u svijetu.

Ovo su bili neobično značajni doprinosi motivaciji zemalja učesnica da pojačaju svoju djelatnost u pokretu i preko njega, a ujedno su to bili historijski neobično značajni doprinosi općem razvoju u svijetu. Uloga Jugoslavije u toj akciji bila je neobično istaknuta, i to se lako može shvatiti, budući da je ona, kroz Titove koncepcije, od samog početka bila glavni arhitekt koncepcija, a u velikoj mjeri i organizator političke akcije u prvim godinama, to jest do sazivanja Treće konferencije u Lusaki 1970. godine. Na toj Konferenciji stvoreni su konačno trajni organi koji su bili zaduženi da nadziru sprovođenje donijetih odluka i sazivanje slijedeće konferencije.

*

Danas nema spora oko toga da je Jugoslavija u poslijeratnom svijetu imala ulogu koja znatno prelazi njene materijalne potencijale i mogućnosti da materijalnim oblicima moći utiče na tok zbivanja u svijetu. To je posebno neobično kada se uzme u obzir da se taj uticaj nije ograničavao na užu sredinu u kojoj se Jugoslavija nalazi, nego se protezao na sve kontinente. Objašnjenje takve uloge i takvih mogućnosti naše zemlje treba tražiti u dva pravca. Prvo, sposobnost zemlje da igra takvu ulogu u svijetu oslanjala se na unutrašnju čvrstinu i jedinstvo naroda Jugoslavije. Ono, naravno, ne bi bilo moguće da pravilne koncepcije o značaju i ulozi borbe za nacionalnu nezavisnost i samoodređenje nisu bile ugrađene u njezino federativno i, zatim, samoupravno uređenje.

Drugi faktor koji je omogućio ulogu Jugoslavije u svijetu u takvim dimenzijama bile su pravilne vanjskopolitičke koncepcije. Naime, dok je unutrašnje uređenje bilo potencijalna mogućnost, dotle su takve koncepcije bile motorna snaga koja je te potencijale pretvorila u dinamičnu akciju. Prema tome, tim koncepcijama treba pridati poseban značaj u određivanju povijesne uloge Jugoslavije u prvim decenijama njezinog postojanja poslije drugog svjetskog rata. To je tim više tako budući da smo vidjeli da je i unutrašnja stabilnost i jedinstvo zasnovano na koncepcijama koje su nerazdvojno povezane sa onim shvaćanjem svjetskog kretanja koje se nalazi u bazi Titovih vanjskopolitičkih koncepcija.

To nije samo vješto i pronicljivo shvaćanje tekućih prilika u svjetskoj politici nego i nešto što mnogo dublje zadire u bit društvenih kretanja u svijetu. Te koncepcije su u stvari bitna ocjena jedne historijske epohe, kao epohe nacionalne emancipacije. Danas to izgleda kao opće mjesto, kada znamo da nijedna socijalistička revolucija u poslijeratnom periodu nije ostvarena drugačije nego kroz borbu za nacionalnu emancipaciju koja je dovedena do kraja i do pune realizacije svojih aspiracija i zahtjeva. Međutim, prije četrdeset godina, u vrijeme kada još nije ni otpočela finalna borba za pozicije pred drugi svjetski rat, ovakve vi-

Digitized by Google

zije bile su svakako izraz vrlo dubokog pronicanja u bit društvenih zbivanja epohe.

Prve koncepcije iz tridesetih godina, naravno, nisu bile obogaćene svim kasnijim iskustvima i zapažanjima, ali su pokrenule i političku akciju u Jugoslaviji i orijentaciju prema svjetskom zbivanju u pravcu na kojem su se te prve konceptualne teze mogle do kraja razviti. Bez tog inicijalnog impulsa i te pravilne orijentacije Jugoslavija ne bi bila u stanju, i pored sve požrtvovanosti njenih boraca, da ostvari ono veliko djelo revolucije i narodnooslobodilačkog rata. Naime, djelo oslobođenja zemlje, ali, još više, oslobođenje duha u potrazi za novim i historijskom razvoju odgovarajućim rješenjima u borbi za socijalizam i mir u svijetu.

Digitized by Google

Fuad Muhić

Filozofske pretpostavke historijske uloge Titove ličnosti

Revolucije XX stoljeća postavile su, kao možda nijedno ranije razdoblje ljudske povijesti, pitanje uloge ličnosti u historiji. Ne bi se moglo kazati da je to bilo slučajno. Silovita intervencija proletarijata u samu bit zbivanja i njegovo pretvaranje u *subjekta par excellence* zbunili su najprije sve zagovornike elitističkih i individualističkih teorija koje su sa visine aristokratskih ili poslovno-buržoaskih bankarskih balkona gledali na izrabljivane slojeve kao na »prezrene na svijetu«, kao na »emancipirane robove« (Marks), u krajnjoj liniji, kao na »svjetinu« *(canaille)* u čijoj, od eksploatacije raskravljenoj utrobi ne počiva nikakav umni princip koji bi bio podsticaj za temeljnu promjenu svijeta. Oni su u toj »masi« sa intimnim zgražavanjem i sa javnim demonstrativnim distanciranjem uglavnom sagledavali biološku izraslinu na tkivu čovječanstva koja ne »bivstvuje« (u smislu autentičnog življenja), već »bitiše« u pravcu zadovoljavanja elementarnih egzistencijalnih potreba — jela, pića, najoskudnijeg oblačenja i animalno doživljenog seksa kao jedine životne razonode. U takvom viđenju bića »poniženih i uvrijeđenih« bilo bi pravilnije govoriti

Digitized by Google

o morbidnoj viziji pihtijaste mase ljudskog mesa koja se povija u ovom ili onom pravcu, ali koja se nikad ne može osloboditi svojstva puke biološke činjenice u planetarnom prostranstvu što je okružuje. Samo elita (svejedno koja — po rođenju, po bogatstvu, po obrazovanju ili po društvenom položaju) — smatrali su ovakvi mislioci — može da otvori nove perspektive. Još veća nada polagana je u pojavu usamljenih heroja koji svojom misijom pročišćavaju augijevske štale povijesti i razgrću nebesa onog još neotkrivenog. »Masa« mora da se pomiri sa svojom sudbinom »puka« i sa svojim životnim udesom kao vječni predmet manipulacije od strune onog »izvanjskog« — bez obzira da li je to »izvanjsko« ili »osoljeno« otjelotvoreno u feudalnoj aristokratiji, kapitalističkoj buržoaziji, orijentalnim kastama ili državno-socijalističkoj birokratiji. »Elita je sve — masa ništa«, tako bi se, otprilike, mogao sažeti osnovni nazor mislilaca elitizma koji kulminira u vjeri da su uže grupe ljudi, na čelu sa svojim vođama kao nekom vrstom nad-čovjeka, jedino pozvane da mijenjaju historiju. Sa toga stajališta treba posmatrati i nipodaštavajuće kritike građanskog i aristokratskog porijekla u odnosu na Marksovo učenje, koje prethode proleterskim revolucijama našeg vremena i koje su se sa postiđenom zbunjenošću i osjećanjem vlastite promašenosti morale povući pred njihovom pojavom, da bi poput ružnih utvara nestale u ništavilu sopstvenog bića.

S druge strane, pomenute revolucije dovele su u nedoumicu i pristalice suprotnih gledišta koja bismo uslovno mogli nazvati »esencijalističkim«. Teoretičari ovog svjetonazora, pogrešno tumačeći određena Marksova shvatanja o zakonitostima historijskog kretanja, bili su čvrsto uvjereni da se historija odvija »sama-po-sebi«, da u njenoj »najdubljoj dubini« prebiva jezgro predestinacije, koja se u izvanjsko zbivanje prevodi kao neumitna logika događanja svega postojećeg, da tome prevođenju ne treba da posreduje nikakvo individualno pregnuće, i da će po toj logici i revolucija nadoći po kosmičkoj pravilnosti po kojoj se smjenjuju dan i noć, i po kojoj četvrtak obavezno dolazi poslije srijede. U ovakvim optikama — čiju naivnost i nedotupavost mogu da iskupe samo njihova benevolencija i dobroćudni optimizam — nije bilo mjesta za razmatranje uloge ličnosti u historiji. Sa tačke njihovog metodološkog opredeljenja to je bilo i razumiljivo. Jer, ako iz cjeline stvarnosti progovara logos neumitnosti, ako u onom budućem prepoznajemo već ispunjen prostor onog što jednom treba da postane sadašnjost, ako nam je kraj egzistencijalno-historijske drame već poznat, pa sa prilično životne dosade posmatramo njegovo svakodnevno realiziranje — tada se postavlja pitanje: da li ličnosti uopšte ima mjesta u historiji i da li mi svi, kao pojedinci, nismo ništa drugo do bića spletena u konce viših promisli što upravljaju svakim našim pokretom i sudbinski predodređuju svaki naš postupak. Stoga je njihova zbunjenost morala biti ogromna kada je samo biće povijesti — u kome su oni osluškivali tajanstveno pulsirajuće magnetno polje kroz čije krivulje teče energija svepšte predodređenosti — izvelo na scenu čitav niz ličnosti koje

Digitized by Google

nisu bile predstavljene ni po kakvom unaprijed predviđenom teatralnom ceremonijalu, već prije svega po dugogodišnjem mukotrpnom revolucionarnom angažmanu. To, ako možemo tako da ga nazovemo, »klijanje ličnosti iz bića povijesti« odvelo je pristalice determinizma ka dvema strujama vlastitog osipanja, koje bi se moglo opisati i kao »kratak pregled njihovog raspadanja«. Prva od njih na vrijeme je sagledala nesuvislost teorije o predestinaciji i korigirala svoje poglede, prihvatajući općeniti stav da čovjek, bez obzira na izvanjske sile, nikad nije mogao da bude bačen u igru njegovih nepredvidljivosti kod kojih je izvjesna samo granica egzistencije, jer se iza nje nazire »apsolutno ništa«. Stoga »starost« i »poriv« zavise od mnoštva činilaca — bioloških, psiholoških, hereditarnih, etičkih i drugih — no, čini se da najčešće prevagnu oni socijalni i klasni koji se, prirodno, mogu posmatrati samo u uzajamnom sadejstvu sa onim naprijed navedenim. Pripadnik podređenih slojeva, polazimo sa elementarnim primjerom, zatiče pred sobom gromadu klasnog društva, koja već po svojoj povijesnoj konstituciji, kao bitno ne-humana, za njega predstavlja egzistencijalni izazov za djelovanje u pravcu njene ontološke izmjene. Ali, pojedinačne svijesti na različit način odgovaraju tom izazovu ili mu uopšte ne odgovaraju. Odaziv može biti cjelovit, i on tada predstavlja potpuni angažman na osnovama etičkog kategoričkog imperativa — ugraditi svoje biće u postament epohe po cijenu zaborava vlastite ličnosti u nastojanju da se dopre do žrtveno-osmišljene svrhe života, kao i po cijenu rizika da se ostane anoniman na kraju puta, ali uz osjećanje da se nije živilo u praznoći prostora i vremena, bez »angažmana« i »odnosa prema drugome« (jer je »bez-odnosni odnos prema postojećem« zapravo ideja vlastite biti). Odaziv može biti u vidu »blijedog bivstvovanja« (malograđanskog prihvatanja realiteta, kada se lagano tone u trome slojeve egzistencije koji nas apsorbiraju poput ustajalog tijesta i lagano dave u prljavom živom blatu svakodnevništva). Odaziv, najzad, može uzeti oblik »pasivnog osporavanja« (»zaborav bitka« u alkoholu, prostituciji, kocki, drogiranju i drugim patološkim manifestacijama nezadovoljstva onih koji su, boraveći na dnu života, ogorčeni na sve postojeće, ali u svom egzistencijalnom obeznađenju ne vide nikakvu životnu alternativu — kod Marksa: pojam lumpenproletarijata).

Iz tog bi se razloga moglo kazati da se velike ličnosti u historiji oblikuju onda kada se unutar njihovog egzistencijalnog kruga počinje da intenzivno zbiva »odazov-na-izazov« i kada se smisao opstojanja više ne traži u težnji ka »zasićenom bivstvovanju« (prisvajanju predmetnog svijeta radi tjelesnog uživanja u njegovim blagodetima), nego u onom »izvanjskom« koje pretpostavlja »širinu bitka«, uranjanje u splet njegovih struktura i njihovo mijenjanje u skladu sa subjektivnom vizijom sazrelih mogućnosti.

Na ovom mjestu pojavljuje se jedan od najsloženijih prelaza koje angažirani individuum mora da izvrši u svom »iščiljavanju«

Digitized by Google

iz privatne ljušture u javnu ličnost. To je momenat realnosti spoznaje i njenog odnosa prema strasti. Strast može da pomrači stvarne uvide i da angažirano »Ja« pretvori u naturajući »Ego«, koji je ubijeđen da prohtjeve svoje volje može nametati kao opšti zakon objektivnog zbivanja i tako historiju podrediti ličnosti u obliku sirovijeg ili rafiniranijeg napastvovanja. Klasičan je primjer ovakvog mentaliteta blankizam, sa svojom vjerom u moć zavjereništva naspram sistema, i u moć volje da se preko malih grupa sa njihovim vođama na čelu mogu izvesti krupni socijalni i politički preobrati. Povijesno je iskustvo, međutim, pokazalo da djelujuće »Ja«, kao subjekt koji nešto »hoće«, ni u kom slučaju ne može na osnovu pukog »htijenja« uvoditi red u kosmos historijskih činjenica i postavljati im se kao vrhovni zakonodavac. Historija kao »objektivitet« je nemilosrdna. Ona imperativno nalaže posredovanje s onim što je u njoj dospjelo do tačke preobrata, te svaki pojedinac koji tu tačku ne nasluti i ne provede u program praktične akcije biva izložen riziku da završi ili kao naivni revolucionar (bez obzira na njegove moralne pobude) ili kao mizantropski raspoložena individua koja svoje nerzovolje pretvara u besmisao pojedinačnog terora. U svim ovakvim slučajevima strast postaje sterilna i raspršava se u besplodnoj mržnji određenog »Ja« prema svemu onome što se naspram njega postavlja kao »izvanjsko«.

Izvorna »revolucionarna strast« stoga nije puka psihološka kategorija u kojoj bi se mogla prepoznati skupina iracionalnih podsvjesnih poriva ka destrukciji, što bi se na kraju verificirala kao »svrha-samoj-sebi« u smislu sterilnog trijumfa nad ruševinama »starog svijeta«. Ona bi se ponajprije mogla odrediti kao »umno htijenje« koje objedinjuje oba bitna momenta istinske mijene: i spoznaju o povijesnoj zrelosti »iznutra« da se »virtuelitet« (mogućnost) prevede u »aktuelitet« (sadašnjost) i strast koja posreduje tom činu po cijenu najvećih mogućih ličnih žrtava. Na taj se način stvara cjelina uzajamnog uslovljavanja između »subjektivnog« i »objektivnog«, koja se oblikuje kao totalitet »revolucionarnog bitka«: subjekt ne može htjeti »bilo šta«, kao što »objekt« nije hermetički zatvoren za njegove prodiruće intervencije. Uzajamno nadređivanje iščezava tamo gdje »volja u strasti« ili »strast u volji« napušta težnju da bude apsolutni stvaralački subjekt i gdje, na drugoj strani, svijet kao »objekt« (često nedovoljno od strane onih koji njime vladaju, ali historijski neizbježno) razotkriva dubinu svoga bića za dalje realizacije i usavršavanje. Nastaje »privlačnost u odbijanju«: revolucionarna svijest hoće svijet kao predmet svog opredmećivanja, ali se nalazi suočena s vlastitom limitiranošću u odnosu na njegov dostignuti historijski nivo (na šta ona pristaje s izazovnom spremnošću da taj nivo pre-supstancijalizira u sopstvenu korist). S druge strane, svijet se, kao objektivirana zbilja i masivna punoća materijalnog, opire takvom »rovljenju« po svojim crvotočinama, ali se na kraju pomiruje sa njim (ili na to biva primoran) u različitim rasponima, od reforme do revolucije, sa nizom iznijansiranih prelaza čije

Digitized by Google

raščlanjivanje zahtijeva sukcesiju suptilnih teorijskih i praktičnih analiza.

Otvara se, zapravo, »egzistencijalno polje« u čijem okviru vibrira čitav spektar mogućnosti. Historijski se um formira preko akcije svijesti koja je shvatila onu najzreliju i koja sve ostale ostavlja za sobom kao ne-adekvatne oblicima novo-nastajuće zbilje. Stoga velika ličnost nije »heroj« u romantičarskom značenju te riječi, kao gigant koji »ni-iz-čega« stvara »nešto«. Ona nastaje u određenoj »historijskoj punoći«. Ta punoća može etički, politički, ekonomski i humanistički biti »ništavno« (ta se »ništavnost« u vrijednosnom smislu pojavljuje kao komplement »punoći« u ontološkom smislu). Ali, ona se ne može *zaobići*, već samo *transsupstancijalizirati* (da upotrebimo jedan izraz iz Marksove *Kritike Hegelove filozofije državnog prava* iz 1834, pod kojim Marks podrazumijeva mijenu sadržajâ povijesnog življenja, a ne njihovo puko preslikavanje u novim oblicima i već tada hegelijanskim jezikom nagovještava filozofiju revolucije). Tek kroz nadvladavanje postojećih sadržaja »punoće«, kao materijalnog supstrata određene društveno-ekonomske formacije, i na osnovama realnih spoznaja i spremnosti na cjelovit angažman (bez tjeskobnog malograđanskog osjećaja rizika koji izbacuje iz vlažne ustajalosti »sigurnog« i »zagarantiranog« i baca u zabrinutost i kvijetizam), velika ličnost može da postane personifikacija historijskog uma svoje epohe, ali samo u strogo određenom smislu: ne kao njenog kreatora koji joj je bit podario kroz proročko objavljenje iz vanvremenskih i vanprostornih harizmatskih koordinata ili pak vlastitog čistog uma (iz svjetovnosti), nego kao individuum koji je na najuspješniji način odgovorio na njen izazov i njenu postojeću situaciju »transsupstancijalizirao« u novi kvalitet (dakle, iz imanencije). Na ovoj tački razotkriva se i stvaralačka moć osobene vrste dijalektike preko koje se »ono dato« (realitet) pretvara u »ono zadato« (imperativ djelovanja), da bi se krajnji rezultat iskazao u »prevođenju-u-ono-novo«. »Novo« postaje »novo-dato« koje nalaže »novu zadatost«, tako da se revolucionarni angažman može posmatrati samo u svojoj neprekidnosti. Njegov je diskontinuitet po pravilu poraz: kada »novo-dato« umisli da je ono »vječito dato« (na primjer — ideologija nekih savremenih sistema), i kada u ime te fikcije zabrani dalje transcendirajuće moduse, ono poreda vlastito »anti-biće« (u fizikalnom smislu — sopstvenu »antimateriju«) i završava u mučnoj oporbi prvotnom revolucionarnom zamahu strasti za izmjenom.

Historijski um, dakle, traži oličenje u ličnosti, ali u omeđenosti već navedenih povijesno-ontoloških srazmjera. On se susreće sa »protiv-umom« ili »posuvraćenim umom« onda kada »novo-dato« biva zabetonirano u tvrđavi čije hridi treba da slome svaku novu intervenciju subjektiviteta u historiju. Zbog toga, na primjer, Staljin ne može stajati uz Lenjina kao personifikaciju jedne izvorne revolucije i njene prošlosti, kao ni uz Tita kao oličenje jednog osobenog revolucionarnog iskona i njegove budućnosti. I Lenjin i Tito su u XX stoljeću, u svojim prostorima (ali, u

Digitized by Google

krajnjim dometima, i daleko van njih), morali da otjelotvore um svoje epohe. »Anti-um« se suprotstavio i jednom i drugom: prvom zato što je okamenio mogućnosti sovjetskog sistema, drugom zato što u otporu krutoj birokratskoj diktaturi u međunarodnom komunističkom pokretu nije prepoznao »novu zadatost«, već je uznastojao da mu nametne gvozdene negve »konačnosti«, otjelotvorene (naravno) u vlastitoj »antiumstvenosti«.

Evo nas, dakle, pred pitanjem: kada se, u istinskom bivstveno-historijskom smislu, može govoriti o povijesnom pravu ličnosti da bude racionalna personifikacija objektivnog — uma čiju će praksu sprovesti kroz svoj životni put?

Odgovor je možda začuđujuće jednostavan: onda kada se nastajuća ontologija budućnosti »ospoljava« (eksteriorizira) u osobi koja je svojim egzistencijalnim angažmanom i lucidnošću subjektivnog uma najdublje prodrla u njenu unutarnju napetost i tu ontološku prenapregnutost različitim mogućnostima razriješila u pravcu njene relaksacije i profiliranja novih oblika zbilje. Samo se tako, izgleda, mogu shvatiti otjelotvorenja različitih oblika historijskog uma XX stoljeća što ih, kao »potpuno zaronjene u mijenu bitka«, oličavaju figure Lenjina, Tita i drugih velikih revolucionarnih vođa našeg vremena. Te figure istovremeno oličavaju i »pokret« koji stoji iza njih i koji se svojom energijom praktičnog djelovanja uključuje u krug dijalektičkog posredovanja na relaciji sazrelost za mijenu—spoznaja najoptimalnijih mogućnosti —formiranje revolucionarnog subjekta—nastanak pokreta—izbijanje velike ličnosti—prevratnički čin u pravcu nastajanja novih stvarnosti kao »zadatosti«. Spekulativno kazano: »zrenje objektivnog uma—unutarnja napetost—posredovanje u razrješavanju—subjektivna personifikacija u velikoj povijesnoj ličnosti«.

Na ovom mjestu se pruža šansa daljeg produbljivanja problema unutar kojeg se filozofija egzistencijalizma nastoji predstaviti kao produžetak filozofije marksizma. Sazrelost objektiviteta za promjenu, naime, ne iskazuje se jednoznačno nego dvosmisleno, pa čak i višesmisleno. Hegelijanskom terminologijom moglo bi se govoriti o dosta neprozirnoj »zamci uma«: negdje u jezgru povijesti postoji istina o budućnosti, ali se ona prema vani nikad ne reflektira kao nešto providno da se dâ procijeniti na prvi pogled, već upravo obratno, kao »nešto« poput zamućenog sočiva čiju pravu optiku tek treba uhvatiti oštroumnošću individualne spoznajne pronicljivosti. Tu će pronicljivost, koja po svojim intencijama, na jednoj strani, smjera ka samoj ontologiji historije, a na drugoj, ka iznalaženju posredničkog subjekta i otvaranju horizonta medijacije, i koju će Marks (a kasnije i većina njegovih sljedbenika) nazvati »naučnim socijalizmom«. Međutim, egzistencijalizam će, onom svom dijelu u kome se nastavio na marksizam, postaviti značajno pitanje »projekta ka budućnosti«, koje je donekle slično sa problematikom »zrelosti povijesne spoznaje«, ali se u njoj ipak ni izdaleka ne iscrpljuje.

Već je istaknuto da se svijest koja hoće da mijenja svijet nalazi suočena sa »gromadom bitka«. Taj bitak je »rastresit«.

Digitized by Google

On nudi zamamljive perspektive, ali ne garantira ništa pozitivno, pogotovu ne ono »izvjesno«. Pojam »ne-izvjesnog« sa svoje strane istovjetan je sa drugim pojmom — pojmom »otvorenog« i pojmom »rizičnog«. Ko želi da u budućnosti bude »izvjestan«, u sadašnjosti mora da bude pomiren sa neizvjesnošću. Druga je karika »otvorenost«. »Izvjesna« je i »otvorena« samo jedna činjenica — da se gromada postojećeg može razoriti sa više pozicija, ali — i evo nas u središtu pažnje — sa *kojih* pozicija?

Svaka pozicija ima svoj »projekt«. »Projekti« u početku konkuriraju ravnopravno, budući da se čini da je »nadmetanje u konkurenciji« podobno da se održi na nivou tolerancije. Međutim, sužavajuća ontološka traka koja vodi ka trenutku ozbiljavanja u aktuelitetu dovodi ih u poziciju neumitne restrikcije — između svakog od njih, kako se u sopstvenoj viziji približavaju zamišljenom cilju, razvija se odbojnost prema »drugom« kao konkurentu koji ga može udaljiti od »finalizacije«, odnosno od dovršenja njegove krajnje promisli. »Odbojnost« prerasta u neprijateljstvo, koje svoj najviši povijesni izraz dobiva u klasnoj borbi: u konkurenciji projekata nema milosti u samarićanskom smislu sažaljenja, zbog čega historija stupa u drastičan sukob sa etikom ukoliko ova bude shvaćena kao izvedba iz van-svjetovnog metafizičkog sistema vrijednosti. Zbog toga se postavilo pitanje — koji »projekat u konkurenciji« nastupa po »pravu uma« a koji po »posuvraćenosti ne-uma« — na koje je pitanje egzistencijalizam odgovorio sa krajnjim relativizmom, a možemo kazati i sa pesimizmom. Po njegovom shvatanju, moral i njegov sustav u historijskom kontekstu određuje »pobjeđujući projekt«. Njegove zamisli postaju stvarnost i istovremeno određuju definiciju te stvarnosti, pretendirajući da su one pravo glasilo »objektivnog uma«. Na ovom mjestu relativizam postaje drastičan: ako u historiji pobjeđuje »projekat« iza koga stoji maksimum prinude, onda pojedinac sa svojom prolaznom egzistencijom zapravo bivstvuje u »čistilištu« i svoju sudbinu isključuje izvan svega što bi se moglo odrediti kao »objektivno«. On je predmet tuđe volje budući da je ta volja »gospodareća«. Takav relativizam nalazimo kod Staljina. Njegova volja, uz podršku onog dijela sistema koji se stavio u bespogovornu službu »viših ciljeva«, objektivizirala se kao *être suprème* (najviše biće). Ona je sebe subjektivno odredila kao »um« prema kome se moraju ravnati svi ostali projekti. Ona je istovremeno njihova predestinacija, ali, objektivno gledajući, i prelomna tačka koja određuje druge sudbine i revoluciju pretvara u teror. Ovaj teror — to je onaj »anti-um« o kome je već bilo govora. Ali, u redoslijedu koji nam se nameće kao neminovan ujedno se postavlja problem *umnog* projekta koji nije zasnovan na trijumfu pobjedništva kao nekadašnjoj ratničkoj devizi »vao victis« (teško pobijeđenima), već na supstanciji vlastitog dostignuća i njegove usmjerenosti ka budućnosti. Kako izbjeći nasilje pobjede i kako sam čin nadvladavanja ostalih projekata pretvoriti u ontologiju revolucije? Kako samu revoluciju iz pretpostavljenog terora transformirati u željeni humanizam poniženih i uvriježenih?

Digitized by Google

☆

Mislimo da je upravo ovo pitanje tačka susreta između ličnosti i historije, između »mnoštva-projekata-u-konkurenciji« i humanističkog projekta koji pobjeđuje, najzad, između »ustajalosti postojećeg« i »ustitralosti budućeg«. Kako, u takvoj rekonstrukciji, izgleda projekcija Titovog životnog puta, pogotovu od onog trenutka kad je preuzeo rukovodeću dužnost u Partiji?

U sklopu navedenih egzistencijalnih kategorija koje okružuju čovjekovu životnu trajektoriju poput prstena u čijim unutarnjim spiralama treba iznaći najoptimalniji put izlaska ka historijskoj izvjesnosti, Titova ličnost se najprije susreće sa tadašnjom »gustinom bitka«. Nju označava u okviru sebe već sazrela trulost austrougarske monarhije, koja će se do izbijanja prvog svjetskog rata još nekako uspijevati da prikrije pod vidom »svijeta sigurnosti« i »prosvijećenosti birokratskog znanja« u odnosu na zahtjeve svih slojeva stanovništva. Već je tu bio izazov: trulost se naslućuje, ali je treba »isprovocirati« da bi iz svojih skrovitih podzemno-povijesnih zavijutaka bila razotkrivena u vlastitoj crvotočnosti i dovršetku raspadanja. Hegel bi rekao: stambene građevine postojećeg čine se tim gordije što manje osluškuju »krticu povijesti«, i tim je strahobalnije njihovo stropoštavanje u prah ništavila onda kada su se u izmaglicama svoje idcologizirane svijesti bile uzvisile do predstave o vječnosti. U ambijentu uvenjavanja njihove supstancije i »neumitno-opirućeg« gašenja njihovog bića izranja horizont revolucije. U toj napetosti svjetske historije, koja se kreće u uskovitlanoj dijalektici »poraženog beznađa« i »očekivajuće nade«, Titova ličnost, u visoko ustitraloj dinamici klasnog osjećanja svog životnog opredeljenja, kreće sa »dna gustine bitka« koja ga, kao revolucionara, pritiska u istoj onoj mjeri u kojoj ga iz mračnih, blatnjavih i kaljavih voda austrougarskog povijesnog ambijenta pobuđuje ka spoljnoj ekspanziji ličnosti i najčišćoj moralnoj pobuni. Pobuna se ubrzo pretvara u imperativ revolucionarnog djelovanja: sistem se mora razoriti, ali ne sa »vrha vladajućih«, nego sa »dna potčinjenih«. »Dno« je nova ontologija, nova »punoća bitka«, ali tek po svojoj mogućnosti. Za nju se mora izboriti, ali tek sada izbija problem »konkurentskih projekata«. Koji je najoptimalniji? Ono »ali« postaje presuđujuće. Na njegovom raskršću nema »ili«. Ili revolucija ili ništa — postavlja se kao alternativa. Tadašnji establišment pokušava da alternativu razriješi u okvirima građanskog reformizma koji nudi evoluciju preko djelatnosti zvanično priznatih političkih stranaka. One su »realitet«. Naspram njih, ilegalni predstavnik građanskog pojma »ništa« (upravo zato što se u perspektivi odslikava kao moguće »sve«) jeste komunistička partija. No, i ona, u prividno zgusnutoj predstavi onoga »sve«, vremenom se takođe razlaže na niz »projekcija« koje se konstituiraju kao frakcije. Svaka od njih ima svoje viđenje »prelomnog momenta«, ali mu pridaje različitu artikulaciju: od saradnje sa građanskim strankama do krajnjeg terorizma. Druge dvije alternative vodile su ka daljnjim polariza-

Digitized by Google

cijama. Jedna je zagovarala »ilegalnost kroz legalnost« (prodor komunističke ideologije preko mimikrije u različitim formama zvaničnog političkog sustava), a druga — bespogovorno podređivanje »onom trećem« što je tada, u ime »objektivnog historijskog uma«, težilo da ocrta konačnu izvjesnost svijeta (Kominterna nakon Lenjinove smrti). Ponori se iznova otvaraju, a protuslovlja produbljuju: stari svijet je, u sve transparentnijoj opredijeljenosti ka klasnoj diktaturi viših slojeva, zgrčio svoj organizam da priguši »dno« kao izvorište potresa i kataklizmi, kao što je »dno u istovjetnom grču« nastojalo da razori stari svijet kao svoju preživjelu, ali još opiruću povijesnu nadgradnju.

Titov životni put nezaobilazno podsjeća, u pokušaju ovih filozofskih reminiscenci, na pojam »historijskog vremena« koji susrećemo i kod Hegela i kod Marksa. Moglo bi se reći da ovaj pojam, u jednom krajnje kondenziranom smislu, odražava sliku »zgusnutosti«: naspram vremena koje teče u kontinuitetu i koje se, po logici otkucaja časovnika, može nazvati »fizikalnim« ili »pravolinijskim«, stoji »historijsko vrijeme« koje je bitno »antilinijsko«, odnosno »diskontinuirajuće«. Ono u jednoj »sekundi« povijesnog zbivanja može da sabere više revolucionarnog smisla nego decenije, pa i stoljeća »rastegnutog događanja«. Po ovoj se osnovi, prema Hegelu i Marksu, svi narodi mogu podijeliti i na »povijesne« i »van-povijesne«. Kod ovih prvih postoji »narastanje smisla« koje revolucionarnim činom rastvara historiju u »osvit sunca što mu se raduju svi obrazovani umovi« (Hegelov citat o francuskoj revoluciji). Kod onih drugih sve teče s hronometarskom ubitačnom monotonošću: skala vremena odbrojava se sa nezainteresiranom ravnodušnošću, povijest je indiferentna prema ličnosti na isti način kao ličnost prema povijesti, zbog čega nema »diskontinuiteta«. Vrijeme prolazi kao troma linija na nekom savremenom računaru, i tek ga neki izvanjski potres može iščupati iz te ustajalosti.

Revolucija je posrednik između ove uspavljujuće jednoličnosti i dinamičnog diskontinuiteta. Kroz ovo posredništvo, godina može da znači više nego čitavo stoljeće, »zgusnuće« više nego »hiljadu puta rastresitost«. Fizičari bi rekli da u određenim uslovima gravitacije jedan gram materije u stanovitoj kosmičkoj sredini teži kao hiljadu tona klasičnog supstrata, u istoj srazmjeri u kojoj bi bio u subtežini kada bi se okolnosti promijenile. Prema tome, revolucija kroz akt svoga povijesnog vaganja dostiže svoj fizikalno-povijesni specifikum koji nije istovjetan niti sa »linearnošću« niti sa »totalnim radikalizmom« koji bi, poput nekih apokaliptičkih vizija iz prethodnog i ovog stoljeća, porodio »novog čovjeka« i »hiljadugodišnju civilizaciju«. Revolucija nije težnja ka historijskoj »anti-materiji« i njenom izrazu u »anti-umu«.

To je odlučujući momenat gdje se »zgusnuto vrijeme« suprotstavlja onom »rasutom« i »oklijevajućem«. U našoj modernoj historiji ovo se raskršće podudara sa 1937. godinom, koja logikom tadašnjeg zbivanja nameće tri pretpostavke budućnosti: »objek-

Digitized by Google

tivnu sazrelost za »prevrat«, »subjektivnu spoznaju sarzelosti« i, ono najvažnije, »izbor alternative«.

Titovo životno djelo moralo se naći u središtu ovih složenih pretpostavki revolucije. Iza njega je, kao već designirane historijske ličnosti, stajalo prilično otužno iskustvo frakcijskih borbi čija je povijesna sumornost svoju političku vlagu vukla upravo iz težnje svake od frakcija da se prikaže kao »jedino moguća«. No, svaka je od njih propala, jer u sebi nije sadržavala *umni princip:* lične ambicije da se vlastita figura utka u sliku novog svijeta i da se postane njegov inaugurator, očigledno, nisu išle pod ruku sa zahtjevima budućeg koji su prije svega vodili računa o stupnju fermentacije sadašnjeg, a ne o ličnim računicama (narodna izreka kaže da je »za mačka prevelika volovska glava«). Poraz frakcija stoga je nadošao po logici njihove nesuvislosti ili začuđujuće naivnosti. One nisu shvatile nužnost da se energija partijskog djelovanja mora usmjeriti ka jedinstvenom fokusu kako bi usredsređenošću na glavnoj uporišnoj tački (revoluciji) ostvarila najviše moguće učinke. Naprotiv, one su težile ka disperziji te energije i morale su da iščeznu kao zalutale čestice u pred-revolucionarnom kosmosu. Sam čin njihove propasti ujedno je i krunski svjedok njihove marginalnosti i povijesne sporednosti. Nedostatak sadržajnosti progutao im je opstojanost. Činjenica da se u kasnijim perspektivama gubi gotovo svaki trag njihovih promašenih projekata — najbolji je dokaz koliko nestasala spoznaja može da bude sudbonosna za samog projektirajućeg subjekta.

Kao fokus »revolucije ante portas«, 1937. godina bila je ujedno i konačan izbor alternative. Otpor hegemonističkim težnjama Kominterne i povratak rukovodstva u zemlju značili su okretanje ka vlastitom biću i ubrzavanje njegove pulsirajuće tenzije ka kritičnoj tački eksplozije. Na toj osnovi revolucija će se četiri godine kasnije iskazati kao jedinstvo »sazrelosti — spoznaje — izbora — personifikacije«. Ličnost i historija spajaju se u uzajamnoj identičnosti; fizikalno vrijeme biva prelomljeno u ono historijsko, a supstancija revolucije sprema se da »stupi na prijestolje svijeta«. Partija se, kako je to poslije Marksa i Lenjina plastično artikulirao Đerđ Lukač, pojavljuje u ulozi posrednika. Njen motiv nije građansko-kalkulatorski preko koga bi, po izreci jednog pisca, revolucija prerasla u akcionarski kapital sa individualnim dividendama i podijeljenim rizikom. Izvorni poriv je etički: komunisti se, po klasičnom Marksovom navodu, od ostalih proletera razlikuju samo po većem stupnju historijskog znanja, koje u svoj pojam uključuje moralnost, angažiranost i političnost. Sve tri ove odrednice sabiru se u produbljenijem pojmovnom određenju »žrtve«: za revolucionara je egzistencija kao puki akt biološkog opstojanja besmislena ukoliko nije ispunjena »sadržinom upućenom na neizvjesnost«. Sama neizvjesnost također ima svoju sadržinu. To je već pomenuti »odziv na izazov«. Partija se 1941. godine tom izazovu odazvala u punoj mjeri, te je ubrzo i sama postala izazov za sve revolucionarne snage. Povijesno oličenje izazovnog zahtijevalo je svoju individualizaciju i našlo ju je u ličnosti

Digitized by Google

čiju je pojavu u smisaonim traganjima za svojom suštinom imperativno nalagao sâm historijski prijelom. Mistifikacija, koju su svi neprijatelji revolucije pravili oko Titove ličnosti, proistekla je upravo iz njihove imbecilizirane zbunjenosti — na koji je način moguća pojava čovjeka koji će u zaostalim balkanskim prostorima pronijeti umne spoznaje o socijalizmu i komunizmu kao »riješenim zagonetkama historije«? Mentalitetu takve nesuvisle zapitanosti bila je krajnje nedostupna misao o nedjeljivosti historičnog i individualnog u trenutku prevođenja u stvarnost onoga što je to već dospjelo da postane. Zbunjenost nije potjecala samo od klasične reakcije. Od »godine prijeloma« (1937) ona će postepeno zahvatiti i ambijente čija je »vjera u gvozdene monolitnosti« i u »jedini ispravni i provjereni model socijalizma« s fatalnom zakonitošću prerastala u svjetovnu dogmu o novom historijskom proviđenju. Iz prvobitne prenerаženosti pred samom mogućnošću »vjerolomstva« ona će nekoliko godina kasnije prerasti u neutaživu srdžbu prema »titoizmu«, kome će, kao ishitrenom pojmu, biti pridodato krajnje pejorativno prizvučje. No o tome kasnije.

Historija nije radila u korist ove zbunjenosti. Izabrana revolucionarna alternativa ubrzo je razvila takvu silinu logike pod čijim su naletom svi ostali projekti morali da se ozbiljno zamisle nad vlastitom sudbinom. Ta će zabrinutost gotovo trenutačno prerasti u neurotičnost, koja će se u svom staljinističkom vrhuncu iskazati kao kontrarevolucija. Njeno podsvjesno osjećanje promašenosti transformiraće se u doživljaj sopstvene tragike i prevesti u kategorije terora, što se po stepenu bestijalnosti može porediti sa malo čim poznatim u historiji. Tragika se manifestira kao očaj i kao beznađe, koji se sa suludom upornošću opiru realizacijama revolucionarnog projekta i na kraju stropoštavaju u provaliju iskustvenog doživljenog besmisla. Ali, upravo zbog toga »hod« projekta nije »pohod« laganog trijumfa. Iz prostora »datog« u stvarnost »zadatog« mora se kročiti putem tegobnog posredovanja koje pretpostavlja bitno drugačiji pristup od »projekta-u-konkurenciji«. Simbolika nikada nije slučajna. Strogo kažnjavanje revolucionara za najmanji etički prestup (prisvajanje tuđe svojine, zloupotreba položaja i slično) definira revoluciju kao prevashodno *etički kompleks* i preobrat u samom čovjeku, od egoističkoga bića do onoga što smisao bivstvovanja nalazi u zajedničkom sistemu vrijednosti. »Tegobnost« postaje univerzalna i zahvata sva područja revolucionarnog življenja — oružanu borbu, konfrontaciju ideologije u pridobijanju masa, kontinuirano preispitivnje svoga »ja-u-egzistenciji« — ali upravo ona daje draž samom življenju, ispunjava ga unutarnjom toplinom i strogo ga dvoji od pragmatičke fliozofije uživanja, zasićene probave i postepenog tonjenja u masnoću tjelesnih supstancija (»filozofije rahatluka« — kako bi se kazalo određenim pučkim narječjem).

»Revolucionarnu tegobnost« niko bolje ne oličava nego velika ličnost. U prilikama međunarodnog komunističkog pokreta, u vrijeme drugog svjetskog rata, Titova uloga postaje egzemplarna. U najneposrednijem dodiru sa revolucijom, daleko od sigurnog zaš-

Digitized by Google

titništva u pozadini nekog moćnog centra gdje se situacija na bojištu, umjesto kroz dvogled i topničku kanonadu, posmatra na geografskoj karti, i gdje srkutanje jutarnje kafe izgleda ugodnije nego dijabolično usklađeno sazvučje avionskih motora ili grmljavina vazdušnog desanta na usamljenu pećinu u bosanskim gudurama, Tito je izrastao u personifikaciju pobude »naivnog narodnog tla« u čijoj nutrini, po čuvenoj Marksovoj izreci, iskra revolucije izaziva nezaustavljiv požar. Poema o onom »svemu što je u pepelu na dnu naših srca bilo skrito« i što je trebalo »u vatru razbuktati«, možda je najbolji spontan izražaj ove povijesne neponovljivosti kada se bit historije ne uvozi »izvana« u vidu »eksport-revolucije« i uz zvuke marša pobjedničkih armija i svjetlucanje njihovih bajuneta, nego kada se, kao zakonito dijete »revolucionarne tegobnosti«, pojavljuje iznutra. Nije, naravno, riječ ni o kakvom vaskrsenju ili uskrsnuću ili objavi u čijem bi se blještavilu prepoznalo nešto što bi potpuno stajalo van dosadašnje historije. Kategorijalni govor o »novom« kreće se mimo svih uproštenih predstava o mesijanskoj ulozi partije i njene najistaknutije ličnosti. Oba entiteta — i partija i ličnost — posve su »svjetovne pojave«, uslovljene bićem svijeta u kome su nastale i čijom su spoznajom iznutra bile pozvane da ga mijenjaju. Ova »svjetovnost« bila je razlog što se »funkcionalizacija povijesne uloge« nije mogla pretvoriti u »kult« institucija ili pojave »kulta« pojedinca. »Kult« se nameće izvana, putem represivnog aparata koji u individualnu podsvijest utiskuje uslovne reflekse i primorava je da reagira na unaprijed predviđene i isplanirane podsticaje. »Autoritet«, pak, u onom smislu o kome je nekada pisao Engels, jeste iznutra doživljeno poštovanje historijskoj ličnosti koje ne proizlazi iz straha, već iz vlastitog uvjerenja. »Kult« i »autoritet« razilaze se i kao pojmovi i kao praksa koja stoji iza njihovih određenja. Teorijsku razliku uočila je još klasična etička škola odvajajući moralnu »autonomiju« od moralne »heteronomije«. Prva od njih znači moralnu slobodu subjekta — »uvažavam jer vjerujem«. Druga je obratna — »uvažavam jer se bojim, mada nisam siguran da bojazan neću pretvoriti u vjeru« (da »sâm sebe neću uvjeriti da ono od čega se plašim, doista, nije moje istinsko ubjeđenje«). Povijesno oličenje »autoriteta« jesu Lenjin, Tito i one ostale revolucionarne ličnosti iz čije historijske konfiguracije progovara logos našeg savremeništva. Personifikacija »kulta« jeste Staljin, zajedno sa čitavom garniturom koju je između 1941. i 1945. godine iz moskovskih tišina neposredno doveo na vlast i koja neslavno utanja u žitko blato zaborava, a da za njom ne ostaje nijedan iskreni sentiment. Da li bi se danas iko sa istinskim poštovanjem sjetio takvog tipa »revolucionara« kao što je bio Rakoši ili neko drugi iz pomenute garniture čiji su portreti, uz obavezno predimenzioniranu Staljinovu sliku s obzirom na njegove tjelesne dimenzije, ispunjavali okvire čitave jedne epohe? Odgovor je odričan, jer nasilje ima svoje granice: ono u stanovitom trenutku može da bude sadašnjost, ali nikako i preporuka za budućnost. Ono se,

Digitized by Google

kad postane suvišno, rasplinjava poput barskog mjehura iza čijeg rasprsnuća ostaje samo neugodan zadah.

Revolucija stoga ima povijesnu legitimaciju samo onda kada se, kako je već istaknuto, objavljuje iz imanencije (iz sopstvene unutrašnjosti). Pored sovjetske, kao historijsko-egzemplarne iz vremena prvog svjetskog rata, u drugom svjetskom ratu i neposredno poslije njega takav egzemplar predstavlja i jugoslovenska revolucija u odnosu na one »eksport-revolucije«, čija se suština izgrađuje izvana, a otuđena bit ostvaruje iznutra, kao odgovor na podsticaje iz glavnog centra. Ovi podsticaji prerastaju nužno u logiku pulsirajućih signala: oni su uglavnom jednosmjerni i začinju se u centru da bi bili apsorbirani od zida bezuslovnog pristajanja na sve odluke i onda bili vraćeni kao besprizivno »da«. Uostalom, zar je i bilo moguće stvoriti drugačiju situaciju u vrijeme kada je horizont izbora bio krajnje sužen i kada se krug moći, polazeći od Staljinove ličnosti, kao središnjeg izvora energije međunarodnog komunističkog pokreta, koncentrično rasprostranjivao do njegovih najsitnijih pora i sam sebe pretvarao u »krug krugova apsolutnog znanja«. U obzorju ovako oblikovanog »svemoćništva« svaki otpor činio se bezizgledan. Iz bića historije, i viđenja Staljinovog ogleda o dijalektičkom i historijskom materijalizmu, progovorio je najviši logos. Historija je završena u okriljju »apsolutnog sklada između proizvodnih snaga i odnosa«, čiji je povijesni uzor sovjetsko društvo, a individualno oličenje sâm Staljin — jer je on, po sopstvenoj definiciji, »onô apsolutno«, personificirano u pojmu »najvećeg«: on je »najveći« strateg, »najveći« revolucionar, »najveći« filozof, »najveći« pedagog i psiholog, »najveći« lingvist, ukratko: »najveći« marksist koji se uzvisio iznad svojih učitelja kao »četvrti klasik« i zapravo ih zasjenio, jer je spojio teoriju i praksu (Lenjin je, u njegovoj viziji, učinio samo početne korake) i na taj način oživotvorio temeljni Marksov zahtjev koji je bio postavljen pred filozofiju — da ona ne smije samo tumačiti svijet, nego ga mora i mijenjati. Vrhunac kulta Staljinova ličnost doživljava u intelektualnoj, političkoj i etičkoj deformaciji: samozadovoljstvo onim povijesno dostignutim pretvara se u obožavanje samog sebe po logici jednog davnašnjeg aforizma po kojoj je najsretniji onaj čovjek koji je zaljubljen u sebe, jer je uvijek sa voljenim bićem. Staljinistička izvitoperenost ispoljava se kao mefistofelski smijeh nad svim postojećim koje je u cjelini tehnizirano. Sve što opstoji kao »vijenac života« lišeno je bilo kakve maštovitosti, romantičnosti samostalnog unutarnjeg doživljaja smisla egzistencije. Sve mora biti podređeno krajnjem cilju, a da bi se taj krajnji cilj (»naučni komunizam« u staljinističkoj viziji) doista i realizirao, ovo »sve«, kao oznaka historijske zbiljnosti, mora se tehnicizirati u najvećoj mogućoj mjeri. Ono mora biti neopozivo stavljeno u funkciju apsolutiziranog uma, obogotvorenog u predstavi Staljina kao *être suprème* (najvišeg bića). U pojmu »tehnike« kao »umijeća-vještine« postojeće se rastvara u sopstvenom ništavilu ukoliko pokazuje težnju ka bilo kakvoj autonomiji, a sam pojam stalji-

Digitized by Google

nizma gotovo se potpuno počinje podudarati sa pojmom »ništenja« u njegovom najdoslovnijem fizikalnom značenju. Tehnika postaje zajednički naziv za sve »ogranke bitka«: proizvodne snage rukovođene su istom logikom koja vlada politikom, moralom i društvenom sviješću, a to je upravo logika tehnike — sve što se ne uklapa u sastav stroja mora biti uništeno po gvozdenoj nužnosti da onô neprilagođenô nema perspektive i da ga se treba riješiti tehniziranom silom koja ne poznaje milost. Nije Staljin bez određene suvislosti definirano svoj sistem kao »sistem transmisija«. Na cinično realan način on je iskazao bit svoje epohe kao vremena »unificirajuće tehnike«: čovjek je samo jedinica individualne proizvodne snage i stanovita količina bezlične ljudske materije čija se ekonomska, politička i etička upotrebljivost procjenjuje po jednom jedinom jedinstvenom kriteriju — po stepenu uklopljenosti u egzistencijalne ćelije socijalnog životnog prostora u čijim se represivnim tjeskobama odvija život svakog pojedinca, suočenog sa besprigovornim imperativima apsolutne volje. Revolucijom, prema tome, dominiraju promisli »dijalektike zatvorenosti« koje se iz osobenih povijesnih okolnosti sovjetskog društva implantiraju i na tkivo međunarodnog komunističkog pokreta i stvaraju privid konačnosti: sve je dovršeno u obzorju hipostaze »naučnog komunizma«, i još samo preostaje zadatak da se ova »konačnost« prenese na planetarni nivo. Svjetovno mesijanstvo iskazalo je težnju ka beskonačnom obnavljanju i regeneriranju vlastite supstancije. Njegova propast nazrela se tamo gdje ono nikad nije postavilo samokritičko pitanje o krajnjem domašaju svojih mogućnosti i barijerama koje postavlja sama historija.

Eto, to je ta »gromada zbijenog bitka« sa kojom se odmah nakon revolucije morala susresti povijesna uloga Titove ličnosti kao sa ledenom santom čijih devet desetina mase plovi ispod površine i prijeti iznenadnim podmuklim sudarom. Osnovno je pitanje bilo — da li je historija doista toliko oskudna u svojim alternativama da nužno skončava u »jednom jedinom ispravnom i provjerenom modelu socijalizma«, ili se pak kraj takve promišljene mistifikacije nalazi bogat prostor mogućnosti koje će posredstvom smislene revolucionarne akcije u bliskoj budućnosti postati povijesna stvarnost?

Sukob jugoslovenskih komunista sa staljinizmom, inspiriran upravo ovom zapitanošću, pokazuje značaj uloge ličnosti koja svojom umnom spoznajom prodire u »ontološko polje bitka«, i po cijenu ogromnih rizika ali uz osjećanje ostvarenja istinskog životnog smisla (gdje »zaborav ličnog u tegobi angažmana« biva bogato nadomješten zrelošu kasnijih objektivnih realizacija) razbija pomenutu historijsku gromadu i upušta se u osvajanje »onog izazovnog«.

Razlika između Tita i Staljina ovdje postaje potpuno transparentna. Ulogu svoje ličnosti Staljin je utemeljio na imperativu volje koji je, kao iracionalni poriv ka gospodarenju, njegovu epohu odredio kao bitno voluntarističku. U takvom misaonom obzorju volja je pokretački duh čitavog povijesnog napretka, zbog čega se

Digitized by Google

načelno smatralo da su napetost volje, njena neobuzdanost i njena upornost u stanju da nadomjeste čitava stoljeća »praznog bivstvovanja« (kao što je, na primjer, bila ruska apsolutistička monarhija prije oktobarske revolucije). Vjerovalo se također da ona može da poprimi planetarne srazmjere ako je vođena odgovarajućom politikom kao tehnikom vladanja. Stoga je čitavo staljinističko razdoblje bilo obilježeno tom opsesijom da je »tehnika« ono »sve«, a da je »humanizam« (ukoliko nije onaj »realni sovjetski«) »ništa« jer je u biti apstraktan. Zbog toga se Staljin povijesno odredio kao »tehničar« naspram »humaniste«. Uništiti čovjeka u njegovoj egzistenciji, po takvoj viziji, ne znači ništa drugo do u rutinskom fizikalnom laboratorijskom eksperimentu eliminirati česticu koja se kreće mimo volje operatora u nekom nepredviđenom (a samim tim — tamo gdje fizika prerasta u politiku) i u »sumnjivom« pravcu. Čovjek je kao »čovjek« neutralan sastojak naspram socijalne materije. Ako se uključi u eksperimenat, on je »dobar« (mada je ta »dobrost« one vrste od koje, po našoj narodnoj izreci, »ponekad rebra pucaju«), a ako ne — onda je »eliminatoran«. O trenutku eliminacije odlučuje isključivo operator (podsjetimo samo na 1937. godinu kad je takav »operator« bio donio odluku da se rasformira KPJ i kada je »divergirajuće kretanje« naše Partije, na čije je čelo tek bio došao Tito, kod »operatora« izazvalo onu histeričnu ljutnju što će u punoj svojoj patologiji izbiti na vidjelo 1948. godine). Zato je težnja ka potpunoj tehnizaciji odnosa ne samo u sovjetskom društvu (što bi u krajnjoj liniji bila njegova unutarnja stvar) nego i u čitavom međunarodnom komunističkom pokretu, budući da je bila zasnovana na čistoj proizvoljnosti, voluntarizmu i subjektivizmu, morala da postane »ontološkom tačkom raspleta«, čiju će unutarnju tenziju Tito od 1948. godine pa nadalje prevesti u perspektive »dijalektike otvorenosti« i isto se tako otvoreno suprotstaviti sumornosti »dijalektike zatvorenog«.

Titove spoznaje bile su posve drugačije. Historija se ne može napastvovati. Gola volja ne može nadomjestiti bogatstvo njenih unutarnjih mogućnosti. Ona ih može eventualno obuzdati za određen period, ali neće biti u stanju da ih konačno potisne. Pojam »daljeg koraka« u okviru onog historijskog »može« suprotstavlja se »koraku u mjestu« kao simbolu onog nadmeno kazanog »ne može«, i postaje simbol istinskih saznanja o nutrini povijesti. Ova nutrina provijavala je iz osnovne Titove poruke, nipošto nije iscrpljena gromadnošću jedinstva koje ne razlikuje suptilne intonacije u rasponu između odrednica »morati« i »mora biti kroz nastajanje«. »Moranje« je akt »čiste volje«. »Mora biti kroz nastajanje« je perspektiva »utemeljene nade«. »Moranje« je oličenje onog sudbonosnog što ga sa sobom donosi volja »jednog«. Ovo drugo je prodor u mogućnosti bitka, koje znači razbijanje monolita. »Zatvorenost« i »otvorenost« kreću se u vijugama vrtuljka koji liči na »ringl-špil«: uvučenost u krivulju pretpostavlja ili kružnicu »vječnog vraćanja istog« (reprodukciju sovjetskog modela

Digitized by Google

socijalizma) ili otkinuće iz ove krivulje i centripetalno otisnuće u ono »novo«.

Tito se opredijelio za ovu potonju alternativu. I on je mogao, kao ličnost, poput nekih njegovih tadašnjih savremenika, da do granica beskonačne intelektualne i političke dosade svoje životno djelo stavi u službu tekuće ideološke vrpce. Ali, zapitanost o smislu »konačnog uma« koji pokušava da s ubitačnim intenzitetom zrači iz jednog centra bila je presudna. Da li je taj »um« predestinacija sudbine čovječanstva ili spolja nametnuta represija »apsolutnog znanja«. Dvoumljenju nije bilo mjesta. Trebalo je poći od izvorne Marksove misli, neposredno oslonjene na Hegelovu filozofiju, da je »um uvijek bio prisutan u povijesti, mada ne uvijek u umstvenom obliku«. Staljin je bio *par excellence* uzor ovog »neumstvenog uma« koji je u pogledu čisto tehnoloških učinaka ponekad postizao velike rezultate u smislu »proizvodnje materijalnog« (pokazatelja ekonomskih uspjeha), ali isto tako negativna dostignuća u pravcu »humanog« kao osnovne sadržine postuliranog bitka novog vremena. U kontekstu onog već kazanog, u staljinističkom upregnuću tehnika je pokazala antihumanističko naličje koje nije fatalno primjereno njenom biću: angažirana u ljudske svrhe, tehnika je svakako osnovni činilac napretka i humanizma koji zahtijeva drugačiji poredak odnosa od onog staljinističkog.

Upravo je na ovim pretpostavkama Titova oporba staljinizmu stekla svoju bivstvenu utemeljenost. Ona je »volji« naredila »umstvenost spoznaje«. Volja može htjeti bilo šta, ali umna spoznaja samo ono što je moguće. Kad-tad volju slamaju granice postojećeg. Međutim, te iste granice otvaraju se kao međe slobode pred usredsređenošću energije koja razumijeva njihov unutarnji ključ. Taj ključ bila je 1948. godina, čija se epohalna višeznačnost vrlo uspješno verificira i u našem današnjem historijskom trenutku. Titova sukobljenost sa »gvozdenim monolitom« nije bila ništa drugo do razaranje »zgusnutog bitka« Kominterne i kasnijeg Informacionog biroa. Svaki od ovih oblika organizacije težio je da bude »subjektivni odraz objektivne stvarnosti« ili, određenije kazano, »um« koji je po svojim ambicioznim zamislima trebalo da neopozivo zavlada svijetom. Titova opredjeljenja su bila katalizator ovakvih težnji: historijski bitak je otvoren i zbog toga budućnost mora da progovori ne otuđenom voljom centra apsolutnog znanja, nego sposobnošću da osobenost vlastite revolucionarne sudbine rastvori u kontinuirani niz »po-sebi-nastajućih-situacija«. Ovo »po-sebi-nastajuće« jeste logika povijesti koja se po načelu slobode suprotstavlja prinudi »volje i sile«. Jugoslovenska 1948. godina na ovoj je osnovi postigla svoju supstancijalnu težinu — voluntarističkom »hoću« iz jednog centra ona je pretpostavila izvorno-revolucionarno »znam«. Volja je kao oholost jedne iracionalnosti u pohodu na povijest pokleknula pred »znanjem« kao supstancijalnošću. Sudarile su se uloge dveju ličnosti: jedna od njih je bila oličenje voluntarizma, druga — revolucionarnog humanizma. Prva je svijet nastajućeg doživljavala kao ambi-

Digitized by Google

jent univerzalno nastupajuće tehnike, druga kao povijesnu sredinu u kojoj se klasični mehanizmi prinude rastvaraju u sastav samoupravljanja.

☆

Na Titovoj životnoj stazi sukob sa staljinizmom biće presudan i zbog drugog razloga, koji sa izuzetnom pažnjom razmatra gotovo sva moderna politička nauka. Ova znanost, naime, danas posebno zanimanje pokazuje za pojam »harizme«, termin koji široj čitalačkoj publici možda nije dovoljno poznat, ali bez koga bi bilo teško govoriti na odgovarajući način o političkoj problematici modernog vremena. O tome smo nešto već nagovijestili u pokušaju da postavimo razliku između »moralnog« i »represivnog« autoriteta, a sada o tome treba nešto više kazati.

Riječ »harizma« izvorno je potekla iz starogrčke terminologije i ima dva pojmovna određenja: vođa određenog pokreta može biti legitimiran u svojoj misiji ili božanskom ili svjetovnom promisli koja rukovodi njegovom mišljenju i akcijom. Božanska promisao protkana je u pojavi proroka, a ona svjetovna — u figuri velikih historijskih ličnosti. »Harizma« je zapravo »okrunjenje« koje vrši sama povijest u činu davanja svog konačnog »laureata«. Ali, sledeće nezaobilazno pitanje je — po kome osnovu?

Evo još jednog momenta po kome se ličnosti Lenjina i Tita, na jednoj strani, i ličnosti Staljina i još nekih drugih osoba, na drugoj strani, temeljno razilaze. Svjetovna harizma, kao paralela dvjema već pomenutim vrstama autoriteta, može biti zasnovana na dvama ishodištima: moralnom i autoritarnom. Stoga je i »harizma« bitno dvoznačna: njenu moralnu potku čini uvjerenje da bismo sa povijesnom ličnošću, koja je u žiži povijesnog zbivanja, uvijek postupali kao ona sama (pogotovu u kriznim trenucima), zbog čega je identitet sa njom zasnovan na moralnoj vezanosti i najdubljem ubjeđenju da njenoj odluci prethodi realna spoznaja mogućeg, a ne proizvoljnost koja može da ima kratkotrajne učinke, ali sa nesagledivim budućim posljedicama.

»Autoritarna harizma« ima bitno drugačije polazište i tipična je upravo za staljinizam, kao što je pojmovno identična sa »moralnom heteronomijom«. Njeno je ishodište *strah* od izvanjske političke moći, te se i ona sama mora iskazati kroz obličje etičke hipokrizije: vodeća ličnost cijeni se u psihozi opšte bojaznosti za vlastiti udes, ali, kada bi postojala drugačija mogućnost, onda bi se postupalo i po drugačijoj maksimi. Opredjeljenje ove vrste je licemjerno stoga što fanatično ispoljavana spoljna vjera u autoritet vremenom počinje da nailazi na razdiruću unutarnju nevjericu koja se na kraju izražava u tihom pomirenju sa sudbinom i pasivnim prihvatanjem neizvjesnosti kao jedinog posuvraćenog načina egzistiranja. Javno, Staljin je »sve«. Privatno, on je »ništa«. U ovom raskolu razvija se i »zbunjena svijest«. Javnom kultu i egzaltaciji odgovara privatni nespokoj, a ovaj vrlo

Digitized by Google

brzo prerasta u različite manifestacije zabrinutosti koje svoje dalje preobražaje doživljavaju u socijalnoj patologiji. Krajnji je ishod očaj. Raspetom neznanju o pravom stanju stvari i razarajućoj dilemi o »vjeri« ili »nevjeri« u vođinu ličnost, kao razrješenje pojavljuje se »naknadna samosvijest« o istini: Staljinov »uzlet ka nebu« u vrijeme njegovog života završava se u njegovom posmrtnom »putu ka zemlji«, u vidu ritualnog kažnjavanja njegovog mrtvog tijela od strane onih čija im zakašnjela svijest nije dopustila da shvate značaj Titove poruke iz 1948. godine.

I obratno: »moralna harizma« učinila je od Lenjina besmrtnu ličnost, zbog čega niko ozbiljan danas ne može govoriti o »Lenjinovom kultu«, već o etičkom i političkom uvažavanju koje potiče iz individualne autonomije. Upravo smo zato bili iznenađeni kada su prije nekoliko godina neki zagovornici »nove ljevice« htjeli da jednostrano poistovjete Lenjina, Staljina i Tita govoreći, kad je riječ o Staljinu i Titu, samo o različitim intenzitetima »dviju gigantskih harizmi«, ali ne i o njihovom bitnom povijesnom nepodudaranju.

Preko 1948. godine i rezolutnog Titovog »ne« svim težnjama ka zatvaranju horizonata revolucije, »gvozdeni monolitizam« našao se u pritiješnjenoj situaciji vlastitog grčenja. »Grčenje« je još više zbilo tadašnju sabijenost historijskog bitka. Pomenimo poznatu filozofsku izreku: fizika se opružala ka metafizici. Nije u pitanju puka igra riječi. Revolucija, kao što je jugoslovenska, na vlastitom je iskustvu doživjela taj prijelaz: ono »fizikalno« iskazalo se kao pritisak koji je svojom masivnošću trebalo da priguši (bolje kazano — da uguši) »samostalno kretanje čestica«. Fizika kao »prirodnost« stupala je u metafiziku kao »nad-prirodnost«, jer se nametana volja upravo tako htjela da predstavi — kao krajnji tvorac svega postojećeg u čiju se proviđenost ne smije sumnjati osim ako se unaprijed predodredilo da se bude dobrovoljnom žrtvom. Preciznije kazano — historija se počela iskazivati u svojoj fizikalnoj ukrućenosti kao masa koja već svojom gustinom i kvantificiranim relacijama hoće da egzistencijalno uništi ono što joj se učinilo kao sopstvena »anti-materija«. Dešava se preobrat u toku koga bi trebalo, govoreći terminologijom klasične filozofije, da se odigra pobjeda »fizisa« (krute materijalnosti) nad suptilnošću »nusa«, odnosno »logosa« (pojmova uma u njihovom najširem značenju).

Godina 1948. ne može se posmatrati u drukčijem određenju. Ona je »logos samostalnosti« konfrontirala »fizisu monolitnosti«, na isti način kao i »um budućeg« naspram »sirovosti tadašnjeg«, i »snagu uma koji caruje« fizikalnoj moći koja »klade valja«.

Vratimo se još jednom prethodnim kategorijama. Stvarna se istina historijskog bitka, prema Hegelu i prema Marksu, iskazuje nakon što se stanoviti čin povijesnog gibanja zatvorio da bi se o njemu moglo ozbiljno promisliti u perspektivi »tokova dugoga trajanja«. I opet smo, u tom aktu promišljanja, u drastičnom sukobu »aktuelne svijesti« sa »naknadnom samosviješću«. To su samo drugojačiji termini za iste oznake »fizikalnog pritiska« i »epo-

Digitized by Google

halnog rasterećenja«. Titova ličnost je u više nego decenijskom rasponu bila izložena prijelazu ovih prividno apstraktnih kategorija u surovu egzistencijalnu presiju, koja je za svoj svečani promemorijal trebalo da ima praksu terorizma i najprizemniji sloj zavjereništva i atentatorstva, a koja je vremenom, u pomamstvu histerije zbog neuspjeha, preduzela pohod protiv svega onoga što se lakejski predstavljalo kao njen »najvjerniji dio« i protutnjala Srednjom i Istočnom Evropom poput mitskog strašila u vremenu između 1948—1953. godine. »Fizikalni pritisak« nad Titom i KPJ bio je sveopšti. Ko je tada, kada je u pitanju bio »prijelom u zgodi svijeta«, podržao duboku bivstvenu poruku o nužnosti razaranja »metafizike« gvozdenog monolita i o neophodnosti puta k »vlastitoj izvjesnosti« — sopstvenom modelu socijalizma? Niko. »Aktuelna svijest« je surovo pritiskala mogućnosti »naknadne samosvijesti«. Biti »titoist«, po tim shvatanjima, značilo je isto što biti i »antikrist«. Svjetovnost se iznova pomiješala sa religioznošću. Veo otužnosti povlači se nad našim savremeništvom kad se u njegovom sjećanju probudi činjenica da je u relativnom trodesetljeću (1948—1977) zabilježeno toliko zabluda o Titovom otporu staljinizmu koliko i naknadnih spoznaja o njegovom istinskom smislu. Usamljenik ili inaugurator novog? Zablude su bile dugovječnije, spoznaje su skorije. No, bez obzira na ovu »harmoniku vremena«, čije su intonacije od različitih garnitura svirane na različitim muzičkim skalama, istina o Titovom opredjeljenju protiv staljinizma danas postaje i istina u dobu u kome živimo. Između ostalog i zato što je znalački odvojila bît staljinizma od izvorne bîti sovjetizma kakva je povijesno oblikovana Lenjinovim životnim djelom i mišlju. Nije Lenjin, provejava kroz Titov životni opus, porodio Staljina, niti se po Staljinu može prosuđivati suština onog što je Lenjin započeo. Svaki je sistem upućen na alternative onoga svoga »unutarnje mogućeg« i upravo je zato izabrana alternativa odgovorna za svoje spoljne realizacije, koja kroz praksu opredmećivanja svog projekta istovremeno definira i nastajuću stvarnost i sve njene kategorije. Odgovornost postaje ne samo etička nego i ontološka: humanističkoj ideologiji trebalo je da odgovara i humanitet realiteta, ali je pogodnom definicijom i najneljudskiju praksu moguće predstaviti u najhumanijem svjetlu (hipokrizijski ideološki mentalitet).

Tito je to 1948. godine među prvima (ako ne i prvi) epohalno pojmio. Staljinizmu se moralo oduprijeti po svaku cijenu, jer je iz cjeline njegovog opstojanja neprestano izbijala nezadrživa i otužna spoznaja da on nije ništa drugo do zloupotreba zakonitosti historijskog kretanja, u prvom redu onog što je Lenjin svojim angažmanom nudio kao »prevrat u biću povijesti«, i da stoga i njegova ideologija, koja se nerazmrsivo zaplela u spirali različitih »apsoluta« i »konačnosti«, može da bude samo racionalno isplanirana i na tekuću političku vrpcu stavljena izopačena svijest. Zlurada predviđanja mnogih zapadnih političkih krugova (mada ne treba izostaviti i mnoga tadašnja imena iz nauke, umjetnosti i literature) da je staljinizam definitivno progutao supstanciju so-

Digitized by Google

cijalizma i da ubuduće može preživljavati samo saturnovskim proždiranjem te svoje sopstvene supstancije, izvjetrila su u očekivanju sterilnog trijumfa »slobodnog svijeta« nad onim »iza željezne zavjese«. Godine 1937. Tito je bio *ante portas historiae*. Godine 1948. on neopozivo ulazi u *inter muros* njene građevine čijoj će arhitektonici do danas dati doprinos kao jedan od njenih glavnih vajara.

Taj ulazak bio je na jednoj strani praćen zlokobnom šutnjom, koja se, nakon prvog trenutka zbunjenosti i zaprepaštenosti da se neko pored »velikog hazjajina« uopšte usudio na izazov samostalnog nastupa, rasprsnula u infernalni vatromet kampanje što će svojim dijaboličnim bljeskom da zaslijepi osjetila čitavog tadašnjeg komunističkog pokreta. Na drugoj strani, otvoreno se izrazila skepsa — ponekad dobronamjerna, ponekad proračunski »rastegljiva« kako bi se mogao naći alibi za svaku buduću situaciju — da je riječ o »romantičaru«, »usamljenom vitezu posljednje nade«, »bojovniku« i »zatočniku izgubljene revolucije koja mora biti progutana«. U trenucima napetosti (mogućnost izbijanja novog rata, zatim nastupanje hladnoratovske atmosfere, prijetnja Jugoslaviji istočnoevropskom okupacijom i slično) činilo se da i samoj epohi staje dah, jer su sva očekivanja ka racionalnom razrješenju izgledala utopijska.

Titovo nastupanje *inter muros historiae*, međutim, još jednom je potvrdilo bivstvenu utemeljenost njegove izabrane alternative. Identitet »povijesnog« i »Ja-stvenog«, bića historije i bića ličnosti, bližio se najužoj tački konvergencije.

»Gromada gvozdenog monolita«, na žalost, nije mislila tako. Fizikalno zbivanje oko njegovog jezgra nikad nije bilo tako gusto. Apsolut volje čovjeka koji je svoju životnu mizantropiju uvijek nastojao da mistificira kao borbu »sovjetskog humanizma« protiv kontrarevolucije u samom SSSR-u, i međunarodnom komunističkom pokretu, bio je iznova pretvoren u posuvraćenu logiku terora. Njegov drugi talas (1949—1953), nakon onog prvog (1934—1940), zapljusnuo je sve partije i otvorio arenu nekontrolirane iracionalnosti. »Um u neumstvenom obliku« htio je da svoju povijesnu legitimaciju stekne na slučaju »titoizam«. On ju je potražio i u pravnom poretku. Ono iracionalno trebalo je prevesti u formalno-pravnô. Teror na taj način postaje zakonit, a »apsolutni um« stječe šansu da kroz formalno-juridičku proceduru (čiji je najviši izraz »teorija priznanja« A. Višinskog — »priznanje je sve, materijalna istina samo smicalica buržoaskih advokata«) taj teror proglasi najvišim stupnjem humanizma. Na ovoj osnovi pravni poredak svakog »heretika« (u ovom razdoblju od 1949. do 1953, u prvom redu onog »titoističkog«) stavlja u situaciju bezizlazja (aporije), tipičnu za nekadašnju srednjovjekovnu proceduru inkvizicionog (a ne kontradiktornog) postupka: ako »prizna« — »đavo je istjeran iz njega, ali ga treba uništiti zajedno sa đavolom«, ako »ne prizna« — »nije odolio iskušenjima đavola koji je još u njemu i zato ih upravo treba obojicu zatrijeti«. Šanse za spasenje nema. »Volja« i pravni poredak postaju »jedno« kroz inauguraciju

Digitized by Google

skolastičke logike po čijim se formalnim zakonima može dokazati da je »sve po pravu« i da »ništa nije po pravu« — zavisno od vladajućeg političkog raspoloženja. Po tim se osnovama struktura teološkog uma gotovo nije razlikovala od strukture proleterskog uma u onoj njenoj verziji u kojoj je Staljin nastojao da je ovjekovječi. »Um-volja-pravo-proces-uništenje-sadističko uživanje u trijumfu« — u ovom bi se ontološko-političkom i etičkom skupu mogla izraziti bît zgušanog otpora »gvozdenog monolitizma« »herezi« jugoslovenskih komunista i Tita kao povijesne ličnosti.

No, bez obzira na sve ove juridičko-skolastičke egzibicije staljinizma i njegova nastojanja da svoju providencijalnu promisao o mesijanskoj ulozi istočnoevropskog socijalizma legalizira posredstvom terora, historija je pokazala da se ipak po nečem razlikuje od fizike — u najmanju ruku po negativnom učinku koji proizvodi sila, ali koji jenjava u onoj mjeri u kojoj oporba sili poput »povijesne krtice« (Hegel) rovi podzemne hodnike i priprema propast represivnih sistema. Nju ponekad priželjkuju i prividno najvatrenije sistemske pristalice: očaj i nada spajaju se u sadističko-mazohističko osjećanje žrtve koja se u vrijeme opstojnosti sistema trpko podnosi s uvjerenjem da je pridonijeta na oltaru »viših ciljeva«, a nakon njegovog raspada — s gorkim osjećanjem promašenosti i buđenja ogorčenog resantimana prema »voljenom vođi«. U tom je Titov put bio anticipatorski: kritika staljinizma i uvođenje jugoslovenskog društva u historijsku realizaciju bîti vlastite revolucije odigrali su se *ante mortem* Staljina, a ne *post mortem*. »Izazovna svijest« prethodila je »naknadnoj svijesti«, »kritički zanos izvorne revolucije« njenoj kritici kao »renegatskoj« uz sva docnija priznanja takvih »kritičara« da je Titovo djelo otvorilo spoznaje koje su daleko nadmašale tadašnje saznajne horizonte komunističkog pokreta. Titov odnos prema staljinizmu nije bio »ritualno kažnjavanje mrtvaca«; možda bi se najpribližnije moglo kazati da je bio »sazreli egzistencijalni izazov« živom *deus mundanusu* čija su ideološka »prosvjetljenja« već bila pretvorena u kategoričke imperative mišljenja i postupanja milionskih masa, u prenapeti trans duše i tijela u njihovim poistovjećivanjima sa »Vođom«, i u podsvjesno očekivanje razrješenja bivstvene mučnine koje je identično s »oprostom grijeha« i pasivnim odnosom prema *thanatosu* — smrti kao »kraju krajeva« (drastičan je primjer tome odbijanje jednog dijela sovjetskih komunista da prihvate amnestiju poslije Staljinove smrti, smatrajući da su oni doista griješnici koji »svoj križ grijeha« treba da nose do kraja, te ih je gotovo nasilu trebalo izbaciti iz zatvora).

Titovo stupanje *inter muros historiae* u temelju je razbilo ovu sekulariziranu mistiku. Pretpostavke ove destrukcije i danas su toliko aktuelne da ih ne može zaobići nijedan napredni politički pokret, te se njihova logika teorijski može iskazati s istom onom jasnoćom s kojom se iskazala kao povijesna praksa:

— Staljinizam nema u sebi ničeg van-historijskog što bi ga nadredilo dosadašnjoj historiji kao njen krajnji smisao;

Digitized by Google

— Nasilje nad historijom ne može biti poistovjećeno sa njenom unutarnjom težnjom ka slobodi;

— Na tim osnovama, svaka revolucija ima pravo na svoju samostalnu alternativu u izgradnji socijalizma unutar određenog društva;

— Svaki komunistički pokret mora da razvija takvu svijest o svojoj stvarnosti koja će unaprijed odbaciti intervenciju stranih ideologija i isto tako uporedo sama o sebi razvijati kritičku samosvijest;

— »Gvozdeni monolit« nije ništa drugo do proizvod umišljene svijesti da je u njegovim okvirima istorija konačno završena i da svekoliko buduće zbivanje mora da bude samo reprodukcija zamisli jedinstvenog ali apsolutno otuđenog centra;

— Zbog svega toga jugoslovenska revolucija odbacuje univerzalne obrasce i perspektivu jugoslovenskog socijalizma sagledava isključivo u horizontu samoupravljanja.

Eto, to su, po našem mišljenju, bile pretpostavke na osnovu kojih je Titova ličnost stupila u historiju i koja je otvorila, u poistovjećenju sa njom, ontološke perspektive jugoslovenske revolucije.

Ali, put ličnosti nije bio završen. Pred njom je tek stajalo razrješenje osnovnog pitanja — »zatvorena« ili »otvorena« samostalna revolucija?

Digitized by Google

Ivan Laća

Tito — historijska ličnost

Analiza Titove uloge u historiji naših naroda i narodnosti pretpostavlja da se razlože najkrupnija pitanja koja su bila na dnevnom redu društva i koja su i danas aktuelna, kao i da se razmotre društvene protivrječnosti i načini njihovog rješavanja pod Titovim rukovodstvom. Jer ta se uloga može analizirati i sagledavati samo u nerazdvojnoj povezanosti s potrebama ove historijske epohe i sa zahtjevima koje je ona postavila pred jugoslovenski revolucionarni radnički pokret.

Na poseban značaj Titove uloge ukazuje i savremena historija naših naroda i narodnosti i stanje i razvoj međunarodnih odnosa. Taj značaj se izražava prije svega u tome što je Tito duboko i svestrano pronikao u zakonitosti i tendencije razvitka današnjeg društva, razumio probleme i zahtjeve svoga vremena i svojim djelom ukazao na sredstva i puteve njihovog rješavanja. Čovjek se potvrđuje svojom ulogom u zbivanjima, svojim djelom. Iza Titove ličnosti i njegove ljudske veličine stoji djelo: marksistička izgradnja revolucionarne partije — Saveza komunista — pobjedonosna narodnooslobodilačka borba kao specifičan oblik socijalističke revolucije, teorijsko formuliranje i praktično ostvarivanje originalnog samoupravnog puta razvoja socijalizma u Jugoslaviji, i takva koncepcija međunarodnih odnosa koja je zasnovana

Digitized by Google

na objektivnim tendencijama savremene historije i izražena u politici nesvrstavanja.

Ta ostvarenja pokazuju da Tito djeluje u duhu naučne, marksističke misli, da je stvaralački marksist, da se uvijek suprotstavljao svakom dogmatizmu i shematizmu. Na osnovu analize društvenih procesa Tito daje prave odgovore na žarišna pitanja ekonomskog, socijalnog i političkog razvitka zemlje i takvim svojim kvalitetima postaje kreator autentične socijalističke revolucije. Zbog toga ta ostvarenja, koja imaju historijski značaj, sama po sebi dovoljno ocrtavaju Titovu ulogu ne samo u revolucionarnim preobražajima jugoslovenskog društva nego i u svjetskim procesima. Stoga se o Titu s pravom govori kao o historijskoj ličnosti.

Time se u ovoj našoj raspravi otvara pitanje: šta je, zapravo, historijska ličnost, koji su osnovni kriteriji koji je određuju, što o tome kaže marksistička teorija, da li su ideje osnivača marksizma o tome i danas u cjelini aktuelne itd.?

Napominjem da su filozofsko-sociološke, političko-pravne, historijske, etičke, psihološke i druge interpretacije fenomena velike ličnosti od strane građanskih mislilaca izvan okvira ove naše teme. Te interpretacije karakteriše, najvećma, preuveličavanje uloge ličnosti u društvenim zbivanjima, što je mnoge od njih neizbježno odvelo u mistificiranje realnih odnosa, pa i u vulgariziranje sadržine tog fenomena. Nenaučna shvatanja društveno-historijske stvarnosti i pravaca razvitka, pa i uloge velikih ličnosti, koja su bila dominantna prije Marksa, prisutna su i danas. Predstavnici tih shvatanja ne polaze od objektivnih zakonitosti društvenog kretanja, od promjena u ekonomskoj i društvenoj strukturi, od socijalnih protivrječnosti i, unutar toga, od realnih interesa klase, pojedinaca i njihovih sukoba kao izraza datih protivrječnosti. Umjesto toga se uloga ličnosti objašnjava izvedenim faktorima — uvjetima i načinom života date ličnosti, raznim slučajnostima, samovoljom, fanatizmom ili pak frojdističkim, biološkim i drugim sekundarnim obilježjima. Polazna tačka ove rasprave jesu, dakle, opći marksistički stavovi o ulozi ličnosti u historiji. To i jeste okosnica u razmatranju nekih aspekata Titove uloge na revolucionarnim raskršćima savremene historije.

Ličnost je veoma kompleksan fenomen, ne samo biološki nego, u prvom redu, društveni. Ona se ne svodi samo na jedan vid, samo na jednu stranu njenog života. Ličnost je višestruko određena i ona, pored ekonomske, uključuje socijalne, političke, psihološke i druge komponente, to jest ukupan položaj pojedinca. Da parafraziramo Marksa — čovjek je sveukupnost društvenih odnosa. Otuda analizirati individuu nije jednostavan zadatak. Prilikom definiranja velike, historijske ličnosti teškoće se umnožavaju kako zbog njenog krupnog društvenog utjecaja, osobito putem mehanizma vlasti i koncentracije socijalne moći, a i zbog njenog re-

Digitized by Google

lativno autonomnog djelovanja, tako i — na toj osnovi — zbog uočljive tendencije mitologiziranja i uopće ideologizirajućeg interpretiranja njene uloge u društvenom životu i historijskom razvitku. Istraživačke poduhvate i ocjene uloge velike, historijske ličnosti otežavaju u nekim društvima i druge okolnosti, na primjer — nedovoljna razvijenost ekonomske, socijalne i političke strukture i sužene mogućnosti ispoljavanja i razrješavanja političkih i idejnih kontroverza, osobito kada su u pitanju društva s izrazito niskim stupnjem razvitka proizvodnih snaga i tome odgovarajućim skučenim odnosima među ljudima.

Hegel, najznačajniji mislilac njemačke idealističke filozofije i veliki prethodnik Marksov i Engelsov, dao je u *Filozofiji povijesti*, po mom sudu, jedno izuzetno misaono tumačenje velike ličnosti i historiji:

»To su oni veliki ljudi u povijesti, kojih vlastiti partikularni ciljevi sadržavaju supstanciju, koja je volja svjetskog duha. Njih valja nazvati herojima utoliko ukoliko su svoje ciljeve i svoj poziv crpli ne samo iz mirnoga, određenoga toka stvari, koji je posvećen postojećim sistemom, nego i iz izvora, kojega je sadržaj skriven i koji nije sazreo za sadašnji bitak iz unutrašnjega duha, koji je još podzeman, koji kuca na vanjskome svijetu kao na kakvoj ljusci, pa je razara, jer je on druga jezgra nego što je jezgra ove ljuske, — dakle koji kao da crpu iz sebe i djela su im proizvela stanje i svjetske odnose za koje se čini da su samo njihova stvar i njihovo djelo.«[1]

Kada se Hegelova idealistička struktura »okrene s glave na noge«, to jest kada se skine njen mistični omotač, ostaje suština od koje i polazi marksistička teorija, odnosno ostaje zakonitost historijskog razvitka, uključujući ulogu i značaj genijalnih pojedinaca i njihov utjecaj. Ličnost koja utječe na sudbinu društva u smislu njegovog progresivnog razvitka, koja svojim radom i kvalitetima simbolizuje revolucionarno kretanje naprijed, koja dublje vidi složenost i zakonitost razvitka stvarnosti i otkriva ono što je na određenom stupnju razvitka zrelo da bude otkriveno, dakle, koja ima svoju viziju cjeline i cilja — takva se ličnost s pravom ocjenjuje kao velika, znamenita, historijska.

Uopće uzev, čovjek je proizvod društveno-historijskog razvoja. Tek s modernim građanskim društvom nastaju uvjeti u kojima se ljudi (individue) razvijaju kao ličnosti u još širim razmjerama nego ranije. Razumije se, mogućnosti razvitka ličnih sposobnosti i dalje ostaju privilegij vladajućih klasa i slojeva društva. Ličnost može svestrano da se razvije tek u socijalizmu, u kome se konačno ukida otuđenost čovjeka od njegove ljudske suštine i u kome će neko novo pokoljenje, izraslo u novim slobodnim društvenim uvjetima, odbaciti svu starudiju mašinerije klasnog društva.[2]

[1] G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, „Kultura", Zagreb, 1951, str. 44—45.

[2] Vidi Engelsov uvod u Marksov *Građanski rat u Francuskoj*, u: K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela u dva toma*, tom I, „Kultura", Beograd, 1949, str. 461—462.

Digitized by Google

Nasuprot dotadašnjoj historiografiji, koja je nastojala da otkrije osnovne pokretačke snage društveno-historijskog razvitka u svijesti, razumu ljudi, u njihovim idejama i idealima, u uprošćenoj interpretaciji i vulgarizaciji uloge istaknutih ličnosti, Marks i Engels insistiraju na proizvođačima, na radnom čovjeku, na radničkoj klasi i uopće na utjecaju klasnih odnosa u materijalnoj proizvodnji. Oni stavljaju akcenat na narodne mase, na proletarijat i njegovu klasnu borbu, kao osnovni subjekt savremene društvene historije. Oni u klasnoj borbi, u rješenju klasnih suprotnosti vide put oslobađanja čovjeka. U tome je i osnovni smisao marksizma kao teorije revolucionarnog prevrata klasnog u besklasno društvo. U tome i jeste suština prevrata koji su izvršili Marks i Engels u shvatanju historije.

»Vrijeme iznenadnih prepada, revolucije koje su izvodile male svjesne manjine na čelu nesvjesnih masa — pošlo je. Tamo gdje se radi o potpunom preobražaju društvene organizacije, tamo mase moraju uzeti učešće, one same moraju shvatiti o čemu se radi, za što zalažu svoje živote.«[3]

Polazne osnove za ova gledišta Marks i Engels su formulirali još na početku njihove zajedničke revolucionarne i naučne djelatnosti.

»Teorijske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio i otkrio ovaj ili onaj popravljač svijeta. One su samo opći izraz stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, historijskog kretanja koje se vrši pred našim očima.«[4]

Međutim, za Marksovo i Engelsovo shvatanje uloge ličnosti karakteristično je i njihovo isticanje uloge političke organizacije u klasnooslobodilačkoj borbi proletarijata, pa u tom kontekstu oni raspravljaju o ličnosti.

»U svojoj borbi protiv ujedinjene vlasti imućnih klasa, proletarijat može dejstvovati kao klasa samo ako se organizuje u posebnu političku partiju koja stoji nasuprot svim starim partijama koje su stvorene od imućnih klasa. Ovo organizovanje proletarijata u političku partiju potrebno je radi toga da bi se obezbijedila pobjeda socijalne revolucije i njen krajnji cilj — uništenje klase.«[5]

»Jedan od elemenata uspjeha — brojnost — radnička klasa već ima; ali brojnost odlučuje samo ako je organizovana, ako njome rukovodi znanje.«[6]

Već iz dosad izloženog može se zaključiti da marksistička teorija objašnjava društveno-historijske procese i u tome položaj i ulogu pojedinaca klasnim odnosima, klasnim suprotnostima. Time su Marks i Engels učinili da suština historijskog kretanja postane razumljiva, što je omogućilo organizovanu akciju za stvarno

[3] Engelsov uvod za Marksov rad *Klasne borbe u Francuskoj od 1848—1850*, u: *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 113.

[4] *Manifest komunističke partije;* K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 27.

[5] *Isto*, str. 362.

[6] *Isto*, str. 358.

Digitized by Google

oslobođenje čovjeka. Istovremeno, osnivači marksizma govore o čovjeku kao o stvaralačkom biću, o mogućnosti njegovog svestranog razvoja, povezujući to s prevladavanjem društvene podjele rada koja je uzrok alijenaciji jedinke, to jest s ukidanjem klasnih društvenih odnosa uopće. U *Njemačkoj ideologiji, Kapitalu, Anti-Diringu* oni ističu ideju o realnim mogućnostima da se jednostrana, ograničena individua kapitalističkog društva zamijeni svestrano razvijenom ličnošću.

Za debatu je, međutim, pitanje, koje je isticano i u nekim ranijim raspravama: da li su i koliko Marks i Engels zanemarili utjecaj drugih faktora na razvoj i ulogu ličnosti, suviše naglašavajući utjecaj klasnih odnosa i univerzalni značaj njihovog ukidanja? Nema sumnje, za Marksa i Engelsa je bilo bitno i prvenstveno isticanje materijalističkog principa nasuprot dominirajućem idealističkom shvatanju historije (naročito u *Ranim radovima, Svetoj porodici*, prepisci i drugom), naglašavanje da se »ideja brukala uvijek kad iza nje nije stajao interes«, ukazivanje na to da je moderni proletarijat po svom društvenom biću pozvan da ukine odnose koji porobljavaju čovjeka i sprečavaju njegov razvoj kao slobodnog i stvaralačkog bića i, u vezi s tim, da je proletarijat upravo zbog toga ona klasa koja »u ime općih prava društva« može polagati »pravo na opću vlast« i slično. Zastupajući svoju materijalističku poziciju i objašnjavajući socijalno-klasne osnove idejnih tvorevina, Marks i Engels su s istom snagom isticali da ideje postaju materijalna sila kad zahvate mase. Engels u pismu J. Blohu upozorava na to da su Marks i on »prema protivnicima morali isticati glavni princip koji su oni osporavali i da tu nije uvijek bilo vremena, mjesta i prilike da se u dovoljnoj mjeri uzmu u obzir i ostali momenti koji imaju udjela u uzajamnom dejstvu.«[7] Drukčije rečeno, orijentacija na istraživanje suštine, zakonitosti, odnosno osnovnih poluga historijskog razvoja, neizbježno je potisnula u drugi plan razmišljanja o ostalim komponentama društveno-historijskog kretanja. U svakom slučaju, u marksističkoj literaturi, bar po mojim saznanjima, pitanju uloge istaknutih historijskih ličnosti nije poklonjena neka posebna teorijska pažnja.

Istina, Plehanov je 1898. godine objavio rad pod naslovom *K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji*. To je, valjda, najcjelovitije što je u marksističkoj literaturi dato o toj temi. (Danas bi, vjerovatno, o istoj temi bio koristan nov rad, koji bi, na osnovi dosadašnjeg razvitka i novih saznanja, odslikao sadašnju epohu i tendencije njenog kretanja). Iz bogate historijske građe Plehanov izvodi teorijske zaključke od kojih neki imaju opći, univerzalni značaj. Evo nekoliko karakterističnih mjesta:

»Danas za krajnji i najopštiji uzrok istorijskog zbivanja čovečanstva treba smatrati razvitak proizvodnih snaga, kojima su uslovljene postupne promene u društvenim odnosima među ljudi-

[7] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom II, „Kultura", Beograd, 1950.

Digitized by Google

ma. Pored tog *opšteg* uzroka deluju i *posebni* uzroci, tj. ona *istorijska situacija* u kojoj se vrši razvitak proizvodnih snaga kod datog naroda i koja je i sama, u krajnjoj instanciji, stvorena razvitkom tih istih snaga kod drugih naroda, tj. tim istim opštim uzrokom.

Najzad, uticaj *posebnih* uzroka dopunjava se delovanjem *pojedinačnih* uzroka, tj. ličnih osobina javnih radnika i drugih ‚slučajnosti', usled kojih događaji najzad dobijaju svoju *individualnu fizionomiju. Pojedinačni* uzroci ne mogu proizvesti korenite promene u delovanju *opštih i posebnih* uzroka, kojima su, pored toga, uslovljeni pravac i granice pojedinačnih uzroka. Ali je ipak nesumnjivo da bi istorija imala drugu fizionomiju kad bi pojedinačni uzroci, koji su na nju uticali, bili zamenjeni drugim uzrocima istoga reda.«[8]

I dalje:

»Veliki čovek nije veliki zato što njegove lične osobine pridaju velikim istorijskim događajima individualnu fizionomiju, već zato što ima osobine koje ga čine najsposobnijim za služenje velikim društvenim potrebama svoga vremena, nastalim pod uticajem opštih i posebnih uzroka. Karlajl u svome poznatom djelu 'O herojima' naziva velike ljude začetnicima (Beginners). To je veoma uspeo naziv. Veliki čovek je upravo začetak, jer vidi *dalje* od drugih i želi *jače* od drugih. On rešava naučne zadatke koje stavlja na dnevni red prethodni tok intelektualnog razvitka društva; on ukazuje na nove društvene potrebe, stvorene prethodnim razvitkom društvenih odnosa; on uzima na sebe inicijativu zadovoljavanja tih potreba. On je heroj. Heroj ne u tom smislu što tobože može da zaustavi ili izmeni prirodni tok stvari, već u tom smislu što je njegova delatnost svestan i slobodan izraz toga nužnog i nesvesnog toka. U tome je sav njegov značaj, u tome je sva njegova snaga. Ali je to kolosalan značaj i strašna snaga.«[9]

Tu svoju opću odredbu Plehanov ilustruje na pojedinim primjerima:

»Da su bilo kakvi mehanički ili fiziološki uzroci, koji ne stoje u vezi s opštim tokom socijalno-političkog i duhovnog razvitka Italije, još u detinjstvu ubili Rafaela, Mikelanđela i Leonarda-da-Vinčija, italijanska umetnost bila bi manje savršena, ali bi opšti pravac njenog razvitka u doba Renesanse ostao isti. Rafael, Leonardo-da-Vinči i Mikelanđelo nisu stvorili taj pravac: oni su samo bili njegov najbolji izraz. Istina, oko genijalnog čoveka nastaje obično čitava škola, pri čemu se njegovi učenici staraju da usvoje čak i njegove najsitnije metode. Stoga bi praznina koja bi ostala u italijanskoj umetnosti u doba Renesanse, usled rane smrti Rafaela, Mikelanđela i Leonarda-da-Vinčija, izvršila veliki uticaj na mnoge drugostepene osobine u daljoj istoriji te umetnosti. Ali se ni ta istorija ne bi u suštini izmenila, ako samo usled nekih opštih

[8] G. V. Plehanov, *K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji*, „Kultura", Beograd, 1959, str. 49—50.

[9] *Isto*, str. 50.

Digitized by Google

uzroka ne bi došlo do bitne promene u opštem toku duhovnog razvitka Italije.

Poznato je, međutim, da kvantitativne razlike prelaze najzad u kvalitativne. To je svuda tačno; prema tome, tačno je i u istoriji. Data struja u umetnosti može ostati sasvim bez iole znatnijeg izražaja ako nepovoljan sticaj okolnosti odnese jednog za drugim nekoliko talentovanih ljudi koji bi mogli da postanu njen izražaj. Ali prevremena smrt tih ljudi sprečiće umetnički izražaj te struje samo u tome slučaju ako je ona nedovoljno duboka da bi mogla istaći nove talente. A kako je dubina svakog datog pravca u književnosti i umetnosti uslovljena značajem toga pravca za onu klasu ili sloj čije ukuse on izražava, kao i društvenom ulogom te klase ili sloja, — to i ovde sve zavisi u krajnjoj liniji od toga društvenog razvitka i od odnosa društvenih snaga.«[10]

Plehanovljevi teorijski zaključci nalaze potvrdu u bogatstvu historijske građe, u krupnim društvenim preobražajima, kao i u socijalističkim revolucionarnim preobražajima danas. Naime, svako značajnije historijsko zbivanje uslovljeno je mnoštvom međusobno povezanih procesa, djelovanjem opštih i posebnih zakonitosti, aktivnošću i ponašanjem političkih organizacija i njihovih vodećih ličnosti, što svako konkretno društveno-historijsko zbivanje čini u mnogo čemu različitim i specifičnim. Plehanov povezuje zbivanja u Evropi početkom XIX vijeka sa ličnošću Napoleona. U početku XX vijeka, na primjer, Lenjinova ličnost se ne može odvojiti od pobjede oktobarske socijalističke revolucije ili, u naše vrijeme, Titova velika lična uloga ne može se odvojiti od pobjede i daljeg razvitka jugoslovenske socijalističke revolucije.

Već je napomenuto da su marksistička teorijska gledišta u ovoj oblasti najmanje razvijena. Bez pretenzija pokušaću da ukažem samo na dva pitanja koja zaslužuju raspravu. Prvo, da li bi trebalo jače istaći razliku između pojedinih sfera društvenog života sa stanovišta uloge velike ličnosti? Čini mi se da je uloga velike ličnosti u historijskim zbivanjima, pogotovu u velikim klasnim sukobima, više uvjetovana neposrednim potrebama društva i zahtjevima vremena negoli pak, na primjer, u oblasti nauke, umjetnosti itd., gdje veze s potrebama društva nisu tako neposredne. Drugo, da li je uloga istaknutih ličnosti različita u pojedinim epohama, na različitim stepenima društveno-historijskog razvitka?

U dosadašnjem historijskom razvitku očigledno je: (a) preovladavanje stihijskog djelovanja objektivnih zakonitosti, pa je društveni razvoj izmicao svjesnoj kontroli; (b) javljanje različitih profila velikih ličnosti sa stanovišta njihovog društvenog utjecaja, njihovog doprinosa historijskom kretanju naprijed. Otuda i pitanje: što će biti u društvu u kojem će se objektivne zakonitosti planski, relativno svjesno voditi i usmjeravati, to jest što će biti u epohi koja tek nailazi? Kakva će, u takvom društvu, biti uloga velikih ličnosti, odnosno da li će iščeznuti društvena potreba za njima?

[10] *Isto*, str. 46—47.

Digitized by Google

Zaključujući na osnovu onoga što je već prisutno u današnjoj društvenoj praksi, to jest polazeći od realnih faktora, a ne od priželjkivanja i od apstraktnih konstrukcija o nekakvom društvenom stanju koje je stvar daleke budućnosti, mogu se pretpostavljati nove krupne promjene: znatno viši stepen organizovanosti i svijesti društva, mnogo veće, svestranije mogućnosti ispoljavanja pojedinca, preuzimanje rukovođenja i rada u politici, privredi, nauci itd. od strane većeg broja visokokvalifikovanih ljudi. Sve postaje proizvodnja u najširem smislu riječi — proizvodnja materijalnih dobara, proizvodnja politike, proizvodnja nauke. Otuda, vjerovatno, već u današnjoj visokorazvijenoj kapitalističkoj privredi nema onako krupnih imena kao početkom XX vijeka (Krup, Ford, Rokfeler i drugi). Sada se javlja mnoštvo manje-više anonimnih organizatora procesa proizvodnje, menadžera, biznismena itd. Karakteristično je da se i u nauci sve ređe javljaju takve individualnosti kao što su Njutn, Paster, Tesla, Ajnštajn i drugi i pored velikog broja izvanredno značajnih naučnih otkrića i mnoštva nobelovaca. Slične su tendencije i u politici. Svakako, na političkoj pozornici danas djeluje niz vrlo značajnih ličnosti, ali čini se kao da je njihova individualnost manje izražena nego kod nekih njihovih prethodnika. Znači li to da više nema takvih ličnosti koje daju pečat svom vremenu ili je pak posrijedi nešto drugo? Uostalom, tendencije o kojima se govori i koje su već vidljive označavaju, u stvari, početak jednog dugoročnog procesa u kome će se — da se poslužimo Marksovom, često citiranom duhovitom sentencom — svako u kome se jedan Rafael krije moći nesmetano razviti. U tome procesu postepeno će iščezavati i uvjeti koji su izazvali, kako veli Plehanov, optičke varke:

»Rasuđujući o ulozi velikih ličnosti u istoriji, mi gotovo uvek postajemo žrtva neke optičke varke, na koju će biti korisno upozoriti čitaoce.

Pojavivši se u ulozi ‚valjane sablje' koja spasava društveni red, Napoleon je samim tim odstranio od te uloge sve druge generale, od kojih bi neki možda odigrali tu ulogu isto onako ili gotovo isto onako kao on. Kad je društvena potreba za energičnim vojnim upravljačem bila jednom zadovoljena, društvena organizacija preprečila je svim drugim vojnim talentima put ka mestu vojnog upravljača. Njena snaga postala je snaga koja je nepovoljna za ispoljavanje talenata te vrste. Usled toga i nastaje ona optička varka o kojoj govorimo. Napoleonova *lična* snaga pojavljuje nam se u krajnjem preuveličanom vidu, jer mi njoj pripisujemo svu onu *društvenu* snagu koja ju je istakla i potpomagala. Ona nam izgleda kao nešto sasvim izuzetno zato što druge snage, slične njoj, nisu prešle iz mogućnosti u stvarnost. I kada nam kažu: a šta bi bilo da nije bio Napoleon, onda se naša uobrazilja zapliće i nama izgleda da se bez njega uopšte ne bi mogao izvršiti onaj društveni preokret na kojem su se zasnivali njegova snaga i uticaj.«[11]

[11] *Isto*, str. 43—44.

Digitized by Google

Veliku ličnost, dakle, traže društvene potrebe i društvene snage, te zbog toga ona ne može stvoriti ništa što potencijalno već nije objektivno dato.[12] Ona je izraz čitavog kompleksa različitih uslova koji bitno utječu na smjer njene djelatnosti. Ličnost djeluje u takvom sistemu uzroka i posljedica koji, u svakoj datoj socijalnoj situaciji, nudi više realnih mogućnosti i rješenja, a pobjeđuje, razumljivo, ona mogućnost koja ima najviše šansi. Sa tog stanovišta historijska ličnost nije sudbinski predodređena niti svemoćna. Međutim, velika ličnost se ne može svesti na objektivno i ona nije jednostavan izraz određenog nivoa razvijenosti proizvodnih snaga i društveno-historijskih odnosa. Ona je nešto više i zbog toga i jeste velika. Ona je sposobna da ono što je dato kao mogućnost, ono što tek tinja u društvu, da to sagleda, razumije i oslobodi, a to i jesu kvaliteti koji nju izdvajaju od ostalih ljudi. Prema tome, uloga velike ličnosti se ne može poreći ni sa društveno-političkog ni sa psihološkog stanovišta (problematika talenta — prirodne privilegije). Ovdje podsjećam na Engelsove riječi da je Marks genije, a oni ostali su u najboljem slučaju talenti.[13] Ako je Bizmark u pravu kada kaže da velika ličnost nije tvorac historije, ipak ostaje da su te ličnosti u dosadašnjem razvitku bile, više ili manje, usmjerivači historijskog razvitka društva.

Drugim riječima, velika, historijska ličnost je izraz društveno-historijskih okolnosti. Ali velika ličnost je i stvaralac okolnosti. Razumije se, naučno shvatanje društvene historije odbacuje krajnosti — i vulgarnu materijalističko-determinističku tezu i uopštenu antropologističku tezu u tumačenju čovjeka i društveno-historijskog kretanja.

Analiza ljudske prakse pokazuje da dijalektički odnos velika ličnost — društvene okolnosti važi, naravno, u drukčijem smislu, i — da kažem — za slabe ličnosti. U *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte* Marks analizira kako je »*klasna borba* u Francuskoj stvorila okolnosti i odnose koji jednoj osrednjoj i groteskoj ličnosti omogućuju da igra ulogu heroja«.[14]

Konzervativnost i reakcionarnost vladajućih timova, odnosno ličnosti, njihova radna, intelektualna i moralna beznačajnost, njihovo sljepilo u ocjeni stvarnog stanja, njihova nespremnost da se odreknu i djelića privilegija itd. — takvih primjera je, sa historijske tačke gledišta, bilo u prošlosti, a ima ih, vjerovatno, i u sadašnjem vremenu.

Postojanje Plehanovljevih »optičkih varki« vezano je, u stvari, za savremeno političko društvo u cjelini u kome ljudi još nisu

---

[12] Vidi Engelsovo pismo H. Štarkenbergu od 25. januara 1894; Marks i Engels, *Odabrana pisma*, „Kultura", Zagreb, 1955, str. 321.

[13] Takvo viđenje Marksa može se naći u pojedinim Engelsovim pismima, na primjer, u pismu Libknehtu, kada kaže: „Bez njega (to jest Marksa — moja primjedba) mi bismo još uvijek sjedili u blatu konfuzije" (Marks i Engels, *Odabrana pisma*, cit. izd., str. 270); ili povodom Marksove smrti, u pismu F. Zorgeu: „Čovječanstvo je postalo za jednu glavu kraće, i to za najznačajniju glavu koju je u današnje vrijeme imalo" (isto).

[14] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 221.

Digitized by Google

ovladali svojim društvenim odnosima, te zbog toga još stvaraju iluzorne predstave i ideje o putevima svoga oslobođenja. Čini nam se da će još dugo živjeti shvatanja da vođe partija nisu izabrane, da se vođe rađaju i da će biti žalostan dan kada se one budu birale.[15] S takvim i sličnim shvatanjima, koja imaju i svoje »racionalno jezgro«, povezana su i pitanja koja traže šire razmatranje, na primjer: što je to stvarni autoritet vođa, a što negativni autoritet? Tu su i pitanja koja proizlaze iz međusobnog odnosa autoriteta vođe, s jedne, i vlasti i moći, s druge strane: o neophodnom društveno-političkom autoritetu i o štetnom kultu ličnosti; o evoluciji tipa društvenog autoriteta itd.

Završiću ova uvodna razmatranja konstatacijom da će velika ličnost, nesumnjivo, imati izvjesno mjesto i u budućem društvu. U tom društvu će kolektivni um doći znatno više do izražaja. U društvu bez klasa i eksploatacije iščeznuće i Plehanovljeva »optička varka«. Međutim, u svakom slučaju ostaje onaj psihološki, iracionalni momenat genijalnosti koji će pojedincu omogućiti veći društveni utjecaj, to jest ostaje talenat pojedinca kao nepredvidljiv, neponovljiv, nesvodljiv na ono što nazivamo objektivnim.

U naprijed skiciranom okviru mislim da se mogu potpunije raspraviti i izvjesna viđenja Titove historijske uloge. Jugoslovenska politička i teorijska misao je prezentirala mnoge aspekte Titove uloge i ličnosti, posebno u sadašnjem periodu. Opće je usvojeno da je ta uloga izvanredno velika — historijska u pravom smislu riječi. Mislim da je suštinsko viđenje Titovog djela i ličnih osobina sadržano ponajviše u tekstovima E. Kardelja. Osvjetljavajući ulogu Josipa Broza Tita kao organizatora Komunističke partije Jugoslavije i vođe revolucije, Kardelj je pisao:

„Istinsku marksističku i lenjinističku koncepciju Partije mogao je u našim uslovima da formuliše i da se za nju uporno bori do pobede samo čovek koji je bio sam uvek povezan sa radničkom klasom i narodom i koji je posedovao izvanredan talenat da oseti i da najadekvatnije formuliše njihove težnje i zahteve, a da pri tome ne padne pod uticaj oportunizma kome su često podlegali ljudi pod izgovorom taktičkog manevrisanja, prakticizma i borbe za svakodnevne zahteve. Od takvih skretanja Tita je štitilo to što je njegov pogled uvek bio uprt u budućnost, u dugoročne revolucionarne zadatke radničkog pokreta, u nastojanju da Partija svojom akcijom i svojim idejnim i političkim uticajem borbu masa za svakodnevne zahteve i neposredne ciljeve socijalne, demokratske, kulturne i progresivne prirode uopšte poveže upravo sa tim dugoročnim revolucionarnim ciljevima radničke klase."[16]

[15] Vidi R. McKenzije, *British Political Parties*, London, 1963.

[16] E. Kardelj, *Tito i Savez komunista Jugoslavije*, „Radnička štampa", Beograd, 1975, str. 34.

Digitized by Google

I dalje:

»Prava snaga Komunističke partije Jugoslavije nije bila samo njena ideologija i njen revolucionarni program, niti samo nekoliko hiljada njenih organizovanih i revoluciji predanih boraca. Njena prava snaga bila je upravo u činjenici što ona nije htela da bude sama sebi dovoljna, i da se zatvara u sebe, nego je upravo u smislu ranije citiranih Marksovih reči stvarno bila deo, ali vodeći i povezujući deo, to jest avangardno jezgro veoma širokog demokratskog i revolucionarnog pokreta i fronta narodnih masa. Njen najveći istorijski uspeh je upravo u tome što je bila sposobna da postane takvo jezgro, što je tako shvatila svoju ulogu i pronalazila adekvatna sredstva i puteve za njeno ostvarivanje.

U tome je, po mome mišljenju, i najveći istorijski značaj Titovog ličnog stvaralačkog udela kako u izgradnji Partije tako i u formulisanju njene politike, strategije i taktike. Naravno, u toj borbi Tito nije bio sam. To što je on osećao, osećali su i mnogi drugi najbolji ljudi u Partiji. Ali Tito je bio onaj čovek koji je te razvojne tendencije u našoj Partiji najdublje sagledao i najdoslednije i najkvalifikovanije izrazio i koji je znao da se uspešno, to jest odgovarajućim sredstvima bori za njihovo ostvarenje. Upravo takvim svojim kvalitetima i rezultatima rada Tito je stekao autoritet i ugled neospornog vođe naše Partije.«[17]

Tito je, dakle, velika, historijska ličnost zato što je sagledao, razumio i dešifrovao probleme i zahtjeve svoga vremena, što je stalno zastupao »interese cjelokupnog pokreta«, što je u velikim revolucionarnim kretanjima, u novim društvenim fenomenima — za koje nema gotovih odgovora i rješenja — uviđao ono što je bitno, što je dato kao mogućnost i što je nalazio odgovarajuća sredstva za rješavanje datih zadataka epohe.

U Titovoj ulozi, koja se stalno ostvaruje i obogaćuje kao i sama jugoslovenska socijalistička revolucija, uočljive su, a što proizlazi i iz navedenih Kardeljevih opservacija, izvjesne konstante koje se kao crvena nit provlače u svim fazama razvoja njegove revolucionarne ličnosti i razvoja same revolucije. Te konstante, koje su, u stvari, fundamentalne vrijednosti našeg revolucionarnog razvoja, važno je imati na umu da bi se moglo potpunije sagledati Titovo djelo, njegova uloga, kao i njegove lične osobine. Želim da istaknem neke od najvažnijih među njima.

1. U prvom redu i polazeći od iskustava naše revolucije, valja istaći Titovu borbu za Komunističku partiju Jugoslavije, za njenu marksističku izgradnju, za jedinstvo njenih redova, za njeno djelovanje u narodnim masama itd. Tito je, zapravo, sasvim dobro znao da bez revolucionarne organizacije nije moguća uspješna proleterska borba i revolucija. »Jačanje vodeće uloge Saveza komunista isticali smo kao naš stalni zadatak u svim fazama revolucije.«[18] Tito u svojim radovima politički i teorijski oblikuje i

[17] *Isto*, str. 40.

[18] J. B. Tito, Referat na Desetom kongresu SKJ, *Dokumenti*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1974, str. 52.

Digitized by Google

uopćava neposredna iskustva i, nadovezujući se na prethodna marksistička saznanja, razvija i obogaćuje koncepciju revolucionarne partije u savremenim uslovima borbe za socijalizam.

2. Za Titovu ličnost i praktičnu revolucionarnu djelatnost karakteristična su i njegova shvatanja revolucije. Zapravo, u središtu Titove cjelokupne praktične i teorijske djelatnosti su pitanja naše socijalističke revolucije u svim fazama njenog razvitka, kontinuitet revolucionarnog preobražaja društva. Titova koncepcija revolucije je neodvojiva od borbe za Partiju i obrnuto. U toj dijalektičkoj uslovljenosti revolucije i Partije razvijale su se, jačale i obogaćivale i revolucija i Partija. U dosljednom ostvarivanju Titove koncepcije revolucije — može se sa sigurnošću tvrditi — »tajna« je svih uspjeha našeg socijalističkog razvitka. Upravo u tome je presudan udeo Titove uloge, u tome je »Titova stvaralačka misao došla do punog izražaja i ostvarenja«.[19]

Od posebnog značaja je to što je naša Partija sa Titom na čelu razumjela da će se revolucionarni preobražaj savremenog svijeta u pravcu progresa vršiti pretežno preko oblika nacionalnooslobodilačkih ratova (Jugoslavija, Kina, Kuba, Alžir, Vijetnam itd.) i da borba za nacionalno oslobođenje, nezavisnost i pravo na samostalan razvitak ima, u stvari, duboku klasnu sadržinu. Na tome se, uostalom, i zasniva naša politika nesvrstavanja. Na tim pitanjima smo se sukobili i sa Staljinom, sa koncepcijom i praksom hegemonizma u odnosima među socijalističkim zemljama. Nije slučajno što Tito svagda insistira na širini revolucionarnog svenarodnog fronta. Iz Titove strateške koncepcije o pravu svakog naroda na nacionalnu slobodu, nezavisnost i slobodan unutrašnji razvoj i o odgovornosti svakog revolucionarnog pokreta pred vlastitom radničkom klasom i narodom i proizlaze osnove naše politike u unutrašnjim odnosima (socijalističko samoupravljanje) i u spoljnoj politici — nesvrstanost.

U kontekstu takve Titove borbe za »interese cjelokupnog pokreta« moguće je shvatiti i Titovo odlučno obračunavanje sa sektaštvom i svakim dogmatizmom, a za stvarno najširi demokratski front koji je ujedno i duboko klasne prirode. U tome su, prije svega, korijeni uspjeha i snage naše revolucije.[20]

---

[19] E. Kardelj, *Marksističke studije*, br. 7, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1977, str. 5.

[20] Opredjeljenje Komunističke partije Jugoslavije sa Titom na čelu za najširi demokratski i ujedno klasni front došlo je do izražaja još u godinama teške ilegalne borbe jugoslovenskih komunista najtješnje povezanih s radnim ljudima. Ta izvorna povezanost i djelovanje unutar radnih masa, pa time i idejna, politička i organizaciona osposobljenost Partije za najteže klasne bitke, omogućili su uspješan tok razvitka jugoslovenske socijalističke revolucije.

V. Dedijer obrazlaže tezu da u evropskim pokretima otpora fašizmu subjektivni faktori nisu svuda bili isti niti su podjednako djelovali u svim zemljama. Naime, izvjesni postupci pojedinih partija nisu proizlazili iz razumijevanja realnih procesa i interesa svoje radničke klase i narodnih masa uopće (vidi *Istoriju Jugoslavije*, II izd., Beograd, str. 558—559).

Digitized by Google

Da ukratko rezimiramo: Titov koncept socijalističke revolucije, njegova borba za neprekidni razvitak revolucije, a protiv tendencija deformacije i apsolutizacije revolucionarnog pokreta uopće, asocira na čuvenu Marksovu misao iz *Osamnaestog brimera Luja Bonaparte* o proleterskim revolucijama, o neophodnosti da one »stalno kritikuju same sebe«, da ismijavaju svoje polovičnosti, svoje slabosti i kukavnosti itd., kako bi se, uklanjajući razne prepreke, mogle kontinuirano razvijati.[21]

3. Konstanta koja proizlazi iz cjelokupne Titove političke i teorijske aktivnosti odnosi se na ulogu komunista i na razvijanje njihovih idejnih, političkih i etičkih kvaliteta. Osnovu razvijanja tih kvaliteta Tito vidi u postojanju unutrašnjih demokratskih odnosa u Partiji, u prirodi odnosa između partijskih organizacija i rukovodstava, u realnim mogućnostima članova SKJ da stvaralački učestvuju ne samo u ostvarivanju već i u formuliranju partijske politike. Za Tita je komunista onaj ko je u prvom redu borac, revolucionar, vojnik revolucije, onaj ko neprekidno razvija ideju i praksu revolucije, kome je revolucija »ušla u krv i meso« — čovjek bez posebnih prava (privilegija), a sa visokom društvenom odgovornošću. Od početka organiziranja KPJ kao revolucionarne marksističke organizacije pa do naših dana takve ideje i misli Tito uporno i dosljedno ističe.

»Bilo je i u ratu vrlo teško«, kaže Tito, »ali drugovi i drugarice, uvjeravam vas da komunistima neće biti lakše ni sada, u izgradnji ... Ja vas pozivam da kao što ste bili prvi na polju boja, da ni sada ne štedite svoje živote i napore da bismo postigli cilj ...«[22]

Danas, više od tri decenije kasnije, sa prvim koracima ka istinskom oslobođenju rada i suverenom odlučivanju radnih ljudi o svojoj sudbini, Tito se po ko zna koji put ponovo vraća i aktualizira zahtjev o visokoj odgovornosti komunista i podsjeća da je na komunistima ogromna odgovornost, jer »naša revolucija još nije završena«[23]. Prema tome, stav o vodećoj idejno-političkoj ulozi komunista predstavlja, očigledno, jednu od konstanti u svim etapama razvitka našeg revolucionarnog pokreta. U vezi s tim je i Titova konstatacija koja predstavlja lajtmotiv svih njegovih istupanja: komunisti treba da budu zaista pravi komunisti, a ne samo članovi Partije. Tito, naime, ne stavlja znak jednakosti između člana Partije i komuniste. Za Tita pojam komunist uključuje više komponenata i od »komuniste se traži jako mnogo«[24].

4. Analogno odnosu prema Partiji, revoluciji, ulozi i kvalitetima komunista, konstantan je Titov odnos prema radničkoj klasi.

---

[21] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom I, str. 227—228.

[22] Iz govora na Osnivačkom kongresu KP Srbije 12. maja 1945, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd, 1972, str. 211.

[23] Vidi govor na svečanoj sjednici CK SK Slovenije, „Borba" od 26. aprila 1977.

[24] Iz izlaganja političkom aktivu SR Hrvatske, 20. aprila 1972. (J. B. Tito, *Izbor iz djela*, knjiga 2, „Svjetlost", Sarajevo, str. 462).

Digitized by Google

»Za Savez komunista je — kaže Tito — presudno pitanje koliko svojim idejnim i političkim djelovanjem, svojom cjelokupnom praksom, vjerno izražava historijske interese radničke klase. On ne može biti njen idejno-politički predvodnik ako svakodnevno ne vodi borbu za rješavanje životnih problema radničke klase i svih ostalih radnih ljudi. Zato i nismo dopustili da slabi uticaj radničke klase na Savez komunista i da se potiskuju klasne dimenzije u našoj politici.«[25]

»Revolucionarni kurs naše Partije uvijek i prije svega zavisio je od njenog odnosa prema radničkoj klasi ...«[26] »Izgradnja socijalizma identična je sa procesom oslobođenja rada i radničke klase i uspostavljanja slobodnih asocijacija neposrednih proizvođača.«[27]

5. Istovetan je i Titov odnos prema nacionalnom pitanju. Zapravo, Tito je cjelokupnom svojom djelatnošću izražavao težnje i interese radničke klase i ostalih radnih ljudi i istovremeno težnje i interese naroda i narodnosti Jugoslavije. To su dvije strane jedne suštine — revolucionarno-klasne, to jest stalno jačanje društvene uloge radničke klase i učvršćivanje zajedništva naših naroda i narodnosti na osnovama potpune ravnopravnosti, bratstva i jedinstva.

Naznačene konstante u Titovoj djelatnosti, njegova jasna, koherentna i dosljedna političko-ideološka i teorijska orijentacija predstavljaju i ključne karakteristike jugoslovenskog socijalističkog pokreta. Vjerovatno da nijedna revolucionarna politička misao ne bi mogla zanemariti te karakteristike, koje imaju svoj ne samo poseban nego i opći smisao. Tito se na osnovu saznanja realnih zadataka ove historijske epohe, posebno jugoslovenskog revolucionarnog pokreta, opredijelio za odgovarajuću koncepciju partije, za adekvatne oblike i metode njenog djelovanja, za taktiku i strategiju razvijanja socijalističke revolucije koje su prilagođene izmijenjenim odnosima u društvu itd., što i predstavlja istinski doprinos marksističkoj teoriji. Jer riječ je o obradi fundamentalnih pitanja revolucionarnog pokreta u duhu zahtjeva marksističke misli. Tito se očigledno koristi marksizmom kao teorijskim oruđem u smislu poznatih Lenjinovih riječi: »Mi ne pretendujemo na to da Marks ili marksisti znaju put ka socijalizmu u svoj njegovoj konkretnosti. To je glupost. Mi znamo pravac tog puta: mi znamo koje klasne snage vode tim putem, a konkretno, praktično, pokazaće samo *iskustvo miliona* kada se oni prihvate posla.«[28]

Zbog svega toga upravo je Titova uloga od kardinalnog značaja za razumijevanje razvitka naše revolucije i njenih historij-

[25] J. B. Tito, Govor na opštem saboru federacije, 23. april 1973.

[26] Iz referata na Desetom kongresu SKJ, *Dokumenti*, cit. izd., str. 54.

[27] Iz govora na Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope, 30. juna 1976. u Berlinu, „Komunist" — Tanjug, Beograd, 1976. str. 140.

[28] V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 11, „Kultura", Beograd, 1960. str. 101.

Digitized by Google

ski smjelih ideja i ostvarenja. Rekao bih da tek predstoji zadatak izvođenja, na osnovu tog bogatog iskustva, dubljih teorijskih zaključaka. Štaviše, dublja obrada Titove ličnosti zadatak je koji predstavlja svojevrstan istraživački izazov za politikologe, sosociloge, historičare i druge naučne radnike — izazov za istraživače marksiste. U društvenom istraživanju stvari su do te mjere povezane i uslovljene da je gotovo neizvodljivo razmatrati Titovu ulogu samo u svjetlosti jedne ili druge naučne discipline. Istraživanje Titove uloge usložnjava i to što je pravi značaj te uloge potpuno vidljiv tek u analizi i u uopćavanju prakse klasne borbe, u revolucionarnim procesima, to jest organski je dio revolucionarne prakse miliona koji neutrvenim putevima pokreću naprijed i društveni razvoj i ljudsku misao.

Pri tome uvijek treba imati na umu da sâm Tito, kao dosljedni marksist i revolucionar, stoji na gledištu protivnom apsolutizaciji ličnosti uopće i njenom idealiziranom i ideologiziranom tretiranju. On je u tom smislu, u raznim prilikama, to izričito izjavljivao.[29]

Razmatranja o Titovoj ulozi mogla bi se svesti na ove dvije osnovne konstatacije:

prvo, u Titovom revolucionarnom djelu i misli došli su do izražaja stvarni interesi radničke klase i radnih ljudi uopće, interesi svih naroda i narodnosti Jugoslavije;

drugo, radi se o Titovom stvaralaštvu i ličnim osobinama. Ali, da bi se nešto više o tome moglo reći, nije dovoljno samo poznava-

---

[29] „Ja sam danas u malo nezgodnom položaju, jer se govori o meni. Ja zahvaljujem na toplim riječima druga Kardelja, koji je već odavno, još prije 1934. godine, stalno sa mnom na ovom zajedničkom poslu.

Već sam rekao danas da je bilo lako biti na čelu Partije, na čelu Centralnog komiteta, sa takvim prekaljenim drugovima koji su izrasli zajedno i sa istim shvatanjima, istim mišljenjima, sa istim težnjama i ocjenama o prošlosti i o greškama koje su se dogodile u našoj Partiji. Zato bih ja i počeo ovim čime je svoju zdravicu završio drug Kardelj. Jedino se tako i može reći — da je danas dan svih rukovodilaca naše Partije, i onih koji su došli u ono vrijeme i onih koji su došli kasnije, a isto tako i svih članova naše Partije. Ja mislim da je ovo dan koji se tiče i onih članova Partije koji su u njene redove ušli kasnije, jer su ti mladi zajedno s nama i nosili na svojim leđima najteži teret, u oslobodilačkom ratu i revoluciji, u najodlučnijim, najsudbonosnijim danima historije naših naroda..." (Josip Broz Tito, *Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije 1926—1977*, Sarajevo, 1977, str. 318).

„...Kada ovdje primam ovo, mogu da kažem, grandiozno priznanje, to mi pada i kao teret na leđa, jer čovjek mora da misli šta to sve znači. U to je uključeno niz ljudi, mnogobrojni saradnici, mnogobrojni radnici, ljudi koji su zajednički radili sa mnom na tome što mi danas imamo. Zato ja mislim da je u jedno takvo priznanje utkana nagrada za sve što smo zajednički radili, a ne samo ja kao pojedinac. Ja sam sticajem okolnosti došao na to mjesto na kome sam i danas. I kad sam postao sekretar KPJ, okolnosti su bile takve. Kroz čitavu moju historijsku borbu u redovima radničke klase, ja se nisam postavljao kao neka isključiva ličnost, nego sam gledao da se zajednički radi..." (*Isto*, str. 492—493, „Riječ poslije prijema Ordena narodnog heroja i Povelje naroda i narodnosti Jugoslavije").

Digitized by Google

nje Titove misli i djela, već se također moraju neposrednije poznavati nijanse njegovih ličnih, ljudskih osobina. Razumije se, osobenosti Titove ličnosti su neodvojive od njegove socijalno-klasne uloge, to jest od njegove misli i djela u cjelini.

Socijalno-klasna analiza Titove uloge mora polaziti od objektivnih zakonitosti društvenog razvoja ili, drugim riječima, od toga u kojoj je mjeri Tito svojim djelovanjem izrazio interese, zahtjeve i potrebe svoga vremena i dao doprinose koji će ući u temelje budućeg društveno-historijskog razvitka. Međutim, Titove stvaralačke i lične osobine ne mogu se objašnjavati općim zakonitostima, jer to je sfera pojedinačnog, osobenog, individualnog, neponovljivog — dakle, sfera u kojoj također djeluje veliki broj uzroka koji utječu na ličnost i njenu ulogu u društvu, pa i historiji. Po Kardeljevim riječima, Titove lične osobine su upravo »jedan od bitnih izvora njegove stvaralačke snage i njegove uloge u revolucionarnom radničkom pokretu naroda Jugoslavije«[30].

Tita karakteriše snažno uvjerenje u ispravnost ciljeva i puteva koji ka njima vode. U njegovoj su ličnosti do te mjere utkani fundamentalni interesi radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije, socijalistički humanizam i demokratizam, antidogmatizam i vjera u samoupravljačku moć radnih ljudi da je Tito, što pokazuje cjelokupan razvoj naše revolucije, uvijek bio beskompromisan u odbrani tih vrijednosti, da je uvijek nalazio snage da odbaci i sve ono što je smetalo ostvarenju bitnih interesa jugoslovenske socijalističke zajednice. Ta izuzetna snaga volje, njegova odlučnost da brani i sprovodi te interese s upornošću koja je omogućila da se prebrode sve teškoće na tom putu, spremnost na rizik od historijske važnosti — to su, mislim, posebna Titova svojstva i zaslužuju da se istaknu. Da Tito nije bio tako odlučan i hrabar, on ne bi savladao raznovrsne i velike prepreke, nego bi takve okolnosti pobijedile njega.

U vezi s tim evo jednog primjera koji osvjetljava tu crtu Titove ličnosti. Primjer je iz 1948. godine, to jest iz onog dramatičnog vremena »biti ili ne biti«, a odigrao se na historijskoj sjednici CK KPJ od 22. aprila 1948. godine. Protiveći se hegemonističkim pritiscima i nametanju neravnopravnosti u odnosima među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama, Tito kaže: »... Sve ono što smo postigli u ovome ratu predstavlja doprinos socijalizmu u svijetu. I naša nacionalna ravnopravnost, i prvi put istinska sloboda ovog naroda. Što bi rekli talijanski narod, francuski narod ili drugi narodi kad bismo se mi odrekli svega toga, kad bismo se odrekli prava da idemo u socijalizam ovim putem kojim smo krenuli...? Kako bi to na njih djelovalo?«[31]

Obilježja Titove ličnosti vrlo plastično izražavaju i mnoga druga općepoznata krupna zbivanja: Titova dramatična borba za Par-

[30] E. Kardelj, *isto*, str. 79.

[31] V. Dedijer, *Josip Broz Tito, prilozi za biografiju*, „Kultura", Beograd, 1953, str. 521.

Digitized by Google

tiju 1937, u vrijeme kada u Komunističkoj internacionali jača stav o raspuštanju KPJ; ili Titov odlazak na razgovore u štab Draže Mihailovića u jesen 1941. Ova posljednja činjenica očevidno pokazuje svu dubinu i smisao Titove koncepcije narodnooslobodilačkog rata, ali istovremeno rizičnost takvog Titovog postupka šokira i najhladnijeg analitičara.

Gdje su izvori takvih Titovih osobina? To je, rekao bih, stvar posebne studije, ukoliko je uopće moguće preciznije fiksirati momente koji već zalaze u najsuptilnije ljudske sfere. Možda je sam Tito objasnio odakle takva njegova svojstva kada je ukazao na svoj teški životni put, na svoje porijeklo, na uporan rad od najranijeg djetinjstva:

»Možda je, dakle, taj tegobni život učvrstio i mene tako da sam mogao da izdržim mnoge oluje i teškoće na mome životnom putu.«[32]

Možda je Titova prednost u tome što potiče iz narodnih dubina i što baš zato u složenim društvenim situacijama nalazi snage da donese pravu odluku. Titova ličnost, njegov moralni, politički i idejni integritet izgrađivao se u direktnim klasnim okršajima — od oktobarske revolucije u Rusiji do nebrojenih bitaka jugoslovenske radničke klase. U svakom slučaju, mislim da su Titova strategija i taktika uspješnog vođenja revolucije u prvom redu stvar njegovog vizionarstva, dubokog razumijevanja društvenih tokova i ogromnog životnog iskustva. Tito je, po riječima V. Bakarića, »marksizam i lenjinizam koristio kao instrumenat, metodu analize stvarnih događaja i svojim radničkim genijem nalazio sredstva bitke za socijalizam.«[33]

Ovaj načelni osvrt na ulogu, kvalitete i osobine Titove ličnosti završiću jednim karakterističnim Kardeljevim razmatranjem:

»Za nas revolucionarne marksiste veličinu istorijske ličnosti čini pre svega njena stvaralačka uloga u borbi za svestran ljudski progres i za oslobođenje čoveka od svih oblika eksploatacije i potčinjenosti. Stoga među istorijskim imenima izuzetan značaj imaju ona koja su ne samo postala izraz progresivnih stremljenja ugnjetene klase i čoveka i njihov borbeni poklič već su ha pojedinim istorijskim prekretnicama stvaralački uticala na donošenje takvih revolucionarnih, progresivnih i humanističkih odluka koje su stvarno donele uspehe i pobede takvim stremljenjima.

Tito je jedno od najizrazitijih imena u redovima takvih istorijskih ličnosti.

[32] Iz razgovora u Kumrovcu, „Borba" od 27. aprila 1972.

[33] Referat na svečanoj sjednici CK SKJ, „Borba" od 25. maja 1977.

Digitized by Google

Titovo ime odavno je prešlo i granice naše zemlje i postalo svojina svih onih kojima je mir egzistencijalna potreba, koji ustaju u odbranu svog nacionalnog bića i postojanja, nezavisnosti, izgradnje ravnopravne zajednice naroda, oslobođenja od svih oblika izrabljivanja, pokoravanja i tlačenja, otklanjanja sile u odnosima među državama i narodima.«[34]

[34] E. Kardelj, *isto*, str. 81.

Digitized by Google

Digitized by Google

9

CENA 60.— DIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 08146 7352

Digitized by Google